

**1 Mart 1922'de
T.B.M.M.'ni Açış Nutku'ndan :**

Evkaf mesailine gelince: Malûmdur ki evkaf, memleketimizin mühim bir servetini teşkil eder. Bu servetten millet ve memleketi hakkiyle müstefit edebilmek için Şer'îye Vekâletiyle beraber bütün Heyet-i Vekile'nin ve hatta Meclis-i Âli'nin bu hususu ehemmiyetle tetkik ile bu büyük müessesenin vikayesini ve memlekete semerebahş bir hale vaz'ını temenni eylerim.

Efendiler! Evkafın hikmet-i mevzuu nazar-ı dikkate alınca; bunun müessesat-ı dîniye ile beraber hizmet ve muavenet-i içtimaiyeyi istihdaf eylediği tahakkuk eder.

Vakıfların; imarethaneler, bîmarhaneler, hastahaneler, misafirhaneler, kütüphaneler, kervansaraylar, hamamlar, çeşmeler, mektepler, medreseler vesair irfan müesseselerine şamil bulunmuş olması evkaf meselesinin hallinde riayeti elzem olan esasatı göstermektedir.

Ş. Atatürk

VAKIFLAR Dergisi

XIII. Sayı

Fiatı : 1.000 TL.

Yurt dışında : 20 S veya 40 DM.

Sahibi
Vakıflar Genel Müdürlüğü
Adına

Galip YİĞİTGÜDEN

Sorumlu
Yazı İşleri Müdürü
İbrahim ATEŞ

Yazı Kurulu
İbrahim ATEŞ
Sadi BAYRAM
Tahsin TÜRKER
Kerim ERDOĞAN

Teknik Yönetmen
Sadi BAYRAM
Tahsin TÜRKER

Gönderilen yazılar iade edilmez.
Yayınlanan yazılarda ileri sürülen fikir ve beyan-
lardan yazı sahipleri sorumludur.

Makaleler kaynak gösterilmek kaydı ile iktibas
edilebilir.

Ön kapak :
Başbakanlık Makam odasında bulunan İbrahim Çallı'nın Atatürk
tablosu.

Arka kapak :
Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Surre Alayı'na ait bir tablo.

Telefon (Ankara)
25 49 38
25 75 30 / 01-04

Basıldığı Yer :
Başbakanlık Basımevi — Ankara

1981

Ö N S Ö Z

Hukuki ve hayri bir müesseseye olan vakıfların yüzyıllardır milletimize bir çok sosyal ve hayri hizmetler sunmakta olduğu bilinen bir gerçektir.

Vakıf «bir malın hayırlı bir maksada ebedî olarak ayrılması ve bırakılması»dır. İnsanların maddî ve manevî ihtiyaçlarını gidermeye yarayan ve yurda faydası dokunacak olan bütün hayırlı düşünceler vakıfların gayesidir. Yapılacak iyiliğin, onu yapan şahsın yaşadığı müddete münhasır kalmaması, ebedî olması vakıfta gayeye atfolunan önem ve ebediyetin ölçüsüdür.

Iyiliğe âşık olan ve topluma hizmet etmeyi seven atalarımız vakıf yoluyla ruhlarındaki cömertliği ve yüksekliği göstermişlerdir.

Yurdumuzun her köşesinde her biri başlı başına bir tarih olan ve göğsümüzü kabartacak değerler taşıyan âbidelerden pek çoğu vakıfların meydana getirmiş olduğu eserlerdir. Kurulan vakıflarla yapılan hizmetler ve ihdas edilen gayelerin türü sayılmıyacak kadar çoktur. Vakfiyelerin çoğu, vakıf kuran atalarımızın derin görüş ve güzel buluşlarına birer belgedir. Bunların içinde ibâdet ve sevap kasdıyla veya vâkıfın çoluk-çocuğunun geleceğini güven altına almak amacıyla meydana gelenler olduğu gibi, birçoğu da yurdun imarı, düşman saldırısından muhafazası ve sosyal bünyenin korunması gibi pek yüksek ve geniş kapsamlı amaçlara yönelmiştir.

«Yalnız milletin şefkatine, âlicenâplığına güvenerek ve onun bitmez feyiz ve kudret menbaından ilham alarak vicdâni vazifesini yaptırıldığını ve devam ettirdiğini» söyleyen Doğumunun 100. yılını kutladığımız Ulu Önder Atatürk milletimizin ruhundaki şefkat ve yardım duygusunu en veciz bir şekilde dile getirmiştir.

Temelinde Allah rızası, hayır duygusu ve insanlık sevgisi yatan vakıfların ana gayesi topluma hayri ve sosyal hizmetler sunarak fakir ve yoksulları görüp-gözetmek, dolayısıyla o toplumdaki insanları müreffeh bir hayata kavuşturup, aralarında kardeşlik, sevgi ve şefkat havasını hakim kılmaktır. Bu gayeyi gerçekleştirmek için gayret gösteren Genel Müdürlüğümüz bir taraftan mevcut gayrimenkullerini en iyi şekilde değerlendirerek gelirini arttırmak, diğer taraftan da artan gelirlerle milletimize daha verimli ve daha etkin hizmetler sunmak çabası içerisinde.

Genel Müdürlüğümüz yürütmekte olduğu hayri, sosyal ve ekonomik hizmetlerin yanında, kültürel faaliyetlere de önem vermektedir. Yayınlamakta olduğu müteferrik ve periyodik eserlerle millî kültürümüze katkıda bulunmaktadır. Bilindiği gibi bu eserlerden biri de yurt içindeki ve yurt dışındaki okuyucuların takdir ve ilgi ile takip ettikleri «Vakıflar Dergisi»dir. Gördüğümüz yakın ilgi ve isteklerden esinlenerek büyük bir azim ve gayretle neşrine devam ettiğimiz bu derginin XIII. sayısını da yüce milletimizin hizmetine sunmaktan sonsuz bir haz ve mutluluk duymaktayız.

Bilimsel makaleleriyle dergimizi süsleyen yazarlarımızla, değerli görüş ve eserleriyle yayın faaliyetimize katkıda bulunan ilim adamlarımıza ve bu derginin neşrinde emeği geçen mesai arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Gallip YIĞITGÜDEN

Vakıflar Genel Müdürü

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU; Râhatoğlu ve Vakfiyesi	1
Sadi BAYRAM - Ahmet Hamdi KARABACAK; Sâhib Atâ Fahrü'd-din Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri	31
Mehmet DURU; Yozgat Çapanoğlu Camii ve Vakfiyeleri	71
Berîn TAŞAN; Merzifon'lu Şeyh Abdürrahim Rûmî ve Vakfiyesi	91
Doç. Dr. M. Esad COŞAN; XV. Asır Türk Yazarlarından Muslihu'd-din, Hamîd - Oğulları ve Hızır Bey	101
İbrahim ATEŞ; Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medîne'ye Gönderilen Para ve Hediyeler	113
Prof. Dr. Hüseyin ATAY; Fatih - Süleymâniye Medreseleri Ders Programları ve İcâzet - Nâmeler	171
Ord. Prof. Dr. A. Süheyl ÜNVER; Geçen Asırda Türk Süsleme Sanatımızın Mümtaz Sîmâlarından Mücellitbaşı Salih Efendi	273
Sadi BAYRAM Musavvir Hüseyin Tarafından Minyatürleri Yapılan ve Halen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Muhâfaza Edilen Silsile - Nâme	253
Ord. Prof. Dr. A. Süheyl ÜNVER - Doç. Dr. Yılmaz ÖNGE; Selsebillerimiz	339
Prof. Dr. Şerare YETKİN; Osmanlı Saray Sanatı Üslûbundaki Kilimlerden Yeni İki Örnek	375
Doç. Dr. Yıldız DEMİRİZ; İstanbul'da Piyâle Paşa Türbesi ve Lâhitleri Üzerine Bir Araştırma	387
Doç. Dr. Yılmaz ÖNGE; Bursa'da İrgandı Köprüsü'nün Orijinal Mîmarisi	425
Dr. Orhan Cezmi TUNÇER; Orantı ve Modül Üzerine Selçuklu Yapılarından Bazı Örnekler	449
Doç. Dr. Nihat YÖRÜKOĞLU; Manîsa'da Hafsa Sultan Hânkahı	489
Y. Mimar Filiz OĞUZ; Kaş - Kasaba Köyü Camii	493
Orhan DENGİZ; Uşak'da Bir Köprü Kitâbesi Çanlı Köprü (H. 653 - M. 1255)	525
Mehmet ÇAYIRDAĞ; Kayseri'de Kitâbelerinden XV. ve XVI. Yüzyıllarda Yapıldığı Anlaşılan İlk Osmanlı Yapıları	531
Atillâ ÇETİN; İstanbuldaki, Tekke, Zâviye ve Hânkahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli bir Vesika	583
Y. Mimar İbrahim NUMAN; Çankırı'da Yârân Sohbetleri ve Sohbet Odaları	591
Hakkı ACUN; Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları	635
İsmet BİNARK; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Kütüphane Koleksiyonları ile İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli - Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası	717

RAHATOĞLU VE VAKFIYESİ

Doç. Dr.
İsmet KAYAOĞLU

1 — RÜKNEDDİN HATTÂB VE RÂHATOĞULLARI AİLESİ:

Vakfiyede Dârurrâha'nın kurucusu olarak adı geçen Rükneddin Hattâb hakkında geniş bir biyografik bilgimiz yoktur. Babası Kemaleddin Ahmed olup biraz sonra bahsedeceğimiz gibi Selçukluların önde gelen kişilerinden biridir. İbn Hacer'deki kısa bilgiye göre Rükneddin Hattâb hürmet gören bir büyük zattır, köle ve hizmetçileri vardı. Sivas'ta bir hânîkâh inşa etti ve ona çok miktarda vakıf tahsis etti. Şam'a ve oradan Hacca gitti. Kerek'te 725 Zilkade (Ekim 1324) tarihinde vefat etti.¹ Ondan bahseden Aksarâyî'de ise Anadolu'nun ulu kişilerinden ve Samsun mutasarrıfı diye bir kayıt vardır.²

Kemaleddin Ahmed bin Râhat'ın Selçuklular zamanında devlet hizmetinde bulunduğu ve saygı gördüğü bilinmektedir. İbn Bibî'de «sadr-ı kebir»³, vakfiyemizde «sahib» sıfatlarını taşımaktadır. Onun en çok isminin geçtiği olay, IV. Kılıç Arslan'ın kızı Selçûkî Hatun'un Moğol Hanı Mengü Han'ın oğlu Argun Han ile evlenmesi esnasında oynadığı rol münasebetiyledir. Bilindiği gibi Argun Han'ın budist olduğu ileri sürülerek evlenme konusunda ortaya çıkan tepkilere rağmen, bu hısımlığın doğuracağı öğünç ile

1) İbn Hacer, ed - Dürerü'l - Kâmine, C. II, s. 74, 75; O Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar adlı kitabında zuhul eseri olarak bu bilgi Kemaleddin Ahmed'e atfedilmiş (s. 26 - 27) ise de aynı yazarın Selçuklular Zamanında Türkiye adlı kitabındaki bilgi bizim bu konuda verdiğimiz bilgiye uymaktadır (s. 629)

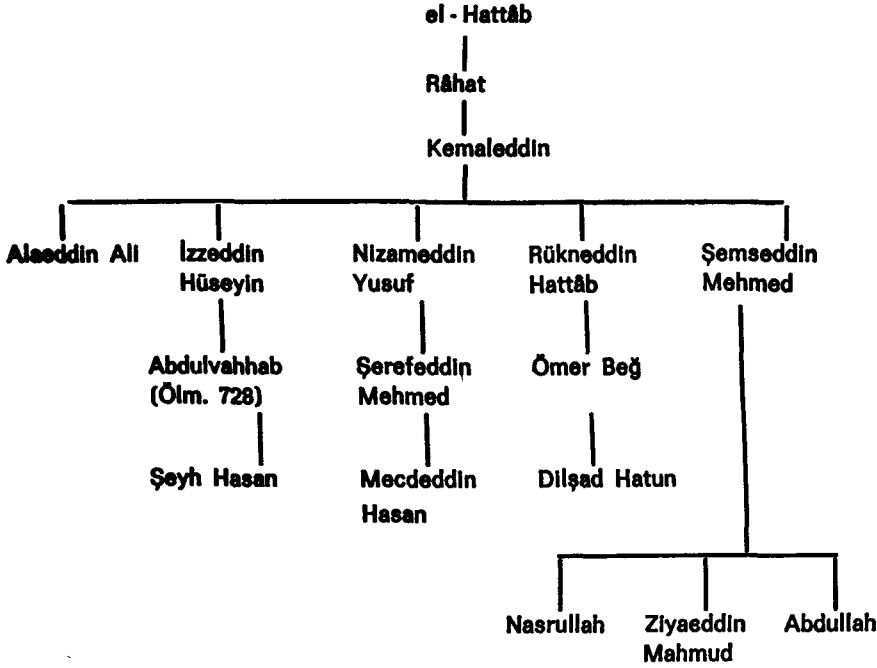
2) Aksarâyî, s. 256.

3) İbn Bibî (Tıpkı basım) s. 661; Osman Turan yayınladığı İnşa ve tuğra menşurleri münasebetiyle XXVIII. vesikaların Kemaleddin Ahmed'in İnşa divanına tayini ile ilgili olduğunu ve Aksarâyî'ye (s. 91) dayanarak onun III. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında İnşa divanında adı geçenler arasında bulunduğunu ve ona izafe edilen Sadr-ı Kebir sıfatının bu İnşa mevki ile ilgili olduğunu ifade eder (Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, s. 22, 28)

Selçuklu bayrağının şan ve şerefine daha da yükseleceği ümit ediliyordu. Nikâh ve düğün işlerinin düzenlenmesi İbn Bîbî'nin ifadesine göre zamanın âlimlerinden Râhatoğlu Kemaleddin'e verildi.⁴

Onun hakkında *Amasya Tarihi* yazarının verdiği bilgiye göre Sivas ayanından olan Kemaleddin Ahmed, Anadolu valisi Demirtaş'ı isyana teşvik edenler arasında bulunmasından dolayı, diğer kişilerle birlikte, Emir Çoban Noyan tarafından öldürülmüştür.⁵

Râhatoğullarının tarihî kişilikleri hakkında bilgimiz azdır. Ancak ele aldığımız vakfiye ve dârurrahâ'nın kitabesinin ışığı altında şecerelerini tesbit etmemiz mümkündür.⁶ Buna göre :

Şecerede adı anılan, Kemaleddin Ahmed'in oğlu İzzeddin Hüseyin «âlimlerin iftihar ve büyük âlim» sıfatıyla anılmaktadır.

II — RÂHATOĞULLARI VAKFIYESİ HAKKINDA AÇIKLAMALAR :

1 — Tarihi Bilgiler :

Vakfiyenin baş tarafında (Ri) vakfın niteliği hakkında şu bilgi bulun-

maktadır : «İhtiyaç ve zaruret içinde bulunan müslüman fakir ve miskinler, yetimler ve dul bayanların geçimleri için vakf ve tahsis edilmiştir.» Bu eve diğer zaviye ve hânıkâhlarda olduğu gibi misafir gelip konakladığından vâkıf tarafından dârurrâha adı verilmiştir. Bu bilginin ışığı altında Sivas'ın içinde Kemaleddin Ahmed'e ait evin oğlu Rükneddin Hattâb tarafından, o zamana kadar hiç kullanılmayan Dârurrâha ismi verilerek bir zaviye haline getirildiğini görmekteyiz. Burasının ne daha sonra anlamının değişeceği bir imaret ve ne de kelimenin özel anlamıyla bir sağlık kurumu olmadığı vakfiyesinin muhtevassından ortaya çıkmaktadır.

Dârurrâhanın, Anadolu'da ilk kurulan zaviyelerden ayrı bir özelliği vardır. Çünkü, bilindiği üzere zaviyelerin kuruluş gayelerinden biri dinî ve tasavvufî

4) İbn Bîbî, Houtsman, s. 310; Gencoşman çev. s. 280; O. Turan, Selçuklular zamanında Türkiye, s. 537, 538.

5) Kemaleddin Ahmed'in ismine Tebrizî nisbeti ekler : H Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. II, s. 477.

6) Bu silsilename şu kaynaklarda da az çok değişik şekilde bulunur : Uzunçarşılı, *Sivas Şehri*, s. 127, M. Van Berchem, Halil Edhem, C.I.A., *Asie Mineur*, s. 38; Muhammed Cevad el-Meşkûr, *Ahbâr-ı Selâcika-i Rûm*, Giriş bölümü, s. 169.

Dârurrâha teccid kitâbesi (Muh. 779 H./1377 M.)

cereyanların fikirlerini yaydıkları, tarikat mensuplarının toplandığı yerleri kurmak, bir diğeri de boş topraklar üzerinde yerleşme ve bu toprakları canlandırarak gelirinden yararlanmak şeklinde özetlenebilir.⁷ Dârurrâha ne sırf dinî bir mekân ve ne de gelip geçenlerin barınacakları, yiyip içecekleri bir konak görünümündedir.

Uzunçarşılı, Dârurrâhanın, Sivas'ta bugün imaret mahallesi denen yerde bulunduğunu fakat bugün bu binadan eser kalmadığını ve kitabesinin imaret camii kapısının sol taraf duvarına konduğunu belirterek imaret mahallesi isminin burada daha önce bulunan imarettten alındığını belirtir.⁸

Selçuklular devrinde bir çok mi-marî eserin kitabesinde imaret kelimesine rastlanmaktadır. Bu kelime bugün halk arasında aşevi anlamında anlaşılmaktadır. Halbuki Selçuklular devrinde her türlü sosyal esere imaret adı verilmişken Osmanlılar zamanında bu kelime medrese, kütüphane, cami ve hastahaneyi içine alan daha geniş kapsamlı bir anlam kazanmıştır.⁹

Öte yandan, vakfiyesi görülmeden sadece ismine bakılarak burasının bir sağlık tesisi olduğu hükmüne de varılmıştır.¹⁰

M. Van Berchem, Halil Edhem'in verdikleri bilgiye göre Dârurrâha henüz

ayakta bulunduğu sırada (Bu yüzyılın başı) şehrin doğusunda, büyük mezarlığın içinde Abdulvahhab Gâzi Türbesi ile Mimil ırmağı arasında bulunmaktadır. 779 hicrî tarihini taşıyan bir teccid kitabesi mevcuttur. Giriş kapısı üzerinde mermerden 120 X 60 cm ebadında ve 5 satır olan kitabe şöyledir :

- ١ - بسم الله الرحمن الرحيم وقتنا الخوان الستاجان التي رحمة الله تعالى المطالب
والصين ابنا
٢ - المرحوم كمال الدين أحمد بن راحته رحمة الله وظهر لها عنه اليقظة على
العلماء من أهل الدين
٣ - والفقراء والساكين وسامنا بنار الرأفة وصلها لهم ما من الشفاعة في مريم
من سنة عشرين وسبعمائة
٤ - ثم جدنا العبد الضعيف المحتاج التي رحمة ربه اللطيف العليق حسن بن المرحوم
المنصور
٥ - عبد الوهاب بن حسين بن أحمد بن راحته رحمة الله وظهر له في مريم من سنة
تسع وسبعين وسبعمائة *

Allah'ın rahmetine muhtac olan Kemaleddin Ahmed b. Râhat'ın iki oğlu

- 7) Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, V. D. C. II, s. 295, 297.
8) İ. H. Uzunçarşılı, *Sivas Şehri*, s. 125; Dr. Yılmaz Önge bu adı geçen kitabenin Prof. Dr. Süheyl Ünverin tavsiyesi üzerine buradan alınarak Sivas Müzesine konulduğunu şifahen bize ifade etti.
9) O. Ergin, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, s. 16.
10) S. Ünver, *Selçuk Tabaketi*, s. 63 - 64; Aynı yazar Teslisinin 723 üncü sene-i devriyesi dolayısıyla Sivas hastahanesi tarihçesi, darurraha ve cüzzamhâne Aynı yazar Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında vakıf hastanelerinin bir kısmına dair, V. D., C. I, s. 21; M. Sözen, M. Cevdet kitaplığından alınan bir el yazmasındaki bilgiye dayanarak burası bir dinlenme evi olarak düşünülmüştür şeklinde kısa bilgi verir. (M. Sözen, *Anadolu Medreseleri*, C. II, s. 227.

Hattâb ve Hüseyin - Allah onlara rahmet etsin ve yarlığasın - bu yeri ahli dinden alimlere, fakir ve miskinlere vakfettiler. Adını dârurrâha koydular. Onlara emin istirahat yeri yaptılar. Muharrem 720 (Şubat - Mart 1320). Sonra Allah'ın rahmetine muhtac kulu Ahmed b. Râhat'ın oğlu Hüseyin'in oğlu merhum ve mağfur Abdulvahhab'ın oğlu Şeyh Hasan - Allah onlara rahmet etsin ve yarlığasın - burasını tecdid etti 779 Muharrem (Mayıs - Haziran 1377).

Bu tecdid kitabesinden anlaşılacağı üzere Rahatoğulları ailesinden Şeyh Hasan adında bir zat Dârurrâha'yı H. 779 Muharrem (Mayıs - Haziran 1377) de restore ederek kendi ismini künyesi ile birlikte buraya eklemiştir.

Başvurduğumuz kaynaklar arasında, Sivas'ın içinde bulunan bu Dârurrâha'dan başka, bizzat Kemaleddin Ahmed b. Râhat'ın adını taşıyan bir kervansaray veya ribata da tesadüf edilmektedir. İbn Bîbî H. 629/M. 1231 yılında bir gurup Moğol askerinin Carmağan Noyan komutasında Sivas yakınlarında görüldüğünü, Kervansaray-ı İsfahani diye bilinen bir ribata kadar geldiklerini ve bu ribatın o zaman Kemaleddin Ahmed b. Râhat adıyla şöhret bulduğunu yazar¹¹.

Bu bilgilerin ışığında Sivas'ın dışında Kemaleddin Ahmed b. Râhat'ın adını taşıyan bir kervansaray ve şehrin içinde onun oğlu Rûkneddin Hattâb tarafından dârurrâha diye isimlendirilen bir ev ve bir bostandan oluşan bir zaviyenin mevcut olduğu ortaya çıkmaktadır.

O halde M. Van Berchem ve Halil Edhem'in İbn Bîbî'deki bildiye dayanarak H. 629/M. 1231 den itibaren bilinen Kemaleddin Ahmed b. Râhat'ın kervansarayı ile dârurrâha'yı aynı ve tek bina olarak görmeleri¹² kanaatimizce doğru değildir.

Sivas'ın içindeki dârurrâha hakkında tarihî kaynaklarda bir kayıt bulun-

madığı halde, Kemaleddin İbn Râhat'ın kervansarayının adı bazı seyahatname yazarları tarafından anılmaktadır.

İbn Battûta Sivas'tan bahsederken burada Dârussiyâde adıyla anılan medreseye benzer bir yerin olduğunu, buraya eşraftan başkasının misafir edilmediğini ve nakibu'l-eşrafın burada ikamet ettiğini, misafirlerin yatak, yiyecek ve mum ihtiyaçlarının karşılandığını, yola çıktıklarında kendilerine kumanyalarının da verildiğini yazar¹³. İbn Battûta'nın bahsettiği bu yerin kimin tarafından yapıldığını ve tam kimliğini bugün tam olarak bilmemekle birlikte bunun sözü-nü ettiğimiz darurraha olmadığını, niteliklerinden dolayı anlamak kolaydır.

Evlîya Çelebi maalesef, saydığı eserler arasında dârurrâhayı ve K. İbn Râhat kervansarayını zikretmez. Buna karşılık ondan önce yaşamış ve Kanuni'nin Bağdad seferine (1533-1536) katılmış olan Matrakçı Nasuh (Ölm. 1564), Osmanlı ordusunun geçtiği menzilleri tek tek anlatırken ünlü resimli eserinde bu yere ait bir resim bulunmamasına rağmen, onun Kanuni'nin ikinci İran seferine (1548-1549) ait olan eserinde Sivas'a 14 mil uzaklıktaki bir konak yeri olarak «Râhat-İli», Gaybın Ovası, Kızılırmak kenarında şeklinde burasını bir menzil olarak kaydetmiş¹⁴ ve 20 R. evvel 955 (29/V/1548) yılında Kanuni'nin ordularının konaklamış bulunduğu bu menzilin orta konak olduğunu yolda Kızılırmak üzerinde bir köprüden geçildiğini belirtmektedir.

11) İbn Bîbî (Tıpkı basım) s. 418, 419; Muhtasar İbn Bîbî'de Moğolların H. 629/M. 1231 de «ta be ribat e puser e râhat tahten averdend» ibaresi mevcuttur (Houtama, s. 182).

12) M. Van Berchem, Halil Edhem, C. I. A., III Asie Mineur, p. 38 dipnot : «un couvent (ribat) d'Ibn Râhat (ou caravanseraill d'Ahmed Râhat) qui ne peut être que la Dar al-râhah».

13) İbn Battûta, Seyahatname, M. Şerif terc. C. I, s. 326.

14) Nasuhî's-Silâhi (Matrakçı), Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakayn-ı Sultan Süleyman Han, yay. ve öneöz : H. G. Yurdaydın, T. T. K. 1976, s. 73.

Dârurrâhanın tarihi hakkında bu kısa bilgiye ilâve edilecek başka kaynak bilgilerimiz olmadığı gibi bu yerin ne zaman fonksiyonunu yitirdiği ve kendi haline terkedilerek yıkıldığı konusunda da herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.

2 — Teşkilât ve Görevliler :

Rûkneddin Hattâb'ın yerlerini tesbit ettiği Rahatoğlu vakfiyesinin içerdiği akarın 2 köy, 3 tuzla, 1 ev, 1 bostan ve bir mezra'adan teşekkül ettiği görülmektedir (RI 15-20). Bu haliyle vakıf orta büyüklükte bir görünüm sunmaktadır.

Râhatoğlu vakfiyesinde, dârurrâhada görev yapan kişiler ve yapacakları işler ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Buna göre vazifeliler şu kişilerdir : Şeyh, hâdim, hâfız (2 kişi), ferraş ve aşçı. Bunlardan başka yönetim ve mâli işleri yürüten birer kâbız, müşrif, muhasip ve nâzir bulunmaktadır. Bazı vakıflarda müşrif ve nâzırın görevlerinin tek elde toplanmasına karşılık burada her ikisinin bulunması vâkıfın mâli işlere verdiği önemi göstermektedir.

Rahatoğlu vakfiyesinde tayin edilen görevliler ve vazifeleri (maaş) şöyle gösterilebilir :

Görevli	Aldığı ücret (Yılda)	Yemek (Günde)
Şeyh	360 dirhem	2 öğün
Hâdim	240 "	1 "
Hâfız (2 kişi)	240 " (120 - 120)	—
Ferraş	240 "	1 "
Aşçı	umeranın takdir edeceği miktarda	—

Ayrıca vakfiyede ismen görev verilen kişiler de vardır : Kabz işi (tahsil işi) kendinde birçok sıfatları toplamış bulunan Sadeddin Sad oğlu Fahreddin'e (RI 40-45); işrâf vazifesi Mesud oğlu (kâtip) Abdulhamid'e (RI 40-45) ve nezaret vazifesi 5 büyük hâfız) Kerimeddin Mesud'a verilmiştir. Ancak bu kişilerle birlikte çalışan muhasibin nasıl bir kişi olması gerektiği hakkında vakıf şartı bu-

lunduğu halde adı ismen zikredilmemiştir. Bunların aldıkları ücret ise şöyledir :

Görevli	Aldığı ücret (Yılda)
Kâbız	600 dirhem
Müşrif	600 "
Nâzir	360 "
Muhasip	700 " (Ayrıca 24 mud buğday)

Vakfiyeye nazaran Rûkneddin Hattâb hayatta olduğu sürece kendisini ve kendisi ölünce sırasıyla akrabasından şu kişileri mütevellî tayin etmiştir :

- 1 — Rûkneddin Hattâb
- 2 — (Emir) Kemaleddin Ahmet oğlu Hüseyin
- 3 — (Emir) Yusuf
- 4 — Mecdeddin (Emir) Hasan
- 5 — Kemaleddin Ahmet oğlu Şemseddin oğlu Ziyaeddin Mahmud
- 6 — Hüseyin oğlu Abdülvehhab

Kendi nesli tükendikten sonra Sivas kadısının, ulema, meşayih ve umeranın üzerinde birleştikleri bir kişinin mütevellî tayin edilmesi şart kılınmıştır.

3 — Vakfiyenin Özellikleri :

Rûkneddin Hattâb'ın incelemekte olduğumuz bu vakfiyesi ner şeyden önce bir çok sosyal kurumları içine aldığı için dikkati çekmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi 2 köy (Çakrı, Tuzlacık), 3 tuzla (Çakrı ve Tuzlacık tuzları ile Bingöl tuzlası), 1 mezraa (İlgazi), 1 ev ve 1 bostandan ibaret olan vakıf, türlü ihtiyaçlara tahsis edilmiştir. Vakfın en büyük geliri öyle görünüyor ki tuzlalardan elde edilen kazançtan geliyordu. Vakfiyede vakfın gelirleri 5 eşit paya ayrılmış ve her birinin sarf yerleri gösterilmiştir.¹⁵

Vakfın gelirinden, önce Dârurrâhanın gerektiği zaman bakım ve onarımına sarf olunması belirtilmiştir.

Birinci 1/5 zâviyede görevli bulunan ve yukarıda alacakları miktar belirtilen şeyh, hâdim, hâfızlar (2 kişi), fer-

¹⁵ Gelirlerin eşit oldukları hakkındaki hükmümüz 1. payda zikredilen yerlere sarf yapıldıktan sonra yetmiş 4. paydan tamamlanmasından dolayıdır.

raş ve aşçıya; ayrıca dâurrâhanın yemek masraflarına, kutsal günlerde yapılacak helva, aydınlanma için kullanılan bezir ve yağ, donatım için kullanılan hasır, sergi ve kablara tahsis edilmiştir.

İkinci 1/5 de vâkıfın oğlu Ömer Beğ'in yıllık yiyecek ihtiyacına karşılık 540 dirhem, kışlık yazlık elbise masrafı olarak 500 dirhem verilmesi ve onun hizmetinde bulunan bir kişiye yılda 360 dirhem verilmesi şartı vardır. Ayrıca, vâkıfın torunu, yani Ömer Beğ'in küçük kızı için de bir tahsis vardır. Dilşâd isimli bu kıza 5 yaşına kadar yılda 480, 10 yaşına kadar yılda 720, 15 yaşına kadar yılda 1200 dirhem harcanması, artanı ile cihazının hazırlanması ve münasibiyle evlendirilmesi şart kılınmaktadır (Rİ 75-80). Vâkıf bu payda kendisinin, babasının ve kardeşlerinin azatlılarından yoksulluk içinde olanlara yiyecek ve içecekleri ölçüde sarf edilmesini istemektedir. Bu ikinci 1/5 de karşılaştığımız önemli bir kayıt herhangi bir surette felâket ve kazaya uğrayan kişilere kuvvetli rehin ve sağlam kefil ile borç para verilmesi kayıdır (Rİ 80-85). Biz Anadolu Selçukluları devrinde H. 697/M. 1298 yılında Amasya mahkemesinde tanzim edilen bir belge ile faizli para ikrazı yapıldığını biliyoruz.¹⁶ Vakfiyemizde sarahaten yazılmadığı için, borç para alan kişinin aldığı bu paraya karşılık bir miktar faiz verdiği hükmüne varmak kolay değildir. Bu kabil kadı önünde tanzim edilen belgelerde faiz kelimesinin yazılmasından sakınıldığı halde pratikte şer'î hileye baş vurulduğu bilinmektedir.

Ancak bu vakfın en azından amacının ticarî olmaktan çok sosyal olduğu düşünülürse Osmanlılarda örneklerini bol miktarda gördüğümüz Av arız akçası sandığı görevini yapmış olabileceği akla getirilebilir.

Üçüncü 1/5 yoksul ve bakıma muhtaç olan kimselere tahsis edilmiştir (Rİ 85). Bunlar, vâkıfın yoksul akrabası, azatlıları, ihtiyarlar, kocakarlar, kötü-

rüm, kör ve cüzzamlılar, hapiste olanlar, yoksul ve kimsesizlerin techiz ve tekfini cihetleridir. Bunlar içinde özel bir yer âmâ ve cüzzamlılara ayrılmıştır. Vakfiyede muhtac olup mahalle ve sokaklarda dilenmeye gücü yetmeyenlere yılda 2050 dirhem, meczumlara yılda 60 dirhem verilmesi kaydedilmiştir. Bu kayıt, sağlık konusunda vâkıfın ilgisiz kalmadığını göstermektedir. XIII. yüzyılda kurulan hastahaneler Selçuklular zamanında sağlık hizmetlerinin kazandığı önemi gösterdiği¹⁷ gibi Karatay Kervansarayı ile Kütahya'daki Germiyanoglu Yakup Beğ'in imaretine ait vakfiyelerde buraya gelen veya burada iken hastalığa tutulan yolcuların iyileşinceye kadar parasız tedavi edilecekleri yazılıdır.

Ayrıca bu 1/3 de kimsesiz mahpuslara 120 dirhem ve fakara yetimlerine bakanlara, onların eğitimiyle uğraşanlara mütevellî ve emin kişilerin tayin edeceği miktar yardım edilmesi şartı vardır.

Dördüncü 1/5 den isimleri zikredilen devrin önemli kişilerine, vâkıf tarafından miktarı belli para ve buğday cin-

16) Osman Turan'ın yayınladığı bu belgede Emir Şucaeddin Süleyman Emir Nasıruddin Muhammed'den bir yıl muadette 1500 sultanî gümüş dirhem istikraz etmiştir. Buna karşılık karısı Saliha Hatun'dan vekâletini aldığı üç parça araziylî ona rehin etmiştir. Faiz olarak da rehnedilen malın sekizde birini alacaklıya hibe etmiştir. Rehnedilen yerlerin kıymetinin en aşağı alınan para kadar olduğu, normal şartlarda para faizine tekbül edecek bir mahsul temin ettiği düşünülürse fatz haddinin % 25 i bulunduğu meydana çıkar. (O. Turan, *Selçuklu Türkiyesinde faizle para ikrazına dair hukukî bir vesika*, Belleten, C. XVI, sayı : 62, 1952, s. 252) Bu makalenin tenkidi ve karşılıklı cevaplar için bkz. A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1953, I, s. 41-49; Aynı dergi, 1955, sayı : 1-2, s. 23-30; Aynı dergi 1955, sayı : 3-4 s. 84-97.

17) XIII. yüzyılda kurulan hastahaneler şunlardır : Kayseri'de Gevher Nesibe (H. 602/M. 1205), Sivas'ta I. İzzeddin Keykâvus (H. 612/M. 1217), Konya'da I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237), Çankırı'da Atabeg Ferrûh (H. 633/M. 1235), Divriği'de Mengüceklerden Behramşahın kızı Turan Melek (H. 625/M. 1228), Tokat'ta Muineddin Pervane (H. 674/M. 1275), Kastamonu'da Pervaneoğlu Ali (H. 671/M. 1272), Amasya'da İlhani hükümdarı Oicaytu (H. 708/M. 1308). (O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 52; Aynı yazar *Selçuk Devri Vakfiyeleri*, *Celaeddin Karatay*, Belleten, C. XII, sayı : 45, s. 58.

sinden tahsis yapılmıştır. Bu kişiler arasında Bakıllânî¹⁸ torunu adıyla bilinen âlim Bedreddin Mahmud Efendi isimli birisi de vardır (Rl 95).

Bu pay içinde çift sürmek için öküzler, tohumluk buğday, döl almak için iyi cins koyun ve inek alınması, bunların ehliyetli birisine teslim edilmesi ve buradan elde edilen mahsulün darurrahanın ihtiyaçlarına sarfedilmesi mevcuttur (Rl 100-105). Aynı vakıf şartlarına Karatay kervansarayına ait vakfiyede de rastlamaktayız. Burada öküz ve çift aletleri satın alınarak mevcut vakıfların iyi verim getirir hale sokulması şart kılınmıştır¹⁹.

Yine bu pay içinde kâbız, müşrif, nâzır, muhasib ve umeraya para ve buğday cinsinden tahsis yapılmıştır.

Beşinci 1/5 i Rükneddin Hattâb, Dârurrâhanın mütevellisine tahsis etmiştir. Bu görevi hayatta olduğu sürece kendisinin ve ölünce isimlerini andığı kimselerin deruhte etmesini şart kılmıştır.

Râhatoğlu vakfiyesinde geçen yukarıda gördüğümüz bir çok tahsisler diğer vakfiyelerde de mevcuttur. Meselâ kimsesizlerin tekfin ve techizi hususunda pay ayrılması Altun-Aba vakfiyesinde de bulunmaktadır. Hatta burada ölülere duyulan saygıdan dolayı mumyalama yapıldığı da bilinmektedir²⁰. Yine azadlılar Nureddin Caca vakfiyesinde unutulmamıştır²¹. Ve nihayet vâkıfın torunu Dilşâd'a 5 yaşına kadar yemek ve elbise bedeli olarak 480 dirhem 10 yaşına kadar 720 dirhem, 15 yaşına kadar 1200 dirhem verilmesi ve sonra evlendirilmesinin vakfı zürri vakıf niteliğine sürüklenmediği, vakfiyenin bu yönüyle tek olmadığı yine Nureddin Caca vakfiyesinde de aile fertlerine tahsis yapıldığı görülmektedir. Bu sonucuda Cacaoğlu Nureddin kaydı hayat şartıyla kız karesi Devlet Hatun için vakıf şart kılınmıştır.²²

Vakfiyenin sonundaki şahitler konusunda bilgi vermek gerekirse bunların

(R²) nüshasında sayısının 14 ü bulduğu görülmektedir. Bunlar maruf kimseler değildir. Bunlardan birisi kimliğini farsça yazdırmıştır. İsmi kesinlikle doğru okuyamadığımız bu şahidin Kutluğşah b. Tülek şeklinde okunması en uygun şeklidir. Şahitler arasında Râhatoğlu âilesine mensup üç şahıs adı bulunmaktadır.

Vakfiyenin teşkilâtının orta büyüklükte olmasına karşılık çok sayıda ihtiyaç yerlerine ve kişilere tahsis edilmesi dikkatimizi çekmektedir. Vakfın gelirinin en büyük kısmının yukarıda da işaret edildiği gibi 3 tuzladan geldiğini tahmin ediyoruz. Bu tuzlaların vakıf olarak işlenmesi Osmanlılar devrinde devam etmiştir. Hatta H. 1267/M. 1850 tarihli bir irade'den Sivas'ta Dârurrâha vakfından olan memlehalara 4 seneliğine Esad Paşa damadı Hurrem Beğ'e verilmesi kaydının bulunması bu vakfın bu tarihlere kadar işlemekte olduğunu ortaya koymaktadır²³.

III — RÂHATOĞLU VAKFİYESİ :

(Tercüme)

Hamd, bol nimet, üstün minnet, yüksek hüccet, şiddetli intikam sahibi olan ve İslâmı açık burhanlar, kesin beyyineler, şer'î ve parlak delillerle teyid buyuran Allah'a mahsustur. O, Hz. Muhammed'i yüce mucizeler, sağlam davetle ve bir takım hükümleri nesh ve tebdil eden dinle gönderdi. O, sağlam

18) Ebu Bekir Muhammed al-Bâkılânî (Ölm. 1013) kelamcı kadî ünvanıyla anılır. Bâkılânî nisbeti, Horasan ve Harezmi illerinde yaygın olduğu nazara alınır arap olmayan bir aileye mensup olduğu düşünülebilir (I. A. C. II, s. 253.)

19) O. Turan *Selçuk Devri Vakfiyeleri, Cemaleddin Karatay* ... Belleken, C. XII, sayı : 45, s. 62 - 63.

20) O. Turan, *Selçuk Devri Vakfiyeleri, Şemseddin Altun-Aba* ... Belleken, C. XI, sayı : 42, s. 208.

21) Bu azadlıların çoğunun isimlerinin türkçe olmadığı dikkatli çekmektedir. (A. Temir, *Cacaoğlu Nureddin*, s. 133)

22) Aynı eser, s. 121 - 122.

23) Başbakanlık Arş. İrade, M. Vala, 6469, 13/ca/1267.

dinin yollarını belirtti. Doğru yolu açıkladı. Kurtuluş yolunu beyan etti. Bununla bizi, gizlileri bilen Allah'ın rızası uğrunda sadaka vermeye, yüksek dereceler kazanmaya irşad buyurdu. Allah ona ve soyuna üstün salâvat ve en iyi tahiyat ile salât ve selâm buyursun. Bu vecibeyi edadan sonra dünya, devamı umulmayan, gecelerinde ve gündüzlerinde süreklilik ve nimetinde sebat bulunmayan mukimleri yolculuk durumunda olan, sakinleri göç etmek üzere bulunup doğdukları yerden batmakta olan mal ve mülklerine güvenip deşetli gelecekte yüz çevirmekte bulunan bir yerdir. Lâkin, akıl sahiplerine kazançlı bir ticaretgâh ve ibret alanlar için büyük bir va'z ve öğüt vericidir. Kıyamet günü için nur onunla kazanılır; Ahiret günü için azık onda tedarik edilir. Allah'ın rızası için harcayan, sahib-i azam, sadr-ı muazzam, büyükle- rin sultanı yükseklik ve övgüleri kendinde toplayan, melek huylu ve hakan seciyeli yeryüzünde nafile ve farzını ifa eden, Allah'ın dostu, hakkın, İslâm ve müslümanların direği, zayıf ve güçsüzlerin, fakir ve muhtaçların sığınağı, hayrat, hasenat ve taatın sahibi Rükneddin Hattâb İbn Sahib Kemaleddin Ahmed İbn Râhat İbn Hattâb - Allah gün ve gecelerini mutlu ve sürekli eylesin - dünyaya tevfiğ ve hidayet gözü ile bakınca, sırlarını hakkıyla keşfetti: Ahiret sonsuz nimetlerin fani dünya varlıkları ve zevale mahkum süsleri ve yıldızları ile satın alınacağını bildi - Allah etrafındaki geçici nimetlerle üstün makamlara erdirsin. - Buna dayanarak Kur'an-ı Kerim'de anılan sekiz sınıftan en büyüğünü hasenât ve iyilikler ve sadakaları ile taltif etmeyi isteyerek bu vakfın kendisinden suduru zamanına kadar elinde ve tasarrufu altında hakkı ve mülkü olduğunu beyan ettiği emvalini, durumunda hiç bir eksiklik bulunmadığı bir zamanda, vakf, habs, tesbil, tebid, tasadduk, teberru ve tahlid etti. Vakf ettiği yerler Sivas'ın içinde Feri-

deddin'e mensup hânîkah²⁴ yanında vaki ev ile bu eve bitişik bostanın tamamıdır. Bu ev, merhum Sahib Kemaleddin Ahmed evi adıyla tanınan yer olup sınırlarını belirtmeye gerek yoktur. İşbu ev ve bostanı vâkıf bütî'n hudut ve hukuku, dahil ve hariç bütî'n müştemilâtı ile hastalık ve benzeri insanın hâli olamayacağı olaylar sebebiyle ihtiyaç ve zaruret içinde bulunan müslüman fakir ve miskinler, yetimler ve dul bayanların geçimleri için vakf ve tahsis etti. Onlara yapılacak masrafların beyanı aşağıda gelecektir. Bu eve, diğer zaviye ve hânîkahlarda olduğu gibi misafir gelip konakladığından d â r u r r â h a adı verilmiştir. Vâkıf, darurrahaya daimi surette bir şeyh, bir hizmetçi, tashih-i hurufe kâdir ilâhî kitabı ezberlemiş iki hâfız, bir ferraş, bir aşçı ve bir aşçı yardımcısı tertip ve tayin olumasını şart kıldı. Bu şeyhin vera ehli ve güzel ahlâklı, kötü şeylerden sakınan, sûfiye tâifesinin istilahlarına vâkıf ve onların ziyneti ve ahlâkı ile ahlâklanmış, fıkıh ilminden, namazın erkân ve şartlarını, halel ve sehiv secdesi gereken yerleri, namazda zarurî olarak bilinmesi lâzım olan bütün meseleleri bilmesi ve mezkur dârurrâhada farz namazlarla imamlar arasında cemaatla kılınması âdet olan regaib ve şabanın yarısı ve kadir gecesi namazlarında da imâmet etmesini ve akşam namazından yatsıya, sabah namazından ortalık ağarınca kadar meşayih'in âdeti üzere cemaatla birlikte zikir ile meşgul olmasını ve hadimin emin ve iyi halli, hizmete muktedir, dârurrâhaya gelip giden misafirlerden, orada kaldıkları müddetçe seccadelerini sermek ve emsali işlerini görüp onları karşılamak ve uğurlamak görevleriyle mükellef olup farz vakıtlarda ezan okuyarak ce-

24) Ferideddin'in kimliği hakkında bilgi bulunamadı. Dârurrâhanın yanında bulunan Ferideddin Tabib hânîkahından başka o zaman Sivas'ta Nizameddin Yağlıbaşı, Hânîkahu's-sultan ve Şerefeddin Osman zaviye'eri bilinmektedir. (O. Turan, *Selçuklular Zamanında Sivas Şehri*, D. T. C. F. Dergisi, C. IX, sayı : 4, s. 454.)

maat huzurunda kamet getirmesini, öğle ve akşam misafirlerin yemek sofralarını tertip ve hazırlamasını, bunun gibi işleri yapmasını ve iki hâfızın güzel sesli, Kur'an'ın tecvid ve tertibine kâdir ve hergün kuşluk vaktinde dâurrâhada şeyh de huzurda bulunduğu halde Kur'an-ı Kerimden tecvid ve tertil ile bir cüz okuyarak kıraattan sonra şeyh olan kimsenin dua edip sevabını vâkıfın atası ve akrabasının ruhlarına hediye etmelerini ve mezkûr iki hâfızın Sivas'ta Abdülvahhâb Kabristanında²⁵ vâkıfın babası ile akrabasının gömülü buldukları kabirleri önünde Pazartesi ve Perşembe günleri hazır bulunarak bir cüz Kur'an okuyup sevabını onların ruhlarına hediye etmelerini ve ferrâşın da emîn, sâlih ve dâurrâhaya müdavim, kendisini ilgilendiren işleri yerine getirmeye kâdir güçte olmasını, sergileri ve hasırları sermek ve benzeri işleri muayyen vakıtlarda ifa etmeyi, kandilleri, lamba ve mumları yakma, dâurrâhayı süpürme, süprüntüleri atma ve yabancıları içeri koymamak için kapısını daima muhafaza etmeyi, zamanında açıp kapamak görevlerini yapmasını; aşçının emîn ve sâlih, aşçılıkta mâhir, her türlü yemeği ve tatlıyı yapmaya kâdir olmasını, aşçı yamağının emniyetli, çalışkan ve eli çabuk, verilen emirleri iyi dinleyerek ihtiyaçların temini hususunda hâdim ve aşağıda zikredilecek olan nâzır ile birlikte çalışmaya ve suyu hazırlayıp ateşi yakmaya muktedir olmasını; aşçı ile yardımcısı alât, edavat, kab, kacakları muhafaza etmelerini ve bulaşıkları güzelce yıkayıp temizlemelerini şart kıldı. Vâkıf aşağıda beyan olunacak evkafına daimî olarak birer kâbız, müşrif, muhasip ve nâzır tertip ve tayin olunmasını şart kıldı. Kâbızın emîn ve iyi yazı bilen ve güzel zabt eden bir kimse olup vakfın hâsılatını zamanında toplayıp paraları emniyetli ve sağlam bir yerde muhkem bir sandıkta muhafaza edip uygun yerlerde sakla-

masını ve bu sandığı müşrif, muhasip ve nâzırın mühürlemelerini şart etti. Tahsil işini Sabikeddin Ebu Bekir oğlu Hacı Sadeddin Sa'd oğlu, sadır, imam, âlim, fâzıl, haccu'l-Harameyn Emirü'l-hâc Fahreddin'e²⁶ tefviz etti. Müşrifin de emîn ve yazı bilen bir kimse olup evkafın gelirlerini ve giderlerini az çok hiç bir şey hariç kalmamak üzere günü gününe defterine kayıt etmelerini şart ve bu işraf vazifesini Ahmed Selmanî oğlu Mesud oğlu Kâtib Abdulhamid'e, muhalefeti halinde zorlanmadan tefviz etti. Nâzır olan kimsenin emîn, zabt ve yazıya kâdir, gelir ve giderden hiç bir şeyi kaçırmamaya muktedir olmasını hâdim ve aşçı yardımcısı ile birlikte aşağıda beyan edilecek şekilde nasiblere²⁷ göre öğle, akşam verilecek yemeklerle odun, kömür, zeytinyağı, iç yağı, çerağ, kandil v. s. işlerde çalışmasını şart kıldı. Bu nezaret vazifesini hacı Ahmed mahdumu Ahmed oğlu büyük hâfız Kerimeddin Mesud'a verdi. Muhasibin emîn, yazı, hesap işlerini, defter tertibini, muhasebe kaydını iyi bilen bir şahıs olup vakfın vâridat ve masraflarından az ve çok hiçbir şey fevt etmeden günlük hesap tutarak ay ve yıl bitiminde, muhasebe işlerini bilenlerin yaptıkları gibi defterleri tertip ve zabtetikten sonra bağlayarak, hepsi bir torbaya konulup müşrif, muhasip ve nâzır mühürledikten sonra, kâbızın yanında saklanmasını şart etti. Vâkıf, yaptığı vakfın sadır olduğu ana kadar mülkiyet ve tasarrufunda bulunan emvalini burada açıklanacağı üzere dâurrâhanın yararlarına vakfetti. O vakfettiği şeyler : Çakrı (چاقری)²⁸ adı ile bilinen tuzlanın bütünü, Çakrı karyesi-

25) Abdalvahhab Gazi, Danişmendname'ye göre Anadoluda Battal Gazi ve Melik Danişmend'in yoldaşı olup ulu kişilerden biridir. Onun Sivas'ta bir hile sonucu öldürülmesi üzerine Melik Danişmend Bizans'a karşı savaşa çıkar (I. Melikoff, La geste de Melik Danişmend, Tome : I, s. 167, 198 - 199). Evliya Çelebi Sivas'ta cna ait bir tekeden bahseder (Seyahatname, C. III, s. 202.)

26) Kimliği hakkında kaynaklarda bilgi bulunmadı.

27) İbarenin anlamından belli zamanlarda tevzi olunacak yemek hisseleri.

nin²⁹ bütünü ve Tuzlacık karyesi ile burada bulunan Tuzlacık³⁰ namıyla tanınan tuzlanın hepsi; Sivas'a tâbi Karayıl (قزویل)³¹ nahiyesinde bulunan İlgazi adlı birbirine bitişik yerde, şöretine ve başkası ile karıştırılma durumu olmadığından sınırlarının verilmesine gerek bulunmayan mezraanın bütünü; Sivas'a bağlı Bingöl (بنگول)³² karyesi dışında bulunan Bingöl tuzlası hepsi ile bu tuzlalığa yakın başka benzeri bulunmadığı için sınırları anılmayan Kadı namıyla bilinen tuzlalığın tamamıdır. Bu akarların bütün hududu, hukuku ve tâbi arazileri, mezraları, harman yerleri, odunluğu, otlağı, tuzlaları, kuyuları, bütün bataklıkları ve bundan başka şeran sabit olan haric ve dahil hakları ile şer'i sahih vakf, habs ve tesbil etti...³³ Alınıp satılamaz, hibe ve rehin edilemez. Allah yeryüzüne ve üzerindeki varis oluncaya kadar kimseye miras kalamaz ve bu vakıflardan biri başka bir şey ile değiştirilmez. Binaenaleyh buna izin veren ve razı olan, değiştirmek isteyen veya onu birşeyle değiştirip alan her kim ise Allah'ın, meleklerinin ve bütün insanların lâneti onun üzerine olsun. Vakıf adı geçen vakıfların iyi bir şekilde işletilerek Allah'ın ihsan buyurduğu mahsuller ve gelirlerden önce dârrurâhanın ve evkaftın ihtiyaç halinde bakım ve onarımına sarf olunmasını ve bundan artan fazla ile beş pay yapılarak 1/5 den şeyhin görevi için ayda 30 dirhem hesabıyla yılda 360 dirhem ile hergün iki öğün ve her bir öğünü Sivas okkası ile bir okka³⁴ koyun etinden pişmiş yemekten orta bir çanak yemek ve bir buçuk okka halis buğdaydan ekmek verilmesini, hâdimin vazifesine aylık 20 dirhem³⁵ hesabıyla yıllık 240 dirhem ile hergün bir öğün yemek verilmesini ve iki hâftızdan herbirinin görevine karşılık aylık 10 ar dirhem hesabıyla 240 dirhem ve ferraşın görevi için aylık 20 dirhem hesabıyla

yıllık 240 dirhem ile günlük bir öğün yemek verilmesini; aşçının görevine karşılık adı geçen güvenilir kişilerin belirleyeceği miktar para ve yemek verilmesini ve bu 1/5 den artanın hergün sabah akşam pişecek yemeklerle, cuma, berat ve kadir gecelerinde yapılacak helvaya, iki bayramda bilinen yemeklere, mübarek gecelerde yakılan mum, lamba ve kandillerin bezir ve yağlarının masraf ve giderlerine, dârrurâhanın hasır, sergi ve kablariyle diğer ihtiyacına ilerde beyan olunacak mütevellî ve zikredilen güvenilir kişilerin görüş ve tensipleri ile sarf olunmasını ve bu 1/5 zikrolunan masraflar kâfi gelmediği takdirde aşağıda beyan olunacak dördüncü 1/5 in koyun ve buğday mahsulünden sarf olunmasını şart etti. İkinci 1/5 den vâkıfın oğlu Ömer Beğ'in yiyecek giderine günde 1 1/2 dirhemden yılda 540 dirhem, kışlık ve yazlık elbise masrafına yılda 500 dirhem ve Ömer Beğ sağ oldukça, güvenilir, dindar ve iyi halli bir kişi tayin edilerek gece ve gündüz onun yanında durup kendisini dışardaki işlerden kurtararak, hanesinin yiyecek giyecek v.s. zarurî işlerini görmek suretiyle ona ayda 30 dirhem hesabıyla

28) Sivas'ın 60 km. kuzeyinde, memleha. Cuinet 1890 yılı civarında buradan 2.602.05 kg. tuz çıktığını yazar (V. Cuinet, *La Turquie d'Asie*, C. I, s. 633).

29) Bugün bu isimde bir köy mevcut değil.

30) Biri Ulaş bucağına bağlı köy (Köylerimiz, s. 672) diğeri Zara'ya bağlı muhtarlık (Meskun Yerler, s. 1081) halinde ve yalnız Tuzla adı altında iki yer mevcut.

31) Karayıl veya Karayel adlı bir yere rastlanmadı Klepert haritasında Karabel isimli yer Zara ile Divriği arasında 38° 39', 30'da bulunmaktadır (Klepert R. *Karte von Kleinasien*, (BV. Sivas), 1 : 400.000, Berlin 1901)

32) Merkeze bağlı (Köylerimiz, s. 671; Meskun Yerler, s. 162). Sivas'ın 16,5 km. güneyinde (V. Cuinet, *La Turquie d'Asie*, C. I, s. 633)

33) Birkaç kelime okunamadı.

34) Beldelere (şehir ve kasabalara) göre değişmekle birlikte en tanınmış olanı 400 dirhem = 1.282 gramdır (M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, s. 723).

35) Yunanca drakhme'den gelen bu kelime, başlangıçtan Moğol istilâsına kadar İslâm devletlerinde kullanılan gümüş para birimidir. Aynı zamanda çeşitli yer, zaman ve eşyalara göre ağırlığı ifade etmek için de kullanılır (W. Hinz, I. M. G., s. 1, 2)

yılda 360 dirhem sarf edilmesini ve Ömer Beğ'in Dilşâd isimli küçük kızının yiyecek, giyecek ve sair ihtiyacı için beş yaşına kadar yıllık 480 dirhem, on yaşına kadar yıllık 720 dirhem, on-beş yaşına kadar yıllık 1200 dirhem tahsis edip sonra bütün bu yıllar içinde zarurî harcamalarından artan kısımların cihazına sarf olunarak mukadder olan bir kimse ile evlendirilmesini şart etti. Yine bu ikinci 1/5 den artan para ile vâkıfın kendisinin, babasının ve kardeşlerinin azatlılarına ve bunların soyundan gelen çocuklardan muhtaç ve zarurette olanlara yiyecek ve içeceklerine yetecek ölçüde sarf olunmasını ve aynı 1/5 den artandan bir felâket ve kaza sebebiyle borç almaya mecbur olanlara kuvvetli rehin ve sağlam kefil ile borçla para verilmesini; malını kötü yolda telef edip borç almaya mecbur kalanlara borç verilmemesini ve borç alanın ihtiyacı giderildikten sonra istikraz karşılığındaki rehni (ivazı) nâzır, müsrif ve muhasibin huzurunda kabıza teslim etmesini ve istikraz şeklini gösteren belgenin (*فرد الإفراض*) kâbızın yanında bir sandıkta saklanmasını müşrif ve nâzırın mühürleriyle mühürlenmesini şart etti. Üçüncü 1/5 inden vâkıfın muhtaç akrabasına, ihtiyarlara, kocakarlara, yetimlere, dullara, kötürüm, kör ve cüzzamlılara mahsus olanlara, fukara ve miskinlerin techiz ve tekfinlerine sarf olunmasını şu şekilde şart etti: Vâkıfın muhtac olan akrabasına, karınlarını doyuracak ve giyimlerine yetecek miktar; dullar, kocakarlar ve muhtac kadınlara devamlı surette her ay üç menn³⁶ atılmış iyi pamuktan her birine birer okka pamuk; yaşlı erkeklerle birer dirhem para; fakirlerin ölümlerinin techiz ve tekfinine yıllık 250 dirhemden her birine şer'an vâcib olan miktar sarf olunmasını; âmâlardan muhtac olup da mahalle ve sokaklarda dilenmeye gücü yetmeyenlere yılda

2050 dirhem; meczumlara yılda 60 dirhem; kadı ve valinin hapsettiği kimselelere yılda 120 dirhem tahsis ederek bu paradan her aya düşen miktarla ekmek alınarak bu mahpuslara verilmesini; fukara yetimlerine bakmayı yüklenen kimselere ve onların eğitimleriyle uğraşanlara, yetimlerin azlık ve çokluklarına göre zamanın gereklerine uyularak müteveli ve emin kişilerin belirleyeceği miktarın teslim edilmesini şart etti. Vâkıf gelirlerinin dördüncü 1/5 den aşağıda açıklanan kişi ve cemaata, güvenilir kişilere aylık ve dârurrâhadakilerin geçim vasıtalarına, tohum, çift sürmek için öküzler ve yavrulara harcanmasını şart etti. Âbid ve zâhid hacı Emireddin Mahmut el-Kattamî isimli şeyhe yılda 2 mud temiz buğday ile 720 dirhem para ve Bâkılânî torunu namile bilinen âriflerin iftiharî, imam, faziletli ve âlim Bedreddin Mahmud Efendi'ye yılda 240 dirhem; Mervaha (*مروحة*) namıyla tanınan şeyh Cemaleddin Yahya oğlu genç şeyh Mehmed'e yılda 360 dirhem sarfolunmasını, bunların vefatlarından sonra diğer 1/5 lerin masraflarına eklenmesini, Ahmed Merâğî oğlu merhum Cemaleddin Mehmet oğlu muhterem emir Kemaleddin Ahmed'e yılda 720 dirhem sonra onun evlâdına ve nesline ve bunların inkırazından sonra adı geçen 1/5 lerin masraflarına ilâve olunmasını; kâbıza ayda 50 dirhem hesabıyla 600 dirhem; müşrifin vazifesine aynı şekilde aylığı 50 dirhemden yılda 600 dirhem; nâzıra aylığı 30 dirhemden 350³⁷ dirhem, muhasibe yılda 700 dirhem nakit ile 24 mud temiz buğday ve günde bir nasib verilir. Arta kalan 1/5 den dârurrâha sakinlerinin geçinmeleri için çift sürmeğe mahsus öküzlerle to-

36) Menn : İbn Bibî'nin zamanında 1 menn = 260 dirhem olarak gösterildiğine göre 1 menn = 833 gr. hesap edilir (Cl. Cahen, *Preottoman Turkey*, s. 172; W. Hinz, *J. M. G.*, s. 21).

humluk buğday ve döl almak için cins koyun ve inek alınarak ekin işlerini yürütmeye ve hayvanları korumaya gücü yeten emniyetli bir kimseye teslim olunmasını ve bunların mahsulatının dâurrâha ihtiyaçlarına sarf edilmesini şart etti. Beşinci 1/5'i aşağıda adı geçecek mütevelliyeye ve bu mütevelliden sonra yerine geçecek olan kimseye sarf olunmasını şart ederek vâkıfın hayatta olduğu sürece kendisine, sonra neseben kardeşi büyük muhakkıkların önde geleni ve fâziletli âlimlerden adı geçen Râhatoğlu Sâhib Kemaleddin Ahmed'in oğlu Hüseyin'e ve sonra emir Yusuf'a sonra Yusuf'un oğlu Şerefeddin Mehmed'in oğlu hükemanın önde gelenlerinden Meceddin Emir Hasan'a sonra kardeşi oğlu mezkur Kemaleddin Ahmed oğlu Şemseddin'in oğlu Ziyaeddin Mahmud'a sonra diğer kardeşi oğlu, temiz soylu Hüseyin oğlu Abdulvahhab'a sonra evlâdının ve arkasının gelenlerinden en yetkinine, vâkıfın nesli tükendikten sonra Sivas'taki kadı, ulema, meşayihın ve adı geçen umenanın, üzerinde birleştikleri ehil ve kadir bir kimseye mütevellî olarak nabs ve tayin olmasını şart etti. Böylece zikrolunan evkafın hepsi yazılan şekil ve kararlaştırılan usule uygun ve vâkıf tarafından doğru bir şekilde yapılmıştır. Vâkıf bunların hepsini Allah rızası için elinden çıkardı. Gökler ve yerler dâim oldukça sürekli bir hayır oldu. Alınıp satılmaz, hibe ve rehin edilemez. Vârislerin hayırlısı ve bütün yaratıkların rızıklarına mâlik olan Allah yeryüzüne ve üzerindekiilere vâris oluncaya kadar hiç kimseye miras kalmaz. Vâkıfın işlemiş olduğu ihsan ve takdim ettiği hayırdan dolayı umduğu ecir ve sevap kerim olan Allah'a aittir. Şüphesiz Allah muhsinlerin ecrini zayi etmez. Bu vakfın sıhhat ve lüzumuna müslüman hâkimlerinden biri hükmetti. Buna bir takım âdil şahitleri tanık yaptı. Bu vakfiye 721 yılının Şevval ayının başında yazıldı. Hamd ve senâ Allah'a,

salât ve selâm Hz. Muhammed'e soy ve eshabının üzerine olsun.

Şuhûdu'l-hâl :

Abdulhamid b. Mesud Mahmud b. Mehmed b. Ahmed b. Râhat Abdullah b. Mehmed b. Ahmed b. Râhat ve diğerleri.

SONUÇ :

Anadolu Selçuklularının bugün ana hatlarıyla belli olan siyasi tarihi yanında sosyal ve ekonomik tarihi hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Bu döneme ait belgelerin korunmasında Osmanlı dönemine ait belgeler kadar dikkat ve hassasiyet gösterilmemiştir. Ancak bunlar arasında vakıf belgeleri herhalde sayıca en çok ve en aydınlatıcı olanlarıdır.

Bugüne kadar yayınlanmış olan Selçuklu vakfiyeleri ve bizim burada sunduğumuz iki vakfiye Selçuklu vakfiyelerinin bir cüzünü teşkil etmektedir. Bu yönde çalışmaların sürdürülerek büyük kısmının tanıtılmasından sonra Selçuklu Türkiye'si hakkında her alanda sağlam istatistikî bilgilere varmak mümkün olacaktır.

Ele aldığımız vakfiyelerden biri Turumtay'a ait bir medrese vakfiyesidir.³⁷ Moğol istilâsından sonra Amasya valisi olan Turumtay tarafından yaptırılan Turumtay Medresesine (Gökmedrese) bir çok köy ve arazi vakfedilmiş ve yönetimi için görevliler tayin edilmiştir. Moğol idaresinin Anadolu'da medreseler kurulması hakkındaki tutumu müsbet olmuştur. Bunun sebeplerinden biri o zaman çeşitli dinî ve fikrî kanaatlar taşıyan Türkmenleri ehli sünnet çatısı altında disiplin altına almak olsa gerekir.

Diğer vakfiyemiz ise bir zaviye vakfiyesidir. Birçok sosyal yönleri içe-

37) 360 olması gerek.

38) İ. Kayaoğlu, Turumtay Vakfiyesi, Vakıflar Dergisi, Sayı : XII, Ankara 1978. s. 91 - 111

ren bir vakfiyedir. Yoksul ve kimsesizlere, hasta olanlara, borçlu olanlara v.s. ye vakfın gelirlerinden tahsis yapılmaktadır. Bu vakfiye H. 721/M. 1320 tarihini taşır. Bilindiği gibi Anadolu Selçuklularının 1075 den 1318 yılına kadar bir ömrü olmuştur. Selçuklu sultanları bu son yıla kadar Konya tahtını korumuşlardır. Vakfiyenin tarihinin bir dönemden birkaç yıl sonraya ait olması vâkîfın hayatının bir kısmı Selçuklu devrinde geçtiği ve vakfettiği serveti bu devirde kazandığı düşünülürse bu son devirde vakîf tesisinin kesilmediği görülmektedir. Kroniklerin belirttiği gibi, Moğol umumî valisi Timurtaş zamanında (1317-1328) Anadolu'da sulh sükûn devri yaşanmış, dinî hayrî eserler teşvik edilmiştir. Dârrurrâhanın bu devirde tesis de aynı bilgiyi destekleyici mahiyettedir.

Selçuklu Türkiyesinin sosyal ve ekonomik yapısını aydınlatacak bütün vakfiyelerin neşrini beklerken henüz yayınlanmış olan birkaçının ışığı altında bilhassa XIII. yüzyılda Anadolu'da yapılan vakîf ve vakîf eserler bize gösteriyor ki, Moğol istilâsından önce olduğu gibi, kısa bir aradan sonra da Anadolu'da bu yüzyılda her alanda imar faaliyeti devam etmiştir. Bu durum ancak 1277 tarihinden sonra eski hızını kaybetmiştir.

Burada ele alıp özelliklerini tanıttığımız bu iki vakfiye (Bkz. XII. sayı) bize, her biri tesis edildikleri yıllar için, Anadolu Selçuklu Türkiyesinin yapısı hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir.

KISALTMALAR VE BIBLIYOĞRAFYA

Akdağ Mustafa, *Türkiye'nin iktisadî ve içtimâî tarihi*, C. I. (1243 - 1453), 2. bası, İstanbul 1974.

- Aksaraylı Kerimüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr, Moğollar zamanında Türkiye Selçukluları tarihi*, neşr. Osman Turan, T.T.K., Ankara 1944.
- Aslanapa Oktay, *Türk Sanatı, C. II*, İstanbul 1973
- Balcıoğlu Tahir Harimi, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, İstanbul 1940.
- Barkan Ömer Lütfi, *Osmanlı İmparatorluğunda zirâi ekonominin hukukî ve malî esasları*, Kanunlar I, İstanbul 1943
- Barkan Ömer Lütfi, *Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler, I. istilâ devirlerinin kolonizatör Türk derişleri ve zaviyeleri, V. D., C II*, Ankara 1942.
- Van Berchem Max, Halil Edhem, *Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum, III. Asie Mineure*, Le Caire 1910.
- Cahen Claude, *Pre-Ottoman Turkey*, New-york 1968.
- Cahen Claude, *Réflexions sur le waqf ancien*, *Studia Islamica*, XIV, Paris 1961.
- Cuinet Vital, *La Turquie d'Asie*, C I, Paris 1890.
- Ebu'l Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Süryancadan İngilizceye çev. E. A. Wallis Budge, Türkçeye çev. Ö. R. Doğrul, C II, Ankara 1950.
- Eflâki Ahmed, *Ariflerin Menkubeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, C. II, Hürriyet yay., İstanbul 1973.
- Eİ₂—*Encyclopédie de l'Islam*, Nouvelle édition, publié sous le patronage de l'Union Académique Internationale, Tome I, Leiden 1960.
- Ergin Osman, *Türk şehirlerinde imaret sistemi*, İstanbul 1939.
- Gabriel Albert, *Monuments turcs d'Anatolie - Amasya, Tokat, Sivas - T. II*, Paris 1934.
- Gençosman = *Selçukî Devletleri Tarihi*, Aksaraylı Kerimeddin Mahmud'un Müsâmerat al-Ahyâr adlı farsça tarihinin tercümesi, Türkçe çev. M. Nuri Gençosman, önsöz ve notlar yazan F. N. Uzluk, Ankara 1943.

- Halil Edhem bkz. Van Berchem.
- Heyd W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Z. Karal, Ankara 1975.
- Hinz W. : I. M. G. = *Islamische Masse und Gewichte*, umgerechnet ins metrische system, Handbuch der Orientalistik, Ergänzungsband I, Heft I, Leiden 1955.
- Houtsma = ibn Bibi, *Tevârih-i Al-i Selçuk* «*Histoire des Seldjoukides d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouk-nameh d'Ibn Bibi*», Recueil de textes relatifs à l'histoire des Seldjoukides, Vol. IV. éd. : M: Th. Houtsma, Leiden 1902.
- Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C I-IV, İstanbul 1330-1347 (1911-1928).
- Hüseyin Hüsameddin, ibnü'l Emin Mahmud Kemal, *Evkâf-ı Hümayûn Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nuzârın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul 1335 (1916).
- Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lûgati*, Türk dillerinin edebî ve iştikâkî lûgatları 4 cilt, İstanbul 1927-45.
- I A = *İslâm Ansiklopedisi*, İslâm âlemi tarih, coğrafya, etnoğrafya ve biyografya lûgati, İstanbul, Kuruluşu 1940.
- İbn Battûta, *Seyahatname-i İbn Battûta* C. I, terc. Mehmed Şerif, İstanbul 1333 (1914).
- İbn Bibi, *el-Evâmirü'l - Alâ'iyye fi'l-Umûri'l - Alâ'iyye*, Tıpkı basım yay : A. Erzl., T. T. K., Ankara 1956.
- İbnü'l Emin Mahmud Kemal, bkz. Hüseyin Hüsameddin.
- İbn Haceru'l-Askalanî, *ed-Deruru'l Kâmine fi-A'yânî'l - Mîeti's - Sâmine*, C. II, Haydarâbâd 1349 (1930).
- İbn Şeddâd, *Baypars Tarihi*, çev. M. Ş. Yaltkaya, İstanbul 1941.
- Khadr Mohamed, (Avec une introduction par Claude Cahen) *Deux actes de waqf d'un Karahanide d'Asie Centrale*, Journal Asiatique, T. CCLV, 1967 fasc. 3-4, Paris 1968.
- Kayaoğlu İsmet, *İslâm'da Eğitim Ve Öğretim*, Eğitim Hareketleri Dergisi, C 20, sayı : 234 - 235, 1975.
- Kaymaz Nejat, *Pervâne Mutnüddin Süleyman*, Ankara 1970.
- Kiepert R., *Karte Von Kleinasien* in 24 Blatt, 1:400.000, Berlin 1901.
- Köprülü Fuat, *Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti Ve Tarihi Tekamülü*, V. D. C. II, Ankara 1942.
- Köprülü Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 2. baskı, Ankara 1966.
- Köylerimiz = *Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, İstanbul 1928.
- Köymen Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Kaynakları Olarak Vakfiyeler*, Studi preottomani e Ottomani, (Atti del convegno di Napoli 24 - 26 settembre 1974) Napoli 1976.
- Laoust Henri, *La politique de Gazali*, Paris 1970.
- Melikoff İ., *La geste de Melik Danişmend*, C I, 1960
- Meskûn Yerler = *Türkiyede Meskûn Yerler Klavuzu*, Ankara 1946.
- Muhammed Cevad Meşkur, *Ahbar-e Selçuka-i Rûm*, (Muhtasar Selçukname ve farsça Selçuklu tarihlerine ait bir derleme) Tahran H. Ş. 1350.
- Nasûhu's - Silâhi (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han*, önsöz, giriş, notlar, İngilizce çeviri ile yayına hazırlayan Hüseyin G. Yurdaydın, T.T.K. yay., Ankara 1976.
- Pakalın Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, 3. cild, 2. baskı, İstanbul 1971-1972.
- Rıdvan Nafiz, bkz. Uzunçarşılı İsmail Hakkı.
- Sözen Metin, *Anadolu Medreseleri*, C. II, İstanbul 1972.
- Sümer Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy teşkilâtı - Destanları*, 2. baskı, Ankara 1972.
- Temir Ahmet, *Kırşehir emiri Caca - oğlu Nur el - Din'in 1272 tarihli Arapça - Moğolca vakfiyesi*, Ankara 1959.
- Togan Zeki Velidi, *Moğollar devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti*, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, C. I, İstanbul 1931.
- Togan Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970.
- Turan Osman, *Selçuklu Devri Vakfiyeleri I Şemseddin Altun - Aba, Vakfiyesi Ve Hayatı, Belleten*, C. XI, sayı : 42, Ankara 1947.

- Turan Osman, *Selçuk Devri Vakfiyeleri III Celaledin Karatay, Vakıfları Ve Vakfiyeleri, Belleten C XII, sayı : 45, Ankara 1948*
- Turan Osman, *Selçuk Türkiyesi Din Tarihi-ne Dair Bir Kaynak, Köprülü Armağanı, İstanbul 1953.*
- Turan Osman, *Selçuklu Türkiyesinde Faiz-le Para İkrazına Dair Hukuki Bir Vesika, Belleten C XVI, sayı : 62, 1952.*
- Turan Osman, *Selçuklu Tarihi - Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti, Ankara 1965.*
- Turan Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasi Tarih, Alparslan'dan Osman Gazi'ye (1071 - 1318) İstanbul 1971.*
- Turan Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, metin, tercüme ve araştırmalar, Ankara 1958.*
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal, 2. baskı, Ankara 1970.*
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı - Rıdvan Nafiz, *Sivas Şehri, İstanbul (1346) 1928.*
- Ünver Süheyl, *Büyük Selçuklu İmaratorluğu Zamanında Vakıf Hastahanelerinin Bir Kısımına Dair, V. D., C I, Ankara 1938.*
- Ünver Süheyl, *Selçuk Tababeti, Ankara 1940.*
- Ünver Süheyl, *Tesisinin 723 üncü sene-i devriyesi dolayısıyla Sivas hastanesi tarihçesi, darurraha ve cüzamhane, İ. Ü. Tıp Fak. Tıp Tarihi Ens. 1940 - 1941 ders yılı çalışmaları hulâsası, İstanbul 1941.*
- V. D. = *Vakıflar Dergisi, Vakıflar umum müdürlüğü neşriyatı.*
- Witteck Paul, *Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları, çev. Mihin Eren, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, C I, Ankara 1969.*
- Yediyıldız Bahaeddin, *Institution du vaqf du XVIII é siècle en Turquie, (Basılmamış doktora tezi) Paris 1975.*
- Başbakanlık Arşivi, İrade, M. Vala. 6469, 13/ca/1267.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Sivas İcmal Defterleri (s. 24).
- Tapu ve Kadastro Genel Md., Amasya İcmal Defterleri, (İcmal 245).
- Vakıflar Genel Müdürlüğü, Gök Medrese vakfiyesi, Defter 604, s. 67 v.d.

III. RAHATOĞLU VAKFIYESİ (R1) (Metin)

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله ذي النعمة السابقة والمنة السابقة والحة البالغة والنقة الدائمة موميد السلام باليات لباهرة والبيئات القاهرة والدلائل الشرعية الزاهرة الذي ارسل محمدا صلى الله عليه وسلم بالمجزات الفامة والدعوة الراسخة والملة الفاسخة فشرع مناهج الدين القزيم ووضح الصراط المستقيم وبين سبيل الفوز والنجاة وجدانا به الى اكتساب اعلى الدرجات ببذل الصدقات فى مرضاة عالم السر والغيبات صلى الله عليه وعلى آله افضل الصلوات وحياتهم / بالجب (1) التحيات اما بعد فان الدنيا 5
دار لايرجى دوامها ولا تستقر لبالها وأيامها ولا يدوم نعمتها وعلى جناح السفر مقيمها وأهلها فى حال اقامتهم راحلون ومن صدر الرعهم آفلون واثقون بنا يملكون ومعرضون عنا يملكون لكنها متجر (2) لاولى الابصار رابح وواعا لذوى الاعتبار ناصح منها يكتب النور لراقت المعرض والنشور ويمهد الزاد ليوم الحشر والمعاد من بذلها (3) فى مرضاة الله تعالى الماحب اعظم والمصر المعظم ملك الاكابر جامع الممالى والمفاخر حاوى الاخلاق الملكية والاعراف الملوكية ولي الله فى ارضه القائم بقضه وفرضه ركن الحق والملة والدين عماد 10
الاسلام والمسلمين ملجأ الضمفا / والمساكين ملاذ الفقراء والمحتاجين ابا النخيرات والطاعات والحنات بحال ابن الماحب المرحوم المنفور السميد كمال الملة والدين احمد بن راحت بن العلاب ادام الله تعالى وقرن بالسود ايامه ولياليه حتى نظر الى الدنيا بيمين الهداية والتوفيق وكشف عن سرائرها كشف التحقيق علم ان نعيم (4) الآخرة يعثرى فى تلك المئات الفاخرة بحطام الدنيا الفانية وزعارقها (5) المتلافية عائل الله تعالى لنيل الدرجات الفاضلة بما حوله من النعمة العاجلة فأراد أن يصمرا كبر الامناف الثمانية المذكورة فى القرآن الحكيم والفرقان الكريم بصناته ومبراته (6) ويصمرهم بمالاته وصدقاته فوقف

1-m. الطيب

4-m. النعيم

2-m. مفجر

5-m. زحافها

3-m. بدنها

6-m. ميزانه

15 وحيث سبيل وابد وتصدت وبرع / وغلد لماله في ا. كحل احواله ما ذكر انه له وحقه وملكه في يده. وتحت تصرفه الى حين صدور هذا الوقت منه وذلك جميع النار والبستان المتصل بها الواقفين باطن محرومة سيواس بقراب الخانقاه المنسوب الى فريد الدين البليبي المستفيين عن التحديد لشهرة الدار بدار صاحب المرحوم كمال الدين احمد بن راحه المذكور رحمة الله عليه بجملة حدودها وحقوقها ومرافقتها ولواحقها الداخلة فيهما والخارجة عنهما على الفقراء والمساكين المسلمين عن الايتام والارامل والمحتاجين والمضطرين في امور معاشهم بسبب المرض وغير ذلك من الحوادث والرقايح التي لا يخلو الانسان عن مثلها

20 الا نادر كما يأتي عرّخ كيفية الصرف اليهم وسمى النار المذكورة بدار الراحة لينزلوا / فيها حسب المصهود في أمثالها من الزوايا والخوانق وشروط ان رتب ابدا في دار الراحة شيخ و خادم ونفران من الحفاظ الجاهلين لكتاب الله تعالى حفظا وتصحيحا وفراش ولباخ وعون له وان يكون الشيخ ورعا متخلقا بالاخلاق الجميلة تاركا موارد الرذيلة عارفا باصطلاحاتهم الصوفية تزينا بزينتهم وتخلقا باخلاقهم عالما من علم الفقه بركان الصلاة وشروطها خبيراً بمواقع الخلل والسهو وما ينبغي بالعبود وما لا بد فيه من التدارك (7) ويؤم في الصلاة المكتوبة وفيها (8) جرى عادة الأمة في اقامته بالجماعة من التطوعات في كماله الرغائب

25 والنصف من شعبان وليلة القدر في دار الراحة ويشتمل / بعد صلاة المغرب الى المشاء وبعد صلاة الصبح الى الاسفار (9) بالذكر مع الجماعة كما هو دأب المشايخ رحمهم الله وأن يكون الخادم رجلا امينا صالحا قويا على خدمة (10) المانرين والواردين والمقيمين فيه يبسط السجادات وامثالها واستقبالهم ومساينتهم في وقت نزولهم وارتحالهم ويؤمن في الاوقات المكتوبة ويقيم عند حضور الجماعة كما هو المصهود ويسمى في تحصيل المأكول (11) والادم وغير ذلك الخدوات والمشوات وان يكون الجاهلان صحيحي العبارة حسني الصوت والقرائة ويحضر

7.- m. التدارك

10.- m. خدمته

8.- m. فيها

13.- m. مكول

9.- m. الاستان

كل يوم ضحوة النهار بنار الراحه ويقرأ جزئاً واحداً من القرآن بالقرتيل والتجود بحضور
 30 الشيخ فاذا فرغاً (12) من القراءة دعا الشيخ واهدى ثواب ذلك / الى روح الواقف وآبائه
 واقربائه ويحضر كل يوم الاثنين والخميس بمقبرة ابي الواقف واقربائه رحمهم الله الكائنة
 ظاهرة محرومة سيواس بمقبرة عبدالوهاب ويقرأ جزئاً واحداً من القرآن ويدعوا ويهدوا ثواب
 ذلك الى ارواحهم وان يكون الفرائض رجلاً أميناً صالحاً قوياً على العمل مواظباً على البقعة
 يبسط الفرش والحصر في أوقاتها المصهونة وامثالها في اوانها واعمال القنابيل والسرر
 والصنوع وكس البقعة والقائم الثمالة وان يكون متقيماً على حفظ باب نار الراحه لمنع الاغيار
 من الدخول ويفتح الباب ويطلقه في الوقت المصهونة وان يكون الطبايع رجلاً أميناً صالحاً قوياً
 لطيف الطبع والعمل محبباً باتخاذ صنوف الطبايع والالجمة والحلاوى وان يكون العمون (13) رجلاً
 35 أميناً قوياً مجتهداً / على العمل السريع الانتباد له مصفياً الى ما يأمره قائماً على السمع مع
 العادم والناظر الاثني ذكره في تحصيل الحوائج وبهينه الماء وايقاد النار ويحفظ الطبايع
 وعونه الآلات والادوات (14) والظروف والاوراقى وبالغ في تنقيتها (15) وغسلها من الدرن
 وشروطها ايضا ان يرتب ابداً في الاوقات الاثني ذكرنا قائماً ومشرقاً ومطسباً وناظر وان يكون القابض
 رجلاً أميناً كاتباً صالحاً ضابطاً بقبض حاصل الاوقات في اوانه ويحفظ النقد من ذلك في صندوق
 محكم بموضع حصين والحباس في المواضع اللابئة (16) بها يختم المشرق والمطسب والناظر
 40 وفوض شغل القبض الى الصدر الامام العالم الفاضل رب الحاج / والحرمين فخر الملة والدين
 امير الحاج بن الحاج سعد الدين سعد بن سابق الدين ابي بكر نام فضله وان يكون المشرق
 رجلاً أميناً كاتباً يضبط حاصل الاوقات ومصرفه يوماً فيوماً بحيث لا يفتد عنه شيء اصلاً من التليل
 والكثير وفوض شغل الاشراف الى الكاتب المبد المحتاج الى رحمة الله تعالى وغفرانه عبد
 الحميد بن مسعود بن احمد السلماى جد (17) عتم الله له بالجنة فلم يجبر على مخالفته

12-m. فارغاً

15-m. تنقيته

13-m. الحونه

16-m. الابقيه

14-m. الادولة

17-m. ؟: جد

ويطلقى (18) امارته نام ظله بالقبول والاقبال والاحظام والابلال اعانه على ما هو بصدده
وان يكون الناظر رجلا امينا ضابطا كاتباً لايفوت منه كمية الحاصل والمصرف ويسمى مع الخادم
45 وعون الطباخ والاطعمة للنصايب/ الاثى ذكرها والنفقات والمشوات ومن الخطب والفحم والزيت
والفحم والسرج والقناديل وغير ذلك وفوض امر النظر الى الامام المحترم المكرم مفخر السناط
كريم الدين مسعود بن احمد بن الحاج احمد ال له (19) الخلالى ابوه (20) وان يكون المسطب
وجلامينا كاتباً عالماً بصنعة الحساب والستيفاء وترتيب الدفامر وضبط الحسابات بحيث لايفوت
عنه من حاصل الاوقاف الاثى ذكرها والمصرف شي ما من تليل والكثير ويكتب كل يوم روزياً مجدداً
فاذا انقضى الشهر عقد بذلك دفترت مرتباً فاذا انقضت السنة عقد لتلك السنة دفترت مضموناً
50 مرتباً حسب ما هو المصهود لدى اهل تلك / الصنعة ويكون الدفاتر كلها فى كيس بيدالقاضي يعتم
المصرف والمساب والناظر ثم وقف تشمل الله منه على الصالح نار الراحة حسب ما يأتى شرحه
مفصلاً ما ذكر انه له وحقه وملكه وفى يده وتحت تصرفه الى حين صدور الوقف منه وذلك جميع
الملاحة المصروفة بباقرى وجميع القرية المدعوة ايضاً بجاقرى وجميع القرية المدعوة بطوزلاجى
مع جميع الملاحة الكائنة فيها المصروف ايضاً بارزللاجى وجميع المزرعة المدعوة بايلنازى نوراه
(21) المتملة بعضها بالبض الكائنة بناحية قره بيل من اعمال محروسة سيواس المستغنى
55 عن التحديد لشهرتها فى مكانها وعدم التباسها بنيرها وجميع / الملاحة المصروفة ببيككول
الكائنة ظاهر قرية بيككول من اعمال محروسة سيواس وجميع الملاحة المصروفة بقاضى الكائنة
بقرب ملاحة بيككول المذكورة المستغنية عن التحديد لشهرتها فى مكانه وعدم التباسه بنيرها
بجملة حدود المقارنات وحقوقها وتوايها من الاراضى والمزارع والبيادر (22) والسحاب
والمحيس (23) وعيون الملح وآباره (24) ومستنقعاته وغير ذلك من الحقوق الداخلة فيها
والخارجة عنها الثابتة (25) لها شرعاً وفقاً صحيحاً شرعياً وجبها مريحاً حكماً وتسببلاً درعياً

18-m. يلقى

21-m. ?

24-m. ايازه

19-m. ?

22-m. التبادر

25-m. الثانية

20-m. ?

23-m. المحيس

لاقيده فيه ولا مثوبة فيا فيه (26) ثبتا بتلا (لزما) جازما لايباع ولا يوهب ولا يرهن ولا يورث
60 الى ان يرث الله الارض ومن عليها ولايموت هي من الاوقاف المذكورة بغيره على طريق / الاستبدال
فمن اعتاض هيئا عنها فملى المعروض والمعتمات ومن يأذن ذلك ويرضى به كائنا من كان لعنة الله
والملائكة والناس اجمعين وشرط ان يستدل الاوقاف المذكورة بكل (27) انواع الاستنكال ويستعمل
عمالها واكرمها باجل صنوف الاعمال فما رزق الله تعالى منها من رزق ونط وغلّة وريع
فاولا الى عمارة نار الراحة والاوقاف المذكورة عند مساس الحاجة اليها فما فضل من
العمارة يجعل خمسة اسهم فيصرف من الخمس الاول منها في جامعة الشيوخ في كل سنة ثلاثمائة
درهم وستون درهما معاهرة كل عبر ثلاثون درهما وكل يوم نصيبين كل نصيبة قمعة متوسطة الطبخ
65 مع اوقية من لحم الضأن ورغيف من العيز البري الجيد النقى وزنه اوقية / ونصف اوقية باوقية
سيوان وفي جامعة النادم في كل سنة مائتا درهم واربعون درهما معاهرة كل شهر عشرون
درهما وكل يوم نصيبة واحدة وفي جامعة الطافطين كل سنة مائتا درهم واربعون درهما
معاهرة كل شهر احد عشر درهم وفي جامعة الفراه في كل سنة مائتا درهم واربعون درهما
معاهرة كل شهر عشرون درهما وكل يوم نصيبة واحدة وفي جامعة الدباخ ما يرضى عليه الامناء
المذكورون وعينوا معه ويصرف الباقي من الخمس المذكور في مصالح الطبايخ للخدوات
والحفوات والحلاوى للبيالى الجمعة وليلة النصف من عيمان وليلة القنر والالمة والباحات
70 ليوم العيدين وفي مصالح الصنع للايقاد في الليالى الفاضلة / ومصالح الزيت والشحم
والسرج والقناديل لسائر الليالى وفي مصالح الحبير والبسط والوانى غير ذلك مما يحتاج
اليه في النار الراحة حسب ما راه المتولى الاتى ذكره والامناء المذكورون فان لم ينف الخمس
المذكور بما ذكر يعرف من اللقنام والحنطة الطاملة من الزرع المشتراة من الخمس الرابع
الاتى ذكره ما بقي بذلك ويعرف من الخمس الثانى الى مصالح الامير عمر بك بن الواقف رزى

الله تعالى عقلا كاملا ورأيا صائبا لما كوله في كل سنة خمسمائة درهم واربعمون درهما مياومة كل يوم. درهم ونصف درهم وللملبوسه شتا* وصيفا في كل سنة خمسمائة درهم ورتب ابنا ما دام في قيد الحيات رجل امين صالح متدين ليلازمه ليلا ونهارا ويرد / عنه عن الافعال الخارجية ويقوم بببيت مصالحه الضرورية من المأكل والملبوس وغير ذلك ويصرف في جا مكية ذلك الرجل في كل سنة ثلاثمائة درهم وستون درهما مشاهرة في كل شهر ثلاثون درهما ويصرف الى مصالح الضفيرة المسماة (28) دلجاد بنت عمر بك بن الواقف المذكور من المأكل والملبوس وغير ذلك في كل سنة اربعمائة درهم وثمانون درهما الى ان يبلغ خمس سنين ثم بعد ذلك الى ان يبلغ عشر سنين يصرف كل سنة الى مصالحها سبعمائة درهم وعشرون درهما ثم بعد ذلك ثم بعد ذلك الى ان يبلغ خمس عشر سنة (29) يصرف كل سنة الى مصالحها الف درهم ومائتا درهم .

80 ليجهز بعدما صرنا الى مصالحها الضرورية في جميع السنين المذكورة مما فضل منها وزوج / من ثمر له ويصرف الى عتقا* الواقفوعتقا* ابيه وعتقا* اخوته واولادهم واولاد اولادهم ما تعلقوا وتناسلوا المضطرين والمحتاجين ما يمد جوعهم ويستر عورتهم ويقرب الباقى من الخمس المذكور ممن اضطر بسبب (30) واقعة او نازلة الى الاستقراض بزمن وثيق او ضامن مستظهرا من ائلف ماله في المعاص واحتاج الى الاستقراض ثم انه (بعد) (31) اتمام حاجت يرد عوضا ما استقرضه الى القابض بحضور الناظر والمشرف والمحاسب ويكون وجه الاقراض محفوظا عند القابض في صندوق يختم المشرف والناظر ويصرف من الخمس الثالث الى ذوى القربى للمواقف المحتاجين وغيرهم من الهرمى والمجايز والايام والارامل و المفلوجين والمميان / والمجذومين والمحبوسين ويكفن الفقرا* والمساكين فيصرف الى ذوى القربى المحتاجين في كل سنة ما يكفى سد جوعهم ويستر عورتهم ويصرف الى الارامل والمجايز والمحتاجات في كل شهر ابدا ثلثه مثلا من القطن الجيد المطبوخ فيمطى لكل واحد منهن اوقية منه ويصرف

28-m. السماة

30-m. سبب

32-m. سنين

31-m. yok.

الى الهرمى درهما ويصرف الى تكفين المتوفى الفقراء والساكين فى كل سنة مائتا درهم
 وخمسون درهما فيصرف الى كل واحد ما اوجب الفرع ويصرف الى (الميمان المحتاجين)
 الذين لا قدرة لهم على الكدية فى المحلات والامواى فى سنة الفا درهم (32) وخمسون درهما
 ويصرف الى مجذومين فى كل سنة ستون درهما ويصرف الى المجوسين فى حبس القاضى والوالى
 90 فى كل سنة مائة / درهم وعشرون درهما فتشترى بقسط كل شهر غبىز ويصرف اليهم وتسلم الايتام
 الفقراء الى من يكفلهم ويعلمهم ويؤمهم ويصرف الى مشونهم بحسب كثرتهم وقلتهم على
 ما يقتضيه الوقت والزمان وراه المتولى والامناء مملحة وتصرف من الخمس الرابع باسم
 الادمرار والجماعة الاى ذكرهم والى بامكية الامناء والى اسباب (33) معايفر اصطب بار
 الراحة من الزراعة (34) والثيران ليحرت (35) والنتاج فيصرف الى الشيخ الزاهد العابد
 المدين من الحنطة الجيدة الحاج امير الدين محمود الدلاى ناست بركته فى كل سنة سبع
 مائة درهم وعشرون درهما ويصرف الى الامام العالم الفاضل مفخر العارفين بدر الملة والدين
 95 محمود المعروف بسبب الباقلاى / فى كل سنة مائتا درهم واربعون درهما ويصرف الى الطالب
 المقبل الشيخ محمد بن الشيخ جمال الدين يحيى الصمرون ابوه بمروحة فى كل سنة ثلاث مائة
 درهم وستون درهما ويضاف ذلك بعد وفاتهم الى مزارع الخماس الاخر المذكور ويصرف الى الامير
 المحترم الموقر كمال الدين احمد بن المرحوم جمال الدين محمد بن احمد المراغى (36)
 بده فى كل سنة سبع مائة درهم وعشرون درهما ويمنه الى اولاده واولاد اولاده ماتعاقبوا
 وتنازلوا وبعد انقراض (37) نسله يضاف الى مزارع الخماس المذكور ويصرف الى بامكية
 القابض فى كل سنة ستمائة درهم مسافرة كل شهر خمسون درهما ويصرف الى بامكية المشرق
 فى كل سنة ستمائة درهم مسافرة كل شهر خمسون درهما ويصرف الى بامكية الناظر فى كل
 100 سنة ثلاث مائة درهم وخمسون درهما مسافرة / كل شهر ثلاثون درهما ويصرف الى بامكية

32-m. ار

35-m. silik

33-m. اسبابه

36-m. المراغى

34-m. النار

37-m. الانقراض

المحاسب في كل سنة سبعمائة درهم وعشرون درهما وأربعة وعشرون مدام من الحنطة الجيدة النقية وكل يوم نصيبة واحدة ويصرف الباقي من الخمس المذكور في ثمن بقرات (38) الحرث والحنطة الزراعة والافنام والبقرات الميراث (39) للنتاج لهما يسكنان دار الراحة ويسلم ذلك الى الامناء الاقوى ليقوموا بامر الحراسة وحفظ الافنام والبقرات ويصرف من حاطل ذلك الى مصالح دار الراحة حسب الاحتياج ويصرف خمس الخاص الى المتولى الاثني ذكره وبعده الى من يقوم مقامه وينوب / منابه حسب ما يعينه الواقف له من ذلك ويحمل التولية والنظر في امر الوقف (40) لنفسه الشريفة مادام في قيد الحياة فسمح (41) الله في مدتها وبعده لاجيه نسيب المولى العالم الفاضل الكامل مفخر الملما^ة الراسخين قدوة اكابر المحققين عز (42) الملة والحق والدين حسين بن صاحب المرحوم المنفور كمال الدين احمد بن راحته المذكور نامت مماله وبعده للصاحب (43) الممظم مفخر الامراء والاكابر نظام الملة والدين امير يوسف وبعده للصاحب الممظم قدوة الحكما^ة زين الحاج والحرمين مجد الدولة والدين امير حسن ابي الصر المرحوم المنفور شرف الملة والدين محمد بن يوسف نام اقبالهم وبعده لابن 110 ابيه الامير المحترم الموقر ضياء الدين محمود بن المرحوم / شمس الدين بن كمال الدين بن احمد المذكور وبعده لابن ابيه الاخر الولد المقبل الصيب النسيب عبدالوهاب بن المولى عن الملة والدين الحسين المذكور بلفه الله الى منتهى سهم ابيه وعمه ولازال ظلها عنه وبعده اولاده واراد اولاده ماتعاقبوا وتناسلوا الاصلح منهم فالصلح وبعده انقرض نسل الواقف ينصبه القاضي والملما^ة والمشايع بسواس والامناء المذكورون بالاتفاق من رآه املا لذلك ليقوم بفنل (44) التولية فصار جملة ذلك وقفا على الوجبة المحرر والنمط المقرر صادرا من ادله صادقا محله وتبرع بجميع ذلك لوجه الله تعالى وتمرضا لنفحات

38-m. النقرات

41-m. فسبح

39-m. الميراث anlamı ?

42-m. عن

40-m. الواقف

43-m. الصاحب

44-m. لبشغل

25-m. ?

27-m. باكل

115 رحمتہ وشکر التزئیل / لنعمته (45) وبتل صدقة جاریة بعة (46) مستمرة مادامت السماوات والارض لا یباع ولا یومب ولا یرهن ولا یورث الی ان یرث الله الارض ومن علیها وهو خیر الوارثین ومالك (. کرزائی الخلیق اجمعین واجر الواثق وثوابه فیما فعله من الاحسان وقدمه من الخیر علی الله الکریم ان الله لا یضیع اجر المصنئین وحکم بصة الوقف ولزومه (47) حاکم من حکام المسلمین سؤلا واشهد علی حکمه عدولا زحرر فی ثانی غرة الشوال السنة احدى وعشرین وسبعمائة والحد لله حق حنده والمائة علی سیدنا محمد وآله وصبه اجمعین وسلم تسلیما 119

شهود الحال

١ (عبدالحمید بن سمود ٢) محمود بن محمد بن احمد بن راحت

٣ (عبدالله بن محمد بن احمد بن راحت

وغيرهم

45-m. نعمته

46-m. ومدة

47-m. لزمه

RAHATOĞLU VAKFIYESİ (R2)

(Metin)

العبد لله ذي النعمة السابقة والنعمة السابقة والحجة البالغة والنقطة الدائمة مؤيد
الكلام بأليات الباهرة والبيئات القاهرة والدلائل الشرعية الزاهرة الذي ارسل محمد صلى
5 الله تعالى وسلم بالمعجزات العظيمة والدعوة الراسخة والسنة النافذة وشرع / مناهج الدين
القومى وأوضح سنن الصراط المستقيم وبين سبل الفوز والنجاة ومدانا به الى اكتساب اعالي
الدرجات ببذل الصدقات فى مرضات عالم السر والخفيات صلى الله عليه وعلى آله افضل
الصلوات وحياتهم بالحب التحيات اما بعد فان الدنيا دار لايرجى دوامها ولا تستقر لياليتها
10 وايامها ولا يدوم نعمها وعلى جناح / السفر متقيها وانزلها فى حال اقامتهم راطون ومن مصدر
للوعيم آفلون لكنها متجر لاولى الابصار رابح وواعظ لذوى الاعتبار من بذلها فى مرضات الله
تعالى فقد اقتضاه ومن اخرها فلمنه بملها ولما وفق الله تعالى الماحب الاعظم والمدر
المعظم ملك الاكابر جامع السمالى والمفاخر حاوى الاخلاق الملكية والاعراق الملكية ولي
15 الله فى ارضه القائم / بنقله وفرضه ركن الحق والملة والدين عماد الاسلام والمسلمين ملجا
الضعفاء والمساكين ملاذ الفقراء والمحتاجين ابا الخيرات والحنانات خلاب بن الماحب المرحوم
المفتقر السعيد كمال الملة والدين احمد بن راحت بن الخطاب دام الله تعالى وقرن
بالسعود ايامه ولياليه حتى نظر الى الدنيا بعين الهداية والتوفيق وكشف عن سرائرها
20 كشف التحقيق علم ان نعيم الآخرة يشتري فى تلك المقامات الفاخرة بحلالم الدنيا الدنية /
الغانية وزخارفها المتلاشية عامل الله تعالى لنيل الدرجات الفاخرة بما حوله من النعيم
العاجل فاراد ان يعمر اكبر الاضاف الثمانية المذكورة فى القرآن العظيم والفرقان الكريم
بصناته ومبراته ويمرهم بصلاته وصدقته فوقه وحبس وسبل وابد وتصدق وتبرع ما ذكر انه له
25 وحقه وملكه وفى يده وتحت تصرفه الى حين صدور هذا الوقف منه وذلك بجميع الدار والبستان /
المتصل بها الواقفين باطن محروسة سيواس بقرب الخانقاه المنسوب الى فريد الدين العطار
المستفيين عن التحديد لشهرة الدار بدار الماحب المرحوم كمال الدين احمد بن راحت
المذكور رحمة الله عليه بجملة حدودها وحقوقها وموافقها ولواحقها الدخلة فيها
والخارجة عنهما على الفقراء والمساكين المسلمين كما يأتى شرهه مقملا بشرهه ان ترتب
30 ابدا فى نار الراجة شيخ وخادم ونفران من اهل القرآن وفراس ولبانج وعون له / وان يكون
الشيخ ورعا متعلقا بالاعمال الجميلة تاركا موارد الرزيلة يؤم فى الصلوات المكتوبة بالجماعة

وفيما جرت عادة الأمة في اقامته بالجماعة من التطوعات كملوات الرغائب والنصف من شعبان
وليلة القدر في نار الراحة وان يكون العائم رجلا صالحا قويا على خدمته ويؤمن نسي
الاقوات المكتوبة ويقوم عند حضور الجماعة كما هو المعمود وان يكون النفران المذكوران
صحيحي العبارة والقراءة ويقرنا جزئا واحدا من القرآن بالترتيل والتجويد أمليا ثواب
35 القراءة التي روح الواقف وآبائه وأقربائه/ ويحضرا كل يوم الاثنين والخميس بمقبرة أبي
الواقف واقربائه رحمهم الله الكائنة ظاهرة بحرسة سيواس بمقبرة عبدالصواب ويقرنا
جزئا واحدا من القرآن ويدعوا ويهدوا ثواب ذلك الى ارواحهم وان يكون الغراش رجلا امينا
40 صالحا قويا على الحمل مواثبا على خدمته وان يكون الطباخ رجلا امينا صالحا قويا على /
الخبز والخبز الحلاوي وان يكون عون رجلا امينا قويا مجدا على العمل سريع الانقياد له
وغيره ايضا ان يرتب ابنا في الاوقات التي ذكرها ثابث ومحاسب وناظر وان يكون الغابض
رجلا امينا وفوض هفل القبض الى الصدر الامام المالم الفاضل زين الحاج والحرمين فخر الملا
والدين امير الحاج ابن الحاج سعد الدين وان يكون الناظر رجلا امينا طابعا وفوض امر
45 النظر الى الامام المحترم المكرم / مفر الحفاظ كريم الدين سمود بن احمد ابن الحاج
احمد وان يكون محاسب رجلا امينا كاتبا عالما بصنعة الحساب وبعد وفاتهم ينصب المتولى
من براهم اهل الهنة الخدمات ثم وقف تقبل الله منه على صالح نار الراحة حسب ما يأتي
عمره مفصلا ما ذكر انه له وحقه وملكه وفي يده وتحت تصرفه الى حين صدور الرقعة منه وذلك
50 جميع الملاحة المعروفة بباقرى وجميع القرية المشرفة / بطولزلقى من جميع الملاحة الكائنة
فيها المعروفة ايضا بطولزلقى وجميع المزرعة المدمومة بايلغا زى نراس (48) من اعمال
محرسة سيواس المستغنية عن التحديد لههتها في مكانها وعدم التباسها بغيرها وجميع
الملاحة المعروفة بنكول الكائنة ظاهرا قرية بنكول من اعمال محرسة سيواس وجميع الملاحة
المعروفة بقاض الكائنة بقرب ملاحة بنكول المذكورة المستغنية عن التحديد لههتها في
55 مكانها وعدم التباسها بغيرها / بجدة حدودها ما رحتوقبدا ورافتها ولزاحتها وترايبها
وعيون الملح وآبارها ومستنقعاته وغير ذلك من الحقوق الداخلة فيها والخارجة عنها الثابتة
لها شرعا وقفا مالتقا صحيحا شرعيا وحسبا صريحا حكما وتسبيلا مالتقا مرعيا بتا بقلا
لارما جازما لايباع ولا يؤتم ولا يبرهن ولا يورث الى ان يريث الله الارض ومن عليها ولا يفوض
60 شيء من الاوقاف المذكورة بغيره على طريق / الاستبدال ومن اعتاضه شيئا منها فعلى السموى

والمعتاض ومن يأذن في ذلك ورضي به كائنا من كان لثمنه الله والملائكة والناس اجمعين و
 شرط ان يارزقه الله تعالى منها من رزق ودخل ويرى يصرف اولاد الى عمارة نار الراحة
 والارواق المذكورة عند مساس الحاجة اليها فما فضل من العمارة يجعل خمسة أسهم فيصرف
 65 الخسان منها الى مصالح الزاوية المسفورة / ووظائف خدمتها فيعطى لجامكية الشيخ في
 كل سنة ثلاث مائة درهم وستون درهما وكل يوم نصيبين من الطعام المطبخ ورغيف من العيز
 الجري ولجامكية العادم في كل سنة مائتا درهم وأربعون درهما وكل يوم نصيبة واحدة ولجامكية
 70 الحافظين في كل سنة مائتا درهم وأربعون درهما ولجامكية الفراهي في كل سنة مائة درهم /
 وأربعون درهما وكل يوم نصيبة واحدة ولجامكية البياخ في كل سنة مائتا درهم وأربعون
 درهما ولجامكية عون الطباخ مارآه المتولى ويصرف الباقي من الخمسين المذكورين في
 مصالح البياخ للندوات والمعونات والجلوى لليالى البرغائب والنفق من شعبان والقتل والالمة
 ليومي العيد ومصالح الضع حسب مارآه المتولى الاتى ذكره في جيبها ويصرف من نصف الخمس
 75 الثالث الى مصالح الامير عمر بك ابن الراقف رزقه الله عقلا كاملا ورأيا مائتا مأكوله/
 وللملبوسه عتقا وصيفا ويصرف منه ايضا الى مصالح المفيرة المساءة دلناد بنت عمر بك
 بن الواقف المذكور من المأكول والملبوس وغير ذلك وبعد وفاتها يضاف نصف النصف المزبور
 الى مصالح الزاوية المسفورة ونصفه الباقي الى سهم المتولى الاتى ذكره ويصرف نصف الخمس
 الثالث الى عتقا الواقف وعتقا ابنه وعتقا اخوته واولادهم واولاد اولادهم مائتا مقبرا
 80 وما تناسلوا / المضطرين والمحتاجين ما يسد جوعهم ويستر عورتهم ويصرف من الخمس الرابع
 الى ذوى القربى للواقف المحتاجين ما يسد جوعهم ويستر عورتهم ويصرف منه كل سنة مائتا
 درهم وخمسون درهما الى تكفين الفقراء والساكين حسب ما يراه المتولى ويصرف الخمس
 الخامس الى المتولى الاتى ذكره ويسد الى من يقوم مقامه وينوب منابه حسب ما عينه الواقف
 85 له من ذلك وجعل التولية والنظر في امر الوقف لنفسه الشريفة / مادام في قيد الحياة
 فسخ الله في مدتها وبهذه لحيه نسبا المولى المالم الفاضل الكامل مفخر العلماء
 الراسيين قدوة الاكابر المحققين يمن الملة والحق والدين الحسين بن الصاحب المرحوم
 المسفور كمال الدين احمد بن راجت المذكور نامت مما ليه وبهذه للمصاحب المصطفى
 الامراء والاكابر نظام الدولة والدين امير يوسف وبهذه للمصاحب المصطفى قدوة الحكام
 90 الحارميين مجد الدولة والدين امير حسن ابى الصدر المرحوم المسفور / عرف الملة
 والدين محمد بن يوسف نام اتباله وبهذه لابن أحميه الامير المستقر الميرزا ضياء الدين

محمود بن عيسى الدين محمد بن كمال الدين بن أحمد المذكور وبعده لابن أخيه الآخر الولد
المفضل الجسيم المشيب عبد الوهاب بن المولى عز الحلة والدين الحسين المذكور بلغه الله
الى مفتحي حية (4) ابيه وعنه وإزال زلها عنه وبعده لإولاده وأولاد اولاده ما تعاقبوا
95 وتناطروا الطلح منهم فالطلح وبعد انقراض نسل الواقف ينصب القاضي والمعلم والفتاوى
بضوابط بالاتفاق من رثوه املا لذلك ليقيم بفعل التولية فصار جملة ذلك على الوجه المحرر
والتمت المقر ما درنا من املة مادنا مطه وقبرج بجميع ذلك لوجه الله تعالى وعرضا لفضلات
رسنه وعكره الجزيل نعمته وجل صدقة جارية ومبرة مستمرة ما نام السموات والارض لايباع
100 لولا يوهب ولا يورث ولا يورث/ الى ان يرث الله الارض ومن عليها وهو غير الوارثين ومالك
رزق العاقل اجمعين فمن حاله عيضا من هذه الامور او عدل عما اقتضاه هذه السطور فعليه
لعنة الله والملائكة والناس اجمعين وأجر الواقف وثوابه فيما فعل من الايمان وقدمه من
الخير على الله الكريم ان الله لا يضيع اجر المصنين وحكم بصة الوقف ولزومه حاكم من
حكام المسلمين مستولا واحمد على حكمه عدولا ومحرر في ثاني غرة محوال لسنة احدى وعشرين
105 بسنة 514 والحمد لله / حق حمده الملوثة على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم تسليميا

١ (تعهد على اقرار الواقف المذكور	٢ (تعهد على اقرار الواقف المذكور بموجب
تقبل الله منه وفتح صدره وضاعف	الشرح والتفضل الذي ذكر هذه الرقنية
اجره حرر الفقير الى الله تعالى محمد	زاد الله ظله وتوفيقه العبد الفقير الى الله
بن احمد حامنا ومصلينا وسلمنا	الكبير الحسين بن جمال بن راحت احسن حاله
٣ (كراه كرهنا واقف تقبل الله منه ر(؟)	٤ (تعهد على الاقرار له والوقف المولى المصنم
تمامت انه (؟) برين وقفه اقرار كرهنا است	الواقف المذكور تقبل الله منه وادام ظله وانا
طلبنا لمرضاة الله براكى الغناه بن مولد(؟) ام	عبد الضعيف محمود بن محمد بن احمد بن راحت
احسن الله عواقبه بعناه	احسن الله عواقب اموره حامنا لله تعالى
	ومصلينا على نبينا وسلمنا
٥ (تعهد على الاقرار والوقف المولى المصنم	٦ (تعهد على اقرار والوقف المولى المصنم
الواقف المذكور تقبل الله منه وادام ظله	الواقف المذكور تقبل الله منه وادام ظله
وانا عبد الضعيف عبد الله بن محمد بن احمد	وانا عبد الضعيف نصر الله بن محمد بن احمد
بن راحت احسن الله عواقبه	بن راحت احسن الله عواقبه

٧) شهد على المولى الممظم والماحب المكرم (٨) نشهد على اقرار الواقف المذكور في هذه
الواقف المذكور في هذه الوثيقة بما فيها الكتاب تقبل الله منه على
تقبل الله منه وادام الله انا المبدالضيف (52) حرره بيده احسن الله عراقيه
الحسين بن يوسف بن محمد الطيب (٩) الفجوافي
ابوه احسن الله عاقبته حامدا لله تعالى مصليا على
نبيه وسلمنا

٩) شهد بما فيه محمد بن احمد النكساري
١١) يشهد بما فيه عندي (5٤) الحافظ
١٠) شهد بما فيه ميمرد بن يوسف (53)
١٢) شهد بما فيه الحاج احمد بن محمود
الشافعي حرره بخطه
١٣) شهد به عندي وقبلت كتبه عبدالمحسن
القيصري احسن الله اليه
١٤) شهد عندي قبلت كتبه عبدالمحسن
القيصري احسن الله اليه

48-#.?

49-m.

50-Kutluğşah İbn Tülek

51-İsim okunamadı

52-Bir kelime okunamadı

53-بى حى

**SAHİB ATA
FAHRÜ'D-DİN ALİ'nin
KONYA, İMARET
VE
SIVAS GÖKMEDRESE
VAKFIYELERİ**

**Sadi BAYRAM - Ahmet Hamdi
KARABACAK**

Sahib Ata Fahrü'd-din Ali; Anadolu Selçuklularının çok karışık bir döneminde yaşamış ünlü bir vezir olup, Pervane Mu'inü'd-din Süleyman ile birlikte memleket idaresinin ağır yükünü omuzlamış (H. 647-678/1249-1279 M.), bir ara Osmancık Kal'esinde gözaltına alınmış, birkaç sene sonra Abaka Han tarafından vezâreti iade edilmiştir. (1)

Asıl adı, Ali bin-i Hüseyin el-Hac Ebu Bekr'dir. Tarihte, Sahib Ata Fahrü'd-din Ali adı ile anılır.

Sahib Ata Fahrü'd-din Ali zamanı, Anadolu idaresinin çok karışık olduğu bir devreye rastlar. Selçuklu Sultanlarının üçlü idareleri (1249-1254), ikili idare (1256-57), Mogol baskıları, II. İzzeddin Keykâvus'un Mogollar'ın sürekli kötülüklerinden bıkip-usanıp, Memlûklülerle haberleşmesinin duyulması üzerine, IV. Rükne'd-din Kılıç Arslan'ın Konya üzerine yürümesi ve II. İzzeddin Keykâvus'un Antalya yolu ile Bizans İmparatoruna sığınması (1261), 7 yaşında tahta geçen Rükne'd-din Kılıç Arslan'ın 28 yaşlarında (H. 664/M. 1266) öldürülmesi, vergilerin devamlı arttırılması, iç isyanlar, sultan ve emirlerin birbirleriyle geçimsizlikleri, büyük Kağan'a şikâyetler, Karamanoğlu Mehmed Bey'in isyanı (1277), Memlûk Sultanı Baybars'ın Anadolu seferi ve 1277 de Mogolları mağlup etmesi, Abaka Han'ın öç almak üzere 676 Muharrem ayında Anadolu'ya gelmesi, entrikaları ile ünlü Selçuklu Veziri

1) Geniş bilgi için Bkz.

Keremü'd-din Mahmud Aksarayî, *Müsamerat-ı Ahbar*, (Çeviren F. N. Uzluk - M. Nuri Gençosman), Ankara 1943; Aksarayî, (Mukaddime ve dipnotlarla neşreden) Osman Turan, TTK, Ankara - 1944.

Târih-i Âl-i Selçuk, (Neşreden F. N. Uzluk), Ankara 1952

M. Ferit - M. Mes'ut, *Selçuklu Veziri Sabib Ata ve Oğullarının Hayatı ve Eserleri*, İstanbul - 1934.

Doç. Dr. Najat Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, Ankara - 1970.

M. Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Ankara - 1975.

Semra Ögel, *Anadolu Selçukluları Taş Tezyinatı*, Ankara - 1966, s. 52, 56, 61, 151.

Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman'ın Abaka Han tarafından öldürttürülmesi (2/8/1277), gibi Anadolu siyasi bakımdan eşine az rastlanır derecede istikrarsızdı.

İstikrarsızlığın bu kadar fazla olduğu devir, ekonomi ve dolayısıyla güzel sanatları etkilemiş, buna rağmen birçok medeniyetlerin beşiği Anadolu'nun münbit toprakları üzerinde, yurdumuzun tapu senetleri hüviyetindeki eşsiz abideler yükselmiştir.

Biz bu yazımızda, ne Sahib Ata'nın kişiliği, ne eserleri ve ne de o devrin siyasi, sosyo-ekonomik ortamı üzerinde duracağız.

Ancak; Ebû'l-hayrât ünvanı ile de anılan ünlü vezirin bugüne kadar bozuk bir arapça ile yazılmış olduğu için yayınlanmamış, iki vakfiyesini neşretmekle, Anadolu Selçukluları üzerinde araştırma yapan tarihçi, sanat tarihçisi, ekonomist ve toponomistlere, çalışmalarında kullanmak üzere doneler sunmaya çalışacağız.

Birinci vakfiye, Konya'da bulunan imârete ait olup, 13 fotoğraftan ibarettir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne nasıl intikal ettiği kesin olarak bilinmemektedir (?).

Vakfiye, arapça ve oldukça yıpranmış olup orijinal değildir. Başlangıç, dibace bölümü şahıslar elinde tomar şeklinde olduğu için zamanla yıpranmış olup birkaç satır eksiktir. Diğer kısımlarda yırtık ve silik bölümler bulunmaktadır. Karîne yolu ile okuduklarımızı, bugünkü dile çevirerek, mümkün olduğu kadar enlaşılan tâbir ve deyimleri değiştirmeden ilim âlemine sunmayı uygun gördük.

Herhangi bir yanlışlığa mahal vermemek üzere, elimize geçen bu vakfiyenin fotoğraflarını (Foto. 1 - 13) aynen yayınıyoruz. 2 numaralı fotoğraf, karta ters basılmıştır.

Aslı elimizde olmayan ve 14 Rebî'u'l-âhir 317 (14/8/1899 M.) tarihinde kopya edilen vakfiyenin H. 663 Şa'ban (Mayıs 1264 M.) başında tesis edildiği, H. 664 (1265 M) ve H. 679 (1280) tarihlerinde ilaveler yapıldığı ve her üçünün tek vakfiye halinde H. 679 tarihinde sıhhat ve lüzumuna Konya Kadısı Ebu Bekr bin Ahmed Urmevî tarafından karar verildiği anlaşılmaktadır.

Bu vakfiyenin yine arapça bir sureti, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 592 numaralı defterin 100 - 103. sayfasında, 9. sırada kayıtlı olup, üzerinde şu not bulunmaktadır!

«Vakfiyesi hutut-u Kazatdan arî ve İstinat ve İtina olunacak mahalleri mahkûk ve siyaneten lil-vakf kaydolunmuştur.

Konya'da vaki Sahib Ata Vakfı 14 Rebî'ü'l-ahir, 317 tarihinde sâdir olan İrade-i Aliyye mucibince bâ-takrir kaydolunmuştur».

Bugünkü ifade ile, «Vakfiyesinde kadıların tasdik yazıları yoktur. Güvenilecek ve itina olunacak yerleri kazıntılı olup, vakfı korumak amacıyla kaydolunmuştur. Konya'da bulunan Sahib Ata Vakfı, 14 Rebî'u'l-evvel 317 tarihinde, Pağışah buyruğu üzerine okunarak yazılmıştır» anlamında not düşülmüştür.

Bundan da anlaşıldığına göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde bile, Vakfiye kayıt defterlerinin işlenişine büyük önem veriliyor, doğruluğu araştırılarak lüzumuna kânî olduktan sonra, resmiyete giriyordu.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, 592 numaralı defterdeki vakfiye suretinde yap-

2) Doç. Dr. Yılmaz Önge'nin naklettiğine göre, takriben 10 - 12 sene önce, Iğın'da bulunan kaplıca, dava konusu yapıldığında, zamanın Konya Vakıflar Bölge Müdürü Fahri Koşay tarafından vakfiyenin Sahib Ata'nın ahfadı bir şahısdan bulunarak, fotoğraflarının çekildiği ve okutulmak üzere Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne intikal ettirildiği, vakfiyede, kaplıca konusuna değinmediğinden, tercüme edilmediği, sözkonusu 13 fotoğraf tarafından muhafaza edilmiştir. A. H. K.

tığımız incelemede, itimada şayan yerlerin yazılı bulunduğu, ancak, esasa müteallik olmayan cüz'î bir kısmının eksik olduğu, vakfiyede yırtık ve okunamayan yerlerin // işaretiyle belirtildiği (Foto. 14-16) görülmüştür.

Padişah buyruğuna esas olan mehzada, kazıntı, silinti olabilir. Onun hakkında bir mutâleada bulunamayacağımız tabiidir.

14 Rebî'u'l-âhir 317 (1899) tarihinde Padişah buyruğu ile 592 numaralı deftere geçirilen bu vakfiyede şahitlerin adı ve lakapları bulunmamaktadır (Foto. 16).

Elimize geçen, aslının tomar şeklinde olduğunu tahmin ettiğimiz vakfiye (Foto. 1-13) ile, 592 numaralı defterin 100-103. sayfalarında kayıtlı bulunan vakfiyeyi (Foto. 14-16) karşılaştırdığımız zaman :

1) İkisinin de aynı kopyadan yazıldığı,

2) İkisinin de 14 Rebiulahir 317 (14/8/1899) tarihli Padişah buyruğu üzerine yazıldığı.

3) Tomar şeklindeki vakfiyenin 11. fotoğrafının sağ orta kenarında :

«İş bu vakfiye muharrerat-ı mahalîye üzerine Mahkeme-i Teftiş'den ilâm olunarak ol vechile Makâm-ı Nezâret'ten yazılan takrir üzerine 14 Rebî'u'l-âhir sene 317 tarihinde sâdır olan İrade-i Aliyye mucibince kaydolunmuştur. 19 Ağustos sene 315

Mustafa
Şahsî mühür
(mühür okunamadı)
Mahmud

yazılı bulunmaktadır. Burada, Padişah buyruğuna esas mehzanın, «Mahkeme-i Teftiş ilâmı ve Evkaf Nezareti yazıları olduğu anlaşılmaktadır.

Burada şu soru da akla geliyor; Acaba yukarıda zikri geçen Mahkeme-i Teftiş ilâmına esas olan, elimizdeki Tomar vakfiye mi? Yazı karakteri yönün-

den hayli eski olduğu anlaşılmakta ve bir kompozisyon verilmiş bulunmaktadır. Evkaf Nezareti, Sahib Ata neslinden bir şahsın mahkemeye müracaatı üzerine alınan ilâmın, Mahkeme-i Teftiş'ten müsbet geçmesi, yani orijinali olmasa bile, en az bir kaç asır önceki sureti olduğunu kabul edip, Evkaf Nezareti'nde de kaydının bulunmadığı, vakıf hukukunu korumak üzere, Padişah iradesine müracaat etmesi, İrade hasıl olduktan sonra, Tomar şeklindeki vakfiyeyi mehzalarak, 592. numarada kayıtlı vakfiyeyi kopya ettiği, okuyamadığı yerlere // işaretini koyduğu, şahitlerin isminin oldukça karmaşık güç, silik, ve yarım okunması neticesi, hiç yazmadığı, Bugünkü noterlerimizin tercümelerde yaptığı gibi, tomar olan (Foto. 11) mehaza da yukarıda zikrettiğimiz Padişah İradesinin tarihi ile kayıt tarihi olabilecek 19 Ağustos 315 tarihini atarak, şahsî mühürünü de basarak tes-cil edildiği hükmünü vermek mümkündür.

4) Tomar vakfiyede, ekseriyeti yarım okunabilen, 32 adet çoğu kendi el yazıları olduğu sarahatle okunabilen şahit adı bulunmasına karşılık, 592 numaralı defterde kayıtlı bulunan vakfiyede şahit adları yoktur (Karşılaştırınız, Foto. 11-13 ve 16).

5) Tomarda bulunan yırtık ve silik yerler, 592 numaralı defterde de atlanmış ve çift çizgi ile belirtilmiştir. Esasa müteallik değildir.

6) Tomar vakfiyenin yazı karakteri, eskiyi yansıtmaktadır. Önemli yerlerini büyük kalın hatla yazmış ve kendisine göre bir şekil vermeye çalışmıştır. 592. numaralı defterdeki vakfiye kâtibinin yazısı okunaksızdır. Çala-kalem yazılmıştır. Ancak her iki kâtibin de arapça ve gramer bilgisi oldukça zayıftır.

7) Tomar şeklindeki vakfiye, 592 numaralı defterdeki vakfiyeden daha güvenilir ve daha aslına yakındır. Eksikleri daha azdır.

Her iki nüshaya I. numara verdiğimiz Sahib Ata'nın Konya İmaret vakfiyesinde, 2 kapı adı, 4 çarşı adı, 2 İmaret, 2 cami, 3 mahalle, 1 yöre ve 24 köy adı geçmektedir. Bunlar aşağıya çıkarılmıştır:

Kapı : 2

Sultan kapısı
Aksaray kapısı

Mahalle : 3

Aksaray kapısı Mah.
Merendi Mah.
Attar Armağan Şah Mah.

Çarşı : 4

Odunpazarı
Yeniçarşı
Eski Çarşı
Cami Çarşısı

Cami : 2

Kemahlı Şerefü'd-din'e mensup Camii Şerif
Kendi imareti

Eser : 2

(Mehilas'da) İmaret
Kendi Camii

Yöre adı : 1

Feyhak

Köyler : 24

Kılıcan
Karaağaç
İnanç İri
Bademözü
Havraruddop
Oduncu İni
Hezas Şerhi
Arazar
Arhos
Ağın
Altuntaş
Tomşi
Bengaluye
Terşi
Ahmed Han
İdrisoğlu
Melisya
Kilisecek
Karayük
Küçat
Akçaviran
Ağılgaç
Balçıkhisar
Azazraz
Şigon

Dergimizde, Sahib Ata'nın inşa ettirdiği eserleri ve Gökmedrese'yi konu alan, «Oran ve modül Üzerine Selçuklu Yapılarından Bazı Örnekler» başlıklı makale; bizi, **Gökmedrese'nin vakfiyesini** de bu münasebetle yayınlanmasının, makalelerin birbirlerini tamamlaması ve yazımızın başında zikredilen araştırmacılara mehzaz olması yönünden faydalı olacağını düşündük.

Daha önce, merhum Prof. Dr. Osman Turan, bu vakfiyeyi görmüş, incelemiş, yayınlarında faydalanarak «... çok iyi bir tesadüf eseri olarak bize kadar gelmiş olan vakfiyesi, bozuk bir kopya olmasına rağmen, yalnız bu medrese (Gökmedrese) hakkında değil, Sivas Tarihi hakkında da en kıymetli bir vesikadır» (3) hükmünde bulunmuştur.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 604 numaralı defterin 67-73. sayfaları arasında 90 sıra numarası ile kayıtlı bulunan vakfiye, Evkaf Şurası'nın 56051 umum 372 numaralı 18 Temmuz 329 (18 Temmuz 1914 M.) tarihli kararı üzerine, 12 Ramazan 1331 (12 Ağustos 1913) tarihinde Padişah buyruğu üzerine, yukarıda zikri geçen deftere geçirilmiştir (Foto. 17-23).

Bozuk bir kopya olan metin, arapçadır. Gramer hatalıdır. O kadar ki, Âyet ve hadisler bile yanlış ve eksik yazılmıştır. Vakfiyenin başından sonuna kadar paragraf bulunmamaktadır. Allah rızası için bağışlanan gayrimenkuller birbirinin devamı olarak sıralanmıştır. Hudutlarda tutarsızlık vardır. Başı ve sonu olmayan irtibatsız cümleler, vardır. Biz, herhangi bir yanlışlığa mahal vermemek üzere, vakfedilen gayrimenkulleri maddeler halinde sıraladık. Birkaç yerde atlama yapılmıştır. 16-17. madde arasındaki kısım; 21-22. maddeler arasındaki bölüm ile, 46. madde ile 47 madde arasında kalan

3) Prof. Dr. Osman Turan, Selçuklular ve İslâmiyet, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul - 1971, s. 123. Burada vakfiye hakkında da bilgi verilmektedir.

bölümün birbirlerinin devamı olarak, vakfiyenin baş kısmının devamı olup, maddelerden önce yazılmış olması gerekir. Kanaatimize göre, defter halindeki vakfiyenin yaprakları karışmış, kopya eden kâtip de bunun farkında olmamıştır. 22. maddenin üzerindeki paragrafın, 21. maddenin sonuna gelmesi gerekmektedir.

Köy, semt ve yer adlarının telaffuzu farklı olabilir. Vakfiye, harekesiz olarak arapça yazıldığından okuma ve yazma hatası bulunması muhtemeldir.

Vakfiyenin başlangıç bölümü olan dibace kısmı, hayli ağıdalı arapça olup, anlam olarak birbirine çok yakın birçok kelimeler peşpeşe kullanılmış, edebiyat yapılmıştır. Arapçasında, kulağa hoş gelen bu kelimeler, türkçeye çevrilince çok karmaşık bir durum ortaya çıkmaktadır. Biz, burada, bilhassa zikri geçen bölümde bazı cümleleri, türkçeye adapte ederek, mealen almak zorunda kaldık. Âyet, Hadis ve övücü kelimelerde bu yola başvurmak mecburiyetinde kaldık.

Aksarayî'nin ifadesi ile; «ilimden behresi yoktur» denilen Ebûl-hâyrât ünvanı ile de anılan Sahib Ata Fahrü'd-dîn Ali'nin yazma bilmediği⁴ sebebi ile medrese inşasına ve vakfiyesine büyük önem verdiği söylenebilir.

Kendi ifadesiyle, şehirlerin kâfir ellerinde harab ve helâk olmasından dolayı, Anadolu'nun büyük bir ilim ve kültür merkezi olan Sivas'ı da, ilim adamları terk etmişti.

O devirlerde, belediyeler bulunmadığından, amme hizmetleri devlet adamları ve vakıflar vasıtasıyla ifa ediliyordu. Şehirlerin imarı da, dolayısıyla devlet büyüklerine ve zenginlere kalıyordu.

Vakfiyeden H. 679 (1280 M.) da Sivas'da 9 medrese, 6 han, 1 sultan hânkâhı, 1 Dâr-ı Ziyafet, 5 mescid, 1 zaviye, 1 çifte hamam, 4 çeşme, 5 şehir kapısı, 2 pazar, 12 çarşı, 1 kürkçü dükkanı, 1

tabgâh (?), 1 yağhane (Ma'sara), 10 mahalle, 37 köy ismi, 1 nahîye, 1 mezra adı, 3 nehir, 38 vakıf adı öğreniyoruz. Bunlar şöyledir :

Medreseler

Subaşı Medresesi
Kemaliyye Medresesi
Bulgarlı Medresesi
Selçukiyye Medresesi,
Tûsî Necme'd-din Medresesi
Kadı Necmeddin Medresesi
Hokkabaz Medresesi (Baha Beg Medresesi)
Şemsü'd-din el-Cezrî Medresesi
Hamalı Emîrî'd-dîn Medresesi

Hamam

Şahne Hamamı

Çeşmeler

Ali Çavuş Çeşmesi
Ahmed Şah Çeşmesi
Sahib Ata'nın iki çeşmesi

Kapılar

Kale Kapısı
Sultan kapısı
Tokat Kapısı
Çarşı Kapısı
Kayseriye Kapısı

Hanlar

Kâmilü'd-dîn Mansur Hanı
Sahib Ata'nın Büyük Hanı
(Selçukiyye Medresesi yanında, nehre yakın bir yerde)

Semmânî Hanı
Necme'd-dîn Candar Hanı
Eski Han
Nizâmü'd-dîn Hanı

Mescidler

Attarlar Mescidi
Sahib Ata Mescidi
Kazvinî Mescidi
İki Kardeş Mescidi
Hacı Zeki Mescidi

Pazarlar

Buşday Pazarı
Koyun Pazarı

4) Doç. Dr. Nejat Kaymaz, Pervâne Mu'înu'd-dîn Süleyman, Ankara, 1970, s. 134 - 135, 139 numaralı dipnot.

Nehirler

Lir Nehri
Neccar Nehri
Alis Nehri
Zur Nehri

Çarşılar

Bakkallar Çarşısı
Kassarlar Çarşısı
Attarlar Çarşısı
Şevakîn Çarşısı
Çırpıcılar Çarşısı
Aşçılar Çarşısı
Demirciler Çarşısı
Hartin (?) Çarşısı
Sultan Çarşısı
Haremeyn Çarşısı
Bıçakçılar Çarşısı
Akgallar (?) Çarşısı

Mahalleler

Kamnatyan
Bahae'd-din Ezferdâc
Hürhuruf
Hürhasruf
Hoca Zeki
Bahae'd-din Defterdar
Karaca
Keyluk
Medrese-i Mübâreke
Subaşı

Köyler ve semt adları

Kesrik
Hevd
Bîgik
Sefal
Zara
Ekizman
Havran
Yukarı Tabın
Yaşlı Kilise
Barolık
Kerban
Sofular
Mahnok
Mahmud-î Hacıb
Divane eylemelik (?)
Kökhal
Ekutfetros
Dodurğa
Ebu Bekir
Samanharman
Köfartigos
Kızılcaköy
Nikosa Valdın

Körki
Lina,
Keptif,
Hava Refik (Hafik),
Hud

Faris Nahlyesi
Kötni Mezrası
Belvar
Dutlu Şehri
Ayva Semri
Remrâk
Kemenker
Körkü
Ekarak Baba

Vakıflar

Mehdiyü'd-din Vakfı
Gani Vakfı
Manastır Vakfı
Medrese-i Şerife Vakfı
Attarlar Mescidi Vakfı
Subaşı Mederesi Vakfı
Kemaliyye Medresesi Vakfı
Hanım Hatun Vakfı
Bulgarlı Medresesi Vakfı
Selçukiyye Medresesi Vakfı
Ali Çavuş Çeşmesi Vakfı
Toslu Necme'd-din Medresesi Vakfı
Selçukiyye Vakfı
Beddal (Bakkal) Vakfı
Ahmed Şah Vakfı
Mecdidü'd-din Atabek Vakfı
Hacı Mehmed Vakfı
Kadı Necme'd-din Medresesi Vakfı
Müşta-i Hatun Vakfı
Fahrüd'din Vakfı
Cabir ve Dorn Vakfı
Kilise Vakfı
Yusuf Vakfı
Mahmud Vakfı
Merhum Beylerbeyi Vakfı
Kazvinî Mescidi Vakfı
Hokkabaz Medresesi Vakfı
Şemsü'd-din El-Cezri Medresesi Vakfı
İki Kardeş Mescidi Vakfı
Hacı Yakub Vakfı
İsfahanlı Vakfı
Necme'd-din Candar Vakfı
Hama'lı Emirü'd-din Ali Medresesi Vakfı
Hacı Mübârek Vakfı
Meltabiyye Hayrı Vakfı
Hacı Zeki Mescidi Vakfı
Nadrin Vakfı
Şeref Baba Vakfı

Memleketi imar etmek isteyen Sahib Ata, Medrese-i Sahibiyye-i Fahriyye adıyla anılan Gökmedrese'yi (1271 M.)

inşa ettirmiş, ilim adamı ve öğrencilerin barınması için de Dar-ı Ziyâfet (konuk odaları)'i inşa ettirmiş, milli kültürümüzü dağılmaktan kurtararak, Sivas'ı kültür merkezlerimizden biri yapmıştır.

Buraya alınan öğrencilerde mezhep farkı aramamış, bütün mezhep mensuplarının birlikte dinî ve ilmî tahsil yapmalarını sağlayarak, Anadolu'nun birlik ve beraberliğine katkısı olmuştur.

Ancak, kendisi Şâfiî mezhebinden olduğundan, medresenin müderrisinin Şâfiî olmasını istemiştir. Bununla birlikte Şâfiî mezhebinden müderris bulunmadığı takdirde Hanefî mezhebinden bir müderrisin başa geçmesini, Şâfiî mezhebinden bir müderrisin daha sonra bulunması halinde, hanefî olan müderrisin istifa etmesini, şart olarak ileri sürmesi ilgi çekicidir.

Vakfiyedeki kütüphane ve kütüphaneci tahsisli, Selçuklular'ın kitap, kütüphane ve ilim adamı yetiştirmeye verdikleri değeri göstermektedir.

Vakfiyeden, o devirde, Sivas'ın Büyük Emîri'nin adının Bahae'd-dîn Kutlu olduğunu öğreniyoruz. Ferraşlığa tayin edilen Emîr'in vefatından sonra, ferraşlığı, kendi torununa bırakmaktadır. Dolayısıyla, torununun Emîr-i Kebir Şemse'd-dîn Mehmed bin-i merhum Tâcü'd-dîn Han ibn-i Vâkıf olduğunu öğreniyoruz.

Selçûkiye Medresesi yanında Sahib Ata'nın bir Büyük Hanı olduğunu, nehre yakın bulunduğunu anlıyoruz.

Şahna adlı çifte hamamın, medreseye yakın olduğu belirtiliyor.

Semerkindî nâmı ile anılan Tabgâh dükkânının kağıtçı (?) olması ihtimali oldukça yüksektir. Samûran (kürkçü) dükkânının bulunması, şehrin ticarî hüviyetini açıklar.

Emîr-i Hac Celâled-dîn Mahmud, Emîr Nâsıru'd-dîn Behram Şah, Emîr Nûre'd-dîn Hamza Bey ve Fahrü'd-dîn Su-başı Zevcesi Mama Hatun'un arazilerinin varlığını vakfiyeden öğreniyoruz.

Selçuklu Vezîri Sahib Ata Fahrü'd-dîn Ali'nin mimarı, Kalûyan-ı Konevî, diğer adıyla Kelûk bin Abdullah'ın eserlerinin kitâbelerinde adı bulunmasına rağmen, Vakfiyede adının hiç geçmemesi ilginçtir. Ancak, mimara, vakıf gelirinden her ay belirli ücret verilmesini şart koşmuştur. Her ay verilen ücretin yarısının kaç dirhem olduğu yazı ile yazılmış, dolayısı ile Vakfiyede, maaşlarda tahrifat yapılması önlenmiştir. Şöyleki, on beş dirhem-i sultanî, yarısı yedi buçuk eder,» gibi.

Konya ve çevresi ülkelerin Kadısı Ebu's-senâ Mahmud bin Ebû Bekir bin Ahmed-î Urmevî, Vakfiyenin sıhhat ve lüzumuna karar vermiştir. II. vakfiyede, Urmevî'nin lakabı tamdır. 676 H. de Sivas Kadısı'nın adının İzzü'd-dîn Hasan bin Mehmed Urmevî olması da, lâkap yönünden dikkate şayandır. Zira, Abaka Han, Urmiye şehrinde kalıyordu. Sahib Ata Fahrü'd-dîn Ali, Urmiye'ye gitmiş, büyük Kağan ile görüşmüş ⁽⁵⁾, vezâret makamına iade edilmişti. Oğulları ve Pervâne ile geri dönmüştü.

I. Vakfiye'nin kâtibinin adının ise Ali bin-i Abdullah Muhammed El-Talibî Kadı el asker Mansur olduğunu öğreniyoruz.

Akarların bir seneden fazla kiraya verilmemesi, mecburiyet olursa, en fazla üç senelik akit yapılması şartı, bize, diğer sakıncalarının yanında, hayat pahalılığı, mütevellilerin, dostlarını kayırmamasını temin, veya çok kimsenin istifade etmesini temin için şart konulduğu ihtimalini akla getirmektedir.

Bulgarlı Medresesi'ni, Malazgirt savaşından sonra, Anadolu'da kalan Türk Bulgarlar mı kurdu, yoksa, büyük bir ticaret merkezi olan şehire gelen tüccarlar mı, tesis etti, bilemiyoruz.

Sahib Ata Fahrü'd-dîn Ali'nin vefatından 6 sene önce, oğullarının ölümün-

5) A. g. e. s. 141.

den 2 sene sonra yazılan ve zamanın Konya ve civar ülkeleri Kadısı tarafından tescil edilen arapça vakfiyelerin, bugünkü dilimize tercümeleri, ve tercüme-ye esas aidiğimiz metinlerin fotoğraflarını aşağıda sunarken, şahıslar elinde bulunan vakfiyelerin ehil ellerce toplanması, tarihimizin ve san'atımızın karanlıkta kalmış bir çok sayfalarını aydınlatacaktır.

Ayrıca vakfiyenin sonunda, şahitlerden sonra, medrese inşasını ve bahis konusu vakfiyeyi Sultana arzemesi, sultanın da, memleket kültürüne hizmet edecek olan Gökmedrese vakfına zeyl vakıf yapması, 1295 tarihi dikkate şayandır.

SAHİB ATA VAKFİYELERİ

— I —

KONYA İMÂRET VAKFİYESİ

Cenab-ı Hâk Peygamberi olan Hz. Muhammed'e sonsuza dek yüce bir salât ile salat ve selâm buyursun⁶ dünya ölüm ve belâ yuvası ve kaçılacak bir yerdir. Kalınacak yer değildir. Bahar bulutları gibi gelir geçer. Çölde parlayan serab gibi aldatıcıdır. Ona, sonsuzluk gözü ile bakıp, arzularına uyanı zelil kılar. Burada hiçbir Peygamber, peygamberliğinden ve hiçbir cebbâr, ceberut ve kuvvetinden dolayı ebedî kalmamıştır⁷. Ne mutlu o kimseye ki, güzel iş yapıp bu dünyaya uzun ümid bağlamamış ve Allah'tan gerektiği şekilde korkmuş ve O'nun yolunda ibadetle geçirmiş ve bu vâdide bütün imkânlarıyla çalışmıştır Bizim uğrumuzda çalışanları yolumuza iletiriz. Allah iyilik yapanlarla beraberdir⁸. Allah uğrunda kim ki karz-ı hasen, yani karşılıksız ödünç para verirse ve hayır yaparsa, Allah onun mükâfatını kat kat artırır. Allah bol bol verir ve istediğinde de kısıcdır, dönüş onadır⁹.

Cenab-ı Hakkın tevfikine mazhar olanlardan bulunan Sahib-i A'zâm, doğu ve batı vezirlerinin hâkimi, halkın sığınağı, yaratıkların imdadına yetişeni¹⁰... devlet ve dinin iftihar, İslâm ve müslümanların müftüsü, melik ve sultanların emiri, iyilik, menkıbe mefâhir ve cömertliklerin babası, Konyalı **Alî bin-İ Hüseyin El-Hac Ebû Bekir**, Konya'da Sultan Kapısı yolunda odun pazarı yakınında hendek hizasında bina ve tesis ettiği imâretin tamamını vasita ve tercümansız kendi diliyle ikrar ederek ve tasarruf ve teberrûlarında müstakil olarak Cenab-ı Hakk'a yaklaşmak ve tevessül ve sevdiği kullarına hazırladığı ebedî ni-

metlerinin, **Doğru bir kalble gelenler hariç, mal ve evlâdın fayda vermediği günü**¹¹ hatırlıyarak iyilik yapan kadın ve erkek ve karşılıksız ödünç para veren kişilerin sevabını Allah kat kat artırır¹². Meâlindeki Âyet-i Kerime'leri ve yiyip tükettiğin, giyip eskittiğin ve hayır yollarına verip geride bıraktığından başkası senin malın değildir¹³ ve hayır yapanlar ve kendisinden istifade olunan ilim bırakanlar ve arkasından hayır dua eden iyi nesil bırakanlar hariç, insan oğlu öldükten sonra ameli kesilir, yani sevap defteri dürülür¹⁴. meâlindeki Hadis-i Şerifleri düşünerek, Allah'ın azâbından kaçınmak ve sevabına nail olmak ümidiyle yukarıda bahis mevzuu edilen imareti vakıf ve haps etti.

Bu imaretin hududu¹⁵... Fahrü'd-din Ferhad milki ve iki taraftan yol ile son bulur ve adı geçen imaretin¹⁶... onlara bitişik mescidle beraber bütün hudut ve hukukî ile vakfeyleti.

Adı geçen Vakıf, birbirine bitişik ve tümünün sınırları belirtilen medrese ve mescid ve minarenin yararına olmak üzere aşağıdaki gayrimenkulleri vakfetti :

1 — Kırşehir'e tâbi Kılıcan adındaki köyün tamamı. Bu köyün sınırı Feyhak'a bağlı Karaağaç köyünün ve Kara Temur ve Ahmet Bağlı ve İnanç İni köylerinin hududlarına ve Badem Özü ve Havraruddob köylerinin hududlarına ve Oduncu İni köyüne giden ırmak ile sınırlı,

2 — Arazar köyünün tamamından¹⁷... hisseli yarı hissenin tamamı. Sınırı Arhos köyü arazisine, Ağın, Altuntaş ve Tomşi (?) köyleri hududlarına ve Bengalüye bağlı Terşi köyü hududuna ve Hezas şehrine bağlı olan Fettanla¹⁸ nihayet bulur.

3 — Konya dışında Ahmed Han köyü yolu üzerinde merhum Nizamü'd-din Hurşidî'l-Burul sebzeligi diye bilinen sebzeligin tamamının şuyulu yarı hissenin tamamı, tümünün sınırı iki taraftan yol ve Bahau'd-din Razna sebzeligi diye meşhur sebzelik ve Bezzaz¹⁹ Ebu'l-Hasanoğlu, Konyalı Kemâlüd-din Fâris milki ile mahduktur.

6) Burada yırtık olduğu için birkaç kelime okunamamıştır.

7) Yırtık olduğu için birkaç kelime okunamamıştır.

8) Âyet

9) Âyet

10) Yırtık olduğu için birkaç kelime okunamamıştır

11) Âyet

12) Âyet

13) Hadis

14) Hadis

15) Yırtık olduğu için bir kelime okunamadı.

16) Sillik olduğu için bir kelime okunamadı.

17) Sillik olduğu için bir kelime okunamadı.

18) Arazî ölçü birimi.

19) Her tüccarı, manfeturacı

4 — Konya dışında Baba Mehilâs yakınında kâin bin adet tevek²⁰ ihtiva eden bağın, oradaki imaretin tamamı. Hududu Şemsü'd-din Eazz²¹ milki ve Billûrcu namı ile bilinen Cemalu'd-din milki ve Sıddık Hable'ye mensup bağ ve Seyfu'd-din Sonğurca milki ve Bola Mehmed milki ve yol ile mahduttur. Bu bağ eskiden merhum Fahrü'd-din Ebu Bekir Pervane bağı diye meşhurdur.

5 — Konya dışında İdris oğlu köyü namı ile bilinen Melîsya köyünde kâin arazinin tamamı. Bunun hududu Konyalı pamukcu Siracu'd-din milki ve Kattan (pamukcu) Şemsu'd-din milki ve iki taraftan yola kadar Boryano milki ile mahduttur.

6 — Konya dışında, Konyalı Zekeriya Ter-cümanoğlu Bedreddin Yahya arazisi namı ile bilinen arazinin tamamı. Hududu Şerke milkine ve tamamı Tedros milkine ve Ebi milkine ve iki taraftan yola ulaşır. Adı geçen Vâkîf, zikrolunan mevkûfâtı bütün hudûd ve hukûk ve merâfık²² ve merâsım²³ ve ekleri, çiftlikleri, sulak-kurak arazileri, düz yerleri, dağları, tepeleri, bostanları, bağları, otlukları, çiftçi evleri, hayvanata ait ağıl, yatak yerleri, mamûr ve gayrimamûr yerleri, eskiden ve yeniden kendine ait ve bitişik bütün hakları ile birlikte, hiç kimseye ait olmayan mes-cidler, hayrat ve umumî yollar müstesna olmak üzere, tümünün her yönü ile sonsuza dek gerçek ve şer'i bir şekilde vakf etti. Dünyanın sonuna kadar bu gayrimenkullerde satış, bağış, rehin temlik ve veraset carî olamaz bu durum Allah'ın yeryüzüne ve üzerindekiilere vâris oluncaya kadar devam eder ki o varislerin en hayırlısıdır²⁴.

Geliri başkalarına, ve şartlarının âksince sarf olunamaz. Kim ki bunlardan bir şeyi, zorunlu bir sebep olmaksızın yaparsa, Allah'ın ve Meleklerin ve bütün halkın lânetleri ve Allah'ın hiçbir kimseye yapmayacağı azabı ve işkenceleri onun üzerine olsun. Bunu işittikten sonra, kim bozarsa, vebâli bozanların üzerindedir.

Bundan sonra adı geçen Vâkîf, Şaban ayı başında 663 senesinde Konya'ya bağlı Kırşehir nahiyesinin Karayük diye bilinen köyü vakf etmiştir ki şöhretine binâen tahtitten müstağnîdir. Hıdda-ı Difriğe²⁵ tâbî Kilisecik adındaki köyün tamamı bütün hukuk ve hududu ile birlikte, birbirine bitişik bulunan Medrese ve Mescid ve minarenin yararına vakfetti. Yine adı geçen Vâkîf, -Allah onun hayratını daim kılsın- Konya'ya bağlı Kırşehir nahiyesinde kâin Karayük'e bağlı meşhur olduğu için hududlarının zikredilmesine ihtiyaç olmayan Küçat ve Akçavıran köylerinin tamamını bütün hudûd ve hukûki ile vakfetti. Akşehir - Erzincan'a bağlı ve meşhur olduğu için hudutlarını zikretme ihtiyacı olmayan Ağılgaç ve Balçıkhisar köylerinin tamamını, sonuza dek gerçek bir şekilde vakfetti, Dünyanın

sonuna kadar satış, bağış rehin ve veraset bahis konusu olamaz. -Allah'ın yeryüzüne vâris olacağı vakte değin ki o vârislerin en hayırlısıdır. Vakfiyyede imzası bulunan hâkim 664 senesi Cemaziye'l-ahiri'nin 4. günü vâkîfın ikrarını dinledi ve tescil etti. Yine adı geçen vâkîf 666 senesi Receb ayının sonlarında Şer'an tasarrufu altında bulunan ve birbirine bitişik altları bodrum olan 4 dükkânın tamamını da vakfetti. Hududları şehrin içindeki Medrese ve iki taraftan yol ile mahduttur. Yine Konya'nın içerisinde merhum Mecdü'd-din Mütetabbib²⁶ namı ile bilinen yerde kâin, bir sofa ve arsa ve üç fevkânî²⁷ odayı müstemil evin tamamını, Konya dışında Aksaray kapısı mahallesi adı ile bilinen mahallede kâin, birbirine bitişik sofa ve arsa ve altı ile beraber fevkânî iki oda ve iki dükkân ve yeri müstemil evlerin tamamını vakfetti, hepsinin hududu Or milkine ve Monovil milkine ve iki taraftan yola uzanır.

Merendi mahallesinde kâin, sofa ve arsa ve bir oda ve üstü bina olan ahır müstemil evin tamamını vakfetti. Hududu Monovil milkine ve Aksay milkine ve tamamı Sâra Hatun milkine ve Kerâmane milkine ve yola sınırlıdır. Yine Konya'da Merendi Mahallesinde kâin, beş oda ve avlu ve helânın tamamını vakfetti, hududu Ambarcı Şemsü'd-din milkine ve Hacı Dellâl milkine ve arap milkine ve yola uzanır. Konya içinde Attar²⁸ Armağan Şah mahallesinde kâin, fevkânî ve tahtani²⁹ on odayı müstemil Ermanhane namındaki odaların tamamını vakfetti. Hududu Ömer milkine ve Arap Hatun ve Melike Hatun milklerine ve caddeye ve orada kâin havuza uzanır. Yine Konya'da, Yeni Çarşı'da Külâhcılar sırasında, üçü birbirine bitişik beş dükkânın tamamını vakfetti. Bunların üçünün hududu iki taraftan İyhas adındaki yere ve vakfa ve yola kadardır. Bunlardan üçünün hududu ise, iki taraftan vakfa ve iki taraftan yola kadardır. Yine Konya'da Eski Çarşı'da Mescidler sırasında, birbirine bitişik üç dükkânın tamamını vakfetti. Hududu iki taraftan Kemâlûd'din ve Ahmed Şah veresesi milklerine ve yola kadardır. Yine Konya da Karaarslan ve Kemâhlı Şerefü'd-din'e mensup, Camii Şerif hisazında kâin, altlarındaki bodrumla beraber üç dükkânın tamamını vakfetti. Bunların hududu, üç taraftan yol ve vakıf ile ni-

20) Kök, Üzüm teveği.

21) Çok aziz

22) Vecibo, nizam

23) Resmi kayıtlar

24) Ayet

25) Bir yer ismi

26) Sahte doktor.

27) Üst

28) İtriyat, koku satan.

29) alt

hayet bulur. Yine Konya'da, Cami Çarşısı'nda kâin, dükkanın tamamını vakfetti. Hududu iki taraftan yola ve iki taraftan vakıf ile nihayet bulur. Adı geçen Vâkıf, zikrolunan yerlerin yarısına vakfettiğini şer'i ve gerçek bir şekilde ikrâr etti. Bu vakıfların gelirinden tahsildar ve mîmara her ay otuz dirhem verilmesini ve bu tahsildar ve mimarın, vâkıfın dürüst azatlılarından emin kişiler olmasını şart kıldı. Şu şartlaktı; bunlar, güvenilir ve dürüst olup, kendilerine verilen vazife ve şahıslarına teallük eden hizmette kusur etmeyeceklerdir. Adı geçen vâkıf - Allah o'nun hayratını daim kılsın - bu vakfın tevliyetini sağ oldukça kendi nefesine, sonra erkek evlâdına ve erkek evlâdından tevliyete elverişli bir kimse kalmadığı takdirde, azatlılarının erkek çocuklarının en dürüst ve en reşidine ve bunlardan tevliyet ve nezarete elverişli kimse bulunmadığı takdirde, Konya Kadısı'nın re'iyne bırakılmasını şart kıldı. Adı geçen Vâkıf - Allah o'nun hayratını daim kılsın - bu vakfın mahsulünden, tam üçtebirini tevliyet ve nezaret hakkı olarak kendi nefesine şart kıldı. Sonra erkek evlâdına ve bu tevliyet ve nezaret mezkûr azatlılara veya azatlıların oğullarına veya sözü geçen Konya Kadısı'na şart kıldı. Yukarıda belirtilenler, 660 ... (?) (okunamadı) senesi Ramazan-ı Şerifi'nin ilk on günlerinde tanzim edilmiştir.

Yine Konya'ya bağlı Altunbaş köyü yakınında Azazraz diye bilinen köyün yarısının tamamını, adı geçen köyün hududu bu vakfiyede zikrolunmuştur.

Konyaya bağlı Kırşehir nahyesinde Karayük'e tabi meşhur olduğu için sınırlarını zikretmeye ihtiyacı olmayan Şigon diye bilinen köyün tamamını, yukarıda zikredilen yerlerin yararına gerçek ve Şer'i bir şekilde vakfetti. Adı geçen Vâkıf, vakfiyede zikrolunan iki muidden³⁰ her birine ayda, yine bu vakfiyede zikri geçen paradan on dirhem ve nakibin³¹ vazifesine mezkur paradan onbeş dirhem ve sözü geçen mescidin imamına yarım batman³² ekme ve vakfiyede bahsi geçen müezzinin vazifesine günde bir batmanın dörtte biri ekme, Ferraş³³ Sinanü'd-din Yakûti'nin ücreti olarak günde bir batmanın dörtte biri ekme verilmesini şart kıldı.

Vâkıf'ın nesli münkariz olduktan sonra, mütevellinin vazifesine ayda on dirhem, mimar ile cabi'nin³⁴ istihakına günde yarım batman ekme ilâve edilecektir.

Adı geçen vâkıf - Allah o'nun hayratını daim kılsın - yukarıda zikrolunan evkafına Seyfû'd-din Sefer bin Abdullah el-Kâtib'e hergün mezkûr ekmekten yarım batman ve mezkur paradan her ay beş dirhem verilmesini şart kıldı. Yukarıda belirtilen beşten hariç, vâkıf bu vakfa para karşılığı hesap tutmayı yasakladı. Kim ki, muhasebe

ve hesabı, para karşılığı yapmaya yeltenirse, Allah o'nun hasmıdır ve Allah'ın gazabı onun üzerine olsun.

Adı geçen vâkıf - Allah o'nun hayratını daim kılsın - bu vakfiyede zikrolunan bütün emlakten başka, bu vakfın gelirinden olan bin dirhem daha vakfedip şöyle şart eyledi ki; yukarıda yazılıp beyan olunan evkafın hiç birisinin değiştirilmesi veya şartlarından birinin tebdili, Allah'a ve kıyamet gününe iman eden hiçbir kimseye, hakim, kadı, veya valiye helâl olamaz. Kim ki vâkıfın şartları hilâfına hareket ederse, Allah'ın gazabı üzerine olsun ve cehennem gideceği yer olsun. Orası ne kötü bir yerdir. Allah onu, amelleri hüsrana uğrayanlara ilhak eylesin ki, onlar, dünya hayatında yollarını şaşırmış kimselerdir. Halbuki güzel iş yaptıklarını sanırlar. Vakıfın niyet ve kastettiği hususlarının mukafatı, Allah'ü Teâlâya aittir, ki O, güzel iş yapanların mukafatını zayi etmez.

Bundan sonra vâkıf, bahis konusu vakfın tümünü elinden çıkarıp mütevelliyeye teslim etti. Vakfiyenin yukarısında imzası bulunan hâkimden, cihanın allâmesi, son âlimlerin en fâziletlisi, inceleyici ilim adamlarının önderi ve sultanı, Şeyhül İslâmlarının Şeyhi, kadıların kadısı, mülk ve dinin ışığı, Melik ve Sultanlara öğüt veren Mevlâna Ebû-Bekir bin Ahmet'den bu vakfın sıhhat ve luzûmuna hüküm talep etti. Hâkim de, adı geçenin isteğine icabet ve talebini kabul ederek, bahis konusu vakfın ve şartlarının sıhhat ve luzûmuna, Allah'dan hayır temenni ederek sahil, şer'i bir şekilde hüküm ve muhkem kat'i bir surette hükmetti. Bu kat'i hükümüne orada bulunan ve güvenilir adil kişileri şahit kıldı.

İş bu vakfiye 679 senesi Ramazan ayının son on gün içinde yazılıp tanzim edilmiştir.

Hamd Allah'a, selât ve selâm Peygamberi Hz. Muhammed (S. A. V)'e ve bütün ehli beytine olsun.

— ŞAHİTLER —

Şehide alâ zâlik

... Halil Muhammed

Resul el Kayseri

el hâkim biha ahsen

allahü akibetehu

30) Yardımcı, asistan

31) Vakfiyede geçen vazifelileri murakabe eden şahıs.

32) Ağırlık ölçüsü, Konya'da bir batman 7.697 kş dir.

33) Hademe, temizlikçi

34) Tahsildar

Şehide bi-zâlike
Süleyman bin Muhammed
Ahsenallâhu avâkıbehu

Şehide bi-zâlike
Mahmud Emir-ül Hac
bin el Hüseyin
'Afallâhu anhu

Eşhedenî el-Vâkifu'l-mezkûru a'lâhu
Tekabbel Allâhu minhu
ve selleme mes'âhu ketebehu Muhammed
bin Hüseyin bin Hasan
Ahsenallâhu avâkıbehu

Şehide bi-zâlike
.... ahsenallâhu
âkıbetehu ve'afâ anhu (?)

Şehide bi-zâlike
Mes'ûd bin ... ahsenallâhu
avâkıbehu harrerehu bi hattihî

Şehide bi-zâlike
.....
.....
.....

Şehide bi-zâlike
Eş-Şeyh ... y
Es - sâkın ... y
Şeyh-i hânigâh
... hâc

Şehide bi-zâlike
Ahmed ... bin Muhsin
Harrerehu bi-hattihî

Şehide bi-zâlike
Muhammed ... İbn-i Ca'fer
El-alevî ketebehû bi-hattihî

Bihi şehide subûten
Ramazan bin Resûl
El - münemmiku bi - hattihî

Bihi Şehide
Calıs bin-i İshak bin
El - hac İsa
ve ketebehu bi hattihî
fi tarihini

Bihi şehide subûten
Abdülvehab bin Cebrail

Bihi şehide subuten
İsmail bin İshak
El Kayserî bi hattihî

Bihi şehide subuten
Halil bin-i Mahmud
El Kayserî

Bihi şehide subuten
Âlâü'd-din Yakub bin Arslan
ve ketebehu bi hattihî
ahsenallahü hatimetehu

Bihi şehide subuten
Hacı bin ...
Elbir âlevî

Şehide bi zalike kezalik
Muhammed El-münemmik
El bir âlevî

Bihişehide subuten

Ebu Bekir bin Muhammed
el hallâtî el-Hâfız

Bihi şehide subuten
İsmail bin Süleyman el hafız
el Kayserî bi hattihî

Bihi şehide subuten
eş şeyh es salih Ziyâü'd-din
Muhammed Ramazan bin Muhammed

(yırtık var okunamadı)
suhhiha (onandı)

Bihi şehide subuten
Muhammed bin. Ahmed el hatip
El Kayserî eânehullahü bi-tevfikihî

Bihi şehide subuten
Ali bin-i Ali El-münemmik (?)

Şehide bihi subuten
İshak bin İbrahim ...
El-Kırşehrî bi-hattihî

Bihi şehide subuten
Muhammed bin ...
El-Kayserî

Bihi şehide subuten
Haydar bin Mahmud
El - Kayserî

Şehide bi zalike
.....
.....

Şehide bi zalik ...
.....
İlyas

Şehide bi zalik
.....
.....

Şehide bi zalik
Hasan bin
.....

Şehide bi zalik
Hasan bin
.....

يومه الى الطهيمه : منح سرور لا اصبحت اليوم اعلم
 نظري في قصص امره وحصرو عليه اني ابعثي فانحروني
 الظلمات ساء ما به وحتيها بك الاجامه وانعزل القلوب
 في حاله والذين احدها قبا بعد انم سلبها فانها لا تخرج
 ونسرة القطار الراد يوم الحج والمعاد واعني بالوعدو الامهات
 انم خرج الذي فر من الهوى انفسا هذه لافسفا فاكثرت
 منهن وسطا ربه وبعثوا في الظلمة والذين انهم
 من اعذاره وبعثوا من لادم وبعثوا في سوا
 سرور وما الذي اعلمه صرح اعلم انهم من لادم
 من طوفان العواصف اذ كان في جمع بينه وبين
 ان طوفان ربه على النجوم الى
 ان صدق استصعب صرح لادم في حاله
 من طوفان الطهيمه لادم صرح ما في
 نعتن على طهيمه وبعثوا لادم
 لادم

Foto : 2

انهم من لادم وبعثوا لادم
 من طوفان الطهيمه لادم صرح ما في
 نعتن على طهيمه وبعثوا لادم
 لادم

Foto : 1

وولدنا بلع رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
 وكان ينادي بالهمم عجل سفر جلاله ولما كان في داره
 السجدة غوى لطلعت في بيتها واعتصمها من مدنا في
 من الألهة في رغبة في سبع فإله وروبه من روح
 من سوا يومه وإنها أوتيت من الله تعالى يوم
 وساحبه وبنيه كالأمر منهم ومثلهما رغبه وقد الوافدا
 اذ الله حياته وبقائه **بالحمد لله** العز والمجد والجلال
 واستشبهها بالروح الذي قد حياها من روحها
 سوق في حبها المحذرة من روحها من روحها
 فلهذا والى الطوبى من روحها من روحها
 المعصية بالجميع المحذرة والفرقة
 اذ الله حياته وبقائه وقد كان في الصلوات
 والمسرور والثناء الله سبحانه بها
بالحمد لله العز والمجد والجلال
 والثناء لله العز والمجد والجلال

Foto : 4

الحمد لله العز والمجد والجلال
 من الألهة في رغبة في سبع فإله وروبه من روح
 من سوا يومه وإنها أوتيت من الله تعالى يوم
 وساحبه وبنيه كالأمر منهم ومثلهما رغبه وقد الوافدا
 اذ الله حياته وبقائه **بالحمد لله** العز والمجد والجلال
 واستشبهها بالروح الذي قد حياها من روحها
 سوق في حبها المحذرة من روحها من روحها
 فلهذا والى الطوبى من روحها من روحها
 المعصية بالجميع المحذرة والفرقة
 اذ الله حياته وبقائه وقد كان في الصلوات
 والمسرور والثناء الله سبحانه بها
بالحمد لله العز والمجد والجلال
 والثناء لله العز والمجد والجلال

Foto : 3

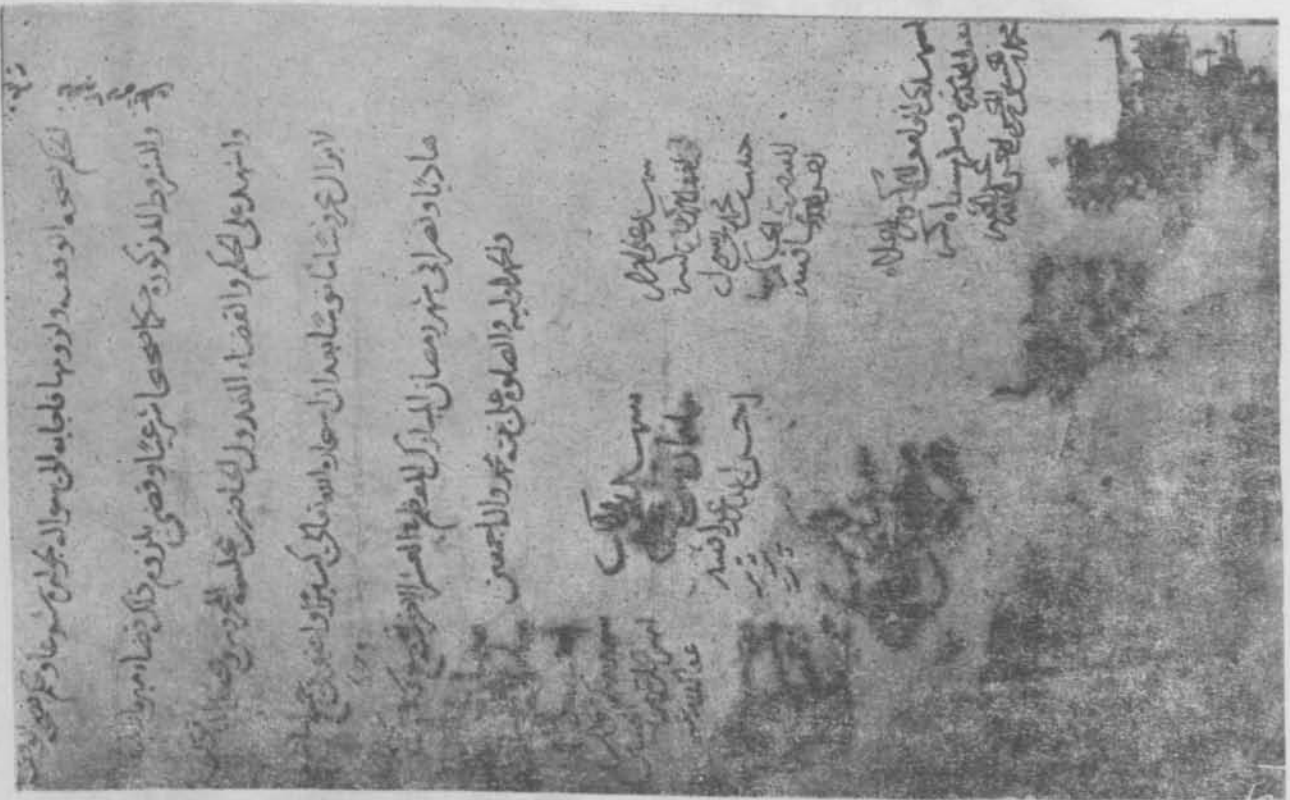

Foto : 12

Foto : 11

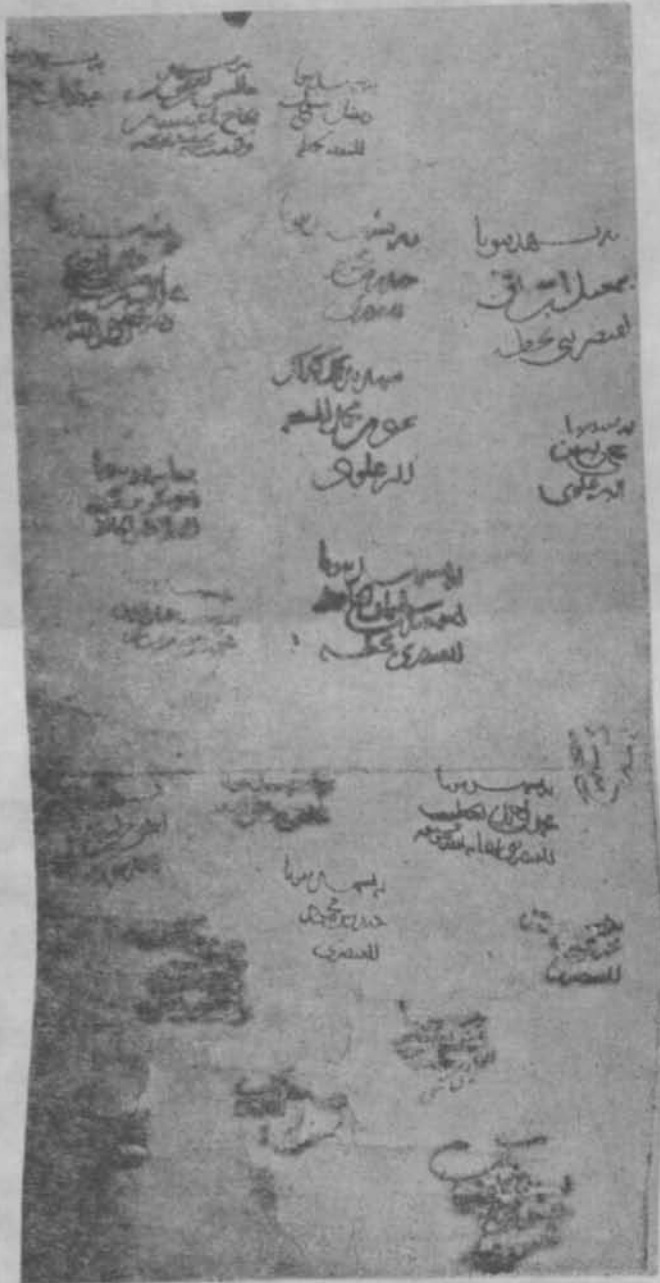

Foto : 13

— II —

SAHİB ATA'nın GÖKMEDRESE VAKFİYESİ

İş bu suret-i vakfiye Şûray-ı Evkâf'ın 18 Temmuz sene 329 (1913) tarihli kararı üzerine ba takrir 13 Ramazan sene 1331 (1913) tarihinde sudûr eden İrâde-i Âliyye mucebince kayd olunmuştur. Es-seyyid Mustafa Necip Müftüzâde El-Müvellâ hilafeten³⁵ bi Medine-i Sivas

ba takrir,
56061 Umum
372

**Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla
Allah'a tevekkül ettim (dayandım)**

Bu vakfiyenin kapsadığı hususlar, Sahib-i Âzam ve düsturu muazzam Hazretlerinin ikrar ve itirafı ile nezdimde sabit olmakla vakfiyede izâh edildiği üzere sıhhat ve luzumuna tam ve kesin olarak hüküm ettim. Bunu yazan Konya ve diğer ülkeler hâkim-i Şer'isi Ebûs-sena Mahmud bin Ebubekir bin Ahmed-i Örnevi'dir.

Hamd-ü senâ imanin esaslarını Furkanın³⁶ nuru delillerini, âlâmetleriyle yükselten dinlerin hükümlerini, meselelerini, beyan ve burhanın faydaları ile izâh buyuran Cenab-ı Hak'ka mahsurdur. O zâtı yüce âlâ, insan oğlunu imâna götüreren akıl ve vuzuha sevkeden ilim ile yaratıkların türleri üzerine tercihen mükerrrem ve müserref kıldı. Onlarda âlemde nefisler, ufuklardaki sağlam kılınan gerçekleri müşahade, fikirleri ile kayyum ve yüce olan kutsal kişiliğini maddelere benzetmek ve zamanlara münasebettar takdis ve tenzih ettiler. Bu sebeple nefisleri İrfan nurları ile parlaklık kazandı da şüphe korkusundan kurtulup iman ve inanç rahatlığına erdiler. O zâtı yüce ve âlâdan başka ma'bûd-u hakikî olmayıp bir ve ortaksız, emsal, benzer ve yardımcıdan münezzeh, yüce bir Ulu Tanrı olduğuna Hz. Muhammed'in Cennet dereceleri ile tebşir, ateş uçurumları ile korkutan kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim. Cenab-ı Hak O'na, Ehl-i Beyt ve arkadaşlarına ve halifelerine rahmet, rıdvan kerameti ile tekrim ve teşrif eden bir salât ile selâm buyursun.

Maksada gelince : Dünya zevale makrur bir cevlangâh, yani, kısa bir zaman dönüp dolaşılacak bir yerdir. Onu sevmek vahim ve korkunç bir azabtan ve büyük tehlikeye düşmekten başka bir şey değildir. Va'dinde durmayanı tehdidini yerine getirerek mahveder. Hayrının en uygunu, yaramaz ve ilâcının en mülâyimi, dağlamadır. Cenab-ı Hak onu içinde bir müddet yaşama için yaratmış olup, ebedî bir karargâh değildir. Bu dünya sermayesi, ancak farz olan ibâdetler, arz olunan iyilikler, makbul sadakalar ve

Cenab-ı Hak'ka yaklaşmayı gerektiren hayırlı işler, güzel huylar, yüce ilimler, faziletler, nefsi, cimrilik ve açlıktan temizleme, ezâ ve minnete bitişik olmayan bağış ve ihsanlardan ibaret bir ticaret yeridir. Akıllı ol kimsedir ki, dünyada biriktirdiğini, korkunç ahiret için sarf etmiştir. Her kim, ahiret için çalışır ise, âli makamları yüksek dereceleri elde eder. Dünyanın geçici süslerine, gönül alıcı yıldızlarına aldanır ise, bâki nimetlerden, yüksek derecelerden mahrum olur. Bu dünya, akıllının çiftliği, gafil ve cahilin ziyan edeceği yerdir. Dünyada hayır eken, şerden emin ve şer eken meferr'den yani kaçacak yerden ümitsiz ve me'yûs olur. Her kim çok eker, kök ve dalını da güzelleştirir, ekimini çoğaltırsa, onu Allah nezdinde ecrin en büyüğü ve azığın en verimliisi olarak mevcut bulur. Cenab-ı Hak, Mevlâna Sultan-ı Âzam, Hakan-ı Muazzam zıllullâhi fil-âlem (Dünya da Allah'ın gölgesi), Arap ve Acem Meliklerinin büyüğü, Allah'ın arzının Sultanı, beldelerinin koruyucusu, kullarının yardımcısı, evliyasının hürmetkârı, düşmanlarının amansız hasmı, dünyanın, dinin imdadına yetişeni, İslâm ve müslümanların dayanağı, âsilerin azgınların imha edicisi, kfir ve müşriklerin amansız düşmanı, zındıkların kahredicisi, meliklerin, sultanların en âdili, Ebûlfeth Keyhusrev bin Sultan Rûknü'd-dîn Kılıçarslan bin Sultan Gıyased-dîn Keyhusrev bin Emir-i mü'minin Sultan Alâ-ed-din-i Keykubad'ın devletini dâim ve saltanatını ebedî, kaim, doğu ve batıda delillerini üstün, askerlerini, yardımcılarını mansur ve muzaffer buyursun.

Vaktaki Cenab-ı Hak, Sahib-i Âzam ve düsturu muazzam zamanın âsafi, âlemin islâh edicisi, dünyanın işlerini tedvir edici, adâlet ve insafın nâşiri, şeriatın istinatgâhı, zayıfların sığınağı, kalbi yanıkların yardımcısı, mülkûn nizamı, ülkelerin dayanağı, doğu ve batıda, uzakta ve yakında bulunan meliklerin, emirlerin, vezirlerin iftiharî, devletin, dinin, doğruluğun yardımcısı, meliklerin, sultanların sağ eli, maâil ve mefâhîrin, menakıb, measirin (yani türlü güzellik vasıfların babası) ve yüceliğin Pırlantası Ali bin Hüseyin bin Elhac Ebu Bekir Konevi (Konyalı) - Allah onun günlerini ve ikbalini daim kılsın, işlerini ve ahvalini kötülüklerden korusun.

Vaktaki, mesafenin uzaklığına nazarı dik katle baktı ve cümlelerin Allah'a rucû edeceğini, yolun korkunç hallerle, afetler felâketlerle dopdolu olduğunu, yol hazırlığının çok lâzım olduğunu, mal, mülkleri ibka, hayrata sarf, ve o yolda tüketme ile mümkün olacağını, iyiliğin kötülüğü yok ettiğini, Cenab-ı Hak'ın ribayı imha,

35) Kadı tarafından, özel davalarını hallatmak üzere yetki verilmiş kişî.

36) Kur'an'ın

sadakaları artırdığını, (yani, bir malın bâki kalabilmesi, hayrâta sarfetmekle mümkün olduğunu) idrak etti. Bu sebeble, cömert elni hayrat ve hasenata uzattı. Elni böbürlenmekten âri olarak, sevaplara açtı, öyleki, Allah yolunda sarf ettiği himmetleri, haddini geçmiş ve Allah'ın rızası uğrunda harcadıkları cömertlik ve kerem pâyesinin üstüne çıkmış ve geçmiş milletlerin hayâlinden bile geçmemiş, bu suretle tarihteki Maan, Hatem, Nu'man, Kays bin Âsım'ın haberlerini, tarihlerini neshetmiş (yâni, cömertlikleri ile tarihe geçen bu kişileri gölgede bırakmış, zamanının hakkına vermekle cennetdeki yüce makamlara nâil olmayâ hak kazanmıştır.)

Bundan sonra, adı geçen Sahib, âleme nazarı ibretle baktı. Sonucu basiret erbabının düşündüğü gibi düşündü. Bu suretle zamanı, zaman değil, adeta bir tufan buldu. Öyle ki kılıncı kemiyet ve keyfiyet hududundan çıkmış, ulemânın yokluğu ile âlem yok olmağa, Allah'dan korkan kişilerin inkırazı ile güzel huylar munkariz olmağa, Evliyanın yokluğu ile muhkem bir bağ olan ilim müesseseleri harap olmağa yüz tutmuş ve ilmin pazarı dağılmış şimşekleri yağmursuzlaşmış, yarıkları, gedikleri büyümüş, açılmış. Çünkü parlak ve sa'şaalı milletin, memleketlerini mütejaviz kafir eller istilâ etmiş, nihayet medreseler, mabedler harâb, âlimler, âbidler helâk ve turab olmuş. Hal böyle olunca ilmin düşüdüktan sonra bayraklarını kaldırmayı, şer'in yıkıldıktan sonra esaslarını yükseltmeyi, eserlerini belirsiz olduktan sonra, meydana çıkarmayı arzu ve ihtiyar etti. Vakfiyede yazılı kavli ilâhînin mânâsı vechile, hayır ve hidayet isteyen hidayete nâil, ve inayet dileyenin de, arzusuna kavuşacağına, Cenab-ı Hakk'tan hayır ve hidâyet ve inâyet dileyerek Sivas beldesi içinde Kale kapusu karşısında ilim adamlarının oturmalarına mahsus yazlık, kışlık odaları, bir abdestliği, biri sağ, diğeri sol tarafta iki minâreyli, girişinde bir mescidi müştemil, **Medrese-i Sahibliyye-i Fahriyye** namıyla meşhur binası muhkem ve avlusu geniş bir medrese bina etti. Suyunu akıttı ve bu medresenin haricinde birde **Dâr-ı Ziyâfet** (Konuklar yurdu) yaptırdı. Bunlar meşhur olmakla, tahditlerine luzum görülmemiştir. Bundan sonra adı geçen Sâhib, mezkur medreseyi müslüman fırkalarından fakihler, hukukcular, âlimler, öğrenciler, müslüman yoksullar ve alevilere vakf edüp, fıkıh ve bunu tamalayıcı şer'i ilimler ve dinî hükümlerin tahsil için onlara mesken kıldı. Ve diğer hayrî eserleri, sahiplerinin adetleri üzere adı geçen medresede daima bir müderris iki müid, müslüman fakihler ve araştırmacılar namlarıyla yirmi kişinin, fıkıh ilmi araştırmacısı beş bekâr, meseleleri ilka edici beş kişinin de fıkıhta üstünlük sağlamış, beş kişinin de tahsile yeni başlayan olmasını ve bu medresede beş vakit namazın cemaatle kılınmak üzere mezkur mes-

cidde daima bir imam, bundan hariç bir imam, iki müezzin bir imam daha, kütüphanede kitapları muhafaza edici bir kişi, bir kapıcı, bir ferrâş bulunmasını ve müderrisin Şâfiî mezhebinden âlim, fakih ve mezhebine göre şer'i hükümlerde yetkili, usûlu fıkihta, hilâfiyat ilminde meharef sahibi olmasını ve herhangi bir zamanda Şâfi'ilerden bu şehirde mezkûr sıfatları haiz bulunmaz ise, müderrisliğin hanefilerden, mezhebinde izâh edilen sıfatları hâiz âlim ve fâzıl bir zata tevdi edilmesini ve sonra zikrolunan sıfatları hâiz Şâfi-i mezhebenden bir âlim zuhûr eder ise, hanefi olan müderristen de faziletli ise, mezkur müderrisliğin ona verilmesini; Hanefi olan zatın çekilmesini şart kıldı. Kezalik vâkıf, bahis ve istidlâl ve münazara ehli bulunan beş fakihin cumuu³⁷ furuku³⁸ takrir, meseleleri izah, talebeye fıkıh kitaplarını serh edenler, beşinin de fıkıhta, cumu' ve furukta, (yani üzerinde ittifak olunan ve kendisinde anlaşmazlığa düşülen ve fikhî meselelerde üstünlükleri meydana çıkanlar.) beşin de mütavassıtlar (yani ders vermeye, cumu ve furuku tahsil, özetleme ve incelemeye baslayanlar.) beşinin de acemiler olmasını ve bunlardan mücerred, yani bekâr olanların gece ve gündüz medresede kalmasını ve meşru bir özü bulunmadıkça işine devam etmesini, evli olanların, haftanın iki gününde medresede yatıp, fazla yatmak kendi arzusuna bağlı bulunmasını, bu medrese bir mezheb ehline has olmayıp herhangi mezheb ehline açık bulunmasını ve fukahanın ve iki müidin, cümlesinin müzakere, tekrar için sabah ve akşam hazır bulunmasını şart kıldı. Fukahadan ehl-i salah ve şâfiî mezhebenden olanlardan biri medresede imam olup, medresenin mescidinde beş vaktli ve Regalb, Berat, ve Kadir gecelerinde cemaatle edası, müstehab olan nafile namazları, cemaatle eda etmesini ve sıcak pide alınıp, müezzinlerden birinin minarenin şerefesinde fukara ve yoksullara vesair arzu edenlere, başa kakmaksızın, ezâdan âri ve sadaka-ı âmme olarak birer birer bırakmasını şart kıldı. Kezalik vâkıf, mütevellinin murakıb, tahsildarın vakfın gelişip, artmasına, gelirini toplayıp müstehaklarına ve sair masraflarına sarf ve mahalline ulaştırılmasına, tamir ve termimine, güzel bir şekilde çalışmalarını şart kıldı. Sivas'ta medresenin yakınında yaptırdığı adı geçen **Dâr-ı Ziyâfet**'te senenin herâünü pişirilen en iyi yağlı koyun, bulunmaz ise keçi, sığır etinden bir okka et alabilecek eşit bir kap ile birer okka et ve beraberinde iki okka temiz, pişkin pide tertip edilip, Seyyidlerden, alevilerden, fukaha, sulehâ'dan gelen ve dağıtma zamanında hazır bulunan otuz kişiye dağıtılmasını,

37) Cumu (?)

38) Furuk (?)

bunun yakacak vesair ihtiyaçlarına kâfi miktarın sarf olunmasını şart kıldı.³⁹

Mevkufatı şunlardır :

1 — Sivasın içinde Çarşı Kapısı yakınındaki bostanın tamamı. Bunun dört tarafı Hacı Emirü'd-din milki, Mehdiyyü'd-din vakfı, Tiflisli Cafer veresesi milki, Kerim Mes'ud veresesi milki ve yol ile mahduttur.

İbrahim milki ve Cemaleddin Mescidi, Terzi Ali ve çayır ve yol. (?)

2 — Sivasın dışında, Kayseriye Kapısı'nda (Mosse) arzından hisselli kısmının yarısının tamamı; bunun dört tarafı Gani'nin vakfı, Candir'in vakıf Hanı, Taceddin Mahmud milki, Baba... milki, manastır vakfı, özel arazi, yol ile mahduttur.

Mihmandar Kemal evi, üçüncü tarafı, Şeref Baba vakfı, ırmak ve Büyük Han, dördüncü tarafı yol. (?)

3 — Sivas haricinde Hoca İshak bahçesi namındaki bahçenin tamamı, Bunun dört tarafı Çark veresesi milki, Kemal Cabbul milki, Şamlı'nın veresesi milki, Medrese-i Şerife vakfı ve yol ile mahduttur.

4 — Sivas'ın içinde Kamnatyan mahallesinde Ahter-i namıyla maruf evin tamamı. Bunun iki tarafı Attarlar Mescidi Vakfı, bir tarafı Subaşı Medresesi vakfı ve bir tarafı yol ile mahduttur.

5 — Sivas'ın dışında, Subaşı Medresesi arkasında, bir kıta arzin tamamı. Bunun bir tarafı Tacü'd-din Mahmud milki, Kemaliye Medresesi Vakfı, bir tarafı otağ(?) nam mevzi, bir tarafı Zahreddin Mehmed Hünd veresesi milki, ve bir tarafı ev yerleriyle Bakkallar.

6 — Sivas'ın içinde Bakkallar Çarşısında vak'li ekmekçi dükkanının tamamı. Bunun bir tarafı Subaşı Medresesi vakfı, bir tarafı Terken nam Hatun, bir tarafı Attarlar Mescidi vakfı ve bir tarafı yol ile mahduttur.

7 — Sivas'ın içinde Kasaplar Çarşısında kâin kasap dükkanının tamamı. Bunun bir tarafı Tüsi veresesi, bir tarafı Attarlar Mescidi vakfı, bir tarafı nehir ve bir tarafı yol ile mahduttur.

8 — Sivas'ın içinde Kasaplar Çarşısında kâin dükkanın yarısı. Bunun bir tarafı Zahreddin ve Yahudî Mahmud veresesi milki, bir tarafı mezkur medresenin vakıf dükkanı, bir tarafı yahudi evleri ve bir tarafı yol ile mahduttur.

9 — Sivasın içinde Kasaplar Çarşısında kâin dükkanın tamamı. Bunun bir tarafı adigeçen hisselli dükkân, bir tarafı Subaşı Medresesi vak-

fı, bir tarafı yahudi evleri bir tarafı yol ile mahduttur.

10 — Sivas'ın içinde Kasaplar Çarşısında diğer dükkânın tamamı. Bunun bir tarafı Subaşı Medresesi vakfı, bir tarafı Hanım Hatun Vakfı, bir tarafı Bulgarlı (Bulgari) Medresesi vakfı ve bir tarafı yol ile mahduttur.

11 — Sivas içinde Attarlar Çarşısında, Attarlar Mescidi yakınında bitişik üç adet dükkânın tamamı. Bunların bir tarafı Nizame'd-din Hanı diye bilinen Han, merhum Hurşid-ül Bervan'ın milki, Kâmilü'd-din Mansur Hanı, Humamed'din milki olan saha, bir tarafı Şemseddin bin Şerefü'd-din baba milki, Selçukkiye Medresesi vakfı, Ali Çavuş Çeşmesi vakfı, Bedred-din Zeyd milki, Tüsi Necmed-din medresesi vakfı, bir tarafı Sakkiye (su dolahı), bir tarafı Selçukkiye vakfı ve yol ile mahduttur.

12 — Attarlar yakınındaki dükkânın tamamı. Bunun bir tarafı Attarlar Mescidi, iki tarafı mezkûr han ve bir tarafı yol ile mahduttur.

13 — Sivas'ın içinde bir adet dükkânın tamamı. Bunun üç tarafı mezkûr han ve bir tarafı yol ile mahduttur.

14 — Sivas'ın içinde iki adet dükkânın tamamı. Bunların iki tarafı mezkûr han, bir tarafı Beddal (Bakkal) vakfı ve bir tarafı yol ile mahduttur.

15 — Sivas'ın içinde üç adet dükkânın tamamı. Bunların bir tarafı Attarlar Mescidi, Ahmed Şah Çeşmesi vakfı, ve iki tarafı yol ile sınırlıdır.

16 — Sivas'ın içinde, bir adet dükkânın tamamı. Bunun bir tarafı merhum Mecdü'd-din Atabek, bir tarafı Hacı Mehmed Vakfı.

Beş⁴⁰ kişî araştırmacı fukahaya herbirine ayda gümüş onbeş dirhem-i sultanî, gönderilen ekmekten hergün üç okka ekmek verilmesini, fıkıh kitaplarını okutan ve ezberleten beş kişî,

39) 16. maddeden sonra, 17. madde arasında kalan (40 dipnot numaralı parça; 21. maddeden sonra, 22. madde arasında kalan (41 dipnot numaralı dört paragraf) parça; 46. maddeden sonra, 47. madde arasında kalan (47 dipnot numaralı paragraf) parçaların birbirlerini takip ederek buraya girmesi gerekmektedir.

Orijinalinin, ciltli, tezhibli bir kitap şeklinde olduğunu sendiğimiz, vakfiyenin sayfaları karışmış, kâtib de, arapça olduğu için, cümlelerin geliş sırasına ve manaya bakmayarak, tabiri caizse, çala-kalem kopya etmiştir. Ayrıca, vakfiyenin, Sahib Ata Vakfiyesi ile, Sultan'ın buna ek olarak yaptığı vakfın karışması olduğu, derleme olabileceği, akla gelebiliyor. Biz, tercümeyle sadık kalmak için, bu parçaları olduğu yerde bıraktık.

40) 39 numaralı dipnotun bulunduğu kısma girmesi gereken 1. parça.

Fakihlerden (İslâm hukukcularından) herbirine aylık gümüş on dirhem-i sultanî ve gönderilen ekmekten hergün üç okka ekme verilmesini ve mübtedî bulunan beş kişi fukahadan her birine ayda gümüş sekiz dirhem-i Sultanî ve gönderilen ekmekten hergün üç okka ekme verilmesini şart kıldı. Adı geçen fukahadan biri medresede imam olup şer'in ve örfün cemaatle edasına hüküm ettiği namazlarda, mescidde halka namaz kıldırmasını, bu imamın yaşlı, imamlığın şartlarını halz olmasını, bu suretle onun elbisesi için gümüş, rayic on dirhem zammolonmasını ve ona, günde pişen koyun etinden, bulunmaz ise keçi veya sığır etinden verilecek, beraberinde gönderilen ekmekten iki ekme verilmesini ve pişen et ve ekme her gün hazır olan alevî, sâdât, fukara, suleha'ya ve fukahaya kâfi miktar dağıtılmasını ve bunlardan arzu edenin orada yemesini, arzu etmeyenin, istediği yere götürmesini şart kıldı. Kezalik Vâkîf; bir aşçı, bir kapıcı, bir ferraş tertip edilmesini ve ferraşın aynı zamanda ihtiyaçları temin edici olmasını, ihtiyaç ve yakacağı seneden seneye yetecek miktar olmasını, kapıcıya ayda gümüş yirmibeş dirhem-i sultanî verilmesi, aşçıya ayda gümüş onbeş dirhem-i Sultanî parası ve hergün bir yemek verilmesini ve vakfın menfaatinin gözetin kontrolüne senevi gümüş beşyüz dirhem verilmesini ve tahsildara ayda gümüş kırk dirhem-i sultanî verilmesini, vakfın tamir ve termimine bakan ustaya ayda gümüş elli dirhem sultan parası verilmesini, iki müezzinden herbirine adı geçen paradan ayda yirmibeş dirhem ve medresenin kapıcısına yirmi dirhem verilmesini şart kıldı. Emir-i Kebîr Bahae'd-dîn Kutlu'ya medresenin ferraşı olmak şartıyla ayda gümüş otuz dirhem verilmesini ve bunun vefatından sonra mezkur ferraşlığın erkek evladına, aslah ve ersed (vani evlâdi evladının en reşid ve en dürüstüne) usulü üzere verilmesini şayet bu Bahaeddinin nesli münkarız olur ise, medreseye ferraş olan kimseye ayda gümüş yirmi dirhem ve medresede nakib olan kimseye ayda gümüş otuz dirhem ve günde üç okka ekmekten bir nasip verilmesini şart kıldı. Kezalik Vâkîf, Ramazan-ı Şerif'in bütün gecelerinde iki bayram, Regaib ve Berat gecelerinde, müderris, fukahaya, müdler, nakib ve medresenin sair alâkadarları için iftar zıvafeti olarak mükemmel bir sofraya ittihaz ve tertib edilmesini, koyun kesilmesini şart kıldı.

17 — Yine Sivas'ın içinde bir adet dükkanın tamamı ki, hudutları bir taraftan Şelçukkiye Medresesi vakfı, ikinci ve üçüncü tarafı vâkîfın Büyük Hanı ve dördüncü tarafı yol ile mahduttur.

18 — Yine Sivas'da bir adet dükkanın tamamı. Bunun bir tarafı Mihmandar Kemale'd-dîn evi milkinde, bir tarafı nehre bir tarafı Vâkîf'ın Büyük Hanı'na ve bir tarafı yola bitişiktir.

19 — Yine Sivas'da bir adet dükkanın tamamı. Bunun bir tarafı Medrese-i Şerife'ye, bir tarafı Muzafferü'd-dîn Yahya milki, bir tarafı vâkîf'ın Büyük Hanı ve bir tarafı yola bitişiktir.

20 — Yine Sivas şehri dahilinde, birbirine bitişik Sevvakîn (Pazarcılar) Çarşısında onbir dükkanın tamamı ki, bir tarafı Şehit Kadı İzzü'd-dîn milkinde, bir tarafı Tûsî Medrese vakfına, bir tarafı yine medrese vakfına ve bir tarafı yola bitişiktir.

21 — Sivas'ın içinde Şahne Hamamı namı ile maruf bir erkeklerce, biri kadınlara mahsus iki hamamın tamamı ki bu hamam Sultân-ı muazzam Gıyasü'd-dünya ve'd-dîn Keyhusrev bin Kılıçarslan tarafından vakfedilmiştir. Bunun iki tarafı nehre, Kadı Necmü'd-dîn Medresesi Vakfına.

Yukarıda⁴¹ beyan olunduğu gibi vakf olan gavrimenkullerden Cenab-ı Hak'ın ihsan buyurduğu hasılatı tahsildar toplayıp mütevellî tahsil edip, müşrif murakip Medresede muhafaza edecektir. Onu eşit şekilde, beş sehîm yapıp, rakabeden yani evkafın tamir ve termiminden sonra, bir sehminin vâkîfa ait olmasını, sonra vâkîfın torunu Hasib Nesip, ilim ve adaleti halz bulunan Emir-i Kebîr Şemsü'd-dîn Mehmed İbn-i merhum Tacü'd-dîn Hasan İbn-i Vâkîf'a, sonra onun nesilden nesile, göbekten göbeğe, erkek, kız evladının dürüstüne ait olmasını ve Emir Şemsü'd-dînden sonra tevliyyete ait olan sehmin beştebiri mütevellî olan kimseye ait olup, bu beştebirden arta kalanının diğere evladına ait olmasını, Şemsü'd-dîn Mehmed'in evlât ve nesli münkarrız olur ise, mezkur sehîm ve tevliyyet zikrolunan şartlar üzerine, Vâkîf'ın diğere erkek ve kız evladına ait olmasını, onların da İnkırazından sonra tevliyyet Vâkîf'ın utekasının (azatlılarının) en doğru ve olgununa, sonra onları takip eden evlâdının ve evlâdi evlâdının olgununa, sonra Sivas'ta müslümanların hâkimî bulunan zat'a ait olup, onlara tevliyyet hakkı olarak, mütevellînin kasasından senevi gümüş altıyüz dirhem verilmesini ve arta kalanının Evkaf'ına ait olmasını şart kıldı.

Adı geçen Vâkîf, bu Vakfında istediği değişiklikleri yapma selahiyetine haizdir. Beş sehîmden bâki, dört sehîmi medresenin, mescidin, iki minarenin, iki çeşmenin ve Dar-ı Zıvafetin yararına sarf olunmasını şart kıldı. Bundan, müderrise aylık gümüş yüzelli dirhem-i Sultanîye tam bir batman⁴² buğday ekmeği verilecektir. Şafîi ve ha-

41) 39 numaralı dip notun bulunduğu kısma girmesi gereken 2. parça.

42) Bir batman oniki okkadır. Bir ukiyye 400 direme eşit olup, 400 dirhem 1283 gr. dir.

nefi olan iki muidden herbirine ayda gümüş ellişer dirhem-i Sultani mezkûr ekmekten yarımşar batman, yarım batman üç ukiyye ekmek verilecektir. Yol gösterici, seçkin, İslâm hukunu iyi bilen beş kişi'den herbirine ayda gümüş yirmişer dirhem-i Sultani yevmi üçer okka ekmek ve koyun etinden verilecek. Dar-ı Ziyafet'de mütevellî, müşrif, müderris çeşitli yemekler yaptırarak, bayramlarda Safranlı zerde pilav yapılacak, sofrâ döşenip yeterince pide, ekmek konduktan sonra müderris, iki muid (asistan), fukaha, nakib vesair alâkalılardan dileyen hazır olacaktır. Sükun ve sukut ile yendikten sonra nakib; Sultan-ı Müslimine, Ümera-i Mü'minine, Vâkıfa, ecdât ve evlâdına ve bütün müslümanlara dua edip cemaat «Amin» diyecek. Bunun gibi Vâkıf Ramaza'nın Cuma gecelerinde Ballı kadayıf alınmasını, müderris, iki muid, fukaha, nakib ve öğrencilerin alemiyye, yani kendilerini temyiz eden bir kıyafet ittihaz etmelerini, Ramazanlarda, Bayramlarda, Regaib ve Berat gecelerinde mütevellî ve müderrisin tayin ettiği ücretle emin, salih ve hertürlü yemek yapabilen bir aşçı tutulup mezkur vakitlerde türlü yemekler yapılmasını şart kıldı. Mezkûr mübarek gecelerde yemek vaktinde ve namaz kılınma zamanlarında tenvir için miktar-ı kâfi mum verilmesini, halkın istifade ve mütalea için toplandığı mahalde ve yaz-kış medresenin sahasında kandil yakılmasını abdest alınacak yere likid veya bezir yağından orayı aydınlatmaya kafi kandil asılmasını, kışın ve mutfakta yakılmak üzere ihtiyaca kafi odun alınmasını, müderrisin dersini dinlemek için fukahenin yaz ve kış toplandığı dersane, mescid ve icap eden mahaller için hasır, sergi, suyu soğutmak için müteaddit küp, su içmek için bardak, temizlik, abdest için kâfi miktarda ibrik alınmasını, muslukta daima su bulundurulmasını, müderris tedris için hazır olduğundan, fukahenin, muidlerin, nakibin hazır olmasını ve hepsi oturunca bir miktar Kur'an okunduktan sonra nakip tarafından Sultan-ı İslâma, Ömerâ-i Müslimine, sonra Vâkıfa, abâ, ve evlâdına, ecdadına ve gelmiş-geçmiş bütün müslümanlara dua etmesini şart kıldı. Kezalik Vâkıf şunu da şart kıldı ki, bu vakfın ehil müstehiklerinden, vakıftan istihkak alanlardan biri vefat ettiğinde, Cenaze masrafları en iyi şekilde tamamen vakıf tarafından yapılacaktır. Vakfın geliri, giderini karşıladığında, görevlilerin maaşı tam verilecek, şayet Vâkıf bir zaafa uğrayıp geliri düştüğünde yıllık hesap yapılarak herkesten maaşı nisbetinde tenkîsat yapılacaktır.

Bundan sonra Vâkıf Sivas'ta mezkûr medrese yakınında bina ettiği Dar-ı ziyafet'i vakfedip onu Seyyidlerden, alevilerden, fukahâdan, sulehâdan, fakirlerden gelenlere yemek dağıtımında hazır bulunanlarla birlikte otuz nefer'e (kişiye) Dar-ı Ziyafet evi kıldı.

Vâkıf, - Allah O'nun şanını yüce kılsın - senenin her gününde, büyüklük ve küçüklükte orta derece, bir okka miktarı yemekle dolu otuz adet nasib (?) verilmesini şart kıldı.

Necmü'd-dîn⁴³ Muhammed'in Hatıblı Medresesi, Şerefü'd-din Osman Solsalı Zaviyesi Vakfı, Erkekler Hamamına, üçüncü tarafı, adı geçen vakfın milkine ve Zahrü'd-din Muhammed veresesi, Şehabü'd-din Ahmed veresesine, dördüncü taraf yola sınırlıdır.

22 — Sivas'ın içinde Bahae'd-din Ezferdâd mahallesinde, Buğday Pazarı'nda bitişik, üç Havasib'in⁴⁴ tamamı, bu havasib iki taraftan Kansık milki ile, bir taraftan Hartuk ve bir taraftan yol ile mahduttur.

23 — Sivas'ın içinde Kassarlar (Çırpıcılar) Çarşısı'nda birbirine bitişik iki dükkanın tamamı. Bunun bir tarafı Kazzaz Receb bir tarafı Şemsü'd-din Mü'min bir tarafı Vâkıfın mülki, ve bir tarafı yol ile mahduttur.

24 — Sivas'ın içinde bir tarafı Sultan Kapısı'ndaki kale suru ve üç tarafı yol ile mahdut yerin ondabirinin tamamı.

25 — Sivas'ın içinde Hurhuruf (?) mahallesinde kâin evin tamamı. Bunun bir tarafı Ekmekçi Kerasid (?) bir tarafı Adil Şah, Hüdâd ile ve bir tarafı yol ile mahduttur.

26 — Sivas'ın içinde Semerkandi namı ile maruf Tabgâh⁴⁵ dükkanının tamamı. Bunun bir tarafı Müşteri Hatun Vakfı, bir tarafı Fahrü'd-din Vakfı, bir tarafı Blyzâr milki ve bir tarafı yol ile mahduttur.

27 — Sivas'ın içinde Hoca Zeki mahallesinde kâin Tabgâh dükkanının tamamı, Bunun bir tarafı Mescid ile, tamamı Hoca Zeki milki ile, bir tarafı Şemü'd-din Milki bir tarafı Hoca ve bir tarafı yol ile mahduttur.

28 — Sivas'ın içinde Hürhuruf mahallesinde bir adet evin tamamı. Bunun iki tarafı özel mülk, bir tarafı Hoca Zeki milki ve bir tarafı yol ile mahduttur.

29 — Sivas'ın içinde Celâl Husrev mahallesinde iki tarafı ev ve üzerinde dört hücrenin tamamı. Bunun iki tarafı Ali'nin milki ve diğer tarafları yol ile mahduttur.

30 — Mezkûr medrese yakınında kâin evin tamamı. Bunun bir tarafı vâkıfın, Şahna hamamı namı ile maruf hamam, bir tarafı Zahrü'd-din Muhammed veresesi milki, bir tarafı Şehabü'd-din Ahmet milki ve bir tarafı yol ile mahduttur.

31 — Sivas'ta, Aşçılar Çarşısı'nda kâin dükkanın tamamı. Bunun bir tarafı Cabir ve Dorn vakfı, iki tarafı Killise vakfı ve bir tarafı yol ile mahduttur.

43) Bu paragrafın, 21. maddenin sonuna girmesi gerekir.

44) Havasib (?)

45) Tabgâh, hat ve kağıtçılıkla ilgili bir dükkan olabilir(?).

32 — Mezkûr medrese yakınında bir evin tamamı, bunun bir tarafı Yusuf vakfı bir tarafı Nasırü'd-din Mahmut milğine bitişik, bir tarafı medresenin bahçesi ve bir tarafı yol ile mahduttur.

33 — Sivas'ta merhum Hacı Hasan'dan satın alınan evin, bahçenin ve kârhânenin tamamı. Bunun etrafı Necmü'd-din Karaca milki, Mahmud vakfı, Hallatî Mahmud milki, Ömer Milki ve yol ile mahduttur.

34 — Attarlar Çarşısı'nda bitişik iki hasibin tamamı. Bunun hudutları Attarlar Mescidi vakfı, nehir ve Şemsüd-din Muhammed vakfı ve Fahrü'd-din Aba veresesı ile mahduttur.

35 — Sivas'ta mezkûr medrese yakınında bir adet dükkanın tamamı. Bunun bir tarafı yol, bir tarafı mezkur vakıf ve iki tarafı Zahrü'd-din Muhammed veresesı ile mahduttur.

36 — Sivas'ta Koyun Pazarı'nda dört dükkan ve önüç hücreden aslı oniki sehlimden yedi sehmin tamamı. Bunun bir tarafı beldenin suru, bir tarafı merhum beylerbeyi vakfı, bir tarafı Kazanî Mescidi vakfı ve bir tarafı yol ile mahduttur.

37 — Sivas'ta Tokat kapusunda kâin ma'sara'nın⁴⁶ tamamı. Bunun bir tarafı Sultan Hanıkâhı, bir tarafı Bahaed-din Oro (?)Kürdi evinin harimi, bir tarafı savil ile ve bir tarafı yol ile mahduttur.

38 — Sivas'ta onüç hücreyi müstemil ve Muhyü'd-din Yahya bin Hurrem Şah'ın ismi ile maruf ve tahditten müstağni Ermanhânenin (?) tamamı.

39 — Naibler ve Emirlerin büyüğü ve fetva işlerinin hamili, Celâlü'd-din Mahmud bin Emir-i Hac milğine muttasıl ekmekci dükkânının tamamı.

40 — Sivas'ta Samiye Habur milğine muttasıl ekmekci dükkanının tamamı.

41 — Hamamcı Ali'nin kızının mülkü tarafında bir kıt'a yerin tamamı. Bunun bir tarafı adigeçen Vâkif, bir tarafı nehir, bir tarafı Naz Hatun ve bir tarafı yol ile mahduttur.

42 — Sivas'ın içinde Bahae'd-din defdar mahallesinde birbirine bitişik iki dükkân, veledin (?) evi ve bir kıt'a yerin tamamı ve bunun bir tarafı vâkifin milki ve nehir diğer tarafı Sinanü'd-din Oğuz milki, bir tarafı İldiken (?) ve diğer tarafı yol ile mahduttur.

43 — Vâkif'in yedinde üçyüz baş koyunun tamamı.

44 — Emir Nasrüd-din Behramşah'tan, Emir Nürü'd-din Hamza Bey'den ve Fahrü'd-din Subaşı'nın zevcesinden satın aldığı emlakın tamamı.

45 — Koyun Pazarı'nda kâin ve dört tarafı İsfahanlı Kerimü'd-din, Südüre veresesı, Sıraceddin, Kör Kerif ile mahdut bostanın tamamı.

46 — Dar-ı Ziyafet için seneden seneye lâzım olan eşyanın tamamı.

Mumaileyh⁴⁷ Vâkif bir aşçı, bir kapıcı alınarak kapıcının ferraşlığı da ifa etmesini şart kıldı, bundan sonra adigeçen Vâkif şu vakfı tesis ettiği ana kadar elinde ve tasarrufunda hakkı ve milki olduğunu beyan ettiği şeyleri Allah'ın sırf rızası için Medresenin, Mescidin, iki minarenin ve Dar-ı Ziyafet'in ihtiyaçlarına vakfetti. Onlarda şunlardır.

47 — Divriği şehrine tâbi Lakarcı denen köyün tamamı. (Rum beldelerinden biri?) Bu yerin doğusu Kesrik (?) köyü, Heva köyü, batısı Bağlık ve Lina köyü hududuna, Güneyi Kepti Köyü, Kuzeyi Biğ köyü ve Sefal köyü hududuna bitişiktir.

48 — Sivas'a bağlı Hubut karyesi namile mâruf tahditten müstağni köyün tamamı.

49 — Dutlu şehrine bağlı Rum beldelerinden biri Kasrik karyesi namile mâruf ve tahditten müstağni köyün tamamı.

50 — Sivas'a bağlı Zara köyü yakınında kâin Ekizman köyünün tamamı. Bunun bir tarafı Havran, bir tarafı Yukarı Tabın ve Yaşlı Kılıse, Lir (?) nehri, bir tarafı Barolik köyü, Zaraköyü, Lir (Liber ?) nehri, bir tarafı Kerban Köyü namında Sofular köyü, Lir Nehri ile mahduttur. Vâkif bunları bütün hukuk ve rüsümü ile vakfetti.

51 — Mahnok köyü yakınında kâin ve tahditten müstağni Kürt köyünün tamamı.

52 — Nusredü'd-din'den satın aldığı Mahmudî Hacıp köyünün tamamı. Bunun hududu Baştemali (?) namı ile maruf yere, Celâl arzına, Ali Çavuş Gez vakfına, dağ'a ve Hava (Hafik ?) Refik köyü yoluna, Edum Feş ve Hava (Hafik ?) Refik arzına ve dağ'a bitişiktir.

53 — Merzifon'da Divane eylemelik (?) ve Kökhal köylerinin tamamı. Bunlar şöhretlerine binaen tahditten müstağnidirler.

54 — Ekodefteros (veya Ekutfetros (?) diye okunabilen) köyünün ve bu köye müteallik arazi ve değirmenin tamamı. Bu dahi tahditten müstağnidir.

55 — Dodurga köyü yakınında kâin Dakın (Defin ?) çiftliği namı ile maruf çiftliğin tamamı. Bunun bir tarafı Neccar nehri, bir tarafı Seyfullâh Hürrem Şah arazisi, bir tarafı Toğa Şah milki, Akça Tam ve bir tarafı Ebi Bekir köyü ve yol ile mahduttur.

46) Yağhane

47) 39 numaralı dip notun bulunduğu kısma girecek ? parça

56 — Müteaddit odaları ve bitişik dokuz adet hasibi müstemil han'ın tamamı. Bunun bir tarafı Hoca Nureddin bin Makrama Bak milki, bir tarafı Tacü'd-din Keyo veresesi ve iki tarafı yol ile mahduttur.

57 — Attarlar sokağında bitişik altı adet dükkanın tamamı. Bunların iki tarafı Tacü'd-din Keyo, bir tarafı Subaşı Medresesi ve bir tarafı yol ile mahduttur.

58 — Demirciler Çarşısı'nda yedi adet dükkanın tamamı. Bunun bir tarafı Üstad Bahaü'd-din evi, bir tarafı Eski Kapan, bir tarafı Hokkabaz medresesi vakfı ve yol ile mahduttur.

59 — Harartin Çarşısında bir adet dükkanın tamamı. Bunun bir tarafı Şemsü'd-din El-Cezri Medresesi'nin vakfı, bir tarafı Subaşı vakfı ve yol ile mahduttur.

60 — Sivas'ta belediye'ye ait onüç dükkanın yakınında dört adet dükkanın tamamı. Bunun bir tarafı özel mülk, bir tarafı Semmani (Yağcı) Han'ı, bir tarafı Medrese-i Şerife vakfı ve bir tarafı yol ile mahduttur.

61 — Belediye dükkanı yakınında diğer bir dükkanın tamamı. Bunun bir tarafı Semmani (Yağcı) Hanı bir tarafı İki Kardeş Mescidi vakfı, bir tarafı Vahire (?) ve bir tarafı yol ile mahduttur.

62 — Sivas'ta Karaca mahallesinde kâin birbirine bitişik oduncu dükkanı, demirciler odası ve... odasının tamamı. Bunların bir tarafı Bulgarlı Medresesi'nin vakfı, bir tarafı Bulqaryalı'nın Vakfı ve Argun, iki tarafı yol ile mahduttur.

63 — Üstünde Subaşı Medresesi Vakfı dükkanları bulunan yerin ve evlerin tamamı. Bunun iki tarafı Hacı Yakup vakfı, bir tarafı Subaşı medresesi Vakfı ve bir tarafı yol ile mahduttur.

64 — Sivas'ta Karaca mahallesinde Samuran⁴⁸ Dükkanının tamamı. Bunun bir tarafı İki Kardeş Vakfı, bir tarafı harabe, bir tarafı Karaca veresesi ve bir tarafı yol ile mahduttur.

65 — Sivas'ta Karaca mahallesinde diğer kasap dükkanının tamamı. Bunun bir tarafı Bulgarlı medresesinin vakfı, bir tarafı İsfahani vakfı, bir tarafı ekmecki dükkanı ve bir tarafı yol ile mahduttur.

66 — Belvar'da Akkallar (?) Çarşısında üç adet dükkanın tamamı. Bunun iki tarafı Şucaü'd-din, bir tarafı Mama Hatun ve bir tarafı yol ile mahduttur.

67 — Sivas'ta Sultan Çarşısı'nda dört adet dükkanın tamamı. Bunun hududu üç taraftan Dıvan Sahibi ve bir taraftan yol ile mahduttur.

68 — Sivas haricinde kâin ve hududu beyandan müstağni otluk yerin tamamı.

69 — Keyluk mahallesinde Tabgâh dükkanının, bir evin ve bir arsanın tamamı. Bunlar birbirine bitişik olup, bunlardan birinin hududu Necme'd-din Candar'ın vakıf hanı, mezkur vakıfın ve Gedik namı kimsenin milki, Baba Bedri ve yol ile diğeri Hamalı Emirü'd-din Ali'nin medresesi vakfı, Necme'd-din Candar hanı, müslüman kabristanı ve yol ile mahduttur.

70 — Merhum Hacı Hasan Beduz Mukab (?) ismi ile maruf bir bahçe ve bir evin tamamı. Bunun hududu Bedre'd-din Ömer milki, Nasiru'd-din veresesi, Zaviye ve Hacı mübarek vakfı ve Sosbali'nin (?) veresesi, Ebibekir, İshak, Şeyhan (?) Turan ve yol ile mahduttur.

71 — Sivas'ta Koyun Pazarı yakınında bir oda, bir yer, ahur ve bir çevrilmiş yerin tamamı. Bunların hududu mezkur Vakıf ve harase (?) yol ile mahduttur.

72 — Sivas haricinde kâin, Zeynü'd-din Firası'den satın aldığı tahditten müstağni iki parça yerin tamamı.

73 — Sivas'ta Mebkale (*) nin tamamı, hududu tahditden müstağni.

Vakıf zikrolunan mevkufatı bütün hudud, hukuk, yolları, rusumleri, menfaatleri, ekleri, müstemilâtı, binaları, tavanları, aşağı ve yukarısı, sularının mecrası, karlığı, dağları, geçitleri, tepeleri, otluğu ve mer'ası ile vakfetti. Bunların hudutları, üstâd Bahaü'd-din Mezrik Şah ve şehrin suru ve yol ile mahduttur.

74 — Medrese-i Mübâreke mahallesinde bir evin tamamı. Bunun ikincisi, dört sınırı yol, tamamı Tacü'd-din Muhammed (mülküden ibarettir).

75 — Subaşı mahallesinde kâin evin tamamı. Bunun hududu bir taraftan Şehab Eban bir tarafından Aklandorsis, bir taraftan Selahâddin ve yol ile mahduttur.

76 — Subaşı Medresesi mahallesinde dört adet hisselli dükkan yerinin yarısının tamamı. Bunun üç tarafı yol ve bir tarafı Bedrü'd-din Muhtesib ile mahduttur.

77 — Sivas tevabilinden Saman harman adlı köyünün tamamı olup tahditten müstağnidir.

78 — Sivas'ta Köförtigos mahallesinde kâin bir evin tamamı. Bunun doğusu Şeref Konmilğine, ve Seron (?) ve Sunqur (?) ve Hacı bakal milklerine ve yola müntehidir.

79 — Mezkûr mahallede bir ahurun tamamı. Bunun bir tarafı Alâü'd-din, bir tarafı Abdurrahman, bir tarafı mezkur eve ve yola muttasıldır.

48) Kürkçü

*) Baklalık

80 — Sivas haricinde kâin tahdidten müstağni ve ziraata elverişli bir parça yerin tamamı.

81 — Erfil'den (Ermeni'de okunabilir) satın aldığı milkin ki, aslı oniki sehimden, yedi sehimin tamamı.

82 — Sivas'ta Attarlar Çarşısında bir bab dükkanının tamamı. Bunun bir tarafı Attar Seyfû'd-din Fehmi, Bir tarafı Tacû'd-din Ali vereseşi, bir tarafı Hacı Yakup vakfı ve yol ile mahduttur.

83 — Haremeyn Çerşisi'nde iki dükkanın tamamı. Bunun hududu Meltabiyye hayrının vakfı, mezkur Vâkif, İsfahanlı Vakfı ve yol ile mahduttur.

84 — Eski Han nâmı ile maruf hanın tamamı. Bunun hududu Meltabiyye hayrının vakfı, mezkûr Vâkifin milki, Baba Beğ (Bey) diyâ bilinen Hokkabaz Medresesi ve yol ile mahduttur.

85 — Sivas'ta Bıçakçılar Çarşısı'nda kâin bitişik sekiz adet dükkanın tamamı. Bunların hududu Meltabiyye hayrının vakfı, mezkûr Vâkif, ve yol ile mahduttur.

86 — Sivas haricinde bir ev içinde iki gözû müştemil Bekir ve Berrû'd-din nâm kimselelerin adlarıyla maruf ev ve iki taşlı değirmenin tamamı. Bunun hududu nehir, Medrese-i Şerife vakfı ve yol ile mahduttur.

87 — Sivas haricinde Kızılca Köy mevkiinde bulunan bir parça bataklık yerin tamamı. Bunun hududu Necmü'd-din Medresesi vakfı, Hacı Zeki Mescidi vakfı, Allah Gazi milki ve Kemaliye Medresesi'nin vakfı ve yol ile mahduttur.

88 — Kayseriyye yolunda (caddesinde) iki kıta yerin tamamı. Vâkif zikrolunan vakıfları, cetvelleri⁴⁹, sâkiyeleri⁵⁰, mekânları, meskenleri, sulak-kurak yerleri, enginleri, yükseklikleri, çeşmeleri, kuyuları, kaynakları, çayları, hariç-dahil, muttasıl, münfasıl (ilgili-İlgisiz) bütün haklarıyla birlikte, kaldelerini cami ve şartlarını hâvi, engellerden hâli, dâfi'âlardan ârî, olarak vakf-ı Sahih-i Şer'i, hapsi sarîhî mer'i tesbîli⁵¹ muteberî mer'ile vakf ve hapsetti. Dünyanın sonuna kadar satış, bağış, rehin, irs, temlik ve temellük olunamaz. Bir seneden ziyade müddetle icar ve müsakât⁵² olunamaz. Şayet zaruret doğar ise, üç seneye kadar müddetle icar ve müsakât yapılabilecek ve birinci akdın müddeti bitmeden, ikinci akit yapılamayacaktır. Vâkif zikrolunan akaratin güzel ve mükemmel bir şekilde işletilmesini, Cenab-ı Hak'ın İhsan buyurduğu mahsûlun, usulü evkafı tamirine, termimline, arazinin sulanmasına, nemalanmasının tezyidine sarf edilmesini, kiralara da güzel bir şekilde tahsil edilmesini, ifrat ve tefritten kaçınılmasını, çıkan hasılat kafi gelmez ise, bu hususun mütevellinin insiyatifine bırakılmasını şart kıldı.

Mezkur Vâkif, her cuma günleri atmış dirhem kıymetinde bir sığır kesilip ve etinden başka, bütün sakatatları satılıp, onun parası ile pide satın alınarak et ile beraber medresenin kapısında fakir ve yoksullara verilmesini şart kıldı. Tevliyet ve nezareti, sağ oldukça kendi nefesine, sonra torunu Atılğan Emir Şemsü'd-din Muhammed İbn-i merhum Tacû'd-din bin Hasan'a beyan edildiği şekilde şart kıldı.

Kezalik ve yine, Vâkif, zikrolunan hayratının medrese, mescid, minare, dar-ı ziyafet, marmur, oturmaya elverişli bulundukca, mezkur masraflarına sarf olunmasına, bunlar yıkılıp ve harap olur ise, asıl mal ile ikinci ve üçüncü defa yenilenmesini, ve her hangi bir sebeble yeniden sarf yapılması, mümkün olmazsa onların mesalihine sarf olunan sadakanın fakir ve yoksullara müslümanlara sarf olunmasını, mütevellî evlâdı, uteka⁵³ ve tahsildar, evkafın tamir, termim, emvalinin tahsiline, fukeraya sarfına riayetle, bunları hüsn-ü ifa'da (iyi idare) bulundukca, bunların hisselerinin yukarıda belirtildiği gibi verilmesini, tayin edilen giderden artar ise, onunla vakfa akar alınıp, Medreseye, Dar-ı ziyafe'te vakf olunmasını, ve bu akarın masrafı evkafı mezkurenin masraflarının aynı olmasını şart kıldı. Binaenaleyh zikrolunan mevkûfatin cümlesi, beyan edilen şartlar, tafsil edilen kanunlar üzere Vakf-ı Sahih-i Şer'i, haps-i sarîh-i mer'i, sadaka-i cariyeye, yukarıda geçen sadakalar gibi, hurumat-ı İlahiye⁵⁴ ile haram, hükmü ilâhî ile müekket⁵⁵, emri ilâhî ile sonsuz, ebedî, tebdil ve tagyirden masûn, nakil ve tahvilden mahfuz oldu. Üzerine gelip geçen zamanlar, asırlar onu tekit ve takviye edecek, usulu tagyir ve teferruatı tebdil olunmayıp, şera'it-i mukarrere kaideleri teyid olunmuş, rusûmu sonsuz olacaktır. Allah'a yevmi ahiret'e, meleklere, Kitaplara ve Peygamberlere iman eden Sultan, Melik, Vezir, Emir, Vali, Muhtesip⁵⁶ veya zâlim ki bunlardan hiçbirisine bu hayrın tagyir, tebdil, nakiz ve tahviline yeltenmek helâl değildir. Her kim bunlara cüret eder ise onun hasmı Allah nasibi ateş, malı kefen, meskeni cehennem, cümle melekler, dürüst kişilerin laneti onun üzerine olsun. Vâkif Hazretlerini niyetine göre, Allah mükâfatlandıracaktır. Her kim ki işittikten sonra, bunu bozmaya yeltelirse, vebali ve günahı, bozanların üzerinde olur. Allah duyucu ve bilicidir⁵⁷.

Yukarıda imzası bulunan, kadılar şeyhi Mevlâna Ebûssena Mahmut İbn-i Ebibekir İbn-i Ahmed Urmevî'nin huzurunda, mahkemeden son-

49) Ark, bend, küçük barej.

50) Su dclabı

51) Sehil, Allah rızası için hayrat

52) Meyvelerinden bir miktarını almak şartıyla, ağacı veya bağı birine vermek.

53) Azatlılar

54) Allah'ın yasakladığı şeyler

55) Hük-mü ilâhî ile pekleştirilmiş

56) Bugünkü bir nev'i Belediye Zabıtası, Defterdar.

57) Ayet meal

ra, vâkıfın talebi üzerine zikrolunan evkafın sıhhat ve lüzumuna hüm-ü şer'i, muhkem ve mer'i bir hüküm ile, hüküm kazasına, İmamlar, âlimler, adil ve güvenilir kişiler, mecliste hazır olanları Hicri altıyüz seksen senesi Zilkâdesinin⁵⁸ evvelerinde şahit gösterdi.

Hamd, âlemlerin Rabbinadır. Salat ve selâm Hz. Muhammed ve O'nun cömert ve temiz Ehl-i Beyt ve ashabına olsun.

Bu vakfiyenin muhteviyatına ve yukarıda geçenlere Ahmedî Yahya,

Allah'a Muhtaç ve O'nun nezdinde istiğfar eden Mahmud Muhammed İsmail bin Muhammed,

Ömer bin Ömer-ül Emevî İbnül Hasan bin Ömer-ül Hatip - Allah O'nu af buyursun. -

Bu vakfiyede satışı⁵⁹ yapılan ve parası bizzat alınan hususlar, Allah'ın rahmetini uman Urmevî Ömer bin İsmail Muhammed bin Ahmet bin Abdurrezak - Allah O'nu cennetinde rızıklandırsın - İbn-i Nazır el Taberânî⁶⁰ - Allah O'nu af buyursun

Ahmed bin Ali bin Mübârek de bu hususa şahitlik yapmıştır.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

İş bu kitabın⁶¹ (vakfiyenin) muhteviyatı, şahitlerin şehadetiyle, nezdimde sabit olmuştur. Bunun geçerliliğine, sıhhat ve lüzumuna ve güvenilir şahitlerin bu hükmüne şahit olduğuna hükmettim. Bütün Rum (Anadolu) ülkelerinde hâkim, ben Muhammed bin El - Mekârim⁶² 10 Şevval 694 (19 Şubat 1295)⁶³.

Sultan-ı Âzam - Allah O'nun şanını yüce kılsın - bu kitapta (vakfiyede) zikrolunan yerleri, izah edildiği şekilde, muayyen yerlerin yararına, şer'i sahih bir şekilde vakfetmiştir. Ben de O'nun sıhhat ve lüzumuna hükmettim ve bu hususta sorumluları olarak şahit gösterdim. Ali bin-i Abdullah Muhammed el-Talibî Kadı el-asker Mansur⁶⁴ tarihinde yazdı.

Hamd-ü senâ, arzuları gerçekleştiren, güzel amellere ulaştıran Allah'a hasdır. Hayır, iyi işler, takva üzerinde siz yardımlaşınız. Buyruğu ile emreden, verici ve alıcı ancak O'dur. İtaat ancak O'na yapılır Ben şahadet ederim ki, Allah'tan başka tapınılacak bir varlık yoktur. Ve O'nun benzeri de bulunmamaktadır. Bu öyle bir tanıktır ki, şüphe ve kuşkudan arıdır.

Yine şahadet ederim ki; Âlemlere râhmet olarak gönderilen ve halka sünnet ve farzı öğreten, müslümanların yekvücüd bir bina olup, birbirini tamamlayan ve tutan olduğunu söyleyen Hz. Muhammed O'nun kulu ve sadık elçisidir. Salât ve selâm O'nun temiz Ehl-i Beyt'inin ve cömert arkadaşlarının üzerine olsun.....⁶⁵

Bundan sonra devlet işlerini tekeffül etmiş bulunan ve umum-u, Memleketin nâzımı, Sahib-i Azam Düstur-u Muazzam, Ali bin Hüseyin Sivas'ta kale kapısı karşısında medrese inşasını

Mevlâna Sultan-ı Âzam Zillullâhi fi'l-âlem Selâtin-i Ümemin Seyyidi, arap ve acem meliklerinin efendisi, Sultan Ebulfeth, Keyhüsrev İbn-i Sultan Said Rûknü'd-dîn Kılıçarslan İbn-i Sultan Said Gıyasü'd-dîn Keyhüsrev İbn-i Sultan Said Alâü'd-dîn Keykubat'a arz ve yüksek reyine (onayına) müracaat etti. İş bu Sultan da o medresenin yararına aşağıdaki emlakı vakfetti. Onlar da şunlardır :

1 — Sivas'ta Faris nahiyesine bağlı Nikosa (?) Valdın, Mağara ve maruf yerin tamamı.

2 — Sivas'a bağlı Kötni Çiftliğinin tamamı

3 — Mezkur, Faris nahiyesine bağlı Yaşlı Kilise adlı çiftliğin tamamı.

4 — Sivas'a bağlı Halit ve Yazır Çiftliği diye bilinen çiftliğin tamamı.

5 — Kismen, Faris ve Kismen Sivas'a bağlı Meril Ebruh diye bilinen çiftliğin tamamı.

6 — Sivas'a bağlı Kötni çiftliği namı ile maruf çiftliğin tamamı⁶⁶.

Bunların cümlesi dört hududu müstemil olup, kible (güneyi) Emre karyesi hududuna, taş ağıl mevzilerine, Hud karyesine ait araziye, Danişmentli mevzilerine ve Ayvasemri(?) mevzilerine sınırlı olup. Doğu tarafı, Emre Karyesi hududuna, Zur nehrine, Zur'a mensup araziye ve kuzey tarafı Merak'a mensup araziye ve Nadrin vakfına, Remrâk mevzilerine ve Kemenker başmevzilerine, Zera'ya mensup mevzilere sınırlıdır. Batı tarafı Ayva Semri mevzilerine, Ekrak Baba'ya, Alis nehrine, Körkü köyüne ait araziye ve İbleyi (?) namı ile maruf mevzilere sınırlıdır. Vâkıf bunları bilcümle hudud ve hukuku, merafik ve levahiki, ekleri ve kolları ve bunlardan sayılan, bunlara ait arazi ki, engin ve yüksek yerleri, dağ ve tepeleri, dereleri, mamur ve gayrimamur yerleri, suları, meyveli ve meyvetsiz ağaçları, odunluk ve kerestelikleri, yazlık ve kışlık yerleri, bahçelikleri, otlukları, binaları, meskenleri, hayvan sağıacak ve bağliyacak yerleri, harman yerleri, çayır, orman, eski, yeni, uzak,

58) 1282 Şubat başı

59) Vâkıf'ın muhtelif şahıslardan satın alıp, Vakfına ilâvo ettiği gayrimenkullere şahitlik yaptığını belirtmektedir.

60) Büyük Kağan'ın oturduğu Urmiye'den gelenlerin Konya'da el üstünde tutulduğunu gösterir.

61) Vakfiyenin kitap şeklinde tertip edilmiş olduğunu gösteriyor.

62) Anadolu'nun en yüksek rütbelli Kadısı olduğu anlaşıyor.

63) Sahib Ata, öldükten 10 yıl sonra. Vakfiyede tarih tenakuzları görülüyor. Vakfiyede geçen tarihler sırası ile şöyle :

Zilkâde 680 (Şubat 1282)

19 Şevval 694 (19 Şubat 1295)

24 Zilhicce 678 (24 Nisan 1280)

64) Vakfiyenin orijinalinin hattatının Kazasker (?) olduğunu gösteriyor.

65) Ekaiklik var.

66) 2. madde ile aynı, mükerrer yazılmış

yakın, bitişik, ayrı, mezkur ve gayrimezkur bil-cümle mensupları ile birlikte ebediyyen sonsuz ve geçerli olarak sıhhatine mani şartlardan hâll olarak, vakf-ı Sahih-i Şer'i ile vakfetti.

Mütevelli, bunun üzerinde Nazırdır. Sahib üi Âzam, uğurlu Medresenin banisi - Allah O'nun ikbalini muhafaza buyursun - Yüce Allah'a şahit gösterdi. Bütün çiftlikler, zikrolunan hudutlar ve bunların sınırları, tümü, ebedî ve sonsuza kadar vakıf ve sebîl olarak kalacaktır. Hiç bir surette bağış, rehin ve temlik olunamaz. Allah'a ve Ahirete iman eden imam, Sultan, Amir - Memur, kadı - hâkim vesair halka, bu vakfı tebdil ve iptal helâl değildir. Herkim bunlara, cüret ve yardım eder ise, Cenab-ı Hak ve cümle halkı ona lanet etsin. Cenab-ı Hak onun hiç bir ibâdedini kabul etmesin. Ve ona cehennemî hazırlasın. Münâfiklara olan azap ile azap etsin. Zikrolunan vech üzre hüküm, kaza ve imza, kaza ve hüküm babından kazaları ve hükümleri geçerli bulunan kadıdan sadır olmuştur. Dünyanın sonuna kadar iptal, bozulmasına, değiştirilmesine feshine müsaade yoktur. Vâkıfın ecri tasadduk edenleri mükâfatlandırın, ve iyilik yapanların ecirlerini, zayı kılmayan Cenab-ı Hak'a aittir. Bu vakfın sıhhat ve luzumuna hüküm altıyüz yetmiş sekiz senesi Zilhiccesinin yirmidördüncü günü vaki oldu. (24 Nisan 1280).

Bunu Talibî⁶⁷ yazdı. Hamdû Sena Allah'a hastır. Bu vakfiyenin doğruluğuna şahitlik yapan kimseler :

Bu vakfiyenin muhteviyatına doğruluğuna Abdülhâk bin Ammar şahitlik etti.

... Ben, Muhammed bin el-Rüşdi Ca'fer... Ailâh O'nun akıbetini güzel eylesin. Burada varit olan hususlara şahitlik ederim.

Lala Halil bu hususlara şahitlik eder.

Mevdûd bin Ahmed bu hususun doğruluğuna şahitlik eder.

Ömer bin İlyas... - Allah O'nun akıbetini güzel eylesin - bu hususun luzumuna şahitlik eder.

Abdülaziz Hasan El-Rumî bu hususa şahitlik eder ve kendi yazısı ile bunu yazmıştır.

El - Hüseyin bin Ali bu hususa şahitlik eder.

Ahmet bin el - Hüseyin, - Allah O'nun akıbetini güzel eylesin - bu hususa şahitlik eder. Ve bunu kendi eliyle yazmıştır.

Meclis nezdinde bu hususa Ebu Bekir bin Ahmed şahitlik eder. - Allah O'nun akıbetine acısın.

Emrullah Babâi bin Muhammed bu hususa şahitlik eder ve bunu kendi eliyle yazmıştır.

Sultan-ı Âzam, milletlerin boynuna malik ve Sultanların Sultanı - Allah O'nun saltanatını daim ve yardımcılarına yardım eylesin - Beni adı geçen vakfiyedeki ikrarına şahit kıldı ve gösterdi. Ben İutufkâr olan Allah'ın rahmetine muhtaç,

zayıf kulu Mes'ud bin Muhammed bin Mahmud El - Berberî(?) el asl (Berberî asıllı), tarihinde bu hususlara ve ikrarına şahitlik ettim.

(Bu defterin sonunda, lâtin harfleriyle şu not bulunmaktadır.)

Bu vakfiyenin, Şer'i Mahkeme Sicilleri'nde aynı olup olmadığı sorulmuş ve alınan karşılıktâ, bulunmadığı bildirilmiştir.

Dosyası 3/7/1945 gün ve 204750/197

**

SAHİB ATA'nın AKŞEHİR'deki MUTFAĞI

Akşehirde, Sahib Ata Vakfına ait olup, tamamen yok olan ve yeri arsa haline gelen mahallin, Maarif (O devrin Milli Eğitim) Müdürlüğü adına 1890 senesinde zaptı hakkında, Meclis-i İdare-i Evkaf'ın, zabıt varakasını da önemine binaen yayınlıyoruz (Foto. 24). Maarife verilen bu arsanın 1260 tarihinde yapılan Sahib Ata'nın Hânigâh veya imareti olma ihtimali bulunmaktadır. Metinde «matbah» dediğine göre burasının imaret olma ihtimali kuvvetlidir.

MECLİS-İ İDARE-İ EVKAF MAHSUS

ZABIT VARAKASI

Evrak numarası 19/779

Tarih vürüdi 13 Temmuz 306 (1890)

Masasına itası tarihi Temmuz 306

Karar tarihi : 3 Ağustos

Zabıt Kâtibinin imzası

Aza-i Mevcudeden birinin imzası.

HULÂSA-İ MEVAD

Akşehir'da kâin Sahibî Ata Vakfı'ndan olup, meşrutunlehâ kâmilin münderis olarak arsa halini iktisab iden matbah⁶⁸ mahallinde Maarif namına zabtı hakkında

KARAR

Ciheti derkenar vechile sabıkan Kuyud Hakâni'ye İmza

(Topra) Torba

Reisvekili Rasim Paşa

Ali Rıza Efendi

Fehmi Efendi

Mahmud Rasih Bey

Mahmud ve Aziz Efendi

Nuri Bey

Mehmed Münif Efendi

Kaşif Efendi

Selâhaddin Bey

Sait Efendi

Hilmi Efendi

Aziz Bey

İsmail Efendi

67) Hattat tekrar ismini belirtiyor.

68) Mutfak

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a manuscript page. The text is arranged in several columns, with some headings and sub-headings. The script is dense and characteristic of the period. The page is numbered 62 in the top left corner. The text includes various lines of prose, some of which are indented or separated by lines, suggesting a structured document or a collection of letters/short pieces. The ink is dark, and the paper shows signs of age and wear.

Foto : 17

مجلس اذراق اوقاف مخصوص ضبط ورقه

اصحاب موجود در این مجلس	محل نشانی	قراری تاریخی	ماده یا قوانین	تاریخ ورودی	اذراق نورانی
		پانزدهم		۱۳۰۲	۷۷۹
فهرست موارد					
آفتاب در کتب صاحبها فقط از کتب معتبره که در کتابخانه موجود است و در هر حال کتب با این مطبوعات مطابقت نماید معافانند غیر مطبوعات قراری تجهیزات در نهاری و غیره					تجهیزات
					کتابخانه
					کتابخانه
					کتابخانه
					کتابخانه
					کتابخانه
					کتابخانه
					کتابخانه
					کتابخانه
					کتابخانه

Foto : 24

YOZGAT ÇAPANOĞLU CAMİİ VE VAKFIYELERİ

Mehmet DURU

XVIII yüzyılın son çeyreğinde bir Türkmen ailesinden olan Çapanoğullarından, Bozok Sancağı Valisi Seyyid **Mustafa Bey**, Yozgat'ın şimdiki İstanbulluoğlu mahallesinde 1193 H. (1779 M.) tarihinde **İçeri Camii**'ni yaptırmıştır. Kare planı ve büyük bir kubbe ile örtülü olan kible tarafındaki kısım «**İçeri Camii**» adıyla anılmaktadır.

Bu Cami'nin kuzey duvarına bitişik, son cemaat mahalli mahiyeti taşıyan dikdörtgen planlı «**Dışarı Camii**» adı verilen kısım ise, Seyyid **Mustafa Bey**'in kardeşi **Süleyman Bey** tarafından 14 sene sonra 1208 H. (1793 M.) tarihinde ilave edilmiştir. Halk arasında her ikisine birden Büyük Camii (Ulu Camii) adı verilmektedir.

Bu Camiler, Osmanlı İmparatorluğunun merkezi İstanbul'un Anadolu'ya bir çeşit tezyinî yansımasıdır. Prof. Dr. Rüçhan Arık «**Yozgat Çapanoğlu Camii**» adlı makalesi ve «**Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı**»² adlı kitabında bu konuda bilgi vermektedir.

1939 yılında Yozgat Çapanoğlu Camileri restorasyonunu şöyle hikâye edebilirim³.

Yozgat'ta Vakıflar Memuru olarak bulunduğum sırada, II. Cihan Savaşının başlangıcında, Cami'nin kubbesi akıyordu. ni çektirerek, Abideler Şubesi Mimarı bu-Kubbe kurşunları delinmişti. Resimlerini Y. Mimar Alaaddin Bey'e geldim. Cami'yi anlattım, resimlerini gösterdim.

1) Dr. Rüçhan Arık, Yozgat Çapanoğlu Camii, Önyasa Mecmuası, C. VIII., S. 74, Ekim 1971, S. 8-9. 21.

2) Doç. Rüçhan Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, T. İş Bankası Yayınları, Ankara — 1976, S. 27. 29.

3) Bu satırların yazarı; 1931 yılında Yozgat'ta Vakıflar Memuru olarak girmiş, 1946'ya kadar bu görevde kaldıktan sonra 1946'da Ankara'ya Vakıf Kayıtlar Müdür-lüğüne atanmış, daha sonra Vakıf Kayıtlar Mütahas-sısı olarak 1971 yılına kadar hizmet etmiş ev kendi isteği ile emekli olmuştur.

Siyakat yazısını iyi bildiğinden sözleşmeli olarak gö-rev halen devam etmekte olup, 49 yıldan beri Va-kıflar Genel Müdürlüğünde fiilen hizmette bulunmak-tadır.

Yozgat'a bir heyet gönderdi, keşif yaptılar, derhal restore programına alarak 60.000— TL. tahsisat ayırdılar. Alıştırdıkları bir işçinin yetmişcinin 35 kuruş olduğu, kazanan metre küpünün 175 kuruş olduğu düşünülürse, Harp döneminde Camiye ayrılan tahsisatın büyüklüğü ve esere verilen önem ortaya çıkar zannederim.

Bu para ile, her iki Caminin kubbe, minare kılıcı kırımları sökülerek örtülüp ve levha haline getirilerek, müstahab vakıfca yerlerine monte edil-

miştir. Köfekt taşından inşa edilen Caminin çürüyen taşları değiştirilmiş, bütün cephenin restorasyonu, avlu tanzim edilmiştir.

Mustafa Bey'in Gurre-i Muharrem 1195 tarihli vakfiyesi, Mustafa Bey'in Kardeşi Süleyman Bey'in 23 Safer 1208 tarihli vakfiyesi ile Süleyman Bey'in oğlu ve Süleyman Bey Vakfı Mütevellisi Abdu'l-Fettah Bey'in 29 Receb 1212 tarihli zeyl vakfiyesini caminin önemine binaen aşağıda sunuyoruz :

742 nolu defterin 81 sahife ve 42 sayısında kayıtlı Yozgat'da (ABÜ'L-Cebbâr Zâte Eceyyid Eihac Mustafa Bey İbni Ahmed Paşa İbni Ömer Ağa) vakfına ait Gurre-i Muharrem/1195 tarihli vakfiyesinin örneğidir.

HÜVEL - MÜSTEÂN

Levha urida alyyye hânî - kitab ve ühâye lüyye hânî - kâzân - minnâ kâ-vehî'l-mâ-tekâb ec-edâri minâ'evrâhî'l-mevâli min'edâhî'l-fakîrî ilâ hânî - emrî'l-hakîrî ec-ekâb - namra sîlî ve em'nâte muvâzetâhî fereccatâhî mu-yâhîhan Ecevvâli ve mutâbbîhan Şeppîlî hânî il-â-yâhîhî 'le-ecreyte alyyîl kalâmî'r-rân ve'l-kâbil

ve neffetâ mâ yahvîhî âlen - nematî'l-menkûli minel - husûel ve'l - umûrî ve'c-ehhâti ve'l-lüzum âlîmen bî'l - küllî'l-edrî beyne'l - eimmetî'l - ecîdâhî-karâm ve ene'l-fakîru Neyhî ezze şanuhû eceyyid Ali Behcet el-Müfettiş bi-umûri Ev-kâfî'l - Harameyni'e-şerîfeyn Gufire Lehû.

BİSMİLLAHİRRAHMÂNİRRAHİM

Yâ vâlefe'z-zamâir yâ mâlikü'r-riicab huz fî-eccevvâli biyedey sahibi'l-kitâb hazâr dârrü yolâhî şûkr-ü serâhî şâhî nâhed ki her biri ya-dîgâr-ı hasâyin-î heft ikâm muraddir ol Sultan-ı serîr-î Kibrîya âfîtâbî âlemgîr-î şîpahr-î baka denâde-î mâli in-e cân bînmendel serâyir-î her dû cihan bânî mebânî-î hayr-u cûd vâhib-î emânî men fî deiretî'l-vucud tavaifî rûkkâi ve süccede hakûkî ma'bûd aşîkânî kerû buyun ve mühey-minânî ec-elli mâkûd hâdî-î sebîli cemîlî sedat mebdel-î sel sebîli bağ-ı meâd çelle celâluhû ve amme alet âlemine bîrrûhî ve nevaluhû-Hazretlerinin Dergâhî âllîlerine ref' ve takdim olunur ki kâffe-î kâinatî nîzâmî bed' üzere ibda' ve amme-î masnûâtî üslûbû menî' üzere ihtira' hususan nev'î insânî ahsenî takvîm üzere nakş ve tasbîr ve sûru marîfet ile kalplerin tenvir oyle yûp hodâyîyî hidâyet birle erbâbî benânî mûm-tâz ve serrefrâz eyledi ve sed hazâr salât-ı selavât-ı Cavidâne ve teslîmant-ı selimât-ı bi ni-hâye ki nefehâtî ruhu perverinden neşâmm-ı cân-ı

muattar ve lemeât-ı safa küsterinden zemîn ve zaman münevverdir ol sâhibi makâmî Mahmûd misbâh-ı bezmîgâh-ı vücud süm'bül-ü çimen-î şe-fa'at gûlbûn-î semeni hidâyet namizedi tuğrâyî levîâk gayet-î aferineşî eflâk Sultân-ı serîri il me-Allâh burhanî mûnîr-î bî-îştîbâh şefîlî usâtî muvâhhidîn Habîb-î Hüdây-î malîk-î yevmiddîn müşerref-sâzî aksâyî subhânellezi esrâ mukar-rebî kâbe kavseynî ve ednâ Fâtiha-î sure-î mü-bîn hâtîme-î sîlsile-î mürselin melce-î zuafâ mence-î gurebâ şefî-î rûzî cezâ a'nî bihi Muham-medenî'l - Mustafa Aleyhî efdalü's-selâvâtî ve ek-melü't - tahâyâ mâdâmetî'l - ardu vessema' haz-retlerinin ravza-ı raziyye ve merkad-î marziyyele-rine nisâr olunur ki şevâriki envâr-ı şer'î güzîn ile zulumât-î kûfr ve ilhâdî zâil ve bevâriki leme-atı dînî mübîn ile şeamet-î bağ-yu fesadî muz-mahil edüp ümmet-î zaifesine turuk-u mesubâtî bir bir beyan ve cezâyî ücûru sadakat-ı aynı ile

Yozgat Çapanoğlu camii'nin
1940 yılındaki onarımı

Câmi'nin
onarımından
sonraki durumu

ayân eyledî ve rızvan-ı ilâhî ve rahmet-i namûte-nâhî zümre-i âl-i ethâr ve firka-i eshâbı ahyarlarının meşâhidî aliyye ve hadâyıkı merakidî cellyelerine bahş olunur ki her biri tariki hayrâtı beyan emrinde kemâ yenbağî içtihad buyurmuşlardır rıdvanullâhî ta'alâ aleyhim ecma'in emmâ ba'dü ahteri vâlâ güher gibi her merdî rûşen nazar ve nergisi hüceste manzar gibi her dide-ver sahibi hayrı dide bîdâr ve aynı itibâr ile zîru balâyı âlemi bi-karâra nazar edüp gördülerki işbû çahı-ı berin bahri muhîti fenâ içre bir habab ve rûy-i zemîn seylâb-ı belâ ile her dem harâb ve bu tâki pür tamtırâk zer endüdi düdü âhi sehergâh ile dâim kebûd ve nakşî ferşî amber-âlûd esk-i dîde-i nemnâk ile muzmahillîl vücuddur BEYT: NİCE BİN KÖSEDE BİR LAHZADA BİN CEM' EYLER. NİCE CEMİYYETİ BİR DEMDE PERİŞAN EYLER. Pazar-ı cihanın sûdî ziyân ile tev'emân izzeti zillet ve hevân ile hem inân metâi gurûrî hâridârı mağrûr mansıbu câhî câh-ı belâ mal-u menâli melâl efzadî binâen alâ zâlık her âkil ve dâna ve kâmil ve tuvânâ fikri sedîd ve ârâyı reşid ile tefekkür edüp (KÖLLÜ MEN ALEYHÂ FÂN) hakikatı vücuduna sirâyet ve terkî dünyâyı bi-sebât ile dâri bakaya azîmet etmedin (MEN CÂE BİL - HASENETİ FELEHU AŞRU EMSALİHA) müeddâsınca (YEVME YÜ'HAZÖL MÜCRİMÖN) de her birine onar ecri gayri memnûn vad' buyrulmağla (VE KÂNE EMRULLAHİ VA'DEN MEFÜLÂ) nüktesine itâ'ata sa'yi mevfur (VE MA TUKADDİMÜ Lİ - ENFUSİKÖM MİN HAYRİN TECİDÜHU İNDALLÂHİ) muktezâsınca rızâyı Rabbi gafûr olan ümûr iktisabına cehdi maksûr eyleyüb alel husûs mazharı tev-fikî rabbânî olan her mün'âmî sahibî fitnat ve mükremî selimî fitrat vesilei infakı mâl ve zer'âi isâri menâl ile seferi ahiret için i'dâd-ı zâd ve is'af-ı hâcâtı muhtâcîn ile iktinâyı zehâiri meâd idüp rızâyı Rabbi cemîli gâyeti merâm ve nihâyeti mehâm ve binâyı mebânî-i hayrâtı vesilei sa'adeti uhreviyye ve lbkayı merasimî meber-râtı vâsıtai devleti sermediyye bilmekle (İZÂ MÂTE İBNÜ ADEM İNKATAA AMELÜHU İLLA AN SELÂSİN İLMUN YÜNTEFAU BİHİ VE VELEDÜN SALİHUN YED'Ü LEHÜ VE SADAKATUN CÂRİYETÜN) hadîsi sahîhîl - isnâdının mazmûnu şerif ve meknûnu münifinî muhafaza eyleyenlerden işbu kitab-ı sıhhat nisâbın bâlîs ve zeyli iffet ve diyânetin sâhibi sâbikan Surre-i Humâyûnu bereket numûne emin olan Ser bevvin-i dergâhı âliden sâhibül-hayrat vel hasenât ve rağibü's-sadakâtı vel - meberrât umdetül emâcidi vel - ekârim câmiül mahâmidi vel mekârim saadetlû Diyânetlû Abdülcebbar - Zade Esseyyid El-hâc MUSTAFA BEY İBNİL - MERHÖM AHMED PAŞA İBNİ ÖMER AĞA dahi ihrazı enva-ı saadet-i uhreviyye ve iktisâbı esnâf-ı siyâdeti ebediyyeye niyet buyurmalarıyla tarafı Şer'den tayin olunan baş kâtib esseyyid İbrahim Sadri efendi İbnî'l-merhûm elhac Eyyüb efendi mah-

miyye-i İslâmbol'da Gümrükü Kebire varub zeyli vesikada muharrerül-esâmî müsîlimin huzurunda akdi mec'lisî şer'î şerifi Nebevî ve bast-ı saccade-i Şeriat-ı Ahmedî eyledikte vâkıfı mumâleyh (VÂKIFI MUMÂLEYH ABDÜLCEBBAR ZADE ESSEYYİD EL-HAC MUSTAFA BEY) tarafından vakfı âtizzikri takrire ve li-eclit-tescil davayı rucu'a vekil olduğu el-hâc Ali Ağa İbnî Osman ve el-hâc Süleyman Ağa İbnî Hüseyin şahadetleriyle mahzari hasmî câhid-i şer'de sâbit ve subûtu vekâletine hükmü şer'î lâhik olan Mühürdar el-hâc İsmail Efendi İbnî Abdullah Meclis-i ma'kudu mezkûrda zikri âti vakfı şerife li-eclit-tescil ve li-itmami emrit-tekmil mütevellî nasb ve tayin olunan bil fiil gümrük kebir emini olan serbevabini dergâhı âfiden ümdetil-emacidi vel-ekârim saadetlû elhâc Ali Ağa İbnî İsmail Ağa mahzarında bil-vekâle İkrarı sahibi şer'î ve itirâfı sarihî mer'î edüp işbu bâlâsı hattı şerifi İnyet redif ile muanven milknamei humayûn mucibince bakfî âti'z-zikrin sudûruna değin müvekkilim mumâleyhin yedinde milk ve hakkı olan Bozok Sancağında Boğazlıyan kazasında vâki cânibî şarkîsî Gökçevirandan Argaç tarla ve canibî garbîsî Karakoçözü ile Kozanözünün kavuştu ve canibî şimalîsî Karakoç nam karyenin caddesinde vâki çiraküyüğü ve canibî cenûbîsî Taf karyesine mürûr eden cadde üzerinde vâki beyen-nâs Giriz Köprüsü demekle ma'rûf olan Girisî atik ile mahdût nefsi Boğazlıyan nam karyenin bilcümle arazîsî ve yine karyei mezbûre mülhakatından olup cânibî şarkîsî Ağa Öyüğü ve cânibî garbîsî Hacı Rahim cırsî ve cânibî şimalîsî Çorak gediğinden bâlâsında Atik köprü yeri ve cânibî cenûbîsî Baba Yağmur tarikinden Kozan Özü ile mahdûd Gönenç nam karyenin kezalik bilcümle arazîsini ve yine livâyî mezbûrda vâki Baltı nahiyesinde kâine cânibî şarkîsî Aktaş ve Beşiktepe ve Karakesire Gül Tepe ile Kadılı meyânında vâki Yalnız mezara ve canibî garbîsî Acıçeşme ve Aköyük ve Kayalıboğaz ve Ziyaret Tepesi ve canibî kiblîsî Taş ocağı ve Çardak Güney mezar gediği ve Tuz yolu ve canibî cenubîsî Aktaş ve Körpınar ve Beserek tepesi ve Kanlı gedik ile mahdud Baltı Sarayı ve Elmahaculuyu bâlâ karyesinin kezalik bilcümle arazîsini ve yine karyeyi Baltı Saray kaleminde canibî şarkîsî Çifci öyüğü ve Dağılkan taşkın yolu ve canibî garbîsî karyei Daylıdan Elmahacılıyı bâlâyı mürûr eden yol ve canibî kiblîsî Çorak pınar ve Kanlı gedik ve canibî cenubîsî Akçabayı başında vâki Sivri burun ile mahdud karyei İğde kışlağın kezalik bilcümle arazîsini ve yine karyei Baltı saray kaleminde canibî şarkîsî Çeşme gediği ve Kamışlıca Birce kuyu ve Isıtma pınarı ve canibî garbîsî Mezar Gediği ve canibî kiblîsî Acıkuyu ve canibî cenubîsî Kavaklıviran ile mahdud Gedik İsa nam karyenin kezalik bilcümle arazîsini ve yine karyei Baltısarayı kaleminde kâine canibî şarkîsî Çoban Tepesi ve canibî garbîsî Be-

şiktaş ve canibî kiblîsi Korkuyu ve canibî cenu'-bîsi Acıkuyu ile mahdut Boymulhacı demekle arif nam karyenin kezalik bilcümle arazisini ve yine livayı mezburda Budaközü kazasına tabi nefis Sungurlu nam karye derununda kâin bir bab iki göz âsiyab ile karyei mezbure altında kâin Söğütlü değirmen denmekle şöhretine binaen tahdid ve tavsifden müstağni iki göz bir bab milk âsiyabını ve yine Budak özü kazasına tabi Selman karyesi hududunda kâin bir bab iki göz âsiyabını ve Hüseyinâbâd kazasına tabi Abdalata evkafından Yenice nam karye civarında kâin malûmu'l-hudut iki göz bir bab değirmenini ve yine Kızılkoca kazasına tabi vâkîfî mumaileyhin maskat-ı re'sî olan Yozgat nam karyede müceddeden bina eyleyüb vâkîfî mumaileyhe İntima ile şöhretlerine binaen her biri tahdit ve tavsifden müstağni seksen adet milk dükkânlarını ve ittisâlinde kâin müstemilâtı amlûmeyi hâvî malûmül-hudut bir bab milk hanını ve yine müvekkilim vâkîfî mûşarunileyh atyebî mâl ve ahsenî menâlınden ifrâz ve İmtiyâz eylediği nakdi râyicî fil-vakıt yirmibeş bin esedî kuruşunu hasbeten lillâhî ta'alâ ve taleben limerzât İ Rabbihil-a'lâ vakfî sahihî şer'î muhalled ve habsî sarîhî mer'î müebbed ile vakf ve habseyleyüb şol veçhile tayinî şurût ve tebyinî kuyûd mebsud eyledilerki meblâğı mer-kum yirmibeş bin kuruş rehni kavî ve kefilî melî ve ledel-istiğna ikisinden biri ile bâ'yedî mütevellî onu onbir hesabı üzere alâ veçhil-halâl istîrâh ve istiğlâl ve arazî mahdudei mezkûre ve değirmenler ve dekâkin ve han dahî ba-marifeti mütevellî icar olunup hasıla olan rey' ve nemâ ve gallât ve icarattan maskat-ı re'sîm olan salîfüz-zikir Yozgat karyesinde ubbâdî İbâdî enâm ve kâffeî ehli İslâm İkameti selâvatî mektube ve İc-rayî İbâdetî mergube etmek için •Menbenâ Mesciden benallahu lehû beyten fi'l-cenneti ma sadak şerifine İbtigaen müceddeden binâ ve İhyâ ve İkameti salâvatî mefruzu için İbadî mümini'ne İznî-âmmile İhyâ buyurdıkları mescidî şerif ve ma'bedî lâtifde sülehâyî ümmetten bir hub nefes ve hoş nefis takîy ve nakîy ve deyyin ve sâlih bir kimesne hatib olup eyyâmî Cum'a ve İydeyn de andelibi hoş âvâz gîbî negamatî dilistan ile hut-bei vâzihatülbeyâna müdavemet ile edâyî hizmet eyleyüb yevmî yirmi dört akça vazifeye mutasarrif ola ve muktedâi enâm ve pişivâyî hass ve âmm olmağa sâlih her biri tertîl ve tecvide vâkîf vüçühu kiraata ârif iki nefer kimesneler camîî şerifî mer-kumda İmamî evvel ve İmamî sâni olup her biri nevbeti günlerinde İkameti salâvatî mefruzu ile edâyî hizmet eyleyeler İmamî evvel olan efendî yevmî seksen akça vazifeye ve İmamî sâni olan efendî yevmî elli akça vazifeye mutasarrif ola ve İlmî makamdan habîr ve âvâz ve nagamatî dilpezîr hisâl ve fial-i hamîde ve etvar ve edvarî pesendide üç nefer kimesneler dahî müez-zinî evvel ve sâni ve salis olup her biri camîî şerifî mezkûrde evkatî hamseî mubarekede edâyî

hizmeti lâzime eyleyüb müezzin-i evvel olan yevmî otuzüç akça ve müezzin-i sâni olan yevmî otuz akça ve müezzin sâlis olan yevmî yirmiyedi akça vazifeye mutasarrif olalar ve her biri salâh ve İstikamet ve diyânet ve emânet ile mevsûf iki nefer kimesneler kayyim-i evvel ve kayyim-i sâni olup camîî şerifde İkadî kanâdil ve şumu' ile edâyî hizmeti lâzime eyleyeler kayyim-i evvel olan yevmî yirmibeş akça ve kayyim-i sâni olan yevmî on beş akça vazifeye mutasarrif ola ve her biri tâhiruz-zeyl ve masûn anîl-meylî iki nefer emin ve mutemet 'kimesne ferrâş-i evvel ve sâni olup camîî şerifî merkûmu rûz-u-şeb silûp ve süpürüp ve kapuların vakıt ve zamanıyla açıp kapayub ferrâş-ı evvel olan yevmî on akça ve ferrâş-ı sâni olan yevmî yedi akça vazifeye mutasarrif ola ve her biri mürettîl ve mücevvit İlm-i kıraatte fâzil ve fenn-i tecvitte kâmil iki nefer kimesneler camîî şerifde cûzhan olup yevmî birer cûz'î şerif tilâvetiyle beher mâh kıraat eyledikleri hatm-i şeriflerin birinden hasıl olan ücûrâtı cezîleyi vâlideyn-i vâkîf ruhlarına ve birinden hâsıla olan mesûbat-ı cemîleyi vâkîfî zil-avarif rûhuna İhdâ eyleyüp her biri yevmî onar akça cûzhan vazifelerine mutasarrif olalar ve yevmî onbeşer akçadan senevî müctemî olan kırkbeş kuruş surrâyî humâyûn eminleri marife-tiyle Medine-i Münevvere sallallahû taâlâ alâ münevverihâda ravzâi mutahharayı nebevîyye hüddâmına İsâl olunup anlar dahî beyinlerinde ba'del İktisam muvâceheî Resûli Kibriyada vakîf-ı mumaileyhe şefaati hasaney-i mûnciye rıcasında olalar ve bir mutemet ve müstakim fenn-i kitâbette mahir kimesne vakfî şerife kâtib olup bade edâil-hizme yevmî sekiz akça vazife-i kitâbete mutasarrif ola ve bir mukdim ve kârgüzâr ve müstakimül-etvar kimesne dahî câbî olup bade edâil-hizme yevmî yedi akça vazifey-i cibâyet verile ve vâkîfî mumaileyhin binâ buyurdıkları türbe şeriflerinde bir kimesne türbedar olup hizmet-i lâzimesin bade-edâ yevmî on akça vazifeye mutasarrif ola ve bir mustahik kimesne dahî vakf-ı merkume suyoğlu olup vakf-ı mezbûr şadrananının vesair mahallerinin ve vâkîf-ı mumaileyhin konağına câri mâi-lezizin suyollarını ledel-İktiza tamir ve termîn ile bade edail-hizme yevmî on akça vazifeye mutasarrif ola ve camîî şerifî mer-kum mihrabının cânibeyninde İkad İkad için her biri onikişer vukye olmak üzere iki adet ve anların dahî yanlarında şamdanlarda İkad için her biri onikişer vakiyye olmak üzere dahî iki adet ki cem'an dört adet şem'î asel kâfûrî İştirâ olunup bahaları ve İslâmbol'dan nakliye masarîfları beher sene galleyi vakıftan verile ve camîî şerif derununda ve minâre ve şadranan avlusunda ve türbe derununda talik olunan kanâdile mîkdarî kifâye ruğânî zeyt İstirâ olunup bahâsı galle-i vakıftan verilüp ruğânî zeyt için senevî beşyüz kuruşa değin galleyi va-

İftan verilmesi istikhar olunmayub kanadil mezkûre ilâd olunmamaktan ihtirâz olma ve canîlî şerîh ve suyoğların lade-iktîza tamir ve termîni ve hâşîçe ve hâşîrânın vesair mal-zemecânin tûcûl ve tabdîlî gâlibeyi vakf fazla-sâiden bâ-marifeti mütevellî rü'yet ve harç olma ve vâkıf-ı mumaileyh mademki lâhî-i lîbâ-i hayât müstâser olup ahye endâz sâhâyı vücut oldukça yevmî on akça vazife ile vakf marifetme mütevellî olup tabdîl ve tağyirî şurût ve kuyûd ve tefvîr ve takzîrî vesyifî mahfûz mevrûtan bade öle ve karreten şâbe ahîr yâ'î meşhyetlerinde ola ve ol zamanî nefis-matmalimeleri -icrâf ilâ rabbikî radhyeten merdîyye- Ayeti korimeci men tûkuna lâ'ibet edüp bu dâr-ı pür-nâdan gâşen-i bakîyye anâm ve safer eyleyeler hab-ı tabdîlî şurût ve kuyûd küllîyyan mesûd olup ancak yevmî on akça vazife ile tevhyetü vakfî merkûm vâkıfî mumaileyhın sâibî kabîr oğlu serbevâbân-ı der-ğâhı âlidâğ-easdetülü esyretî Ali bey hazretlerine mevrûta olup badehatı yine vâkıfî mumaileyhın batnân hâde batnân ve far'ân şâbe salin evlâdî zükûru ve evlâdî zükûrunun a'kâl ve erşed ve eslahına mevrûta ola ve gâlibeyi vakıftan er-babı vesyifînin vazifeleri esnede iki takat ile edâ olma ve vakıf mahfûzî tamir olur mahalleri var ise rü'yet ve takzîrî olmaktadır sonra fazla-yı vakf her ne zâhûr eder ise kazâlık batnân bade batnân evlâdî zükûr ve evlâdî evlâdî zükûr beyin-lerinde aleseevîyye tevzi ve takzîm olma mezkûre bâ tâlî evlâdî zükûrüm munkariz olar-lar ise evlâdî inâs ve evlâdî inâden mütevellîde sair evlâdî kazâlık batnân bade batnân faz-la-yı vakfa aleseevîyye mutasarrif olalar ve ehyâzû bilâhî-hâşîki-lîbâd bade inkrazîl-evlâd vâkıfî mumaileyhın ötekâsî ve evlâdî ötekâsî ve evlâdî evlâdî ötekâsînden aslah ve erşed ve a'kâlî yevmî on akça vazife ile vakfî mezkûre mütevellî olup fazla-yı vakfî dahi bevinlerinde aleseevîyye iktisam eyleyeler ve bîlâde zikrolan hademat valoftan biri fevt oldukça bebaas hizmetin rü'yetü kâdir erbabı istihkakdan oğlu var ise be-arz mütevellî oğluna verilüp oğlu müe-tahik değil ise re'yi mütevellî ile bir müstahik-kine verile ve erbabı cihâtı vakfî merkûmdan olan cihetlerini âbere ferâğ ve kasr-ı yed murad ederler ise ferâğlarına itibar olunmayup ol vâhile hizmetini târik olur ise yine be-erzi mütevellî müstahik-kine verile ve vakfî merkûme devleti aliyye-i obedyetül-İstimerârde darüsaadetle-şerife ağaları olanlar nâzır olup yevmî iki akça vazifelî nezarete tasarruf buyuralar ve mürûr-ı eyyam ve kûrûr-u şâhûr-u evâm ile şurûtu mezkû-reye rîdyet müteazzire olur ise menâfilî vakfa mezbûr haremeynî muhtaromeyn fukarâsına mevrûta olup ol dahi mümkün olmaz ise mutlâka fukarâyı mütevellîye mevrûta ola deyû şart ve tayin edüp akârâtı mezkûre ile nukûdu mezbû-reyi mütevellî mumaileyhe teslim eylediklerinde ol dahi teslim ve kabul eyleyüb sair evkaf

mütevellîleri gibi vakfiyet üzere tasarruf eyle-mişlerdir dedikte şibbet-tasdikle-şer'î vekillî muma-ileyh cânîbî vîfâktan semtî şikâka azimet ile ladeî kelâm edüp egerçî vakfî akar İmamı Muhtâr İmamı Azam ve humâmı eham sıracül-üm-metî kâşifül - gömme Ebû Hanîfetül-Küfî cûzi ve hayret-cezal ve küfî hazretlerinin re'yi münir ve mezheb-î hatîrlerinde sahîh lâkin gayrî lâzım ol-duğundan mesâde nukûdu mahudun vakfiyeti emme-i selâse-i neharîr mezhebî münirlerinde calz ve ana mübtenî olan şurût ve kuyud dahi şer'î nefazî calz olmamağla akarâtı mezkûre ile nukûdu merkûme vakfiyetinden bil-vekâle ru-cu' ve kemâ fil-evvel müvekkilim mumaileyhin müfikne istirdad muradimidir dedikte mütevellî-i suhanek cevap-ı mumtâze âğâz edüp egerçî hal bast olunan müvâl üzere olduğundan kıyî-ü-kâl yoktur lâkin vakfî akar fâzîlî samedânî hazretî Ebi Yusuf Esşehir Bil-İmamı's-sânî mezhebî şer-riyelerinde vâkıf mücerret vakaftü demekle vakif sahîh ve lâzım olup ve nukûdu pür-üdun vakfi-yeti dahi İmamı müteaber ve humâm-ı Cennet makarr Hazretî İmam-ı Züfer-tayyeballâhu medce-ahî bil-maktil - ezfer - den darici medarici rahmet-i bâri merhûm ve mağfurunleh İmamı En-sâd Riveyeti üzere calz ve şer'î cevâzî hâiz olmağın redd ve teslimden imtiaz' ederim deyû Mevlânâ mumaileyh huzurunda müterâfîân ve her biri mübteğâsınca fael-ü hasme talibân ol-duklarında mevlânâyı mumaileyh dahi tarafeynin kelâmına nezâr ve mennân lîthayir olmaktan ha-zer edüp âlimen bil-hîlâfil-carî beynel-eimmetil eslâf ve muraibin biemîlî mâlebüdde minhu fi hükûm-ı evkâf vâkıfî akar ve nukûdun lüzum ve sahhatine bedel hükûm vekillî merkûm yine mü-tevellî mumaileyh ile münazaaya şuru' edüp sihhatü vâkıfî nukûd egerçî re'yi İmam-ı ma'hud üzere müselemendir lâkin yine İmam-ı A'zam-ı ef-ham katında sihhat lüzumu müstelzim olmayub kabîlî rucu' olmağın benim içün rucu' mevrudur deyû nukûdu merkûme bil-vekâle istirdâd eyle-düğünde mütevellî reşid cevabı sedide mütesaddi olup işbu mukarrerat dahi umûru müselemat-tandır ancak Hazretî İmam-ı Ebu Yusuf Mezhebî Şeriflerinde vâkıf mücerret vakaftü demekle ve İmam-ı Muhammed katında dahi teslim-i ilel-mü-tevellî ve zikr-ı te'bid ile vâkıf müstelzimi lü-zum olmağın İmameynî İmameynî müşarun illeyhimâ kavilî münifleri üzere nukûdu ma'hud vakfiyetinin lüzumuna dahi hükûm taleb ederim dedikte mevlânâyı mumaileyh dahi temhîdî ka-vâid-i hayrî evlâ ve teşyid-i mebânî-i vakfî ahrâ görüp re'yi İmameynî üzere nukûdu merkûme vakfiyetinin lüzumuna dahi vekillî mumaileyh mehzarında hükûmî sahîhî şer'î ve kazâyı sarîhî mer'î edüp vakf-ı hâilî mahallinde badettahrir meân ba's olunan ümenâyı şer'îe huzûru şer'a ge-lüp alâ vukûhî inhâ ve takzîr etmeğün hükûmü mezbûr badet tenfizî - şer'î vakfî merkûm sa-

مؤتمنه

لما حضر عرفة الكعبة المشرفة في يوم النحر الثاني الوصل المستطاب
الصلوات والوقوف في كل ما تقدم ذكره من ايام الحج والعمرة
واعتصم بمسجد كعبه في يوم النحر الثاني والوقوف في كل ما تقدم ذكره
على ارض مكة المشرفة في كل ما تقدم ذكره من ايام الحج والعمرة
عالمنا المخلص الامير الميرزا محمد باقر الخراساني
المخلص امور دقاي الخراساني

بسم الله الرحمن الرحيم

بما وافق القضاء بما ان الرقاب عند الوقوف في كل ما تقدم ذكره
فان ذلك من اجابة الدعوات والوقوف في كل ما تقدم ذكره
اول ما يشرع في يوم النحر الثاني والوقوف في كل ما تقدم ذكره
في كل ما تقدم ذكره من ايام الحج والعمرة
واعتصم بمسجد كعبه في يوم النحر الثاني والوقوف في كل ما تقدم ذكره
على ارض مكة المشرفة في كل ما تقدم ذكره من ايام الحج والعمرة
عالمنا المخلص الامير الميرزا محمد باقر الخراساني
المخلص امور دقاي الخراساني

كلمة سنة اطا عنه سمي بوقور وما تقدموا لانفسكم من خير تحفة
مقتضا سنيه رضاي وب غفور اوله امور انكسارته محمد غفور
اليوب على انفسه مطهر نوقور قلن اولان من منم صاحب طيبته
مستطاب فطرت وسيله اتفاق مال وزرعه استار منال المفسر
آخرت اعوج اعداد زار واسحاق جاهات محتاجين اليه اقتضاي
ذخاير معاد ابراهيم رضاي وب جملي غايت مرام ونهايت مرام ونها
مياض مقبران وسيله سعادت احرويه واقباي مراسم مبراق
واسطه دولت سرمدته بيلجكه اذا مات ابراهيم انقطع عنه الا
عن ذلك علم يقتض به وولد صالح يدعوا له وصداقه حارة حديث
صحيح الاستاذينك مضمون شريف ويكون منيفي تحفظه الجليل
اشيكتان صحت نصايك باعني وذل عفت وديانك صاحب بايقا
حصة ما يزين برکت غيرة امين اولان سرديا من درگاه عاليد صاحب
الخيرات والحسنات ورا غنا صدقات والذرات عند الامام اولاد
جامع الحمد والمكادوم سعادت لولا ديا ملو عبد الجبار واذه كسيد الحاج
مصطفى بك ابن الزعم احمد باستان عمر غا دخي اخوان اتفاق سعادت
اخرويه والكتساب حسناق سيادت ابدته به نيت سيور ملكه طرف
بش عدت نقبين اولان باش كات كسيد ابراهيم صددى اقتدى
ابن الزعم الحاج آتوب اذى محمديه اسلا مبولك كرك كبره وارويرة
وسيقه ره خرد الاسامى مستدين بصور زنه عقد مجلس شرع شرف
ونسط استاده شريف محمدى لمدون واقف موي اليه عبد الجبار واذه
استد الحاج مصطفى بك طرفين ورفاقى الذكرى تقريه ولاجل التسهل
دعواى بوجهه وكين اولادى الحاج على اغا ابن عثمان والحاج سليمان غا
ان حسني شهادتله له محض خصم جاهد شرعه ثابت وثبوت كانه
حك شرعي لاحق اولاد مورث الامام اعلم ان شريف ابن عبد الله مجلس
معه و مد كورده ذكرى قى وقف شريفه كرجل التسهيل ولاقام امر
التكميل متولى نصب وتعيين اولان بالفضل كرك كبره امين اولاد سرديا
دركاه عاليد عمدة الامام جد والاكادوم سعادت ملو الحاج على اغا ابن اعلم
اغا محضرتك باليكاله اقرار شعري اعتراف شعري معراجى برفق
بالاسم خلف شريف عنيت ردك الله تعون ملك تامه هلا ووزر محمديه
وقف ابي الدر ك صدد ربه دكس مؤكل موي اليه كيدن ملكت
وحق اولاد بوز واقف استخا غندن بوغاز لسان قضاسيند واقف جان
شرفى كونه ويراند اورج تادلا وجانب غن بيسى من فوج اوزرى
الله توزان اوزنك قا وشدهى جانب شما بيسى من فوج ملك قره
جاقه سندن واقف جراق او بوي وجانب جنو بيسى طاقتيه سندن
ايدن جاده اوزندن واقف بين لسان كرك كبره كور بيسى ويكلم معروف اولان
جس عتيق الله محدد نفس بوغاز لسان نام قره نك بالجهل اراضيدونه
قره مغروره ملخاشدك اولون جانب شرفى كسي اعنه او بوي وجانب
غر بيسى حاجي رحيم جبرى وجانب شما بيسى جوزاق كد كيدنك بالاكندن
عتيق كور بوى وجانب جنو بيسى بايا بغور كرك بقندن توزان اوزرى
الله محدد كور نام قره نك كد كد كد بالجهل اراضيدونه سندن لواء
مغرورده واقف بالي ناخه سندن كانه جانب شرفى كسي اق طاش
وليك ديه كور كبره كل ديه الله قاضى ميا سندن واقف بالكر كرك
وجانب غن بيسى حاجي چشمه واقف اولون وقاى بوغاز وزيادون ديه
وجانب قبلى طاش او جانغى جار داق كورى مزار كديكى ووزر بوي
جنو بيسى اق طاش و كور بى كار و بى سرك ديه سى وقلو كد كد الله
مغرور باقى سرى والمما حيلوى بالقره سندن كد كد بالجهل
اواضيدونه قره دى بالي سرى كندن جانب شرفى كسي حاجي اويون
وطا غلطان طاشقين بوي وجانب غن بيسى قره دايلى المما حيلوى

معهودة بعداوی و کرة تحت اخرى يد مشيتلر نه اولدو
 نفس مطمئنة لری ارجعی الی ربک راضیه مرضیه آیت
 منظومه اجابت اربوب بود بر عنادن کلشن بقاوه
 یلیه رباب بنیدل شروط و قنود کلکنا مسدود اولوسا
 دن قه وظیفه ایله تولیت وقف برتوم واقف موی الیهک
 و غایب توایین برکاه عالمدن سعادت لوستد علی بن حصرت
 مشروطه اولوب بعد نه واقف موی الیهک بطن بعد بطن
 عیصل اولاد کوری اولاد اولاد کورین اعقل وارشد
 مشروطه اوله و غله و قنودن ارباب وظایفک وظیفه لری
 ایک نقیسط ایله اولوب و قنود محتاج تعمیر اولود عملی
 زوت و تکمیل اولدو نقصکری قنوده وقف هر نیم ظهور ایدر
 کذلک بطن بعد بطن اولاد کور و اولاد اولاد کلکنا
 و تقسیم اولدو معاذ الله تعالی اولاد کور متفرع اولدو ایسه اولاد
 اولاد اولاد متولد سائر اولاد کذلک بطن بعد بطن
 علی السویه مقصود اولدو و العباد بالله الخالق العباد بعد اوقات
 وقف موی الیهک عتقاسی اولاد عتقاسی اولاد عتقاسی
 وارشد و عتقاسی اولدو وظیفه ایله وقف موی اولدو
 و تقی و تقی بطن علی السویه اقسام ایله لرو اولاد کور
 و قنودن بری فوت اولدو با یاسی خد متین رفته قاده اولدو
 اولدو ایسه با برین متولد اولدو و بریلوب و علی مستحق
 زای متولی ایله بر مستحقه و بریله و ارباب جهات وقف موی
 جهتی خیره فخر و مقصد مراد اولدو ایسه فراغله اعتبار
 اولدو جهه خدمتی نازک اولدو ایسه با عرض متولی مستحق
 و وقف موی دولت علمه ابدیه الاستمراره دار السعاده
 اغاری اولدو نافر اولوب موی ایله وظیفه نظادته تصرف
 و مرور ایام و مرور شهر و اقوام ایله مشروطه مذکوره بر رعایت
 اولدو ایسه منافع وقف موی برین محتومین شرف ایسته مشروطه
 اولدو موی اولدو ایسه مطلقا فقرا مسکین مشروطه اولدو
 و بعضی ارباب عقارات مذکوره ایله تقود موی بر سون موی
 تسلیم اولدو موی تسلیم قبول ایلوب سائر اوقاف متولید
 و قنود اولدو تصرف ایلملر و دید که تحت التصدیق الشرعی
 موی ایله جانب و فاقدن تحت شفاعه غریمت ایله اعاده کلام
 اکرجه وقف عقار امام مختار امام اعظم و همام اقر تسراج الامم
 الغیة ابوحنفه الکوفی جوزی خیر الخیر و کوفی حضرت بکر بن
 و برده خطیر لری صحیح لکن غیر لادم اولدو بعدن ما عدا القنود
 و قنود ایله نلک بخاری مذهب مندر لری جانز واکام متولی اولدو
 و تقی و تقی شرف نقاد جانز اولدو معقله عقارات مذکوره ایله
 مرقومه و قنودن بالوکاه رجوع و کافق اولدو موی الیهک
 استرداد مراد مدد دید که متولی سکنساز جوار محمد اوفه
 اکرجه حال سبط اوقاف منوال اولدو اولدو بعدن قیل و قال نوقله
 وقف عقار خاص صمدانی حضرت ابی یوسف الشهبز بالامام الثالث
 شریف لری واقف موی و قنودن دیکله وقف صحیح اولدو اولوب
 بر سولک و قنودن موی امام معتبر و همام جنت فقر حضرت امام

معهودة بعداوی و کرة تحت اخرى يد مشيتلر نه اولدو
 نفس مطمئنة لری ارجعی الی ربک راضیه مرضیه آیت
 منظومه اجابت اربوب بود بر عنادن کلشن بقاوه
 یلیه رباب بنیدل شروط و قنود کلکنا مسدود اولوسا
 دن قه وظیفه ایله تولیت وقف برتوم واقف موی الیهک
 و غایب توایین برکاه عالمدن سعادت لوستد علی بن حصرت
 مشروطه اولوب بعد نه واقف موی الیهک بطن بعد بطن
 عیصل اولاد کوری اولاد اولاد کورین اعقل وارشد
 مشروطه اوله و غله و قنودن ارباب وظایفک وظیفه لری
 ایک نقیسط ایله اولوب و قنود محتاج تعمیر اولود عملی
 زوت و تکمیل اولدو نقصکری قنوده وقف هر نیم ظهور ایدر
 کذلک بطن بعد بطن اولاد کور و اولاد اولاد کلکنا
 و تقسیم اولدو معاذ الله تعالی اولاد کور متفرع اولدو ایسه اولاد
 اولاد اولاد متولد سائر اولاد کذلک بطن بعد بطن
 علی السویه مقصود اولدو و العباد بالله الخالق العباد بعد اوقات
 وقف موی الیهک عتقاسی اولاد عتقاسی اولاد عتقاسی
 وارشد و عتقاسی اولدو وظیفه ایله وقف موی اولدو
 و تقی و تقی بطن علی السویه اقسام ایله لرو اولاد کور
 و قنودن بری فوت اولدو با یاسی خد متین رفته قاده اولدو
 اولدو ایسه با برین متولد اولدو و بریلوب و علی مستحق
 زای متولی ایله بر مستحقه و بریله و ارباب جهات وقف موی
 جهتی خیره فخر و مقصد مراد اولدو ایسه فراغله اعتبار
 اولدو جهه خدمتی نازک اولدو ایسه با عرض متولی مستحق
 و وقف موی دولت علمه ابدیه الاستمراره دار السعاده
 اغاری اولدو نافر اولوب موی ایله وظیفه نظادته تصرف
 و مرور ایام و مرور شهر و اقوام ایله مشروطه مذکوره بر رعایت
 اولدو ایسه منافع وقف موی برین محتومین شرف ایسته مشروطه
 اولدو موی اولدو ایسه مطلقا فقرا مسکین مشروطه اولدو
 و بعضی ارباب عقارات مذکوره ایله تقود موی بر سون موی
 تسلیم اولدو موی تسلیم قبول ایلوب سائر اوقاف متولید
 و قنود اولدو تصرف ایلملر و دید که تحت التصدیق الشرعی
 موی ایله جانب و فاقدن تحت شفاعه غریمت ایله اعاده کلام
 اکرجه وقف عقار امام مختار امام اعظم و همام اقر تسراج الامم
 الغیة ابوحنفه الکوفی جوزی خیر الخیر و کوفی حضرت بکر بن
 و برده خطیر لری صحیح لکن غیر لادم اولدو بعدن ما عدا القنود
 و قنود ایله نلک بخاری مذهب مندر لری جانز واکام متولی اولدو
 و تقی و تقی شرف نقاد جانز اولدو معقله عقارات مذکوره ایله
 مرقومه و قنودن بالوکاه رجوع و کافق اولدو موی الیهک
 استرداد مراد مدد دید که متولی سکنساز جوار محمد اوفه
 اکرجه حال سبط اوقاف منوال اولدو اولدو بعدن قیل و قال نوقله
 وقف عقار خاص صمدانی حضرت ابی یوسف الشهبز بالامام الثالث
 شریف لری واقف موی و قنودن دیکله وقف صحیح اولدو اولوب
 بر سولک و قنودن موی امام معتبر و همام جنت فقر حضرت امام

hih ve lâzım ve sarih ve mütdehattım olup fi ma-ba'd nakz ve nakizine mecâl muhâl oldu (FEMEN BEDDELEHÜ BA'DE MA SEMIAHÜ FEİNNEMÂ İSMUHÜ ALELLEZİNE YÜBEDDİLÜNEHÜ İNNAL-LÂHE SEMİÜN ALİM) ve ecru'l-vâkıfı alel - hay-yi'l - Cevâdi'l - kerim cerâ zâlike ve hurrire fi ğur-reti Muharremi'l - harâm liseneti hamse ve tis'ine ve mietin ve elf. Gurrei Muharrem 1195

ŞUHÛDU'L_____HÂL

Fahri'l - Ulemâi'l - Kiram Hasan Efendi İbni Süleyman Müftii Bozok

Umdetu'l-Fuzalâil - Fiham Musa Efendi Elmü-derris bi-Medrese-i Ahmet Paşa

Zubdetül ülemail kiram Ebu Bekir Efendi el mü-derris bi-Medrese-i Sungurzade

Zuhrül - fuzalâil - kiram Ahmed efendi el müder-riş bi-Medrese-i Mustafa Paşa

Fahrül - hutabâil - Kirâm Hatib Mehmet Efendi

Umdetün - Nuvvabil - Müteşerriin Ömer Efendi ennaib

Zübdetü Erbabit - Tahrir Mustafa Efendi El Kâtib

Fahrül - Akran Hatib Zade Mehmed Efendi

Fahrül - Emsâl Elhac Mehmet Zade Esseyyid Ali Ağa

Fahrül - Endad Boğazlıyanlı Zâde Esseyyid Meh-med Bey

Fahrül Akran Sungur Zade Ahmed Ağa

Fahrül Eşbah Arslan Paşa Zade Mehmed Bey

Fahrül Akran Ahmed Efendi kâtib-i Gümrük-ü Kebiri Asitâne

Zuhrül-eşbah elhac Abdullah Ağa Emîni San-duk-u Gümrük-ü Kebir
Ümdetü-Erbabül - Kalem Kâtib Elhac Ömer Efendi

Fahrül - Akran Çerkez Elhac Ali Ağa

Fahrül-Emsâl Zileli Elhac Mehmed

Fahrül-eimme elhac İsak Efendi İmamı Camii Hace Paşa

Fahrül-Akran Abdülbâki Ağa

Umdetül - Endad Ömer Efendi Zade Mehmet Emin Efendi

Fahrül-Akran Yusuf Elhac Mehmet Şahin Bey

Kıdvetül - Emacidi vel-a'yân halen muha-sibi haremeyni muhteremeyn Efendi zîde mec-duhü ba'det - tahiyetel vakfiyesi inhâ olunur ki Yeni il Voyvodası Serbavvâbini Dergâh-ı Âli Ab-dulcabbâr Zâde İzzetlü Mustafa Bey - Zide Mec-duhü - nun müceddeden İhdâs ve İhyâsına mu-vaffak olduğu vakfının vakfiyye-i ma'mulün bihâsı Nezaretimize ilhak ve Haremeyn-i şerifeyn muha-sebesine kayıt olunması bâ-arzuhal ledol - İstid'a Haremeyn Mufettişi Efendiye havale buyurulduk-ta ihticaca selâhiyeti i'lâm olunup mucibince mahalline kayıt olunması için musahhahı emri âli sâdir olmağın mektub tahrir ve İrsâl olunmuştur bimennihi taâlâ vusulünde gerektirki vakfiyye-i mezkûr bi-ibaretihâ kaleminize kayıt ve nezare-timize ilhak olunup mucibi mektub ile âmil ola-sız vesselâm fi 5 R. Evvel Sene 1195. Ezafulibâd Elhac Cevahir Ağayı darüssaade.

SÜLEYMAN BEY'İN VAKFİYESİ

Bâ imza-i es'seyyit Mehmet Münib Rei-sü'l-Esâtize fi'd-dâireti's-Sultâniye Müfettiş-i Ev-kafi'l-Haremeyni's-Şerifeyn Gufira Lehu

629 nolu defterin 199 sahife ve 220 sıra-sında kayıtlı Yozgat'da (Abdülcebar Zade Sü-leyman Bey ibni Ahmed Paşa ibni Ömer Ağa) vakfına aid 23/Safer/1208 tarihli vakfiyenin ör-neğidir.

VAK

F-I

Mekteb-i şerif ve dekâkin ve nukudu sahibü'l-hayrat ve'l-hasenât Abdülcebar Zâde Süleyman Bey İbni'l-Ahmed Paşa İbni'l-Ömer Ağa der Karye-i Yozgat nâm tabi-i kazâ-i Kızılkoca der İlva'l Bozok Kayıt şut müceddeden be-Muhasebe-i Evkâf küçükfermude vakfiyye-i mamulünbihâ bâ-ilâm-ı müfettiş-i haremeyni's-şerifeyn ve bâ-arzı İzzetlü Osman/Ağa-i Babu'ssa-adeti'l-alıyye e'nnâzir bâ-fermân-ı âli el-vâki 23. Safer 1208

Hamd-i cemil-i mevfur ve şükr-ü cezili gayri mahsur ol vâkıfı hafâyâyı zamâyir ve kâ-şif-i habâyâyı serâir olan Cenâb-ı Mücid-i âmme-l mümkinât ve menşi-i kâffe-i masnûat - Tealâ şa-nuhu ani's-şübhetli ve'l-misil ve tekaddese zâtu-hu ani'n - naziri ve-l-âdil - hazretlerinin Dergâh-i

Akdes ve bârigâhı mukaddesine sezavar ve vâ-cibü'l - iktisardır ki cem-i kâinatı acibu't-terkib ve cümle-i mevcudatı garibüt-tertib olduğu halde bikusur min gayri futür nesk-ı vâhid üzere İbda' hususan nev'i benî âdemi kudret-i kâmile ve hik-met-i şâmile birle İnşâ ve İhtirâ' edüp dünyâyı

mezrea-i Ahiret ve Ulây-i zeria-i âkibet eyledi ve akl-ı selimi olanları ahra ülâdan evlâ ve ahra idüğüne vâkif ve zihni müstakimi olanları derecâtı ukbayı dünyadan alâ idüğüne ârif kıldı ve selavâtı tayyibât ve tahiyâtı hâlisât ol Sultânı Cumhûr-u Embiyâ ve unvân-ı menşuru asfiya, mazhar-ı feyz-i hakâyık ve hâfız-ı esrâr-ı dekâyık İmâm-ı Kâ'be-i Kuds ve Hümâm-ı Medine-i ins, sadr-ı süffe-i safâ ve bedr-i kâi şâh-ı râh-ı Hüdâ Resûl-ü Ekrem ve müctebâ ve Nebiyyi Muhterem ve Mürtezâ Muhammed Mustafa (Sallallâhü Teâlâ Aleyhi ve sellem hazretlerinin meşhed-i muattar ve merkad-i münevverlerine olsun ki vücûd-u şerifi sebep-i icâd-ı kevn-ü mekân ve bâis-i hilkat-ı ins-û cân oldu ve tahiyât-ı feravan ve teslimât-ı bî-pâyân âl ve evlâd-ı kirâm ve eshâb-ı zevî'l-ihitramlarına olsun ki, her biri sırat-ı müstakimde necm-i Hüdâ be felek-i ihtidâda şems-i duhâ oldular - Rıdvânullâhî Teâlâ Aleyhim Ecmaîn - Emmâ ba'd; işbu ruhsâre-i sâhife-i sihatı birrügase beraa-i tahririyle pür ziver olmağa bâis ve bâdî' ve sebep ve dâi oldurki sâhibü'l-hayrâtı ve'l-hasenât ve tâlibülmeberrâtı ve'l-mesûbât bâis-i hazel-kitâbi'l-müstedâb halen Bozok Mutasarrıfı ve Yeni il Voyvodası Ser bevâbîn-i Dergâh-ı Âliy umdetü'l-emâcidi ve'l-eâlî câmiü'l-mehasinî ve'l-meâlî Abdülcebbar Zâde Süleyman Bey İbn-i Ahmet Paşa İbn-i Ömer Ağa tarafından vakf-ı âtizzikri - takrire ve dâvâ ve husûmet ve rucû ve istirdâ da vekil olduğu Hâfız el-hâc Mehmet Efendi İbn-i Ahmet ve Mustafa Ağa İbn-i Abdullah şahâdetleriyle sâbit ve subût-u vekâletine hüküm-ü şer'i lâhik olan Mir-i mumailayhin vekil-i harc-ı Ali Efendi İbn-i Mehmet mec'lisi şer'i şerifi âmihü'l-imâd ve mahfel-i dîn-i münif-i râsihü'l - evtâdda vakfı caiz-zikre liecli't-tescil ve l-itmâmi'l-emri ve 't-tekmil mütevellî nasb ve tayin olunan Bevvâb-ı Sultânî Hüseyin Halife İbn-i Osman mahzarında ikrâr-ı sahih-i şer'i ve i'tirâf-ı sarih-i mer'i edüp müvekkil-i mîri mumâileyh vaktâki hâl-i hayat ve hîn-i sebatta emr-i miâd ile meâlî hal ve memâtı tefekkür ve dâru'l-hülûd olan âhiretde muminin-i muhsinîn için a'dat olunan ucûr ve mesûbâtı tezekkür edüp (MEN AMİLE SÂLIHAN MİN ZEKERİN EV ÜNSÂ VE HÜVE MÜ'MİNÜN FELENUH-YİYENNEHU HAYÂTEN TAYYİBETEN VE LE NECZİLENNEHÜM ECREHÜM Bİ AHSENİ MA KÂNÖ YA'MELÜN). mânây-i şerifinin mefhûmunu bâ'dezzikir (MÂ İNDEKUM YENFEDU VE MA İNDALLÂHİ BÂKİN) mânây-i hakikat agâh (VEMÂ TUKADDİMÜ LİENFÜSİKÜM MİN HAYRİN TECİDÜHU İNDALLÂHİ) müeddây-ı letâfet pirâsından pür intibâ olup (EDDÜNYA MEZRAATÜ'L - ÂHİRE) mistâkinca mezrea-i ukbâyı dâimetü'l - bekâ olan dünyâyı deniyye-i lâzimetü'l - fenâda tehye-i zâdi tedebbür edüp hayât-ı fâniyeden murâd fezâyı dünyâda bizri hayrâtı hirâset ve tahmiyye hasenâtı ziraat etmeğe ikdâm ve «yevme yestazillül mer'u tahte zillî sadakâtihi» mazmûn-u şerifi üze-

re tahsil-i merâtib-i âliye ve tekmil-i derecât-ı sâmiyye ihtimâm-ı tam itmek akdemü Kâffe-i a'mâl ve ehemmi-âmme-i âmâl olduğuna vâkif olmağla (KÜLLÜ NEFSİN ZÂKATÜ'L - MEVT) mefhûmunun vâkıfları ahvâl-i cihana ârif ve maali tasarıf-ı zamana vâkif olup vaktı fırsatı ganîmet ve ruhsatı sihatı devlet bilüp tahsil-i rızây-ı Hakk'a azîmet ve ikâmet-i sünnet-i seniyyeye himmet kılip (MESELÜ'L-LEZİNE YÜNFİKÖNE EMVÂLEHÜM Fİ SEBİLİLLÂHİ KEMESELİ HÂBBETİN ENBETET SEB'A SENÂBİLE Fİ KÜLLİ SÜNBULETİN MİETU HABBEH VALLAHÜ YUDÂİFU LİMEN YEŞÂU VAL-LÂHU VÂSİUN ALİM) nass-ı celilü'l-measiri ile (İZÂ MÂTE İBNU ÂDEM İNKATA'A AMELİHU İLLÂ AN SELÂSİN, İLMUN YÜNTEFEU BİHİ VE VELEDÜN SÂLİHUN YED'Ü LEH VE SADAKATÜN CÂRİYETÜN ALÂ İBÂDİLLÂHİ TA'ÂLÂ) Hadis-i şerifi müstebleğu'l-ömfihiri fahvasını İdrâk ve iz'an edenler ecmel-i sadakâta mukâderet birle vâsıl-ı sa'adet-i sermediyye oldukları cezmi gerde-i ülü'l-obsâr olmağın müvekkilim mîri mumâileyh dahî Cenâb-ı Rabbi'l - erbâb ve mâlikûr-rîkâbın ihsan eylediği niam-ı celile ve mineni cemile-i badet - tefekkür (İNNE - HASENÂTİ YÜZHİBNE'S - SEYYİÂT) nazmi lâtifi üzere vesile-i fevz-i sa'adet ve sebep-i tahsil-i rızây-ı Rabbü'l-izet olduğu muhakkak ve müsbet olan hasenât-ı bâkiye cânibine meyl-u azîmet ve ahsebi-l-kudreti tedâriki zâd-ı âhirete müsâraat birle vakf-ı câiz zikrin sudûruna değin bâ-hüccet-i Şer'iyye yedinde milk ve hakkı olup maskıt-ı re'si olan BOZOK Sancağında vâki Kızılkoca kazâsına tâbi' Yozgat nâm Karyede vâki milk arsa üzerine kendi malı ile hasbeten lillâhî Telâ ve taleben limerzat-ı rûh-ı resûlü'l-muallâ müceddeden binâ be ihyâsına muvaffak olduğum mektebi şerifi ve yine bâ-hüccet-i şer'iyye yedinde milk ve hakkı olup mektebi mezkûrun havlusı divarına muttasıl cânib-i kiblişi Ali efendi hanı ve cânib-i şarkisi mektep divarı ve cânib-i ğarbisi çarşu caddesi ve tarafı râbii eski hamam caddesi ile mahdud bir birine muttasıl on iki adet dükkânlarını ve yine karye-i mezkûrda vâki merhum birâderi Mustafa beyin câmiî şerifine muttasıl bir taraftan câmi-i mezkûr divarı, iki taraftan tarikiâm ve bir taraftan câmi-i mezkûrun memşaları ile mahdud milken binâ eylediği bir birine muttasıl malûmu'l-müştemilât altı adet dükkânlarını ve yine mezkûr camii şerifin karşısında vâki bir taraftan tarik-iâm ve iki taraftan müvekkilim mîri mumâileyhin sakın olduğu konağı ve bir tarafı ekmekeci fırını ile mahdud vakıf eylediği konağına muttasıl on üç adet dükkânlarını ve yine müceddeden milken bina eylediği bir tarafı mezkûr konağı ahuruna muttasıl kapu canibine değin ve iki taraftan tarikiâm ile mahdud on adet dükkânlarını ve yine müceddeden bina eylediği Timurcu Zade hanesi zirinde olan bir taraftan nehr-i cari iki taraftan tarik-iâm ve bir taraftan Timurcu Zade menzilli ile mahdud üç adet kasap dükkânlarını ve yine

mezkûr kasap dükkânlarına muttasıl malûmu'l-müştemilât bir adet ekmecki dükkânı ve yine karye-i Yozgat'da Ayşe hanım bahçesi demekle arif bir taraftan nehr-i carî ve bir taraftan köprü ve bir taraftan tarik-i âm ve bir taraftan zikri âti bahçem ile mahdut arsaları senevî doksan akçe mukâtaai kadime ile tasarruflarında olan birbirine muttasıl malûmu'l-müştemilât tahminen kırk dönüm miktarı iki kıt'a bağ ve bahçelerini ve yine zikrolunan bahçelerin zirinde olup bir tarafı tarik-iâm ve bir tarafı nehr-i carî ve bir tarafı ittisalinde olan bâlâ da mezkûr bahçeler ve bir tarafı çiçek oğlu bahçesiyle mahdut arsası senevî otuz akçe mukâtaai kadime ile tasarrufunda olup üzerinde mağrus milki olan eşcar ve kûrumunu ve yine Bozkur Sancağında Budak özü kazasına tabî kalın saz nâm karyede vâkî Karaosman bağı demekle arif arsası kezalik senevî otuz akçe mukâtaai kadime ile tasarrufunda olup üzerinde eşcâr ve kûrumu yedinde milk ve hakkı olup kible tarafı merhum Osman efendi bağı, şark tarafı Budaközünden vakıf değirmen harkına giden tarik-i âm cenub tarafı hark-ı mezkûr ile Melek nâm hârunun bağına varır tarik-i âm garbî tarafı Osman efendi bağına varır tarik-i âm ile mahdut malûmu'l-hudut bir kıt'a kûrumu bağına ve yine karye-i mezkûrde vâkî kebir bağ demekle malûm arsası senevî kırk akça mukâtaai kadime ile tasarrufunda olup üzerinde olan eşcâr ve kûrumu yedinde milki olup bir tarafı bazan Abdülaziz oğlu bağı ve bazan Hancı Ömer bağı cânibinde olan tarik-i âm ve bir taraftan değirmen harkına varır tarik-iâm ve bir tarafı mezkûr değirmenin harkı cânibinde elhac Mehmet bağı ve garbî tarafı Abdülaziz bağı cânibinde elhac Mehmet bağı ile mahdut tahminen altı dönüm miktarı bir kıt'a milk bağına ve yine karye-i mezkûrde vâkî Hasan Bese bağı demekle maruf arsası senevî yirmibeş akçe mukâtaai kadime ile muvekkilim mumalleyhin tasarrufunda olup üzerinde mağrus eşcar ve kûrumu yedinde milk ve hakkı olup kible tarafı Kel Ebübekir nâm kimsenin tarik-i âm cânibinde olan bağı ve şark tarafı tarik-i âm ve cenub tarafı ittisalinde tarla harkına varır tarik-iâm ve garbî tarafı kel Ebübekir bağı ittisalinde olan hark ile mahdut kezalik eşcar ve kûrumu milki olan tahminen dört dönüm miktarı milki olan bir kıt'a bağına ve yine bâhüccet-i şer'iyye yedinde milki olup mâruz-zikir Yozgat karyesinde vâkî bir taraftan bazan tarik-i âm ve bazan Halit Ağa konağı konağına varır tarik-i âm ve bir taraftan Başçavuş Halil Ağa konağı ile Ahmet Bey Hanesine giden tarik-i âm ve bazan Ahmet Bey konağı ve bir taraftan bazan tarik-i âm ve bazan Halit Ağa konağı ile camii şerif karşısında olan on iki bâb dekâkin ve bir taraftan dekâkin-i mezkûrun bâlâsından konağı mezkûr kapusu önünden medrese-yi mezkûreye giden tarik-i âm ile mahdut hâlen derûnunda sâkin olduğu konağının dahiliyesinde fevkanî sağır ve kebir Hanutu müteaddide maa kiler

vesalr havlu ve mâ-i carî ve hariciyesinde vakı bilcümle hanutu müteaddide ve hablu ve mâ-i carî ve cüzi ve külli tevabî ve levahik ve kâffe-i müştemilâtiyle ve hareme mahsus bir hamam ve ittisalinde vakı eşcâr-ı müsmire ve ğayr-ı müsmireyi hâvi hadîka ve havuz ve müteaddit sokak kapısını müştemil bir bab kebir milk konağını ve atyab-ı mal ve mekâsib-i helâlden ifrâz ve kemâl-i imtiyaz ile mümtaz eylediği râyicün fil-vakt onbin kuruşunu hasbeten lillâhi-l-Ahad ve taleben limerzâtı Rabbi's-Samed vakf-ı sahîh-i şer'i müebbed ve habs-ı sarîh-i mer'i muhallet ile vakf ve habsedüp şol veçhile tayin-i şurût ve tebyîn-i kuyûd eyledi ki dekâkin-i emzkûre ve bağ ve bahçeler bâ yedi mütevellî senevî şânib-i vakıftan icâre-i vâhîde-i sahiha ile tâlibine icar oluna konağı mezkûr dahî senevî cânibi vakfa yedi bin akçe icâre ile evlâdım ve evlâdi evlâdım ve evlâdi evlâdi evlâdımın zükür ve inasına icar olunup derûnunda ancak icârey-i mezkûre ile evlâdım sâkin ve mutasarrıflar olup âhare icar olunmaya ve meblâğı mezkûr on bin kuruş dahî yine vakf-ı mezbûr için münâsîp mahalde akara tedbil ve icâreteyn-i misliyeyn ile tâlibine icar olunup hasıl olan gallâtından mekteb-i merkûmda iki adet ehl-i ilim ve dindar ve müstakimül-etvar mücevidü'l-Kur'ân ve sarf ve nahivde âlim ce niknâm kimesneler hoca olup biri biriyle ittifak ve ittihad ederek sibyanâ talim-i Kur'ân-ı Azimü'sşân'a ikdam ve ihtimam ile edâyı hizmet edüp ve sibyanâdan ahftalık ve yıllık nâmiyle bir akça ve bir habbe matlub etmeyüb ve beher yevm bade'l-asr mektebi mezkûrde bilcümle sibyan ile üçer ihlâs-ı şerif ve birer Fâthay-ı şerife kirâat ve hâsil olan mesûbât-ı celilesini bu hakirin ve ebevcynimin ruhlarına ihdâ ve beher yevm birer Yâsîn-i Şerif ve beher sene Ramazân-ı serifde birer Hatmi şerif-i kelâmullah eyleyüb hâsil olan sevâbını yine benim ve ebevcynimin ruhlarına ihdâ eyleyüb bu hizmeti celile mukâbelesinde hâce-yi evvel yevmi seksen dört akça ve hâce-yi sâni yevmi seksen üç akçe vazifeye mutasarrıf olalar ve bir salâh ve istikâmet ve diyânet ve emânet ile marûf söfi-ü sâfi kimesne mektebi mezbûrda ferrâş olup derûnunu ve sah-i ğubardan tathîr ve kapusunu vakit ve zamaniyle feth-u küşât eyleyüb hizmeti mukabelesinde yevmi on akça vazifeye mutasarrıf ola ve mekteb-i mezkûrun ocağında ihrâk ve vakt-ı şitâda derûnunda olan Hoca efendiler ve sibyan zaruret çekmemek için vakfı mezbûrun gallâtından olmak üzere senevî dokuz bin akça Hatab-bahâ verilüb mütevellî-i vakıf marifetli ve Hoca efendiler marifetleriyle mikdâr-ı kifâye hatap iştirâ olunup mektebi mezkûrda hıfz ile vakt-ı şitâda ihrak oluna ve mektebi mezkûrde ferrâş olan efendi beher yevm beş vakit namazda birâderim merhûmun camii şerifi kapusunda türbe önüne durup edâyı selâttan sonra cemâatı mü'minin hurûcu esnasında Elfatihâ deyüb cemâati müslimin ile, Türbe-i Şerif mukâbilinde bir

Fatıha-ı Şerif kıraat eyleyüb sevâbını bu hakire vesâir türbode metfûn olanların ve ebeveynim ve cümle an'âmın ve mü'minât ruhlarına ihdâ edüp bu hizmeti mukabelesinde yevmi on akça vazifeye mutasarrif ola ve mektebi mezkûrun beher sene kongerelerine kâğıt - bahâ ve hasır bahâ olmak üzere bin beş yüz akça harç ve sarf oluna ve ilm-i kırâatde kemâliyle âlim ve cezeri ve şatibi vesairi okutmada kâmil bir kurrâ efendi her bir harfi mahrecinde zâtını tadîl ve sıfâtını tekmiil eyleyerek mekteb-i mezkûrde ve karındaşım merhûmun camii şerifinde ve medresede ve bazan münasib olan mahalde mevcut olan sıbyân ve talebeye talim-i Kur'ân-ı Azimüştân edüp ve beher yevm rûhum için Kur'ân-ı Azimüştân'dan birer cûz tilâvet ve her Cuma gecesi bir Yâsin ve üç İhlâsı Şerif ve bir Fâtihey-i Şerif kıraat ve sevâbını bu hakirin ruhuna ihdâ eyleyüb ve badehu kırk adet selât ve selâm eyleyüb hâsıl olan mesûbâtı celîlesini Cenâb-ı Fahrîkâimât Aleyhi ekmetü't-tahiyyât Aleyhis-selâti ves selâm Efendimiz hazretlerinin mübârek, hutahhar, aziz ve şerif ruh-u şeriflerine bu fakirden hediye olmak üzere irsâl ve iy-sâl eyleyüb hizmeti mukabelesinde kurrâ efendiye yevmi seksen üç akça vazife verile ve vakf-i mezkûruma dindar ve perhîzkâr ve müstakimü'l-etyâr bir kimesne kâtip ve câbi olup vakf-i mezbûrun bil-cümle temessükât ve ferâğ ve intikâlini tahrir ve icrâat-ı vakfı müstecirînden cem ve tahsil ve mütevellil vakfa teslim edüp kitabet ve cibâyet hizmeti mukabelesinde yevmi on akça vazifeye mutasarrif ola ve galleyi vakıftan beher sene otuz kuruş irsâl olunup Ravza-ı Mu-tahhâre-i hazretü Rasûl-i Ekrem ve Nebîyy-i Muhterem Sallâllâhü Teâlâ aleyhi vesellomde şey-hül-ferrâşın olan efendiler marifetleriyle müstahikkine tevzi ve taksim olunup mukabelesinde muvâcehe-i Resullullahda bu hakir hakkında şefaâtı müncliyeye hasene ricâ ve niyaz ederler ve beher sâl meblâğı mezbur otuz kuruşu mütevellil vakıf irsâl eyleye ve irsâlinde kusur eylemeye ve birâderim el-hâc Mustafa Bey'in Câmî-i şerifine ilâve ve imarına muvaffak olduğum mahalline beher sene iki adet kobir şem'î asel ve vaz' eylediğim kanadile vefâ edecek mikdarı ruğânı zeyt akçası olmak üzere mütevellil vakıf marifetiyle senevi yüz elli kuruş harç ve sarf olunup mefrûşâtı dahî fena pezir oldukça yine mütevellil merkûm fazlayı vakıftan mefrûşâtını tecdît eyleye ve yine bir mustakim dindar kimesne câmî-i mezkûrde kayyim olup hizmeti lâzimesini ba'de'l-edâ yevmi oner akça vazifeye mutasarrif ola ve yine mezbur kayyim efendi yahut diğzer kimesne camii mezkûrde ferâş olup hizmet-i ferâşeti kemal mertebe eda ve tekmiil eyleyüb hizmeti mukabelesinde yevmi sekiz akça vazifeye mutasarrif ola ve camii şerife ilâve olunan mahalli mezkûr ve mektebi mü-nif ve dekâkin ve konak ve bağ ve bahçenin ik-

tizâ eden tamirâtı galle-i vakıftan tamir ve ter-mim oluna ve vakfı mezburun tevliyet vazifesi yevmi yüz akça ola ve beher sene vakf-ı mezbûrun iradından vezâyfi ve mesârif-i mezkûresi bade'l-ihrâç bâki kalan fazlasını yine münasip mahalde akara tebdîl ve tâlibine icar ve vakf-ı mezbûruma zam ve ilhâk oluna ve cihât-ı mezkûre erbabından biri fevt oldukça müteveffay-ı mezbûrun mutasarrif olduğu hizmetini edaya ehil ve müstahik evlâdı var ise evlâdına tevcih olunup eğer erbabı istihkakdan evlâdı mevcut değil ise müstahikkine tevcih olunup mutlakâ evlâdıdır deyü cihât-ı mezkûre nâ-ehil olan kimesnelere tevcih olunmayıp ancak erbâb ve müstahikki olan kimesneye tevcih oluna ve cihât-ı mezkûre ordâdının ferâğ ve kasr-ı yedlerine itibar olunmaya ve cihâtı mezkûreden her birinin tevcihâtı mütevellil vakfın inhâsı ve nazır-ı vakfın arzıyla tevcih olunup yalnız mütevellinin inhâsı ve yalnız nazırın arzıyla ve cümle hükâm ve kuzatın ilâmlarıyla tevcih olunmaya ve cihâtı mezkûre erbabı hizmetlerini kendileri eda eyleyüb târik-i hizmet olurlar ise cihetleri bâ-arz mütevellil ref' ve müstahikkine tevcih oluna ve saâdetü İnâyetü babü's-saâdeti's-şerife ağaları hazarâtı yevmi üç akça vazife ile vakfı mezburuma nazır olup kemâl-i keremlerinden nazarâtı aliyelerin bidirîğ buyralar ve vakf-ı mezkûrede bâb-ı istibdâlî bi'l-külliyeye mesdud ola ve vakfı mezkûruma vazifey-i mezkûre ile sülbi oğlum Abdül-Fettah Bey mütevellil olup âmmel umûr-u evkâf-ı mezkûr ve kâffe-i mesâlihi mürtezika-i merkûm ve ibdâl ve tebdîl ve tağyir ve istibdâl ve takmil ve tekarir merreten bade uhrâ ve kerreten ğibbe ulâ kendi yedinde ve meşiyetinde ola vefâtından sonra tevliyet-i mezkûre vazifeyi mezkûresıyla evlâdım ve evlâdı evlâdım ve evlâdı evlâdı evlâdımın batnen bade batnln ve fer'an ğibbe asil ma tenesülü ve teakabü zükûrunun ekber ve skaline meşrûta ola Mazzalâhi Teâlâ evlâd-ı zükûrum inkırâzından sonra tevliyet-i mezkûre kezâlik evlâdı evlâdı evlâdı İnâsıma meşrûta ola ve şurûtu muharrerel mezkûreye riâyet müteazzir olur ise menâfi-i vakıf mutlakâ haremeyn-i şerifeyn'in ferrâşına meşrûat ola deyü tayın-ı şurûtu ve tebyln-ı kuyud eylediğine binaen ben akarâtı muharrerel mezkûre ve nukud-ı merkûmeyi mekteb-i mezkûr ve ebniye câmî-i mezkûru farîğen anışsevağil mütevellil mumailayh Hüseyin Ağaya bil-vekâle def-ve teslim ve mahallerinde zapta teslim eylediğimde ol dahî ahz ve kabz ve zabt ve tesellüm ve kabul vesair evkaf mütevellileri misillu bakfiyet üzere tasarruf eyledi dedikte ğibbet-tasdik-i'l-muteberişşer' emri vakif tamam ve hall teslim encam bulmuş iken vekill mumailayh Ali efendi semti vifaktan canibi şikaka azimet birle bil vekâle vakfı mezburdan rucu' ve mütevellil mumailayh ile niza' ve muhasamaya şuru edüp evvelâ vakfı akar inde'l-elimmeti'l-ahyâr sahih

olup lâkin İmâm-ı A'zam ve Hümâm-ı akdem Ebû Hanîfe Nu'man bin-İ Sâbiti'l-Küfi cüzi ve bi'l-hayır ve küfi hazretleri katında sıhhat lüzumu müstelzim olmayub ve arsayı müstecire üzerinde olan ebniye ve eşcar ve kûrum menkûl kabîlinden olup hususen cihatı uhraya vakfiyyeti müşarunileyh İmam-ı A'zam vesair fukahâ-İ izâm hazarâtı katlarında nehci civar ve sıhhat üzere carî olmayup ve vakfı nukud ve ona müteferri olan şurut ve kuyud inde'l - elmmeti's - selâseti'l - kibar aleyhim rahmetul meliki'l-Ğaffâr sahih olmamakla binâen alâ zâlik vakf-ı mezbûrdan rucû' edüp mektebi merkumu ve ebniyel camii mezkûr ve dekâkin ve eşcar ve kûrum ve nukud-u merkumeyi kel-evvel müvekkilim mir-İ mumailleyhin milkine İstirdat ederim dedikte mütevellî suhan saz cevap ba sevaba ağaz edüp gerçî hal bâlâda bast ve beyan olunan minvâl üzeredir lâkin vakfı akar şartı mezkûre mukarin dahi olursa vâkîfın mücerret vekaftû kavliyle alimî Rabbânî ve fazılı semedanî Hazretî İmâmı Ebû Yûsuf eşşehîr bi'l-İmâmî's-sânî katında sahih ve lâzım ve şerefi sıhhatı lüzumu müstelzim olup ve arzı müstecire olan ebniye ve eşcar ve kûrum-İ menkul mütearref kabîlinden olup menkûl mütearîfde örf dahi umum üzeredir hattâ mazhar-İ İnyet-İ Rabbânî Hazret-İ İmâm-ı sâlis Muhammed binî Hasanî's-şeybânî re'yi münîrlerinde menkûl mütearîfın teslim ile'l-mütevellî ile bakfiyeti sahih ve lâzım olmağla ciheti uhraya vakfiyeti dahi beyne'l-maşeyihî'l-kibar muhtelefun bihâdır ciheti hayırda ikisinin İttihadına nazar olundukta mahsudu aslî kurbet olup aslî kurbet sabit olduktan sonra ihtilâfî cihat hükümün ihtilâfını icab etmemekle ekserî meşayihî kibar - Rahimehumulâhûl - melikû'l-Ğaffâr - sıhhat ve cevazına İttifak ve el-yevm amel ve fetva bu sıyak üzere olup bu veçhile vakfı mezbur dahi sahih ve lâzım olup ve vakfı nukud ve ana müteferri' olan şurut ve kuyud İmam-ı mu'tebâr Hazretî İmam-ı Züfer Aleyhi Rahmetü'l-melikû'l-Ekber-den İmâm-ı Muhammed bin Abdullahî'l-Ensarî - Radiye anhu Rabbuhû'l-Bârî - rivayeti üzere sahih olmağın olveçhile akarât-ı mezkûre ve ebniye ve eşcar ve kûrum-u mezbûre ve nukud-u merkumeyi red-u teslimden İmtina ederim deyû hakimî müvakkilî sadrî kitab tuğbâleh ve hüsne meâb efendi hazretlerinin huzuru faizû'l-nurlarında vekilî mezbur Ali efendi ile müterafian ve her biri mübtega-

sınca faslu hasme taliban olduklarında hakimî müşarun-ileyh esbeğâ-İlâhu nîamehu aleyh Hazretleri dahi bu babda tefekkür-ü fâyik ve ttemmül-ü lâyık ettikde emehhüdû kavaidi hayri evlâ ve teşyidi mebânîl vakfı ahra görmekle tarafeynin kelâmına nazar ve mennâün-lil-hayır olmaksızın hazer edüp âlimen bi'l-hilâfî'l - câri beyne'l-eimmeti'l-eslâf ve mürâiyen bi-cemil mâ-lâ bûdde minhû fi'l-hükümü bi'l-evkaf alâ re'yi men-yerah mine'l-eimmeti'l-müctehidin rızvânüllâhi Teâlâ aliyhim ecmain evkaf-ı mezkûrenin sıhhatına ve şurûtu muharrere-İ mezkûrelerinin cevazına vekilî mumailleyh mahzarında hükümdicek vekilî mumailleyh Ali efendi kelâmını semti âhare atfedüp gerçî evkâf-ı mezkûre ve şurut ve kuyudları bermînval-İ muharrer hüküm hakimüşşer-İle sıhhat buldu lâkin vakfı nukud ve ana müteferri olan şurut ve kuyud ve mefhar-İ eimme-İ kibar olan hazretî İmamı A'zam ve hümâm-ı akdem sırâci'l-milleti veddin üstâdi-İ eimmeti'l-müctehidin Ebû Hanîfe Nu'mân bin-İ Sabiti'l-Küfi cüzi bi'l-hayır ve küfi Hazretlerinin mezhebi hatırlarında şerefi sıhhat lüzumu müstelzim olmamağla vakf-ı mezbur lâzım değildir deyu meblâğî mezbûru yine İstirdat edicek mütevellî-İ mezbûr Eânehu-'İlâhi'l-Melikû'l-Şekûr tekrar cevap ba-sevâba tasaddî olup gerçî İmâm-ı Ebû Hanîfe Müşarunileyh katında hal zikrolunan minvâl üzeredir lâkin Hazret-İ İmamı Ebû Yûsuf Katında vâkîfın mücerret vekaftû kavliyle vakîf sahih ve lâzım ve sıhhatı lüzumî mustelzim olup ve İmamı sâlis Muhammed İbn-İ Hasanü's-şeybânî re'yi münîrlerinde teslim ile'l-mütevellî ve zikri te'bit ile vakfa lüzum ârız olmağla alâ re'yihima essedid vakfı mezburun lüzumuna dahi hüküm olunmak matlûbumdur dedikte hakimî müşarunileyh lâ zâle beyne'l-enâm müşarunileyh hazretleri dahi İmameyni mumailleyhima re'yi şerifleri üzere vakfı mezburun lüzumuna dahi yine vekilî mumailleyh mahzarında hükümü sahih şer'î ve kazayî sarihî mer'î etmeyib vakfı mezbur sahih ve lâzım ve habs-İ sarih ve mütehattem olup min baid nakız ve tahvili muhal be tebdili ve tağyiri adimü'l-ih-timâl oldu (Femen Beddelohe badema semlahu feinnema ismuhu alellezine yubeddilûnehu Innalâhe semlûn alim ve ecrû'l-vâkif alelhayyî'l-cevâdi'l-kerim cera zâlik ve hürrire fi'l-yevmis-salis ve'l-işrin min saferû'l-hayır İI-sene semâne ve mieteyn ve elf.

— III —

ABDU'L - FETTAH BEY'in VAKFIYESİ

629 nolu defterin 203 sahife ve 211 sırasında kayıtlı Yozgat'da (Abdülcebbar Zade Süleyman Bey Ahmed Paşa oğlu Abdül-fettah Bey) vakfına ait 29/Receb/1212 tarihli vakfiyenin örneğidir.

BA İMZA-I MEHMED FIKRI
ELMÜFETTİŞ BI ÖMURİ
EVKAFİL - HAREMEYNI'Ş - ŞERİFEYN

Kayıt şut arzuhâl-i Mir Abdul-fettah berveçhi meş ruta mütevellî vakfı M. ve ba Fermanı ali fi 3 Ş. sene 1232

Bismillâhi'l - vâkıfı alesserrâiri el - kâşifi amma fi'd-damâiri ve lehü-l-hamdü'l-müstemirru'l-mütekerriru ve şükru'l-müteceddidu ve'l-mutakar-rir alâ na'maihi ellezi faddale ba'da İbadihi bi'l-ilmî ve'l-hüda ve'l-hasenâti ve erşedehu ilâ sebîli'l-adil ve't-tuka ve'l-hayrâti vaffakahü li-iktisabî'l-fedaili ve'l - mesubat venneyli ilâ tahsili a'le'l-merâtibi'd-derecat ve subhâne men lâ ilâhe si-vâhu ve lâ tebdîle lima halakâhu ve addelehu ve sevvâhu huve'l-Bariü'l - Musavviru's - Samed râfi'us - semâvâti bi - ğayri amed. Vessalâtü alâ ekmeli men indehu Ömmü'l - kitabî ve efdali men ütiye'l hikmete ve fasle'l-hitâbi Muhammedun Ahmedü'l - Hâdi li'l-İbâdi ilâ mâ yenfeuhum yevme'l-miadi ve alâ âlihi ve evlâdihî ve ahfâdihî ve eshâbihî ellezine bihim tele'lee izzetü'l-hakki'l-mübîn ve ale't-tâbilne lehum bi-ihsanin ilâ yevmi'd-din ammâ ba'du; iş bu kitabı sıhhat - nisâbın tahrir ve imlâ ve tasdir ve İnşasına bâis ve bâdi ve sebeb ve dâi oldur ki işbu kitabı mücellfet derûnunda mestûr vakf-ı celilü-ş-şânın vâkıfı olup nâm-ı nâmileri ikliylei pirayı farkı kubale feridei güzide ve isim-i sâmileri dibâce-i tirazı ceride-i haride olan hâlâ Bozok mutasarrıfı ve Yeni İl Voyvodası serbevâbini dergâhı âlî üm-deti'l-emacidi ve'l-eâli sahibü'l-hayrât ve'l-hasenât ve talibü'l-meberrat ve'l-mesûbât Abdülcebbar

Zade Süleyman Bey İbni'l-merhum Ahmed Paşanın sulbi kebir oğlu ve zikri âti vekfının bil-meş-ruta mütevellisi olan sahibü'l-hayrat ve'l-hasenat ve bâis-i hâze'l-kitabî'l müstetâb Abdül-Fettah Bey tarafından zikri âti baktını takrîre ve bedehu dâvâ-yı rucû'a ve İstirdâda vekil olduğu Osman Vâ-cid efendi İbni Ahmed ve Hâfız Elhâc Mehmed Efendi İbni Ahmed şahadetleriyle sâbit ve subûtu vekâletine hükmü şer'i lâhik olan müşârunileyh Süleyman Beyin vekil-i harcı Ali Efendi İbni Meh-med Efendi mec'lis-i şer'i şerîfi Ahmedî ve mah-fel-i dîn-i münifi Muhammedide vakfı caiz zikre lieclit-tescil ve'l-İtmâmi'l-emri ve tesbit mütevellîi nasb ve tâyin olunan Bevvâbi Sultanî Hüseyin Halife İbni Osman mahzarında bi'l-vekâle ikrâr-ı sahihî şer'i ve İtirâf-ı sarîh-i mer'i edüp işbu yedimde olup bin İkiyüz sekiz senesi seferü'l-hayrının yirmi üçüncü günü tarihıyla müverraha sabikan Haremeyni'ş-Şerîfeyn Müfettişi Fazilotlû esseyyid Mehmed Münib efendinin İmzasıyla mûmzad ve hatmiyle mahtume bir küt'a mücellfet vakfiyeyi celilüşşanda tafsil ve beyan olduğu üzere müvekkilim mumaiyleh Abdul-Fettah Bey'in valid-i macidi olan saadetlû Süleyman Beyefendi bundan akdem yedinde milk ve hakkı olup mas-kat-ı re'si olan Bozuk Sancağında vakı Kızılkoca kazasına tabi Yozgat nâm karyede kâin milk arsa

üzerine kendi atyebi mâl ve enfesi menalıyle müceddeden bina eylediği mektebi şerifi ile mektebi mezbur havlusu divarına muttasıl oniki bâb ve biraderim merhum Mustafa Bey'in câmi-i şerifine muttasıl altı bab ve camii şerif mukabilinde kendi konağına muttasıl onüç bab ve yine kasabai mezkûre derununda mahalli müteferrikada kâin ondört bab ki hudud ve müştemilâtı derûnu vakfiyede mestur cem'an kırkbeş dükkânlarını ve arsarları mukâtaa-l zemîni ile tasarrufunda olan eşcâr ve kûrumu milk malûmu'l-adet bahçe ve bağlarını ve yine kasabai mezkûrede kâin hudud ve müştemilâtı yine vakfiyeyi mezkûre derûnunda mastur ve muharrer bir bab kebir menzilin ve atyebi mâl ve mekâsibi helâlından ifraz eylediği rayıcı filvakt onbin esedi kuruşunu hasbeten lillâhî - Teâlâ vakıf ve habs ile teslim ile'l-mütevelli ve zikri te'bit ile tescil-i şer'i ettirüb tayini ve zâyif ve tebyini mesarif etmiş idi lâkin müşarûn İleyh Süleyman Bey'in derunu vakfiyesinde vakfı mezburun tevliyetini oğlu müvekkilim mumaileyh Abdul-fettah Bey'e bade vefâtihî kendinin sulblevlâdi evlâdi evlâdının ekber ve a'kaline şart ve tayin ve vakfı mezburun tebdil ve tağyir ve taklil ve teksirini merreten bade uhra oğlu müvekkilim mumaileyh Abdulfettah beyin yedinde ve meşlyetinde koduğu ecilden mumaileyh Abdulfettah Bey vakfı mezburun iradını teksir ve teğfir muradı olduğuna binaen mumaileyh Abdulfettah Bey vakfı caiz-zikrin suduruna değın arsa ve ebniyeleri yedinde milk ve hakkı olup yine maruz-zikir Yozgat kasabasında vaki bir taraftan kârgir cisr-i kebir ve bir taraftan makabiri müslimin ve bir taraftan terzi Serkis zimmi menzilli ve bir taraftan tarıklâm ile mahdud cümlesi bir mahalde ve birbirine muttasıl ve her biri tulen ve arzan bi-hisabi terbiî yirmibeşer zirâ' arsa üzerinde mebni her biri malûmu'l-müştemilât otuziki bab milk dekâkini ile yine hududu mezkûr dâhilinde vâki terbian yüz zirâ arsa üzerinde mebni malûmu'l-müştemilât bir bab çörekçi fırınıını hasbeten lillâhî-Teâlâ ve taleben limerzat-l rûh-u Resûlullâhî'l-Muallâ vakfı sahih-i şer'i müebbed ve habs-i sarih-i mer'i muhalled ile vaki ve hapsedüp şol vechile şart ve tayin buyurdular ki dekâkin ve fırını mezkûr hasbemaceret bilhilade senevi icarei vahidei mutadei sahihel şer'-

lye ile cânibi vakıftan bâ yed-i mütevelli tâlibine icar olunup hâsıl olan gallâtı yine pederi mumaileyh Süleyman Bey'in vakfı iradına zam ve İlhak ile vakfı müşarunileyhin masarîfına harç ve sarf olunan ve pederim müşarunileyhin vakfı şartı her ne ise işbu dekâkin ve fırını mezkûrlarda dahi şurutu mezkûre icra oluna deyû şart ve tayin buyurdıklarına binaen ben dekâkin ve fırını mezkûru mütevelli merkum Hüseyin Halifeye vakfiyet üzere bi'l-vekâle def' ve teslim ve mahallerinde zaptutaslid eylediğimde ol dahi bitteveliye ahz ve kabz ve zabt edüp sâir evkaf mütevellileri misillü tasarruf eyledi dedikte gibbet-tasdikî'l-muteberri's-şer'i vakfı akarın sıhhat ve cevaz ve lüzumu hususunda eimmei selâsel neharir rahimehumullahü'l-melikü'l-kadir hazeratının beyinlerinde olan ihtilâfata binâen vekili mumaileyh Ali efendi ile mütevelli merkum Hüseyin Halife beyinlerinde rucu' ve İstirdat ve İmtina nizaiyle hakimi müvakkilı sadrı kitâb tûbaleh ve Hüsnümeâb efendi hazretleri huzuru faizü'n-nurlarında müterâfian ve her biri mübtağasınca fasl ve hasme tâliban olduklarından sonra hakim-i müşarunileyh lâ-zâle'l-hakku cariyen beyne'l-yedihi hazretleri dahî bu babda te'emmülü lâyük ve te-fekkürü fayık ettikde temhidi kavaldi hayri evlâ ve teşhid-i mebnî-i vakfı ahra görmekle tarafeynin kelâmına nazar ve mennaü'l-hayır olmaktan hazer edüp alimen bi'l-hilâfi'l-cârî beyne'l-eimmeti'l-ecliyeti' leslâf ve müraiyen bi-cemii mâ-lâ bûdde minhü fi'l-hüküm bi'l-evkaf vakfı akarı tecviz eden eimmei hanife-i neharir aleyhim rahmetullahü'l-Melikü'l-kadir hazeratının re'yi şerif ve mezhebi münifleri üzere vakfı mezburun sıhhat ve cevaz ve lüzumuna ve şurut ve kuyûdunun cevâzına vekili mumaileyh Ali efendi mahzarında hükmü sahih-i şer'i ve kazai sarih-i mer'i etmeğın vakf-ı mezbûr sahih ve câiz ve lâzım ve bahs-i sarih ve mütehattem olup min baid nakiz ve nâkizine mecal muhâl oldu (FEMEN BEDDELEHU BA'DEMÂ SEMİ'AHU FEİNNEMÂ İSMUHU ALELLEZİNE YÜBEDDİLÖNEHU İNNALLAHE SEMİ'UN 'ALİM.) ve ecre'l - vakıf ale'l-hayyi'l - cevâdi'l-kerim cerâ zâlik ve hürrire fi'l-yevmi't-tâsi aşer minşehri Recebü'l-mürecceb İisene isnâ aşer ve mleteyn ve elf.

MERZIFON'LU
ŞEYH ABDÜRRAHİM
RUMİ
VE
VAKFIYESİ

Berin TAŞAN

XVinci yüzyılın ünlü mutasavvıf şair ve din ulularından birisidir. Asıl adı Abdürrahim Nizameddin'dir. Çelebi Sultan Mehmet, II. inci Sultan Murad ve Fatih Sultan Mehmed zamanında yaşamış Şeyhlerin ulularından sayılır. Şiirlerinde RUMÎ mahlasını kullandığı için Merzifonlu Şeyh Abdürrahim Rumî adıyla ün yapmıştır. Babası Teberrükzâde Sarı Danişment adıyla tanınan Emir Aziz Efendi'dir. Merzifon'da doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber Mısır'a gitmek üzere Merzifon'dan ayrıldığında «rüşünü ikmal etmesi» ve o yıllarda yazdığı bir gazel altındaki tarihe göre 1385-1390 yılları arasında doğduğu sanılmaktadır.

Abdürrahim Nizameddin ilk öğrenimini Merzifon medreselerinde yaptı. Erginlik çağına geldiğinde sanat ve kültür yönünden çevresi ona yetmemeye başlamıştı. O yıllarda Osmancık'ta müderrislik yapan Akşemsettin ile tanışıp dostluk kurmuştu. Fatih Sultan Mehmed'in hocası olarak ün yapan büyük Türk bilgini Akşemsettin ile Merzifonlu Abdürrahim Rumî arasındaki dostluk ve arkadaşlık üzerine halk arasında çeşitli menkıbeler söylenir. Amasya'da medrese öğrenimi sırasında tanışan iki bilgin daha sonra birlikte bir "mürşid-i kâmil" aramışlar, aynı aşkla yola çıkmışlardır. İki bilgin bir süre sonra menkıbeleri Anadolu'da ağızdan ağıza dolaşan büyük Türk bilgini Şeyh Zeyneddin Hafî'den feyiz almaya karar verdiler. Osmanlı Devletinin ilk kuruluş yıllarında tasavvuf Anadolu'ya doğudan yayılmış ve doğu ülkelerinden özellikle Horasan bilim ve irfan merkezi olmuştu. Horasan'ın Hâf kasabasında doğduğu için Hafî adıyla anılan Şeyh Zeyneddin Ebu Bekir Muhammed XV. yüzyılda bütün İslam ülkelerinde saygı duyulan büyük bir mutasavvıftı. 1356-1434 yılları arasında yaşayan bu büyük Türk bilgininin kurduğu Zeyniye tarikatı o yıllarda Anadolu'nun her tarafına yayılmıştı. Bir rivayete göre

Akşemsettin Halep'e geldiği gece bir rüya görür. Bu rüya üzerine kendisinin manen Hacı Bayram Veli'ye bağlı olduğunu anlıyarak Ankara'ya döner. Abdürrahim Rumî Akşemsettin'den ayrıldıktan sonra yoluna devam ederek Mısır'a vardı. Merzifon'dan ayrılıp Mısır'a varış tarihine dair hayatını anlatan kitaplarda şu bilgiler vardır.

«Had-di rüşte vasıl olunca Mısır ülkesine varıp orada Şeyh Zeyneddin Hafî'nin hizmetine girerek birlikte Hâf'a vardı.¹»

«Merzifon kasabasında doğup kabiliyet-i kemâlden kemal-i kabiliyete balığ olduktan sonra, Mısır ülkesine varıp Şeyh Zeyneddin Hafî Hazretlerinin çok kıymetli sohbetleriyle müşerref oldu.²»

Abdürrahim Rumî Mısır'da Şeyh Zeyneddin Hafî ile buluşup kısa zamanda onun gönülden dostluğuna ve takdirlerine mazhar oldu. Şeyh Zeyneddin Hafî, Abdürrahim Rumî'de gördüğü çalışkanlık, yetenek, dürüstlük ve içten bağlılığı 1428 yılında Herat şehrinde vermiş olduğu icazetnâmesinde şu şekilde anlatır.

«Hamdü senadan sonra şunu söyleyeyim ki Evliyaların yoluna giden ve bu yoldan başkasına yüz çeviren, çalışmasında ciddi ve samimi olan, iradesi tam Aziz oğul ki Emir Aziz Rumî'nin oğlu Mevlânâ Nizameddin Abdürrahim'dir. Allah onu tarikatında istikamet üzere gitmesinde sabit kılsın...» XV. yüzyılda yolların durumu düşünüldüğünde Abdürrahim Rumî'nin Merzifon'dan ayrılıp Mısır'a, oradan Herat'a kadar gitmesi, ondaki öğrenme ve yetiştirme aşkının ne kadar kuvvetli olduğunu gösteriyor. Şeyh Zeyneddin Hafî'den almış olduğu icazetnâmenin tarihine göre (1428) Herat'ta en az altı sene kaldığı anlaşılmaktadır. Çünkü 1421 yılında yazdığı gazelinde «Mürşidine kavuşmak üzere yola çıktığını» belirtmektedir.

Abdürrahim Rumî Merzifon'a gitmek üzere Herat'tan ayrılmak için Şeyhinden izin istediğinde Zeyneddin Hafî diyorki :

«Ne zamanki kendi memleketine dönmek arzusunu gösterdi, bende, bu

asil ve ruhanî görüşlü aziz oğlumun Allah'ın kullarını, Allah'ın yoluna doğru götüreceğini, Hazreti Peygamber'in yoluna yol göstericilikte yanılmıyacağını anladım... Yine benden okuduğu kitapları okutmaya, meclisimde oturduğu müddetce işittiği vasiyet ve emirleri benden işittiği gibi söylemesine İCAZET verdim.»

Abdürrahim Rumî Anadolu'da Şeyh Zeyneddin Hafî'nin kitapları Vasiyetler, Minhâcü'l-irşat, Şahabettin Sühreverdî Hazretlerinin Avârifü'l-Meârif l'Îlâmü'l-Hüda adlı kitaplarını, Muhyiddin-i Nevevî'nin Kırk Hadis'i gibi büyük mutasavvıfların eserlerini okutmak, tercüme etmek ve «dershaneler» açmak üzere icazet aldıktan sonra 1428 yılında Herat'tan ayrıldı.

Şakâik tercümesinde Şeyh Zeyneddin Hafî'nin Abdürrahim Rumî için söylediği şu beyit çok meşhur olmuştur.

*Bir aşk kütüğün yaktık
Diyâr-ı Rum'a attık.*

Abdürrahim Rumî Herat'tan Merzifon'a döndüğü zaman ünü bütün Anadolu'ya yayılmıştı. Uzak yerlerden ondan ders almak, aydınlanmak için geliyorlardı. Horasan'dan Anadolu'yu aydınlatmak için atılmış bir «ateş» olduğunu, bunun sorumluluğunu biliyordu. Bu sorumluluğu duymasa Anadolu'ya, öz yurduna dönmez Horasan'da daha mamur bir ülkede kalırdı. Hocası Zeyneddin Hafî ondaki bu istidatı gördüğü için onun da hocası Şahabeddin Sühreverdî ve kendisinin eserlerini türkçeye çevirmeye, onları istidat gördüklerine öğretmek için genel dershaneler açmaya tam yetki vermişti. Bu arada bir çok dinî ve felsefî konularda eserler yazdı. Tasavvufu ilgili fikirlerini İrşâdü'l-enâm ve Divançe-i ilahiyât adlı kitaplarında topladı. Tasavvuf konusunda kaynak eser olan Şeyh Zeyneddin Hafî'nin iki ünlü kitabını Vesâyâ-yı Kudsiye ve Minhâcü'rreşât'ı türkçeye çevirdi. Şiirlerini Aşknâme'de toplamıştır.

1) Tacüt Tevarih, C. 2, s. 435.

2) Şekâyık-ı Numaniye tercümesi, s. 05.

Şair Abdürrahim RUMÎ

XV. ve XVI. yüzyıl Türk Edebiyatı için biyografisi konusunda tek kaynak olan Şekâikü'n-Numâniye'de Abdürrahim Rûmî'nin şairliği üstüne denilir ki :

«Coşkunluk anlarında RUMÎ mahlasıyla Türkçe şiirler söyleyip, halk-ı âlemi yakar yandırır idi. Eshâb-ı aşkı şem-i dil-sûz gibi cânından usandırır idi» Abdürrahim Rumi XV. yüzyıl Türk edebiyatında Türk dilini en iyi kullanan şairlerin önde gelenlerindedir. Yaşadığı çağın güçlü şairlerinden birisi olmasına rağmen adına yakışır derecede kitaplara, şiir dergilerine, antolojilere girmemesine sebep, İstanbul ve Bursa'da Sultanların himâyesinde yaşamak yerine, doğduğu memleketinden, Merzifon'dan ayrılmak istemeyişi olmuştur. Bursalı Mehmet Tahir Bey'in Osmanlı Müellifleri'nde «şiirlerinden ele geçirilen sâdece şu beyittir ki sehlî mümteni kabilindedir» diye anılan şu ünlü beyiti dilinin sadeliği, fikrini açıklamasındaki ustalık ve ahenk bakımından şairliği hakkında yeter bilgi verir.

*Tövbe yâ Rabbi hatâ yoluna gittiklerime
Bilip ettiklerime, bilmeyip ettiklerime.*

Abdürrahim Rumi'nin hiç bir yerde yayınlanmamış bir gazelini Merzifonlu Şeyh Abdürrahim Rumî adlı kitabımızda gün ışığına çıkardık.³

Aşağıdaki gazel eski türkçe bir el yazması ile büyük dedelerimden rahmetli babam Aziz Taşan'a intikal etmiştir.

*Yine derya gibi cûş etti aşkın
Başımı aşk ile hoş etti aşkın.*

*Kadeh sundu elime içtim anı
Delirdim, beni serhuş etti aşkın.*

*Cehî aklım getirip verdi idrak
Gehî biakıl bihuş etti aşkın.*

*Giderdi levh-i dil'den nakşi gayri
Muhabetname menkuş etti aşkın.*

*Bu dünyanın yuvasında öterken
Uçurup bir acıp kuş etti aşkın.*

*Sürüp Abdürrahim'i himmetiyle
İletti Mürşid'e tûş etti aşkın.*

(Hicrî 824, Milâdî : 1421)

Şiirin bizdeki eski türkçe el yazmasında tarih olarak H : 824 yazılıdır. (M : 1421) Şiirin Şeyh Zeyneddin Hafî ile buluşmak üzere Merzifon'dan ayrıldığı yıllarda yazıldığı anlaşılmaktadır. Gazel tarzında yazılan bu şiirde aruz vezninin ne kadar ustaca kullanıldığı daha ilk mısrasında görülmektedir. Şiir ölçü ve kafiye gibi teknik bakımından ne kadar kusursuz ise, dilinin sadeliği ve anlatışındaki coşkunluk bakımından da nasıl usta bir şair tarafından söylendiğini belli etmektedir.

II. Sultan Murad Han Ve Şeyh Abdürrahim Rûmî

II. Sultan Murad Han, Şeyh Abdürrahim Rumi'nin ününü duymuştu. Onun derin bilgisinden daha büyük bir kitlenin faydalanıp aydınlanması için Merzifon'daki Çelebi Sultan Mehmed Medresesinde müderrislik görevini kabul etmesini diledi. Bu görevi içinde ona 1431 yılında günde beş akçe maaş ve yılda on müd. (200 kile) buğday ödenmesini ferman etti. 1439 yılında günlük akçesini üç akçe artırarak sekiz akçeye çıkarmıştır. Abdürrahim Rumî medresedeki hizmetine karşılık bir ücret istememiş ancak padişahın ısrarı ile bu ödeneği kabul etmek zorunda kalmıştır. Bazı dar görüşlü çevrelerde bir mutasavvıf kişinin resmî bir görevi kabul etmesinin dünya işlerine önem veriyormuş şeklinde yorumlanabileceği kendisine sorulduktan verdiği cevap meşhurdur :

«Eshab-ı intiaşın intizamına dâi olan eyadi-i muhtelifeyi ol veli-i eyadii ve niyamatin yedi ülyasına hasredip desti ihtiyacı gayriden kat ve hasr eyledik, deyu bir kelimeî camia ifaza eyledi» (Nefsin hırslı ağzını bir lokma ile kapatabilmek için bize uzanan çeşitli ellerden hükümdarın yüksek elini tercih ettik)

Abdürrahim Rumî istese bir çok şeyhin yaptığı gibi Dergahını açar, mürit-

3) Berlin Taşan, Merzifonlu Şeyh Abdürrahim Rumî, İzmir - 1975, 64 s.

lerinden, ziyaretçilerinden sağladığı gelirle çok rahat bir yaşayış sürebilirdi. Fakat o zor yolu seçti. Medresede niç karşılık beklemeden bilgili din adamları yetiştirmek istedi. Padişahın ısrarı üzerine kabul ettiği ödenek sadece «hırslı nefsin ağzını kapatılabilmek için gerekli lokmayı» sağlayabilmek içindi. Bütün yaşamı ile gerçek bir mutasavvıf olduğunu isbat etmiştir.

ÖLÜMÜ :

Abdürrahim Nizameddin Rumî çağının büyük bir şairi, saygı duyulan bir din bilgini, gerçek bir mutasavvıf olarak yaşadı ve Osmanlı Müellifleri yazarının deyimiyle kendini sevenlerin gönlünü yakarak «863 senesi (1458) muharremi evailinde (kasım ayı başlarında)» bu dünyadan ayrıldı ve «Merzifon'da türbeli mahsusasına defn edildi.» Abdürrahim Nizameddin Rumî Merzifon Camii-i Cedid mahallesi, Eren sokağında etrafı duvarla çevrili bir dönüm büyüklüğündeki ağaçlarla örtülü alle mezarlığında yatmaktadır. Mezarı demir parmaklıklarla çevrili ve üstü açıktır. Başucundaki kitabe kaybolmuştur. Halen başucunda bulunan mermer taş üstündeki şiir 1916 yılında Merzifon'da I. Dünya savaşı dolayısıyla geçici olarak bulunan Trabzonlu şair Sadi adında bir zat tarafından yazılmıştır. Sol yanında oğlu Şeyh Lütfullâh Efendi yatmaktadır. Mezar taşında ölüm tarihi olarak hicri 909 (M. 1505) yazılıdır.

Ölümünün üstünden 500 yıldan fazla bir zaman geçtiği halde kabri hergün yurdun en uzak yerlerinden gelen kimse tarafından ziyaret edilir. Bütün tarih ve biyografik kitapları yüzyıllar boyunca süren bu sevgi ve saygıda birleşmektedir. Bu konuda üç ünlü tarih kitabından üç cümle alıyorum: «Kabirini erbabi hacet ziyaret ederler. Hacetleri anında makbul olurmuş meşhurdur» (Nişancı tarihi) «Hâlâ cümle halk onun uğurlu ruhaniyetinden nur ve uğur almak için mübarek mezarını ziyaret ederler» Şakâik-i Nu'mâniye «Güzel kokulu mezarları Merzifon'da ziyaret yeridir» (Tâcû't-Tevârih)

'Şeyh Zeyneddin Gazî'nin üç tilmizi Abdüllatif Mukaddesi, Abdürrahim Rumî ve Abdümuattî Sultan Mehmet zamanında Osmanlı Memleketinin üç belde-sinde hakkıyla daimi şeref iktisap etmişlerdir. Takva erbabından olan bu üç zatın mezarları halen ziyaretçiler tarafından tebci edilmektedir.⁴

«Şeyh Abdürrahim Merzifonî Mısır'a gidip anda Şeyh Zeyneddin Hafî ile buluşup tekmi'l-i tarikat edip işrâd'a icazetle vatanına gelip anda vefat ederek haddinden fazla kerâmâtı zuhur etmiş idi. Aşıkane ilâhî eşarı vardır.⁵»

Evliya Çelebi 1647 de Merzifon'a geldiğinde on gün kalarak şehrin tarihi, ekonomik ve sosyal durumunu kendi gözlemi olarak gezi kitabına yazmıştır. Şehrin ziyaret yerleri bölümünde «Pir Dede» ve «Şeyh Abdürrahî» i anlatır. Şeyh Abdürrahim'in hayat ve eserlerini özet olarak anlattıktan sonra :

«Hâlâ mezarı herkesin ziyaret yeridir. Ledün dalgıcı (mutasavvıf) olduğundan şiirleri hep mutasavvıfanedir. Allah hepsine rahmet eylesin»⁶

VAKFIYE :

Şeyh Abdürrahim Rumî'nin oğlu Lütfullah Çelebi'nin tek evladı olan Ayşe Hatun Hicri 943 senesi Rebül'evvel ayının ilk günlerinde (19/8/1536) Merzifon Şerîye mahkemesince tescil edilen bir vakıfnâme düzenlemiştir. Ayşe Hatun dedesi Şeyh Abdürrahim Rumî'den kendisine intikal eden bağ, bahçe ve evleri müştemilatıyla birlikte oğlu Mustafa Çelebi ve kızı Selime Hatun'a vakfetmiştir. Vakfiyede vakıf konusu taşınmazların Mustafa Çelebi ve Selime Hatun'un ölümüyle oğullarından oğullarına onlardan da kimse kalmazsa Camii Cedid'in (Bugünde aynı isimle anılan ve türbenin bulunduğu

4) Hammer Tarihi, [Zuhuri Danışman çevirisi] s. 152 - 153.

5) Mir'at-ı Kâinat, C. 2, s. 40

6) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, [Zuhuri Danışman çevirisi], C. 4, s. 95.

Şeyh Abdürrahim Rumi'nin Merzifon'da bulunan kabri

[Foto : Sacl Bayram]

mahalleye ismini veren cami) imam ve müezzine intikal edeceği yazılıdır. Vakıf senedinin aslı rahmetli babamdan bize intikal edip foto-kopisi 1975 yılında yayınlanan «Merzifonlu Şeyh Abdürrahim Rumî» isimli kitabımızda çıkmıştı. Ayşe Hatun oğlu Mustafa Çelebi ve kızı Selime Hatun'a büyük Evliyaların, dedesi Şeyh Abdürrahim Rumî'nin ve gelmiş geçmiş büyüklerinin ruhlarına armağan edilmek üzere hayır yapımları için sahibi olduğu bağ, bahçe ve evleri kimseye satmamak, değiştirmemek, bağışlamamak ve oğuldan oğula intikal etmek şartıyla vakfetmiştir. Vakfın mütevelliliğini yakın tarihlere kadar Şeyh Abdürrahim Rumî'nin soyundan gelen «Taşan» ailesinin erkek evlatları yapmışlardır. Vakıf senedi hernekadar düzenlendiği 1536 yılında Merzifon Şerîye Mahkemesince tescil edilmişse de daha sonraki yıllarda ölümler sebebiyle mütevellilerin üzerlerine tevcih yaptırmamaları yüzünden vakfın taşınmaz malları Şeyh Abdürrahim Rumî ile gerek soy gerekse manevi yönden ilişkisi olmayan birtakım kişilerin özel mülklerine konu olmuştur.

Aslı arapça olan vakfiyenin türkçeye çevrilmiş başlangıç bölümünü alıyorum :

«Önce Cömert, Kerim, Aziz, Hakim ve Rahim olan Tanrıya şükrolsun. Dua ve selamda Allahın sevgili kulu Muhammed'e, onun sevdiklerine ve evladı üzerine olsun.

Bundan sonra merhum Şeyh Abdürrahim Rumî Hazretlerinin oğlu Lütfullah Çelebi'nin kızı Ayşe bu boş dünyanın kötülük ve belalar diyarı, nimetlerinin geçici bir gölge ve hayatında hayalden ibaret olduğunu, mal ve evladın fayda vermediğini anlıyarak ve temiz kalple Allah'ın huzuruna gelenler müstesna o günün büyük acısından korkarak işbu vakfın düzenlendiği ana kadar tasarrufunda bulunan bütün mülk ve haklarını iyi niyetle, Rahim olan Allah'ın rızasını kazanmak üzere Merzifon kasabasının Camii

cedit mahallesinde kain Sultan Mehmet Han'ın vakfı olan arsa üzerindeki binasını vakfetmiştir.

TEBERRÜK - ZADE ŞEYH ŞEMSETTİN EFENDİ VAKFI :

Şeyh Abdürrahim Rumî'nin 4. üncü batından torunu olan Şeyh Şemsettin efendi Merzifon'un güney batısında bulunan bugünkü Ucuzluk diye anılan mevki-deki bağlarını ve üç çiftliğini büyük dedesi Şeyh Abdürrahim Rumî Hazretleri ve diğer Evliyayı Kiramın ruhlarına armağan edilmek üzere hayır yapımları için oğuldan oğula intikal etmek şartıyla evlatlarına vakfetmiştir. Bu vakıftan Ayşe Hatun vakfı gibi aynı amaçla kurulmuş erkek evlattan erkek evlada (Vakfı ebna-yye) intikali şart koşulan bir mülhak vakıftır. Vakıf senedi mevcut değilse de Padişah III. Sultan Ahmed zamanında alınan 6. Safer. 1118 (31/5/1706) ve II. Sultan Hamid'in 5. Recep. 1294 (1875) tarihli tevcih beratından vakfın Evkafı Hümayûn Nezaretinde ve defteri Hakanî'de kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Vakıf halk arasında Şeyh Abdürrahim Rumî vakfı olarak bilinmektedir. Padişah III. Sultan Ahmed'e alt 1706 tarihli fermanda vakfın 150 yıldanberi mütevellileri tarafından idare edildiği belirtildiğine göre 1556 tarihlerinde tesis edilmiş olduğu sanılmaktadır. Vakıf arazisine zaman zaman müdahale edilmesi sebebiyle vakfın mütevellisi olan Şeyh Abdürrahim Rumî'nin torunları tarafından Padişah I. Sultan Ahmed döneminden (1603) II. Sultan Abdülhamid dönemine kadar (1875) çeşitli Padişahlardan almış oldukları ferman ve tevcih beratlarının asılları yanımızda bulunmaktadır. Merzifonlu Şeyh Abdürrahim Rumî adlı kitabımızda foto-kopisi yayınlanan Padişahı III. Sultan Ahmed'in tuğrasını taşıyan Sivas Valisi'ne hitaben yazılan fermanı aşağıya alıyorum.

«Sivas Eyaletine mutasarrıf olan Vezirim Paşa,

Merzifon kadılarına tevkiil refli hümayunum vasıl oldukça.... Eyyüp zeyti se-

Handwritten signature in large, bold Arabic calligraphy, likely belonging to the Sultan mentioned in the caption.

Main body of handwritten text in Arabic script, containing a formal decree or document. The text is dense and covers most of the page below the signature.

6. Batından torunu Mustafa Çelebi'ye III. Sultan Ahmed tarafından verilen 16 Safer 1118 tarihli ber'at.

Handwritten text in the top left corner, possibly a title or header for the document.

Handwritten text in the top right corner, likely a date or reference note.

Main body of handwritten text in Arabic script, continuing the document's content. It includes several paragraphs of text.

A small table with multiple columns and rows, containing names and possibly titles or ranks. The text is small and difficult to read.

Handwritten text at the bottom left of the page, possibly a signature or additional notes.

Şeyh Abdürrahim Nizameddin Rumi'nin torunu Aysel Hatun'un 19.8.1536 tarihli vakfiyesinin aslı.

lah divanı hümeyunuma arzuhal sunup selatini maziyeden beri nefsi Merzifon toprağında üç çiftlik arazi... Teberrük zade Şeyh Şemseddin kudduse sırruhi azize hibe ve temlik edip yedine mülknameyi hümeyun verildikten sonra arazil evladına şart edip vakfiyeti defterhanede mestur olup 150 seneyi müteceviz mutasarrıf olurlar iken yine Merzifon'da vaki merhum ve mağfurun Sultan Mehmed Han evkafı mütevellisi bu çiftlik yerlerini vakfındır deyü taarruz etmekle bundan akden vakfın mütevellisi ile divan-ı hümeyunda kazasker huzurunda mürafaa ve defter emini arzı mucibince hücceti şeriye verilip ve hücceti hümeyun defterhanede hıfz ve yedine emri şerif verilmişken mütevellil merhum kayıtlarını defterhanede bir tarik ile ferman alıp yüz elli seneden beri mutasarrıf olageldikleri çiftlik yerlerini elimizden alıp ziyade gadri teaddi eylediğini bildirip yedlerinde olan mülknameye ...bağ sahiplerinden alıp Şeyh Şemseddin kadimen muafiyet üzere hükmü Sultan Beyazıt Han ve hükmü Sultan Selim Han olmakla bermücbil ilâmı şeriye bir çiftlik oğlu Mevlana İbrahim Çelebi muafiyet tarikiyle mutasarrıf olmak üzere septi defter olunur. Bermucibi defteri atik halen İbrahim Çelebi fevt olmakla bir kit'a muafiyet... üç çiftliği Mevlana Mustafa Çelebi mütevellil canibinden... mucibince amel olunmak babında fermanı alışanım sâdir olmuştur. Buyurdum ki hükmü şerifim üzere amel edip nefsi Merzifon'da üç çiftlik arazinin bir çiftliği bağ sahiplerinden alınıp iki çiftlik yeri Şemseddin'in evlatları mutasarrıf olmak üzere defterhaneyi amiremde mukayyet olup yedlerinde zapt ve tasarrufları için evamiri şerife ve hücceti şeriye verilmekle mucibince zaptettirip mûgayır mülknameyi hümeyun Sultan Mehmet Han evkafı mütevellisi olanlara tarruz ettirmiyessin, ve hususu mezbur için tekrar şikayet olunmayı eylemiyesin ve şöyle bilesin.⁷ Padişah III. Sultan Ahmed Tuğrası. 16. Safer. 1118 (M. 1706)

Vakfa konu olan Merzifon Ucuzluk Bağları mevkiindeki üç çiftlik ve bağların en son olarak 5. Recep. 1294 (1895) tarihli II. Sultan Abdülhamit'e ait fermanla vakfın mütevellisi Şeyh Abdürrahim Rumi'nin 12. inci batından torunları Sadi bey Zade Mustafa ve Mehmet Efendiye tevcihi yapılmıştır. Mustafa efendinin de ölümü ile büyük oğlu Sadi bey zade Hamdi efendi vakfın mütevellisi olarak Amasya Evkaf İdaresine muhasebesini yaptırmak üzere 5. Şubat. 1326 (1910) tarihli Merzifon İlçe İdare Kurulundan mazbata almışsada Hamdi Efendinin ölümü ve araya giren savaşlar sebebiyle vakfın idaresi sahipsiz kalmış ve bundan faydalanan bazı kötü niyetli kişiler 500 senelik Şeyh Abdürrahim Rumi Hazretlerine ait vakfın mallarını özel mülklerine katmasını becermişlerdir.

ESERLERİ :

Osmanlı Müellifleri'nde Bursalı Mehmet Tahir Bey tasavvufu ilgili fikirlerini (İrşadü'l - enam) adlı kitabında, şiirlerini ise (Aşkname) de topladığını, ayrıca (Divançe-i İlahiyat) adlı bir kitabı bulunduğunu yazmaktadır. Sicilli Osmani, Şekâik - ün - Numaniye ve Aşık paşa Zade tarihinde Şeyh Abdürrahim Rumi (Minhacürreşat) yazarı olarak geçer. Evliya Çelebi ise (Zeyneddin Hafî hazretlerinden ders alıp, bütün ilimleri tamamlamıştır. Vesayayı Kudsiye adlı kitap onun yazmasıdır. Daha bir çok muteber eserleri vardır. «Ledün dalgıcı (Mutasavvıf) olduğundan şiirleri hep mutasavvıfânedir» demektedir. Evliya Çelebi'nin Abdürrahim Rumi'ye ait olduğunu bildirdiği Vesayayı Kudsiye Süleymaniye Kütüphanesinin Murat Buharî Bölümünde ve 210/1 sıra numarasında kayıtlı olup yazarı olarak Abdürrahim Rumi'nin hocası Zeyneddin Ebu Bekir Muhammed görülmektedir. Kataloğda görülen H : 838 Şeyh Zeyneddin Hafî'nin ölüm tarihidir. Yukarıda adı ge-

⁷ Fermanın bazı kelimeleri okunamamış, diğerleri de okunabildiği şekilde yazılmıştır.

çen ve Abdürrahim Rumî'ye ait olduğu bildirilen Minhacürreşat adlı kitabın da kendisine verilen icazetnameden Şeyh Zeyneddin Ebu Bekir Hafi'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Zeyneddin Hafi'nin Abdürrahim Rumî'ye vermiş olduğu 1428 tarihli icazetnamede :

«...Hakkın aydınlatıcısı Şahabettin Sühreverdi Hazretlerinin Avarifül Mearif adındaki kitabı, benim Kudüs Şerif'te yazdığım Vasiyetler namındaki eseri ve yine Herat şehrinde telif ettiğim Minhacürreşat namındaki kitabı benden okuduğu kitapları okutmaya,.... Meclisimde oturduğu müddetce işittiği vasiyet ve emirleri benden işittiği gibi isteklilerine söylemesine İcazet verdim» denilmektedir. Yukarıya aldığımız icazetnamede (Minhacürreşat) ve (Vasiyetler) adlı kitabın Ebubekir Zeyneddin Hafi'ye ait olduğu belirtildiği halde eserleri arasında (Vesayayı Kudsiye) geçmektedir. (Vasiyetler) adlı kitap Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır.⁸

Tasavvuf geleneğine göre bir Şeyhin meclisinde yaptığı konuşmalar, sohbetler, âyet ve hadisleri yorumları, mecliste oturan öğrencileri tarafından not alınarak tesbit edilir ve sonra şeyhin izniyle bu konuşmalar bir kitap halinde toplanırdı. Bu gelenek yakın zamanlara kadar sürmüştür. Mevlâna Celâleddin Rumî'nin (Fihî mâ-fih) adlı kitabı da bu şekilde ölümünden sonra meclisinde bulunanların tuttukları notlarla meydana gelmiştir. Çağının ünlü bir mutasavvıfı olan Zeyneddin Hafi, Abdürrahim Rumî'ye olan sevgisi ve inancı sebebiyle kitaplarını okutmaya, türkçeye çevirmeye ve meclisinde konuşulanları, vasiyetlerini isteklilerine iletmeye izin vermişti. Bu sebeple (Vesayayı Kudsiye) nin (Kutsal vasiyetler) Abdürrahim Rumî tarafından Merzifon'a döndükten sonra Şeyhinden duyduklarını yazmak suretiyle meydana getirilmiş olması akla daha yakın gelmektedir. Çünkü Merzifon'da on gün kalan ve bu süre içerisinde bütün tekke ve türbeleri gezen Evliya Çelebi'nin Vesayayı

Kudsiye'nin «Abdürrahim Rumî'nin yazmasıdır» diye kesin şekilde konuşması başka türlü yorumlanamaz.

Abdürrahim Rumî şeyhinden aldığı izinle Merzifon'a döndükten sonra Şeyhinin kitapları olan (Vasiyetler) ve (Minhacürreşat) ı türkçeye çevirdiği anlaşılmaktadır. Bu kitaplar o çağın ilim ve sanat dili olan arapça ve farsça karışımı bir dille yazılmıştı. Anadolu'da XV. yüzyılda halk arasında konuşulan dil Türkçe idi. Farsça ve arapça Sarayda ve saraya yakın olan çevrelerde ilgi görüyordu. Abdürrahim Rumî bu kitapları halkın anlayacağı şekilde sade ve akıcı bir dille Türkçeye çevirdiği için biyografi yazarları ve tarihçiler tarafından çevirdiği kitapların yazarı olarak bilinmiştir. Evliya Çelebi ve Sicilli Osmanî, Şakayık-ı Numaniye yazarının yanılığısı buradan gelmektedir. Bu konuda en sağlıklı bilgiyi Osmanlı Müellifleri yazarı Bursalı Mehmet Tahir Bey vermektedir. Bu kitapta Abdürrahim Rumî'ye ait olduğu bildirilen (Aşkname, İrşadül-enam, ve Divançe-i İlâhiyat) adına başka kaynaklarda rastlıyamadık.

Hepside el yazması olan ve 1428-1453 yılları arasında yazıldığı sanılan bu kitapların hiç birisini bulmak mümkün olmamıştır. Elimizde sadece şiirlerinin toplu olarak bulunduğu (Aşkname) den alınmış bir gazeli ile Mecmuat-ün Nezair ve Cami-ün-Nezair'de yayınlanmış beş gazeli vardır. İstanbul Üniversitesi Kitaplığının 1359 sıra numarasında (Abdürrahim Merzifonî) adına kayıtlı (Aşkname) adlı talik el yazması bir kitap bulunmaktadır. Tamamı 134 sayfa olan bu kitabın baştan 32 sayfası eksiktir. Kitaplığın eski türkçe yazmalar bölümündeki 1359 No.lu fişte ve kitabın kapağında (Merzifonlu Abdürrahim Rumî-Aşkname) yazılı olmasına rağmen kitabın sonundaki şiirden Abdürrahim Karahisarî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Aynı kitaplığın tezler bölümün-

8) Halet Efendi İlavesi, 53/1.

9) Fihî mâ Fih, (Sadeleştirilen Abdülbâki Gölpınarlı) s. 1 de eserin metin bölümünün bir sayfasının eksik olduğu gününe ait bir malumata raslamadık.

de ve 8518 sıra numarasında kayıtlı Hüseyin Hasçelik'e ait (Abdürrahim Karahisari'nin Vahdetnamesi) başlıklı araştırmada İstanbul Üniversitesi Kitaplığında Vahdetname'nin 9 nüshası mevcut olup bir tanesinin de Türkçe yazmalar bölümünde (1359) numarada kayıtlı olduğu belirtilmektedir. Afyonkarahisarlı Abdürrahim'inde (Abdürrahim Karahisari) aynı çağda yaşamış (XV. İnci yüzyıl) mutasavvıf bir şair olması sebebiyle şiirleri birbirine karıştırılmaktadır. Abdürrahim Karahisari'nin (Vahdetname) si mesnevi tarzında ve XV. yüzyıl divan şairlerinin diliyle yazılmıştır. İki şairin isim benzerliğine karşılık şiirlerinde gerek öz, gerekse biçim yönünden farklılıklar bulunmaktadır. Şiirlerindeki duyarlılık (lirizm), ve dilinin sadeliği yönünden Abdürrahim Rumî yaşıtları arasından seçilmektedir. Abdürrahim Rumî ve (Aşkname) adına fiş düzenlendiğine göre bu kitabın kitaplıkta mevcut olup, yanlışlıkla bir başka şaire ait kitapla birlikte cilt yapıldığı sanılmaktadır.

Bugün kesinlikle bildiğimiz beş yüz yıl önce el yazması ile yazılan bu kitapların çağın imkansızlıkları sebebiyle çok az sayıda çoğaltılıp elden ele geçtiğidir. Bir resmî kitaplığa alınmadıkça bir kitap ve belgenin kişiler tarafından yüzyıllar boyunca korunup bugüne getirilmesi elbette güç bir iş. Adı geçen kitapların en

akla yakını Merzifon veya Amasya kitaplıklarında bulunmasıdır. Merzifon ve Amasya çok eski bir kültür merkezi olduğu halde eski eserlerin korunduğu özel ve genel bir kitaplığa sahip bulunmamaktadır. Dileğimiz bu değerli eserlerin Dinler tarihi veya sanat tarihi üzerine araştırmalar yapan talihli bir elin yardımıyla bulunup gün ışığına çıkarılmasıdır.

KAYNAK ESERLER :

Hüseyin Hüsamettin, Amasya tarihi 1927.

Mehmet Süreyya, Sicilli Osmanî 1899

Taşköprülü Zade Ahmet Efendi, Şekâikü'n - Numanîye 1558

Mehmet Ali Aynî, Hacı Bayram Veli.

Hoca Sadettin Efendi, Tacüt tevarih. 1575

Molla Cami, Nefahat-ül-üns. 1876

Ramazan Zade Mehmet Çelebi, Nişancı Tarihi.

Reşahat,

Aşık Paşa, Aşıkpaşaoğlu tarihi

Hammer, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi.

Berîn Taşan, Merzifonlu Şair Abdürrahim Rumî, Türk Dili Dergisi. Haziran 1976

Berîn Taşan, Merzifonlu Şeyh Abdürrahim Rumî, İzmir, 1975.

**XV. ASIR
TÜRK
YAZARLARINDAN
MUSLIHU'D-DİN,
HAMİD - OĞULLARI
VE
HIZIR BEY**

Doç. Dr. M. Esad COŞAN

GİRİŞ :

Beylikler devrinin siyasî ve kültürel tarihini aydınlatan vesikaların az olduğu bilinen bir gerçektir. Bu yüzden hâlâ bazı beyliklerin hükümdar silsilelerinde dahi karanlık kısımlar, kesintiler ve boşluklar bulunabilmektedir. Ele geçen yeni bir kitabenin, bir mezar taşının, bir el yazmasında yer alan birkaç satırın bazen tarihin karanlık bir noktasına ışık tuttuğu çok görülür.

Kütüphanelerde yazmalar üzerinde çalışırken biz de, Anadolu Beylikleri, devri tarihi ile ilgili bazı mühim kayıtlar bulmuştuk. Bunları aşağıdaki yazımızda ilgililere arz etmek istiyoruz. Kanaatimizce, verdiğimiz bilgiler ve açıklanan vesikalar, Hamid - oğulları Beyliğinin bilinen şeceresini değiştirecek ve meçhul kalmış bir beyi tanıttacak mahiyettedir.

A. MESELENİN ORTAYA ÇIKIŞI :

Ankara İli Halk Kütüphanesi - Eski Eserler Bölümü (CEBECİ) 329 numarada (Eski tasnife göre : 5/42) türkçe, mensur bir **Mülk Sûresi Tefsiri** bulunmaktadır.¹ Bu eser, lisanının eskiliği (14. asıra ait) ve ithaf edildiği beyin kimliği dolayısıyla dikkati çekmiş; çeşitli makalelerde zikredilmiştir.²

Nitekim mezkûr nüshanın³ mukaddimesinde, besmele, hamdele, salvele

1) Sûrenin diğer bir ismini kullanmak suretiyle : «Tebâreke Tefsiri» de deniyor ki, kastedilen, Kuran-ı Kerim'in 67. sûresidir. Bazı makalelerde «Mülk» kelimesinin «Melek» şeklinde okunması ise (Msl. Yeni Türk Mecmuası sayı : 4, s. 283'de olduğu gibi), açık bir yanılmadır.

2) Bk. Köprülü, F., «turc» maddesi, *Ancyclopaedia of Islam* C. IV. s. 940; Aynı mlf., *Yeni Türk Mecmuası* (İstanbul Halk Evinin neşriyatıdır) sayı : 4, s. 283; Levent, A. S., *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları* s. 23; Uzunçarşılı, İ. H., *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* s. 213 (ilk baskıda s. 81) ve aynı müellifin diğer bazı eserleri... vs.

3) Bu el yazması nüsha, harekeli, güzel bir nesihle; saykallı, su çizgili, Avrupa imalî kâğıtlara yazılı 37 vaktan ibarettir; içinde müellifinin adı, istinsahının tarihi, müstensihî (kâatibi) nin kimliği zikredilmemiştir. Biz, kâğıt, lisan ve imlâ özelliklerine bakarak, yazmanın 15. asırda istin edilmiş olduğunu tahmin ediyoruz.

ve dua ibarelerinin arkasından şu sözler gelmektedir :

«... çün mahdûm-zâde, melikü 'l-ümerâ'i ve 'l-ekâbir, iftihâru 'l-emâsili ve 'l-efâhîr, sâhibu 's-seyfi ve 't-takrîr, vezîr ibnü 'vezîr Hızır b. Göl Beği - ah-sena 'llâhu avakibehû ve zâde 'uluvvehu - bu za'îf du'âcısından Tebâreke tefsîrin Türkçe kılmac diledi kim, anu'n müstakîm zihnine hâş gele, anun ma'ânîsi şerbeftle cânına gîdâ vire ve, ümîddür kim, okıyub anûnile yol vara, tamudan kurtılmağa seheb ola; bu za'îf dahi muvâfakat yolın dutub, muhâlefeiden kaçub ... bu risâlei yazdı.» (varak 1 b)

Araştırmacılar bu Hızır (Yahut da : Hızır veya Hıdır) b. Göl Beği'nin kimliğini bulmağa çalışırken, «Göl Beği»

سؤلوبی sözünün delâletıyla onu, 14. asır başlarından itibaren Göller Bölgesine hükmetmiş olan Hamîd-oğulları Beyliği sahasında aramışlardır.⁴

Biz bu Hızır b. Göl Beği'nin kimliğini araştırmağa geçmeden önce, mezkûr tefsîrin müellifini, kısaca tanıtmak istiyoruz.

B. MÜLK SÜRESİ TEFSİRİ'NİN MÜELLİFİ

1. Müellifin Adı :

Mülk Süresi Tefsiri'nin bu Ankara nüshasında müellifinin adı zikredilmemiştir. Biz araştırmalarımız esnasında, bu Tefsirin daha başka nüshalarını da tespit ettik. Bunları birbirleriyle mukabele ederek, eserin bir tenkidli ve tahkikli metnini (Edition critique) hazırladık. Bu çalışmalarımıza dayanarak, müellif ve eser hakkın da kesin bazı bilgiler verebiliriz. Şöyle ki :

Müellifin adı Mustafa b. Muhammed'dir. Eserinin değişik nüshalarını, zamanının muhtelif beylerine, ayrı ayrı hediye etmiş olduğu, mevcut nüshaların tedkikinden anlaşılıyor. Nitekim, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 7 nu-

marada kayıtlı, fevkalâde önemli nüshası mukaddimesinde şöyle söylemektedir :

«... Ammâ bu du'âcılar kemteri, yazuklular bedteri, Rahman Tanrı'dan rahmet umucu, el-vâsik bi 's-Samed MUSTAFÂ B. MUHAMMED - gafara 'llâhu lehû ve li-vâlideyhi ve ecrâ 'l-hayra 'alâ yedeyhi - diledi kim, kadîm muhabbetin ve dostlık mâddesin . . . SÜLEYMÂN BEG [b. ORHÂN] b. OSMAN-rahima 'llâhu zullehümâ (!) ve e'azze vefdehümâ ve naşara cündehümâ - 'âlî hazretine 'arz eyleye ve ol hazreti sevdiğin bildüre . . .»

Bu nüshanın, gerek iç kapak durumunda olan ilk sayfasında, gerekse eserin hatimesi nihayetlerine «731» rakamı bulunmaktadır. Bu, eserin, müellif tarafından yazıldığı seneyi gösteriyor olmalıdır.

Eserin, Millet Kütüphanesi, Ali Emîri - Şer'iyye kısmı 821 numarada bulunan nüshası mukaddimesinde ise aynı mahal ve makamda «MURAD BEG b. ORHAN BEG b. OSMAN» ismi yazılmış olduğuna göre; ayrıca o zaman şehzade olan Murad Bey'e de takdim edilmiş olduğu anlaşılıyor.

Burdur Halk Evi (Şimdi : Burdur Eski Eserler) Kütüphanesi nüshası ile : İstanbul Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Seminer Kütüphanesi 3779 numarada kayıtlı nüsha ise, Denizli İnanç-oğulları'ndan İshak Beg b. Murad Arslan Beg'in adını ihtiva ediyorlar. Bu, eserin, o şahsa da ithaf ve takdim edildiğini göstermektedir. (bunlara kıyasla eserin, o devirde yaşamış daha başka beylere de takdim edilmiş olabileceği düşünülebilir).

4) Nitekim Köprülü, Hamîd-oğlu Felekü'd-din Dündar Bey'in, belki de Göl Beyi lakabıyla anıldığını ileri sürmüş, o zamanın Kütüphaneler Müdürü Hasan Fehmi Turgal da, bu şahsın kimliğinin tespiti için, durumu, Isparta Halk Evi Mecmuası «ÖN»e yazmış; bunun üzerine mezkûr mecmuada, bu konuda Tahir Erdem tarafından bir araştırma neşredilmiş ve az ilerde bahsedeceğimiz bir kitabe tanıtılmıştır. (Bk. Ön Mec., C. IV. Sayı : 37, s. 518 v.d. Nisan 1937.)

5) Süleyman Bey, Orhan Gazi'nin büyük oğlu olup, 716/1316 yılında doğmuştu (Bk. Oruç Bey Tarihi s. 14). 731 tarihli doğru ise, eser ona, henüz 15 yaşında iken sunulmuş olmaktadır.

Bu nüshaların hepsinde beyin adı zikredildikten sonra gelen Arapça duâ cümlelerinde, tesniye sıgasıyla ve «ebka 'llahu zillehümâ, e'azze kadrehümâ, naşara cündehümâ, ebbeda'llâhu devletehümâ.....» gibi ifadelerin kullanılması; eserin bu şehzadelere, genç yaşlarında ve babalarının sağlıklarında verildiğine delâlet eden mühim ipuçlarıdır.

Süleyman Bey'in 1357 veya 1358'de babasının sağlığında bir av esnasında at-tan düşüp ölecek, Bolayır'a gömüldüğü; ve Murad Arslan b. İnanç Bey'in 735/1335'den sonra bey olup, 763/1361'den bir miktar evvel vefat ettiği düşünülürse, eserin 14. asrın ilk yarısında yazıldığı belli olur ve yukarıda zikredilen 731/1331 tarihinin sıhhatli olma ihtimali artar.

2. Müellifin Lakabı :

15. asır Osmanlı âlim ve şairlerinden biri olan Hatib - oğlu Muhammed, bu **Mülk Süresi Tefsiri**'ni, 817/1414 tarihinde nazma çekmiş ve **Letâif - Nâme** adını verdiği eserin mukaddimesinde müellifimiz Mustafa b. Muhammed hakkında bazı bilgiler vermiştir⁶. Şöyle ki :

*Kimdür ol medh itdüğüm iy şehriyâr?
'İlmile meşhûr u bellü, âşikâr
Kazıye 'l-kuzât -ı şehri Lâziki
Hükm içinde saklar idi yazıkı,
Muslihu 'd-din-i Muhammed'dür hemân
Tayyeba 'llâhu serâ [hu] dur amân
.....
Sûre-i Mülk tefsîrin fikr eylemiş,
Hôş hikâyetler bile zikr eylemiş,
Ben dahi çün okudum buldum safâ,
Vüs'u tâkat ol yola kıldım vefâ,
Nazm kıldum hep kamu uçdan uca,
Okıyanlar göreler kim hâl nice (?)*

Bu beyitlerden, Hatib-oğlu zamanında çoktan ölmüş bulunan müellifimizin, bir zaman Lâziki, yani Denizli'de baş kadılık (Kâdi'l-kudât'lık) yaptığı, ve edaha ziyade «**Muslihu'd-din**» lakabıyla tanındığı⁸ anlaşılıyor.

3. Müellifin Diğer Eserleri :

Muslihu'd-din Mustafa b. Muhammed'in, Mülk Suresi Tefsiri'n den başka daha birçok, türkçe eserler yazdığını biliyoruz. O kadar ki, bu son derecede faal ve velûd şahsın hayatı ve arifâne eserleri üzerinde müstakil bir etüd yapmak, bir kitap yazmak gerekir. Biz, -bu teferruatı bir başka yazımıza bırakarak- burada sadece onun diğer türkçe eserlerini sıralamak ve onların ithaf edildikleri beylerin adlarını göstermekle iktifa edeceğiz⁹ :

a. Fâtiha Süresi Tefsiri :

Kur'an-ı Kerim'in ilk sûresinin türkçe tefsiridir. İthaf edildiği bey Çelebi Murad Arslan b. İnanç Beg'dir¹⁰

b. İhlâs Süresi Tefsiri :

Kur'an-ı Kerim'in 112. sûresinin türkçe tefsiridir. Yine Murad Arslan Beg'e ithaf edilmiştir. Bir nüshası Ankara İl Halk Ktp. -Eski Eserler bölümü (Cebeci) 145 numaradadır¹¹. Eserin diğer mühim

6) Hatib-oğlu Muhammed hakkında geniş bilgi, bizim doktora tezimizde bulunmaktadır. Bk. Coşan, Esad, **Hatib-oğlu Muhammed ve Eserleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. doktora tezi s. 30 v.d. Ankara 1965.

7) Yegâne nüshası, İst. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. kısmı 3326 numaradadır. Bu beyitler vr. 6 a'da yer alır.

8) Üçüncü beyitteki Muslihu'd-din-i Muhammed, Muslihu'd-din ibni Muhammed mânâsına gelen Farsça bir tamlamadır : Zâl oğlu Rüstem için Farsça'da Rüstem-i Zâl denildiği gibi. O devirlerde Sinânü'd-din, Felekü'd-din, Necmü'd-din... gibi lakaplar, beyler ve âlimler için çokca kullanılırdı. Bu lakapların ardında daima şahsın asıl ismini aramak, düşünmek gerekir : MÜBÂRİZÜ'D-DİN İSHÂK, Tâcü'd-din İBRÂHİM... gibi. Yalnız bu ikinci isim izafet kesresi ile bağlanmış ise muhakkak baba adı olur (Beyitteki gibi). Muslihu'd-din'in adı, kendi kitapları mukaddimesinde Mustafa olarak tasrih edilmiştir. (Süleyman ve Murad beylere sunulan nüshalarda)

9) Bu konuda geniş bilgi için bizim yukarıda zikri geçen doktora tezimize bakılmalıdır : s. 50 - 53.

10) Bk. Köprülü, F. «Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar» **Türkiyat Mec.** C. II, s. 1 - 32 (1026); Kocatürk, V. M., **Büyük Türk Edebiyatı Tarihi** s. 188; Levent, A. S., **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları** s. 22... vs. (V. M. Kocatürk'ün müellifimiz için «Ankaralı» demesi açık bir yanılmadır)

11) İmlâsı çok bozuk ve yanlışlıklarla dolu olan bu nüshanın mukaddimesinde ve s. 128'de Murad Arslan Bey zikrediliyor.

bir nüshası az sonra geniş olarak bahis konusu edilecektir.

c. Yâsin Sûresi Tefsiri :

Kur'an-ı Kerim'in 36. sûresinin türkçe tefsiridir. Tarafımızdan çeşitli nüshaları bulunmuştur¹². Bunlar el-Hacı Hızr Beg Çelebi'ye ithaf edilmiştir. A. S. Levent, Süleyman b. Orhan b. Osman adına, Mustafa b. Muhammedî adlı birinin türkçe Yâsin Sûresi Tefsiri yazdığını söylüyor¹³. Böyle bir ithaf ihtimali, imkânsız değilse de biz araştırmalarımızda böyle bir nüshaya rastlayamadık.

d. Tezkiretü'l-evliyâ Tercümesi ve Diğer Eserleri :

Biz bu eserler hakkında, yeni ve orijinal bilgiler ihtiva edecek olan ayrı bir makale hazırlamak üzereyiz. Sadece bu Tezkiretü'l-evliya'nın Feridü'd-din -i Attar'dan ve Aydın - oğlu Mehmed Bey (Ölümü : 734/1334)'in isteği üzerine tercüme edildiğini, -müellifimizin yaşadığı muhiti ve zamanı tayinde göz önüne alınmış düşünceyle - zikretmemiz gerekiyor.

C. MUSLİHU'D-DİN VE HIZR BEY'İN KİMLİĞİ :

a. Muslihu'd-din'in Eserlerinde Hızr Bey :

Muslihu'd-din Mustafa b. Muhammed'in eserleri içinde, üç farklı görünümde Hızr adlı bir bey bahis konusu edilmektedir. Bunları sırayla zikrettikten sonra, Hızr Bey'in kim olduğu meselesini çözmeye çalışacağız :

1. Türkçe Mensur Mülk Sûresi Tefsiri'nin Ankara nüshası mukaddimesinde ve «Hızr b. Göl. Begi» tarzında bunu yazımızın başında anlatmış ve ibareyi aynen vermiştik.

2. Yâsin Sûresi Tefsiri mukaddimesinde ve «el-Hacı Hızr Beg Çelebi»

tarzında. Diğer unvan ve vasıfların da ilyice görülmesi için, ibareyi aynen kaydedelim :

« . . . dahi Mahdûm-ı mu'azzam, sâhibu's-seyfi ve 'l-kalem, el-Hâcî Hızr Beg Çelebi, bu Du'acı za'ifden iltimâs kıldı ki bunı Türkiceye idinem (Türkice eyidem ?) ki fâ'idesi 'âmm ola; işidenler bu sûrei akımağa rağbet ideler. Bu za'if dahi ol mahdûmun emrine muvâfakat kılup . . . »¹⁴

3. İhlâs Sûresi Tefsiri sonlarında ve «Bedrû'd-din Hızr Beg b. İshak Beg» tarzında.

Bu İhlâs Sûresi Tefsiri'nin Ankara nüshasının, Murad Arslan b. İnanç Bey'e ithaf edildiğini yukarıda belirtmiş idik. İkinci bir nüshasını da İst. Ü. Ktp. Ty. 471 numarada bulduk, ve bu ikinci nüshanın sonlarında (vr. 155 b - 156 a), ilk nüshada bulunmayan üstelik de son derece önemli olan bir ifade ile karşılaştık. Eserin o kısımlarında, Sultan Mahmud-ı Gaznevî ile ona İmamlık yapan bir âlimin arasında geçen bir hâdisî hikâyeye edilirken söz, başka bir noktaya çevrilerek şöyle deniliyor :

« . . . Pes sultân (Yani Mahmûd-ı Gaznevî) anun 'özrin kabul eyleyüp 'atâlar buyurdu ve 'azîm nuvâht eyledi.

Melikü'l-ümerâ'i ve 'l-ekâbir, kehfü 'l-küberâ'i ve 'l-efâhir, nâsirü'l-'adl, bâsîtu 'l-fazl, mugîsü 'l-halâyik, münîrî 'l-hakâyik, şerîfü 'l-ekâb, mefharü üll 'l-elbâb, BEDRÜ' D - DEVLETİ VE 'D - DİN, cemâlü 'l-İslâmi ve 'lmüslimîn HIZR BEG. b. İSHAK BEG - c'azza 'llâhü ensârahû ve kahara a 'dâ-

12) İstanbul Üniversitesi Ktp. Ty 252, 7298, 7299... vs.

13) Bk. Levent, A. S., Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Söfhalari s. 24. Müellifin baba ismi yanlış tespit edilmiş ve eserin yerli de gösterilmemiş olmasına bakılırsa, bu mâlûmatı bir başka yerdan karıştırarak aktardığı, onun faydalandığı kaynağın aslında Mülk Suresi Tefsiri'nin Süleyman Bey'e emulduğunu söylediği anlaşılır.

14) Bk. Millet Ktp. Ali Emîrî. Şer'iyye Kısmı 821 numaralı yazma, vr. 2b. Aynı cildin içinde, müellifimize ait Mülk Suresi Tefsiri de bulunmaktadır.

ehû ve şeraha şadrehu» ve eyychehû bi-Ruhi 'l-kudüs - Pes diledüm ki emirü 'l-ümerâ' Hızır Beg hazretine bir kitâb ile dem . . .»

Bu üç ayrı görünümü nasıl yorumlayabiliriz?

Kanaatımıza göre, aynı müellifin ayrı ayrı eserlerinde, yukarda gösterildiği tarzda zikri geçen **bu Hızır Bey, tek bir şahsiyettir.** Unvanların ve vasıfların - küçük farklara rağmen - medlülleri birdir. Farklılıklar, aradan geçen zamanlar zarfında meydana çıkan değişme ve gelişmelerden doğmuştur. Hızır henüz **«bey»** unvanını kesb etmediği bir çağda, müellifimizden, **Mülk Sûresi Tefsiri**'ni yazmasını rica etmiş; o da «Göl Beyi»nin bu dindar oğlunun isteğine uymuştur. **Mülk Sûresi** mukaddimesinde müellifimiz ona **«bey»** demiyor, **«mahdum-zâde»** diyor; **«iftiharü'l-emâsil : akranlarının medâr-ı iftihârı»** sıfatından ve **«Allah âkibetini güzel eylesin, yüceliğini artırsın»** dualarından hep onun gençliğini sezinliyoruz.

Daha sonra hacca gitmiş olmalıdır ki **Yâsîn Tefsiri** mukaddimesinde el-Hacı Hızır Beg Çelebi diye anılıyor. Çelebi sıfatı, hem dindarlığına, hem de Mevlevî tarikatına intisap veya muhabbetine işaret sayılabilir. **Yâsîn Tefsiri** de Hızır Bey'in ricası üzerine kaleme alınmış. Bu tanışıklıklarının eskiliğini gösterir orada artık **«mahdum-zade»** değil de, **«mahdum»** (kendisine hizmet edilen itibarlı kişi) diye anılması, rütbe ve makamının diye anılması, rütbe ve makamının nisbeten arttığına delâlet ediyor.

Üçüncü kayıt ise daha da sonraki bir zamana aittir. Hızır Bey mevki bakımından, daha da yükselmiş ve itibarlanmıştı. **«Emiru'l-ümerâ»** olmuş, herkesin himayesine sığındığı, âdil, fâzil ve iyilik-sever bir kimse olarak tanınmıştır.

Hızır Bey'in bütün eserlerde, **«sahibu's-seyfi ve'l-kalem, sâhibu's-seyfi ve 't-takrîr»** diye anılması, hem komutan, hem de bilgili ve ilimsever bir kimse ol-

duğunu gösterir. Hattâ **«münirü'l-hakâik»** (hakikatleri aydınlatan, söyleyen) ve **«mefhar-i üli'l-elbab»** (gönül erbabının medâr-ı iftihârı)... gibi ifadelerle tavsifi, onun tasavvufî (muhtemelen Mevlevîlik ile) ilgisine, manevî bakımdan gönü uyanık bir kimse olduğuna işaret eder.

Ayrıca biz, Bedrû'd-din (dinin mehtabı) ve cemâlü'l-İslâm (İslâm dininin güzelliği, süsü) diye lakaplandırılmasından, kendisinde dindarlık ve ahlâk güzelliği yanısıra, yüz ve vücut güzelliği de bulunduğunu hissediyoruz.

b. Muslihu'd-din Devrindeki muhtelif Hızır Bey'ler :

Müellif Muslihu'd-din'in daha ziyade, 14. asrın ilk yarısında yaşamış kişilerle temasta bulunduğu (Aydın - oğlu Mehmed Bey, İnanç oğlu Murad Arslan...vs.) eserlerinden anlaşıldığına göre, gerek Hızır Bey'i, gerekse babası Gölbeği lakaplı İshak Bey'i, bu zamanlarda ara- mak uygun olacaktır.

Gerçekten de 14. asrın ilk yarısında yaşamış bazı Hızır Bey'ler vardır. Bunları bahis konusu ederek, hangisinin aradığımız kişi olduğunu tespit etmeye çalışalım:

1. Hamîd - oğullarından Sinanü'd-din Hızır Beg :

Bu beyin tam adı Hızır b. Yûnus b. İlyâs b. Hamîd'dir. Lakabının Sinanü'd-din olup 719/1319'da Korkuteli'nde emîr bulunduğu, oradaki medresenin kitabesinden anlaşılıyor.¹⁵ Meşhur seyyah İbn Battûta, Antalya'ya uğradığında (1330'dan sonra, muhtemelen 1333'te) gördüğü bu şahsın hasta olduğunu beyan ediyor.

Baba adının Yûnus olduğu, kaynaklardan sarîh olarak anlaşıldığından, bizim Hızır b. Gölbeği'nin bu şahıs olamayacağı ortaya çıkmaktadır.

15) Bk. Uzunçarşılı, Ord. Prof. İ. H., *Anadolu Beylikleri* 2... s. 67 ayn. mlf. *Kitabeler* II s. 249. Korkuteli kitabesindeki «Câlis» şeklinde okunan kelime, herhalde «Hızır» veya «Çelebi» olsa gerektir.

2. Hamid - oğullarından Hızır b. Dündar (?) :

Hamid - oğullarından Felekü'd-din Dündar Beg'in Hızır adında bir oğlu olduğu ve onun, Dündar Beg'in öldürülmesinden sonra ortaya çıktığı eski ve yeni tarih kitaplarında kaydedilmiştir¹⁶. Onlara göre bu Hızır Beg, Dündar Beg'in oğlu İshak Beg 728/1328'de Mısır'da babasının kanı davasını takip ettikten sonra gelip Eğridir'e hakim oluncaya kadar beyliğin başında bulunmuş, Eğridir Ulu Camiini tesis etmiş ve ona adını vermiş, beyliğe Eşrefoğullarına ait Beyşehir, Akşehir ve Seydeşehir gibi yerleri katmıştır.

Birtakım araştırmacılara göre ise de bu bilgiler bir iltibas ve karıştırma sonucu ortaya çıkmıştır. Tarihçilerin Dündar Beg'in oğlu vehmettikleri Hızır Beg, aslında Dündar Beg'in biraderi olan Yunus Beg'in oğlu Hızır Beg'dir.¹⁷

Bizim bu husustaki kanaatimiz ise bu yazımızın (E) bölümünde tafsilatıyla anlatılacaktır.

3. Aydın - oğlu Hızır Beg :

Aydın - oğlu I. Mehmed Beg'in Hızır adlı bir oğlu vardı. Babasının sağlığında Ayasuluğ (Efes, Selçuk) ile Sultanhisar Begi iken kardeşi Umur Beg'in 749/1348 de vefatı üzerine, Aydın - oğlu «ulu-beyi» yani hükümdarı olmuştu. Müellifimizin, Aydın - oğlu Mehmed Bey'le tanıştığı ve görüştüğü bilindiğinden, bu Hızır Bey'i de tanıdığı muhakkaktır. Fakat Hızır b. Göl Begi, baba isimlerinin farklılığından dolayı bu zat olamaz.

4. Saruhan - oğlu Hızırşah Bey :

Bu zat, babası Muzafferü'd-din lakaplı İshak Bey'den sonra 790/1388'de onun yerine geçmiş ve 813/1410'da Manisa'da, Osmanlılar tarafından öldürülmüştü. Baba adı uygunluğuna rağmen, aradığımız Hızır Bey bu şahıs da olmasa gerektir. Zira :

Evvelâ bu şahsın adı Hızır değil, Hızırşah'tır; sonra zaman bakımından müellifimiz ile arasında farklılık ve uzaklık

görülmüyor. Şahsi ve ahlaki evsaf bakımından da Saruhan - oğlu Hızırşah Bey, başka bir şahsiyet manzarası arz ediyor : Hızır b. Göl beyi, âlim, âdil, fâzıl, ve kâmil bir kimsedir; Hızırşah ise, zulme mâil, sefih ve işrete münhemik olduğundan, pederinin ümerâsı ve ahali kendisinden nefret etmiş ve Yıldırım Bayezid'e baş vurmuşlardı¹⁸.

5. Diğer İhtimaller :

Karaman - oğullarından Bedrü'd-din İbrahim'in 1332'den sonra beylikten çekilmesini müteakip yerine Alâ'ü'd-din Halil Lârende beyi olmuştu. Bunun, kendi namına para da bastırılmış olan Hızır adlı bir oğlu olduğunu biliyoruz¹⁹. Bunun yaşadığı bölge ve baba adı da farklıdır. binaenaleyh Hızır b. Gölbeiy olamaz.

Bir de İshak Bey adlı kimseler üzerinde teemmül ederek, onlardan birinin, tarihlerde zikri geçmemiş Hızır adlı bir oğlu olup olmadığı yönünden araştırma sürdürülebilir.

Meseleye bu açıdan bakınca da karışımıza başlıca iki ihtimal çıkıyor.

Bunlardan biri müellifimizin kendisine Mülk Sûresi'nin bir nüshasını ithaf etmiş olduğu İshak Bey b. Murad Arslan b. İnanç Beydir.

Bu İshak Bey'in doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor. Kendisinin 762/1360 tarihli gümüş bir sikkesi vardır²⁰. Kütahya'daki Germiyan - oğlu II. Yakub Bey'in inşa ettirdiği medrese kitabesinde²¹ :

16) Bk. yukarıda zikr edilen kaynaklar ve «Hamid-oğulları» maddesi, İslâm Ansiklopedisi; Yiğitbaşı, Süleyman Sukûti, Eğridir-Felekâbed Tarihi s. 33-34. İstanbul 1972; Mehmed Arif «Anadolu Tarihinden : Hamidoğulları» TOEM c. 1, s. 938-947... vs.

17) Bk. mesele : Uzunçarşılı, İ. H., Osmanlı Tarihi c. 13 s. 50; Erdem, Tahir, «Hamidoğulları Tarihi» Ün Mecmuaı c. 5, sayı 49 (Nisan 1938), s. 702

18) Camiü'd-düvel'den naklen bk. Uzunçarşılı, İ. H., Kitabeler II, s. 64.

19) Bk. Uzunçarşılı, İ. H., Anadolu Beylikleri 2, s. 10 ve aynı sayfa not 2.

20) Bk. Kitabeler II, s. 198 ve Anadolu Beylikleri 2, s. 57.

21) Bu kitabenin tam metni için bk. Uzunçarşılı, İ. H., Kütahya Şehri, s. 80 vd.

«... Tonuzlu'nun Hôber (Hûb-yâr) kapusındaki iki bahçeyi Bayezid-i Hüdavendigâr, İnanç oğlu İshak Bey'den aldı» deniyor.

Yıldırım Bayezid, 792/1389'da tahta geçtiğine göre, İshak Bey bu tarihlerde sağ ve hükümdar idi. Yerine geçen bir kimse bilinmiyor. Hızır adlı bir oğlu olup onun yerine geçse idi herhalde, o devri artık iyi takip edebilen tarihler bunu kaydedirdi. Ayrıca bu İshak Bey'e «Göl Beyi» lakabı da uygun düşmemektedir.

İkinci ihtimal ise, yine Hamid - oğullarından İshâk Bey'in Hızır adlı bir oğlu olmasıdır. Şimdi bu ihtimali geniş bir şekilde takip edelim.

Gerçekten de Hamid - oğlu İshak Bey'den sonra gelen bir Hızır Bey'in varlığına dair birtakım tarihî rivayetler ve emareler vardır. Biz bunların açıklamasına ve münakaşasına geçmeden önce İshâk Bey'in devresini açıklamayı faydalı görüyoruz :

D. HAMİD - OĞLU İSHÂK b. DÜNDAR BEY :

Hamîd - oğullarından İshak Bey diye bilinen bir hükümdarın varlığı münakaşasız bellidir.

Eğridir'i istila edip DüNDAR Bey'i öldüren Moğol valisi Demir taş b. Emir Çoban'ın, İlhanlı Devletine isyan ederek Memlûk Sultanı Melik Nâsır Mehmed'e ilticasından sonra; DüNDAR Bey'in oğlu İshak Bey 728/1328, Eğridir şubesinin başına geçip Hamideli beyi olmuştu²².

Bu şahıs, babasının sağlığında Mısır'da bulunmuş, hacc'a gitmiş, dindar bir kimse idi.

Seyyah İbn. Battuta, 733/1333 civarında Eğridir'e uğradığı zaman bu İshak Bey'e müsafir olmuş ve yanında ramazan ayını geçirmişdi²³.

Lakabı tarih kitaplarında Necmü'd-din ve ilerde zikri geçecek bazı kitabelerde ise Mübarizü'd-din şeklinde geçiyor. Beyliğine, Beyşehir, Seydişehir, Akşehir gibi yerleri ilave ettiği; Antalya mıntıkasına hakimiyetini yaydığı nakledilir. Nitekim kardeşi Mehmed (Doğrusu : Muhammed) Çelebi'nin, Gölhisar beyi olduğu bilinmektedir.

İbn Battûta, Eğridir'e geldiğinde Ulu Camiin karşısındaki medreseye misafir edilmiş. Buranın müderrisi, âlim, fâzıl, fakih, hacı, Mekke - Medinede mücavir olmuş, Mısır'da - Şam'da okumuş, Irak'ta ikamet etmiş, düzgün ve güzel Arapça konuşabilen, hoşsohbet, ârif, eşine ender rastlanan bir zat imiş. Lakabı «Muslihu'd-din» olan bu zata, Eğridir Sultanı Ebu (!)²⁴ İhâk Beg b. DüNDAR Bey, herkesten ziyade iltifat ve ikram eder, meclislerde hemen sağ yanına oturtmuş.

İbn Battûta'nın belirttiğine göre bu İshâk Bey, hergün ikindi namazında Ulu Camiye gelir, namazdan sonra hafızlara Feth, Mülk, Amme, sûreleri okutur, dinlermiş.²⁵

Ayrıca cömert, hayırsever bir kimse imiş. İbn Battuta'ya bazı bağışlarda bulunmuş.

Uzunçarşılı, bütün eserlerinde İshâk Bey'in vefat tarihinin bilinmediğini söylüyor, sadece **Seyhatü'l-kübra** s. 43'e atıfla, kabrinin Eğridir'de, Baba Sultan Türbesi civarında, mescid ile sakahane

22) Teferruat için bk. Kitabeler II, s. 243 - 245.

23) İbn Battûta Seyahatnamesinin Arapçası : *Rihle* C. I, s. 183 vd. Kahire 1358/1938.

24) Bey adındaki bu yanlışlık her halde İbn Battûta'nın kendisinden neşet etmiş olamaz. Bu hata nüshalarda kâtiplerce yapılmış veya baskı esnasında ortaya çıkmış görünüyor.

25) İbn Battûta o sırada, sultanın bir oğlunun vefat ettiğini yazıyorsa da, ismini ,yaşını zikretmiyor.

arasında ve avluya açılan kapının sol tarafındaki çukurluk içinde olduğunu ve bir zamanlar kitabesinin de bulunduğunu yazmakla iktifa ediyor.²⁶

Halbuki İshak Bey'in vefat zamanı ile ilgili bir vesikaya sahip bulunmaktayız. Şöyle ki :

İshak Bey Yazla'da bir hanekah yapılmasını vasiyet etmiş ve bu bina da 736/1335-6'da inşa olunmuştur. Yakın zamanlara kadar ayakta duran bu binanın macerası şöyle anlatılıyor :

«Eğirdir'de Yazla'da, otuz - otuz beş sene evveline kadar dim dik ayakta duran hanekah maalesef, bilgisiz, insafsız eller tarafından, yekpare kaya halini almış kubbe ve duvarları dinamitle tahrip edilmek suretiyle yok edilmiştir» (27)

Kitabeden haberdar olmayan, fakat eserinin (Kitabeler I'nin) yazılış tarihinden evvel (1929) bu yapıyı gördüğü anlaşılan Uzunçarşılı da şöyle der :

«Eğirdir'e onbeş dakika mesafede Yazla mevkiinde hanikah ismi verilen bir yer vardır. Burada tek kubbeli, muazzam ve ortası havuzlu bir bina görülür Bunun karşısında harap olmuş hamam enkazı ve bir de türbe görülür. Hanikahın büyük olan cümle kapısı göçmüştür. Kitabesi olmadığından bu binanın kime ait olduğu bilinemedi» (28).

Halbuki bu kitabe İsparta Halk evine nakledilmiş ve orada hıfzolunmuştur. İki parça taş üzerine yazılı olup, 1. ve 2. satırları 51x53 cm ebadında ve kemer şeklinde bir taş üzerindedir; diğer satırları (3 satır) 79 x 63 cm ebadlıdır. Metni ve tercümesi şöyledir :²⁹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 مُحَمَّدٌ لِلنَّاسِ الْإِنْسَانِ
 الرَّازِقِ الْمَنَانِ وَمَوْلَانِ اللَّهِ عَلِيٍّ مُحَمَّدٍ وَأَلِهِ
 وَبَنِيهِ فَتَدَاوَسَ بِمَعَارِئِهِ هَذِهِ أَمَّا خَاتَمُ الْمُبَارَكِ
 الْأَمِيرِ الْمُجَوَّهِرِ مَبْنِيٍّ بِالذِّينِ اسْمَاءُ بَيْتِ غَوْتِهِ فَوَسَّنَهُ
 سِتًّا وَثَلَاثِينَ وَسَبْعًا يَهُ .

OKUNUŞU :

1. Bismi'llahi'r-rahmani'r-rahim
2. El-hamdü-li'llahi li-hâliki'l-insan
3. er-raziku'l-mennan, ve salla'llahu ala nebiyyihi Muhammedin ve alihi
4. ve ba'dü : Fekad evsâ bi-imareti hazihi'l-hanekahi'l-mubârek (eti)
5. el-Emirü'l-merhum Mübarizü'd-din İshak - beyyaza'lâhu gurretehu fi seneti sittin ve selasine ve seb'i-mi'e

Tercümesi : *Rahman ve rahim olan Allahın adıyla . . . İnsanı yaratan, rızık verici ve bağışlarda bulunucu olan Allah'a hamd olsun. Bundan sonra : Bu mübarek hanekahın inşasını, merhum emir Mübarizü'd-din İshak vasiyet etmişti -Allah onun anlığını ak eylesin- (inşası) 736/1335-6 tarihinde.*

Bu kitabe, İshak Bey'in 736'dan evvel vefat etmiş bulunduğunu ispatlayan bir vesikadır. Ayrıca lakabının burada Necmü'd-din değil Mübarizü'd-din olduğu da dikkati çekiyor.

Bu İshak Bey'in bir oğlu ile bir kızı bulunduğunu da yine bazı mezar taşı kitabeleri ispat etmektedir. Uzunçarşılı bunları da görmemiş ve eserlerine geçirmemiş olduğundan biz burada metinlerini vermeyi uygun bulduk.³⁰

26) Bk. Uzunçarşılı, I. H., Kitabeler II, s. 245.

27) Bk. Yiğitbeşi, Süleyman Sükûti, Eğirdir - Felekabad Tarihi s. 44 ve 49 - 50.

28) Uzunçarşılı, Kitabeler II., s. 233.

29) Kitabenin fotoğrafı ve okunuşu için bk. Erdem, Tahir, «Hamidoğulları Tarihi» Ün Mec. C. V., sayı: 49 (Nisan 1938). Kitabe İsparta Halkevi Müze kısmı 38 numarda kayıtlıdır; ebad ve tasviri eski Konya Müzesi Müdürü M. Zeki Oral tarafından, şimdiki İlahiyat Fakültesi Kütüphanesine hediye edilmiş kitapları arasında bulunan Uzunçarşılı'nın Kitabeler II kitabının 233. sayfasına kendi elyazısı ile eklenmiş bulunan bir nottan nakledildi. Bu nottaki okunuş ile Eğirdir Felekabad Tarihi s. 49 - 50'deki okunuşlarda bazı ekalklık ve hatalar vardır. Biz bunları fotoğrafa da bakarak düzelterek yazdık : İkinci satırdaki li-hâliki ve dördüncü satırdaki el-mubarek kelimelerinin doğru şekilleri - Arap grameri bakımından - hâliki ve el-mubareketi olmalıydı.

30) Bk. (Köse, Neşet), «Hamidoğulları Sülalesine Ait Mühim Vesikalar», Ün. Mec. C. I, sayı: 4, s. 55 vd.

İshak Bey'in oğlunun mezar taşı :

فاعتبروا يا اولي الابواب قد انتم لم تروا الفناء واللقاء
الموجود المنفور العبد المحتاج ...
الرحمة الله تعالى زكريا بك ابن المرحوم مبارز الدين اسحاق
بك رحمه الله فو تاريخ سنة خمس وخمسين وسبعمائة .

Okunuşu : Fa-tebiru ya uli 'l-elbab.
kad irtehal min dâri-l-fenâ'i ilâ' l-lika
el-merhumu'l-mağfur, el-abdü'l-muhtacü
ila rahmeti'llahi ta'âlâ Zekeriyya Beg ib-
nü'l-merhum Mübarizü'd-din İshak Beg
rahimehüma'llahu fi tarihi seneti hamsin
ve hamsine ve seb'i-mi'e.

*Tercümesi : Ey akıl sahipleri ib-
ret alın! Merhum Mübârizüd-dîn İs-
hâk Bey'in oğlu, Merhum, mağfur, Al-
lahın rahmetine muhtaç kul Zekeriyâ
Bey, bu fanilik yurdundan (Allaha) ka-
vuşmak üzere 755 senesinde (1354) ir-
tihal etti. -Allah her ikisine de rahmet
etsin-*

İshâk Bey'in kızının mezar taşı :

بسمه الرحمن المغفور حواء خاتون بنت مبارز الدين اسحاق
رحمهما الله اللهم ارحمها وتجاوز عنها في سنة اربع واربعون
وسبعمائة .

Okunuşu : Bi-'smihi 'r-rahman, li-
mağfureti (doğrusu : El-mağfûreti) Hav-
va Hatun binti Mübarizi'd-din İshak -rahi-
mehüma'llah -Allahümme'rhamha ve te-
cavez anha fi seneti erba'in ve erba'üne
(doğrusu : erba'îne) ve seb'i-mi'e.

*Tercümesi : Rahman olan (Allah)
ın ismiyle. (bu kabir taşı), Mübârizü'd-
dîn İshak'ın kızı mağfûre Havvâ Hâ-
tân'undur -Allah her ikisine de rahmet
ylesin-. Ey Allahım! Bu hatuna rahm
eyle ve günahlarından geç. 744 (1343 -
4) senesinde.*

Bu iki kitabeden de İshak Bey'in la-
kabının Mübarizü'd-din olduğu teyyüd et-
mektedir. Fakat her üç kitabeden de İs-
hak Bey'den sonra beyliğin başına kimin
geçtiğini anlatacak bir ipucu çıkmıyor.

E. ŞİMDİYE KADAR BİLİNMEYEN YENİ BİR HAMİD-OĞLU BEYİ : BEDRÜ'D- DİN HIZR. BEG B. İSHAK BEG

Makalemizin başında bahsedip şah-
siyetini araştırdığımız Hızr b. Göl Begi-
veya **İhlâs Sûresindeki** deyişle : Bedrü'd-
din Hızr Beg b. İshak Beg -, işte bu İshak
Beg b. Dünder'in oğlu olsa gerektir. Bu-
raya kadar teferruatla kaydettiğimiz ve-
sikalar ve bilgiler bizi, bu kanaata sevk
etmiştir. Hacı, dindar, âdil, faziletli Hızr
Beg Çelebi ile; yine hacı olan, dindar ve
faziletli İshak Beg'in evsaf ve şemâili, bu
iki şahsı baba -oğul olarak görmeye fev-
kalade müsaittir. İbn-i Battûta'nın Eğri-
dir'i ziyaretinde karşılaştığı müderris
Muslihu'd-din de herhalde bizim müellifi-
miz Muslihu'd-din Mustafa b. Muhammed
olsa gerektir.³¹

Hızr Beg, babası İshak Beg'in her
ikinci vakti hafızlardan zevkle dinlediği
Mülk sûresinin meâlini merak etmiş ve
tefsirini yazıvermesini müderris Musli-
hu'd-din'den rica etmiş olmalıdır. Bu ta-
nışıklık, samimiyet ve ricalar, diğer eser-
lerin de telifine sebep olmuştur.

İleri sürdüğümüz bu tez tarih kitap-
larındaki, şimdiye kadar daima tereddüt-
le karşılanan, yalnız sanılan ve cerhine
çalışılan bazı ifadelerle de uyumlu olup,
onları doğrulayacak mahiyettedir. Şöyle
ki : Dünder Beg'in öldürülmesinden son-
ra Hamid-oğlu Beyliğinin başına Hızr
Beg'in geçtiği muhtelif yeni ve eski ta-
rih kitaplarında yazılmışsa da son devir
araştırmacıları bunu kabul etmek isteme-

31) Eğridir Nis adasında Muslihu'd-din adlı birisine ait
eski bir türbe vardır. Bu şahsın müellifimiz olması
muhtemeldir. Fakat biz mahallinde yaptığımız incele-
mede herhangi bir kitabe elde edemedik.

mişlerdir.³² Halbuki bizim tezimize göre bu durum kolaylıkla izah edilebilir :

Moğol valisi Demirtaş, Hamideli Beg'i Dünder'i takip ederken o esnada muhtemelen Mısır'da bulunan İshak'ın oğlu olan; ve dolayısıyla Dünder Beg'in de torunu bulunan Hızır'a-herhalde genç olduğu için dokunmamış; ama Dünder Beg'i, Antalya'ya kadar takip ederek ele geçirmiş ve öldürmüştür. Bu tarihten itibaren bir kaç yıl Eğridir'in idaresi Moğol yüksek hakimiyetli altında ve onların müsaadesiyle genç Hızır Beg'e kalmış olabilir. (Nitekim Antalya şubesinde de Yunus Beg oğlu Mahmud, Demirtaş tarafından beylikte ibka edilmişti.) Fakat İshak Beg, babası Dünder'in kan davasını Memlük sarayında hal ederek 728/1328 lerde Mısır'dan Eğridir'e geri dönünce tabii olarak oğlu Hızır Beg'in muvakkat birinci emirliği nihayet bulmuştu.

İşte tarih kitaplarında Dünder Beg'den sonra Eğridir'de Hızır Beg adının biraz görünüp birden kayboluvermesi, böylece makul bir olay örümüne gelir. Kitaplarda bu şahsa Hızır b. Dünder denmesi de, o devirlerde görülen bir olaydır. Nitekim **Mülk süresi Tefsirinin** bir nüshası mukaddimesinde onur, Süleyman b. Osman'a ithaf edildiği kayıtlıdır ki doğrusu «Süleyman b. Orhan b. Osman» olmak gerekirdi.

Hızır Beg babası İshak Beg'den evvelki ilk emirliğinde Eğridir'deki Ulu camii tesis etmiştir. (Binanın kiliseden camiye çevrildiği de söylenir.)³³

Hızır Beg, İbn Battuta'nın Eğridir'i ziyaretinden sonra (yani 733 den sonra) ve babası İshak Beg'in 736 da veya az önce vefatı üzerine, ikinci bir defa bir müddet Eğridir'e hakim olmuş olmalıdır. Beyliğin tarihini yazan eserler İshak Beg'den sonraki durumun mübhem olduğunu belirtirler ve İbn Battuta'dan o esnada Göl Hisar hakimi bulunduğunu öğrendiğimiz Mehmed Beg'in oğlunu Hamideline hakim gösterirler. Bu Mehmed Beg'in oğlu Muzafferü'd-din Mustafa, Burdur'da

745/1344'de Muzafferiyeye medresesini yaptırmıştı. Kitabede «el-Emirü'l-muazzam» diye vasıflandırılıyor. Mustafa Beg Burdur dolaylarına hakim iken bizim Hızır Beg'in de baba mülkü olan Eğridir'de hüküm sürmesi pekâlâ mümkündür. 759/1357 yılında Eğridir'in yazla mevkiinde yaptırılmış olan Baba Sultan (veya Dede Sultan) türbesi kitabesinden o esnada Eğridir'e, Emir-i kebir İakabıyla Hüsa me'd-din İlyas Beg'in hakim olduğu anlaşılmaktadır. **Şubbu'l-A'şa** adlı tarih kitabına göre bunun babası, Burdur Muzafferiyeye medresesi bânisi Muzafferü'd-din Mustafa'dır. İlyas Beg'in 767/1365 de Mısır hükümdarıyla yazışması vardır.

Eğridir idaresindeki bu gelişmelerin yarısına 14. asrın ortalarından sonra bile hâlâ oralarda Hızır Beg adlı birinin bulunduğunu gösteren kayıtlar vardır. Bunlardan birisi Şeyhu'l-İslâm Berda'i Sultan hakkındaki rivayetler arasında bulunuyor.³⁴ Bu rivayetlere göre :

«Hamidoğlu Hızır Beg 765/1364 tarihi sıralarında Hicaz'a gittiğinde, Şeyhü 'l-İslâm Berda'i hazretlerine tesadüf edip onu Eğridir'e davet etmiş; o da istihareden sonra müsbet cevap vermiş ve haccı müteakip ailesi, çocukları ve dervişleri ile Semerkant'dan Eğridir'e müteveccihen hareket etmiş.» (³⁵)

Bu rivayet, 765 tarihleri sırasında Hamidoğullarından Hızır Beg adlı birinin varlığını göstermesi bakımından fevkalade önemlidir.

32) Bakınız not 16, 17.

33) Bk. Yiğitbaşı, S. S., *Eğridir - Felekâbed Tarihi*, s. 134; Uzunçarşılı, İ. H., *Anadolu Beylikleri* 2, s. 63; Bôcüoğlu, Süleyman Sami, *Eğridir - İsparta Tarihi* s. 213 vd. Halil Hamit Paşa Ktp./İsparta yazmaları arasında.

34) Bu zat hakkındaki bilgiler Hicri 1005 tarihinde yazılan *Menakıb-ı Kebir*; ve 1225 de Hafız Yunus-zade Halil-i İspartavi tarafından yazılan *Menakıb-ı Sultanü'l-Muhakkik'in* adlı eserlerde toplanmıştır. Bir nüshası İsparta Halil Hamid Paşa Kütüphanesi no: 305'de bulunmaktadır.

35) Bk. *Eğridir - Felekâbed Tarihi* s. 69 vd.; Köse, Neşet, «Eğridirli Şeyh Mehmet Çelebi ve Sülâlesi» *Ön Mecmuası* c. 1, sayı 5, (1935); Aynı mecmua c. 8 sayı 91 - 96, s. 1383 vd.

Aynı mahiyette olan ve tezimizi destekleyen diğer bir vesika da, bölge olarak coğrafi yönden Eğridir'e bağlılığı aşikar olan Şuhut kasabasındaki Kubbeli Mescid'in kitabesidir. Aşağıda metnini vereceğimiz bu kitabede Mu'izzü'd-din İbrahim b. Hızır diye bir Beg adı geçmektedir. Mütehasıslar bu şahsın da Hamidoğulları ile alakalı olduğunu kabul ediyorlar.³⁶ Bu takdirde bu kitabe de 14. yüzyıl ortalarında Hamidoğulları Beyliğinde Hızır adlı birinin varlığını göstermiş olur.

Kitabenin bizim de mahallinde dik-katle incelediğimiz metni şöyledir :

امر بنیاء هذا المسجد المبارك الامير الكبير العادل
الکامل مغزالدنيا والدين امر محيوات ومصنات ابراهيم
هم ابن الزعيم المنصور خذ الله ملكه وابد دولته
طلبنا لموضاهة كما قال عليه السلام: من جاهد الله مسجداً يتوجه
وجه الله بجاهه له مثله في الجنة فإنا نرجو سنة وسبعين وسبعمائة.

Okunuşu :

1 — Emere bi-bina-i hâze'l-mescidi
'l-mubarek el-emiru'l-kebiru'l-adilü

2 — el-kâmilü Muizzü'd-dünya ve'd-
din amirü'l-hayratı ve'l-hasenât İbra....

3 — hîm ibnü' l-merhum el-mafûr
Hızır Beg halleda'l-lâhu mülkehu ve ebbe-
de devletehu

4 — Taleben li-marzatihi, kema kâ-
le 'aleyhi's-selâmu : Men bena' li'llâhi
mesciden yebteğî bihi.

5 — veche'llâhi bena'llâhu lehu
mislehu fi'l-cenneti. Fi tarih-i sittetin ve
seb'ine ve seb'i-mi'e³⁷

Tercümesi :

*Bu mubarek mescidin inşasını,
merhum ve mağfur Hızır Beg'in oğlu,
hayır ve hasenatı emredici adil ve kâmil
büyük emîr Muizzü 'd-din İbrahim Al-*

*lah'ın rızasını dileyerek emreyledi. -Al-
lah hükümdarlığını sonsuz ve mutlulu-
ğunu ebedî kılsın.- Nitekim Hz. Pey-
gamber A, S. buyurmuştur ki : Kim Al-
lah'ın rızasını kazanmayı düşünerek bir
mescid inşa ederse Allah da ona bu
hayrının benzerini cennette bina eyler.
İnşa 776 tarihinde olmuştur. (37)*

Bu iki vesikadan anlaşıldığına göre Hamidoğlu Hızır Beg, Eğridir şehri amca-zadelerinin hakimiyetine girdikten sonra bile hayattadır. 765 lerde hacca gitmiş fakat, Şuhut kitabesinden anlaşıldığına göre 776'lardan önce vefat etmiştir. Amcazadesi İlyas Beg Eğridir'e hakim olduğu zaman onun maiyetine girmiş olması veya ona tâbi olarak Eğridir'den daha ku-zeydeki şehirlerde hüküm sürmüş bulunması düşünülebilir.³⁸

Bizim, makale içindeki izahlarımız muva-cehesinde Hamîd - oğulları Beyliği hü-kümdar sülalesi şeceresinin bu şekilde tashihi ve düzenlenmesi gerekir :³⁹ (Sa-dece Eğridir Şubesi)

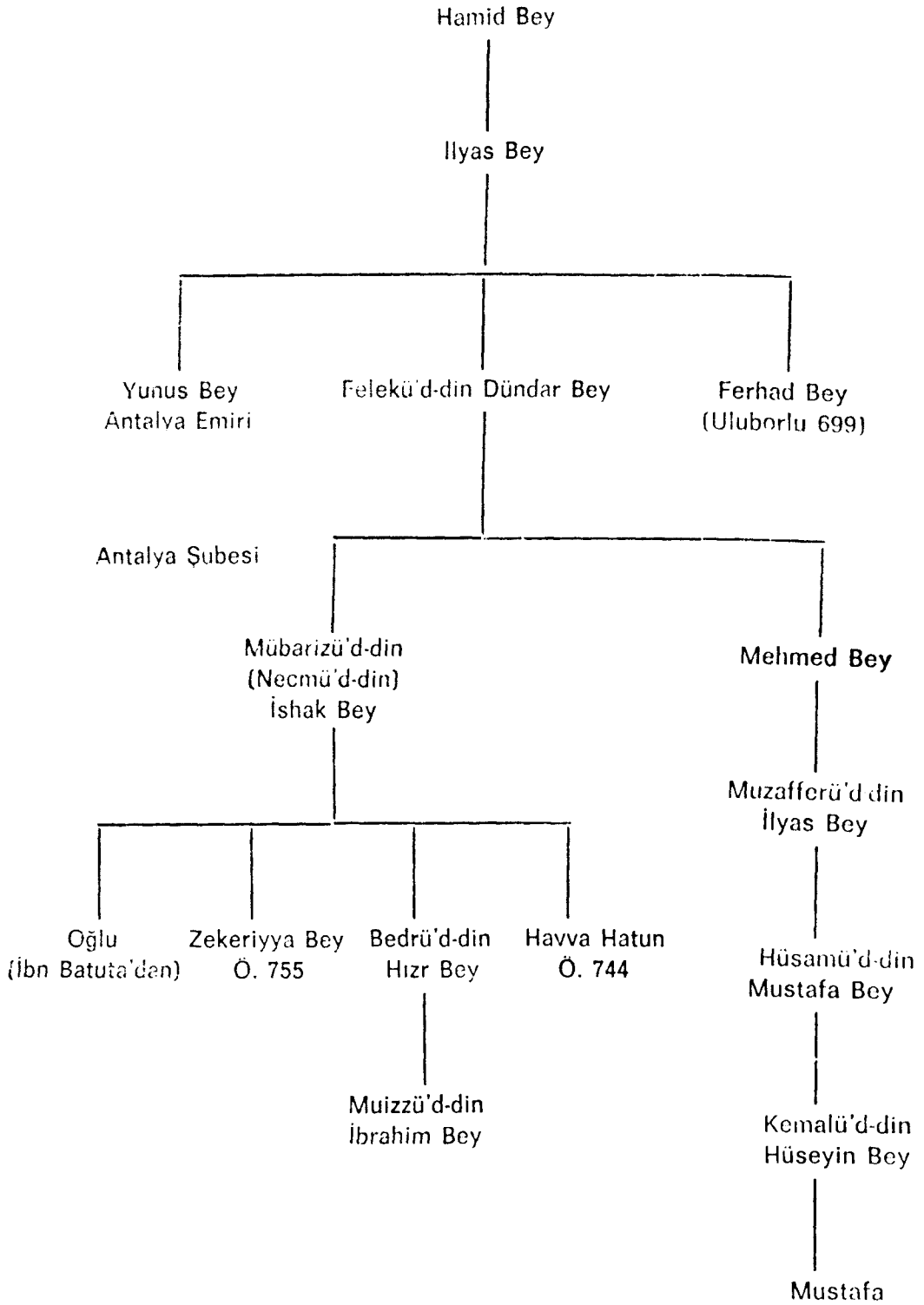
36) Süleyman Hilmi, «Şuhut'ta Hamidoğullarına ait mühirin bir kitabe» *Ün Mecmuası* c. 1, sayı 8, (1935), s. 128 vd.

37) Tarih kelimelerinden «sitte : altı» nın «sene» şeklinde okunma ihtimali de vardır. Bu takdirde kitabenin tarihi 770/1368 olur.

38) Tahir Erdem, Eğridir Ağa Mahallesindeki Ağa Camii kitabesine dayanarak Hızır b. Gölbeği'nin hicri 815/1412 tarihinde sağ göstermek istiyor. (Bk. *Ün Mecmuası* c. 4, sayı 37, s. 518 vd.) Fakat bu kitabenin okunuşu sağiam değildir, tarihi 825 de okunabilir; şahısların unvanları farklıdır; ve burada «Gölbeği» baba değil dede olarak, iki «ibn» den sonra gelmektedir.

Ağa Caminin banisi ve Şeyhül-İslâm Berdâi Sultan Vakıflarının vâkufu belki de aynı şahsiyet olup; bizim Hızır b. İshak Bey'in soyundan; hattâ torunu olabilir; ama bizzat kendisi olamaz; çünkü zaman bakımından araları çok uzaktır. Bu mesele için krş. «Hızır Bey Vak-fiyesi» *Ün Mec.* C. IX, sayı 99 - 102 (Haziran - Eylül 1942), s. 1405 vd. ve bizim doktora tezimiz.

39) Çeşitli hatalı şecere için bk. makalemiz içinde zik-redilen eserler ve Yiğitbaşı, S. S., *Eğridir - Felekabad Tarihi* s. 53; Uzunçarşılı, I. H., *Anadolu Beylikleri* 2, s. 66.

**OSMANLILAR
ZAMANINDA
MEKKE ve MEDİNE'YE
GÖNDERİLEN PARA
VE
HEDİYELER**

İbrahim ATEŞ

GİRİŞ :

Öteden beri İslâm ülkelerinin hükümdarlarıyla müslümanlar tarafından Mekke ve Medine'ye Mahmil, Surre, ve hediyelerin gönderilegeldiği bilinen bir gerçektir. Mekke ve Medine'nin kutsallığına inanan müslümanlarla, İslâm hükümdarları, bu kutsal yerlerde oturan fakirlerle Haremeyn-i Şerife'nin hizmet eden imam, müezzin, kayyım, ferraş v.b. din görevlilerine, Mekke ve Medine emirleri ile diğer görevlilere ve delillere her sene hacc mevsimi yaklaşınca çeşitli hediyelerin yanı sıra paralar gönderirlerdi. Bu davranışları, bu yerlere olan sevgi ve saygılarından doğuyordu. Bu hediye ve paralar önceleri deve yükleri ile başlıca iki yerden gönderilirdi.

Bunlardan önemli olanını «Hâdim-ül-Haremeyni's-Şerifeyn» sıfatını haiz Osmanlı Padişahı, diğerlerini de Mısır Hidivi gönderirdi. Osmanlı Padişahının gönderdiğine «Mahmil-i Hümayun» (Resim 1) Mısır Hidivinin gönderdiğine ise «Mahmil-i Mısri» denirdi (Resim-2 b, c).

Osmanlılar zamanında saray olsun, halk olsun bu hususa fevkalâde önem verirlerdi. Zira mahmil, mübarek yerlere yalnız padişahın ve saray erkanının değil, mü'minlerden her kim dilerse onların da, armağanlarını iletirdi. Bunun için, armağan veya para göndermek isteyen herkesin gönderecekleri armağan ve paralar, o günkü deyimle Evkaf Nezareti yâni Vakıflar Bakanlığı vasıtasıyla alınır, verilir. Bir tarafında gönderenin, diğer tarafında da alacak olan kimsenin adresleri işlenmiş, meşinden yapılı çantalar olurdu. Bu çantanın içine sahibi, kudretine göre bir miktar para koyar gönderirdi. Dönüşte de yine aynı çanta ile zezem suyu, kına, öd ağacı, hurma, akik, yüzük, gümüş, basur halkası vesaire gibi ufak tefek hediye alırdı. İşte böylesine karşılıklı, insancıl, sevgi ve saygıdan doğarak;

atalarımız tarafından Mekke ve Medine fakirleri ile mücavirinine, zaman zaman gönderilen para ve hediyelerin nasıl ve ne şekilde gönderildiğini ele alıp incelerken konuya açıklık getirmek üzere, aşağıdaki hususlara kısaca temas edip araştırmamızda daha ziyade vakıfların bu sahada yapmış olduğu hizmetleri elimizdeki belge ve bilgiler çerçevesinde açıklamaya çalışacağız :

- 1 — Mahmil'in kısaca tarihçesi.
- 2 — Surre'nin anlamı, Mekke ve Medine'ye gönderilmesinin tarihçesi.
- 3 — Surre alayı ve Surre-i Hümayün.
- 4 — Surre Emîni
- 5 — Surre ile ilgili belgeler.

1 — MAHMİL'İN KISACA TARİHÇESİ :

İslâm Ansiklopedisinde belirtildiği gibi : «XIII. Asırdan beri, müslüman hükümdarların, istiklallerini kabul ettirmek ve hacc merasiminde kendilerine bir şeref mevkiî temin etmek maksadıyla, Mekke'ye gönderdikleri içi boş ve süslü bir Mahfe'ye "mahmil"» denirdi.

Mahmil'i taşıyan deveye binilmez, onun sadece yularından çekilirdi. Bu deve, kervanın başında giderdi. Mahmil'i gönderenler onu süslemekte bir biri ile adeta yarış yaparlardı. 1321 yılında Irak'dan Mekke'ye gönderilen, bir çok altın, inci ve kıymetli taşlar ile süslenmiş bir mahmilden bahsedilmekte ise de Kahire'den gelen hacı kervanında bulunan dört köşe en muhteşem mahmili bize Lane şöyle tanıtmaktadır :

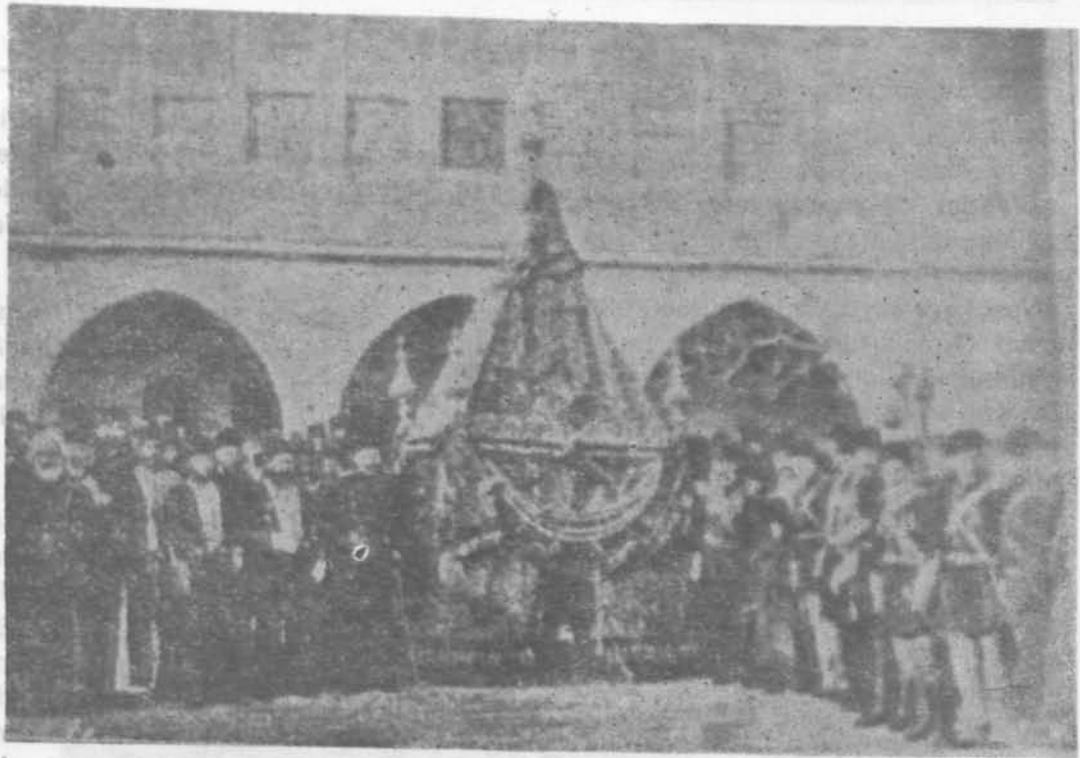
«Ağaçtan yapılmış dört köşe bir mahfe olup, üst tarafı Ehrâm biçimindedir. Üstü işlemeli siyah bir ipekli ile örtülmüştür. Aşağı kısımları, ipekten saçaklar ile, süslenmiş ve dört köşesine yıldızlı küreler asılmıştır. Mahfenin ön kısmında Kâbe'nin sırma ile işlenmiş bir resmi bulunur.»

Burckhardt Mısır mahmili hakkında, Lane'nin dediklerine ilâve olarak, bunun

deve kuşu tüyleri ile süslü olduğunu kaydeder. Burckhardt'a göre mahmilin içinde yalnız bir dua kitabı bulunurdu. Mahmil Kâhire'ye dönünce bu kitap teşhir edilir ve ziyarete gelen halk tarafından öpülürdü. Lane'e göre ise mahmile iki mahfaza tesbit edilip, bunların her birine bir Kur'an-ı Kerim konurdu. Konulan Kur'an-ı Kerim'lerden biri tomar, diğeri ise, kitap şeklinde idi. (1)

Mahmil Mekke'ye ulaştınca sevinç çığlıkları ile selâmlanır ve muhteşem bir merâsimle, halkın kalabalık olduğu sokaklarda gezdirilir, sonra da onlara tahsis edilen bir yeri işgal etmek üzere hacılar ile birlikte, Arafat'a götürülürdü. Makrizî'ye göre : Mekke'ye mahmil gönderme âdeti, 670 H. (= 1271 - 1272 M.) tarihinde ilk defa Memlûk Sultanı Baybars tarafından ihdas edilmiştir. Başkalarına göre ise, bu adet Şerif Ebû Numayy'e kadar çıkar. Aynı şekilde rivayet edildiğine göre, Baybars, hacı kervanları ile birlikte, böyle bir mahmil göndermek fikrini, muhteşem bir mahmil içerisinde haccını ifa eden hânedân'a mensup bir kadından almıştır. Fakat bunun bir masaldan ibaret olduğu ve bu adetin eski devirlerden kaldığı dinî bir mânâ taşıdığı ileri sürülebilir. Mahmil, Arapların seyyar ibadet mahfesini hatırlatmakta ve Musil'in Rvâla kabilesinin «Abu Zhur Al-Markab» i hakkında yaptığı tasvire uymaktadır ki, bu ince ağaç çubuklarından yapılmış ve deve kuşu tüyü ile süslenmiş bir çeşit mahfe olup, devenin semerine tesbit edilmiştir. Bu, kabilenin merkezini temsil etmektedir. Herhalde bu, bizi son devirlerdeki mahmillerin gerçek manasına götürmektedir ki, bu devirlerde böyle mahmiller, muhtelif İslâm devletlerinin istiklâl ve hükümlanlık iddialarının birer remzi idi. Bu manası ile mahmiller tarihî bir kıymet ifade eder. Çünkü siyasi değişmeleri asırlar boyunca vuku bulan rekabetleri aksettirirler. Mahmil göndermek suretiyle, şeriflere hükümlanlık ve hâmilik sıfat

1) İslâm Ansiklopedisi, cilt - 7, s. 151 - 152.

Resim 1 : Mahmil-i Humâyûn'un Şam'da karşılanması
(Resimli Tarih Mecmuası. s. 481'den)

Resim 2/a : Kahire'de Mahmil için
yapılan tören (Yılmaz Önge'den)

Resim 2/b : Mahmil'in Kahire sokaklarında
gezdirilişi (Yılmaz Önge'den)

larını kabul ettirmek isteyen hükümdarlar meydana çıkıyor, çok geçmeden, onların yerini başkaları alıyordu. Mısır mahmilinin, Suriye'den gelen mahmilden daha üstün tutulması, Memlük sultanlarının siyasi kuvvetinin bir tezahürüdür. Bu hususta Osmanlı İktidarının bir değişiklik getirmemiş olduğunda işaret edilebilir. Nitekim İstanbul'dan gönderilen Mahmiller, Mısır mahmillerinden üstün tutulmuş idi. (Resim-3) Vahhabiler tarafından Mekke'nin 1807'de ele geçirilmesi, mahmil gönderilmesini bir müddet inkıtâ'a uğrattı ise de, Vahhabiler'in yenilmelerinden sonra, eski durum avdet etti. Mehmet Ali Paşa idaresinde Mısır mahmili yeniden üstünlüğüne kavuştu.

1914-1918 savaşından sonra, Suriye'den Mekke'ye mahmil gönderme adetine son verildi. Mısır hükümeti ile Kral Hüseyin (1915-1924) arasında mahmile refakat etmesi icap eden heyet başkanının yetkilileri ve mahmilin karşılanma merasimi yüzünden ihtilâf çıkması dolayısıyla, mahmilin gönderilmesi iki defa geri bırakıldı. İbn-i Sûud Hicaz'ı ele geçirdikten sonra, mahmille ilgili birçok müzakereler yapıldı. Vahhabi Hükümdarı mahmile an'ane halinde refakat eden tegannilerin ve batıl itikatlar ile ilgili bütün merasimin kaldırılmasını istiyordu. Ayrıca, mahmile silahlı muhafızların refakat etmesine itiraz ediyordu. 1926 yılında iki tarafı uzlaştırmak amacıyla yapılan teşebbüs başarısızlıkla sonuçlandı. İbn-i Sûud'un kuvvetleri ile Mısır askerleri arasında bir çarpışma oldu Ancak İbn-i Suud'un şahsî tavassutu ile, ihtilaf sona erdi ise de, bu tarihten sonra, Mısır hükümeti hacc'a mahmil, Kâbe'ye örtü göndermemeye karar verdi. Fakat, İbn-i Sûud ile yapılan bir anlaşma sonunda mahmil gönderme âdeti yeniden kuruldu.

2 — SURRE'NİN ANLAMI, MEKKE VE MEDİNE'YE GÖNDERİLMESİNİN TARİHÇESİ :

Surre kelimesinin aslı «Surra» olup, kese demektir. (Resim-4) Konumuzla il-

gili olan anlamı ise, yazımızın giriş kısmında işaret ettiğimiz gibi her sene hacc münasebetiyle Haremeyn'e gönderilen para ve hediyeler hakkında kullanılan bir tabirdir.

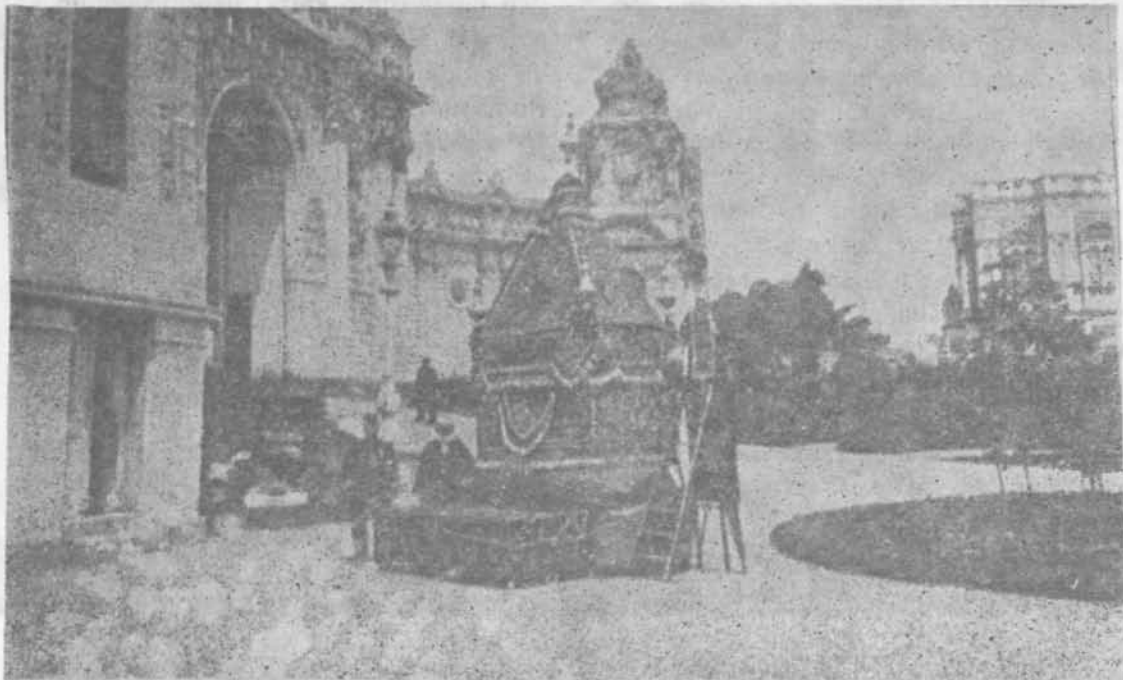
Mekke ile Medine'ye Surre gönderilmesi, Abbasiler zamanında başlamış, Osmanlılar'ın son zamanlarına kadar devam etmiştir. Öyle ki; Haremeyn'e ilk defa surre gönderilmesi El - Muktedir Billâh (Abbasi halifelerinden) zamanında yani 311 (923-924) senesinde adet olmuştur. Elmuktedir Billâh'ın gönderdiği Surre'nin miktarı 315.426 Filori altını idi. El-Muktedir Billâh'tan tahminen 81 veya 82 sene önce (El-Vâsık Billâh) tarafından dahi Haremeyn fukarasına ihsan ve ikram edilmiş ise de, sene be-sene gönderilmeyip yalnız hacc esnasında tevzi edilmiştir. Fâtımiler, Hicaz'ı kendilerine bağlamak için Haremeyn'e para gönderirdiler. Her sene Hicaz'a gönderdikleri mürettebatın miktarı 120 bin Dinar idi. Vezir Bazurî zamanında bunu 200 bin Dinara çıkardılar. Osmanlılar'a gelinceye kadar Hicaz'a gönderilen paranın miktarı hiç bir devlet zamanında bu miktara varmamıştır. Mısır Hükümetleri Haremeyn'e gönderdikleri mahmile pek fazla itina ederlerdi. Hatta Mekke'ye varıncaya kadar uğradığı yerlerin en büyük memurlarının mahmili taşıyan devenin ayağını öpmesi, riayet olunan usuldan idi. Mekke emirleri de öperlerdi. Hicri 843 senesinde Çerkes meliklerinden Sultan Çakmak bu adeti kaldırmıştır.

Kölemenlerden sonra, Haremeyn'e surre gönderen Osmanlılardır. Osmanlılardan ilk surre gönderen ise, Çelebi Sultan Mehmet'tir. Çelebi Sultan Mehmet, iki defa surre göndermiştir. Bu yolda üçüncülük şerefine oğlu mazhar olmuştur. Babasının gönderdiği surrenin miktarı hakkında bir malûmat yoksa da, oğlu tarafından gönderilenin miktarı, 35 bin Filori olup, bu miktarın beher sene gönderilmesi usul ittihaz edilmiştir. Dördüncü defa da II. Murat tarafından 827 (1424) tarihinde gönderilmiş, beşinci de-

**Resim 2/c : Mısır Hidivi'nin Kahire'den Mekke'ye götürülen Mahmili
(Foto P. Dittrich, Beitrage Zur Kunstgeschichte Asiene Adlı Eserden)**

Resim 3 : Mahmil-i Şerif'in Saraydan gönderilişi

fa gönderilen surre ise, 855 (1451) tarihine tesadüf eylemiştir. 855 (1451) senesinde gönderilen surrenin miktarı 801 kese olup, 843 (1440) tarihinde Timur'un oğullarından Şahruh dahi bir miktar sure göndermiştir..

886 (1481) senesinde II. Bayezid, yarısı Mekke halkına diğer yarısı ise Medine halkına mahsus olmak üzere yıllık 14 Bin altın surre gönderilmesini mutâd edinmiş ve ondan sonra gönderilen surrenin miktarı arta gelmiştir.

II. Bayezid'e kadar Osmanlı Padişahlarının gönderdikleri surreler teberru ve teberrukat kabilinden idi. Fakat I. Selim devrinde iş değişti. Harameyn'e surre gönderilmesi siyasi vazifeler sırasına geçti. Yavuz, Mısır'ı ele geçirince, Mekke şerifi Seyyid Berekât, 13 yaşında bulunan oğlu Ebû Nemi'i Mısır'a göndermiş, Hz. Peygamber'in emanetlerini ve Kâbe'nin anahtarını yollamakla beraber 923 (1517) yılı arifesinde umum Hicaz ve Tehame'de namına hutbe okunmuştu. Okunan hutbede adının «**Hâdim-ül-Harameyn-iş Şerifeyn**» suretinde anılması, emânât-ı Şerife'nin de gönderilmesi Sultan Selim'i pek fazla memnun etmişti. Bunların şükrân nişanesi olmak üzere Harameyn halkına 200 Bin Filori ile 7 Bin Erdeb zahire göndermişti. Bunları dağıtmak için Emir Musluhiddin adında bir şahsı memur ettiği gibi, her sene bir surrenin gönderilmesini de emretmişti.

Bundan önce de Eyyübiler'den sonra, Mısır'ı ele geçirmiş olan Kölemenler, Hicazlıların taraftarlığını kazanmak için her sene bir miktar zâhire gönderirlerdi. Harameynde buna «Sadakât-ı Mısıriyye» denilirdi. Hicaz halkı, Sultan Selim'in surresinden, pek çok memnun olarak buna da «Sadakât-i Rûmiyye» adını verdiler. Osmanlıların gönderdikleri zâhirenin miktarı II. Mahmud zamanında 17 bin Erdeb, paranın yekûnuda II. Abdülhamit zamanında da 3 Milyon 513 Bin 615 kuruşa bâliğ olmuştur. Bütçeye konulup da gönderilemeyen 1334 Mâli (1918 Milâdi)

yılı Surre-i Hümâyün tahsisatı ise 3 Milyon 640 Bin 272 kuruşa yükselmişti. Surre, 1. Dünya savaşı sırasında Harameyn yolunun kapatılmasına kadar gönderilmiştir.

3 — SURRE ALAYI ve SURRE-İ HÜMAYUN :

Surre-i Hümâyûn'un Osmanlılar'da her yıl muntazaman gönderilme âdeti Yavuz Sultan Selim'in zamanında başladı. Bu husus tarihlere geçen kayıtlarla bilinmekte ise de, bu münasebetle merâsim yapılmaya başlanma tarihi hakkında bir mâlûmata rastlanmamaktadır. Her halde, ilk zamanlarda sâde olarak yapılan bu merâsim, sonradan parlak bir şekil almış olmalıdır. Surre Alayı (Resim-5), zaman zaman değişmiştir. Elimizdeki belgelere göre bunu, biri Tanzimat'tan önce, diğeri sonra olmak üzere belli başlı iki kısma ayırmak mümkündür. Tanzimattan önce, hattâ ondan bir süre sonraya Hicrî 1281, Milâdi 1864 yılına kadar karadan katır ve develerle gönderilirken, o tarihten itibaren denizden vapurla gönderilmeye başlanmış ve Hicaz demiryolunun yapılması üzerine de trenle yollanmıştır. Surre-i Hümâyûn, karadan gönderildiği sıralarda, Recep'in 12. günü, merâsimle İstanbul'dan yola çıkarılırken, (Resim - 6) denizden gönderilme kararı üzerine, yolun kısalması münasebetiyle, Şa'bân'ın 15-inde gönderilmeye başlanmıştır. Surre-i Hümâyûn; Surre Emîni adı verilen dindar ve namuskârlıkla tanınmış devlet adamlarından birinin idaresinde olmak sûretiyle, epeyce mâliyet halkı ile beraber muhafız askerlerle birlikte gönderilirdi. Tanzimattan önceki zamanlarda Surre Alayı şöyle yapılırdı :

Merâsim (Resim - 7) esnasında bulunmaları gerekenlere Dâru's-Saâde Açası ile Kethüdâ tarafından bir gün önce

2) ERDEB : 1 Erdeb, 1 okkalık tartı olup, okka; Arap ölçülerinin bazı yerlerinde kullanılmakta ve miktarı dahi yerine göre değişmekte ise de, genel olarak; 1 okka 400 dirhem olup bu miktar ise 1280 gr.'a eşittir.

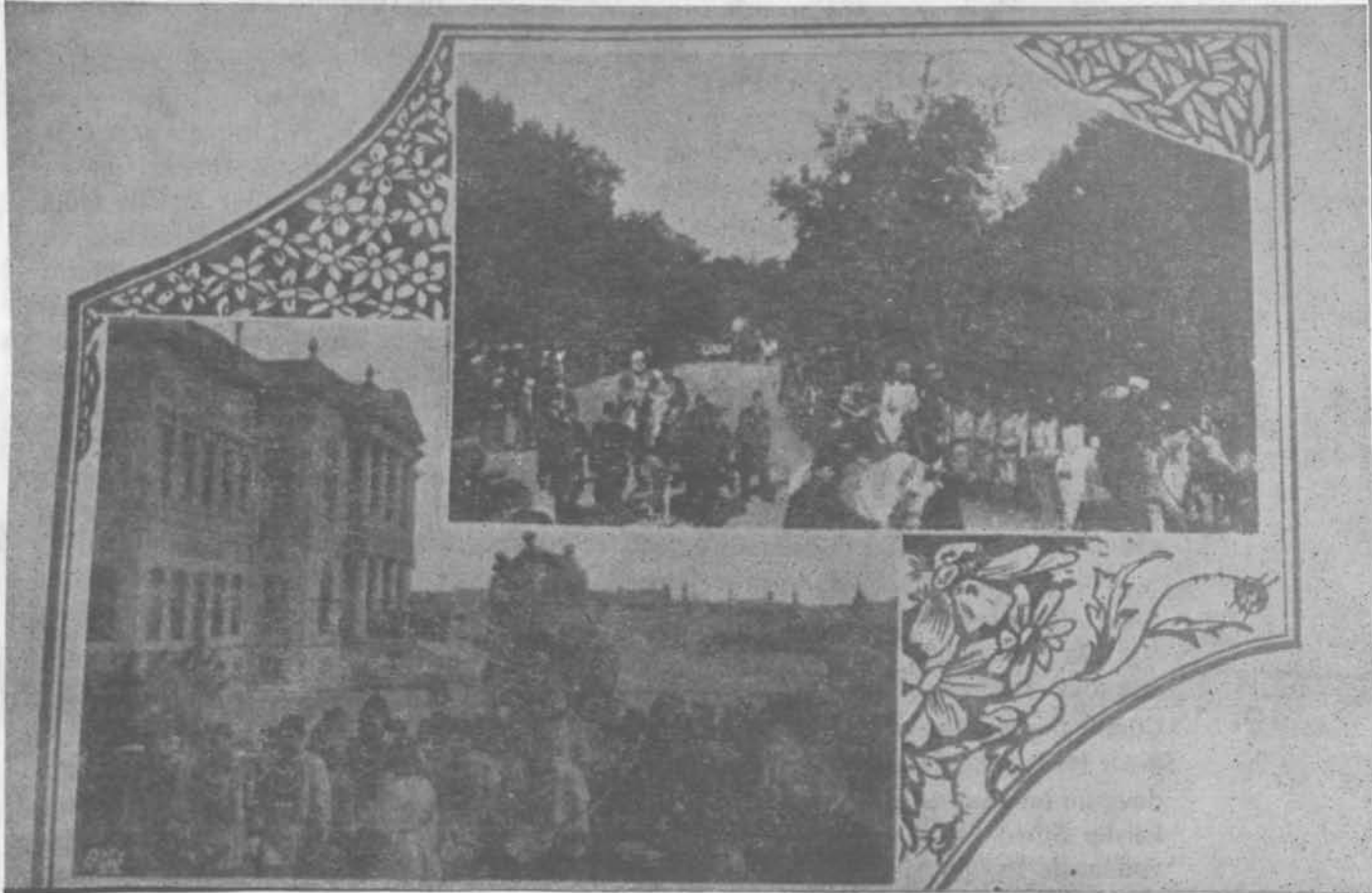

Resim 4 : Mekke-i Mükerrerme'ye gönderilen meşin bir Surre Torbası üzerinde eski harflarla «Mekke-i Mükerrerme» yazılıdır.

Resim 6 : Surre Alayı'nın İstanbul'dan hareketi (Resimli Tarih Mecmuası 480'den)

Resim 5 : Surre Alayı'nın Saray'dan Çıkışı ve Dolmabahçe Caddesinden Geçisi

yazılır, Surrenin Üsküdar'a nakli için Kireç Kapısı İskelesinde bir «çekdiri» bulundurulması husûsu da Kaptan Paşaya bildirilirdi. (Divân-ı Hümayûn ile tefriş ve tezyini icab eden yerlere döşemeler, perdeler konukur ve yeteri kadar çadır da kurdurulurdu. Davetliler sarayda Dârü's-Saade ağasının divan akdettiği yazıcı odasında beklerler, ağa gelince Mekke Şerifine gönderilmesi Mu'tad olup daha önce Sadr-ı Âzam huzurunda mühürlenmiş olan Nâme-i Hümayûn'u Dârü's-Saade ağasına teslim eder, davetlilere Ağa tarafından hil'atler giydirilirdi. Bu sırada hazırlanan Surre-i Hümayûn defterlerini Dârü's-Saade Ağası yazıcısı mühürlüyüp, sonra Haremeyn Müfettişi mühürler ve Defterdar da kendi imzası yerine kuyruklu İşâretini koyup sonra da Nişancı tarafından tuğra çekilirdi. Bundan sonra Reisü'l-Küttâb'dan Nâme-i Hümayûn'u alan Dârü's-Saade ağası Enderun'a hareket eder, davetliler yemek yerd. Yemek yenince Padişah'ın çıkması beklenirdi. Padişahın gelmekte olduğu Divân-ı Hümayûn çavuşları tarafından haber verilmesi üzerine davetliler tarafından karşılanırdı. Zât-ı Şâhâne Mevkib-i Hümayûn ile gelip Kubbe-i Hümayûn'a girer ve hârem ağalarının omuzlarında getirilen keseler ile bunlara ait defterler ve Mekke Emrine hitaben yazılan yazılar Nâme-i Hümayûn'a padişah'ın müvâcehesinde Kızlar ağası vârisiyâ Surre Emni'ne teslim olunurdu. Bu sırada hil'atlar giydirilir, yerler öpülürken bir taraftan da Kur'an-ı Kerim ve na'at'lar okunur ve mahmil deveyi Ahır Kethüdâsı (Realm-8), yedek deve de Serban Başî tarafından Kubbe-i Hümayûn önünde gezdirilirdi. Duâdan sonra mahmil deveyi Dârü's-Saade Ağası tarafından doluşturılırdı. Bu an, ağa için gayet heyecanlı bir zaman idi. Çünkü değiştirilip uzaklaştırılması isteniyor ise yular ağanın elinde bırakılır ve deve ile beraber orta kapıdan dışarıya çıkarılıp Surre Emni ile birlikte Hicaz'a yollanırdı. Vazifelerinde bırakılacaksa al-

dığı emir üzerine devenin gümüş zincirini Surre Emni'ne İpek yularını da Saka Başîya verir. İpkâsını İlanen getirilen (Ma'a üslûk) serasere (Kaplı samur kürk) ü giyip Kubbe-i Hümayûn'a karşı yer öper ve Bâb-ı Hümayûn'a kadar alayı teşyi ederdi.

Mahmil-i Şerif develeri sırası ile ve Surre-i Hümayûn katrıları katırı ile sevk edilerek, Bâb-ı Hümayûn'a bitişik kapı arası ve defterdar hazinesi tabir olunan yıkılan eski maliyeye bitişik hastalar kapısı önüne gelip durur ve duâdan sonra Sarây-ı Hümayûn Ağası, Sarây-ı Hümayûn Kethüdâsı, Kilerci Başî, Hazinedâr Başî, Babûs - Sa'ade ve Dârûs - Saade, Ağası Hastalar Kapısından dönerdi. Alay bundan sonra takımı ile Bâb-ı Hümayûn'dan çıkıp Alayköşkü altından Hoca Paşaya, oradan Bahçekapı'sı yoluyla Kireç İskelesi'ne, oradan tekrar dua edilerek hazır olan Çektiri'ye girilerek Üsküdar'a geçilir. Orada kara yolu ile Hicâz'a gönderilirdi. (Resim - 9)

Padişahlık makâmının, Hâdimü'l-Haremeyn yani Mekke ve Medine'nin hâdimi sıfatı ile her yıl Hicaz'a para gönderdiğini ifade etmiştik. Hicaz hem bir vilâyet, hem de Mekke bir Emirlik olduğu için vilâyetin mülkiye teşkilâtına ve orada bulunduran askeri kuvvetlerin masraflarına medâr olacak çâreyi mahalî gelirlerden temin etmesi, emirlikte metbu'u olan Merkez-i Hükûmete muayyen bir vergi vermesi, akla en evvel gelecek icabet-ı tâbi'ye'den olmasına rağmen, bunun aksine, hükûmet Hicaz vilâyeti'nin masraflarının tamamını kendi uhdesine aldıktan başka emirliğe de önemli miktarda para göndermek an'anesine bağlı bulunurdu. İşte bu para Surre-i Hümayûn nâmı ile bilinirdi.

Bu para ne olurdu?

Haremeyn'in idâresine taaallûk eden, masraflara karşılık olmakla beraber emirlik bunun oldukça kabarık bir kısmını kabile reislerine, aşîret şeyhleri-

Resim 7 : Surre-i Hümâyûn Merasimine ait birkaç hatıra!

ne tevzi' eder ve bu suretle Hicaz'da, Cidde'den, Mekke'den, Medine'ye kadar olan yollarda hacı kâfilelerinin, Araplar'ın taarruz ve iz'acından korunmaları temin edilirdi. Binaenaleyh hacc mevsimi gelmeden önce surrenin yola çıkarılması lâzım gelirdi. İşte bu «Surre Alayı» denilen merasimin icrasına sebep olurdu. Bu merasim önceleri Topkapı, sonraları Dolmabahçe Sarayın'da yapılırdı (Resim-10). Süslenmiş deve önde, Surre Emîni, etrafında icabeden memur ve hademeler, çanları çala çala sarayın bahçesinde ağır, ağır hareket ederlerdi. Hünkâr, Vükelâsı, yukarı katta haremden gelen kadınlar, kalabalık bir ziyaretçi kitlesi, bütûn cazibesi ile bu merasimi tetemaşaa ederler, bir saatten fazla süren bu merasimden sonra deve de yola çıkar. Yıldız ve bazende Dolmabahçe Sarayının bahçelerinde yapılan bu merâsim biter bitmez alayın yola çıktığında en önde has ahır atlarından birine binmiş, alayı idareye memur, büyük üniformalı: Teşrifatçı, onun arkasından Kaftancı Başı, Kahya, Surre Emîni, Mahmil-i Hümâyûn ve diğer hediye sandıklarını taşıyan Jeveler, Akkâm' kimi atla, kimi yaya giderler, iki taraf da piyade askeri, zaptiyeler korteji çevrelerlerdi.

Pâdişâhın gönderdiği Surre-i Hümâyûn'un yanı sıra halk tarafından mübârek makamlara, Mekke Emîri'ne ve diğer ileri gelenlere gönderilen hediyeler de büyük bir yekûn teşkil ederdi. Nâdir ve kıymetli halılar, mürassa avizeler, şamdanlar, paha biçilmez mushaflar, levhalar, puşideler, gümüş perde halkaları, okkalarla buhurlar, sonra Mekke Emîri'ne mahsus sırmalı, elmas ve inci işlemeli kaftan, yine mücevherli kılıç, inci tesbih yollarıdır. Gönderilen Surre-i Hümâyûn ve hediyeler Mekke (Resim - 11), Medine (Resim - 12) de büyük bir tezahürat ve sevinçle karşılanırdı.

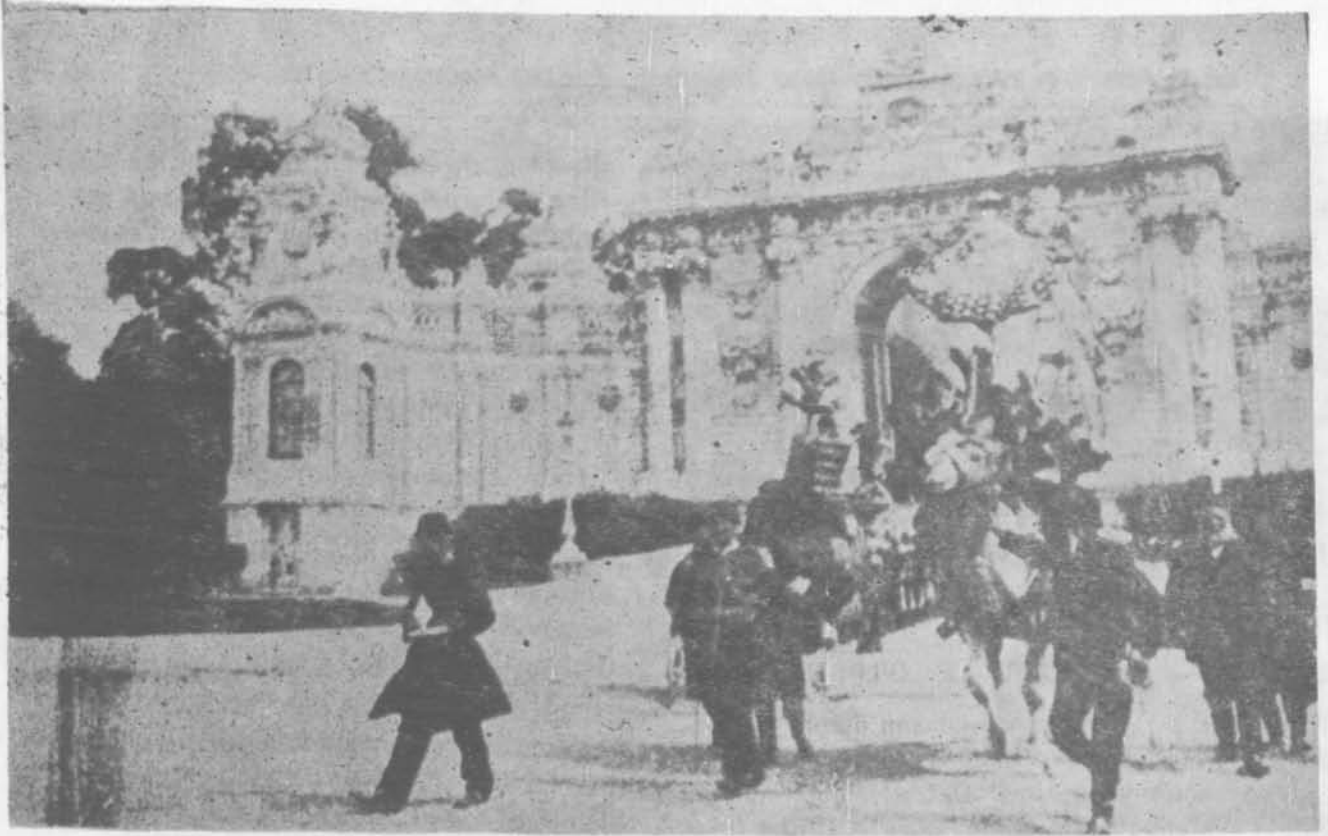
4 — SURRE EMİNİ :

Surre Emîni, her sene Mekke ve Medine'ye gönderilen Surre-i Hümâyûn'un

un idaresi uhdesine tevcih olunan memurun unvanıdır. Bu vazifeye dindarlık ve doğrulukla tanınmış olan yüksek rütbeli askeri, mülki, veyahut ilmi memurlardan biri tayin olunurdu Surre Emîni, surre alayı denilen merâsimle yola çıkar, emanetleri ilgililere dağıttıktan ve hacc farizasını da edâ eyledikten sonra İstanbul'da dâimdir. Surre Eminliği şerefli bir vazife olmakla beraber tahsisâtın azlığından dolayı eminler ceplerinden bir hayli şey eklemek mecburiyetinde kalırlardı. Bu sebeple, surre eminliği aynı zamanda zengin olanlara tevcih olunurdu. Osmanlılar'ın parlak zamanlarında memurlar içinde zengin adamlar çok olduğu için bu şerefli vazife uğrunda bir çok paralar sarfından çekinmeyenler vardı. Fakat soğraları, bilhassa hicri XII. asrın sonlarında (Milâdi 18.) bunların sayısı azaldığı için sarfedecek paraları olmadığı ileri sürerek tevcih olunan surre eminliğini kabul etmek istemiyenler, bu vazifeden kendisini affettirmek için öteye beriye baş vuranlar görülmeye başladı. Teberruk olunacak bir mansıbın bir nevi idbar sayılması ve deruhte edilmek istenilmemesi devletçe münasip görülmüyerek hicri 1207 (1792-93) senesinde ve III. Selim Zamanında surre eminliğinin tahsisatına 50 bin kuruş ilâve olunmak suretiyle, diğer mansıblar gibi herkesin talip olacağı bir mansıb haline getirildi.

Son surre emini Temyiz Mahkemesi Reisliği'nden emekli ve bir aralık noterlik de yapmış olan eski Meşihat Müsteşarı rahmetli Hacı Kâmil Efendidir. Merhum bu vazifeyi görmek üzere merasimle İstanbul'dan ayrılmış fakat birinci Dünya Savaşı dolayısıyla yollar kapandığı için ancak Şam'a kadar gidebilerek, oradan geri döndüğünden, Surre-i Hümâyûn gibi «Surre Eminliği» de tarihe karışmıştır.

3) AKKÂM : Arapça bir kelime olup deveci manasına gelir de surre alayında bir nev'i vazife gören Hicazlı, Şamî, Halepli, Mısırlı Araplar kâfilesine âtem olurlar.

Resim 8 : Mahmil'in İstabl-i Amire Müdürü Tarafından Gezdirilmesi

Resim-9 : Şam Yolu ile Hicaz'a gönderilmek üzere, özel bir surette ve olağanüstü bir itina ile yaptırılan Mahmil'in Saray-ı Hümayûn bahçesinde görülüşü.

Resim 11 : Surre'nin Mekke'ye varışında yapılan merasimin (Tarih-i Husulî, 448'den)

5 — SURRE İLE İLGİLİ BELGELER :

Surrenin nakit kısmı meşin keselere konular ve Mühr-ü Hümayun ile mühürlenirdi. Surre Defterlerine eskiden Maliye Nazırı demek olan Defterdar tarafından imza konular ve nişancı tarafından tuğra çekilirdi. Reisü'l- Küttab, Mekke Şerifine hitaben Name-i Hümayun yazıyordu ve imzalatırdı. Name-i Hümayun'lar da, Padişahın imzası, altın yıldız ile nâmenin kenarına yazılırdı. Nâmeler mutad veçhile çatma, kadife yahut yeşil veya kırmızı atlas ve bez keselere konular, sonra gümüş kozalak bağlanıp üzeri bal mumu ile mühürlenirdi. (*) Son zamanlarda paraya ait muameleler, Evkaf Nezareti tarafından yapılır ve Nâme-i Hümayun Bâb-ı Âli'den yazılırdı.

Surrenin nakit kısmının muameleleri ile ilgili çalışmaların ve halk tarafından Mekke, Medine'ye gönderilen hediye ve paraların, derlenmesi ve gönderilmesi, daha ziyade Evkaf Nezaretince yapılmış olduğundan; biz, surre ile ilgili belgeleri ele alırken, daha ziyade Vakıflar Arşivindeki surre ile ilgili belgeler üzerinde durup, diğer belgeler hakkında özetle bilgi vermiye çalışacağız :

SURRE'YE ait KESE ve DEFTERLER :

Yukarıda Surre'nin asıl anlamının kese demek olduğuna ve bilâhare Padişahların ve halkın Mekke ve Medine'ye gönderdikleri para torbalarına ad olarak kullanıldığına işaret etmiştik. Gerek pa-

dışahlar, gerekse halk tarafından gönderilen bu torbalar, gönderen kimsenin durumuna göre çeşitli şekil ve hacimde yapılmış olan meşin torbalardır. Zamanında Evkaf Nezareti tarafından halktan derlenip, sahipleri adına Mekke ve Medine'ye gönderilen bu torbaların kalıntılarında olup bu gün Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilmekte olan torbaların miktar ve evsafı aşağıya çıkartılmıştır :

1 — V. Mehmet tarafından biri Mekke-i Mükerreme'ye, diğeri Medine-i Münevvere'ye gönderilen iki adet torba (Resim-13) nin her ikisinde aynı tip ve büyüklükte olup evsafı şöyledir :

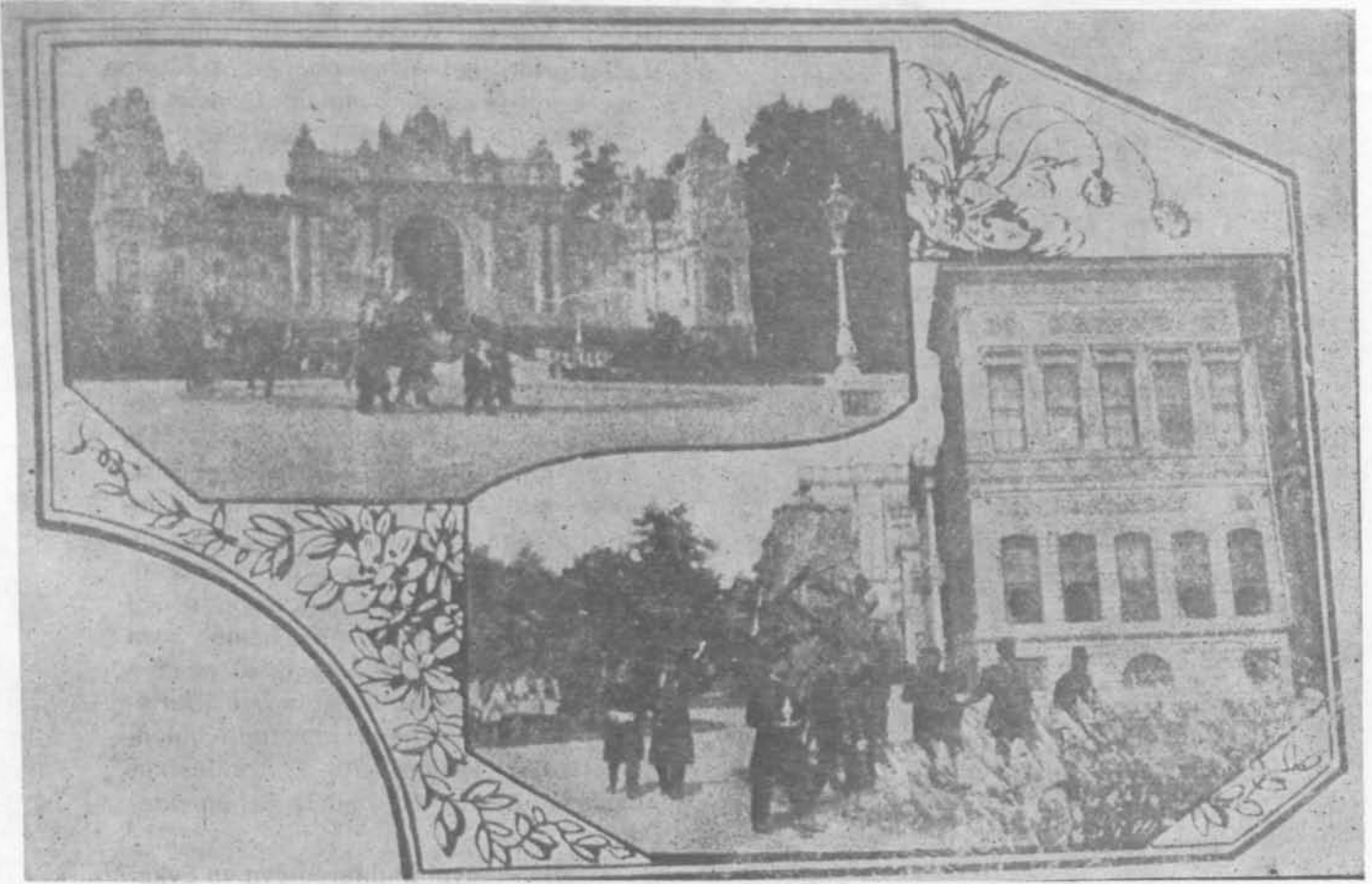
Bordo renk meşinden yapılmış, altları körüklü, ağızları büzgülü, ağızlarından altışar adet delikleri olup özel yapılmış sırma püsküllü kordonla boğmak suretiyle kapanan torbalardır. Kenarları fistolu, madeni kısımları ise altın yaldızlıdır. Enleri, 29,5 Cm. boyları 46 Cm. dir. Kordonlarının boyu 180 Cm. püsküllerinin boyu ise 10 Cm. dir. Birer taraflarında sekiz satırlık sırma ile işlenmiş ve sülûs hattı ile yazılmış yazı vardır. Bunlardan Mekke'ye gönderilenin üzerindeki yazı şöyledir :

«Kâbe-i Muazzama-tül-ülyâda Ağavât-ı Erba'nın hazaratına şevketlû, kerametlû, mehabetlû, Sultan-üz-Zaman Mehmet Han-ı Hamis. Halledallâhu Hilâfetehu illâ âhîrâş-deverân hazretlerinin ceybi Hümayûnu «Şahanelerinden ta'yini mu'tad olan Surre-i Hümayûnu mülükaneleridir.

Kuruş

5000	Ba ta'yini-i Selim Han-ı
5000	Salis.
10000	Metruk zerr-i mahbubın
2125	ziyâde fiyatı.»

11125

Resim 10 : Sürre-i Hümayûn'un Dolmabahçe Saray-ı Hümayûn'undan çıkışından önce, Padişahın huzurunda yapılan mu'tat merasim.

Resim 12 : Mahmil-i Şerif'in Medine-i Münevvere'ye varışında yapılan özel tören

Medine'ye gönderilenin üzerindeki yazı ise şöyledir :

«Medine-i Münevvere nevverallahü Teâlâ ilâ yevmi'l-âhire'de Ravza-i Mutahhara hizmet-i Celîlesiyle mübeccel olan Harem-i Şerîf ajevâtı Hazaratına şevket-kü, kerâmetiâ, mehbûtiâ, Sultan-üz-Zaman Mehmet Han-ı Hamîs Halîdedallahü Hilâfetahü ilâ ahîrid-derveran hazretlerinin ceyb-i Hümâyûnu Şâhânelerinden Ta'yini mu'tad olan Surre-i Hümâyûnu mülûkaneleridir.

Kuruş

7500 Metruk zerr-i mahbubın

2342 ziyâde fiyatı.»

9842

2 — Üzerinde «Mekke-i Mükerreme» yazılı, eni 41 Cm. boyu 50 Cm. olan, beş parçalı, ağzı yine aynı cins meşinden bir kaytan ile sıkılan bir adet büyükçe torba (Resim-4).

3 — Üzerinde «Medine-i Münevvere» yazılı eni, 41 cm. boyu, 50 cm. olan iki parçalı, ağzı yine aynı meşinden bir kaytan ile sıkılan, büyükçe bir adet torba (Resim - 14).

4 — Üzerlerinde «Mekke-i Mükerreme» yazılı takriben çapları 16 cm. boyları, 45 cm. olan sarı meşinden yapılmış on adet para torbası (Resim - 15).

5 — Üzerlerinde «Medine-i Münevvere» yazılı takriben çapları 16 cm., boyları 45 cm. olan sarı meşinden yapılmış 110 adet para torbası (Resim - 16).

6 — Üzerlerinde yazı olmayan, takriben çapları 16 cm. boyları 45 cm. olan meşinden yapılmış silindirik 114 adet para torbası (Resim - 17).

7 — Üzerlerinde yazı olmayan, takriben enleri 41 cm. boyları 50 cm. olan ve ağızları yine aynı cins meşinden bir kaytan ile sıkılan büyükçe iki adet para torbası (Resim - 18).

Vakıflar Arşivindeki surre ile ilgili Defterlere gelince, yaptığımız araştırma sonunda bunlardan toplam 17 adet defter inceledik, mükerrer olan 1866, 1867, 1871, 1873 ve 1876 numaralı defterleri hariç tutarak, geri kalan 12 defteri sıra numaralarına göre aşağıdaki şekilde kısaca açıklamaya çalışacağız :

1 — 847 Nolu Surre Defteri :

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilmekte olup 59 cm. boyunda ve 25 cm. eninde olan 847 nolu meşin ciltli (Resim - 19) dikdörtgen biçiminde altın yıldız baskılı ve ortası şemsel 15 Şaban 1325 hicri tarihinde tanzim edilen surre defterinde toplam 1502 kişiye 311551 kr. 20 paranın gönderildiği kayıtlıdır. Bu defterde kendisine para gönderilen her şahsın adı görevi ve gönderilen para miktarı belirtilmiştir. Defterin 1. sahifesinde bordo renk tuğra bulunmakta olup (Resim - 20), 2. sahifesinin başında (Resim-21) şöyle denilmektedir :

«Haremeyni Muhteremeyn ve Evkafı Hümâyün Hazine-i Celîlelerinden Medine-i Münevvere ahali ve mücavirinine sadaka-i sermeâl-i efsür Hazretî şâhânen muhassas olup surre-i Kâdimeye el-yevm (bugün) nail ola nzevatın esamisini (adlarını) mübeyyin binüçyüz yirmibeş senesinde tanzim kılınan defterdir.»

Aynı defterin son sayfasının (Resim - 22) ikinci yarısında ise şöyle denilmektedir;

«Medine-i Münevvere nevverallahü teâlâ ilâ yevmi'l ahire huddam ve ahali-i kiramina tarafı eşrefi Hazretî Hilâfet penâhiden irsali mu'tad olan berveçhi bâlâ üçyüzonbirbin beşyüz ellibir buçuk kuruş Surre-i Hümâyün vezâifinin cihat idaresinden tanzim olunan defteridir. Onbeş Şaban - El - Muazzam sene 1325.»

Teallaka nazarı

Nemekahû El-Fakîru İleyhi azze şânuhu
Esseyid Hüseyin Hüsnü İbni İbrahim Efendi El-Çelebi El-Müfettiş li umûmi'l-evkaf Gufire lehîma.
Mühür

Müsteşarı Sadr-ı Âli ve Evkaf-ı Hümâyün
Nâzır Vekîli

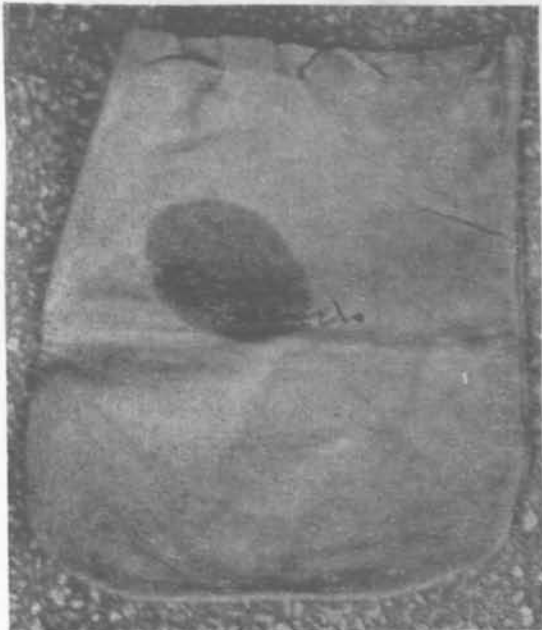
Mühür
(Muhammed Ali)

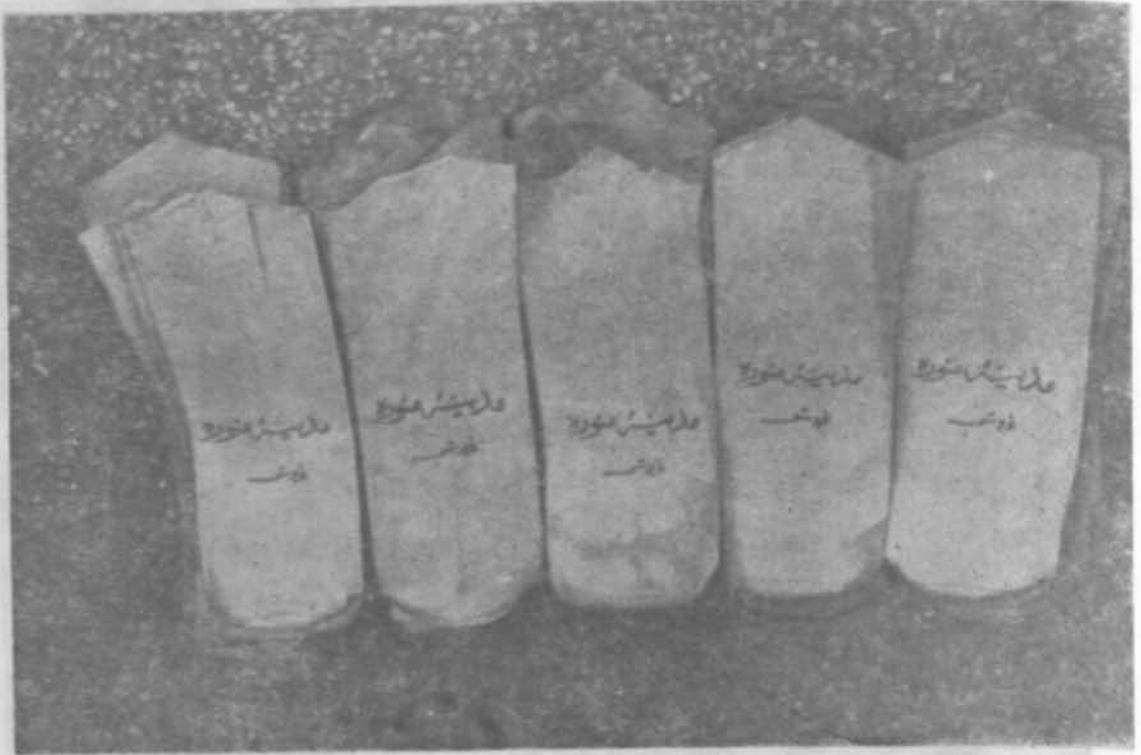

Resim 13 :

Resim 15 :

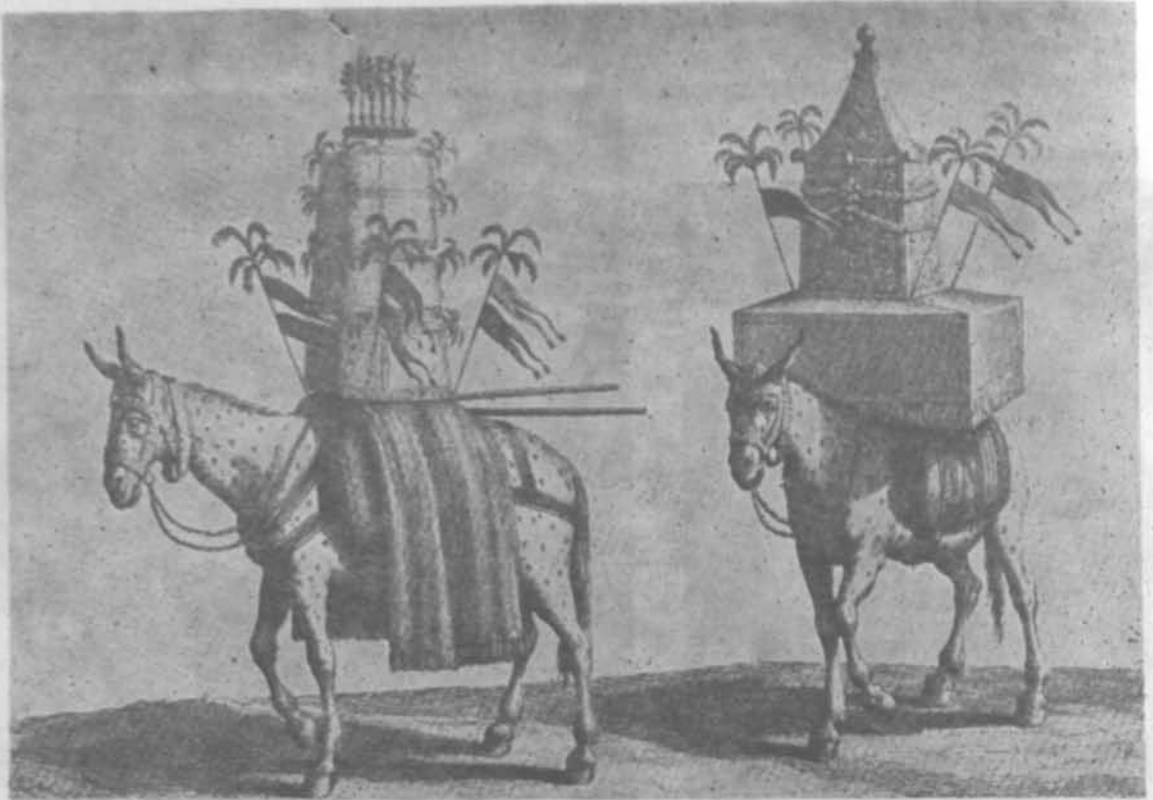
Resim 14 :

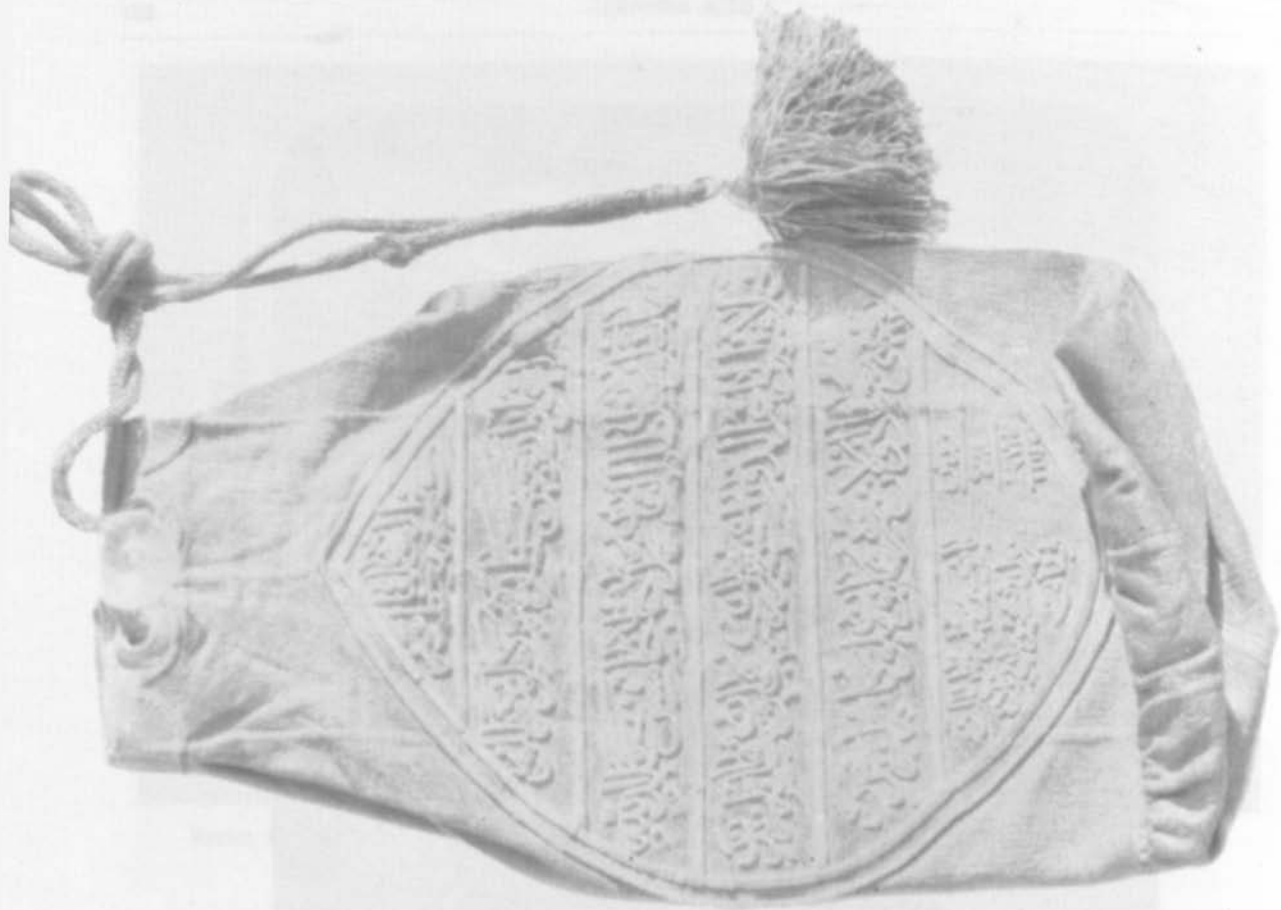
Resim 16 :

Resim 16/a :

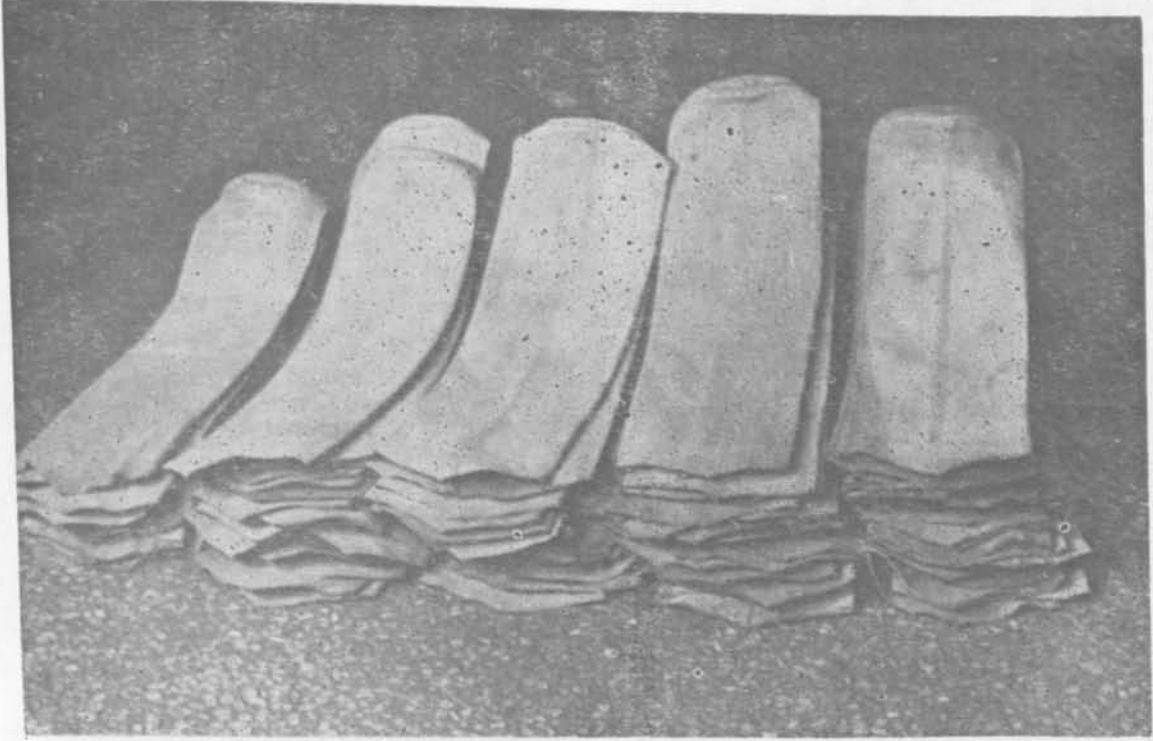

Surre Alayı'na ait bir tablo (Dolmabahçe Sarayında)

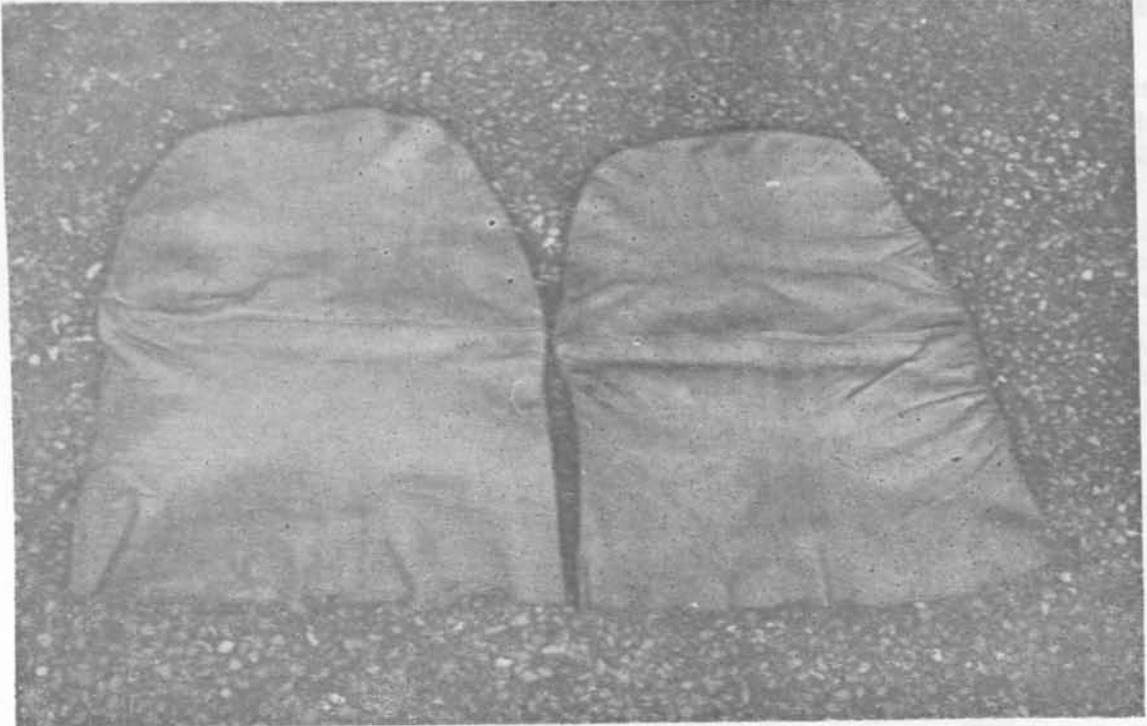

Sultan V. Mehmed'in Mekke-i Mükerreme'ye gönderdiği Surra'ye ait
tasarım desen. (Valiîler Cemal Müdîrliğü Arşivi)

Resim 17 :

Resim 18 :

Sultan V. Mehmed'in Medine-i Münevvere'ye gönderdiği Surra'ya alt meşin nare torbası.
(M. P. Ç. Gaz. Müzesi Arşivi)

Medine-i Münevvere ahali ve mücavirini kiramına tarafı eşrefi hazreti hilâfet - penâhiden işbu defter mucibince müretteb olan senevi üçyüz onbirbin beşyüzelli bir buçuk kuruş Surre-i Kâdimenin üçyüz yirmibeş senesine mahsuben dahi Surre-i Hümâyûn emini marifetiyle bil-vürud ashabına tevzi icra ve tarafı müstecmi-ül-mecdi veşşeref Cenabı Mülûkâneye da'avatı Hayriye isticlab kılındığını mübeyyin işbu mahalle şerh verilerek temhir kılındı. Olbabda emrû ferman hazreti men lehül emrindir. 10 Muharrem-sene üçyüzyirmialtı.

Mühür

(Hazreti Harem-i Nebevî
Ruznamçecisi Muhammed Ahmet Arif)
Kadî El-Medine El-Münevvere
Mühür
(Es-Seyyid Abdücelil)

2 — 848 Nolu Surre Defteri :

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilmekte olup, 56 cm. boyunda ve 25 cm. eninde olan 848 No. lu, meşin ciltli (Resim - 23), dikdörtgen biçiminde, altın yıldız baskılı ve ortası şemseli 15 Şaban 1322 Hicrî tarihinde tanzim edilen Surre defterinde toplam 1502 kişiye 311551 kr. 20 para gönderildiği kayıtlıdır. Bu defterde kendisine para gönderilen her şahsın adı, görevi ve gönderilen para miktarı belirtilmiştir.

Defterin birinci sayfasında bordo renk tuğra (Resim - 24) bulunmakta olup ikinci sayfasının başında (Resim - 25) şöyle denilmektedir :

«Haremeyn-i Muhteremeyn ve Evkât-ı Hümâyûn Hazine-i Celilelerinden Medine-i Münevvere ahâli ve mücavirinine sadaka-i sermeâli-i efsûr Hazreti şâhânenen muhassas olup Surre-i Kadîmeye El - yevm (bugün) nâil olan zevâtin esâmisini (adlarını) mübeyyin binüçyüzyirmiiki senesinde tanzim kılınan defterdir.»

Aynı defterin son sayfasının ikinci yarısında ise (Resim - 26) şöyle denilmektedir :

«Medine-i Münevvere nevverallahû teâlâ ilâ yevmil - ahire huddam ve ahali-i kiramına tarafı eşrefi hazreti hilâfet - penâhiden irsalı mu'tad olan berveçhi bâlâ üçyüzonbirbin beşyüz ellibir buçuk kuruş Surre-i Hümâyûn vezâifinin ci-hatu idaresinden tanzim olunan defterdir.

10 - 15 Şaban El-muazzam sene binüçyüz yirmi iki.

Teallaka nazarı

Nemekahu El-Fakîrû İleyhi azze şânuhu
Es-Seyyid Ahmet Nazif El-Müfettiş İi-umuri'l-Evkaf. Gufire İehu.

Mühür

Medine-i Münevvere ahali ve mücavirini kiramına tarafı eşrefi hazreti hilâfet - penâhiden işbu defter mucibince müretteb olan senevi üçyüzonbirbin beşyüz ellibirbuçuk kuruş Surre-i Kadîmenin üçyüz yirmi iki senesine mahsuben dahi Surre-i Hümâyûn Eminî ma'rifetiyle bilvurud ashabına tevzi'li icra ve tarafı müstecmiül - mecdi veşşeref Cenab-ı mülûkâneye da'avat-ı hayriye isticlab kılındığını mübeyyin işbu mahalle şerh verilerek temhir kılındı. 10 Muahrrem sene binüçyüz yirmüç.

Mühür

(Hazreti Harem-i Şerif-i Nebevî ruznamçecisi Muhammed Ahmet Arif)

(Hazreti Harem-i Şerif-i Nebevî müdürü Nizamettin Arif.)

İşbu derkenar mucibince münderecatı tasdik kılındı

Tealaka nazarı

Nemekahû El - fakîru İleyhi azze şânuhu
Es - Seyyid Muhammed Sun'ullah El - Kâdî bil-Medinetil - Münevvere Gufire İehu.

Mühür

3 — 1849 No. lu Surre Defteri :

Bu defterde 1331 Hicrî, 3 Teşrinisâni 1329 Mâli tarihinde Mekke-i Mükerreme'ye toplam 142 çanta gönderildiği ve bu çantaların kapalı olup açılmasına sahipleri tarafından müsaade edilmemiş olduğundan muhteviyatının meçhul olduğu belirtilmektedir. Bu defterin son sahifesinde (Resim - 27) şöyle denilmektedir :

«İşbu defterde bir numrodan yüz kırkiki numroya kadar muharrer olan çantalar, yeden biyedin ashablarına i'tâ kılınmış olduğunu tasdiklen işbu mahalle şerh ve temhir kılındı. 3 Teşrinisâni 1329

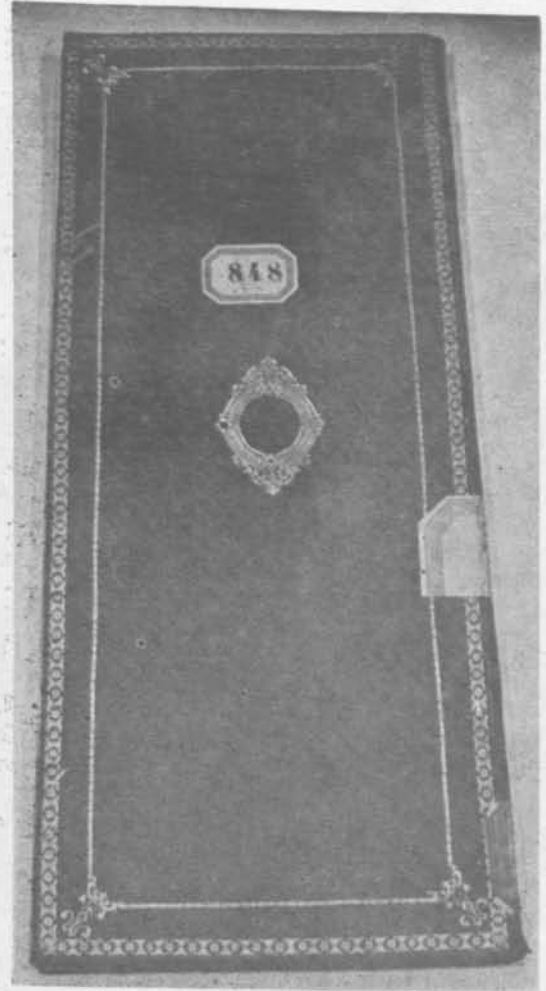
Zemzember Şeyhi Yasin Zâde
Mühür.»

4 — 1851 Nolu Surre Defteri :

Bu defterde 1331 Hicrî - 8 Eylül 1329 Mâli tarihinde Medine-i Münevvere'ye ikiyüzseksendört çanta gönderildiği belirtilmektedir. Bu çantalarda gönderilen paraların yekûnunun defterde yazılı olan rakamlar üzerinde yaptığımız hesap neticesinde 55813 kuruş olduğu anlaşıl-

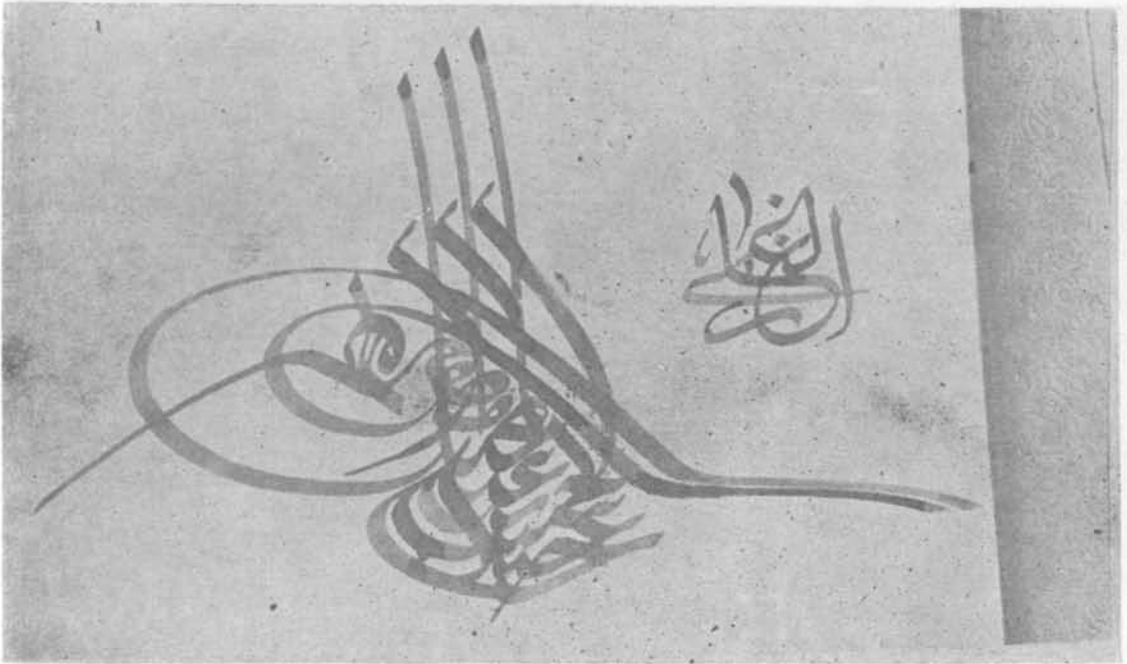

Resim 19 :

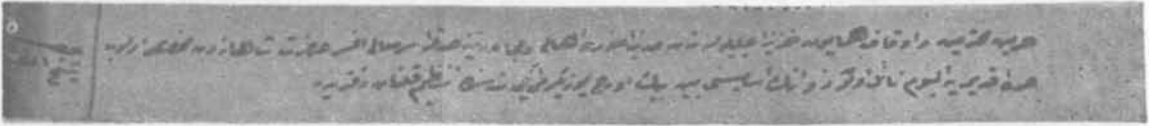

Resim 23 :

Resim 20 :

Resim 21 :

Resim 25 :

Resim 26 :

mıştır. Ayrıca defterin para hanelerinden ikisinin boş olduğu görülmüştür. Bu defterin son sahifesinde (Resim - 28) şöyle denilmektedir :

-1331 Sene-i Hicriyesinde ihraç edilen Surre-i Hümayun ile irsal edilmek üzere ashabi taraflarından getirilen çantalarda Medine-i Münevvere'ye ait olan 284 adet çantanın muhteviyatı olan mebeliğ tarafımızdan bit-tâ'dat ahz ve tesellüm olunup kurşun mühürlerle temhir ettirildikten sonra müddet-i muayyenesi hitamında irsala memur Hüseyin Hilmi ve Surre-i Hümayûn Akkâmı efendilere Hane-i Mahsusları bit-temhir yegân yegân teslim edildiğini mübeyyin tarafımızdan tanzim edilen iki nüsha bordro muhasebat Mûdüriyet-i Umumiyesine takdim kılındı. 8 Eylül 1329.

Ferâşet-i Şerife çantalarının tesellüm ve tevzi'ine memur.

Möhür
(Halit Bey)

-Bâlâya mevzu' möhür kuyud-u vakfiye kalemî ketebesinden Ferâşet-i Şerife çantalarının tesellüm ve tevzi'ine memur Halit Bey'in MÖhr-ü zâtîsi olduğu tasdik kılındı. 8 Eylül 1329.

(Möhür)
(Evkâf-ı Hümayûn Kuyûd-u Kadime ve Vakfiye Mûdüriyeti)

5 — 1865 Nolu Surre Defteri :

Bu defterde 1331 Hicri, 8 Eylül 1329 Malî tarihiyle Mekke-i Mükerrreme'ye 186 çanta gönderildiği belirtilmektedir. Bu çantalarda gönderilen paranın yekûnu'nun defterdeki yazılı para miktarlarının yaptığımız hesap neticesinde 38.722 kuruş 40 para olduğu anlaşılmıştır. Bu defterin baş tarafında :

-1331 Sene-i Hicriye 1329 Sene-i Maliyesinde ihraç edilen Surre-i Hümayûn ile Akkâm başının yed'i emanetinde ve kuyud-u Kadime-i vakfiye ketebe-i muvakkatesinden Hilmi Efendinin tahtı nezaretinde olarak irsal kılınan ferâşet çantalarının muhteviyatını hâvi kuyûd-u Kadime-i Vakfiye İdaresinden tanzim edilen bordrodur. 10 Eylül 1329

İmza. >

şeklinde yazılı olup son sahifesinde ise (Resim - 29) şöyle denilmektedir :

-331 sene-i hicriyesinde ihraç edilen Surre-i Hümayûn ile irsal edilmek üzere ashabi taraflarından getirilen çantalardan Mekke-i Mükerrremeye ait olan 186 adet çantanın muhteviyatı

olan mebeliğ tarafımızdan bit-tâ'dat ahz ve tesellüm olunup kurşun mühürlerle temhir ettirildikten sonra müddet-i muayyenesi hitamında isâle memur Hüseyin Hilmi ve Surre-i Hümayûn Akkâmı Efendinin hâne-i mahsusları bit-temhir yegân yegân teslim edildiğini mübeyyin tarafımızdan tanzim edilen iki nüsha bordro muhasebat Mûdüriyet-i umumiyesine takdim kılındı. 8 Eylül 1329.

Ferâşet-i Şerife çantalarını tesellüm ve tevzi'ine memur.

Möhür.

(Esseyyid Muhammed Avni)

Bâlâya mevzu' möhür Kuyud-u Vakfiye Kalemî ketebesinden Ferâşet-i Şerife çantalarının tesellüm ve tevzi'ine memur Avni efendinin möhr'ü zâtîsi olduğu tasdik kılındı 8 Eylül 1329.

Möhür.

(Evkâf-ı Hümayûn Kuyûd-u Kadime ve Vakfiye Mûdüriyeti)

6 — 1868 Nolu Surre Defteri :

Bu defterde 1332 Hicri, 18 Ağustos 330 Malî tarihinde Mekke-i Mükerrreme'ye 143 adet çanta gönderildiği belirtilmektedir. Bu çantalarda gönderilen paraların yekûnunun, defterde yazılı para miktarlarının hesabı neticesinde 29.904 kuruş olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, bir adet çantanın muhteviyatının meçhul olduğu belirtilmiştir. Bu defterin son sahifesinde (Resim - 30) şöyle denilmektedir :

-1332 sene-i hicriyesinde ihraç edilen Surre-i Hümayûn ile irsâl kılınacak olan yüz kırk üç adet zevrak çantaları ashabi tarafından ahz ve tesellüm olunup kurşun möhürle temhir edilmiş olduğunu mübeyyin işbu bordro Haremî Şerif-i Hazretî Nebevî müdüriyeti Aliyyesine takdim kılındı. 18 Ağustos 330.

İsâle memur ferâşet-i Şerife zevrak kâtibi.

Möhür.

(Es-Seyyid Muhammed Avni)

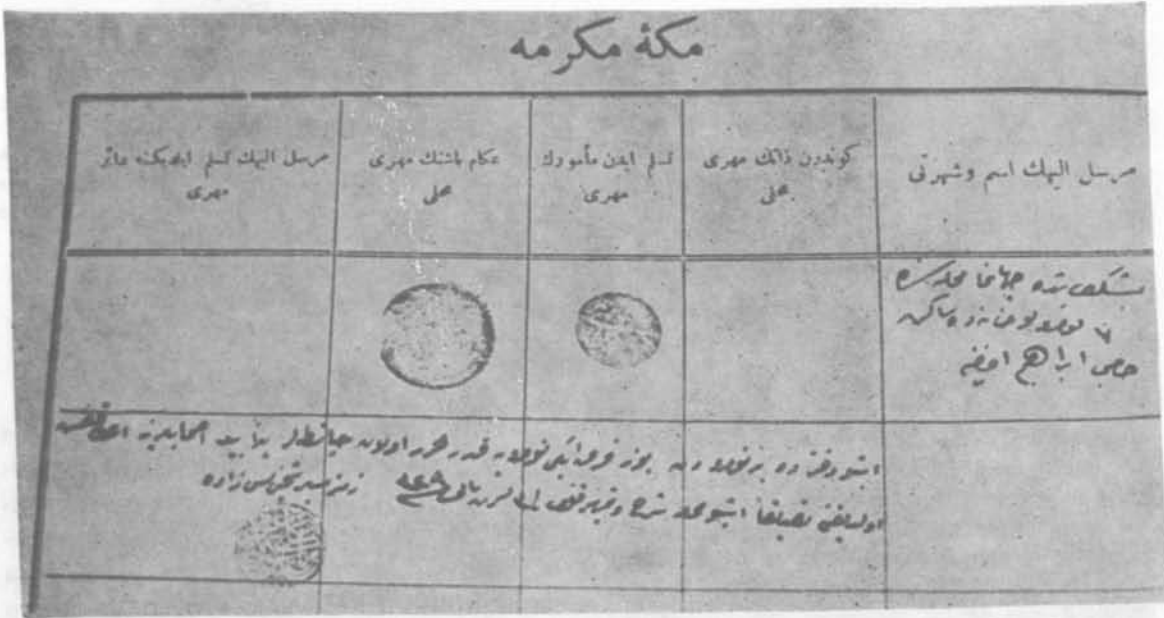
Bâlâya mevzu' möhür Kuyûd'u Vakfiye Kalemî ketebesinden ferâşet-i Şerife çantalarının tesellüm ve teslimine memur ketebeden Muhammed Avni efendinin MÖhrü zâtîsi olduğu tasdik kılındı.

Möhür.

(Evkâf-ı Hümayûn Kuyûd-u Kadime ve Vakfiye Mûdüriyeti)

7 — 1869 Nolu Surre Defteri :

Bu defterde 1333 Hicri, 6 Ağustos 1331 Malî tarihinde Mekke-i Mükerrremeye 126 çanta gönderildiği belirtilmektedir. Bu çantalarda gönderilen paraların

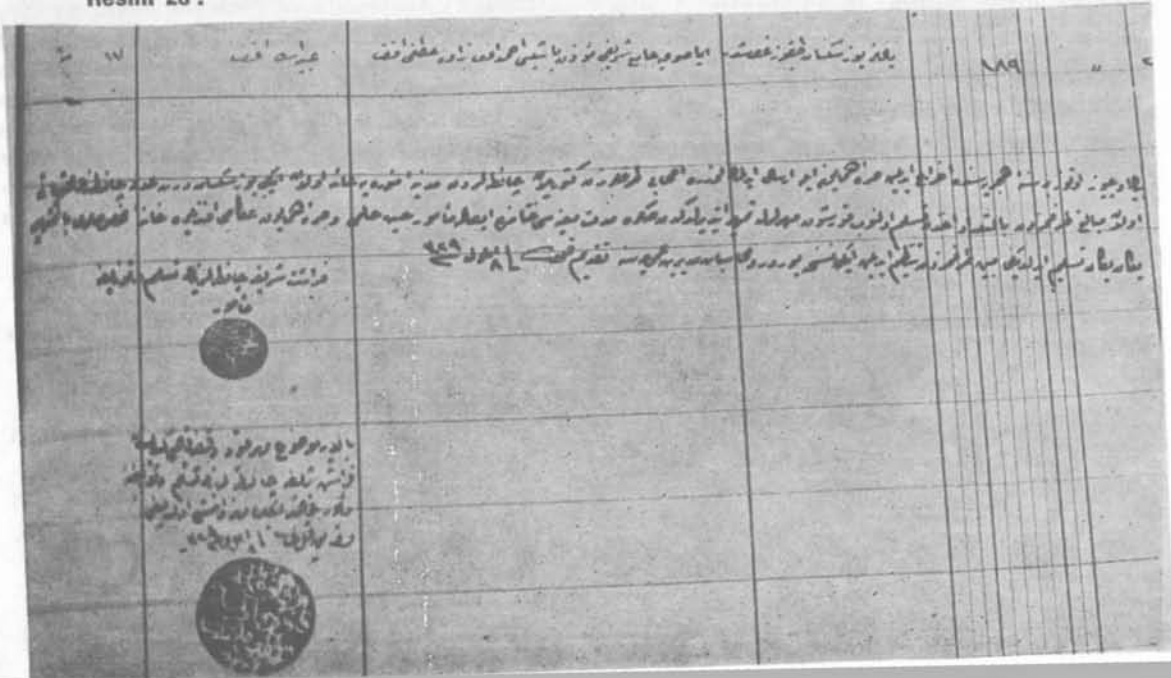

Resim 27 :

Resim 29 :

Resim 28 :

yekûnunun, defterde yazılı paraların hesaplanması neticesinde 26.379 kuruş olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bir adet çantanın muhteviyatının meçhul olduğu belirtilmiştir.

Bu defterin son sahifesinde (Resim-31) şöyle denilmektedir :

•1333 Sene-i Hicriyesinde ihraç kılınan Surre-i Hümâyûn ile irsâl edilmek üzere ashâbı tarafından tevdi' kılınup Bâlâda makâdir ve esâmîsi muharrer 126 adet zevrak çantaları dahil ve harici kurşun mühürlerle memhur olduğu halde İsâle memur Ahmet Hulûsî ve Akkâm Başî Hacı Mustafa Efendilere tevdi'an Mekke-i Mükerrrem'e canibî Âlisine takdim ve irsal kılınmıştır. 6 Ağustos 331.

Mühür
(Muhammed Halit)
Mühür
(Mustafa Nall)

Bâlâda mühürleri mevzu' Muhammed Halid ve Mustafa Nâil Beyler Kuyûd-u Vakfiye Kâlemi ketebesinden ve ferâseti şerife çantalarına memur olup mevzu' mühürleri de mühr-ü zâtîleri olduğu tasdik kılındı. 6 Ağustos 331.

Mühür.
(Evkâf-ı Hümâyûn Kuyûd-u Vakfiye Mûdüriyeti)

8 — 1870 Nolu Surre Defteri :

Bu defterde 1334 Hicri, 18 Ağustos 1332 Malî tarihinde Mekke-i Mükerrremeye 107 adet çanta gönderildiği belirtilmektedir. Bu çantalarda gönderilen paraların yekûnunun, defterde yazılı paraların miktarının hesaplanması neticesinde 24.847 kuruş olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bir adet çantanın muhteviyatının meçhul olduğu belirtilmektedir. Bu defterin son sahifesinde (Resim-32).

•1334 Sene-i Hicriyesinde ihraç olunan Surre-i Hümâyûn ile irsâl olunmak üzere ashâbı taraflarından mevdu' Bâlâda mekadîr ve esâmîsi muharrer 107 adet zevrak çantaları muhteviyatı olan mebalîğ ile üzerleri memhur olduğu halde Surre-i Hümâyûn kethûdası Ali Rıza Bey ile Akkâm Başî Hacı Mustafa Efendiye teslimen takdim kılınmıştır. 18 Ağustos 332.

(Ferâset-i Şerife çantalarına memur Kuyûd-u Vakfiye Tahrirat katibi).

Ferâseti şerife çantalarına memur Kuyûd-u Vakfiye Nizamât Mukayyidi.

İmza.

Bâlâda imza ve mührü mevzu' Mehmet Halid ve Mustafa Na'îl Beyler ferâset-i şerife çantalarına memur olup imza ve mühr-ü zâtîleri olduğu tasdik kılındı. 18 Ağustos 332.

Mühür.
(Evkâf-ı Hümâyûn Kuyûd-u Vakfiye Mûdüriyeti)•

9 — 1872 Nolu Surre Defteri :

Bu defterde 1334 Hicri, 18 Ağustos 1330 Malî tarihinde Medîne-i Münevvereye 213 adet çanta gönderildiği belirtilmektedir. Bu çantalarda gönderilen paraların yekûnunun, Defterde yazılı paraların miktarlarının hesaplanması neticesinde 38367 kuruş olduğu anlaşılmıştır.

Bu defterin son sayfasında (Resim-33) şöyle denilmektedir.

•1332 Sene-i Hicriyesinde ihraç edilen Surre-i Hümâyûn ile irsâl kılınacak 213 adet Ferâset-i Şerife çantaları ashâbı tarafından ahz ve tesellüm olunarak kurşun mühürle temhir edilmiş olduğunu mübeyyin iş bu bordro Harem-i Şerif-i Hazretî Nebvî Mûdüriyetli umumiyesine takdim kılındı. 18 Ağustos 330.

İ'sâla memur Ferâset-i Şerife ve zevrak kâtibi.

Mühür.
(Ea-Seyyid Muhammed Avni)

Bâlâya mevzu' mühür Kuyûd-u Vakfiye Kâlemi ketebesinden Ferâset-i Şerife çantalarının teslim ve tesellümüne memur ketebeden Muhammed Avni Efendinin Mûhr-ü Zâtîsi olduğu tasdik kılındı.

Mühür.
(Evkâf-ı Hümâyûn Kuyûd-u Vakfiye Mûdüriyeti)•

•330 Sene-i Malîyesi Surre-i Hümâyûn Emanet-i Alîyesiyile ve Ferâset-i Şerife memuru Avni Bey yediyle berveçhi bâlâ İkiyüz onüç adet Ferâset-i şerife torbaları ağızları kurşun mühürle memhur olduğu halde hey'et-i mahsuse muvacehesinde muhteviyatları bit-ta'dat ve bir adedi dahil serkârini Hazretî Şehriyarî tarafından memhur olarak bil-vürud Hane-i Mahsusaları ashâbına bit-temhir teslim edilmiş olduğunu mübeyyin iş bu defter tasdik kılındı.

13 Teşrinisânî 330.

Mühür.
(Hazretî Harem-i Şerif-i Nebvî Mûdüriyeti)•

10 — 1874 Nolu Surre Defteri :

Bu defterde 1333 Hicri, 6 Ağustos 331 Malî tarihinde Medîne-i Münevvereye 217 adet çantanın gönderildiği belirtilmektedir. Bu çantalarda gönderilen para-

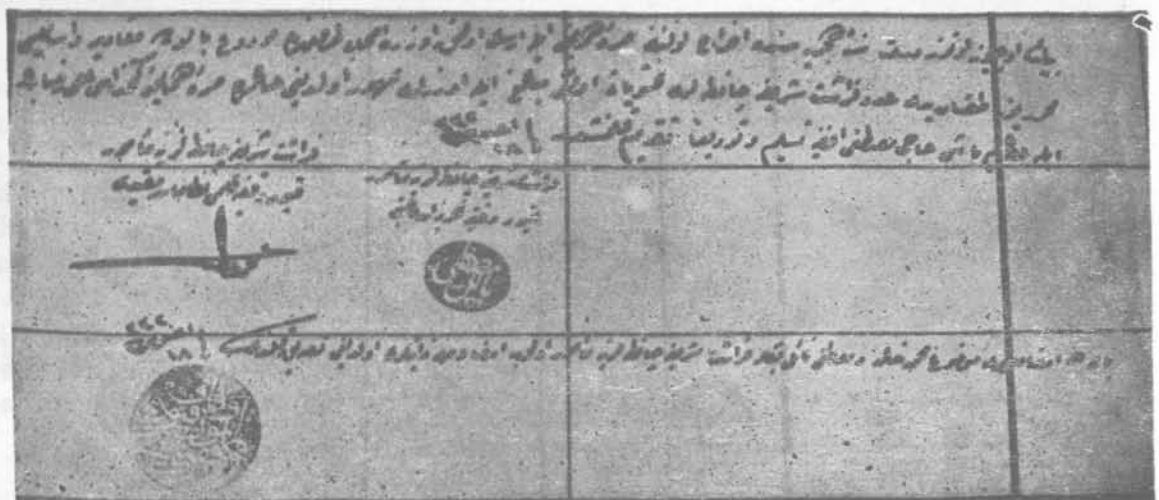

Resim 30 :

Resim 31 :

Resim 32 :

ların yekûnunun, defterde yazılı para miktarlarının hesaplanması neticesinde 43465 kuruş 20 para olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bir adet çantanın muhteviyatının da meçhul olduğu ve bu çantanın Zat-ı Akdesi Hazreti Hilâfet Penâhî tarafından gönderildiği belirtilmiştir. Bu defterin son sahifesinde şöyle denilmektedir :

•1333 Sene-i Hicriyesinde ihraç kılınan Surre-i Hümayûn ile irsal edilmek üzere ashâbı tarafından tevdi kılınup Bâlâda mekadîr ve esâmîsi muharrer 217 adet Ferâset-i Şerife çantaları dehili ve harici kurşun mühürlerle memhur olduğu halde isale memur Ahmed Hulusî ve Akkâm Başî Hacı Mustafa Efendilere tevdi'an Medîne-i Münnevvere Canîb-i Âlîsine takdim ve irsal kılınmıştır.

6 Ağustos 331.
(Muhammed Halid)
Mühür.
(Mustafa Nail)
Mühür.

Bâlâda mühürleri mevzu' Muhammed Halid ve Mustafa Nail Beyler Kuyûd-u Vakfiye kalemi ketebesinden ve Ferâset-i Şerife çantalarına memur olup mevzu' mühürleri de mühür-ü zatileri olduğu tasdik kılındı. 6 Ağustos 331.

Mühür.
(Evkâf-ı Hümayûn Kuyûd-u Vakfiye
Müdüriyeti)-

11 — 1875 Nolu Surre Defteri :

Bu defterde 1334 Hicrî, 18 Ağustos 332 Mâlî tarihinde Medîne-i Münnevvereye 197 adet çantanın gönderildiği belirtilmektedir. Bu çantalarda gönderilen paraların yekûnunun, defterde yazılı para miktarlarının hesaplanması neticesinde 35882 kuruş olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bu defterde bir adet çantanın, Atebe-i Ül-yayı Hazreti Hilâfet Penahiye ait olduğundan muhteviyatının meçhul olduğu belirtilmektedir.

Bu defterin son sayfasında (Resim-34) şöyle denilmektedir :

•1334 Sene-i Hicriyesinde ihraç olunan Surre-i Hümayûn ile irsal olunmak üzere ashâbı tarafından tevdi' kılınup balada makâdir ve esâmîsi muharrer 197 adet Ferâset-i Şerife çantaları muhteviyatı olan mebalîğ ile üzerleri memhur olduğu halde Surre-i Hümayun kethûdası Ali Rıza Bey ile Akkâm Başî Hacı Mustafa Efendiye teslim ve tevdi'an takdim kılınmıştır. 18 Ağustos 332.

Ferâset-i Şerife çantalarına memur Kuyûd-u Vakfiye tahrirat katibi.

Mühür.
(Mustafa Nail)

Ferâset-i Şerife çantalarına memur Kuyûd-u Vakfiye kalemi Nizâmat mukayyidi.

(İmza)
(Muhammed Halid)

Bâlâda imza ve mührü mevzu' Muhammed Halid ve Mustafa Nail Beyler Ferâset-i Şerife çantalarına memur olup imza ve mühr-ü zatileri olduğu tasdik kılındı 18 Ağustos 332.

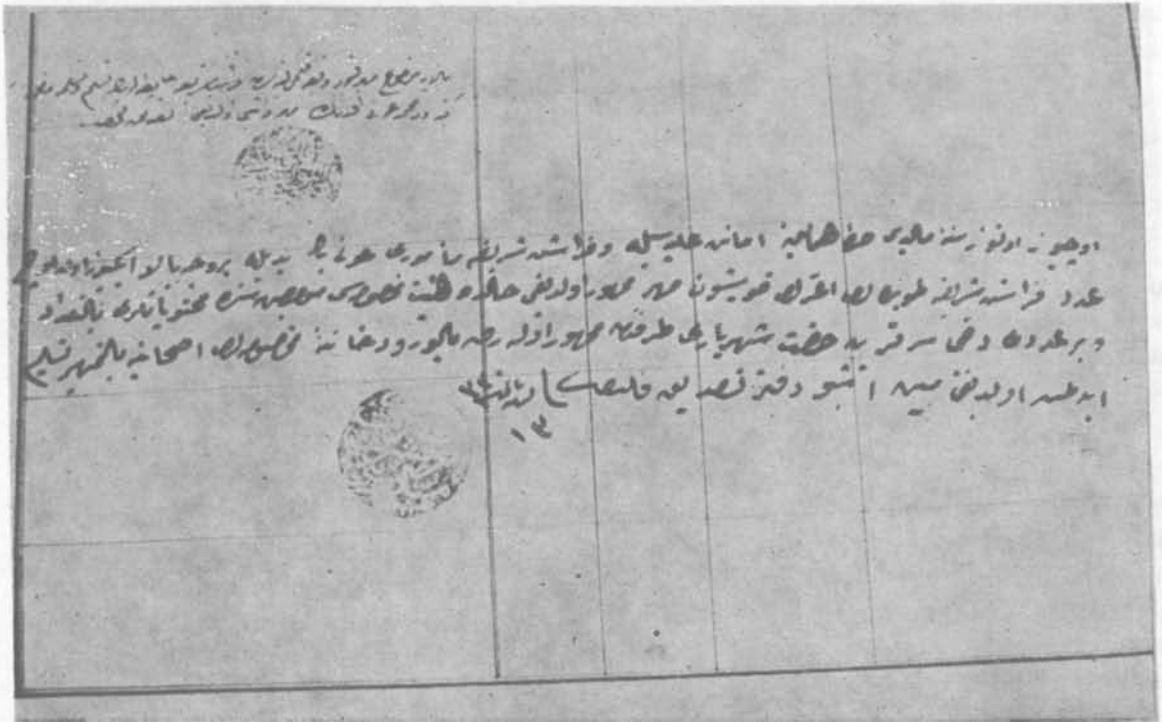
Mühür.
(Evkâf-ı Hümayûn Kuyud-u Vakfiye
Müdüriyeti)-

Yukarıda belirtilen Surre Defterlerinden 3. sıradan 11. sıraya kadar olan defterlerde gönderilen Surrenin nev'i, çantaların muhteviyatı, gönderen kimsenin adı soyadı ve memuriyet yeri, gönderilen kimsenin adı soyadı, teslim tarihi yazılmış, gönderen şahsın veya emininin mührü, teslim eden memurun mührü, yerine ulaştırmakla görevli memurun mührü, Akkâm Başının mührü, gönderilen kimsenin teslim aldığına dair mührü basılmıştır.

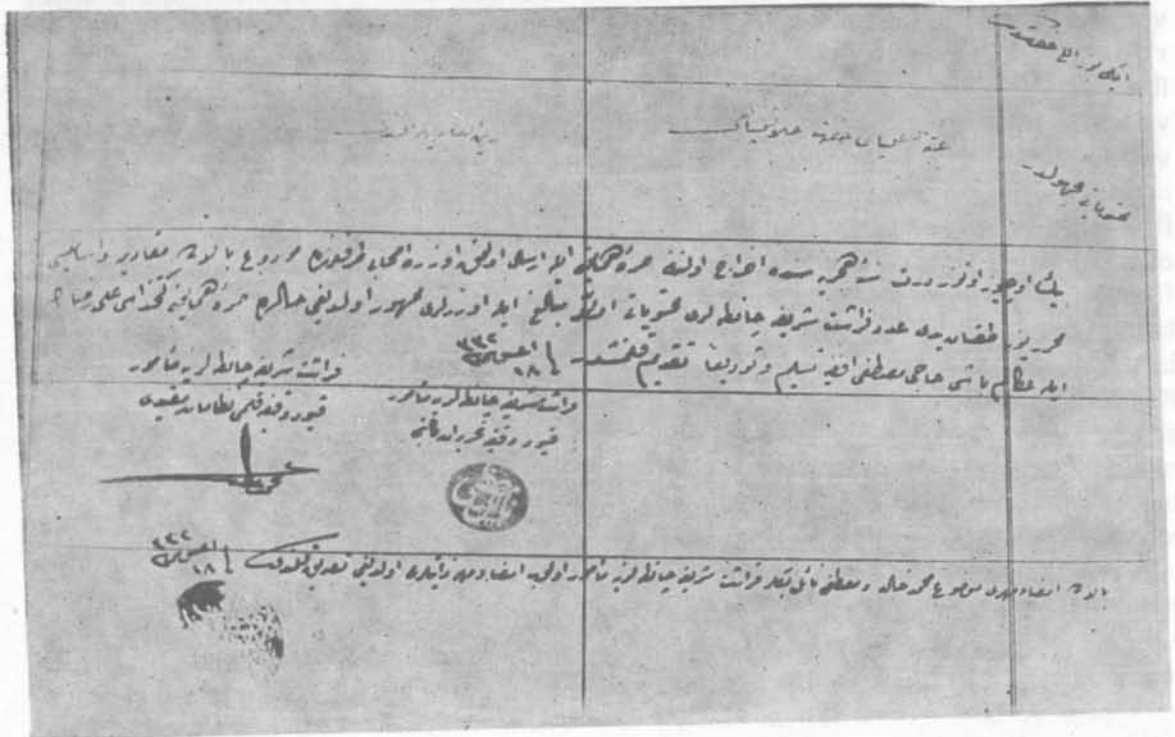
12 — 863 Nolu Surre Defteri :

Bu defterin 9. sayfasından 14. sayfasına kadar olan kısmında Şam, Halep, ve Sayda eyaletleri emvâlinden Haremeyn-i Şerifeyn ahali ve mücavirinine muhtelif yıllarda gönderilen Surre ile ilgili ilmühaberlerle, surre eminleriyle Haremeyn-i Şerifeyn müdürlerine verilen paraların kim tarafından ve ne kadar gönderildiğini ve beher sene gönderilen paranın miktarının toplamını gösteren hesap cetvelleri bulunmaktadır.

Bu defterdeki ilmühaberler rik'a ve divani karışımından oluşturulan bir yazı türü ile yazılmış; hesap cetvelleri ise siyakat yazısı ile yazılmıştır. Aynı defterin 46. sayfasının başında «An-Cemâat-i Sâkinân-ı Mekke-i Mükerrreme Şerrefahallahü taalâ ilâ yevm-il âhire» yani (Mekke-i Mükerrreme'de oturan cemaatten, denilmekte olup bu sayfadan 160. sayfaya kadar olan kısımda ise çeşitli hayır mües-

Resim 33 :

Resim 34 :

seseleri ile, hademe-i hayrata ve fakirlerle verilen paraların miktarını gösterir yazılar bulunmaktadır.

Biz bu defterden sadece, Şam, Halep ve Sayda Eyaletleri gelirinden gönderilen Surre ile ilgili ilmühaber ve hesap cetvellerini aşağıya alıyoruz :

a) Evkâf-ı Hümâyün Hazineslerinden ve Havâl-i Şam'ı Şerif ve Mısır Vesair mahallerin gelirinden gönderilen surre'ye ait kayıt (Resim - 35) :

«Ba'del-Yevm Harem-i Şerif-i ğâfirâ'ne redifte Hademe ve Feraşiye ve salrenin ol tarafı lâzım-ül - Şerefde bazı Evkâftan muayyen olan ve gerek bu tarafta canibi celi-ül -menakıbı şahaneden ve Haremeyn-i Şerifeyn ve Evkâfı Hümâyün Hazineslerinden ve havâl-i Şam-ı Şerif ve Mısır vesair mahallerden mu'tad beher sene Surre-i Hümâyün ümenasiyle irsal ve mahallerinden İsbâl olunan emvâli surre ve vezaifi sairenin cümlesi defterleri mucibince surre emini ve memurini saire taraflarından cümle muvacehesinde memur müdiri yed'ine bittevdî' cümlesi anın marifetiyle kezalik cümle muvacehesinde birbirine tevzi' ve taksim ve vezaif ve muayyenatı saire dahi defterlerine tatbikan Eshab-ı yed'lerine adl olmak üzere teslim olunup Ferrâşiye ve Kennas ve bunlar misillü hizmeti celile-i musubil vasılüsseade ile şerefyâb olan salr hudam sahibi temkinden vazifeleri kadri kıfayeden dün bunları haddi lâyıkhına iblâğ olunmak üzere isim ve şöhetleriyle keyfiyetleri Müdür tarafından inha ve icabına göre Şeyh-ül - Haremi Hazreti Nebvî Hazretleri ve Medine-i Münevvere Kadısı bulunanlar caniblerinden derbarı şevket karar-ı mülûkâneye arz ve ilâm olunarak iktizası bil icra kalemine kaydolup tevcihatı ol vechile yürütölmek ve mahallinde eshab-ı vazaifden birine hal-ilecel vukuunda vazifesi evlât ve iyali veyahut müstehikkinden ve evlât ve valide ve birader ve hemşiresi var ise anlara ve hiç kimesnesi olmadığı surette marifet-i şer'i şerif ve cümle marifetiyle ehil ve erbabı bit-takkik müdür tarafından Der-

saadet'e takdim olunacak arz mucibince tevcih olunmak üzere mecmu, vezaif ve muayyenatın mikdar ve keyfiyetlerini mübeyyin lâzım gelen defter sıhhatı eser takdim kılınmak hususları fi Evâhiri (b) sene 1251 (Evâhiri Recep 1251) tarihinde balâsına hattı Hümayunu Şahane ile Müzeyyen sudur eden Fermânı Âlişânda münderiçtir.

b) Şam, Halep ve Sayda Eyaletleri gelirinden gönderilen surre'ye ait 2 Recep 1262 tarihli ilmühaber (Resim - 36) :

Haremeyn-i Şerifeyn Ehâlisıyla mücavirinin vezaifleri olup beher sene Sâyda ve Şam-ı şerif ve Halep eyaletleri emvâlinden olarak Surre-i Hümâyün ümenasiyle irsalî mu'tad olan mebalîğı ma'lumenin işbu Altmış iki senesine mahsuben dahi bersabık l'tası hususu Surre-i Hümayun emini saadetlü, Dervişoğlı Ağa Hazretleri tarafından bâ - takrir inha olunmuş ve kuyuda ledelmuracaa berminvali muharrer Haremeyn-i Şerifeyn ehali ve mücavirinin geçen Altmışbir senesi vezaifi mürettebeleri bir yük yetmiş ikibin yediyüz altmışdört kuruşu ma'a mülhakat Sayda ve Seksen altıbin üçyüz seksen kuruşu Şam'ı şerif ve onkibin kuruşu dahi Halep eyaletleri emvalinden havaleten i'ta kılındığı ve altmışiki senesine mahsuben vezaifi mezkûreye beşyüz doksan kuruş mahlül olup Müdür inhasiyle tevcih olunmak üzere Devlet vezaifi olarak zammı hususu gösterilmiş ise de meblâğı mezbur beşyüz doksan kuruş henüz kimseye tevcih olunmayarak el - yevm mahlül bulunmuş idüğünden meblâğı mezburun badehu nizamına tevfikân hîni tevcihte icabı icra olunmak üzere şimdilik andan sarfı nazarla meblâğı mezbur bir yük yetmiş ikibin yediyüz altmışdört kuruşun l'tası lâzım gelmiş olduğundan keyfiyet varidat muhasebesine kaydolunarak berminvali muharrer altmış iki senesi vezaifi bulunan meblâğı mezbur bir yük yetmiş ikibin yediyüz altmış dört kuruşun sabıkı misillü yetmiş dörtbin üçyüz seksendört kuruş Sayda ve seksen altıbin altıyüz seksen kuruş

Şam-ı Şerif ve onikibin kuruş dahi Haleb eyaletlerinin işbu altmışiki senesi emvâli tahsilâtından olarak ağayı mumaileyhin verakai sahiha-l murakkam olarak makbuz senediyle irsal edeceği idamına bi'l-l'ta hazinece icabının icrası ve lâzım gelen Haremeyn pusulalarının bit-terkim mahallerine isali için senedât-ı makbule-i me'huzenin başka canibi hazienye irsal ve meblâğı mezbur ma'kule emvâlinden i'ta kılunur ise keyfiyetin izbarı zımında canibi Nezareti Maliyeden Sayda ve Şam-ı Şerif Mîr ve Defterdarlarıyla Haleb Valisi ve Mal Müdürü Hazeratına tahriratı samiye nazarı için mektûbi Maliye odasına başka ve keyfiyet malum olmak ve ol vechile meblâğı mezbure mahallerinden bâ senedatı mahfuza ahz kılınmak üzere emini mumaileyh tarafına ve sureti hali mübeyyin masarifat ve Evkaf muhasebelerine ilmühaberlerinin tahrir ve i'tasiyle tesviyesi i'ta eylediği derkenar olunarak ilmühaberleri yazılmak Ferman-ı sami buyrulmağın mucibince kaydolunup ber minvali muharrer keyfiyet malum olmak için Evkaf muhasebesine dahi işbu ilmühaber verildi. 2 Recep 1262.

c) Sayda Şam ve Haleb Eyaletleri gelirinden gönderilen surre'ye ait 26 Cemaziessâni 1266 tarihli ilmühaber (Resim - 37) :

Haremeyn-i Şerifeyn ehalisiyle mücavirinin vezaifi mürettebeleri olup behere sene Surre-i Hümâyûn ümenası marifetleriyle tevzi' ve taksim olunmak üzere Sayda ve Şam-ı Şerif ve Haleb Eyaletleri emvalinden i'ta olunmakta olan mebalığden işbu altmış altı senesine mahsuben dahi havaleten 'itası hususu Surre-i Hümâyûn emini izzetlü Ali Beyefendi tarafından bâ takrir inha olunmaktan naşi keyfiyet ve iktizai tesviyesi Evkaf ve masarifat ve vâridat muhasebesinden ledessüal zikrolunan ehâli ve mücavirinin eyalatı merkume emvalinden

vezaifi mürettebeleri altmış altı senesine mahsuben dahi cem'an bir yük yetmiş ikibin üçyüz ellibir kuruşa resid bulunmuş ve mürettebat-ı mezkûrenin geçen altmışbeş senesine mahsuben yetmişdörtbin seksenbir kuruş Sayda ve seksenaltıbin ikiyüz yetmiş kuruş Şam-ı Şerif, onikibin kuruş Haleb eyaletleri emvalinden havalesi bi'l-l'ta mazbut senedatının irsali zımında ba-takrir müteallik buyrulan irade-i Âliyye mucibince eyalâtı mezkure vülât-ı izamı hazeratına canibi Nezareti Maliyeden mekâtib yazılmak üzere Mektubi Maliye Kalemiiyle icab eden mahallere ilmühaberleri verildiği kuyuddan istifade kılınmış olmağla bu surette meblâğı mezbur bir yük yetmiş ikibin üçyüz elli bir kuruş işbu altmış altı senesine mahsuben dahi ber sabık Sayda ve Şam-ı şerif ve Haleb eyaletleri vâridatının sene-i merkûme tahsilâtından ba senedât-ı makbuza emini Mumâileyhe bil i'ta hazinece irat ve masrafı icra olunmak üzere ahzolacak makbuz senedatından Şam-ı Şerif ve Haleb eyaletleri havallilerinden olan mebalığ senedatının takdimi nizamından olan cetvellere ithalden irsali ve Sayda eyaleti emvalinden havaleten olan mebalığ makbuza senedinin dahi Eyaleti merkûmeden usulünün icra olmasından her hangi sene emvalinden verildiği bi'l-beyan başkaca canibi Hazineye tesyarı zımında Sayda ve Şam-ı şerif Defterdarlarıyla Haleb Mal Müdüriyeti canibi Nezâreti Celile-i Maliyeden ve kâtip tastir için Mektûbi Maliye Kalemii ve keyfiyet mâlûm olmak için masarifat vâridat ve tahsilât muhasebelerine başka başka ilmühaberlerinin tahrir ve i'tasiyle tesviyesi iktiza eylediği derkenar olunarak ilmühaberleri yazdırmak Fermanı Sami buyrulmağın mucibince kaydolunup diğer ilmühaberleri verilmekle ber minvali muharrer keyfiyet mâlûm olmak için Evkafı Hümâyûn Muhasebesine dahi işbu ilmühaber verildi. 26 C. Sene 1266.

d) Şam Havalisinden Recep 1255'de gönderilen surre'ye ait muhasebe cetveli (Resim - 38) :

Berai _____

Lâzime-i Vezâif-i Ehâli-i Haremeynişşerifeyn ve mücâvirîn ve sairin kadarı meblâğ an mali mukataa'i mezkûrin ve Recep 1255 ve muhassasat ve gayri muhassasat havale şude ve sureti defatir ve evamiri aliyye Şüde fermude el vakî Fi Gurre-i Recep minhü.

Bermûcibi defteri cedid-i Bermûcebi Defteri Surre-i Hümayun
müdiri Hazine-i Nebevî İ'taşude

Beri		Beri	
Kuruş	Para	Kuruş	Para
07469	5	01563	An mâli kilâr Haccı Şerif
82167	5	50678	An mâli Havalii Şam'ı Şerif.
04406		03427	An mâli Mukataal Gümrük Şam'ı Şerif
7749		1509	An mâli Mukataal Gümrük Haleb
2193		0400	An mâli mukataal Hazine-i Trablusu Şam.
0592	5	0980	5 An mâli mukataal Gümrük-ü Yafa.
0044	5	0372	An mâli mukataal Gümrük-ü Duhan-ı Haleb.
0000		0035	An mâli mukataa-i dönüm-ü duhan-ı Şam-ı Şerif.
0000		0320	An mâli karye-i kübrat-ı Şam'ı Şerif.
0000		0741	An mâli karye-i Kübrat-ı Kudüsü Şerif.
0576		0044	An mâli mukataal Şam.
0000			
1898		1347	An mali mukataal Sayda.
107096		61416	5
	Kuruş		Para
	168512	5	
	003984		

Muayyene-i vezâif için sene-i Sabık.

e) Şam ve diğer mukataalardan gönderilen Surre'ye ait 1258 tarihli muhasebe kaydı (Resim - 39) :

Surre-i Hümayûnu şahane emaneti bu def'a canibi Hazreti tacidârânenen bu kullarına terennüman ihale ve tefviz buyrulmuş ve savbı memuriyni acizeye hareket ve azimet çâkiranemin vaktı muayyeni tekarrub eylemiş olduğundan Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere nevverallahüTaâlâ ilâ yevmil - ahire, ehalileri ve mücavirini sairenin Şam'ı şerif havalisi vesair mukataat emvalinden muayyen olan vezaifin ikiyüz ellisekiz senesine mahsuben marifeti çâkiranem iki mahallerine tevzi ve taksim olunacak vezaifin miktarı Evkaf Muhasebesinden bil hesap iktiza eden emri şerifinin ısrarı babında emrû ferman hazreti Veliyyül - İhsan Efendimindir.

Berai _____

Lâzime-i vezaif an ahali-i Haremeynişşerifeyn ve mücavirîn vesaire nin kadarı meblâğ an mâli mukataatı mezkûriyn vacip 1258 an muhassasat ve gayri muhassasat havale şüd ve sureti defatir ve evamiri aliyye şüde fermude el vâki Fi, 22 C. Sene 1258 (22. Cemaziyelâhir. 1258)

Berai _____		Berai _____	
Bermûcibi defteri cedid-i Müdiri Haremaynişşeri-feyn Nebevî i'ta şüde.		Bermucibi defter be emini Surre-i Hümâyûn i'ta şüde.	
Kuruş	Para	Kuruş	Para
07496	5	01509	5
82167	5	53210	
04306		01510	5
07259		00982	
02193		1349	
00592		00029	5
00044		00035	
00000		03430	
00000		00409	
00576		00323	
02174	5	00372	
00000		00741	
106809	5	63900	5
		Kuruş	Para
		170709	5

f) Şam ve havalisinden gönderilen surre'ye ait 1255 tarihli muhasebe kaydı (Resim - 40) :

Berai _____		Berai _____	
Hesabı vezaifi vacib-i Sene 1255 An muhassasatı ve gayri muhassasatı havâli-i Ş* ve sureti defatir ve evamiri aliyye şüde el-vâki Fi 28 Recep Minhü.			
Berai _____		Berai _____	
Bermûcebi defteri cedid-i Müdiri Haremeyn-i Şeri-feyn-i Nebevi i'ta şüde.		Bermucibi defteri emini Surre-i Hümâyûn i'ta şüde.	
Kuruş	Para	Kuruş	Para
07496	5	01559	An mâli kilârı Haccı Şerif.
82167	5	54300	5 An mâli havali-i Şam'ı Şerif.
04306		01510	An mâli mukataai Gümrüğü Haleb
07259		00982	An mâli mukataai Gümrüğü Yafa
02193	5	01349	An mâli mukataai Sayda
00592		00029	5 An mâli mukataai rusumu kahve-i Şam-ı Şerif.
00044	5	00035	An mâli mukataai dönümü Duhan-ı Şam'ı Şerif.
00000		03430	An mâli mukataai Gümrüğü Duhan-ı Şam'ı Şerif.
00576		00409	An mâli karye-i Küberat-ı Trablusu Şam
02174		00323	An mâli karye-i Küberat-ı Şam-ı Şerif.
00000		00372	An mâli Gümrüğü Duhan-ı Haleb.
00000		00745	An mâli karye-i Küberat-ı Kudüs-ı Şerif
106809		65044	

Vechi meşruh üzere hesap olundukta bu mikdara balığ olmuştur.

(*) Buradaki «Ş» harfi Şam Vilâyeti yerine kullanılmıştır.

g) Şam ve havalisi gelirinden 1260 H. yılında gönderilen surre'ye ait muhasebe kaydı (Resim - 41) :

Berai _____

Hesabı vezaif-i mezkûreyn vacib-i sene 1260.

Berai _____

Bermücibi defteri cedid-i
B. Müdiri Haremeynişşerifeyn Nebevî i'ta Şüde.

Berai _____
Bermücibi Defteri Emîni Surre-i
Hümayun İ'ta Şüde.

Kuruş	Para	Kuruş	Para
07496	5	01559	Kıları Heccı Şerif
82167	5	5584	An mâli havali-i Şam'ı Şerif.
04306		01510	An mâli Gümrüğü Haleb.
07259		00982	An mâli Gümrüğü Yafa
02193	5	01355	An mâli Gümrüğü Sayda
00592		0029	5 An mâli mukataal rüsumu Kahve-i Şam.
00044	5	0035	An mâli mukataai dönümü Duhan-ı Şam.
00000		03430	An mâli mukataal Gümrüğü Duhan-ı Şam.
00576		00409	An mâli karye-i Küberatı Trablusu Şam.
02174		00323	An mâli karye-i Küberat-ı Şam.
00000		00372	An mâli Duhan-ı Gümrüğü Haleb.
00000		00741	5 An mâli Karye-i Küberat-ı Kudus-ü Şerif.
106809		66330	5
— 000549		— 1622	
106260		64708	5

Meblağı mezbur iş bu vezaif defterinin ba fermanı âli bittevzi Surre-i Hümayûn Emîni marifetiyle verilecek vezaif defterine ithal olunmuş olmağla şerh verildi.

Vezaifi mezkûrdan vuku bulan mahlulâtının senevisi bu mikdara baliğ olunmuş ise de henüz tevcihatı icra olunmamış olduğundan bu def'a tenzi'i lâzım gelmiş olmağla şerh verildi.

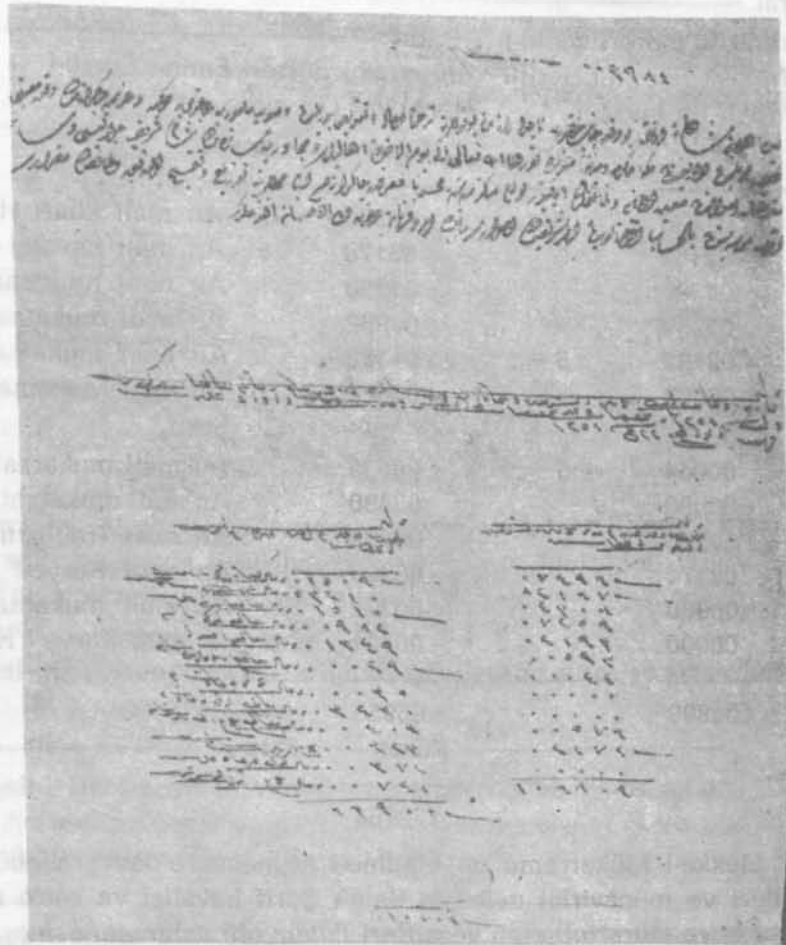
Kuruş	Para
170968	5

Binikiyüz altmış senesine mahsuben vezaifi mezkûr hesap olundukta bu mikdara baliğ olmuştur. Fî Selh-i Sene C. 1260 (Cemaziyelâhir 1260)

ğ) Şam ve havalisi gelirinden 1261 H. Yılında gönderilen surre'ye ait muhasebe kaydı (Resim - 42) :

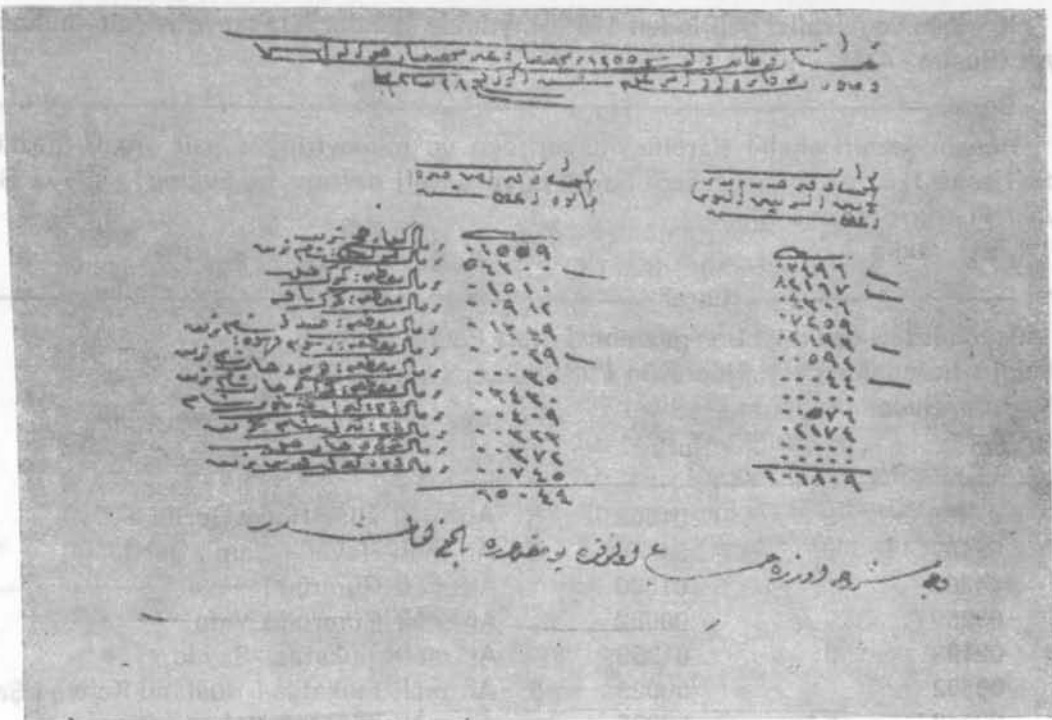
Berai _____

Hesabı vezaif an ahali Haremeynişşerifeyn ve mücavirin vesaire vacib-i Sene 1261 an muhassasat-ı ve gayri muhassasat-ı civâr-ı Ş ve sureti defter ve evamiri aliyeye-i Şüde el vâki Gurre-i Recep Sene 1261.

Resim 39 :

Resim 40 :

Resim 40 :

Beral

Bermücibi defteri cedid-i
B Müdiri Harem-i Şerif-i
şerifeyn ita şüde.

Kuruş	Para
07496	5
82167	5
04306	
07259	
02193	5
00592	
00044	5
00000	
00578	
02174	
00000	
+ 00000	
106809	

Beral

Bermucibi defteri Emin-i Surre-i
Hümâyûn l'ta şüde.

Kuruş	Para
01562	5
55178	5
01560	
00982	
01359	
00029	5
00035	
03430	
00682	
00323	
00372	
+ 00441	5
65955	
Kuruş	Para

172764

Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere nevverallahü Taalâ ilâ yevmil ahire. Ehalileri ve mücavirini sairenin Şam'ı Şerif havalisi ve sair mukataatı emvalinden muayyen ve müretteb olan vezaifleri ikiyüz altmışbir senesine mahsuben vezaifleri hesap olundukta bu mikdara balığ olmuştur. Sene 1261.

h) Şam ve havalisi gelirinden 1263 H. yılında gönderilen surre'ye ait muhasebe kaydı (Resim - 43) :

Beral

Hesabı vezaifi ehali-i Haremeynişşerifeyn ve mücavirin ve sair malı mezkûrin vacib-i sene 1263 An muhassasat-ı havâli-iş ve sureti defter ve Evâmiri aliyye Şüde el-vâki Fi Gurre-i Sene Minhü.

El - Vâklin

Beral

Bermücibi defteri cedid-i
B Müdiri Harem-i
Nebevî l'ta Şüde.

Kuruş	Para
07496	5
82167	5
04306	
03259	
02193	5
00502	
00042	5

Beral

Ber mucibi defteri Emin-i Surre-i
Hümâyûn l'ta Şüde.

Kuruş	Para
01562	5
54448	5
01560	
00982	
01359	
00029	5
00035	

An mâli kilâr Haccı Şerif.
An mâli Havali-i Şam'ı Şerif.
An mâli Gümrüğü
An mâli Gümrüğü Yafa.
An mâli mukataal Sayda.
An mâli mukataa-i Rüsumu Kahve-i Şam.
An mâli dönümü Duhan-ı Şam.

00000	03430	An mâli Gümrüğü Duhanı Şam.
00576	00409	An mâli Trabulusu Şam.
02174	00323	An mâli Karye-i Küberat-ı Şam.
00000	00372	An mâli mukataa-i Gümrüğü Haleb.
+ 00000	+ 00441	5 An mâli Karye-i Küberat-ı Kudüsü Şerif
106809	64952	
	Kuruş	Para
	106809	
	+ 064952	
	171761	
	+ 000590	
	172351	

Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere Nevverallahü ilâ yevmi'l-ahire ehâli-leri ve mücavirîn ve sairinin Şam'ı Şerif havalisi ve saire mukataat emvalinden muayyen ve müretteb olan vezaif yeri ikiyüz altmış üç senesine mahsuben hesap olundukta bu miktara baliğ olmuştur. Fî Recep 1263.

ı) Şam ve havalisi gelirinden 1264 H. tarihinde gönderilen surre'ye ait muhasebe kaydı (Resim - 44) :

Berai _____

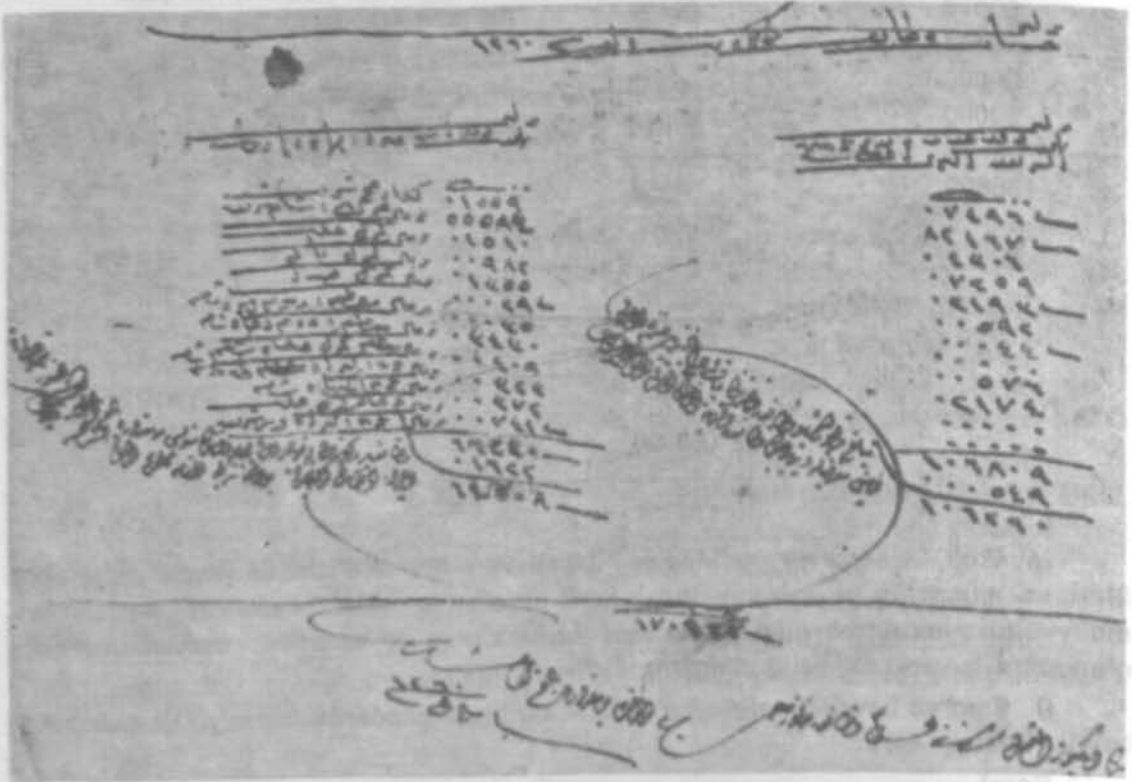
Hesabı vezaif ehali-i Haremeynişşerifeyn ve mücavirîn ve saire an mâli mezkûrin vacib sene 1264 An muhassasat-ı ve gayri muhassasat-ı civâr-ı Ş ve sureti defter ve Evamiri aliyye Şüde. Gürre-i minhü Sene Minhü.

Berai _____

Bermücibi defteri cedit-i B. müdiri Harem-i Şerif-i Nebevî i'ta şüde. şüde.

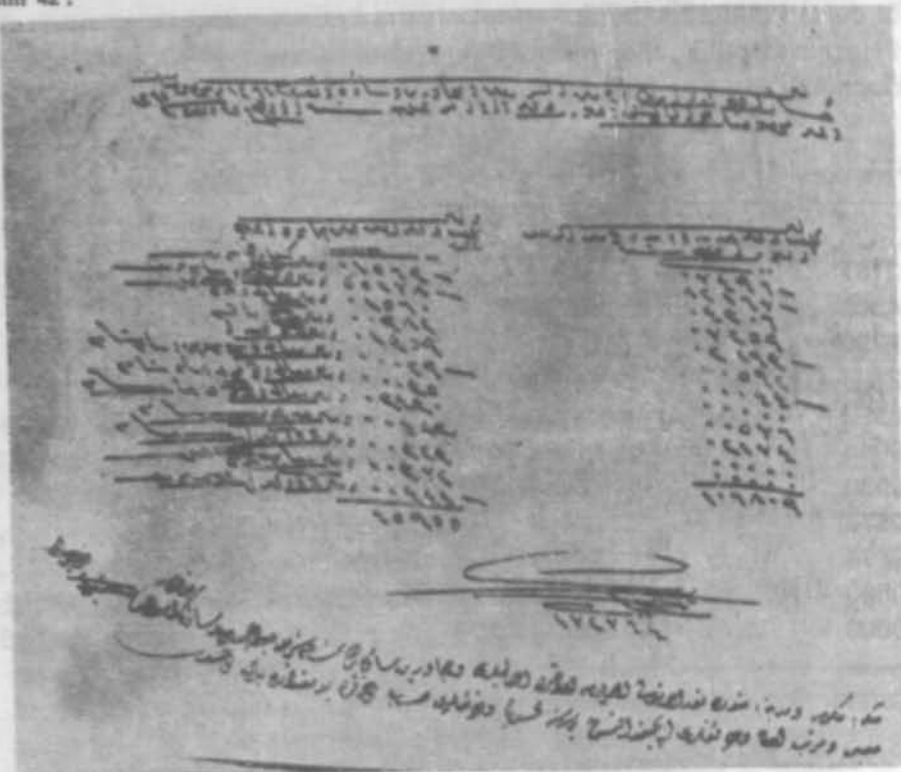
Berai _____
Ber mucibi defteri emini Surre-i Hümâyûn İ'ta Şüde.

Kuruş	Para	Kuruş	Para	
07496	5	03562	5	An mâli kilârı Haccı Şerif
82167	5	55038	5	An mâli havali-i Şam'ı Şerif.
04306		01560		An mâli Gümrüğü Haleb.
07259		00982		An mâli Gümrüğü Yafa.
02193	5	01359		An mâli mukataa-i Sayda.
00592		00029	5	An mâli mukataa-i rusumu Kahve-i Şam.
00044	5	00035		An mâli dönümü Duhan-ı Şam.
00000		03430		An mâli Gümrüğü Duhan-ı Şam.
00576		00409		An mâli Trabulusu Şam.
02174		00323		An mâli Karye-i Küberat-ı Şam.
00000		00372		An mâli mukataai Gümrüğü Haleb.
+ 00000		+ 00441	5	An mâli Karye-i Küberat-ı Kudüsü Şerif.
106809		65542		
		Kuruş	Para	

Resim 41 :

Resim 42 :

Handwritten financial document (Resim 43) with two columns of numbers and a summary section at the bottom. The document is written in Ottoman Turkish script. The top part contains a header with a date and location. The main body consists of two columns of numbers, likely representing amounts of money or goods. The right column starts with 1695 and ends with 1025. The left column starts with 1000 and ends with 1025. Below the columns, there is a summary section with a total of 1025. At the bottom, there is a signature and a date.

Resim 43 :

Resim 44 :

Handwritten financial document (Resim 44) with two columns of numbers and a summary section at the bottom. The document is written in Ottoman Turkish script. The top part contains a header with a date and location. The main body consists of two columns of numbers, likely representing amounts of money or goods. The right column starts with 1000 and ends with 1000. The left column starts with 1000 and ends with 1000. Below the columns, there is a summary section with a total of 1000. At the bottom, there is a signature and a date.

Handwritten text at the bottom of the document, likely a signature and date.

106809
+ 65542

172351 Zam budur.

Y E K Ü N

Kuruş Para

172764 Haremeyn tarafından Yekün.

Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere Nevverallahü ilâ yevmi'l-ahire ehalileri ve mücavirin ve sairinin Şam'ı Şerif havalisi ve saire mukataat emvalinden muayyen ve müretteb olan vezaifleri ikiyüz altmış dört senesine mahsuben hesap olundukta bu miktara baliğ olmuştur.

1) Şam ve havalisi gelirinden 1265 H. yılında gönderilen surre'ye ait muhasebe kaydı (Resim - 45):

Beral _____

Hesabı vezaif ehali-i Haremeynişşerifeyn ve mücavirin vesaire An mâli mezkûrin ve Recep Sene 1265 An muhassasat-ı ve gayri muhassasat-ı havali-i Ş ve sureti defter ve evamiri aliyye Şüde El-vâki.

Beral _____

Beral _____

Bermücibi defteri cedid-i
B. Müdiri Haremeyniş-
şerifeyn Ennebevî
i'ta Şüde.

Bermucibi Defter Emini Surre-i
Hümâyûn i'ta şüde.

Kuruş	Para	Kuruş	Para	
7496	5	01562	5	An mâli kilârı Haccı Şerif
82167	5	55038	5	An mâli Havallî Şam'ı Şerif
04306		01560		An mâli Gümrüğü Haleb.
07259		00982		An mâli Gümrüğü Yafa.
02193	5	01359		An mâli mukataa-i Sayda.
00592		00029	5	An mâli mukataa-i rusumu Kahve-i Şam.
00044	5	00035		An mâli dönümü Duhan-ı Şam.
00000		03430		An mâli Trabulusu Şam.
0576		00409		An mâli Gümrüğü Karye-i Küberat
02174		00323		An mâli mukataa-i Gümrüğü Haleb.
00000		00372		An mâli Mukataa-i Gümrüğü Haleb.
+ 00000		+ 00441		An mâli Karye-i Küberat-i Kudüs-ü Şerif
106809		65542		

Y E K Ü N

Kuruş Para

106809
+ 65542

172351

Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere Nevverallahü Taalâ ilâ yevmil ahire. Ehalileri ve mücavirin ve sairinin Şam'ı Şerif havalisi ve saire mukataat emvalinden muayyen ve müretteb olan vezaifleri ikiyüz altmışbeş senesine mahsuben hesap olundukta bu miktara baliğ olmuştur.

k) Şam ve havalisi gelirinden 1266 H.tarihinde gönderilen surre'ye ait muhasebe kaydı (Resim - 46) :

Beral _____

Hesabı vezaif ehali-i Haremeynişşerifeyn ve mücavirin ve saire mâli mezkûrin vacib-i sene 1266 An muhassasat-ı ve gayri muhassasat-ı havali-i Ş ve sureti defter ve evamiri aliyye şüde. El-Vâki Gurre-i Sene Minhü.

Beral _____ Beral _____

Bermücibi defteri cedid-i Ber mucibi defter Emîni Surre-i
E. Müdiri Haremeynişşerifeyn Ennebevî i'ta
Şüde.

Kuruş	Para	Kuruş	Para	
07496	5	01562	5	An mâli kilârı Haccı Şerif
82167	5	55038	5	An mâli Havali-i Şam'ı Şerif
04306		01560		An mâli Gümrüğü Haleb.
07259		00982		An mâli Gümrüğü Yafa.
02193	5	01359		An mâli Mukataa-i Sayda
00592		00029	5	An mâli mukataa-i kahve-i Şam.
00044	5	00035		An mâli dönümü Duhan-ı Şam.
00000		03430		An mâli Gümrüğü Duhan-ı Şam.
00576		00409		An mâli Trabulusu Şam.
02174		00323		An mâli Karye-i Küberatı Şam
00000		00372		An mâli mukataa-i Gümrüğü Haleb.
+ 00000		+ 00441	5	An mâli Küberatı Kudüs-ü Şerif.
106809		65542		

Y E K Ü N

Kuruş Para

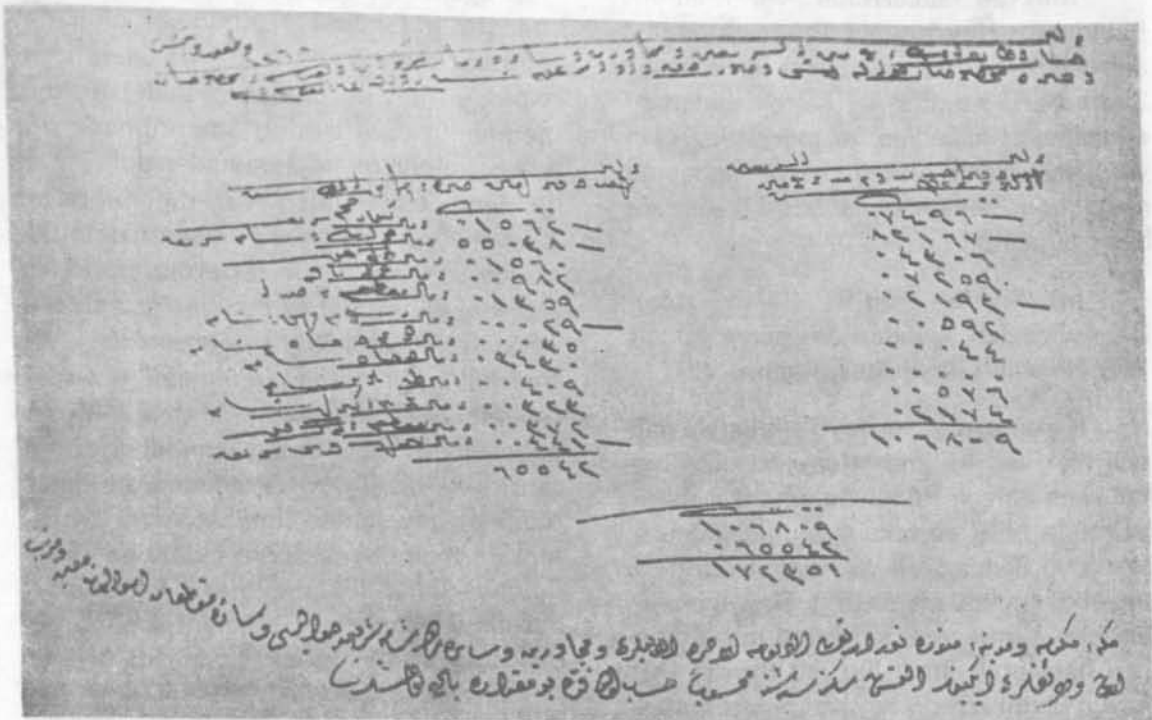
106809	
+ 065542	
172351	

Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere Nevverallahü Taalâ ilâ yevmil ahire. Ehalileri ve mücavirin ve sairenin Şam'ı Şerif havalsi ve saire mukataat emvalinden muayyen ve mürettep olan vezaifleri ikiyüz altmış altı senesine mahsuben hesap olundukta bu miktara baliğ olmuştur.

l) Şam ve havalisi gelirinden 1268 H. tarihinde gönderilen surre'ye ait Muhasebe kaydı (Resim - 47) :

Beral _____

Hesabı vezaif ehali-i Haremeynişşerifeyn ve mücavirin ve saire An mâli mezkûrin vacib-i sene 1268 ve Dokuz ve Yetmiş An muhassasat-ı ve gayri muhassasat-ı havali-i Ş ve sureti defter ve evamiri aliyye şüde El-vâki Gurre-i Recep Sene Minhü.

Resim 47 :

Berai _____
Bermücibi defteri cedid-i
B. Müdiri Haremeyniş-
şerifeyn i'ta Şüde.

Berai _____
Ber mucibi defter emini Surre-i
Hümâyün i'ta Şüde.

Kuruş	Para	Kuruş	Para	
07496	5	01562	5	An mâli kilârı Haccı Şerif
82167	5	55038	5	An mâli havalî-i Şam'ı Şerif
04306		01560		An mâli Gümrüğü Haleb
07259	0	00982		An mâli Gümrüğü Yafa
02193	5	91359		An mâli mukatai Sayda
00592		00029	5	An mâli mukataai rusumu kahve-i Şam
00044	5	00035		An mâli dönümü Duhan-ı Şam
00000		03430		An mâli Gümrüğü Duhan-ı Şam
00576		00409		An mâli Trabulusu Şam
00000		00323		An mâli Kerye-i Küberatı Şam.
+ 00000		00372		An mâli mukataa-i Gümrüğü Haleb.
		+ 65542		An mâli Küberatı Kudüs-ü Şerif
106809				
		65542		
		Y E K Ü N		
		Kuruş	Para	
		106809		
		+ 065542		
		172351		

Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere Nevveralâhü Taâliâ ilâ yevmi'l âhire ehalileri ve mücavirîn ve sairinin Şam'ı Şerif havalisi ve saire mukataat emvalinden muayyen ve mürettep olan vezaifleri ikiyüz altmış sekiz senesine mahsuben hesap olundukta bu miktara baliğ olmuştur.

m) Sayda - Şam ve Halep eyaletleri gelirinden gönderilen surre'ye ait 1267 H. tarihli ilmühaber (Resim - 48) :

Haremeyni's-Şerifeyn ehalisiyle mücavirinin vezaifi mürettebeleri olup behere sene Surre-i Hümâyûn ümenası marifetleriyle tevzi ve taksim olunmak üzere Sayda ve Şam'ı Şerif ve Halep Eyaletleri emvalinden 'ita olunmakta olan meballiğin işbu altmış yedi senesine mahsuben dahi havaleten 'itası hususu Surre-i Hümayun Emîni izzetlü beyefendi tarafından ba-takrîr İnha ve iş'ar olunmaktan naşi keyfiyet ve iktizası Evkaf ve Varîdat Muhasebelerinden ledessüal zikrolunan ehali ve mücavirinin eyalâtı merkume emvalinden vezaifi mürettebeleri Sene-i Merkume mahsuben cem'an bir yük yetmiş ikibin üçyüz ellibir kuruş idüğü Evkaf Muhasebesi derkenarından ve mürettebatı mezkûrenin geçen altmış altı senesine mahsuben yetmişdörtbin seksenbir kuruşu Sayda ve Seksen altıbin ikiyüz yetmiş kuruşu Şam'ı Şerif ve onikibin kuruşu Halep eyaletleri emvalinden havaleten bil 'ita makbuz senedatının irsalî zımında ba-takrîr müteallik buyrulan irade-i aliyye mucibince Eyâlâtı mezkûre vülâti izamı hazeratına canibi Nezaretî Maliyeden ve kâtip yazılmak üzere mektubi-i Maliye kalemiyle sair icab eden mahallere ilmühaberleri verildiği kuyuddan istifade kılınmış olmağla bu surette meblağı mezbur bir yük yetmişikibin üçyüz ellibir kuruşu işbu altmışyedi senesine mahsuben ber sabık Sayda ve Şam'ı Şerif ve Halep Eyaletleri varîdatının sene-i merkume tahsilâtından ba-senedatı makbuzu Emîni Mumaileyhe bil 'ita hazinece irâd ve masrafı icra olunmak üzere ahzolunacak makbuz senedatından Şam'ı Şerif ve Ha-

leb eyaletleri havalâtı olan meballiğ senedatının takdîmî nizamından olan cetvellere ithale irsalî ve Sayda Eyaleti emvalinden havale olunan meballiğ makbuz senedinin dahi eyaletî merkûmede cetvel usulünün olunmamasından dolayı hangi sene emvalinden verildiği bil-beyan başkaca canibi Hazineye tisyarı zımında Sayda ve Şam'ı Şerif defterdarlariyle Haleb Mal Müdürlüğüne canibi Nezaretî Maliyeden me kâtip tastiri için mektubi Maliye kalemine ve keyfiyet malum olmak için mesarifat ve Evkaf ve Tahsilât Muhasebeleriyle başka başka ilmühaberlerinin tahrir ve i'tasiyle iktiza eylediği derkenar olunarak mucibince ilmühaberleri verilmek ferman buyrulmağın mucibince kaydolunup diğer ilmühaberleri verilmekle berminvâli muharrer keyfiyet malum olmak için Evkaf Muhasebesine dahi işbu ilmühaber verildi. Fî Sene 8/C/267 (8/ Cemaziyelâhir/1267)

n) Sayda, Şam ve Halep eyaletleri gelirinden gönderilen surre'ye ait 1268 tarihli ilmühaber (Resim - 49) :

Haremeyni's-Şerifeyn ehalisiyle mücavirininve vezaifi mürettebeleri olup behersene Surre-i Hümâyûn ümenası marifetleriyle tevzi ve taksim olunmak üzere Sayda ve Şam'ı Şerif ve Halep eyaletlerinden havaleten i'tası mukarrer olan cem'an bir yük yetmişikibin üçyüz elli bir kuruşun ol vechile i'tası zımında mahalli merkume valileri hazeratına mekâtip tastiri hususu Surre-i Hümayun Emîni izzetlü Süleyman Efendi tarafından bâ-takrîr istid'a olunmaktan naşi keyfiyet ve iktizası vâridat ve Evkaf Muhasebelerinden ledessüal Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere ve mezkûr ehali ve mücavirinin ve Eyâlâtı merkume emvalinden olan vezaifi mürettebeleri altmışsekiz senesine mahsuben yetmişdörtbin seksen bir kuruş Sayda ve seksenaltıbin ikiyüzyetmiş kuruş Şam'ı Şerif ve onikibin kuruş dahi Halep Eyaletleri emvalinden ba-senedatı makbuza havaleten i'tası zımında elviyeyi merkume valilerine mekâtip yazılmak üzere mektubi Maliye

kalemiyle icap eden mahallere ilmühaberleri verildiği kuyuddan istifade kılınmış olmağla mahalli mübareke ehali ve mücavirinin eyalâtı merkume emvalinden vezaifi mürettebeleri olan meblâğı mezbur bir yük yetmiş ikibin üçyüz elli bir kuruşun işbu altmışsekiz senesine mahsuben sabıkı misillü yetmişdörtbin seksen bir kuruş Sayda ve seksen altıbin ikiyüz yetmiş kuruş Şam'ı Şerif ve onikibin kuruşu dahi Haleb Eyaletleri vâridatının sene-i merkumē tahsilâtından olarak Emin-i Mumaileyhin irsâl edeceği (Bir kelime okunamamıştır) bil i'ta ol babta alınacak makbuz senedatının Hazinece icrâ-yı icabı için hazine-i celîleye irsâli zımında Sayda ve Şam'ı Şerif Defterdarlarıyla Haleb Mal Müdürüne mukaddem Nezâret-i celîleyi Maliyeden mekâtîp tastiri için mektub-i Maliye kalemine ve keyfiyet malum olmak için masarifat Evkaf ve tahsilât Muhasebelerine Anadolu Vâridat Muhasebesinden başka başka ilmühaberlerinin tahrir ve i'tasıyla tesviyesi iktiza eylediği derkenar olunarak mucibince ilmühaberleri yazılmak fermanı sâmi buyrulmağın kaydolunup diğer ilmühaberleri verilmekliği ber-minvali muharrer keyfiyet malum olmak için Evkaf Muhasebesine dahi işbu ilmühaber verildi.

r) Sayda, Şam ve Haleb eyaletleri gelirinden gönderilen surre'ye ait 1269 H. tarihli ilmühaber (Resim - 50) :

Beher sene Surre-i Hümâyûnu şahane tertibi olarak Sayda ve Şam ve Haleb Eyaletleri emvalinden i'tası lâzım gelen meblâğın ol vechile i'tası zımında icap eden tahrirâtı nezaret-penahinin i'ta buyrulmak hususu Surre-i Hümâyûn Emîni izzetlû Beyefendî tarafından inha ve beyan olunmak olduğundan naşi iktizası vâridat ve masarifat Muhasebelerinden ledesüal Mekke-i Mükerreme ile Medine-i Münevverede meskûn ehali ve Mücavirinin Eyalâtı merkume emvalinden vezaifi mürettebeleri altmışdokuz senesine mahsuben bil hisap cem'an bir yük yetmişikibin üçyüzelli buçuk kuruşa balığ olduğu Evkafı Hümâyûn Muhasebesinden muh-

rec derkenardan ve mürettebatı mezkûre için altmışsekiz senesine mahsuben bir yük yetmişikibin üçyüz elli bir kuruşu olarak meblâğı mezburun yetmiş dört bin seksen bir kuruş Sayda ve Seksenaltıbin ikiyüz yetmiş kuruş Şam'ı Şerif ve onikibin kuruş Haleb Eyaletleri emvalinden ba senedatı makbuza havaleten i'tası zımında eyâlâtı merkume Valileri Hazeratına mekâtîp tastir olunmak üzere mektubi-i Maliye kaleminden sair icap eden mahallere ilmühaberleri verildiği kuyuddan istifade kılınmış olmağla bu surette ber mantuku takrir mahalli mübareke ehali-i ve mücavirinin Eyalâtı merkume emvalinden altmışdokuz senesine mahsuben vezaifi mürettebeleri olan meblâğı mezbur bir yük yetmişikibin üçyüz elli buçuk kuruşun sabıkı misillü yetmişdörtbin seksen kuruş Sayda altrbin ikiyüz yetmiş sene-i merkume tahsilâtından olarak emîni mumaileyhin irsâl edeceği bil i'ta ol babda alınacak senedatın Hazinece icrası icabı için Hazine-i Celîleye irsâli zımında canlı Nezaret-penahiden Sayda ve Şam'ı Şerif Defterdarlarıyla Haleb Mal müdürüne mekâtîp tastiri için mektubi Maliye kalemine ve dolu vâridat Muhasebesinden başka başka ilmühaberlerinin tahrir ve i'tasıyla tesviyesi lâzım geleceği derkenar olunarak mucibince ilmühaberleri yazılmak ferman buyrulmağın mucibince kaydolunup diğer ilmühaberleri verilmekle ber-minvali muharrer keyfiyet malum olmak için Evkaf Muhasebesine dahi işbu ilmühaber verildi. |

20/C/1269

o) Sayda - Şam ve Haleb eyaletleri gelirinden gönderilen surre'ye ait 1270 H. tarihli ilmühaber (Resim - 51) :

İşbu yetmiş senesine mahsuben Surre-i Hümâyûn emaneti ba-iradei seniye uhdesine ihale buyrulmuş olduğundan Haremeyn-i Muhteremeyn ehaliyle mücavirinin beher sene vezaifi olarak Sayda Eyaletinden Yetmişdörtbin seksen bir ve Şam-ı Şerif Eyaletinden seksenaltıbin ikiyüz yetmiş ve Haleb eyaleti emvalinden onikibin kuruş ki cem'an bir yük

yetmişikibin üçyüzellibir kuruşun havaleten i'tası zımında elviyei merkume valileri hazeratına birer ferman tahrirat Kerim Bey'in bir kıt'a takririnde inha ve istid'a olunmaktan naşi keyfiyet ve iktizası masarıfat ve vâridat ve Evkaf-ı Humâyûn Muhasebelerinden ledessüal Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere ehalleriyle mücavirinin muayyen ve müretteb olan vezaifleri yetmiş senesine mahsuben bil hisap cem'an bir yük yetmişikibin elli buçuk kuruşa baliğ olmuş ve mürettebatı mezkûre geçen altmış dokuz senesine mahsuben bir yük, yetmişikibin üçyüz ellibir buçuk kuruş olarak meblağı mezbûrun yetmişdörtbin seksenbir kuruşu Sayda ve seksen altıbin ikiyüz yetmiş kuruşu Şam-ı Şerif ve onikibin kuruşu Haleb Eyaletleri emvalinden ba-senedatı makbuza havaleten i'tası zımında Elviyei merkume valileri Hazeratına mekâtip tastiri için mektubi-i Maliye kalemiyle sair icap eden mahallere ilmühaberleri verilmiş olmağla mahalli mübareke ehali ve mücavirinin eyaleti merkume emvalinden yetmiş senesine mahsuben vezaifmürettebeleri olan meblağı mezbur bir yük yetmişikibin üçyüz ellibuçuk kuruşun sabıkı misillü yetmişdörtbin seksen buçuk kuruşu Sayda ve seksenaltıbin ikiyüz yetmiş kuruşu Şam-ı Şerif ve onikibin kuruşu dahi Sayda Eyaletleri vâridatının sene-i merkume tahsilâtından olarak Emin-i Miri mumaileyhin irsâl edeceği (bir kelime okunamamıştır) bil i'ta ol babda alınacak senedatın Hazine-i Celileye irsâli zımında cânib-i cenabı Nezaret penahinin Sayda ve Şam'ı Şerif ve Haleb Defterdarlarına mekâtip tastiri için Mektubi-i Maliye kalemine ve keyfiyet malûm olmak için masarıfat ve Evkafı Hümayun ve Tahsilât Muhasebelerine Anadolu Vâridat Muhasebesinden ilmühaberlerinin tahrir ve i'tasiyle tesviyesi derkenar olunarak mucibince ilmühaberleri verilmek fermanı samî buyrulmağın mucibince kaydolunup diğer ilmühaberleri verilmekle ber minvâli muharrer keyfiyet mâlûm olmak için Evkafı Hümayûn Muhase-

besine dahi işbu ilmühaber verildi. 25/C. Evvel/1270

ö) Sayda - Şam ve Halep eyaletleri gelirinden gönderilen surre'ye ait 1272 H. tarihli ilmühaber (Resim - 52) :

Haremeyni's-Şerifeyn ehaliysiyle mücavirinin vezaifi mürettebeleri olup beher sene Surre-i Hümayûn Emîni marifetiyle tevzi ve taksim olunmak üzere Sayda ve Şam'ı Şerif ve Haleb Eyaletlerinden havaleten i'tası mukarrer olan bir yük yetmişikibin üçyüzellibir kuruşun ol vechile i'tası zımında mahalli merkume valileri hazeratına mekâtip tastiri hususu Surre-i Hümayun Emîni İzzetlü Efendinin bir kıt'a takririnde inha ve istid'a olunmaktan naşi keyfiyet ve iktizası vâridat ve masarıfat ve Evkaf Muhasebelerinden ledessüal Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevverede meskûn ehali ve Mücavirinin Eyalet merkume emvalinden olan vezaifi mürettebeleri Yetmişikisenesine mahsuben bilhisap cem'an bir yük yetmiş ikibin üçyüz ellibir kuruşa baliğ olduğu Evkaf Muhasebesi derkenarında gösterilmiş ve mürettebatı mezkûrenin geçen yetmiş bir senesine mahsuben geçen yetmişdörtbin seksen bir kuruş Sayda ve Seksenaltı bin ikiyüz yetmiş kuruş Şam'ı Şerif ve onikibin kuruş Haleb Eyaletleri emvalinden ba-senedatı makbuza havaleten i'tası zımında elviye-i merkume Defterdarlarına mekâtip yazılmak üzere mektubi-i Maliye kalemiyle icap eden mahallere ilmühaberleri verildiği kuyuddan istifade kılınmış olmağla bu surette takrir mahali mübareke ehâli ve mücavirinin Eyalâtı merkume emvalinden vezaifi mürettebeleri olan meblağı mezbur bir yük yetmiş ikibin üçyüz ellibir kuruşun işbu yetmiş iki senesine mahsuben sabıkı misillü yetmişdörtbin seksenbir kuruşu Sayda ve Seksen altıbin ikiyüz yetmiş kuruşu Şam'ı Şerif ve onikibin kuruşu dahi Haleb Eyaletleri vâridatının sene-i merkume tahsilâtından olarak Emîni mumaileyhin irsâl edeceği adamına bil i'ta ol babda alınacak makbuz senedatının Hazine-i Celileye irsâli

zımında Eyaleti merkume defterdarlarına canibi nezaret penahiden mekâtip tasiri için mektubi-i Maliye kalemine ve keyfiyet malum olmak için masarifat ve Evkaf ve Tahsilât Muhasabelerine ilmühaberlerinin tahririyle tesviyesi derkenar olunarak mucibince ilmühaberleri yazılmak fermanı sami buyrulmağın mucibince kayıt olunup diğer ilmühaberi verilmekle ber-minvâli muharrar keyfiyet ma-

lum olmak için Evkaf Muhasebesine dahi işbu ilmühaber verildi. 22/C. 1272 (22/Cemaziyelâhir/1272)

Vakıflar Arşvindeki surre ile ilgili kese ve defterlere ait bu açıklamadan sonra Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğündeki ve Topkapı Sarayı Arşvindeki Surre ile ilgili bazı defter ve evrakın sadece numarasını ve tarihini belirtmekle yetineceğiz :

MALİYE'DEN MÜDEVVER OLUP, BAŞBAKANLIK ARŞVİNDE BULUNAN DEFTERLER :

Numarası	Cınsı	Sahife	Tarhi	İ z a h ı
19822	Surre-i Şerif Defterl.	2	—	Sokullu Mehmet Paşa vakfından Mekte-i Mükerrreme ve Medine-i Münevverede bazı sadâta, isimleri muharrer meşayihe gönderilen hedayanın müfredat defteri.
20330	Surre Defteri	28	G. Recep	Kezâ
18687	• •		1259	Kezâ
21152	• •			Kezâ
20328	Surre Tevziât Defteri.	10	Tarihsiz	Rauf Paşa'nın Surre-i Hümayûn Emîni ricai-i devlet-i Aliyyeden Keşşaf Efendi ve sayetiyile Mekte-i Mükerrreme ahalisine tevzi ve taksim olunmak üzere gönderdiği Surrenin mezkûr şehir sükkânından isim ve hüviyetleri yazılı şahıslara tevzi edildiğinden vesaireden bahis defter. Üst ve alt tarafları çürümüş ve kısmen kopmuştur.
19530	Surre Defteri	4		Kezâ
19521	Surre Defteri	4	1193	Surre itâ edilenlerin isimleri ve Surreleri, mikdarları ve kimin yediyle verildiği hakkındaki müfredat kayıtlarını muhtevidir.
15678	Surre Defteri	7	7 Recep 1260	Sadr-ı Âzam Rauf Paşa'nın Surre Emîni Hacı Seyyid Mehmed Efendi vasıtasıyla Mekte ahalisine tevzi olunmak üzere gönderdiği Surre-i asafâneleri olup, tevzi oluna-

Numarası	Cinsi	Sahife	Tarihi	İ z a h ı
6189	Surre Defteri	56	1204	cak kimesnelerin esamîsini ve her birine verilecek miktarını ve mevlâna Nâib-i Mekke nezâretiyle yegân yegân tevzi olduğu hakkında...
7396	Surre Defteri	56	Şevvel 1203	Kezâ
3031	Surre Defteri	8		Hicaza giden Hüccâc-ı Müsliminin yollarda selametini temin için güzergâhdaki kalelerdeki muharrû'l-esâmî karyelerle Akabe-i Cedid Zor vesaire kuyu başlarında oturan urbân ve aşair şeyhlerinin âl ve etbâna her sene Şam emvâlinden irsâl ve tevzi olunan Surrenin miktarını ve Surrenden müstefid olanların isimleri ile aldıkları mebâliğin müfredâtını ihtiva etmektedir.
5167	Surre Defteri	8	1117	Voynuk Ahmet Ağa vakfından Mekke-i Mükerrreme fukarası için tâyin olunan Surre-i Şerifenin müfredâtını ihtiva etmektedir.
5299	Surre Defteri	8	1183	Kezâ
4980	Surre Defteri Tâife-i Urbânın	90	20/Şevval/ 1193	Voynuk Ahmet Ağa ile Dergâh-ı Âli bevabları sâbık katibi Küçük Hüseyin efendi vakıflarından gönderilen Surre hakkında. Vazife-i Haccı İfâ etmek maksadıyla Hicaza giden hüccâcın muhâfaza ve selâmetini temin için yol üzerinde bulunan muharrerü'l-esâmî tavâif-i urbân ve meşâyihe ve Haydan Kaleleri, Hüzâme ve Ali kabilesi evlâdına Surre nâmiyle ve mutemedleri yediyle 1193 senesinde Şam emvâlinden tevzi olunan surreye ait defter.
8974	Surre-i Hümâyûnun masraf defteri	75	21/C/1262 - 14/L/1293	Haremeyn ulemâsiyle sâdâtına ve meşâyihiyle müstahdemîne... itâ olunmak üzere hazine ile evkaftan verilen ve saraydan ilâve olunan ve her sene Dersaadetten Haremeyn-i Şerifeyne gönderilen muhtelif senelere âit surre-i Hümayunun Surre Eminine teslimiyle Emir-i Hâcc Şam valilerinin nezareti ve piyade ve çöl askerlerinin muhafazası tahtında Mekke-i Mükerrremeye isâlini ve Mevkib-i Hümâyûn hizmetinde bulunan memûrünün ve müstahdeminin hazineden verilen muhassasâtiyle masarifi müteferrikalarının ve muhafız askerlerinin mâhiyeleriyle tayinat ve hayvanat yem bedelâtını ve bu uğurda ihtiyar olunan sair mesarifâtın müfredâtını ve Şam emvâlinden Şam ve Haremeyn ahâlisinden bazılarına ve tarîk-i Hâcc üzerindeki bazı meşâyihe gönderilen hedâya ve hil'atler esmâni-

nın ve Taraf-ı şâhaneden şerife irsal olunan teraşe bedelinin hazineden tesviyesi ve bunlara müteallik malûmâtı ihtiva etmektedir.

4698	Surre Defteri	104	23/Şevval/ 1135	Kezâ
1861	Surre Defteri	15	1107	Mekke-i Mükerrreme fukarası için Der- gâh-ı Âli kâtibi küçük Hüseyin Efendi ile Voynuk Ahmet Ağa vakfından tayin kılınan sürrenin müfredat defteridir.
1856	Surre Defteri	10	1132	Kezâ
6087	Surre Defteri	14	1204	Kezâ
1856	Surre Defteri	10	1132	Kezâ
671	Surre Defteri	94	1077	Medine-i Münevverede Kurb-i Peygamberi de sâkin hayrat ile sadattan ve sulehâdan Hadramut ahalisinden ve muhtelif cemaat- lardan olup, isimleri muharrer kimesnele- re tevzi edilmek üzere selâtin-i sâlife ve bazı ehl-i Hayrat evkafından merhum, Avcı Sultan Mehmed tarafından gönderilen sür- reyi ve bundan müstefid olanların adıyla aldıkları mebâliğin mikdarını hâvi defterin zîri medine kadısı Mevlâna A. bin Yusuf ile tevzi'e memur olan tarafından yazılan defterdir.

TOPKAPI SARAYI ARŞİVİNDEKİ SURRE İLE İLGİLİ EVRAK VE DEFTERLER

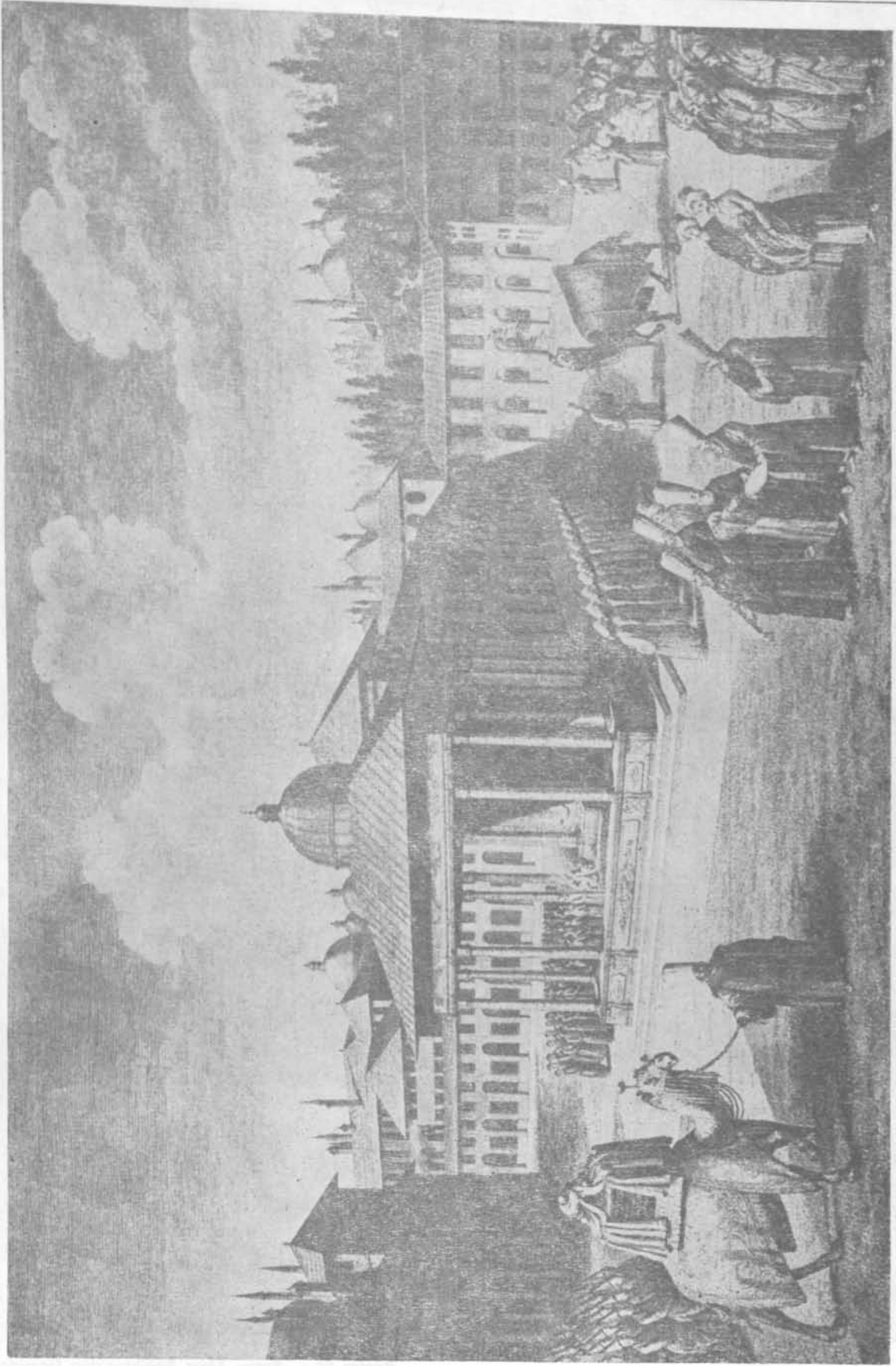
Evraklar :		DEFTERLER :	
Tarihleri	Arşiv No.	Tarihleri	Arşiv No.
E.	3472 adet 16. Asır	T. 1241 D.	1121
1195	1152	(T. 1013 - 1023 - 1024	
1243	1735 I. Ahmed	üç adet)	1143
1250	1766 I. Ahmed	T. 1030	1144
1200	1902	T. 1032	1145
II. Mahmud	3567	T. 1010	1146
18. Asır	4390	T. 1039	1147
17. Asır	4721	(T. 1019 - 1012)	1148 (İki Adet)
1061	4857	T. 1040	1149
Tarihsiz	5957	T. 1001	1182
1224	8242	T. 1030	1183
1214	8959	(T. 1020 - 1021)	1205 (İki Adet)
(17. Asrın ikinci yarısı)	9184	(T. 1027 - 1029)	1206 (İki Adet)
17. Asır	9710	(T. 1019 - 1016)	1210 (İki Adet)
1175	19709		
	17717		
1155			

Tarihleri	Arşiv No.	Tarihleri	Arşiv No.
T. 1000	1212	Tarihsiz	4135
T. 1002	1213	T. 1155	4442
T. 1003	1214	18 Asır	4453
T. 1002	1291	18. Asır Başı	4813
T. 1011 - 1012	1293	T. 1195	5181
T. 999	1316	T. 1259	5507
T. 999	1802	T. 1060	5911
T. 999	1809	T. 1151	6518
T. 1150	2229	18. Asır Başı	6579
T. 1003	3434	Tarihsiz	6645
T. 996	3439	T. 1102	6835
(Doğrudan T. 1238 - 1240		18. Asırın 2. yarısı	8560
Sürre defteri değil Sürre		19. Asır	
ihracından bahsediyor.)		Surre ihracı günü	8848
	3455	okunan Kur'an.	
T. 998	3485	T. 996	8961
T. 1059	4011	T. 1183	9671
T. 1160	4055	T. 1194	9726
T. 1180	4101	18. Asrın 2. yarısı	9743
16. Asır Sonu.	4117		

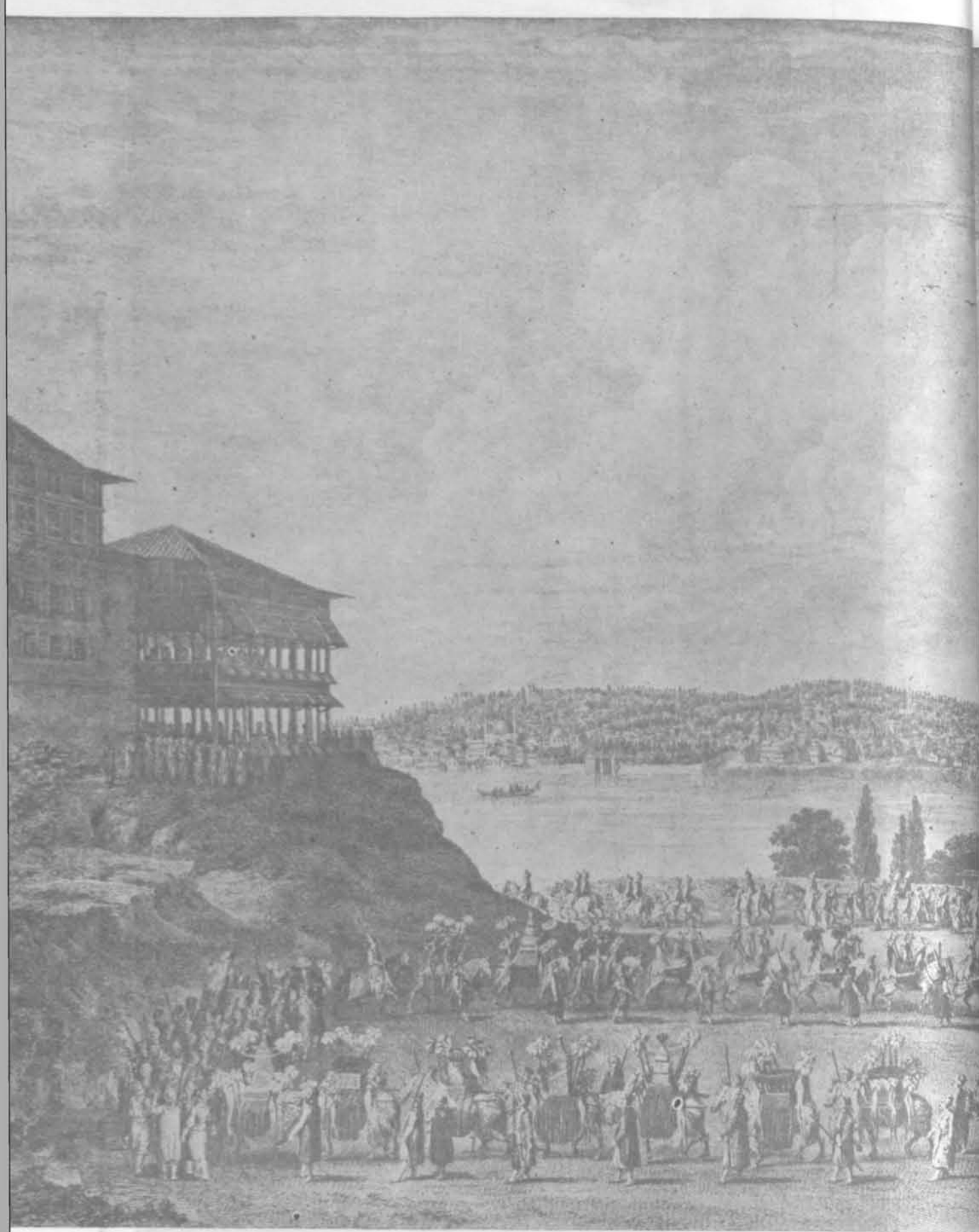
Bu konu üzerindeki araştırma ve incelememiz henüz tamamlanmış değildir. Yeni bilgi ve belgeler buldukça okuyucularımızın hizmetine sunulacaktır.

Bu mütevazî çalışmamızı burada desteklerini esirgemiyen Konya Selçuk

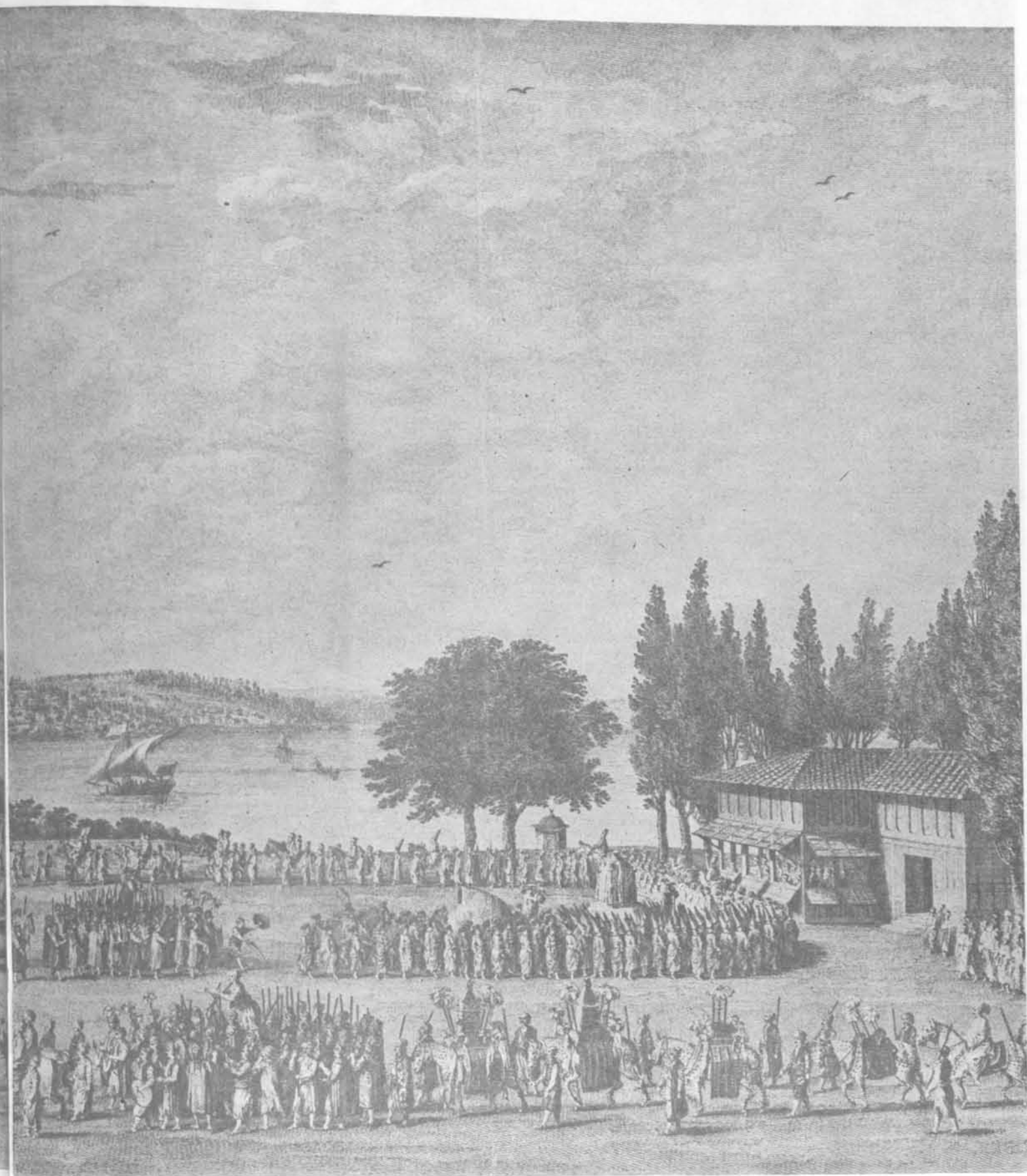
Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Kürsüsü Başkanı Doç. Dr. Yılmaz ÖNGE ve Başbakanlık Genel Müdür Yardımcısı Atilla ÇETİN ile mesai arkadaşlarımdan Nedim AKSOY'a teşekkürü bir borç bilirim.

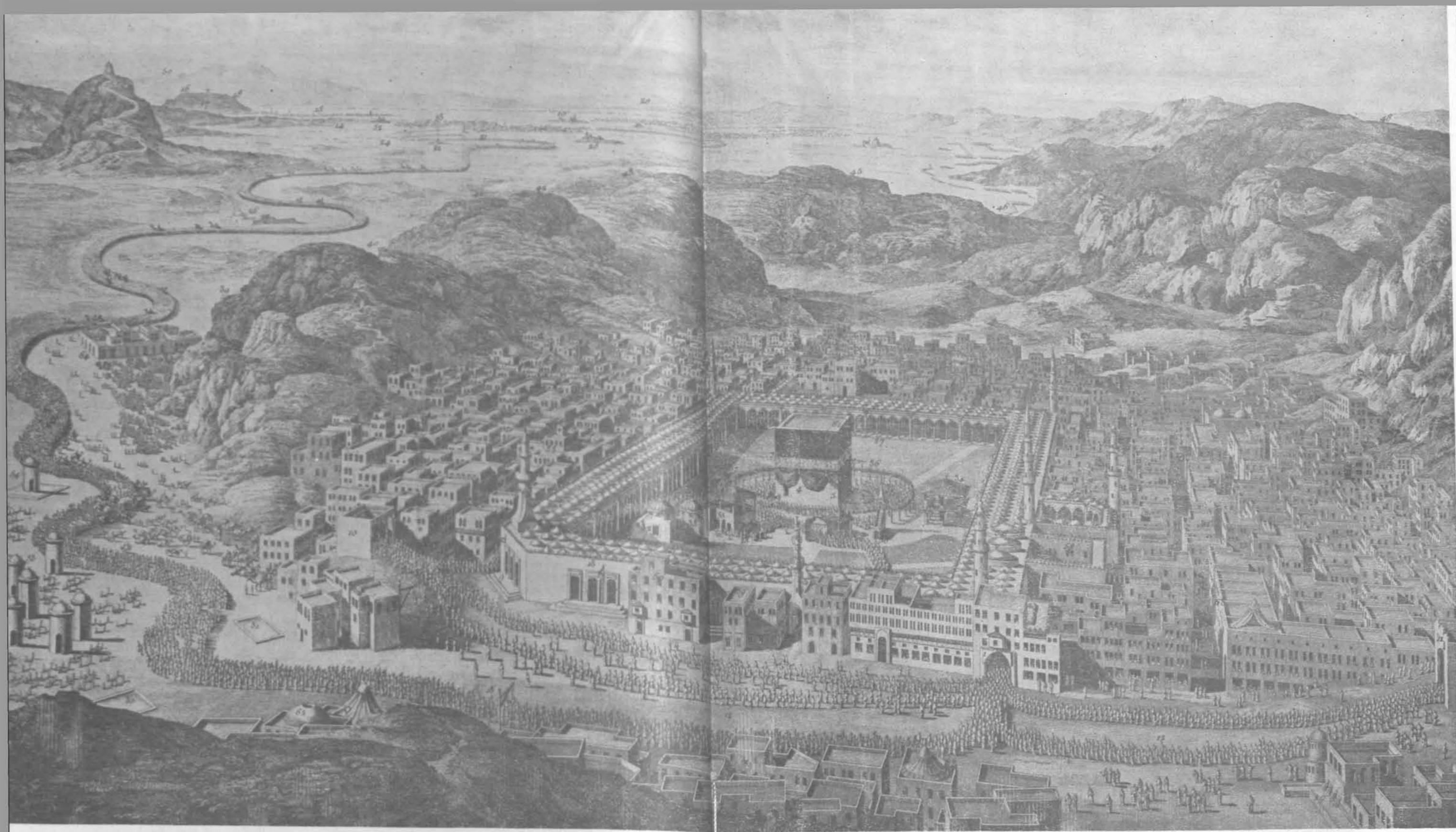
Resim 53 : Surre Hazinesinin Mekke'ye hareketinde Topkapı Sarayında yapılan merasim. (Gravür : Croutelle, Hayat Dergisinden)

Resim 54 : Surre Alayı Beşiktaş'dan Üsküdar'a geçmeye

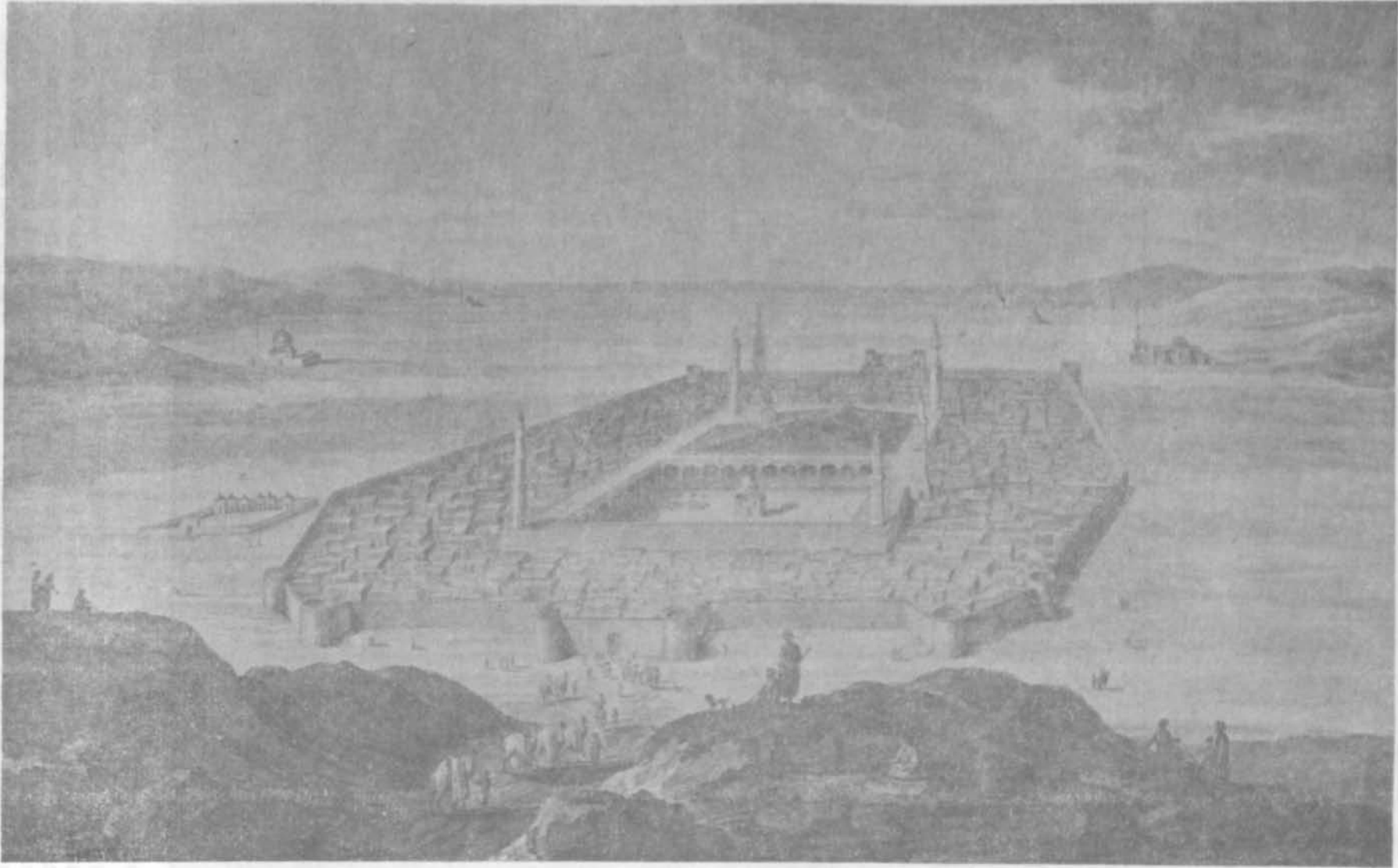
hazırlanıyor. (Gravür : Simonet, Hayat Dergisi'nden)

Gravür; BERTHAULD

MEKKE'NİN UMUMİ GÖRÜNÜŞÜ (Hayat Dergisinden)

1 — Bâbı Şeybe	9 — Bâbı Safâ	17 — Batnı Arâfe	25 — Mescidi Half	33 — Kubbei Abbas	41 — Cebeli Abdullah	49 — Mahalli Şakkulkamer	57 — III. Murat Mescidi
2 — Haceri Esved	10 — Sefâ	18 — Cebeli Rahmet	26 — Muhassab	34 — Makamı Hanefî	42 — Cebeli Sebir	50 — Cabeli Hîre	58 — Kanunî Sultan Süleyman Mescidi
3 — Hatim	11 — Merve	19 — Müzdelife	27 — Bâbı Vedâ	35 — Makamı Şâfiî	43 — Cebeli Şerif	51 — Cebeli Nûr	59 — Sultan Kayıtbay Medresesi
4 — Bâbı Şerif	12 — Batnı Vâdî	20 — Cebeli Kuzah	28 — Kâbe merdiveni	36 — Makamı Mâlikî	44 — Cebeli Sevr	52 — Namazgâhı İbrahim	60 — Delillerbaşı Konağı
5 — Rükni İrâkî	13 — Mileyni Ahdareyn	21 — Mahallei Minâ	29 — Umumî çeşme	37 — Makamı Hanbelî	45 — Cebeli Menşiyeye	53 — Şerif Türbeleri	61 — İmambaşı Konağı
6 — Altınoluk	14 — Cebeli Minâ	22 — Cemrei Acâbe	30 — Şam Bürkesi	38 — Hatib Kürsüleri	46 — Cebeli Lâlâ	54 — Hz. Hadice'nin Türbesi	62 — Umumî Hamam
7 — Rükni Haceri Esved	15 — Mescidi İbrahim	23 — Kurban kesme mahalli	31 — Mısır Bürkesi	39 — Cebeli Ebî Kubeys	47 — Cebeli Hafdeme	55 — Şerif Sarayı	63 — Çarşı
8 — Makamı İbrahim	16 — Cebeli Arafât	24 — Hacıların tıraş oldukları yer	32 — Kubbei Şem'dan	40 — Cebeli Cezbî	48 — Cebeli Hindî	56 — Molla (Mekke Kadısı) Konağı	64 — Mekke Kadısı'nın Bahçesi

Resim 56 : Medine ve Kubbe-i Saâdet.

**FATİH -
SÜLEYMANİYE
MEDRESELERİ
DERS PROGRAMLARI
VE
ICAZET - NÂMELER**

Prof. Dr. Hüseyin ATAY

Dünya bilim ve kültürünün gelişmesinde İslâm Kültür ve medeniyetinin yeri ve önemi artık herkesçe bilinmekte ve kabul edilmektedir.

Batının aklî ilimler sahasında bugünkü seviyesine ulaşmasındaki en büyük faktörlerden birinin Endülüs Emevîleri ile Selçuklu kültürü olduğunu söylemek artık bir iddia olmaktan çıkmış ve kesinlik kazanmıştır. Bu kültür; Emevî, Endülüs Emevîleri, Abbâsî ve Selçuklu Devletleri silsilesini takib ederek Osmanlılar'a intikal etmiştir.

İslâm dünyasında aklî ve naklî ilimlerin -dünya kültürüne ışık tutan- bu gelişmesinde en büyük pay hiç şüphesiz MEDRESELER'e düşmektedir.

Bu medreselerde tarih boyunca okunmuş ve okutulmuş eserlerin ve ilimlerin neler olduğunu öğrenme imkânımız mevcuttur. Bu hususta İslâm filozofları, düşünürleri ve ilim adamları büyük ve hacimli eserler yazdıkları gibi, ilimlerin tasniflerini ilmî ve felsefî şekilde ortaya koymuşlardır. Bu ilimlerin adlarına ve onlara dair yazılan eserlere bakılacak olursa, zamanlarında hiç bir dünya medeniyetinde bu kadar çok ve çeşitli ilimlere hizmet edildiğini görmek imkânsız gibidir. Bu kadar çeşitli ve değişik ilimlere dair yazılan eserlerin pek çoğunun tarihte vuku bulan yangınlar ve savaşlarda kaybolmasına rağmen, bugün dünya kütüphanelerinde mevcut eserler gene de kâfi bir fikir vermektedir. Bu ilimlerden kimlerin neyi okuduğu veya okuttuğu ve onların kısa biyografileri, aldıkları icazetlerden öğrenilebilir. Bunların okumaları ve okutmaları ferdî ve şahsî bir arzu ve isteğe bağlıydı. Bu arzu ve isteğe bağlı olarak okumak ve okutmak, her zaman devam ede gelmiştir. Fakat «medrese» bir müessese olarak ortaya çıkınca, o zaman onun programları ile uğraşmak bir problem olmaya başladı. Bunun böyle olması da kaçınılmazdı. Çünkü «medrese» adının mahiyeti de okumayı

gerektirir. Medrese niçin yapıldığının gayesini de belirtir ki bu okutmak ve okumaktı. O halde neyin veya nelerin okunması icab ettiği de kendiliğinden bir sorun olarak ortaya çıkıyordu. Medreselerle ilgilenen herkes bunu böyle kabul etmişti. Medreselerin kurulmağa başlandığı Abbasiler devrinde de programlarla uğraşıldığı bize kadar intikal etmiş bulunmaktadır.

Medreseden başka binalarda ve yerlerde de okunmuş ve okutulmuş ise de, o binalar aslında başka gayeler için yapılmışlardı. Eğitim ve öğretim arızı olarak, rastgele oralarda yapılıyordu. Meselâ, camiler ibadet ve namaz kılmak için, evler ve saraylar oturmak için yapılmışlardı. Ama, medrese öyle değildi. Bunun için camilerde ev ve köşklerdeki öğretimin programları, o anda ders veren hocaya veya öğrencinin arzusuna bağlı idi. Fakat medrese, ister bir hayır seven ve isterse bir devlet adamı tarafından yapılmış olsun, ders okumak ve ilim tahsil etmek için yapıldığından, yaptıranın kafasında, kendine göre bir programı mevcuttu. Onu, medresenin vakfiyesine yazdırmayı ihmal etmezdi. İşte böylece medresenin ortaya çıkışı ile belli bir öğretim programının uygulanması ister istemez söz konusu edilmeye başlanmıştı. İlk medreselerin programlarına dair bilgilerimiz pek az olmakla beraber onların gayelerine ve ana konularına değinen ve bu hususta biraz ışık tutan bilgiler yok değildir. Medrese, eğer bir devlet veya hükümet başkanı tarafından inşa edilmiş ise, programına daha çok önem verildiği ve kurucusunun gayesine hizmet edecek bir öğretimin takip edildiği görülmektedir.

Osmanlılara gelince tarihi bilgilerden öyle anlaşılıyor ki, İstanbul'un Fetihine, diğer bir deyimle Fatih Medreselerinin kuruluşuna kadar olan devrede, bir çok medrese yapılmıştı. Genel medreselerin dışında meselâ Dârü'l-Kurrâ ve Dârü'l-Tıbb gibi medreselerde neyin okutulmasının söz konusu edildiği bir sorun

olarak ortaya çıkmamıştı. Çünkü zaten adları sahalarını darlaştırmış ve bir dereceye kadar konunun adını belirtmiştir. Bu durum karşısında onların programının da, gelenek haline gelmiş ve her tarafta yaygın olan öğretim programı olduğunda şüphe yoktur. Ne var ki, onları, ilim dallarını ve konularını tahmin etmenin mümkün olmasının yanında, okunan kitabın ne olduğu da eldeki bilgiler ve zamanlarında yazılan kitaplar vasıtasıyla tahmin edilebilir.

A — FATİH MEDRESELERİ

a) Ders programları

Ama Fatih Sultan Mehmed, kendi adıyla anılan medreseleri inşa ettirdiği zaman programlarıyla da ilgilenmiş, zamanının bilgileriyle ana dersleri programa ve vakfiyesine koymuştur. Yalnız konuları ve ilim dallarını değil, hangi ilim dalında hangi kitabın okunması gerektiğini de açıklamıştır. İşte Osmanlı medreselerinde programlaşma ve programa önem verme böylece bir sorun olarak, günümüze dek sürüp gidecektir. Bu eski medrese sorunu, aslında bugünkü okulların ve üniversitelerin de sorunudur. Her ikisi de öğretim müessesesi olması yönünden eski ve yeni olmanın ötesinde ortak bir çok sorunlarıyla birbirinin halef ve selefi olduklarını anlatmış oluyorlar.

Buna rağmen Fatih Medreseleri'nin tam programını elde etmemiz mümkün görünmüyor. Fatih Sultan Mehmed her ne kadar bazı ilim dallarını ve kitaplarını programa koymuşsa da, bunları ana ilim dalları kabul etmiş ve geri kalan yardımcı (yan) ilim dallarında müderrisleri serbest bırakmıştır. Bugünkü deyim ile bunlara esas dersler ve yardımcı dersler demek belki daha doğru olur. Bu yolla Fatih Medreselerinin ve dolayısıyla ondan sonra gelen Osmanlı medreselerinin esas ders programlarını bir dereceye kadar öğrenme imkânımız doğuyor. Yardımcı derslerin programlarını başka yerlerden tahmini olarak ortaya koymak gerekmektedir.

b) Zaman ve sınıf

Programlarla ilgili ikinci bir sorun da sınıf ve zaman konusudur. Medrese sistemi dışında öyle sanıyoruz ki, kitab bitirme veya bir ilim dalında öğrenim yapmaya dikkat edilmiş olduğu anlaşılıyor. Bunun medrese için de doğru olduğunu Fatih'in kanun-namelerinden öğreniyoruz. Aşağıda göreceğimiz gibi Fatih Medrese sisteminden başlamak üzere kitapların da yıllara bölündüğü ve sınıflara göre parça-parça okutulduğunu anlıyoruz. Bu duruma göre Fatih Medreseleri bize üç öğretim sorunu bırakıyor. İlk sorun program olup bu bir dereceye kadar daha önce de devlet medreselerinde vardı. İkincisi sınıflara ayırma ve üçüncüsüne de yıllara göre öğretimi ayarlama diyebiliriz. Bunun yanında dördüncü bir sorun daha vardır ki, bu hoca ile ilgili olup, onun terfi etmesini kademelendirme oluyor.

Fatih Medreseleri yeni bir sistem getirirken, bugünkü okullardaki sınıf ve yıl ilişkisini, zamanın imkanlarına göre çözümlendiğini anlamak istiyoruz. Sınıfları tek bir medrese de toplamamış, her medreseye bir ad vermiş ve bu adla o medrese birinci sınıf (iptida-i Hâric) ve ikinci sınıf (iptida-i Dâhil) olarak tayin edilmiştir. Bu, falanca medrese birinci, falanca medrese ikinci sınıf demektir. Hoca ilk defa mezun olduğu zaman falanca medreseye tayin ediliyor, oysa o medrese birinci sınıftır, sonra falanca (ikinci sınıf) ve falanca medreseye (üçüncü sınıf) tayin ediliyor ve sınıftan sınıfa terfi ediyor, maaşı da ona göre yükseliyor ve her sene de medresesi değişiyor. 1914 yılından sonra yürürlüğe giren medresenin ıslahatı da buna göre ayarlanıyor. Bu hususta kesin bilgiler ve cetveller elimizde yoktur. Ancak verilen bilgilerden böyle bir sonuca gitmek bizim için mümkün gözüküyor.

c) Programların Tesbiti

Ders programlarını, sınıfları veya yılları, tesbit etmek hususunda iki türlü malzeme kullanılabileceği kanısındayız.

1) Resmi belgeler

Bu belgeleri de sıraya koymak gerekirse,

a) Medrese ile ilgili kanun-nameler (tüzükler)

b) Vakfiyeler (çünkü vâkıfın sözünün yerine getirilmesi gerekli)

c) Diplomalardır. Bunların en kuvvetlisi kabul edilmesi gereken icazet-namelerdir (diploma). Çünkü bunlarda zikredilen dersler fiilen okunmuşlardır. a ve b'deki derslerin fiilen okunup okunmadığı söz konusu olabilir ve bir şüphe ortaya atılabilir. İcazet-namelerin ifadelerinin daha doğru ve fiilen tatbik edildiğine varan kanaat da icazet-nameyi verenin sadakatine ve doğruluğuna bağlıdır. Aksi ispat edilmedikçe de icazet veren bir alimin sözünden şüphe etmeye kimse haklı olmamalıdır. İcazetnameleri program ve sened olarak müstakil bir başlık altında inceleyeceğiz.

2 — Resmi olmayan belgeler

İkinci tip kaynak da resmi olmayan yani tatbik edilmesi gerekli ve kanuni bir zorunluğu olmayan bilgi ve beyanlardır. Bunlar da :

1) Alimlerin kendi hayatlarını anlatırken okudukları veya okuttukları derslere dair vermiş oldukları bilgilerdir. Bunlar her ne kadar daha önce icazetlerde resmîyet kazanmış iseler de, hayat hikayelerinde bir resmîyeti bildirmek için kullanılmamış ve böyle bir resmîyet de kastedilmemiş olması bakımından bunlara resmi olmayan bir kaynak nazarı ile bakıyoruz.

2) Medreselerin ders programları ile ilgili yazılan eserler ve teklif edilen programlardır. Ancak, bunların tatbik zorunluluğu yoktur ve bu bakımdan yapılmadığı veya uygulanıp uygulanmadığının ayrıca tesbit edilmesi gerektiği için, bunların resmîliğinin olmadığını kabul etme durumundayız.

3) Bir de daha genel anlamda ilim tahsil etmeye dair yazılan eserlerdir. Bunlar ilimlerin önemlilerinden bahseder ve kendilerine göre onları tertipler. Hangisi hangisinin yardımcı veya aslı olduğu, hangisinin önce ve sonra okunması gerektiğini belirtir. Medreselerde okutulan ilimlerin tesbiti, sınıfları ve yılları hususunda bir bilgi edinmek için kaynakları yukarıda ayırdığımız sınıflara göre bulabildiğimizi gözden geçirip onları değerlendirmeye çalışacağız.

RESMÎ KAYNAKLAR :

I — Kanunlar :

a) Öğrenci ve derslerle ilgili tüzük Kanun-ı Talebe-i Ulum (Kanun-ı Örfiye-i Osmani)

Bu kanun'un en eski ve dolayısıyla Fatih'e ait, ve adına yaptırdığı medresenin tüzüğü olduğu sanılmaktadır. Fatih'in medreselerinin ders programlarını Molla Husrev ile Ali Kuşçu ve Mahmut Paşa'ya yaptırdığı bazı kaynaklarda ifade edilmektedir (1). Şimdi, bu tüzükte olan programı, paragraflara ayırarak aşağıya alalım. Ancak bunda göze çarpan ilk nokta programların en üst sınıftan başlayarak aşağıya doğru inmesidir. Biz olduğu gibi manasına riayet ederek bugünkü Türkçeye çevirelim.

Baş müderrisler, muteber kitaplardan

I

- 1) Şerh-i Adud
- 2) Hidâye
- 3) Keşşâf
- 4) Seçecekleri kitapları okutsunlar

II

Adı geçen baş müderrislerden aşağı derecede olanlar

- 1) Telvih'e kadar okutsun

III

Bundan bir derece aşağı olanlar

- 1) Miftah'a kadar okutsun

IV

Bundan aşağı olan küçük müderrisler

- 1) Şerh-i Tevâli
- 2) Şerh-i Metâli
- 3) Mutavval
- 4) Hâşiye-i Tecrid okutsun

Fıkıh metinlerini ve şerhlerini her müderris takatı yettiği kadar okutsun.

V

Tetimmelerde

- 1) Şerh-i Şemsiye
- 2) Onun üstünde olanları da İsfahâniye kadar okutsunlar.

Ve sonra mulazemete gelsinler.²

Kanunnamenin Tahlili

Bu tüzükte şu noktaları tesbit etmek mümkündür.

Birincisi, beş kademeye veya mertebeye ayırdığımız bu programdaki derslerin sayıları bakımından aralarında bir denge yoktur. Bazı mertebelerde dört kitap (ders) ve bazılarında bir kitap (ders) zikredilmiştir.

İkinci nokta, bazı mertebelerde ihtiyari veya seçmeli derslere yer verilmiştir ve diğer bazısında seçmeli dersin varlığından basedilmemiştir.

Üçüncü nokta, bu mertebelerde birden çok ders olanlara ayrıca seçmeli dersin konulması tavsiye veya emredilmiştir.

Dördüncü nokta olarak bir veya iki ders tayin edilmiş devreler için kullanılan ifade (mesela Miftah'a) kadar tabiri kullanılmış olduğundan adları verilmiş ilim dallarının ve kitaplarının da okunması kastedildiği anlaşılıyor.

1) Ali, Künhu'l-Ahbar 85-b. Üniversite Ktb. 5959. H. Uzunçarşılı, İlimiye Teşkilâtı s. 7, Emin Bey, İlimiye Salnamesi 643, İst. 1334, Süheyl Ünver, Fatih Külliyesi 102, İst. 1946.

2) Şerafettin Yalıtıkaya, Tanzimattan evvel ve sonra Medreseler, Tanzimat I, 4639; Süheyl Ünver Fatih Külliyesi 101, İst. 1946; Ali Mustafa Gelibolulu, Künhu'l-Ahbar. İst. Ün. Ktp. Ty. 5959 (86-ab), Cahit Baltacı, Osmanlı Medreseleri 36, İst. 1976.

Beşinci nokta, IV ncü mertebenin son paragrafında fıkıh metin ve şerhlerinin okunmasının tavsiyesi, seçmeli ders olarak müderrislerin güçlerine ve arzularına bırakılıyor.

Altıncı nokta, bu tüzük (Kanun-nâme) te Tetimme medresesi (ki biz buna kolej, musıla Sahn : Sahn medresesine girişe hazırlık diyoruz) en son olarak zikredilmiştir. Tüzük yukardan aşağı bir sırayı takip ettiği için, bu Tetimmenin en üst kademededen sonra olması gerekiyor. Çünkü biz Tetimmenin aşağıdan yukarı Sahn'dan önce geldiğini biliyoruz. Böylece bunun en sonra zikredilmesi biraz işi karıştırıyor ve bunu başka bilgilerimize göre başka bir şekilde yorumlamak gerekiyor. Katip Çelebi'nin ifadesinden anlaşılacağı gibi bu Tetimmelere Hariç ve Dahil medreseleri³ dendiği görülüyor.

Yedinci nokta, bu tüzükte gösterilen tedrisat bittikten sonra devletin üst kademelerinde vazife almak için müracaat edilir ve sıraya girilirdi ki, buna mülâzemet denirdi. Ancak bu mülâzemet Tetimmeden sonra mı başlar yoksa Sahn'dan sonra mı başlardı. Burada her ikisini anlamak da mümkün görünüyor, ilerde bu noktaya tekrar döneceğiz.

b) Müderrislerle ilgili Tüzük

Fatih Sultan Mehmed'e isnad edilen ve ulemanın protokoldaki yerlerini ve maaşlarını gösteren «Kanun - Name-i Ali Osman»⁴ da şu malumatı buluyoruz.

«Sahn mollaları mevleviyettedir.⁵ Onlar cümle sancak beylerine tasaddur ederler (önce gelirler).

Dahil müderrisi ve Hariç müderrisi dahi makam-ı mevleviyettedir. Ve Hariç ve Sahn ve Dahil ellışer akçe ile olur. Şimdi bina eylediğim medaris-i ahireye Sahn deyu isim konulmuştur. Sahından beş yüz akçe ile Kadılığa vusul bulur. Ve Ayasofya medresesinden dahi kezalik böyle vusul bulunur.

Ve ibtida yeni mülâzım yirmi akçe medreseye, andan yirmi beş, andan otuz,

andan otuzbeş, andan kırk, andan kırk beş, andan elli akçeye vasil olur. Elli akçe müderris cümle ağaların üstüne oturur, Sahn'e vardıktan sonra beşyüz akçe kadı olur, andan Kadıasker olur».

Kanun - nâmenin Tahlili

Bu kanun-nâmeden şunları öğreniyoruz.

1) Sahn mollalarının (müderris) protokolda yeri mevleviyet rutbesi olup sancak beylerinden önce gelirlerdi.

2) Dahil ve Hariç müderrislerinin rütbesi de mevleviyettir.

3) Hariç, Sahn ve Dahil müderrislikleri ellışer akçe ile olur.

4) Sahn'ı bitirip mülâzım olan (tâyin olmak için baş vuran kimse) önce yirmi akçeli medreseye ve sonraları beşer akçe ile terfi ederek elli akçeye kadar yükselir.

5) Beşer akçelerin terfilerinin hangi esaslara göre olduğu belirtilmemektedir. Bunların sene itibariyle mi, kitap itibariyle mi yoksa başka bir ehliyet göstermekle mi olduğu kapalı kalmaktadır.

6) Bu kanun-nâmeden şunu da öğreniyoruz. Sahnı bitiren önce yirmi akçelik medreseye tayin oluyor. Ve elli akçeye yani San'a kadar yükseliyor.

7) 20, 25, 30, 35, 40, 45 ve 50 akçe medreselerinin bulunduğu ve böylece yedi mertebe konmuş olduğu anlaşılıyor.

8) Burada bir noktayı açıklığa kavuşturmaya ihtiyaç vardır. Ellışer akçe olan, cümle ağaların üstüne oturur demektir. Ancak elli akçe alan üç türlü müderris vardır : Hariç, Dahil ve Sahn. Bunların üçü de aynı maaşı alıyor ve hepsi de ağalardan önce geliyor. Oysa Hariç ve Dahil açıklanacağı gibi Sahn'a

3) K. Ç. Cihannüma 688.

4) Mevleviyet : Afel itlak Kadılık demektir. Ama baş müderrislere de verilen bir rütbe olup fillen bir vazife de olana verilir. Uzun tafsilat için Bk. M. Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözl. 2/519-20, İst. 1971.

5) Tarihi Osman Encümeni Mecmuası'nın ilâvesi olarak basılmıştır, İst. 1330 Sayfa 20.

giriş mertebesinde olan medreselerdir. Ve buna göre daha aşağı derecede olmaları gerekir.

9) Bir kimsenin Sahn'a vardiktan sonra beşyüz akçe ile kadı olacağı ifade edilmektedir. Bu da Hariç ve Dahil medreselerini bu hükmün dışında bırakmakta olduğuna göre Sahn onlardan daha üstündür.

10) Bundan gene şunu da anlıyoruz ki, Sahn'a varmadan kadı payesine ulaşamıyor. Kadı Sahn'a hoca olanlardan çıkıyor.

11) Ayasofya'dan da⁶ aynı şekilde kadı olunabilir.

II — Vakfiyeler :

Vakıfamelere gelince, Fatih Sultan Mehmed'e ait vakıflar bulunmaktadır.

Müdris ve Talebe ilişkisine ve Maaşlara ait vakfiye :

Vakfiyenin⁷ 51 nci sayfasında :

«..... (Adem'e isimleri öğretti) ayeti kerimesini iyi kavrayıp kesinlikle buyurdular ki ilim, en yüksek bir istek ve en yüksek bir amaç, sağlam bir tutanak, en yüce bir kıbledir.....

52) Devletin merkezinin ilim diyarı olması için camii şerifin etrafında sekiz medrese ve bu medreselerin arkasında Tetimme ismi ile anılan birer küçük medrese, toplam on altı medrese ve camii şerif'in garbe mail olan kapısı tarafında bir dâru't-ta'lim (okul) bina buyurdular ki her medresede

53) ilim sahipleri (hamele-i ulûm) fazilet elde etme arzusu ve kabiliyeti olanlara ilim öğretsinler..... camii şerifin batı yanında bir güzel yer daha inşa buyurdular. Orada yüksek medreselelerde ilim öğreten müdrisler ve yüksek tahsil yapan İstidatlı öğrenciler ve yeterli alimlerden muhtaç olanlar için vakfettikleri kitapları için bir kütüphane ve zamandaki alimleri

54) Caminin etrafında oturmaya teşvik için misafirperverliklerine uygun evler ve iyi meskenler tertip etmiş olmakla caminin etrafını alimlerin toplandığı bir yer yapmıştı⁸

(262) «Anlayışlı padişah yüksek medreselerin vazifelerini şöylece tertip buyurdular : Camii şeriflerinin iki yanında bulunan Semaniye medreselerinden her biri için, baş müdris olmaya açıkça hak kazanmış, başlangıç (mebadi) ve giriş (mukaddimat) ilimlerinde, akli ve nakli ilimlerde benzeri az bulunan ve tedris makamının ehliyetinin sebeplerine.

(263) Sahip faydalı ilimleri tahsil etmeye kıymetli ömrünü vermiş mümtaz bir müdris tayin olunsun. Saygı değer ulu müdrisler arasında geçmiş alimlerin tatil yapma adetlerinin dışında kalan her gün, medresesine varıp kerem sahibi vakıfın adetinin yüksek medreselerine tertip ve tayin buyurdular İstidatlı öğrenciye çeşitli ilimler ve bilgiler talim eden ve her türlü hikmetler ve latifeler öğreten sanı geçen müdrislerden her birine her gün tedris karşılığı vakfın gelirlerinden elli akçe vazifeye verilsin.

(264) İstidatlı öğrencilerden keskin mizaçlı, doğru fikirli ve doğru görüşlü olarak arkadaşları arasında biricik olup, muhtasar kitapları okutmakta mehareti olan, büyük ve uzun kitapları öğrenmeye ve anlamaya kadir bir kimse olsun.

Her müdrisin medresesinde bir asistan (muidî) olup günlük alacağı, vakfın gelirinden beş akçe olsun. Her medreseye on beş kişi öğrenci (danişmend) tayin ettiler. Bunların da kabiliyet ve zekaları meydanda olan muteber kitapları anlamaya kadir, müelliflerin kastettikleri manayı anlama derecesinde medrese

6) Ayasofya Fatih devrinde Altmışlı olup Sahn'den yü. sekti. Ali 86-a, Cahit Baltacı 47.

7) Bu vakfiye, «Fatih Mehmed II Vakfiyeleri» adı ile 1938 de Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından incelenmiş ve Vakıflar Müdürlüğünce basılmıştır.

8) Fatih Mehmed II Vakfiyeleri 204.

müderresinin huzurunda çeşitli ilimleri mubahasaya ve

(265) münakaşaya (muhatabaya) kabiliyetli ilim isteklileri olup ders günlerinde müderresin gelmesine muntazır ve medreselerde okunması adet olan önemli ilimlerde mahir olmakla beraber ders toplantısına hazır bulunsunlar. Her birine, her gün vakıftan ikişer akçe verilsin⁹.

Vakfiyedeki Hususların Tahlili

Bu vakıftan şunları öğreniyoruz.

1) Devletin merkezi (pay - taht : İstanbul) ilim şehri yapılmak isteniyor. Böylece İstanbul hem devlet ve hem de ilim merkezi olacaktır. Bu aşağıda açıklayacağımız gibi Osmanlılarda ilmin bir merkezde toplanmasına yani ilimde merkeziyetçiliğe neden olmuştur.

2) Öğrenci ve müderreslerin istifade etmeleri için ayrıca kitaplar vakfedilmiş ve bu kitaplar için de bir kütüphane yapılmıştır. Bu suretle kitap sıkıntısı bir sorun olarak görülmüş ve onun çözümüne yardımcı olunmuştur.

3) Medreselerin ve camiin etrafında hocalar için lojmanlar ve misafir hocalar için meskenler yapılmakla gelen misafir hocaları hem ağırlamak ve hem de medrese hocaları ve öğrencileriyle kolayca temas etmelerini sağlamak gayesi güdülmüştü. Bu ilim alışverişini elbette kolaylaştırır bir etken olmuştur.

4) Sahn medreselerinde baş müderresin hangi niteliklere sahip olması da bu vakfiyede zikredilmektedir. Ünlü olmalı, aklî ve naklî ilimler yanında diğer yan ilimleri mebadi ve mukaddimatı bilmekle de şöhret yapmış olmalıdır.

5) Ayrıca baş müderresin öğretmeye ve tedris usullerine vakıf olması da şart kılınıyor ki, bu önemli bir noktadır. Demek ki her alim tedris etmeye muktedir olamaz.

6) Tedris günleri eski gelenek halinde olan günlere hasredilmektedir.

7) Sahn müderreslerine ellışer akçe gündelik verilmektedir.

8) Sahn öğrencileri, temayüz etmiş muhtasar kitapları, yani aşağı derecedeki ilimleri veya başlangıç bilgileri veren kitapları okutacak seviyede ve daha yüksektekileri de anlayacak derecede olmalıdırlar.

9) Ayrıca öyle anlaşılıyor ki öğrencinin girecek olduğu medrese müderresinin huzurunda çeşitli ilimlerden mubahasaya ve tartışmaya alınması onun, imtihanla ve mülakat yapmak suretiyle alındığının bir delili olsa gerekir.

10) Hocalarının gelmesini beklemelerinden de devam etmelerinin şart olduğunu anlamak mümkündür.

11) Bu vakfiyede her ne kadar aklî, naklî, muhtasar ve mutavvelat olarak konuların ve kitap cinslerinin adları geçiyorsa da bunlar çok geniş kapsamlı olup tafsilatlı ve özel konuların ve kitapların buna göre ortaya konması mümkün olmaktadır.

Fatih Medreseleri ile doğrudan ilgili kanun, tüzük ve vakfiyelerde başka bilgi bulamamaktayız. Ancak bizim görmediğimiz vakfiyelere dayanarak bilgi verenler arasında Katip Çelebiyi görmekteyiz.

«... Sultan Mehmed tayin buyurdular ki: mezun olan öğrenci, önce

1) Yirmi akçe ve bu iki medresede (?) riyaziyat ve ilm-i Kelam tedris etsin.

2) Sonra otuz akçe ile Miftah ve Meani ve Sadruşşeria okutsunlar.

3) Ve kırk akçe ile Şerh-i Mevakif ve Şerh-i Mekasid okutsun,

4) Ve elli akçe ile vezirlerin yaptırdıkları «Hariç» denen medreselerde «Hidaye» okutsunlar.

5) (Gene elli akçe ile) Padîşahın yaptırdığı ve «Dahil» denen medresede de (Hidaye okutsun)

6) Sonra Semaniyenin birine girsin

7) Sonra kadı çıkabilir.¹⁰

Katip Çelebi, Fatih'in vakfiyesinde Şerhi Mevakif ve Haşiye-i Tecrid derslerinin¹¹ bulunduğunu kaydediyor.

Özet :

Osmanlılarda yüksek tahsil programlarını, zamanlarını ve mertebelerini tesbit etmek üzere Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da kurduğu Sahn-i Seman medreselerini esas aldık. Ondan önceki devirde olan medrese tahsili ve programının Selçukluların bir devamı olduğu bilinmektedir. Ancak, Fatih, İstanbul'u fethettikten sonra, Nizamül Mülk stilinde bir medrese düzenine gitmiştir. Böylece bir devlet müessesesi ve devlet üniversitesi kurmayı amaçlamıştır. Böyle bir Yüksek medrese kurmasının birkaç amaçla hizmet etmek düşüncesinden kaynaklandığını kabul etmek gerekmektedir.

Bir yandan ilme hizmet etmek ve büyük ilim adamı yetiştirmek. Bunu gerçekleştirmek istediğini anlamak için, ilim adamlarının rahatlıkları ve daha iyi çalışmalarını temin etmek üzere yaptığı vakfiyelere bir göz atmak kâfidir.

Bir yandan da büyüyen memleketin muhtaç olduğu yüksek tahsilli idarecileri, kadıları ve müftüleri yetiştirmeyi amaçlamıştır. Eğer idareci, kadı ve müftülerin belli bir seviyede ve bir birine denk tahsillerinin olması yoluna gidilmemiş olsaydı, zamanın iptidai olan ulaşım ve haberleşme vasıtalarının eksikliği karşısında memleketin en uzak yeri ile merkez arasında bir düzeyde olmayan, eni konu, bozuk veya alt seviyede bir idare ve yönetim meydana gelirdi ki, bu da imparatorluğun yeknasaklığını ve yek vücutluğunu zedelemiş olurdu. İşte bunları temi-

nat altına almak için Fatih, adını verdiği medreselerini kurmuş ve onları bir devlet disiplini altında düzenlemiştir.

Buna rağmen, Fatih Sultan Mehmed II in yaptırdığı ve yukarda gösterebildiğimiz kadar programlarını ve tertiplerini belirttiği medreselerin programları bugünküler gibi seneleri, ana ve yardımcı dersler gibi detaylı bir programın yapılmadığı da anlaşılmaktadır.

Yukarda zikrettiğimiz kanun - name ve vakfiyelerde geçen programları bir seviye tayin etme programı olarak kabul etmek bizce daha doğru görünmektedir. Zikredilen kitapların sadece kendileri söz konusu olmayan o kitapları ve onların seviyesinde olan diğer kitap ve konuların okunmasının gereğine işaret edilmiş oluyor.

Tedrisde yılın medrese adı ile ilgili olduğu sözüme en açık kanıt, Âli'nin «Künhu'l-Ahbar'da verdiği bilgi olabilir.

En aşağı derece yirmi beş akçe ile «Hâşiye-i Tecrid» medresesi olup bir sene bunda çalışıp ehliyetini gösterdikten sonra «Miftah Medresesini», kırklı medrese, sonra Hariç ve Dahil ve Sahn'a ulaşır. Her medresede üçer ders (İlim) ve her derse bir zaman devamı şart kılınmıştır.¹²

Yukarda geçen bilgileri aşağıdaki cetvelde karşılaştırarak yeniden gözden geçirelim :

10) Kâtip Çelebi Cihannüma s. 688, oysa Âli Künhu'l-ahbarda (86-a) en alt medresenin «yirmi beş akçelik» Haşiye-i Tecrid» olduğunu söylüyor. Kâtip Çelebinin «yirmi» sözüne karşılık o yirmi beş demiş olduğu gibi İlim-i Kalam'dan da neyin okutulduğunu göstermiş oluyor.

11) Kâtip Çelebi, Mizanul-Hakk, 10, 1306 İst.

12) Âli Gellibolulu, Künhu'l Ahbâr 86 a (Üniversite Ktp. 5959)

Cetvel I

	A Kanun-i Talebe-i Ulum (Kanun-i Örfiye-i Osmanî)	B Kanun - name-i Al-i Osman	C Katip Çelebi (Vakfiyeden nakil)
Sahn	a) Hidaye b) Keşşaf c) Şerh-i Adud d) Seçmelik	50 — akçeli Medrese ¹⁴	50 — Sahn
Tetimme ¹⁵	a) İsfehaniye b) Şerh-i Şemsiye	50 — Dahil 50 — Hariç	50 — Dahil (Hidaye) 50 — Hariç (Hidaye)
Dahil	a) Telvih b) Miftah	45 — Akçeli 40 — Akçeli 35 — Akçeli 30 — Akçeli	40 — a) Şerh-i Mevakıf b) Şerh-i Mekasid 30 — a) Miftah b) Meanî
Hariç	a) Haşiye-i Tecrid b) Şerh-i Metali' c) Şerh-i Tevali' d) Mutavval e) Fıkh Metin ve Şerhleri	25 — Akçeli Medrese 20 — Akçeli Medrese	20 — a) Riyâziyat b) İlm-i Kelâm

Cetvelin Mukayeseli Tahlili :

Bu A, B, ve C guruplarının karşılaştırılması neticesinde şu problem ortaya çıkıyor :

1) A gurubundaki Haşiye-i Tecrid medresesinde çok ders vardır. Bunlar kaç senede okutulurdu veya bu dersler iki medresede mi devam ederdi bu belli değildir. Bize göre her medrese bir sınıf sayılırdı.

2) C gurubundaki derslerin sıralanmasında bir aksaklık vardır. Şerhi Mevakıf ve Mekasid çok aşağı sınıflara alınmıştır. Oysa bu eserler Yüksek tahsil kitaplarıdır.

3) Katip Çelebi'nin ifadesinin veya naklinin dışında Fatih Medreselerinde Serh-i Mevakıfı ders programlarında görmüyoruz. Kendisinin nakilde bulunduğu vakfiyede de Şerh-i Mevakıf, 40 akçeli medresede görülüyor ki, bu medrese Fa-

atih Medreselerine giriş kabul edilen Hariç ve Dahil medreselerinden bir derece aşağıdadır. Belki, nâsihin dikkatinden kaçmış bir takdim ve tehir olmuştur da, kendisi düzeltilmiş olsa bile, eseri neşreden farkına varmamış olabilir. Metin yayınlayanların farkına varacağı bir hata bulunabilir.

4) A ve C guruplarını uzlaştırmak mümkündür. I — 20 akçeli, II — 30 akçeli, III — 40 akçeli, IV — 50 akçeli, V — 50 akçeli, VI — 50 akçeli ile uyushmaktadır.

13) Hariç, Dahil, Tetimme ve Sahn olarak dört mertebeli tedrise ayrıldığını şu kaynaklar zikretmektedir : Ders Vekili Halis Efendi'nin Medaris-i İslamiye'nin açılış nutku Sırat-ı Mustakim, cilt 3, aded 78, sayfa 380, yıl 4 Kanun Sanî 1325 (1910 M) 7 Safer 1328 H. A. Süheyl Ünver, Fatih Külliyesi, 42, Ali H. Berki, Büyük Türk Hükümdarı Sultan Mehmed Han, 55, İst. 1953. İlmîye Salnamesi, 644, İst. 1344 H. 1915 M.

14) Vakfiyede elli akçe Sahn müderrisine verilmişti.

15) Tetimme adı, bu kanun-i Talebe-i Ulumde geçiyorsa da sırası en sonda idi, biz onu diğer kaynaklara dayanarak Sahn'in altına aldık.

5) B ve C guruplarına göre Hariç, Dahil ve Sahn elişer akçeli olduğunda birleşmektedir.

6) B gurubundaki maaş terfilerinin beşer akçe olması Fatih devrine uygun düşebilir. Çünkü iktisadi hayat daha ucuz olabilir. Ama, eğer Fatih devrinde mertebe ve medrese rütbeleri A gurubundaki terfi rütbelerinden iki tanesini bir medresede almak gerekir ki Hariç'e gelince elli akçe olsun.

7) Yukarda belirttiğimiz gibi Haric ve Dahil medreseleri, Sahn Seman'ın altında olduğu halde rütbelerinin ve akçelerinin üçünün de bir olmasının sebebini açıklayan kimseye rastlamadık. Cahid Baltacı da buna değinmemiştir.

8) Fatih Medreseleri hakkında resmî kabul edebileceğimiz vesikalarla ancak bu kadar bir bilgi elde etmiş oluyoruz. Değinmiş olduğumuz gibi bu programdaki eserler bir seviye bildirir ve asıl dersleri teşkil eder, yardımcı dersler bunların dışındadır.

B — SÜLEYMANİYE MEDRESELERİ

1) Fatih Sultan Mehmed'in kurmuş olduğu Fatih Medreselerinden takriben bir asır sonra Sultan Süleyman medrese sistem ve öğretiminde Fatih sitilinde yeni bir adım daha atmıştı. Böylece Osmanlılarda öğretim en yüksek düzeyine ulaşmıştı. Süleymaniye Medreselerinin kuruluşuna kadar şeri ve aklı zamanın bütün ilimleri bugünkü deyim ile sosyal ve teknik ilimleri Fatih Medreselerinde okutuluyordu. Kanuni Sultan Süleyman bir yenilik getirerek aklı (teknik) ilimleri kendi adı ile kurduğu Süleymaniye Medreselerine almak suretiyle teknik üniversitenin temelini atmış olduğunu ileri sürenlerin yanıldıklarına temas edeceğiz. Evet, İstanbul'da Sultan Süleyman'ın sayesinde ikinci bir üniversite kurulmuş oldu. Ne var ki, ağırlık merkezi gene nakli ilimlerde idi. Bazı eksik ifadelerden anlaşılacağı gibi Süleymaniye Medreseleri Fatih

Medreselerinden daha yüksek olmayıp aynı seviyede idi. İddia edildiği gibi Süleymaniye Medreselerinde Darul - Tıbb ve Darul - Hadis'in dışında «Riyaziyat ve Tabiat» gibi tecrübî ve aklı ilimleri okutan özel bir medrese yoktu.* Bu hususta Osman Ergin'in fikri isabetli ise de delillerini ileri sürmemiştir¹⁶ Bizi bu kanaata vardırnan bazı ip uçlarını zikrederek konuya açıklık getirmek istiyoruz.

III. Sultan Murad 1576-7 de bir rasathane kurmayı Takıyuddin'e emretmişti. Kaynaklar bu zatın Mısır'da tahsil gördüğünü söylemektedir.¹⁷ Eğer Süleymaniye Medreseleri içinde «Riyaziyat» a dair özel bir medrese olsaydı, Takıyuddin veya başka biri İstanbul'da yetişmiş olacaktı. En azından Süleymaniye medreselerinde okuduğunu söyleyen bir kaç kaynak bulunurdu. Böyle bir zatı yetiştirecek bir medrese olmadığından dolayı eldeki kaynaklar buna ihtimal vermemişlerdir.

Üçüncü delil olarak ta Süleymaniye medreselerinin içinde «Riyaziyat ve Tabiat Medresesi» diye bir medresenin planı da ve vakfiye de tesbit edilememiş olmasıdır.

«Süleymaniye Kölliyesi» adı ile bir tez çalışması yapan Mürşide Baykal da yaptığı tezde «Riyaziyat ve Tabiiyat Medresesi» diye bir medreseyi zikretmemektedir. Her ne kadar, Mürşide Baykal sadece binaları tavsif etmekte ve programlarına değinmemekte ise de binaları mevcut medreselerin adlarını vermektedir. Osman Şevki'nin Türk Tıp Tarihinden (100) aktardığı «Süleymaniye Medreseleri ilimlere göre bir kaç kısma ayrılır: 1 — Tababet, 2 — Riyaziyat, 3 — Ulumu Şeriye,¹⁸ ifadesi askıda kalmaktadır. As-

(*) Bu medreselerde Riyaziyat ve Tabiat ilimlerine ait bilgiler elbette veriliyordu ancak İddiamız Süleymaniye medreselerinde sadece bu ilim dallarına ait müstakil bir medrese bulunmadığı yolundadır.

16) Türk Maarif Tarihi, 1/100 İst. 1977

17) (Prof. Dr.) Sevim Tekell, Nasıruddin Takıyuddin ve Tycho Brahe'nin Rasat Aletlerinin Mukayesesi, A. O. D. T. C. Fakültesi Dergisi, C. 16, s. 3-4, 1958 den ayrı basım s. 307 vol. 312.

İnönü Süleymaniye külliyesi Sıbyan Mektebi (47), Darulhadis Medresesi (48), Salis ve Rabi Medreseleri (50), Mülazım Medreseleri (51) ve Darultıp, evvel ve Sani¹⁹ medreselerinden teşekkül etmektedir. Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'nun «1869 da faal İstanbul Medreseleri» adlı makalesinde, Mimar Koca Sinan'ın yapmış olduğu²⁰ Süleymaniye Külliyesinin altı medresesinden bahsedildiği halde 1869 daki listede yedi medrese tesbit edilmiş olduğuna işaret eder. Bu medreseler Camiin Marmara tarafında Evvel, Sani ve Darut tıp ve Camiin Haliç tarafında Salis, Rabi ve Darul-Hadis bulunmakta olup yedinci medrese «Mülazımlar» adını taşıdığını kaydeder. Buna göre gene de «Riyaziyat ve tabiiyat» ilimleri medresesi söz konusu olmamaktadır. Ancak uzak bir ihtimalle bu evvel, sani, salis ve rabi medreseleri ile Mülazımlar medresesinin derecelerini ve ders programlarını bilmeye de ihtiyaç görülmektedir. Bunlardan birinin ders programının akli ve tabii ilimlere hasredildiği vesika ile sabit olmadıkça böyle bir medresenin olmadığını söylemekte isabet ihtimali üstündür.

Şimdilik bu delillere göre Süleymaniye Külliyesinde «Riyaziyat ve Tabiiyat medresesi»nin olmadığına kani bulunduğumuzu belirtmek istiyoruz.

Buna rağmen medreselerin 1924 yılında kapanışına kadar devam eden müderrislerin terfileri ve kadro mertebeleri Ahmed Cevdet Paşanın ileri sürdüğü on iki dereceyi nereden aldığı henüz öğrenmek güç olmaktadır. Herkes Ahmet Cevdet Paşa'ya dayanmaktadır.²¹

Buradaki on iki derece (dereceli kadro) nun terfi meselesi olduğunun açık belgesini bize İ. H. Uzunçarşılı vermektedir. Bunun için Hamise-i Süleymaniye bir takımının gösterdiği gibi Süleymaniyede beş tane medresenin adı olmayıp bir rütbe ve kadrolu derecedir. Mesela Kılıç Ali Paşa Medresesi müderrisi Mehmed

Efendiye Hamise-i Süleymaniye ruusu verilmiştir. Süleymaniye Külliyesinin ihtiva ettiği medrese binalarının içinde zikredilen mertebelerin ve derecelerin karşılığı olan binalar mevcut değildir. Müderris, unvan ve kadro ile terfi ediyor, ama başka yerdeki medresede ders okutuyordu. Süleymaniye medreseleri ile ilgili bir kanunnameye rastlamadık. Ancak Sultan Süleyman'ın Külliyesi ile ilgili vakfiyesinde bazı bilgilerin ne olduğunu görmemiz bize bir dereceye kadar açıklık gösterebilir.

2) Süleymaniye Vakfiyesi :²²

1 — «Her ay başında medrese-i mamurelerinde müderris bulunan müderrisler İmaret-i Amire'nin üzerine varıp aşın ve ekmeğin ahvalini görüp ıslah yolu ne ise ona mübaşir olalar»²³

2 — (80) «Ahadis-i nebeviyye ve Ahbar-i Mustafaviyye nakl olunmak için bina olunan Darul Hadis'te ilmi ile amel

18) Mürşide Baykal, Süleymaniye Külliyesi, s. 1. 47, 48, 50, 51, İstanbul Üniversitesi 2102, Tez. 1952.

19) Meydan Larousse 11/645.

20) Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi sayı 7-8, 1976-1977, say. 377.

21) Ahmed Cevdet Paşa (Tarih 1/111, İstanbul 1309) şöyle bir ifade kullanmaktadır :

«Badehu ahvali meşruhaya binaen medreselere mahsus olan vazifeler miktarına nazaren müderrislik rütbesi on iki radde itibar olunmuştur ki, İbtidai Haric ve Hareketi Haric ve İbtidai Dahil ve Hareketi Dahil ve Musila-ı Sahn ve Sahn-ı Seman ve İbtidai Altmışlı ve Musila-ı Süleymaniye ve Darul Hadis medreseleridir.»

Cahid Baltacı (Osmanlı Medreseleri 49) bu rütbelerin hangi tarihte konduğunun A. Cevdet Paşanın ifadesinden anlaşılamayacağını belirtmekte haklı olablirse de Kanuni'den daha sonra olduğunu anlamak mümkündür. Cahit Baltacı, Ahmet Hikmet Müftüoğlunun (Mihrab sayı 21 - 22, s. 717) on birinci asırda mevcut medreselerin dereceleri ve İ. H. Uzunçarşılı'nın (ilm. Teş. 37) Hamise-i Süleymaniye müderrisliğinin 18. asrın ilk yarısında ve takriben 1139 (1726) tarihlerinde ihdas edilmiş olduğu sözlerini gözden kaçırmış ve on iki dereceyi Süleymaniye medreselerinin kuruluşundan başlatmayı onlara isnad etmekte yanılmıştır. Ne var ki Emin Bey İlimiye Salnamesinde (647) A. Cevdet Paşanın sözünü tercüme etmekten ileri gitmemiştir. «Süleymaniye medreselerinin yapımından sonra» ifadesi ondan önce olmadığını anlatmak için ise, ihtilaf kalmaz. Bu «sonra», hemen peşinden anlamına olmayıp uzun bir zaman sonra anlamını da verir.

22) Kemal Edip Kürkçüoğlunun Tahkiki, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1962.

23) Sayfa 77 (tıpkı basımdaki sayfa 31)

faziletli bir alim, kamîl ve Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmeye kadir ve sahih hadisleri nakletmekte mahir olan Mesabih'in (26) dolu parlaklığı gibi faziletleri açık ve Meşarık'ın (25) güneşi gibi üstünlükleri nakletmekte mahir olan Mesabih'in hükümdarın elçisinin en kamîl dininin yüksek sözlerini açıklayan, Hazreti Müslim'in (26) rivayetinde sağlamlığı kabul edilen ve Hazreti Buhari'yi (27) nakletmekte milletler arasında temayüz etmiş olan kimse müderris ve muhaddis olur ve tatil olduğu yaygın olan günlerden başka günlerde (81) dershanede hazır olup meşru özü olmadan gelmemekten sakıncalıdır. Tedrisin gereklerini gereği gibi yapmalıdır. Öğretim ve öğrenime (ifade ve istifade) önem verdiği sürece gündeliği Sultan Süleyman Han'ın elli akçesi olacaktır. (28).

3 — (83) «Adı geçen medreselerde ve şenlikli toplantıların her birinde, dindar faziletli alim ve değerli ileri gelen hikmet sahibi üstün kişilerden olan «hakayık»ın hazinelerinin anahtarı dakayık'ın remizlerinin «Kaşşaf-ı» (29) olan arık, temiz, zeki âlim ve âmil fazilet sahibi olgun ve bir çok fenler bilen bir müderris olsun ki dini ilimleri öğretmede ve yakını bilgileri anlatmada talebeleri ve istidatlıları hisse sahibi kılıp tahsil günlerinde bilinen şekilde dershaneye gelip (84) elde dolaşan makbul kitapları okutup ve akli ve nakli fenleri müzakere ederek çalışmaya önem verirlerse günlük vazifeleri almış akçe olacaktır. (30)

4 — (86) «İlm-i Tıp için bina olunan hoş medresede fazilet, anlayış, kuvvetli kavrayış ve hassasiyetle tanınan, iç görüş, zeka ve duyuları sağlam olmakla bilinen ölçme ilminin inceliklerini bilen, beden ilminin külli (genel) ve cüzi meselelerine vakıf olan zamanın Eflatun'u ve şimdinin Aristosu, İsa gibi tabibler arasında mümtaz ve Calinus gibi hekimler ayarında en önde olan bir kimse müderris olsun, tıp talebelerine geçmiş

hakimlerin tıp kanunlarında özet olan kaideleri tahsil hususunda atılan (87) ve şifada önemli seçkin ve doğru olan kaideleri kolaylaştırma hususuna önem verip derslerine devamlı olması ve diğer gerekli şeyleri de yapması halinde günlük vazifesi yirmi akçe olacaktır. (31)

Vakfiyenin bize iletildiği bilgiler

1 — İmaretin mürakabesi, 2 - Darul Hadis ve Tefsir'in hocalarının nitelikleri ile 3 - Darul-Tıbb'ın hocalarının sıfatları ve maaşlarının miktarıdır. Demek bunlardan başka yüksek tahsil yapan medrese Süleymaniye Külliyesinde yoktu. Geri kalan evvel, sanî, salıs ve rabi medreseleri tetimme (musıla-ı Süleymaniye) idi. Darul-tıbb'ın Fatih'tekinden daha üstün ve önemli tutulduğu anlaşıyor. Bundan yanlış bir anlama ile madem ki tıp orada kuvvetli idi riyaziyat ve tabiyatın da içinde bulunduğu sanılmıştı. Oysa her ikisi birbirinden ayrı ilimler ve konular olarak okutuluyordu.

II — RESMİ OLMAYAN KAYNAKLAR

Resmi olmayan kaynakların ilki olan saydığımız, alimlerin hal tercümelelerinde okuduklarını veya okuttuklarını zikrettikleri eserlerden program ve rüt-

24) Burada beraati istihlal yoluyla, İmam Hüseyin b. Maksud Begavi (516 H. 1126 M) nin eseri olan «Mesabih el-Sünne» kasedilmiş olmalıdır.

25) İmam Radvıddin Hasan b. Muhammed Sağani (650 H. 1253 M) nin «Meşarıkul Envar el-Nebeviyye» adlı hadis kitabı kasedilmiş olmalıdır.

26) Meşhur, Müslim Sahih, Hadis kitabı ki müellifi 261 H. 874 M. de vefat eden Nişapurlu Ebu Hüseyin Müslim'dir.

(*) İ. H. Uzunçarşılı, 11 m. Teşk. 37 (not).

27) 256 H. 870 M. vefat eden Buharalı Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail'in meşhur hadis kitabıdır.

28) Süleymaniye Vakfiyesi, 32 (fotokopi s. 80-81)

29) «Kaşşaf» tefsirine işaret olabilir.

30) Süleymaniye Vakfiyesi s. 32

31) A. g. y. 2 - Ahmet İsmüddin 1495 M. de doğmuş ve 1525 ilk defa Dimetoka'da Oruç Paşa medresesine müderris olmuştur. Bu zamanda bu medrese yirmi akçeli idi. Mecdi, 525, Cahit Baltacı 37, İ. H. Uzunçarşılı, İlimiye Teşkilâtı, Ancak Atal, Nev'i Zade Ataulah b. Yahya, Hadikat ul-Hadaik fi Tekmillet-i Sekayık s. 8'de bu medreseye 25 akçeli demektedir.

belerini öğrenmek de mümkündür. Bu tür kaynağa örnek olarak Taşköprülü-zade Ahmed İsamuddin İbn Mustafa'nın yıllara ve hatta medreselere göre okuttuğu dersleri ve konuları tesbit etmek sureti ile örnek verebiliriz.

I — Yirmi akçeli Medrese (Haşiye-i Tecrid) (931-933 H. 1524-1526 M.)

Bu iki senede şu dersleri okuttu :

1 — Belagat : Mutavval- Baştan «İstiare» ye kadar

2 — Kelam : Haşiye-i - Tecrid'i baştan umur Âmme» ye kadar

3 — Fıkh : Curcani'nin Feraiz Şerhi tamamı

II) Otuzlu Medrese (Şerh-i Miftah)

Taşköprülü-zade bu devirde otuzlu bir medrese olan Hacı Hasan³² Medresesi (İstanbul) ne terfi ederek tayin olunmuştu. 933-936 H-1527-1529-30 M. yılları arasında iki yıl aşağıdaki eserleri okutmuştu :

1 — Fıkh : Sadruşşeria (Buyu'a kadar)³³

2 — Belagat : Şerh-i Miftah (İcab ve itrab'a kadar)

3 — Kelam : Haşiye-i Tecrid (Umur ammeden «vücub-imkan» bahsine kadar)

4 — Hadis : Mesabih

Burada bir noktaya işaret etmek gerekmektedir. Taşköprülü-zadenin bu ve benzeri medreselerde bir yıldan çok iki ve altı yıl kalması, o medresede tahsil'in o kadar yıl olduğunu göstermez. Bugünkü sisteme uygun olarak ikinci yılında aynı medreseye gelen yeni öğrencilere aynı konuları tekrar okutmuştur. Nitekim, Hacı Hasan Medresesinde «Mesabih'i iki kere okutması³⁴ bunun delili olabilir. Aynı talebeye bir eseri iki defa okutmak gerekmez.

III — Kırklı Medrese

A) İshak Paşa Medresesi

İsamuddin Taşköprülü-zade (930-942 H. 1530-1536 M.) arasında kırklı bir medrese olan Üsküp'teki İshak Paşa Medresesinde okutmuştur. Burada şu eserleri okuttuğu söylenmektedir :

1 — a) Fıkh : Sadruşşeria (Buyu'dan sonuna kadar)

b) Şerh-i Feraiz

2 — Usûlü'l-Fıkh : Tavzih (tamamı)³⁵

3 — Belagat : Miftah (Fenn-i Beyan'dan sonuna kadar)³⁶

4 — Hadis : a) Mesabih (tamamı)

b) Meşarık (tamamı)

B) İstanbul Kalenderhane Medresesi

942-H. 1535 M. yılında Taşköprülü-zade Üsküp'ten İstanbuldaki kırk akçelik Kalenderhane Medresesine tayin edilmiş olup 944 H. 1547 M. senesinde Mus-

32) Atai s. 8'de «Hüseynzade medresesi» demektedir.

33) Cahit Baltacı (38) da otuzlu medreselerin ders cetv-lerinde : Fıkh : «Tenkih ve Tavzih» demesine yanlışlıkla, izahında da yanlışmaya devam etmiştir. Ancak «Sadruşşeria»dan «Buyu» bahsine kadar olan ifade de kendisini uyarmamıştır. «Buyu» bahsi denince akla hemen «fıkh» gelmelidir. Usul ül-Fıkh'ta «Buyu» bahsi yoktur. Buna göre burada «Sadruşşeria'nın telif ettiği ve dedesinin yazmış olduğu «el-Vikaye'nin şerhi olmalıdır. Bu «Şerhul-Vikaye» olarak ün yapmıştır. Sadruşşerianın, fıkhıtan diğer eseri «el-Nikaye muhtasar ul-Vikâye» adlı eseridir. Birincisinin çok haşiyesi vardır (Bk. Keşfuz-Zunun 2/2020) ve ikincisinin şerhleri de çoktur (aynı eser 1971 vd) Birincisi çok şöhret bulmuş olduğu için Sadruşşeria denince bu eseri anlaşılır. Ama Lutfi Bey Zade ise «Şerh Muhtasarul-Vikaye»nın daha meşhur olduğunu söylediği naklediliyor (aynı eser 2/2024).

34) C. Baltacı 38, Mecdi 525.

35) Tavzih, Tenkih'in şerhi olup ikisi de Sadruşşeria'nın Usul ul-Fıkh'a dair yazdığı eserlerdir. İkisi bir arada ve ayrı olarak bir kaç defa basılmıştır. Medreselerde ders kitabı olarak okutulmaya devam etmiştir.

36) Miftah ul-Ulum, C. Baltacı'nın (39) dediği Seyyid'i Şerif'in değil Ebu Yakup Yusuf Sekkeki'nin (626 H. 1220 M.) dir. (bk. Ahmed b. Mustafa Taşköprülü-zade, Miftah us-Saadet 1/203, Tahkik Abdulvehhab Ebn-Nur, Mısır.

tafa Paşa Medresesine tayin olana kadar burada şu dersleri okutmuşlar :

1 — Hadis : Mesabih (Başından «Buyu'a» kadar)

2 — Kalam : Şerh-i Mevakif (Vücub-İmkan'dan «Araz»a kadar)

3 — Fıkh : Sadruş-Şeria'dan (Şerhul Vikaye) bir kısım

4 — Belagat : Şerh-i Miftah'ın bazı yerleri

IV — Ellili Medrese :

A) Hariç Medresesi 944 H. 1547 M. de tayin edildiği Koca Mustafa Paşa Hariç Medresesinde şu dersleri okutmuştur :

1 — Hadis : Mesabih (Buyu'dan sonuna kadar)

2 — Fıkh : Hidaye (Başından Zekata kadar)

3 — Kalam : Şerh-i Mevakif (İlahiyat kısmını)

B) Dahil Medresesi

945 H. 1539 yılı Mart ayında Dahil müderrisliğine yükselerek Edirne'de üç şerefeli medreselerden birine tayin oldu ve orada beş ay kaldığı sürede şu dersleri okuttu :

1 — Hadis : Buhari (birinci cildini okuttu)

2 — Fıkh : Hidaye (Zekat'tan Haccın sonuna kadar)

3 — Usul ül-Fıkh : Tenasüh³⁷ (Başından Taksim evvel'e kadar)

C) Sahn-i Seman : Fatih Medresesi

946 H. 1539 M. yılı Ağustosunda Taşköprülü-zade Sahn müderrisliğine tayin edilmiş olup beş yıl müderrislik yaptı ve bu esnada şu dersleri okuttu.

1 — Hadis : Buhari (iki kere bitirdi)

2 — Tefsir : Kadı Beydavî (Bakara Sûresi tamamı)

3 — Fıkh : Hidaye (Nikâh'tan Buyu'a kadar)

4 — Usul ül-Fıkh : Telvih (Taksim evvel'den «Ahkam» bahsine kadar)

V — Altmışlı Medrese

Edirne'de Sultan Beyazıd Medresesi

Taşköprülü-zade Ahmed İsamuddin 951 H. 1544 de terfi ederek Sahn Medresesinden Edirne'deki Altmışlı Medrese olan İkinci Beyazıd'ın Medresesine tayin olmuştu. Burada kaldığı bir yıl esnasında Sahn'de başladığı dersleri tamamlamaya çalıştı şöyle ki :

1 — Hadis : Buhari (üçte biri)

2 — Fıkh : a) Hidaye (Buyu'dan Şufa'ya kadar)

b) Şerh-i Feraiz (Tashih bahsine kadar)

3 — Usul ül-Fıkh : Telvih (Ahkam bahsinden sonuna kadar)

4 — Kalam : Şerh-i Mevakif

952 H. Ramezanın 26 sında (1545 Ekiminin 3) Bursa Kadılığına tayin edildi. Ve iki seneye yakın bir zaman bu kadılıkta kaldı, ve sonra azledildi.

954 H. 1547 M. yılında ikinci defa Sahn-i Seman müderrisliğine getirildi. Sahn Seman Medresesinde ikinci gelişinden sonra daha önce okuttuğu aynı eserleri tamamlamak üzere okuttu.

1 — Hadis : Buhari (tamamen)

2 — Fıkh : Hidaye (Şufa'dan sonuna kadar)

3 — Usul ül-Fıkh : Telvih (Başından Taksim rabia'a kadar)

4 — Tefsir : Keşşaf (Seyyidi Şerifin haşiye ile)

958 H. 1551 M. yılında İstanbul Kadısı olana kadar dört sene Sahn de

³⁷ Telvih, Sededdin Mesud b. Ömer Taftazani'nin (791 H. 1389 M.) Sadruşşeria'nın Usul ül-Fıkh'ta yazdığı «Tevzi» adlı eserinin şerhidir.

müdürlük yapmış oldu. 961 H. 1554 M. yılında gözleri görmemeğe başladı ve kadılıktan çekildi ³⁸

Sultan Süleyman devrinde medresenin öğretim sistemini açıklamakta kaynakların yetersizliğinden dolayı zorlukla karşılaşılmaktadır. Buradaki önemli zorluklardan biri müderrislerin maaş kadroları, yani payeleri ve protokolde yerleri ile tedrisat yaptıkları medreselerin derece, merhale ve rütbelidir. Bunu gerekirse ileriye bırakmak üzere burada Kanûnî devrindeki medreselerde okunan derslerin ve kitapların bir çerçevesini çizelim.

Fatih devri düzeninin zamanla bozulmuş olmasını tekrar ve daha sıkı bir düzene koymaya dair emirler ve tavsiyeleri ihtiva etmesidir.

Kanûninin vakfiyesinde de sadece maaşla ilgili hükümler ve Darul-Hadis'e ait bir kaç hadis kitabının adını buluyoruz. Ve ondaki genel ifadelerde daha önce alışıla gelen ve elde dolaşan eserlere atıfta bulunmaktan ileri gitmiyor. Şu var ki müderrislerin niteliklerine oldukça yer veriliyor ve onlara isnad edilen niteliklere sahip olmak için gerçekten zamanın en yüksek eserlerini hazmetmiş ve onları okutmayı meleke haline getirip

Cetvel II		
A	B	C
Sultan Süleyman'ın Kanun - namesi	Sultan Süleyman Vakfiyesi	Taşköprülü-zade'nin okuttuğu dersler
	(Darul Hadis)	
1 — Okunagelen kitaplar	1 — Meşarık	1 — Matavval
2 — Her payede okunan kitaplar	2 — Mesabih	2 — Haşiye-i Tecrid
3 — Muhtesarat	3 — Muslim	3 — Feraiz Şerhi
	4 — Buhari	4 — Şerh-i Miftah
	5 — Elde dolaşan aklî ve naklî kitaplar	5 — Mesabih
		6 — Şerh-i Vıkaye
		7 — Tavzih
		8 — Meşârik
		9 — Şerh-i Mevakif
		10 — Hidaye
		11 — Buhari
		12 — Telvih
		13 — Kâdî Beyzâvî
		14 — Keşşâf

Sultan Süleyman devrindeki medreselere ait ana kaynaklarda şunu görüyoruz. Kanun - namelerde her hangi bir kitabın okunması söz konusu edilmiyor. Fatih devrinden beri gelenek halinde ve programlara yerleşmiş olan eserlerin okunması olduğu gibi kabul ediliyor ve ikinci bir tasdikten geçiyor. Ama asıl kanun - namelerin üzerine eğildiği konu, sağlam esaslara dayandığı kabul edilen

yeni manalar çıkaracak seviyede olmaları şart kılınıyor ki, böyle bir alimin yetişmesi her zaman zor ve azdır.

³⁸) Buraya kadar Taşköprülüzadenin hakkında verdiğimiz bilginin kaynağı Mecdî, Muhammed'in Tercüme-i Şakayık (s. 525 - 526) ve Atai'nin Hadikat ül-Hadayık (8 - 9) ile bu ikisinden nakilde bulunan İ. H. Uzunçarşılı İlimiye Teşkilatı (40 - 43) ve Cahit Baltacı'nın Osmanlı Medreseleri (36 - 42) ve hal tercümesini incelediğimiz Taşköprülü-zade'nin Miftah us-Saadet adlı eserinin Abdulvahab Ebn-Nur'un tahkiki Mısır baskısı ile diğer eserler.

Dersler, konuları ve medreseleri hakkında bize en teferruatlı bilgiyi alimlerin hal tercümeleri vermekte olduğunu söylemiştik. Yukarıya aldığımız Taşköprülü - zadenin hal tercümesi bize güzel bilgiler veren bir örnektir. Onda derslere ve medreselere bir daha göz atmamız gereklidir.

Ayrıca Fatih medreseleri sisteminin Kanûni devrinde ve sonraki devrelerde de devam ettiğine şahit oluyoruz.

Bu düzende medreseleri yedi merhale halinde görüyoruz. Bu yedi merhaleye veya yedi tür medreseye sınıf demek daha uygun olur. Bunların hepsinin ders programı ayrı olmakla beraber müderrislerinin maaşları veya payeleri aynı olan da vardır. Mesela Kırklı medrese sayılan Üsküp'deki İshak Paşa Medresesi ile İstanbul'da Kalenderhane Medresesinin ders programlarının ayrı olduğunu Taşköprülü - zade'nin hal tercümesinden anlıyoruz. Bir de ellili medreseler vardır, ki bu ikisine musıla - Tetimme denildiğini zikretmiştik - ve Sahn-i Seman medreseleridir. Kanûni'nin Kanun - namesinden (?) de beş sene geçmeden Sahn'e gelinmesini yasaklaması da bu sınıflamayı ve her sınıfın bir yıl olmasını gerektiriyor. Böylece yirmillik, otuzlu, kırklı ve Ellili olan Hariç ve Dahil ile hepsi beş yıl eder. Bundan sonra iki veya bir yıl Sahn-i Seman ve bir yıl da altmışlı olacağından hepsi yekün olarak yedi yıla tamamlanır. Aynı şekilde ileride açıklayacağımız ve yukarıda da değindiğimiz gibi Sahn-i Seman doktora sınıfına tekabül eder. Ondan önce ki beş sene hem üniversiteye hazırlık (lise) ve hem de üniversite (kolaj: yüksek) seviyesini teşkil eder.

Her ne kadar Ahmed Cevdet Paşa ve ona uyarak M. Emin Bey ve sonrakilere Sahn-i Seman üniversite, tetimmeleri de (idadi lise) ibtidai Dahili Rusdiye (orta) ve ibtidai Harici ibtidaiye (ilk) okul ayarı olarak kabul ediyorlarsa³⁹ da «Sahn» ihtisasa ayrıldığına, bugünkü öğretim sistemi de ihtisası ancak üniversiteden sonra yaptığına göre Sahn-i da üniversite sonrası bir öğretim kabul etmenin doğru olacağına inanıyorum. Aslında üniversite bir ihtisasa tahsil ise de

bugün bunun üstünde ayrıca bir ihtisasa ihtiyaç görülüyor. Onun için ihtisasin ancak genel bir tahsilden sonra olması düşünüleceğine göre Sahn da zamanının gerekli görüldüğü genel tahsilin yapılmasından sonra başladığını kabul ederek, zamanın üniversite sonrası bir tahsil olarak mukayese edilmesi ve düşünülmesi mümkündür.

Taşköprülü - zade İsamuddin hal tercümesinden de anlaşılacağı üzere medreseler bu şekilde merhalelere ayrılmıncı kitap bitirip geçme yerine, medreseyi bitirme geçmiş oluyor. Çünkü bir medresede bir kitap bitmiyor ve başka bir medresede o kitabın geri kalan kısmı okunuyor. Yukarıda da işaret edildiği gibi bir kitabı bir medresede veya ayrı ayrı medresede bitirmeye izin verilmişti. Bunun anlamı bir medrese bazan iki sınıflı olabiliyor ve başka bir medreseye gitmektense, bir üst sınıfı aynı medresede okumak mümkün oluyordu.

Şimdi Taşköprülü - zadenin okutduğu derslerin sınıf ve medreselere göre dağılışının cetveli :

Sonuç :

Yukardaki şema da 20, 30 ve 40 Akçeli medreseleri bugünkü lise seviyesinde ve 40 B, Hariç ve Dahil medreselerini de üniversite (yüksek) tahsil seviyesinde ve Sahn medresesiyle üstünü de doktora yani yüksek tahsil sonrası derecede bir tedris sistemi kabul etmek daha uygun gibi gelmektedir. Yirmillik medresenin altında olan «Muhtesarat» okutan medreseler veya tahsil de bugünkü ilk ve orta derecede kabul edilmeleri doğrudur. Nitekim bazı ülkelerde başlangıç veya ilk tahsil sekiz sene olarak düzenlenmiştir. Bizde de uygulamak için çalışmalar yapılmaktadır. Bu ilk devrede okutulan eserler hakkında bir fikir vermek ve medreselerin programlarını daha geniş bir şekilde hayatta nasıl tatbik edildiğini öğrenmemize imkan sağlayarak «icazet» (diploma) namelerden araştırarak bu programların geçerliliğini görelim.

³⁹ Muhammed Emin, Tarihçe-i Tarik-i Tedris, Sebülürreşad c 17/185, Tarih 28 Ağustos 1335.

Konu	20 Akçeli (Haşiyeye-i Tecrid)	30 Akçeli (Miftah)	40 Akçeli A	40 Akçeli B
1 - Belagat	Mutavval (Baştan İsti- areye kadar)	Serhi Miftah (İcaz veitna- ba kadar)	Miftah (Beyan'dan sonuna kadar)	Serhi Miftah (Bazı yerler)
2 - Kelam	Haşiyeye Tecrid (Baştan Umur Amme'ye kadar)	Haşiyeye Tecrid (Umur Amme'den Vucub-İmkana kadar)		Serhi Mevafık (Vücub-İmkan- dan Araz'a kadar)
3 - Fıkıh	Serhi Feraiz	a) Sadruş-Şeria Buyu'a kadar) (Şerhi Vıkaye)	Sadruş-Şeria (Buyu'dan sonuna kadar) b) Serhi Feralz	Sadruş-Şeria (Bir kısmı)
4 - Hadis		Masabih	a) Mesabih b) Meşarık (Tamamı)	Mesabih (Baştan {Buyu'a kadar)
5 - Usul el-Fıkh			Tavzih (Tamamı)	
6 - Tefsir				

50 Akçeli (Haric)	50 Akçeli (Dahil)	50 Akçeli (Sahn)	60 Akçeli
Şerhi Mevafık (İlahiyat)			Şerhi Mevafık
Hidaye (Baştan Zekat'a kadar)	Hidaye (Zekat'tan Haccın sonuna kadar)	a) Hidâye (Nikahtan 'Buyu'a kadar) b) Şufa'dan sonuna kadar	a) Hidaye (Buyu'dan Şufa'ya kadar) b) Şerhi Feraiz
Mesabih (Buyu'dan sonuna kadar)	Buharî [bir(inci) cilt]	Buharî (Tamamı)	Buhari (Üçte biri)
	Telvih (Baştan Taksim Evvel'e kadar)	Telvih (Taksim Evvelden Ahkam bahsine kadar) a) Kadı Beydavî b) Keşşaf	Telvih (Ahkam bahsinden sonuna kadar)

İCAZET-NAMELER (Diploma)

a) Önemi

İcazetin sözlük anlamı izin vermek, müsaade etmektir. Bu anlamda; hocanın okuttuğu talebesine, okuttuğu kitab ve dersi kendisinden okuduğunu göstermek üzere vermiş olduğu bir belgeye ad olmuştur. İcazet - diploma, insanın sosyal ilişkilerinde kendisini tanıtan bir hüviyet görevini yerine getirir. Tarihinin tesbiti imkansız gibi ise de, insanoğlunun çok eski zamandan beri muhtaç olduğu bir tanıtma veya başkasını tanıma yoludur. İnsanın başkasından, şahsiyetine dayanarak ve kendisi ile ilgili bir iş istediği zaman istediği kimseye kendi yeteneğini ispatlaması gerekmektedir. İlimle ilgili hususlarda böyle olduğu gibi, diğer mesleklerde de böyledir. İlimde icazet almanın çeşitli faydaları arasında insanın tanınmasını, hangi tür bilgi bir sahibi olduğunu, tahsil derecesini bildirir ve ona göre sıraya girerek ulaşmak istediği şeye kolaylıkla, zaman kaybetmeden varabilir. İnsanın elinde icazet olmayıp bir vazife istemiş olsa, imtihan edilmesi gerekir ki, ehliyetli olup olmadığı anlaşılsın. Ancak imtihan icazet kadar şahsiyeti ve ehliyeti bildirmez. Çünkü, icazet bir seviye bildirir. Oysa imtihan, o anda sorulan sorulara verilen cevapla değerlendirilir. İnsan rastgele bildiği şeylerden imtihan edilmiş olabilir ve onlara da cevap verebilir. Ama icazet alan bir kimsenin de o icazete ne derece hak kazandığı söz konusu olabilir ve bir kaç soru ile onu anlamak mümkündür. İcazetin önemli bir özelliği de elde etmiş olduğu bilgilerin ve ehliyetin sağlamlığını bildirmiş olmasıdır. Bir kimse bir çok şey bilir ve malumat sahibi olabilir, fakat bu bilgilerin

ibtidai, halkvari, kulaktan dolma bir bilgi mi, yoksa disiplinli, sağlam ilke ve kurallara dayanan bir bilgi mi olduğunu icazet ifade eder. Bunun için İslam ilim dünyasında icazete önem verilmiş ve bu hususta eserler yazılmıştır. Bu kadarla da yetinilmemiş icazetler de literature geçmiş, basılmış ve basılmamış olarak yazmalar halinde kütüphanelerde diğer kitaplar gibi tasnife tabi tutulup yer işgal etmektedirler.

b) Osmanlılarda İcazet - namer

Osmanlı İmparatorluğunda medreselerde verilmiş icazetlerin başlı başına bir tarih, hal tercümeleri, okunan ders programları, ilmin ve okumanın değeri, ilmi ve sosyal ilişkiler, bibliyografya ve ilmin metoduna ve öğrenim tarzına ait bilgileri ihtivâ ettikleri görülmektedir (1). İcazetleri nortak şekil ve ifade tarzları olduğu gibi uzunluk ve kısalık yönünden de, itivah ettiği bilgi bakımından da ayrılık arz etmektedirler. Gene Osmanlı Medreselerinde verilen icazetlerde talebenin adı ile başlanır, hocası, hocasının hocası olarak tarihin içine doğru gider. Bazen meşhur bir alimde biten ve çoğu kez de Hz. Muhammed'de ve bazan da Allah'ta son bulur. Böylece İslam ilim geleneğinde, ilmin kaynağının Yüce Allah olduğu belirtilmiş oluyor. Bu, Kuran-ı Kerim'in «Allah, Ademe bütün ilimleri öğretti» (Bakara 31) ayetindeki manaya dayanmaktadır. Yüce Allah'ın, Adem'in durumunu bildirmesinde hem öğretim ve hem de imtihan vardır. Bu imtihan bir müsabaka imtihanıdır. Meleklerle Adem imtihana çekilmişler, Adem kazanmış, melekler kaybetmiştir.

1) Osmanlı Medreselerinden Anadolu ve Trakya'daki medreseleri, yani Fatih'in getirdiği öğretim düzeninin tersinde kalan medrese ve müderrisleri kastediyoruz. Halbuki Osmanlı İmparatorluğuna bağlı olan Irak ve Arabistanda aynı dönemde verilen icazetlerde ayrı veya benzer bilgileri bulamıyoruz (Bk. Abdurrezzak el-Hilali, Tarih el-Talim fil Irak fil-Ahd el-Osmani, Muhammed Abdurrahman el-Şamih, el-Talim fi Mekke vel-Medine, Ahir el-Ahd Osmanî, Riyad 1973.

c) İcazetlerin planı

İcazetlerin bugünkü diplomalarından çok farklı olmalarından dolayı, çatısını ve krokisini çizmek muhtevaları hakkında gerekli bilgiyi sağlayacaktır.

İcazetlerin çerçevesi

7 — Allaha övgü

2 — Hz. Peygambere ve ashabına övgü

3 — Bilgiye övgü

4 — İcazetin (sened) önemi

5 — Talebenin ve hocasının adları

6 — Okutulan kitaplar ve ilimlerin adları

7 — Yüce Allaha kadar giden hocaların silsilesi. Ancak icazet bir kitap hakkında ise, silsile o eserin müellifinde son bulur. Hadis Kitaplarına dair ise, o hadis kitabını toplayan zata kadar gider. Çünkü Hadis kitabının içindeki hadislerin ravileri zaten Hz. Peygambere kadar gitmektedir. Ayrıca onları zikretmek çok uzun ve külfetli olurdu.

8 — Müderris, öğrencisinden kendisini unutmamasını, kendisine Allah tarafından başış dilemesini rica eder.

9 — Öğrencinin nasıl öğretim yapması gerektiği kendisine tavsiye edilir.

10 — Sonunda imza ve icazetin ve iliş tarihi bulunur.

Diplomaların (icazet) genellikle nerede verildiği yazılmamaktadır. Ne var ki eğer icazet resmî bir merasimle verilmiş ise, merasimin yapıldığı yer zikredilmektedir. Böylece diplomanın verildiği yer öğrenilmiş oluyor. Ayrıca icazeti veren hocayı ve tarihini tesbit etmek suretiyle icazetin verildiği yeri tesbit etmek mümkündür. Böylece ilmin coğrafi durumu çizilebilir. Yani nerede, ne zaman, hangi ve ne çeşit bir ilim tedris edildiği, bu suretle o bölgenin ve yerin siyasî, sosyal ilişkilerdeki yeri ve tarihte oyandığı rol ortaya çıkar.

Medreselerde bugünkü anlamıyla yıllara ve sınıflara bölünmüş bir prog-

ramın tatbik edildiğini görmenin ve ortaya koymanın imkânsız olduğunu söylemiştik. Bunun sebeplerinden bahsetmek gerekirse, zamanın okuma sistemine ve okunması gereken ilimlere, göz atmalıyız. Bütün medreselerin programlarının tek elden yürütülmesi ve aynı kitabın talebe sayısınca kısa zamanda temin edilmesi gibi bazı şartların bir araya getirilmesinin zorunlu olduğu hususlarını dikkate almak lazımdır. Oysa tek bir ilim ve hatta tek bir kitaptan (?) ica-

2) Elimizde genellikle mevcut olan son asır icazetleridir. Hem eski icazetlere bir örnek ve hem de tek kitaptan icazet vermeye bir örnek olmak üzere Ahsiketi'nin (ö : 644/1246) yazdığı el-Muntahab adlı kitabının şarihî, eserini okuttuğuna dair vermiş olduğu icazetin tercümesi şöyledir :

«Ahsiketi'nin şerhi el-Muntahab'ın yazarı Husameddin Nuri'nin Şeyh merhum imam alim Alaeddin'e yazdığı icazettir :

«Rahman, Rahim olan Allahın adı ile, Övgü, Birliğinin yüceliği ile bir olan ve herşeyin melcei olmakla Tek olan Allah'adır.

Öz Arapların içinden seçilen ve Arap yarımadasının düzlüğü içinden gönderilen peygamberi Muhammede, âl'ine ve merhametli, güçlü arkadaşlarına esenlik olsun.

İmdi, güçlü kuvvetli Allaha muhtaç olan Muhammed İbn Muhammed İbn Muhammed İbn Muhammed İbn Mubn Nuri-Allah suçlarını başışlasın ve kusurlarını örtsün- der ki,

Allah'ın sayılmaz nimetleri ve sınırsız başışları vardır. Bunların en güzeli, alim, dürüst, titiz, temiz, ve fakar, hoşgörülü, dinin ve milletin şerefli İslamın ve müslümanların ışığı, bilgilerin iftihar, fakihlerin sığınağı, İmamların güzeli, Hanefilerin doğruluğa yönelme kaynağı olan Semerkantlı Muhammed İbn Muhammed İbn Muhammed, - Allah neşesini daim etsin ve kötülüklerden ruhunu korusun- ile buluşup oturmak şerefine nail olmamdır. Bu vesile ile toplamasını, tasnifini, telifini üstlendiğim «el-Muntahab fi Şerh il-Muntahabı anlayarak, kavrayarak, araştırarak ve hazmederek, fıkıhın zor kaidelerinin esaslarına nüfuz edecek ve aşılmaz derinliklerin gizliliklerine incek şekilde yanımda okudu ve bu kitabı rivayet etmesine izin vermeme İstedti.

Ben de, din için yücelik, şeriat için üstünlük ve aydınlık olduğu sürece özellikle bu kitabı ve diğer okuduklarımı, duyduklarımı, icazet aldıklarımı, nak'li mümkün olan herşeyi ve icazet verilecekleri benden rivayet etmek üzere, ona izin verdim.

Ben rahmet ve istiğfar ile diğer durumlarında ve özellikle seher vaktinde anmasını ondan istedim.

Bu satırları 689 (1290 M) Muharrem ayının bitmesine üç gece kala Dımışk (Şam) da Nuriyye Medresesinde yazdım. (Manisa İli Halk Kütüphanesi, no 1004-6 b)

Bağdatlı İsmail Paşa Keşf ez-Zunun Zeyl'inde (2/569) Ebul-Fadl Muhammed İbn Muhammed İbn Nuri'nin bu şerhini 694 H. de Mardinde yazdığı söylüyorsa da bu icazetde ki 689 tarihi kesin kabul edildiği takdirde hatta daha önce olma ihtimali de vardır. (694) ü telif tarihli göstermek yanıştır. Bu yanışı Ömer Rıza Kahale de yaptı (Mu'cem ul-Müellifin 11/288).

zet alma yani mezun olma geleneği varken, okutan hocanın bilgisi, zevki kitabı ve ilmi seçmekte de rolü olunca, ister istemez programda bir yeknasaklığın ortaya çıkması kaçınılmaz idi. Bu arada manevî bir baskının da belli bir programı tatbik etmeye, hem talebeyi ve hem de hocayı mecbur ettiğini kabul etmek gerekmektedir. Benim ve arkadaşlarımla başından böyle bir olay geçmiştir. 1941 yılından sonra medreseden iz kalmadığı halde okutun tatil günlerinde, özel hocalardan arapça ve İslâm ilimlerini okumaya başladığımız zaman, hocamız medresede gelenek halinde olmayan bir programı bize uyguluyordu. Diğer medreseli hocalar bize medrese kitaplarını okumadan alim olamayacağımızı her gördüklerinde söyleyince, biz de okumadık dememek için medrese programlarında geleneksel eserleri okumak zorunda kaldık.

Bundan esinlenerek demek istiyoruz ki müderrisler ve talebeler programı değiştirmek isteseler bile, buna güçleri yetmezdi. Basit halk bile, kitapların adlarını bilir ve onları okuyanları talebe sayardı. Bu, bize şöyle bir imkanı vermektedir. Son zamanlardaki medrese programlarını tesbit ettiğimiz takdirde, bir kaç asır geriye doğru bu programları yürüterek, eskiden okunan dersleri ve kitapları belirtme imkanımız doğacaktır. Aslında, okunan eserde daha eski çağlarda medreselerde okutulmak üzere ders kitabı olarak yazılmış olan eserler olduğundan böyle bir hükme gitmek makul olmanın yanında tarihi bir delil de sayılır.

d) İcazetlerin türleri

1) Genel icazet:

Bu icazetler iki gruba ayrılabilir. Birtakım icazetler vardır ki, onlar uzun olup, öğrencilere okutulan derslerin akli ve nakli olarak bütün ilimlerden okuduğu kitapları ve bu hususta kendisine icazet verildiğini belirtirken, icazeti veren müderrisin bizzat kendisinin okuduğu ders-

lere ve yanında okuduğu müderrislerin adlarına, şöhretlerine ve bazan da hocaların hocalarının okuduğu derslere de yer verilir. Kim tarafından okunursa okunsun, icazetlerde okunduğundan bahsedilen ders ve kitapları medreselerde okunan dersler ve kitaplar arasında zikretmek gerekmektedir. Böylece diğer vesikalarda geçen programların uygulanışı ortaya konmuş olur.

Diğer bir takım icazetlerde bu kadar tafsilat bulunmamaktadır. Onlar sadece akli ve nakli, alet ilimleri ve yüksek ilimler ifadelerini kullanmakla yetinirler ve bu tür ilimlerde öğrenciye icazet verildiğini belirtirler.

2) Özel İcazet:

Bir de ikinci tür bir icazetin olduğunu hesaba katmalıyız. Bunlar tek bir ilim, mesela, Feralz, Hadis, Kıraat (Kıran-ı Kerim'in değişik lehçelere göre okunuşu) gibi ilimler hakkında verilmiş icazetler de mevcuttur. Buharî Şerif, Müslim Şerif gibi hadis kitapları yanında edebiyat ve diğer ilimlere ait herhangi bir kitap okuduğu veya okutulduğu hakkında da icazetler bulunmaktadır.

İcazetlerin en büyük rolü, bugünkü diplomalarda olduğu gibi, ilmin kimden alındığını ve kaynağını bildirmiş olmasındadır. Böylece ilim kaynağı yanında yolu ve alınış şekli de belirtildiğinden icazeti olan kimsenin mevkii ve ilmî seviyesi ona göre tayin edilmiş olur (?).

e) İcazetlerdeki dersler:

1 — Tefsir, 2 — Hadis, 3 — Kelam, 4 — Belagat, 5 — Usul, 6 — Furu,

3) Sürmeneli Mustafa Zıyaeddin (Yazıcı) (İbn İsmail'in 1948 yılında, Oflu Ali oğlu Hasan Efendi'den hem Feralz'e ve hem de «akli ve nakli bütün ilimlere» dair genel olan iki icazet almıştır. Bu icazet'te ilimlerin teferruatına ve çeşitlerine ait tafallatlı bilgi verilmiştir.

Tavaali Hafız Hasan Efendinin (1281-1364 H. 1864-1945) Ahmed Hamdi İbn Ali'ye verdiği icazette'de ilimlerin adlarına ve okunan kitaplara yer verilmemiş sadece «genel icazet: icazet Amma» ifadesi kullanılmıştır. (Bak Huzur Dersleri 2/657 (İcazet 646-660 sayfaları))

7 — Nahiv, 8 — Sarf, 9 — Mantık, 10 — Hikmet, 11 — Edebiyat, 12 — Vesaire (4).

Bu derslerden icazet veren Eğinli İbrahim Hakkı'nın kendisinin aynı dersleri okuduğunu da zikreder.

Altı yaşında iken memleketinde «Elif Ba» okumaya başlamış, 13 yaşında İstanbul'a gelip Kur'an'ı hatmetmiş ve sarf okumuş ve Emir Hoca (5) medresesine girmiş ve Terşihçi Zade Ahmed Muhtar b. Muhammed İstanbul'dan «Meani, Bedi, Beyan ve Usul» okumuştur, Yusuf Harputi'den «Menar» ve Kasideci Zade Süleyman Sırrı İstanbul'dan Karatepeli Şerhi ile Risalet Antakı'yı», Davud Esved Kufrevi'den «Yüksek Fıkıh» ve biraz «Meani» okumuş. Muhammed Kasım Çemişkezekli'den biraz «Nahiv» okumuştur. Kadıasker Bodrumlu Ömer Lutfi'den «Sarf, Nahiv, Mantık, Hikmet, Belagat, Usul, Adab, Kelam, Fıkıh, Hadis, Tefsir okumuş ve icazet vermiştir. Hocası Ömer Lutfi de Mutavval, Usul, Fıkıh, Feraiz, Nahiv, Mantık, Kelam, Belagat, Usul, Adab, Tefsir, Hadis okumuştur (6).

Kırk Hadis eseri, yani Hadise ait kırk kitab'ı okuduğunu ve bu husustaki rivayet senedinin İsmail Aclunlu'ya vardığını zikrettiği, Hadis eserleri kendi ifadesiyle şöyle sıralanmıştır.

- 1 — Buhari (M) (7)
- 2 — Muslim (M)
- 3 — Sunen-i Ebu Davud (M)
- 4 — Sunen-i Tirmizi (M)
- 5 — Sunen-i Nesai (M)
- 6 — Sunen-i İbn Maceh (M)
- 7 — Muvatta İmam-ı Malik (M)
- 8 — Müsned-i İmam Azam (M)
- 9 — Müsned-i İmam Ahmed (M)
- 10 — Müsned-i İmam Şafii (M) (8)
- 11 — Müsned-i Darimi
- 12 — Müsned-i Ebu Davud Tayalisi
- 13 — Müsned-i Abd (İbn Humejd) (9)
- 14 — Müsned-i Haris İbn Ebi Usame
- 15 — Müsned-i Bezzar
- 16 — Müsned-i Ebi Ya'la
- 17 — Sahih-i İbn Hibban
- 18 — Sahih-i İbn Huzayme

- 19 — Musannaf-i Abdurrazzak (M)
- 20 — Mişkatal-Envar, Muhiddin Arabi
- 21 — Sunen-i Ebi Muslim Keşfi (bir cildi matbu)
- 22 — Sunen-i Sa'd İbn Mensur
- 23 — Musannaf-i İbni Ebi Şeybe (M. başlayan)
- 24 — Sunen-i Beyhaki (M)
- 25 — Tarih İmam Hafız İbn Asker (M)
- 26 — Tarih Yahya İbn Main
- 27 — Şifa Kadı İyad (M)
- 28 — Şerh-i Sunne, Muhyissunne Bagavi
- 29 — Kitab ur-Zuhd vel-Refaik, Abdullah İbn Mubarek (M)
- 30 — Nevadir ul-Usul, Hakim Tirmizi (M)
- 31 — Kitabud-Dua, Taberani
- 32 — Kitab iktizail-Amel, Hatib (M)
- 33 — Mustahrac İsmaili Ali Buhari
- 34 — Mustadrak, Hakim (M)
- 35 — Kitâbu'l-Farac Badeş-Şidde, İbn Ebid-Dünya
- 36 — Mustahrac Ebi Avane
- 37 — Kitab Cıyad il-Muselselat, İmam Suyuti
- 38 — Kitabuz-Zurriyye et-Tahire, Dûlâbi
- 39 — Kitab İbn Sunni (10).

4) Ebul-Ula Mardin, Huzur Dersleri 2/754 Eğinli Hafız Muhammed Hulusi Efendinin icazet namesi. Bu icazetname 1298 H. (1881 M.) de verilmiştir.

5) Mübahat Kütüboğlu, buna Emre Hoca Medresesi dediğini, Bozdoğan Kemerli ile Süleymaniye arasında olduğunu ve 1728 tarihinde bir ruus kaydında geçtiğini ve 1286 (1869) tarihli İstanbul medreseleri listesinde burada Tasavvurat, Kafiye, Sarf okunduğunu tesbit ediyor. Bk. İstanbul Medreseleri Tarih Enstitüsü Dergisi : 278, 292, 321, say. 7-8, 1976-1977 İst Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

6) E. M. Huzur Dersleri 748-752 (Eğinli Hafız Muhammed Hulusi İcazetli)

7) Yanlarına M konanlar mabuttur.

8) Bu ona kadar olanlar muteaddit defa ve bazan Şerhleri ile birlikte basılmıştır.

9) Zahid el-Kevseri'nin, el-Tahrir el-Veciz'inden, s. 13.

10) İsmail İbn Muhammed Abdulhadi Acluni, (1087-1162 H. 1676-1748 M.) Ebu Ubeydet ul-Cerrah soyundan geldiği için Carrahi İakabiyle ün almıştır. Aclun (Filistin) de doğmuş ve Şamda ölmüştür. 1119 H. 1707 M. de İstanbul'a (Rum) gelmiştir. Acluni hadise dair yazılmış olan kırk eserin sahiplerine kadar varan senetleri kendinde cemetmiş ve birleştirmiş olup kendinden sonra gelenlere bunlar hakkında icazet vermiştir (Zahid Kevseri de («et-Tahrir el'13 - Veciz») de Acluni yi kendi senedi içinde zikrederek «el-Erbain el-Acluniyye» tabirini kullanarak kırk esere işaret etmiş ise de eserlerin bir kısmını zikretmiş ve bir kısmında da bu icazette bulunmayan eser de zikretmiştir (Huzur Dersleri 2/740-43, Keşf ül-Hafa ve Muzil ül-İlbas (Acluninin eseri) in mukaddimesi 2, 3, 4, vd. Beyrut 1351 H. 1932 M.) İsmail Acluni'nin kırk hadis kitabının her birinden bir hadis alarak «Kırk Hadis» adı ile bir eser de telif etmiştir.

Bu arada Çarşambalı (Samsun'un kazası) Ahmed Hamdi (1264 - 1328 H. 1847 - 1910 M.) nin, Hocazade Oflu Seyyit Hasan Efendi'ye 1327 H. (1909 M.) de verdiği icazet'te yalnız Aandolu'da (Çarşamba Süleyman Paşa Medresesinde ve Amasya'da) bir miktar sarf, nahiv, mantık ve ulûm-u dîniyye ⁽¹¹⁾ ve fıkıh okuduğunu ve sonra İstanbul'a gelip şu müderrislerden ders gördüğünü anlatır. Fakat onlardan okuduğu dersleri verdiği icazet'te zikretmez ⁽¹²⁾.

İstanbul'daki hocaları :

Safranbolu'lu Haliloğlu (İstanbul'lu) Ahmed Şakir (ö. 1315/1898) ⁽¹³⁾

Kayserili Şeyhulislâm müsteşarı Derviş Ali Efendi.

Hacı Necib Efendi.

Tosyalı İsmail Efendi.

Tosyalı Osman Efendi.

Rizeli Hasan İbn Hüseyin Sabri Efendi.

Tokadizade Ahmed Nuri Efendi.

Amasyalı Abdulkerim Efendi, 1303 H. 1886 M. de öldü ⁽¹⁴⁾.

Malatyalı Hacı Muhammed Efendi.

Kütahyalı Hüseyin Efendi ⁽¹⁵⁾.

Çarşambalı Ahmed Hamdi Efendi'nin, Kayserili Hacı Derviş Efendi'den

icazet aldığı 1295/1878 de ruus imtihanını kazanmış Beyazıd Camiinde tadrise başlamış ve 1312/1894 de (ilk) icazeti vermiş olduğu zikredilmektedir ⁽¹⁶⁾. Biz, burada, Anadolu'dan İstanbul'a gelen talebelerin tek bir hocadan bütün dersleri okumayı tercih ettikleri gibi, birçok müderristen de istedikleri dersleri okuduklarına dikkati çekmek istiyoruz. Ve öyle anlaşılıyor ki, birçok müderristen ders alanlar daha geniş ve derin bilgiye sahip oluyorlardı.

11) Huzur Dersleri 2/825 - 26.

12) A. g. e. 2/707

13) Zahid el-Keveeri et-Tahir el-Vociz, 3f, Çarşambalı Ahmed Hamdi'yi de Şakir'in talebeleri arasında zikreder (2) Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri 1/340 İst. 1333.

14) İngiltere'ye gidip bir kaç sene kalıp batı ilimlerine de mütall olmuşt ve kendisine "İngiliz Kerim Efendi" denilmiştir. (H. D. 2/870.)

15) A. g. e. 2/705 - 706, 826.

16) H. D. Ebul-Ula Mardin, Ahmed Hamdi Efendi'den Akaid okuduğunu söylüyor (ayrı yer).

17) İstanbullu Ebul-Kemal Muhammed Atif Efendi'nin, Erzincanlı Üveys Vefa Efendiye 1311/1893 de verdiği icazet (s. 692) Bk. Huzur Dersleri 2/661-702 de icazetin Fotokopisi mevcuttur.

18) Kastamonulu Muhammed Vasfi Efendi'nin, Bergamalı Mustafa Hulufi'nin oğlu Abdulkadir Raşid Efendiye verdiği icazet (tarifi okunmamıştır). Huzur Dersleri 2/719-21 (icazetin fotokopisi 2/716-730 sayfalarında)

Muhammed Atif Efendi'nin okuduğu dersler ⁽¹⁷⁾

- 1 — Huruf-u Hece
- 2 — Kuran
- 3 — Sarf
- 4 — Nahiv
- 5 — Furu
- 6 — İtikad
- 7 — Mantık
- 8 — Beyan
- 9 — Münazara
- 10 — Vadi
- 11 — Hadis
- 12 — Tefsir
- 13 — Usul
- 14 — Hendese

Kastamonulu Muhammed Vasfi Efendi'nin okuduğu dersler ⁽¹⁸⁾

- Kuran
Sarf
Kafiye
Fıkıh (Dürer ve Gurar)
- İsagoci - Tasavvurat - Tasdikat
Meanı (Mutavval)
Adab (Huseyniye ve Haşiyeye)
Tehzib (Kelam)
- Tefsir
Usul

Alasonyalı Ali Zeynelâbidin b. Hasan'ın Kemahlı Mahmud Nedim b. Ömer Lütfi'ye 1318 H. de verdiği icazette :

«Küllî ilimler ve cüzi ilimlerden, naklî ve aklî ilimlerden umumî bir icazet (icazet amme) verdiğini ifade etmektedir⁽¹⁹⁾».

F) İcazetlerin Muadeleti

Muhammedoğlu Veli Efendi, Yalvaçlı Hafız Mustafa oğlu Ömer Vehbi'den 1323 H. de aldığı icazetle de Mahmud Nedim'in icazetinde benzer ifade bulunmaktadır. Ancak Konya'nın Karaman kazasının Alatanın orta mahallesinde 1296 da doğmuş olduğuna göre Yalvaç'ta verildiğini tahmin ettiğimiz bir icazette Yalvaçlı Ömer Vehbi de gene Yalvaçlı Hacı Ahmed Rıza b. Hafız Süleyman'dan, onun da Konyalı Abdullah Vahdi'den, (ki Musevvidzâde olarak ün yapmıştır) o da İstanbullu Davudzâde'den, o da Kadınhanlı Hüseyin Feyzi'den, o da Kadınhanlı babası Hacı Mustafa'dan, o da Kırkağaçlı Hacı Süleyman Efendi'den, o da Vidinli Dmer'in oğlu Mustafa'dan icazet aldığı ifade edilmektedir⁽²⁰⁾.

Görüldüğü gibi bu icazette zikredilen hocalar hep mahalli, aynı bölgede tahsil görmüş (Konya) zatlardır. Bu icazet yüksek tahsil sayıldığına göre her kasaba ve vilâyette bir yüksek tahsil müessesesinin bulunduğunu kabul etmek gerekiyor.

Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı Tevhid-i Tedrisat Kanununun (3 Mart 1924) kabulünden önce icazetnâmeleri kim nerede verirse versin dört senelik yüksek tahsil kabul etmiştir. Medreselerde okumuş ve okutmuş olanların verdikleri bu icazetlerin dört senelik yüksek tahsil olması üzerinde durmak istiyorum. Tesbit ettiğimiz medrese programlarına dikkat ettiğimizde aşağı yukarı değil de en düşük seviyede olanı ele alıp bugünkü yüksek din eğitimi ile kıyaslayacak olursak, icazetlerde belirtilen tedris seviyesinin bugünkünden hiç de aşağı olmadığı görülür. Dikkat edilir-

se din öğretimi ve kültürü yönünden eski icazetlerde gösterilen öğretim seviyesi bugünkü Yüksek İslâm Enstitüsü, İslâmî İlimler Fakültesi ve İlâhiyat Fakültesi seviyesinde ve belki de daha üstün bir dinî öğretim yapıldığını müşahade etmek mümkündür. Bugünkü yüksek din tahsili yapan öğrencilerin eskilerden ayrıldığı müsbet ve sosyal ilimler sahasıdır. Bunun için olmalı ki Millî Eğitim Bakanlığı eski icazetleri dört, ihtisası altı sene yüksek tahsil olarak değerlendirmiştir⁽²¹⁾.

Mustafa oğlu Eyyub'un İcazetnâmesi⁽²²⁾ 1330 H. (1911) tarihinde Seyyid Abdülbaki İbn Mustafa Hadimli'nin, Mustafa oğlu Hafız Eyyub'a vermiş olduğu tomar şeklindeki icazetname de yukarıda planını verdiğimiz mufassal icazetnâmelerden biridir. Ancak diğer mufassal icazetlerde olduğu gibi bunda da birden çok hocadan okunduğunu bildiren ifadeler ve hocalar silsilesi vardır.

Sarf, Nahiv, Mantık, Hikmet, Kalam, Fıkıh, Meanî, Beyan, Bedi, Usul (ül-Fıkıh), Adab (münazara), vad' tefsir, Hadis, Feraiz, Usul ül-Hadis derslerini zikrettikten sonra naklî ve aklî ilimler ifadesi yanında ilk bu icazette rastladığımız «Şeri ilimler ve geleneğe göre Kanunu fenler» in tahsil edilmiş olduğu zikredilmektedir.

19) İcazet Diyanetteki dosyasında mevcuttur. Ali Zeynelâbidin İstanbullu Ahmed Şakirden okumuştur.

20) Biz 18/11/1926'da Hadim Müftüsü Ali Rıza'nın tasdik ettiği icazetin suretini gördük, Diyanet dosyası ve tahsil ederecektir.

21) Bir kaç örnek : Sivas-Suşehri ilçesi derstamı Şevki Kin, Süleymaniye Medresesi Fıkıh Şubesi'nden aldığı 1340 H. (1921) tarihli icazet-namesine göre, altı yıllık yüksek tahsil gördüğü kabul edilmiştir (M. E. B. Talim ve Terbiye Dairesi 7. Aralık 1978) Konya valisi İbrahim Erdem'in Ömer Vehbi'den aldığı 1332 (1913) tarihli icazetnamesine göre dört yıllık yüksek öğrenim görmüş sayılmıştır (M. E. B. Talim ve Terbiye Dairesi, 3 Ocak 1979) Ayasofya derstamı Mehmet Emin Bitigen'in 1317 (1899) tarihli icazet-nâmesine göre dört yıllık yüksek-öğrenim görmüş sayılmıştır (M. E. B. T. T. Dairesi 12 Aralık 1978).

22) Bu icazet 80x27 ebadında yazısı bulunan tomar şeklinde olup baş tarafına Osmanlı Devletinin Nüfus Hüviyeti tezkeresi bitişiktir. H. Eyyub 1301 (1883) Gebze'de doğmuştur. Bu icazet İstanbul'da verilmiştir.

Bu icazete yapıştırılmış bulunan Medresetü'l-Kudat Mezuniyet Ruusi dört senede okunan derslerin adlarını ve hocaların isimlerini vermektedir. Şeyhul İslâm Mustafa Hayri Efendi'nin de imzası vardır. Bu mezuniyet ruusi 1333 H. (1914) usulüne göre muallim ve müme-yizler tarafından yapılan İmtihandaki başarısını göstermek üzere verilmiştir.

Hafız Eyyup iki yüksek tahsil diploması almış oluyordu. Hem medrese ve hem de Medresetul Kudat diploması almış olan Hafız Eyyub'un her iki diploma almasına sebep olan şeyin, her iki med-

resenin programından başka birşey olduğu düşünülemez, çünkü programlar hayattaki bir ihtiyaca cevap vermek üzere konur. Bu iki diplomanın arasındaki farkı ders programlarında görebiliriz. Şimdi onları karşılaştıralım :

23) İcazette hocaların adları zikredilmiş ise de hangi dersleri okuttukları gösterilmemiştir. Bu muallimler şunlardır: 1 — Seniyüddin, 2 — Mustafa Fevzi, 3 — İsmail Münir, 4 — Muhammed Şakir b. Hasan, 5 — Ali Rıza, 6 — İbrahim Evliya b. Muhammed, 7 — Ali Haydar, 8 — Hüseyin Halis, 9 — Ahmed Hulusi Feraizi, 10 — Muhammed Hamdi b. Numan, 11 — Hasan Bahri, 12 — Mahmud Esad, 13 — Seyyid Muhammed, 14 — Aziz Behcet, 15 — Seyyid Muhammed Tefvik, 16 — Abdullah b. Feyzullah, 17 — Müdür: Seyyid Ahmed b. Muhammed Tefvik.

Medrese İcazetindeki dersler

- 1 — Sarf
- 2 — Nahiv
- 3 — Mantık
- 4 — Hikmet
- 5 — Kelam
- 6 — Fıkıh
- 7 — Meani
- 8 — Beyan
- 9 — Bediğ
- 10 — Usul ul-Fıkıh
- 11 — Adab (münazara)
- 12 — Vadi
- 13 — Tefsir
- 14 — Hadis
- 15 — Feraiz
- 16 — Usul ül-Hadis
 - a) Akli-Nakli ilimler
 - b) Şerî mürettep ilimlerin içinde başkaları da olabilir.

Medresetu'l-Kudat'ta dört senede okunan dersler (23)

- 1 — Dürer (Nikâhtan Vesayaya)
- 2 — Mecelle
- 3 — Feraiz
- 4 — Sekk-i Şeri
- 5 — Defteri Kassam
- 6 — Tatbikatı Şerriye
- 7 — Arazi Kanunu
- 8 — Tatbikatı Hukukiye ve Cezaiye ve Ticariye
- 9 — Tanzimi İlâmatı Hukukiye
- 10 — Tanzimi İlâmatı Cezaiye
- 11 — Teşkilâtı Mehâkim ve Usulu Mehâkim-i Hukukiye
- 12 — Hukukî Ticareti Berriye
- 13 — Hukukî Ticareti Bahriye
- 14 — Hukuku Düvel
- 15 — İcra Kanunu
- 16 — Kitabatı Resmîye
- 17 — Hüsnü Hattı Talik
- 18 — Ahkam ve Nizamat-ı Evkaf
- 19 — Medhal-ı İlmî Hukuk
- 20 — Hukuk-ı İdare
- 21 — Kanun-ı Ceza
- 22 — Usul-u Muhakematı Cezaiye

İlim Konuları	Okunan Kitaplar
1 — Kur'an ve Hatt	
2 — Tecvit	— Dürri Yetim, Cezuli
3 — Kiraat	— Şatıbî, İbn Fasih, Ca'beri şerhleri
4 — Sarf	— Emsile, Bina, Maksud, İzzî, Merah, Safiye ve Abdullah Çarpardı şerhi, Mısbah
5 — Nahiv	— Avamil, İzhar, Kâfiye, Molla Cami, İsam, Abdulgafur
6 — Belagat	— Muhtasar Meani, Mutavval, Miftah, Telhis, Seyyidi Şerif'in Miftah Şerhi
7 — Mantık	— İsağoci, Kavli Ahmed, Fenari, Kara Davud, Seyyid, İmad, Tehzib, Mirza Can haşiyeleri Kutbuddin, Şemsiye
8 — Adab - Münazara	— Hüseyniyye, Adab-i Miri, Şah Hüseyin ile Kara Haşiyet Mesud
9 — Hikmet	— Kadımir, Seyyid Mirzacan, Hikmet ul-Ayn
10 — Heyet	— Şerh-i Çağmini
11 — Zıyc	— Uluğ Bey, Mirim Çelebi
12 — Mikat	— Usturlab, rubaiye
13 — Hesab	— Lemai, Behaddin, Remezan İbn Celi, Abdurrahim, Necmeddin
14 — Aruz	— Kafii Hazreci Endelusi
15 — Fıkıh	— Multeka, Dürer, Halebî, Vıkaye
16 — Usul-u-Fıkıh	— Menar, İbn-i Melek, Rehavi, Telvih, Tavzih
17 — Usul-ü-Hadis	— Nuhbe ve Şerhi, İbnussalah Elfiyesi
18 — Usul-ü-Tefsir	— Burhan Zerkeşi, İtkan, (Suyutî)
19 — Hadis	— Buhari, İbn Melek, Mesabih
20 — Tefsir	— Kadı Beyzavi, Keşşaf
21 — Kelam	— Celal, Halhalî, Hayali, Seyelkuti, Abdurrahim ⁽²⁴⁾ .

G) İcazetlerdeki Sened - Alimler Silsilesi :

Yukarda İstanbullu Muhammed Atıf'ın⁽²⁵⁾ icazetindeki ders programını vermiştik. İcazetler hakkında biraz daha bilgi vermek için bu icazeti örnek alıp birkaç önemli gördüğümüz noktayı belirtmek istiyoruz.

Bütün icazetlerde konuşan icazeti alan değil, icazeti veren müderristir. Talebesini de kendi anlatır, hocasını ve hocalar silsilesini, hulâsa icazetnamede ne varsa, onu veren müderrisin ifadesi ve uslûbudur. Bu açıdan da icazetleri bir

oto - biyografi saymak gerekmektedir. Hocalarından bahsederken sırf adlarını bir isim listesi halinde değil, araya serpiştirilmiş cümlecikler bir açıklama ve her yerde kolay bulunmayan bilgi kırıntıları ile süslenmektedir.

Bu icazette bulunan diğer icazetlerde de az veya çok bulunmaktadır. İcazeti veren hocanın tek bir şahıstan de-

24) A. Süheyl Ünver, Fatih Kölliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, 104-5, 107-109, İst. 1946.

25) Babası Mısır Kadısı Abdurrahman, onun babası İstanbul Kadısı Muhammed Atıf, onun babası Xuyuca-ı Abdurrahman İdi (H. D. 2/700).

ğil, pekçok kimseden okuduğunu tespit ediyoruz. Yaygın hale gelmiş bulunan talebe bir hocayı seçer ve onun derslerini baştan sonuna kadar onüç, onbeş sene takip eder ve icazet alır, sözü doğrudur, ama bunun dışında cereyan eden, her dersi başka bir hocadan veya bir dersi birkaç hocadan okuyan kimseler vardır. Ve asıl büyük alimleri bu tip öğretim görülenlerin arasında bulunduğumuzu kaydetmekte fayda vardır.

Muhammed Atif Efendi'nin ilk tahsiline Üsküdar'da Fıstıklı Mektebinde İspartalı Hafız Hüseyin Sabri'den Huruf Hece (Alfabe) ile okumaya başlayıp Kur'an'ı hatmettiğini, biraz sarf, itikad ve pratik din bilgisi (furu) dersi aldığını sonra, Darul-Muarif Mektebinde, Bekir Efendi, Muhammed Efendi, Abdullah Efendi ve İshak Efendilerden Sarf, Nahiv, Mantık, Beyan, Münazara ve Vad' okuduğunu daha yüksek dereceye çıkmak için ileri gelen ünlü büyük alimlerden Hafız Ahmed Tefvik Efendi b. İbrahim Menlikli'nin derslerine devam edip akli ve nakli ilimler, Hadis, Tefsir, Fıkıh (furu) ve usul okuyarak icazet aldığını anlatır (26).

Muhammed Atif Efendi, 1291 H. (1874) yılında Mısırda babası, kadı bulunduğu esnada ileri gelen büyük alimlerden «Sakka» ünvanı ile tanınan Ezhherli Şeyh İbrahim Şafil'den Buhari Şerif ve Ebus Suud Tefsiri, altı ve diğer hadis kitaplarının (kolleksiyon) başta-rafılarından okuyup icazet almış (27), aslen Yafalı olan hanefi Şeyh Ahmed Ebulizze'nin derslerine devam edip genel bir icazet (icaze amme) almıştı. Gene bu esnada Şamlı Şeyh Muhammed Sellim Attar'dan okumuş ve genel icazet almıştı. Şeyh Muhammed Selim Attar'dan ayrıca Şeyh Muhyiddin b. Arabi'nin eserlerine dair de bir icazet almıştır.

Muhammed Atif, özellikle bu icazetindeki senedde Hadis ilmi yönünden çok önemli sayılan ve kendisinin ifade-sine göre zamanında ondan daha üstün

olduğunu bilmediği bir hadis senedine (silsilesine) hocasından almış olduğu icazetle nail olmuştur. Bunları aşağıda vereceğiz. En yüksek sened (el-Sened el-Alâ) dan maksat hadis rivayetinde Hz. Peygamber ile hadis icazeti veren hoca arasında en az şahsın bulunduğu, sened silsilesinde en kısa olan sened demektir. İcazetlerin üzerinde kurulduğu temel anlayış kimden okunduğu ve ilmin kimden alındığı problemidir. İlimin kaynağını tesbit etmek ve sonra onun mevsukiyet derecesini incelemek söz konusudur. Bugün dünya üniversitelerinde ve devletler arasında öğretim hususunda hoca ve öğrenci alış-verişinde verilen diplomalarda bunun dikkate alındığını görmekteyiz.

Hadis eserlerinde senede önem verilmesi ve incelenmesi pek normaldir. İcazetlerde ise senede önem verilmesi icazetin hadis ilminin ortaya koyduğu bir belge olması gerçeğine dayanma ihtimali varsa da icazetin ortaya çıkışının daha başka sebepleri olduğuna yukarıda değinmiştik. Hadis ilminin ve belki de hadisteki senedin etkisi, icazetlerin örneklerini gördüğümüz şekilleri almasında etkili olmuştur.

Abdullah b. Mubarek «İsnad (senedle söz söylemek) dinden sayılır; eğer sened olmazsa isteyen istediğini söylerdi» ve İmam-ı Sevri «İsnad müminin silâhıdır, silâhı yoksa ne ile savaşır» demiştir (28). Hakim «İsnad araştırmak isabetli bir sünnettir», Ahmed b. Hambel «Yüksek İsnadı aramak eskilerin geleneğidir» demiştir (29). Bunun içindir ki, müslüman alimler bu (senedle) şeref-lenmek için uzun ve zor yolculuklara katılmışlardır (30).

İcazetlerde senedlerin silsilesi aşağıdan yukarıya doğru yani çıkış - Tesaudî yoluyla. Eğer icazet, genel ilim, Fıkıh

26) H. D. 2/690-693

27) H. D. 2/675

28) H. D. 2/698.7.

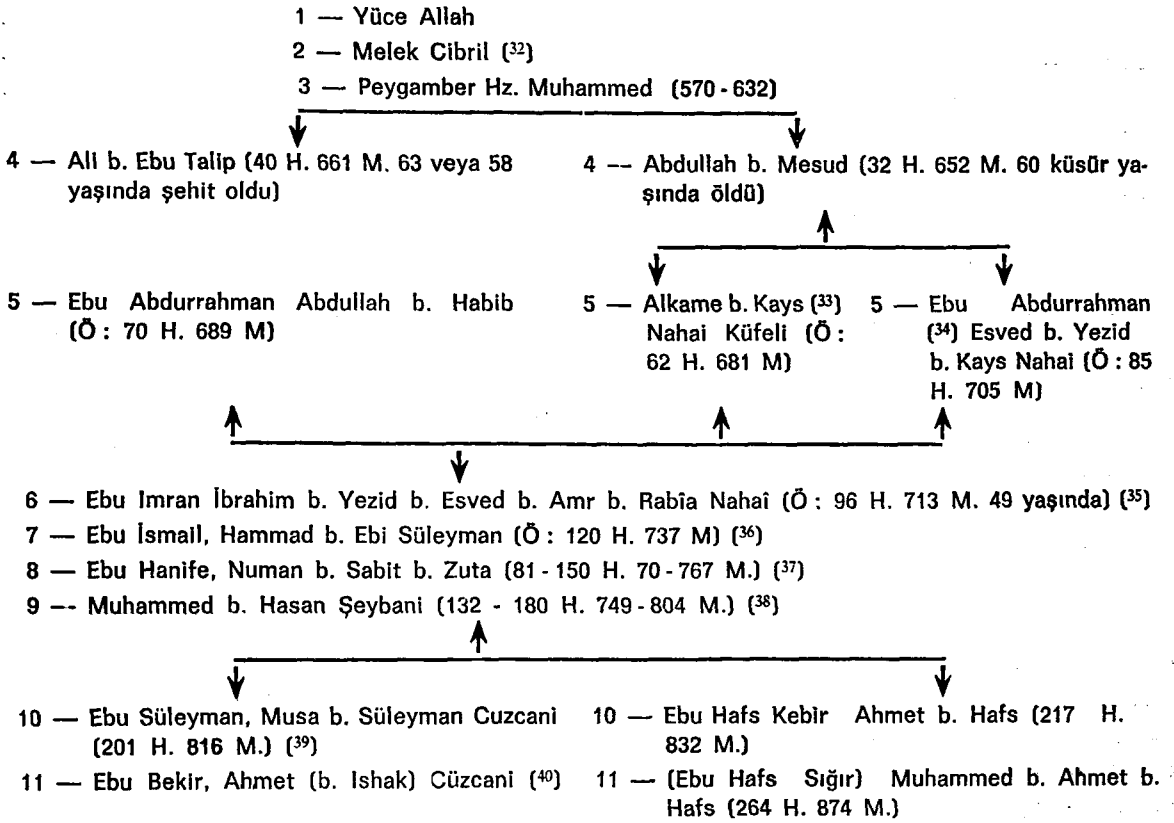
29) Eğinli Muhammed Hulusinin İcazetnameesi H. D. 2/755. 30) Agy.

ve Hadis gibi ilimlere dair ise Allaha kadar ulaşır, eğer icazet bir eser hakkında ise silsile yazana kadar gider. Yeni ortaya konmuş bir ilim dalında ise onda da o ilmi ilk icad edene kadar icazetnamedeki alimlerin silsilesi uzanır ve orada yani ilim kimden başlamışsa sened onda son bulur.

Biz çıkış yolunu değil, iniş-tenazüli metodunu uygulayacağız. Tarih boyunca kimin kimden okuduğunu tesbit,

ilim tarihi açısından, kimin ilme hizmet ettiğini ve ilme olan katkısını tesbit etme yönünden de önemlidir. Bunların anlatılması ile ilgili çeşitli eserler yazılmıştır⁽³¹⁾. Ancak İstanbul ve Anadolu alimlerinin icazetnamelerinde bunlara yer verilmesi, icazetnamelere ayrıca bir özellik vermektedir. Bu özelliği başka bölgelerdeki alimlerin icazetnamelerinde görmediğimizi yukarda ifade ettik.

A — Fıkıh İcazetnamelerindeki alimler silsilesi :

31) Ahmed b. Muhammed b. Abdulgani Dimyati, İthaf Ful-lala il-Beşer Muhammed b. Ali İthaf ul Ekabir; İbn Abidin, Ukud el-Leali fil Ešanid el-Avali; Şihab Ahmed b. Ali Meneni, el-Kavl el-Sedid fittisal-il-Ešanid; İsmail b. Muhammed Acluni, Hilyet-u Ehliil-Fadı vel-Kemal bit-Tısal-il-Ešanid bikümmelir-Rical; Ebu Meali, Muhammed b. Abdurrahmangazzi, Leta'if ul-Minne fi Asar Hidmet Issunne; Abdulkarim Şeraabti, İnaletul-Talibin liavali el-Muhaddisin; Abdulkadir b. Halil Medeni, Gedikzade, el-Mutrib ul-Mur'rib-ul-Cami Liešanid Ehliil Meşrik vel-Meğrib; Muhammed Hibetullah Ba'II, el-Ikdul-Ferid fi Marifet il-Ešanid gibi senede dair bir çok eser yazılmıştır. Ek. Muhammed Zahid el-Kevseri et-Tahrir ul-Veciz 5, 13-17.

32) M. Z. Kevseri'nin icazetinde silsile Hz. Peygamber de kalır. Cibril ve Allah zikredilmemektedir.

33) Tablinden olup kırk sene Kuran okutmuştur. Bk. Ahmed b. Ali b. Hacer (852 H. 1448 M.) Tehzib ut-Tahzib 5/184 Haydarabat 1326 H.

34) Bu zat, Ebu İmran İbrahim b. Yezid b. Esved'in hem dayısı ve de hocasıdır. (İbn el-İmad, Şezeratuz-Zehab 1/111) Hz. Ömer'e yetmiş ve Hz. Ayşeden rivayette bulunmuştur.

35) İbn Hallikan 1/25. İhsan Abbas neşri Hz. Ayşe'ye mu-laki olmuşsa da ondan rivayette bulunmamıştır. Anası Muleyke, Esved b. Yezid'in Kız Kardeşidir.

36) Şezerat 1/157, s. 228 de Hammad b. Süleyman demesi yanlış olsa gerek İbn Hallikan 5/406.

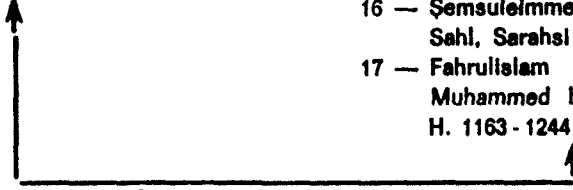
37) Şezerat 1/227-8, İbn Hallikan 5/405-416

38) Tacut-Teracim, İbn Kutlubuga 54, Muhammed Hudari, Tarihlet-Teşri el-İslami, 234, Şezerat 1/321-322, İbn Hallikan 4/185, Taşköprülüzade, Tabakatul-Fukaha da ölümünü 187 göstermektedir. Doğum yılında da ihtilaf eden olmuştur.

39) Taşköprülüzade, Tabakat 26.

40) Nasr b. Ahmed Samani (301-331 H. 913-943 M.) hükümdarlığı zamanında Türkistanda kafirler tarafından esir edilip öldürülmüştür (Taşköprülüzade, Tabakat, 55, ölüm yılını vermemektedir)

- 12 — Ebu Mansur (Muhammed b. Muhammed) Maturidi (333 H. 944 M.)
- 13 — (Ebu Muhammed) Abdulkarim (b Musa, Pezdevi (396 H. 999 M.) (41)
- 14 — İsmail b. Abdussadık (42)
- 15 — Sedrülislam (Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Ebulyusr) Pezdevi (493 H. 1096 M.) (43)
- 16 — Şemsuleimme Muhammed b. Ahmed b. Ebu Sahl, Sarahsi (490 H. 1096 M.)
- 17 — Fahrülislam Pezdevi (Ebul - Hasan Ali b. Muhammed b. Hüseyin) (482 H. 1089 M. H. 1163-1244 M.)

- 18 — Necmeddin Ebu Hafs Ömer (b. Muhammed b. Ahmed Nesefi (537 H. 1142) (44)
- 19 — Ali b. Ebi Bekir Merginani (593 H. 1196 M.) (45)
- 20 — Muhammed b. Abdusettar Kerderi (559-642)

- 21 — Hafızuddin Kebir Muhammed b. Nasr, Buhari (615-693 H. 1218-1293 M.)
- 22 — Hüseyin Sağnakı el-Nihaye Sahibi
- 23 — Kıvamoddin Muhammed Kaki «Miracud-diraye» sahibi (749 H.)
- 24 — Ekmeluddin Muhammed b. Mahmut Bırtı «el-Inaye» yazarı (786 H.)
- 25 — Hafızuddin Abdullah b. Ahmed Nesefi (Ebul Berekat (710 H. 1310)
- 26 — Abdulaziz (b. Ahmed) Buhari (730 H. 1329 M.) (46)
- 27 — Celaleddin (b. Şemseddin) Kerlani el-Hidaye Şarihi (el-Kifaye sahibi) (767 H.) (47)
- 28 — Alaeddin Sayra (mi) fi (790 H. 1388 M.)

- 29 — Sıracuddin Ömer b. Ali el-Hidaye karlı (829 H.)
- 30 — Kemaluddin b. Humam (788-861 H. 1386-1456 M.)
- 31 — Abdalberr (b. Muhammed b. Muhammed) b. Şihne (851-921 H. 1451-1515 M.) (48)
- 32 — Ahmet b. Yunus Çelebi (947 H. 1540 M.)
- 33 — Ali (b. Ganım) Makdisi

- 34 — Kahireli Şemseddin Muhammed Muhibbi
- 35 — Ebul-Hilas Hasan Şurunbilali (1169 H. 1658 M.)
- 36 — Abdul Hay Şurunbilali
- 37 — Muhammed Yemani Ezheri (1135 H. 1722 M.)
- 38 — Abdullah b. Muhammed Nihri

41) Fahrülislamın dedesi (Teşköprülüzade, Tabakat 58) Muhammed Abdullhay Leknevi, el-Fevaid 46.

42) el-Leknevi, el-Fevaid 46.

43) Teşköprülüzade, Tabakat, 86, Tac, İbn Kütlubuğa 65 genç kardeşi Ali'nin oğlu Hasan'ı (476-557 H. 1083-1161 M.) okuttu.

44) Teşköprülüzade, Tabakat 92, Şezerat 2/115.

45) Hanefi Fıkhihinin meşhur el-Hidaye eserinin yazarı.

46) Amcası Muhammed b. Muhammed b. İlyas Almaymurgi'den okumuştur (Keşful-Esarar 1/3) İki Nesefi'den (Muhammed b. Muhammed ve Abdullah b. Ahmed) de okumuştur.

47) Katip Çelebi, Keşf ul-Zunun 2/2034

48) Abdalberr on yaşında İken İbn Humamdan icazet almış görülüyor. İbn Humam Abdalberrin dedesinden okumuştur. O da hocasının torununu okutmuş oldu (Abdülhay Luknevi, el-Fevaid el-Behiyye, 114 Mısır 1324.

32 — Ali Zeynelabidin Alasonyalı (1268 - 1336 H.)

32 — İbrahim Hakki Eğinli (1261 - 1318 H.)

Muhammed Zahid b. Hasan b. Ali Kevseri (Ö : 1372 H. 1952 M.)

Hüseyin Atay b. İsmail Atay.

B — Kelam İlmindeki Sened

Sünnî Kelam İlminin kurucusu olarak Ebu Hasan Eşarî ve Ebu Mansur Maturîdî kabul edilmiş oldukları halde sünîler arasında Kelam İlmî alimlerinin senedinin ise, Eşarî ve bazan onun hocası Ebu Ali Cubbaî'de son bulduğunu görmekteyiz. Muhammed Zahid Kevserî titiz bir Hanefî olduğu halde ve genellikle Türkler, Osmanlılar, İstanbul ve Anadolu alimleri Hanefî ve Maturîdî mezhe

binde buldukları halde, Kelam ilmine ait senedleri Maturîdî ve Ebu Hanifeye değil de Eşariye ulaşmaktadır. Ebu Mansur Maturîdî, Sünnî Kelamın kurucularından biri kabul edilmiş olmasına rağmen, kendisini, Kelam İmamı kabul edenlerin icazetlerinde bile sadece fıkıh ilmi senedinde görmekteyiz. Maturîdî'nin Kelam ilmi silsilesinde tamamen ihmal edilmesi, herhalde bir takım metodik ve psiko sosyal sebeplere dayanıyor olmalıdır.

Kelam Alimleri Silsilesi

- 1 — Ebul Hasan Eşarî (260 - 324 H. 873 - 935.) ⁽⁵⁰⁾
- 2 — Ebul Hasan Bahlîlî (Uyun ul Tarih'in ifadesi (370 H. 980 M.)
- 3 — Ebu İshak İbrahim b. Muhammed İsfarayını (418 H. 1027 M.)
- 4 — Ebul Kasım Abdulcebbar b. Ali İsfarayını
- 5 — Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf Cuveynî (418 - 478 H. 1027 - 1085 M.)
- 6 — Ebu Hamîd, Muhammed b. Muhammed Gazalî (450 - 505 H. 1058 - 1111 M.)
- 7 — Muhammed b. Yahya Nisaburî (548 H. 1153 M. 72 yaşında öldü)
- 8 — Mecduddin Cillî ⁽⁵¹⁾.
- 9 — Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Razi (544 - 606 H. 1149 - 1209 M.) ⁽⁵²⁾
- 10 — Kutbuddin İbrahim b. Ali Mısri (618 H. 1221 M.)
- 11 — Nasıruddin, Muhammed b. Muhammed b. Hasan Tusî (597 - 672 H. 1273 M.)

12 — Kutbuddin Mahmud b. Mesud b. Muslim Şirazî (632 - 716 H. 1234 - 1316 M.)

12 — Necmeddin, Ali b. Ömer Katip Kazvîni (600 - 675 H. 1276 M.) ⁽⁵³⁾

13 — Kutbuddin Muhammed b. Muhammed Razi (766 H. 1364 M.)

49) M. Zahid Kevserînin babası (1245 - 1345 H. (el-Tahrir el-Veciz 9, 42, 44,

50) M. Zahid Kevserî'nin icazetli, el-Tahrir, 10

51) Bu zatın doğum ve ölüm tarihini ve tafsilatlı hayat hikayesini bulamadık (subki, Tabakat ul - Safiye 8/86. İbn Hallıgan 4/250, 6/269, 7/329.

52) Fahreddin Razi, İlmî Usulu babasından, o, Ebul Kasım Süleyman b. Nasir Ensari'den, o, İmamul Haremeyn'den, o, Ebu İshak İsfarayını'den (İlistede üçüncü) o, Ebul

Hüseyin Bahlîlî o, Ebul Hasan Ali b. İsmail Eşarî, o, Ebu Ali Cubbaî'den okudu. Mezhebî (Fıkıh) babasından o, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud Bagavi'den, o, Kadî Hüseyin Mervezi'den, o, Kaffal Mervezi'den, o, Ebu Zeyd Mervezi'den, o, Ebu İshak Mervezi'den, o, Ebul Abbas b. Sureyc'den, o, Ebulkasımın Emmatiden, o, Ebu İbrahim Müzeniden, o, İmam-ı Şafii'den okudu (Vefeyatul Ayan İbn Hallıkan 4/252).

53) Muhammed Hasan Al Yasin, Mukaddime Ala «Mutarâha Felsefiye Beynel Tusî vel-kâtibi, Bağdad 1959.

- 14 — Muhammed Mubaret Şah
 15 — Seyyid Şerif Ali b. Muhammed Curcemi (740-816 H. 1339-1413 M.)
 16 — Esad Devvani
 17 — Muhammed Cemaleddin b. Esad Devvani (908 H. 1502 M.)
 18 — Cemaleddin Mahmud Şirazi
 19 — Mirzacan Habıbullah Şirazi (İstanbulda Ö: 944 H. 1537 M.)
- ↑
- 20 — Ahmet Muceli ⁽⁵⁴⁾ 20 — Hüseyin Halhali (1014 H. 1605 M.)
 21 — Muhammed Emin Şırvani (1036 H. 1626 M.)
- ↓ ↓
- 22 — Muhammed b. Ali Arıdi Molla Çelebi 22 — Muhyiddin Cezeri
 (1066 H. 1655 M. Şamda) ↑
- ↓
- 23 — Abdurrahman b. İbrahim Arıdi (1065 H. 1654 M.) ⁽⁵⁵⁾
 24 — Recep b. Ahmed Arıdi Kayseriye (1067 H.)
 25 — Ali Nisari b. Şaban Aksaraylı sonra Kayserili (İstanbul 1111 H. 1699 M.)
 26 — Osmanlı b. Halil Divrikdi
- 27 — Abdülkerim Arıdi Konyalı (1150 H. 1737 M.)
 28 — İsmail b. Muhammed Konyalı (1194 H. 1780 M.) ⁽⁵⁶⁾
 29 — Muhammed Münip Ayıntoplu (1238 H. 1822 M.) ⁽⁵⁷⁾
- ↑
- 30 — Ali Fikri Ahıskalı (1236 H. 1820 M.) ⁽⁵⁸⁾ 30 — Abdurrahim b. Yusuf Ufalı ⁽⁵⁹⁾
- ↑ ↓
- 31 — İbrahim b. Muhammed İspirli (1255 H. 1839 M.)
- ↓ ↓
- 32 — Mustafa b. Ömer Vidinli 32 — Süleyman b. Hasan Giritli
 33 — Muhammed Galip (1296 H. 1869 M.) 33 — Yakova'lı Ali Fikri Behram (1293 H. 1876 M.)
 34 — Ahmet Şakir Kebir İstanbullu (1235-1315 H. 1819-1897 M.) 34 — Mustafa Asım Nasuhizade H. 34 — Yusuf b. Hüseyin Tikveşli (1245-1339 H. 1829-1920 M.) ⁽⁶⁰⁾
- 35 — Ali Zeynelabidin b. Hasan b. Musa Ala-sonyalı (1268-1336 H. (Ahmet Şakir talebesi) ↑
- ↓
- 36 — M. Zahid Kevseri (1372 H. 1952 M.)
 37 — Hüseyin Atay (1930-) b. İsmail Atay (1904-)

54) Mucel. Bir Kürt Kabilesinin adıdır (Zahid Kevseri el-Tahrir 11, notta)

55) Z. Kevseri, el-Tahrir 10 da b. Ali geçmekte fakat 18'de İbrahim geçmektedir.

56) M. Zahid Kevseri, el-Tahrir 10'da verdiği sened 27 Abdülkeriminde bitmektedir. Ancak biz senedi el-Tahririn 17 nci sayfasından sonra verilen hal tercümelelerinden tamamladık. İsmail Konyalı Beydavi tefsirine yedi cilt haşiyeye yazmış ve basılmıştır.

57) III. Sultan Selim zamanının meşhur alimlerinden olup her ilimde nashir içi ve elimleri yetiştirmekte başarılı

idi. III. Sultan Selim'in hal'inden sonra suçsuz yere Ankara'ya, sonra Aydına nefyedilmiş ve Güzelhisarda ölmüştür (el-Tahrir 22)

58) Hatır gönül dinlemeden hatta Sultanın huzurunda dinsizliklerin ve bidatların aleyhinde konuşurdu ve hükümet adamları aleyhinde konuşmakla itham edilerek Filibe Şihabuddin Paşa Medresesine hoca olarak nefyedildi (el-Tahrir 23).

59) M. Z. Kevseri, el-Tahrir 22.

60) M. Z. Kevseri, El-Tahrir 21.

Bazı icazetlerdeki senedleri karşılaştırıp alimlerin çeşitli icazetlere göre silsilelerini zikrederek birleştikleri ve

A — Erzincanlı Üveys Vefa Efendinin İstanbullu Seyit Muhammed Atıf Efendiden aldığı 1311 H. (1893 M.) tarihli icazetteki silsile⁽⁶¹⁾

- 1 — Hz. Muhammed
- 2 — Ali b. Ebî Talip Abdullah b. Mesud
- 3 — Ebu Abdurrahman
Abdullah b. Habîb
- 4 — İbrahim Nahai
- 5 — Hammad b. Ebi Süleyman
- 6 — Ebu Hanife, Numan b. Sabit
- 7 — Muhammed b. Hasan Şeybani
- 8 — (9 nodaki Abdullah Ebu Hafs Buhari'nin babası)
- 9 — Abdullah Ebu Hafs Buhari
- 10 — Seyyid Mevla
- 11 — Muhammed b. Fadl Buhari
- 12 — Kadı Ebu Ali Neseфи
- 13 — Şemsuleimme Helvani
- 14 — Şemsuleimme Sarahsi
- 15 — Burhaneddin, Hidaye sahibi
- 16 — Muhammed Kürderi
- 17 — Hafızuddin Kebir, Kafi ve Kenz Sahibi
- 18 — Alaeddin Abdulaziz Buhari
- 19 — Seyyid Celaluddin
- 20 — Alaeddin Seyrafi⁽⁶⁵⁾
- 21 — Sıracuddin Ömer b. Ali Hidaye Karii
- 22 — Kemaluddin b. Human

ayrıldıkları alimlerin kimler olduğunu tespit etmeye imkân vermiş olacağız.

B — Siirtli Nasrullah (doğ. 1294 H. 1877 M.) b. Ömer'in, Abdullah b. Hoca Ömer b. Hoca Abdullah b. Hoca Halil'den 1325 H. (1907 M.) yılında aldığı tomar şeklinde icazetinin senedindeki silsile şöyledir⁽⁶²⁾

- 1 — Cibril
- 2 — Hz. Muhammed
- 3 — Ali b. Ebi Talip
- 4 — Hasan Basri
- 5 — Halûb Ömer
- 6 — Ebu Süleyman Davud Tai
- 7 — Maruf Kerhi
- 8 — Ebul-Hasan Seriyus-Sakati Cunevdin Dayısı (251, 6. H. 865, 69)⁽⁶³⁾
- 9 — Ebul Kasım Cunevd (b. Muhammed Bağdadlı (298 H. 910 M.)⁽⁶⁴⁾
- 10 — Ebu Amr Zeccac
- 11 — Ebu Osman
- 12 — Ebu Talip Muhammed b. Atıyye Mekki (386 H. 996 M.)
- 13 — Abdul Melik b. Abdullah b. Yusuf Cuveyni
- 14 — Muhammed b. Muhammed Gazali
- 15 — Fahreddin Razi
- 16 — Katip Kazvini
- 17 — Allame Şirazi
- 18 — Kutbuddin Razi
- 19 — Mubarek Şah
- 20 — Ali Curcani Allame
- 21 — Zahraddin Muhammed Kazruni
- 22 — Muhammed b. Muhammed Cezeri

61) Bu icazetin Fotokopisi Ebul Ula Mardin, Huzur Ders. 2/661-702 dedir.

62) Bu icazet Siirtte verilmiştir. Diğer icazetlerde gördüğümüz unsurlar ve ifadelerle benzerlik arz etmektedir. Okunan derslerden tafsilatıyla bahsetmemesine karşın hocaları oldukça uzun ifade ve niteliklerle övmektedir.

63) 98 yaşında olduğu halde hastalığı zamanından başka bir vakitte yattığı görülmemiştir. (Vefeyat, Ibn Hallikan 2/358)

64) İmam Şafin talebesi Ebu Sevr'den fıkıh okumuştur. Sufyan Sevrî mezhebinde fakih olduğu söylenir (Vefeyat, 1/373).

- 23 — Abdülber b. Şihna
 24 — Ali Makdîsi
 25 — Şurunbileli
 26 — Şuberi (Şuveyrî)
 27 — Abdulhay
 28 — Muhammed Yemani
 29 — Yusuf b. İsmail b. Abdullatif
 30 — Ahmed b. Abdurrahman Ruhi b. Abdullah
 (Buhari Şarihî Yusuf Efendi zade ve Sa-
 çaklızade Muhammed b. Fadî'dan da okudu)
 31 — Muhammed b. Yusuf Müftüzade
 32 — Musannif Efendi Zinnureynî
 33 — Muhammed Esad b. Ahmed İmamzade
 34 — Seyyid Ahmet Hazim b. Abdurrahman
 35 — Hafiz Osman Demircili
 36 — Hacı Ömer Efendi Menlikli
 37 — Ahmed Tefvik Efendi b. İbrahim
 38 — Ebulkemal Seyyid Muhammed Atif Efendi
 İstanbullu
 39 — Erzincanlı Üveys Vefa Efendi (66)
- 23 — İmam Ebut-Fath Rafî
 24 — (oğlu) Necm Abdulgaffar Kazvini
 25 — Celaleddin Muhammed Kazvini
 26 — Mevla Lisanuddin
 27 — Muhammed b. Ebil-Feth Ebrustani
 28 — Muhammed Tacuddin Faruki
 29 — Sadeddin Devvani
 30 — a) Şeyh Kurdî Esnevi
 b) Devvani
 31 — Cemaluddin Mahmud Şirazi
 32 — Mirza Can
 33 — Ahmed Muceli
 34 — Muhammed
 35 — Ahmed Sabri (Muhakemat Sahibi)
 36 — İsmail Efendi Safavi
 37 — Molla Salih Mevsili
 38 — Molla Mahmud Efendi
 39 — Amidi Şeyh Halil Efendi
 40 — Molla Mustafa
 41 — Hoca Ömer Efendi
 42 — Hoca Fethullah Hasbi Efendi
 43 — Abdullah b. Hoca Ömer b. Abdullah
 44 — Nasrullah b. Ömer

Siirtli Nasrullah b. Ömer'in icazete-
 tinde de diğer icazetlere benzeyen tu-
 raflarının dışında şu değişik ifadelere
 rastlıyoruz. Mesela İbn Hacer Askalani-
 ye Hadiste «emiril muminin» tabiri yeni
 bir unvan sayılmalıdır. Bunun dışında
 icazete bir de ilkokul öğretmeni olmak
 için «Bitlis vilâyeti Darul Mualliminde
 Siirtli mucaz ulamadan Nasrullah Efen-
 di'nin ilk mekteplere mahsus fenlerden
 imtihan olunarak, bilgisinin ilk mektep
 muallimliğine ehliyetli olduğunu ispat
 etmiştir. Bundan anlıyoruz ki icazet di-
 ni bir malumatla bir ehliyet belgesi ol-
 duğu halde ayrıca mekteplere muallim
 olmaları için imtihana alınıyor. Ne var
 ki icazetli olması, her ne kadar imtihan
 edilmesine olan gereği ortadan kaldır-
 mıyorsa da, icazetsiz bir sokak adamını
 imtihan ederek muallim yapma imkânı
 da olmadığı için imtihana kabul edilebil-
 mesi hususunda icazet bir tahsil belgesi
 kabul edilmiş oluyor. İlk mektep mualli-
 mi olmak için imtihan verdiği dersler
 şunlardır :

- 1 — Kuran-ı Kerim ve Tecvid,
- 2 — Fur'u (din dersi, fıkıh)
- 3 — Kütüb Türkiye,
- 4 — Husn-u Hat
- 5 — Muhtasar hesab,
- 6 — Muhtasar coğrafya,
- 7 — Tarih-i Osmanî (67)

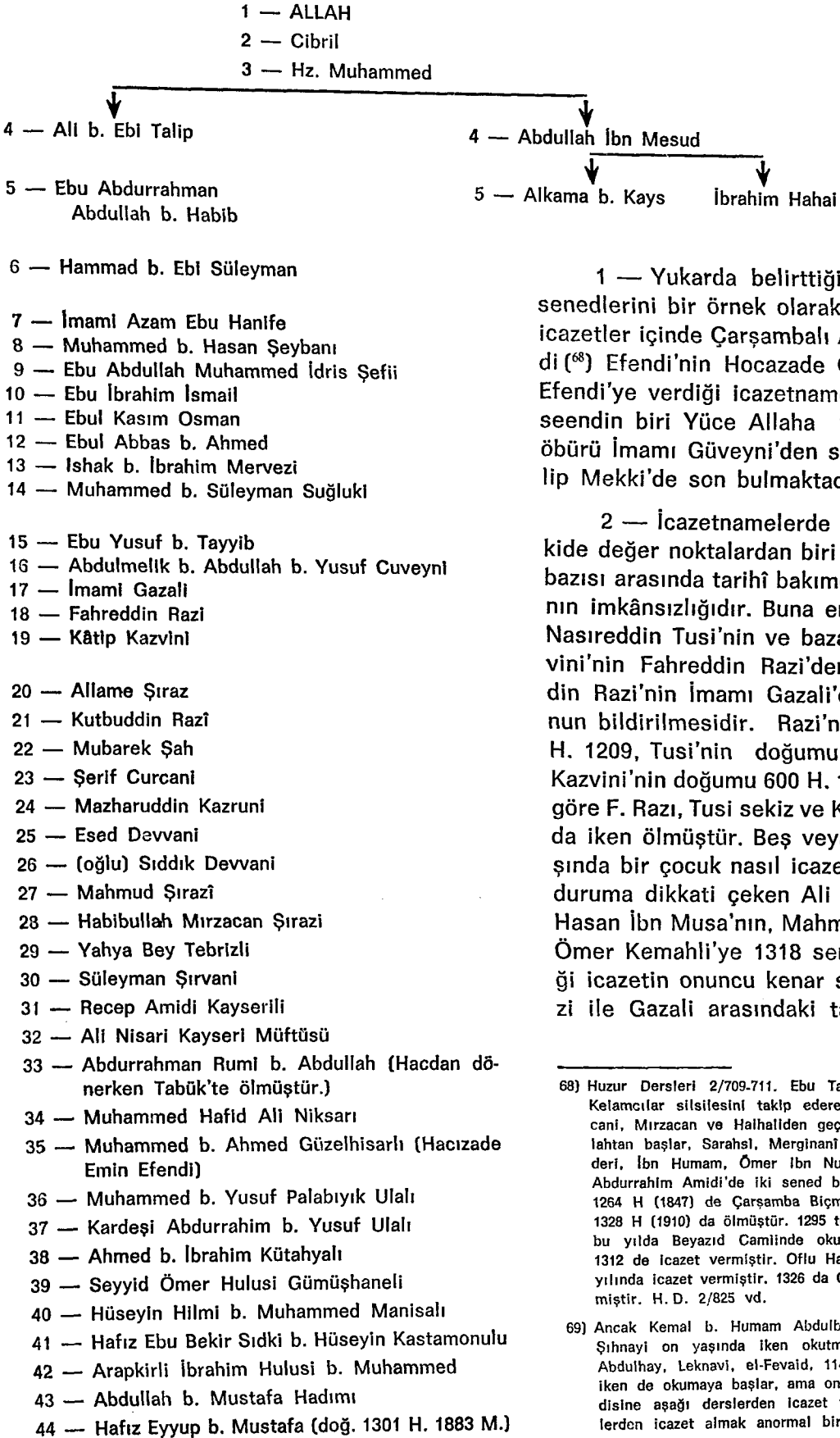
Aşağı yukarı her icazette muhtelit
 ve eksik senedler bulunmuştur. Nasrul-
 lah Efendi'nin icazetinde bu eksik sened-
 lardan bir tanesi tasavvufî ilgili olup
 Cüneyd'den başlar ve Üveys Karani'den
 Ömer b. Hattab ve Ali b. Ebu Talip'ten
 Hz. Peygambere, Cebril ve Allah'a kadar
 uzanan senedi vardır.

Yukarda bahsettiğimiz Mustafa oğ-
 lu Eyyub'un icazetindeki senedlerde baş-
 kalık olduğundan birini buraya almayı
 uygun gördük.

65) Bazı icazetlerde olduğu gibi bazı eserlerde Seyramî
 geçmektedir (Abdullah Laknavî, el-Fevaid el-Behiyye,
 145.)

66) H. D. 2/679-689

67) İmtihan 14 Temmuz 1323 (1907) de olmuştur. İcazetname
 tarihi 11 Haziran 1323 olduğuna göre, icazetten hemen
 sonra imtihana ilk mektep muallimi olmuştur.

1 — Yukarda belirttiğimiz gibi ve senedlerini bir örnek olarak verdiğimiz icazetler içinde Çarşambalı Ahmed Hamdi⁽⁶⁸⁾ Efendi'nin Hocazade Oflu Hasan Efendi'ye verdiği icazetnamede iki uzun seendin biri Yüce Allaha varmakta ve öbürü İmamı Güveyni'den sonra Ebu Talip Mekki'de son bulmaktadır.

2 — İcazetnamelerde görülen tenkide değer noktalardan biri de hocaların bazısı arasında tarihî bakımdan buluşmanın imkânsızlığıdır. Buna en canlı örnek Nasıreddin Tusi'nin ve bazan Kâtip Kazvini'nin Fahreddin Razi'den ve Fahreddin Razi'nin İmamî Gazalî'den okuduğunun bildirilmesidir. Razi'nin ölümü 603 H. 1209, Tusi'nin doğumu 597 H. 1201, Kazvini'nin doğumu 600 H. 1204 olduğuna göre F. Razi, Tusi sekiz ve Kazvini beş ya da iken ölmüştür. Beş veya sekiz yaşında bir çocuk nasıl icazet alabilir⁶⁹. Bu duruma dikkati çeken Ali Zeynelabidin Hasan İbn Musa'nın, Mahmud Nadim İbn Ömer Kemahli'ye 1318 senesinde verdiği icazetin onuncu kenar sayfasında Razi ile Gazalî arasındaki tarihî farka te-

68) Huzur Derstleri 2/709-711. Ebu Talip Mekki'den gelen Kelamcılar silsilesini takip ederek Gazalî, Razi, Curcanî, Mırzacan ve Halhaliden geçer, ötekisi, Yüce Allahtan başlar, Sarahsl, Merginanî (Hidaye yazarı) Kurderî, İbn Humam, Ömer İbn Nuceym'den geçer ve Abdurrahim Amidi'de iki sened birleşir. Ahmed Hamdi 1264 H (1847) de Çarşamba Biçme köyünde doğmuş, 1328 H (1910) da ölmüştür. 1295 te ruusu kazanmış ve bu yılda Beyazid Camiinde okutmaya başlamış ve 1312 de icazet vermiştir. Oflu Hasan Efendiye 1327 H yılında icazet vermiştir. 1326 da Canik'ten mebus seçilmiştir. H. D. 2/825 vd.

69) Ancak Kemal b. Humam Abdalberr b. Muhammed b. Şihniyi on yaşında iken okutmuş olduğu görülüyor. Abdulhay, Leknavi, el-Fevaid, 114 Çocuk 4-5 yaşında iken de okumaya başlar, ama on yaşında iken de kendisine aşağı derslerden icazet verilir. Yüksek ilimlerden icazet almak anormal bir durum gösterir.

mas ederek Razi'nin de yukarda verdiği-miz hocalarının silsilesi içinde Gazali'nin de bulunması gerekir. Ayrıca icazeti verenin dikkatini çeker ve bunun tedlis⁽⁷⁰⁾ olmasını düşünmenin büyük bilginlere yakışmayacak bir itham olacağını ileri sürerek, ancak onu manevî ustaz olarak anlamının uygun olacağını tavsiye eder.

3 — Ebu İshak İbrahim b. Ali Muhammed Kutbuddin 1221 (618 H.) de Tatarlar Nişabur'u istilâ ettiklerinde öldürmüşlerdir. Bu zat Fahreddin'in talebesi olup Muhammed b. Muhammed Nasiredin Tusi'ye hocalık ettiği söylenmektedir⁽⁷¹⁾. Sonra icazetlerde gördüğümüz başka bir yanlışlık da Tusi'yi, Kâtip Kazvini'nin talebesi göstermektedir⁽⁷²⁾. Oysa Tusi ile Kazvini arasında yaş farkının üç yıl olması ikisinin birbirine hoca olmasına menî değilse de bazı icazetlerde ve icazetlerin dışındaki kaynaklarda Tusi'nin Kazvini'ye hocalık ettiği zikredilmektedir⁽⁷³⁾. Böylece bazı icazetlerin Kazvini'yi Tusi'nin hocası göstermelerindeki yanlışlık düzeltilmiş olur.

4 — İcazetlerin bir kısmında ortaya çıkan bir yanlışlığın iki yönü vardır. İmamî Cuveyni'den sonra Ebu Talip Mekki onun hocası gösterilmektedir. Oysa başka icazet ve icazetlerin dışındaki kaynaklarda Ebu Talip Mekki Cuveyni'nin silsilesinde görülmemektedir. İkinci yanlış da Ebu Talip Mekki 386 H. (996) da vefat etmiş, İmamî Cuveyni 419 H. (1028 M.) yılında doğmuştur. Buradaki yanlışın menşel eski deyimli ile tashif yani ismin harflerinin benzemesinden yanlış yazılmış olabilir. Çünkü İmamî Cuveyni'nin babasının hocaları arasında Ebu el-Tayyib Sahl b. Muhammed Suglukî vardır⁽⁷⁴⁾. Cuveyni babasından okumuş ve tedrise başlamış olup sonra başkalarından da okumuştur. Ebu Tayyip denemek yerde Ebu Talip denmiş olma ihtimali vardır.

İcazetnamelerin ortak noktalarını, bazı özelliklerini ve tenkide şayan gördüğümüz bazı hususları gördükten sonra Buhârî Şerife ait önemli bir hadis icaze-

tinin silsilesini de görmemiz gerekli oluyor. Bu icazetteki silsile en kısa bir silsile olma özelliğini taşıyor. Buna «sened-i alâ» en yüksek sened deniyor. Bu hususta dikkatli çeken Hz. Peygamberle icazeti veren arasında ondokuz kişinin bulunması demek onüç asrı ondokuz kişi ile birbirine bağlama ve ulaştırma demek olup bu gerçekten önemli bir konudur. Bütün bu şahısların birbirine nasıl icazet verdikleri ilmî dereceleri ve birbirine nasıl ulaştıklarını yerimiz nisbetinde göstermeğe çalışacağız. Yukarda adı geçen Ebul Kemal Muhammed Atıf İstanbullu'nun verdiği icazette zikredilen hocasının ifadesiyle en kısa senedin silsilesi şudur :

EN KISA HADİS SENEDİ

- H. Peygamber Muhammed (570 - 632 M.)
 1 — Seleme b. Evka (Ö : 74 H. 693 M.)⁽⁷⁵⁾
 2 — Yezid b. Ebu Ubeyd (Ö : 146 H. 763 M.)
 3 — Mekki b. İbrahim (Belhi, el-Hanzali el-Burcumî Ebus-Seken Ö : 214)⁽⁷⁶⁾
 4 — İmam-ı Buhârî (Ebu Abdullah, Muhammed b. İsmail b. İbrahim (194 - 256 H. 810 - 869 M.)
 5 — Ebu Abdillâh, Muhammed b. Yusuf Firberî (231 - 320 H. 845 - 932 M.)⁽⁷⁷⁾
 6 — Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed Hummuye Şarahî (381 H 991 M.)⁽⁷⁸⁾
 7 — Ebul - Huseyn (Hasan) b. Abdurrahman (b. Muhammed b. Muzaffer Davudî Cemalul - İslâm)⁽⁷⁹⁾

70) Tedlis, hadis ilminde bir terim olup çeşitli izahlarından biri şudur : Hadis ilmiğinden değil, ilmiğinden daha yüksek seviyedeki veya nesildeki birinden nakletmek ve böylece ondan ilmiğini anlatmak letsmektir (Zamah şerh, Esas el-Belağ 192)

71) Dr. Abdülmeir Asem, Nasıruddin Tusi, 31, 74, Tusi, Tatarların istilasına kadar altı sene Nişaburda kalmış oranın felsefi kültüründen istifade etmiştir. (Beirut)

72) Muhammed Şadi b. Eyyup Amasyelinin icazeti ki bu icazette Fahreddin Razi'nin hocası Kemaluddin Semnani ve onun hocası Kemaluddin Yahya Nisaburi zikredilmektedir. Eğinli Hz. Muhammed Hulusinin icazeti (H. D. 2/746), Abdulkadir Rasid Efendi'nin icazeti (H. D. 2/711) Mahmud Nedim b. Ömer Kemahlı'nın icazeti

73) Katip Çelebi, Keşf el-Zunun 2/1063, Dr. Asem, age. 70, Vail b. Muhammed Hadimînin 1323 H. tarihli Ömer Vehbi Yalvacıdan aldığı icazet

74) İbn Haldikan, vefat 3/47, 167

75) Hudeybiye hadisesinde ölüme and içen yâğittlerdendi. 76) Tezkiretul-Huffaz 1/365. Vâferî Sadık, Ebu Hanife, Malik b. Enes ve İbn Cüreyc'den rivayette bulunmuştur.

77) Buhârî Şerifi, mDellifinden 248 H. de ve 252 H. de olmak üzere iki defa dinlemiştir.

78) 316 H. de Firberiden Buhârîyi dinledi. 88 yaşında öldüğüne göre 283 H. (895) te doğmuş ve 23 yaşında Buhârîyi dinlemiş oldu (Sezerat 3/226)

79) 361 de Buhârîyi Şarahî den dinledi (Sezerat 3/226)

- 8 — Ebul Vakt, Abdülevvel b. İsa Siczi (458-553 H. 1066 - 1158 M.) ⁽⁸⁰⁾
- 9 — Siraccuddin, Ebu Abdullah Hüseyin b. Mubarek b. Muhammed Zebidi Hambeli (546-631 H. 1151 - 1233 M.) ⁽⁸¹⁾
- 10 — Ebul Abbas Ahmed b. (Muhammed) b. Ebi Talip Haccar «548-657 H. 1153-1258) ⁽⁸²⁾
- 11 — Ebu İshak (İbrahim b. Ahmed b. Abdulvahid) Temuli Ba'li, Şami (710-800 H. 1310-1397 M.) ⁽⁸³⁾
- 12 — Hafız Ahmed b. Hacer Askalani (773-852 H. 1371-1448 M.)
- 13 — Şeyhulislam Kadı Zekeriya (b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriya) Ensari (826-925 H. 1422-1519 M.) ⁽⁸⁴⁾
- 14 — Muhammed Remli (Ahmed b. Ahmed b. Hamza Remli) (Ö: 971 H. 1563 M.)
- 15 — Muhammed Acemi
- 16 — Muhammed Ebil Meâli Gazzi
- 17 — Şinab Ahmed Attar
- 18 — Şeyh Hamid Attar
- 19 — Şeyh Muhammed Selim Attar Dımışki ⁽⁸⁵⁾
- 20 — Ebul Kemal, Muhammed Atif, İstanbullu ⁽⁸⁶⁾
- 21 — Hafız Üveys Vefa b. Muhammed, Erzincanlı (1277-1365 H. 1866-1946 M.) ⁽⁸⁷⁾

Üveys Vefa 1365 H. de öldüğüne göre kendisi ile beraber Hz. Peygambere varan 21 kişilik sened silsilesi 1355 yıllık bir süreyi kaplamakta ve birbirine bağlamaktadır. Bu kadar uzun bir zaman birimini, belki bazı aksaklıkları olabilir, birbirini gören şahıslarla birbirine bağlama olayını ve tarih yönünden kayde değer olacak bu durumu, Hadis ilmine ve onun icazete ve kaynağına verdiği öneme borçluyuz.

RESMİ İCAZETNAME

Şimdiye kadar incelediğimiz icazetnameler hususi surette hocanın verdiği, ama resmi bir vesika kabul edilen icazetlerdir. İcazetin resmen yani resmi ve idari makamlarca kabul edilmesi ile resmi icazet arasında fark vardır. Resmi icazetten kasdımız resmi bir okulun,

müessesenin, öğretim kurumunun mühürlü olarak verdiği icazettir. Böyle bir icazeti 1914 yılında medreselerin ıslah edilerek Hilâfeti'l-Âliyye medresesi adı ile kurulan yeni medreselerin yüksek ruhilâfeti aliye Medresesi Mutehassısîn kısmından alınmış resmi ve mühürlü icazetnamelerde müşahade edilen yenilikten bahsetmekle eski ve yeni icazetler arasındaki farkı göstereceğiz.

Süleymaniye Mutehassısîn Medresesinden verilen icazet eskilerinki gibi kitap şeklinde olmayıp tomar şeklindedir. Yalnız yazısının eni 28 cm. ve uzunluğu 150 cm dir. Eski icazetlerde görülen hususlar, alimlerin senedleri de bu yeni icazetlerde de vardır.

Ancak yeni icazetnamede bir yenilikle karşılıyor. Mutehassısîn'de

80) 465 H. (1072) de Davud'den Buhârîyi dinledi ve Davud'den en son hadis rivayet edendir. Bu tarihe göre yedi yaşında hadis ravisi olmuş bulunuyor (Şezerat, 3/226, 7)

81) Bunun da yedi yaşında rivayete nail olduğu görülüyor. Ayrıca başkalarından da rivayet etmiştir (Şezerat, 5/144) Ebu Ali Hüseyin b. Mubarek Zebidi, diye birisi daha vardır. Onun da senedi yüksek olup Ebul Vakıt'tan Buhârîyi dinlemiştir. Hanefî mezhebini iyi bilen biriydi (629 H 1231 M. de vefat etti. (Şezerat 5/130)

82) Ebul-Vakıttan İcazeti vardır, çok yaşamıştır (Şezerat 5/288) Zebidi'den rivayetli vardır.

83) Ebulabbas'tan rivayet ettiği söyleniyor (Şezerat 6/364). Bunu anlamakta biraz zorlama gerekiyor.

84) Uzun ömürlü ve büyük alimlerden biridir. Verilen tarihlerden 99 sene yaşadığı çıkıyor (Şezerat 8/136) 103 sene yaşadığının söylenmesi dikkatsizce bir ifade veya yanlış bir nakildir.

85) Şeyh Selim bu senedin en yüksek ve ravilerinin alını olduğunu söyler (H. D. 2/669). Yüksek sened bir kaç şekilde anlaşılmalıdır.

1 — Ravilerin azlığı, 2 — Ravilerin güvenilir (sık) olması, 3 — Ravilerin anlayışlı, alim olması, 4 — Ravilerin meşhur olması Bunların hepsini kendinde toplayan en mükemmel sened, İlim ile ravilerin azlığı bulunan sened en muteber sanılan İsnaddır (İbn Esir (544-606 H. 1149-1209) Cami ul-Usul min Ahadis el-Resul 1/59, 62)

86) M. Atif'in 1291 H. (1847) yılında Mısırda babası kadı İken bulunduğunu ve bir çok alimden okuduğunu ve bu arada aldığı icazetlerin içinde bunun en yüksek sened olduğunu ifade etmektedir (H. D. 2/669-680)

87) Erzincanda doğmuş ve İstanbulda ölmüş bulunan Üveys Vefa 1311 H. (1893) da Ebul Kemal'den icazet almış ve 1337 H. (1918) de Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Süleymaniye Medresesi Usul ül-Fıkh müderrisliğine tayin edilmişti. Arapça, Farsça ve Fransızca bilirdi Velihañ Yusuf İzzeddin Efendiye Hocalık etmiştir (H. D. 2/151 vd.)

ders okutan her müderrisin okuttuğu ders ve öğrencinin aldığı not bildirilmek ve her dersi okutan hocaya ayrı imza yeri açılmaktadır. Ayrıca, Meclis-i Müderrisin Reisi» ne de imza ayrıldığı gibi medresenin müdürünün (Dekan mukabili) de imza yeri ve imzaları vardır.

İşte bütün bunlardan dolayı biz buna «resmi icazetname» adını vererek ötekilerden ayrılmak istiyoruz.

İcazette imzası olan her müderrisin eski tarz tedrisi, kimin veya kimlerin yanında yaptığını ve hoca kendi hocalarının silsilesini vermektedir. Bir kaç hocadan okuyan ve senedlerini zikreden vardır.

Başka ve önemli bir husus da zamanın modern ilimlerini okumanın gereğini duyup diğer fakültelerde okuyanların buralarda okuduklarını da bu icazette zikretmeleridir. Muhammed Hamdi Elmalılı özellikle modern ilimlere ihtiyaç olduğunu ve bunun müslümanların önem vermeleri icab eden bir konu olduğunu icazette zikretmektedir (*)

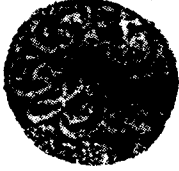
Süleymaniye Medresesi Tefsir ve Hadis Bölümünden Hafız Muhammed Şadı b. Eyyup Sabri Amasyalının aldığı icazet, şekil ve ifade bakımından Kelam Bölümünden alınan icazetin aynıdır. Ancak burada bir noktaya dikkati çekmek isterim. Yukarıda kendisinden bahsettiğimiz Ebul Kemal Muhammed Atif İstanbullu Tefsir müderrisi olarak görülürken, Hadis müderrisi Hemşinli Yusuf Nadir b. Abdulkadirin Hadis icazetini Ebul Ke-

maliden aldığını icazetin içinde ifade etmekte olduğunu görmekteyiz (**)

88) Bu icazetname Süleymaniye Medresesi - Mutehassisin Kelam Şubesi'nden 10 Cumadul-Ahire 1337 (1919) yılında tasdikli Batumlu Muhammed Ali b. Arif'e verilmiştir. 1335 Mayıs'ında Batumlu Mekremetlu Muhammed Ali Efendi Meşihatı İslamiye Dersvekilli tarafından yedinci dereceye yükseltilmiş ve 31 Ağustos 1335 de Sahn Medresesi Üçüncü sınıfının Mantık ve Ahlak müderrisliğine tayin edilmiştir. Eğer tarihlere bakacak olursak 1333 (1915) yılında «Kudvetul-Ulemail Muhakkikin» ünvanı ile İbtidai harfı tercih olunmuş bulunduğu göre Medreseden mezun olur olmaz, Mutehassisine girmiş olduğu anlaşılıyor. Bu icazette imzası olan müderrisler son zamanın en ünlü ve çağdaş zihniyete sahip medresenin üst seviyesinin son temsilcileridir ve bugün aynı müsbet çağdaş zihniyete ve ilmi seviyede böyle bir din alimleri kadrosunun olmaması memleketimizin bir çok problemlerinin yüzüstü kalmasına sebep olmaktadır. Müderrisler ve okuttukları dersleri: Muhammed Şemseddin b. Hafız Edhem Eşinli: Tarih-i Edyan İzmirli İsmail Hakkı: Tarih-i Felsefe-i İslamiye Ferid b. Ahmed: Tarih-i Felsefe-i Umumiye Muhammed Nureddin b. Ali: Tasavvuf Muhammed Hamdi b. Numan Elmalılı: Mantık Muhammed Şevketi: İlim-i Ruh Hüseyin Avni Arapçılı: Kelam Musa Kâzım b. İbrahim: Hikmet-i İlahiye Arif Fadil (Amasya Mebusu): Meclis-i Müderrisin Reisi

89) Muhammed Şadı Hoca 1303 (1885) de Amasyada doğmuştu. 1952 de Amasyada ölmüştür. Oğlu muhterem Muammer Ötker, Süleymaniye kütüphanesi müdürü, babasının iki icazetini tetkik etmem için iktiftiller. Birinci icazetini 1332 (1913) yılında Amasya mebusu Arif Fadil diye ön yapan Vezirköprülü Muhammed Arif b. Mustafa'dan almıştı. Bu Arif Fadil, Kelam Bölümünün Meclis-i Müderrisin Reisi olduğunu hatırlatmak isterim. Muhammed Şadı Hoca ikinci icazeti Süleymaniye Medresesi Tefsir ve Hadis Bölümünden almıştır. Meşihatı İslamiye Ders Vekâleti «Ders-i amdan Amasyalı Mekremetlu Muhammed Şadı Efendi» ünvanı ile kendisine İbtidai Harf Farççe müderrisliği tevcih etmiştir. Birinci Cihan ve İstiklal savaşlarına katılmıştır. 17. Teşrin Sanı 1330 (1920) İhzarı medresesi 1. ve 2. sınıf Arapça müderrisliği, 8 Teşrin Sanı 1338 (1922) Amasya İmam Hatip Mektebi Türkçe muallimliği, 12 Kanun-ı Sanı 1341 (1925) Amasya Orta mektebi din dersi muallimliği görevlerinde bulunmuş olup 31 Ağustos 1927 kadro kararı ile din dersi lağvedildi ve açıkta kaldı. Bundan önemli bir sonuç elde ediyoruz. Din dersleri kadrolarının lağvi ile lağvedilmiştir. 1942 yılında Amasya Beyazıt Kütüphanesine müdür olmuş ve ölünceye kadar bu vazifede kalmıştı.

بیتہ کورنٹس (میں)

الذَّجَبُ الْأَوَّلِيُّ

طرفزدن تصدیق اولندی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الحمد لله الذي نزل الفرقان على عبده ليكون
 للعالمين نذيراً وداعياً إلى الله بأذنه وسراجاً
 منيراً وبشر المؤمنين بأن لهم من الله فضلاً
 كبيراً فمَن تَسَكَّ بِعُرْوَةِ الْوَثْقَى وَحَسِبَ لَهُ
 الْمَتِينِ وَسَلَكَ جَادَةَ الْوَأْضَحَى وَضَرَبَ لَه
 الْمَبِينِ فَقَدْ فَازَ بِعِنَاءِ مَنْ نَبَذَهُ وَرَاءَ
 ظَهْرِهِ وَعَصْنَاءِ وَاتَّخَذَ لَهُ مَهْوَاهُ فَقَدْ
 هَوَى فِي بَحْرِ الشِّقَاءِ وَتَرَدَّى فِي مَهْوَدِ

الردى

الردى والعقلوة والتلام على جنيبه
 اشرف الانام سيدنا ابى القاسم محمد بن النبى
 الامى الذى حديثه فاطم للحضبان عند تغاير
 الافهام وتباين الاقلام طيبه يد ورفلك
 الاوامر والنوامى واليه يستند فى معرفته
 حقائق الاشياء كما هى جعل شريعته الفراء
 كنجرة طيبة اضلما ثابت وفرعها فى التمام
 فاطم من اتبعه وولاه وخاب من اعرض عنه
 وعاداه وعلى له واصحابه الذين كانوا مطالع
 انوار التنزيل وملا مع اسرار التاويل
 ونجوم الرواية وعرجوا فى معراج الدرية
 عم الشواهد العدد والاشقات واصحاب الصمد
 والاعتبار والتابعات وذو الارشاد

والعقل السليم والمتسكون بحبل الشريعة
 القويم. وعلى الذين سلكو استقبله وما بد لولا
 تبيد بلائنا. وأخذوا سنته وما حوّلوا نحو بلائنا
 هم ذرور العلم المرفوع والفضل المشهور
 اتابعوا فان العلم اشرف المآرب واعلاها
 والطف الرغائب واغلاها وطيب الكاسب
 وازكاها واهم الامور بالعناية واولاها
 قد بين الله تعالى شرفه وفضله وميز في
 الشهادة بالوحدانية حملته واهتبه
 ونبه النبي صلى الله عليه وسلم على علو
 رتبة طالبه في كلامه القويم
 واتفق العقلاء على ان العلماء هم الصادقة
 الاختيار في الحديث القديم قال الله تعالى

ق

في كتابه المكنون هل يستوى الذين يعلمون
 والذين لا يعلمون وقال تعالى لا شهد الله
 انه لا اله الا هو الملك ذو الجلال والاعزاز
 بالقسط وقال تعالى برقع الله الذين امنوا
 منكم والذين اتوا العلم درجات وقال تعالى
 انما يخشى الله من عباده العلماء وروى في
 مصابيح السنة عن ابى الدرداء رضى الله عنه
 قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم
 من سلك طريقا الى الجنة وان الملك كفة
 لتضع اجنتها رضى الطالب العلم وان العالم
 يستغفر له من في السموات ومن في الارض
 والجنان في جوف الماء وان فضل العالم
 على العابد كفضل القمر ليلة البدر على سائر

الكواكب وان العلماء ورثة الانبياء،
 لم يورثوا دينارا ولا درهما وانما ورثوا العلم
 فمن اخذ، اخذ بحظ وافر الى غير ذلك من
 الايات الصريحة والاحاديث الصحيحة هذا
 وان فضل العلوم هي العلوم الشرعية
 فقد جعل تحصيل تلك العلوم على وجه
 الاختصاص والحال في المدرسة السلطانية
 المؤسسة في دار الخلافة العلية
 ضاهاها الله مع جميع الممالك الاسلامية
 من كافة وبلية وقد رتب تلك المدرسة
 على ثلاث شعب شعبه النفس والحديث
 وما يتعلق بهما وشعبه الفقهاء وما يتعلق
 وشعبه الكلام والحكمة وما يتعلق بهما

ولما كانت الغاية من دخول الطالب فيها
 بعد تحصيله العلوم العقلية والعقلية
 والعصرية في بقية المدارس الاسلامية
 اكتسابه الاختصاص بالعلوم التي تقرأ في
 احد الشعب المذكورة جعل اعطاه
 الاذن الى الطالب الناشئ فيها مشروطا
 باعطائه الامتحان الشفاهي في كل سنة
 من السنين الثلاث وبألفه رسالة
 حاوية لبعض مباحث عين موضوعها من
 طرف المدرسين في شعبته والالت
 ممن حصل منها العلوم المشروطة برئيتها
 في شعبتنا مشعبه التفسير والحديث
 وحازت رسالته التي فيها القبول

أفاستحق أن يكون مأذوناً بسبب توفيقه
 إلى الامتحان الشفاهي والتحريري على وجه
 المرضي في حضورنا ومجازا بنشر العلوم
 التي انضمل سائدها على ما بنينه الفهم
 الزكي الجيد والاديب القوى المستعد
 للمافظ محمد شاذلي فندقي بن يوب صبري فندقي
 الامام شكري ورفقه الله لما يحبه ويرضاه
 المولى لعلي شوقا اختص الله هذه الامة
 المحمدية ببقاء انصهال الاخذ والاشناد
 حفظا للشريعة المطهرة الى يوم التشاد
 قال عبد الله المبارك الاستناد من الدين
 ولولا لقال من شاء ما شاء وقال سفيران
 الثوري الاسناد سلاح المؤمن فاذا اوبى اليه

اصلاح

سلاح فباي شيء يقاقل وقال الحافظ بن
 عبد البر الاجازة في العلم رأس مال كبير
 او كثير اعنى به السلف والخلف
 وقد اقفينا اثرهم فذكر كل واحد منا سند
 اخذه التفسير والحديث فيقول
 العبد الفقير الى الله الغني القدير
 مصطفى عاصم بن العالمة الشيخ محمد
 نصح افندي الاسلامبولي اجازني
 الفاضل الكامل والعال العالم
 المتوفى الى رحمة الله تعالى مسافرا في طوره
 بعد ان فاز باداء حجت الاسلام وحاز
 شرفا على شرف زيارة روضته سيد الانام
 عليه وعلى اله واصحابه وعلى جميع الانبياء

اجل التلامذة احمد حمدي بن العالم
 المرحوم محل افندي بن العالم المرحوم
 امرالله افندي الدوشنبه وي كاجازله
 قدوة العلماء ورئيس القراء الشيخ
 السيد محل غالب بن القاضى محمدافيد
 الاندلابولى حسبما اجازله علامة
 الروم والسباح في لجة العلوم
 الشيخ سليمان بن حسن الكريدي مثل
 ماجازله النخري الفاضل الشيخ ابراهيم
 الاسيرى نحوما اجازله الخبر الكامل
 على فكرى الاخضري المعروف باوزون
 على افندي حسبما اجازله المؤلف الجير
 ومترجم السير الكبير محل منيب العينباد

مجاناً

مجاز عن كاشف الاسرار التأويل
 ومحتوى انوار التنزيل لناصر الدين البيضاوي
 حافظ كلام الله الشيخ اسماعيل القنوي
 وهو عن شيخه عبد الكريم القنوي الامدي
 عن الشيخ محل اليمانى لازهرى وهو
 عن العلامة خليل اللقاني والشيخ محمد
 الزرقاني المالكيين والشيخ احمد المرحوم
 الشافى والاؤل عن ابراهيم اللقاني
 عن الشيخ نسالو الشهورى والاخيران
 عن محل البابلي عن سالو الشهورى
 عن نجم الدين الغيطى عن زكيا الانصارى
 عن حافظ ابن حجر العسقلاني صاحب فتح
 البارى شرح البخارى متصلا بسنده

الى افضل الانبياء عليه اكمل
التحايا

فيقول لعبد الفتير الى الطاف
ربه الغنى القدير ابو الحمال محمد عاطف

ابن مصطفي بن مينا القرق كليسا وى

عفا عنهم العفو الغفور العزيز القوى

يقدم ما حصلت شيئاً من مقدمات العلوم

في مولدى مستفيداً من والدى شاقق

العنايات الربانية الى بلدة ادرنه حضرت

مجلس الاستاذ العالم المتورع الحليم

الفاضل الكامل المدرس في جامع السلطان

سليم محمد امين حلى فندى شمساقق

الهداية الازلية الى بلدة قسطنطينية

صانها الله عن جميع الافات والبليه
فدشرفت مجلس سيدى واستاذى

العالم الفاضل النقى النقى الكامل الحاج

محمد امين فندى المغنيساوى رحم الله

الرحيمه للملك القوى

ولا زومت بحمد الله تعالى دروسه البريه

من وائل الخفة الى اخر الجلال وقرآنه

شرح الشافية والقدرى والدر

واصول الحديث ومبارق الازهار

وغيرها وقد جازنى كما اجازله

العالم الفاضل مصطفي شوكت افندى

الاستاذ مبولى وكان رحمه الله مجازاً من العالم

السيد عبد الرحمن بن حسين القربى ابا وى

وكان هو مجاز من السيد مصطفى بن عمر
 الوديني وكان مجاز من الفاضل ابراهيم
 الايبيري بسند المذكور
 ويقول مدرس الحديث يوسف نادزوني
 عبدالقادر الهمشيني العزيز بفيض الله
 دهرى زاده اكرمه الله بالحسنى وزيادة
 اروى صحيح البخارى سماعاً واجازة عن
 الاستاذ الكامل الفقيه والخير
 المحدث النبى ابي الحجاج السيد محمد عا
 الاسلامبولى حقه الله تعالى بلطفه اللين
 والجل قال حدثنا استاذى مالك الخلو
 الملكى مولانا الحافظ احمد توفيق الملكى
 قال حدثنا الاستاذ الاعظم السيد

احمد

احمد حازم النوشهرى حدثنا الاستاذ
 الاكرم محمد سعد المعروف بامام زاده
 قال حدثنا الاستاذ الاخفى محمد هبة الله
 التاجى حدثنا صالح الجينى اخبرنا محمد
 ابوالموهبت مفتى الحنابلة دمشق اخبرنا
 العالم الولى محمد بن بليان الحنبلى اخبرنا
 احمد الوفا فى الحنبلى عن محمد بن محمد طولون
 الحنفى عن الشمس محمد بن ناصر الدمشقى
 عن المسندة العالمة عائشة بنت محمد
 ابن الهادى الدمشقية عن مسند الدنيا
 احمد بن ابى طالب الجزار المعروف بابن الشيخة
 عن سراج الدين حسين بن المبارك الزبيدى
 حدثنا ابو الوفاء عبد الاول بن عيسى السجوى

الطروي حدثنا عبد الرحمن بن مظفر
 الداودي بسماعه عن أبي محمد عبد الله بن
 محمد الحموي بسماعه عن أبي عبد الله محمد بن
 يوسف بن مطر الفريزي بسماعه
 عن محمد بن سماعيل البخاري ح
 والاستاذ الأكرم محمد المذکور يروي
 مسلا بالجوين عن استاذة الاخيه محمد بن
 المشاليه عن محمد بن صالح الحنفياوى عجب
 محمد البديري عن الشيخ محمد بن علاء الدين
 البايلي عن محمد الجازي الواعظ عن
 محمد الغيطي عن الشمس محمد بن محمد البدر
 عن حافظ شمس محمد بن عبد الرحمن السخاوي
 عن محمد بن حمد التدمري عن الصدق محمد بن

ابراهيم الميذومي عن محمد بن الككخال
 عن محمد الحارثي عن محمد الفزاوي عن محمد
 الكشميهني عن محمد بن يوسف الفريزي
 عن محمد بن سماعيل البخاري
 فقوال الفقير الى رحمة ربه القدير
 محمد رشيد بن الشيخ دامن الحوصل الحسيني
 الامشقي اني قد قرأت على جماعة من
 المشايخ الكرام الذين ادركتهم بدمشو
 الشام قدس الله ارواحهم جلهم عند
 الشيخ محمد الخاني والشيخ سليم العطار
 والشيخ كرى العطار والشيخ احمد
 الشاطي وكلهم يروون عن علماء دمشو
 المشهورين الشيخ عبد الرحمن الكزبري

يروى مؤلفات الحافظ ابن حجر الترمذي
 جعلها شرح النخبة عن والده الشيخ محمد
 عن والده الشيخ عبد الرحمن عن ابنه
 الموهب الحنبلي عن والده عبد الباقي
 عن الشيخ جمازي الواعظ عن ابن ركامر
 المعمر عن الحافظ ابن حجر بسنده
 الموصول إلى سيد المرسلين صلوات الله

وسلامه عليهم أجمعين

ولما شاهدنا فيه من الاقتدار للتدريس
 والافادة للطالبين وان يجيز
 بذلك لمن يراه من المستفيدين انزاه
 كما اجازنا به مشايخنا الى نقل العلم
 الذي تلقاه عنا والى اسناد القول

الثابت

الثابت على وجه الحق من الينا
 تر بعد ذلك نوصيه بتقوى الله تعالى
 في السر والعلن على سائر الظروف
 ما ظهر منها وما بطن وان لا يقرأ
 العلم الا لله وان لا يعتمد في جميع
 اموره الا على الله وان لا يئسنا من
 دعواته الصالحة وان يقول الحق
 وهو يهدى السبيل وصلى الله على
 سيدنا محمد خاتم الانبياء

والمرسلين والهتف

وصحبتهم جميعين

امين

م

تفسير شريف
٨٤
٩ طبقات قرآن و طبقات مفسرين
٩ طقوزور

اصول احكام و فقار حاكم
٨٠
٩ طبقات شريف
٩ طقوزور

علا و مستط
٩
٩ طبقات شريف
٩ طقوزور

طبقات قرآن و طبقات مفسرين مدرسي

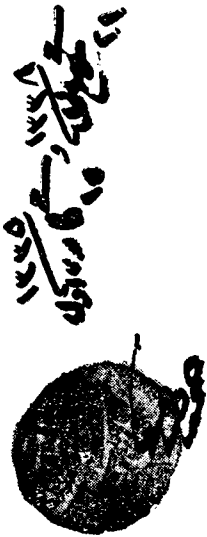
تفسير شريف مدرسي
٩ طبقات شريف مدرسي

اصول حديث و نقد رجال مدرسي

مدى البدو شريف قيوده مؤلفه شريف ابن اتمشدر

مجلس مدرسين شريف

مدى شريف عليهما تيمه مدرسين مؤلفه شريف

من يأسوه في رواية من جمع العلوم والهنر علقيا
 نقلتا أصليا ووعيتا حكما فخرنا احارة
 مباركة فينبهنا برحمتك الميم والكره وان يجر
 بخره علمه يوما ثوبا وعمدا عصا نهما غرا
 بارك في علمه في انفاست وخالس
 والى اعدت العلوم الكلمات واخرت
 شحرتناق واركب على من الحوالت ان
 الاستادة الالاء والامة الفضلاء ومنهم
 العالم الدول ذوالعلم النافع واهل الرفيع
 القدر الصابر وللقائل من الرب الشاكر
 ابي الذي يحيى من الحيوان والتواضع
 النافع للفقر والاعيان ابوب صرعي
 ابن صراع الباقوي ثم الامكي المدرس عبيد
 سر حاجه في امسيه وهوذا اذ العلم عجمه
 الفضلاء ابراهيم رشدي بن علي جانكلي
 الامكي اخذ عن صاحب النظم المصنف اجاز
 سن الرضي بن محمد الاناسي مجاز عجمه
 الفضلاء الحاج عماد بن علي الجودي مجاز

الاضاف من العلوم والادب والكل انما
 اشتهر في النان بطلعتي شكت انزي بن
 حيا فحق الاستاذون وسوقه اذ علمون
 السهر عبد العزيز بن الحسين آبادي
 مجاز زنده علم ووجيد ابراهيم بن مصطفى
 ابن الرومي مجاز فخره العلماء وهران
 الفضلاء امير محمد الاسيري لا ضروري
 وسوقه اذ علمون وسوقه الزواجر وهو
 البحر الزاخر الحاج علي بن يوسف الانوي
 مجاز عزيمه الحكيم المحقق والفيلسوف الموفق
 محمد بن يوسف الانوي المصنف سلا بن زكي
 اخذ عن علم العلماء ونظام الفضلاء عالما
 جملة الكور فخره على سهر مجازي امير زاده
 مجاز عن محمد حبيب التينا لودي وهو اذ
 عن شارج اشسته من الاداب فخره
 اخذ عن لودي الفلم فخره بن ابو بكر العسفي

والاجتناب من التزويب والانهام سبيل ولد اورد
 علماء ارضى كتابها بنى سدايلى وكان التعلم
 لا يكون الا بالاختذ عن افواه الضول والحاصل
 الا بالاستماع من شفاه ارباب الفضل والحال
 كما ورد خذوا العلم من افواه الرجال اقولوا له
 فقال من شاء ما شاء من المعال ولهذرتى
 العلماء بتسلسيل في الافادة والاستفادة
 الى عصرنا يذ اوبىب التيا والى عقدت
 بمجلس الافادة من قلة البضاعة راجيا من ائمة
 تعالى ان يكون ليل السداة وحضر محلة الفقه
 محمد عارف بن مصطفى الوردى كوبرى كوبرى كوبرى كوبرى
 بعارف فاضل معروف تاسيه الاخر المولى
 نجل الاستاذ حافظ محمد سادى بن ايوب
 صبرى لياطوى ثم الامسى واعنى في تريس
 بعض العليم كقطاعة واتم ما تورث خذ
 من العيون بحسن العادة حتى استجارت منى قلنا
 من اى ابله تحسنت فله وان لم اكن ابله
 لان استجيرة فضلا عن اجير فاجرت له بان بروكى

Hafız Muhammed Şadi b. Eyyub Sabri Batumî'nin Vezir Köprülü Amasya
 Mebusu meşhur Muhammed Arif b. Mustafa'dan 1332 (1913)'de almış olduğu
 icazetin suretidir.

الحمد لله الذي علم الانسان ما لم يعلم
 جعل القرآن نوراً في القلوب
 حلية للنبي آدم كواشف بالقلوب
 وامتداداً وامتداداً على رسولنا محمد الذي
 حقائق المعارف وبرزت مكتوبات وقائق
 العذوبت وعلى آله وصحبه الذين ملأوا اصناف
 اصناف المناظر ومفاتيح الصنائع
 من اجل المناقب وعظام الماشق وانما بعد
 فان اهل صفة نورانية بها يحصل التوفيق
 والتمسك بالدين والاحكام والصفة رابطة
 بها يحصل التوفيق الى غاية ما يمكن من الكمال
 البشرية وان علماء الشريعة والدين على الله
 ورجعهم الى ابي العليين لولاهما لواجبهم
 في استنباط القواعد الشرعية والاصول الدينية
 وتدريب المذاهب الفقهية والعلوم الالهية
 ايضا من الذين والاحكام الالهية كما كان عليه
 في الايام الجاهلية ولم يوجد المعرفة اطلاقاً

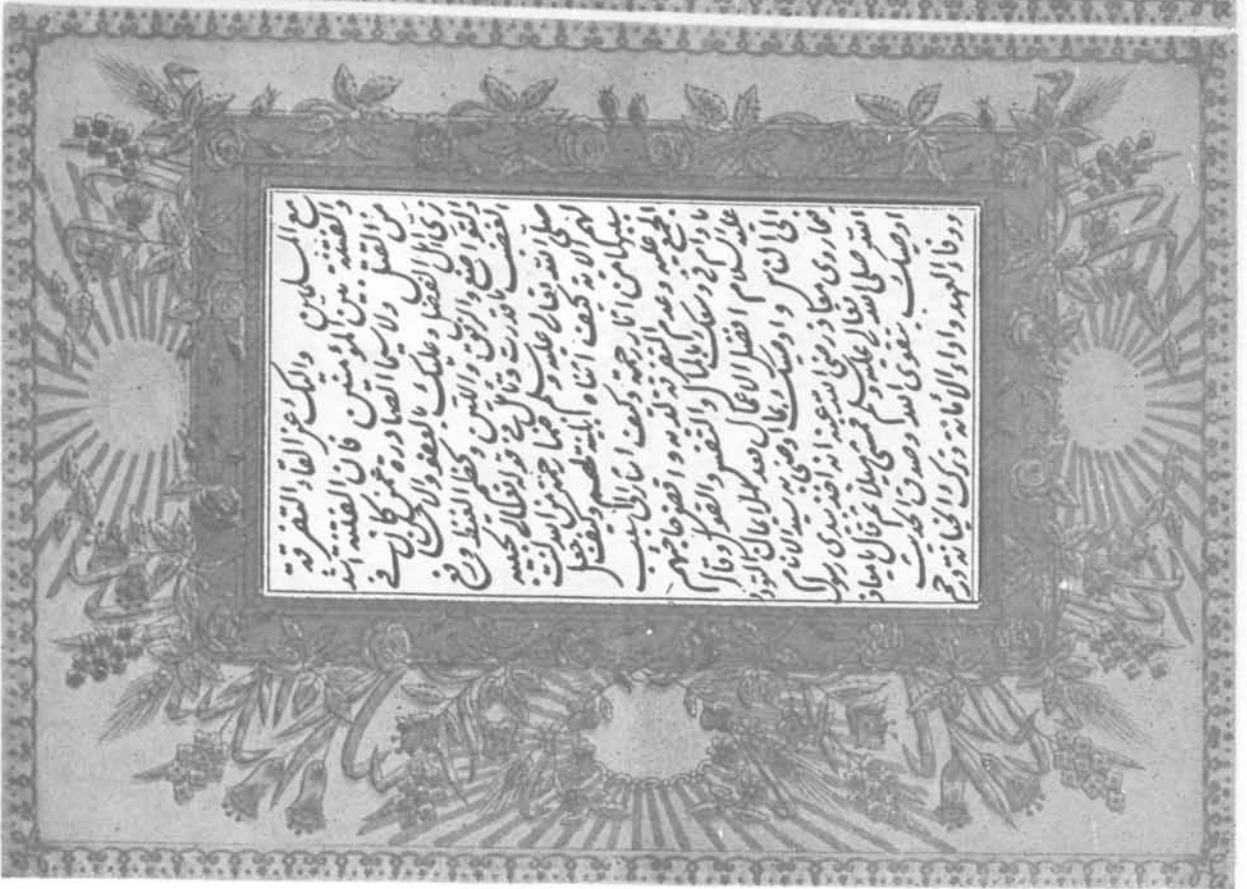
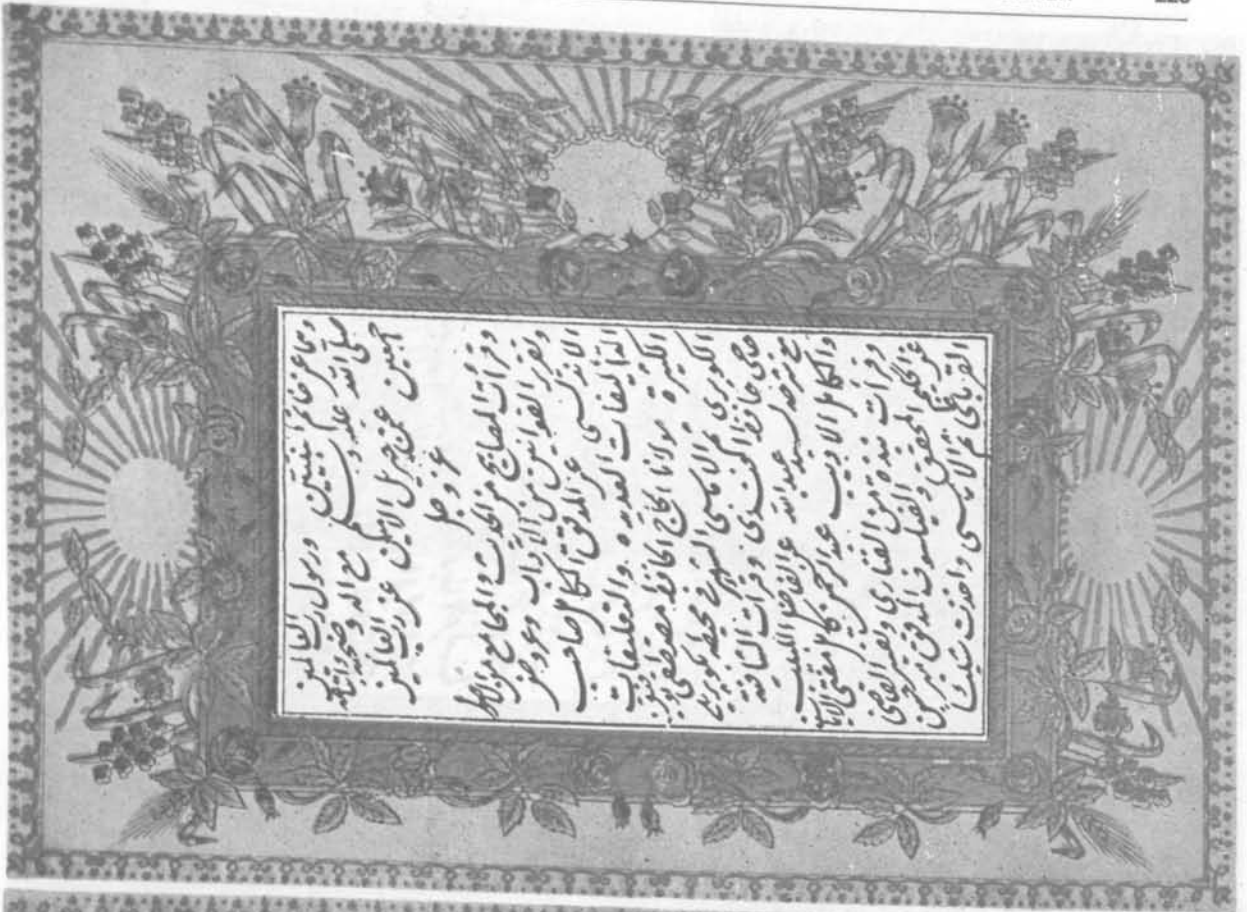
Aslınu Süleymaniye Kütüphanesi Müdürü oğlu Sayın, Muammer Ülker
 vermiştir. Hafız Muhammed Şadi'nin iki icazetini iki icazet sahibi olanlara
 örnek olarak verdik.

الشرح على زيادته من حيث جملته والادنى
 واخذ الصفا يفتي في غير المذكور عن مولانا احمد
 ابن محمد نقاش ابادي ما دلنا من خطه في
 من حضرت علي الكوراني ودين العابد الكوراني
 ومما قد اخذنا عن شيخنا الميرزا محمد بن محمد الكوراني
 المصطفى عن غيرنا محمد بن محمد بن محمد الكوراني
 عن جمال الدين عماد الدين بن محمد بن محمد الكوراني
 الملية والدين العلامة الدواني عن شيخنا
 الدواني ومظهر الدين الكازرني بن محمد
 الدين الكلت ناري وممغزون بن محمد
 من علماء علوم العلامة السبزواري الكوراني
 عن سبزواري السبزواري عن شيخنا
 الرازي عن العلامة السبزواري عن شيخنا
 الطوسي عن مولانا عماد الدين الكوراني
 عن الامام محمد بن محمد الكوراني عن جمال الدين
 استحق عن علماء الدين بن محمد بن محمد الكوراني

من علماء الدين بن محمد بن محمد الكوراني
 عن جمال الدين عماد الدين بن محمد بن محمد الكوراني
 الملية والدين العلامة الدواني عن شيخنا
 الدواني ومظهر الدين الكازرني بن محمد
 الدين الكلت ناري وممغزون بن محمد
 من علماء علوم العلامة السبزواري الكوراني
 عن سبزواري السبزواري عن شيخنا
 الرازي عن العلامة السبزواري عن شيخنا
 الطوسي عن مولانا عماد الدين الكوراني
 عن الامام محمد بن محمد الكوراني عن جمال الدين
 استحق عن علماء الدين بن محمد بن محمد الكوراني

انقلبه واعلمه مصطفی فی ریح الکا مع عبد الله الادود
 نورته قرهما فی البکرة والنسبی وقرات منه
 الصدوقهات وشرح العقاید الغنیة
 الهدایة للقاصی میر وشرح العقاید الغنیة
 لجلدانی الدورانی والبرهان للکلبی والبرهان
 من الامم وبعثی من الهدیة وهو قد خد
 العلوم الا جلاد السیدیه والاسانده الغنیة
 سنه المکتب والبرهان نادره الفکک
 وهیة الزمان ونکته عقاید المدونه فی صحف
 الاسکان وروایان من قال من الکلام یقدر
 نوع الاسان یوسف صفا والسن افسه
 التکوئی انعامه اسد قالی وانا لک عا شای
 وشمه کان حازم البریایة العینه العلیة
 المور المکتب والبرهان قاصی کرمی الیز
 اقتدی ای شمس نظام ستایة نورته راد
 اکره سید قالی والزیاد وشمه کرمی
 انا عن الکفیف القصر فرغته وکلمات کرمی
 اجمال الیظن وراهنه حلا شای وعبث

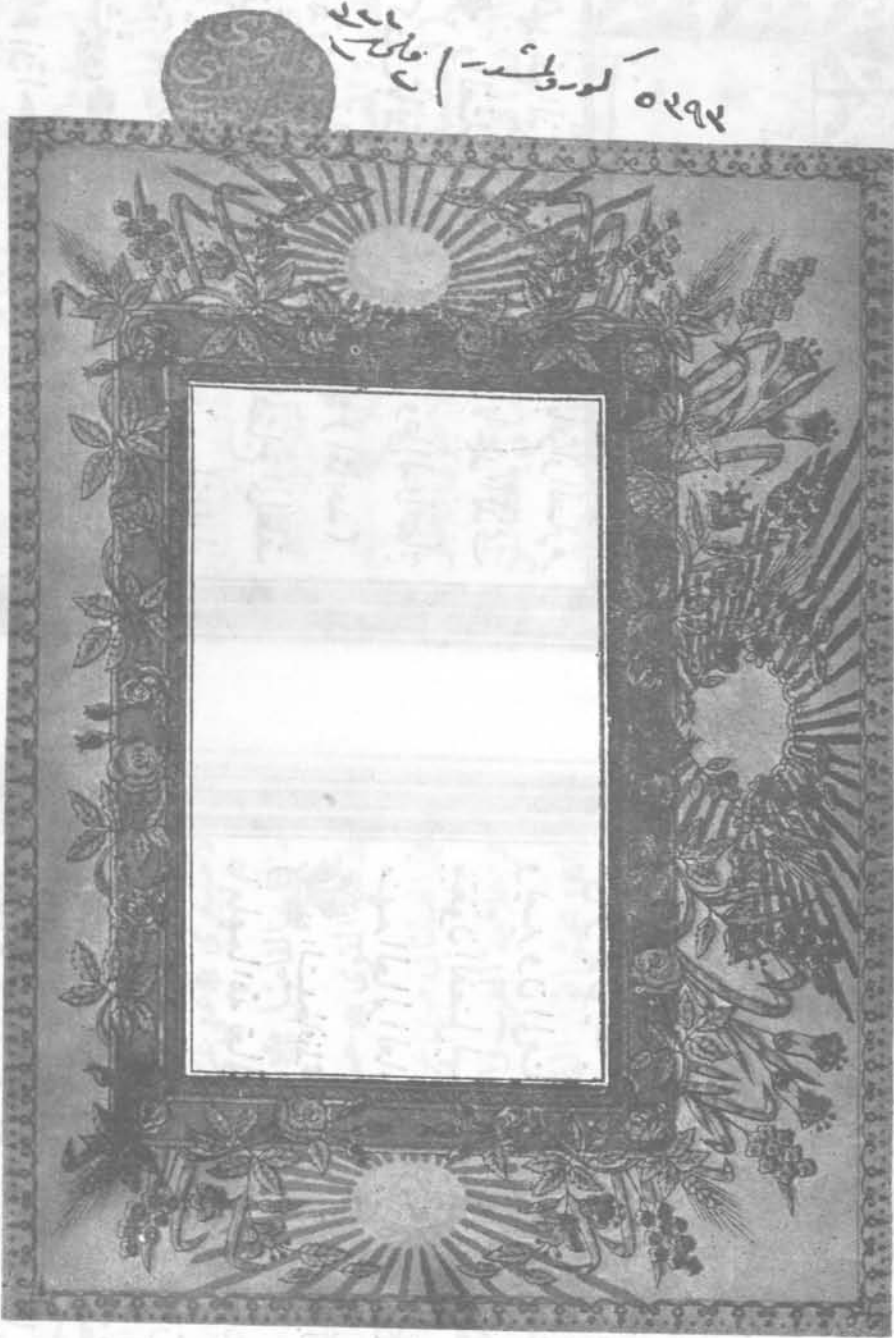
من الجاری ممن هو فیر الدهر واولاده وایحی ک
 زمانه صاحب الفنون وعبث الافاده لهنه
 جلال الکتاب والیر سیدنا امدید ویزدی
 الاثر اسمعیل صلی الله علی النبی نوره
 معصمه وقرات سنه من ریح الهدیه من
 الکلمه واشکال التالیس من الهدیه
 تمن هو حلال المشکلات ومیسر الحفظ
 وکاتبه اسرار العیایة انا لک صفا لرضی
 الاستا بنوری
 وقرات سنه من ریح التهنید معصمه
 الکلمه عن من هو باقت نکات التالیس
 وکاتبه الجا لرتویة العلم السیر
 بسهری حلا شای منقفا السیر لطلوبه
 وقرات الطول ریح التهنید لفقنا انا عز
 انقل السهر حلا شای الجا لک کرمی حلا شای

الشيم وحفظ نور ودين الكلام وصال نام
 انقلبه في القوان وحف الاقوام وفتح من
 اوتوح ذنير الامل وحسن العمل وانهاك من
 ان شتم مسلما وقصدن كاذبا ويكفر صائقا
 وتقصي امانا عادلا وان تقصد غا الا من
 يامع ذ اذكر الله عن كل حج وجرار وديت
 بكل زين فوبه التبر بالستر العلية بالذ
 ارواه ابيه تمي رحمه الله وارحوم من الفخار
 ان لا ينف في نسي سكان الاجابه عر
 دعاه الخالص برنا لا نزع قلبنا بعد
 اذ هديت وجهنا من كذبتك روجه
 انك اذ انت الوهاب برنا انظرنا
 ولوالديننا وللمؤمنين والمؤمنات
 يوم يقوم الحساب لا اله الا الله محمد
 رسول الله فركلتنا ان نارا الله وحده

على العالم وعلى رسوله وآله افضل الصلوات
 والسلام له سنة منتهى وفتحين
 والحمد لله والفضل من بجزرة
 المحمود والحمد لله
 من انزل الواسع والحمد لله والحمد لله
 من انزل الواسع والحمد لله والحمد لله
 من انزل الواسع والحمد لله والحمد لله

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ
 آيَةٌ مِنْ سَيِّمَاتِهِ وَأَيُّهُ
 بِنِسْبَةِ الرَّجْمِ الرَّجِيمِ

الهدى الذى شرح صدور العلماء بانوار العلوم
 والصلوة والسلام على سيدنا محمد الذى
 كشف بانذار الخصماء المومر وعلى اله واصحابه
 الذين هم فى الاقتداء كالنجوم (اقابعد)
 فيقول العبد الضعيف المحقير المحتاج الى لطف
 ربه القدير (احمد حلى) ابن مصطفى الجهار
 شنبوى عاملهما الله تعالى باحسانه القوى
 ان احسن ما يطلب وانفس ما يرغب
 هو العلم الذى يتميز به العالم من الجاهل وبه

منقو

يرقى المرء الى اعلى المنازل ولذا قال الله عز
 وجل هل ينستوى الذين يعلمون والذين لا يعلمون
 وقال النبي صلى الله تعالى عليه وسلم
 فضل العالم على العابد كفضل القمر ليلة البدر على سائر
 الكواكب ومن شتم لن تزال طائفة
 من الرجال يطلبونه مع شدة الزحاح
 ويسبرون الى منازلهم كالنجوم فى السماء
 يتبعون الفضل ليهتدوا به الضلال فى الظلماء
 منهم العالم العامل والقاضى الكامل
 السبى حافظ محمد خلو من عبد الواحد اليربوعى
 عاملهما الله تعالى بلطفه الترمذى قد
 حضر مجلس هذا المسكين ولازم تقرير
 درسه منذ شهر وسنين لينظمه فى
 سلك الاسناد ليأخذ سبيله لما قيل
 من لا سند له كمن لا نسب له

واستفاد لدي نبذة من العلوم العقلية والنقلية
 ثم استجاز ان يروي ما تلقاه لدي ❀
 ويسند ما صح روايته عنى ❀ فاجزت له كما
 اجازنى العالرا العالم ❀ والبحر الشامل ❀
 فريد عصر ❀ ووحيد دهر ❀ فارس ميدان
 التحقيق ❀ وصاحب غايات التدقيق ❀
 قدوة العلماء و رئيس الفضلاء ❀ السيد
 (أختمنا شاكراً) الاسلامبولى بن خليل
 الزعفرانى ❀ عامهما الله تعالى بطهفه الخ
 والجللى ❀ كما اجاز له الكامل الماهر ❀
 والجامع بين علمى الباطن والظاهر ❀ نادرة
 زمانه ❀ وعلامة اوانه ❀ رئيس العلماء و امام
 القراء ❀ الشيخ السعيد محمد غالب بن الفاضل
 محمد امين الاسلامبولى ❀ افاض المولى
 على من يجتهدا بحال ❀ كرمه العالى ❀

ح

كما اجاز له علامة الزور ❀ والسنبا فحجة العلوم
 ❀ الشيخ سليمان بن حسن الكريدى ❀ عامله
 الله باحسانه الابدى ❀ كما اجاز له المبر
 الكامل ❀ والبحر الشامل ❀ الشيخ ابراهيم
 الاسبيرى ❀ عنى عنه الملك البارى ❀ حسبما اجاز
 له الخبير الفاضل ❀ عنى الفكرى الاخضر ❀
 مذهب القوى ❀ حسبما اجاز له العالرا الكامل ❀
 محمد العينتابى صبين عن اخذ العتابى ❀ مجاز له
 عن علامة العرب والجم ❀ كما شفا سرا را تاويل
 ❀ ومحنى نوار التنزيل ❀ الشيخ اسمعيل القنوى
 ❀ وهو قد اخذ عن الفاضل الكامل ❀ الشيخ عبد
 الكريم القنوى لامدى ❀ وهو عن الشيخ عثمان
 الديورى ❀ عن الفاضل الثاروى القصرى ❀
 عن مؤلفنا رجا فندى لامدى ❀ شارح الظرفية
 المحمدية للامام التتلى الجلى محمد بن پير على ❀ عن الخبير

صاحب الخبر عبد الرحمن الامدى * عن مولينا منلا
 جلبى الامدى ومجى الدين * وهما عن عماد الشروينى
 * عن مولينا حسين الخطالى * عن مولينا ميرزا جازان
 عن الفاضل جمال الدين محمود الشيرازى * عن العلامة
 جلال الدين الذوانى * عن مجى الدين الكشكشكارى
 * عن استاذ العالم خاتم المحققين * وسيد
 المدققين * السيد الشريف الجرجانى * عن
 مولينا مبارك شاه * عن المحقق قطب الدين
 الرازى * عن العلامة قطب الدين الشيرازى
 * عن التصير الطوسى * عن كتاب القزوينى *
 عن الامام فخر الدين الرازى * عن الامام رجب
 الاسلام الغزالى * عن ابى العالى عبد الملك ابن
 يوسف الجوينى * عن الامام الهامر ابي طالب الكونى
 رحمه الله تعالى واسكنه الثنا فى غزوة الجفنان
 * واخذ ذلك الجهد العارف علمى التفسير

والفقه ذاللتورى * عن الشيخ اسمعيل القزوى وهو
 عن شيخه عبد الكريم القنوى لامدى * وهو عن
 الشيخ عماد اليمانى لازهرى * عن الشيخ عبد الحى الشيخ
 عبدالرحيم * فالشيخ عبد الرحيم عن الثورى *
 وهو عن عمر بن نجيم صاحب النهر * والشيخ عبد
 الحى عن على المقدسى * فالشيخ المقدسى وعمر بن
 نجيم عن العلامة شهاب الدين احمد يونس الشهير
 بالسنبلينى * عن العلامة عبد البر بن شيخه *
 عن المحقق الامام كمال الدين ابن الهمام * عن الشيخ سراج
 الدين عمر بن على الشهير بقارى الهداية * عن الشيخ
 علاء الدين السيرامى * عن السيد جلال الدين
 شارح الهداية * عن شيخه علاء الدين عينا لعزير
 البخارى صاحب الكشف والتحقيق * عن
 استاذ العلماء حافظ الدين الكبير صاحب الكافى
 والكبرى * عن العلامة شمس الائمة الكردى *

عن برهان الدين صاحب الهداية* عن شمس الائمة
 المترخسى* عن شمس الائمة الخوارزمي* عن القاضي اب
 علي العسفي* عن الشيخ الامام ابن بكير بن محمد بن الفضل
 البخاري* عن الامام عبد الله المستبدموني* عن
 عبد الله ابى حفص البخاري* عن ابى عبد الله محمد بن
 الحسن الشيباني* وهو عن الامام الاعظم*
 والهما ملاحف* (ابى حنيفة نعمان بن ثابت)*
 وابى يوسف* والامام الاعظم اخذ عن حماد بن
 سليمان* عن ابراهيم النخعي* عن عطية وابى عبد
 الرحمن بن الاسود بن زينة* وابى عبد الرحمن بن عبد الله
 بن جبيب* والاولان اخذوا عن عبد الله بن مسعود
 رضى الله تعالى عنه* والثالث عن علي بن ابى طالب
 رضى الله تعالى عنه وكرم الله وجهه* وهما عن
 خاتم النبیین* وسيد الاولين والاخرين* صل
 الله تعالى عليه وسلم* وهو توفى عن الملك المكين

جبريل

جبريل الامين* وهو عن رب العالمين* جعلت عظنه
 وعلت كلمته* واخذ الحديث متنا واصولا ايضا عن
 شيخه اسمعيل القنوي* وهو عن شيخه عبد الكريم الفزري
 الامدى* عن الشيخ محمد الباقى لارهرى* وهو عن
 العلامة خليل القفاني والشيخ محمد الزرقاني لما كتبه*
 والشيخ احمد المرهورى الشافعي* والاول عن ابراهيم
 القفاني* عن الشيخ سالىم الشهرورى* والاخيران عن محمد
 الباقى* عن سالىم الشهرورى* عن نجر الدين الغيطو
 * عن زكريا الانصارى* عن الحافظ بن حجر صاحب
 فتح البارى شرح البخارى* عن ابراهيم التنوخى*
 عن احمد بن ابى طالب* عن ابى عبد الله حسين بن
 مبارك* عن ابى الوقت عبد الاول عيسى لهروى*
 عن ابى الحسن عبد الرحمن بن المظفر الداودى*
 عن ابى محمد عبد الله المترخسى الجموى* عن ابى عبد
 الله محمد بن يوسف بن مطر الفهربرى* عن

امام الائمة وشيخ حفاظ الائمة ابو عبد الله محمد بن
 اسمعيل البخاري عمو، متصلاً بسنده الى افضل الانبياء
 عليه اكل الخاقيا عمو قال ابن يوسف اخبرنا محمد بن
 اسمعيل جامع الصنيع مرة بفرور ومرة بخاري
 عمو واخذ ايضا صحيح مسلم عن شيخه بالاسنادى
 الماخى الى حافظ بن حجر عمو قال اخبرنا القنوخى
 عمو قال اخبرنا ابو الفضل سليمان بن حمزة عن علي بن
 الحسين عمو عن حافظ ابى الفضل بن ناصر عمو عن
 ابى القاسم عبد الرحمن عمو عن ابى بكر محمد بن عبد الله
 الخوزنى عمو عن مكى بن عبد الله التيسابورى عمو
 عمو عن مؤلفه مسلم بن الحجاج القشيري عمو (هذا)
 عمو يقول العبد الفقير عمو الحاج الى العتبة القدير
 عمو ابي اخذت نبتة من العرف والخوف في بلدة عمو
 ثم سافقتي حسن الهمة الى بلدة اماميه وقرأت
 فيها بابا من الخوف والفتنة من العالم العالم عمو

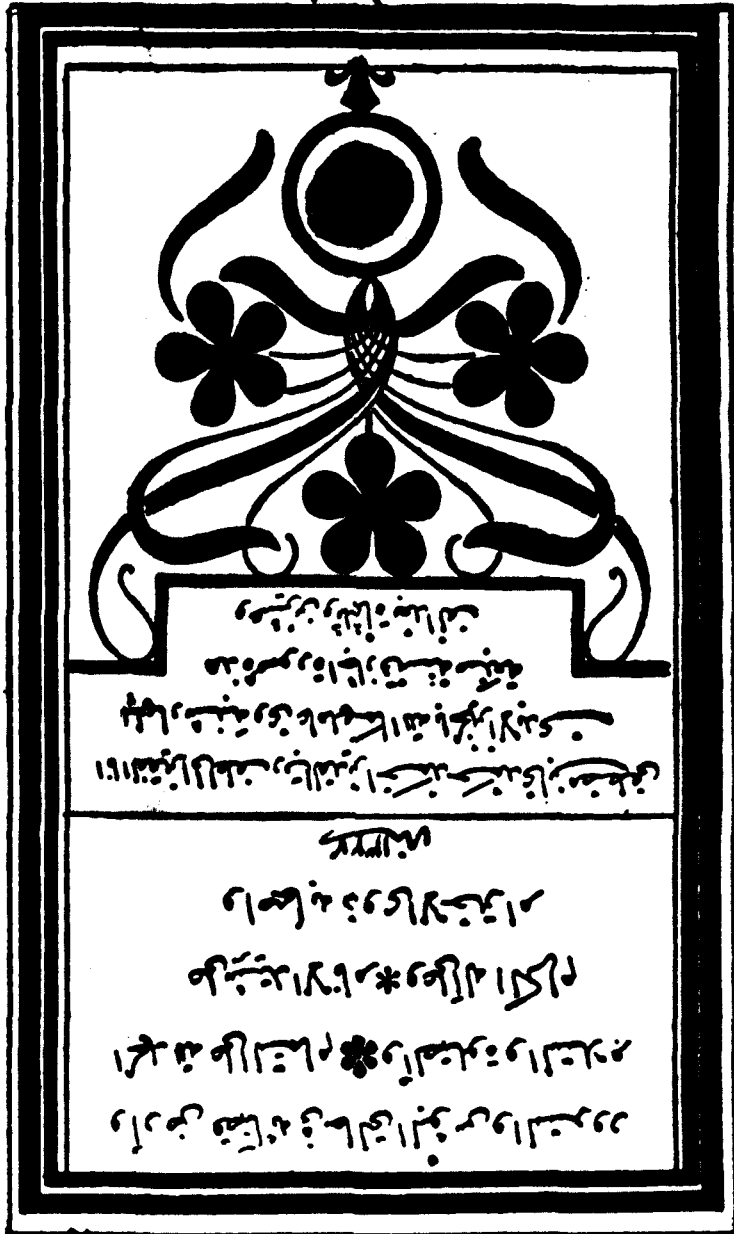
والبحر الشامل عمو على اقدى الخربوزى عمو ثم قادي
 الشففى الى اخذ العلوم من الاسانذة الكرام عمو
 والجهابذة الفخام الى القسطنطينية عمو صانها
 الله من الافات والبلية عمو وحضرت مجاشر
 العلماء العظام عمو الذين هم في اتباع كالاتلام
 عمو منهم العالم الفاضل عمو المسبوق ذكره الشامل
 عمو السيد احمد شاكرا اسلامبولى عمو ومنهم
 العالم المحقق والفاضل المدقق عمو المشار بالبنان
 عمو المستشار شيخ الاسلام عمو المرحوم المغفور
 ددو يش على اقدى عمو دامه الله بلطفه العلى عمو
 ومنهم شيخ العلماء وامتاز الفضلاء عمو المستشار
 الاسبق الحاج نجيب اقدى عمو غفر الله له وجعل الجنة
 مثواه عمو ومنهم العالم العابد والفاق الزاهد شمر
 الفضلاء المرحوم اسمعيل اقدى الظونسيوى عمو اكرمه
 الله بكرمه الابدى عمو ومنهم فائق الاقوان وفارس الميدان

سلطان المحققين * وبرهان المدققين * الحاج احمد
 نورى المشهور بتوقا دى زاده * احسنه الله بالحنو
 والزيادة * ومنهم العالم المغفور ومجاور الرسول
 * علامه زمانه وفريداوانى الحاج حسن صبرى افندى
 الزيروى * غفر الله له * ومنهم العالم المحقق *
 والقيلسوف المدقق * قدوة العلماء ورئيس الفضلاء
 * عبد الكريم افندى لاماسوى * احسن الله ثراه
 . وجعل الجنة مثواه * ومنهم العالم الكامل والبر
 الشامل * محمد الحاج محمد افندى الملا طيوى * اكرمه
 الله بطفه التسمدى * ومنهم العالم العامل والغير
 الكامل * عثمان افندى الظومسيوى * عززه الله بته الاثر
 * ومنهم العالم الكامل * والبحر الشامل * حسين زافندى
 الكافى * ومنهم الهادى * من اخذ التواصي * اجبتك
 ايها الاخ بقوى الله وطاعته وحفظ حقه * والتبهد
 عن اضاعته * وتوق مها لك المعاصى * منيبا الى

مالك

مالك التواصي * حتى تيسر لك الحصه * ويغيب عليك
 ابواب النعم * قال الله تعالى * ولو ان اهل القرى
 آمنوا واتقوا لفتحنا عليهم بركات من السماء والاثر
 * وروى انه من اخلص لله اربعين يوما فجزت
 له ينابيع الحكمة من فواجده * ويزين طلك بالفكر
 والحلم والعمل * ولين نيمك ودع طول الامل
 * وابدا بالصلاة على النبي المختار * حيث
 المطالعة * وادب في الباخنة ونخها عن المنازعة
 * وتزى بشعار العزة وزى الوقاد * وانا
 عن خصف الذل وما يدعوى الى عار الصغار *
 * قال امير المؤمنين على بن ابى طالب * كثر
 الله وجهه * استغن عن شئت تكن نظيره
 * واحص لمن شئت تكن اسيره * وليكن العلم
 لبيل اهز واقدم * والظالم الضايق احب
 واكرم * وابغ رضى الله تعالى فى كل الامور

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or reference.

عن دلائل النجاة صورة الاجازة

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي جعلنا قبالاً للخطأ والصلاة والسلام
على سيدنا محمد الذي اوتى الحكمة وفصل الخطاب وعلى آله
وصحبه الذين هم صداة طريق الحق والقصوب بحسب
فائق قد اجرت بقراءة دلائل النجاة من اللآورد والادعية
والاحزاب فعلى الحقيقة انها سبب للنجاة خصوصاً
التصلاة المنجية من الالوهال والمهالك في عرضة

القيمة الواجزة بهية
ورخصة خطيرة كما اجازني اوستاذي الشيخ المنتسب
بطريق الشاذلية الحاج احمد فندي البدر الاقرشي هري

اللهم اغفر لنا ولوالدينا ولجميع المؤمنين والمؤمنات
وارحمنا واحشرنا مع الذين انعمت عليهم من النبيين
والصديقين والشهداء والصالحين وحسن اولئك
رفيقاً

وانفق فقير الحقير السيد الحاج ايوب الصبري
بن صالح افندي البطومي المتوطن في الامتة

صورة الاجازة عن قصيدة البردية

بسم الله الرحمن الرحيم

بسم من يخبه احشر العاشقون وبذكره آنا، الليل اطرا
النهار يطربون وبجذ من او قد مصابيح قلوب العشق
بشمعة محبة محر كعبه العاشقين وروح العارفين

صلى الله تعالى عليه وعلى آله وصحابه جميعا بما يحب
 ومن العلوم عند أهل الكبرياء من الرجال ان فضل
 البرية على من القصاصه كفضل الفارس على الرجل
 ما آسفين الزمان مذكرت الالهة مثلها ولا سمواتها
 الوقت من ترفنت الملائك نظيره ولا در القائل

نظم

وخرنا ربنا بصا لعلمه هو الحي الذي انى بدى علم
 هو اللوح الذي تكلم العيون ان لا التجري التروع منه ما بجم
 واجعل مداويه ذريقة الضعفا واجعل حجة وسيء الام
 قصيدة بدت بطرفة ختمت وما طلبت بها الاضواء للكرم
 هي العروس لها بعلم البشير والمها فيه في العرس والجمع
 هي النقوش لها كتبت اللكك كما نقشت في اللوح والقلم
 وكن القارئ واحدنا اطال بهما وابدل بامرهما من الغم

يارب ادفع بالمصطفى كراكن الصبا ذصير اروع الكرم
 الطيف بنان بجمرة الطعنى كمن لنا رازقا محميا عطيا
 يارب انزل سما حيت كرا على النبي ربيع الجاه وهم
 والال والصحب واجعل رشدهم ام يوما يؤمن الان الاحب واحم

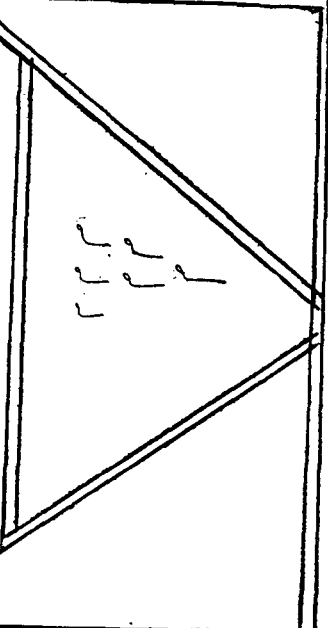
تمت النظم

واجازنى على قررتها
 باجرا رشاطتها الآتية ليكون النفع كانية كما اجازنى
 اوستاذى الشيخ بجوى الادعلم فندى الاما سبه وى
 وهو قد اخذ الاجازة عن الفاضل الكمال السيد القادر
 افندى وهو قد اخذ من المحدث العالم المحمد بنو القاهم
 وقد اخذ عن الشيخ محمد بن المحدث عن محمد بنو القاهم
 فى وقته الشيخ عبد العزيز الكنبرى عن ابيه العالم
 الكبير شيخ محمد الكنبرى عن الفاضل الشيخ احمد بن عمن

من دققوا الاستاذ بن ابى الموهوب الخليلي عن ابى بيه الشيوخ
 عبد الباقي الخليلي عن شمس الدين العيدان عن الشيخ الطيبي
 كما ان الدين بن حمزة الحسيني بن ابى العباس ابن السهادي
 عن ابن عجبته النحوي عن الامام اشير الدين ابن حنبل عن جعفر بن عوف
 الامام الكبير العارفي الشافعي عن شرف الدين ابو عبد الله
 محمد سعيد البصيري زوجه الله عليه وعلية لم جمعين
 اعلم ان الاخلاص اقدم شرطه قرأته البدوية ثم
 الوضوء والتزنية واستقبال القبلة المنية والحفظ مع
 الوزن بالامننية ودفعة في تضيي الفاظ الدرزية
 ولا حطة معانيها بالجهرية وكون القارء ما دونها
 من العالم للنسب الى سلسلة العلية
 وتكرار الصلاة التي صلى بها الناظم في آخر كل

بسبب على خبر البيرة واذا اجتمعت هذه الشروط
 فاقرأها بكل مغلوب ومعلوج وسقيم وكل امر
 مستقيم ثلاثه ايام واربعه ايام وسبعه ايام
 لله الملك العلام وبعضه الدنيا

واليه تصلى اليه
 ابن حنبل في المطبوعين في الامانية
 في صدر سنة ١٠٠٠ هـ

**GEÇEN
ASIRDA
TÜRK SÜSLEME
SAN'ATIMIZIN
MÜMTAZ
SIMALARINDAN
MÜCELLİTBAŞI
SALİH EFENDİ**

Ord. Prof. Dr. A. Süheyl ÜNVER

Türk Sanat Tarihimizde Üçüncü ve dördüncü derecede itibar edilmek talihsizliğine uğrayan nice sanatkârlarımız var ki değil isimlerinin anılması, hat-tâ eserleri bile bilinmez. Kütüphanelerimiz ve müzelerimiz, bu gibilerin eserlerini saklamaktadır. Bizler de aramadığımızdan, bunlar âdeta hapsedilmiş ve soruşturulmayan tutuklulardandır diyebiliriz. Bunlar lakin imzalı sanat eserleri bir değil, oldukça çoktur.

Garp'te ise bunlar birer birer ele alınır. Üzerlerinde senelerle uğraşarak yaptıklarının renkli örneklerini de basarak monografiler neşrolunur ve bunların sanatkârları sırf bu benimseme ve araştırmalarla birinci sınıf üstadlar gibi tanıtılır ve sanat âlemi de sık sık yeni isimler ve eserler ile zenginleşir. Dolayısıyla dünya sanat tarihlerinde lâyük oldukları yeri alırlar. Hatta bu bazen zoraki bile olur.

Memleketimizde her ne kadar bu mevzuları ele almağa başlayan sanat tarihimiz meraklısı zevat bu geçmiş büyük üstadların pek azı üzerinde durmaktadır. Fakat her asrımızda imzalı eserleriyle karşımıza çıkan mütevazi, lâkin birinci sınıf resim ve tezhib sanatkârlarımız üzerinde durulmamaktadır.

Araştırma zahmetine katlanmayışımızdan bu üstadlarımız gizli kalmaktadır. Bu sebepten XV-XVIII inci asırlar arasında bu zevatı okadar ihmal etmişiz ki bugün maalesef tam olarak kronolojilerini vücade getirmekten çok uzağız.

Biz bu gibi mevzu'ları meslek ittihaz edemediğimizden bir amatör ideâliyle çalıştığımız için bu sırayı yapamıyoruz. Hepsini çokluğundan görememiş durumdayız. Zira araştırdığımız nispette hergün bir yenisi imzalı eserleriyle karşımıza çıkıyor.

Bu ma'lum ve meçhul malzeme bolluğu karşısında ileride kronolojik bir sıraya heves edeceklere bir yardım olur dü-

şüncesiyle umumi arama ve taramamızda elimize geçen tek-tük yazma eserlerimizi inceleyerek neşre karar vermiş bulunuyoruz.

Sırf bu maksadla ressam ve tezyinatçılarımızdan XV. inci asırdan Baba Nakkaş, XVI inci asırdan ressam Nigârî ve Karamemî XVII. inci asırdan Kalender ve Nakşî, XVIII inci asırda Levnî, Üsküdarî Ali ve muasırları ve XIX uncu asırda Hezargradî-zâde Ahmed Ataullah «Ataî» Efendî'nin hayat ve eserlerini incelemeye gayret ederek haklarında neşriyatta bulunabildik. Zira bu gibi monoğrafiler hazırlanmayınca asırlar boyunca Türk resim ve tezhib tarihini sırasıyla yazmamızın imkanı yoktur.

Bu sefer de XIX uncu asrın son üçde iki devrede çok mühim ve orijinal tezyini eserler veren ve zamanının tevecçühiyle «Mücellidbaşı» lakabıyla de anılan Salih Efendiden bahsedecek ve onun pek beğendiğimiz sanatkârâne çalışmalarından rekli örnekler vermeğe çalışacağız.

Salih Efendinin doğum tarihini takribî bile olsa bilemiyoruz. Öldüğü tarih ve gömülü bulunduğu yer hakkında da maalesef hiçbir bilgimiz yok. Salih Efendinin elbetteki yardımcıları, muasırları ve yetiştirdiği çıraklar vardı. Bunlar da üstadları ve asırları bir yana, hakkında birşeyler not etmedikleri gibi, bir tarih dahi atmamışlar ve Rahmetli üstad Türkiyede her zaman görülen ve halen görülmekte olan bu bigânelik ve hatta vefasızlığı (belkide bildiği hâlde) bazı kayıtlar da bulunmamıştır. Ne yazık ki kaleme aldığım müzehhib «Karamemî» eserinde de görüleceği üzere ancak romantik bir tercümeihâl ve eserlerinden bazı örnekler üzerinde yapılabilecek tahlillerden başka bir hususiyet gösteremeyeceğimizden üzgünüz.

Salih Efendi Sultan Mahmud-u Adlî'nin son yıllarında Mücellidbaşı Hezar gradî Ahmed Ataullah maiyyetinde Saray

Nakışhanesinde bulunuyor. Eniştem (Hat-tat Hacı Hasan Rıza Efendi) den naklen mahdumu Süreyya Saltuk; Üstad Hakkında şunları rivayet etti : Sultan Mecid'in yazı âlet ve edevatını hazırlamak için sarayda vazifelidir. Ve yazı odasını tanzime memur edilmiştir.

Sultan Mecid'in Şehzadeliğinde arkadaşları olarak bulunuyor. İkisi de genç. Birgün sarayda şakalaşarak koşuyorlar. Salih Efendi kendisini yakalatmamak için kapıyı çat diye kapatıyor. Şehzâde Abdül Mecid Efendi de koşma hızını kesemiyerek kapıya çarpıyor. Dudağı patlıyor ve kanıyor. Salih Ürküp kaçıyor. Dört gün meydana korkusundan beni azarlar diye çıkamıyor. Sonra Mecid Efendi çağırıyor, değil serzenişte bulunmak, bilakis iltifat gösteriyor. Eski minval üzere arkadaşlıkları devam ediyor.

Padîşahlığı zamanında (1839 - 1867) Salih Efendi hususî tezyinat hizmetinde ve sarayında mücellidbaşı'dır. Sultan Aziz zamanında (1867 - 1876) sarayda kalıp kalmadığını bilemiyoruz. Yalnız yine bilmediğimiz bir tarihte Beyazid'de Sad-ri'zam Fuad Paşa konağı karşısında Müzehhibler çarşısında bir müzehhib dükkanı olduğu ve orada bulunduğu rivayetli de vardır. Saraya mensub iken bunu yapamazdı. Alâkasını kesince açmış olabilir. Ne zaman kapandığını da öğrenemedik. Sultan Hamid'in (1876 - 1909) ilk senelerinde olmalıdır. Sonra yerine Ragib Efendi mücellidbaşı olmuştur.

Dikkatli müzehhibler kullanacakları varak altunu ezilmiş koyu Arap zamkı veya süzölmüş bal ile ezerler veyahud iyi yetiştirdikleri çıraklarına ezdirirler. Sultan Mecid de babası Sultan Mahmudu Adlî gibi sülüs, nesih ve celî yazar ve bu sonuncu ile levhalar, istifler hazırlardı. Bir rivayette Sultan Mecid'in belki şahsına mahsus ve Hacı Vesim Paşa oğlu Lütfiyü'l-Mevlevî Bey'de gördüğüm dışı ve içi altunlu, süslü bordür ve göbekli altun ezme tabağını Salih Efendi saklar-

miş ve yazıda altun kulanır diye bunda ezerdi riyayeti de vardır. Amma Salih Efendiye mücellidbaşı denir. Bu tabir de hizmetinin saraya bağlı olmasından geliyor. Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirlerini de idrak etmiştir. En verimli çağı Sultan Mecid ve Aziz zamanlarındadır.

Sultan Hamid devrinde artık ihtiyardır. Ozamanki faaliyetini bilemiyoruz. Fakat meşrutiyetin ilk senelerinde Sultan Aziz devri Kaptânı Deryası (Büyük Amiral) Hacı Vesim Paşanın son senelerinde heves ederek yazdığı Kurânı Kerimlerden birini tezhib ederken Üsküdar'da Şemsi-paşa'daki yalısında Sultan Reşa'dın Maybeyninde hususi kâtiplerinden Resam ve Hattat Murtaza Elker Bey bir defa görmüştür. Gözlerinin fırlakca olduğunu farketmiştir. Bu Kurânı Kerim Eyüpsultan türbesine konmuştur. Şimdi nerede, bilinmiyor.

Üsküdar'lı Hezarfenn Necmeddin Okyay üstadımız da birgün Üsküdar'da Pederi Nebih Efendiyle beraber bundan 80 sene kadar önce Atlamataşında rastlamış elini öpmüş ve babasından hakkında sitayişkârane sözler işitmiştir. Ozaman Salih Efendi Üsküdar'da Kassam Çeşmesi tarafında oturmuş.

İşte hakkında duyduklarımız bunlar. Hatta ve Ressam Hezarfenn Üsküdarlı İsmail Hakkı Altunbezer de bize kendisinin ihtiyarlığında Kandilli'de oturduğunu ve tezhipde kullandığı ezilmiş altını işi bitince tekrar su katarak ince tutkal veya jelatinli suyundan ayırmak maksadiyle hafif ateşte kaynatıldığını ve bu suretle tekrar kullanıldığında altunun daha çok parladığını hikâyeye ettiğini söylerdi.

Yine şimdi nâkilini hatırlamadığım diğer bir rivayette de rahmetli Salih Efendi talebesine :

— Bin biliyorsan yine bir öğren dermiş.

Bu da bize anlatıyor ki bu sözün ilk söyleyeni kimdir, bilemediğimiz cihetle Salih Efendi daima öğrenmeğe ve bilgisini ilerletmeğe heveslidir. Kimbilir etrafdakilere neler söylüyordu. Eğer bu gibi sözleri ve hâtıraları toplansaydı, şimdi bizler için ne kadar öğretici ve faydalı olurdu. Bu gibi fırsatları geçmiş asırlarda maalesef bu gün bizler gibi şifahî ecdamız daima kaydetmedikleri içindir ki ince sanatlerimiz kültür tarihini bu gibi sözleriyle değil, ancak bıraktıkları eserleriyle zenginleştirebiliyoruz.

Salih Efendi kimleri yetiştirdi bilmiyoruz. Fakat onlardan daha uzun ömürlü olması dolayısıyla onların daha önce vefat etmeleri ihtimali vardır. Biz işitmedik ve bunlardan birine yetişmedik.

Salih Efendinin Hocası kimdir?

Bunu da ancak yeni olarak ve bize inanç veren bir istidlal ile öğrendik. Şöyleki Salih Efendi Rumelili çok değerli tezyinat üstadlarımızdan Hezargradî Zade Ahmed Araullah Efendi yolunda tamamen millî bir üsluba bürünen ve ismine «Atâî» denen yoldan yetişerek gelmiştir. Bu usule «Ata Yolu» da derler. Tamamen esasını çok olgunlaşan Türk Rökokesundan alır.

Yaziya merak ederek pederi Mahmudu Adlî (II. Mahmut) nin ihtimamiyle meşhur Hattat Tahir Efendiden ders alan Sultan Mecid'in Şehzadeliğinde Salih Efendi saraya alınmış oluyor. Ozaman sarayın mücellidbaşısı yani tezyinat Nakışhanesi Üstadı Hezargradî-Zâdedir. Bir de hayatının sonlarında Kandillide oturan mücellidbaşı Ahmed Efendi de bu zat midir birşey denemez. Belki zamanında kısaltılarak Ahmet Ataullah yerine Ahmed deniyordu. Nitekim Hattat Mehmed Şevkî ve Sami Efendilerin muasırı olan müzehhib ve mücellid Hüseyin Hüsnü Efendi bir eserini de «Ahmed talebesinden» (Min Tilâmizi Amed 1260 (1844) diye de imza etmiştir. Bu Yenibağçeli Hüsnü Efendi muasırlarından oluyor.

Bu arada «Ali Nakşibendî El-Rakım» diye bir ampİR-rökoko tezyinat üstadımız yetişmiştir ki tarihsiz tezibiyle 1222 (1807) tarihli bir Kurânı Kerim, sanatkâr arkadaşımız Azâde Akar Hanımın hususî kolleksiyonunda bulunmaktadır. Salih Efendî bu zâtın de tesiri altında ve özellikle çiçek buketlerini onun tarzında hazırladığı görülüyor.

Hezargradî-Zade Amet Atânın 1247 (1831), - 1251 (1835) ve 1252 (1836) tarihli eserlerini gördük Salih efendi, Ahmed Atânın Muasırı sayılmalıdır. Lâkin uslubu Ata yoludur.

Ahmed Atâullah Efendinin Hocası kimdir? İmzalı ve 1219 (1804) tarihli çiçekli buketlerini gördüğümüz Esseyyid Mehmed olması üzerinde duruyoruz. Çünkü onun eserlerindeki usul üzerinde yürümüştür. Fakat hakikate kısmen yakın gördüğümüz bu silsileyi teyid edecek vesikalara sahip değiliz. Eserleri, tarihleri ve üslubları bizi böyle düşünmeğe sevk etmektedir.

Velhasıl Salih Efendi Sultan Mahmudu Adlî zamanında saraya intisab ediyor. Sultan Mecid zamanında Ahmed Atâullah Efendinin vefatından sonra onun yerine mücellidbaşı oluyor. Sultan Aziz ve sonraki padişahlar zamanındaki durumunu bilemiyoruz.

Salih Efendinin İmzalı ve Tarihli Eserleri

Bugüne kadar imzalı dört eserini bulduk. Bunları ve imzalarını şöyle sıralayabiliriz :

1 — Afyon Karahisarlı Hattat Hafız Hasan Raşid yazısıyle En'amı Şerifde :

Zehhebehu Mehmed Salih sene 1254 (1)

2 — Hatat Kazasker Mustafa İzzet Efendi ta'lik yazısıyle Delail-i Hayrat'ta :

«Esseyyid Mehmed Salih (2)»

3 — Hattat Hafız Eyüplü Raşid Efendinin Nesih yazısıyle 12 inci Kurânı Keriminde : Şaban 1260 (1844) tarihli

«Zehhebehu Salih Reisül Mücellidin ve

Müzehhibi tarafı Şâhânei Cihanbâni dâme İclaluhu 1262 (3)

4 — Hattat Bursalı Süleyman Vehbi nesih yazısıyle Delaili Hayratda : Zehhebehu ser mücellid esseyyid Mehmed Salih Gufireleh sene 1262» (4)

Bunlardan anlıyoruz ki imzaları çeşitlidir, muayyen bir şekli ve ibaresi yoktur.

Biz bu yazımıza 4 eserinden örnek vermeyeceğiz. Cümlesi arşivimizde incelenmiş ve resimleri tamamen hazırlanmış bir durumdadır. Yalnız Eyüplü Raşid Efendi merhumun 12 inci Kurânı Kerimi tezyinatından, bilhassa pek beğenilecek hızıp güllerinden örnekler koymakla yetineceğiz.

Salih Efendi'den Seçtiğimiz Örnekler Hakkında Düşündüklerimiz

Bu satırları okuyacak meraklı zatlarla herşeyden önce şu mutabakata varacağız ki Salih Efendi sanat ve çalışmasında çok titizdir. Rabıtalı, itinalı ve dikkatlidir. Okadar ki müzehhib Bahaeddin Efendi ve Hocamız Necmeddin Okyay'dan elimize geçen birkaç tezhib kalıbı buna örnektir. Hele bilhassa dört eserden seçerek aldığımız bu Kurânı Kerimin mutena tezhibli terkiplerindeki ince hususiyet bilhassa övülmeğe lâyıktır. Kendisi Garpten XVIII. inci asır başında bize giren rokoko tarzında çalışmıştır.

Fakat Salih Efendiye gelinceye kadar bu usul bizde Türk rokосу denecek Garpdeki emsalinden daha olgun ve daha tatlı ve hemen hiç ona benzemeyecek

1) H. 1254 (1838) Sultan Mahmud'a dua vardır. Sarayında malyetinde tabibe usta için yazdırılmıştır. İstanbul Üniversitesi K. A. 5197.

2) Hicri 1262 (1846).

3) Salih Efendi imzası yanına tarih koymamıştır. Yalnız yazılış tarihi 1251 (1835) dir.

4) Bu delaili Nushası 1235 (1837) de yazılmış ve 1262 (1846) da tezhib edilmiştir. Arada 9 sene bir fark vardır. İkinci Sultan Mahmudu Adil okuması için yazılmış, lakin hayatında kendisine taktim olunamamış olmalıdır. İstanbul Üniversitesi K. A. 5757.

tarafı kalmıyarak millî bir üslûbda ilerlemiş ve bu vadide hocaları, muasırîarı ile birbirinden güzel eserler vermiştir ki onlardan biri de bu Kurânı Kerim tezhibidir. Ahmed Ataullah Efendi ekolünün yetiştirdiği bu zâtin en mükemmel ve muvafak bir eseridir. Bu usul Alafıranga tezhib diye gözümüzden düşürmemeliyiz. Zira sanatkârlarımızın yaptıkları Türk rokosesudur ve diyebiliriz ki önceleri batıdan faydalanmakla beraber ondan, başka bir millî uslubumuz doğmuştur. Onu'da mükemmel yapmışızdır. Bu usulü de benimsemeli ve eserleriyle iftihar etmeliyiz ki bu aldığımız şahane örnekler de dediklerimizi teyid edecektir.

Nasıl ki İslâm dünyasından aldığımız sülûs ve nesih'i bizde ekol vucude getirerek bir Türk sülûs ve neshi ve İran'dan aldığımız tâlik yazısı ile nasıl bir Türk taliki kurmuş isek Batı rokosesunu da tamamen bir Türk rokosesuna sokmuşşuz.

1927-1929 seneleri arasında Paris'de Luvr, Versay, Fontenbilö saraylarında ve kütüphanelerinde gördüğüm rokoko süslü eserlerle bizim tarzımızın asla taklidde kalmadığını da bizzat müşahede etmiş ve kendimizi de inandırmışızdır. Salih Efendi bizde bu usulü millileştirerek en güzel eserlerini verenlerin sonudur.

Bir defa; vaktiyle müteassıpların üzerinde durmağa başladıkları Resm-i Osmanî üzere yazılan bu Kurânı Kerim'in hattatı Eyüplü Hattat Mehmed Raşid Efendi Meşhur Hattat Kebeci-zâde Vasfi Efendi çiraklarındadır. İkinci Sultan Mahmud'un validesi Nakşidil Sultan mektebi yazı hocalığına Hakkâkzâde Mustafa Hilmi Efendinin vefatından sonra tayin edilmiştir.

Raşid Efendi Eyüpsultan'da oturur ve o mubarekleştirdiğimiz makamın baş türbedarı olarak meşhurdur. Hayatında 31 Mushaf, 2 Buhârî, 5 Şifai Şerif ve bir

çok sayıda Delailü'l-Hayat yazmıştır. İşte Salih Efendinin tezhib ve teclid ettiği bu Kurânı Kerim Raşid Efendi'nin yazdıklarınının 12 incisidir. Hüseyin Hüsnü Efendi de diğer üçünü 1271, 1273, 1276 Hicrî tarihlilerinde tezhib etmiştir. H. 1294 tarihlisini de Mücellidbaşı Hacı Ahmed Efendi tezhiblemiştir. Bu zâtin Kurânı Kerimlerinden birisini de Merhum Necmeddin Molla Bey, Sultan Mahmud Türbesinde gördüğünü hikâye etmiştir. Raşid Efendi'nin Vefatı 1292 (1875) dedir.

Muhakkak ki Salih Efendi çok uzun ve verimli hayatında çok eser tezhiblemiştir. Fakat biz imzalı dördünü görebildik. Eyüplü Raşid Efendinin 12 nci Kurânı Kerim'i tezhibini seçtiğimizin sebebi yaptıklarının ve şimdiye kadar bu vadide yapılanların en mükemmel ve en güzellerinden olmasıdır.

Sanatkâr arkadaşımız Mine Alişan vasıtasıyla görüp seçtiğimiz Kurânı Kerim'in tezibi iki sene sürmüş olmalıdır. Zira yazılış tarihi 1260 (1844) dür ve tezhibi senesi de 1262 (1846) dir.

Imzasını Salih Efendi mavi mürekkep ve kamaş kalemlerle atmıştır.

Makalemize koyduğumuz resimleri sanatkâr fotoğrafçı Ayhan Pekşen çekti. Renkli örneklerden 3 gül buketli vazoları M. Alişan, Kasımpatlı vazoyu Sanatkâr Gülbün (Mesara) ile hazırladılar.

Yazımıza başta Fatiha suresinden sonra Bakara suresinin ilk sahifesini, kabın içinde ve elimizde ayrıca kalıbı da olan buketi de bir örnek verdikten sonra imzasını koyuyoruz.

Diğer seçtiklerimizde «hizib gülleri» dediğimiz her 3-4 sahifede bir tekkerrür eden hizib sûre ve secde yerlerini gösteren vazolu ve vazosuz buket ve çiçeklerdir. Vazolu ve vazosuzlar arasında çiçek ve gül demetleri, limon, Haseki küpesi, mor üzüm salkımı, karanfil, kasım-

patları, leylaklar, zanbak, meşe meyvesi, gece sefası, katmerli gelincik (haşhaş) ve çileğe kadar her çeşidi vardır. Güzel vazoların envâi bunlarda yer almıştır. çiçekler arasında tek tük görülürler. Biz en güzellerinden seçtiklerimize burada yer verdik. 6.000 kadar noktası çeşitli ve sadedir. Onlardan birkaç örnek baştaki ikinci sahifede görülüyor.

Bittabi çiçekler biraz stilizedir. Asıllarında cümlesi küçük kıtadadır. Ve rengârenk hazırlanmıştır. Gerek boyalı ve gerek boyasız buraya koyduğumuz örnekler her zaman milli uslubta yapacağımız buket ve çiçek ve vazolu buketler de bize fikir verecek olgunluktadır. Salih Efendi tabiatten çiçek ve meyvelere âşık olduğundan bu eserde terkiplerini bunlardan seçmiştir.

Resim : 1

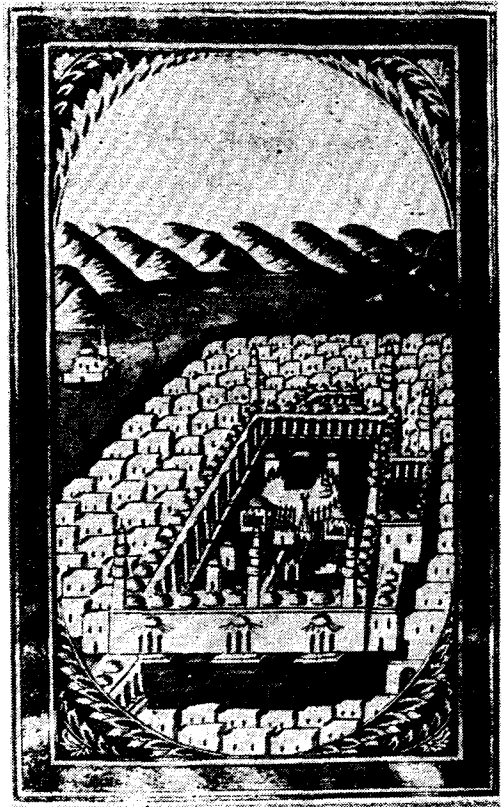

Resim : 2

Resim : 3

Resim : 4

Resim : 5

Resim : 6

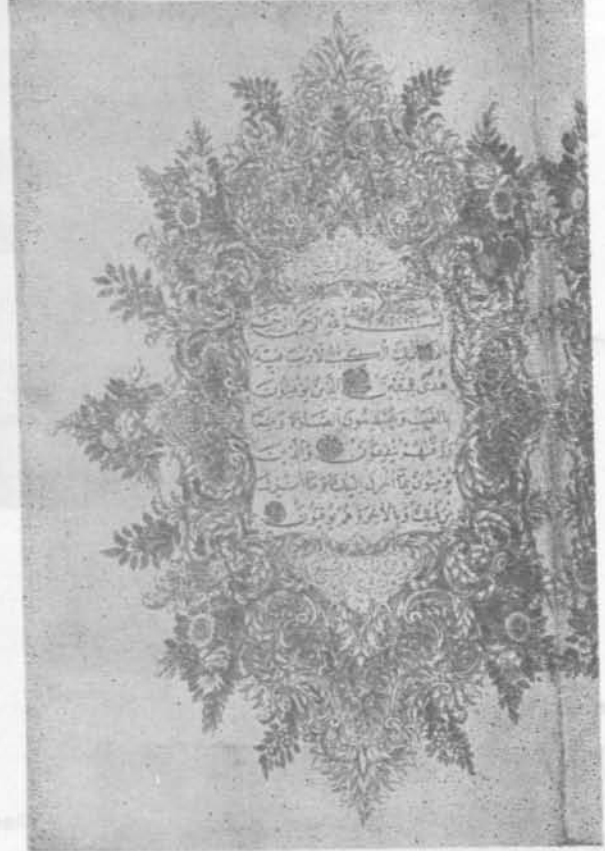

Resim : 7

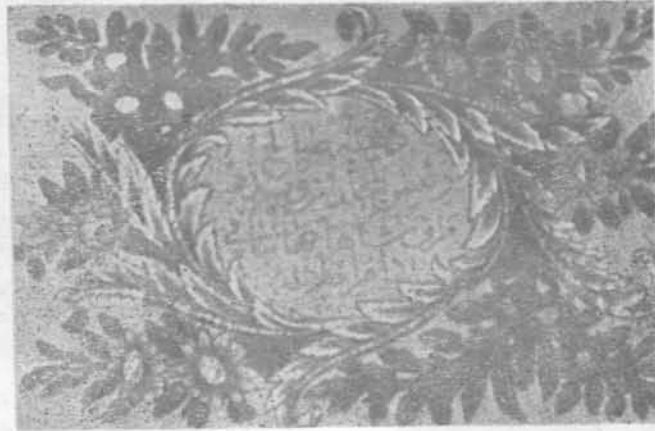

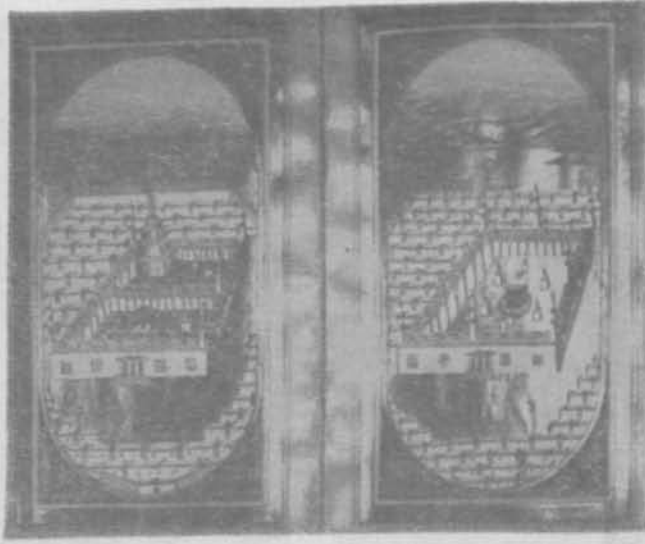
Resim : 8

Resim : 9

Resim : 10

Resim : 11

Resim : 12

Resim : 13

Resim : 14

Resim : 16

Resim : 15

Resim : 17

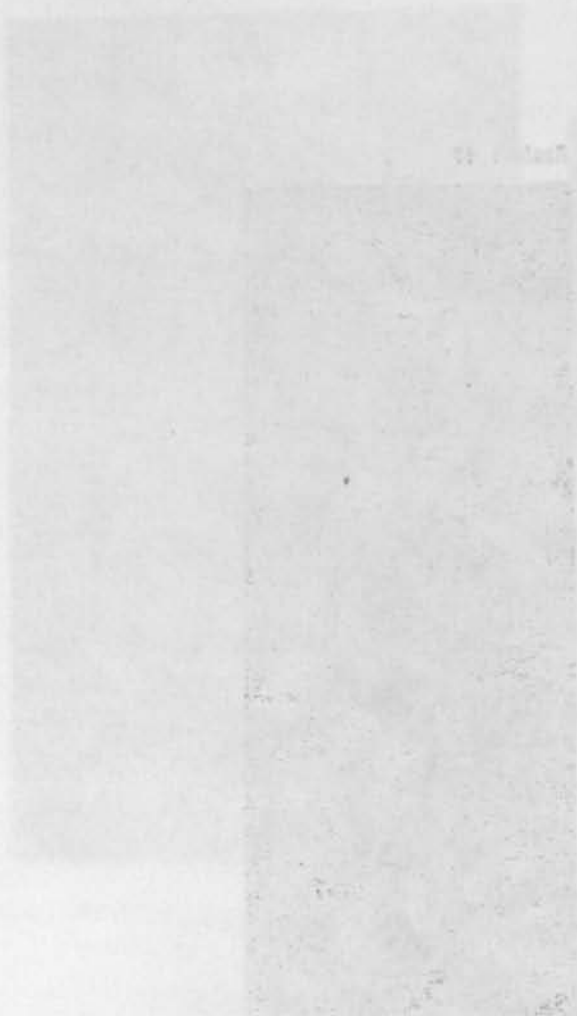

Şekil 10

Şekil 11

Şekil 12

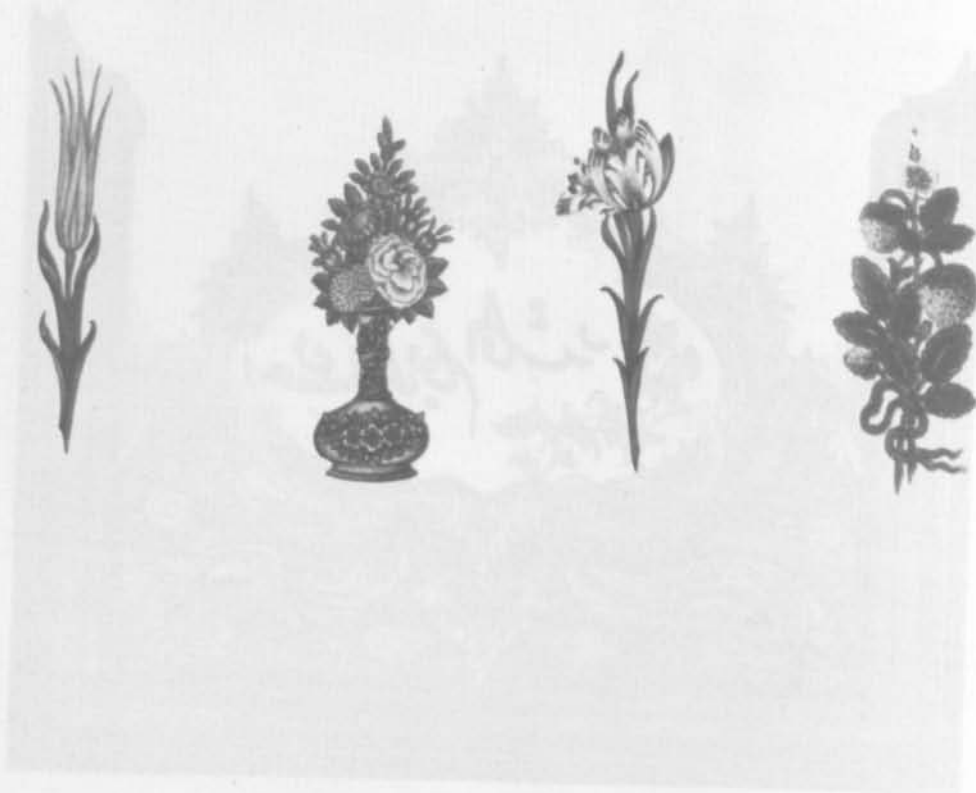

Şekil 13

MÜCELLİTBÂŞI
SALİH EFENDİ'nin
ESERLERİNDEN
BAZİ
RENKLİ
NUMUNELER

**MUSAVVIR HÜSEYİN
TARAFINDAN
MINYATÜRLERİ
YAPILAN VE HALEN
VAKIFLAR GENEL
MÜDÜRLÜĞÜ
ARŞİV'İNDE
MUHAFAZA EDİLEN
SILSİLE - NÂME**

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Yayın Dairesi Başkanlığı Arşivi'nde, Musavvir Hüseyin tarafından 1094 H./1682 M. tarihinde yapılmış bir silsile - nâme bulunmakta olup, 1872 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Ayrıca, Kasa No. 4-181 sıra numarası ile fihriste geçmiştir.¹

Konuya girmeden önce; silsile - nâme kelimesi ve modası üzerinde durmak, eseri daha iyi tanımak açısından yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Silsile - nâme, yabancıların «genealogie» diye tanımladıkları, Türkler'in soy ağacı veya şecere diye adlandırdıkları, nesebnâme diye de bahsedilen, sülâlelerin (soyun) kimlere dayandığını ve hangi şahısların, kimlerle akraba olduklarını gösteren bir nev'i şemadır.

Ataerkil aile düzeni içinde olan Türkler², sülâleye geniş önem vermişler, atalarına daima saygılı davranmışlardır. Bu münasebetle çeşitli soy ağacı yapmışlardır. Anadolu'da bu âdet halen devam etmektedir.

Hız. Muhammed'in sülâlesi mensuplarının işleriyle meşgul olan «Nakib-ül-Eşraf» adıyla bir makam kurulmuş; bu makam, peygamber sülâlesinin işlerine bakmış, ölümlerini deftere geçmiş, yani bir nev'i şecere tutmuşlar, o'nları ad san'ata girmekten, fena hallerde bulunmaktan men eder, bir çeşit vasilik yapmışlardır. Abbasiler'de Halife'den sonra bu makâm gelirdi. Osmanlılar'da da Yıldırım Beyazıt devrinde Nakibü'l-Eşraf'lık tesis edilmiş, padişahların kılıçlarını, bunlar takmışlardır. II. Abdulhamid devrinde Yıldız'da bir konak tahsis edilmiştir.

Sadi BAYRAM

1) Bkz. : Sadi Bayram, Medallioned Genealogies (Silsile-nâme's), Fifth International Congress of Turkish Art, Budapest 1975, Akadémia Kiado, Budapest, 1976, s. 161 - 165; Millî Kültür Dergisi, Kültür Bakanlığı, Mart 1977, s. 69 - 73.

2) Ebûl Gazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkkime (Türkler'in Soy Kütüğü), Tercüman 1001 Temel Eser, No. 33; Emel Esin, Son Çağatay Devrinde Doğu Türkiistan'dan Resmî Bir Han Silsilenâmesi (Prof. Zeki Velîdi Togan'ın İran'da bulduğu bir yazma), İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, C. V., İst. 1973, s. 171 - 204.

1908'den sonra maaşları 5.000 kuruşa çıkarılmış, saltanatın son bulmasıyla bu müessese tarihe karışmıştır. Nakibü'l-Eşraflar, peygamber soyundan gelen kimselere şecere vermişler, bunları kendi özel mühürleriyle de tasdik etmişlerdir³.

Avrupa ve Asya ülkelerinde de bulunan prens, prenses, kont, kontes, baron, barones, şeyh, şehinşah, mihrâce gibi ünvanlar bu an'nenin en müşahhas misalleridir.

Tekke ve dergâhlar kapanmadan önce, İslâm dininin çeşitli tarikatlarının şeyh, halife, dede, ve bektaşî babalarının şecerelerinin bulunduğu bir hakikâttir.⁴

Misal olarak, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan Y. 186 numaralı Silsilenâme-i Meşâyin isimli tomarı; H. 324 numaralı Hacagan fi adab 'ubudiyat-al a'yan; A. 3556 numaralı Silsilâtü as-Sâdâtüan- Nakşibendiyye adlı eserleri zikredebiliriz.

Bizim konumuz olan; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Yayın Dairesi Başkanlığı'nda muhafaza edilen Silsile-nâme, İstanbul - Beşiktaş, Yahya Efendi Câmiî civarında Teşrifat-ı Mahmud Kütüphanesi'nden 1940 yılında Ankara'ya getirilmiş olup, eser «Hâzâ Kitâbü Silsile-nâme» adını taşır. Dolayısıyla eserin Saray'dan çıktığı söylenebilir. 172mm x 282mm ebadında olan eser, 40 sayfa (20 yaprak) olup, 101 minyatür ihtiva eder. Maroken cildlidir. Eserin en az bir defa tamir gördüğü, yapıştırılardan anlaşılmaktadır.

Eserin ilk sayfası (1^b) tezbihli olup, tezyinat diyagramı, Fatih devrini hatırlatır. Akroterlerde değişik çiçekler kullanılması bir inkişaf gösteriyorsa da, yeşilin cam göbeği olması, bizi Selçuklu devrine götürür. Taç kısmı, rumî ve hataîlerle bezenmiş olup, tığlar kobalt mavisî ile boyanmıştır. Taç kısmının altında dikdörtgen kalın siyah bir çerçeve kullanılmış olup, üzerinde beyaz renkte (+) şeklinde basit su vardır. İç kısmında hataî ve rümîlerle dekore edilen sayfada, simetri mevcut olup, kontür kullanılmamıştır. Ki-

tabın ad kısmının zemini boş olup, isim, kobalt mavisî ile yazılmıştır. (Res. 1).

Eser; iki bölümden meydana gelmektedir. Birincisi, 16 sayfadan ibaret metin bölümüdür (Res. 1 - 8). 1^b yaprağın- dan başlar ve 9^a (16 sayfa) yaprağında sona erer (Res. 8). Metin şöyle başla- maktadır.⁵

Hâzâ Kitâbü Silsile-nâme :

Sipas ale'l-ıtiak ve sıtayiş be-İstihkak ol Bârî Halâyık, Hakîm-i Kadîm Hazretine olsun ki vücûd-ı âlem, bel âlem-i vücûd anın bahr-i cûdun- dan bir katredir ve şuhud-ı nur-u zuhûr anın zu- hûr-ı nur-u şuhûdundan bir lemhadır bir mübdî'dir ki bir kelime-i kün ile bunca bin kelimatı hakâ- yık zât-ı ümmü'l-ıkitabdan levh-i fitra üzere tasvir buyurdu Vucûd-ı İnsan kelime-i câmia ve hem sa- hife-i Kâmile kulûb-ı âlem nüshasından intihab edüp latif düzdü ki içinde suver-i cümle maânî ve kelimât-ı seb u'l-mesânî tecrid buyurdu bir muh- teri' dir ki mahzı İstifâ ve hulûs-ı İctibayla Haz- ret'i Âdem-i safî aleyhile-selâm mecmuasından gü- zin-i kulûb hammertu tıynetü âdeme bi-yedi er- baine sabahen mucibi üzre dest-i kudret ve pür- kârî' iradet birle dâire-i vücûd safha-i şuhûd-ı âlem üzere zer'etti ve Lekad kerremnâ beni âdeme ve hamelnâhüm fi'l-berri ve'l-bahri muktezasinca livây-ı Kerâmet-i benî âdem bir - mefârik-i ehl-i âlem üzere fer'etti ana hil'atı suretle Innallâhe te- âlâ haleka âdeme alâ suretihil hil'atın geydirüp ve tuğray-ı şarrây-ı lekad haleknel - insâne fi ahsen-i takvim» unvân-ı menşur tıynet eyledi vasıyet-i hil- lâfeti İnni câilün fi'l-erdî halifeten vefkı üzre ar- sa-ı gabrâdan mele-i a'lâya eriştiirdi ve anun zati zürriyatından enbiyâ ve evliyây-ı edal ve ni'met ve mezîd-i kerâmet ile mahsus ve mükerrem kıl- lûb kenef-i ismetde ve hücre-i riâyette perveriş kıldı ve cümle enbiyadan seydidil - mürselin ve hatimin - nebiyyin Hazret-i Muhammed Mustafa sallâ-lâhü teâlâ aliyh-i ve âlihî vesellem güzün kıldı ve batı ebed tahta-i nisba yâd edüp tâc-i mahbûb ser saadetine nihad etti Salavat-ı zeki- yat-ı na'ma'dûd ve tahıyyat ve vâfiyat-ı nâ mah- dûd ilâ yevmil'l-mev'ud o nûr-ı pâk sahib-i ma- kam-ı idrak subhâneke mâ arafnâke ve ki'le fi şanilhi levlâke lema halektul - eflâke kail-i kavîi künt-ü nebiyyen ve kenci hazain-i künt-ü kenzen

3) Osman Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II, s. 647.

4) Ankara Etnografya Müzesi'nde 9667 numaralı Nakşibendi, 1349 numaralı Şecere-i Tayyibe, 10 158 numaralı Kâdirî, 1256/a numaralı Mevlevî şecereleleri dinî neseb-nâmeler arasında sayılabilir.

5) Lâtin harflerine çeviren Hayrettin Ersal, kontrol eden Ahmet Hamdi Karabacak ve yardımlarını esirgemeyen Dr. Zafer Bayburtluoğlu'na teşekkürü borç biliriz.

ma h fi y ya rehnümay-i a k v a m -ı sübül ve Pişvayı ve **ma Mu h a m m e - d ü n** illa rasûlün kad halet min kablihîr- rûsûlû evliya ve hurşid felek-i asfiyâ ve merkezi dâire-i asfiya Hazret-i Muhammed Mustafâ sallallâhü aleyh-i ve selâme ve âli müctebâ ve eshab-i muktezâ ve hulefâ-i mühtedâ üzerine olsun ki cümle enbiyaya pişva ve zümre-i evliyaya rehnü- madır **emmâ ba'dü** Tarih-i şahan-ı pişin ve mülük-i mütekaddimin salâtin-i âli cenâb elkâb-i kitab-ı bidayetün nihâyede bu vechile ta'yin olmuştur ki Yemen diyârına ve Hazra mevî Vilâyetine her kim mâlik olur onların padişahların Tubba'dirler cem olsa **Tebabia** dirler Vilâyet-i Şam ile Cezîre'ye mâlik olan pâdişahlara **Kaysar** dirler cem' olsa Kayâsıra dirler diyâr-ı Fars padişahlarına Kisrâ dirler cem' olsa **Ekâsire** dirler diyâr-ı Mısra Kıbtî'den ya'nî kâfirden pâdişah olsa **Firavn** dirler cem olsa **Ferâ'ine** dirler Vilâyeti Habeşe mâlik olanlara **Necâşi** dirler Hind Vilâyetine pâdişah olanlara **Batlamus** dirler diyâr-ı Rûm pâdişahlarına **Kostantin** dirler Deylem kavmine mâlik olan pâdişahlara **Keyânî** dirler ya'nî isimlerine Key laf- zın ilhâk ederler Key-Kubad Key-Hüsrev dirler Key demek pâdişah dîmekdir **Agat** kevmine mâlik olan pâdişahlara **Nemrûd** dirler cem' olsa Nemâ- ride dirler ba'zı tevarih kitaplarında selâtin bu vechile yazılmıştır ki **Ekâsir-i** acem **Kayasır-ı** Rum **Fagfûr-ı** Çin Havakin-i Türk **Akyal-i Arab** tebâbia-i Yemen Râyan-ı Hind mülük-ü Sâsân Âl-i Büveyh Selâtin-i Selçuk Hakân-ı Harzem **Batleymus-i** Yu- nan cem' olsa **Batâlise** dirler Allahü â'lem ve ah- kem **tabakâtül-mülük** nefer 11 müddet-i işân sene 4181 lâ'kin kütüb-i tevarihte mekatib ve resail-i Siyer'de rivayet bu üslub üze mektubdur **Tabaka-i** **ülâ** bunlara pişdâdiyân dirler ya'nî kesirul-adl de- mek olur nefer 13 müddetleri sene 2568 evvel mülük'i acem ecellî selâtin-i ümem **Keyyumers** şahlardır ehl-i târih bunlara ihtilâf etmişlerdir ki eşihat mehyaildir yani mehyâilin oğlu oğludur **âmma** İmam-ı Huccetül -İslâm Muhammed Gazalî rahmetullâhî aleyh Kitâbü Nasihatül Mülükte Şit Nebî aleyhis-selâmın karındaşıdır deyu buyur- muşlardır Kâdi Beyzâvî rahmetüllâhî aleyh Kitabü Nizâmü't-tevârih'te Hazret-i Nuh Nebiyy-i Sallal- lâhü teâlâ aleyh-i vesellem evlâdından Keyyu- mers ibni velâd bin Sam bin Nuh Alayhis-selâm demişler ibtidâ âyin-i pâdişâhiye intizam bunlar vermişlerdir müverrah ki tarih-i âlem nihad zigef- tad-ı müebbed çinin gerdiyad-ı nahistin hidivi ki kişveri küşudu sernâmdârân Keyyümers bud cun- beşid ber taht ve bûnhâd-ı tâc beyendaht ez merdî dehkan-ı haraç ba'zı tevarihte müddet-i öm- rü fi 1000 sene müddet Saltanateş fi sene 550 amma Şahnâmede müddet-i saltanat 30 sene **beyt** beğitti derûn-i sal si şâh bud becûy-i haddı Hurşid Âgah bud dünyada evvel binâyı bunlar yaptı Belh şehrini **istahar** şehrini ve **Dumavend** şehrini bunlar bina etmiştir dirler ibrişimden ve kil-

dan esbabı ve kaftan ve bisat-ı bunlar ihtira et- miştir kuyu kazub su çıkarmak ve kâriz yapub çeşme etmek ve meyve ağacıdikmek ve mançı- nık ile ve sapan ile taş atmak bunların icadıdır müşa'run ileyh Keyyumers dünyayı deni fenasin müşahade etmeğün dünyayı terk edüp ibâdet- hâneye girib ma'bûd-i vâcibül-vucûda künc-i gârde leyl ve nehar tazarru' ve intihal ile ibâdete ve taata iştigal edub kendunin oğlu **Siyamın** tahtı verdi mezkûr Siyam ki divlere katl olunub bu- nun zaman-ı saltanatı az olub yerine oğlu padi- şah oldu **Huşenk veled-i** Siyam'ın müddet-i sal- tanatı 40 sene Şahnâmede müddet-i ömrü 500 sene **beyt** Cihandar-ı Huşenk bâ ad-ü dad be- cay-i pedertaç ber ser nihad gayetle adli vedâd etmeğün piş dadeyân deyu lakab kodılar bunun zamanında çok şehirler ve imaretler yapıldı Şehr-i **Sus** ve Şehr-i **Şüşder** ve Şehr-i **İsfehan** ve Şehr-i **Babil** ve Şehr-i **Küfe** bunun bünyâdıdır dirler ve ma'denleri ve andan altun ve gümüş çıkarmak ve ağaçları kesub taht- ta eylemek ve arklar kesüb su götürmek bunun icadıdır ve Semmûr ve Sincab ve Kakum ve Va- şak ve dilgu bunun emsalinin derisini kürk edüp giymek bunun ihtirâdır ve şikar almağı Kelblere ta'lim etmek ve taştan od çıkarmak ya'nî çakmak çakmak bunun işidir ve esbab ve silâh düzmek bunun kâridir **Tahmuris** deyü **bend** müddet-i sal- tanat 30 sene **nazm** âkibet Tamuris oldu şehriyâr tuttu otuz yıl memâlikte karar.*, etti burhân ile **tevhidî beyân** haşr-ı neşrin huccetin kıldı ayan âhır ol dahi gidüb oldı nihân.*, dürdü anın dahi menşurun cihan.*, Velvânu bin mernikid bin Hu- şenk dir bunun oğlu Kalmamağın oğlunun oğlu mezbur Tahmuris pâdişâh oldu Hazret-i İdris pey- gamber aleyhis-selâm zamânı idi bunlara Divbend dirler gâyetle kuvvetli ve ferâsetli idi halka zar- rar kaseden divleri ve ifritleri tutub küpe hab- sedüp ve ba'zı hedef hadenk helâk ve dimar ve nişâne-i tiri hazi ve hasâr ederdi ve atlara eyer urub binmek ve develere yük urmak ve bunlara eşek çeküp katır etmek bunun işidir ve pars av- lamak ve şahin ve çakır zeganos ve balaban he- cizi ve atmaca ve toğan kısmından ne var ise şi- kâr aldirmek bunların ta'limidir ve Taberistan-ı ve hirev ve Faris ve amedî bu bina eyledi **Cemşid veledî** **Enucihân birader-i** **Tahmuris** müddet-i sal- tanad 706 sene **nazm** çu Tahmuris cihanda, bağ- ladı raht, oturdu tahta Cemşid-i Civan baht, tulu' etti ufuktan cirm-i hurşid, tonattı âlem-i âyin-i Cemşid, mezkur Tahmuris'in oğlu Kalmamağın karındaşı Cemşid tahta geçti müddet-i ömrü ma- lum değildir Hakîm Fisagurisi Yunanî ilm-i mûsiki-i nağamat söz saz ve üzümnden şarab sıkub içmek icad etti ve misk ve ud ve galyeleri ve güzel ko- kular düzmek anlardan kaldı ve ilm-i nucüm bun- ların zamanında oldu ve kireç ve ifsidak ve ha- mam yapmak ve çadır düzüb kurmak kendinin ih- tira'dır ve deryadan gavvaslık ile dürr-ü güher çıkartmak anın icadıdır ve Nevruz deyu bir gün

ta'yin etmek anın l'tibarıdır ömründe asla hasta olmamağın şeytan-ı lain iğvasıyla halkı kendüye ibadet için da'vet edüb uluhiyyet da'vasın eyledi. El-lyâzü bil-lâhi teâlâ her diyarın halkına kendu vech-i mâ müveccehine göre sanemler düzdürüp kendürüb ol bedkerdar kibri ihtiyar etti Hazret-i Nuh Nebiy aleyhis-selâm zamanı idi Şeddâd bin Ad bunun katliçün Dahhâk bin Alva'yı gönderdi vardıkta tutub bıçağı ile iki pare eyledi Şeddâd bin Ad Hazret-i Nuh Nebiyy aleyhis-selâmın Hâm nam oğlunun oğlu ki Amlâk nam kimesnenin Ad nam oğlu var idi biri Şeddâd ve biri Şedid dūr mezkûr Şeddâd ikiyüz altmış yıl ömür sürdü ve şedid dahi üşyüzlî ömür sürdü Hazret-i Hud Nebiyy aleyhis-selâm zamanında anlar dine da'vet olundu kabul etmeyub rih-i akim ile helâk oldu Şeddâd Şam vilâyetinde cennet duyu bir şehir bünyad etti hikâyeti şayi'dir içine girmedeyin cümle askeri ile helâk oldu bünyad eylediği cennet dahi gâ'ib oldu Kelâm-ı Kâdim'de mezkûr olan, İreme zâtî-imâdil-letî lem yuhlâk mîsluha fil-bilâdi ana işarettir. Dahhâk-ı mâri ömreş fi sene 1000 beyt çu Dahhâk ber taht şüd Şehriyâr, berü sali-yânî encümen şüd hezar, asıl adı Buyurastdır cazılık bilürdi ba'zı tevârihlerde Nemrûd budur dirler Hazret-i İbrahim Halil aleyhis-selâm bunun zamanında vucuda geldi dirler Cemşid-i helâk et-tikte yerine pâdişâh oldu zülüm ve udvan ve küfr-i tuğyan ile 1000 yıl padişah oldu iki Yağ-rında et bitmiş idi veca'in teskin için her gün iki adem katfedüb beyinlerin merhem yerine koyub ilaç ederlerdi Taziyan ile adem vurmak ve âdem salb etmek andan kalmıştır Sâm bin Nuh aleyhis-selâm neslindedir ba'zı ehl-i Tevârih-i Acem üç atadan Âdem Nebiyy aleyhis-selâma erişir dirler Nuh Nebiy aleyhis-selâm dine da'vet ettik-te kabul etmedi put perest idi küfür üzre kaldı âhir Feridun elinde helâk oldu Feridun Ferruh müddet-i saltanat fi sene 500 nazm mubârek vakt-le ferhunde demde hümayûn mukaddem ve mey-mun kademde geçüb Dahhâk tahtına Feridun urundu başana tac-ı hümayûn Cemşid'in oğlu oğ-ludur müsliman olmuştur âdil pâdişâh idi çok memleket zabtedmiştir üç oğlu var idi Rum ve Mağrib vilâyetin Sellim nam oğluna verdi adını Kayser kodu ve Türkistan ve Çin vilâyetin Tür nam oğluna virdi adını Fağfûr kodu ve Fars ve Irak vilâyetin ve Hicaz ve Horasan diyarını İrc nam oğluna virub adını Şam kodu Tiryak anın ihtira'dır fil'i teshir edüb zabt etti ve şehirlere kal'a yapmak anın işidir Menuçehr müddet salta-nad sene nazm çu bâ izz-ü devlet Menuçehr şah, beser ber nihâdân kıyanı külâh, heme caviha ha fûsun best, ber-u saliyan encümen şüd drest duhterzâde-i İrc dir Feridun'un Sellim ve Tur nam oğulları kendî karındaşları İrc'i katli ettiler Me-nuçehr İrc'in kızı oğludur bu pek yiğit olmağın Feridun muaveneti ile Menuçehr dedesinin kanın anlardan alup ikisinin dahi hakkından geldi Feridun vefat eyledikte yerine pâdişâh oldu arklar ve

handaklar kesub nehr-i Fırat'ı Irak diyarına akıttı Hazret-i Şuayb Nebiyy aleyhis-selâm bu zaman da meb'us oldu Hazret-i Musa ve Hazret-i Harun aleyhimes-selâm bunlar zamanında vucuda gel-diler ol vakit Mısır'da Firavun Âd evladından ve-lid namı Pelid İdi Sam ve Neriman ve Zal bunun zamanında vucuda geldiler hisarlara hendek kaz-mak bunlardan oldu Nevruz veledi Menuçehr müddet-i saltanat fi sene 25 beyt çu huyu Peder-şah nevzedbedaşd zikeyyvan külâhi kesi ter fe-raşd gerçe padişâh oldu lâkin memleket zab-tında acz ve teksiri olmağın Memâlik-i İnan'dan Efrasyab gelüp memleketini elinden alup kenduyî helâk etti Hazret-i Yuşa' Nebiyy aleyhis-selâm ol zamanda geldi İdi Efrasyab müddet-i ömriş sene 400 müddet-i saltanat sene 120 beyt şebi tire ta şud bülend âfitab ber tahtı Nevzer şud Efrasyab mezkur Efrasyab mukaddema zikr olunan Tur nam veledi Feridun'nun oğlu oğullarındandır Menuçehr oğlu Nevzer vefatından sonra diyar-ı Fars'a ve gayri memâlike padişâh oldu gayette zalim İdi zülm ile vilâyet-i İnanı virân eyledi pa-dişavest müddet-i saltanat sene 30 ba'zılar adına Dârâb dirler beyt yeni müjde birdenden nezdik zuki tac-ı ferudun be tûgeşt Tarih-i Taberi de Zû bin Tahmasib bin Menuçehr dirler Efrasyab zülm ve teaddisin işidicek hurûc edüb yanına halk cem' edüb Efrasyab memleketinden sürüb çıkardı Şehr-i Bağdad bir muhtasar köy İdi bu ma'mûr idüb adın Bağdad kodu sonra padişahlığı Ammuşi oğlu Kürşaseb bin Kürşaseb'e virdi Kürşaseb bin Kürşaseb müddet-i saltanat fi sene bunun vali-desi Hazret-i Ya'kub Nebiyyin salevatul-lâhi aleyhi ve selâmuhu oğlu İbn-i Yâmin evlâdındandır Rüs-tem Distan bunun neslindedir bu dahi saltanatı Keykubad'a teslim etti Tabaka-i saniye mülükü Kı-yânilerdir nefer 9 müddet-i işyan sene 938 ol mü-lükü Kıyan ve nohistin merdümân-ı şahan Key-kubad nigu nihaddir. Nazm şah adil kahraman Keykubad İtti yüz yıl bu dahi dünyada dâd Haz-ret-i Hızır ve Hazret-i İlyas ve Hazret-i El-Yesâ' ve Hazret-i Şimuil ve Hazret-i Harkil aleyhümes se-lâm bu zamanda meb'us olmuşlardır müşarün ileyh Keykubad enbiyâ-i kıramın dîn ve milletin ve evâmlr nevâhisin bilteman kabul edüb tak-viyyet-i umûr-i şer'iyetten ve memşliyyet-i ah-kâm-ı diniyeden bezl ve sa'y ve makdur iderler Rüstem bin Zal ve Mehrab Kâmil ve Karun dizem ve Kışvaz zerrin külâh seraskerler İdi Keykavus püserzâde-i Keykubad müddet-i saltanat fi 150 sene beyt cu kavus bigirift cay-i peder merura cihan bend-i şud ser beser kendünun oğlu Siya-vuş töhmet-i zina İsnad olunmağın katletti Haz-ret-i Süleyman Nebiy aleyhis-selâm zamanı İdi Keyhüsrev bin Siyavuş ve müddet-i ömriş fi sene 160 Efrasyab ile cenk-i azim vaki' olub âhar Efrasyab katletti İehraşeb biraderzâde-i Keykâvus müddet-i saltanat fi sene 120 beyt olıcek İehra-s e b mülke şehriyar, oldu h ü k m ü n d e

anın şehri diyar, tavayif-i erbab-ı hibret ve zarâyif-i eshab-ı ibretin sahayif-i makâlinde mes-turdur ki Hazret-i Üzeyir Nebiy aleyhis selâm ve Danyal Peygamber aleyhis-selâm bu zamanda vâki' olmuşlardır da'vet-i enbiyâya ita'at etmişlerdir Buhtün - Nasr bunun âmîli idi Küştasib bin **Lehraseb** müddet-i saltanat fi sene **120 beyt** çu Küştâseb ber taht-ı İrân nişt den adl-ü dad-ı urira best, zerdüşť menhuski sahib-i kitab Mecusdur bu zamanda zuhur etmiştir mukaddemâ Hazret-i Ermiya ya'ni Hazret-i Hızır Nebiy aleyhis-selâm şakirdlerindendir bir kimesneye şakird olub tahsil ve ilm-i hikmet ettikten sonra ilm-i mugayyebât ve ittîlâ-i hafiyata kadir olub da'vây-i nübevet eyledi Kitab-i Zinde deyû bir kitab icad etti Turrehât-ı batıla ve zühre'fa't-ı âtila tahrir etmeğin cümle halk ve Küştâseb mecûsî ve ateşperest olmağın anın ahkâmına itaat etmekle girdâb-ı küfr ve dalâlete ve lücce-i kibir ve cehâlete garik oldular Şiraz da Beyzâ nam bir şehir bina etmiştir ki Hazret-i Kâdi Beyzâvî ol şehirdendir Şeyh Ebu Ishak Firûz Abâdî dahi andandır ve Hakîm Sokrat ve Hakîm Camiseb anın zamanında idi **Ardeşir Behmen** varid-i İsfendiyâr veledi Küştâseb müddet-i saltanat sene **112** mezkûr Küştâseb oğlu İsfendiyar cenginde Rüstem elinde helâk oldukta Küştâseb oğlu Behmene ihtiyarı ile virdi tahtını Buhtün - Nasr Kuds-i Şerif harab etikte bunlar ta'mir etti Bukrat hakîm ve Dubokratîs hak'im bu zamanda idi **Dârâ bin Behmen** müddet-i saltanat sene **14 beyt** çu Dârâb der taht ki berneşt, kemer ber meyan best ve bekşart dest saltanatı Behnem Ardeşir ile Dârâ ya virdi Eflâtun ilâhi ki tilmiz-i Soktartir lâkin reis-i İsrakiyun dir ve üstad-i meşâiyyûn bu zamanda idi Rüstem bin Zal bu zamanda vefat etti **beyt** nelerden arta kalmıştır fena dünyayı söyletsen, kimi cemdir kimi Dârâyız mevtayı, söyletsen Dâra ibin Dârâb müddet-i saltanat sene eğerçe serif-i saltanata culûs etti lâkin bed sired ve seyyiül-hâlk olmağın halâyik huşnut olmayub tabiatından nefret ettiler birkaç merdi neberd çadırı içinde tiğ-ı bi-diriğ ile pare pere idub İskender Feylekos'u tahta da'vet ettiler İskender Zül-Karneyn-i Sâni Yunanî müddet-i saltanat sene **beyt** Sekender ki ber taht gâhi bereft siri sali ol mi şude ber direft Feylekos ferzandden Dârâb oğludur Filkos yanında büyümek ile ana Filkos oğlu dirler şarka ve garba hükm etti Ye'cûc ve Me'cûce seddeyledi yapı ve âb-ı hayat talebine zulemâta varub bulmayub geru döndü otuz altı yıl ve ba'zılar ondört yıl padişahlık etti dirler ba'zı Tevârihte Dârâb İskender katletti dirler amma İskender âhır ömründe memâlik-i Acemin beğleri oğulları ki kendü cinsinden idi çağurub babalarının memleketini her birine Sancak tariki virdi mülûk-i tavâif anlardır ve İskenderin diyarı Yunanda Aristotalis yanında hakim yanında Tavs nâm oğlu ilm ve hikmet tahsiline meşgul idi İskender vefatından sonra mezbur oğlu padişahlığı kabul eylemedi diyar-ı Yunanda

ve Mısır ve Şam ve Yemene ve mağribe ve Irak'a Susnam kimesne Batleymus oldu yani padişah oldu bundan sonra padişah olanlara Batelise derler tabaka-i salise Eskânyan dir ki mulûk-i tavâyif bunlardır Eşkan bin Dâr müddet-i saltanat sene **30 şabur bin İskan** müddet-i saltanat sene **60** Hazret-i İsâ aleyhis-selâm bunun zamanında vucuda geldi **Behram bin Şabur** müddet-i saltanat sene **15** Bilaş bin Behram müddet-i saltanat sene **11** Hürmüz bin Bilâş müddet-i saltanat sene **19 Türsi** bin Bilâş müddet-i saltanat sene **40 Firuz** bin Hürmüz müddet-i saltanat sene **17 Bilaş** bin Firuz müddet-i saltanat sene **12** Dara bin Bilâ dan ammi Firuz müddet-i sultanat sene **40 Bilâşan** bin Bilâş bin Firuz müddet-i saltanat sene **24 Ezdivan** bin Bilaş müddet-i saltanat sene **13** Ezdivan bin Eşkiyan müddet-i saltanat sene **11** Bilaş bin Eşkan müddet-i saltanat sene **2 Cudriz** bin İşkan müddet-i saltanat sene **20** Cudriz Hazret-i Yahya aleyhis - selâm kanı için Cuhudları öldürdü andan sonra ben-i İsrail zelil oldular,* Serrî bin Cudriz müddet-i saltanat sene **20 Cudriz** bin Sırrî müddet-i saltanat sene **11** Erdivan-ı âhar Eşkenyan dir Erdeşir bunu helâk etti müddet-i saltanat **31 tabaka-i rabia Sâsân** dirler **Ekâsire** bunlardır nefer **13** müddetleri sene **431** Erdeşir babek Sâsân bini Behmen evlâdındandır müddet-i saltanat **14** sene Şabur bin Erdeşir bunun zamanında Mânî nam zındık huruc etti müddet-i saltanat **31** sene **Hürmüz** bin Şabur müddet-i saltanat **3** sene **Behram** bin Hürmüz Mânî zındık bu katletti müddet-i saltanat sene **2** Behram bin Behram müddet-i saltanat **2** Behram bin Behram bin Mehram müddet-i saltanat **13** sene **Türsi** bin Behram karındaşının tahtına oturdu müddet-i saltanat **73** sene Hürmüz Türsi müddet-i saltanat **7** sene **şabur ibni Hürmüz** mezbur Hürmüz mürd olub hatunu hâmile olmağın bir oğlan vücûda geldi adın Şabur Zevil Eknaf kodular Kostantiniyeden harac aldı medâyin şehrin bina etti memâlik-i Arabî ve Yemameyi zabt etti geri Arab beylerine virdi müddet-i saltanat **72** sene **Şabur bin Şabur Zevil - Eknâf** müddet-i saltanat sene **5** Behram bin Şabur Zevil - Eknaf ana Kirmanşâh dirler müddet-i saltanat sene **11** **Yezdicürd** bin Behram müddet-i saltanat **21** sene Behram Gur bin Yezdicürd müddet-i saltanat **23** sene **Yezdicürd** bin Behram müddet-i saltanat **16** sene Hürmüz bin Yezdicürd müddet-i saltanat **15** sene **Firuz** bin Yezdicürd bunun müddet-i saltanat **20** sene zamanında ziyade kaht oldu haraç ve terekten mahsul almadı Pilaş bin Firuz müddet-i saltanat **3** sene **Kubâd** bin Firuz bunun zamanında Mezdik zındık peygamberlik da'vasın eyledi hatta birbirinin avreti ve mâli helâldir deyu mezkûr Kubad ana tâbi' olmağın halk onu padişahlıktan çıkardılar karındaşı Camsibi padişah ettiler sonra gerü Kubad padişah oldu müddet-i saltanat **26** sene **Enuşirevan Kisra bin Kubad** mezkûr Mezdik nam lainî katleledi sene **44** gayette

âdil padişah idi Kaysar ana itaat eyledi Hazret-i Rasûl Sallal-lâhü aleyhi ve sellem bunun evâhlinde vucuda geldi müddet-i saltanat sene 47 İskender Tarihi'nin 888 yılında Nusîrvan vefat eyledi Hürmüz bin Nusîrvan sene 12 Perviz bin Hürmüz bu mel'un Hazret-i Resûlün da'vetin kabul etmeyub müslüman olmadı Şirin nam kâfir kızın alub Kasr-i Şirin ulu bir saray bünyad etti Kissa-i Husrev Şirin 38 sene Şiruyey bin Perviz babasının katladüb padişah oldu şehir 8 Erdeşir bin Şiruyeyhi şehir Sifehsalâd oğuldur 1 sene 9 şehir Kısra Arslan Bey Padişah oldu Kısra bin Kubad padişah oldu Pervizin Kızı Turan daht-ı padişah oldu Şehr-Perviz bin Behram padişah oldu Perviz kızı Ezremi daht-ı padişah oldu şehir 4 Ferruh zad bin Perviz padişah oldu şehir 1 Yezdikürd bin şehriyâr hazret-i Ömer Radiyallahü teâlâ anı zamanında katl olunub Acem diyarını ehl-i İslâm zabt etti ve Hicret-i Rasûlden (Aleyhisselâm) onbir yıl sonra vâki' oldu 30 seneDevlet-i Mülûk-i Yunan bunlar dahi mülûk-i tavâiftendir merhum bin Şuhne nâm müverrih Ravzatü'l-Menâzir Fi İlimi'l-Evâil Ve'l-Evâhir nam kitabında bu vechile zikr eylemiştir İskender Filkos fevt oldukta Yunan mülkü Betalise bâki oldu Batleymus demek padişah demektir mülûk-i Betalise nefer 13 müddet-i saltanat 275 Batleymus evvelki adı Senşuş bin Lâğuşi'l-Mantıkı müddet-i Melikiş 20 sene Batliymus-ı Saninin adı Filosof dır Turânî İbrânî dilinde Yunânî diline nakleydi müddet-i melikiş 38 sene Batleymus-ı Salis adı Orahtis dir müddet-i melikiş 25 sene Batleymus-ı samin adı Şutira dir müddet-i melikiş 16 sene Batleymus-ı Hâmis adı Akyagnus dir müddet-i melikiş 35 sene Batliymus-ı sâdis adı Filontoi dir müddet-i meliş 24 sene Batliymus-ı sâbi' adı Oratis dir müddet-i melikiş 29 sene Batleymus-ı samin adı (Şutira dir müddet-i melikiş 16 sene Batleymus-ı tâsi' adı Sedendirtays dir müddet-i melikiş 9 sene Batleymus-ı âşir adı İskendos dur müddet-i melikiş 3 sene Batleymus-ı hâdi âşere adı Filorfost dur Müddet-i melikiş 8 sene Batleymus-ı sâni âşera adı Siyer Sus dir müddet-i melikiş 29 sene Batleymus-ı sâlis-i âşera adı Filontovad nam hatundur müddet-i melikiş 22 sene mülûk-i Rum rum halkı galebe etmeğin Filontov nam Batleymus olan avret kendüyi öldürüp Yunaniler munkariz oldu memlekete tâife-i Rum mâlik oldı Alyus Bulus Agnetis Kaysar deyu buna lakab kodular Asus Flortus Bazuz Sâsâbus Taytus Kudüs-i Şerif'i bu mel'un tekrâr harab eyledi Entus Merfuş Fermud sahib Necdî bunun zamanında oldı Calyus bunun zamanında idi Nasrânî dinin izhâr eyledi Kotihos Sivâris Entisos İskenderos Memkihsos Orozbanos Dikyanos Eshab-ı Kehf bundan kaçtılar mağaraya girdiler Malinos, Oryanus, Flornos, Fererkos, Karuş, Mantol, Meltyanos sanemlere tapanın âhiri bu oldu sonra Nasrânî oldu Erdfilnos, Saikadan öldü Kostantin-i-Muzaffer Rumi'den Berbata şehrin adı bu aldı

ma'mur eyledi hisar yaptı adın Kostantaniye kodu Nasrânî şeriatın izhar eyledi bunun anası Hilâne nâm avret Kudüs'e vardı kendü haçının cevâhirin çıkardı Kamame adlı kiliseyi Kudüste olakça ile bina eyledi ve Humus ve Hamade bir kilise dahi yaptı üç evladı taht-ı mâlik oldu Leksalos, Yunyanoş ana Şabur dirler Elitanos, Tutyanos, Hartnanos, Barubsos, Elkebir Er Kadyos, Onuryos, Mersadnos, Tavdusos, Eshab-ı Kefh bunun zamanında uykudan uyandırılar Kıssaları ma'lumdur ve Elnatlis, Laven zeytun İstabos, Hama kal'asın bu bina etti Festasos, Kostantinyos Elsâni, Tirposu evvel Tirpos sâni, Marsos, Merkok, Kokas, Hirkil adı rumca Loflis dir bundan rumların devleti tamam oldu İslâm zâhir oldu seyyidü'l-enâm aleyhi's-selâtü ve's-selâmın zuhûru sebebi ile vaki olmuştur Elhamdülillâh alâ dinil-İslâm Hazret-i Fahr-i âlem sallal-lâhü teâlâ aleyhi ve sellem'in âfitab nusret nikâb mu'cizat-ı bâhîrül- beyyinatları tali'-i lâmi olalı mücâhidin-i dinin ikdâm-ı feth meramları ile asâr-ı zulüm dalâlet ve küfr-ü cehâlet afâk-ı enfüsten def'u refi' olub milel-i mütehalife-i salife ve edyan-ı sâbika-ı gayr-i mütevâki'a âlemden kal' ve nesh olmuştur hususa ki Hazret-i padişah Âsûmân-i bârigâh ve Şehinşâh-i encumu sipâhımız ve câhidü fillâhi Hakka cihâdihî, emrine İmtisâl niyetine fi'l-eyyam've'l-leyal izzü iclâl ile bedri hilâl gibi menzili be menzili intikal ve âfitab misal şehirden şehire irtihal idüb Şimşir-i Gaza ile meşarik ve mağaribe z'ya vermişlerdir mücerred tevsî-i memâlik-i İslâm için licam zafer encamları her bâr-ı diyâr-ı küffâr-ı fücâre munsarîf ve mün'akif olmağın nice selâtin bi'din bed âyinin tâc ve tahtını alub ekâlim izz-ü bahtı feth olunub memâlik-i İslâmiyyeye zam olunmuştur umumen küffâr-ı bed gerdârin tarkâr-ı zâr ile şem' gibi yüreği yağın eritmişlerdir fi'n-nâr fis-sekâr hismına mazhar olan kavmi eberrin çirki şirkini âlemden arıtmışlardır ve bilçümle eyyâm-ı devlet ve hengâm-ı saltanatlarından abede-i Vedd-i Sevâ' va'de-i nass-ı icmâ' arsa-i din ve safha-i kütübe hemişe ser nigûn ve zebûn olub dâima akdâh-i cufunları hûnâbe-i serr sebîl ile pürh'un kılınıb kiliseleri yıkdılar çanlarına od tıkadılar Nakus Mağanın sesi kesildi yerine kilisenin âzanın gulgulesi asıldı. Külliyyen meabid ve esnam ve evsan mesacid-i ehl-i tevhid ve İman oldu. El minnetü lillâhi ki umumen sukkânı etrafı ma'mure-i arz ve kattan-ı etraf-ı âlem bit-tüli vel-arz ferman-ı kaza cereyan Hazret-i Sahib-i Kur'an zamanına muti' ve munkad olup Cenab-ı Celâled meabllarına külliyyen âlem musahhar ve karcihan müyesser olmuşdur ve bu vehbe-i henıye-i rehıbe ve bir âtiyye-i âliyye namütenahiyedir ki salatini mütekadiminden bir ferde nasib olmamıştır ki ve havakın-ı ruy zeminden kimse buna musib olmamıştır. Şukrû hüdâki seyiruz-u ahdi zaman şudi der milketi muradca hoş kâmuran şudi der mesned-i

hilâfet eshab-ı Mustafa zıllı ilâ ber sel-i halk-ı ci-
han şudi şükr-i Hüdâki her çe taleb-i kerdî ez
Hüdâ ber müntehayı himmed hot kâmuran şudi.

Emma ba'de hamdillâhi ve's-selâti alâ re-
sûlillâh-i ve âlihî v esahbihî ecma'in eb'ul-beşer
Âdem aleyhisselâm hilkâtından 7350 Hubutu

Âdem aleyhisselâm dan 6860 Kâ'be-i Muazzama
şerrefehallâh bünyâd olalı 6790 Şit peygamber
aleyhisselâm zamanından berû 4962 İdris zama-
nından 5863 İdris peygamber Firdevs'e nakletti
5685 Nuh peygamber zamanından berû 4964 su
tufanından Tûfân-ı Nuh 1059 Tarih-i Hicret-i Nebe-
viyye sene 4760 Temmuz.

Temmuz Tarih-i Buhtun-Nasr
sene 2408

Tarih-i helâki Kavm-i Âd
Nisan fi 19 sene 3401

Tarih-i Hubut-u Adem ez behş
Nisan fi sene 7158

Sene-i Hicret-i Nebeviyye 1069

Hicret-i Nebeviyye sene 2760

Hicret-i Nebeviyye sene 1069

Re'si yehud Tes'ri sene 5460
Hicret-i Nebeviyye sene 1069

Re'si sene Tut Kıptî 2760
Sene-i Hicret-i Nebeviyye 1069

Re'si sene İskender
Teşrin-i evvel sene 1971
sene-i Hicret-i Nebeviyye 1070

Hatur Kıptî sene 1029

Milâd-i İsâ aleyhi's-selâm Kânun Sâni

Sene 1070 Hicret-i Nebeviyye

Sene 1660 sene 1069 Hicret-i Nebeviyye

TARİHİ CELÂLİ	TARİHİ FURS-İ KADİM	TARİHİ HİCRİ	TARİHİ KIPTİ	TARİHİ RUMİ	TARİHİ TUFAN	TARİHİ HUBUT
6695 Altıbin altıyüz doksanbeş	6248 Altıbin ikiyüz kırksekiz	6216 altıbin ikiyüz on altı	5877 Beşbin sekizyüz yetmişyedi	5281 Beşbin ikiyüz seksen bir	2242 İkibin ikiyüz kırkiki	TARİHİ HUBUT
	4454 Dörtbinbeşyüz ellidört (?)	3006 Üçbinaltı	3974 Üçbindokuzyüz yetmişdört	3635 Üçbinaltıyüz doksandokuz (?)	3039 Üçbinotuz dokuz	TARİHİ TUFAN
	1414 Dörtbin döt- yüz ondört (?)	967 Dokuzyüz altmışyedi	935 Dokuzyüz otuzbeş	596 Beşyüz doksanalı	TARİHİ RUMİ	
	818 Sekizyüz onsekiz	371 Üçyüz yetmişbir	339 Üçyüz otuz dokuz	TARİHİ KIPTİ		
	467 Dörtüüz altmışyedi	32 Otuziki	TARİHİ HİCRİ			
	447 Dörtüüz kırkyedi	TARİHİ FURS-İ KADİM				
	TARİHİ CELALİ					

Bu cetvelde mestur olan erkam
ihtiyarı muahhırine göre olmağla
si fasıl şerh beynine nev'an mu-
gayyirdir.

(kanatimize göre yazı ile rakam
arasındaki üç farkı anlatmak is-
tiyor).

Cetvel-i mezbure meselâ Târih-i Hicret ile
Târih-i Rum ma beyni isti'lâm olunsa ikisinin mül-
tekâsında olan adede nazar oluna ve rûtbe-i sa-

tırda olan tekaddüm hesabı ile mukaddem zamanı hükümlenir evvelâ satır-ı balâda hicret hanesini bulub aşağı hanelerine nazar eyledik Tarih-i Rûmî hizasına gelen hanede dokuzyüz otuz dört adet gördük ve Rûmî Hicri den mukaddem olmağla Tarih-i Rûmî Hicretten dokuzyüz otuzbeş sene mukaddemdir deyü hükmeyledik ve kis aleyhil-bâki

Eser'in 17. sayfasından (9^b) başlayan ikinci kısmında ise, minyatür tarzında işlenmiş portreler yer almaktadır. Bu sayfanın başında, sağda ve solda muska halinde çin bulutları ve hataîlerden yapılmış sade görünüşlü müzehheb bir kısım vardır. Çin bulutları sarı altun ve şarabî kırmızı ile boyanmıştır. Hataîler ise, Türk lâciverti ve açık şarabî renktedir. Zemin ise renksizdir. Bunların altında bir yarım daire, dairenin içinde çin bulutu ve hataîlerden ikinci bir tezyinat vardır. Çin bulutu sarı altun ve yeşil ile boyanmıştır.

Bunların hemen altında daire içindeki madalyonlu minyatürler yer almaktadır. İşte dünyamızda ilk insanlar. Sağda Hz. Adem ve solda Havva yanyana tasvir edilmiş. Hz. Adem sakalsız ve bıyiksız, dudakları kırmızı ile boyanmış. Bu tasvirde Hz. Adem ile Havva'nın gençlik yıllarının olduğunu anlıyoruz. Aynı sayfada sağda Habil maktul, onun altında ise katil Kabil'in minyatürü yer alıyor. Sol tarafta ise, Abdülharis, altında Enuş oğlu Keynan'ın minyatürü yer almaktadır. (Res. 9).

Soldaki 18. sayfada ise (10^a) terzilerin üstadı, pirleri olarak kabul edilen Hz. İdris aleyhisselâm, altta Hz. Nuh aleyhisselâm, arka plânda gemisiyle tasvir edilmiştir. Karaya oturan geminin baş kısmı tavus kuşu şeklinde şekillendirilmiş, ibik, gaga ve gözü belirlenmiştir. Dört katlı olan geminin sancak kısmı ise, tavus kuşunun kuyruğuna benzetilerek oldukça detaylı tezyin edilmiştir. Hz. Nuh, yaşına göre oldukça realist olarak tasvir edilmiştir. Eser, iyi muhafaza edilemediği için kanaatimize göre yakın tarihte, Hz. Nuh'un yüzü çatlamıştır. Nuh peygamber'in elbise kıvrımları, başındaki kavuğun omzuna düşerek sallanan türbanın kenarlarına dahi dikkat edilerek işlen-

miştir. Minyatürde, Avrupa resimlerindeki gibi perspektif mevcuttur. Ağaç tasvirindeki monotonluğu bozma, ressamımızın karakteridir. sağda Menval oğlu Kâhtan, solda Tahmars oğlu Cemşid yer almaktadır. Peygamberlerin başında, bir sembol olarak hâle bulunmaktadır. (Res. 9).

19. sayfa (10^b) ise, minyatür ve resim yönünden bize göre en ilgi çekici bir kısmı. Zira bu sayfada Levnî'nin izlerini görebiliyoruz. Sol üstte İran (Pers) hükümdarı Dahhâk, ortada Hz. Nuh'un oğullarından Sam, sağda Ham, solda Türk neslinin türediği Yafes'in minyatürleri mazara içinde resmedilmiş. Renk sakalası fevkâlâde... Dörtlü ve aşağıda üçlü madalyonlar sayfayı boğmuyor (Res. 10) bilâkis derinlik kazandırıyor. Hz. Nuh'un oğullarından Ham'ın sertlik ve gururu, Sam'ın düşünceli ve ezikliği, Yafes'in ise asâleti, resme verilen karakteri yansıtır. Selviler ise, Levnî'yi hatırlatıyor bize.

Aşağıda; sağda, devesiyle birlikte Hz. Salih Nebî aleyhisselâm, solda İreç, altta ortada ise Hz. Hud yer alıyor. Hz. Hud'un uçuşan atkısı ve rüzgârdan eğilen selvilerin uç kısmı, resimdeki realiteyi bize göstermektedir. Bu sayfa, bize XVII. asır sonlarında Türk resim sanatının durumunu aksettirmektedir. (Bkz. Renkli Res. 1).

20 sayfada (11^a), üstte Ebul Haş oğlu Maçın, ortada Hz. Hızır, altta, sağda Hz. Lût ve solda Hz. İbrahim, madalyon içinde gösterilmiştir. Hz. İbrahim'in yaşlı olarak gösterilmiş yüz hatları incelenmeğe değer niteliktedir. (Res. 10).

21. sayfa (11^b) da ise; üstte Gurş-Asb oğlu Neriman, altında iki madalyon içinde ayrı, ayrı olarak Hz. İbrahim ve Hz. İsmail, solda Sam, onun altına biraz sağda Efrasyab (Türkler'in menşei Efrasyab'a Alper Tunga'ya bazı me hazlarca bağlanır), altta sağda Hz. Lût, solda İys, yer almaktadır. (Res. 11).

22. sayfada (12^a), Hz. Yusuf, Hz. Eyub, sol kenarda Sam oğlu Zal oğlu Rüstem, aşağıda, sağda Hz. Yûşa, solda Hz.

Zülcüfûl madalyon içinde yer almaktadır (Res. 11).

23. sayfada (12^b) ise; sağda Hz. Musa, solda Hz. Harun, sol kenarda Siyavuş sağda, Hz. Şuayib. altta sağda Hz. İsmail, solda, Hz. Danyal peygamber madalyon içinde gösterilmektedir. (Res. 12).

24. sayfa (13^a) da; üstte Hz. Davud, altında Hz. Süleyman, altta sağda Hz. Zekeriya, solda İskender Zülkârneyn, en altta, sağda Hz. Yahya, solda ise Hz. İsa'nın minyatürleri vardır. (Res. 12).

25. sayfa (13^b) İslâmiyetin doğuşunu sembolize eder. Üstte ortada Abdülmuttalib yer almaktadır. O'nun altında sağda güneş, solda ay altında ise, Hz. Muhammed Mustafa Aleyhisselâm, yüzü nikâp ile örtülü, bol sade yeşil bir elbise içinde, etrafa şua verir biçimde gösterilmeye çalışılmış. Sol tarafında Hz. Ebu Bekir, karşısında sağda Kur'an-ı Kerim koltuğunda Hz. Osman yer alır. Altta ise, solda Hz. Ömer, sağda Hz. Ali bellerinde kılıçlarıyla gösterilmiştir (Bkz. Renk Res. 2), (Res. 13), karşılaştırınız, (Res. 37-44).

26. sayfada (14^a) ise, üstte, sağda Hz. Hasan, solda Hz. Hüseyin yer alır. Altta ise; Hz. İmam-ı Azam Rıza solda Hz. İmam-ı Azam Ebû Hanife, sağda Hz. İmam-ı Şafi, en altta ortada Ebu Müslim yer almaktadır (Res. 13).

27. sayfa (14^b) da ise, Üstte ortada İsmail Sâmanî, altında Ahmed Adil, solda altta Ebu Talib, sağda El Mutasım Billañ Muhammed'in minyatürleri bulunmaktadır (Res. 14).

28. sayfa (15^a) da ise; Sultan Mahmud bin Sebuktekin, sağda Elkâhırbillâh, ortada Sultan Celâleddin, solda Aydoğmuş Han'ın minyatürü bulunmaktadır (Res. 14).

29. sayfa (15^b) da ise; üstte sağda El Kadirbiemrullâh, sol kenarda Melik Şah Ebulfeth, yanında Sultan Sencer, sağ altta, El Nasırbillâh, solunda Hüdavend Şah elinde açık kitapla tasvir edilmişlerdir (Res. 15).

30. sayfa (16^a) da ise; üstte sağda El Mustazî-binurullâh, solda Kuh Bey Han, O'nun altında solda Baki Ağa, orta-

da Cegizhan, sağ alta ise El Mutasımbillâh yer almışlardır. Cengiz Han'ın sakalı ve başındaki taçlı kavuğun çok ince (büyütlele dikkatlice bakıldığından tel, tel olduğu farkedilmektedir) fırça darbeleriyle meydana geldiği, sanatkârın gözönünü çok kuvvetli olduğu ve büyütlele çalıştığı anlaşılmaktadır (31. sayfa da ki Toktamış Hanla karşılaştırılmağa değer Res. 16). Dikkate şayan bir minyatür olup, sarı ırka göre renk skalası fevkâlade bir numunedir. (Bkz. Renkli Res. 3), (Res. 15).

31. sayfa (16^b) da, üstte, Hülâgu Han, altta Toktamış Han yer almaktadır (Res. 16).

32. sayfa (17^a) da ise, Gazan Mahmud ve Emir Hüseyin'in minyatürleri görülmektedir (Res. 16).

33. ve 34. sayfalarda (17^b ve 18^a) sağda Kızıl Boğa Han, altında Kaya Alp Han (33); solda Kaya Alp oğlu Süleyman, altında Süleyman oğlu Ertuğrul, en altta Osman Gazi'nin minyatürü bulunmakta olup, bu iki sayfada Osmanlı Devleti'nin kuruluşu anlatılmaktadır. (Res. 17. Karşılaştırınız. Res. 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56). Metni Aynen aşağıya alıyoruz.

«Tabaka-i âli Osman beyanındadır haberde gelmiştir ki hayri'l-Fârisin fi'z-zeman-ı ahır ehli'r-rum pes ol hayri'l-Fârisin bunlardır zirâ mazhar-ı saltanat ve ma'den-i hilâfettirler Osman Han Gazi esârallahü burhaneden Ağa olub tâ Hazret-i Nuḥ nebiyy A. S. çıkınca âbâ ve ecdâd-ı hân bin hân olub ve Osman Gaziden beru tâ bu zamana değin her gelen birer güher muaddelet üzre istihkâm ve karar bulmuşlardır ve memâlik-i Rûm ve Arab ve Acem bunların hükmine inkiyad ve emrine ittiba' göstermişlerdir Hak sübhânehü ve te-âlâ kaffe-i mü'minin zıll-i saadet hümâyunlarında ilâ yevmiddin âsude hâl kulûb devâm-ı devletlerine iştigâl olalar amin Osman Han Gazi ecdadı Türkistandan gelüb huruc Horasan ve Irak ve Azerbeycanı tutub ol memleketi zabt etti ve yüz yetmiş yıl Ahlat yularında tevakkuf ettiler tâ ki Cengiz Han huruc eyledi ve âlemi fetrât tuttu Ertuğrul kendinin hıdem ve hışmından dörtyüz hane ile vilâyet-i Rum'a ol zamanda Rum'da Padişâh Sultan Alâeddin bin Keykubâd bin Çengiz bin Mesûd Selçukî idi Ertuğrul Han Gazi hoş görüb istimalet verdi Engurya civarında Karacadağ nam mevzii ana verdi ve ol zamanda Sultan Alâeddin Hazretlerinin Tatar ile muharebesi vaki oldu Ertuğrul Han Gazi ana muavenet edüb Tatar münhezim oldu Sultan Alâeddin dahi Ertuğrul Gazi ka-

rındaşım dedi ve bir Rum'a dahi Sultan Alâeddin dahi İstanbul kuffarıyla gaza eyledikte Ertuğrul hayli yoldaşlık eyledi ve küffârın inhizâmına sebep oldu pes Sultan Alâeddin dahi ol vakit Söğütlü ve Tomaliç ve Ermen vilâyetini tevâbi'yle ana virdi pes Sultan Alâeddin vefat eyledi yerine Sultan Alâeddin bin Feramuriz ki ol dahi Selçuktandır padişâh oldu bu tarihte 680 ve ol esnada Tatar askeri dahi Ereğli'ye gelüp Sultan Alâeddin dahi Osman Gazi'yi kendü yerine kâim makam eyledi ve küffâr cânibine gazaya gönderdi kendisi varub Tatar'ı defî' eyledi bu canibde dahi Osman Han Gazi gazalar idüb ve nice kal'alar feth eyleyüb ve nice mal ve ganimet birle ihbar-ı beşâret Sultan Alâeddin'e gönderdi Sultan Alâeddin dahi Osman Han Gazi varub Bilicük kal'asını feth edüp aldı ve ol esnada Bilicüklerinin tenezzül edüp bir vilâyette anlardan kimesne kalmadı lâcereme Osman Han hem kurûn-ı saltanat olup asar-ı devlet ve azamet anda hüveyda olub a'yân-ı memleket ana muti' ve ferman berdâr oldılar devlet ve saltanat kaldı ber karar üzre ve rûz be rûz ve saat be-saat derterakki bûd ve hest ve bâşed ba'de-l-eyvm inşallâhü teâlâ havahed bûd Osman Hân-ı Gazi atası Sultan Ertuğrul yerine culûs etti. Bu tarihte 680 badehu hurûc edüp Bilecük ve İnegöl hisarların feth etti. Bu tarihte 695 ve otuzdokuz yıl saltanad sürdi ve sekseniki yıl ömür sürdi ba'dehu vefat etti. İşbu tarihte rahmetullâhi aleyh.»

Sayfa 35 de (18^b), yukarıdan aşağıya doğru Orhan Gazi, I. Murad, Yıldırım Bayezid, I. Mehmed (Çelebi)'in madalyon içinde minyatürleri görülmektedir.

Madolyonların çapları genişler, 55^{mm} olur, fon ise, varak altunla kaplanır. (Resim 18).

Sayfa 36 da (19^a), II. Murad, II. Mehmed (Fatih Sultan Mehmed), Bayezid'in minyatürleri görülmektedir. (Resim 18).

37. sayfada (19^b), Selim (Yavuz Sultan Selim'in), elbisesinde gümüş ve altın sim birlikte kullanılmıştır. Altında oğlu Kanunî Sultan Süleyman yer almaktadır (Resim. 19).

38. sayfada (20^a), II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed yer alıyor (Resim 19).

39. sayfada (20^b), Sultan Ahmed, Sultan Mustafa yer alıyor (Resim 20).

40. sayfa ise (21^a) eserin son sayfası olup, arkası boşdur. hatime sayfası yoktur. Bu sayfada Sultan Murad IV., İbrahim ve en son olarak da Sultan Mehmed IV. yer alır. Minyatürün sol altında

ise, ressamımızın mührü ve eserin bitiş tarihi yer almaktadır. Şöyle ki : «Bende Hüseyin el Musavvir» ibaresi ile, 1094 H. (1682 M.) tarihi sarahatle okunmaktadır. (Renkli Res. 4, Res. 20, karşılaştırınız Res. 67).

Eserin sonunda herhangi bir kimseye ithaf ve övgü bulunmamaktadır. Dolayısıyla ressamın elinde bir numune olarak yapıldığı ihtimali belirmektedir. Hat-tatın adı bulunmamaktadır.

Orta - doğu'nun bir nev'i şifahî tarih edebiyatının yazı ve resme întikali diyebileceğimiz eser, o devrin tarih anlayışını bize iletmesi bakımından ve fokllar açısından, ayrıca XVII. asır sonunda Türk resim san'atı yönünden önemli bir belgedir.

KARŞILAŞTIRMALAR :

Karşılaştırma yapacağımız eserler şunlardır :

1 — Avusturya, Viyana Nationalbibliothek Cod. AF 50 (17 numaralı eseri henüz görme veya resimlerini temin imkânı bulamadık) numaralı Subhatu'l - Ahbâr. Bu eserin fasimile baskısı Yapı ve Kredi Bankası'nca bir kültür hizmeti olarak Doğan Kardeş Basımında 1968 yılında 2000 adet yapılmıştır.

I. Bölüm (metin) 6 sayfadır. Zahriye sayfası tezhiblidir. Cihan tarihi verilmeye çalışılır. (Res. 21 Sağ).

II. Bölümde 102 minyatür bulunmakta olup, tamamı 34 sayfadır.

Hatime sayfası mevcut olup, tarihsizdir. Minyatürlerini İstanbulî Hüseyin yapmış olup, Hz. Adem'den, (Resim 28, 45, 50, 67 sol). IV Mehmed'e kadar silsile zinciri devam eder.

2 — Topkapı Sarayı Müzesi H. 1324 Zübdetü'l - Tevarih.

1. Bölüm 26 sayfa arapça metin olup ilk iki sayfası tezhiblidir. (Resim 22). Hz. Muhammed ve ashâbı hakkında kısa cetvelli biyografik malûmat vardır. (Res. 23).

II. Bölüm 8 sayfa olup, cihan tarihi anlatılır. İlk sayfası tezhiblidir. (Resim 24). Baş : Sıpas alel itlak..

III. Bölüm Hz. Adem'den, II. Bayezid'a kadar, dünyaya ün salmış, kahra-

manlar, hükümdarlar ve peygamberlerin madalyon içinde minyatürleri verilmektedir. 79 adet portre vardır. 1006 H. Aralık 1597 M. tarihlidir (Resim 29, 38, 51, 57).

3 — Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1591 numaralı Silsile - nâme

I. Bölüm 26 sayfa arapça metin.

II. Bölüm 8 sayfa metin (Res. 25).

Başı : Sıpas alel - itlak sitayiş-i bi-istihkak.....

III. Bölümde 95 madalyonlu minyatür bulunup, (Res. 30, 39, 52, 58), 58 sayfadan ibarettir. 1006 H./Eylül 1597 M. tarihli olup, III. Mehmed'le sona erer (Resim 58).

4 — TKSMK. H. 1624 numaralı Zübdetü't - Tevârih.

I. Bölüm. 8 sayfadır. Cihan tarihi verilir. Baş sayfası tezhiblidir. (Res. 26).

II. Bölümde silsilelerle 66 minyatür bulunmakta olup (Res. 31, 40, 53, 59), eserin tamamı 15 yapraktır. 1003/1595-6 tarihinde tahta geçen III. Sultan Mehmed'le sona erer (Res. 59).

Başı : Sıpas ale'l - itlak sitayiş - i bi-istihkak.....

5 — TKSMK. III. Ahmed Kütüphanesi 3110 numaralı Silsile - nâme

I. Bölüm, 6 sayfadır. İlk sayfa tezhiblidir. Cihan tarihi anlatılır. (Res. 27).

II. Bölüm de 92 minyatür bulunmakta olup, (Res. 32, 41, 49, 54, 60), eserin tamamı 17 yapraktır. II. Sultan Mustafa ile sona eren eserde (Res. 60), şehzadelerin isimleri yazılmamış, boş bırakılmıştır. Lokman bin Seyyid Hüseyin Silsile - nâmesi olup, XVII. asırda II. Sultan Mustafa'ya kadar ilâve edilmiştir. (1106 H./1695 M. - 1115 H./1703 M.) Zeminler hatâilerle bezenmiştir.

Başı : Sıpas alel itlak

6 — İrlanda, Dublin'de Chester Beatty Library'de bulunan T. 423 numaralı Zübbetü't - Tevarih.

I. Bölüm. 26 sayfa, arapça metin. İlk iki sayfası tezhibli. Hz. Muhammed ve ashabı hakkında cetvellerle kısa biyog-

rafik bilgiler bulunmakta olup, 1006 H./Nisan 1598 M. tarihlidir.

II. Bölüm. 7 sayfa, başı tezhibli, cihan tarihi anlatılır. Son sayfası eksik. Metin bitmiyor. Cümle yarım kalmış (Altıncı tabaka Harzemyandır ki anlar dokuz tendir. ve yüzyetmiş iki....).

III. Bölümde şecerelerle birlikte 86 minyatür (Renkli Res. 5, 6,) bulunmakta olup, III. Murad'la sona ermektedir.

7 — Fransa, Bibliotheque Nationale'de bulunan (Turc 126 numaralı eseri göremedik) Ccl. 12968 numaralı silsile - nâme⁶.

I. Bölüm 4 sayfa metin olup, tezhibsizdir.

Başı : Sıpas alel itlak...

II. Bölüm de 94 adet gravür tarzında resim bulunmakta olup, Hz. Adem'den (Res. 35 - 36). IV. Mehmed'in oğlu III. Sultan Ahmed'e kadar olan silsileyi vermektedir. Resimler minyatür tarzında olmayıp, siyahbeyaz ve bazıları gölgelidir. Bir kitap meraklısının, eserin bir kopyasını Halep'te görüp, bakarak istinsah ettiği anlaşılmaktadır. Lübnanlı Umayunuz ve led Şükrü el Çelebi el - Marunî tarafından Temmuz 1750 yılında Bibliotheque de L'abbaya Royale Victor kütüphanesine vakfedilmiştir. (Res. 55, 56).

8 — Ankara Etnografya Müzesi'de bulunan Silsile - nâme 8457 numaralıdır.

I. Bölüm 4 sayfadır. İlk sayfası tezhiblidir. 1603 - 1606 tarihlerinden sonra kopya edilmiştir. Metin farsçadır.

II. Bölüm de Hz. Adem'den (Res. 33, 34, 61, 62), yapıldığı devre kadar 140 minyatür bulunmakta olup, diğer eserlere benzemez. Doğu Anadolu taşra ekolüne mensuptur.⁷

9 — Doç. Dr. Yılmaz Önge Arşivi'nde bulunan Hâzâ Kitab-ü Yüsemma bi Subhatü'l - Ahbar min Zübbetü'l - Asar.⁸

6) Resimleri lütüteden Dr. Filiz Çağman'a teşekkürlerimizi sunarız.

7) Bkz. Sadı Bayram, Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Madalyonlu Silsile - nâme'de Doğu Anadolu ve Batı Asya, VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1976., s. 645 - 655, levha 331 - 353.

8) Neşrine müsaade ettiklerinden dolayı Doç. Dr. Yılmaz Önge'ye teşekkürlerimizi sunarız.

I. Bölüm, metin 3 sayfa + kapak. Metin daha olgun ve sadeleşmiş olup, derlediği bazı bilgileri kasden atladığı belirtilmektedir.

II. Bölümde gravür tarzında portreler (Sayfa 5-38), bulunmaktadır.

Eserin 39-40. sayfalarında Osmanlı padişahlarının doğum, culus, müddet-i saltanatları ve müddet-i ömürlerine havi liste şeklinde bir cetvel ilave edilmiştir. II. Mahmud'un vefatı 1255 H/1839 M. tarihine kadar gelen eser, taş baskısı olup, siyah-beyaz tekniğinde basılmıştır.

10 — Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver üstadımızda bulunan minyatürsüz Silsile-nâme.⁹

I. Bölüm. metin, 4 sayfa.

II. Bölümde secereler, minyatürsüz şekilde verilmekte olup eserin 26 sayfası elimizdedir. Yavuz Sultan Selim ile sona eren eserin Yavuz'dan sonra devam edip etmediğini bilemiyoruz. Ancak eserin bir kaç yaprağının eksik olduğunu söyleyebiliriz.

Yazıldığı devre göre cihan tarihi (Orta - Doğu, Orta ve Batı - Asya) olarak vasıflandırılan bu tür eserleri önce, üç grupta mütalaa edebiliriz.

1 — Zübdetü't-Tevarih adı verilen eserler,

2 — Subhatu'l Ahbâr adı verilen eserler,

3 — Silsile-nâmeler.

Aslında, bu üç grupta zikredilen eserler, birbirinin benzeridir. Minyatür-lü, veya minyatürsüz olabilirler. Subhatu'l Ahbâr ile Silsile-nâmeler, tamamen birbirinin eşidir. Yalnız adları değişiktir.

Zübdetüt - Tevarihler ise; menşe olarak Bağdad'da oturan Yusuf bin Hasan bin Abdülhâdi'den, bir zat, candan bir dostunun elinde olan Hz. Muhammed'in silsilesinin tamamlanması isteği üzerine ortaya çıkmıştır. Yusuf b. Hasan b. Abdülhâdi'nin hangi tarihte yaşadığını kesin olarak bilmiyoruz. Ancak; TKSMK. H.

1591 numaralı eserlerin I. bölümün sonunda bulunan cetvellerin nihayetinde, Bağdat'da oturan Yusuf bin Muhammed Dizfulî* tarafından 1006 tarihlerinde yazılmıştır. Kendisi eserin 26. sayfasında şöyle ifade etmektedir :

Tahrîren bi tarih-i şehri Safer senete sitte ve elfin min el-hicret'in nebeviyye.

Kâtîbihu Yusuf bin Muhammed Dizfulî sakin-u Bağdad. Gaferallahu Tealâ li-kâtîbihî ve li-sahîbihî ve hürmet-i Muhammed'in.

H. 1324. Numaralı eserin 26. sayfasında ise;

Tahrîren bi tarih-i şehri Cemaziyelevvel senete sitte ve elf minel Hicretin Nebeviyye Kâtîbihî Yusuf bin Muhammed el Dizfulî sakin-i sahibih-i hürmet-i vellimen gafere fihi (Res. 23.)

Chester Beatty Library 423. numaralı eserin 14 a sayfasında ise;

Tahrîren fi tarih-i Şehri Şevval kâtîbuhu Ebu Talib-i İsfehani sakin-i Bağdad Senete sittin ve elfin mine'l-hicriyye, Gaferallahü Teala Seyyat-i kâtîbihî ve sahibihî.

Bu durumda, Yusuf b. Hasan b. Abdülhâdi'nin yukarıdaki tarihlerden önce yaşaması gerekir.

1. Bölüm; bütün Zübdetüt-tevarihler de aynı olup, arapça kaleme alınmıştır. 26 sayfadan müteşekkil olup ilk iki sayfası karşılıklı tezhiblenmiştir. (Res. 22). Burada Hz. Muhammed ve ashabının secereleri, Hz. Muhammed'in gazveleri, kumandanları, günlük yaşayışları, hizmetlileri, köleleri, emirleri ve askerleri, silâhları ve adedi, atları ve binekleri, Kâbe'nin kible olması, halifelerin başa geçişleri ve tarihleri hakkında biyografik (Res. 23) kısa malûmat bulunmaktadır.

II. Bölümün ilk sayfası da tezhiblidir. (Res. 24. 26). Burada üzerinde durduğumuz Silsile-nâme'nin ilk kısmı gibi cihan tarihi yer alır. Ancak yukarıda gördüğümüz Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan silsile-nâme de bu kısım 16. sayfadır. Diğer eserlerde hiç bu kadar uzun değildir. (Res. 1-8). Sekiz veya altı sayfada sona erer. Zübdetüt - Tevarihler de sekiz sayfadır. Subhatu'l-Ahbâr'lar da ise altı

9) Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, üstadımız, elinde bulunan minyatürsüz silsile-nâme'nin fotokopilerini tefettiştir. Teşekkür ederiz. Dizful Bağdad'ın kuzey doğusunda, halen İran hudutları içinde bir şehirdir.

sayfadır. Diğer silsilenâmelerde dört ve ya üç sayfadır. Hemen hemen hepsi birbirinden kopya edildiğinden, hattatın dil bilgisi ve gramerine göre ya kelime fazlası, ya kelime noksanı bulunmaktadır. Bunlar genellikle övücü veya ifadeyi kuvvetlendirici kelimelerdir.

III. kısımda ise (Silsile - nâmeler ve Subhatu'l - Ahbar'lar da II. kısım); Dünyamız da ilk insanlar olan Hz. Adem ve Havva (bazen Havva yerine melek, oğulları; Res. 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35), ve bunlardan türeyen peygamberler, cihan hâkimleri, efsane kahramanlarının minyatürleri ve şecereleri tarih sırasına göre verilmeye çalışılmakta, her zaman muvaffak olunamamaktadır.

Hız Muhammed ve dört halifeden sonra, Abbasi halifeleri, Orta Asya'da Cengiz sülâlesi (Bütün eserlerde bu sayfa planı aynıdır. Bak. Res. 45, - 49) ve nihayet Selçuklar ve Osman Gazi... Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu. Bu sayfalar da bütün Zübdetü't - Tevarihler'de, Subhatu'l - Ahbârlarda ve Silsilenâmelerde tamamen aynıdır. Karşılıklı çift sayfada Osmanlıların kuruluşu anlatılmakta, sol sayfanın altında Osman Gazi'nin minyatürü yer almaktadır (Karşılaştırınız Res. 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56). Daha sonra diğer milletler bırakılarak sadece Osmanlı padişahları sırasıyla, eserlerin yapıldığı devre kadar, birer madalyon içinde detaylı olarak verilmektedir¹⁰. Zira o devirde cihana sadece Osmanlılar hâkimdi. Bu kaideden yalnız Ankara Etnografya Müzesi'nde bulunan silsile - nâmeyi istisna etmek yerinde olur.

Viyana Cod. Af. 50 ve Vakıflar nüshası istisna edilirse, bu tür silsile - nâmeler de musavvirlerin imzası yoktur. Tarih ise, sadece Vakıflar nüshasında bulunmaktadır.

Genel olarak Kanunî Sultan Süleyman ve daha sonraki devirlerde yapılan eserlerde başlıca üç ekol görülmektedir.

1. Bağdad ekolü (TKSM. H. 1324, 1591, 1624, A. 3110, Dublin, Fransa National Bibliothéque nüshaları).

2. İstanbul ekolü (Viyana, Vakıflar, nüshaları),

3. Taşra diyebileceğimiz Doğu Anadolu ekolü (Ank. Etn. Müz. 8457. numaralı eser).

Bunları birbirleriyle karşılaştıracak olursak, Bağdad ekolünde, metinler, tezhibler ve sayfa kalıbı tamamen birbirlerinin aynı olup, bir örnek üzerinden yapılan çoğaltmalardır. Elle yapıldığı içinde, göze batmayacak biçimde, esasa müteallik olmayan cüz'i ayrılıklar da bulunmaktadır. Mesela, cihan tarihi metni verilirken sayfa sonu hattanın sık yazdığı sebebiyle boş kalan, yere farsça bir - iki beyit koymuştur. Minyatürlerde, biri sağa bakarken, diğeri sola veya cepheye bakar pozisyonda gösterilmiş, Kıyafet ve renklerde oynama yapmıştır.

Viyana ve Vakıflar nüshasının Karşılaştırması :

Vakıflar nüshasının adı, **Haza Kitab-ü Silsile-nâme**'dir. Viyana nüshasının adı **Subhatu'l Ahbâr**'dır. Vakıflar nüshasının cihan tarihi bölümünü yukarıda görmüştük. Viyana nüshasının metni ise şöyledir : İkinci sayfanın 10. satırı ortasındaki kırmızı harflerle **Emma ba'dü** kelimesine kadar Vakıflar nüshası ile tamamen aynıdır.

Farklı kısım; 2. sayfa 10.. satır ortasındaki (Vakıflar nüshasında 2. sayfa 12. satır ortası - Bkz. Res. 1), kırmızı yazılan **emme ba'dü** kelimesinden itibaren şöyle değişmektedir :

«Emma ba'dü eztemhid-i kavâid mahamid-i ilâhî ve te-sis-i mebânî risâlet penâh-i sultan bir hak ve burhân-i mutlak hâsıl-ı Kevnü mekân sahib-i Kirân-ı zemân-ı Fahr-i âl-i Osman Sultan ibnis - sultan ibni's - sultan **Süleyman Han ibni's - Sultan Selim Han** hemişe ol Sultan-ı gerdun Cenâb-ı etnab sūrâdikat-ı izzet ve kâmurâni ve seraperde-i felek âsây sahib ki-

10) Etnografya, folklor ve kumaş açısından, kıyafetler ayrıca incelenmeğe değer.

râni bievta devamdır arsa-i eyyam-ı müekked ve muhalled ve müebbed bâd ve kavaid-i saltanad ve esâs-ı devlet bir basit memleket ve âfitâb-ı inâyet-i pâdişâhî ez fark-ı mah sa bemâhî bir ser-serverân-ı memâlik-i nâ-nütenâhi tâbân ve dereh-şân bâd ilâ yevmil-miâd amir yâ râzikal - ibâd şilir nûsah râçun tamam kerdem men Zübde Târih nâm-ı kerdem men **agaz beyan** bilgil ki **Adem Peygamber** salevâtu'llâhi aleyhi ve selâmühü devrinden berû tâ hatemi'r-rusul **Muhammed Mustafa** sallalâhü Teâla aleyhi ve sellem vilâdine değîn ehli acem eder ki altı bin on üç yıldır ve ba'zılar eder ki beş bin dokuz yüz yıldır derler ve ba'zı eshâb hesab ederler ki ebcet 5995 hurufunun adedi miktarcadır ki beş bin dokuz yüz doksan beş yıldır amma yahûdiler Tevrattan şöyle nakle derler ki **Hazret-i Adem** aleyhisselâm zamanından tâ ol zamana değîn ki **Hazreti Rasûl-i Ekrem sallalâhü teâlâ aleyhi** ve sellem Mekke'den Medine'ye hecret etti beş bin kırk üç yıldır ve nasârâ İncil den rivâyet ederler ki **Hazret-i Adem peygamber** aleyhisselâm zamanından tâ **Resûl hazretleri** sallalâhü teâlâ aleyhi ve sellem zuhurune değîn beş bin yüz yetmiş iki yıldır amma kavli **İbnî Abbas radıyallahü anh** böyle dir ki **Adem Sâfi** vaktinden tâ **Hazret-i Nuh Nebiyy** tufanına değîn iki bin iki yüz elli altı yıldır ve ondan tâ **Hazret-i İbrahim Halil** mevlûduna değîn bin yetmiş dokuz yıldır ve andan tâ **Hazret-i Süleyman Nebiy** zamanına değîn ki **Beytûlmukaddes** binâ etmiş İdi beş yüz otuz altı yıldır ve andan tâ **Hazret-i Musa** zamanına değîn beşyüz altmış beş yıldır ve andan **Hazret-i İskender Ye'cûce ve Me'cûce** sed yaptığı zamana değîn yüz on yedi yıldır ve andan berû **Hazret-i İsa Ruhullâh** mevlûduna değîn üç yüz altmış dokuz yıldır ve andan berû tâ **Hazret-i Muhammed Mustafa** sallalâhü teâlâ ve sellem ve aleyhim ecmain düne değîn dört yüz otuz dört yıldır bu takdirce **Adem Safiyyullâh** aleyhisselâm devrinden **Hazret-i Resûl aleyhisselâm devrine** değîn beş bin dokuz yüz elli altı yıl olur bu arada değîn çokdur amma **Seyyid Ni-metullâh** kaddese sirrahû hazretinden rivayet olundu ki **Hicret-i Nebiyyeden** dokuz yüz dokuzuncu yılında devr-i kamer nihayet bulub devr-i Zuhâl hükmeder ve ol tarihte vucuda gelen evlâdın on sekiz yıldan sonra vucuda gelen eşrât-ı saata yetişe demistir yıllar kameri hesabıyledir yoksa şemsiyye-i Rumiyye hesabıyledir ma'lûm değildir nitelim **Eshâb-ı Kehf** kıssasından haber verir ve **lebisû fi kehfihim miete sinine vezdâdü tis'a** bu âyet-i kerime nüzulünden sonra yehûd Nasarâ mebâhise düşüb dediler üç yüz yıldan ziyade biz bilmeziz ve kitaplarımızda yoktur deyû pes hak teâlâ celle ve alâ buyurdu ki **Kulillâhü a'lemü bima lebisû lehu gaybû's- semâvâti ve'l-arzi** ba'zılar te'vil ederler ki üç yüz yıldır şemsiyye oldu ve dokuz yıl dahi anm üzerine ziyade oldu ve şuhûr-

kameriyye hesabı üzerine üç yüz dokuz yıl oldu zira her yılda sene-i şemsiyyenin sene-i kameriyyeden on bir güne karib tefavütü olur bu takdirce üç yüz şemsiyye olur ve üç yüz dokuz yıl ve iki ay ve on dokuz gün olur sene-i kameriyye pes yoktur teksir-i kelâmdan arz şöyle ma'lum oluna ki mahfiyyat-ı hazain-i ilâhiyyeden beş dürlü ilim vardır ki ana muttali' olmak hiç â feridenun eline verilmiş değildir iş bu âyet-i kerime hükmüyle ki bu beş ilim zikrolunur **İnnallahe indehü ilmu's-sâ'ati ve yünezzilü'l-gayse ve ya'lemu mâ fil-erhâmi ve ma tedri nefsun mâ zâ teksibü gâdâ vemâ tedri nefsun bi eyyl erdin temu'tü innal-lâhe â l i m ü n** habir bu âyet-i Kerime'nin ma'nası z â h i r i m a z m u n m a h l a s ı bu dur ki beş nesnenin ilmine hiç nefis yol bulmak müyesser değildir **evvel** kıyam-ı sâat **ikinci** ne vakitte yağmur yağar **üçüncü** ana rahmindeki oğulmudur yada kızmıdır **dördüncü** her kişi yarın ki gün ne işlerse gerektir **beşincisi** kişi ne vaktin ölse gerek ve ne yerde defin olsa gerek işbü beş nesneyi Allahü teâla celle ve alâdan gayri hiç kesun ittılâ yoktur ve'l-ilmü indallah ve dahi ma'lûm ola ki cihan pâdişâhlarının esnafı iki dürlüdür biri sınıf-ı câhilidir biri sınıf-ı İslâmîdir amma evvelki sınıf câhilidir anlar **Hazret-i Rasûlullâh** sallallahü aleyhi ve sellem devrinden evvel dünyaya gelmişlerdir dört tabakadır **evvel** Pişdadiyan **ikinci** Kisânıyan **üçüncü** Eşkâniyan **dördüncü** Sasanıyan ve bunlar yetmiş iki tendir dört bin yüz seksen bir yıl ve bir kaç ay dahi pâdişahlık etmişlerdir ve bu dört tabaka **Keyyümers** neslindedir bunların İptidâsı **Keyyümers** ve **İnthâsı** yezdücerd ki âhir-i mülük-i Acem dir ve **Hazret-i Rasûl** sallalâhü aleyhi ve sellem devrine değîn ekseriya selâtin diyâr-ı Aceme ve enbiyâ ve diyâr-ı Araba gelmiştir amma anlar ki sınıf-ı İslâmîdir **Hazret-i Resûl** sallalâhü aleyhi ve sellemden sonra dünyaya gelmişlerdir anlar dahi bir niçe tabakadır **evvel tabaka benî Ümeyye** dir ki char yâr ridvanullâh-i teâlâ aleyhim ecmain hilâfetinden sonra dünyaya beylik anlara müyesser oldu ve bunlar on üç tendir ber kıyas yüz yıl mikdarı beylik ettiler **ikinci tabaka** Abbasiyân dir ki ben-i Ümeyye den sonra hilâfet anlara mukarrer oldu ve anlar otuz yedi tendir beş yüz yirmi üç yıl ve on bir ay ve bir gün hilâfet sürdiler ve **üçüncü** tabaka Samaniyan dir ki anlar dokuz ten İdi ve yüz altı yıl beylik eylediler **dördüncü** tabaka Alpüye dir ki anlar on altı tendir ve tamam ehli-âlem iki yüz otuz yedi yıl beylik eylediler **beşinci** tabaka ben-i Sebuktekin dir ki anlar on bir ten dir ve yüz yetmiş iki yıl mikdarı beylik eylediler **altıncı** tabaka Havarizmyân dir ki anlar dokuz ten dir ve yüz otuz iki yıl beylik etmişlerdir **yedinci** tabaka Melâhade-i Elmülmevtür ki on iki tendir ve yüz yetmiş dört yıl beylik eylediler **sekizinci** tabaka Selçûkiyan dir ki on dört tendir ve yüz altmış dokuz yıl saltanat sürdüler **dokuzuncü** tabaka Cengizhanyan dir sekiz tendir

tâ zuhur-ı Osman Gazi ridvânullâh-ı aleyhim ecmain ve bu mecmu' tabakat yerlû yerinde zikrolunur inşallâhü teâlâ bu maluftan bir nice fevayid olur bir faide oldur ki enbiya-ı güzî'nin salevatullâh-ı aleyhim ecmain zahran be - zahran usulî ve ensâbı ma'lum olur ve hemçenân-ı selâtin rûy-i zemin ez âdem tâ indim her biri ne hal üzere olup ve ne kadar müddet hükmü olmuştur nehc-i eshel ve vech-i eyser üzere ma'lum olur hemçenan bunca sürer an ki cihana gelmiştir, her biri kendi devrine felekenar ve sitariye hükm ve endâr eder idi haliyâ resimleri ma'dum olub mücerred isimleri mevcuddur eshab-ı basiret dide-i ibret birle nazar edüb fevaid'i dünyeviyye ve nasâyih-i uhreviyye ide inşâllâhü tebareke ve teâlâ beyt çeşim ezberâyi dâden-i ayât-i kudretest güç ez pey-i şeniden-i ahbari hikmetest zillü zâil-i vucud-i bî adil tâ inkirâz-i devar-i zeman ber ser'î âlem yan mebsût ve memdud dâret ve garâib-i in'âm ve regayib-i ihsan hemecâ mevcut ve meşmûl ve behîme-i vucud mevslu ve mebzûl künâd binnün-i versad ve âlihil-emcâd beyt arz-ı nakşist-i kizmâ bazmâned ki hestira nemî binem bakâyî meğer sahib dili rûz-i be-rahmed küned ber-hâl-i mîskinan dûayl».

İki metin karşılaştırıldığında görüleceği üzere; Vakıflar nüshası daha geniş ve cihanşumûl, argo lisanı diyebileceğimiz halk dili ile yazılmıştır. Viyana nüshası ise; daha az ve öz, Grek, Roma ve Bizans'ın yer almadığı (Büyük İskender hariç), İran'da hüküm süren sülâlelerin Vakıflar nüshasındaki gibi uzun olmayıp, diğer milletler gibi yer verilmesi, Kanunî Sultan Süleyman'a övgünün bulunması (Vakıflar nüshasında Osmanlı padişahlarından hiç bahsetmez ve övgü yoktur), metin yazarının, diğer benzeri eserlerden faydalandığı, ancak daha aydın ve olgun bir kimse olduğunu bize göstermektedir. Metin yazarı hakkında eserde herhangi bir kayıt yoktur¹¹. Derviş Mehmed bin Şah Ramazan'ın adı, metnin sonunda veya hatime sayfasında da yoktur. Vakıflar nüshasının hatime sayfası yoktur. Viyana nüshasının hatime sayfası ise şöyledir :

Zikri Ahval-i Sultani'l- A'zam Padişah-ı Âlem ve Şehinşah-ı beni Adem Sultani'l-Berreyn ve hakanîl bahreyn hâdimül haremeyn - iş şerifeyn essultan ibnüssultan ibnüs - Sultan es-Sultan ebü'l feth el Gazi Sultan Muhammed Han ibni Sultan İbrahim han Ebbedallahü devletühüm ilâ yevmi'l-Kiyam :

Ol sultani sipehr-i iktidarın velâdet bâ-izzü seâdeti binelli bir senesinde vâki olub nurdur

geldi Muhammed surbi İbrahim'den mısra'î vilâdet-i hümayunlarına târih olmuştur Sinnî şerifleri yedi seneye balığ oldukça, binelli sekiz Recebînin onsekizinci günü taht-ı devleti baht-ı Âlî Osmanîye cülûs eyledi. Halledallahü fi basitil-ardı evâmirihi ve ahkâmihî ve refe'a bil-fethi vennasrî ale'lberâ'ya a'lâmihî ve azze serirel-mülki bî vucudihî ve efade alo'l-karibi ve'lbaidi asarı adlû vucûde bu sultanı feriduni 'fismetin zemânı saltanatlarında feth olan kılâ' dir ki zikr olunur. Feth yanuhe an yedi Köprülü Muhammed Paşa el-vezir fi -sene 1067. H. Fethi verâtı anyedi serdar Ali Paşa fi sene 1070 H. fethi Uyvar an -yed-i Fâzıl Ahmet Paşa; el-vezir fi sene 1074 H. Fethi Yeni Kal'a ve sulh-i Ba kıralı Nemçe ve Macar an-yed-i Ahmed Paşa el-vezir fi -sene 1075 H. Fethi Kandiye ve Cezire-i (Girit) an-yed-i Ahmet Paşa El-vezir fi -sene 1080 H. ve ol Pâdişâh-ı cemcah hazretleri bizzat varub kahri kahramanlarıyla gelidi. Memâlik-i Leh ve kazak olan Kamence Kal'asın yedi günde feth ve tasih eylediler fi sene 1083 H. Ve yine bizzat Cenab-ı celâled meâbleri ihtimamiyle Kazak-ı bedmezakın metâned ve hasanedte âlem olan ladijin nam kal'ai meniası feth olundu fi sene 1085 H. Mahall-i mezburden kaim makam Mustafa Pâşâ Hazretlerini asakir-i bişumal üzerine Serdar tayin buyurub merkez daire bahr-i muhid iklim-i kazak olan Amman nam hisnı hasım müşeyyedü'l erkân fethine irsal buyurmagıyla kal'ai mezbure dahi Vezir-i diliri asaf tedbir himmetiyle fethi tashir olundu fi senetil - mazbure ve mütenâzeü'n-fih Leh ve Musku ve kazak olan çehreyin kal'ası feth olundu. An yedi Vezir-i Azam Mustafa Paşa !ak sübhânehu ve Tealâ ol Padişah-ı Celilî's - şani nice fütühat ile müşerref eyleye amln.

**İlahî adlû dadin daim eyle
Serir-i saltanadda kaim eyle**

**Cihanın candır canın cihanı,
Bu cümle âlemin sahib-i kıranı**

Yukarıda hatimede en son Vezir-i Azam (Merzifonlu Kara) Mustafa'dan bahsetmesi, Viyana'da bulunan eserin asıl sahibinin Merzifonlu Kara Mustafa Paşa olması icabeder. Subhatu'l-Ahbâr, bozgun sırasında Kara Mustafa Paşa'nın otağında Avusturya orduları kumandanı

11) Dr. Kurt Holter'in metin yazarı olarak Derviş Mehmed ibni Şah Ramazan adını kat'iyetle vermesine bir mâ-nâ vermedik, Kanunî devrinin hattatını, incelediğimiz eserde bulamadık. Bu sebeple metin yazarı olarak Derviş Mehmed ibni Şah Ramazan adını vermemiz mümkün değildir; Bk. F. E. Karatay, TKSM, TYK, C. I, s. 217, H. 1443 numaralı Subhatu'l-Ahbâr ve tuhfet el ebrar Derviş Mehmed bin es -Şeyh Ramazan'ın devam ettiği bir Sîlsile - nâme.

Prens Eugéne de Savoie'nin eline geçmiş olmalıdır¹². Kara Mustafa Paşa'nın otağı, halen Avusturya Askerî Müzesi'nde teşhirdir.

Vakıflar nüshasının zahriye bölümünün tezyinatı, Viyana nüshasına göre arkaiktir, Fatih devrini hatırlatır. Viyana nüshası ise; XVII. asır özelliklerini taşır. (Bkz. Res. 21). Minyatürlere gelince; Vakıflar nüshası çok daha ileri olup batı resim tekniğinin tesiri altında kaldığını söylemek, biraz cesurca bir davranış olur. Portreler arkasındaki selviler ve dizilişleri, akarsu, XVII-XVIII. asır duvar resimlerinde görülür¹³. Bu manzaraların, özellikle, Hz. Nuh'un oğullarında en güzel şekilde verilmesi ise, bir rastlantı olabileceği gibi, Türk neslinin başlangıcına verilen önem de olabilir (Bkz. Renkli Resim 1).

Buna mukabil, Hz. Adem ve Havva'nın bulunduğu ilk minyatürlü sayfa da Viyana nüshası (Res. 28), daha mütekâmil olup, Vakıflar nüshasında Hz. Adem ve Havva'nın gençlik yılları resmedilmiştir (Res. 9). Her iki nüshada da Hz. Havva'nın elbisesinin yakasının oldukça açık oluşu, musavvirin cesaretini ve maharetini sergilemektedir. (Karşılaştırınız. Bağdad ekölü nüshaları Res. 29, 30, 31, 32). Karşı sayfadaki Hz. İdris ve Hz. Nuh minyatürleri ise, san'at yönünden birbirine benzemektedir. Pozisyonları bile.. Yalnız, Hz. Nuh'un gemisi, Vakıflar nüshasında daha güzel ve detaylıdır (Bkz. Res. 9). Viyana nüshasında ise; gemi, sanki bir ördek şeklinde yapılmış ve üzerine şematik bir yapı oturtulmuş. Ccl. 12968 Paris nüshasında ise, yelkenli (Res. 36) bir kayık biçiminde, Ank. Etn. Müz. 8457. numaralı eserde ise, sadece kayık şeklinde (Res. 34), tasvir edilmiş.

Dahhâk'ın başındaki taç ve taçdan çıkan ejder, her iki nüshada da aynı diyebiliriz. Viyana nüshasında, Dahhâk'ın arkasındaki zemin açık mavidir, Vakıflar nüshasında ise, arka planda iki ağaç vardır (Res. 10).

Gerş - asb oğlu Neriman ile Afrazyab (her ikisi de İran efsanevi kahramanı olarak tanınır. Bu arada, Afrazyab'ın [Alp Er Tunga] Türk neslinin de efsanevi kahramanı olarak kabul edilmektedir¹⁴.) tasvirleri de her iki nüshada da benzerdir.

Vakıflar nüshasında Cengiz Han ile Toktamış Han birbirlerine çok fazla benzemekte olup, tam bir mogul tipi mevcuttur. Yüz hatları, başlarındaki kavuğumsu taç, tuğ, bellerindeki hançer ve kemer, elbise modeli birbirinin eşidir (Bkz. Renkli Res. 3; Res. 15, 16). Sakallarındaki ince fırça darbeleri ancak büyüteçle farkedilebilmektedir. Burada şunu da belirtmek yerinde olur ki; Batı da resme uzaktan bakılır, halbuki doğu da yakından, hatta büyüteçle.. Uzaktan resme bakıldığında, ressamın hataları görülemez. Yakından bakıldığında, bütün hatalar göze çarpar. Halbuki Türkler'in san'atkâr eli, normal gözün farkedemeyeceği şekilde, çok çok ince ve detaylı çalışmış, hakiki bir göz nuru dökmüşlerdir. Cengiz Han ve Toktamış Han'ın portreleri bunun sadece birer örneğidir.

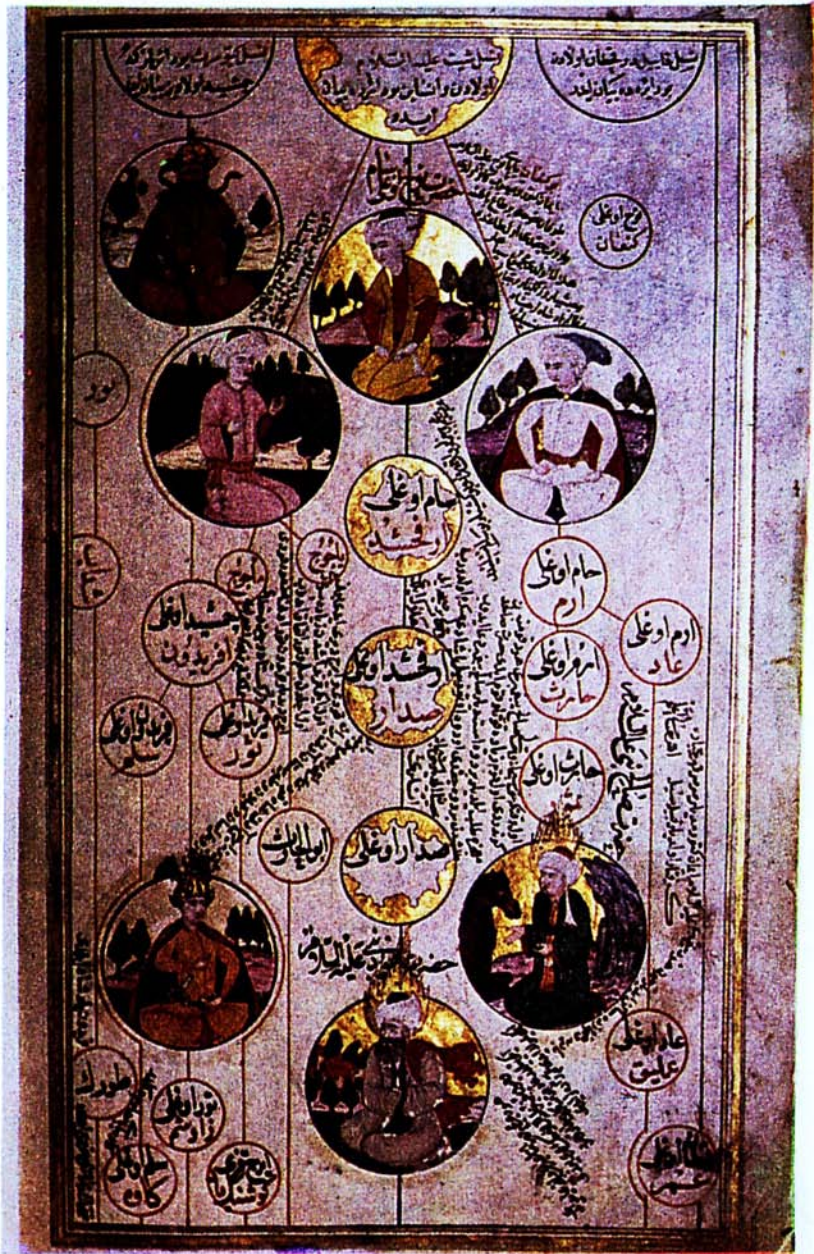
Hülâgu Han, Toktamış Han, Gazan Han Mahmud, Emir Hüseyin'in bulunduğu Vakıflar nüshasının 31 - 32. sayfaları (Res. 16) mizanpajı; Viyana (Res. 45), Dublin, TKSMK. H. 1324 (Res. 46), H. 1591 (Res. 47), H. 1624 (Res. 48), A. 3110 (Res. 49) ve minyatürsüz S. Ünver de bulunan silsile - nâmelerde aynıdır.

Hz. Muhammed, dört halife; karşı sayfadaki Hasan - Hüseyin ve İmamlar kar-

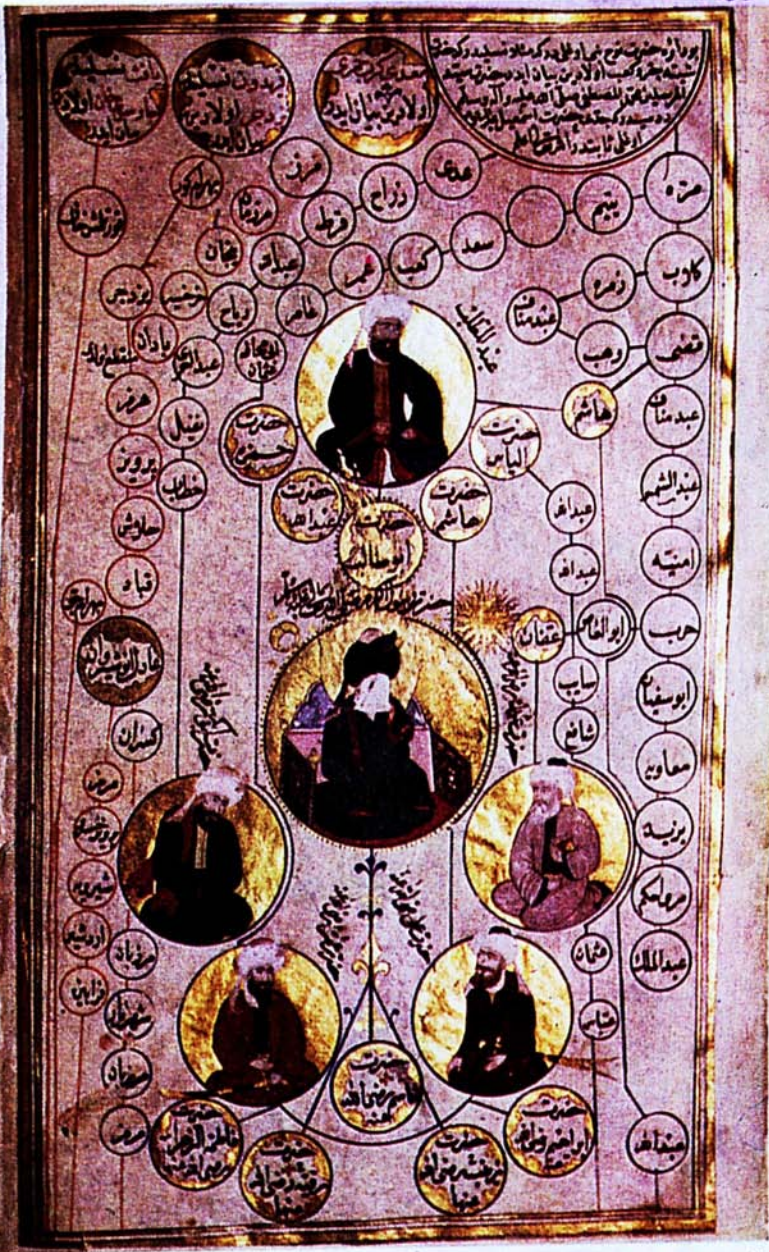
12) Şevket Rado, değerli tarihçimiz Yılmaz Öztuna'ya dayanarak, eserin 1715 de Petervadin Bozgununda şehit olan Sadrazam Damat Ali Paşa'nın otağında ele geçmiş olmalıdır, demektedir. Dr. Kurt Holter de 1683 Viyana Bozgunu veya 1717 Belgrad önlerinde Türkler tarafından terk edilen İmparatorluk kuvvetlerinin eline düşen karargâhtan gelmiş olabilir, demektedir. Hâtıme incelendiğinde, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya ait ve O'nun terk edilen otağında Avusturyalılar'ın eline geçmesi en akla yakın ihtimaldir.

13) Doç. Dr. Günsel Renda, bu konuya işaret etmişlerdir. Ayrıca Kahire Milli Kütüphanesi II. 101'de Vakıflar nüshasına çok benzer bir kopya bulunduğunu haber vermiştir.

14) İslâm Ansiklopedisi, Cüz. 127, s. 109, Tûrân Mad.; I. A. C. IV, s. 192 - 193, Efrâsiyâb Mad.

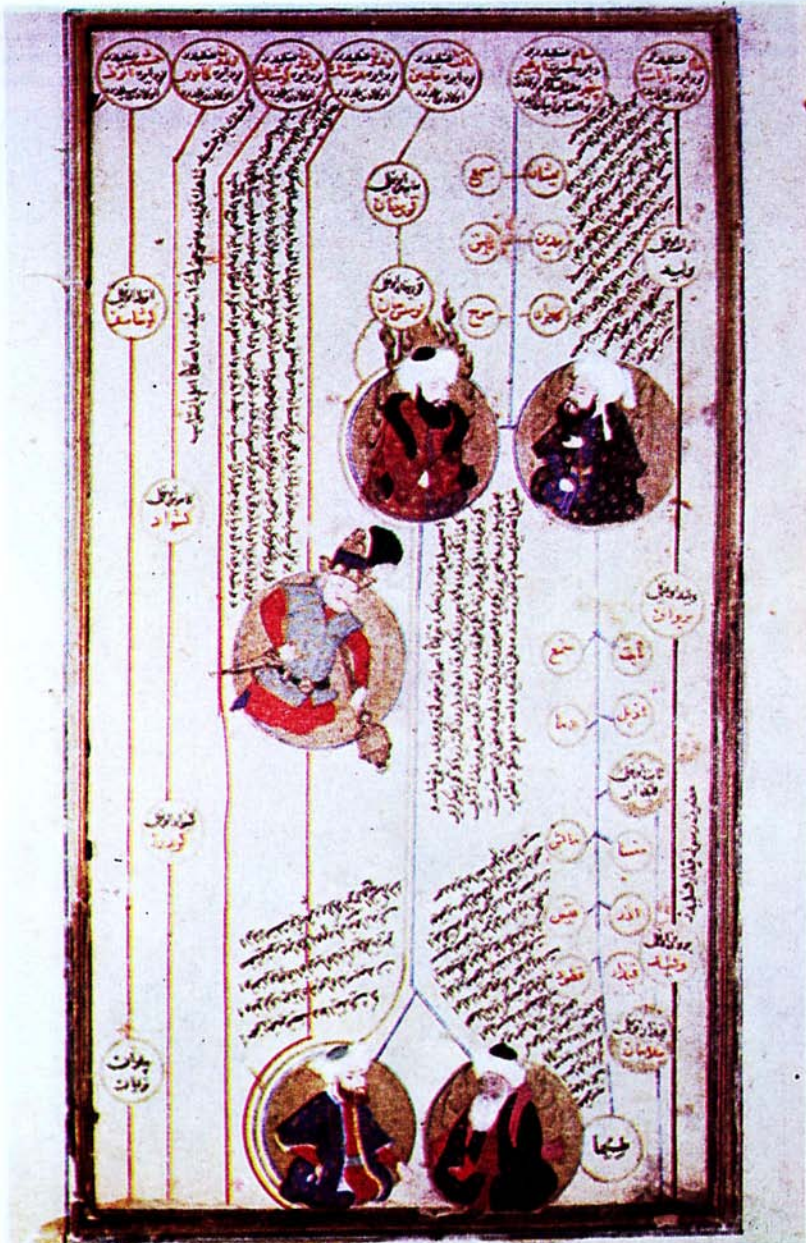
Ren'li Resim. 1) Vakıflar Genel Müdürlüğünde bulunan Silsile-nâme'nin 19. sayfası. Dahhâk, Hz. Nuh'un oğullarından (Türk soyunun ürettiği kabul edilen) Yafes, Sam, Ham; Hz. Hud ve Hz. Salih'in minyatürleri görülüyor.

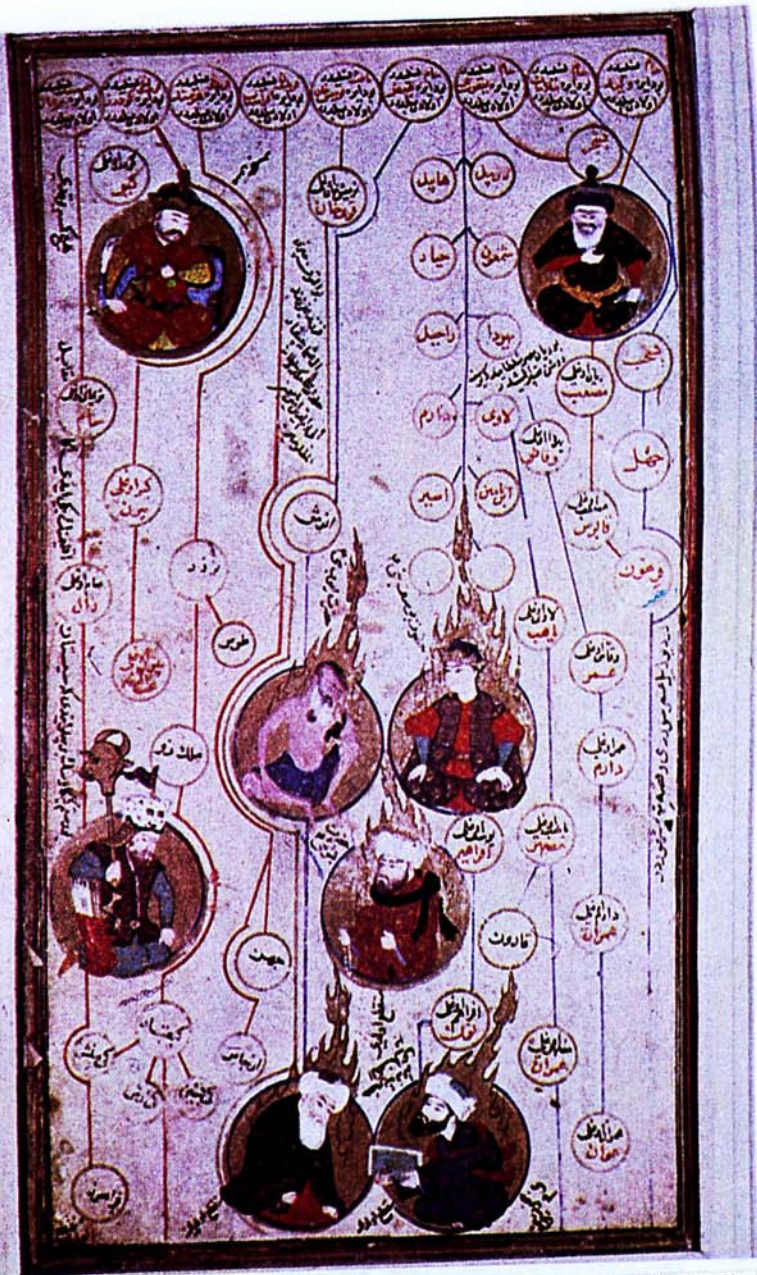
Renkli Resim. 2) Vakıflar Genel Müdürlüğü nüshasında, Abdu'l-Muttalib, Hz. Muhammed ve dört halifenin bulunduğu 25. sayfa.

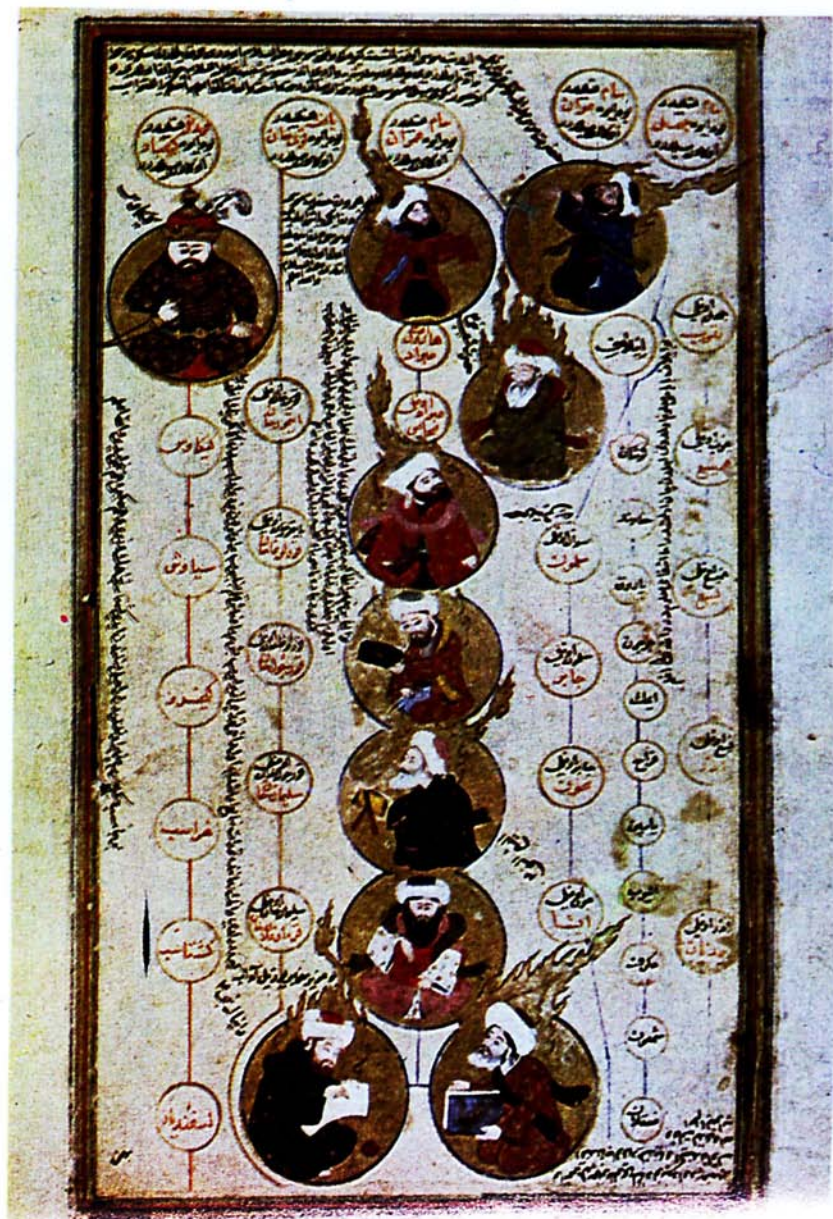
Sadi Bayram. 4. ve 5. sayfa. 1094 tarihli. IV. Murad, I. İbrahim ve IV. Mehmed ile sol altta, ressamımızın mührü ve 1094 tarihi görülüyor.

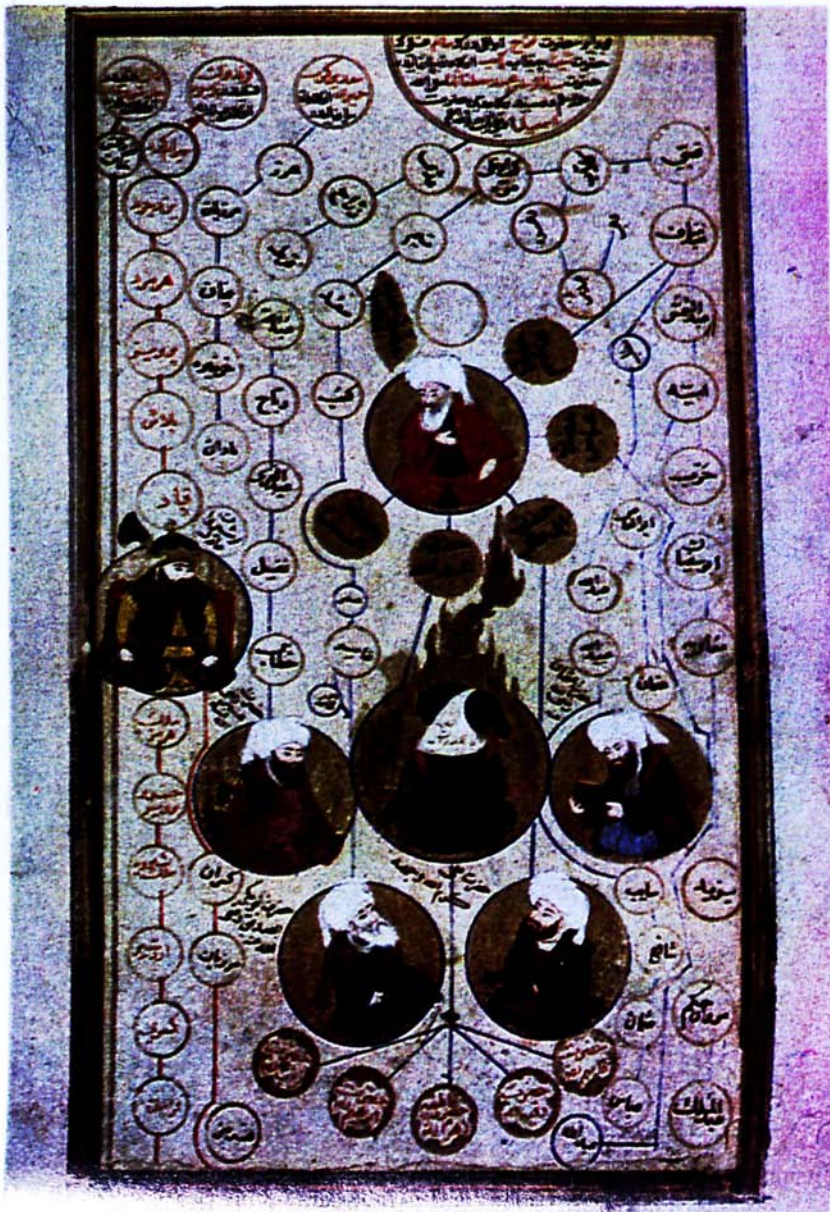
Renkli Resim. 5) İrlanda, Dublin, Chester Beatty Library'de bulunan 423 numaralı Zübde't-Tevârih'in 19/a sayfası Hz. İsmail, Hz. Halil, Efrazyab (Türk neslinin ilk kahramanı), Hz. İshak ve Hz. Yakub görülüyor.

Renkli Resim. 6) Chester Beatty nüshasının 20/a sayfası. Menuçehr, Yusuf Ruşen, Hz. Eyyub, Hz. Yusuf, Zaloğlu Rüstem, Hz. Beşir, Hz. Zülküfül, Hz. Yuşa Nebi madalyon içinde görülüyor.

Renkli Resim. 7) Chester Beatty nüshasının 20/b sayfası. Keykavus, Hz. Harun, Hz. Musa, Hz. Leys, Hz. Şuayb, Hz. İlyas, Hz. Elyesa, Hz. Aziz, Daryal Nebi, İsmail Peygamber madalyon içinde görülüyor.

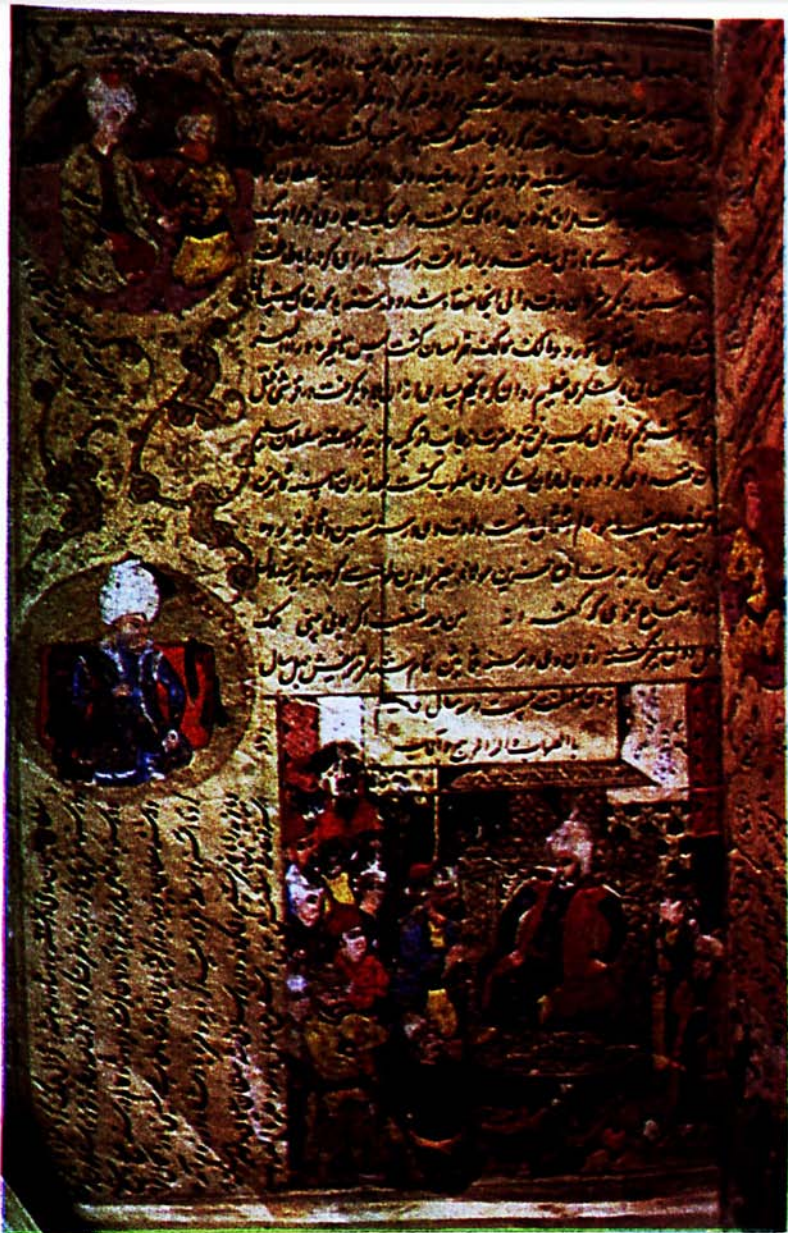
Renkli Resim. 8) Chester Beatty nüshasının 21/b sayfası. Abdu'l-Muttalib, Hz. Muhammed dört halife ve solda Enuşirevan-ı Adil görülüyor.

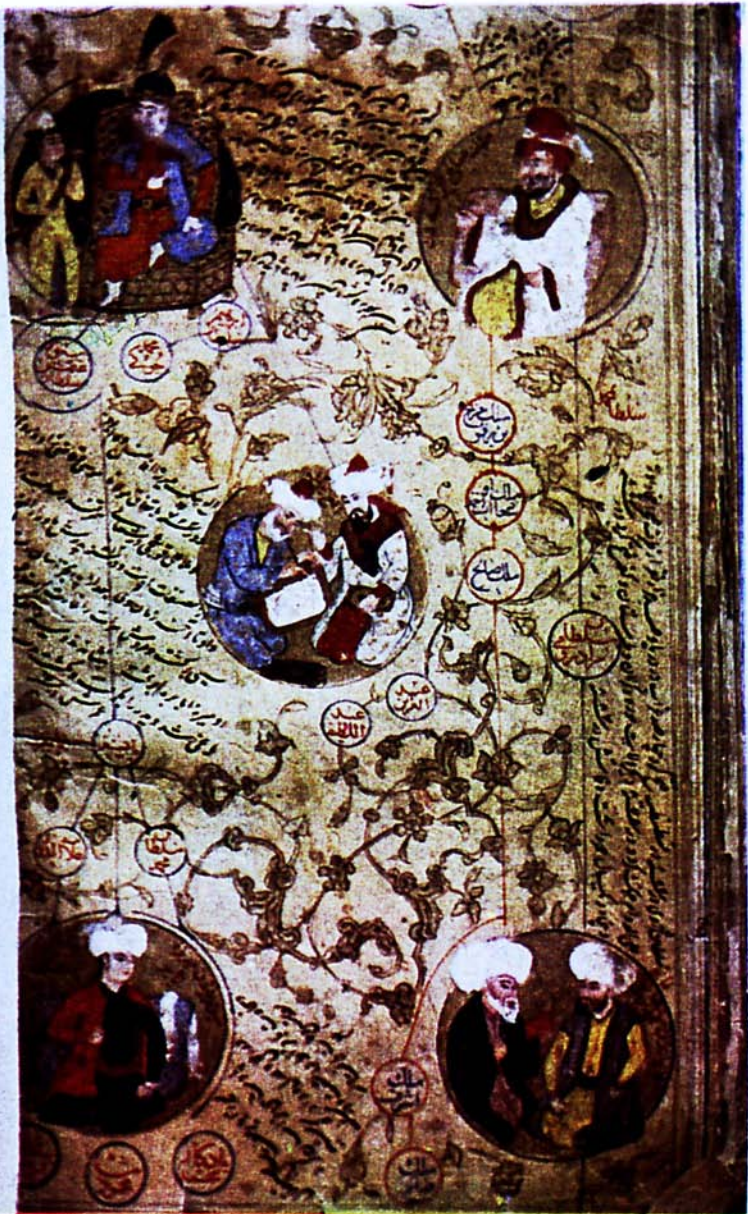
Renkli Resim. 9) Ankara Etnografya Müzesi'nde bulunan Silsile-nâme'de Hz. Muhammed'in doğum sayfası. (s. 13). Yukarıda Abdu'l-Muttalib, Ebu Mervan, İkiz olarak doğan Haşim ve Abdüşemc'in kılıçla birbirinden ayrılma sahnesi, Kâbe önünde Hz. Muhammed'in doğumu. Cebrail. Hz. Ali. Hz. Hamza. Ebu Tâlib ve Hz. Abbas görülmüyor.

Renkli Resim. 10) Ankara Etnografya Müzesi'nde bulunan eserin 22. sayfası. Hz. Davud, Eşmolî Nebî, Hz. Süleyman, Hud-Hud kuşu, Ebrehe, Erdeşir İbnî Babek, Filkos Merdumi ve Sabâ Melikesi Belkıs görülüyor.

Renkli Resim. 12) Etnografya Müzesi'nde bulunan eserin 32. Sayfası. Birader-i Şah İsmail Haydar Haseni, (Kanuni) Sultan Süleyman be-Rumi, Şah İsmail.

Renkli Resim. 11) Etnografya Müzesi'nde bulunan eserin 17. sayfası. Şahruh, Melik Salih, Osmanlı'dan Sultan Mehmed-i Rumi (Fatih) Molla Gürani ile, Uluğ Bey, Timuriyandan Mirza madolvon içinde görülmüş.

şılaştırmaya değer (Bkz. Res. 13, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44). Bütün Peygamberlerin genellikle elbise kolları hayli uzun olup, ellerini örtmekte (ellerinde kitap olanlar hariç), hûşû içinde derin düşünceye dalmış ve saygılı bir pozisyonda gösterilmişlerdir.

Viyana nüshasında Hz. Adem ve Havva, Hz. İbrahim ve Hz. Yahya çim ve gelincikler arasında resmedilmiştir. Cemşid, Hz. İsmail (koçla), Hz. Davud (elbise diker vaziyette, halbuki terzilerin piri Hz. İlyas'dır.), Efrasyab çim üzerinde gösterilmişlerdir.

Hz. Nuh hariç, oğulları ve bütün peygamberler (Hz. Adem'in oğulları da dahil), dört Halife, Hasan - Hüseyin, İmamlar ve Osmanlı Padişahlarının arka fonları varak altın yıldızla kaplanmışlardır.

Hz. Nuh, Cemşid, Hz. Salih, Hz. İsmil, İran sülâlesi, Hz. Musa, Hz. Süleyman, Ebu Müslim, Fatih, Yavuz, IV. Murad sembolleriyle gösterilmişlerdir.

Viyana ve Vakıflar nüshalarının musavvirlerinin «Hüseyin» isimli bir ressam oluşu, (Res. 67) yapılış tarihlerinin hemen hemen aynı oluşu, türbanların uçlarının dahî detaylı olarak işlenmesi, yani uslubların aynı olması, her iki eserinde ressamın aynı şahıs olduğu kanatını uyandırmaktadır. Minyatürler arasında bazı ayrılıklarda, bu çalışmaların, bir atölye çalışması olduğu ve bir baş musavvirin nezaretinde çalıştıkları kanaatini kuvvetlendirmektedir.

Ankara Etnografya Müzesi'nde bulunan silsile-nâme, hiç bir esere benzemez. 1932 yılında Mühendis Aggiman tarafından Müze'ye hediye edilen eserde, minyatürler tek, ikili, üçlü grublar halinde bir madalyon içinde verilmiştir. Eserde 140 minyatür bulunmakta olup, Silsile-nâmelerde en fazla minyatürü olandır. Zeminde yazılar dışında hemen hemen hiç boş yer bırakılmamış, çin bulutu, ağaç, meyve, kuş, karaca, tavşan, kaz, ördek, tavuş kuşu motifleriyle boşluklar doldurulmuştur. Aynı sayfada bir minya-

tür çok güzel iken, diğeri gelişi-güzel çalılışmış veya realite verilmek istenmiştir. Bazı minyatürlerin yüzleri sonradan kapatılan eser, çok yıpranmış olup, en az bir defa çok kötü tamir görmüştür.

İlk dört sayfa farsça metinden sonra 5. sayfada minyatürlerimiz başlamaktadır. Cebrail Aleyhisselâm, Hz. Adem'e bir mesaj getirir. Hz. Adem'in yanında Hz. Havva ve kucağında çocukları ile beraber tasvir edilmiştir. Keyumers ve Kabîl'in Habil'i öldürmesi tasvir edilmiştir (Res. 33). Karşı sayfada Hz. İdris, melekten astronomi öğrenmektedir. Aşağıda Cemşid, Hz. Nuh kavuğunu çıkarıp önüne koymuş, başını göge kaldırmış vaziyette resmedilmiştir. Arka plânda gemisi görülmektedir (Res. 34).

7. Sayfada Hz. Nuh'un oğulları Yafes, Orta-Asya tipinde; Sam, arap tipinde; Ham, zenci tipinde tasvir edilmiştir. Feridun oğlu İrec, Hz. Salih, Semud Ferşad!, Hz. Hud, bu sayfada yer alıyorlar.

Şedad bin Adad, Hz. İbrahim tarafından Hz. İsmail'in kurban sahnesi ve Cebrail'in koç getirmesi, Nemrud'un başına tokmak vurulması; 8. sayfada verilmiştir.

9. sayfada Hz. İsmail'in Kâbe'yi açması, Hz. İshak, Afrazyab koşan at üzerinde **Oğuz Han**, Ays bin İshak, Yakub bin İshak ayrı ayrı madalyon içinde yer almaktadırlar.

11. sayfada Hz. Musa ve ejder şekline giren bastonu, Hz. Harun, Hz. Şuayb, Keyhüsrev bin Siyavuş, Hz. Aziz, İsfendiyar bin...., Hz. Danyal, İsfendiyar birer madalyon içinde görülmektedir.

12. sayfada; Hz. Zekeriya, Hz. Yahya, Hz. Meryem ve kucağında Hz. İsa birer madalyon içinde görülmektedir.

13. sayfada; yukarıda Abdülmuttalib, alta Kâbe önünde Hz. Muhammed'in doğumu (?) anne ve babası (yüzleri kapalı) Cebrail bir madalyon içinde tasvir edilmiştir. Yukarıda sağda, Hz. Ömer kılıcı ile bir çocuğu ikiye bölerek adaletini göstermekte, aşağıda Hz. Ali, solda, Ebu Ta-

lib, yukarıda solda Ebu Mervan yer almaktadır. (Res. 42, Renkli Res. 8) Karşı sayfası olan 14. sayfada; bütün yüzler sonradan kapatılmıştır. Sadece Ebu Müslim Teberdar hariç tutulmuştur. Hasan ve Hüseyin'in başında peygamberlere mahsus hâle bulunmaktadır.

15. sayfada Abbasiler hakkında izahat bulunmakta ve altında, Ebu Cafer, Harun Reşid tasvir edilmektedir. Bu sayfada, tavus kuşu, tavuk (?), ördek ve kaz motifleri bulunmaktadır.

16. sayfada Timurlenk, Mirza oğlu şeyh bin emir Timur, Sultan Berkuk-u evvel, Osman (Gazi) ve Yıldırım Beyazıd'ın minyatürleri bulunmaktadır.

17. sayfada; Melik Salih, Sultan Murad, Osmaniyandan Mehmed (Fatih) Molla Gûranî (?) ile Timuriyandan Mirza madalyonlar içinde yer almaktadır.

18. sayfada, tarih tekrar geriye dönüyor ve Hülefayı Abbasiyandan Mutte-kibillâh, Sultan Celâleddin Harzem, Melik Şah Selçukî (yanında doğan kuşu ile), ve Sultan Alaeddin Selçukî birer madalyon içinde görülüyor. Buradan da anlaşılıyor, eserin tamiri esnasında yapraklar karışmıştır.

19. sayfada,kaımbillâh, Atabekyandan Nureddin Mehmed Han, Zengi Atabekyandan Ebubekr Saïd görülmektedir.

20. sayfada, Karakoyuniyandan Yusuf bin Mehmed, Sultan Beyazıd, Sultan Çakmak? Sultan Ebu Saïd Mirza, Hüseyin Baykara'yı görüyoruz.

21. sayfada Özbek Şahi Bey Han, Cihan Şah Türkmanî, ... görülmektedir.

22. sayfada, Hz. Davud, Eşmoil Nebî, Hz. Süleyman ve Hud hud kuşu, Hz. Belkis (başında hale vardır, peygamber olarak gösterilmiş. Habuki, Saba Melikesidir), ... görülüyor.

23. sayfada Eflâton Hekim, İskender, Fişagurs Hekim (eski grek bilginleri) ... madalyon içinde yer almaktadırlar.

24. sayfada Abbasiyandan Mutasımbillâh, Şah İsmail Samanî, Ömer Ibnil Hüseyin Safevî, Acem padişahiyandan Gavs-ı Azam Şehabüddeve birer madalyon içinde görülmektedir.

25. sayfada, Sultan Sebuktekin Mahmud Gaznevî, Hülefayı Abbasiyandan El Mutaditbillâh, Behram Şah-ı Gaznevî, Sultan Ebu Mansur Adududdevle ,madalyonlar içinde gösterilmiştir.

26. sayfada, Cengiz Han, Mutasım ahır Hülafayı Beni Abbas, ve Hoca Nasruddin Tusî görülmekte.

27. sayfada Mehdî Halife, Nasruddin Halife. Esedüddin Halife, İsmailiyanın evveli Şah Hasan, Şah Mahmud bin Hasan madalyonlar içinde görülmektedir.

28. sayfada, Akkoyunludan Hasan Han, Sultan Yakub Akkoyunlu, Tomanbay mülük-ü Çerakese birer madalyon içinde görülmektedir.

29. sayfada, Beyazıd!, Sultan Selim-i Rumî, Sultan Hızır, birer madalyon içinde görülüyor.

30. sayfada; Gazan Han, Sultan Mehmed Hüdabende, Sultan Ebu Saïd Han, Sultan Ahmed İlhani birer madalyon içinde görülmektedir.

31. sayfada; ...mülük-ü Şemseddin, Şah Şuca, Vecihüddin Mes'ud, Şah Mansur'un birer madalyon içinde minyatürleri verilmektedir.

32. sayfada, Sultan Süleyman be Rumî, ...'nin madalyon içinde minyatürleri bulunmaktadır.

33. sayfada; Arşah Tahmasb, Sultan Murad be Rumî, Şah İsmail, Sadullah? Han Türk'ün minyatürleri bulunmaktadır. (Res. 61).

Eserin sonu olan 34. sayfasında; Eşref Ali Şah, Sultan Mehmed be Rumî, Celâleddin Sencer Şah ve Ebulmuzaffer Hamza Mirza (Res. 62) ile eser nihayete ermektedir. Arka sayfası boştur. Herhangi bir hatime veya atif mevcut değildir.

İncelediğimiz diğer silsile - nâmelerde, Osmanlı devleti'nin kuruluşundan sonra hiçbir milletin hükümranına yer verilmemiş, Osmanlı Padişahları sırasıyla verilmiştir. Bu eserde bunu göremiyoruz. Osmanlı Padişahları karışık olarak verilmiş ve alalâde bir padişah gibi «Be Rumi¹⁵» kelimesi kullanılmıştır. Beylik devrine ve Orta - Asya ve Batı - Asya'ya önem veren bu eser oldukça enteresandır. Eser fazla yıpranmış olması sebebiyle bazı isimler okunamamıştır. Üzerinde detaylı olarak durulması, çalışılmasını gerektirir.

İrlanda, Dublin Chester Beatty Library, T. 423 numaralı 1006 H./Nisan 1598 M. tarihli Zübdetü't - Tevarih adlı eser diğer Zübdetü't - Tevarihler gibi üç bölümden meydana gelmektedir. I. Bölüm yine arapça olup, Yusuf b. Abdülhadi tarafından kaleme alınmış Bağdat'a oturan, **İsfahanlı** hattat **Ebu Talib** tarafından Nisan 1598 tarihinde bitirilmiştir. Hz. Muhammed ve ashabının biyografik bilgilerini bir araya getirmiştir., Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan H. 1324; H. 1591 numaralı eserler gibi. Zaten tarihleri de aynıdır. II. kısım da bütün diğer eserler gibi cihan tarihi anlatılır. Ancak bu bölümün son sayfası (17^b) eksiktir. (17^a) sayfasının son satırı şöyledir. «... altıncı tabaka Harzemyandır ki anlar dokuz tendir ve altıyüzyetmiş iki...» Dolayısıyla, metin burada bitmemekte, cümle yarım kalmaktadır. Yukarıda belirtilen eserler ile, diğer silsilenâmelerde de görüldüğü gibi bir sayfa daha devam etmektedir. Eser dikkatlice incelendiği takdirde, 17^a sayfasının tamir gördüğü, incelti olarak tekrar yapılandırıldığı belli olmaktadır. Belki de bu tamir esnasında veya daha önce, bu bölümün son yaprağı kaybolmuştur¹⁶. Her nedense bugüne kadar yazmayı görenler, bu konuya değinmemişlerdir.

III. bölümde, madalyon içinde minyatürler ve şecereler yer almaktadır. 86 madalyon içinde minyatür bulunan bu bölümde, bir yaprağın kayıp olması sebe-

biyle, Hz. Adem yerine, Hz. İlyas ve melek ile başlamakta (Bkz. Renkli Res. 5, 6, 7), ve eserin yapıldığı devirde cihana hakim olan IV. Mehmed zamanına kadar gelip son bulmaktadır. Renkli Resim 5. de eserin 19^a sayfası görülmektedir. Burada; Hz. İsmail, Hz. Halil, Feridun neslinden efsanevi Türk kahramanı Afrazyab, Hz. İshak ve Hz. Yakub görülüyor. Burada verilen şu bilgi enteresandır: «Bu Efrazyab meliki Türk idi. Mecmu Türkistan ve maşrik halkı, Maveraünnehr bunun elinde idi ve... askeri vardı. Şöyle ki, ademin bilmediği leşker çeküb Menuçehr üzerinde geldi ve 7 yıl Menuçehr'i muhasara etti. Ahır sulh eylediler. Bir pehlivanî ordu Arş-ı Davamend taifi? üzerine... bir ok indi, ol attığı ok bir ker kuşunun kanadına dokunub ol iklime kerkes açub Devamend ve Taberistan'ı geçüb ta Ceyhun kenarına düştü. Ol diyarı cümle Efrazyab zabdetti. Vallahü âlem bilsebab.» (Bkz. Renkli Res. 5.)

Eserin 20^a. sayfasında ise; Menuçehr, Yusuf Ruşen, (Mısır Sultanı), Hz. Eyyub, Hz. Yusuf, Zal oğlu Rüstem, Hz. Beşir, Hz. Zülküfül, Hz. Yuşa Nebi görülmektedir (Renkli Resim. 6).

Eserin 20^b. sayfasında ise, Keykavus, Hz. Harun, Hz. Musa ve ejder olan bastonu, Hz. Leys, Hz. Şuayb, Hz. İlyas, Hz. Elyesa, Hz. Aziz, Danyal Nebî ve İsmail peygamber birer madalyon içinde görülmektedir (Renkli Resim 7).

Misal olarak verdiğimiz eserin üç sayfası da dahil olmak üzere, diğer silsile - nâmelerden veya Zübdet üt - tevarihlerden bir farkı olmayan Bağdat ekolu grubuna giren eserin minyatürleri, yine Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan H. 1324, H. 1591, H. 1624, A. 3110 numaralı eserlerin minyatürlerine

15) Silsile-nâme'yi yapan san'atkârin Osmanlı ülkesi sınırları dışında olduğunu gösterir.

16) V. Minorski, The Chester Beatty Library A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniature, Dublin 1958 de eserin metin bölümünün bir sayfasının eksik olduğuna ait bir malumata raslamadık.

çok benzer. Hatta aynı atölyeden çıkmış olduğunu usluba ve tarihlerine bakarak kesinlikle söyleyebiliriz.

Dr. Dr. Yılmaz Önge'nin arşivinde bulunan ve Hz. Adem'den II. Mahmud'un vefatına kadar devam edegelen eserin metinini de incelemek, diğer eserlerle kıyaslamak bakımından faydalı olur. Şöyle ki :

KİTÂB-Ü SUHBATÜ'L - AHBÂR :

-Hamad-ı bigâye ve sitayiş-i bi nihaye ol Hallâk-ı Kadim-ül -vücut Hazretlerine ki vücud-ü cemî'i mezbûr ve mebatın bahr-i vücûdundan bir katre ve şuhud-u nur-i zuhuri zuhurlî nurî şuhudundan bir lemha olub beyne'l-kâf'i ve'n-nûn ihtirâ-i enva-i mevcudat ve ibtidâ'î esrar-ı meknunat buyurub vücud-ü insanı kelime-i camia ve sahife-i kâmile kulub nüsha-i kübrasin icad ve sair eşyadan imtiyaz ve ihtihab birle suver-i cemî'i maan-i ve kelime-i seb'al-mesâniyi derç ve mahz-ı istifa ve ihtiyarı ile mecmual Hazretî Ademden İktisar-ı ceride-i sülâle İkrâmıyla livây-ı benî-Adem saye endaz mefarık himeme âlem olub Hâmil-i Hil'at-ızzet ve menşur-ı tuğra-yi Hilâfet olarak arsa-i gabradan vâsî-i mele-i âla olmuştur ve salat-ı selâm ol rehnemây-ı şahran-ı Hüdâ ve büşivay-ı cadde-i Hudâ ser defter-i sahife-i enbiya ve fihrist-i ceride-i evliya afitab-ı felek-i istifa mehtab-ı bürc-ü esfiya yani Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri üzerine dahi âl müçteba ve eshab-ı mukteda Hazretleri üzerine olsun ki cümle evliyaya rehnûma ve cemî-i ümmetane mukteda olmuşlardır. Rıdvanullah-ı teâlâ aleyhim ecmain. Emma ba'dü tarîh Şımasan erbab-ı İrfâne hafî değildir, ki Cenab-ı Hazret-i Adem zamanı meyâmin İrtisâmından bulunduğumuz tarih hemgâmine değin cemî-i Ademiyân iki kısım olub kısm-ı evvel Tufan-ı Hazret-i Nuh'dan mukaddem kısm-ı sani muahherdir. Amma anlar iki Mülk-i gayıbtan arsa-i şuhûda mukaddem kadem-i endazburuz olmuşlardır onların hakikat-ı halleri ve nihâyet ahvalleri ve esamî-i ersabları kemah hüve hakkah kuhû malûm değildir. Gerçi bazı ehl-i tevarîh bu mekâlede Piraye-i sahaif etmişlerdir amma indel-ukalâ müsellemler olamayacağı aşîkârdır. Velâkin bazı hadiselerin vukuuna ilmimiz fakid Kur'an-ı celilüşşânın natık olduğu kıssadan ve ehbiyay-ı İzam ve Rusul-i Kiram Efendilerimiz Hazretlerinin ihbar-ı muciz âsarlarından lâhik olmuştur. Ve bazı zevat-ı sîkat şöyle ittîfak etmişlerdir ki Tufan'dan mukaddem olan ahbârı muhbîr ve müşîr olan evlad-ı bin-i mim ibn-i ladderin peygam bin Nuh aleyhisselâm dır ki vilâyet-i Farsa Hicret edüp ehl-i Fars anun neslindedir. ve bazı müverrihan Tufandan mukaddem bu âlem-i dest-i tasallutu cebabire olup ek-

ser-i ahvâllerin tahrir etmişlerdir. Hatta kûmhu'l -ahbâr da ihtisarül - Acayib nâm kitabtan mekuldur ki tufanda mukaddem âlem zir-i hükümet-i cebabir de olup pek çok âlim, fazıl ve feylesof, akîl kimesneler olup enva-i ilimler icad ve günâgün san'atlar ihdas edüp ilm-i tilisim gibi ve ilm-i sihir gibi ve bunlara menend eşitilmiş ve eşitilmiş nice hünörlere icad etmişler idi. Hatta Hazret-i İdris aleyhisselâmın şakirdânından İskilinus namında gayet ehlihünere bir kimesne var idi. İdris aleyhisselâma ziyade muhabbeti var idi. Mürşidü'lleyhin urucundan sonra firâkına tahammül edemediğinden naşî hey'et-i mahsusasını feramûş etmemek garzıyla biri kürsîde ve biri uruc-u resmî olarak iki vech-üzere tasvirin tasnî edüp ana tâzim ve tekrim ederdi amma muradı İbadet olmayıp ancak muhabbat idi ve buna göre bazı kimesneler dahi nice resimler yapmışlar idi. Nihayet mürûr-u eyyam ve tedavül-ü hengâm ile tufan-ı Nuh aleyhisselâm vâki oldukta ol tasvirler dahi gark-ı lücce-i Tufan olup bâde ezîn gelen kavimler ol resimleri bulduklarında mecmu isî İskilinus'u zan edüb buna taparlar imiş diyerek putperestan dan bazıları anlara taptılar. İşte put andan kalmıştır diyerek Kitab-ı mezkûrde nazar-kerde aciz olmuştur. Tafsîlin murad eden mutalâ'a buyursun. ve nice acâib ve garaib nesnelere vukubulduğunu fehmedün. Gelelim maksud olan kısm-ı saniye ki Tufandan muahher vücuda gelmişler, anlara meşhur ve müteasif olanlarını ve müverrihânın müttefik oldukları silsile-i manzuma-i İşbu risâleye derç ve Subhatu'l -Ahbâr isimyle mevsum olmuştur. Tenvîrihan-ı ehl-i iz'ana bu dahi malum dur ki zaman-ı Cenab-ı Adem'den, Hazret-i Fahr-i âlemin neşim nigâh-ı âlemi nasuden Hırâmân-ı arsa-i şuhud oldukları âvanine değin ehl-i acem katında altıbin onüç yıldır ve bazıları İndinde beş bin dokuzyüz yıldır ahab-ı hisâbin ekser-i ittîfakları ebce hurufunun cemî-i adedî mikdarınca dîrkî beşbin dokuzyüz doksan beş saldir emma taife-i Yahud Tuvrad'dan nakilleri üzere hubut-ı Adem aleyhisselâm ile Hicret-i Hatemü'l-enbiyâ aleyhi vesellem vuku-i mabeyni beşbin kırk üç yıldır ve millet-i masarının incilden rivâyetleri zama-ı mezkurdan seyyid hœcd-i hazar âlem hazretlerinin nur-ü zuhuruna değin beşbin yüzyetmiş sale reside. Amma seyyidün-nas İbn-i Abbas radiyallâhü anhu hazretlerinin kavli-i şerifleri üzere Hazret-i Adem-i safiden Cenab-ı Nuh nebi tufanına değin ikibin iki yüz elli altı yıl. Andan Hazret-i Halîl-i rabb-ı Celîl İbrahim aleyhisselâm me'vlûduna değin bin yetmiş yıl ve Halîlür-Rahman'dan Cenab-ı Süleyman'a değin ki tesis-i beytel-mukaddes buyurmuşlardır. Beşyüz otuz altı yıldır. Andan Kelim-i Cenab-ı alim Hazret-i Musa aleyhisselâma değin beşyüz beş yıldır, andan Hazret-i İskender'in sedd-i ye'cücüne değin yüz on yedi yıldır andan Rûhullah Hazret-i İsa Mevlûduna kadar üçyüz altmış dokuz yıldır. Ol andan Hazret-i seyyidül kevneynin erike-i İzzet hasülhasdan cilveger-i sîrad-ı kat zuhurlarına

değın dörtyüz otuz dört yıldır, bu takdirce Cenab-ı Ademden Hazret-i seyyid-i âleme değın beşbin dokuz yüz elli altı sale balığ olur. Amma bu hisab kameriye-i arabiye-midir yoksa şemsiye-i rumuyemidir malûm değildir. Zira sene-i şemsiyenin sene-i kameriyeden onbir güne karib tefarütü vardır. Gayet meram ve nihayet kelâm şu mahalle reside ve siyak-ı ati de keşide olan maksud-i aslı budur ki zaman-ı Hazret-i Adem'den bizim zamanımıza gelinceye değın sadr-ı nişin-i saltanat-i cihan olan Padişahan-ı eslâf iki sınıf üzere dirler. sınıf-ı evvel Hazret-i Seyyüdülsakaleyn den mukaddem taht-ı ârây-i iclâl olanlardır ki sahife-i tirazi yeraa-i tahkik üzere cümlesi dört tabakatdır. Tabaka-i evvel pişdadiyan tabaka-i sani kiyanian tabaka-i salıs aşkâniyan tabaka-i râbi sasanianıdır. Nakale-i sükid-i güzeşte-i asar tahkik'i üzere bunlar yetmiş iki nüfusdan ibaret olub dortbin yüz seksen bir yıl ve çend-i mah ziri efseri iclâle nüşimen aram olmuşlardır . ve cümlesi devha-i Keyumersden münşaip ve yezdücurdde munkati yani ibtidası Keyumers olub ve intıhası ahir-i muluk-i acem olan Yezdücürdür ki ande nesil murkati olmuştur ve ekseri ahvalde diyar-ı Arab'a enbiya ve diyar-ı Aceme saltanatın geldiği meşhur ve mütevatır dır. Ama sınıf-ı zaman-ı Hazret-i Seyyidüssakaleyn aleyhisselâm dan muahher piraye-i efser-i ikbâl olanlardır ki on tabakata vasil olmuşlardır. Tabakâ-i evvel ben-i Ümeyye dir ki Çehariyar-i güzin rıdvanıllahi Taâlâ aleyhim ecmain Hazretlerinden sonra saltanat mukadder olan on dört neferdır müddet-i saltanadları doksan bir yıldır. Tabaka-i sani Abbasiyanıdır. Ben-i Ümeyyeden sonra Hilafet onlara müyesser oldu. onlar otuz yedi vücud dur. Beş yüz yirmi üç yıl on bir ay bir gün hilâfet sürmüşlerdir. Tabaka-i salıs Sâmaniyanıdır ki dokuz neferdır. Yüz altı yıl saltanat sürmüşlerdir. Tabaka-i rabî Alpuya'dır on altı kimesne olup ikiyüz otuz altı yıl saltanat sürmüşlerdir. Tabaka-i hamis Sebuktekin dir. onbir neferdır. Yüz yetmiş iki yıl devlet sürdüler. Tabaka-i sadis Harzemyanıdır dokuz nefer yüz otuz iki yıl beylik sürmüşlerdir. Tabaka-i sabi Melâhizetü'l mevt dir on iki heyûla-i müşahhasan ibarettir, yüzyetmişdört yıl saltanata nail olmuşlardır. Tabaka-i samin Selçukyanıdır on dört vücuddur. Yüz altmış dokuz yıl saltanat sürmüşlerdir. Tabaka-i tasi Cengizhanyanıdır. Sekiz neferdır. Tabaka-i aşir Âli Osmanianıdır nesli nesilleri Yafes ibn-i Nuh aleyhisselâmdan zuhur edüb cedbeced Han-ı bin Han olarak Osman Han Gazi'ye vasil olmuştur ve bazı ehl-i hesabın ve ehl-i keşfin ihbarlarına göre saltanatları Mehdî ye vasil olup teslim-i emânet edeceklerdir. Ebkahümüllâhü saltanat-ı anetehu ilâ kıyamüssaa bu mecmu Tabakat-ı salatin-i ruy-u zemîn ve serverân-ı cihan berveçhi-âti bazısın mersum ve bazısı mevsum zıkr olunup her birerleri feleke naz ve seyyareye hükmü endaz İken haliyen

sahaifi vücuddan resimleri mağdum ancak isimleri silk-i evrak da manzum olduğun ehl-i basiret mahz-ı ibret birle nazar edüb mülk-ü feninin adem-i bekâ ve âlem-i bekânın vefasın bilüp mütenassih olması ümidi ile işbu silsileye şurû olunup iptidasından intıhasına değın resim olunmuştur. Kaide işbu Kitabta olan çizgiler nihayeti sahifede kaç adet ise alt yanındaki sahifenin iptidasında dahi olkadar çizgi olup ol sahife de evvelki çizgi ikinci sahifede dahi gene evvelki çizgi ikinci cetvel gene ikinci sahifede ikinci cetvel olarak intıhasına kadar bu tertip üzere tahrir olunup iptidasından ber cetveli dikkat üzere bakılarak aşağı inilse asla tahallûf etmeyüp inkıtâ-i nesle kadar şaşmayarak alt başa iner gaflet olunmaya ve bazı nesil na malûm olup ismi meşhur olanları yalnızca daire çevrilmiştir ve gene iptidaları na malûm olup hangi nesilden geldiği belli olamayanlar ekser silsile-nâmeler de bulunduğu mahalden bed' olunup gayetine münthehi olmuştur. Ve bazılarının meşhur olan hikâyeleri muhtesarca tahrir ve bazılarının icabeden ill-ıcaz terk olunmuştur.

Yukarıdaki metin tetkik edildiğinde, dil daha sadeleşmiştir. Buna mukabil; taassub artmıştır. Şöyle ki, metnin son satırında «...bazılarının icaben il'ıcaz terk olunmuştur.» demekle İslâm'a mugayyir olarak düşünülen şeyler yazılmamıştır. Buna misal olarak, Melek resimleri, Peygamber resimleri, Hz. Muhammed ve dört halifesi, 12 imamların resimleri yoktur. Hz. Muhammed'e ait sayfada 134^{mm} çapıda bir daire ve içinde metin bulunmaktadır (Res. 43-44).

Ayrıca, yazar, Subhatu'l-Ahbâr, İhtisar'ı'l - Acayib ve diğer mecmua ve makalelerden derlediğini açıkça belirtmektedir.

Eserde, 117 adet gravür tarzında resim bulunup, Osmanlı padişahlarının portrelerinde geniş ölçüde yukarıda zikredilen eserlerden faydalanılmıştır. Osmanlı padişahlarının culus ve fütühatları; bayrak, mühür, dünya küresi, selvi mezartaşı (bkz. Res. 63,64), topaç, armut şeklinde verilmesini diğer eserlerde görüyoruz¹⁷.

17) Eserin taş baskısı olduğu unutulmamalıdır. Matbaa, elbetteki bazı kolaylık ve imkânlar getirmiştir. Baskı tarihi ve matbaa ismi bulunmamaktadır. H. F. Karatay, TKSMKYK. C. I, 665'de; 1270'de litografya ile basılmış bir kopyadan söz eder.

II. Mahmud, ıslahat hareketlerinden önce ve sonra olmak üzere iki defa resmedilmiştir. Fakat yazar, ıslahattan kelime olarak bahsetmemiş, «Culusu Hümayûnlarından 1241 senesine değin» tabirini güneş şeklinde şembole etmiş; «1241 senesinden intikallerine değin» tabirini 'ay' şeklinde kullanmıştır (Bkz. Res. 66).

Amerika, New-York Metropolitan Museum'da bulunan 67.272 numaralı baş kısmı oldukça yıpranmış yeşil ipeğe yapıştırılmış, tomar şeklindeki silsile-nâme'nin adı «Suhbatü'l Ahbar»dır. 8.123 m. uzunluğunda bulunan eserin eni 33 cm. dir. Nesihle tâlik karışımından Nestâlik karakterinde el yazması olan eser, XVII. asır Türk kaligrafisini göstermektedir. Şafi el-Şerif tarafından hazırlanan eser, minyatürsüz olup, isimler, diğer eserlerde gördüğünüz gibi daire içindedir. Çizgilerde renk kullanılmıştır. Bunlar, siyah, kırmızı, mavi, yeşil mürekkep ile altun yaldızdır.

Eser; Hz. Adem'den başlar, diğerleri gibi devam eder ve Osmanlı sülalesine dayanır. IV. Memed devrinde kopya edilen eserlerden biridir.¹⁸

İslâmiyet öncesi, Cahiliye Çağı'nda Kureyşliler Kâbe Muhafızı oldukları sebebiyle, daha sonra İslamiyetin ilk devrelerinde Peygamber sülâlesinden oldukları sebebiyle, diğer kavimlerden üstün olduklarını hemen hemen her sahada ih-sas etmişlerdir.

Nakib'ül eşraflık tesis edildikten sonraki çağlarda, Irak'ta, İran'da Horasan'da, Mısır'da Anadolu'da; Hz. Adem aleyhisselâmdan Hz. Muhammed'e kadar veya, eserlerin kaleme alındığı tarihlere kadar, meddah hikâyelerine konu olan şifahî tarih edebiyatı ve folkloru yazıl-gelmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüp hanesi'nde XIV-XIX. asırlarda yazılmış bu tür eserler oldukça çoktur. Bunlar ara-

sında H. 1324; B. 193; H. 1443; H. 1321; R. 1268; B. 297; A. 3599; H. 1150 E. H. 1432; Y. 1689; Y. 1464; H. 324; H. 1590; B. 250; H. 1653; H. 1659; A. 2937; v. s. gibi eserler sayılabilir.

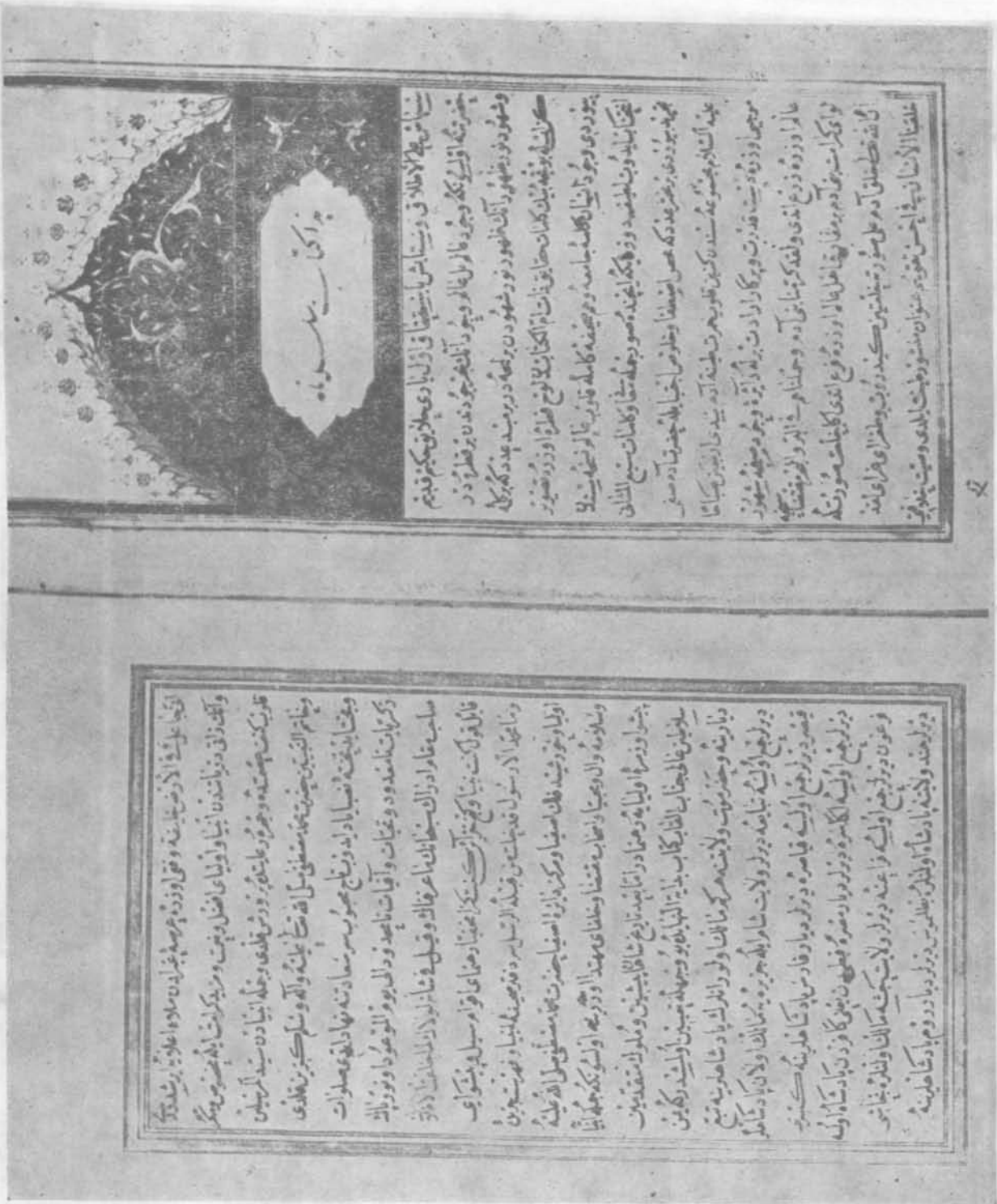
Bütün bunlar bize gösteriyor ki; Silsile-nâmeler sadece Türkler'e has olmayıp Orta-Doğu, Batı ve Orta - Asya milletlerine has bir gelenektir. Ancak şunu da hemen belirtelim ki, Orta - Asya'dan Viyana varoşlarına kadar, güneyde Bağdad, Trablus'a inen bir milletin hakimiyeti altında birçok kavimler bulunduğu, hâkim teb'anın Türkler olduğu dikkate alınır ve İslâmiyetin kılıç ve kalkanının Türkler olduğu ve bu sayede daha kolay geliştiği dikkate alınır, V. Türk Sanatları Kongresine güzel bir tebliğ sunan¹⁹ Bayan Eleonor G. Sims'in yanılmış olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla XIV. XIX. asırlarda silsile-nâmelerin Türk kültüründe popüler bir konu olduğu, türlü-türlü işlendiği, XVII. asırda zirveye çıktığı, daha sonra imparatorluğun gerilemesinin bizim konumuza da tesir ettiğini söyleyebiliriz.

Diğer taraftan, silsile-nâmelerin metin bölümünü inceleyecek olursak, sukutu hâyale uğrarız. Şöyle ki; bugünkü anlamda hakiki ve muntazam bir tarih bulamıyoruz. Hadiseler hikayeleştirilmiş ve efsaneleştirilmiştir. Sebebinin, İslâmiyet öncesi dinlerde ve şarkın mistik mubalağa unsurunda aramak daha doğru olur. Elbetteki tarihçilerimizin ve folklorcularımızın bunları daha iyi değerlendireceklerini umarız.

18) Bkz. Meredith-Owens, G.M.A., Genealogical Roll in the Metropolitan Museum in Islamic Art in the M.N.A., ed. R. Ettinghausen, New York, 1972 s. 87-90; Konumuz minyatürlü silsile-nâmeler olduğundan, bu eser üzerinde detaylı durmuyoruz. Eserin katalog fişlerini New-York'dan gönderen Sayın Nisa Bayramoğlu'na teşekkürlerimizi sunarız.

19) Eleonor G. Sims, The Turks and Illustrated Historical Texts, Fifth International Congress of Turkish Art, Akademik Kilado, Budepest, 1978, s. 752, 753, 760.

Resim. 1 (Vaktifiar Genel Müdürlüğü nüshası ilk sayfası)

کجاست و انبیا که آمدند مرو و ملقب و آفرین و یونس و انعام قبول الیه و بر حقوت
 امور شریعتیه دن و مشیت حکام دینی و دل و سب و عقده و دین و لرزیدن
 زال و مغز و کاف و قلندر دم و کسرا و ذریه کوه و سر عسکر از یکدیگر و بر سر کوه
 حکمتیاه مدت سلطنت و فتنه بیت چکا و کجوت با عیود ملامت و لرزیدن
 حکمت و دل و غلبه و سب و نیت نال انکار او لغین نقل ایندی حیرت مینا ازین
 طایفه انصاف ز مانی که برین کلماته تهنیت فرستید ۱۰۰ افراس که از لفظ
 مطبوع واقع و کوزن آفرین است ایندی علی براد و زان که کانی
 مدت سلطنت و کسب ۱۰۰ بیت او برین است مکنه سوزان اولدی که شکر افک
 طوایف از آب چورت و فلز ایضا مطبوع بر ملک مطایف خالد که کوزن که
 چهره زنی طایفه انصاف و آنا لپیش طایفه انصاف بود زمانه واقع
 اولدی و ده هجرت انبیا اطاعت برین درین انصاف طایفه مطایف اولدی که سب
 بر طایف مدت سلطنت و کسب ۱۰۰ بیت چو کسب سب برین بران نیت موعود
 و در او روی راست و دوست خیر که مطایفه کابیه بود و زمانه ظهور
 ایندی و مدت هجرت انبیا ایندی چهره زنی طایفه انصاف که کوزن نیت
 بر کسب سب مکنه سوزان اولدی و طایفه انصاف است مکنه مطایف و انکار
 چهره زان و کوزن ده هجرت انبیا ایندی کتاب زان و کوزن کابیه انصاف
 نزع انصاف و نزع انصاف مطایفه زان که کوزن کابیه انصاف و کسب سب
 بر کسب سب مکنه سوزان اولدی و طایفه انصاف است مکنه مطایف و انکار
 چهره زان و کوزن ده هجرت انبیا ایندی کتاب زان و کوزن کابیه انصاف
 نزع انصاف و نزع انصاف مطایفه زان که کوزن کابیه انصاف و کسب سب
 بر کسب سب مکنه سوزان اولدی و طایفه انصاف است مکنه مطایف و انکار

شهره و دیشخ ابواسمعیل قیرو و آبادی و می اندند و حکیم سطر و سبکیم سب
 اکل زمانه آبادی و دیشخ و الدانغدار و دلکش سب مدت سلطنت ۱۰۰
 مذکور کسب سب و غلبه انصاف انصاف که رست انصاف کاهان اولدی که کسب
 اولدی به نیت انصاف و نیت بریندی چمت انصاف قدس برین چرت انصاف اولدی که کسب
 ایندی برین انصاف و دیشخ برین انصاف بود زمانه آبادی و دیشخ و نیت سلطنت
 کسب سب چو در آب برین کسب بر نیت مکنه سوزان است و کسب سب نیت سلطنت
 همین اولدی که کسب سب و دیشخ انصاف انصاف انصاف سطر و کسب سب
 انصاف کوزن و دیشخ انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف
 ایندی عیبت نلردن آفرین خدایا عیبت انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف
 و انصاف و انصاف سلطنت سب که کسب سب انصاف انصاف انصاف انصاف
 بدسورت و نیت انصاف اولدی انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف
 بر کسب سب و دیشخ انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف
 نیت سلطنت انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف
 سب که کسب سب انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف
 اولدی برین انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف
 ایندی عیبت انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف
 بر کسب سب و دیشخ انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف
 ایندی عیبت انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف
 بر کسب سب و دیشخ انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف
 ایندی عیبت انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف
 بر کسب سب و دیشخ انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف انصاف

ملکتنی خبریسته سخاقت طبراق و روی ملوک طوائف اورد و دیکند طوطی دیکار
 روانده ادرست عاقلان کیم یا ند طوطی نام او غلط و بیگت خضبت کینه
 ایدر کند و در طاعت زینسکر نه بود او غلط یا شاه لغوی ایلدی دیار ایزدانه
 و مستور کتام وینه و میضه و چرخه سوسن کام کینه بیلموس او دی بیض
 باد کلاه اولدی بودن و سکره کاکا و اولنگه بطالیکه دیزر طبعه
 ناله اسکالیا نه ده که ملوک طوائف بیرون مدت سلطنت کینه شایان و زین کمان
 مدت سلطنت کینه عیفت بیضی طبعه ای لخم بونک زمانه و خور کله
 بهرام بن شاپور مدت سلطنت شاه بلاش بهرام لور مدت سلطنت کینه ۱۱
 هر طرف بلاش مدت سلطنت شاه ترمی بلاش مدت سلطنت کینه فیروز
 بهرام مدت سلطنت شاه بلاش بهرام فیروز مدت سلطنت شاه کهنه کهنه بلان
 غم شهر و زمدت سلطنت کینه بلاش بهرام فیروز مدت سلطنت کینه
 ایزدوان بن بلاش مدت سلطنت شاه ایزدوان اسکان مدت سلطنت
 شاه کهنه کهنه اسکان مدت سلطنت کینه محمود بن اسکان کهنه کهنه
 جود و شهرت بیضی طبعه السلام قالی لیمون جود لر اولدی دی اندر کوه
 بهرام اسکان ایلدی او لیدلر بهرام جود زمدت سلطنت کینه محمود بن جود
 مدت سلطنت شاه ایزدوان اسکان نه و راد شهرت بیضی طبعه ایلدی
 مدت سلطنت کینه کهنه کهنه اسکان ایزدوان کهنه کهنه اسکان ایزدوان کهنه کهنه
 باطل کاسا کاسا کهنه کهنه اولدی و زمدت سلطنت شاه کهنه کهنه ایزدوان
 بونک زمانه کاسا کاسا نام زین قویخ ایلدی مدت سلطنت کینه کهنه کهنه ایزدوان

تغی

مدت سلطنت کینه بهرام بهرام زمانه زین قویخ بو قتل ایلدی مدت سلطنت
 کینه بهرام بهرام مدت سلطنت کینه بهرام بهرام بهرام بهرام بهرام بهرام بهرام
 ترمی بهرام قوتداش کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه
 سلطنت کینه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه
 بر او غلام و جود کله کله کله کله کله کله کله کله کله کله کله
 خراج اکی مدت شهرت بیاض کمان ایزدوان شاه کهنه کهنه کهنه کهنه
 و روی مدت سلطنت شاه شاپور بهرام لور و کمان مدت سلطنت
 کینه بهرام شاپور و کمان کمان کمان کمان کمان کمان کمان کمان کمان
 کینه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه
 کینه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه
 سلطنت کینه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه
 قیضا اولدی و خرج و تره کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه
 کینه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه
 ایلدی کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه
 خلق کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه
 قادیان شاه اولدی مدت سلطنت کینه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه
 کینه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه
 صلی الله علیه و سلم کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه
 اکتند و ایزدوان کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه

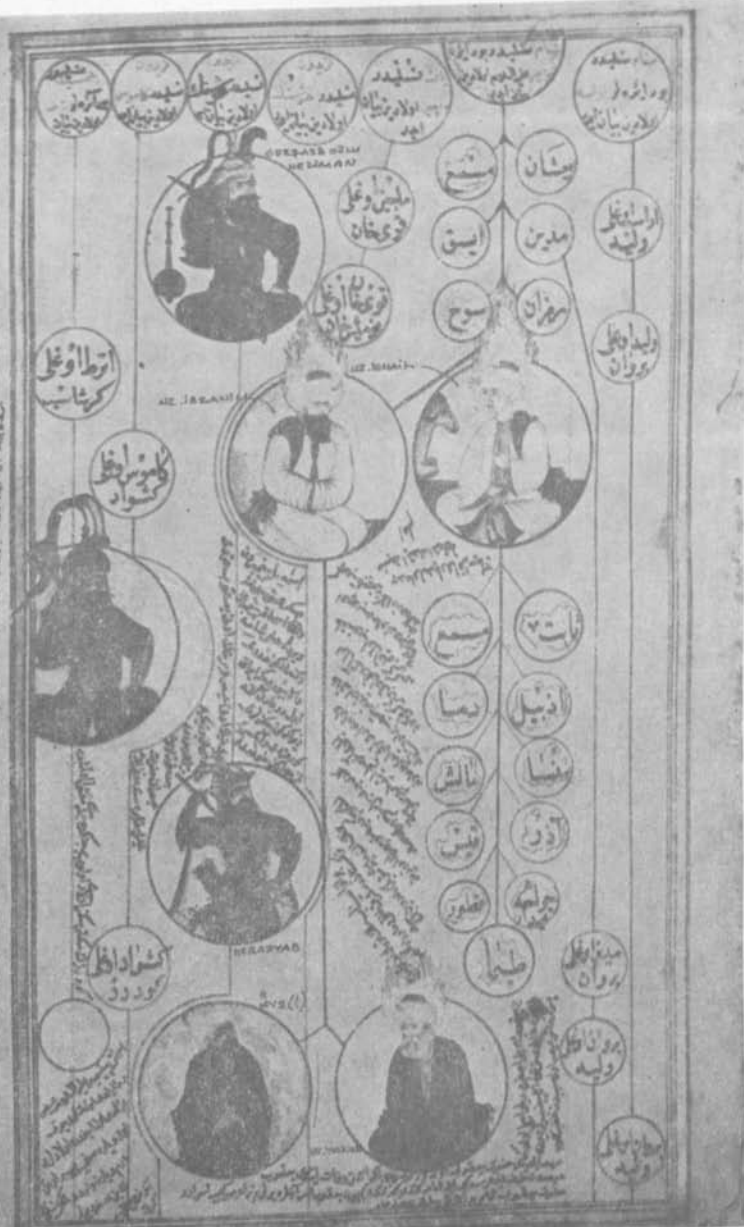

Resim. 9 (VGM. 17-18. sayfası)

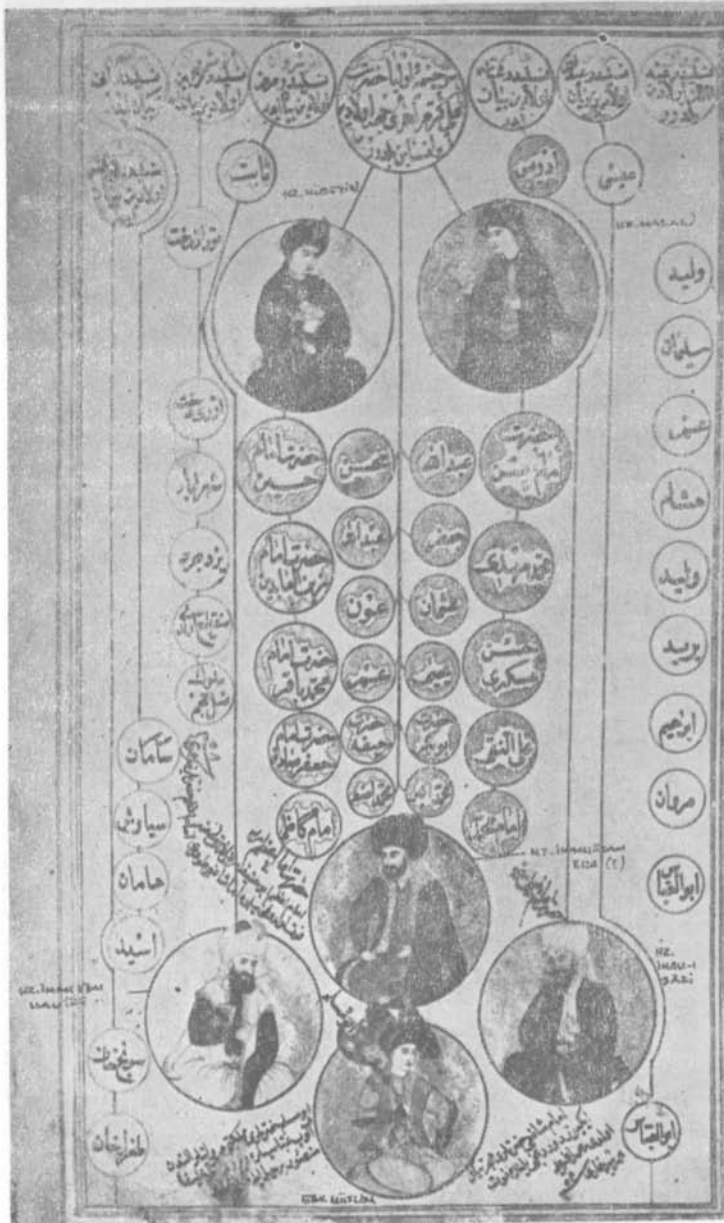
Resim. 10 (VGM. 19-20. sayfası)

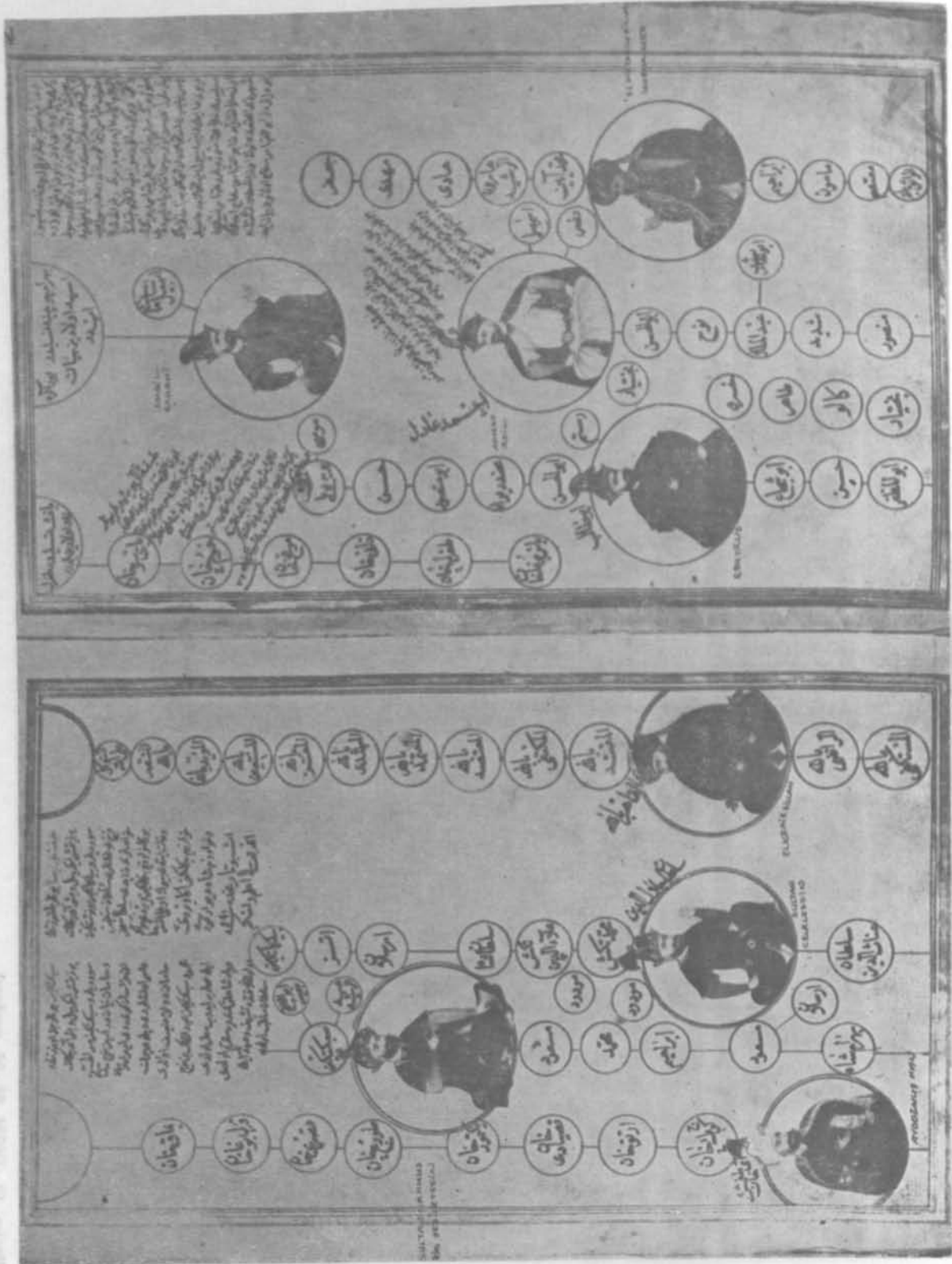
تاریخ و زندگی سادق اکبر ساجدی در ساجد ساجدی

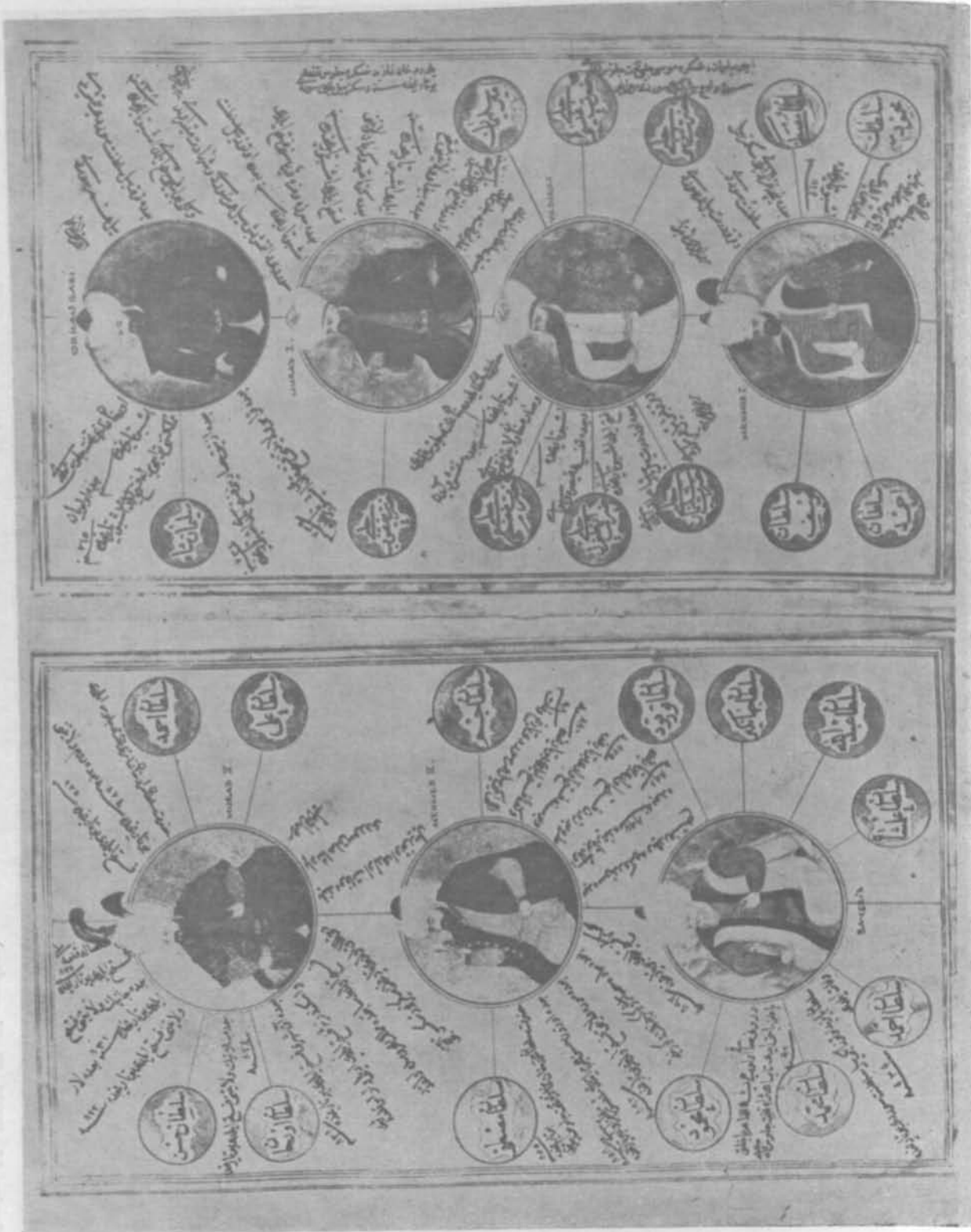
Resim. 12 (VGM. 23 - 24. sayfasi)

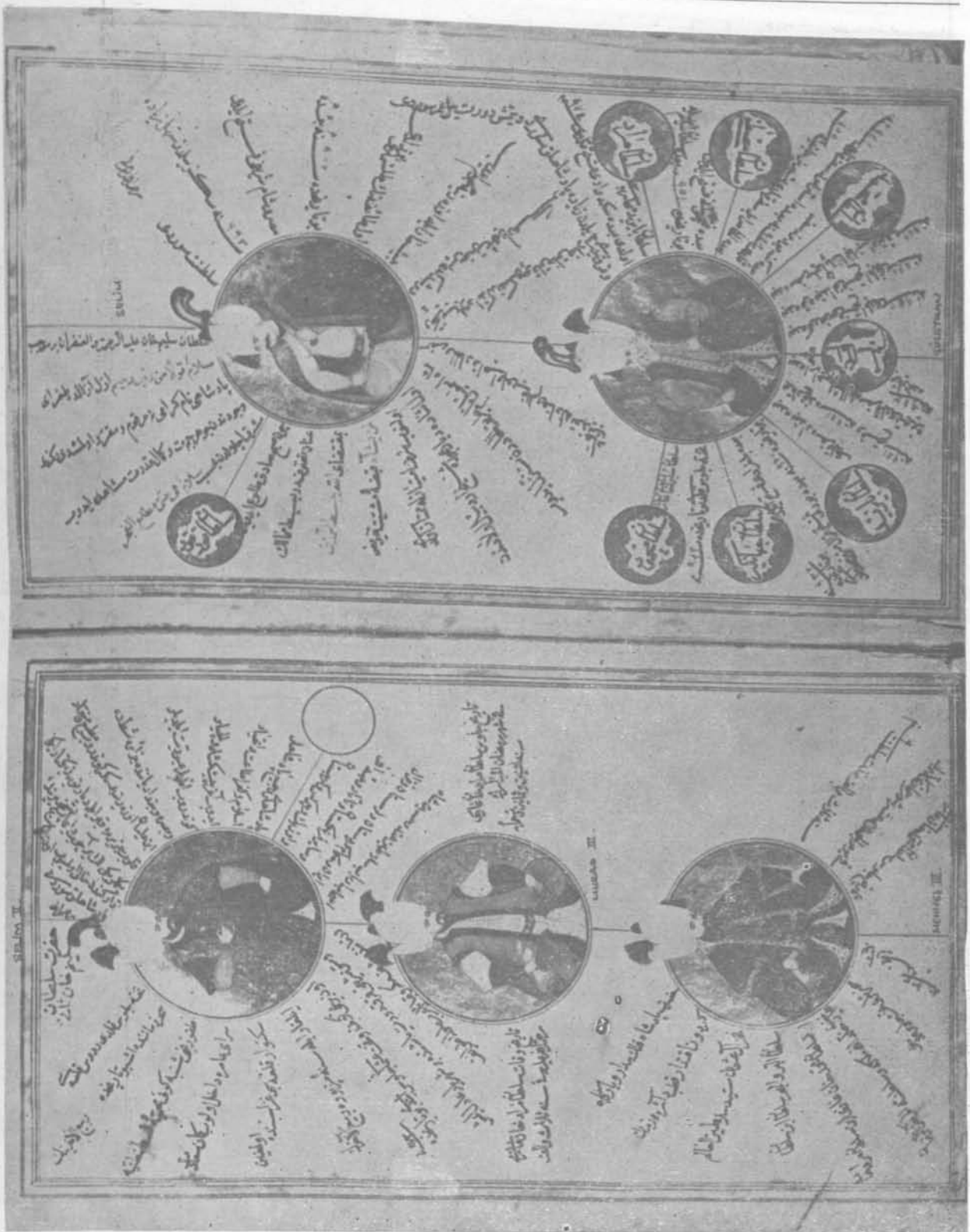
Resim. 13 (VGM. 25 - 26. sayfası)

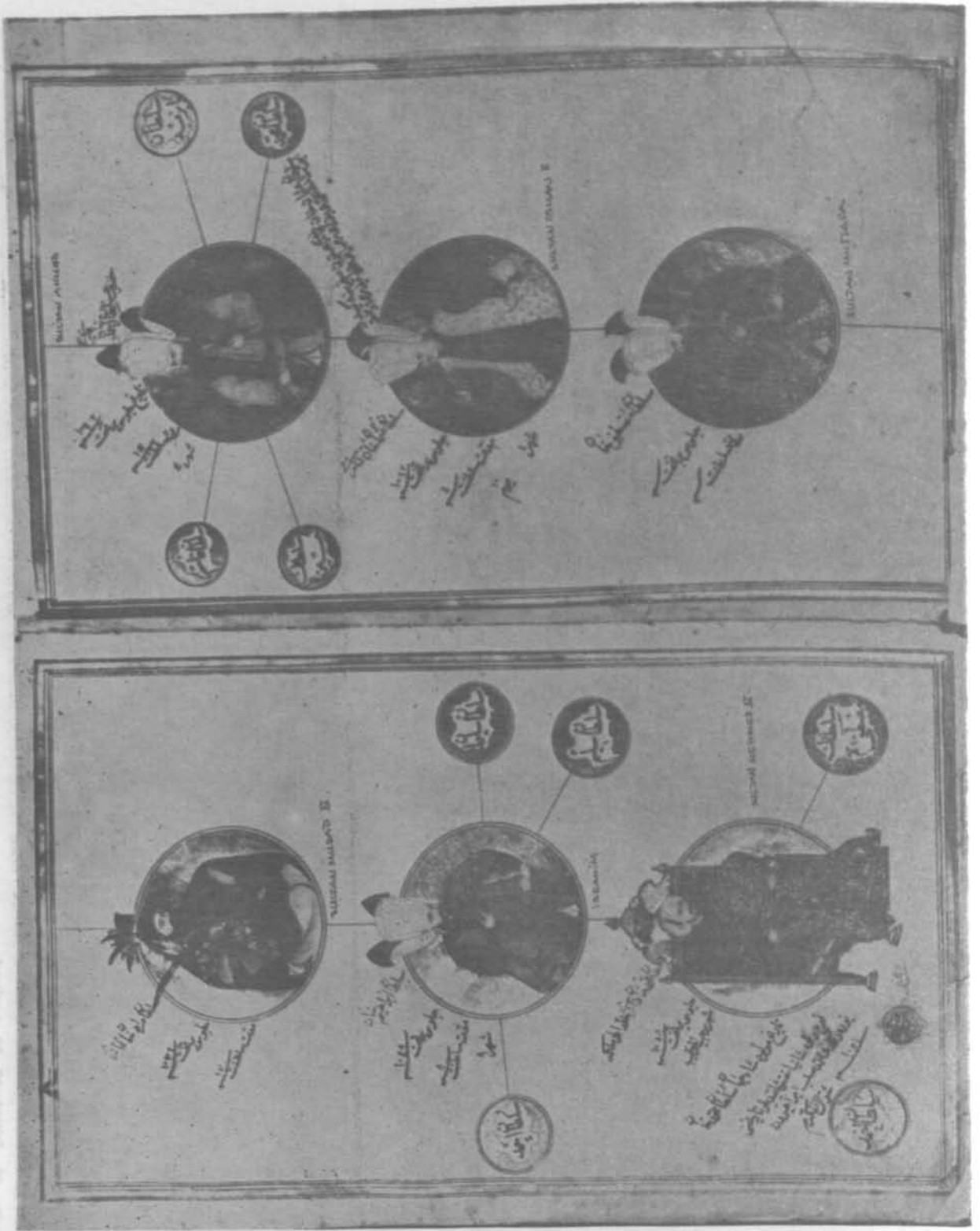
Resim. 14 (VGM 27 - 28 sayfası)

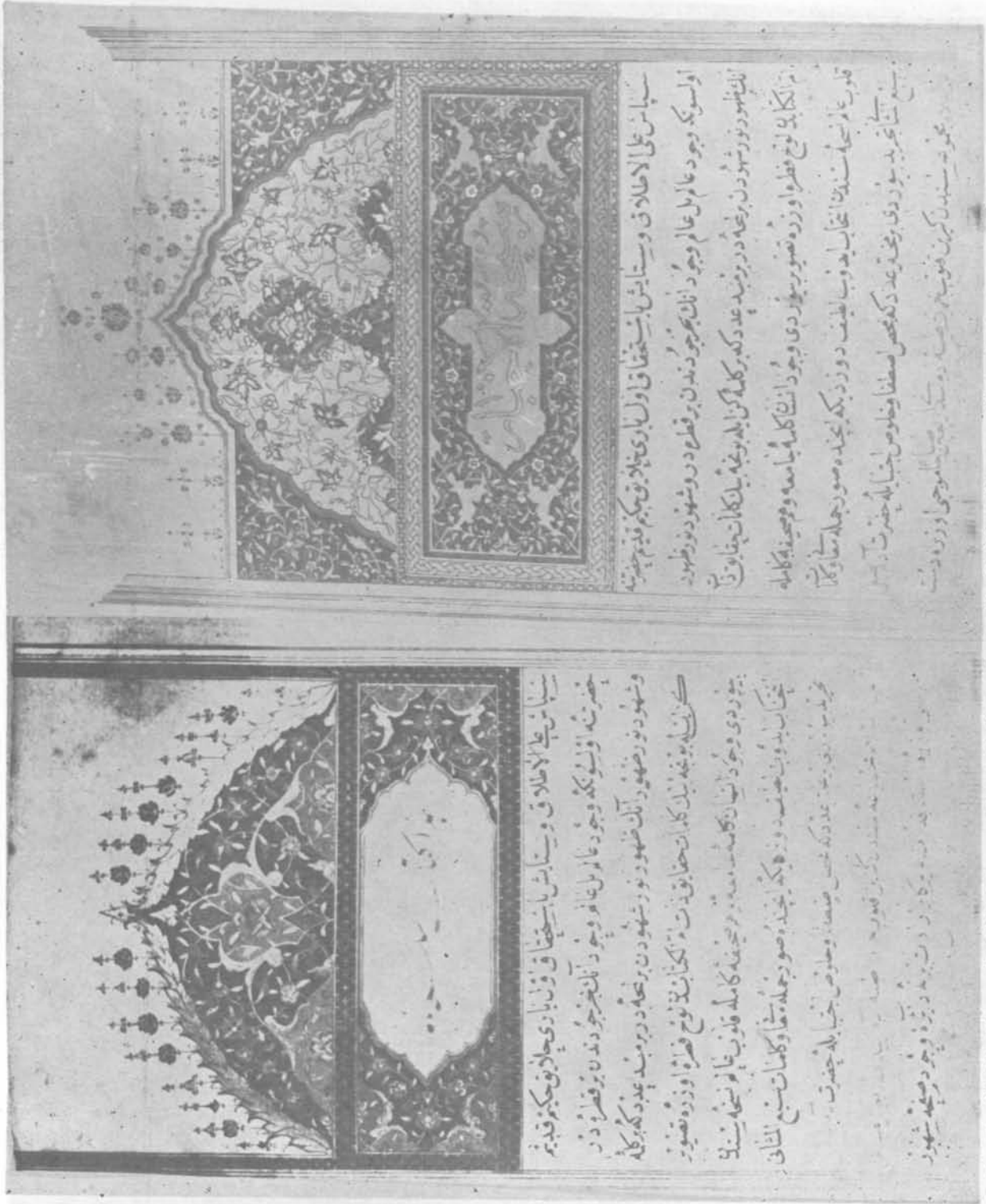
Resim. 18 (VGM. 35 - 36. sayfası)

Resim. 19 (VGM. 37 - 38. sayfası)

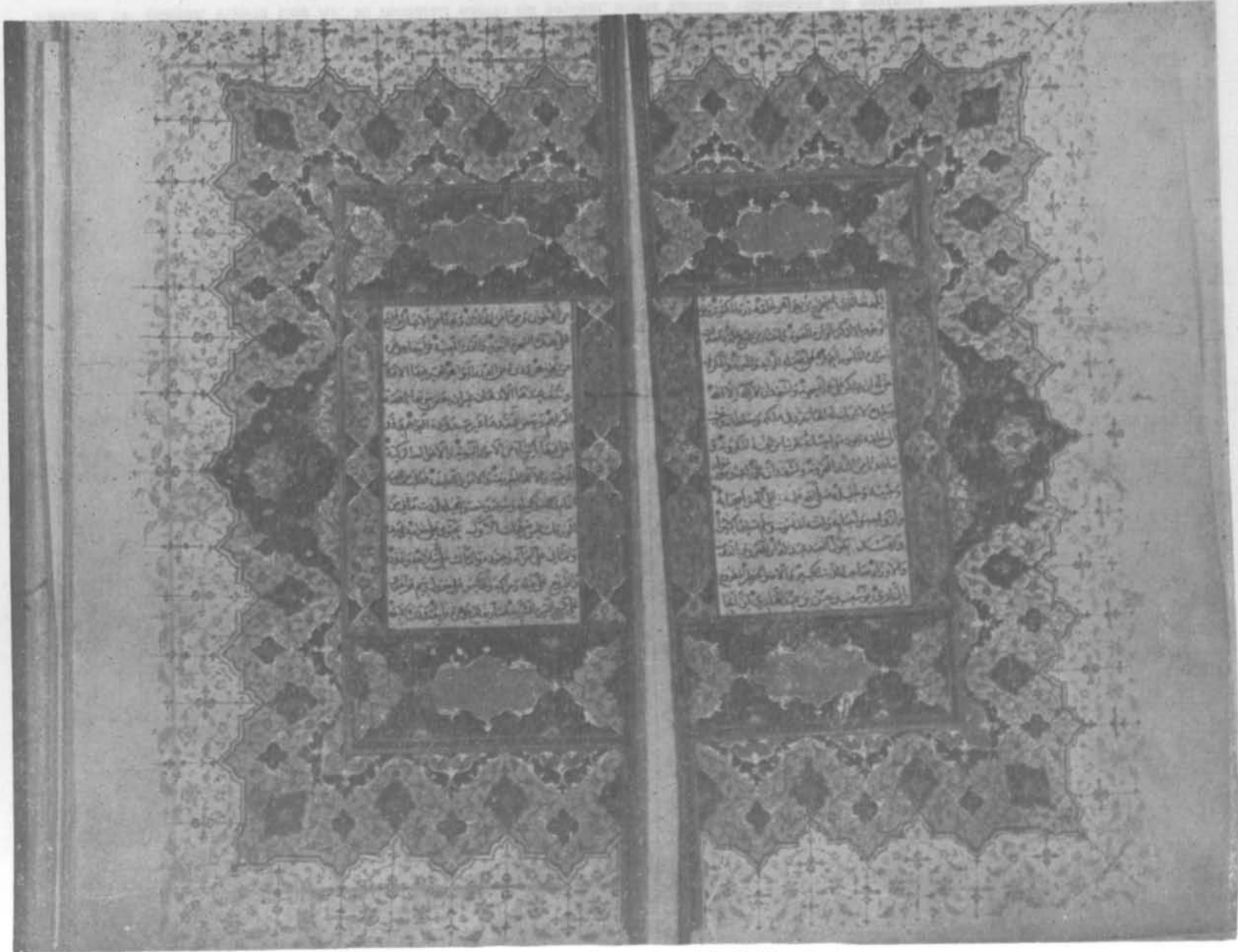

Resim. 20 (VGM. Eserin son sayfası 39 - 40)

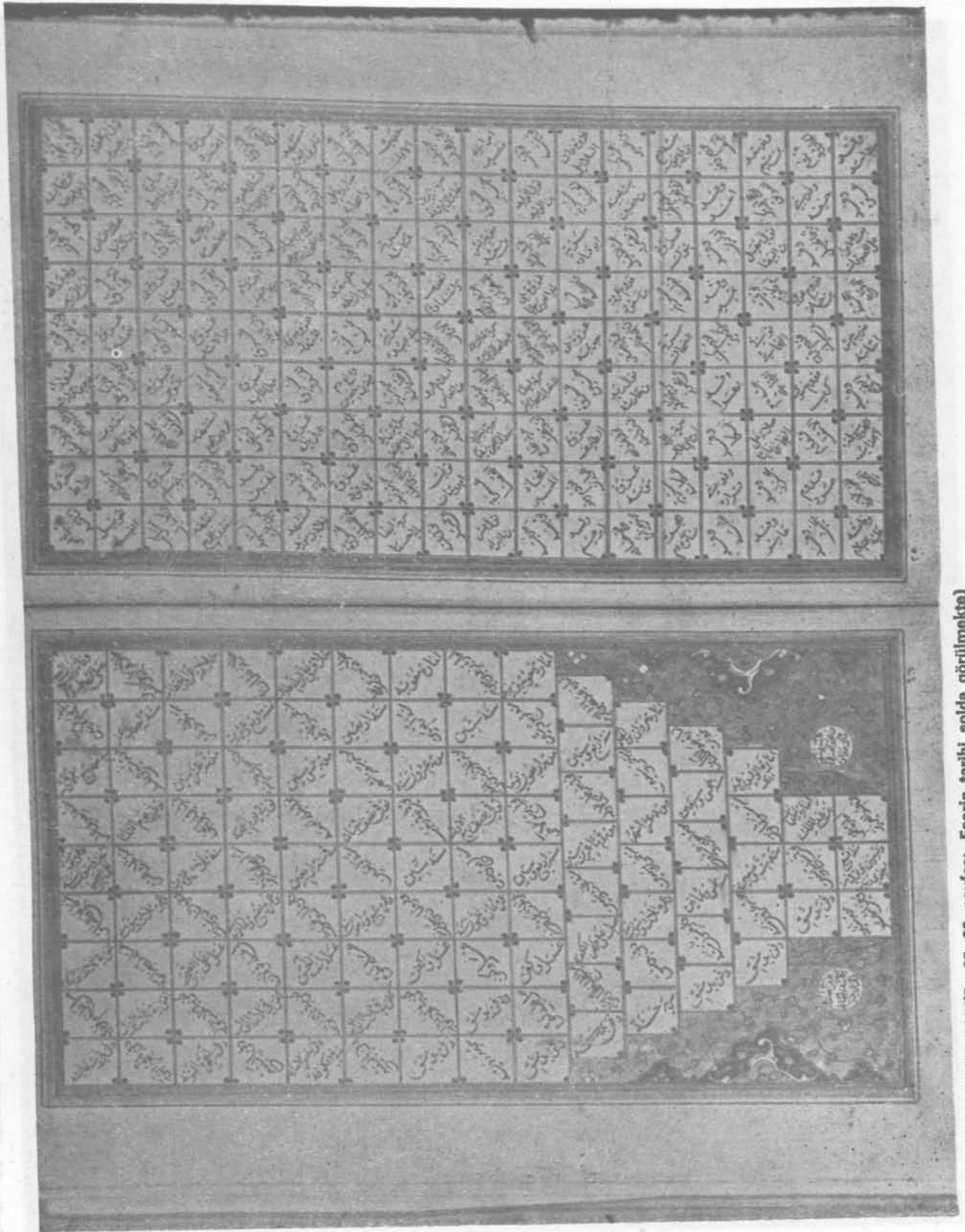

Resim 21 (Sağda, Viyana Cod AF. 50 numaralı eserin ilk sayfası, solda Vakıflar nüshasının ilk sayfası)

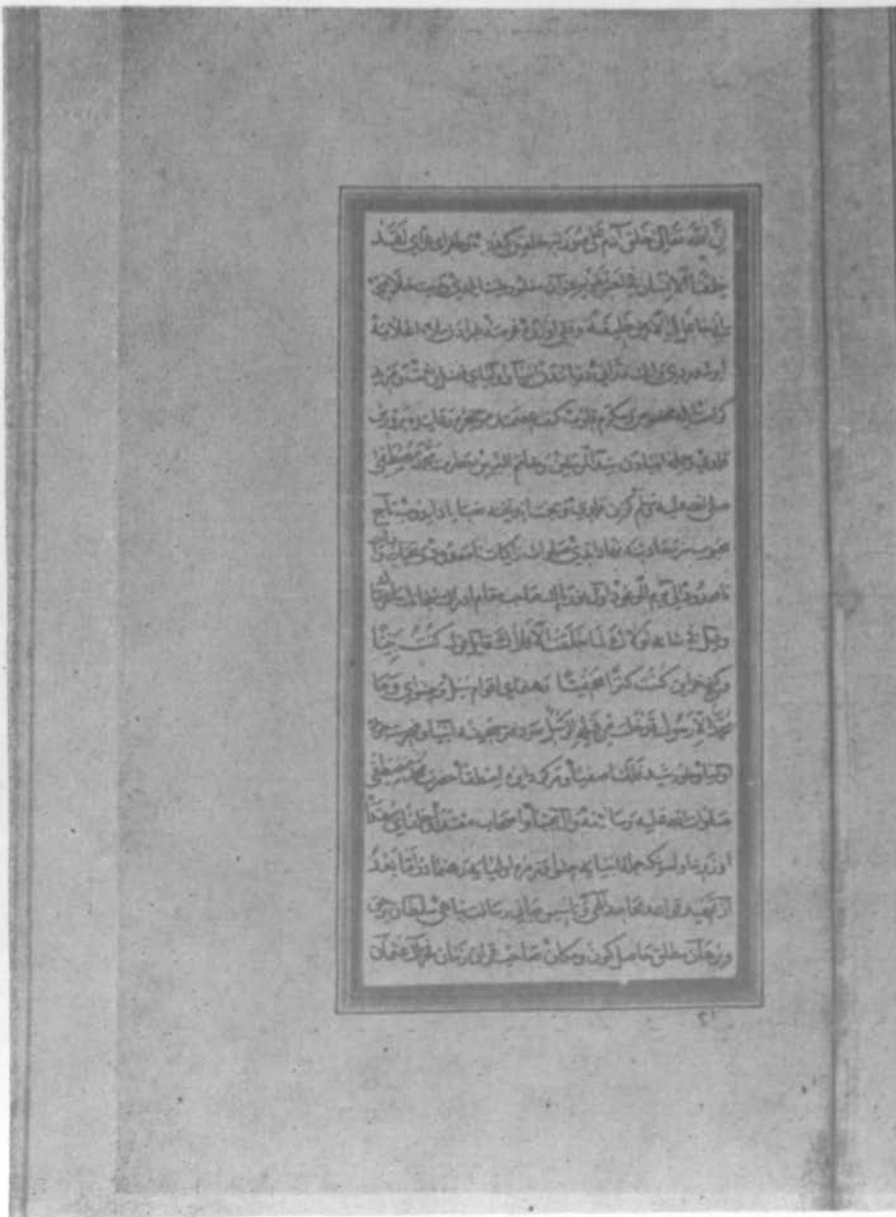
Resim. 21 (Sağda, Viyana Cod AF. 50 numaralı eserin ilk sayfası, solda Vakıflar nüshasının ilk sayfası)

Resim. 22 (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1324. numaralı eserin zahriyeli ilk sayfası)

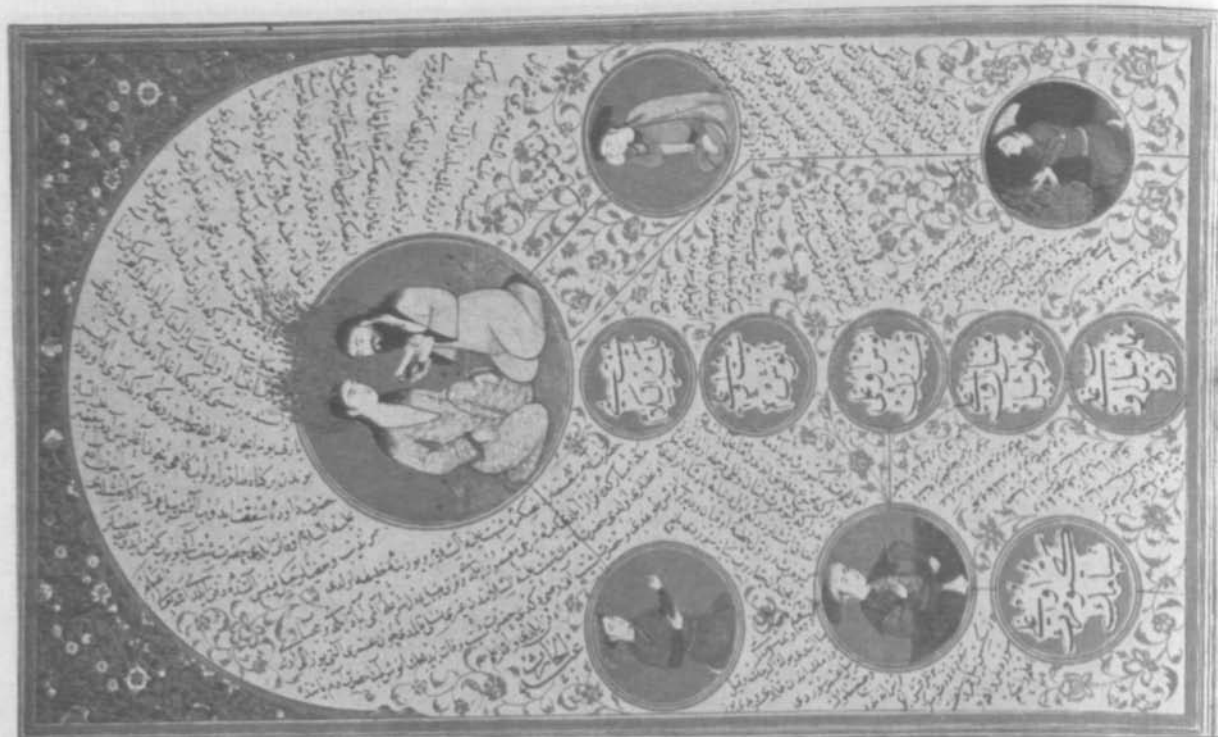
Resim. 23 (TKSMK. 1324'ün 25 - 26. sayfası. Eserin tarihi solda görülmekte)

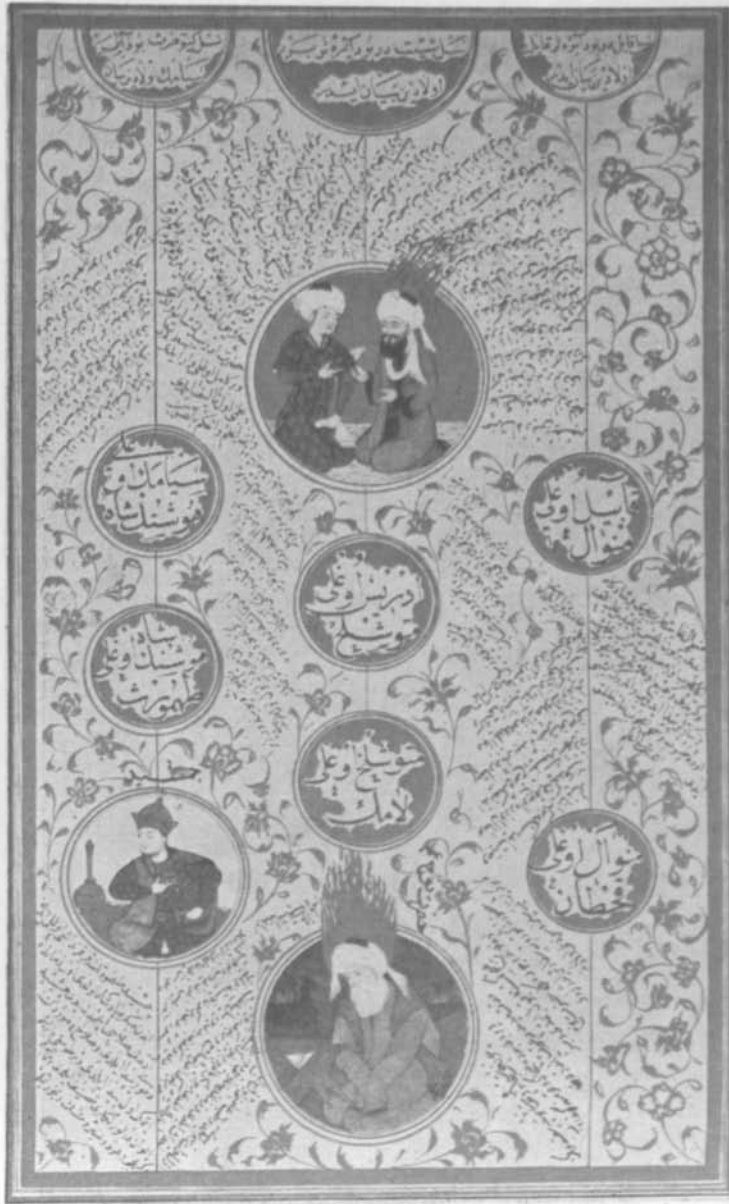

Resim. 24 (TKSMK. 1324'ün II. Bölümünün ilk sayfası.)

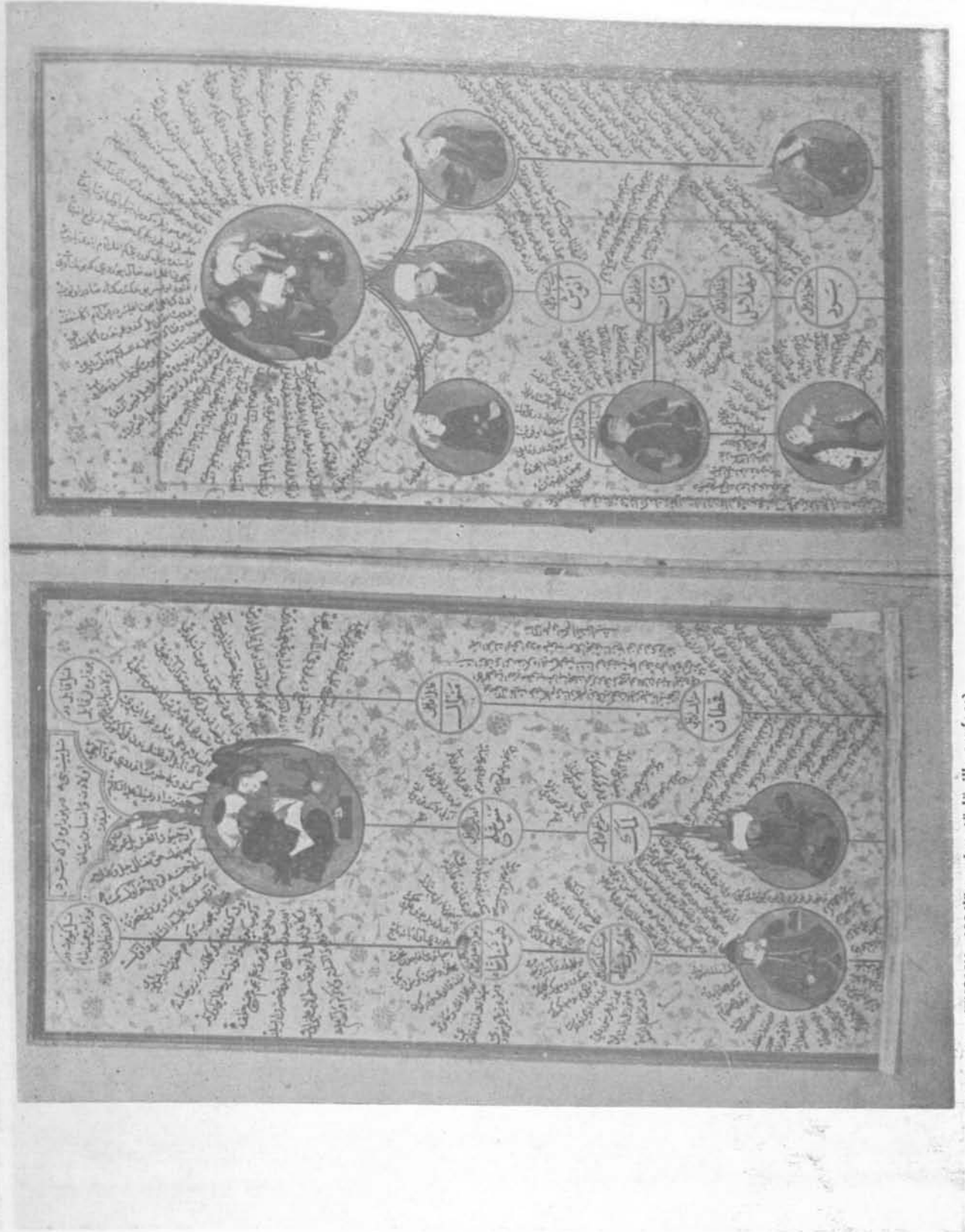

Resim. 26 (TKSMK. 1624'ün II. bölümünün ilk sayfası)

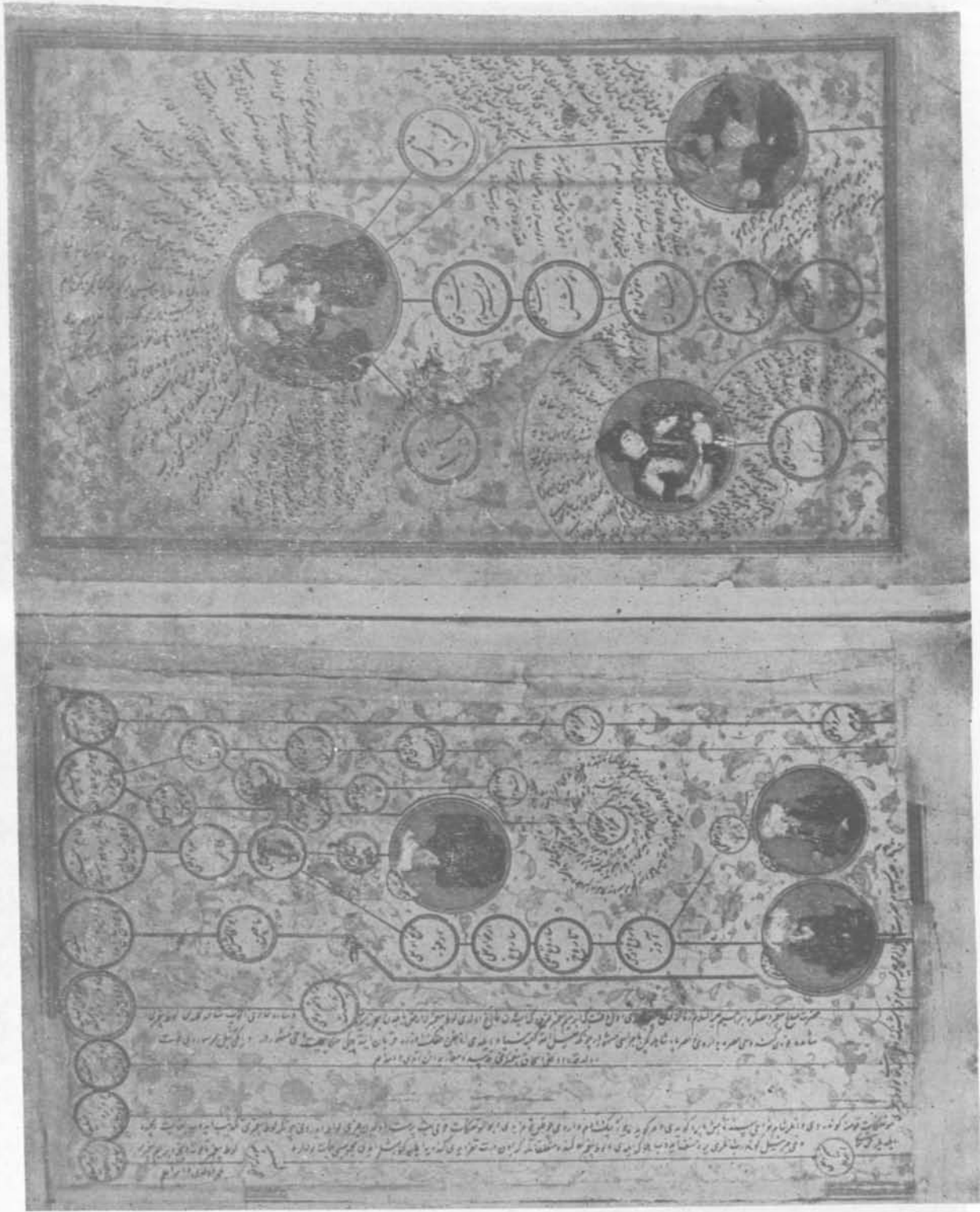

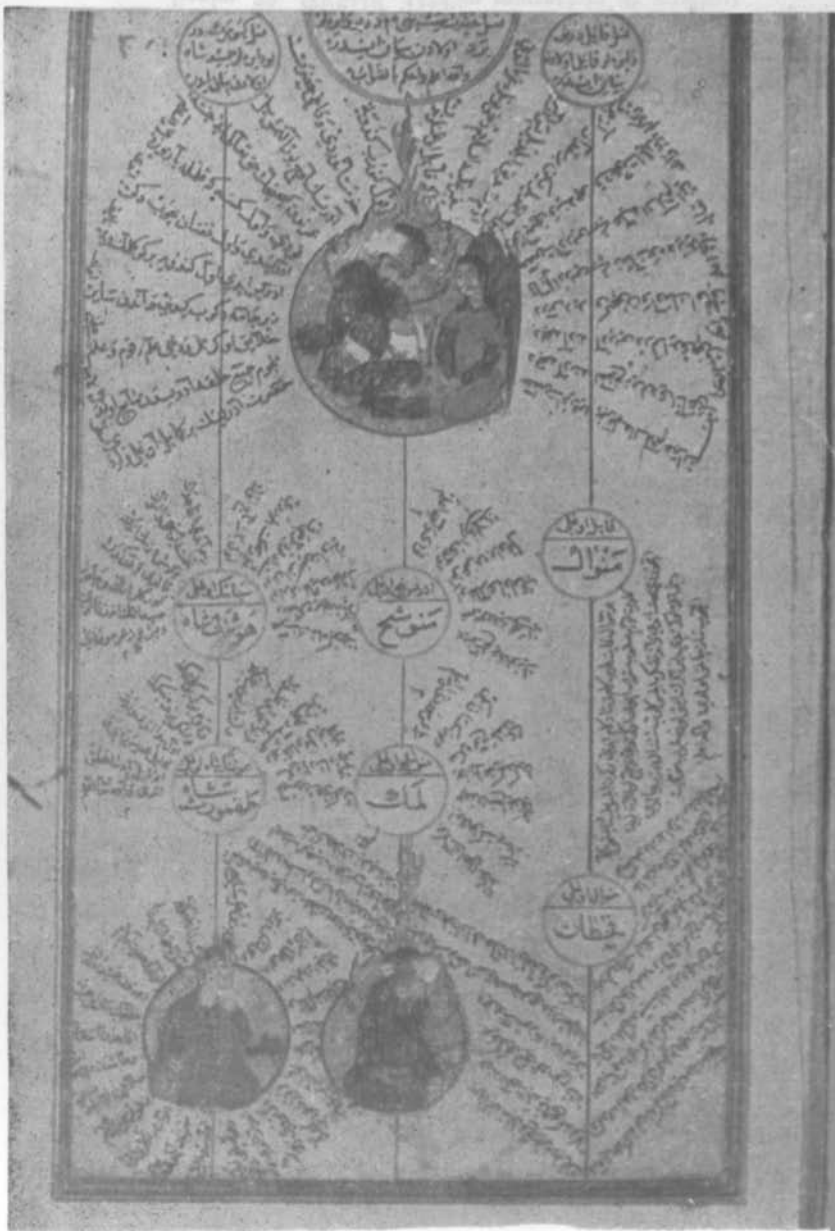
Resim. 28 (Viyana nüshasının minyatürlü ilk sayfası)

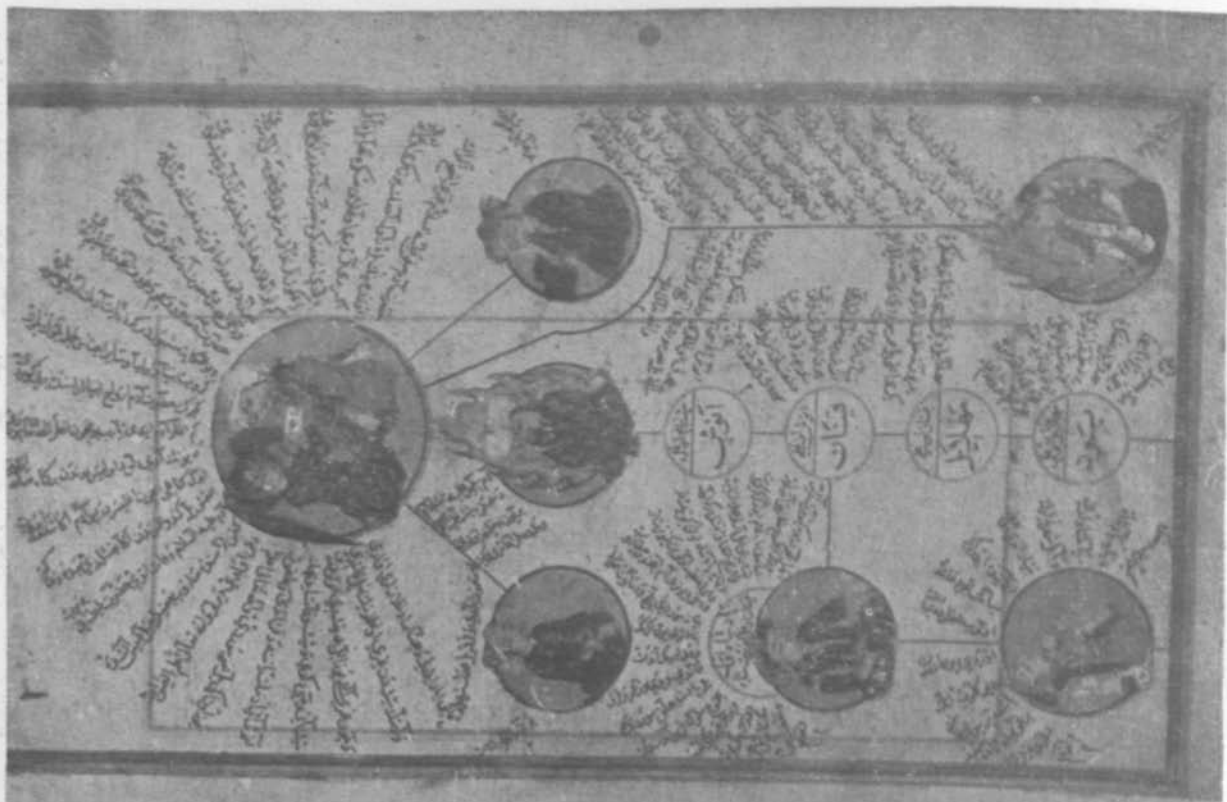
Resim. 29 (TKSMK. 1324'ün minyatürlü ilk sayfası)

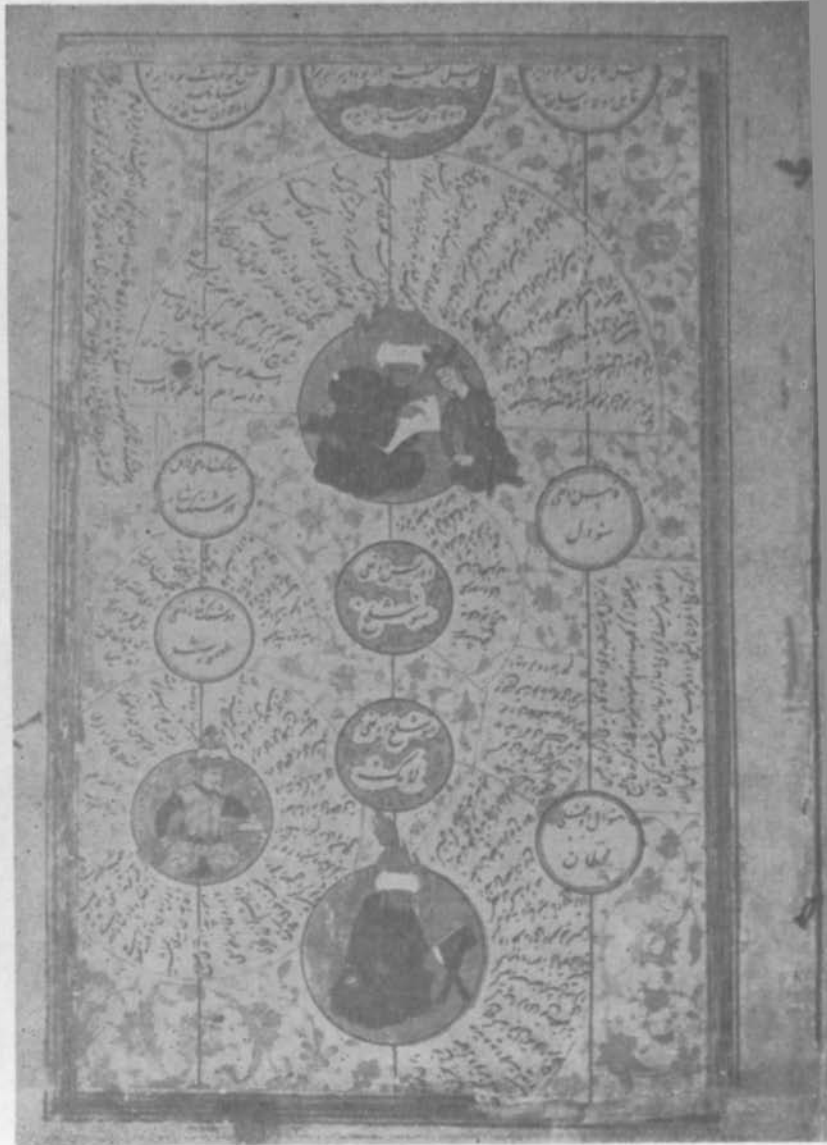
Resim 31 (TKSMK. 1624'ün minyatürü ilk sayfası 9 - 10)

Resim. 30 (TKSMK. 1591'ün minyatürlü ilk sayfası)

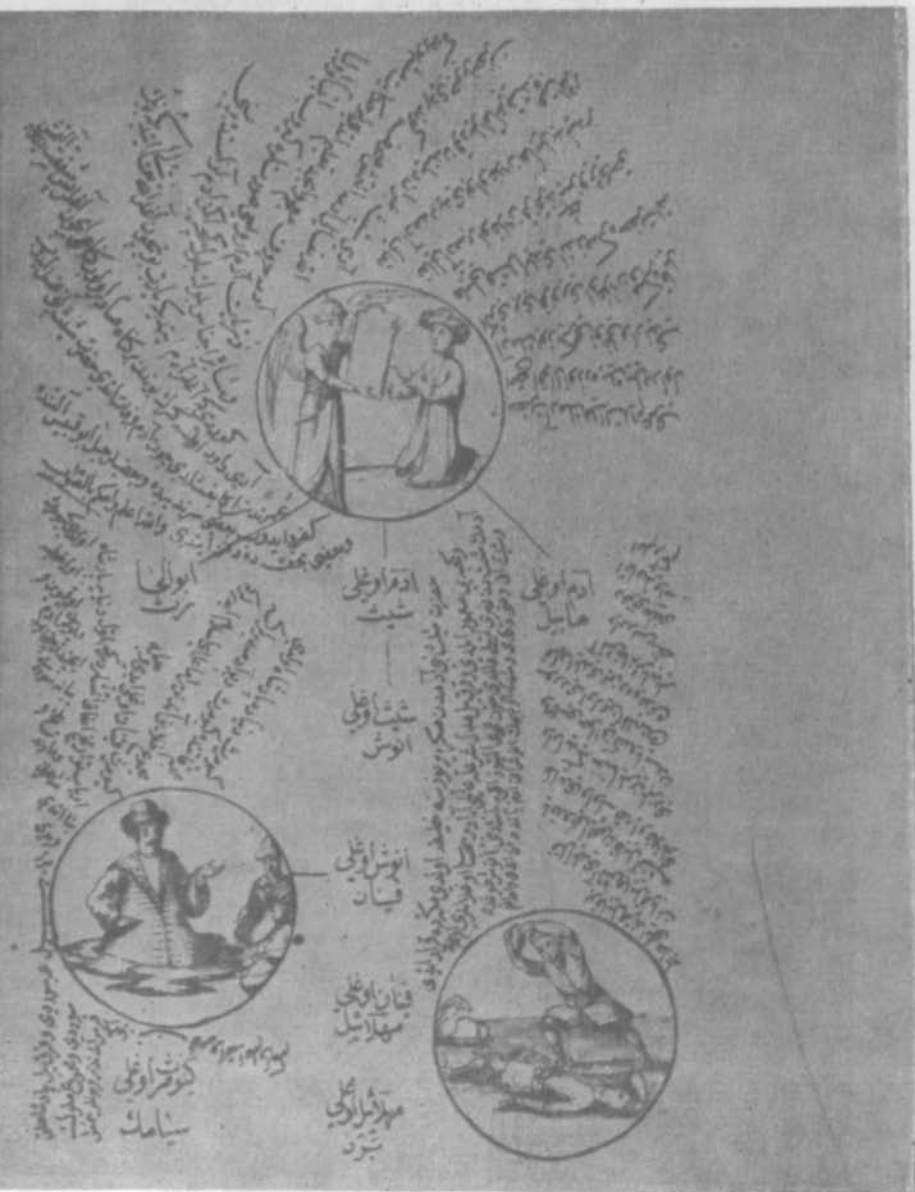
Resim. 32 (TKSMK. 3110'un 7-8. sayfası)

Resim. 33 (Ank. Etn. Mü. 8457'nin 5. sayfası.)

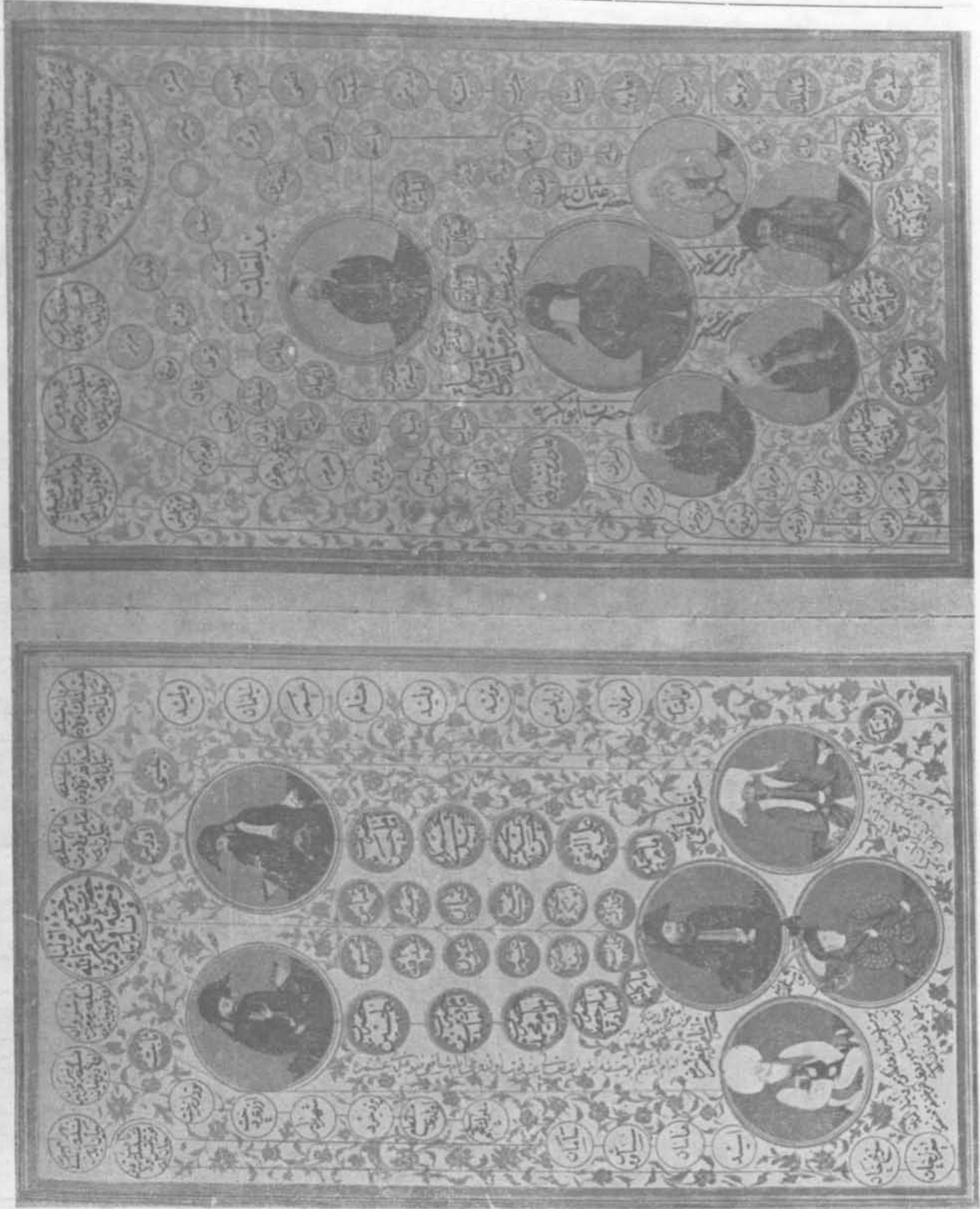

Resim. 34 (Ank. Etn. Mü. 8457'nin 6. sayfası.)

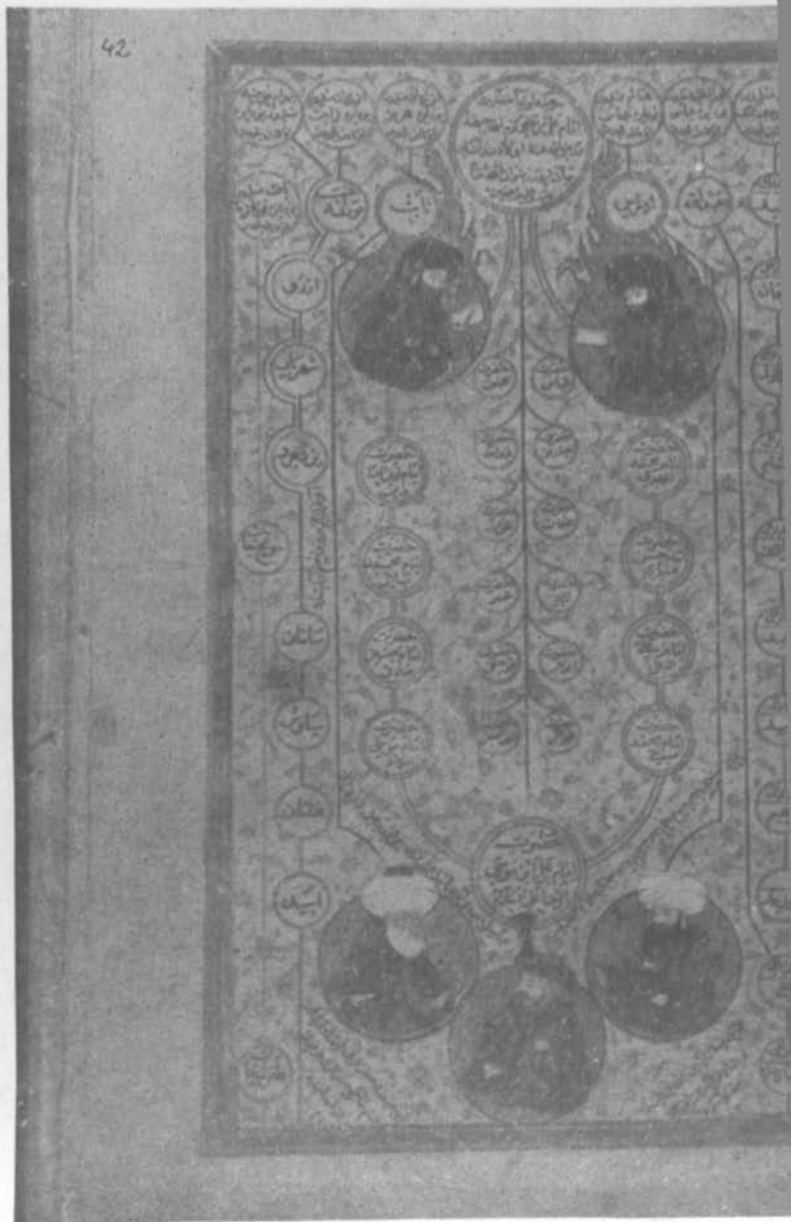

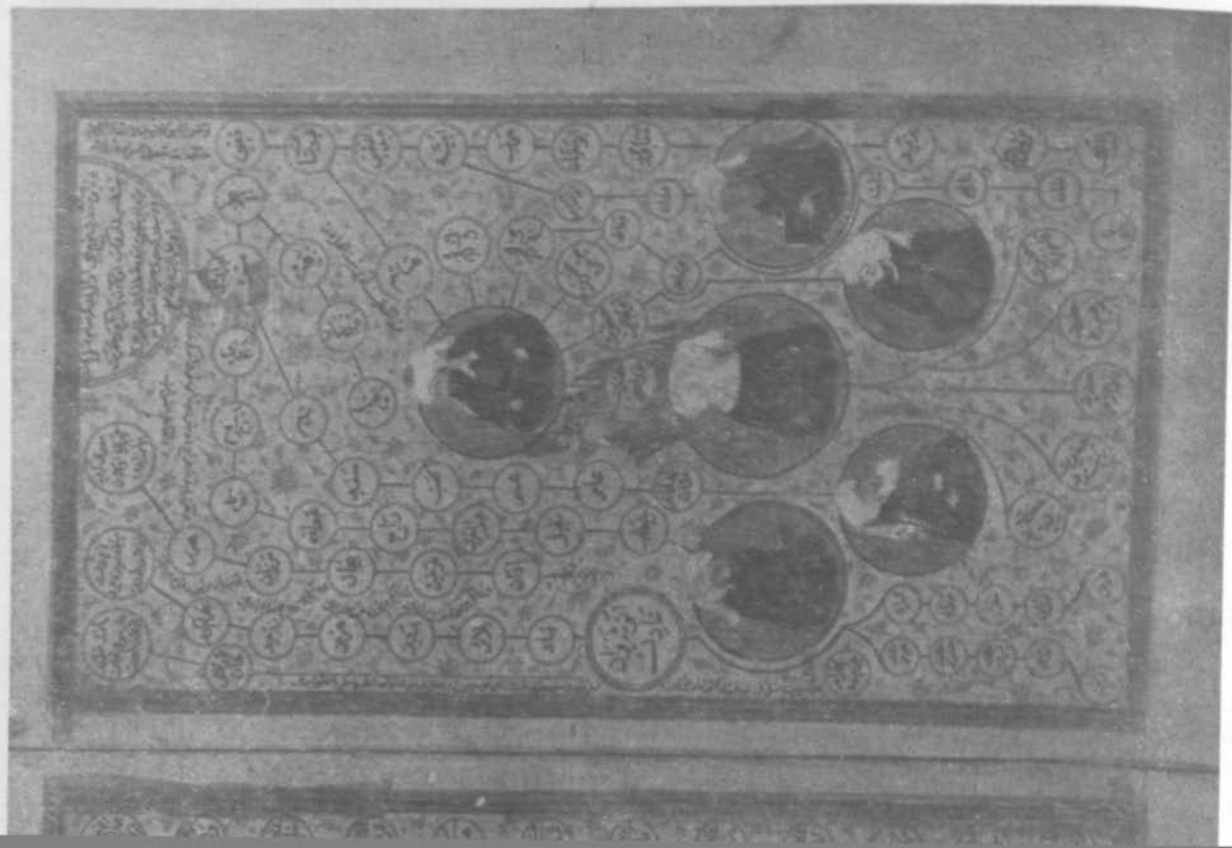
Resim. 36 (Paris National Bibliotheque 12968'in 6. sayfası)

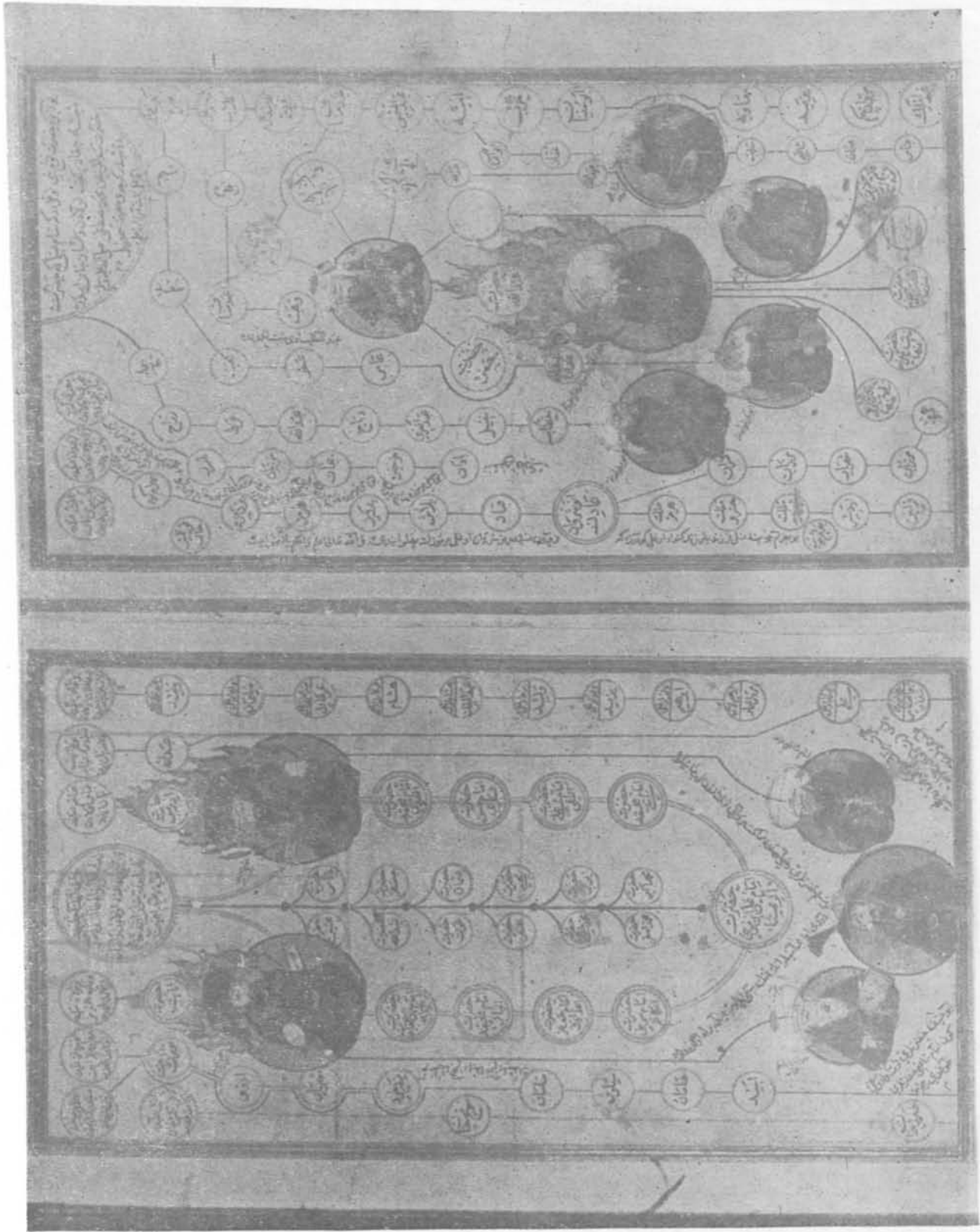

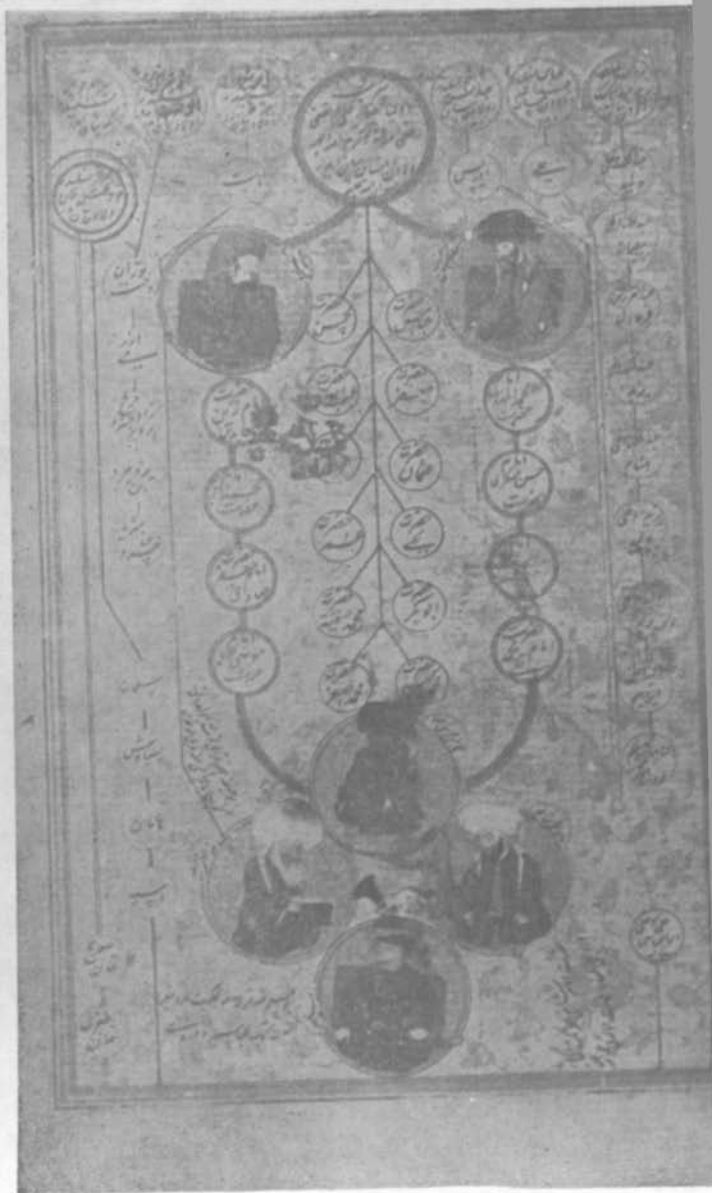
Resim. 37 (Viyana nüshasının Hz. Muhammed seyfası)

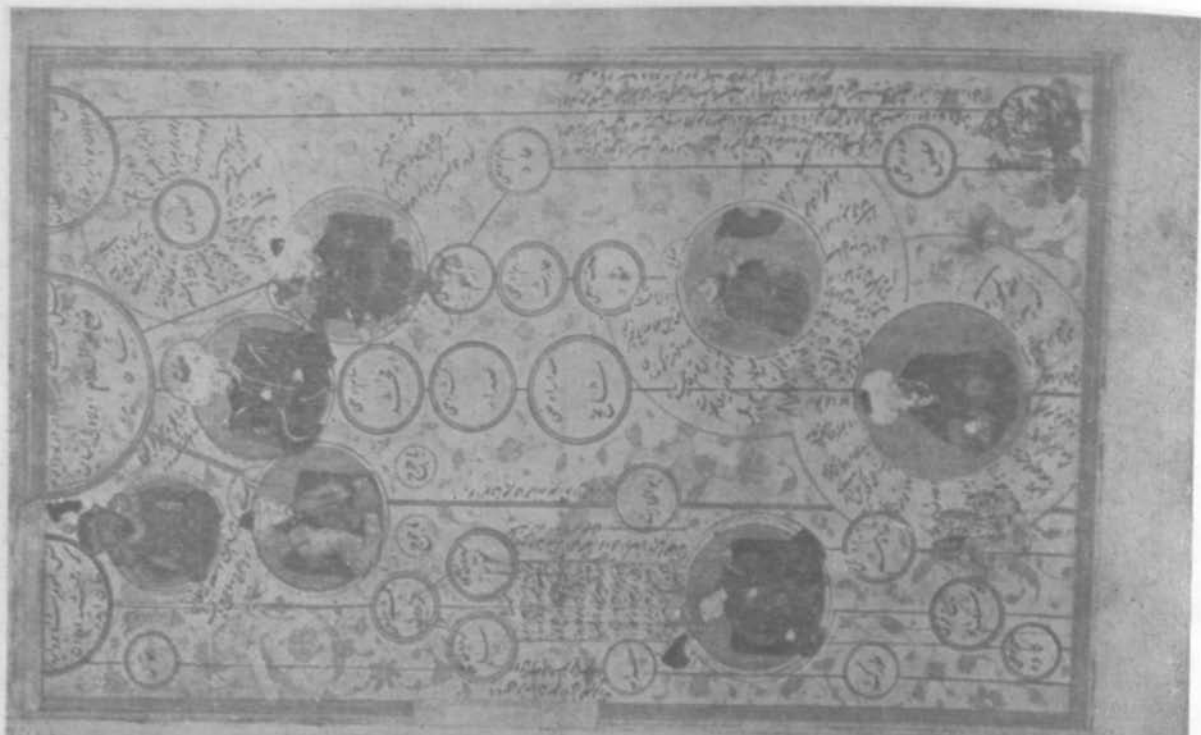
Resim. 38 (TKSMK. 1324'ün Hz. Muhammed sayfası)

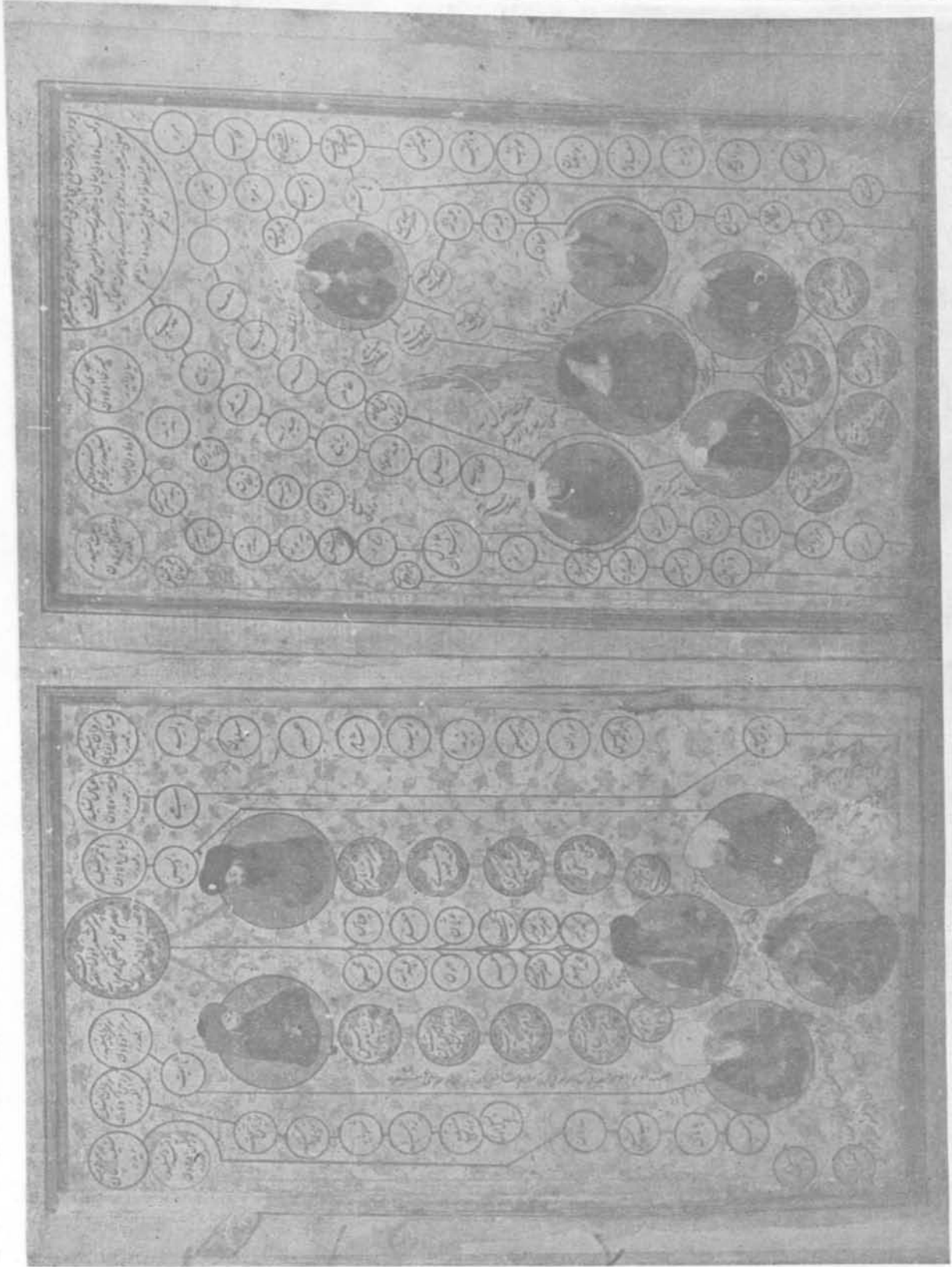

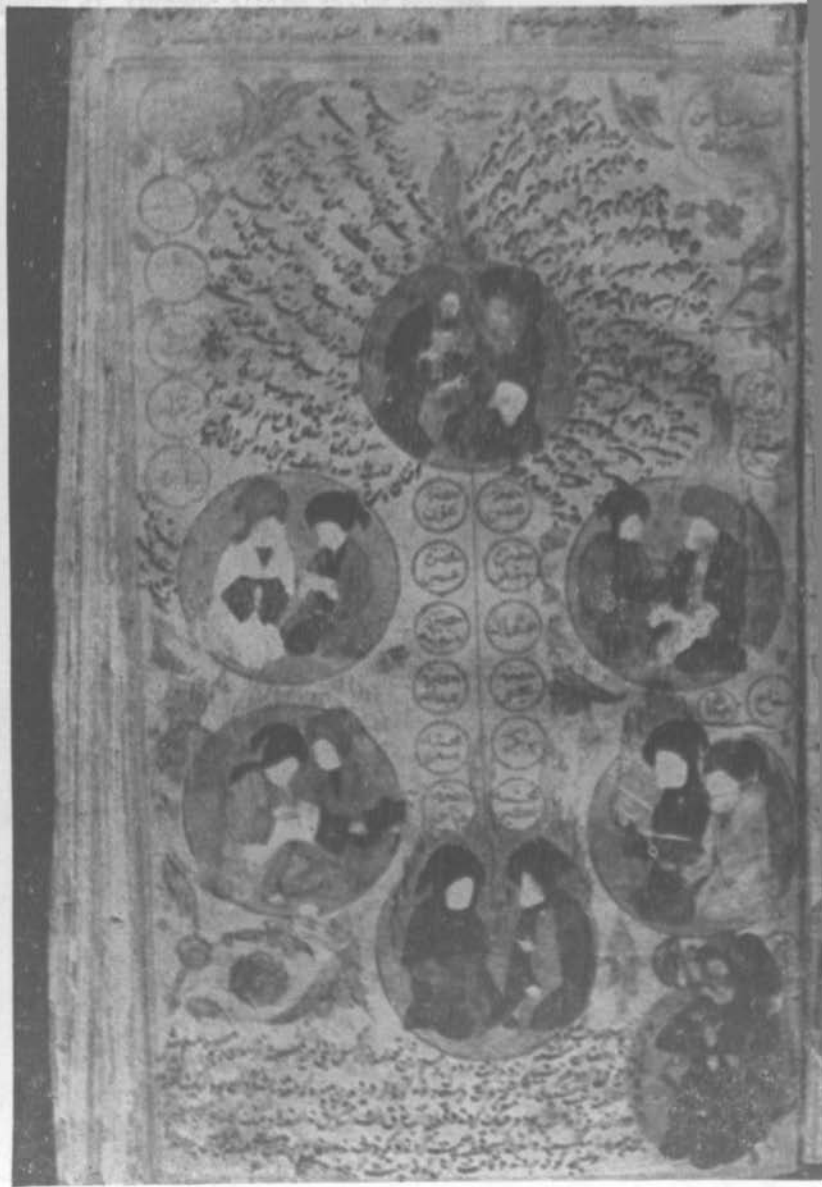

Resim. 40 (TKSMK. 1624'ün 15-16. sayfası)

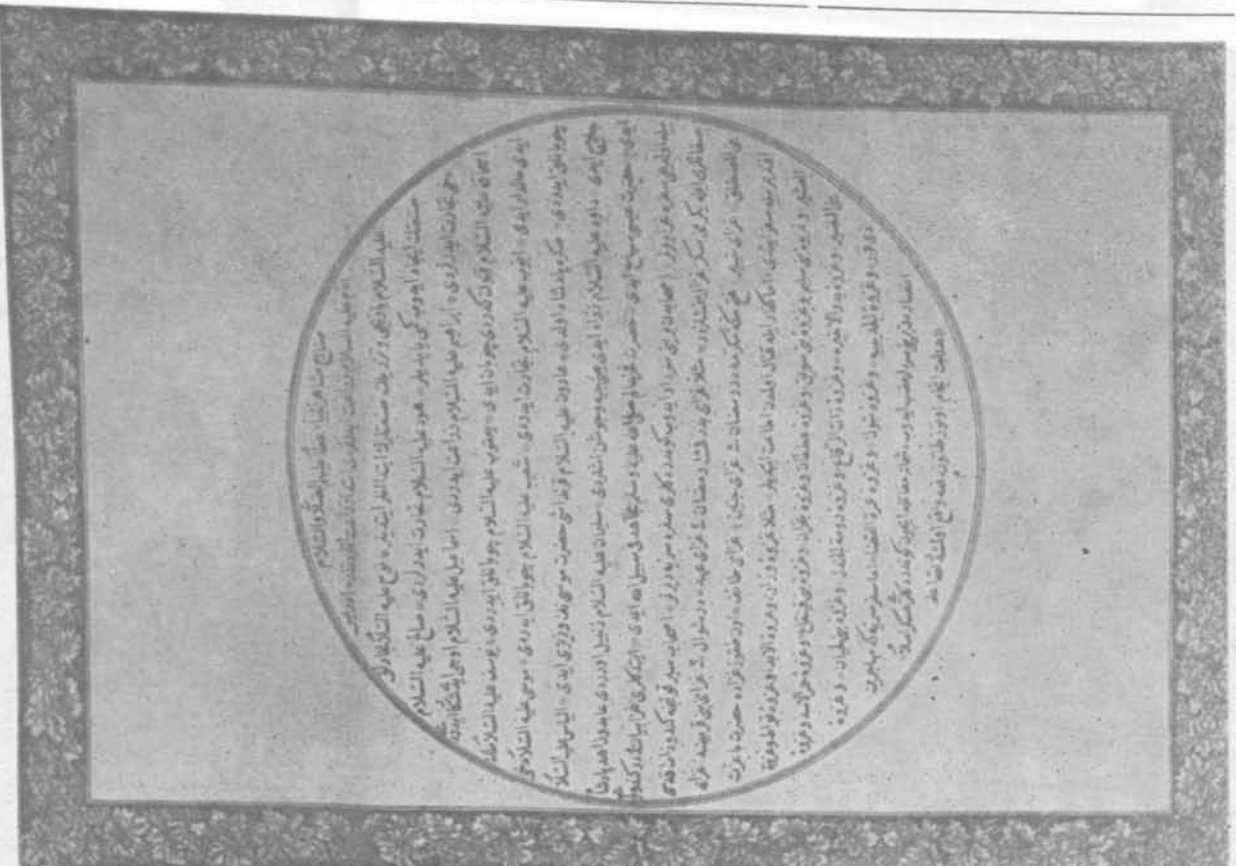

Resim. 41 (TKSMK. 3110'un 15 - 16. sayfası)

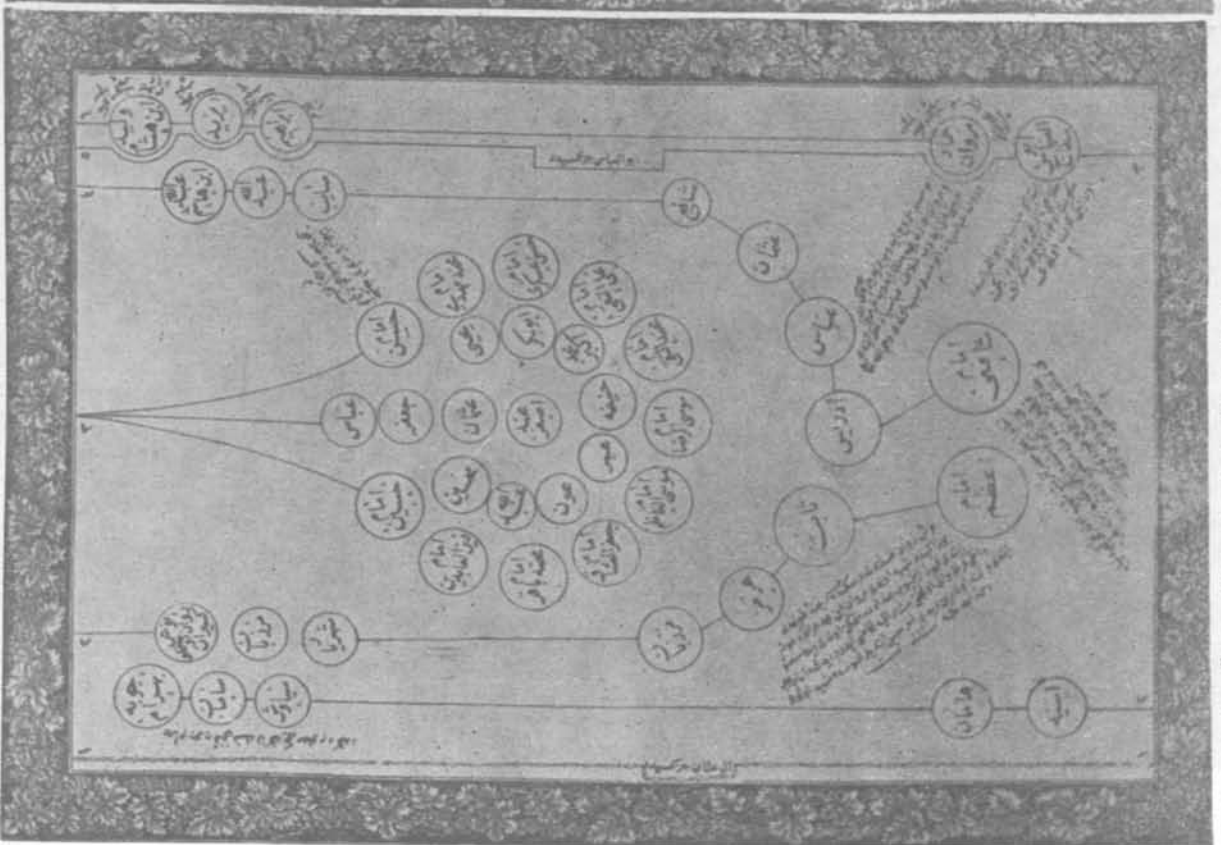

Resim. 42 (Ank. Etng. Müz. Hz. Muhammed ile ilgili 13-14. sayfası)

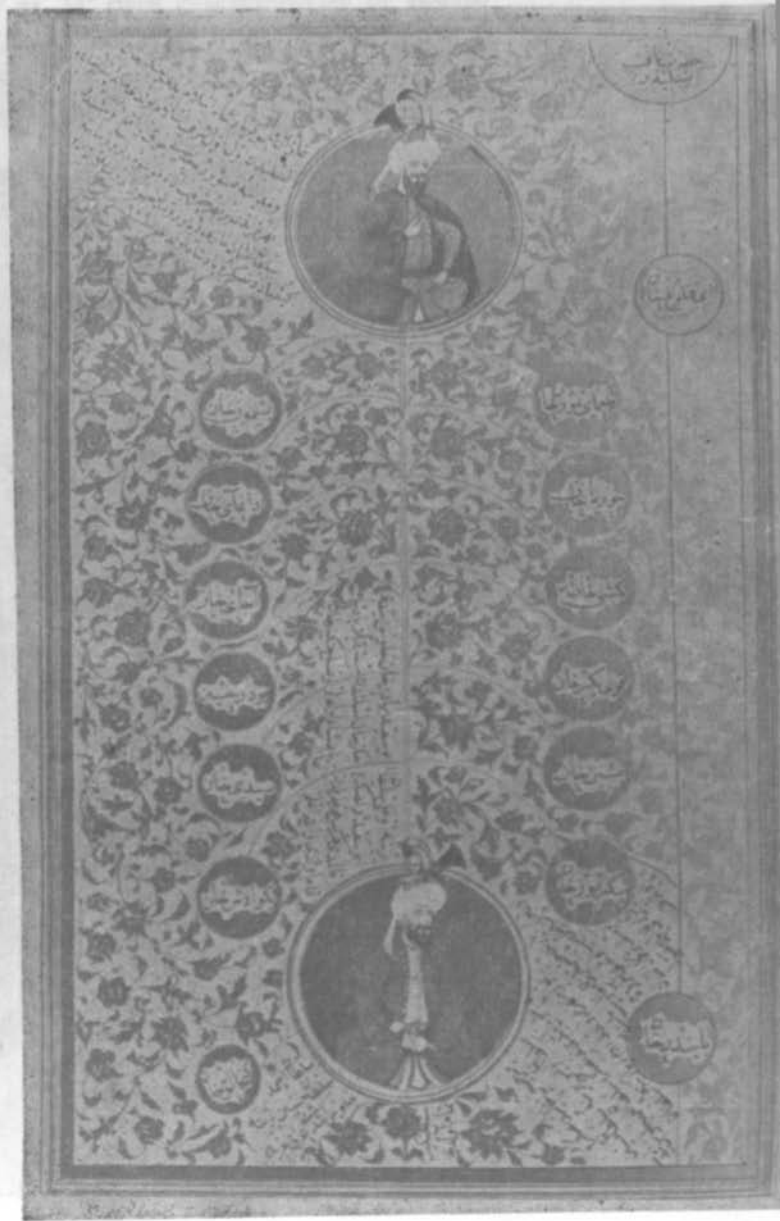

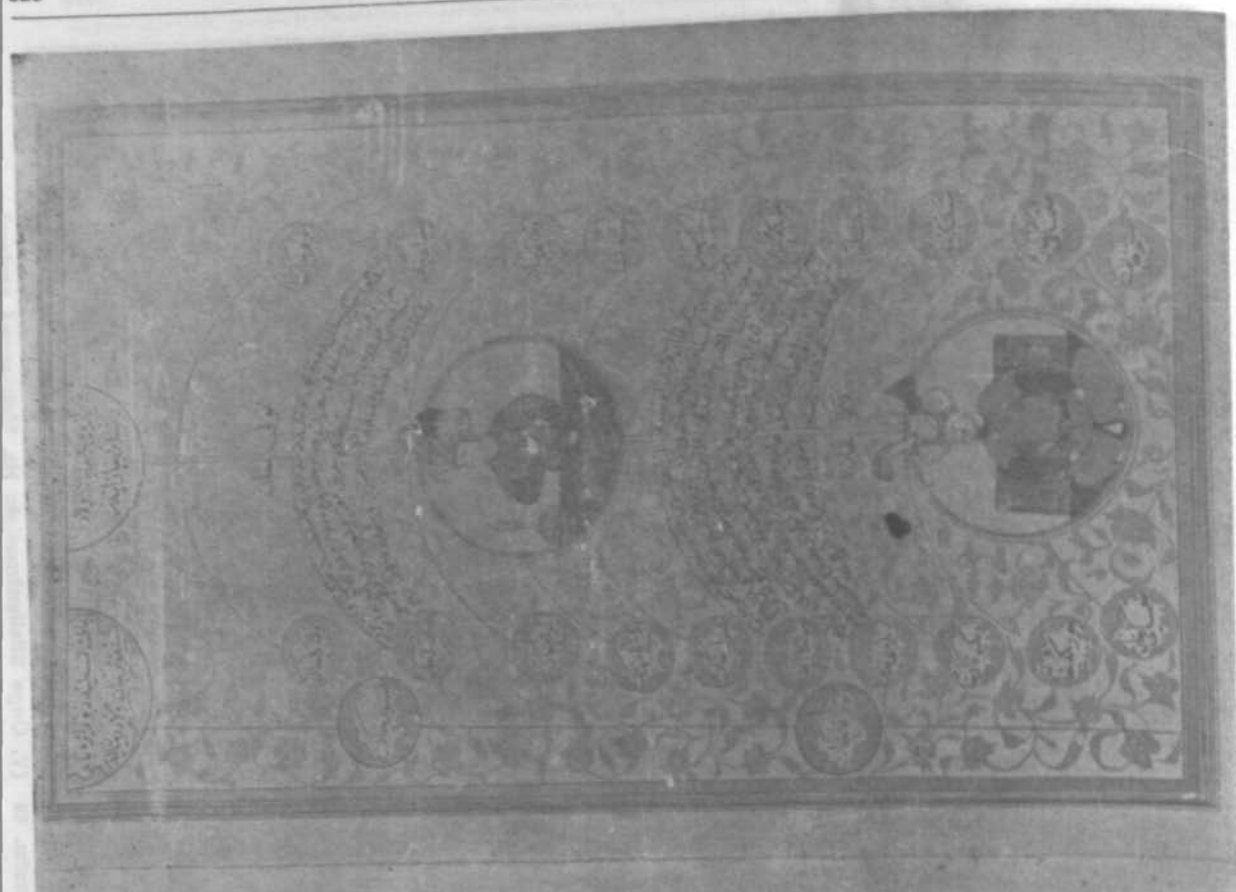
Resim. 43 (Y. Önge Sılsilenâmesinin Hz. Muhammed sayfası)

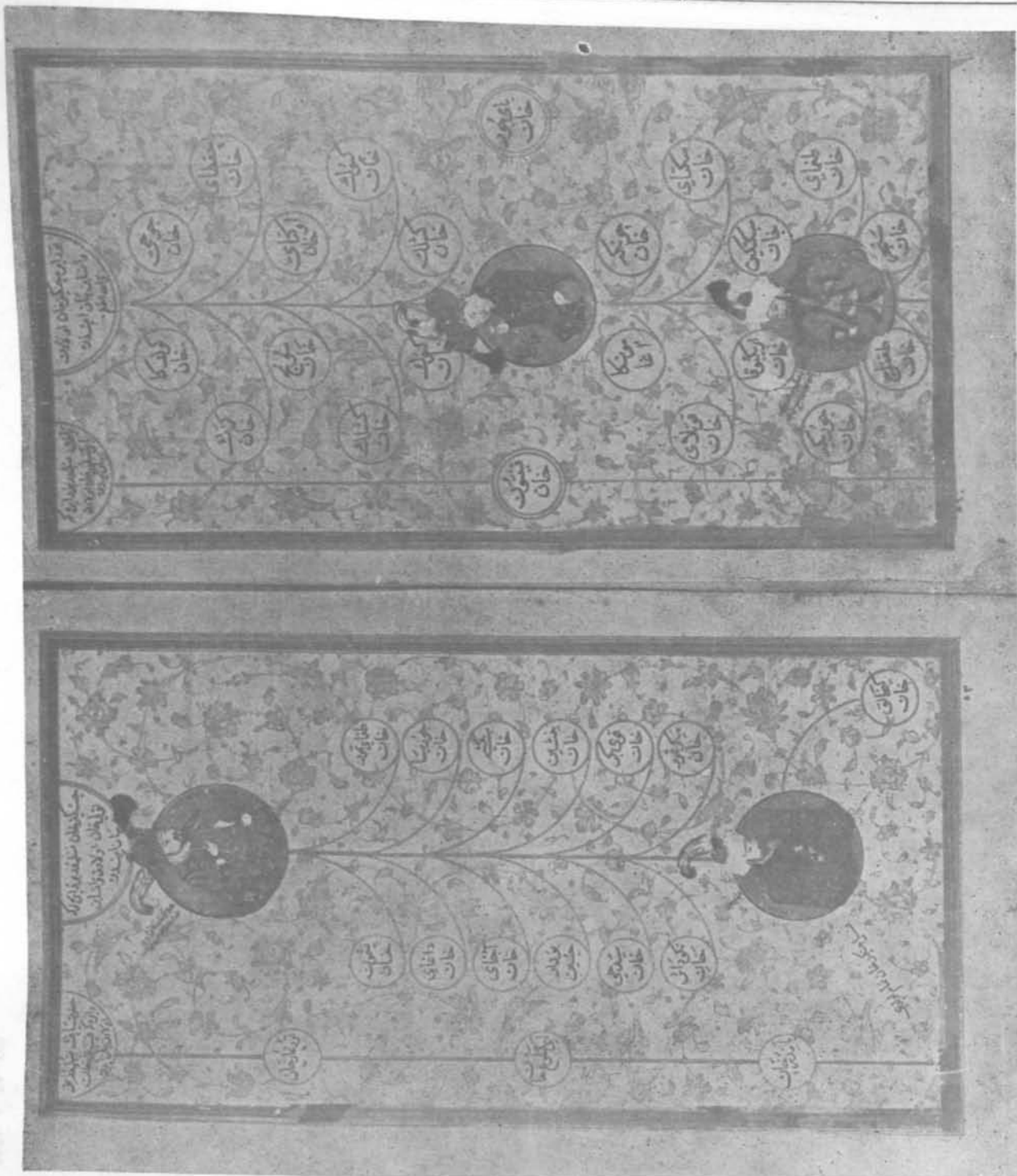

Resim. 44 (Y. Önge Sılsilenâmesi'nin 19. sayfası)

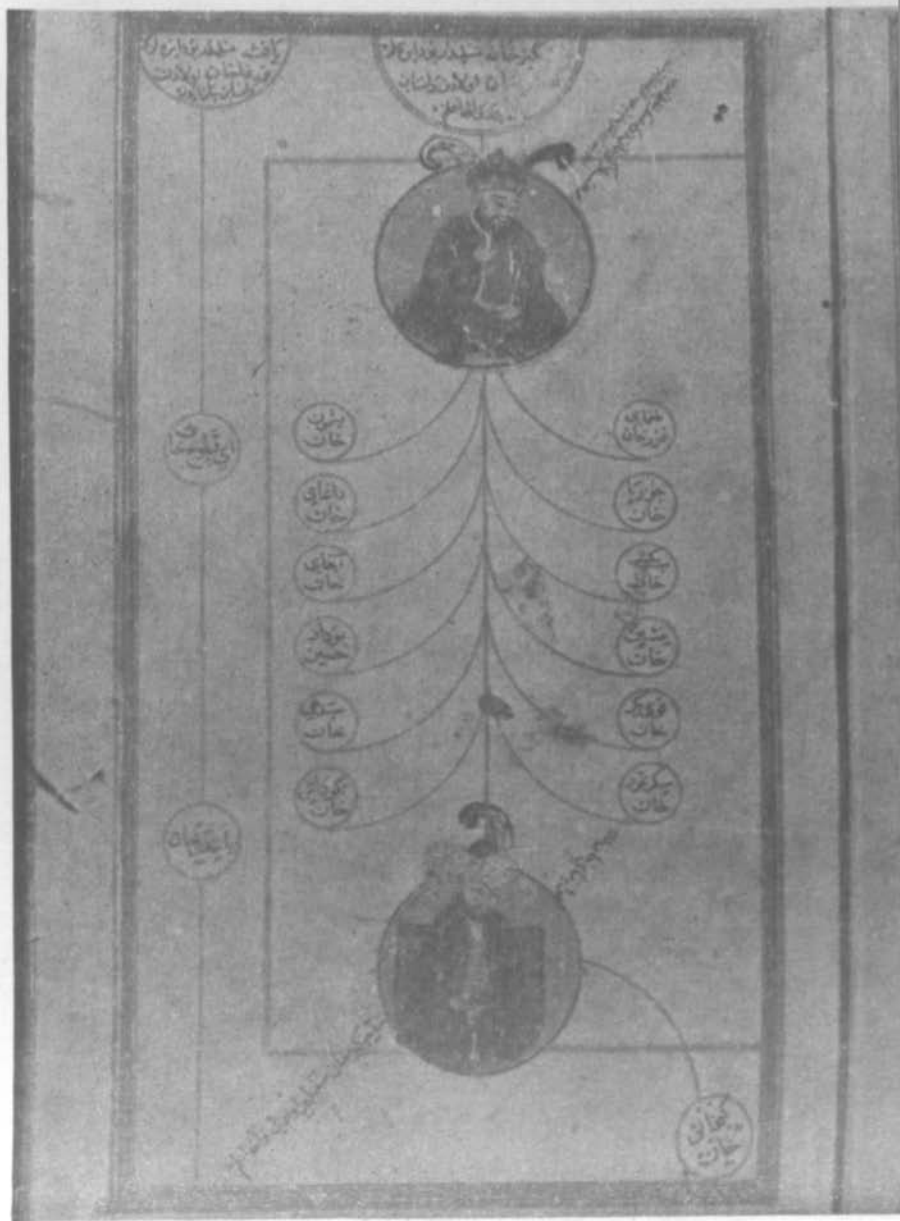

Resim. 45 (Viyana nüshası)

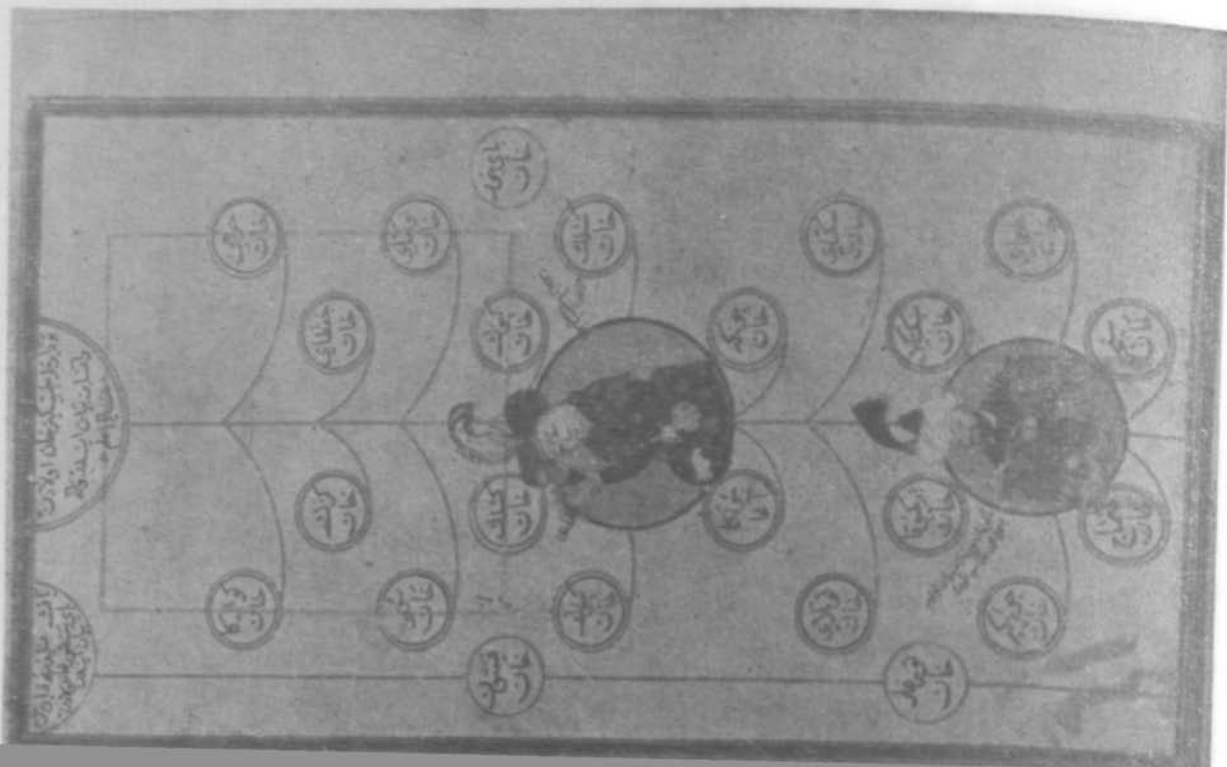

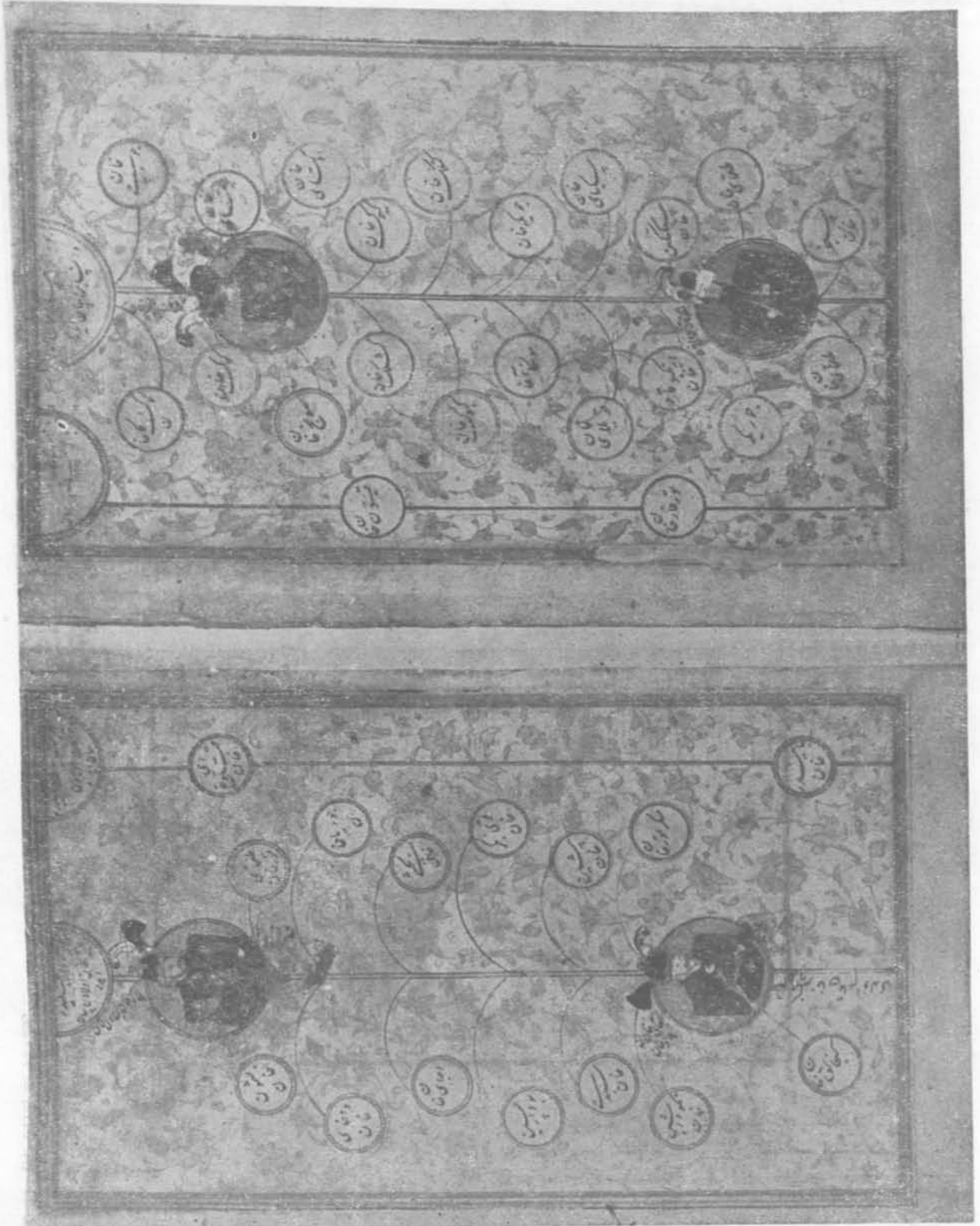

Resim. 46 (H. 1324, s. 47-48)

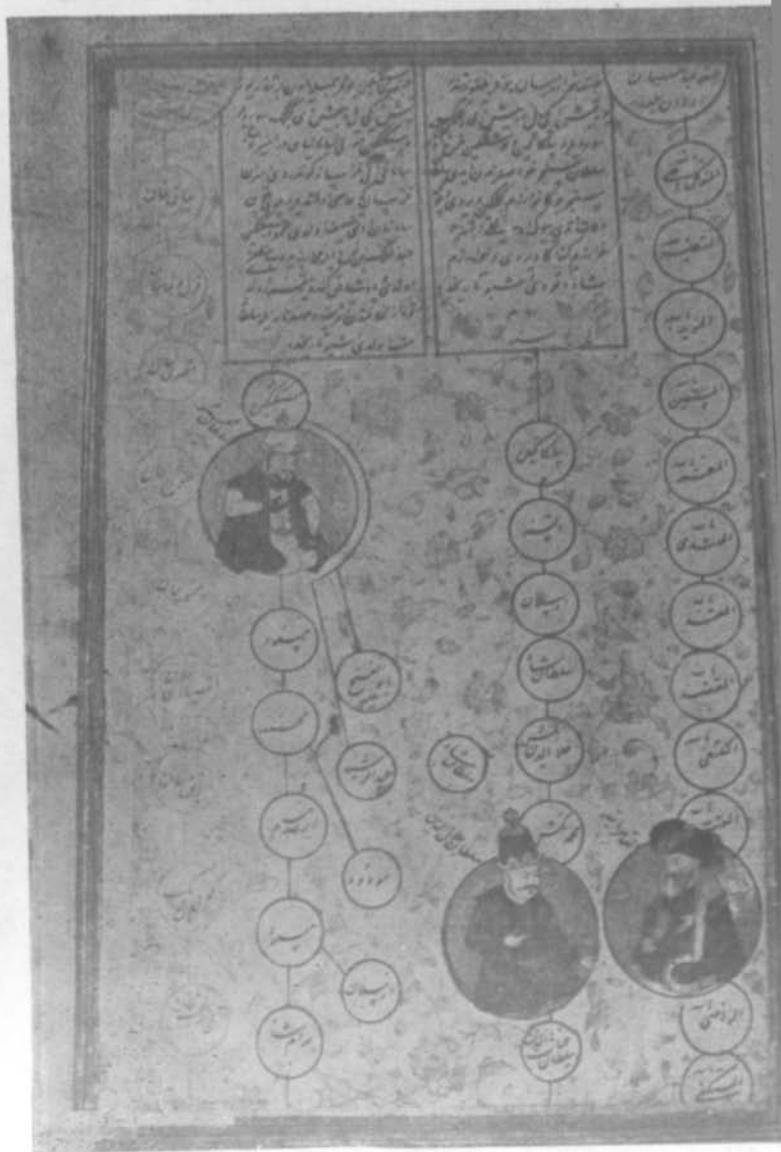

Resim. 47 (H. 1591, s. 51 - 52)

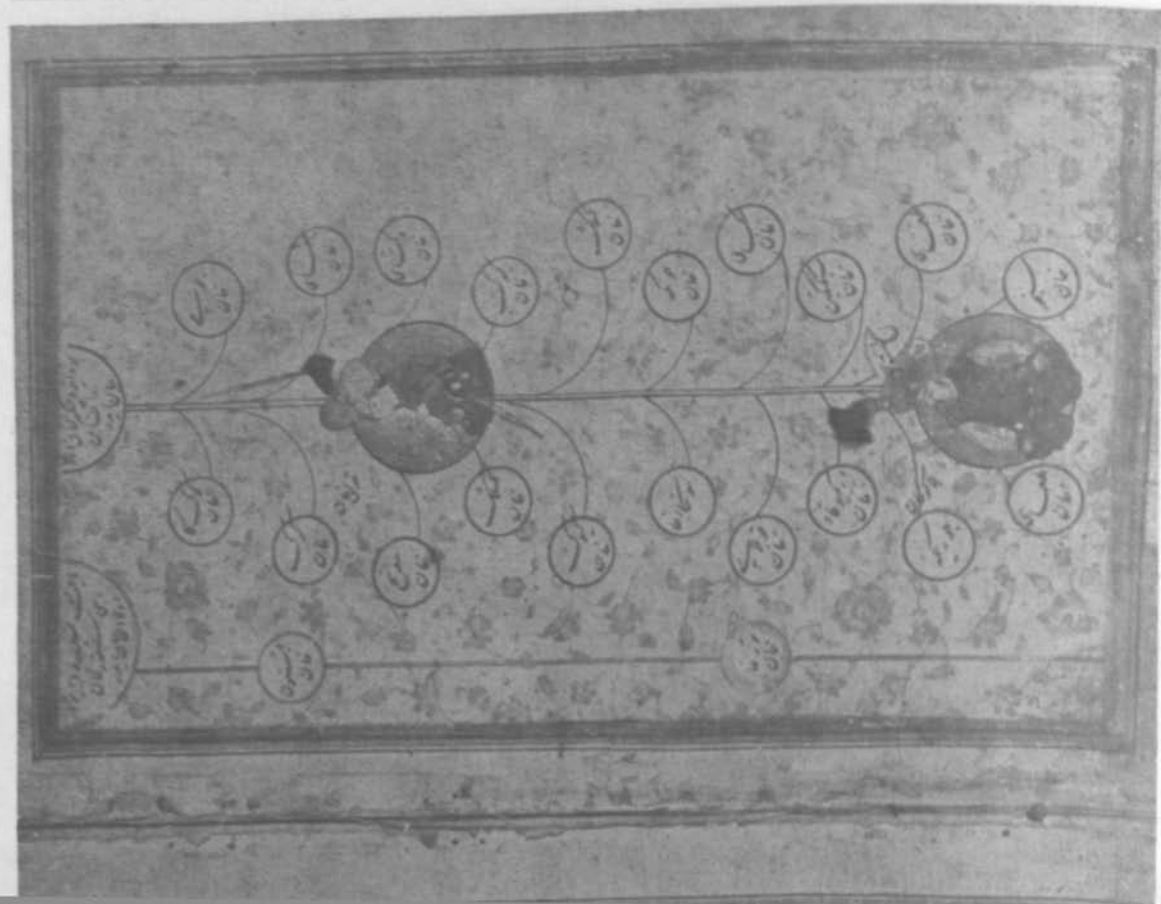

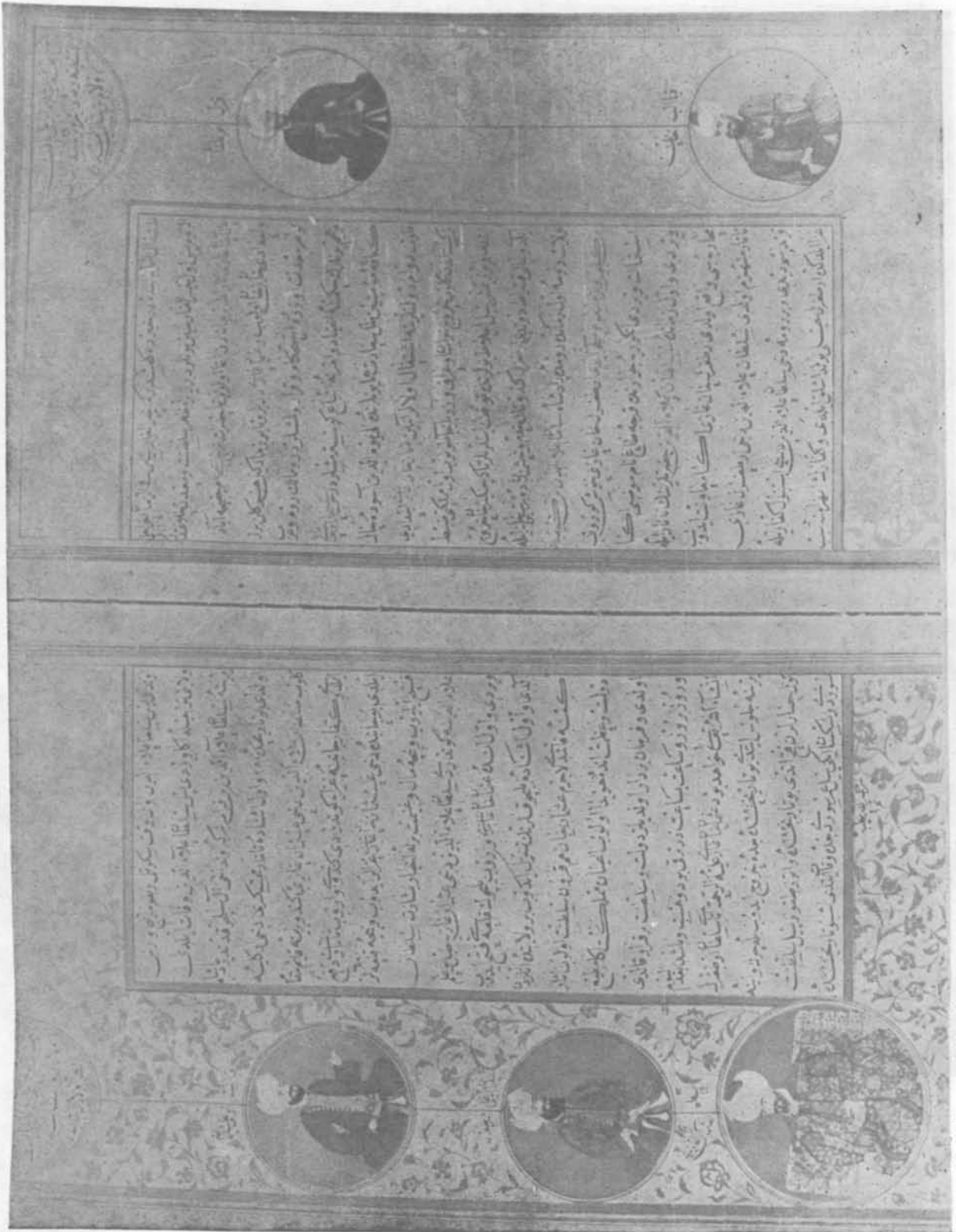

Resim. 48 (H. 1624, s. 21 - 22)

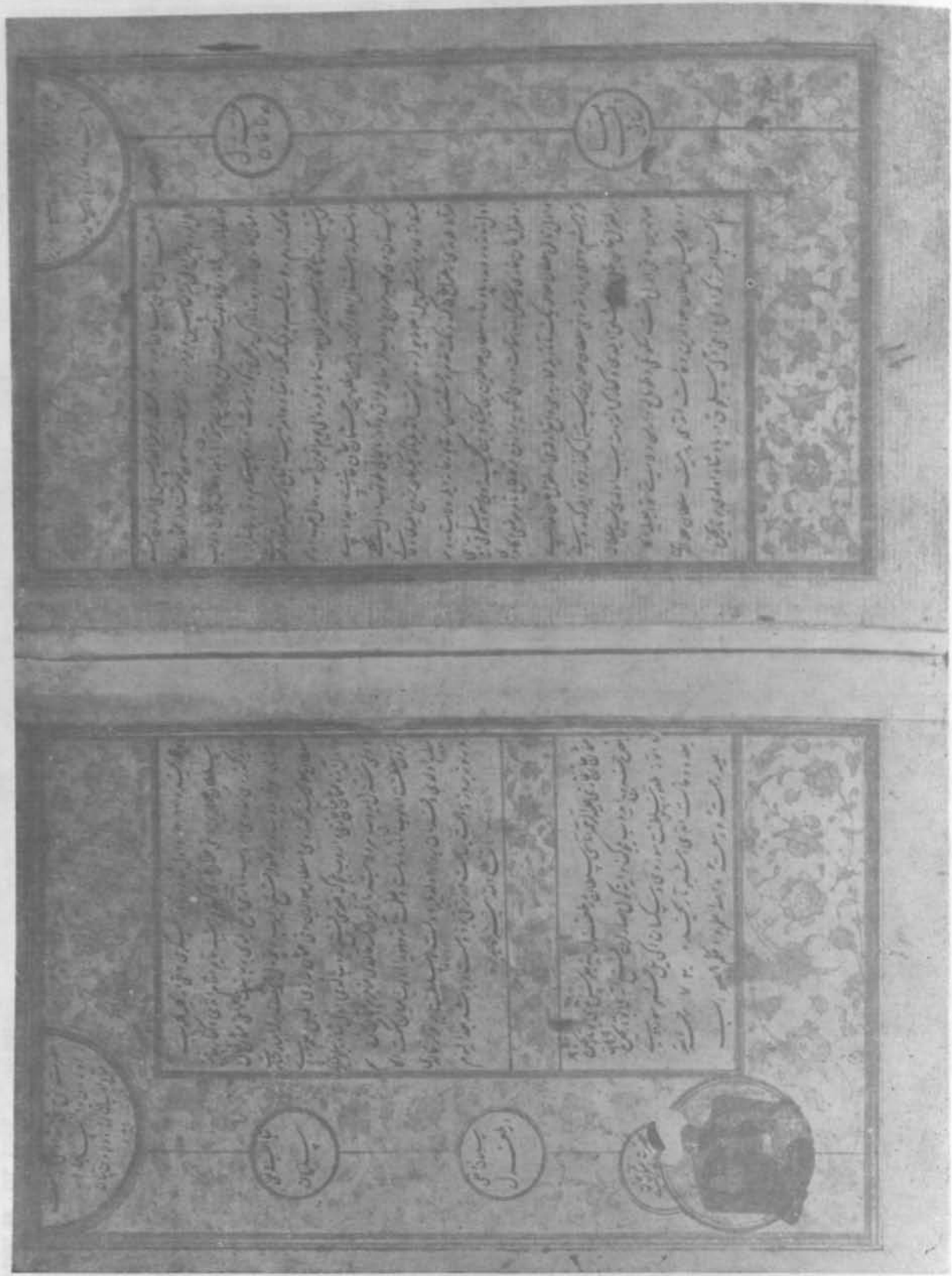

Resim. 49 (A. 3110, s. 19-20)

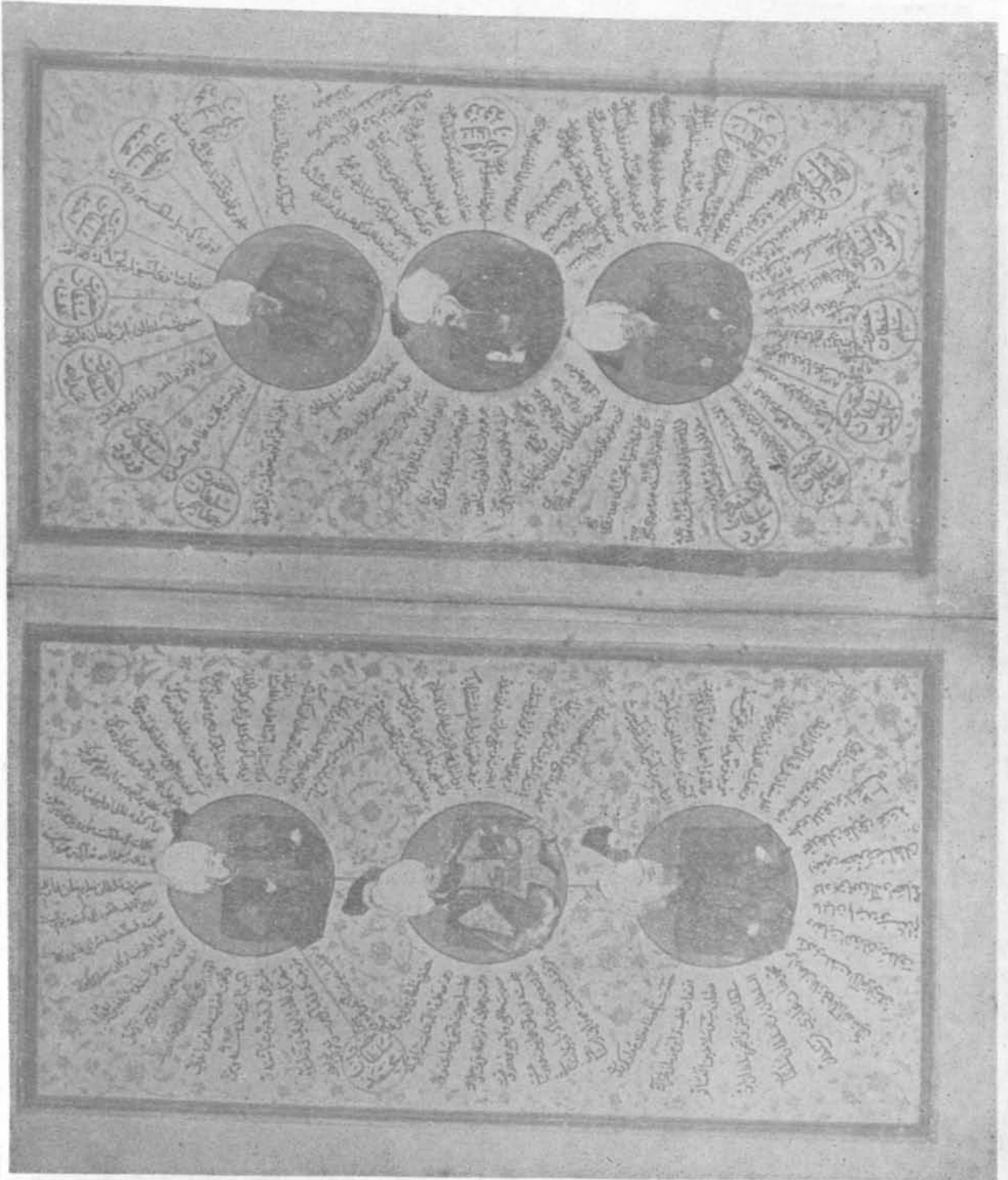
Resim. 50 (Viyana nüshası)

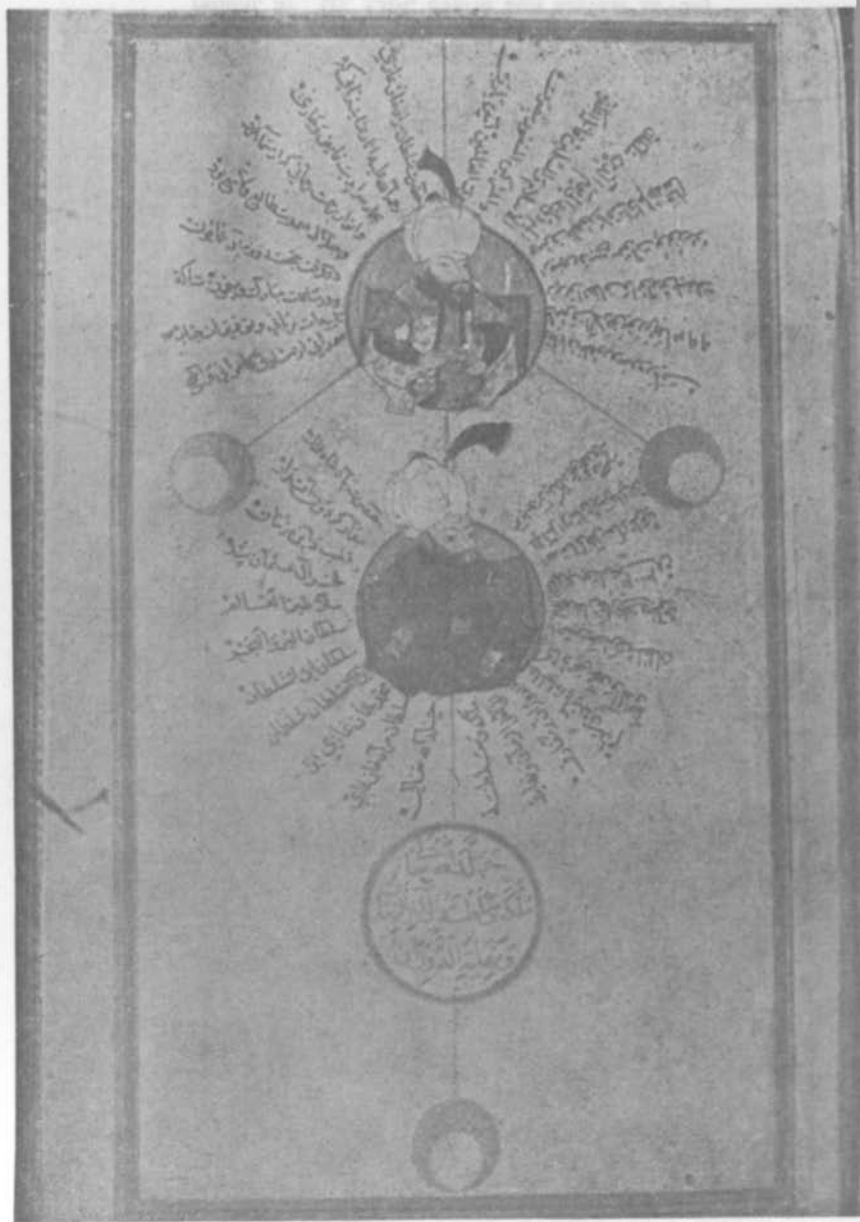
Resim. 53 (H. 1624, s. 23-24)

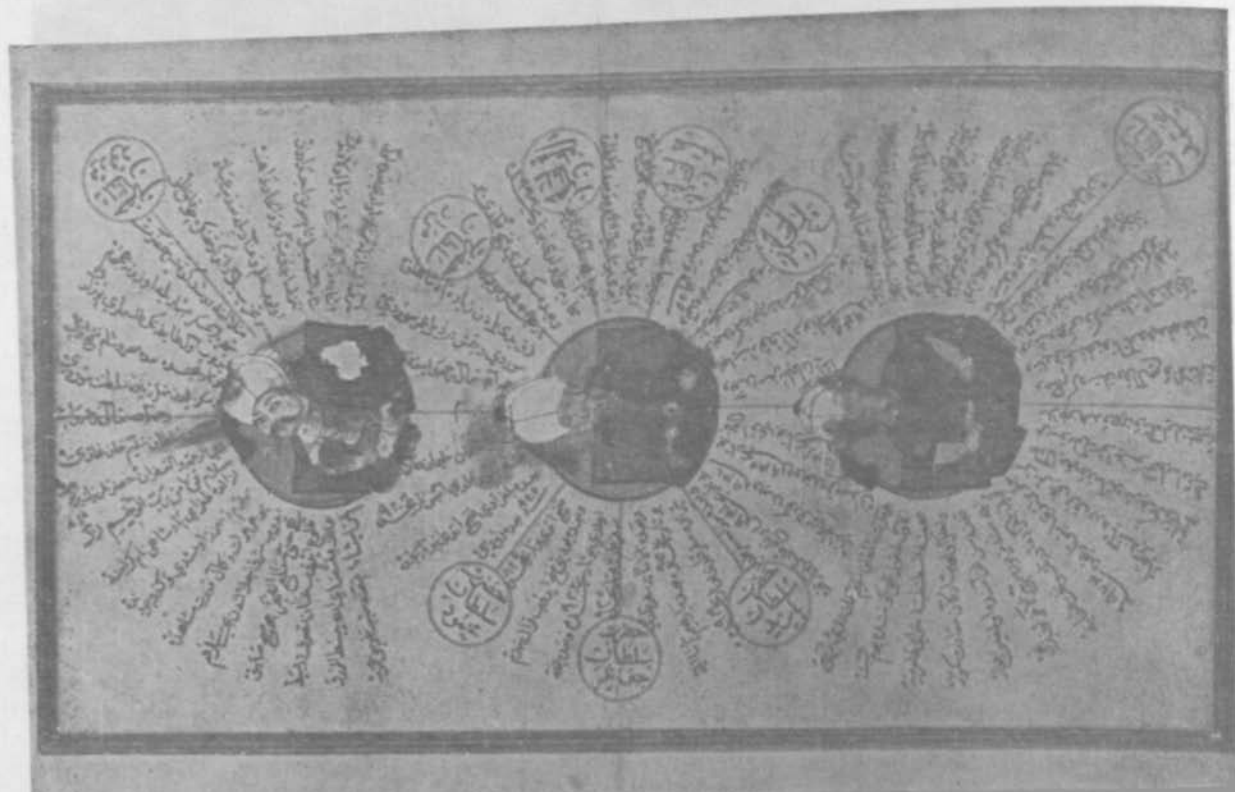
Resim. 54 (A. 3110, s. 23 - 24)

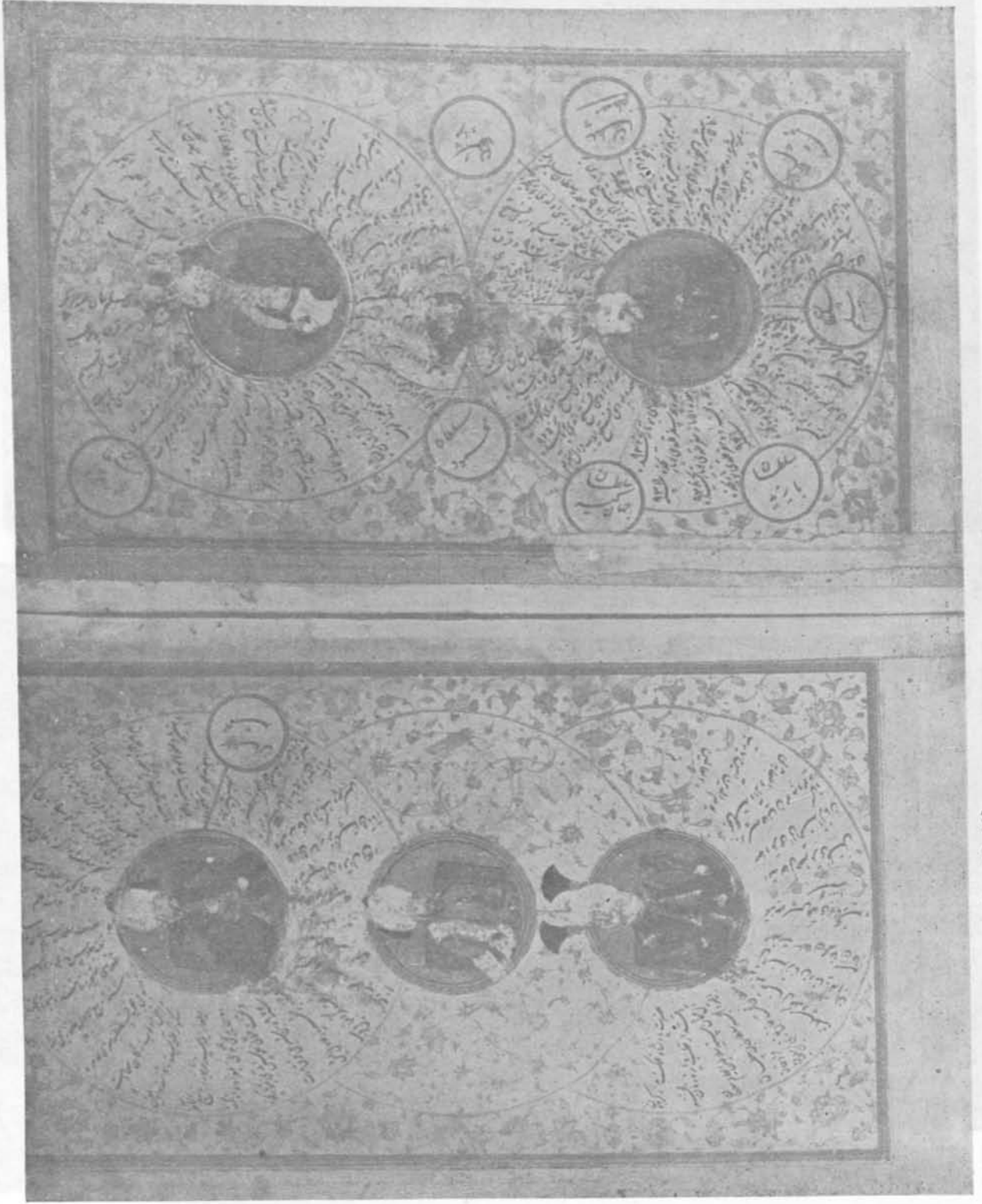

Resim. 57 (H. 1324, eserin son sayfası 53 - 54)

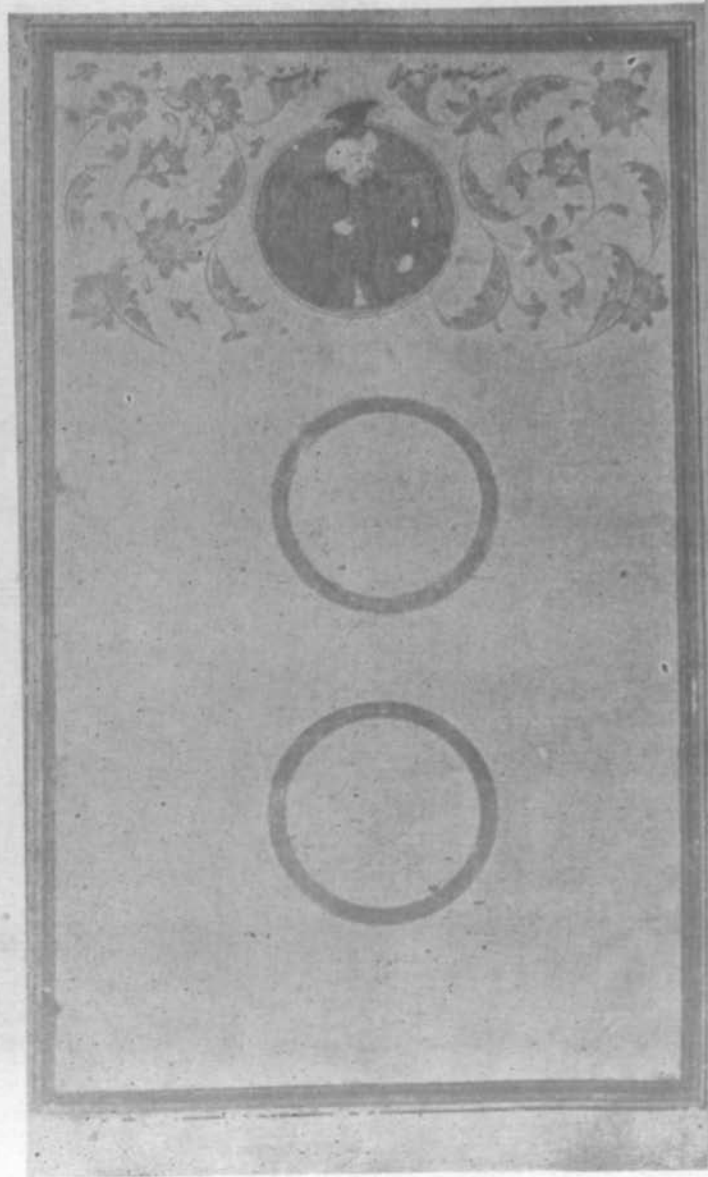

Resim. 58 (H. 1591. eserin son sayfası 57 - 58)

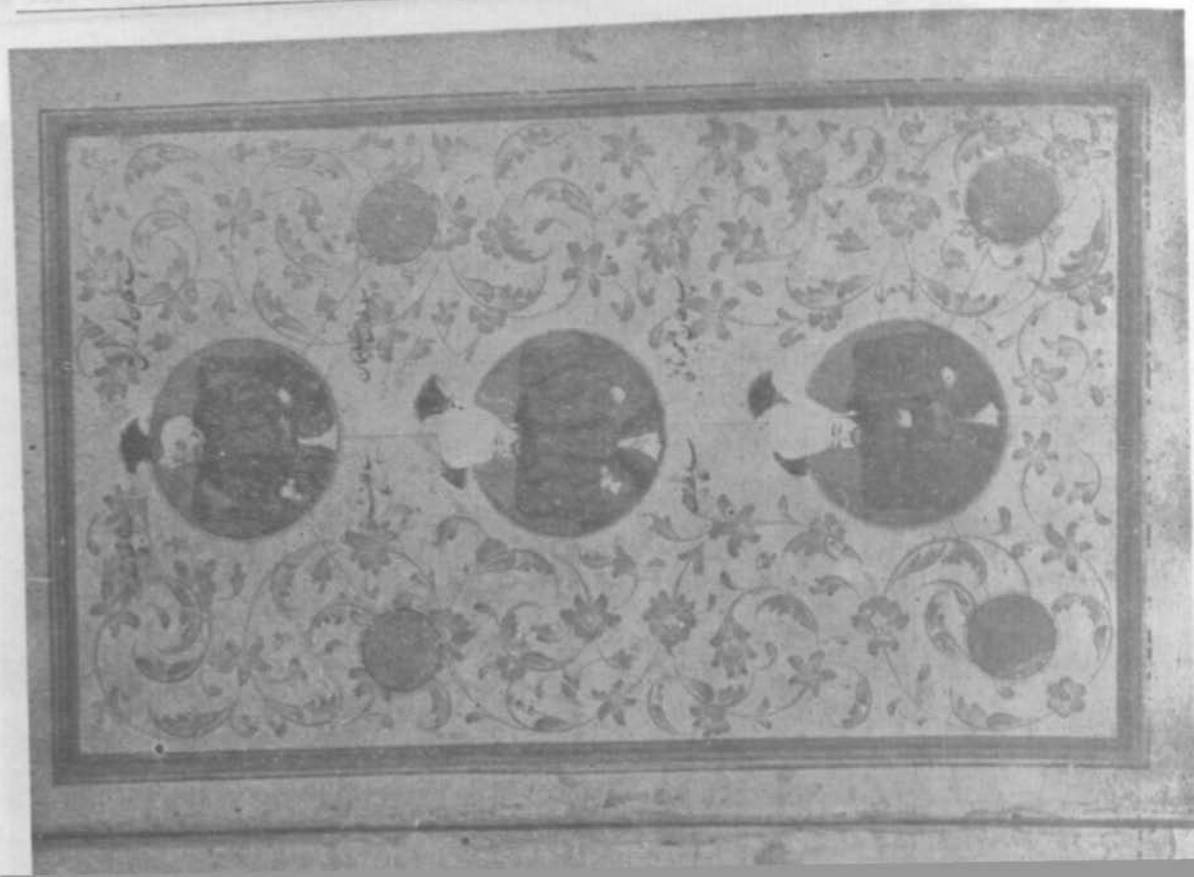

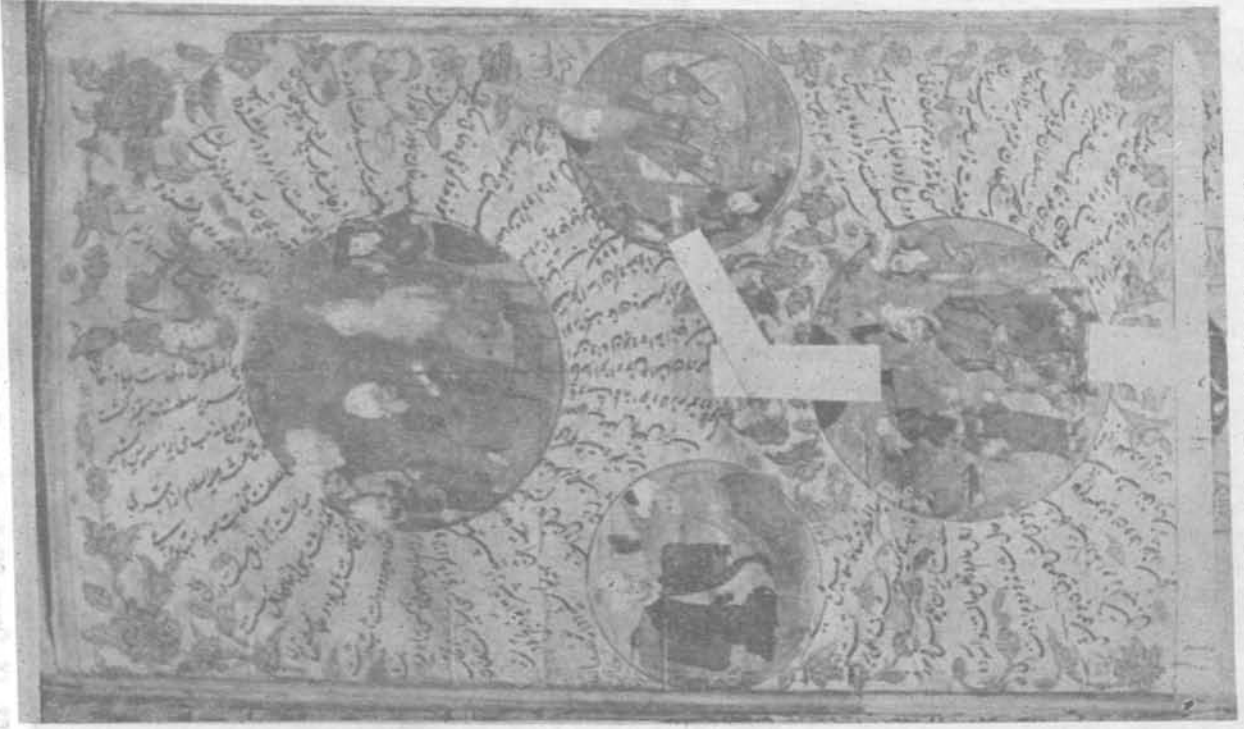

Resim : 59 .r. 1624, eserin son sayfası 27 - 28)

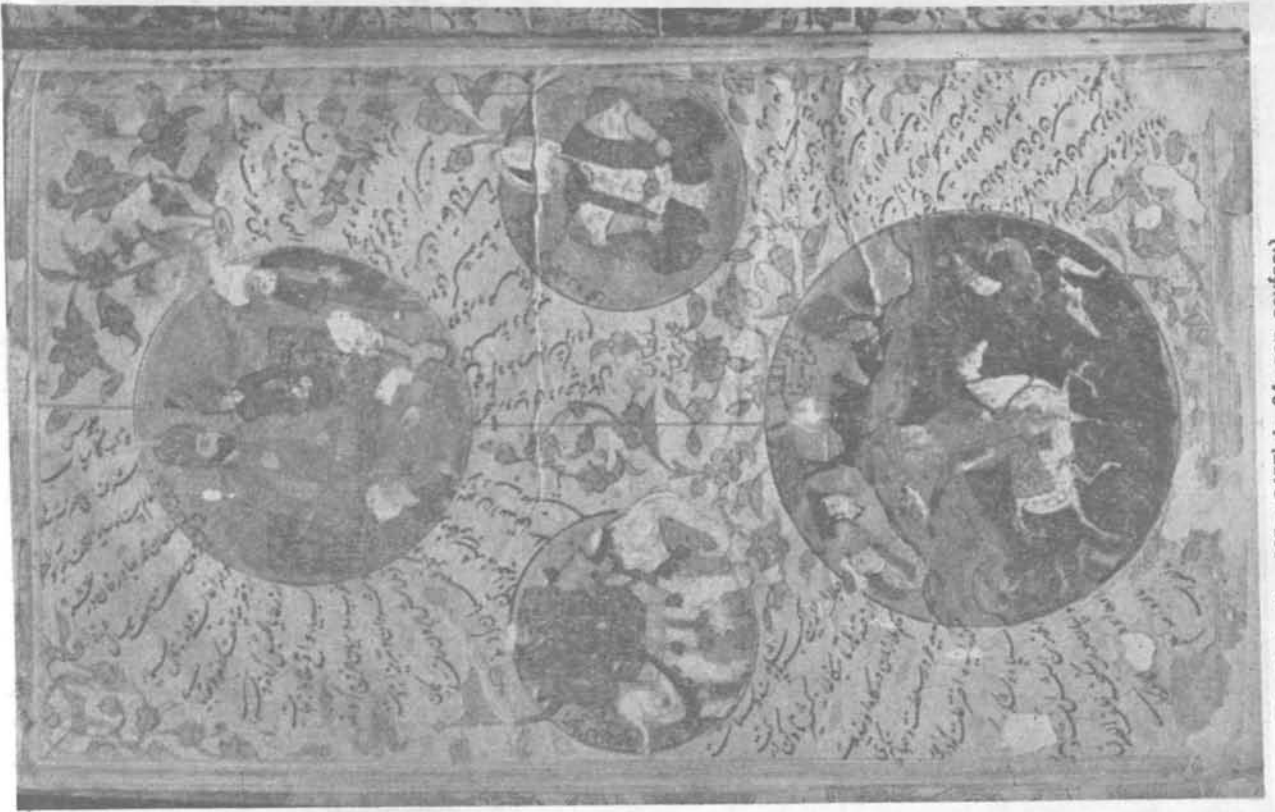

Resim. 60 (A. 3110, eserin son sayfası 31 - 32)

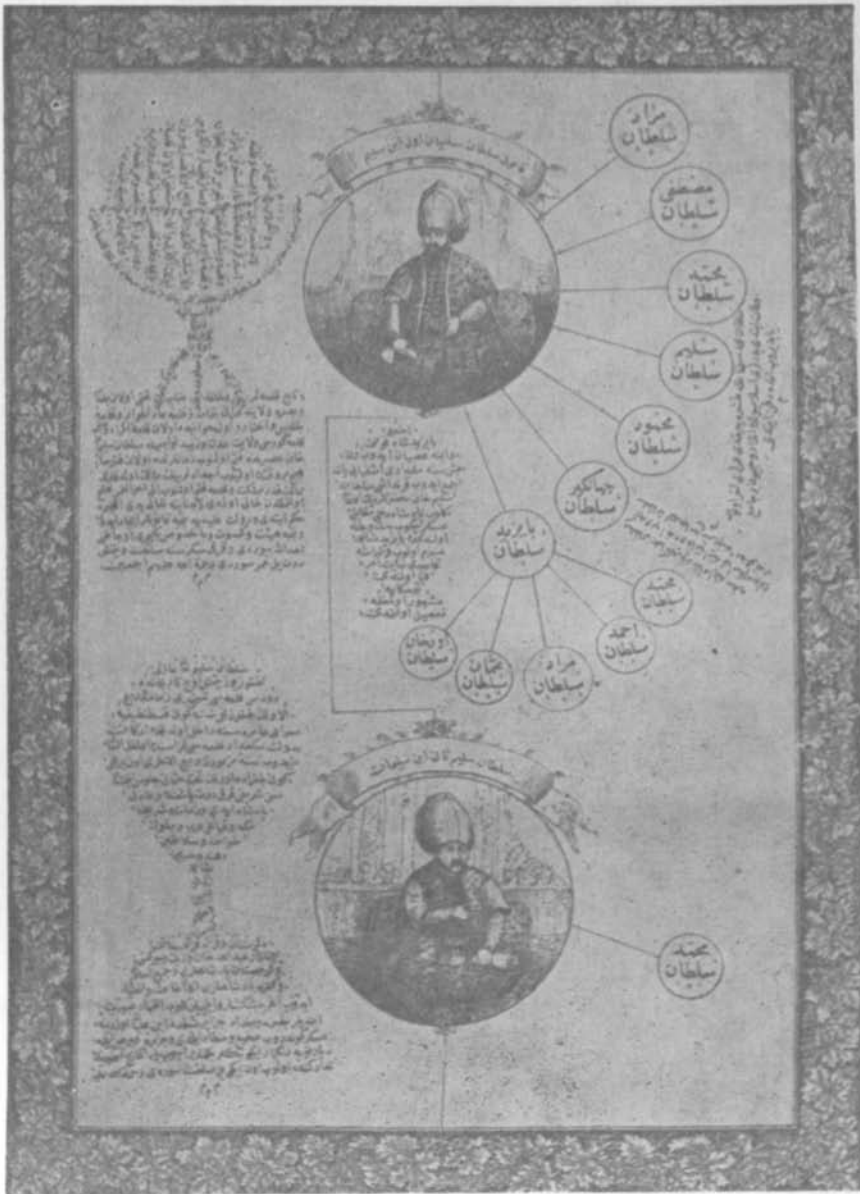

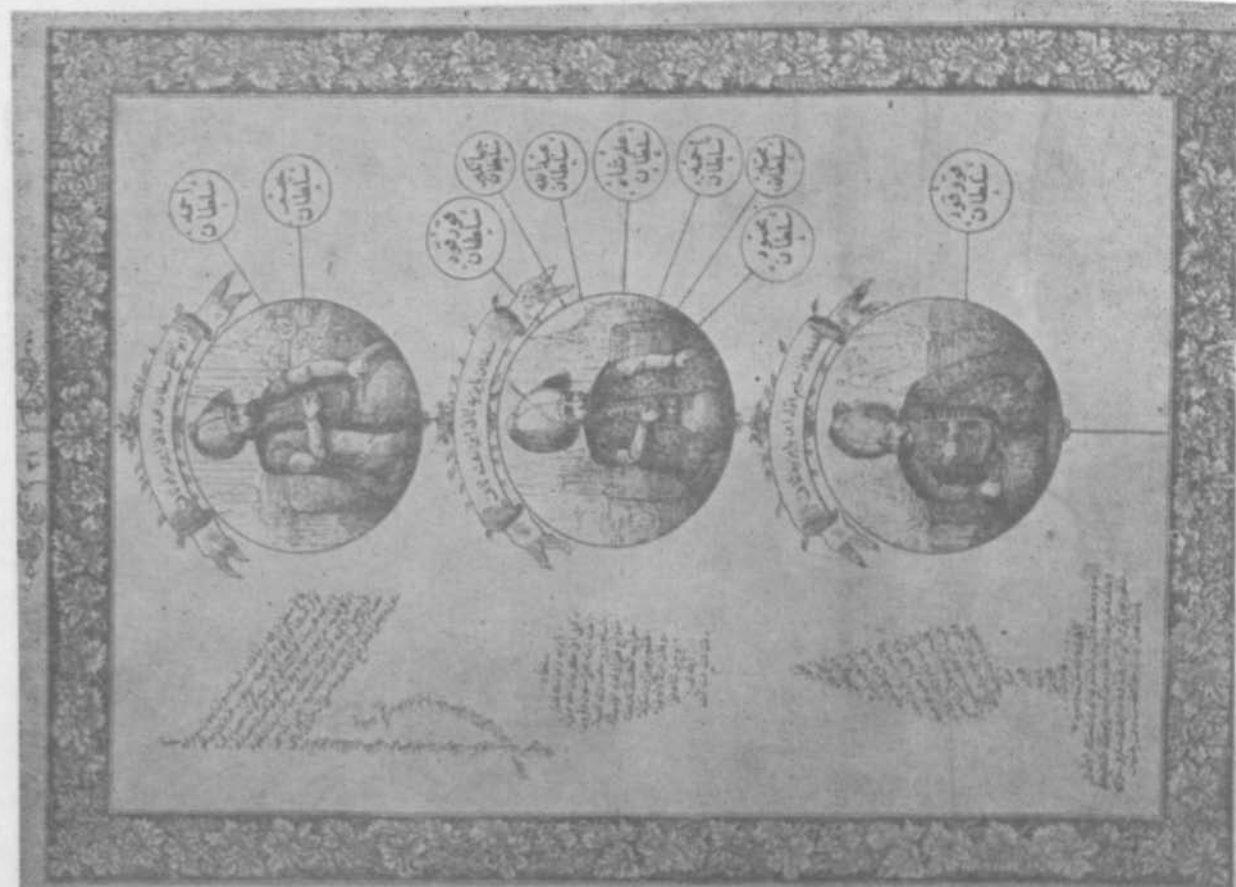
Resim. 61 (Ank. Etg. Müz. 8457'nin 33. sayfası)

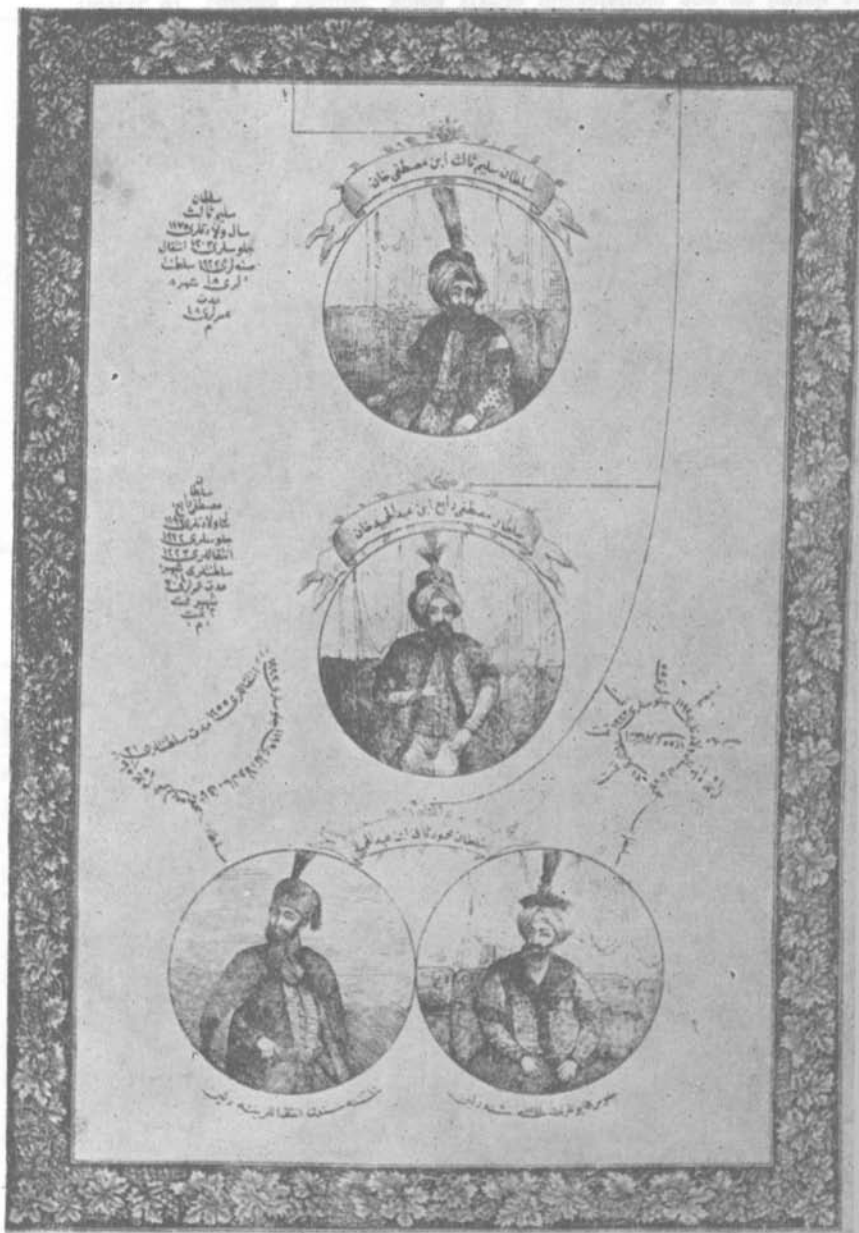

Resim. 62 (Ank. Etg. Müz. 8457'nin 34. son sayfası)

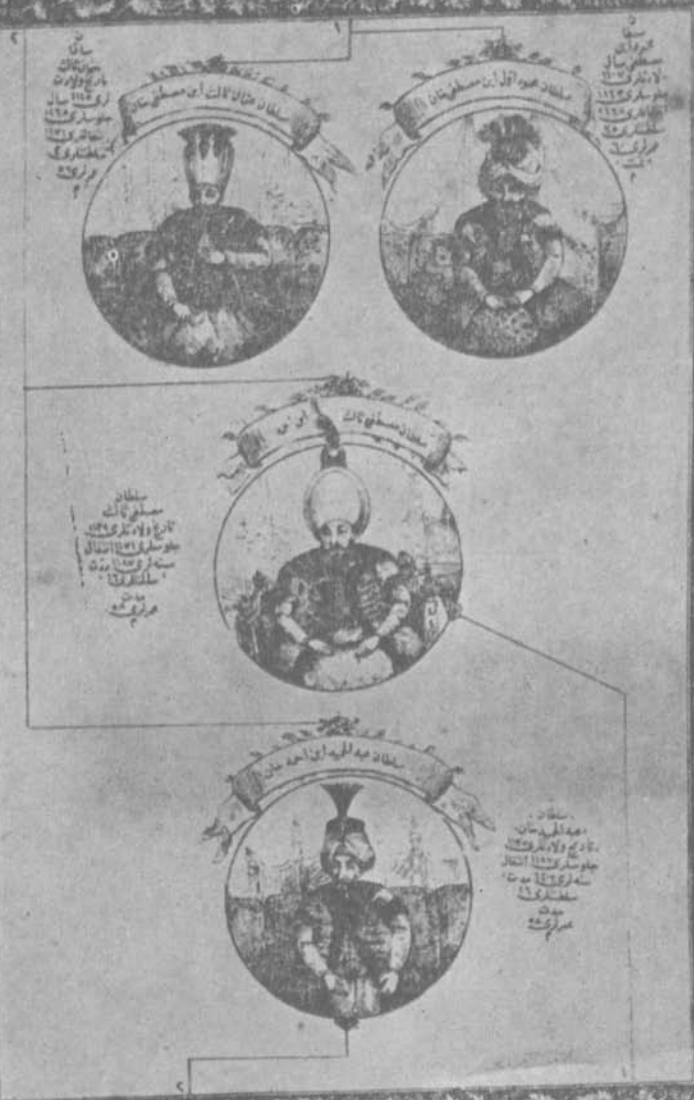

Resim. 64 (Y. Önge Silsile - nâmesi'nin 32. sayfası)

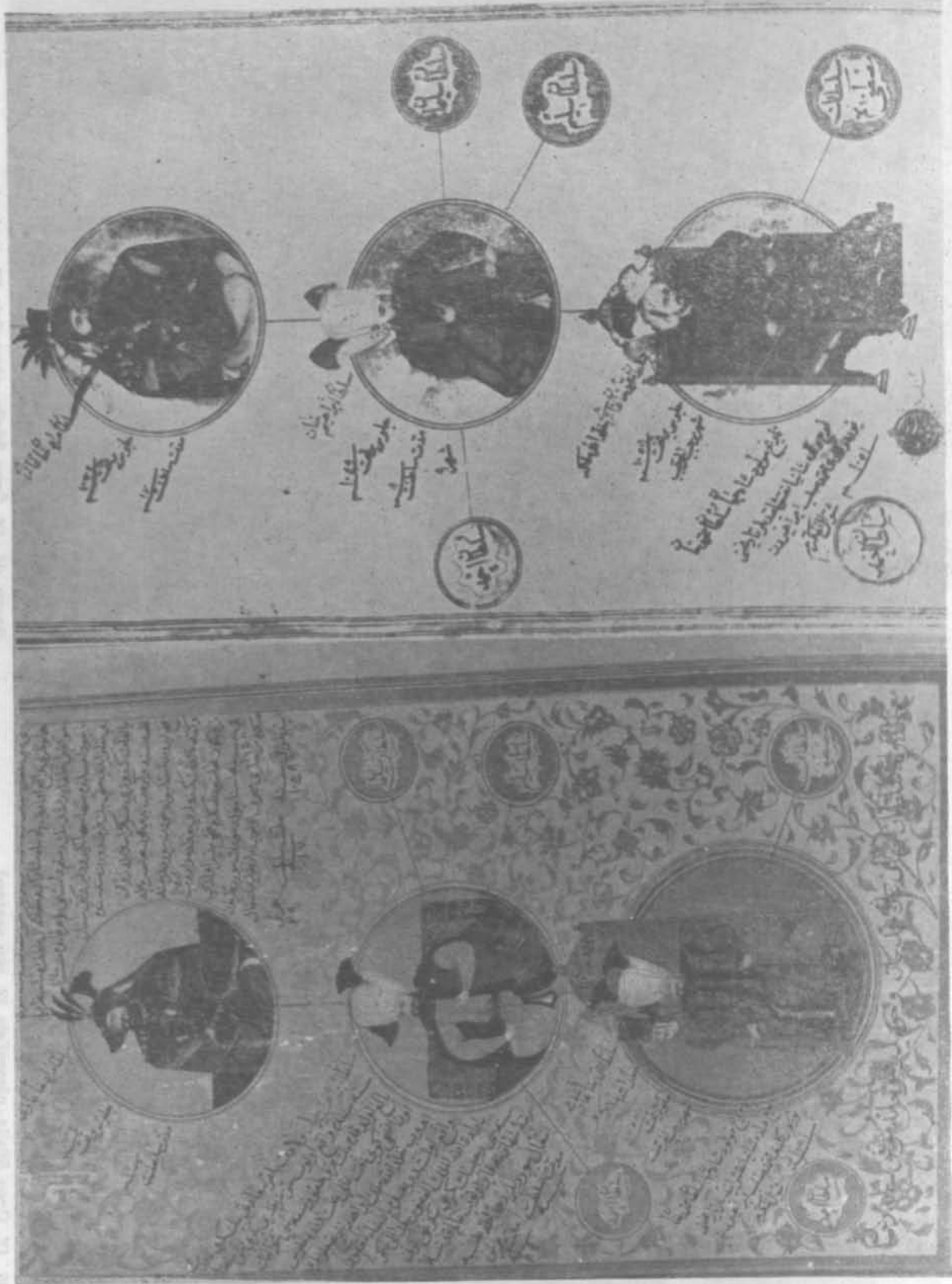

Resim. 66 (Y. Önge Silsile - nâmesi'nin 38. son saytası)

Resim. 65 (Y. Önge Silsile - nâmesi'nin 37. sayfası)

Resim. 67 (Sağda vakıflar, solda viyana nüsahlarının son ve imzalı sayfaları)

SELSEBİLLERİMİZ

Ord. Prof. Dr.
A. Süheyl ÜNVER
Doç. Dr.
Yılmaz ÖNGE

Arapça «Tatlı su» mânâsına gelen ve Cennet'te bir pınarın adı olan «sel-sebil» kelimesinin, ilk defa Kur'an-ı Kerîm'de geçtiği söylenir.¹ Ancak bu ismin Türk su mimarisinde hangi çeşit yapılara verildiği, bunların nasıl yapıldığı veya süslendiği, hele hele Türklerin bu su yapıları bakımından, dünya medeniyet ve kültür tarihine ayrıca bir yenilik getirip getirmediği hususları, maalesef günümüze kadar hemen hiç araştırılmamış gibidir.²

Yukarıdan aşağıya dökülen suyun, muhtelif manialara çarparak etrafa sıçramasından veya su dolu bir teknenin içine damlamasından ortaya çıkan şırıltılar ve bunların ışıktaki meydana getirdiği ışıltılar selsebil denilen su mimarisinin vücuda getirilmesinde başlıca âmil olmuştur ki, bunun da ilham kaynağı şüphesiz tabiatın kendisidir. Yüksek kayalıklardan aşağıya serbestçe dökülen veya yatağı üzerindeki muhtelif kademelerden sekerek, köpürerek akan suların, insan eliyle ve mimarî bir anlayışla taklid edilmesi, selsebillerin doğuşuna sebep olmuştur. Nitekim başka memleketlerde de emsali görülen, Antalya'da Düden, (1. Res), Antakya'da Harbiye, Erzurum'da Tortum, Denizli'de Pamukkale (2. Res.) şelâleleri gibi akarsuların, arazinin coğrafi ve tabii şekline uyarak, değişik görünüşlerde akmasının, sanatkarların muhayyilesini tahrik ettiği-

1) Selsebil kelimesinin mânâsı için bakınız : Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâl) III, «Dehr» Suresi, Ankara 1961, 774. s.; Yazır, Hamdi, Türkçe Kur'an Tefsiri, VII. cild, 5507. s.

2) Selsebiller hakkında genel bilgi veren, görebildiğimiz başlıca nesriyat : Egli, Ernst. Türkische Brunnen, La Turquie Kémaliste, Nos : 25 - 26, Aout 1938, 13. s.; Diez, Ernst - Aslanapa, Oktay, Türk Sanatı, İst. 1955, 195. s. Arseven, C. Esad, Türk Sanatı Tarihi, İst., (Mimarî) kısmı «Selsebiller» maddesi, 514. s.; Sanat Ansiklopedisi, İst. 1975 (ikinci basılışı), IV. cilt, 21. Fas., 1778 - 1779. s.; Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, «Selsebil» maddesi 3. cild, 162. s.; Aytöre, Ayhan, Türklerde Su Mimarisi, Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19 - 24 Ekim 1959, Kongreye sunulan tebliğler, Ankara 1962, 65. s.; Ünver, A. Süheyl, Selsebiller, Hayat Tarih Mecmuası, 7. Sayı, Ağustos 1967; Aslanapa, Oktay, Turkish Art and Architecture, London 1971, 258. s.; Eldem, S. Hakkı, Türk Bahçeleri, İstanbul 1976, 295. s.

ni söylemek, bilmem fazla iddialı olur mu? Ancak, divan edebiyatımızda

Gördüğüm ol çeşmesar ab-ı hayat
etmiş sebil

Çıktı yaşım gibi ayninden cihanın
selsebil'

gibi beyitlerin bu düşüncemize hak vereceğini sanıyoruz. Diğer taraftan Türklerin, belki kökleri tarihin derinliklerine inen bir inancın tesiri ile, çok eskiden beri tabiata özel bir önem verdikleri, boş vakitlerinde ağaçlık, yeşillik bir su kenarında yakınları, dostları ile birlikte oturmayı, yemek yemeği, eğlenmeyi sevdikleri mâlumdur. Hatta bu sevgi bugün bile içimizde yaşamaktadır. Tatil veya bayramlarda, hava müsait olduğu takdirde, çoluk çocuğumuzla, dostlarımızla bir mesire yerine yahut tabiatın cazip bir köşesinde su kenarına gidip, dinlenmek hepimizin arzusu değil midir? İşte, sık sık duyulan bu arzunun, yani kısa bir süre için de olsa, tabiat içinde ve tabiatla başbaşa yaşamak istek ve ihtiyacının, daha kolay ve çabuk karşılanabilmesi için, orman ve kırları hatırlatan ağaçlık ve çiçeklikler, deniz veya gölü temsil eden havuzların yanısıra, çağlayan veya şelâleleri hayal ettiren fıskıyeli şadırvan ve selsebilleri ile eski Türk Bahçeleri, tabiatın minyatür bir kopyası olarak meydana getirilmiştir.⁴ Hattâ bu istek ve ihtiyaç sadece tabiatın bir parçası haline getirilen dıştaki bahçe ile de kalmayıp, bizzat Türk evinin içinde divanhanelerde ve bir iç avlu mahiyetindeki sofalarda dahi karşılanmak istenmiştir. İşte, selsebiller, tavan ve duvarlarımızı süsleyen nakışların, çinilerin yanısıra, fıskıyeli havuz ve şadırvanlarla beraber, tabiatın mimarî düzene girmiş temsilcilerinden biri olarak Türk evi içinde yerini almıştır.

Yine biliyoruz ki, su şırıltısı duyulmak Peygamberimizin sünnetidir. Zira Hazret-i Muhammed bu sesi severdi. Ayrıca, islâm tasavvuf felsefesi ile ilgili bazı semboller de, sanatkârane bir incelikle selsebillerimizde ifadesini bulmuştur.

Suyun, insanoğlunun gözünü ve kulağını okşayacak tarzda, mimarî bir düzen içinde akıtılması maksadıyla yapılmış olan selsebillerin, ilk olarak nerede ve ne zaman yapıldığını maalesef bilemiyoruz. Ancak bu çeşit su tesislerinin, yani maddî ihtiyaçtan çok manevî bir ihtiyacı karşılayan, hattâ bir bakıma günümüzün dünyasında lüks sayılabilecek selsebillerin ilk örneklerinin, kültür ve medeniyet seviyeleri yüksek cemiyetlerde ortaya çıktığı düşünülebilir. Arkeolojik araştırmalar, selsebillerin en geç M. Ö. I. asırdan beri yapılageldiğini ortaya koymuştur. Pompei'de «Büyük Çeşmeli Ev» diye isimlendirilen evin bahçesi içindeki selsebil bunlardan biridir. Japonya, Çin, Hindistan gibi uzakdoğu memleketlerinin ve İran'ın eski saray bahçelerinde, selsebil anlayışına uygun su tesislerinin bulunduğunu biliyoruz. Keza, Avrupa'da da şatoların, sarayların bahçelerinde sunî çağlayanlar (cascade), bazan tavanlarından sular damlayan sunî mağralar (grotte) yapmak XX. asra kadar moda olmuştur. Nitekim XVII. asırdan itibaren Osmanlı saray bahçelerinde de Avrupanın tesiri ile benzeri örnekler görülmeye başlamıştır. Kâğıthane'de Sadabat Sarayının çağlayanları gibi. Ancak bizim selsebil ismini verdiğimiz su tesislerinin bir çeşidi başka yerlerde rastlanılmadığı için, Türkiye'ye gelen yabancıların bilhassa dikkatini çekmiştir. Nitekim, Kaymakama aid bir XVII. asır İstanbul bahçesini, Sieur du Mont, şöyle tasvir etmektedir:⁵ «Bahçe yüz kademden uzun değildir, genişliği de altmış kademdir. Yolları kum (çakıl?) ile örtülü ve bazı yerlerde portakal ve başka yemiş

3) Tarîhnâme-i İstanbul, Ali Emiri Kütüphanesi Tarih Kısmı No: 80. 8

4) Eski Türk Bahçeleri için bakınız: Asmaz, H., Türkiye'de Park ve Bahçe Sanatının İnkışafı, Türkiye Ziraat Mecmuası, Eylül 1954; Ölkötaşır, M. Şakir, Eski Türklerde Bahçe Sanatı ve Çiçek Sevgisi, TTOK Bülteni, Mart 1958; Erdoğan Muzaffer, Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri, Vakıflar Dergisi IV, Ankara 1958, 149-182. s.; Eyyapan, G. Aslanoğlu, Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri, Ankara 1972; Eldem, S. Hakkı, Türk Bahçeleri, İstanbul 1976.

5) Eldem, S. Hakkı, Türk Bahçeleri, 293. s.

ağaçlarıyla çevrilmiştir. Bahçenin parterleri, bizde (Fransa'da) alışılmış olan biçimde tarh olunmamış, yalnız dörtgenlere ayrılmış ve Türklerin çok zevklendikleri çiçeklerle donatılmıştır. Ortada büyükçe bir havuz vardır. Bu havuzun ortasında, dört lüleli ve Türk tarzında işlenmiş, küçük ve sütun şeklinde bir mermer fıskiye bulunmaktadır. Bahçenin iki ucunda, güzel olmaktan çok alışılmamış biçimde olan selsebiller vardır. Bunların biçimleri, ahşap nöbetçi kulübelerini (hücre) andırmakta ise de, derinlikleri daha azdır ve üzerlerinde çok işlenmiş ve yaldızlanmış, bir nevi başlık bulunmaktadır. Bu hücrelerin içi, tersine çevrilmiş istiridye kabukları biçiminde işlenmiştir. Su bu kâselerin birinden diğerine akarak birçok şelâlecikler vücûda getirir, ve sonunda tekneye dökülür. Bunun altındaki daha büyük bir tekeden sonra, su en aşağıdaki yalağa akar. Bu yalak, iki taraftan delinmiştir. Buradan sızan sular dört parmak genişlikte ve büyük bir mermer döşeme içine oyulmuş zarif kanallara dökülür. Selsebillerin önünden başlayarak orta havuzun kenarına kadar devam eden bu mermer döşeme, söz konusu kanalcıkların oyulabilmesi için özellikle yapılmıştır. Kanallar, binbir dolambaçlı yollar ve göze hoş görünen biçimler teşkil ettikten sonra, sonunda ortadaki büyük havuza dökülürler.»

Demek ki bu çeşit selsebil, Türklerin buluşu. Ancak Türkiye'de mevcut selsebillerin hep aynı biçimde yapılmadığı da bir hakikat. Çünkü, Muhterem Prof. Oktay Aslanapa'nın Diyarbakır İçkale'sinde, hafriyatla ortaya çıkardığı XIII. asra ait rampa biçiminde bir selsebil çeşidi daha var ki,⁶ bu da XIX. asra kadar yapılmış. Topkapı Sarayının harem kısmında, Hünkâr Hamamındaki selsebil gibi. O halde, Türk selsebillerinin mevcut örneklerini ve bunların biçimlerini dikkate alarak, bir tasnife tabi tutmamız mümkündür. Ancak günümüzdeki selsebil örneklerinin tam adedini ve bunların nere-lerde olduğunu kat'iyetle bilemiyoruz.

Eski hatıratlarda, seyahatnamelerde, tamiyat ve inşaat defterlerinde adı geçen selsebillerin büyük bir kısmının, bunların bulunduğu köşk ve sarayların yıkılmasından, bahçelerin harab olmasından sonra, kırılıp kaybolduğu veya başka yerlere nakledildiği de bilinmektedir. Nitekim Muhsinzade Yalısının bahçesindeki veya Bahaî Efendi Yalısının bahçesindeki selsebillerin bir kısmı şimdi başka yerlerde dir.⁷ Sökülüp başka yerlere nakledilen selsebiller, mevcudiyetlerini hiç olmaz ise bu yolla koruyabilmişlerdir.⁸ Ama kırılıp yok olanlara üzülmemek elden gelmiyor. Bunlardan Topkapı Sarayında Yalı Köşkü, Kasımpaşa Tersane Sarayında Has Oda Köşkü ve Eski Çırağan Sarayında Çinili Köşktekiler gibi bazıları, D'Ohsson,⁹ Loos,¹⁰ Cattenacci¹¹ gibi yabancı ressamların veya mühendislerin çizmiş oldukları gravür yahut plân kroki-leri sayesinde tanıyabiliyoruz. Buna mukabil, Edirne Sarayında Aynalı Kasrı¹²

6) Aslanapa, Oktay, Diyarbakır Sarayı Kazısından ilk rapor (1961), Türk Arkeoloji Dergisi XI - 2, Ankara 1962, 13. s.; Erster Bericht über die Ausgrabung des Palastes von Diyarbakır, İstanbuler Mitteilungen, Band. XXII Tübingen 1962, 115 - 128. s., Taf. 23 - 30; Die Ausgrabung des Palastes von Diyarbakır, Atti del secondo Congresso Internazionale di Arte Turca, Venezia 26 - 29 Settembre 1963, Napoli 1965, 13 - 29. s.

7) Eldem, S. Hakkı, Türk Bahçeleri, 158, 161, 295, 299. s.

8) Kuruçeşme'de Muhsinzade Yalısının bahçesinden alınarak, Zincirlikuyu Mezarlığına ve Edirnekapı Şehitliğine Hayri Araboğlu tarafından teberruken nakledilen örneklere, Bebek'te Yılanlı Yalı diye meşhur olan Reisü'l-Küttap Mustafa Efendi Yalısının kütüphanesinde iken buradan çıkartılıp aynı yalının önce harem daire-sinde kapı içine ve oradan da kitapçı Raif Yelken dostumuzun marifetiyle Bebek'te Esad Fuat Tugay Köşkü-ne taşınarak selâmlık holüne yerleştirilen; Çamlıca ile Tophanelioğlu arasında, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa torunlarından Fazıl Mustafa Paşa köşkünün bahçesinden satın alınarak, Halil Edhem Beyin marifetiyle, Çubuklu'da İbrahim Edhem Ulagay Yalısının bahçesine getirilen selsebilleri de ilâve edebiliriz.

9) Bakınız: Eldem, S., Hakkı, Köşkler ve Kasırlar I, İstanbul 1969, 179. s. ve 125. res.

10) Bakınız: Eldem, S. Hakkı, Köşkler ve Kasırlar I, 268. s. ve 276. sayfadaki gravür; Köşkler ve Kasırlar II, İstanbul 1974, 71. s. ve 60. res.

11) Bakınız: Eldem, S. Hakkı, Köşkler ve Kasırlar II, İstanbul 1974, 148. s. ve 114. res.

12) Bakınız: Eldem, S. Hakkı, a. e., 115., 122. s. Aynalı Kasırda, oda ile önündeki köşklü revakı ayıran duvarın ortasında, her iki tarafta bulunan şahısların, akan suyun arasından birbirlerini görebilecek şekilde içi oyulmuş şebeke tarzında, mermerden yapılmış bir selsebil olduğu, Gudenus'un çizdiği plânın kenarındaki nottan anlaşılmalıdır.

veya İstanbul'da Eski Çırağan Sarayında Yalı Köşkünün¹³ selsebilleri gibi, yazılı vesikalarda adı geçen yahut plân kroki-leri bulunan bazı binalardaki selsebil örneklerinin biçimleri hakkında maalesef bilgi edinemiyoruz.

Yakın yıllarda, üstad Prof. Sedat Hakkı Eldem'in neşrettiği «Köşkler ve Kasırlar», «Sadabad» ve bilhassa «Türk Bahçeleri» isimli eserlerini, köşk, kasır, yalı, saray gibi eski sivil mimarimizde yahut bunların bahçelerinde bulunan selsebiller hakkında epeyce malûmat ihtiva etmeleri dolayısıyla, araştırmalarımız bakımından şayan-ı şükran addediyoruz. Keza, selsebillerimizin mimarisi hakkında günümüze kadar yapılmış neşriyatın en muhtevalısı da yine muhterem üstadımızın «Türk Bahçeleri» kitabında yer almıştır. Celâl Esad Bey merhum, «Türk Sanatı» isimli kitabının mimarî bölümündeki «selsebil» maddesinde, her ne kadar H. Edhem Bey'in, selsebiller hakkında bir risalesi olduğundan bahsetmekte ise de,¹⁴ bunu bulmamız mümkün olamamıştır.

Bu durumda, selsebillerimiz hakkındaki çalışmalarımızı, gezdiğimiz yerlerde, karıştırdığımız kitaplarda¹⁵ bizzat rastladığımız, eski dostlardan dinlediğimiz hikâye ve fıkralardan¹⁶ mevcudiyetlerini öğrendiğimiz selsebil örnekleri üzerine teksif etmek suretiyle, Türk Su Mimarisinde selsebilin nasıl bir tesis olduğunu, çeşitlerini, teknik ve tezyinî hususiyetlerini tesbite uğraşmaktan başka çare bulamadık. İleride bu mevzuda, yeni yeni örnekler, resimli veya yazılı vesikalar buldukça, tabiatıyla daha fazla bilgi edinmemiz mümkün olacaktır.

Türk Su Mimarisindeki selsebil örneklerini, suyun aktıldığı sathın biçimini ni dikkate alarak

A - Basamaklı selsebiller

B - Rampalı selsebiller

C - Aynalı selsebiller diye üç gruba ayırmak mümkündür.¹⁷

Basamaklı Selsebiller :

Bir merdivene benzer biçimde, şakuli kademeler hâlinde tertiplenmiş basamaklı selsebil geleneğinin, antik devirlere kadar indiğini gösteren bazı örnekler mevcuttur. Meselâ İtalya'da Pompei şehrinde hafriyat ile meydana çıkarılan «Büyük çeşmeli ev» deki çeşme aslında bu tip bir selsebidir (3. Res.). Burada yarım daire plânlı ve üstü kürevî bir örtü ile biçimlendirilmiş, bir niş içine basamaklı selsebil yerleştirilmiştir. Nişin iki yanından başlayan alçak duvarlar, ileriye doğru uzatılarak, geniş bir kanal meydana getirecek tarzda bir havuza bağlanmıştır. Yukarıda, üçgen bir alınlıkla nihayetlenen niş cephesi ve iç duvarları, değişik renklerde küçük çakıl taşları, deniz hayvanlarının kabukları ile meydana getirilmiş muhtelif panolar, tezyinat kuşakları, insan, hayvan ve çiçek figürleriyle mozaik tekniğinde süslenmiştir. Niş cephesinde, kanal duvarlarının bittiği hizada birer kabartma mask mevcuttur. Selsebil basamaklarının üst ve ön yüzleri beyaz mermer plâklarla kaplanmış, yanları yine renkli taş ve kabuklarla bezenmiştir.

13) Bakınız : Eldem, S. Hakkı, a. e., 218. s. ve 190. s.

14) Arseven, C. Esad, Türk Sanatı Tarihi, 514. s. da (1) numaralı not.

15) XIX. asrın şair ve bestekârlarından Leyla Hanım, «Harrem ve Saray Adat-ı Kadimesi» isimli makalesinde, Sultan III. Selim'in hemşiresi Hatice Sultan'ın mimar Melling tarafından yapılmış olan Neşat Abad sarayından bahsederken «... hamamı müstemilatından sedirin karşısında divarda selsebil vardı. Berrak su, hafif şırıltı ile şeffaf billur damlatları gibi, hele gece bunların aksi-ı şuaıyla pırlatanlar gibi ne kadar hoş görünüyordu. Selsebil ile sedir arasındaki hamam kapısı üzerinde şu beyit hak ile yaldızlanmıştı.

Selsebille karşı açılır bu bâb

Dört yanına saçılır sanki gülâb-

16) Rahmetli dostumuz Efdaleddin Tekiner'in anlattığı bir fıkraya göre; XVI. asrın meşhur sadriazamlarından Sokullu Mehmed Paşa'nın sarayı, şimdiki Sultan Ahmed Camii'nin yerinde imiş. Paşa soğuk, karlı bir kış günü, bir adama kızmış ve sarayının divanhanesindeki selsebille bağlatıp, suları açtırmış. Adam sabaha kadar bu soğuk duş altında kalmış.

17) Selsebillerin biçimlerine göre gruplandırılması için ilk çalışmalardan biri Yılmaz Önge tarafından yapılmış; ancak burada şadırvan mimarisinin bir çeşidi olarak ele alınan selsebiller, kademeli şadırvanlar ismi altında;

a) Düşey veya malli kademeli selsebiller

b) Yatay kademeliler (Kaskadlar) diye iki bölümde toplanmıştır.

Bakınız : Önge, Yılmaz, Anadolu Osmanlı ve Selçuk Camilerinde Selsebil ve Şadırvanlar, Ankara 1972 (Basılmamış doktora tezi).

Topkapı Sarayında XVI. asra ait Sultan III. Murad Köşkünde, oldukça sade görünüşüne rağmen, çok dikkate değer bir basamaklı selsebil örneği ile karşılaşırız (4 Res., 1. Renkli Res.)¹⁸. Burada, etrafı profilli bir silme ile çerçevelenmiş, Bursa kemerli bir büyük niş içinde, iki kademeli yalak biçiminde tertiplenmiş, bir selsebil yapılmıştır. Daha çok bir çeşme veya şadırvana, hattâ makseme benzeyen bu basamaklı selsebilde, nişin üst tarafındaki bir burma lüleden dökülen su, nişin genişliği boyunca uzanan iki yalağın cephelerindeki, dokuz küçük lüleden akıtılmıştır. Ancak, niş eksenine rastlayan hizadaki orta lüleler, yanlardakilerden büyük tutulmuş ve bunlar burma lülelerle techiz edilmiştir. Ana musluk ile birlikte bu üç burma lüle, selsebilden akan suların miktarını ayarlayarak, meydana gelen su musikisinde, tabir caiz ise, birer akord anahtarı vazifesini görmektedir. İşte ecdadımızın çok ince ve güzel buluşlarından biri.... Benzer biçimde fakat daha küçük mikyasta yapılmış, basamaklı selsebil örneklerini, İstanbul'daki bazı köşkların pencere boşlukları içinde görmekteyiz ki, bunlar da Türk Su Mimarîsinin enteresan buluşlarından sayılır. Topkapı Sarayında XVII. asırda bugünkü şeklini alan Sünnet Köşkünde, Haliç tarafındaki duvarın pencereleri içinde, karşılıklı yerleştirilmiş, yine yalak biçiminde dört adet basamaklı selsebil mevcuttur (5-6. Res.)¹⁹. Bu selsebillerde, yan duvarlara yerleştirilmiş çörtene benzer mermer lülelerden gelen sular, ilk yalakta orta lüleden, bunun altındaki ikinci yalakta ise, kenar üstüne açılmış oyuklardan akıtılmıştır.

Basamaklı selsebiller, bizim şelâle veya çağlayan, fransızların (cascade) dedikleri, alt alta yerleştirilmiş ve üstten gelen suyu bir alttakine, kenarları boyunca taşıyarak veya belli deliklerinden akıtarak aktaran, kademeli su tesislerinin bir çeşidini teşkil ederler. Bunların XVIII. XIX. asırlarda, muhtelif Avrupa şato ve saraylarının bahçelerinde inşa edilmiş

pek cesim örnekleri mevcuttur. Paris'te Versailles (7. Res.)²⁰, ve Marly²¹ (8. Res.) Sarayları ile Marsilya'da Longchamps Şatosunun bahçelerindeki şelâle biçiminde selsebiller gibi. Böyle selsebilli bahçelere, İstanbul'da Haliç'te Ali Bey Deresinin ağzında XVIII. asırda tesis edilen Silahdarağa Mesiresi²² ile Beylerbeyi'nde Selim Paşa Yalısının bahçesi²³ örnek gösterilebilir. Silahdarağa Mesiresinde, iki taraflı merdivenlerle çıkılan iki set ve ikinci setin üzerinde de, taş duvarla çevrilmiş fevkanî bir sofa mevcuttur. Bu sofanın önüne, üstteki fıskiyeli bir havuzcuktan beslenen, üç kademeli bir selsebil yerleştirilmiştir. Bunun suları kısa bir kanalı takiben, delikli bir gömme çanak içinde kaybolmakta, bilahare bu setin merdiven sahanlığı altındaki bir lüleden tekrar meydana çıkarak, tek çanaklı küçük bir selsebil daha meydana getirmektedir. Bu selsebilden akan sular da, bir önceki set üzerinde olduğu gibi, kısa bir kanalı takip ederek, delikli bir çanakta kaybolduktan sonra, bu setin merdiven sahanlığı altına yerleştirilmiş bir çeşme hâlinde tekrar ortaya çıkmaktadır. Daha zengin görünüşlü, benzeri bir örnek, Beylerbeyi Havuzbaşı'nda, Selim Paşa bahçesinde bulunmaktadır (9. Res.). Burada bahçe iki set hâlinindedir. İki taraflı, döner merdivenle çıkılan üstteki setin önünde, kenarları kıvrımlı ve farklı büyüklükte üç çanaktan ibaret bir selsebil mevcuttur. Bunun suları zeminde yuvarlak bir havuzda toplanarak, bunun kenarına oyulmuş bir çanakdan, genişçe bir kanala akıtılmıştır. Bu kanal, kenarları yine kıvrımlarla süslenmiş kavisli kademelerle, suları bir alttakine aktaran üç kademe olarak tertiplenmiştir. Üçüncü kademedен sonra da, ortasında fıskiyeli bir göbeği ve üç adet kenar fıskiyesi bulunan, yuvarlak

18) Köşklar ve Kasırlar I, 136, 139. s.

19) a. e., 323., 325. s. ve 227., 228. res.

20) Paris'teki saray bahçeleri için bakınız : Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi, İstanbul 1970, 56., 64. s.

21) Pares et Châteaux de France, Paris 1960, 54. s. ve 55. s. daki gravür.

22) Türk Bahçeleri, 42 - 43., 154 - 155. s.

bir havuz ile, su oyunu tamamlanmaktadır. Bu tip basamaklı selsebillerin en muhteşem örneği ise, şüphesiz, yine aynı asırda Kağıthane'de Sultan III. Ahmed'in yaptırdığı Sadabad Sarayında, Cetvel-i Sîm ile sarayın harem dairesi önündeki havuz arasında yer alan, çağlayanlardır (10. Res.)²⁴. Şair Nedim'in, Sadabad ile ilgili bir kasidesindeki :

Nice reşk-i behişt oldu diyen âdem
insaf et

Nazar kıl selsebil-i sâfa, bak kasrı
dilâraya

beytinden de anlaşılacağı üzere «selsebil-i sâf» adını verdiği bu çağlayanlar, düzgün bir kanal hâlinde uzanan Cedvel-i Sîm'in, saray önündeki havuza döküldüğü mahalde, yer yer küçük çanakcıklarla süslenmiş, münhanîler meydana getiren dört kademedan ibaretti. Bunlardan günümüze harabe hâlinde yalnızca bir kısım kalabilmiştir. Daha küçük örneklerden biri, Topkapı Sarayında XVI. asra ait Yalı Köşkünün revak sekisi önüne, XVIII. asırda ilâve edilen, kenarları kıvrımlarla süslü, dairevî mermer çanakcıklardan ibaret çağlayandır (11. Res.). Bugün mevcut olmayan bu köşk ile çağlayanlar, D'Ohsson'un gravüründe görülebilmektedir.²⁵

Rampalı Selsebiller :

Rampalı selsebil tipinin, Anadolu dışında, diğer islâm memleketlerinde de mevcut olduğunu gösteren bazı örnekleri hatırlıyoruz. Meselâ, Sicilya'nın Palermo Şehrinde XII. asrın ortalarına tarihlendirilen saray kilisesinin mukarnaslı tavan örtüsünü süsleyen boyalı resimler arasında biri var ki (12. Res.), bizim için çok mühim.²⁶ Burada, yanlarda sütünlara oturtulmuş, dilimli bir kemer veya kemerli eyvan içinde, biri elinde telli bir müzik âleti tutan (?), diz çökmüş durumda diğeri ise bunun karşısında ayakta duran ve nefesli bir saz çalan erkek figürü arasında, tam ortada bir selsebil ve havuz görülmektedir. Selsebil, tıpkı bir minber gibi üst ve alt başlarında karşılıklı to-

puzlarla süslenmiş korkulukları olan mail bir rampa hâlinindedir. Resim tam karşıdan ve oldukça stilize bir tarzda yapıldığı için, kat'iyetle belli olmuyor. Ama, mail rampanın üstünde kabartma veya oyma olarak zikzaklı tezyinat kuşakları ve bunların arasında damla biçiminde, motif sıraları dikkati çekiyor. Bunlar belki de su akıtılan deliklerdir. Sular duvarda, rampanın biraz üstüne konsol olarak yerleştirilmiş, kabartma bir hayvan başından dökülmekte ve bu müzeyyen, mail satıhtan aşağı süzülerek, zemindeki fıskiyeli bir havuzda toplanmakta. Şimdi, Palermo'daki sarayın kilisesi gibi bir hristiyan yapısındaki resimle, bizim selsebillerimizin ne alâkası var diyeceksiniz? Ancak, şunu hemen hatırlatalım ki bu saray, XII. asırda Fatimî devri islâm sanatının tesiri altında inşa ve tezyin edilmiştir. Bu bakımdan bu resimdeki selsebil örneğinin, aşağıda bahsedeceğimiz veçhile Anadolu'daki muasır Artuklu selsebilleriyle yakın benzerliği bizleri şaşırtmamalıdır. Kezâ, yine Sicilya'da Fatimî devri saray ve köşklerinden ilham alınarak inşa edilmiş El Azize Sarayı gibi örneklerde bulunan selsebiller hep aynı tesir ile izah edilebilir.²⁷

Benzer biçimlerde bazı selsebillerin ta XII-XIII. asırlardan beri Anadolu'da da yapılageldiğini, Prof. Dr. Oktay Aslanapa'nın 1961'de Diyarbakır İçkalesi'nde başlattığı Artuklu Sarayı hafriyatı ortaya koymuştur.²⁸ Tezyinatına göre XIII. asrın başlarına tarihlendirilen bu selsebil, sarayın havuzlu bir sofasında, derince bir eyvanın içine yerleştirilmiştir (13. Res., 2. Renkli Res.). Burada da, dik meylli bir rampanın üzerinden akıtılan su-

23) a. e., 174 - 175., 178 - 179. s.

24) Önver, A. Süheyl, Her Devirde Kağıthane, Vakıflar Dergisi X, Ankara 1973, 440. s.; Eldem, S. Hakkı, Sadabad, İstanbul 1977, 8., 45 - 49. s.; Türk Bahçeleri, 175., 182 - 185. s.

25) Köşkler ve Kasırlar I, 178 - 179. s.

26) Ugo Monneret de Villard, Le Pitture Musulmane al Soffitto della Cappella Palatina in Palermo, Roma 1950, 42. s. ve fig. 56, 100, 230.

27) Marçais, George, Manuel d'Art Musulman I. L'Architecture, Paris 1926, 187. s. ve Fig. 102, 106.

28) 5 numaralı nota bakınız.

lar, döşeme zeminine açılmış ve birbirine paralel üç kanaldan, sofanın ortasındaki kare göbekli, sekizgen bir havuza sevk edilmiştir. Rampa sathı, suyu havuza götüren kanallar, havuzun kenarları ve içi, hatta göbeği hep renkli taş mozaikler ve çinilerle kaplanmıştır. Yine Artuklulara mâl edilen, benzeri bir selsebil örneği, Mardin'de Marufiye veya Beyt-ül Artukî isimli binada karşımıza çıkıyor (14. Res.)²⁹. Günümüze, maalesef kısmen kalabilmiş olan bu binada, iç avlunun kuzey tarafındaki eyvanda, yanları sütünçeli, kavsarası mukarnaslı, etrafı yine mukarnaslı profillerle çerçevelenmiş, mihraba benzer bir niş içinde, dik meyilli bir selsebil rampası yer almıştır. Niş kavsarasının hemen altındaki bir gözden, siyah ve beyaz renkli mermer mozaiklerle tezyin edilmiş bu rampaya dökülen sular zemindeki kanalı takiben, eyvan ile iç avlu arasına rastlayan kubbeli kısmın zeminindeki bir havuzu doldurduktan sonra, aynı istikamette avluya doğru akıp gitmektedir. Diğer nünunelerde olduğu gibi burada da gerek havuz ve gerekse kanalın içi renkli mozaiklerle süslenmiştir.

Mahallinde, tatlı, yumuşak su mânâsına gelen, arapça (selsal) veya yine (selsebil) denilen bu tip selsebillerden biri Diyarbakır'da XVIII. asra ait Semanoğlu Köşkünün zemin kat eyvanında, bir duvar nişi içerisinde,³¹ diğeri de 1819 tarihli Gevranîler Konağının harem daireesindeki serdapta bulunmaktadır.³² Bu selsebiller, kemerli birer pencere boşluğu içine inşa edilmişlerdir. Gevranîler Konağındaki selsebilde, duvar içinden suyu getiren toprak künkler, pencere boşluğu içinde, yine aynı seviyede ve pencere açıklığı boyunca uzanan, üstü açık bir taş oluğa bağlanmıştır. Bu oluk, zemininden pencere kemerinin özengi seviyesine kadar yükselen bir rampanın üstüne oturtulmuştur. Oluğun rampa tarafında bulunan, yanyana deliklerden rampa sathı mailince akan sular, önce döşeme zemininden biraz yüksekte, yine bir oluk içinde toplanmakta, bilahare bunun deliklerinden

de zemindeki bir kanal vasıtasıyla havuza akıtılmaktadır. Bu sade fakat zevkli su oyununun tesirini kuvvetlendirmek için, mail rampa sathının beyaz mermer ve renkli çinilerle süslendiğini de hemen sözlerimize ilâve edelim.

Anadolu'da en eski örneklerine XIII. asırda rastladığımız rampalı selsebillerin, daha sonra XVII, XVIII, ve XIX. asırlara kadar yapılageldiğini örnekleriyle biliyoruz. Nitekim, XVII. asırda İstanbul'da Sultan I. Ahmed tarafından Beşiktaş Sarayına ilâve edilen Çinili Köşkte, divanhaneye girişte, sağdaki ve soldaki duvarlarda, birer mihrap gibi çerçevelenmiş ve alınlıklarla süslenmiş birer niş içinde, müzeyyen ve mücessem iki rampalı selsebil bulunduğunu, Catenacci'nin gravüründen anlıyoruz.³³ Bunlardan akan sular, salon döşemesindeki sathî kanallardan geçerek, önlerindeki fıskiyeli havuzlarda toplanıyormuş. Buna çok benzer bir diğer örneğin de, Kasımpaşa'da Tersane Sarayında, yine XVII. asırda inşa edildiği anlaşılan Has Oda Köşkünde bulunduğunu, yine bir ecnebî ressamın, Loos'un bir gravüründe görüyoruz (7. Res.)³⁴ Bu sarayın divanhanesindeki selsebil, Halicin mukabil, yani kara tarafındaki duvarının ortasına, içleri çanaklı selsebillerle teçhiz edilmiş iki pencerenin arasına yerleştirilmiştir. Üzeri zikzaklı yatay motiflerle süslendiği anlaşılan rampa biçimindeki selsebil aynasının, yelpaze biçiminde bir kavsara ile örtülü, derince bir niş içine alındığı ve bu nişin de iki yandan sütünçeler, üstten de zengin bir taç ile mihrap gibi süslendiği anlaşılmaktadır. Selsebil rampasının altındaki daha büyük, selse-

29) Altun, Ara, Mardin'de İki Artuklu Medresesi, Sanat Tarihi Yılığ 11, İstanbul 1970, 260-261. s.; Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarîsinin Gelişmesi, İstanbul 1978, 143. s. ve 198-202. res.

30) Şemseddin, Mustafa bin, Ahter-İ Kebir, (selsel) maddesi, İstanbul 1310.

31) Erginbaş, Doğan, Diyarbakır Evleri, İstanbul 1954, 22. s. ve lev. 11.

32) a. e., lev. 31.

33) 10 numaralı nota bakınız.

34) 9 numaralı nota bakınız.

billi pencerelerin önlerine isabet edenler ise daha küçük olmak üzere, zeminde dilimli üç tekne bulunmakta, bunlarda toplanan sular daha geniş bir tek havuz içine akıtılmaktadır.

Orijinal bir kompozisyon olarak, müstakil bir çeşme ile birlikte yapılmış, rampalı iki selsebil de, Kağıthane'de Sadabad Sarayının önündeki havuzun kenarına XVIII. asırda Sultan III. Ahmed tarafından inşa ettirilmiş bulunan çeşmede görülmektedir (15. Res.)³⁵. Bu selsebilli çeşmenin, Nedim'in Sadabad ile ilgili bir kasidesinde

Revadır âb-ı canbahşına dense
çeşm-i tesnim

Ki oldu mâ sadak aynen tusemma
selsebilâya

şeklinde tavsif edilmesi de şayan-ı dikkattir.

Çeşmenin havuza bakan yüzünde, ortadaki kemerli çeşme aynasının iki yanına yerleştirilmiş olan bu selsebiller, üzerleri yelpaze biçiminde örtülü dikdörtgen nişler içine alınmış olup, tepeleri de sade birer kitabelik ve zengin işlemeli birer taç ile süslenmiştir. Sular, zikzak motifleriyle işlenmiş içteki rampa yüzeyine, yelpaze biçimindeki örtünün altından sarkan prizmatik püsküllerden akıtılmakta, altta ise hamam kurnası gibi kenarları konsollu, yayvan çanaklarda toplanarak, ortadaki çeşmenin yalağına boşalmaktadır. Çeşmenin diğer kısımları ile birlikte selsebillerin de kırmızı, yeşil, mavi renklerde boyandığı ve yer yer yıldızlandığı kalabilen izlerden anlaşılmaktadır.

Bir başka örnek, Topkapı Sarayının Harem Dairesinde, XVI. asır yapısı olan Hünkâr Hamamında, sıcaklık mahallindeki mermer banyo küvetine bitişik duvarda yer almıştır.³⁶ Dikdörtgen şeklinde, sade bir profille çerçevelenmiş ve iki yanını zarif sütünceler, üzeri dilimli bir kemer ile süslenmiş olan, rokoko üslubundaki bu selsebilin, buraya XVIII. asırda yapılan tadilat ve ilâveler sırasında yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Yer yer altın

yıldız ile süslenmiş olan bu selsebilin rampasına da balık pulu motifleri işlenmiştir.

Aynalı selsebiller :

Aynalı selsebil dediğimiz, genellikle kemerli bir niş içine yerleştirilmiş, şakûli bir mermer pano üzerinde, simetrik bir tertiple yer alan, konsol biçimindeki çanakçıklardan müteşekkil su tesisine ait, bilinen en eski örneklerin, İstanbul ve Edirne'de inşa edilmiş bazı XVI. asır köşk ve yalılarında bulunduğunu tahmin ediyoruz. Böyle bir tahminde bulunmamızın sebebi, İstanbul'da Topkapı Sarayındaki Yalı Köşkünde³⁷ yahut bugün Fenerbahçe dediğimiz yarımadaçıkındaki Fener Köşkünde,³⁸ duvar nişleri içine yerleştirilmiş büyük selsebillerin olduğu bilinmekle beraber, bunların hangi tipte selsebiller olduğunun kat'iyetle tesbit edemediğimizdir. Keza, Edirne'de XVII. asra ait Aynalı Kasırda,³⁹ divanhane ile revakı ayıran duvarın boşluğu içine, her iki taraftan da görülebilecek biçimde, mermerden dantel gibi oyularak şeffaflaştırılmış bir selsebilin yerleştirilmiş olduğunu öğrenmekle beraber, bunun da aynalı tipte bir selsebil olduğunu, sadece tahmin edebiliyoruz.

Daha sonra, XVII. asırda bazı İstanbul köşk ve yalılarında aynalı selsebiller bulunduğu ecnebî ressamaların gravürlerinden anlaşılmaktadır. Nitekim, XVII. asra ait Tersane Sarayının Has Oda Kasırında, divanhanenin rampalı selsebilinin yanlarındaki pencereler içinde, aynalı tipte küçük selsebiller olduğunu Loos'un gravüründen öğreniyoruz.⁴⁰ Burada pencere açıklığının yan duvarları üzeri yelpaze biçiminde örtülü nişler içinde karşılıklı iki

35) Sadabad, 60 - 61. s.

36) Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi, İstanbul 1933, 161. s. ve 38. res.; Benzeri bir örnek de, yine XIX. asır yapısı olan Çırağan Sarayı'nın hünkâr hamamında görülmektedir.

37) Köşkler ve Kasırlar I, 179. s.

38) Köşkler ve Kasırlar II, 71 - 72. s. ve 60. res.

39) 11 numaralı nota bakınız.

40) 9 numaralı nota bakınız.

küçük selsebil aynası ve bunların üzerinde konsol biçiminde birer çanak farkedilmektedir. Aynanın üst kısmında, yan yana üç delikten akan su, önce bu çanakcıklara, oradan da pencere tabanındaki gömme tekneye dökülmektedir. Benzeri pencere içi selsebillerinden, Beşiktaş Sarayında, XVII. yüzyılda yaptırılan Çinili Köşkün divanhanesinde de bulunduğu Catenacci'nin gravüründen belli olmaktadır. (18. Res.)⁴¹

Fakat, muhakkak ki aynalı selsebil tiplerinin en bilinen ve meşhur örnekleri, yine İstanbul'daki bazı XVIII. asır binalarında yer almıştır. Bunlar arasında, Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii arkasındaki bir bahçe içinde bulunan selsebil ile sonradan Çubuklu'daki Halil Edhem Bey Yalısının harem bahçesine nakledilen, Bahaî Efendi Yalısının Lâle devri üslûbundaki selsebilleri bilhassa dikkate değer.⁴² Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii arkasındaki bahçede bulunan selsebil, Lâle devri üslûbunun karakteristiği olan vazolu kabartma çiçek motifleriyle süslenmiş dikdörtgen bir çerçevenin kuşattığı, dilimli kemerli bir niş içinde çok çanaklı bir aynadan ibarettir (19. Res.). Aynanın orta ekseninde yer alan değişik biçim ve ölçülerde dört adet çanak ile bunların yanlarında ve aynı hizalarda sıralanmış, eş büyüklükte ve biçimde üçer küçük çanak mevcuttur. Su, niş kemerinin gerisindeki bir delikten akarak önce üstteki ilk orta çanağa ve bunun ön ve yan taraflarındaki deliklerden de, hem daha aşağıdaki ikinci orta çanağa, hem de yan çanakcıklara akıtılmıştır. Üstteki ilk orta çanaktan ve yanlardaki küçük çanakcıklardan ikinci orta çanağa gelen su da, aynı tertiple daha aşağıdaki seviyelerde yer alan, orta ve yan çanakcıklara intikal eder. Nihayet en altta ve ortada bulunan, küçük bir sandık biçiminde yapılmış, orta çanakta toplanan su, bu çanağın ön yüzü kenarında sıralanmış küçük deliklerden yahut bunların biraz altında açılmış büyük bir mermer lüleden zemindeki havuza dökülür. Zeminde, üzerine selsebil

aynasının oturtulduğu orijinal tekne maalesef kaybolmuş; bunun yerine yarım daire plânlı basit bir yalak yerleştirilmiştir. Buna bakılırsa, selsebilin orijinal yerinin burası olmadığı düşünülebilir. Bahaî Efendi Yalısından Halil Edhem Bey Yalısına getirilen selsebil de, buna çok benzer (20. Res.). Lâkin bu örnekte kompozisyon ve dekorasyon daha zengindir. Selsebil aynasının yerleştirildiği kemerli nişin yaprak motifli çerçevesi dışında ve yalnız iki yanda, üzeri yine kabartma, vazolu çiçek ve sepet içine yerleştirilmiş meyva motifleri ile süslenmiş, iki enli kenar şeridi daha mevcuttur. Bunların alt kısmına da, küçük kemerli nişler içine alınmış, birer çeşmecik bulunmaktadır. Selsebilin üstünü, biri mukarnaslı, diğeri yaprak motifli iki şeritten ibaret, bir taç tamamlamaktadır. Bu örnekte selsebil aynasındaki çanakcıklardan dökülen sular, aşağıda dış yüzü mukarnaslarla süslenmiş yarım daire plânlı bir teknede toplanmakta; buradan da üst kenarı dilimler, dış yüzü ise düşey yivlerle süslenmiş, daha büyük dikdörtgen bir ikinci tekneye boşalmaktadır. Her iki selsebil örneğinde de, gerek kabartma motifleri-üzzerlerinde kalabilmiş bazı bakiyelere, gerek ise aynı üslûpta yapılmış Sultan III. Ahmed'in çeşmeleri ile Bereketzade Çeşmesine bakılarak evvelce bunların kırmızı, yeşil, mavi, ve altın yaldız boya ile süslendiği söylenebilir.

Umumî kompozisyonu bu selsebilere benzemekle beraber, çanakcıklarının tertibi ve tezyinat motifleri ile bunlardan ayrılan XVIII. asra ait diğer bir örnek, yine Üsküdar'da Paşalimanında, Serasker Hüseyin Avni Paşa Yalısının harem bahçesinde bulunmaktadır (21. Res.). Bu selsebil, çimento ile yapılmış sunî kayalıklar ve bunlar arasından çıkan dalların çerçevelediği, bir mağara kovuğu görüntüsündeki bir niş içine yerleştirilmiştir. Selsebil aynası, yanlardan ve üstten, üzeri ol-

41) 10 numaralı nota bakınız.

42) Rölöve I. İstanbul 1968, 68. s.; Türk Bahçeleri 295. 299 - 301. s.

dukca sade kıvrım dal ve yaprak motiflerini ihtiva eden bir şeridin çerçevelediği, dilimli kemerli bir niş içine alınmıştır. Aynanın yukarısında, üçlü bir lüle demetinden çıkan sular, eş büyüklükte tutulmuş ve aynı biçimde işlenmiş onbeş çanağa dağılarak, en altta, ayna genişliğince yapılmış büyük bir tek çanakta toplanmakta; dış yüzü dilimlenmiş bu çanağın deliklerinden de, selsebilin kaidelerini teşkil eden ve dış yüzü mukarnaslı, yarım daire plânlı bir tekneye boşalmaktadır.

Nereden getirildiğini şimdilik tesbit edemediğimiz, barok üslupta yapılmış, bir selsebil nümûnesi de, bugün Tuzla'da Zeyyad Ebu Ziya Bey'in bahçesini süslemektedir.⁴³ Burada selsebil aynasının dışını, iki yandan zarif sütunçelere oturtulmuş, zengin işlemeli bir alınlık çevirmekte, bunun iç tarafında ise, üstte Bursa kemerini hatırlatan, kıvrımlar yaparak kapanan ince bir profil şeridi dolaşmaktadır. Kemer kavsi ile yukarıdaki alınlık arasında kalan saha stilize yaprak kabartmalarıyla doldurulmuştur. Ayna üzerine, biri orta ekseninde olmak üzere, üç şakûlî sıra halinde on adet çanakcık yerleştirilmiş olup su, en üstteki orta çanağın kenarına konmuş bir kuş kabartmasının ağızından akıtılmıştır. Bu selsebilin de kaidelerini teşkil eden orijinal tekne veya yalak kaybolmuştur.

Değişik üslûplarda yapılmış, aynalı selsebillerin en dikkate değer örnekleri Kuruçeşme'de Muhsinzade Yalısının bahçesinde bulunmakta idi. Burada, yalının selâmlık bahçesini hudutlandıran üç duvar, dört adet selsebille süslenmiştir ki,⁴⁴ bunların üçü barok, biri de ampir üslûplarda yapılmışlardı. Maalesef bu güzel bahçe, sonradan harab olmuş, selsebiller, havuzlar ve oymalı su kanalları parça parça başka yerlere taşınarak monte edilmişlerdir. Barok selsebillerden biri, (23. Res., 3. Renkli Res.) bugün Zincirlikuyu Mezarlığındadır. Yanlarına sonradan eklenmiş gibi görünen rokoko üslupta iki simetrik çeşme ile üç parçalı büyük bir pano teşkil eden bu çeşme - selsebil

kompozisyonunda orta pano, yanları sütünceli, üstü dilimli kemerli nişinin kenarlarını çerçeveleyen, kıvrım yapraklı şeriti ve aynı tarzda süslenmiş taç kısmı ile Kabataş'ta Hekimoğlu Ali Paşa çeşmesi gibi XVIII. asrın bazı abidvî çeşmelerini hatırlatmaktadır.⁴⁵ Niş içine yerleştirilmiş ayna taşı ise, çok sade ve yine dilimli bir sağır kemer içinde, bir ve iki tertibinde alt alta sıralanan, farklı biçimlerde işlenmiş, yedi adet mermer çanak ile techiz edilmiştir. Bu çanakcıklardan akan sular, zeminde, kenarları çok kıvrımlı, ortası fıskiyeli göbekli bir havuzda toplanmakta ve buradan da, üç bakır lüleden zemini balık pulu şeklinde işlenmiş ve yer yer kabartma balık motifleriyle süslenmiş, sathî bir kanala dökülmektedir (4. Renkli Res.). Yanlardaki çeşmelerin suları da, birer ucu oluk gibi biçimlenmiş yalaklarından aynı kanala akıtılmıştır. Bu selsebilin suyunu evvelce ilerideki havuza akıtan, balık pulu ve kabartma balık motifleriyle süslü kanalın bir parçası ile bunun nihayetindeki, kenarları kıvrımlarla süslü çanakcıklardan ibaret dört kademeli çağlayan ise, halen Emirgan'da Araboğlu yalısının bahçesindedir. Barok üsluptaki ikinci selsebil, (24. Res.) bir vazodan sorguç gibi çıkan yapraklardan ibaret bir tepelik ile süslenmiş, kenarları da değişik biçimde kaide ve başlıkları ihtiva eden yivli gövdeli plastrlarla çerçeveslenmiş, dikdörtgen bir aynadan ibarettir.⁴⁶ Bu aynanın üst tarafı kabartma perde kıvrımları arasında, tam ortada, düşey bir eksen üzerine sıralanmış dört çanakcığı ile yarım bir fıskiye görünüşündedir. Bu çanakcıklardan dökülen sular, zeminde, kenarları kıvrımlı bir havuzda toplanarak, buradan da iğvicaclı kanalcıklardan, öndeki havuzun kenar taşlarına oyulmuş

43) Bu selsebilin varlığından bizleri haberdar eden ve fotoğrafını lütfeden aziz dostumuz Prof. Dr. Semavi Eyice'ye teşekkür ederiz.

44) Türk Bahçeleri, 156 - 163. s.

45) a. e., 158 - 161. s.

46) a. e., 157. s.

çevre kanalına akıtılmıştır. Üçüncü barok selsebil, daha ziyade rokoko karakteri gösteren bir biçimde yapılmıştır (25. Res.)⁴⁷. Burada dikdörtgen selsebil aynasının iki yanı, yivli kaideler üstünde yükselen plastrlar, üstü ise, ortası büyük bir kartuş ve çevresi dal kıvrımları ile, tepesi de büyük bir sorguçla süslenmiş bir alınlıkla çerçevelenmiştir. Ayna kısmı biraz içerlek tutulmuş olup iki sütûnçenin taşıdığı dilimli, basık bir kemerle çevrilmiştir. Ortadaki kemer dilimi içine, ayaklarıyla top gibi, delikli bir nesneyi yakalamış, karşılıklı iki kuş kabartması işlenmiştir. Bunun altında ve tam ortada, yine bir fıskiye veya sekiz kollu bir şamdan görünüşünde selsebil çanakları sıralanmıştır. Fakat bu düzenlemede sadece en üstteki orta çanak ile yanlardaki küçük simetrik çanakcıkların içleri oyuktur. Bunların da kenarlarında su akıtacak delikler bulunmaması yüzünden, orta çanaktan dökülen suların aşağıdaki çanakcıklara kenardan taşırma veya sıçratma suretiyle akıtıldığı anlaşılmaktadır. Yukarıdan dökülen sular, biri daha yüksek, diğeri zemine gömme içiçe iki havuzda toplanmıştır. Kemerli, silindirik bir niş içine yerleştirilmiş olan dördüncü selsebil, bundan önce bahsettiğimiz barok selsebil ile aynı sisteme göre yapılmış olması bakımından benzerlik arzetmekte ise de, ampir üslûptaki süslemeleriyle ondan ayrılmaktadır (26. Res., 5. Renkli Res.)⁴⁸ Bu örnekte basık kemerli selsebil aynası, alt ve üst başları istiridye kabukları ve yapraklarla süslenmiş iki kenar çerçevesi ve aynı tarzda süslü kemerli bir lento ile kuşatılmıştır. Lento yine oyma yapraklardan bir tacı ihtiva etmektedir. Ayna taşının yukarısında ve tam ortada yer alan bir çanağın üzerinde, kuyruğunu yelpaze gibi açmış bir tavus veya güvercin heykelciği yerleştirilmiştir (6. Renkli Res.). Bunun altında ve aynı ekseninde olmak üzere, kenarları yukarıya kıvrılmış çan çiçeği biçiminde dört çanak sıralanmıştır. Her çanağın yanlarında ve en alt sırada, simetrik ikişer küçük çanakcık da-

ha yerleştirilmiştir. Tavuslu orta çanaktan taşırma suretiyle dökülen suların, damlaları, sıçrayarak yanlardaki küçük çanakcıklara, buradan da tekrar aşağıdaki orta çanağa ve tekrar daha aşağıdaki küçük çanakcıklara düşerek, değişik bir su oyunu vücuda getirmiştir. Çanakcıklardan dökülen sular, en altta, kenarları dilimli, böbrek şeklinde büyük bir mermer tekne toplanmaktadır. Bugün bu selsebil, Edirnekapı Şehitliğine taşınmış bulunmaktadır.

Rokoko üslûbunda yapılmış bir aynalı selsebil örneği de, Üsküdar'da Paşalimanı yakınında, XVIII. asır yapısı, Tuğrakeş Recai Bey yalısının havuzlu taşlığında bulunmaktadır (27. Res.)⁴⁹. Burada selsebil aynası, zemindeki havuzun içinden yükselen, ayaklı kurna biçiminde bir yalağın üzerine oturtulmuştur. Ayna taşının yanları, zarif sütûnçelerin taşıdığı, dilimli bir kemer ve bununda üstünde, kitabeli bir alınlıkla çerçevelenmiştir. Kemerin orta dilimi içine rastlayacak biçimde yerleştirilmiş bir kartuşun ortasından çıkan su, bunun hizasında, aynanın eksenini teşkil eden, sekiz kollu bir şamdan biçiminde tertiplenmiş çanakcıklara akıtılmıştır. Bu selsebil, aynasındaki çanakların tertibi bakımından, Muhsinzade Yalısındaki, kuşlu selsebile benzemektedir.

XIX. asrın ampir üslubunda yapılmış en güzel ve muhteşem selsebilleri Beyberbeyi Sarayı bahçesindeki Mermer Köşkün havuzlu sofasında bulunmaktadır (28. Res.)⁵⁰. Bu selsebillerin konkav kavisli aynaları, gövdeleri yivli yarım sütunların taşıdığı arşitravlı bir çerçevenin kuşattığı yarım daire kemerli birer niş içine yerleştirilmişlerdir. Kemerin iç kenarları, kabartma perde kıvrımları ve püsküllü kordonlar ile süslenmiştir. Selsebilin çanakcıkları, zemindeki eliptik plânlı havuzun kenarı seviyesinde, ortada bir kaide ile bunun iki yanından uza-

47) a. e., 163. s.

48) Rölöve I, 65. s.; Türk Bahçeleri, 162. s.

49) Türk Bahçeleri, 166 - 169. s.

50) Köşkler ve Kastrılar II, 429 - 431. s.

nan, kabartma yaprak ve çiçeklerin uçları hizasından yükselen üç yarım sütûn üzerine yerleştirilmişlerdir. Orta sütûnda beş, yanlarda ise dörder adet, ve yukarıdan aşağıya doğru gitgide büyüyen çanaklar mevcuttur. Bu çanaklardan dökülen sular, önce zemindeki kenarları dilimli havuzda toplanmakta, buradan da döşeme üzerine açılmış kanallardan, salonun ortasındaki büyük fıskiyeli havuza akıtılmıştır. Selsebilin üzeri yer yer altın yaldız ile boyanmıştır.

Ampir üslûptaki aynalı selsebillerin değişik bir örneği de, Yeniköy'de Tıngır Efendi Yalısının bahçesindedir (29. Res.).⁵¹ Burada selsebil aynası, dikdörtgen şeklinde tek bir levhadan ibaret olup, bu levha yanlardan ve üstten, stilize çiçek ve yaprak kabartmalarını ihtiva eden bir şerit ile çerçevelenmiştir. Üst çerçeve şeridinin yukarisına, yine yaprak kabartmalı ufki bir şerit daha ilâve edilmiş ve bunun ortasına vazoya yerleştirilmiş çiçekleri ihtiva eden bir tepelik yerleştirilmiştir.⁵² Ayna üzerindeki çanakların, bugün sadece tesbit yerleri ve alt kısımlarına ait bazı parçaları mevcuttur. Bunların yardımıyla, selsebil sularının, evvelce tepeliğin hizasında ayna çerçevesine açılmış bir delikten çıkarak, tam ortaya yer alan ve aşağıya doğru genişleyen üç çanaktan geçerek, zeminde kenarları dilimli bir yalağa, buradan da daha geniş tutulmuş bir ikinci tekneye boşaltıldığı anlaşılmaktadır.

Yine ampir üslûpta yapılmış, XIX. asır aynalı selsebillerin, küçük fakat enteresan bir örneği Konya'daki Mevlânâ Dergâhının bahçesinde yer almaktadır (30. Res.).⁵³ Çok sade görünüşlü bu selsebilin aynası, ince bir kordon motifi ile, üstte dilimli bir kemer meydana getirecek biçimde, çerçevelenmiştir. Selsebilin üstünün ise antik bir sarkofaj kapağından uydurulmuş, bir alınlıkla süslenmiş olması dikkate değer. Bu selsebilin aynasındaki çanaklar, düşey sıralar hâlinde değil, orta eksene göre simetrik olmak

şartıyla, yatay sıralar halinde tertiplenmiş olmaları bakımından ayrı bir özellik gösterir. 1-2-3-2-1 tertibi ile beş ufki sıra teşkil eden çanakların, dış yüzleri yaprak ve çiçek motifleriyle süslenmiştir.

Yukarıdan akan sular, en alttaki büyük orta çanaktan sonra zemindeki yarım daire plânli havuza toplanmaktadır.

XIX. asrın sonlarında, hassa mimarları Balyan Üstalar tarafından inşa edilen köşk ve kasırlarda ise, neoklâsik üslûpta yapılmış, bazı aynalı selsebil örneklerine tesadüf olunmaktadır. Bunların en güzel-leri Yıldız Sarayının Büyük Mabeyn Köşkündeki divanhanede bulunmaktadır. (7. Renkli Res.)⁵⁴. Burada görülen altı selsebilden, biribirinin eşi olan dört tanesi, karşılıklı olarak yan duvarlara, yine eş olarak yapılmış ikisi de, divanhanenin orta sofaya açılan cümle kapısının iki tarafına yerleştirilmiştir. Yüksek alınlıklarla taçlandırılmış olan dört selsebilin cepheleri, sade profilli çerçeve şeritleriyle muhtelif, simetrik panolara ayrılmıştır. Yanları somaki sütûnçeler, üstü ise kenarı tırtıllı bir sivri kemerle süslenmiş birer nişi ihtiva eden orta panolarda, su küçük bir kabardan çıkarak, alt alta yerleştirilmiş iki çanaktan taşırma suretiyle zemindeki alçak tekneye dökülmektedir. Yan panoların orta bölümlerinde de, aynı tekneye su akıtan ikişer küçük çanakcık yer almaktadır. Cümle kapısının yanlarındaki selsebiller daha büyük ve derin tutulmuş dikdörtgen nişler hâlinindedir. Bunların cepheleri de, yanlarda yine sütûnçeler ve üst köşelerde yer alan dekoratif köşeliklerle süslenmiştir. Aynanın üst tarafında bir kabardan çıkan su, alt alta 1-2-3-2-3-2-3-1 tertibinde, yatay sıralar teşkil eden onyedici çanaktan akıtılarak zemindeki, fıskiyeli tekneye toplanmaktadır.

51) Türk Bahçeleri, 54. s.

52) Bugün bu tepelik Zincirlikuyu'da H. Camcıgil'in kabrini süslemektedir.

53) Önge, Yılmaz, Konya Mevlânâ Dergâhındaki Selsebil, 9. cilt, 31. Sayı, Mart 1964, 9-11. s.; Konya'da Bir Selsebil, Önasya, 76. Sayı, Aralık 1971. Anıt.

54) Köşkler ve Kasırlar II, 445. s.

Selsebillerimizin malzemesi ve yapım tekniği :

Türk Su Mimarîsinin çeşme, sebil, havuz gibi değişik tipteki eserlerinin çoğunda görüldüğü üzere, selsebillerde de, genellikle mermer kullanılmıştır. Bilhassa XVIII-XIX. asırda yapılan örnekler, adeta heykeltraşîye yaklaşan ince oyma ve kabartma tezyinatı ihtiva ettiklerinden, kullanılan malzeme de, cinslerinin arasında işlenmeğe en müsait olan, beyaz mermer olmuştur, ki bu seçim, mermerin tabiatı itibariyle (Soğuk) olması bakımından uygun düşmüştür. Değişik tipteki selsebillerde, kompozisyonun biçimine göre, parçalar ya büyük bir tek mermer blokundan, yekpâre olarak veya muhtelif parçaların yanyana eklenmesi suretiyle meydana getirilmişlerdir. Meselâ, Topkapı Sarayında XVII. asır eseri olan Sünnet Odasında, pencere içi selsebillerinden iki tanesi, nişleri, alttaki çanak ve tekneleri ile yekpâre bir bloktan oyularak işlenmişlerdir. Keza aynalı tipteki selsebillerde de, çerçeve, alınlık, ayna taşı ve üzerindeki çanaklar, genellikle yine tek parça mermerden oyulmuştur. Bu yüzden de bilhassa bu tip selsebilleri, Türk heykeltrâşlık eserlerinin en önemlileri arasında zikretmek hatalı sayılmaz. Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii arkasındaki konak bahçesinde, Ortaköy'de Muhsinzade Yalısının bahçesindeki kuşlu barok ve tavuslu ampir, Tuzla'da Zeyyad Ebu Ziya Bey'in bahçesindeki kuşlu barok selsebilleri gibi. Bu selsebillerde, ancak, selsebil aynasının oturtulduğu, zemindeki tekne ayrı parçadan yapılmıştır. Selsebil aynalarının tek parça olması sayesinde, bunların, üzerlerindeki çok ince işlemlere rağmen, emniyetle taşınması ve yerlerine sağlamca tesbiti mümkün olmuştur. Baron Gudenus'un notlarından öğrendiğimize göre, Edirne Sarayında XVII. asra ait Aynalı Kasrın ön duvarında bulunan ve aynası ajur tekniğinde dantel gibi işlenerek şeffaflaştırıldığı için, duvarın iki tarafındaki insaların birbirini görebildiği selsebil, herhalde bu bakımdan

çok enteresan bir örnektir. Bebek'te Reisül küttap Mustafa Efendi'nin kütüphanesindeki XVIII. asır selsebili, yine ajur tekniğindeki çerçeve süslemeleri ile bu tekneğin devam ettirildiği gösterir (31. Res.). Küçük ebadda olmalarına mukabil, Konya Mevlânâ Dergâhı bahçesindeki selsebil ile İstanbul'da Yeniköy'de Tıngır Efendi Yalısının Bahçesindeki ampir selsebil gibi bazı örneklerin aynaların, çerçevelerinin, tepelik veya alınlıklarının, hatta çanaklarının ayrı ayrı parçalardan işlendiği görülmektedir. Hattâ Tıngır Efendi Yalısının bahçesindeki selsebilde, ayna çerçevesinin üzerindeki bazı kabartma motifler dahi, ayrı parçadan işlenmiş ve demir kenetlerle yerine tesbit edilmiştir. Muhsinzade Yalısının bahçesindeki çeşmeli büyük selsebilde de, ayna iki parçadan, bunun yan çerçeveleri ile üstteki dilimli kemeri ve alınlığı da ayrı ayrı parçalardan yapılmıştır. Lale devri üslûbunda yapılmış büyük selsebillerden, Bahâî Efendi Yalısı bahçesindeki selsebilde de, kemerli çerçevesi ile birlikte çanaklı aynası tek parçadan, çerçevenin yanlarındaki çiçek ve meyva kabartmalı yan parçalar ve tepedeki mukarnaslı taç kısmı ayrı ayrı parçalardandır. Keza basamaklı tipteki büyük selsebillerde de, her çanağın ayrı bir mermer parçasından oyulduğu görülmektedir. Ancak bazan da kağıthane'de XVIII. asra ait çağlayanlarda görüleceği üzere, kanal boyunca uzun bir çanak meydana getiren basamak kademeleri, tabiatıyla parçalı yapılmıştır. Fakat ister basamaklı, ister aynalı tipte yapılmış olsun, bütün çok parçalı selsebillerde, parçalar birbirlerine itina ile yanaştırılmış, ve gizli demir kenetlerle, bağlanmışlardır. Mermer parçaların araları ve arkaları, ince horasan harcı ile doldurulmuştur.

Bugünkü bilgilerimize göre, selsebillerimizde mermerden gayri çini, cam mozaik gibi malzemenin kullanıldığına, sadece XIII. asrın bazı rampalı selsebilleri ile bunların tesiri altında ve aynı bölgede XVIII-XIX. asırlarda inşa edilmiş

bir iki örnekte tesadüf ediyoruz. Çini üzerindeki sırım çatlaması veya cam mozaikta olduğu gibi kırılması ile, bu cins malzeme ile yapılmış kaplamaların suya karşı tecrid kabiliyetlerini kaybetmeleri, herhalde Osmanlı selsebillerinde mermerin tercih sebeplerinden biri olmuştur.

Rampalı selsebillerde de, genellikle selsebilin çerçevesi, üstünün kemeri ve içteki mail ayna veya rampa hep aynı bloktan oyularak meydana getirilmiştir. Aynı özellik, bugün mevcut olan rampalı selsebillerin en büyüğü olan, Topkapı Sarayında, hünkâr hamamındaki örnekte de görülmektedir. Ancak, mevcudiyetini ve biçimini gravürlerden öğrenebildiğimiz XVII. asra ait Kasımpaşa Tersane Sarayındaki Has Oda ile Beşiktaş Sarayındaki Çinili Köşkün selsebillerinin de yekpare olup olmadığını bilemiyoruz.

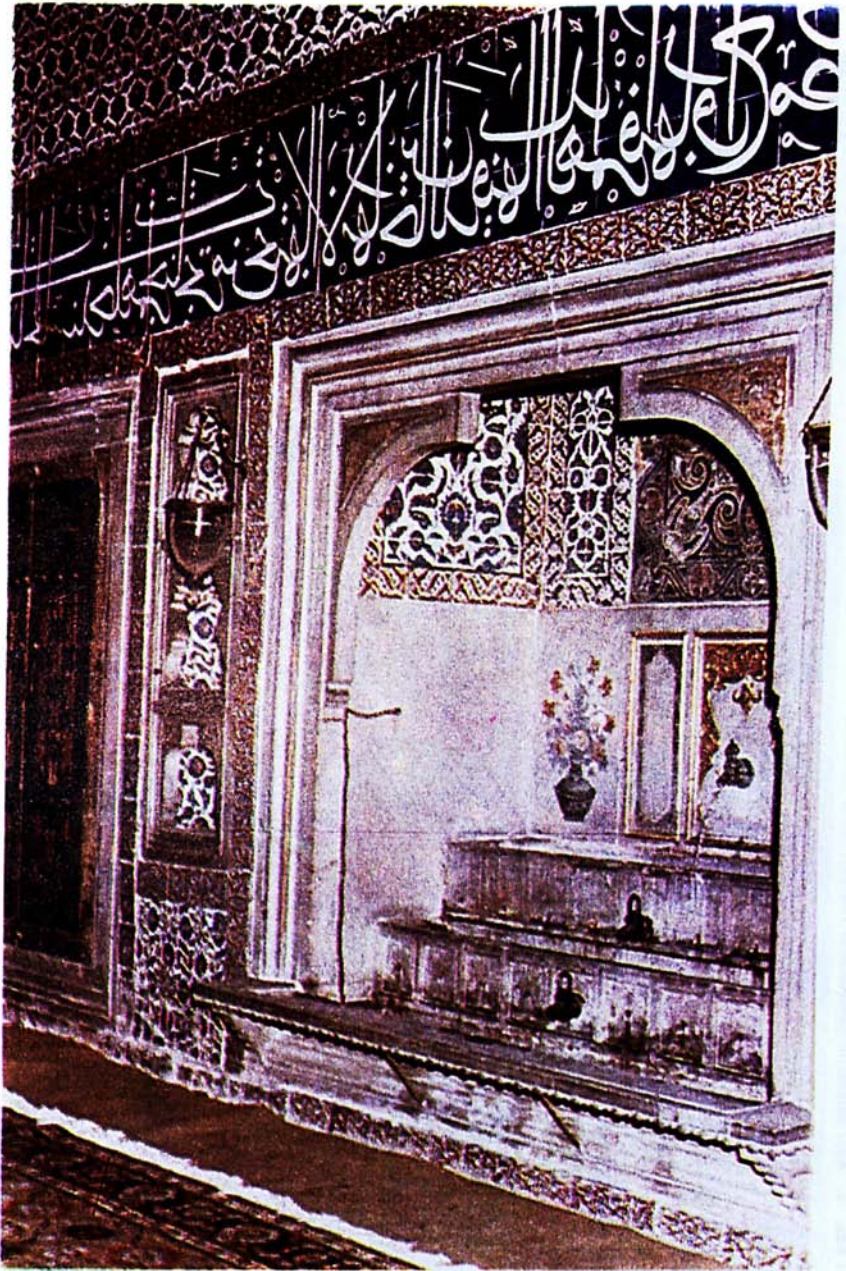
Gerek basamaklı, gerek ise aynalı selsebillerde suyun, ya çanakların kenarlarından taşırma suretiyle veya bunların belli noktalarına yerleştirilmiş mermer yahut madenî (ki çoğu zaman bunun için yaldızlanmış bakır borucuklar kullanılmıştır) lüleciklerle akıtıldığı görülmektedir. Topkapı Sarayında XVI. asır yapısı olan Sultan III. Murad Köşkündeki selsebilde olduğu gibi, bazan bu lülelerin yerine, istenildiğinde akan su miktarını, dolayısıyla akan suyun çıkardığı sesi ayarlamak maksadıyla, Burma madenî lüleler de kullanılmıştır. Taşırma suretiyle akıtılan suların, göze daha tesirli ve hoş görünebilmesi için çanakların kenarları istiridye kabuğu gibi dilimlenmiş veya dantel gibi fisto motifleriyle süslenmiştir. Muhsinzade yalısının bahçesindeki çift kuşlu ve tavuslu selsebillerde olduğu gibi, bazı örneklerde de bu çanaklar, yukarıdan akıtılan suyun çarparak etrafa dağılması için çukur değil, bir raf gibi üzeri düz veya konveks yapılmışlardır.

XIX. yüzyıldan itibaren, tabiatı takliden girintili çıkıntılı kayalara, kovuklara, ağaç dallarına sarkan yosunlara benzeti-

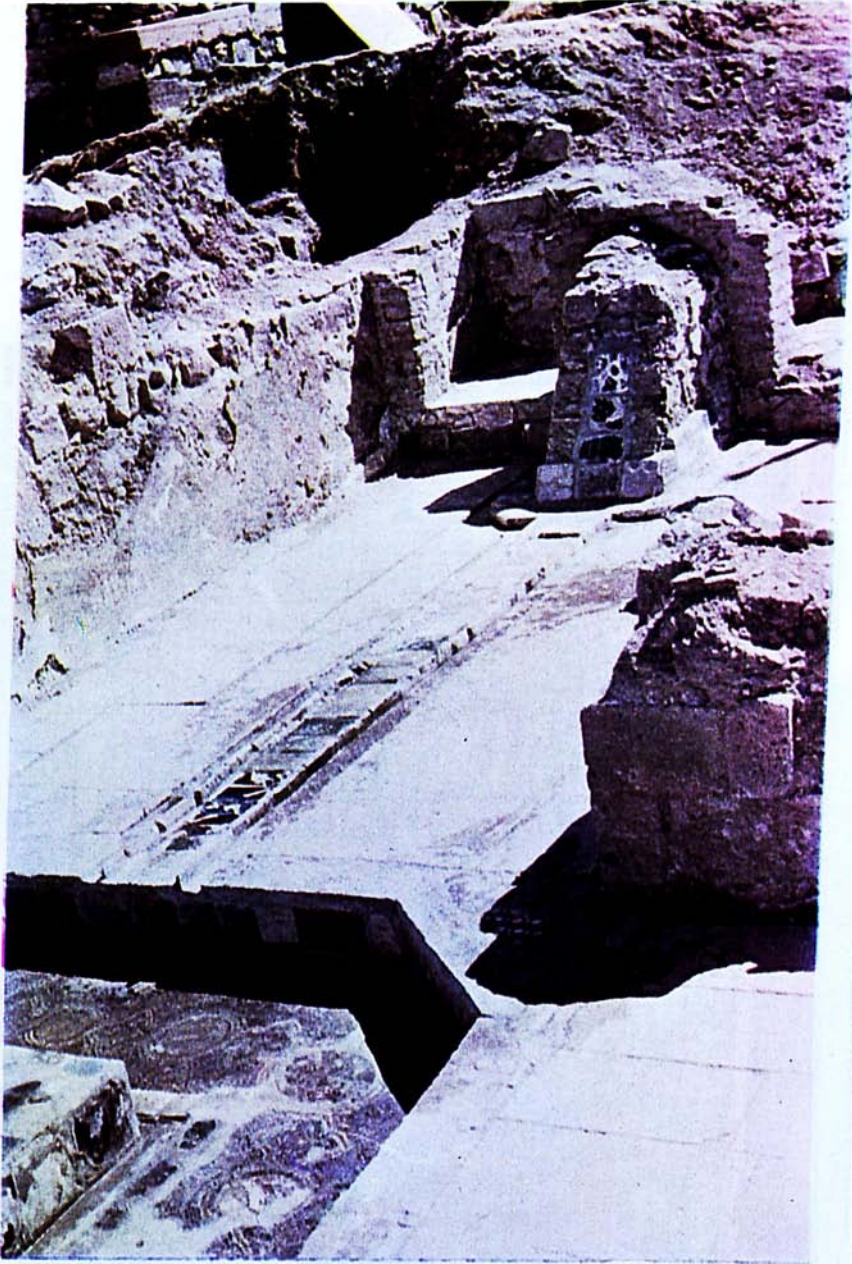
lererek yapılmış bazı selsebillerde ise, çimento ve demir kullanıldığı görülmektedir (8. Renkli Res.). Bunlara örnek olarak, Emirgan Korusundaki büyük havuzun kenarındaki kayalık veya Yeniköy'de Tıngır Efendi Yalısının bahçesindeki sun'i mağara gösterilebilir (32. Res.). Üsküdar'da Paşalimanı yakınındaki Serasker Hüseyin Avni Paşa Yalısının bahçesinde olduğu gibi, bazan da bu sun'i tabiat, daha önceki devirlerin eseri olan bir aynalı selsebilin ilâvesi ile zenginleştirilmek istenmiştir.

Selsebillerimizin tezyinatı :

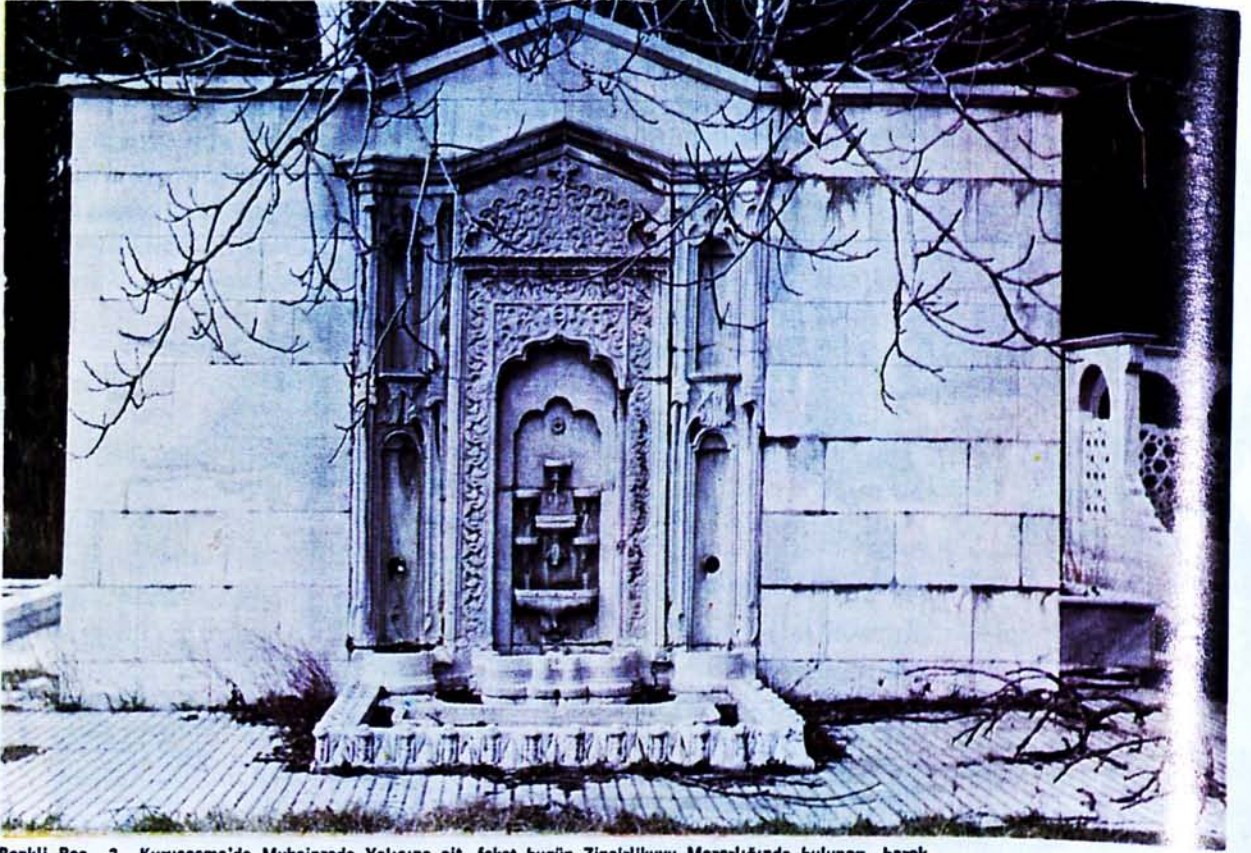
Türk selsebillerinin bilinebilen en eski örneklerinde, genellikle form sadedir. Yalnız bazı yerlerin alçak kabartma veya oyma motiflerle süslediği görülmektedir. Mevcud bakıyelerine göre Diyarbakır'daki XIII. asır Artuklu Sarayının selsebili rampasının, su yollarının veya havuzunun renkli mermer, çini veya cam mozaik kaplamalarıyla nisbeten zengin bir görünüş kazanmıştır (2. Renkli Res.). Buna mukabil aynı asrın eseri olan Mardin'de Marufiye Medresesinin rampalı selsebili, bir mihrap gibi itinalı işçiliği ve zengin süslemesiyle, şimdilik bir istisna teşkil etmektedir. Bu örnekte, iki yanı sütunçelere istinad eden, iki renkli taştan örülmüş sivri bir kemer içinde, mukarnaslı bir kavsara ile örtülmüş olan rampalı selsebil nişi, yine mukarnas süslemeli bir profil ile dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Rampanın üzeri de, mozaik tekniğinde siyah ve beyaz renkli mermerlerden, geometrik bir örgü ile tezyin edilmiştir. Aynı tezyinat, selsebilin sularını havuza akıtılan kanal içinde de görülmektedir. Topkapı Sarayında XVI. asrın eseri olan Sultan III. Murad Köşkünün selsebilinde görüldüğü gibi, klâsik Osmanlı devrinin örneklerinde de bu form sadeliği devam eder. Profilli bir çerçevenin kuşattığı, Bursa kemerli bir niş içine alınmış olan bu örnekte, mermer, yeryer çiniler, alçak kabartma çiçek motifleri veya altın yaldızın da dahil ol-

Renkli Res. 1. Topkapı Sarayı, Sultan III. Murad Köşkünde klâsik üslûpta yapılmış basamaklı selsebil

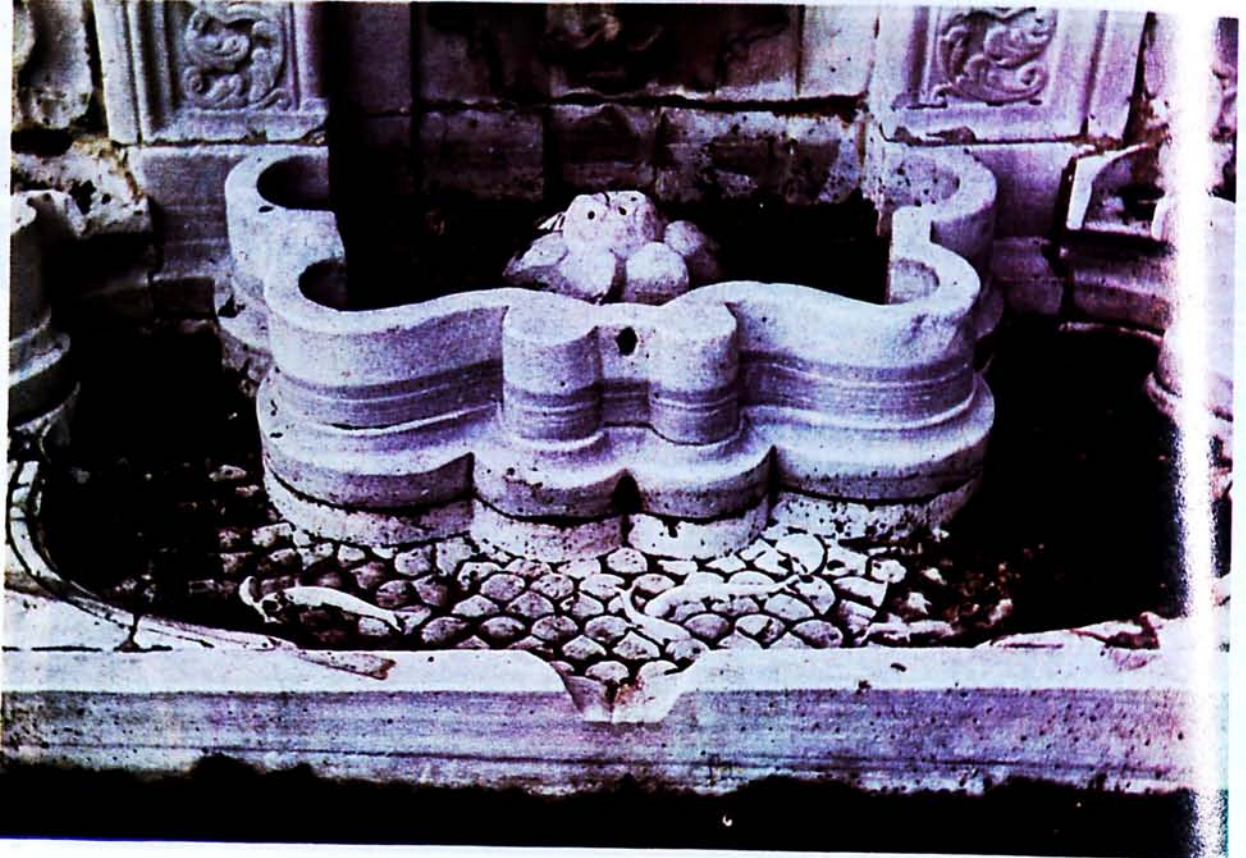

Renkli Res. 2. Diyarbakır Artuklu Sarayında bulunan rampalı selsebilin genel görünüşü
(İst. Ü. Ed. Fak. Türk Sanatı Kürsüsü Arşivi'nden)

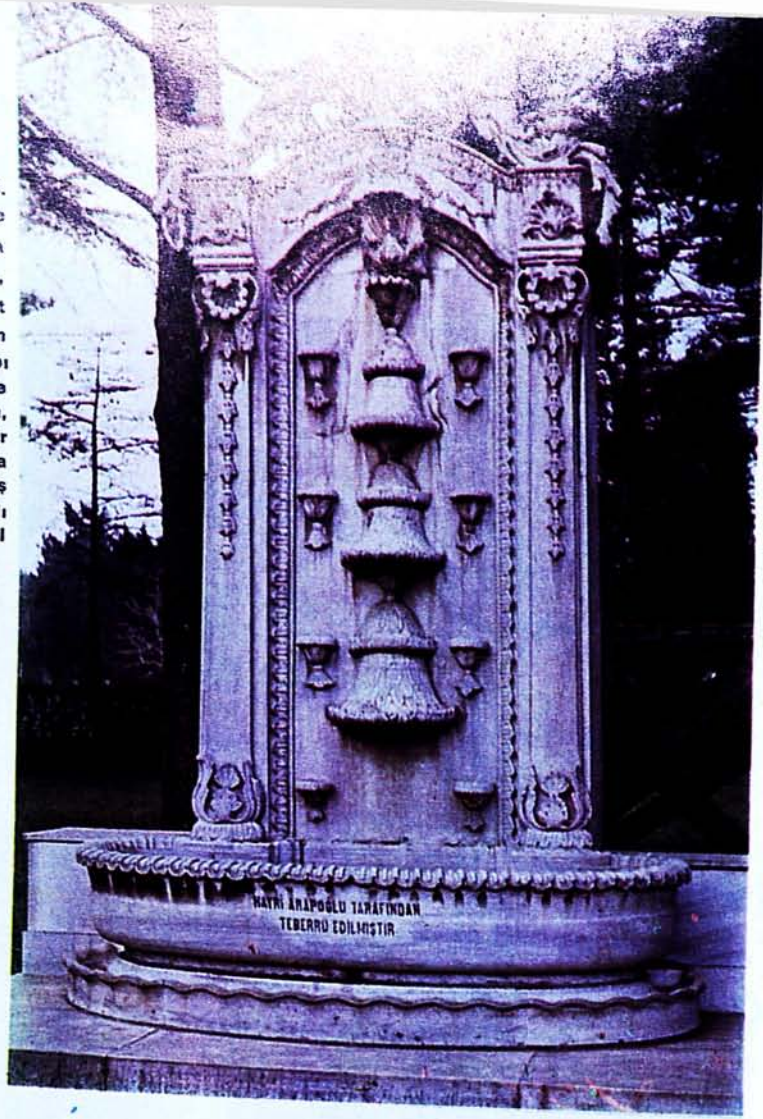

Renkli Res. 3. Kuruçeşme'de Muhsinzade Yalısına ait, fakat bugün Zincirlikuyu Mezarlığında bulunan, barok üslûpta yapılmış aynalı selsebil

Renkli Res. 4. Aynı selsebilin kaidesindeki fıskiyeli tekne ile zemini balık kabartmalı dış tekne

Renkli Res. 5.
Kuruçeşme'de
Muhsinzade Yalısına
ait,
fakat
bugün
Edirnekapı
Şehitliğinde
bulunan,
ampir
üslûpta
yapılmış
aynalı
selsebil

Renkli Res. 6. Aynalı selsebilden detay

duğu renkli kalem işleriyle yahut yazı kartuşları ile süslenmiştir (1. Renkli Res.). Yine Topkapı Sarayında XVII. asra ait Sünnet Köşkündeki pencere içi selsebillerinin, aynı anlayışla süslediği görülmektedir. Bu pencere içi selsebillerinde hakim olan tezyinat, selsebil nişinin etrafını çerçeveleyen profilli silmeler, niş kavsarasının üstünü örten tavus kuyruğu biçiminde süslenmiş kemerler veya mukarnasların vücuda getirdiği mimarî kompozisyonun kendisidir. Bu küçük selsebiller de, kabartma çiçek motifleri bezemiş ve yer yer boyalı nakışlarla renklendirilmişlerdir.

Selsebil mimarîmizin, XVIII. asırda, Lâle devri ve onu takiben barok ve rokoko üsluplarının tesiri ile daha hareketli ve zengin bir görünüş kazandığı anlaşılıyor. Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii arkasındaki konak bahçesinde ve Bahâf Efendi Yalısının bahçesindeki Lâle devrine ait selsebiller, henüz XVI-XVII. asırların sade ve ölçülü mimarî kompozisyonlarını devam ettirmekle birlikte, devrin tezyinat karakteristiğini teşkil eden süslemeleri ile daha farklı ve canlı görünüfe eserlerdir. Bu selsebillerde çanaklı aynanın etrafını çerçeveleyen vazolu veya vazosuz çiçek buketleri, sepet içinde meyva kabartmaları kırmızı, yeşil, mavi, sarı renklerle boyanmış ve yer yer yaldızlanmışlardır. Niş kemerlerinin alt kenarları fisto şeklinde ince oymalarla zenginleştirilmiş, kemer koltuklarına kabartma rûmîler doldurulmuştur. Ayna üzerinde yer alan çanakların dış yüzleri de mukarnaslar, dilimler, geometrik veya stilize nebatî örgülerle süslenmiştir.

Daha sonra barok ve rokoko üsluplarının tesiri altında yapılmış selsebillerde ayna kenarlarını hudutlandırın ve üstteki niş kemerini veya alınlığı taşıyan sütûnçeler veya sütûnçe demetleri bir yenilik olarak ortaya çıkar. Yine bu üsluptaki selsebillerde alınlıkların, sorguç biçiminde büyük, hattâ mübalağalı tepeliklerle süslediği görülmektedir. Bu üslupların

karakteristiğini teşkil eden, stilize yapraklar, (C) veya (S) harfleri şeklinde kıvrımlar, kartuşlar, istiridye motiflerinin yanı sıra, girlandlar selsebillerimizin dekorasyonlarında sık sık kullanılmıştır. Keza, kuş, tavus ve bilhassa, zemine oyulmuş su kanallarında kabartma balık figürlerinin yer alması dikkati çeker (4. ve 6. Renkli Res.). Bunlar da genellikle renklendirilmişlerdir. Boyalı nakışların yanı sıra, bazı selsebillerde beyaz mermerin renkli somaki kakmalarla süslediği görülmektedir. Kuzguncuk'ta bir yalının bahçesindeki selsebilde olduğu gibi (33. Res.).⁵⁵

Barok ve rokoko üsluptaki aynalı selsebillerde, çanakların ayna üzerindeki tertibi ya orta eksene göre simetrik fakat müstakil (Tuzla'da Zeyyed Ebuziya Bey'in bahçesindeki selsebil) veya sadece orta eksende fakat çok katlı bir fıskiye gibi birbirine bağlanmış (Muhsinzade Yalısının bahçesindeki perdeli selsebil) yahut ta orta eksende çok katlı fıskiye görünüşündeki çanakların, yanlardaki simetrik çanaklara birer kol ile bağlanmasından meydana gelen çok kollu bir şamdana benzetilmiştir. Muhsinzade Yalısındaki çifte kuşlu selsebil ile Üsküdar'da Tuğrakeş Recai Bey Yalısındaki kıtabeli selsebil gibi.

İşte, selsebillerin mimarî kompozisyonları ile bunların kuvvetli ışık-gölge oyunları yapan, oyma veya kabartma fakat genellikle kıvrık hatların hakim olduğu tezyinatı, XVIII. asır selsebillerinin zengin ve hareketli görünüşlerini teminde büyük rol oynamıştır. Bütün bu mimarî ve dekoratif özelliklere paralel olarak, akıtılan suyun da, çok değişik oyunlarla bu hareketliliğe uydurulmak istenmiş olması, bilhassa önemlidir. Bu üsluptaki aynalı selsebillerde, mahdut bir ayna sahası sathınca akan suyun, mümkün olduğu kadar çok yolu değiştirilerek, tekrar tekrar dağıtılıp toplanarak, ışık altında

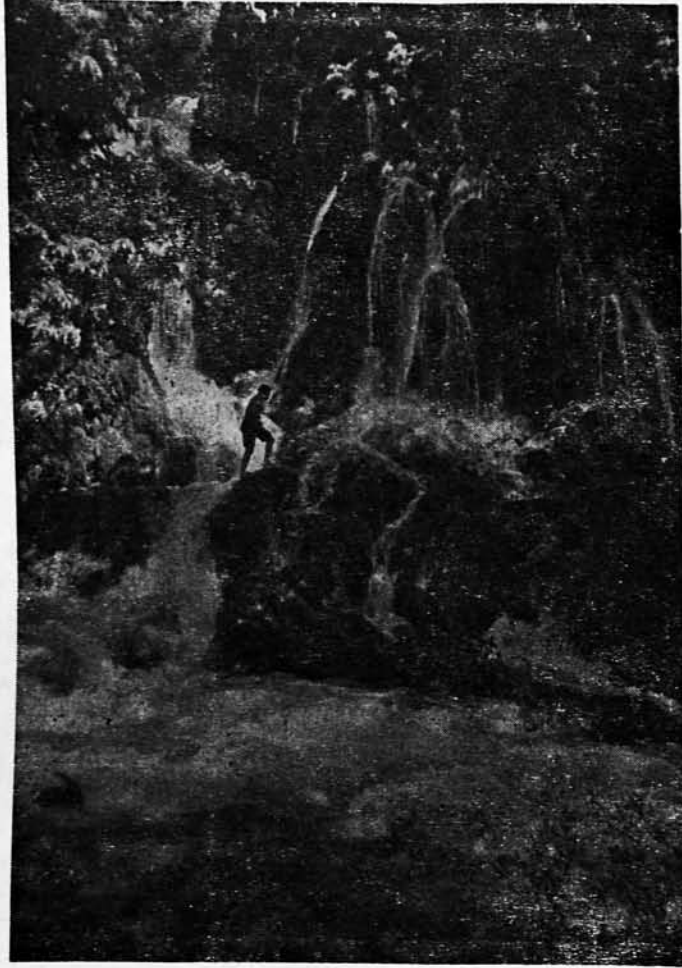
55) Türk Bahçeleri. 302. s.

Renkli Res. 7.
Yıldız Sarayı.
Büyük Mabeyn Köşkünde
Neoklasik üslûpta yapılmış,
aynalı selsebillerden biri

Renkli Res. 8.
Yıldız Sarayı,
Agavat Dairesi yakınında,
sun'î ağaç dalları ve kayalıkları
süslenmiş bir basamaklı selsebil

Resim : 1

Resim : 2

ki parıltısı ve şırıltısı arttırılmağa çalışılmıştır. Hattâ bu su oyunu sadece üst seviyede değil, çanaklardan akarak zemindeki teknede toplanan suyun, buradan da basamaklı bir selsebil halinde ikinci, bazan üçüncü bir tekneye aktarılması, bilâhare zemin döşemesine oyulmuş dolambaçlı kanallardan geçirilip, yine bir çanaktan havuza boşaltılmasıyla, aşağıda da devam ettirilmiştir. Bunun en iyi örneklerinden biri, Muhsinzade Yalısı bahçesindeki çeşmeli barok selsebilidir. Hatta bu örnekte, çanaktan akan suları toplayan, alttaki teknenin ortasına bir de fıskiyeli göbek konulmak suretiyle, yukarıdan dökülen sulara mukabil, aşağıdan fışkıran sularla, bu oyuna tarifsiz bir zenginlik kazandırılmıştır. Yine bu selsebilde,

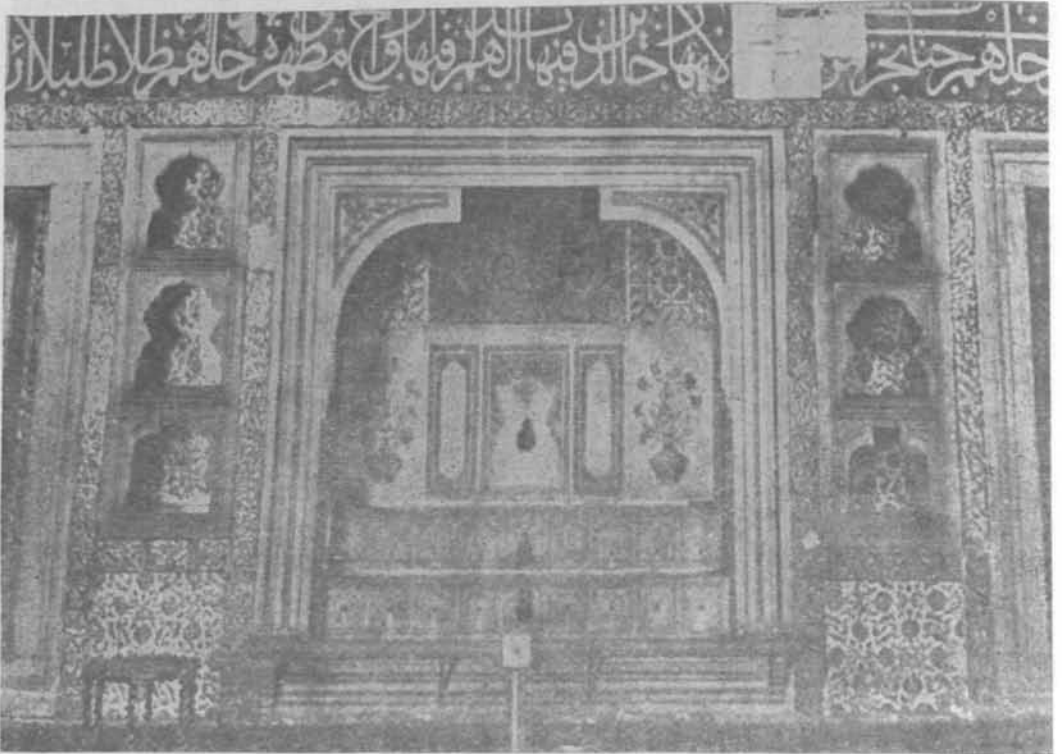
döşemedeki kanallarda gelen suyu havuza akıtan çanak bir tek yapılmayıp, dört kademeli bir basamaklı selsebil halinde düzenlenmiştir.

XIX. asırda ampir üslupta yapılmış selsebiller, form bakımından, aynalarındaki çanakların tertibi bakımından büyük değişiklik göstermezler. Ancak bunlar barok ve rokoko üsluptaki selsebil örneklerine göre daha sade ve ciddi bir anlayışla programlanmışlardır. Tezyinat motifleri de, bu üslûbun karakteristiği olan, stilize yaprak ve çiçekler, istiridyeye kabukları, palamut veya kozalak motifleri ile girland ve perde motifleri gibi nisbeten daha sade görünüşlüdürler. Bu üslûptaki selsebillerde genellikle, sadece yaldız boya kullanılmıştır.

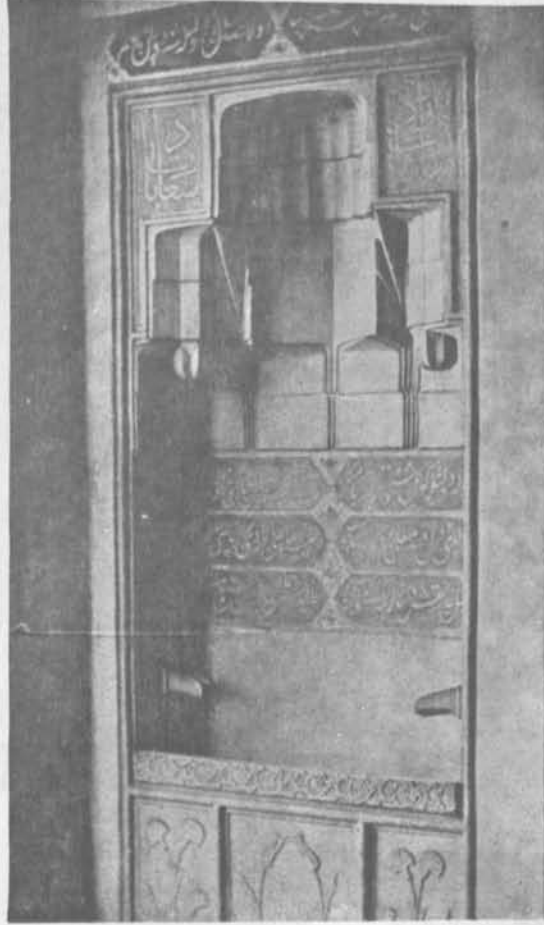
Resim : 3

Resim : 4

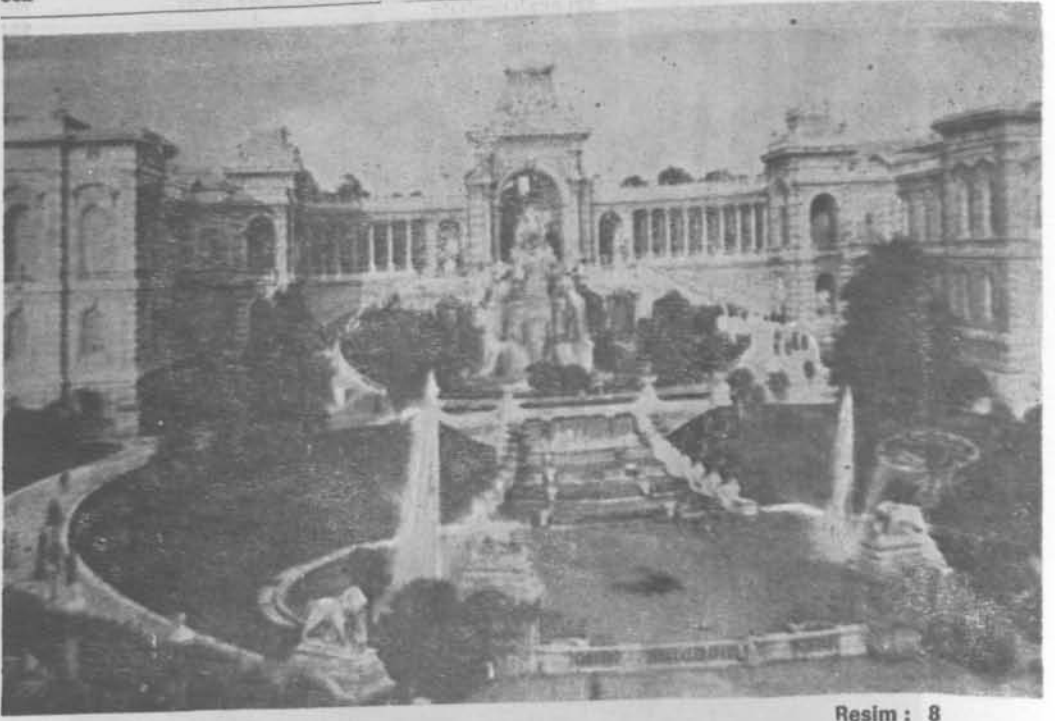
Resim : 5

Resim : 6

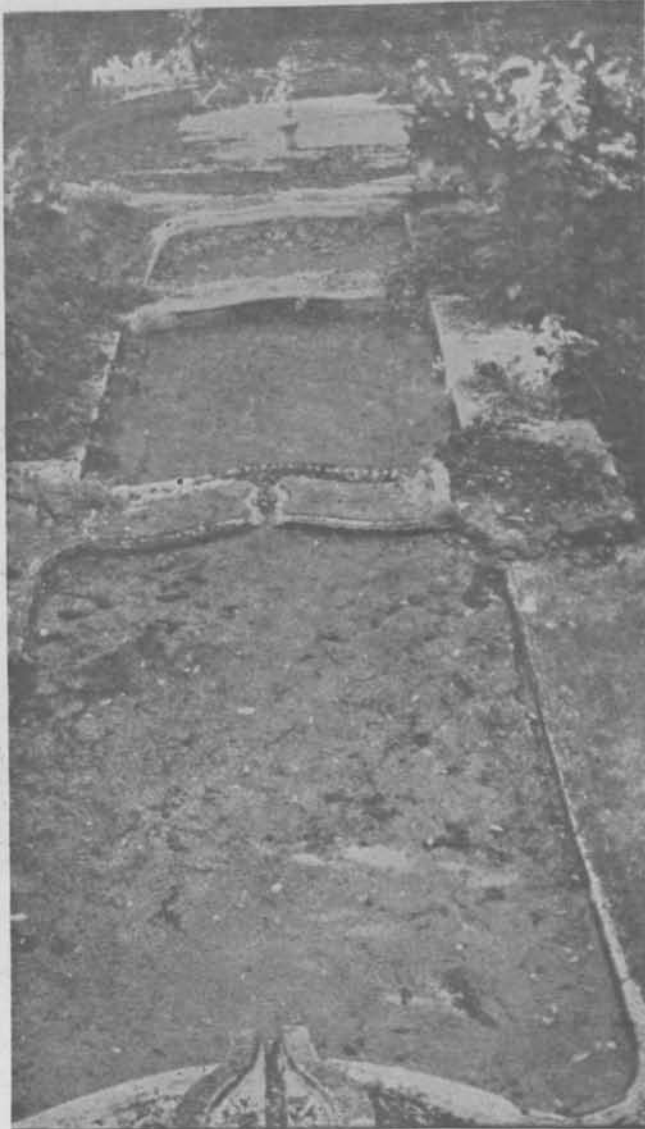

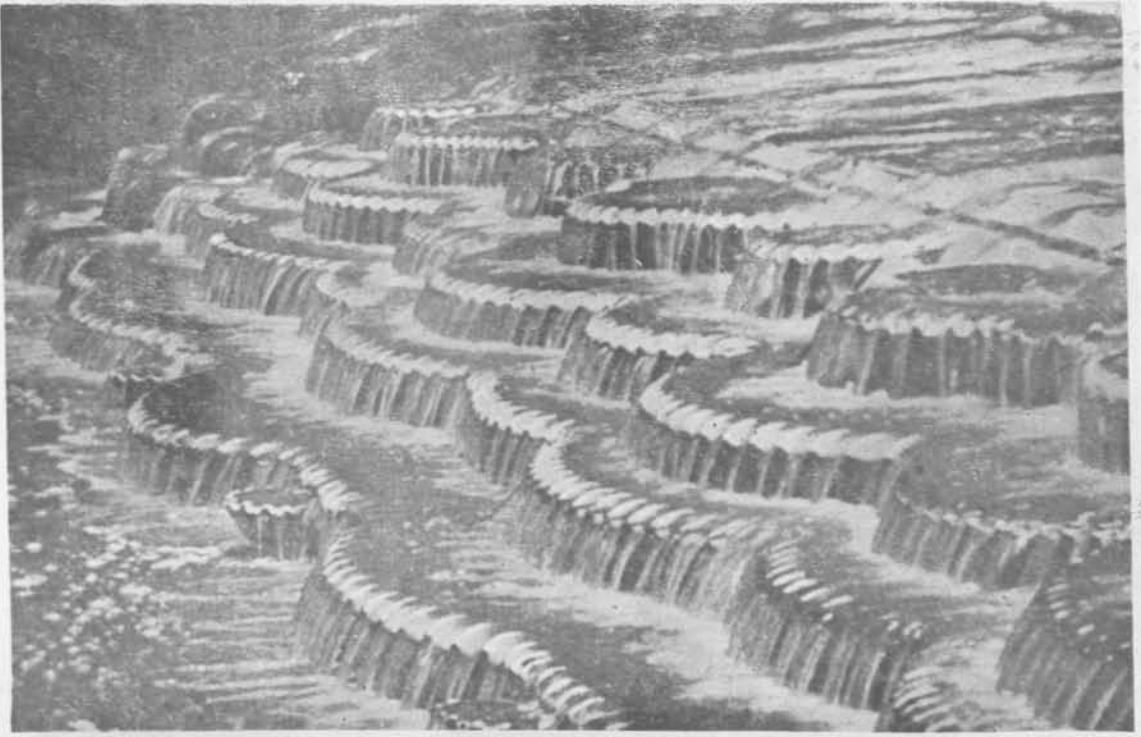
Resim : 7

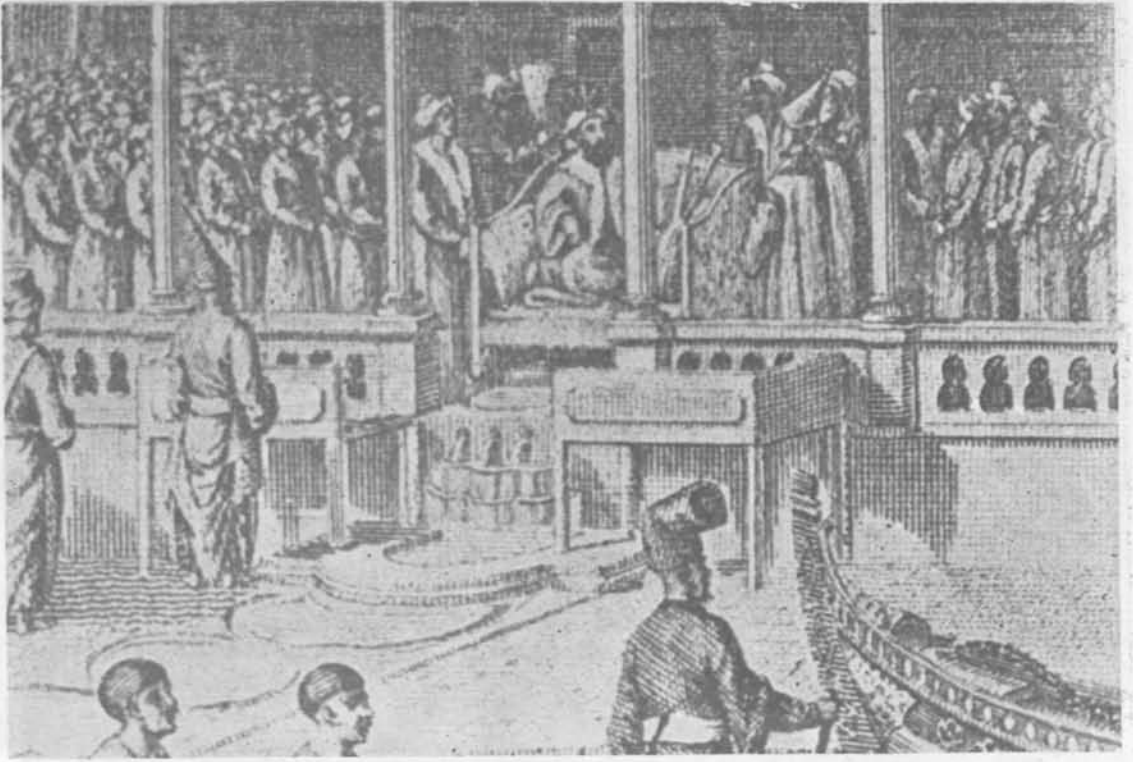
Resim : 8

Resim : 9

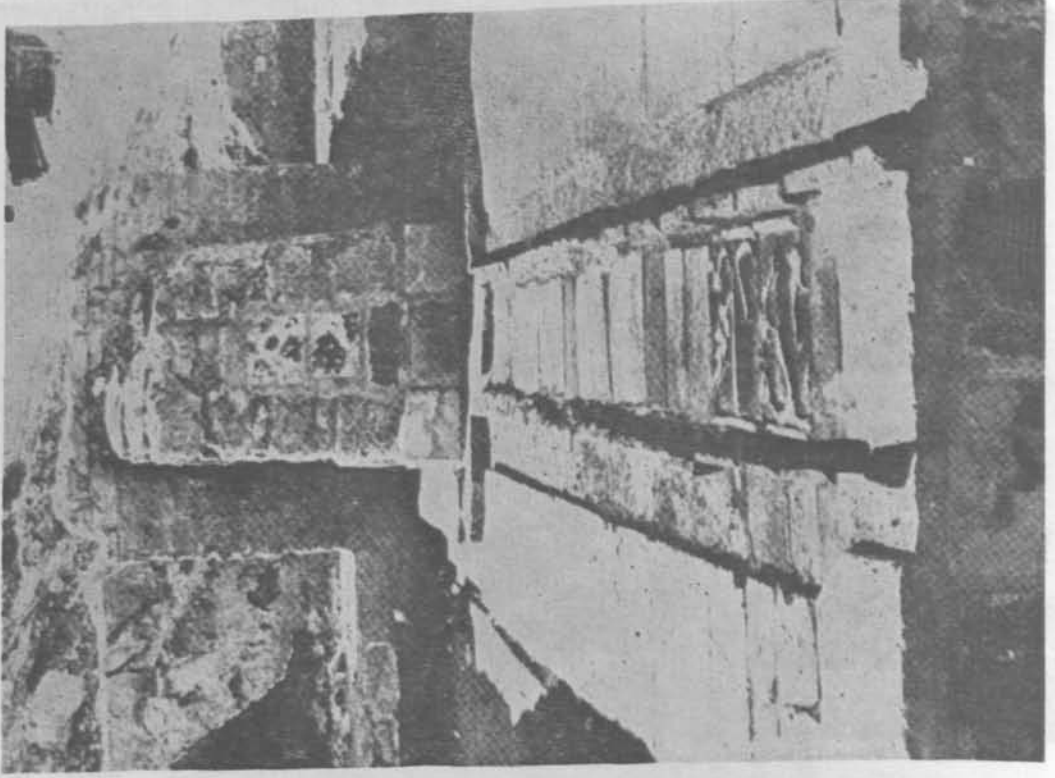

Resim : 10

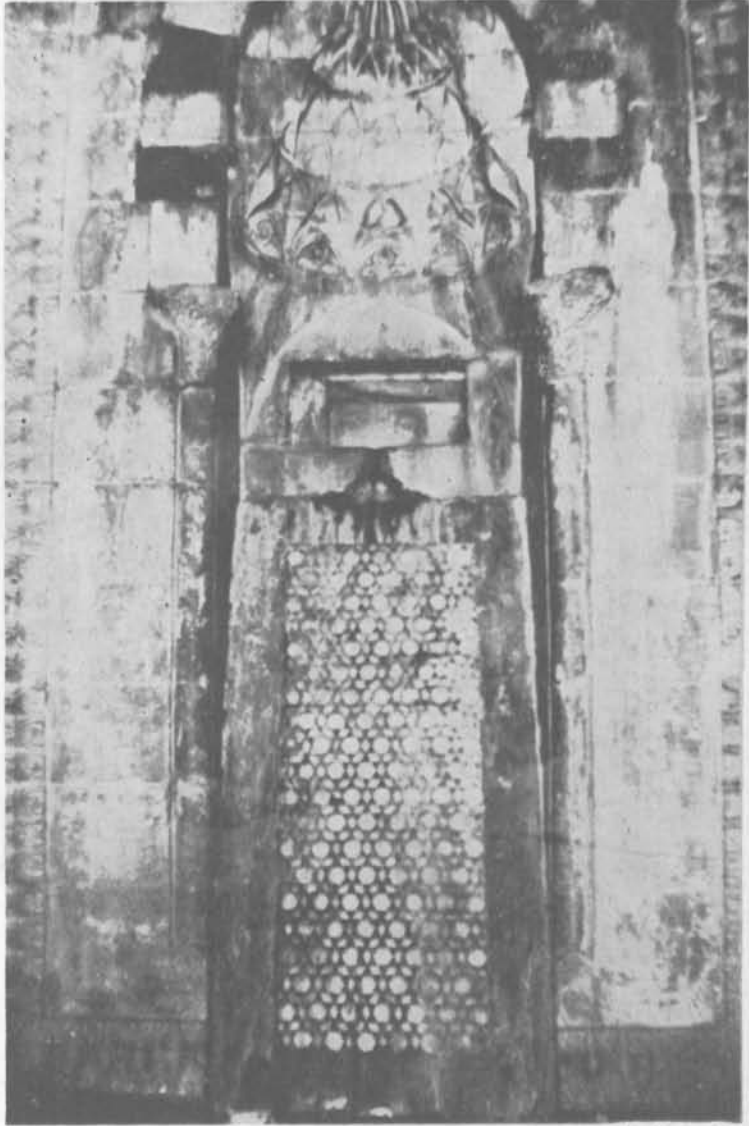
Resim : 11

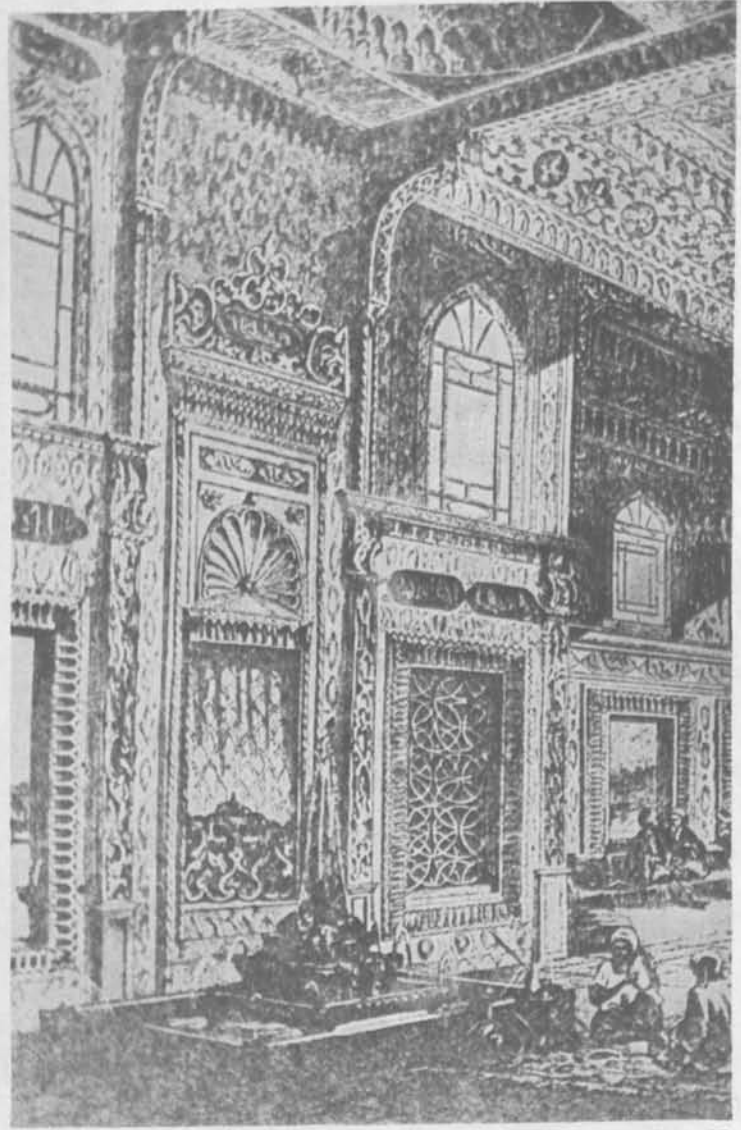
Resim : 13

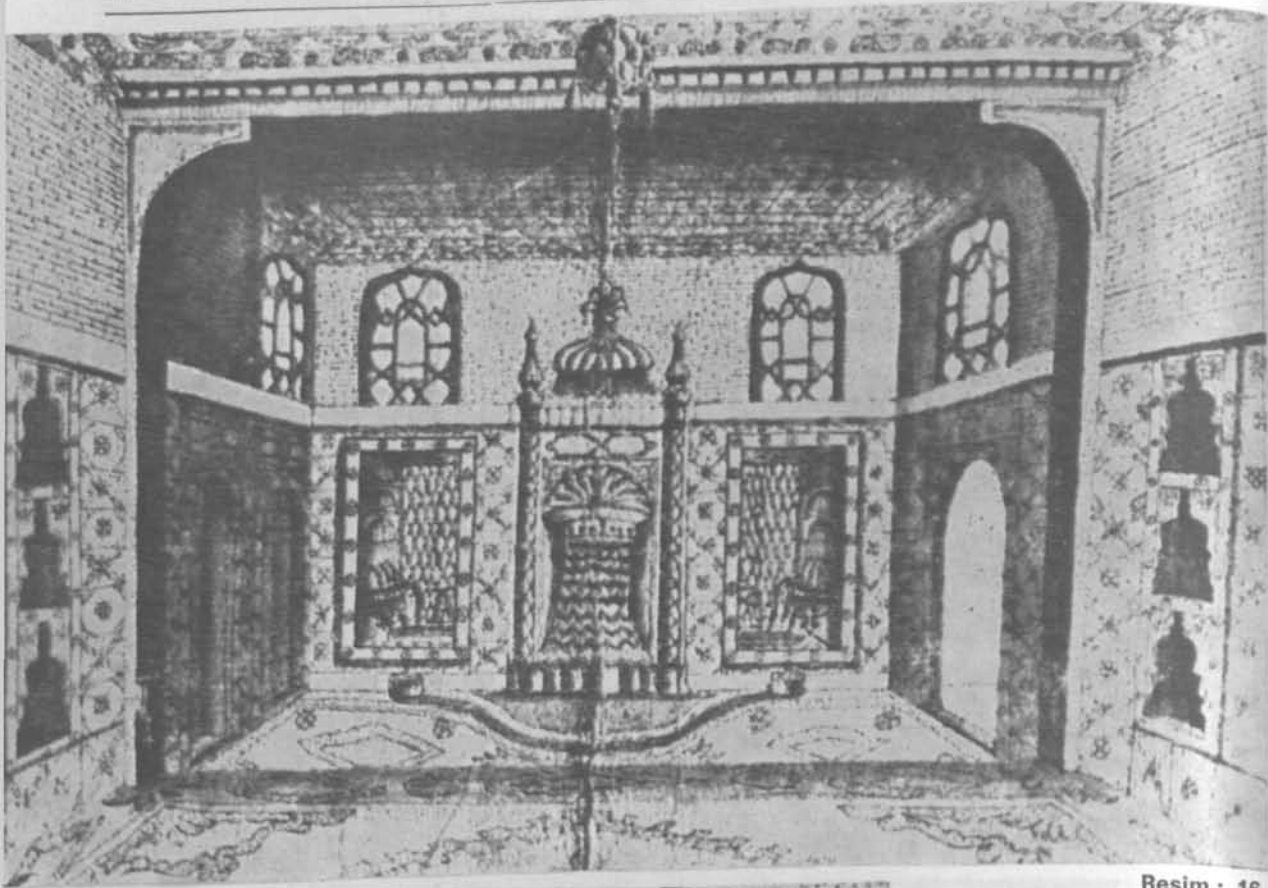
Resim : 12

Resim : 14

Resim : 15

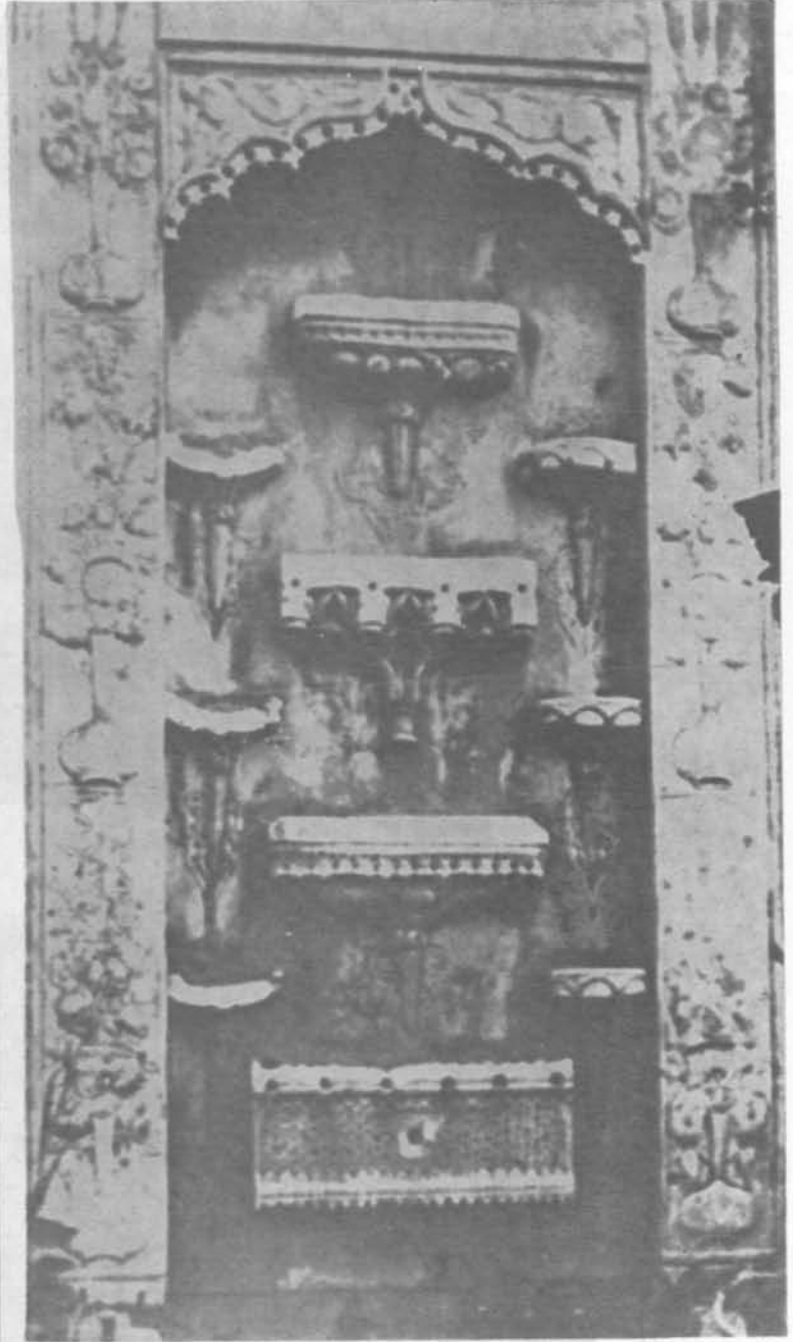

Resim : 16

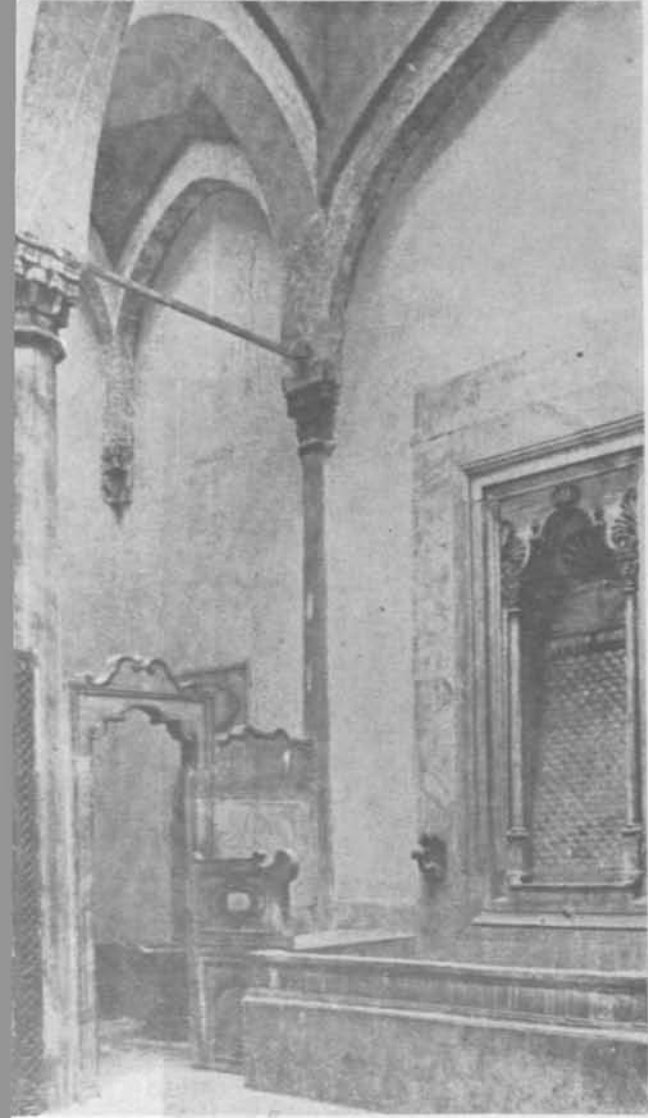

Resim : 17

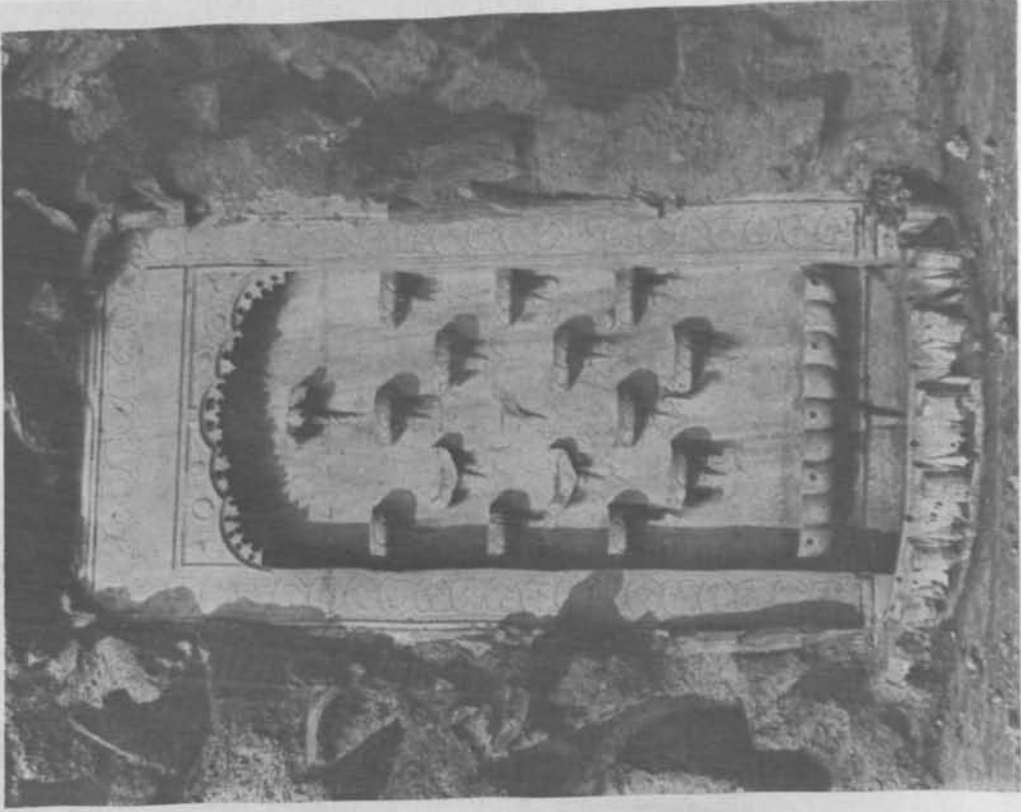
1910-1911

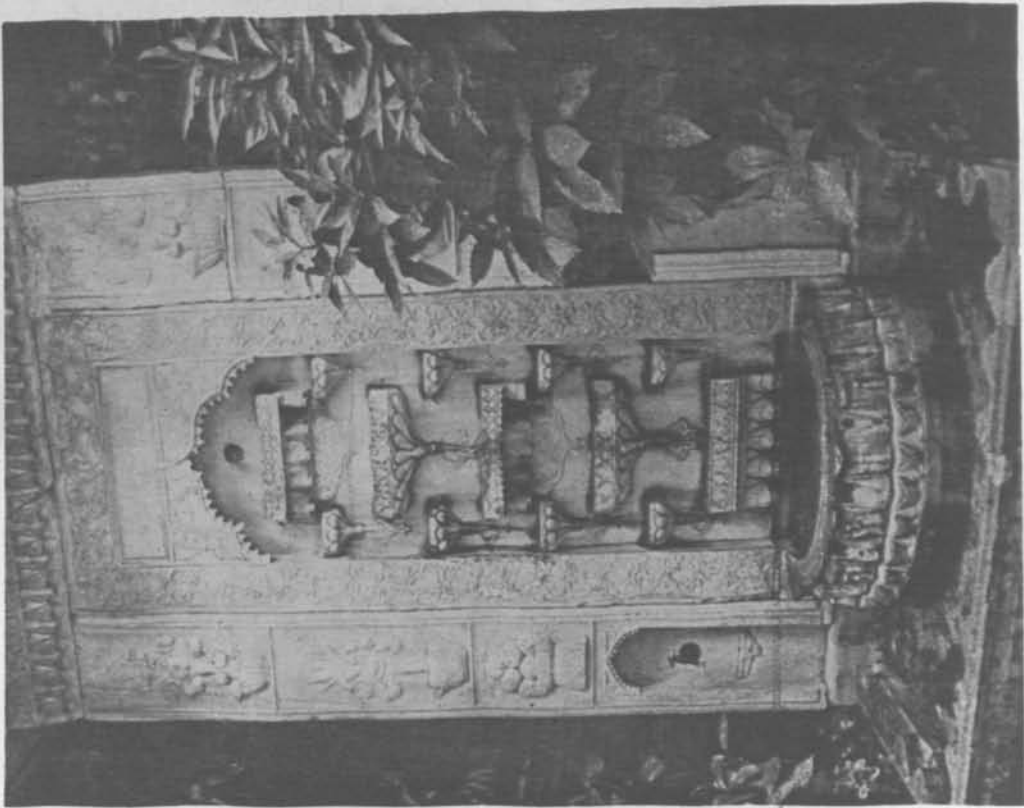
Resim : 19

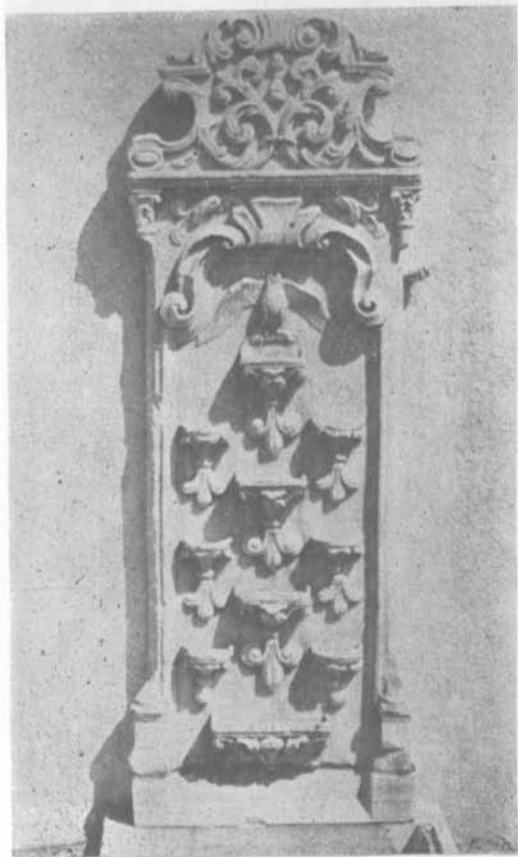
Resim : 18

Resim : 21

Resim : 20

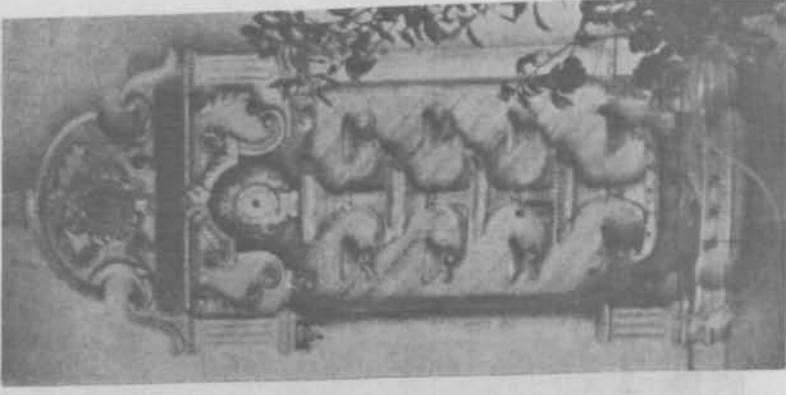
Resim : 22

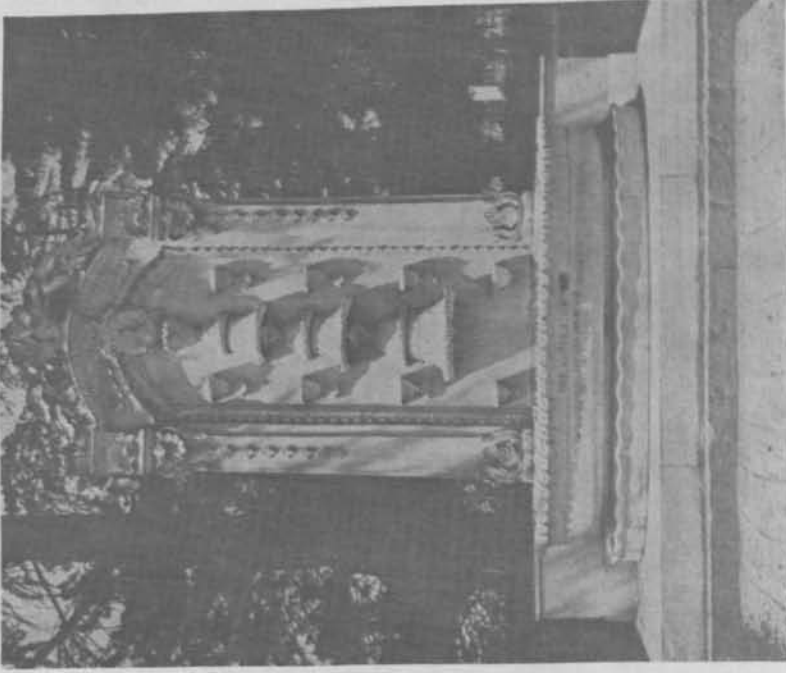
Resim : 23

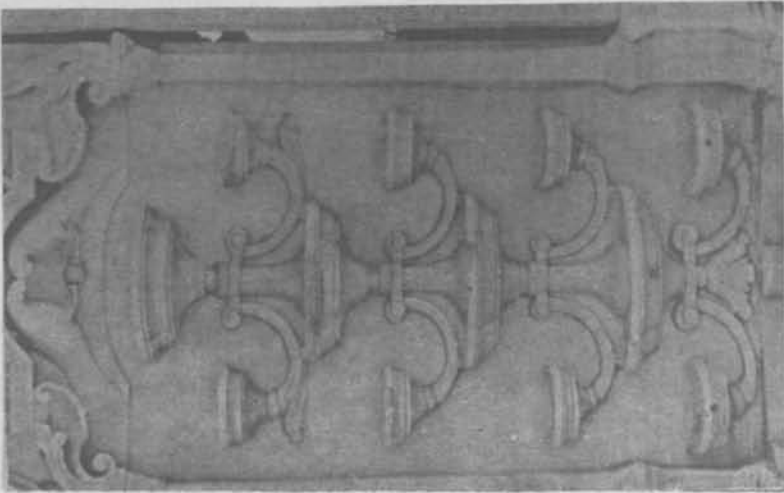
Resim : 24

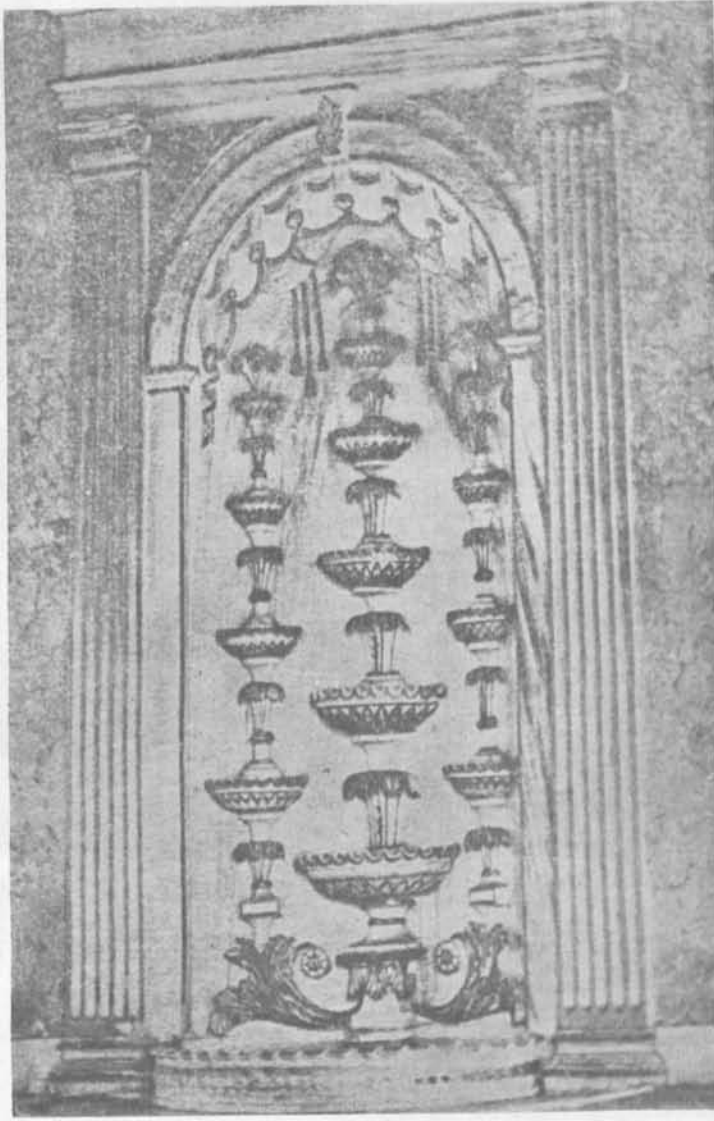
Resim : 27

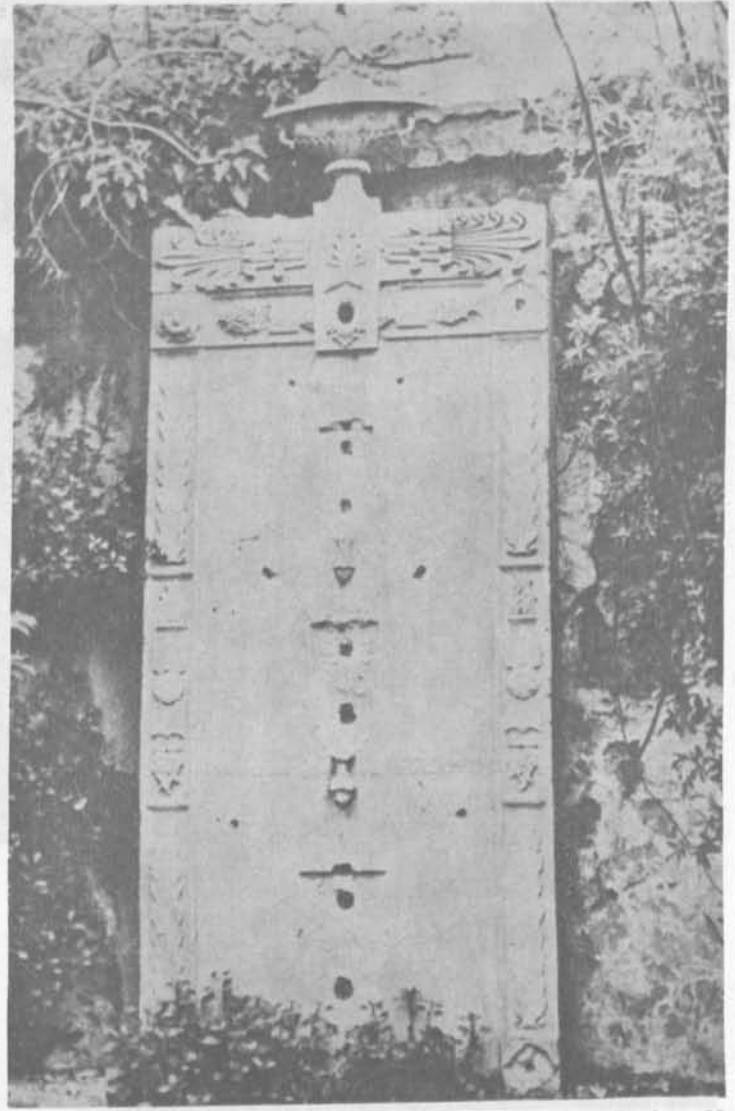
Resim : 26

Resim : 25

Resim : 28

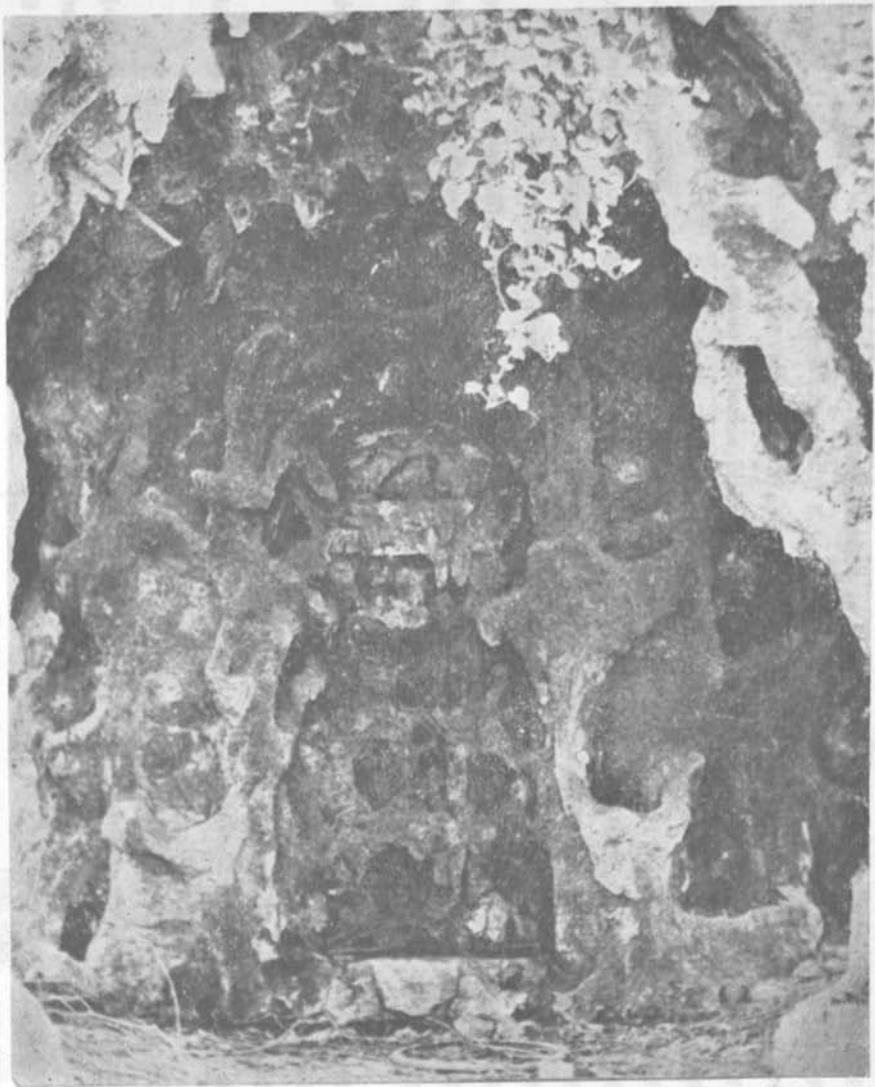
Resim : 29

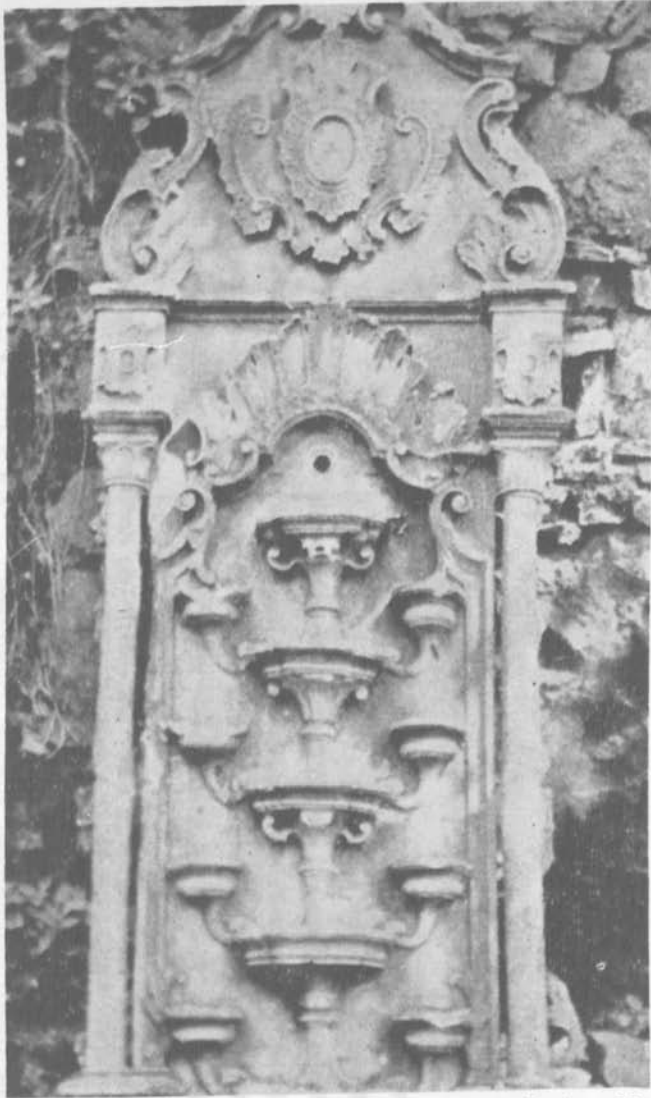
Resim : 30

Resim : 31

Resim : 32

Resim : 33

«SELSEBİLLERİMİZ» MAKALESİNİN RESİMLERİNE AİT LİSTE

- Resim 1: Antakya'da Harbiye Şelâlesi
- Resim 2: Denizli Pamukkale
- Resim 3: Pompei'de «Büyük Çeşmeli Ev»in selsebili
- Resim 4: Topkapı Sarayı'nda Sultan III. Murad Köşkü'nün selsebili (S. Hakkı Eldem'den)
- Resim 5: Topkapı Sarayı'nda Sünnet Köşkü'nün pencere içi selsebillerinden biri (S. Hakkı Eldem'den)
- Resim 6: Topkapı Sarayı'nda Sünnet Köşkü'nün pencere içi selsebillerinden bir diğeri (S. Hakkı Eldem'den)
- Resim 7: Paris Versailles Sarayı'nın «Zafer Takı Korusu»nda kaskadlar («Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi» isimli kitaptan)
- Resim 8: Marsilya'da Longchamps Şatosu'nun bahçesindeki kaskadlar
- Resim 9: Beylerbeyi'nde Selim Paşa Yalısının bahçesindeki selsebil (S. Hakkı Eldem'den)
- Resim 10: Kağıthane'de Sadabad Sarayının bahçesindeki selsebil
- Resim 11: Topkapı Sarayı'nda Yalı Köşkü'nün önündeki selsebil (D'Ohsson'dan)
- Resim 12: Palermo'da Saray Kilisesi'nin tavanındaki selsebil resmi (Ugo Monneret de Villard'dan)
- Resim 13: Diyarbakır Artuklu Sarayının selsebili (O. Aslanapa'dan)
- Resim 14: Mardin Marufiye Medresesi'ndeki selsebil (Foto Diclé'den)
- Resim 15: Beşiktaş Sarayı'nda Çinili Köşkün selsebili (Catenacci'den)
- Resim 16: Kasımpaşa'da Tersane Sarayı'nın Has Oda Köşkü'ndeki selsebil (Gudenus'tan)
- Resim 17: Kağıthane'de Sadabad Sarayının bahçesindeki selsebilli çeşme (S. Hakkı Eldem'den)
- Resim 18: Topkapı Sarayı'nda Hünkâr Hamamının selsebili (Goodwin'den)
- Resim 19: Çubuklu'da Halil Edhem Bey Yalısının bahçesindeki selsebil (S. Hakkı Eldem'den)
- Resim 20: Çubuklu'da Halil Edhem Bey Yalısının bahçesindeki diğeri selsebil (S. Hakkı Eldem'den)
- Resim 21: Üsküdar'da Serasker Hüseyin Avni Paşa Yalısının bahçesindeki selsebil
- Resim 22: Tuzla'da Zeyyad Ebu Ziya Bey Yalısının bahçesindeki selsebil (İ. Tunay'dan)
- Resim 23: Kuruçeşme'de Muhsinzade Yalısının bahçesindeki çeşmeli selsebil (S. Hakkı Eldem'den)
- Resim 24: Kuruçeşme'de Muhsinzade Yalısının bahçesinde barok üslûpta yapılmış diğeri bir selsebil
- Resim 25: Kuruçeşme'de Muhsinzade Yalısının bahçesinde barok üslûpta yapılmış kuşlu selsebil (S. Hakkı Eldem'den)
- Resim 26: Kuruçeşme'de Muhsinzade Yalısının bahçesinde ampir üslûbunda, yapılmış kuşlu selsebil
- Resim 27: Üsküdar'da Tuğrakeş Recai Bey Yalısındaki selsebil (S. Hakkı Eldem'den)
- Resim 28: Beylerbeyi Sarayı'nda Mermer Köşkün selsebillerinden biri (S. Hakkı Eldem'den)
- Resim 29: Yeniköy'de Tıngır Efendi Yalısının bahçesinde ampir üslûbunda yapılmış selsebil (S. Hakkı Eldem'den)
- Resim 30: Konya Mevlânâ Dergahı'ndaki selsebil
- Resim 31: Bebek'te Reisülküttap Mustafa Efendi Yalısının kütüphanesindeki selsebil (Goodwin'den)
- Resim 32: Yeniköy'de Tıngır Efendi Yalısının bahçesinde selsebilli suni mağara (S. Hakkı Eldem'den)
- Resim 33: Kuzguncuk'ta Feti Paşa Yalısının bahçesinde barok üslûpta yapılmış selsebil (S. Hakkı Eldem'den)

**OSMANLI SARAY
SANATI
ÜSLÜBUNDAKI
KILIMLERDEN YENİ
İKİ ÖRNEK**

Türk kilim sanatı, iki ayrı üslûbun verisi olan kilimlerin çeşitliliği ile zenginleşir. Türk halk sanatının geometrik örnekli kilimleri yanında, tamamen natüralist bitki motifleri ile bezenmiş olan kilimler farklı bir üslûbun örneklerini ortaya koyarlar. Türk halk sanatına bağlı olan geleneksel geometrik örnekli kilimlerin günümüze dek süregelen canlılığı karşısında, Osmanlı Saray Sanatı'na bağlanan bitkisel motifli kilimler, devrini tamamlamış olan bir üslûbun zenginliğini aksettirirler. Yeni bir araştırma konusu olan bu üslûptaki kilimlerden tespit edebildiklerimiz henüz bir düzineyi geçmemektedir¹. Nicelik bakımından henüz az olmasına rağmen, nitelik bakımından büyük bir çeşitlilik gösteren bu gruba giren kilimlerden bir tane daha bulmamız sevindirici olmuştur. Kilim, 1979 yılı Haziran ayında yaptığımız bir inceleme gezisi sırasında, Amasya'nın Gümüşhacıköy'e bağlı Gümüş kasabasında, Yörgüç Paşa Camii'nde bulunmuştur. Kilim halen caminin kadınlar mahfilinde, Vakıflar İdaresince toplattırılmış olan eski halı ve

1) Osmanlı Saray Sanatı'na bağladığımız natüralist motifli kilimler, ilk defa tarafımızdan yazılan birkaç makalede tanıtılmıştır. İlk defa, 1961 yılında yaptığımız bir inceleme gezisi sırasında Divriği Ulu Camii'nde bulduğumuz kilim parçasını tanıtan yazımız 1963'te yayınlanmıştır. Ş. Yetkin, «Zwei Türkische Kilims», Boit-räge zur Kunstgeschichte Aslens (In Memoriam E. Diez), İstanbul, 1963, s. 182 - 192. Konya Mevlâna Müzesi'nde, Selçuklu devri olarak teşhir edilen bir kilimin de Osmanlı Sarayı Sanatı grubuna giren kilimlerden olduğu da bu makalede belirtilmiştir. Daha sonra Kütahya Hisarbey Camii'nde birbirinin aynı iki kilim ve Topkapı Sarayı Müzesi'nde de bu gruba giren bir kilim seccade bulmamız konuyu genişletmemizi sağlamıştır. Dört kilimi toplu olarak tanıtan bir makalemiz yayınlanmıştır. Ş. Yetkin, «Türk Kilim Sanatında Yeni Bir Grup - Saray Kilimleri», Belleten, XXXV, 138, Ankara, 1971, s. 217 - 227. Divriği Ulu Camii'nde bulunan beş kilimi de gene Belleten'de yayınladık. Ş. Yetkin, «Divriği Ulu Camii'nde Bulunan Osmanlı Saray Sanatı Üslûbundaki Kilimler», Belleten, XLII, 165, Ankara, 1978, s. 53 - 82. Aynı makale, Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Ankara, 1978, s. 428 - 443'de yayınlanmıştır. Bu kitapta Sayın Belkıs Acar tarafından gene Divriği Ulu Camii'nde bulunan çok küçük ve pek harap bir kilim parçası da tanıtılmıştır. B. Acar, «Divriği Ulu Camii'ndeki Halı ve Kilimler», aynı eser, s. 222 ve res. 83.

Prof. Dr.
Şerare YETKİN

kilim yığını içinde muhafaza edilmektedir² (Resim 1).

Kilim canlı ve parlak renkleri ve natüralist motifleri ile hemen dikkatimizi çekmiştir. Anadolu'nun küçük bir kasabasının büyük camiinde rastladığımız kilimi bu makalemizde tanıtıyoruz. Kilim bu gruba giren kilimlerin ekserisinde olduğu gibi oldukça büyük ebaddadır. Ebadı 5.82 x 3.92 m dir.

Çözgü iplikleri kahverengi ve beyaz renkte çok ince iki yün iplikten bükülmüştür. Örneği veren atkı iplikleri ise, kırmızı, beyaz, koyu ve açık mavi, yeşil ve sarı renkte ince bükümlü yündendir. Zemin ve bordürlerinde büyük yırtık, delik ve noksanlar olmasına rağmen kilimin büyük bir kısmı sağlam durumdadır. Renkleri gayet parlak ve canlıdır. Kilimin zemini 3.70 x 5.35 m olup kırmızı renktedir. Kırmızı renkteki zemin üzerinde bir kökten çıkan yeşil renkte çifte dalların, kaydırılmış eksenler üzerinde sonsuza doğru sıralanmasından meydana gelen çözümlü bir baklava şeması kompozisyonu ortaya koyar. Yeşil renkte çifte dalların çıktığı kök kısmı beyaz, mavi, sarı dolgulu bir kıvrımla belirtilmiştir. Bu kısımdan ayrıca iki tarafa doğru çıkan kısa birer sapçık, sarı, beyaz, mavi küçük birer çiçek gıncası ve yaprak taşır. Asıl örneği oluşturan çift dallardan birinde, bir sağa, bir sola doğru çıkan kısa sapçıklar üzerinde koyu ve açık mavi, sarı, kırmızı dolgulu iri karanfiller ve bir lüle gıncası yer alıyor. Dalın ucundan ise mavi, beyaz, kırmızı, sarı dolgulu üç dilimli çiçeklerle son bulan sapçıklar çıkıyor. Diğer tarafa doğru çıkan dal üzerinde ise, küçük bir sap üzerinde iri bir karanfil bulunuyor. Bu dal ucu gene kısa saplar üzerindeki küçük çiçeklerle son buluyor. Kompozisyonu veren bu çifte dalların oluşturduğu baklavaların ortalarına rastlayan boşluklarda, karşılıklı gelen iki iri karanfilin arasına yerleştirilmiş olan yeşil bir sap üzerinde, sarı, beyaz, mavi dolgulu ve çifte yaprakçık üzerinde üç dilimli bir çiçek gıncası yer alıyor. Boşluğu dolduran bu uzun dik saplı çiçek mo-

tifi, bütün kilim boyunca, kaydırılmış eksenler üzerinde aynı dik istikameti belirtecek şekilde sıralanıyor.

Bordür, bütün bu gruba giren kilimlerde görüldüğü gibi, çok geniş olup, birkaç sıra şeritten oluşuyor (Resim 2).

I. bordür, 6 cm olup, yeşil zemin üstüne beyaz bir zencirek motif taşıyor. İçinde yeşil, kırmızı dolgular ortalarında sarı benekler vardır.

II. Bordür 4 cm lik kırmızı bir şerittir. Bu kırmızı şerit asıl zeminin kırmızısı ile beyaz zencirek motifli bordürün belirginliğini sağlar.

III. bordür, esas bordürdür. 17 cm olup mavi renkte zemin üstünde, sarı renkte altı dilimli iri rozetleri taşıyan kırmızı renkte bir dalın aşağıdan ve yukarıdan kıvrılarak rozetleri bağlamasını verir. Rozetlerin ortası kırmızı renkle bölümlenmiştir. Ayrıca kırmızı dalların ortalarındaki kalın kısımlarından aşağı ve yukarı doğru kıvrılarak çıkan iki koyu mavi sap ince yapraklarla son bularak rozetlere doğru uzanır.

IV. bordür, 13 cm genişliğinde olup, yeşil renkte zemin üstüne, sarı bir şeritle konturlanmış üç dilimli kırmızı renkte palmetlerin sıralandığı dış bordür şeritidir. Palmetlerin alttan birleştiği kısımlarda sarı benekler vardır.

V. bordür, 7 cm olup iki tarafından ince kırmızı birer şeritle çerçevelenmiş sarı renkte düz bir şerittir. Mazgallı bordürle birlikte, bütün bu gruba giren kilimlerde olduğu gibi sadece kilimin iki dar kenarını taçlandırmaktadır.

Burada tanıttığımız yeni bulunan kilim, Osmanlı saray sanatı üslubu içinde yerini alır. Bu gruba giren kilimlerle ortak özellikleri vardır. Örneklerin bitkisel olması ve kilim zemininde sonsuza uzanması en belli başlı benzerliğidir. Kompozisyon bakımından ise bu grubu zenginleştiren yeni bir desen ortaya koymuştur. Tamamen yünden yapılmıştır. Fakat çöz-

2) Divriği Ulu Camii'ndeki kilimler, İstanbul Vakıflar Müzesi'ne getirilmiştir. Kütahya ve Gümüş'deki kilimlerin de bu müzeye getirilmesi gerektiğini ilgililere hatırlatırız.

gü ipliklerinin, kahve ve beyaz renkte iki yün iplikten bükülmüş olması dikkat çekicidir. Örneği veren renklerin uyumu ise diğer kilimlerde olduğu gibi gayet başarılıdır. Natüralist motiflerin detaylarını ortaya koyan renkte dolguları vardır. Diğer kilimlerde de aynı renk uyumu görülmektedir. Osmanlı Saray Sanatı üslûbu içinde yer alan bazı kilimlerde madalyon vardır. Bazılarında ise sadece bitkisel motiflerin zemin üzerinde sonsuz sıralanması görülür. Yukarıda tanıttığımız bu yeni kilimde ise madalyon yoktur. Tekrarlayan motifler zemin üzerinde sonsuzluk prensibine göre yerleştirilmiştir. Bordürü ise palmetli geniş şeritin iki kısa tarafı taçlandırması ile diğer kilimlerin bordürü ile benzerlikler gösterir. Böyle palmet sıralarının bordür şeritlerinde kullanılması bütün bu gruba giren kilimlerde çeşitli şekillerde görülür. Dar ve geniş bordürlerde en çok kullanılan bordür şeklidir. Ancak bu yeni bulunan kilimdeki esas bordürde görülen kıvrık dallı iri rozetli bordür yeni bir görünüşdür. Daha çok halılarda görülen bir bordür şeklidir.

Kilimin Osmanlı Saray Sanatı içinde de yeri belirgindir. Devrin diğer eserlerinde görülen üslûp bütünlüğünü aksettirir. Özellikle kaftan kumaşlarında görülen bir desen özelliği vardır. Ayrıca devrin çini levhalarında ve özellikle İznik tabaklarında böyle bir kökten çıkan çifte dal üzerinde natüralist bitkisel motiflere pek sık rastlanır.

Kilim, bu gruba giren bütün kilimlerde olduğu gibi, Osmanlı saray sanatının XVI. yüzyılda başlayıp, XVII. yüzyıl boyunca çeşitlenerek zenginleşen natüralist üslûbu içinde yer alır³. Böyle bir kökten çıkan çiçekli dallara XVI. ve XVII. yüzyıl İran kumaşlarında da rastlanmaktadır. Fakat bu kilimde görülen motifler, kilim tekniğinin imkânlarına rağmen gene de bir lâle, bir karanfil olduğunu belli etmektedir. Zengin detaylarla natüralistlikten uzaklaşmış değildir.

Henüz yeni bir araştırma sahası olan bu kilimlerden tespit edebildiklerimizimizin hepsi aynı üslûba girmekle bera-

ber örneklerin kompozisyonu bakımından birbirlerine benzemeyen çeşitlilik gösterirler. Bu makalede tanıttığımız bu yeni bulunan kilim ise, değişik örneği ile bu grubu zenginleştirmektedir.

Kilimin Vakıflar idaresince, bir an evvel bulunduğu camiden alınarak İstanbul'da yeni açılan Vakıflar Halı Müzesine konması dileğimizdir⁴.

Ingolstadt'daki Bayerisches Armeemuseum'da Bulunan Kilim

Bu makalede tanıttığımız yeni kilimin yakın bir benzeri Almanya'da Baviera bölgesinde küçük bir şehir olan Ingolstadt'daki müzede bulunmaktadır (Resim 3-4). Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi 1979 yılı 3-7 Eylül tarihinde Münih'te yapılmıştır. Bu kongre münasebeti ile Ingolstadt'daki şatoda kurulan Baviera Askerî Müzesi'nde, bölgenin müzelerinde bulunan çeşitli Osmanlı eserlerini, özellikle harp ganimetlerini toplayan bir

3) Bu gruba giren kilimlerin tarihlendirilmesi bakımından kesin dayanaklar da tamir kitabeleri olmaktadır. Kilimlerin bulunduğu camilerde 16. yüzyılın ikinci yarısında yapılan tamirlerden sonra, kilimlerin bu camilere konmuş olacağı da belgelenmiş olmaktadır. Divriği Ulu Camii (1228/29 626), Y. Önge - I. Ateş - S. Bayram, Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Ankara, 1978. s. 37 1565/66 (Hicri 973), Kanunî Sultan Süleyman minaresinin yapılmasını emretti /kitabe/. s. 55 - 56 Kanunî Sultan Süleyman'ın camideki onarım ve inşa faaliyetleri : batı duvarının, bu bölümdeki tonozlar askıya alınarak yeniden inşası, doğu duvarındaki taş kaplamanın kısmen yenilenmesi, payelerin taş kılıflara alınması, kuzey - batı köşedeki payandanın üzerine minarenin inşası; Gümüş Yörgüç Paşa Camii (1429/30 833), Hüseyin Hüsameddin (Yasar), Amasya Tarihi, I. cilt, İstanbul, 1909 - 1912 (1327 - 1330). s. 358 Yörgüç Paşa'nın inşa ettirdiği caminin harap durumda olmasından, sadrazam Rüstem Paşa 1560/61 (Hicri 968) yılında camiyi yenileyerek bir de minare inşa etmiştir. Duvarları da çini ile kaplandığından camii, Çinili Camii adı ile anılmıştır; Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1297 - 1299 696 - 699), Yusuf Akyurt, «Beyşehir Kitabeleri ve Eşrefoğlu Camii ve Türbesi», Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, IV, İstanbul, 1940, s. 91 - 129. s. 113 1574 (Hicri 982) yılında «vezir-i sultanî» nin oğlu Mustafa Bey'in mihrap önü kubbesinin hemen kuzeyine inşa ettirdiği, natüralist üslûpta boyalı nakışlı ahşap müezzin mahfili /kitabe/. s. 119 Caminin hemen yanına inşa edilmiş olan 1561/62 (Hicri 969) tarihli türbe /kitabe/.

4) Kilimin resimlerini çeken ve ölçülerini alan asistan arkadaşlarımız Tanju Cantay ve Baha Tanman'a teşekkürlerimi tekrarlarım.

sergi açılmıştır. Bu müzeye yaptığımız gezi sırasında otağın altına serilmiş olan büyük bir kilimi sevinçle gördük. Kilim, yukarıda tanıttığımız kilimle benzerlik gösteren ve Osmanlı Saray Kilimleri üslûbunda bir kilimdir. Bazı renk ve desen farkına rağmen, Gümüş'de bulduğumuz kilimin en yakın benzeridir. Kilim üzerindeki incelememizi oldukça kısa bir zamana sığdırmak zorunda kaldık. Ancak genel bir tanıtım yapabildik. Müzenin bu sergilerle ilgili katalogunda kısa bir bilgi vardır⁵⁾. Kilimin 4.80x5.80 m olarak ebadı belirtilmiştir. Envanter numarası 1855 dir. Ayrıca kilimin altına serildiği muhteşem çadır ise, sadrazamın kabul çadırı olup, 1687 de II. Mohaç savaşında Kurfürst Max Emanuel tarafından ganimet olarak alınmıştır. Önemli olan Mohaç savaşı sırasında harp genimeti olarak alınan muhteşem çadırla birlikte teşhir edilmesidir. Saray sanatı üslûbunda olan kilim, ancak böyle bir otağın yer döşemesi olabilirdi. Kilim, devir bakımından çadırla üslûp birliği göstermektedir. Kilimin değerlendirilmesinde bu kullanış yeri yardımcı olmaktadır. Kilimin durumu iyidir. Renkler parlak ve canlıdır. Sadece zemin ve bordürde bazı kısımların dikilmiş olduğu belli olmaktadır.

Kilimin çözümleri tabii beyaz yündür, çift büklümlüdür. Örneği veren atkı iplikleri de yün olup, kırmızı, koyu yeşil, açık ve koyu mavi, sarı, kahverengi ve beyaz renkleri kullanılmıştır. Zemin beyaz renktedir. Bir kökten çıkan çifte dallı bitkisel motifler, aynı eksen üzerinde, kilim boyunca sonsuza uzanır. Zemin örneğini, kahverengi bir kökten çıkan, biri kısa, diğeri uzun iki sapın taşıdığı karanfil, lâle, sümbül gibi bitkisel motifin zemin üzerinde sıralanışı oluşturur. Dallar her sırada hep aynı yöne kıvrılmıştır. Kompozisyona aynı motifin basit sıralanması hâkimdir. Koyu yeşil saplardan kısa olanı sarı - kırmızı dolgulu iri bir karanfil taşır. Uzun saptaki ise sarı, kırmızı, mavi rozetler ve sivri yapraklıklarla yükseleli, üç sümbülle sonuçlanma görülür.

Bundan zıt istikamete çıkan kısa bir sapçık, iri bir lâleyi taşır. Lâlenin dolguları, her sırada kırmızı sarı ve mavi - sarı olarak değişir.

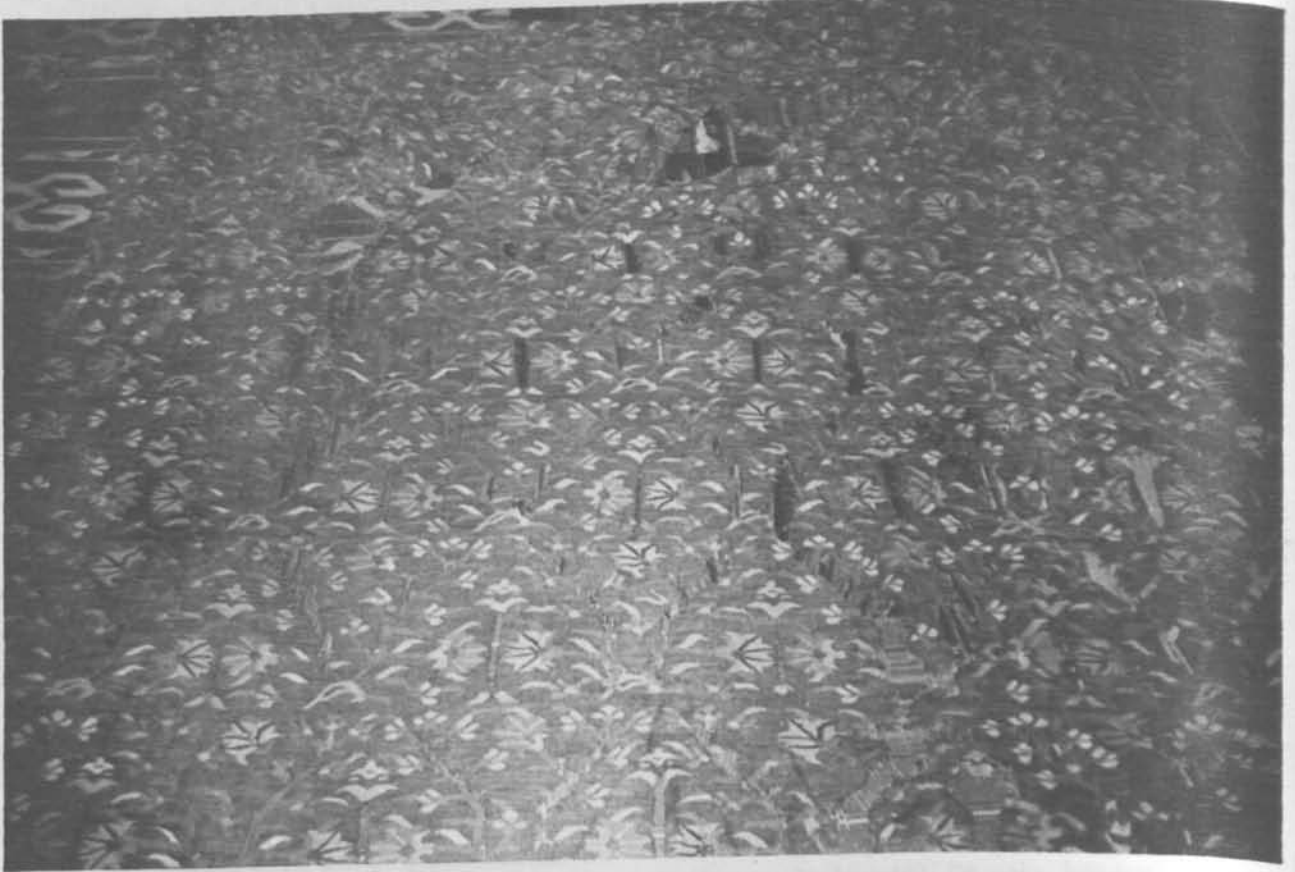
Kilimin bordürü oldukça geniş olup üç şeritten oluşmuştur. Zemini çevreleyen içteki bordür, 6 cm olup sarı - kırmızı sivri dişli zikzaklı bir şerittir. Esas bordür kırmızı zeminli olup 15 cm genişliktedir. Koyu mavi kıvrık bir dal üzerinde sarı iri rozetler sıralanmıştır. Rozetlerin içi kırmızı ve kahverengi çizgiler ve beneklerle bölümlenmiştir. Ayrıca açık yeşil renkte küçük yapraklı iki sap, ortası sarı dolgulu mavi dallara doğru çıkarak kıvrılır. Rozetleri bağlayan ikinci bir kıvrık dal görünümündedir. Köşelerde, bir rozet tam köşeye yerleştirilerek başarılı bir dönüş sağlanmıştır. En dıştaki bordür 10 cm genişliğinde olup, koyu yeşil renkte zemin üzerinde, etrafları sarı konturlu kırmızı renkte üç dilimli palmetler sıralanmıştır. Palmetleri alttan bağlayan sarı şerit benekleri taşır. Sadece kilimin bir dar kenarında, karşılıklı iki uçta, köşeye yakın yerde birer lâle motifi, palmetler arasında yer alır. Bu palmetli mazgal şeridi, bu gruba giren kilimlerdekinin aksine, kilimin dört tarafını da çevreler. Esas bordürdeki iri rozetli kıvrık dal sistemi, Gümüş'deki kilimin bordürünün benzeridir. Zemin süslemesi ise çifte dallı natüralist çiçekleri ile benzer motiflerdir. Kompozisyonda ise, dalların dik eksenler üzerinde aynı istikamete sıralanması ile farklılık salanmıştır. Ingolstadt'daki müzede bulunan kilim, Gümüş'deki camide bulunan kilimle benzerliklerinin olmasına rağmen, gene de renk ve kompozisyon farklılığı ile bu gruba giren kilimlerin çeşitliliğini belgeler. Kompozisyon düzenindeki basit sıralama ile kumaş ve işleme-

5) Osmanisch - Türkisches Kunsthandwerk aus süddeutschen Sammlungen, München 1979, Abb. 1, s. 25. Katalog no. 166, s. 143.

Ingolstadt Müzesi'ndeki kilimin renkli resimlerini göndermek lütfunda bulunan Amerika'daki arkadaşım Sayın Prof. W. Denny'ye ve İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi öğretim üyesi Sayın Prof. Ö. Küçükerman'a teşekkürlerimi tekrarlarım.

lerdeki desenleri hatırlatan kilimin, XVII. yüzyılın sonuna doğru yapılmış olduğunu tahmin ediyoruz. Ayasofya'da I. Mahmud tarafından yaptırılan kütüphanenin çeşitli devirlere ait çinileri içinde özellikle XVIII. yüzyıl Kütahya çinilerinden bir grubun bulunduğu Hazine-i Kütüp odasındaki nişlerde bulunan ve bir kökten çıkan çiçek süslemeli çini levhalar, kilimin zemin kompozisyonunu hatırlatmaktadır. Sıralanış aynı olmakla beraber, çinilerdeki çiçeklerin kesin simetrisine karşı, kilimdeki çiçeklerde daha serbest

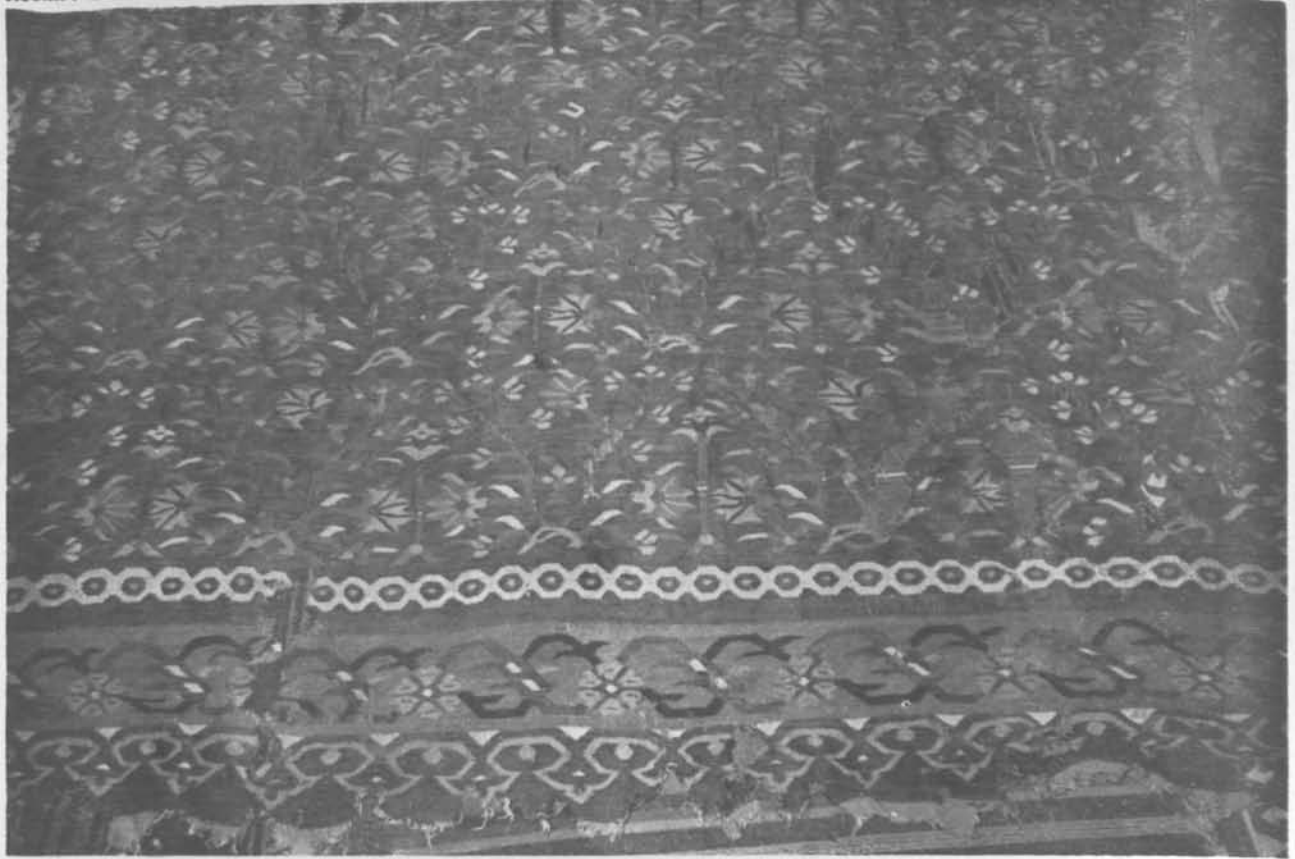
bir düzen kullanılmıştır (Resim 5). Bu kilimlerdeki gibi tek kökten çıkan çiçek desenli kilimler Balkan sanatında da görülmektedir. Özellikle Berlin - Dahlem'de Museum für Islamische Kunst'ta bulunan ve 1800 e tarihlenip, Besarabya işi olarak isimlendirilen bir kilimde benzer örnek daha şematize edilmiş olarak yapılmıştır. Kilimin Envanter No : I. 45/59 olup ölçüleri 1.10×3.20 m.dir. Osmanlı Sanatının Balkanlardaki etkisi ile şekillenmiştir (Resim 6).

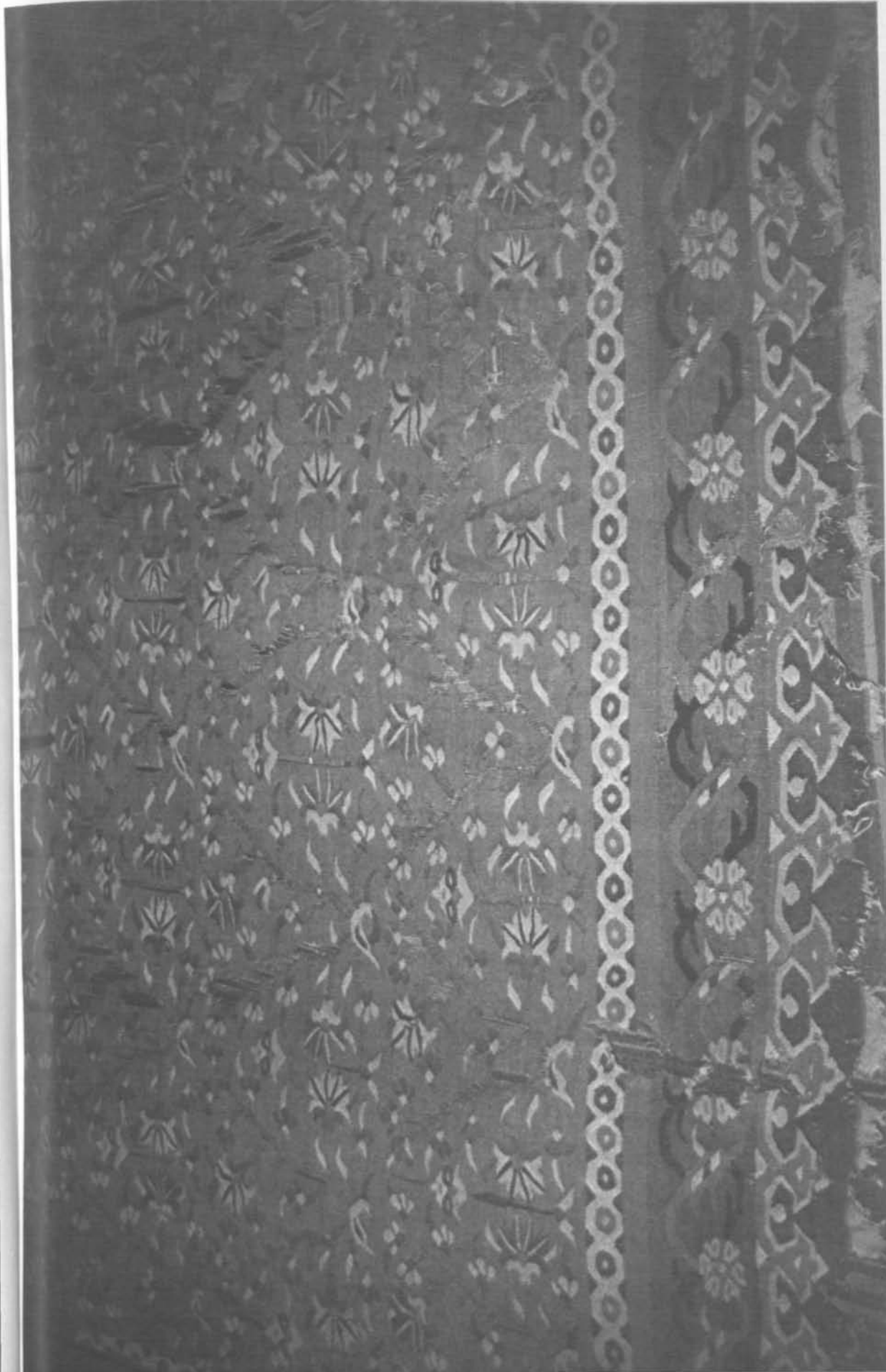

Resim : 1

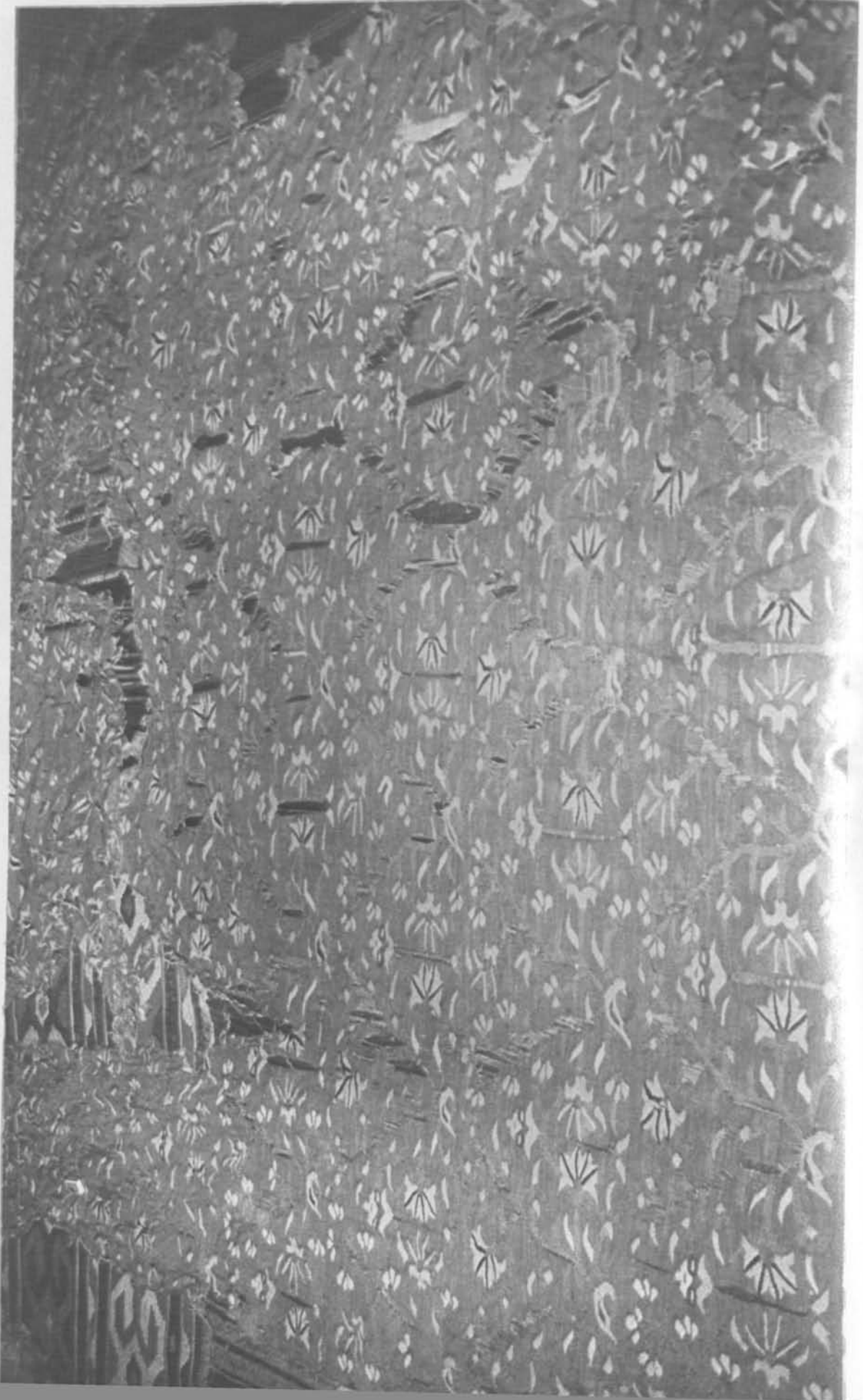
Amasya - Gümüşhacıköy - Gümüş Nahiyesinde bulunan kilimden iki detay.

Resim : 2

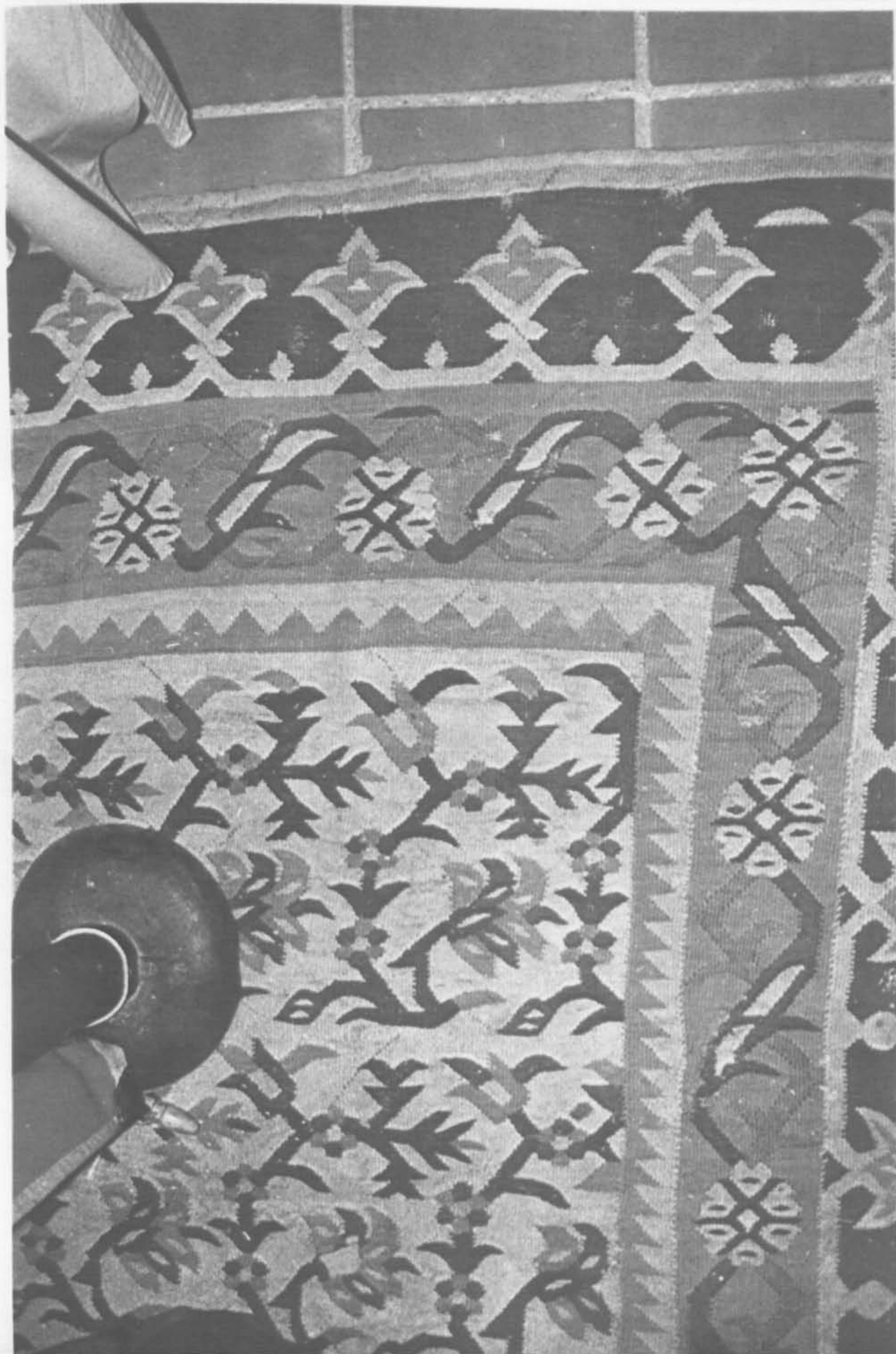

Osmanlı saray sanatı üslubundaki kilimlerden, Gümüş'te bulunan bir örnek.

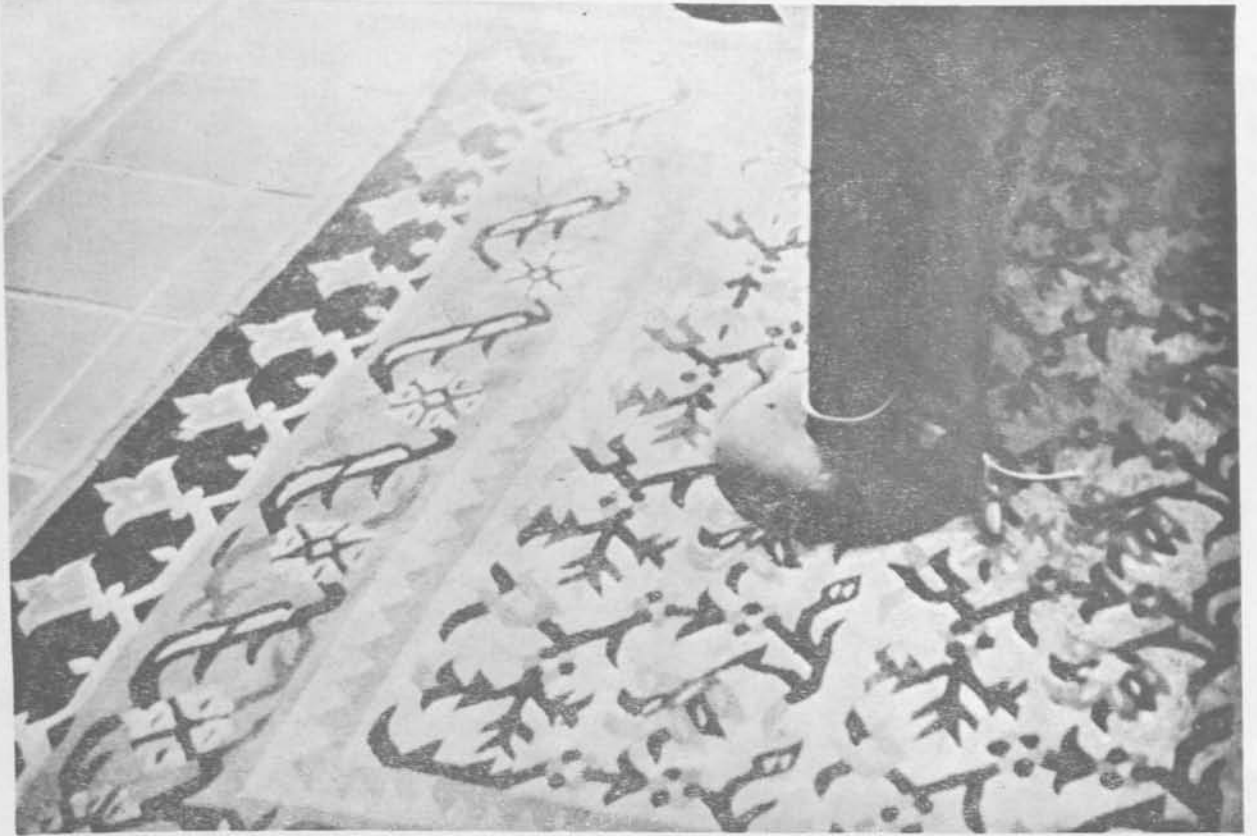
Gümüş'te bulunan kilimden bir detay.

Ingoletadt'daki kilimden bir detay.

Ingo/stadt'daki kilimden bir detay.

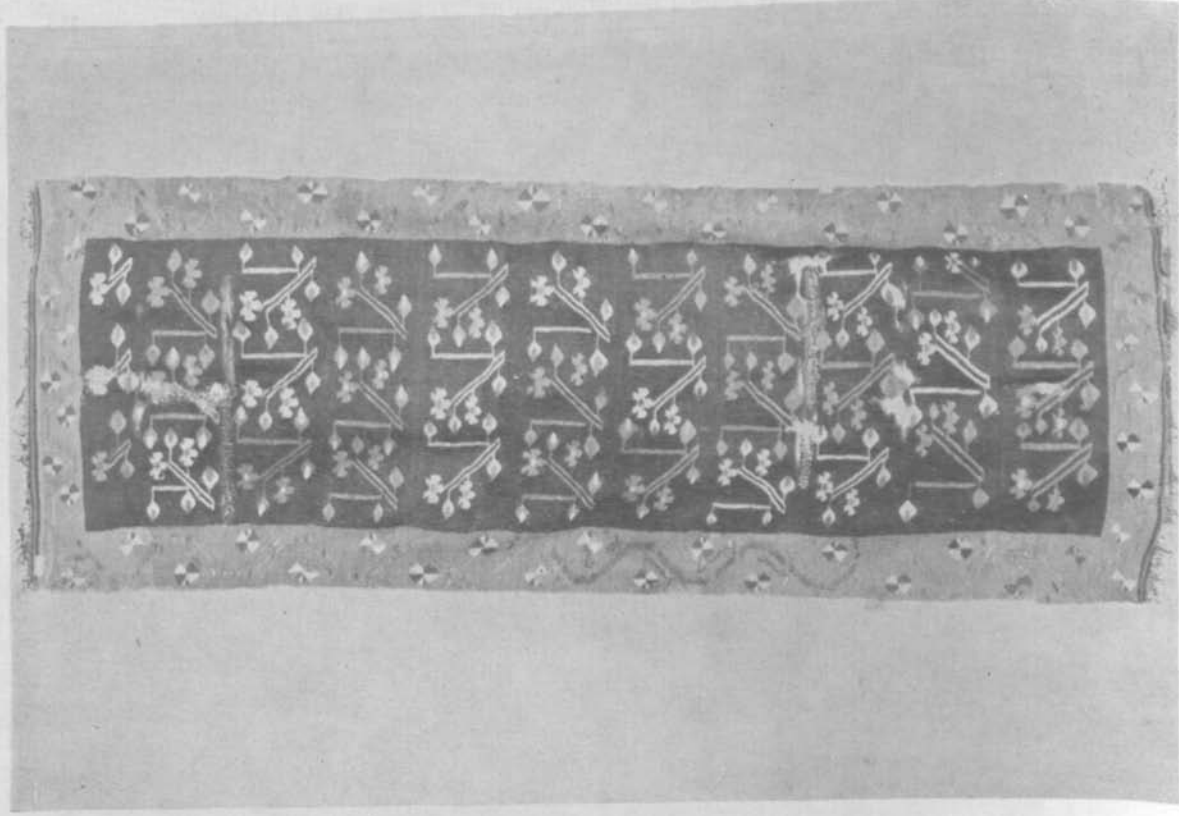

Resim : 3 - 4 Almanya'da Ingolstadt'daki müzede bulunan kilim (Enva te No : 1854)

Resim : 5 Ayasofya - Hazine-i Kütüp odasındaki çiçek süslemeli çini levhalardan bir grup.

Resim : 6 Berlin - Dahlem'de Museum für islamische Kunst'ta bulunan kilim. (Envanter No : 1. 45/59)

**İSTANBUL'DA
PIYALE PAŞA
TÜRBESİ VE
LAHİTLERİ ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA**

Doç. Dr.
Yıldız DEMİRİZ

Kaptan-ı Derya ve Vezir Piyale Paşa'nın türbesi, İstanbul'da, Kasımpaşa ile Okmeydanı arasında kendi adına yaptırdığı ve yakın zamana kadar gözlerden uzak kalan külliyesinin bir parçasıdır. Bugün külliye çevre yolundan kolaylıkla ulaşılabilir ve bugün ayakta olan cami ve türbeden başka, medrese, tekke, hamam, şadırvan gibi yapılardan meydana geliyordu⁽¹⁾. Bunlardan medrese ve tekkeden görünür iz pek de kalmamasına karşılık külliyeyle ilgili, belki de hamam olduğunu sandığımız bir yapı harap halde günümüze gelmiştir⁽²⁾.

Piyale Paşa külliyesinin mimarı tartışma konusudur. Gayet kesin bir şekilde Mimar Koca Sinan'a maleden kaynak ve yayınlar yanısıra⁽³⁾ hiçbir şekilde onun eseri olamayacağını ileri sürenler⁽⁴⁾ veya öğrencilerinin olduğunu kabul edenler vardır⁽⁵⁾. Mimar Sinan'ın eserlerinin listesini veren tezkirelerden sadece birinde, Tuhfet el-Mimarîn'de külliye zikredilmiştir⁽⁶⁾. Buna dayanarak Sinan'ın eseri olduğunu kesinlikle söylemek zor ise de büsbütün inkâr etmek de olanaksızdır. Üslûbuna ve iyi çözümlenmemiş bazı mimarî problemlere bakarak, külliye mimarının, Sinan'

- 1) Hüseyin Ayvansarayî, **Hadikatü'l - cevami**, İstanbul 1281, C. II, s. 25 - 28; Mehmet Rauf, **Mirat-ı İstanbul**, İstanbul 1314, s. 510 - 12.
- 2) Bu yapıyı ve külliyesinin diğer yapıları hakkında bazı problemleri de havi bir çalışmayı programlamış bulunuyoruz.
- 3) O. Aslanapa, **Turkish Arts and Architecture**, London 1971, s. 225; M. Sözen ve başkaları, **Türk Mimarîsinin gelişimi ve Mimar Sinan**, İstanbul, 1975, s. 186 da bu fikri benimsenler.
- 4) E. Egli, **Sinan, der Baumeister osmanischer Glanzzeit**, Zürich 1954, s. 126 da Sinan'ın eseri olmasının niç bir şekilde bahis konusu olmadığını kesin bir dille söyler.
- 5) A. Stratton, **Sinan**, London 1972, s. 247 de yardımcılarının eserine Sinan'ın sahip çıkmakla suçlanmış olabileceğini, Piyale Paşa Camii'yle ilgili olarak söyler.
- 6) A. Batur, «Sinan'a ait yapıların listesi», **Mimarlık**, Kasım 1967, s. 38; S. Güvenal, **Tezkirelerdeki yapı listesine göre Mimar Koca Sinan'ın eserlerinin karşılaştırılması**, İstanbul 1966 - 1967, (I. Ü. Edebiyat Fakültesi, Basılmamış lisans tezi), s. 64 ve 226 - 228.

ın yardımcılarından olduğunu ve onun gözetiminde çalıştığını kabul etmek şimdilik en akla yakın gelen yoldur.

Türbenin Mimarisi :

1578 de ölen Piyale Paşa'nın (?) türbesi, caminin haziresinde, kible duvarına yakın bir yerde bulunmaktadır. Türbedeki sanduka ve lahitler, sağ yanları kibleye bakacak şekilde yerleştirilmiştir ve yapının eksenine uymazlar. Bundan da yapının kible yönünden biraz sapmış olduğu anlaşılmaktadır.

Türbe bugün düzgün kesme küfeki taşından, sade bir sekizgen yapıdan ibarettir. Sekizgen kasnak üzerine oturan kubbesi ile birlikte türbe oldukça basıktır. Toplam yüksekliği genişliğini aşmaz. Gerek duvarlar, gerekse kasnak, sade profilli bir kornişle sınırlandırılmıştır. İki katlı bir cephe düzeni içinde üstte her yüzeyde sivri kemerli, alçı şebekeli birer pencere, aşağıda ise sivri hafifletme kemerleri altında basit mermer söveli dikdörtgen pencereler vardır. Alt kat pencerelerin demir parmaklıkları orijinal veya orijinalinin benzeri olmalıdır. Girişin sağ ve solundaki duvarlarda alttaki pencerelerin yerini dolaplar aldığından buralarda açıklık yoktur. Duvara göre hafif çıkıntılı girişte, basık bir hafifletme kemeri, kapının nöbetleşe gri ve beyaz mermerden basık kemeri üstünde yer alır. Söveler beyaz mermerden ve sadedir. İç yanlarındaki basit birer rozet burada tek bezemedir.

Türbenin içi de çok sadedir. Kubbe eteğinde ve kasnaktaki basit silmelerden başka hiçbir şey iç mimariyi hareketlendirmez.

Yapının aslında bu kadar basit olmadığı anlaşılıyor. XX. yy. başlarında çekilmiş resimlerde türbenin çevresinde ince silindirik sütunlara dayanan, düz atkı üzerinde ahşap çatılı, kiremit örtülü bir revak görülmektedir⁽⁸⁾. Bu revakın sütunlarının XVI. yy. a ait olmadıkları kolaylıkla anlaşılabilir. Bunlar, bu-

gün caminin dış galerilerinin üst katında bulunan sütunların benzerleridir ve türbe çevresinde kırık parçaları bolca görülebilir. Özellikle başlıklar klasik Osmanlı üslubunda değildir. Bu bakımdan eski fotoğraflarda görülen revakın orijinal olmadığı kesinlikle söylenebilir. Ancak, türbenin ilk yapılışında da revaklı olduğunu gösterebilecek başka izler de vardır. Türbenin çevresinde, duvardan 1.77 m. uzaklıkta küfeki taşından bir stilobat üzerinde sütun kaideleri vardır. Bunlar, köşelerde özel biçimde birer, aralarda ise ikişer olmak üzere yerleştirilmiştir. Üzerlerinde sekizgen sütunlar için ve korkuluklar için yerler vardır. Korkuluk yeri her kaidenin iki yanında, kapı karşısındaki iki kaidede ise tek yandadır. Bu izler, aslında silindirik değil, sekizgen sütunların kullanıldığını göstermektedir ve zaten hazirede sekizgen sütun parçaları pek çoktur. Bunlar ilk bakışta mezar taşı sanılabilişse de hiçbirinde yazı veya bezeme bulunmaması bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Sütunların ölçüleri kaidelerdeki izlere tamamen uymakta ve yukarıya doğru incelindikleri görülmektedir.

Ayrıca türbe duvarında üst pencerelerin hemen altındaki taş dizisi ötekilere göre daha dar ve yenidir. Burada aslında kurşun derz izi olduğu ve türbe revaksız restore edilirken bu izin kapatıldığı anlaşılmaktadır. Fakat alt pencerelerin ve kapının üst hizasında da çatıyı taşıyacak (L) çivilerin izleri görülebilmektedir⁽⁹⁾.

Klasik Osmanlı sanatında çepeçevre veya yalnız giriş cephesi revaklı tür-

7) Piyale Paşa'nın hayatı, kimliği ve yaptığı savaşlarla ilgili geniş bilgi için bk. Ş. Turan, «Piyale Paşa» madd., *İslâm Ansiklopedisi*.

8) Halil Ethem (Eldem), *Camilerimiz*, İstanbul 1933, s. 45; ay. yazar *Nos mosquées de Stamboul*, Fig. 56; G. Martiny, «Die Piale Pascha Moschee», *Arts Islamica*, III, 1936, Fig. 33.

9) Türbe mimarisindeki teknik meseleleri aydınlatıcı bilgileri için Y. Mimar Doç. Dr. Yılmaz Önge'ye teşekkür ederim.

belerin bulunduğu dikkate alınırsa bu türbenin de ilk yapılışında revaklı olmaması için hiçbir sebep yoktur. Ancak, revakın Kanunî Sultan Süleyman'ın türbesindeki gibi kemerli olması için yapımın yüksekliği yetersizdir. Bu yüzden ilk revakın da, XVIII. yy.a ait olduğunu sandığımız revak gibi düz atkılı, ahşap çatılı, fakat kiremit değil kurşun örtülü olduğunu kabul edebiliriz. Bu duruma göre yapı şu üç değişik şekilde karşımıza çıkmaktadır⁽¹⁰⁾:

a) 1578 deki ilk durumda sekizgen sütunlar üzerinde düz atkılı revakla çevrili, revakın altında kalan kısımları sıvalı, üst kısımlarda kesme düzgün küfeki taşlarının açık bırakıldığı, kubbesi kurşun kaplı yapı. Sütun başlıklarının bu döneme ve caminin bazı yerlerindekiyle uygun olarak baklavalı; ahşap kapı, pencere ve dolap kapaklarının da bugünkülerden farklı, daha klasik üslûpta ve kaliteli olacağını tahmin edebiliriz.

b) Yapının çekirdeği aynı kalmakla birlikte ahşap revakın yıkılması üzerine daha farklı teknikte bir çatısı olan revakın, tamirin yapıldığı dönemin zevkine uygun silindirik ve akantlı başlığı ile yekpare sütunlara oturduğu bilinmektedir. Bu revakın çatısı ise kiremitli idi. Bu durumu gösteren eski resimler bulunduğu gibi⁽¹¹⁾ G. Martiny'nin kesit ve planında da aynı özellikler belirtilmiştir. Martiny ayrıca sütunların caminin galerisindekilerin eşi olduğunu da belirtmiştir⁽¹²⁾. Bugünkü kapı, pencere ve dolap kapaklarının da bu ikinci dönemden kaldığını sanıyoruz. Bu dönem için XVIII. yy. teklif edilebilir.

c) Bugünkü durum: Revaksız olarak restore edilmiş sekizgen yapı.

Türbede yatanların kimliği :

Piyale Paşa Türbesinde üçü ahşap sanduka, onu mermer küçük lahit olmak üzere onüç mezar vardır. Kaynaklar bunlardan birinci sıradakilerin Piyale

Paşa ile oğluna, ikinci sıradakilerin dört oğlu ile bir kızına, üçüncü sıradakilerin iki oğlu ile üç kızına ait olduğunu bildirirlerse de isim belirtilmemiştir⁽¹³⁾. İlk sırada iki değil üç mezar bulunduğuna göre bunlardan birinin Paşa'nın eşi Gevherhan Sultan'a ait olması gerekir. İstanbul'daki türbelerin içindeki levhalar, türbeler kapatıldığı sırada kaldırılmış olup, Vakıflar Başmüdürlüğüne saklanmaktadır. Ancak bunlar karışmış harde olduklarından incelenmelerinden sonuç almak güç olacaktır. Piyale Paşa'nın eşi ve 11 çocuğunun türbede gömülü oldukları anlaşılmaktadır. Bunların isimlerini ise tesbit edemedik. Piyale Paşa 1560'daki Cerbe zaferinden sonra o zaman Şehzade olan II. Selim'in kızı Gevherhan Sultan ile evlenmiştir⁽¹⁴⁾. Doğum tarihi bilinmeyen Piyale Paşa'nın 1560 ile 1578 arasında 11 çocuğu dünyaya gelmesi biraz zayıf bir ihtimaldir. Zira, bir padişah kızı ile evli olduğuna göre ikinci evlilik imkânı da yoktur. Piyale Paşa 1526 Mohaç seferinden sonra saray hizmetine alındığında 8 - 18 yaş arasında olacağı düşünülürse, ortalama bir hesapla 1510 - 15 yıllarında doğmuş ve Gevherhan Sultan ile evlendiğinde 50 yaşına yaklaşmış olması gerekir. Buna göre çocukların hiç değilse bir kısmı bu evlilik öncesindedir diye düşünülebilir. Esasen Gevherhan Sultan öldüğünde sadece Ayşe ve Fatma adlı iki kızı hayatta idi ve emlakî bunlara geçmiştir⁽¹⁵⁾.

Türbedeki lahitlerde hiç bir yazı veya tarih bulunmadığından, bunların tarihlendirilmesinde yukarıda sözünü ettiğimiz çocukların doğum ve muhtemel ölüm tarihleri dayanak olabilir. Bunu

10) Bugünkü durumu ve eski durumları gösteren mimarî çizimleri hazırlayan ve çalışmam sırasında her bakımdan bana yardımcı olan Asistanımız Mimar Baha Tanman'a teşekkür ederim.

11) Not 8 deki yerlerde.

12) G. Martiny, ay. yerde s. 159

13) Hüseyin Ayvansaraylı, ay. yerde s. 27; Mehmet Rauf, s. 510 - 512.

14) bk. Not 7 deki yere.

15) T. Gökbilgin, **Edirne ve Paşa Livası**, İstanbul 1952, s. 501 - 502.

saptayamadığımızı göre, ancak yuvarlak bir hesapla en erken XVI. yy. sonuna ve en geç Piyale Paşa'nın ölümünden 60 yıl sonralara, yani XVII. yy. ortalarına ait olabileceklerini söyleyebiliriz. Esasen lahitlerin aşağıda inceleyeceğimiz bezemesi de böyle bir tarihlendirmeyi destekleyecek niteliktedir.

Türbedeki Sanduka ve Lahitler :

Türbedeki sanduka ve lahitleri, anonim olmaları dolayısıyla planımızda verdiğimiz numaralara göre sıra ile inceleyelim :

Sanduka 1 : Büyük ihtimalle Piyale Paşa'nın eşine aittir. Halen yeşil kumaşla örtülüdür ve bezemesizdir. Aslında değerli kumaştan veya işlemeli örtü sü bulunduğu tahmin edilebilir.

Sanduka 2 : Piyale Paşa'nın olmalıdır. Ahşap sandukanın üzeri yeşil kumaşla örtülüdür ve bezemesizdir. Aslında değerli bir örtüsü bulunduğu ve başındaki kavuğun da orijinal olmadığı söylenebilir.

Sanduka 3 : Bu ahşap küçük sandukanın Piyale Paşa'nın oğluna ait olduğu kaynaklarca belirtilmektedir.¹⁶ Örtünün öncelikler gibi gayet basit oluşundan aslında değerli bir örtüsü olduğu söylenebilir.

Lahit 4 : Üçgen alınlıklı mermer lahit. Baş ucunda kare kaideden baklavalarla boyun kısmına geçilen kavuk yer almaktadır. Kaideden ve üst kornişten esas lahde yuvarlak profil silmelerle geçilmektedir. Kabartma bezeme, dört cephedeki birer rozetten ibarettir. Yanlardakiler onikişir dilimli ve birbirinin eşi, baş ucundaki 16 dilimli ve ayak ucundaki 10 dilimli olarak farklıdır. Kabartma alçak ise de merkezlerde birer kabara şeklinde yükselme vardır. Lahdin hemen hemen bütün yüzeyi renkli kalem işi ile bezemelidir. Kornişte bir lotus-palmet frizi yer alır. Baş ucundaki

yükseltilmiş üçgen panoda ortada tanımlanması güç çiçekler ve yanlarda laleler aşağıda rozetin iki yanında simetrik olarak sümbül ve zambaklar bulunur. Ayak ucundaki üçgende ortada laleler ve yanlarda menekşeler, alt kısımda rozetin iki yanında simetrik sümbüller vardır. Sağ yanda rozetin iki tarafında içten dışa sıra ile simetrik düzende bahar açmış meyvaya ağaçları, laleler ve tanımlanması güç şemsiye çiçekler vardır. Sol yanda ise yine içten dışa sıra ile karanfil, sümbül, lale ve tanımlayamadığımız bir çiçek bulunur. Aşağıdaki boşlukları menekşe ve buhuru meyvem (siklamen) bitkileri doldurur. Tek başına alındıklarında bitkilerin tabiata uygun çizilip boyandıkları, boyutlarının ise aynı boydaki ağaç ve lale örneğinde olduğu gibi orantısız olduğu görülür. Burada esas amaç yüzeyin uygun şekilde doldurulması ve süslenmesidir. Kavuğun kaidesinde de çin bulutu ve karanfiller küçük yüzeyleri aynı şekilde doldururlar.

Lahit 5 : Üçgen alınlıklı mermer lahidin baş ucunda hotoz, ayak ucunda kaş kemer şeklinde şahide vardır. Bezemesi kabartma ve kalem işidir. Üst kornişten ve kaideden lahde geçiş yuvarlak profil silme ile yapılır. Bu silme mermer taklidi boyanmıştır. Kornişte çepeçevre kalem işi lotus-palmet frizi vardır. Baş ucunda, alınlıktaki yükseltilmiş üçgen panoda ortada gül, yanlarda laleler ve küçük çiçekler yüzeyi tamamen kaplar. Alt kısımda ortadaki kabartma 13 dilimli rozetin ortası spiral ve kabartmalıdır. İki yandaki alçak kabartma selvilerin katı çizgileriyle aradaki bahar açmış ağaçların kıvrak çizgileri arasındaki kontrast çarpıcıdır. İki yanda ağaçlarla aynı boyda laleler ve aşağıda menekşeler vardır. Ayak ucunda ortada büyük, yanlarda küçük üç kabartma rozet vardır. Ortadan dışa doğru lale, siklamen ve karanfiller simetrik düzendedir. Alınlıktaki çiçekleri tanımlamak daha zordur. Yan-

¹⁶ Not 13 deki yerde.

lardakiler karanfile benzetilebilir. Sağ cephede de simetrik olarak karnardan ortadaki dokuz dilimli rozete doğru sıra ile sümbül, adlandıramadığımız bir bitki, süsen (iris), zambak (veya armerillis), çok silik olduğu için tanımlayamadığımız bir bitki vardır. Sol yanda da dokuz dilimli rozete göre simetrik düzenlenmiş, içten dışa doğru sıra ile sümbül, lale, zambak, semsiye konumlu bir çiçek ve zambak bulunur. Silik olduğundan bu kısım da detaylar iyi anlaşılammaktadır. Başucundaki hotozda palmetli bir bezeme tacı andırmaktadır ve küçük kabarcıklar adeta kıymetli taşların yerini tutmuştur. Silindirik boyundan sekizgen yapraklı bir bölümle geçilmiştir. Sekizgen prizma gövdenin biraz aşırı bölümlerinde küçük şemseler boyanmıştır. Lahit en ilginç kısmı kuşkusuz ayak şahidesidir. İç yüzü mukarnaslı bir niş şeklindedir ve çok zarif kalem işi bir gül fidanı ile bezemiştir. Tamamen simetrik düzendeki bu bezemeye karşılık dış yüzünde daha serbest çizilmiş ve boyanmış bir bahar açmış ağaç yer alır. Çiçekleri gölgeli ve tahrillidir. Çok ahenkli şekilde yüzeyi kaplayan ağacın altında bir yanda sümbül, öbür yanda lale bitkileri boşluğu doldurur. Bu kompozisyon XVI. yy.ın ikinci yarısında özellikle çinilerde çok sevilen şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Renkler genellikle doğadakine uygundur.¹⁷

Lahit 6: Üçgen alınlıklı, kabartma ve renkli bezemeli mermer lahit. Kavuşa geçiş, kare kaideden üçgenlerledir. Kornişten ve kaideden esas lahite geçiş, yuvarlak profilli silmelerledir. Kornişteki kalem işi bezeme, başlı-ayaklı tekrarlanan mızrak ucu motifinden bir sudur. Profiller mermer taklidi boyanmıştır. Başucunda alınlıktaki üçgen panoda ortada bir sümbül, simetri eksenini teşkil eder. İki yanında çuha çiçeği ve gül gıncası bulunur. Alt bölümde 15 dilimli rozetin iki yanında birer gül fidanı ve birer sümbül simetrik yerleştirilmiştir. Ayak ucunda alınlık sınırlandırılmamıştır. Oniki dilimli rozetin yukarısında karanfil, iki

yanda ise süsen (iris) ve lale bitkileri simetrik düzendedir. Sağ yanda ortada bir hançer ve iki uçta birer lale kabartması vardır. Hançerin bir sembol olduğu düşünülebilir. Lahit yüzeyi, kabartmaları adeta dikkate almaksızın çiçeklerle bezenmiş ve simetri de bazen gözetilmemiştir. Ortada hançerin arkasında kalırcasına bir karanfil bitkisi, sağda yerde buhuru meryem (siklamen) ve lale, solda sümbül vardır. Bundan sonra dışa doğru sıra ile menekşe, birkaç lahitte bulunan fakat adlandıramadığımız bir semsiye çiçek, siklamen ve karanfil bitkileri simetrik konumdadır. Sol yanda oniki dilimli bir rozet simetri eksenidir. Yana doğru sıra ile kalem işi menekşe, zambak, siklamen, gül, menekşe, kabartma lale ve renkli karanfil bitkileri bulunur. Renkler yer yer çok solmuştur fakat desen belirgindir. Kabartma lalelerin acemice denebilecek katı çizgileri dikkat çeker.

Lahit 7: Üçgen alınlıklı, kabartma ve kalem işi bezemeli erkek lahdi. Kornişten ve kaideden geçişler yuvarlak profilli silmelerledir. Kavuşa kare kaideden baklavalarla geçilmiştir. Kare kısımda çin bulutu, sümbül gibi renkli bezemeler vardır. Kornişte kalem işi lotus, palmet frizi vardır. Baş ucunda alınlıktaki üçgen panoda iki yanda laleler, ortada adlandıramadığımız bir bitki vardır. Alt kısımda, ortadaki on dilimli büyük rozet ve yanlardaki küçük rozetlerin arasındaki kabartma lalelerden kalan boşluklara karanfil, menekşe gibi bitkiler serpiştirilmiştir. Ayak ucunda alınlık içi tek yüzey halindedir ve ortada bahar açmış bir ağaç renkli bezemeye hakimdir. Yanlarda oldukça silik bitki bezemesi vardır. Alt kısımda onüç dilimli rozetin iki yanında birer karanfil ve adlandıramadığı-

17) Bahar açmış meyve ağacı motifi ile ilgili bir tebliği I. Millî Türkoloji Kongresine sunmuştuk. Bu tebliğ henüz yayınlanmamıştır. Ayrıca bk. Y. Demiriz, «Le printemps dans l'art Turc», *Turing ve Otomobil Kurumu Bülteni*, 63/342, Temmuz - Aralık 1978, s. 48 - 55.

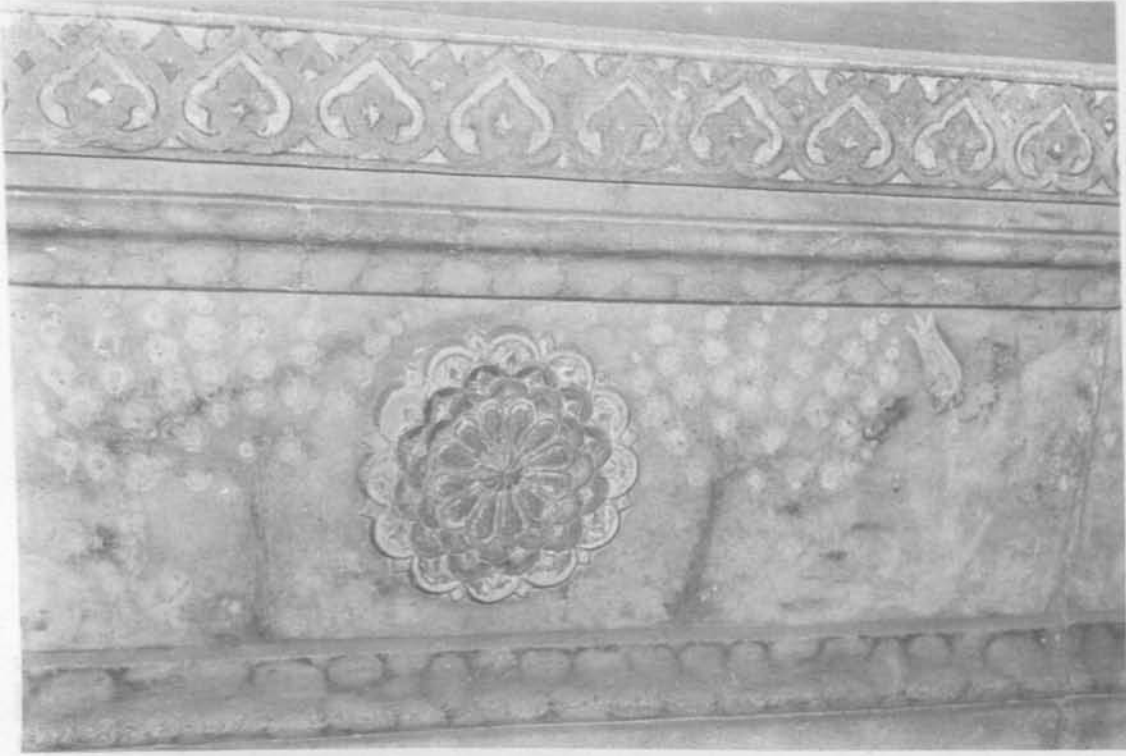
mız birer bitki yer alır. Sağ yüzde ortada rozetin iki yanında simetrik dizilmiş renkli karanfil, siklamen, adlandırması güç bir bitki, menekşe, lale ve çuha çiçeğini andıran bitki bulunur. Sol yanda oldukça plastik oniki dilimli rozetin solunda sümbül, bahar açmış ağaç, zambak, sağında ayak ucundaki bitkinin benzeri, bahar açmış ağaç, lale ve sümbül olarak asimetrik bir düzen görülür.

Lahit 8: Tamamen kabartma bezemeli mermer erkek lahdî. Kaidesi yoktur. Bütün lahdî basit bir palmet frizi doğulaşır. Baş ucunda bunun üzerinde baklavalarla geçilen boyun ve kavuk yer alır. Ayak ucu ise dilimli sivri kemer şeklinde sonuçlanmıştır. Baş ucunun alt kısmında oniki dilimli bir büyük rozetin iki yanında birer karanfil, ayak ucunda ise aynı rozetin iki yanında zarif birer lale bitkisi bulunur. Yan yüzlerde de ortada oniki dilimli büyük rozetler kabartma zarif çiçeklerin arasındadır. Düzen simetrik. Sağ yüzde karanfil-lale gruplandırılması, sol yanda ise zambak-lale-karanfil gruplandırılması uygulanmıştır. Bitkiler genellikle uzun saplı oluşlarıyla dikkati çekerler.

Lahit 9: Üçgen alınlıklı, renkli ve kabartma bezemeli erkek lahdî. Baş ve ayak ucunda on dilimli birer rozet, iki yanda birer Mühr-ü Süleyman kabartma olarak işlenmiştir. Öteki bezemeler kalem işidir. Baş ve ayak ucunda üçgen alınlıkta ortada sümbül, yanlarda lale ve menekşelerle aynı kompozisyon vardır. Altta ise başucunda lale bitkileri, ayak ucunda tanımlayamadığımız bir bitki simetrik düzende boyanmıştır. Sağ yanda kabartmalar dışında kalan yüzeylerde rozetin yanından itibaren sırayla hercai menekşe (?), karanfil, siklamen, sümbül, lale, sol yanda yine aynı sırayla lale, gül, zambak, menekşe, lale, simetrik düzende boyanmıştır. Profilli kısımlarda mermer taklidi bezeme görülür. Kornişte kalem işi lotus-palmet frizi vardır. Renkler genellikle doğaya uygun ise de çok solmuşlardır.

Lahit 10 ve 11: Ayak şahidesi ve bazı ölçü farkları dışında, birbirinin hemen hemen eşi olup türbedeki en sade lahitler bunlardır. Üçgen alınlıklı mermer lahitlerin herbir yüzünde birbirinden küçük farklılıkları olan kabartma rozetlerden başka bezemesi yoktur. Silme profilleri türbedeki diğer lahitlere benzer. Baş şahidesinde kareden önce sekizgene, buradan silindirik boyun kısmına yapraklarla geçilmiştir. Bunun üstünde sade bir hotoz yer alır. Ayak şahidesi 10 numaralı lahitte sivri kemer şeklinde olup iç yüzü istiridye kabuğu şeklinde oyulmuştur. 11 numaralı lahitte ise ayak şahidesi dilimli kemer formundadır.

Lahit 12: Türbedeki lahitlerden form bakımından oldukça farklı, renkli ve kabartma bezemelidir. Üstten, kabartma bir lotus-palmet frizi ile sınırlıdır. Baş ucunda dilimli kemer şeklinde renkli rumî bezemeli alınlıktan yükselen kare kaide üzerine, baklavalarla geçilen boyun kısmına oturan kavuk bulunur. Ayak ucundaki şahide palmetli bir akroterle sonuçlanır. Bir sarmaşığın sarıldığı selvi motifi ile kalem işi bezemelidir. Şahidenin yanındaki yan yüzler çintemanî bezemelidir. Altındaki köşeliklerde rumîli kalem işleri vardır. Sanduka kısmında her cepheye birer rozet bulunur. Ayak ucundaki rozet çok plastik, adeta barok görünüşlüdür. Başucu hariç, diğer cephelerde rozetin iki yanında birer bitki kabartması asimetrik düzende işlenmiştir. Ayak ucunda zeren ve karanfil, sağ yanda lale ve zambak, sol yanda lale ve karanfil vardır. Bunlardan geriye kalan alan, kabartma adeta yok sayılarak sümbül, karanfil ve bahar dalı motifleriyle doldurulmuştur. Bu düzensiz renkli bezemenin sonradan eklendiği anlaşılıyor. Baş ucundaki rozetin iki tarafındaki gül ve zambak? desenleri kuvvetli çizgilerle meydana getirilmiş olup, gerek bunlar, gerekse alınlıktaki rumîler ve ayak şahidesindeki selvi, kabartma yapılmak için çizilip, tamamlanmadan bırakıldığı izlenimini ver-

I — Lâhit 4, sağ yanı.

II — Lâhit 5, ayak şahidesi dış yüzü.

III — Lâhit 5, ayak şahidesi iç yüzü.

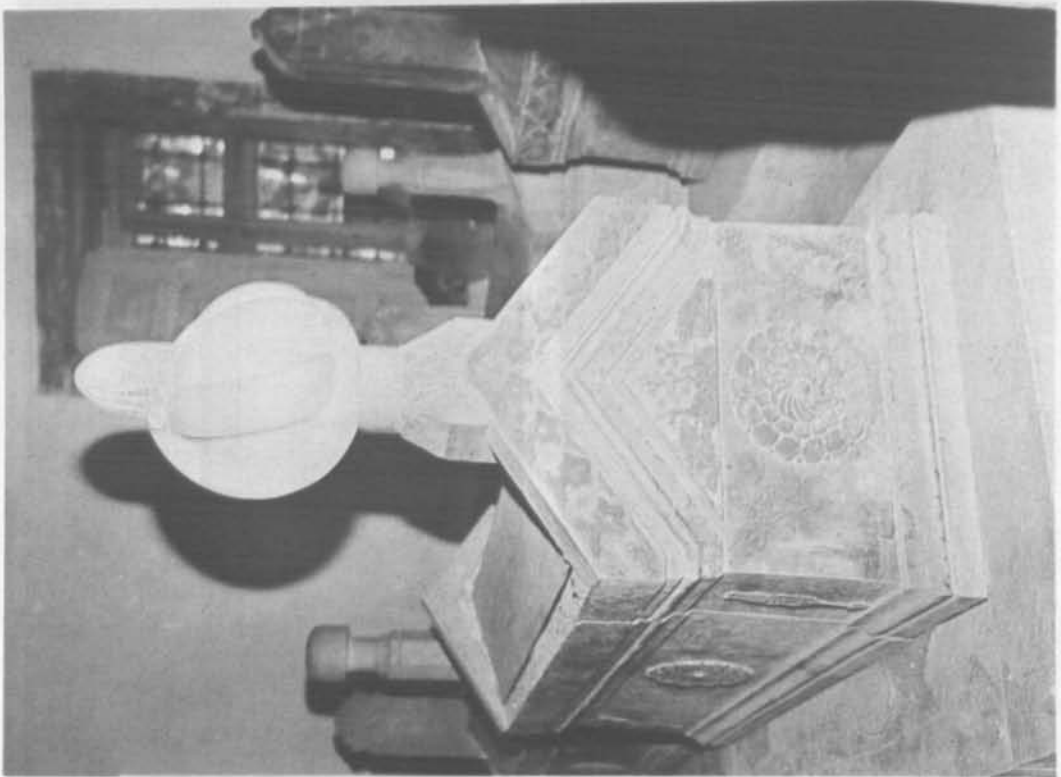

V — Lâhit 7.

bu tür bir yapıya örnek olarak gösterilebilir. Bu tür yapılar, genellikle mezar taşları olarak kullanılır ve genellikle mezarın önüne yerleştirilir. Bu tür yapılar, genellikle mezarın önüne yerleştirilir ve genellikle mezarın önüne yerleştirilir.

bu tür bir yapıya örnek olarak gösterilebilir. Bu tür yapılar, genellikle mezar taşları olarak kullanılır ve genellikle mezarın önüne yerleştirilir. Bu tür yapılar, genellikle mezarın önüne yerleştirilir ve genellikle mezarın önüne yerleştirilir.

IV — Lâhit 6.

VI — Lâhit 9.

VII — Murakka albümü cildinin iç yüzü (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, E.H. 2851)

VIII — Lâhit 12, Ayakucu.

IX — Lâhit 12, Sağ yanı.

mektedir. Kornişle sanduka arasındaki şevli kısımda ise baklavalı kabartma için hazırlandığını sandığımız çizgiler vardır.

Lahit 13: Tamamen kabartma bezemeli mermer lahit. Kabartmaları bakımından en zengin örnek budur. Lahidin üst sınırını bir palmet frizi oluşturur. Üçgenle sonuçlanan başucunda hotoz yer alır. Hotozda laleli kabartma bezemenin arasında bir tuğ bulunuşu ve boyundaki inci dizisi dikkati çeker. Başucunda zengin bir rozetin iki yanında ibrik şeklindeki vazolarda gül ve menekşeden birer buket, yüzeyi ahenkli şekilde doldururlar. Ayak ucunda sivri kemerin içinde rûmilî bir bezeme ve aşağıda rozetin iki yanında sarmaşıklar arasında birer selvi kabartması vardır. Yan cephelerde ikişer rozet ve asimetrik düzende çiçek kabartmaları bulunur. Sağ yandaki lale, gül, zambak, nergis, karanfil; sol yandaki lâle, zambak, gül, sümbül bitkilerinin narin ve uzun saplı oluşları yanında çizgici üslupları dikkati çeker.

Lahitlerin hiçbirinde tarih için ipucu verebilecek yazı vb. yoktur. Ancak, özelliklerine bakılarak bazı genel hükümlere varılabilir. Hepsi de oldukça küçük boydadır ve 1.30 m. yi aşmazlar. Üstlerinde kapak yoktur. Bezemeleri kabartma ve kalem işi olarak iki türdür. Kabartmalar bir rozet dışında (Lahit 12), çizgici bir üslupta ve çok alçaktır. 6 numaralı lahitteki laleler dikkate alınmazsa, desenin zarif ve ahenkli oluşu, işçiliğin de genellikle kaliteli oluşu ortak özelliklerdendir. Rozetler ve korniş frizleri dışında bitkisel motofler hakimdir. Kabartmalarda tabiata yakınlık oldukça ileridir. Bu özellik renkli nakışlarda daha da belirgin olup silik bazı yerler veya az tanınmış bazı bitkiler dışında hemen hemen ilk bakışta türleri saptanabilecek kadar asıllarına sadık kalmıştır. Renklerin soluk oluşu, bu kadar uzun süre toz altında kalan eserler için doğaldır. Buna rağmen renklerin de aslına uygun olduğu genellikle söylenebilir.

Kompozisyonlar, hiç değilse ilk bakışta simetrik sanılacak düzendedir. Genellikle amaç, yüzeyi olabildiği kadar dengeli doldurmaktır. Böyle olunca, bitkinin çizgilerindeki doğaya uygunluk, boyutlarda çok defa görülmez. Bir ağaç ile bir lalenin aynı yükseklikte oluşu gibi durumlar çoktur. Üçgen alındıklarda ise Yunan mabet alınlarındaki figürlerin boy veya duruşlarının yüzeye uydurulması gibi, bitkiler, yanlarda daha küçük veya eğik gösterilmiştir. Kabartmaların çizgici üslubu yanısıra, renkli nakışlarda da gölge-ışık etkisi veya plastik değerlerin gösterilmesi gibi geç dönemlerde sanatımızda yaygınlaşan özellikler yoktur. Bu ise bize eserlerin oldukça erken tarihlendirilebilmesi için dayanaktır.

Karşılaştırma yapılabilecek kabartmalı mezar taşları veya lahitlerden tarihli örnekleri tesbit etmek mümkün olabilir. Fakat renkli nakışlı örneklere rastlamadık. Bu, renkli nakışların olmadığı sonucuna varmayı gerektirmez. Açıkta lahitlerde boyanın kısa sürede yok olması doğaldır. Bu yüzden uygulamadan ya vaz geçilmiş, ya da bunlar sonradan yok olmuştur. Türbelerdeki örneklerde silinme olasılığı daha az gibi görünürse de, temiz tutulan bir türbenin içindeki lahitlerin sık sık tozunun alınması bile, altında sıva tabakası olmayan nakışların kısa sürede yok olması sonucunu verebilir. Piyale Paşa Türbesi'nin biraz gözden uzak oluşu, belki de bu bezemelerin günümüze gelmelerini sağlamıştır.

Lahitlerin renkli bezemesine en yakın benzerliği kitap süsleme sanatlarımızda bulduk. XVI.yy. ortalarında Şehzade Mehmed için hazırlanan bir murakka albümünün Topkapı Sarayı Kütüphanesi (EH. 2851) cildinin iç yüzündeki bezemelerde renk, çizgi, bitkilerin oranları, işçilik, plastik değerlerin ele alınışı ve çiçeklerin türleri, Piyale Paşa Türbesi lahitlerindeki aynıdır.¹⁸ Tezhip sanatında da benzer örnekler Kanunî döneminin halkâr tekniğindeki eserlerinde buluyoruz. Bu dönemin tanınmış tezhipçi-ressamı

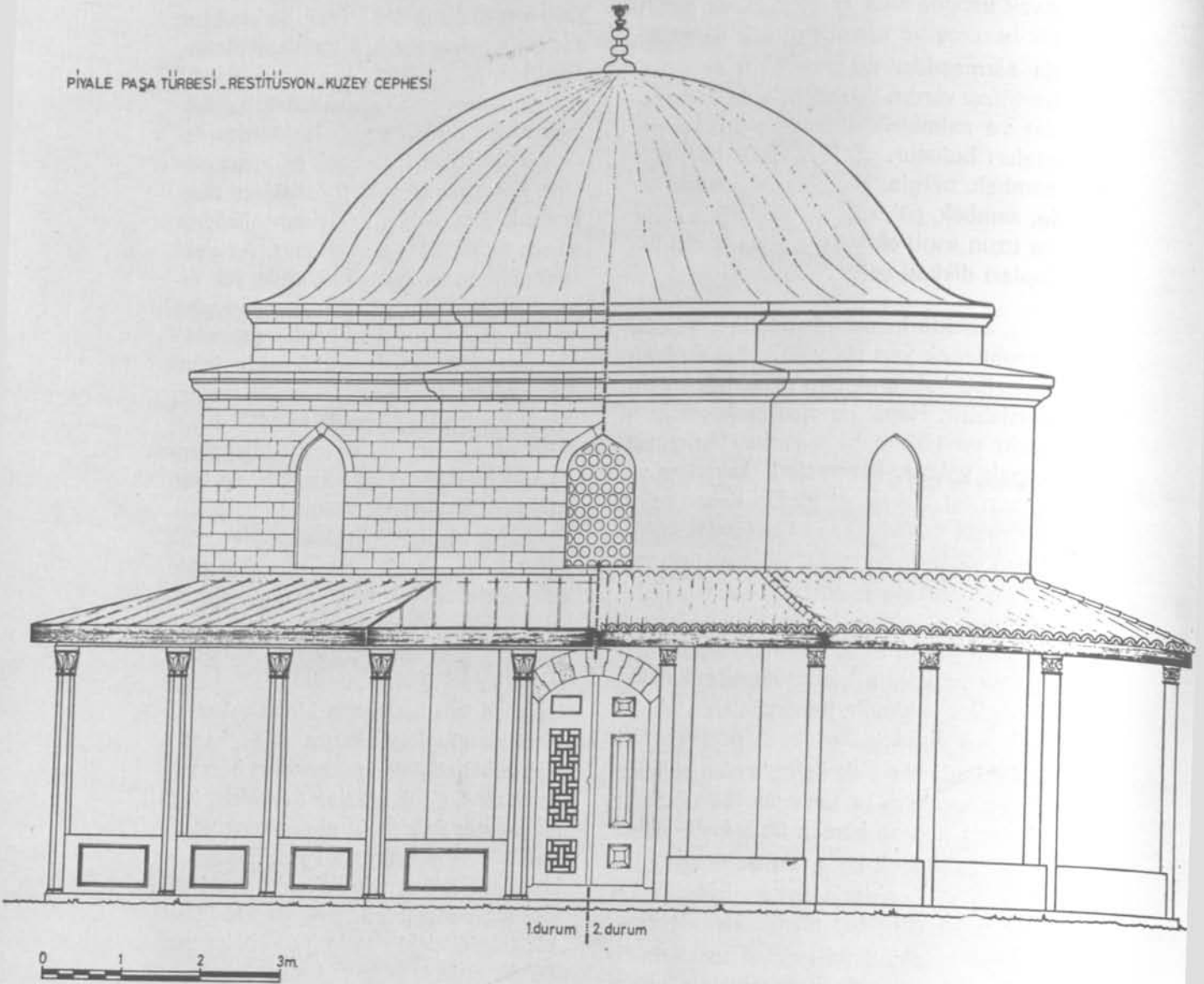
18) Ay. yerde s. 54 de renkli resmi vardır.

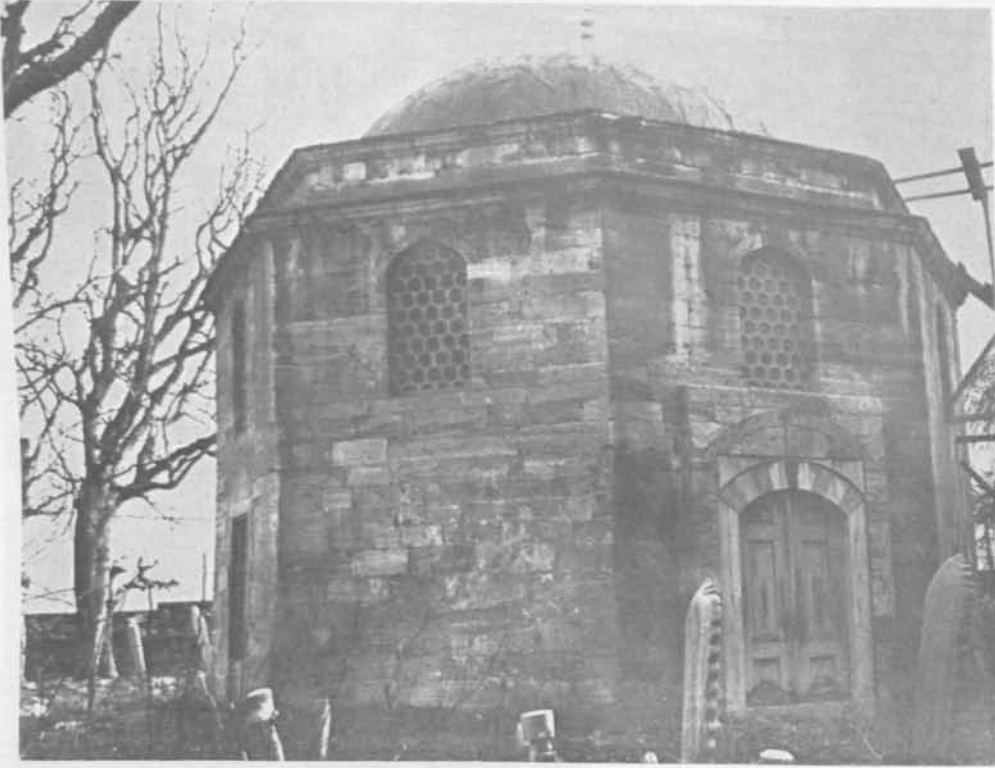
Karamemi'nin eserlerinde bu tekniğe uygulanmış örneklerin, incelediğimiz lahitlerin bezemesine benzerliği büyüktür.¹⁹ Bu yazmaların, sanata önderlik eden saray nakışhanesinde hazırlandığı göz önüne alınırsa lahit bezemelerini biraz daha geç tarihlere ait olabileceğini varsayabiliriz. Piyale Paşa'nın çocuklarının XVI. yy. sonu ile XVII. yy. ortaları arasında ölmüş olabilecekleri, böyle bir tarihlendirmeyi

destekler. İlk bakışta renkli nakışların sonradan eklendiği düşünülebilirse de yukarıdaki çeşitli açıklamaların ışığında bu varsayımın yanlış olduğunu ve lahitlerin bezemesinin bazı küçük detaylar dışında XVII. yy. başı ile ortası arasına tarihlen- dirilebileceklerini kabul etmeliyiz.

19) A. Süheyl Ünver, Müzehhib Karamemi, İstanbul 1951 de bu benzerliği yansıtan pek çok örnek vardır.

PIYALE PAŞA TÜRBESİ - RESTİTÜSYON - KUZEY CEPHESİ

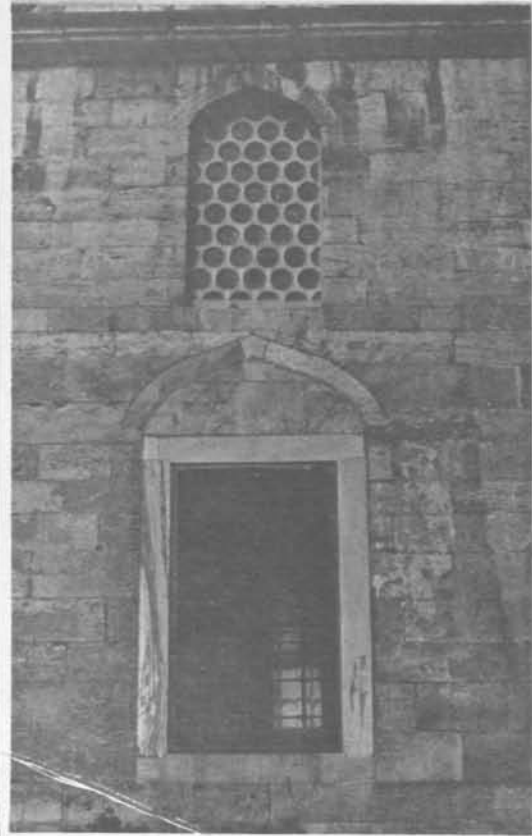

Resim : 1
Piyale
Paşa
Türbesinin
Genel
Görünüşü

Resim : 2 Türbenin Kapısı

Resim : 3 Pencerenin durumu ve kurşun derz izindeki tamirli taş sırası

Resim : 4 Haziredeki sekizgen sütun parçalarından bir örnek

Resim : 5 İkinci durumda kullanılan silindirik sütun ve başlıklardan bir örnek

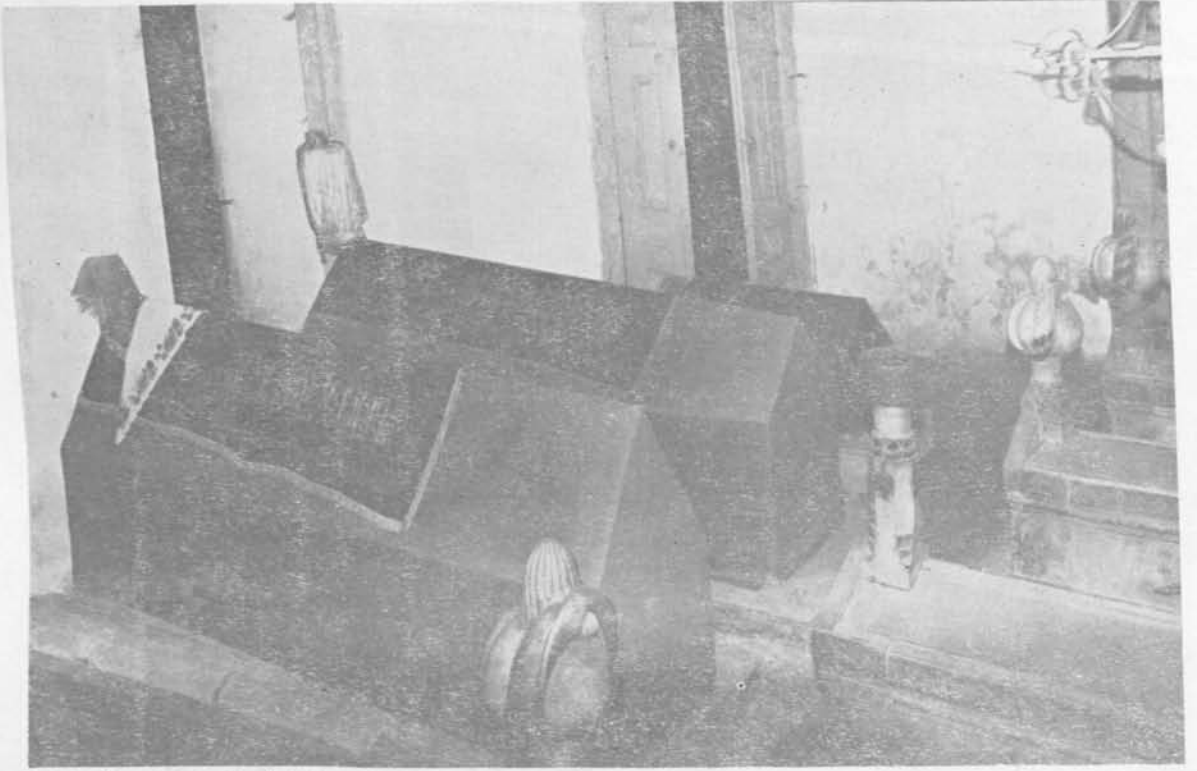
Resim : 6 Kapı önündeki sütun kaidesi ve stilobat

Resim : 7 Köşedeki sütun kaidelerinden biri

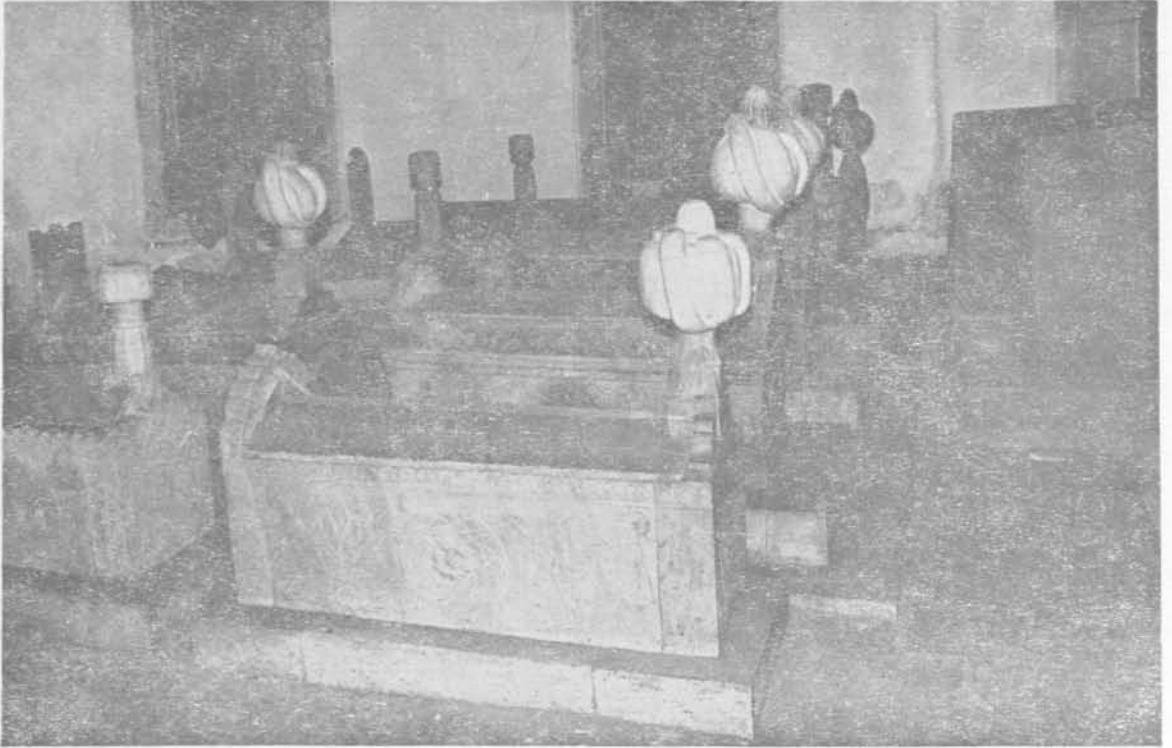
Resim : 8 Normal bir sütun kaidesi ve sekizgen sütun izi

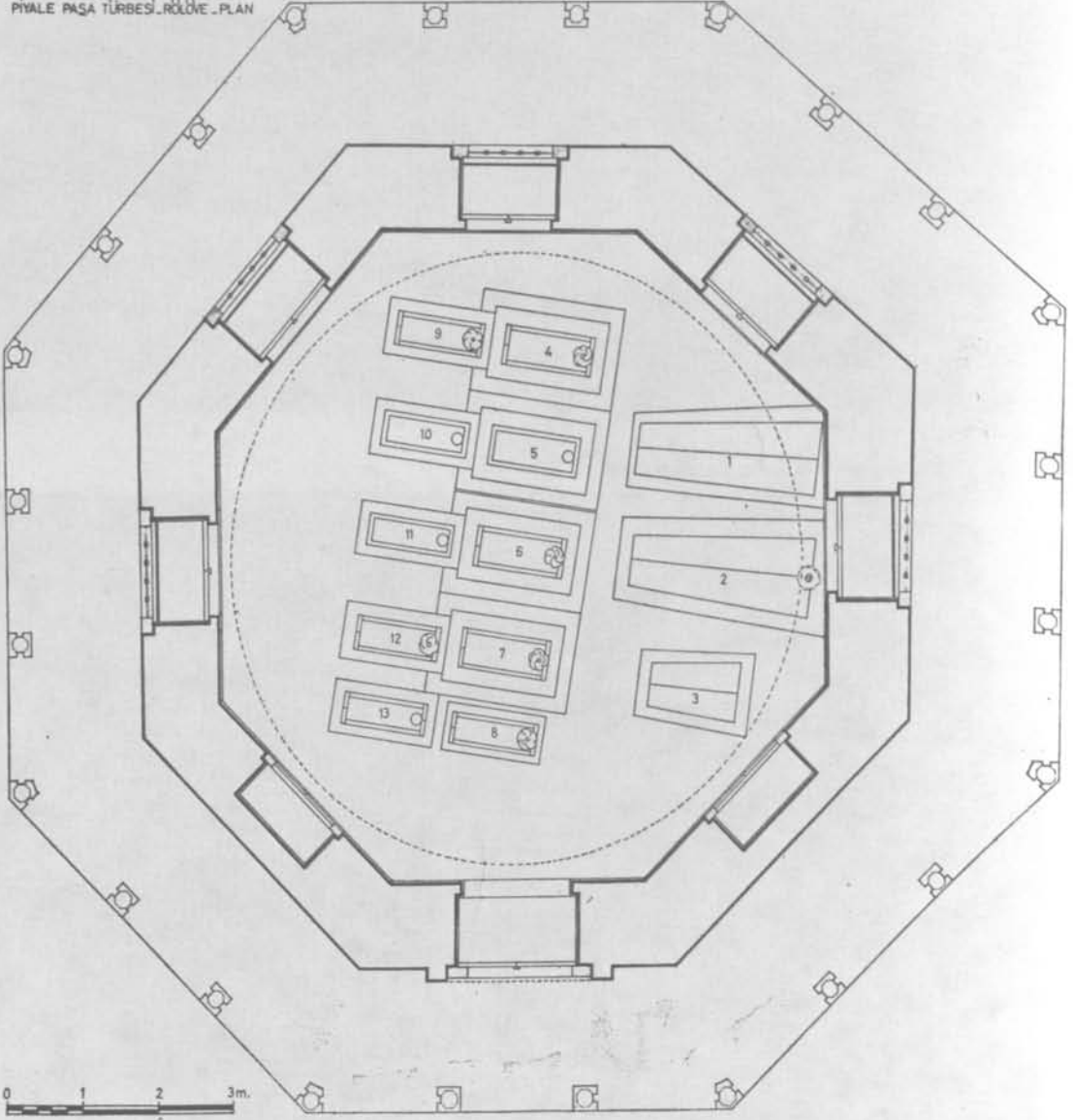

Resim 9 : Ahşap Sandukalar

Resim 10 : Mermer Lahitlerin Genel Görünüşü

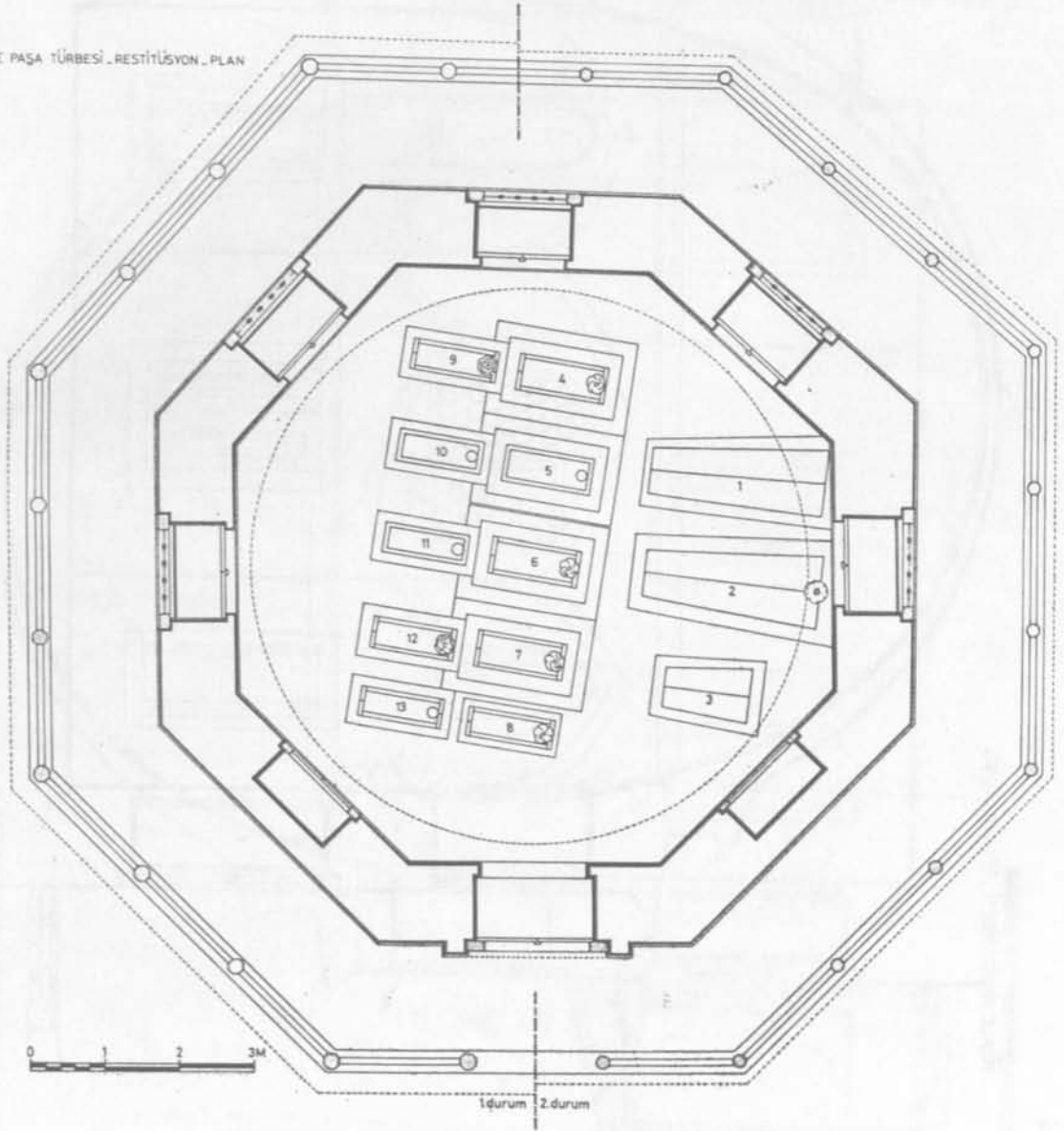

PIVALE PAŞA TÜRBESİ RÖLİVE PLAN

Çizim : 2

PIYALE PAŞA TÜRBEŞİ . RESTİTÜSYON . PLAN

Çizim : 3

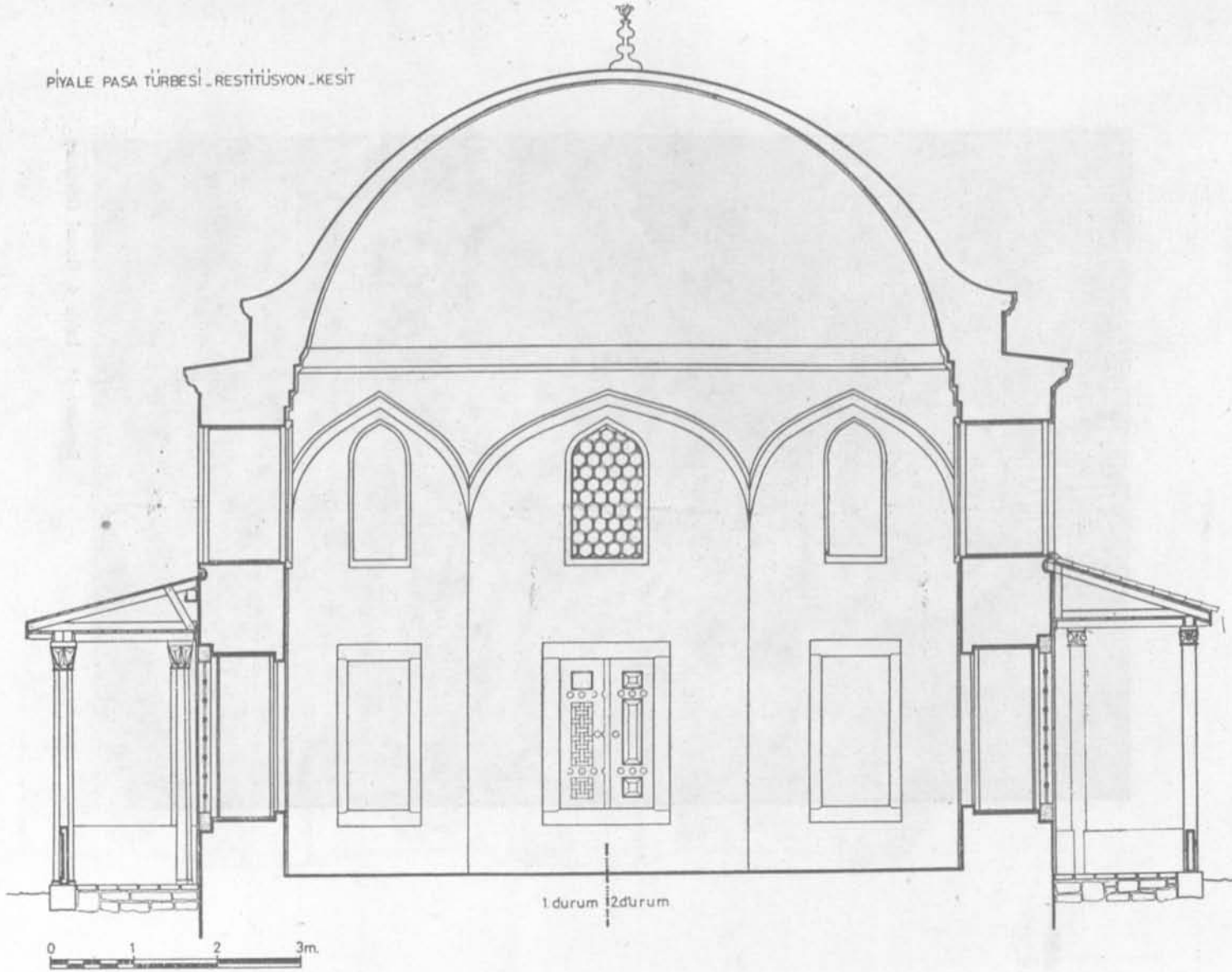
PIYALE PAŞA TÜRBESİ - RÖLÖVE - KESİT

Çizim : 4

PIVALE PAŞA TÜRBESİ - RESTİTÜSYON - KEŞİT

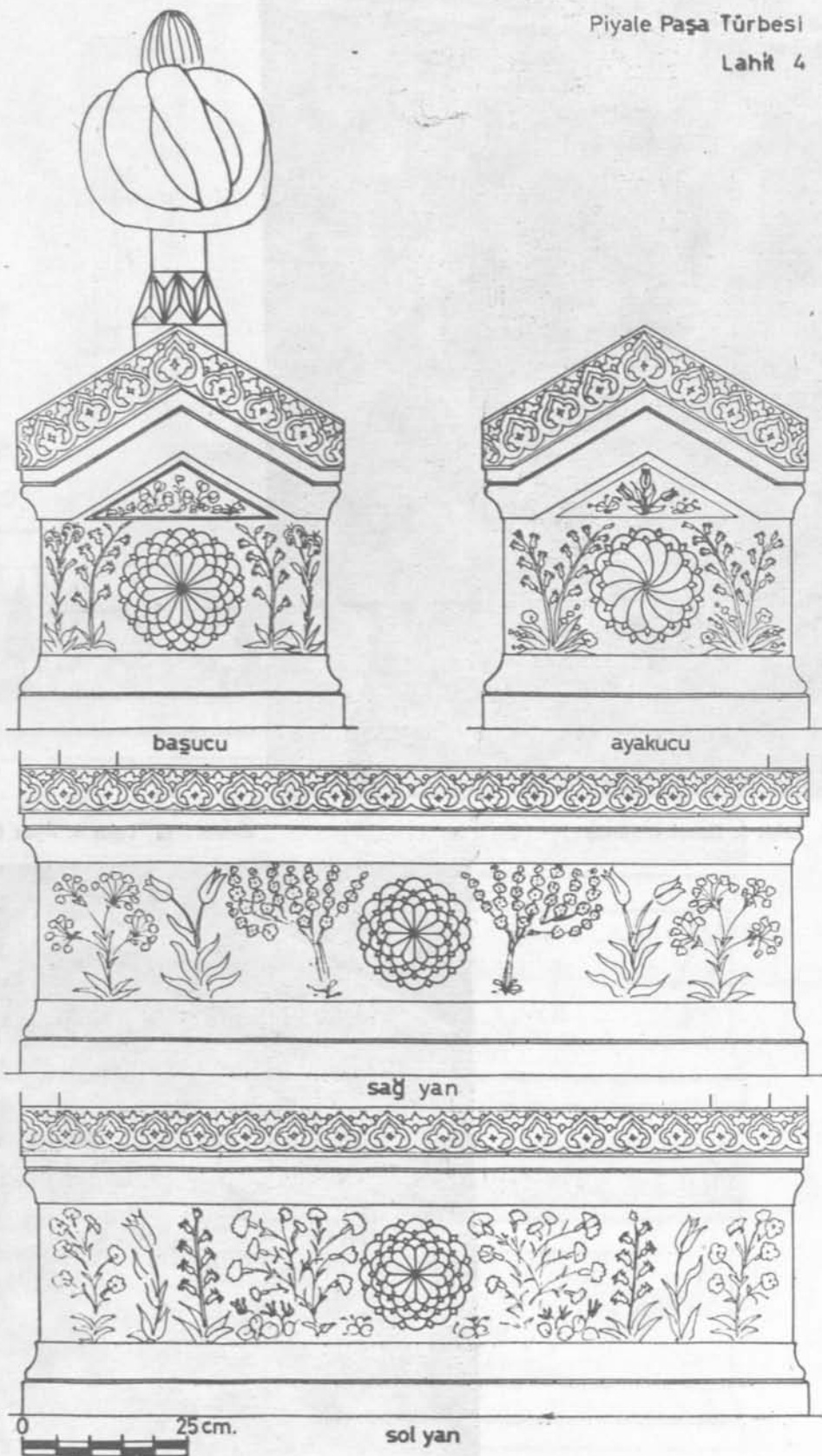
Çizim : 5

Resim : 11 Lahit 4. Genel Görünüş

Piyale Paşa Türbesi

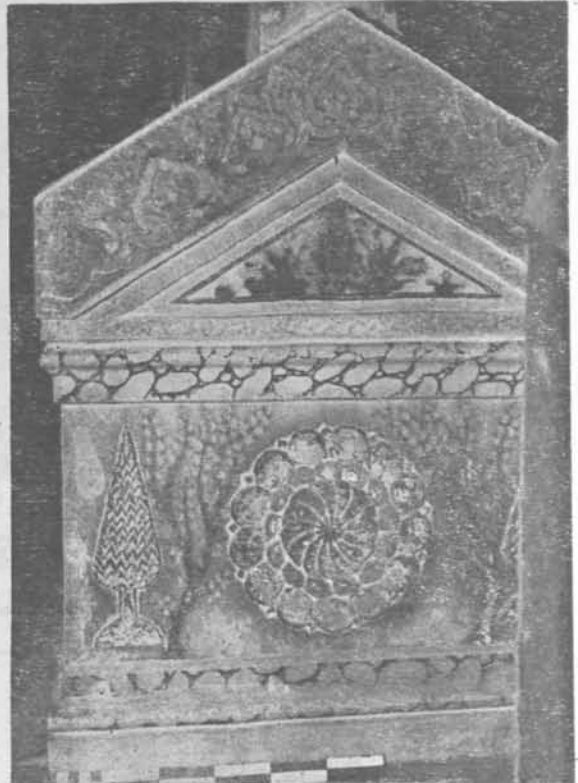
Lahit 4

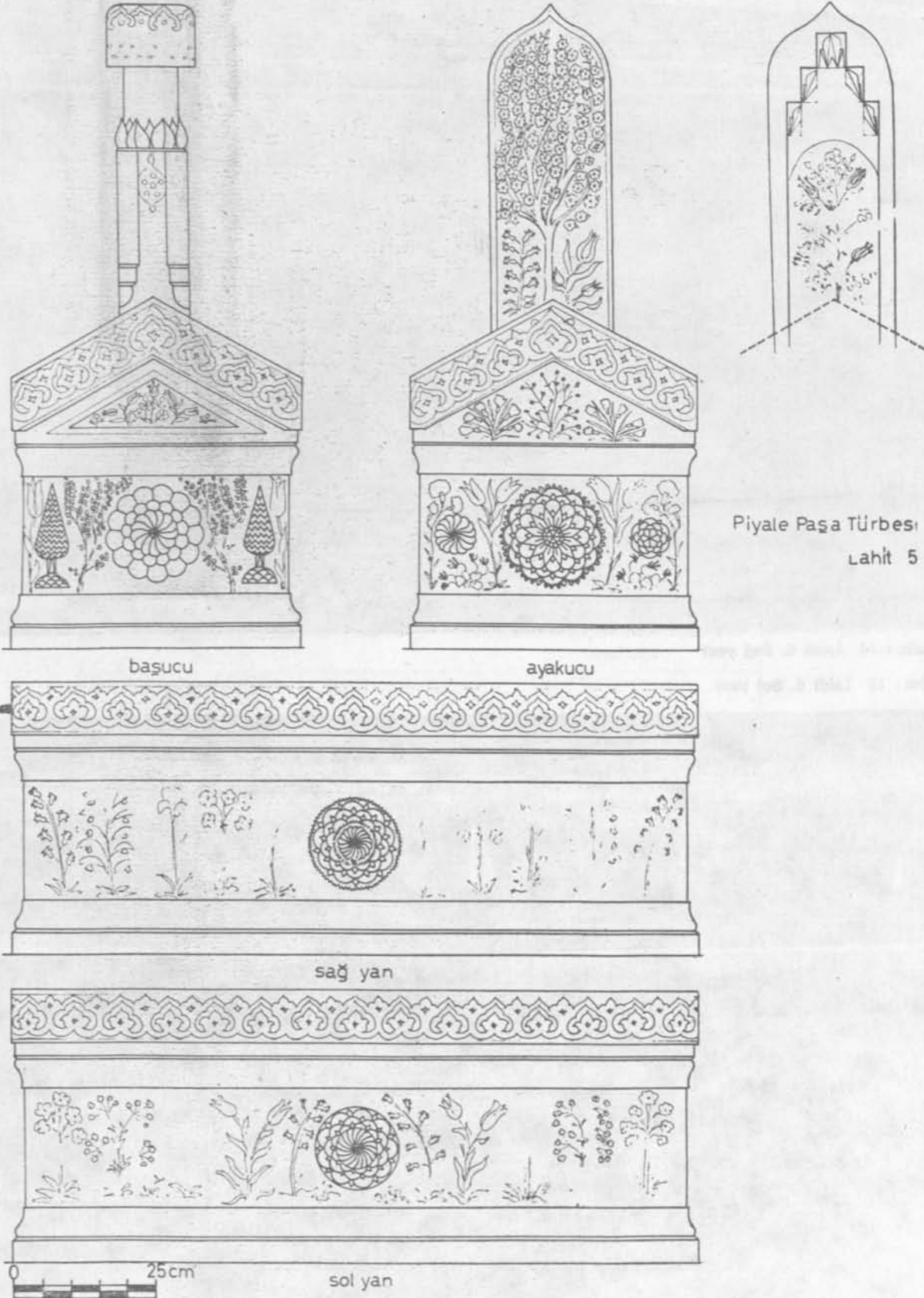

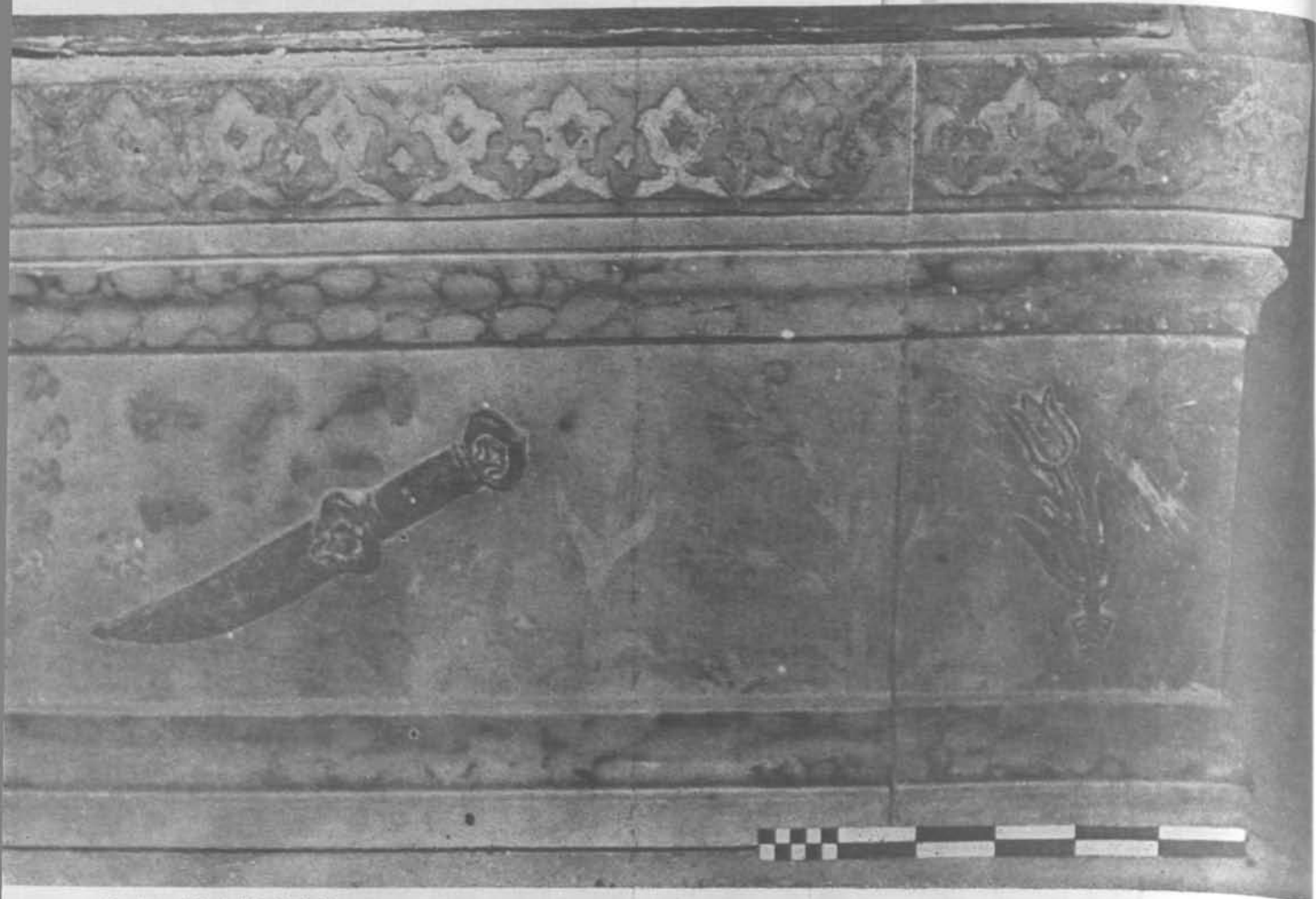
Resim : 12 Lahit 5. Genel Görünüş

Resim : 13 Lahit 5. Ayak Ucu

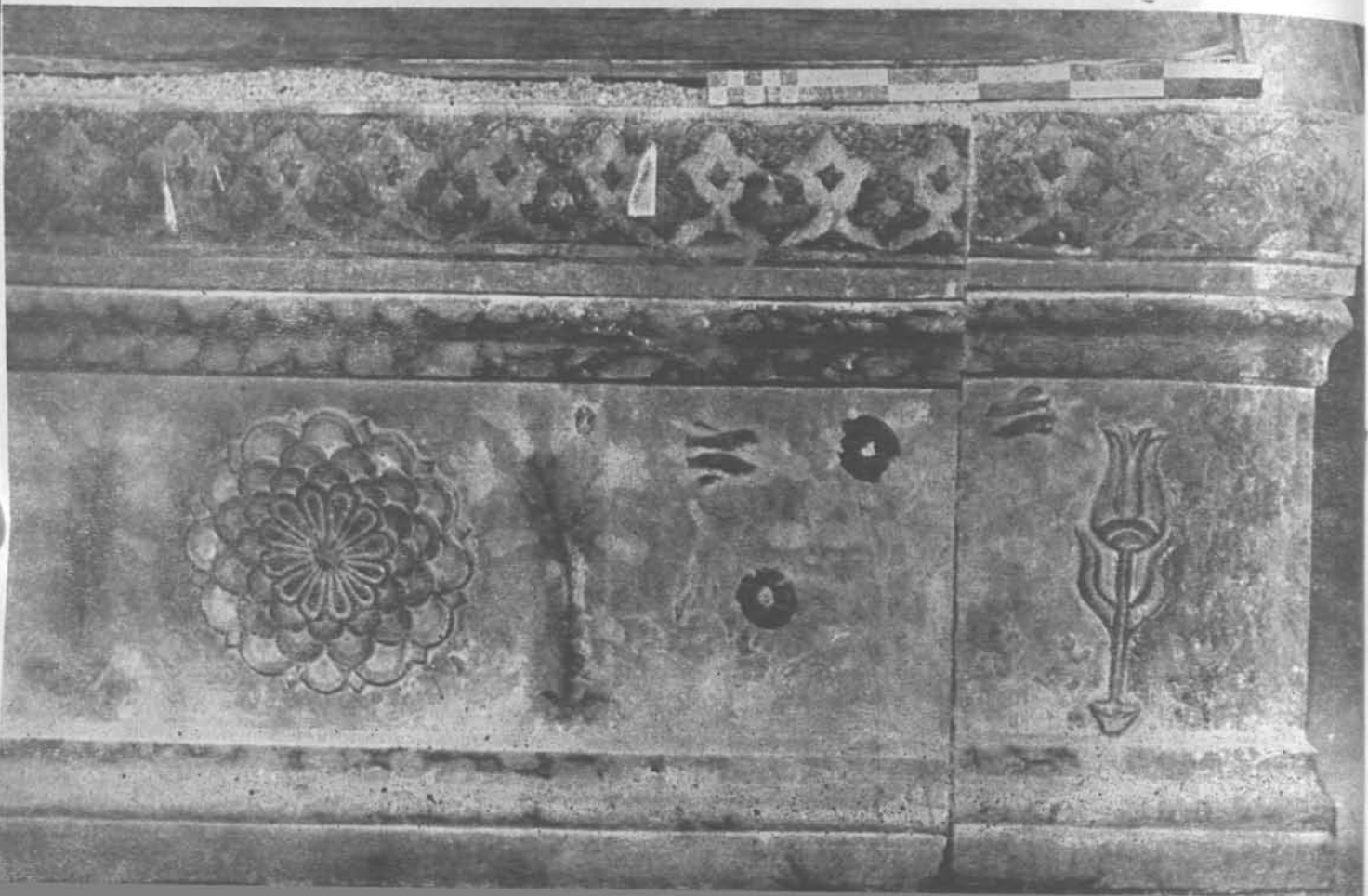

Piyale Paşa Türbesi
Lahit 5

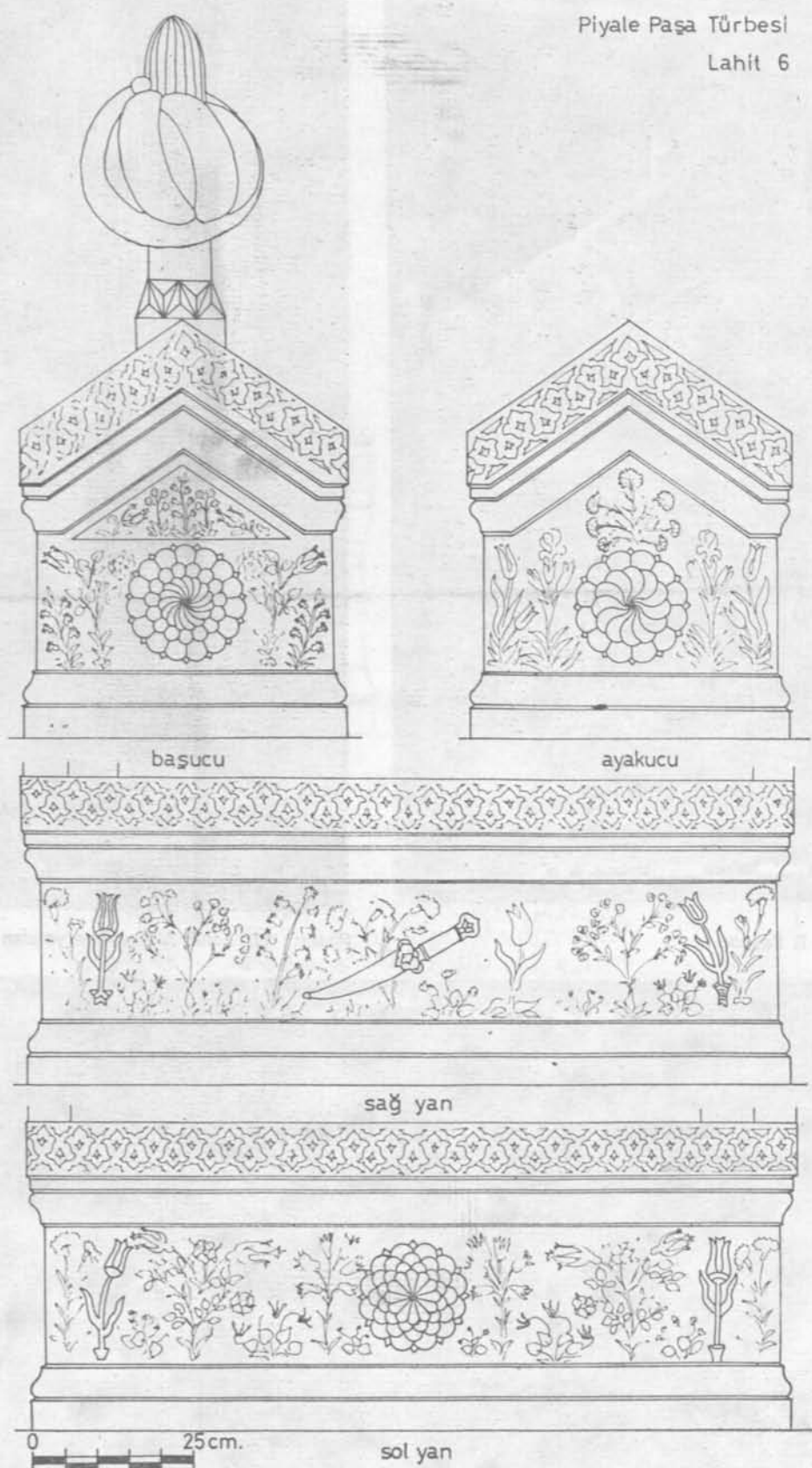
Resim : 14 Lahit 6. Sağ yanı

Resim : 15 Lahit 6. Sol yanı

Piyale Paşa Türbesi

Lahit 6

Çizim : 8

Resim : 16 Lahit 7. Başucu

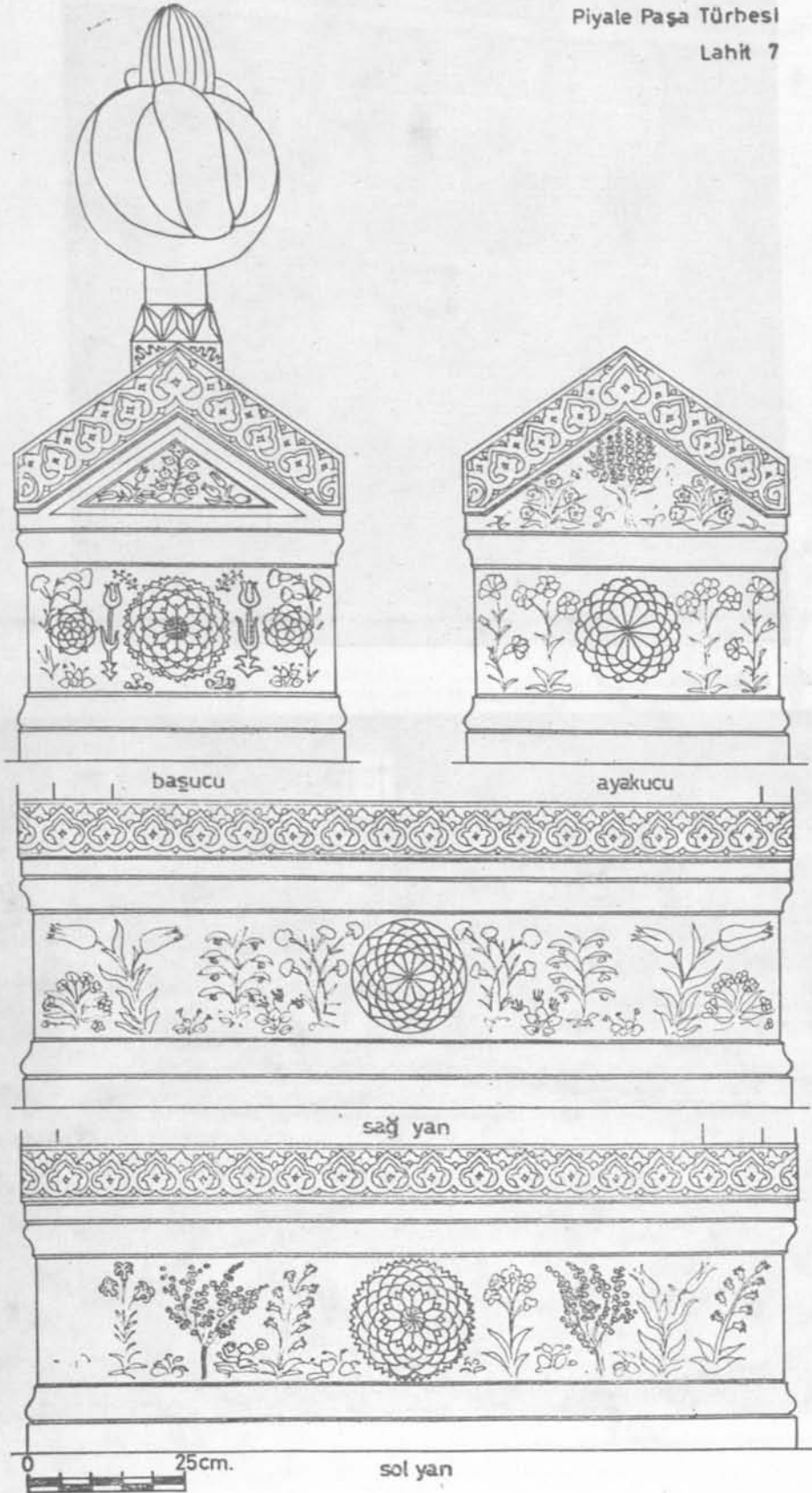

Resim : 17 Lahit 7. Kavuğun yandan görünüşü

Resim : 18 Lahit 7. Sol Yanı

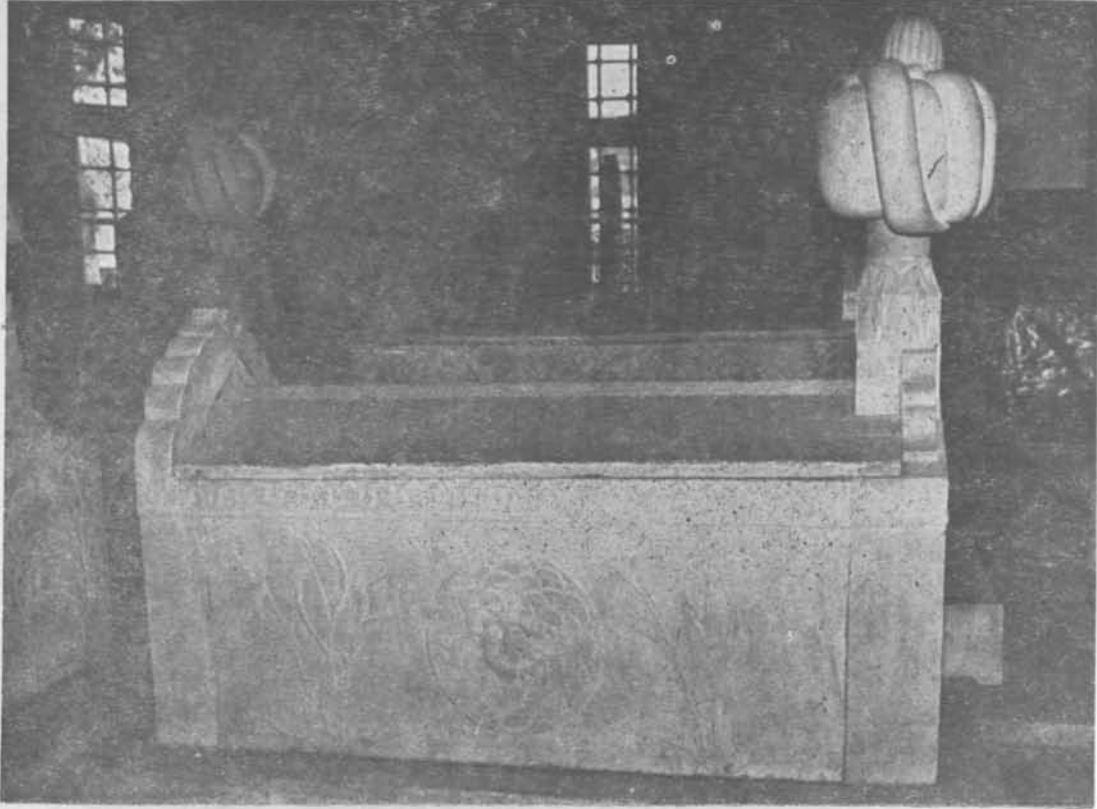
Piyale Paşa Türbesi
Lahit 7

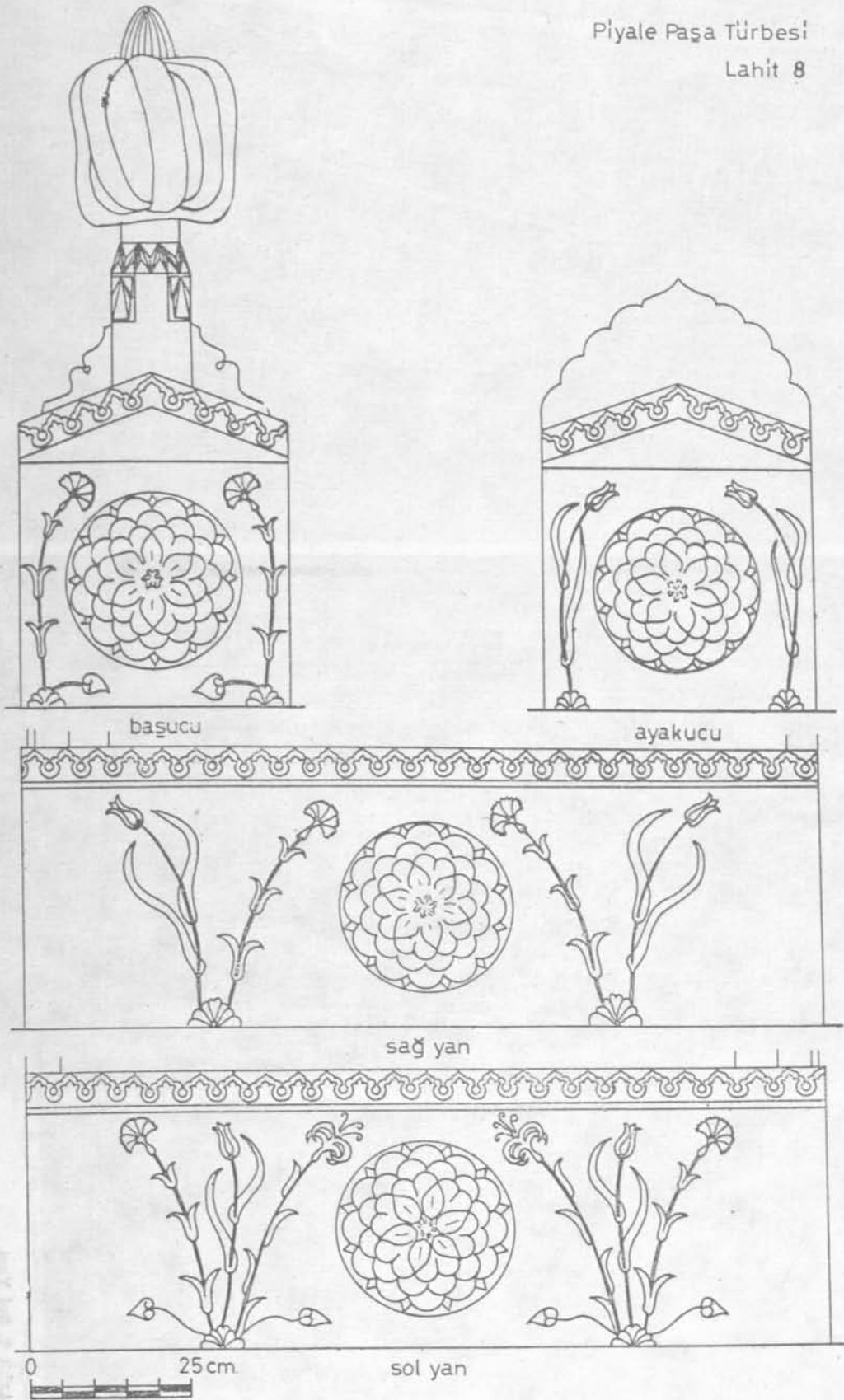

Resim : 19
Lahit 8.
Genel
Görünüş

Resim : 20 Lahit 8. Sol yanı

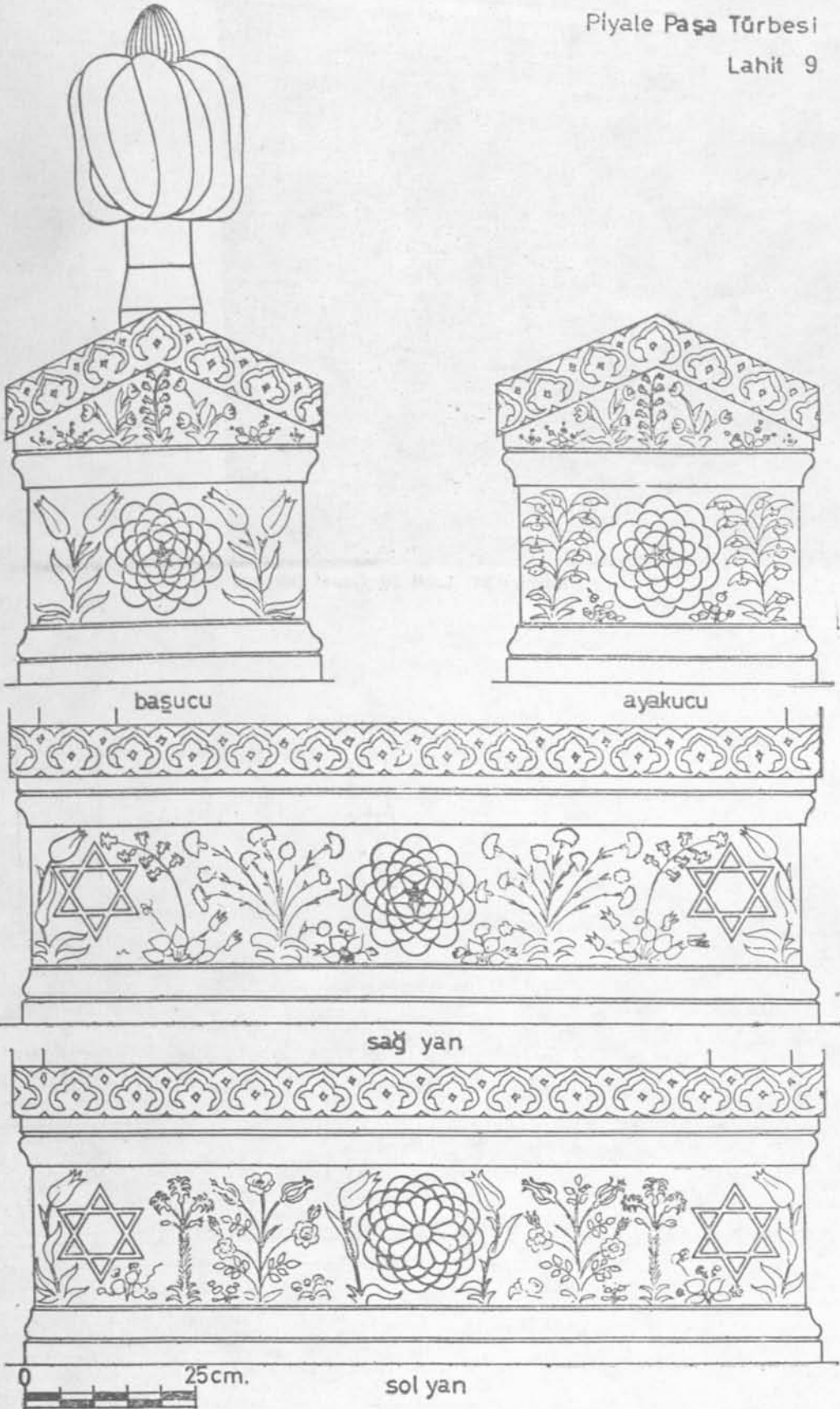

Piyale Paşa Türbesi
Lahit 8

Piyale Paşa Türbesi

Lahit 9

Resim : 21 Lahit 9. Arka Planda Lahit 4 görülmektedir.

Resim : 23 Lahit 9. Sol Yanı

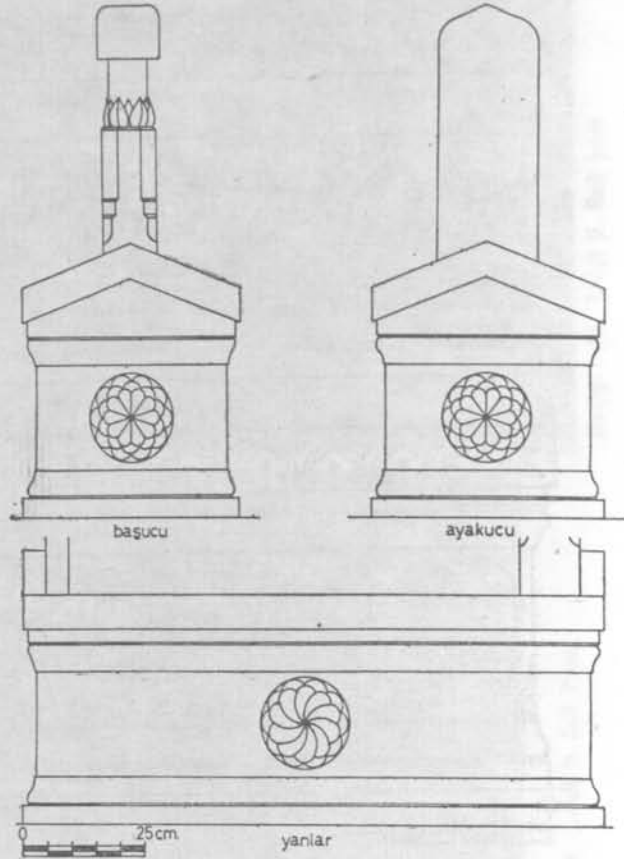

Resim : 22 Lahit 9. Sağ yanı

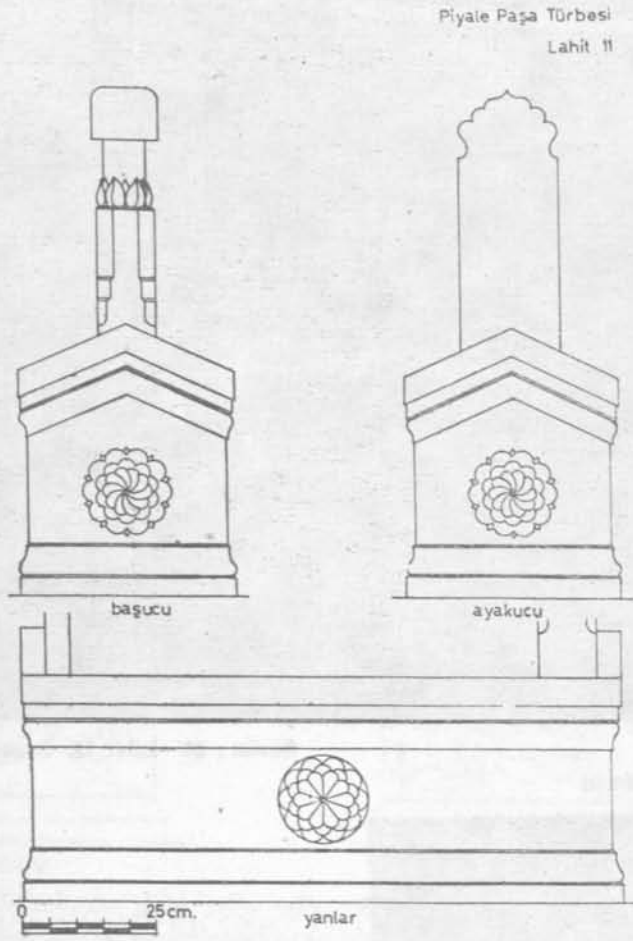

Resim : 24 Lahit 10. Genel Görünüş

Piyale Paşa Türbesi
Lahit 10

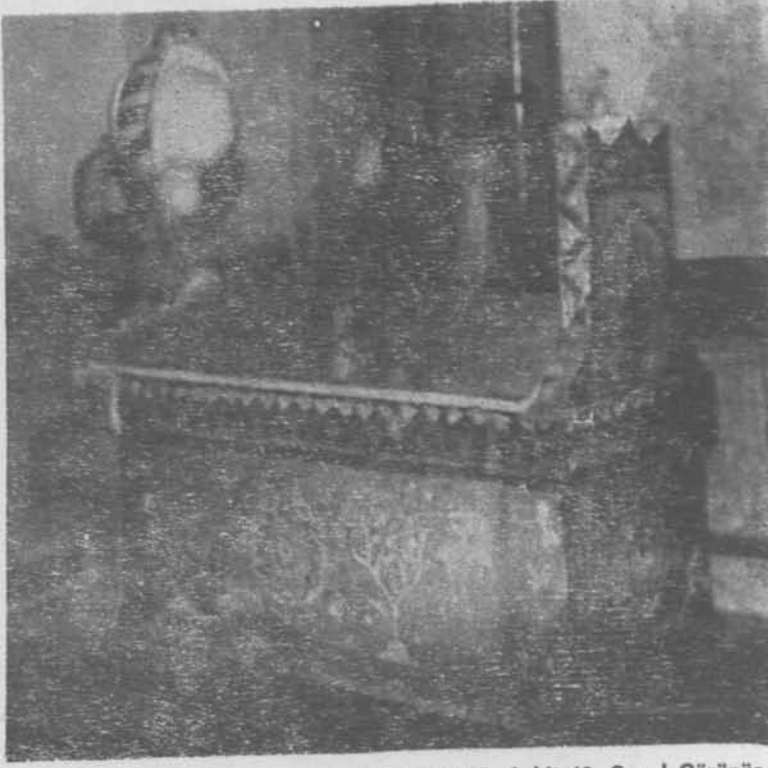
Çizim : 12

Çizim : 13

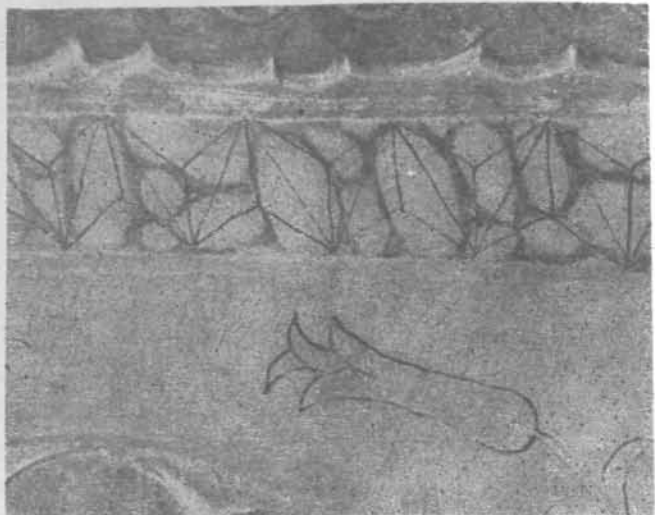

Resim : 25 Lahit 10 ve 11. Ayak ucundan görüşler

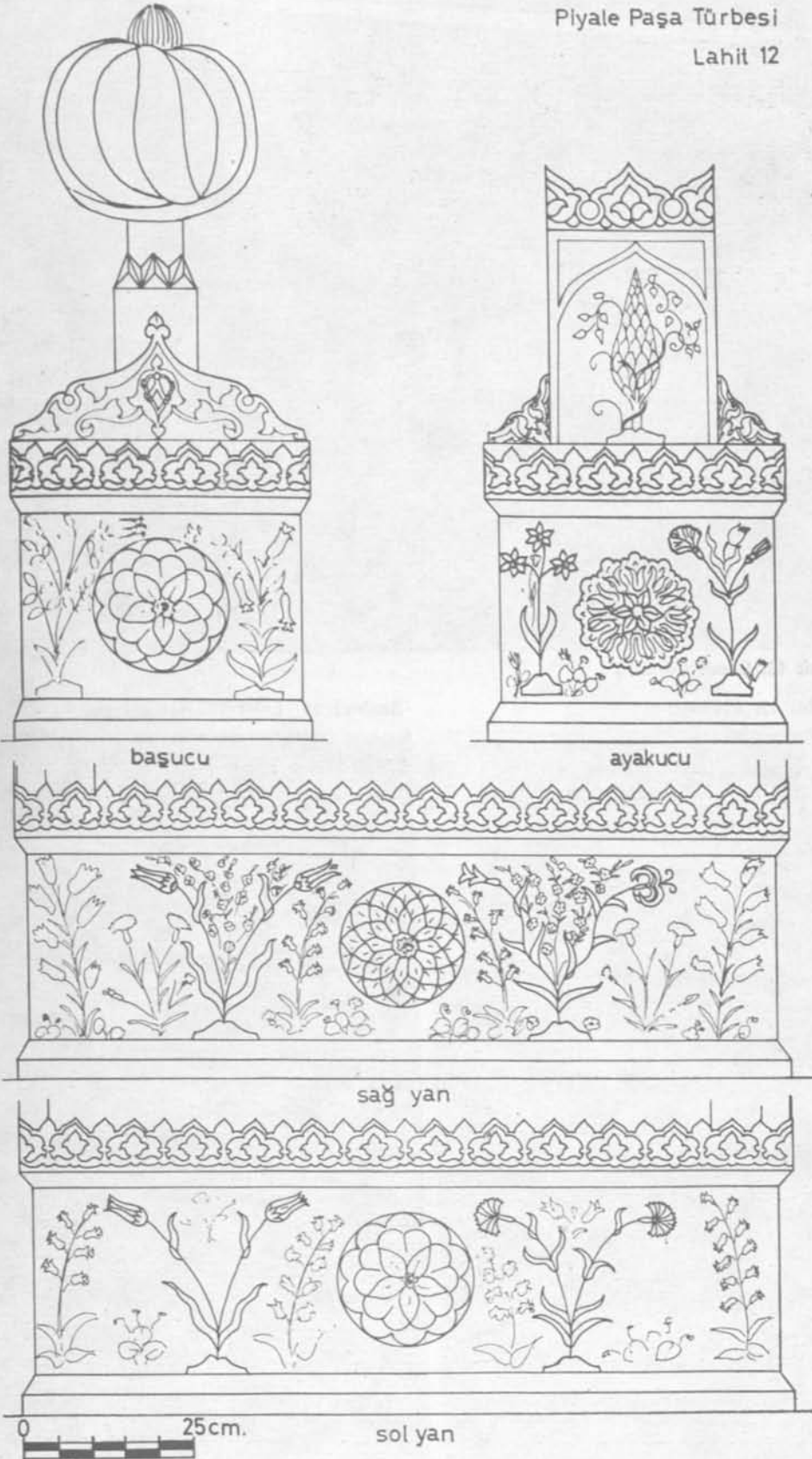

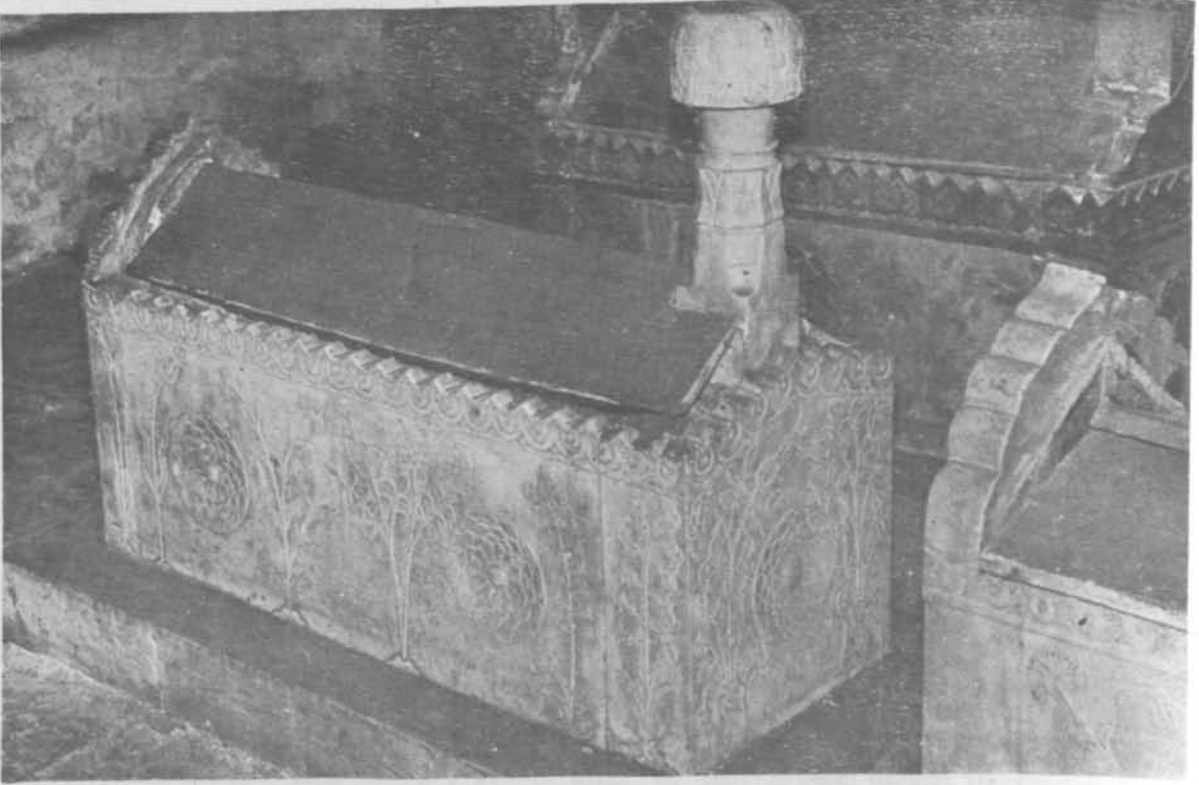
Resim : 26 Lahit 12. Genel Görünüş

Resim : 27 Lahit 12. Ayakucu

Resim : 28 Lahit 12. Başucundan detay
Kabartma için hazırlanan desen

Piyale Paşa Türbesi
Lahit 12

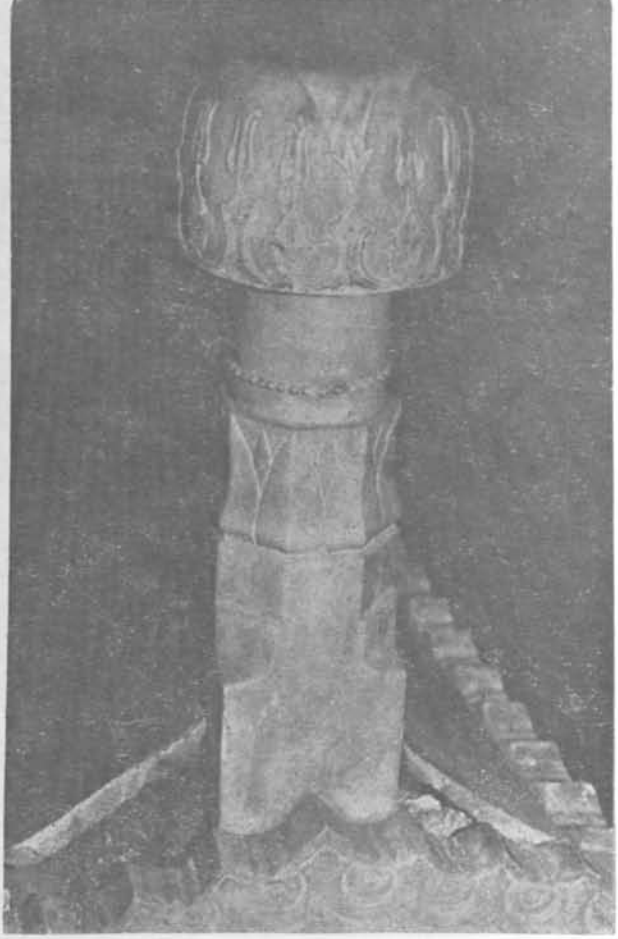

Resim : 29 Lahit 13. Genel Görünüş

Resim : 30 Lahit 13. Ayakucu

Resim : 31 Lahit 13. Hotoz kısmı

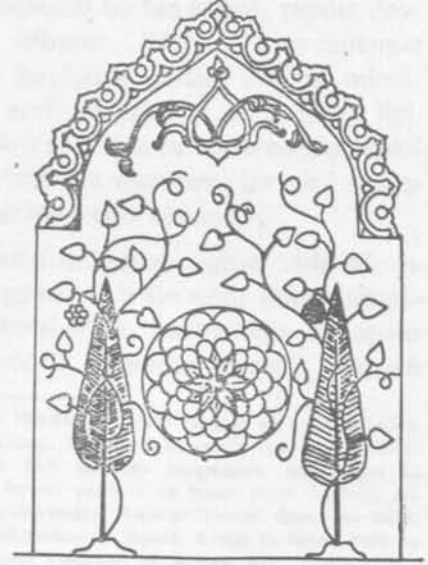

Piyale Paşa Türbesi

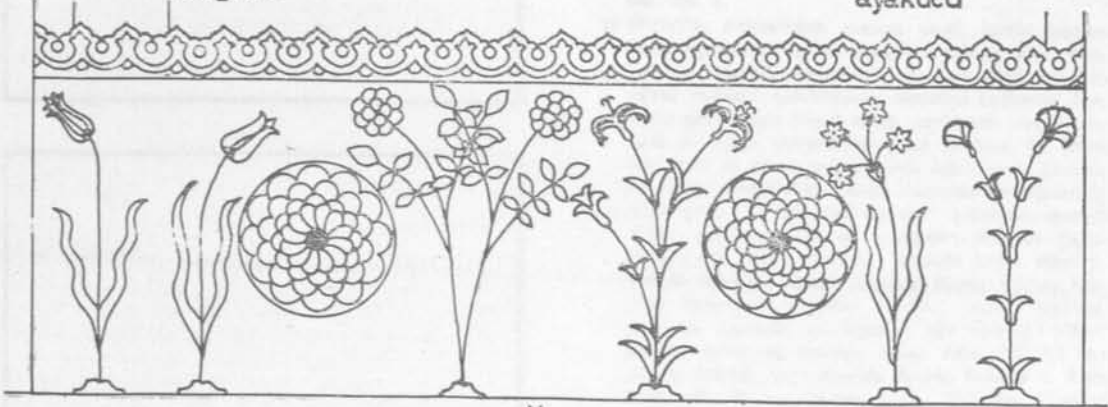
Lahit 13

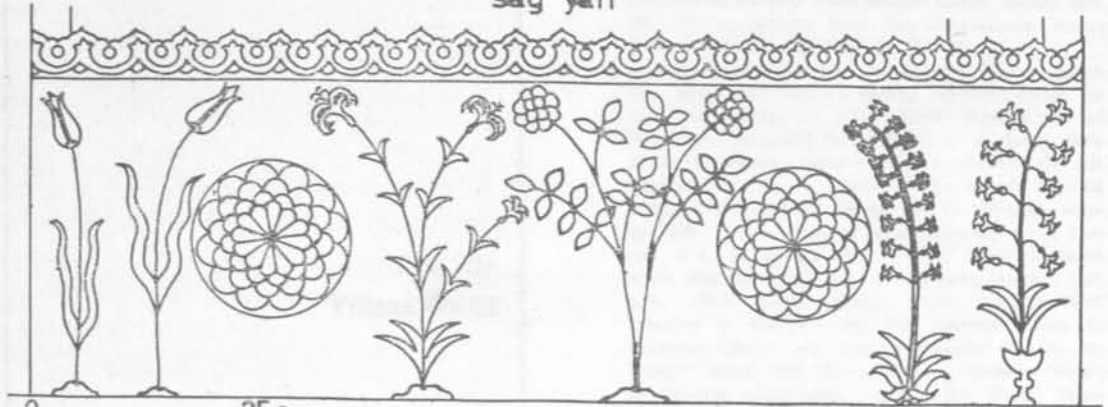
başucu

ayakucu

sağ yan

sol yan

0 25cm.

BURSA'DA IRGANDI KÖPRÜSÜNÜN ORIJINAL MİMARİSİ (1)

Doç. Dr.
Yılmaz ÖNGE

Bursa'nın merkezi ile Yeşil Semtini ayıran Gökdere üzerinde inşa edilmiş köprülerin arasında en dikkate değer olanı Irgandı Köprüsüdür. (2) 16 m. açıklığında ve 11 m genişliğinde bir kemer hâlinde, vadinin iki yakasını birbirine kuzey batı - güney doğu istikametine bağlayan bu taş köprü, yapılaş devrinden itibaren içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarına kadar, orijinal mimârisi ile yerli ve yabancı seyyahların ilgisini çekmiş; bilhassa çevresiyle teşkil ettiği pittoresk manzara, birçok ressamın eserine konu olmuştur.

Yazılı belgelere göre 1442 M. yılında Irgandı Ali'nin oğlu Hoca Muslihiddin tarafından yaptırıldığı anlaşılan (3) bu köprü, sonradan Irgandı - Irgandı

- 1) Irgandı Köprüsü ile ilgili çalışma ve araştırmalarımızın neticesi, 1975 de Budapeşte'de yapılan V. Millîlerarası Türk Sanatları Kongresinde tarafımızdan bir tebliğ konusu yapılmış ve bunun metni İngilizce olarak yayınlanmıştır. Bakınız : Yılmaz Önge, *The Original Architecture of Irgandı Bridge in Bursa. Fifth International Congress of Turkish Art, Budapest 1978*, 693 - 704. s.
- 2) Uludağ'ın eteklerinden çıkarak kendi ismini taşıyan küçük bir vadiyi takiben Bursa'nın içinden akan dereelerin en önemlisi Gökdere'dir. Bu dere üzerinden Bursa'nın muhtelif mahallelerini birbirine bağlamak için, ahşap veya kârgir birçok köprü yapılmıştır. Ancak bunların bir kısmı zamanla harabolup yıkılmış, bir kısmı ise tamir ve yenilemelerle şekil değiştirerek günümüze kadar gelebilmiştir. Tarihî kaynaklardan öğrendiğimize göre, Gökdere üstünde ve yukarıdan aşağıya doğru sıralanan köprüler şunlardır : Maksem - Demir Oluk - Çalık Piri (?) Köprüsü, Soğucak Pınarı Köprüsü, Setbaşı Köprüsü, Irgandı Köprüsü, Boyacı Kulluğu Köprüsü, Meydancık - Geredeli Köprüsü, Tatarlar Köprüsü, Demirtaş Köprüsü. Bu köprüler için bakınız : Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950, 121 - 112. s.; Albert Gabriel, *Une Capitale Turque Brousse I*, Paris 1958, 195 - 197. s.; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri (Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar)*, Ankara 1975, 106 - 107. s.; Gülgün Tunç, *Taş Köprülerimiz*, Ankara 1978, 11, 38, 49, 66, 105, 165, 185 - 185. s.
- 3) Irgandı Köprüsünün bâni ve inşa tarihinden bahseden, tetkik edebildiğimiz başlıca neşriyat : Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme* II. cilt (Maarif Nezareti Ciltlesi Neşriyatı), Dersaadet 1314, 26 - 27. s. ve Evliya Çelebi *Sevâhatnâmesi* (Zuhuri Danışman çevirisi) III. cilt, İstanbul 1970, 28. s.; Kâzım Baykal, *Irgandı Köprüsü, Uludağ (Bursa Halkevi Dergisi)* 84. S., Temmuz - Ağustos 1947, 1 - 2. s. ve *Bursa ve Anıtları*, 122. s.; A. Gabriel, a. e., 28 - 29. s.; Semavi Eyce, *Bursa ve Çevresinde Türk Sanatı* (T. T. O. K. Neşriyatı), İstanbul 1962, 6. s.; Kâzım Baykal - Cüneyt Ölcer, *Bursa'da Tarihî Köprüler ve Kurumun 1966 Yılı Çalışma Raporu ile Bilancosu* (Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları), Bursa 1967, 8. s.; Godfrey Goodwin, *History of Ottoman Architecture*, London 1971, 88. s.; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri* II. cilt, İstanbul 1972, 368. s.; Cevdet Çulpan, a. e., 106 - 107. s.; Gülgün Tunç, a. e., 105. s.

Köprüsü adıyla şöhret bulmuş; hattâ halk arasında esere bu ismin verilmesiyle ilgili bir de efsane uydurulmuştur. XVII. yüzyılın meşhur Türk seyyahı Evliya Çelebi de, *Seyâhatnâme*'sinde hem köprünün orijinal mimarisinden hem de ismiyle ilgili efsaneden şöyle bahsetmektedir. (*)

«Evsaf-ı cısr-ı Irgandı - Bursa'nın bir çarşısı da Gökdere'deki Irgandı Köprüsü üzerindedir ki yemin ve yesar ikiyüz kadar hallac dükkânlarıdır. Hücreslerinin pencereleri zir-ü pâylelerinden cereyan eden Gökdere'ye nâzırdır. Ve bu cısr dükkânlarının üzeri cümle tonoz kemerler ile mebnî olub kurşun ile mesturdur. Bu cısrin iki başında kâî'a kapuları gibi temir kapular üzere mazgal delikleri vardır. Kapular seddedilirse başka bir yerden zafer mümkün değildir. Cısrın bir tarafı boştur. Han gibi misafirhane olub at bağlanır. Rum, arap ve acemde bir gözlü, meşhur-u âfak, eflâke ser çekmiş, azim cısrıların biri de budur.

(Irgandı) Köprüsünün sebep-i binası - Türkçede (Irgandı - Irgandı) (Irgalandı) sallandı mânâsındadır. Sene 729 tarihinde Orhan Gazi Bursa'yı fethetmiştir. O esnada bir mücahid-i fisebillillah, âşık-ı can hamama giderken bu cısr mahallinde «Çıkayım mı? Varayım mı?» gibi bir sadâ isittir. Gazi heman dalkılıç olub «Çık bakalım ne yapabilirsin!» diyerek sadâ gelen mahalle bir satır urunca urduğu yerden gürlüyle bir kenz-i azim meydana çıkararak zemin irgalanıb sallanır, sarsılır. Gazi ise hayrette kalarak şaşırır. İki yanına bakarak ne görse iyî? Derenin içi (Kaydafa) sikkeli altunları mâî-â-mâl, heman koşarak Orhan Gazi'ye sergüzeştini bir bir takrir eder O da «Ya ne hayret ettin. Allah sana müyesser etmiş. Var Bursa'da hayrat ve hasenata sarfet» deyu emreder. Mücahid cümle mâli hanesine taşıyarak öşrünü beytülmâl-i müsîlimine tediye edib bakıyesiyile bu cısr-ı azimî binâ eder. İşte (Irgandı) cısrî dinmesine sebep budur.»

Hüseyin Ayvansarayî'nin 1765 tarih II Mecmua-i Tevârih'inde de Irgandı Köprüsünün baniiini, mimarî özelliğini ve inşa tarihini belirten şu manzûme bulunmaktadır : (2)

Hoca Hacı Muslihiddin Hak ana olsun muin
Köprü yaptı Gökdere'nin üstüne sarfetti
mâl

Yer direndi cihan ırgandı bu ırgalanmadı
Bu bina-i âliye hiç ermez zevâl

Sanki vadi üzre bir şehir oldu işbu kantara
Di bunun şânında tarih oldu cısr-ı bimsâl
(846/1442 - 43)

Vezni ve ifadesi bozuk olmakla beraber, muhtemelen köprünün kitabesine ait olduğu anlaşılan bu manzûmeden, Evliya Çelebi'nin hiç söz etmemesi dik-kate şâyandır.

Köprüden bahseden ilk ecnebî seyyahlardan biri Reinhold Lubenau'dur⁴ XVI. yüzyılın sonlarında Bursa'dan geçen Lubenau, bu şehrin güzel, yüksek, taştan yapılmış sanatkârane bir köprüsünün olduğunu ve tek bir kemer hâlindeki bu köprü üstünde çeşitli dükkânlar bulunduğunu ifade ederek, uzunluğunu 300 m. olarak verir. Ancak bu eserin muhtemelen Türklerin fethinden önce, hristiyanlar tarafından inşa edilmiş olduğunu ilâve eder.

1836 yılında Bursa'yı gören Miss Pardoe da, üstündeki dükkânlarda ipekli dokumacıları bulunan bu köprüyü Roma devri eseri zannetmiştir.⁷ Pardoe bu köprüyü, dağdan inerek hızla ovaya dökülen bir derenin üstünden geçen bir sokağa benzetir ve süratle harab olmaya yüztutüğünü yazar. Kendi çizgisi ile eserine dercettiği ve Irgandı Köprüsünün Setbaşı tarafından görünüşünü veren skeç, bugün bizim için önemli bir belge değerinde.

4) *Seyâhatnâme* II. cild (Maarif Nezâretî Celîlesi Nesriyatı), 27 - 28. s. Ancak, Evliya Çelebi *Seyâhatnâmesi* nin yazma ve basma nüshaları arasında bazı farklar olduğu bilinmektedir. Irgandı Köprüsü ile ilgili kısım, maalesef Zuhuri Danişman'ın çevirisinde de hem ek, hem de hatalıdır. Bakınız : *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi* III. cilt, 28. s. Irgandı Köprüsü hakkında Evliya'nın naklettiğinden başka bir efsanenin de, *Tarih-i Saf*'da anlatıldığını Gazâlî Saltık'tan öğreniyoruz. Bakınız : Gazâlî Saltık, *Bursa'da İlk Yapılan Köprü ve Garip Bir Olay*, *Uludağ* 83. S., Mayıs - Haziran 1947, 1 - 2. s. *Tarih-i Saf*, Necdet Sakaoğlu tarafından günümüzün Türkçesine aktarılmak suretiyle, Milliyet Yayınları Tarih Dizisi'nin 48. kitabı olarak 1978 de neşredilmiştir. Bakınız : *Bostanzade Yahya, Duru Tarih*, 40 - 42 s.

5) Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kısmı Nr : 1565, varak : 124/B; Cevdet Çulpan, a. e., 106. s.

6) Reinhold Lubenau, *Beschreibung der Reisen* II, Königsberg 1930, 78. s.; A. Gabriel, a. e., 196. s.

7) Miss Pardoe, *The City of the Sultan*, Vol : II, London 1838, 202 - 203. s.; A. Gabriel, a. e., 196. s. bul 1339, 224. s.

dedir (1. Resim). Resmin ortasında, ön plânda, tek gözlü sivri kemeriyle İrgandı Köprüsü ve üstündeki kapalı çarşı görülmektedir. Tepesi yer yer hava ve ışık menfezleriyle techiz edilmiş ve yüksek bir beşik çatı ile örtülmüş arasta geçidinin yanlarında, dükkânlar daha alçak bir kadenîe teşkil etmekte ve bu dükkânların dış duvarı, üçgen şeklinde küçük kemerciklerden meydana gelen bir silme ile köprünün kemerli alt yapısı üzerine oturmaktadır. Köprü kemerinin iki yanında bir sıra küçük mazgal pencere dikkati çekmektedir. Düzensiz bir biçimde sıralanan dükkânların pencerelerinde ve dam örtülerinde kısmî harabiyet belli olmaktadır. Resmin sağında ve solunda yeşillikler arasında evler, geride sağ tarafta Yeşil Camiin, sol tarafta ise Selçuk Hatun Camiinin minareleri seçilmektedir.

İsmi zikretmeksizin bu köprünün 1839 tarihlerindeki durumunu Charles Texier kısaca şöyle ifade eder :⁸

«...Tek kavisli, üzerinde İsviçre'nin bazı köprüleri gibi çatısı bulunan bir köprü, bu vadede İslâmîa ermeni mahallelerinin nokta-i ittisâlini teşkil eder...» Texier'nin *Description de L'Asie Mineure* isimli bu eserinde, köprünün dere içinden ve kuzey doğu taraftan görünüşünü veren güzel bir gravür mevcuttur (2. Resim). Bu gravürün altında «Bursa'da kapalı köprü» ibaresi yazılıdır. Resimde, iki yandaki yeşillikler ve evler arasından akan Gökdere ve ortada, üstündeki arastasıyla sivri kemerli İrgandı Köprüsü açıkça görülüyor. Bu gravürde, dükkânların zemini hizasında köprü boyunca uzanan ve çıkıntılı küçük kemerciklerden ibaret silme daha belirlidir. Dükkânların orijinal şekillerini ve düzenlerini kaybetmiş pencereleri ile gerek dükkânların ve gerekse ortadaki arasta geçidinin alaturka kiremit örtüleri dikkati çekiyor. Arasta geçidinin tepesinde yine hava ve ışık menfezleri seçiliyor.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İrgandı Köprüsüne ait gravür veya fo-

toğraf hâlinde daha fazla resimli belge bulmak mümkün olmaktadır. Ancak bunların nemen hepsinde köprünün üstündeki kârgir arastayı artık göremiyoruz. Bunun yerinde, daha ziyade eve benzeyen, irili ufaklı, yan yana ahşap dükkânlar vardır. Bursa'da pek çok yapıyı hasara uğrattıp yıkan 1855 depreminin, İrgandı Köprüsünde de bazı mahalleri sakatladığı hattâ yıktığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'inde yer alan «... Mahmud Nedim Paşa'nın ber-vech-i bâlâ Sayda valisi olduğu gün tesadüfat-ı garibeden olarak bir hareket-i arz vuku'buldu... Meğer mesâibin büyüğü Bursa'da vuku'bulmuş... Sultan Osman ve Sultan Orhan türbeleri takımıyle ve Sultan Murad-ı sani ve Yıldırım Bayezid Han cami-i şeriflerinin minareleri ve Ulu cami'in yedi aded kubbesiyle iki minaresi ve sair cami'lerin dahi minareleri hep münhedim olmuş ve Sultan Murad-ı Evvelin inşâ-kerdesi olan Urganlı köprüsü'nün bazı mahalleri sakatlanmış ve Su-başı köprüsü üzerinden mürur ve ubur mümkün olmayacak mertebe yarılmış... Recebin yirmi üçüncü gününün akşamı yani yirmi dördüncü perşembe gecesi saat biri on dakika geçerek bir güherçile buharı peyda olup beş dakika sürmüş. Neden hâsıl olduğu ve olacağı bilinemeyip herkes havf-ü dehşet üzere iken birdenbire bir zelzele-i şedide zuhura gelmiş... Dört yüz elli seneden beri kaim ve metanet ile meşhur olan Su-başı ve Urganlı köprüleri kâmilen yıkılmış. Gök-dere suyu vakt-i feyezanında Keşiş dağından yirmi otuz kıyyelik kayaları sürükliyerek getirip bu köprülere çarpar olduğu hâlde bu kadar yüz yıllardan beri bir yerleri sakatlanmamış iken iki dakika zarfında bu köprülerin bütün-bütün münhedim oluvmelerinden zelzelenin derece-i şiddeti istidlâl olunabilir.» cümleleri, yapının tamamen yıkılmış olması gibi biraz mübalağaya kaçan bir ifadeye rağmen,

8) Charles Texier, *Description de l'Asie Mineure* I. Paris 1839 ve *Küçük Asya* (Ali Suad çevirisi) I. cild, İstan-

depremin Irgandı Köprüsünde meydana getirdiği büyük hasarı açıkca belirtmektedir.⁹ Bilâhare bu sakatlıkların tevlihdedeceği çökme tehlikesine karşı, bazı tedbirler alınmakla beraber, yıkık durumdaki kârgir arastanın tamamen kaldırılarak yerine ahşap dükkânlardan ibaret, üstü açık bir çarşının yapıldığı söylenebilir. Nitekim, Bursa'ya ait 1278/1861 tarihli ve bir şehir plânı mahiyetinde çizilmiş, takriben 1/2000 ölçekli bir haritada,¹⁰ köprünün bu yeni hâli tesbit edilebilmektedir (3. Res). *The Illustrated London News*'un 15 Şubat 1890 tarihli nüshasındaki bir gravürde de, bu durum açıkca görülmektedir (4. Resim). Gravür, Setbaşı tarafından Irgandı Köprüsüne bakıldığına göre yapılmıştır. Sağda arka plânda Yeşil Cami ve türbesi seçilmektedir. Bursa'ya ait bir albümde¹¹ de, hemen hemen aynı tarihlerde yapılmış başka bir gravüre rastlıyoruz (5. Resim). Burada yine Setbaşı'ndan bakıldığına göre, Gökdere Vadisi ve tam ortada, üstünü kısmen işgal eden ahşap dükkânlarıyla Irgandı Köprüsü gösterilmiştir. İki yanda yeşillikler arasında evler ve geride, ortalarda Yeşil Cami yer almaktadır.

Irgandı Köprüsünün XX. yüzyıl başlarındaki durumunu gösteren fotoğraflar da mevcuttur. Bunlardan biri, Jean de Nettancourt - Vaubecourt'un *Sur les grandes routes de l'Asie Mineure* isimli kitabının arka kısmındaki albümde bulunmaktadır.¹² 1908 tarihli bu kitaptaki fotoğrafta, köprünün güney batı cephesi, yakından ve perspektif olarak görülmektedir (6. Resim). Geri plânda Yeşil Cami, medresesi ve türbesi yükseliyor. Aynı yılda ve yine Setbaşı Köprüsü tarafından çekilmiş bir başka fotoğrafı A. Gabriel'in *Une Capitale Turque Brousse* isimli kitabında buluyoruz (7. Resim).¹³ Gabriel, 1910 yılında yaptığı bir akvarelle de, hemen hemen aynı görünüşü biraz daha perspektif katarak bizlere sunmaktadır.¹⁴ Dr. E. Diez ve Dr. H. Gluck'un 1920 de Münih'te basılan *Alt Konstantinopel* isimli kitabında¹⁵ da, üstündeki ahşap dükkânlarıyla Ir-

gandı Köprüsünün kuzey doğu cephesini perspektif olarak yakından gösteren bir fotoğraf mevcuttur (8. Resim). Geri plânda, yeşillikler arasında evler ve Selçuk Hatun Camii görülmektedir. Dere içinden alınmış değişik bir fotoğraf da, C. Çulpan'ın *Türk Taş Köprüleri* isimli eserinde yer almıştır (9. Resim).¹⁶

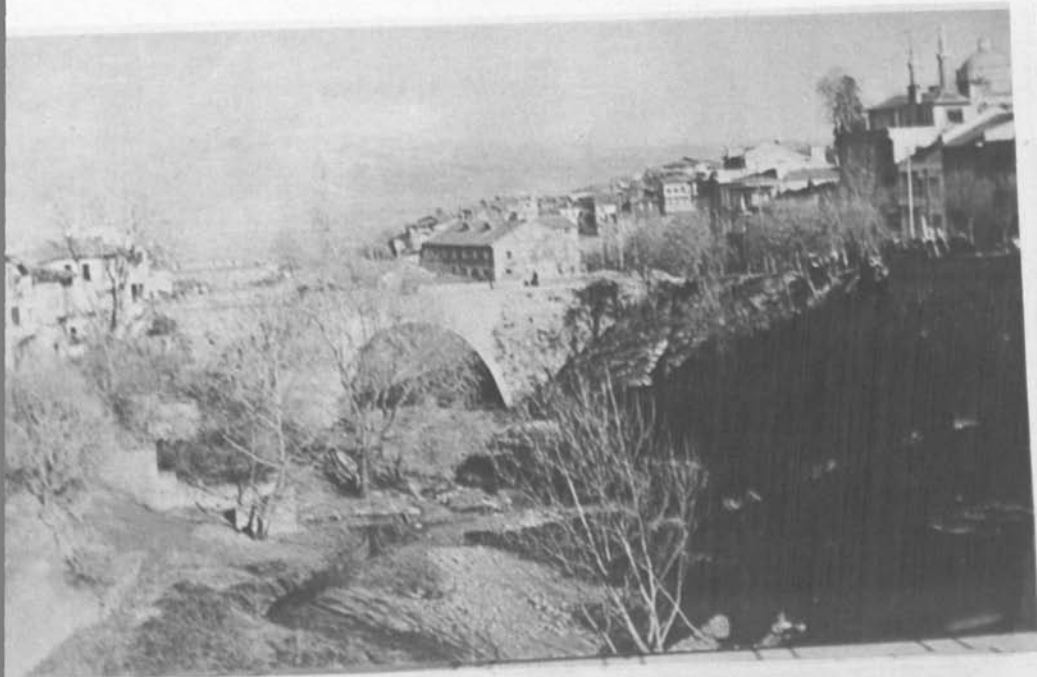
Irgandı Köprüsü 1922 yılında Yunanlıların Bursa'dan çekilişi sırasında tahrip edilerek yakılmıştır.¹⁷ 27 yıl bir harabe hâlinde kalan bu yapıyı 1949 yılında Bursa Belediyesi, aslı şekline uymayan kötü bir tamirle onarmış, bu esnada üstünü de, bugün görülen şekliyle basit bir geçit hâline getirmiştir (10/a ve 10/b. Resimler).

Bütün bu anlatılan tadilat ve tamirata rağmen, Irgandı Köprüsünde eski mimarisinin izlerini bugün de bulabilmek ve bunların yardımıyla köprünün orijinal biçimini canlandırarak, oldukça doğruya yakın bir restitüsyon denemesi yapmak mümkündür (1-3. Şek.). Şöyle ki :

- 9) Cevdet Paşa, Tezâkir, 1-12. (Yayımlayan : Prof. Cavid Baysun), Ankara 1953, 32-34. s.; E. H. Ayverdi, a. e., 369. s.
- 10) Türk Tarih Kurumu Arşivinde B/3990 numara ile kayıtlı *Bursa Şehri Haritası Mufassasası* isimli bu belgenin varlığından bizi haberdar eden Sayın L. Erder'e ve haritadan faydalanma imkânı sağlayan T. T. K. İlgililerine teşekkürlerimizi sunarız.
- 11) *The Illustrated London News*'un 15 Şubat 1890 tarihli nüshasındaki ve Milli Kütüphane'deki bir albümde Curtis Walker imzası ile mevcut olan Irgandı Köprüsüne ait gravürlerin varlığından bizi haberdar edip birer kopyasını lütfeden Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'e şükranlarımızı arz ederiz.
- 12) Jean de Nettancourt - Vaubecourt, *Sur les grandes routes de l'Asie Mineure*, Paris 1908. Bu fotoğrafın bir kopyasını temin eden Sayın Prof. Dr. Semavi Eyice'ye teşekkürlerimiz sunarız.
- 13) A. Gabriel, a. e., planche VII
- 14) A. Gabriel, a. e., I, 196. s., fig. 140
- 15) Dr. E. Diez - Dr. H. Gluck, *Alt Konstantinopel*, Münih 1920, 104 numaralı resim. Bu resim E. H. Ayverdi ve C. Çulpan'ın mezkûr eserlerinde de nesredilmiştir. Bakınız : E. H. Ayverdi, a. e., 367. s., 637 no. lu resim; C. Çulpan, a. e., LXXII. levha, 61/2 no. lu resim. Gerek Diez ve Gluck'un, gerekse Nettancourt - Vaubecourt'un eserlerindeki fotoğrafların, 1920 yıllarında, fakat renkli olarak çekilmiş benzerlerinin Paris'te Albert Kahn koleksiyonunda yer aldığını, 1979 yılı Eylül ayında İstanbul'da toplanan III. Milletlerarası Türkoloji Kongresinde, M. Paul Dumont'un verdiği, projeksiyonlu bir tebliğden öğrenmiş bulunuyoruz. Kendilerine teşekkür ederiz.
- 16) C. Çulpan, a. e., LXXI. levha, 61/1 no. lu resim.
- 17) K. Baykal, a. e., 122. s.; A. Gabriel, a. e., 193. s.; E. H. Ayverdi, a. e.; 368. s.; C. Çulpan, a. e., 106. s.

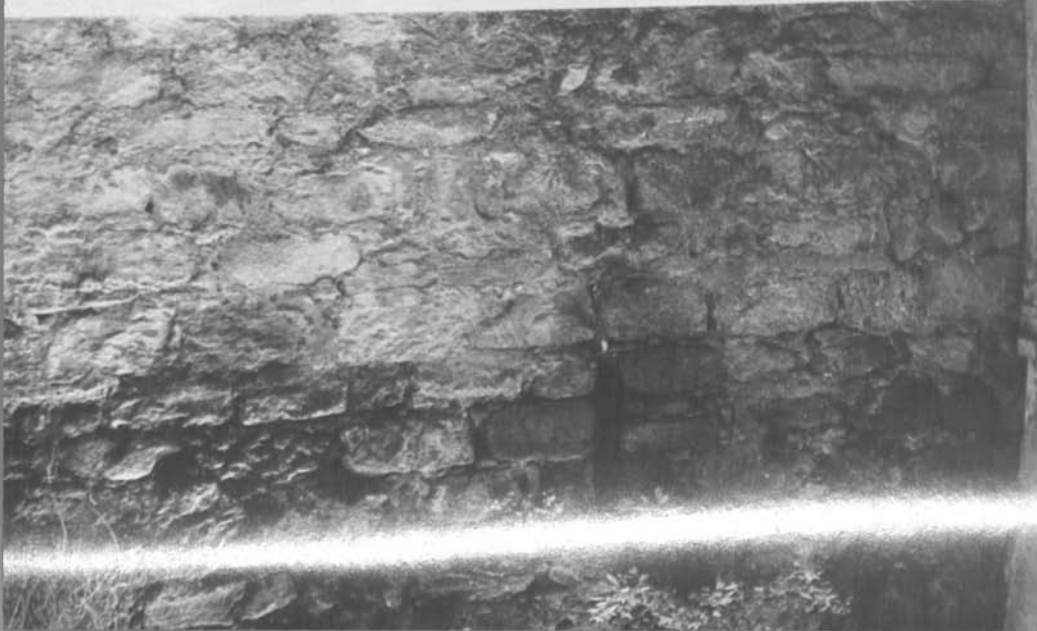
Bursa, İrgandı Köprüsü'nün XX. Yüzyıl başlarındaki durumunu gösteren en eski renkli fotoğrafları
[1913 yılında Ortocrome tekniği ile çekilmiş olan bu fotoğraflar Albert Khan Koleksiyonu tarafından
luttedilmiştir. şükranlarımızı sunarız.]

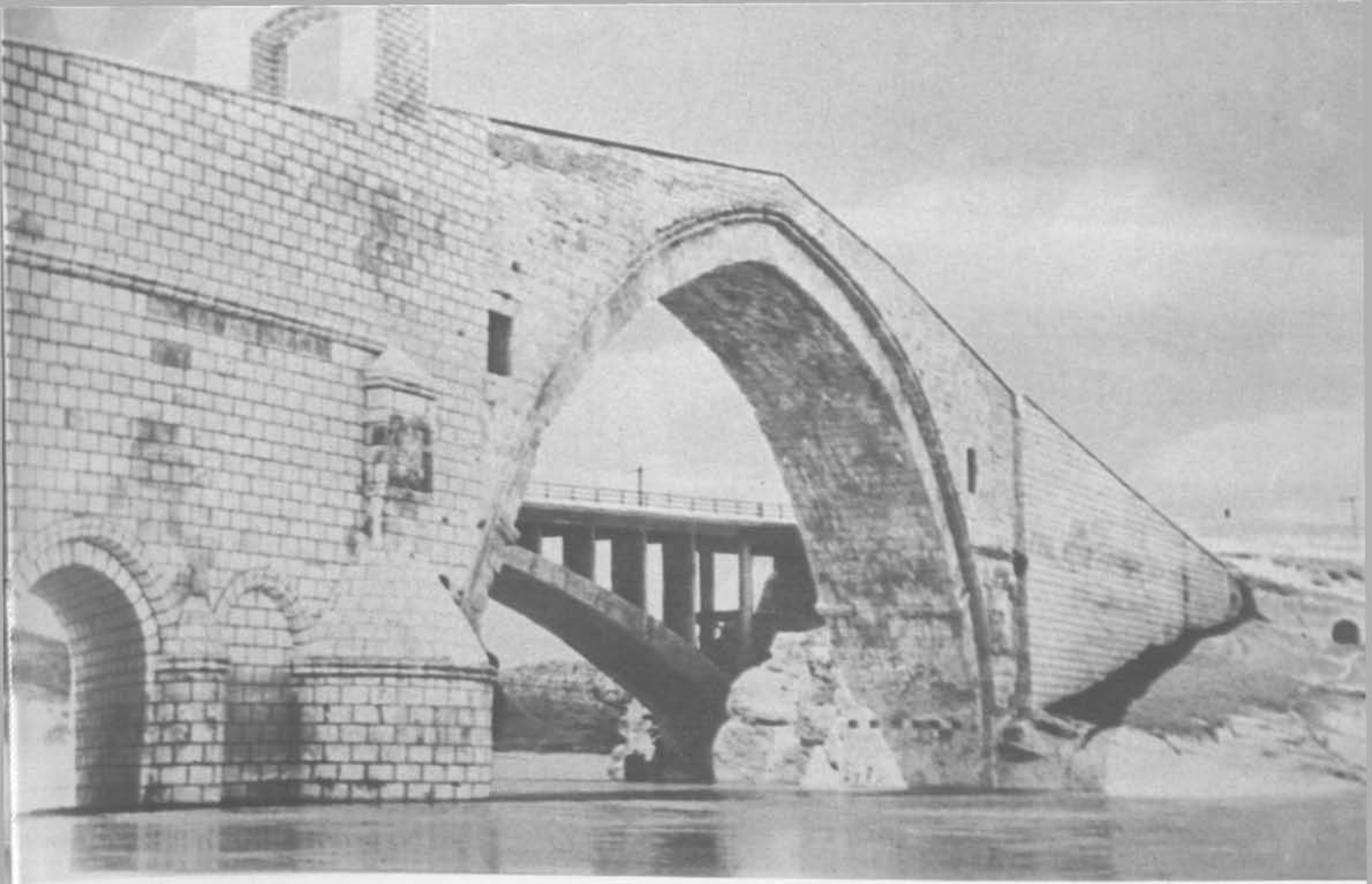

Köprünün günümüzdeki genel görünüşü.

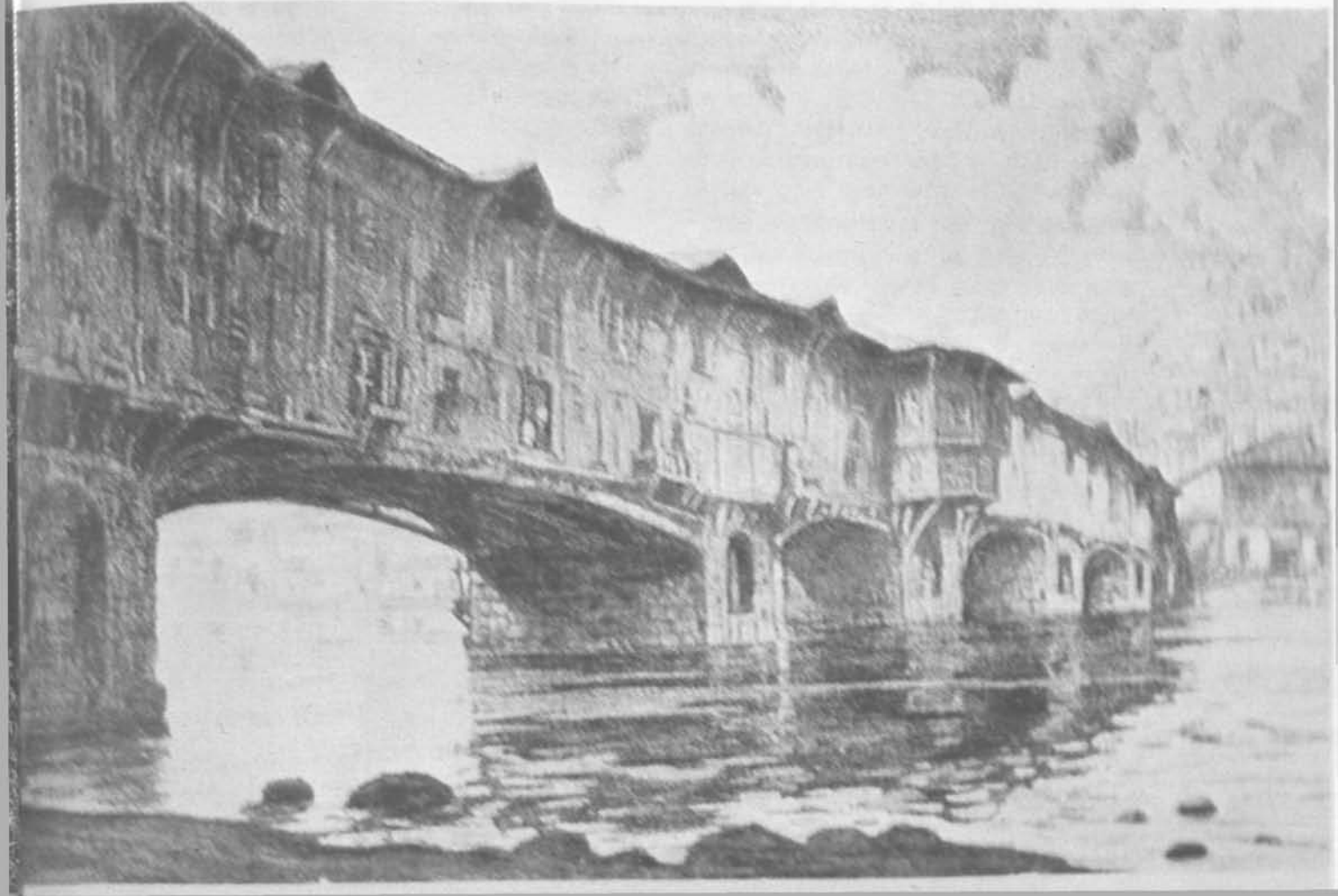
Eski arasta dükkânlarına ait depoları aydınlatan mazgal pencerelerden biri.

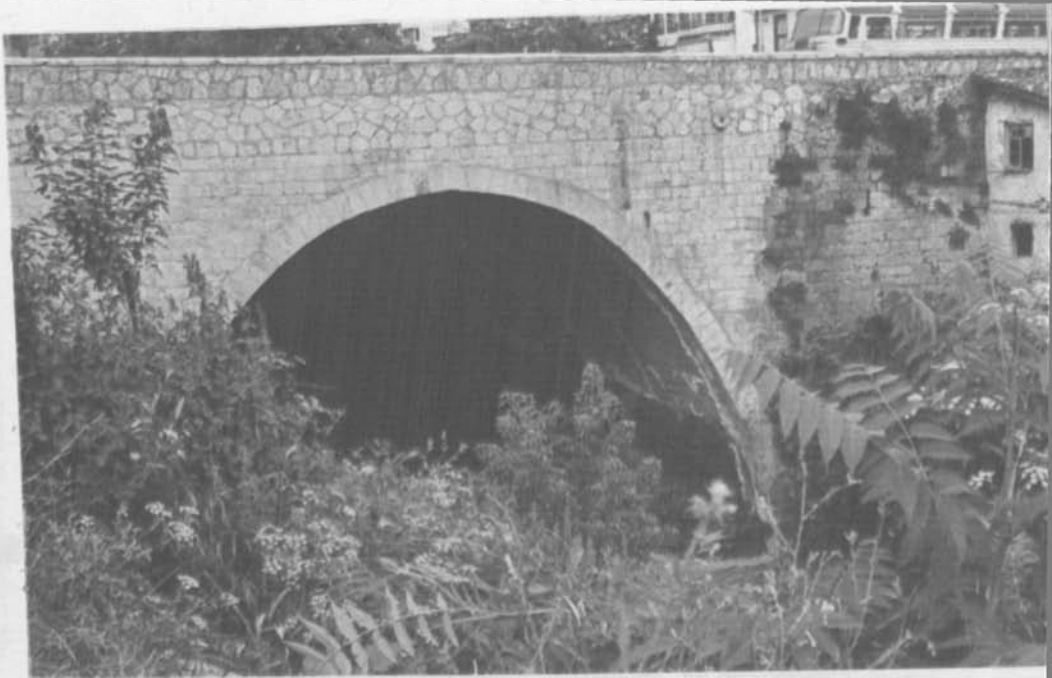

Malabadi (Batmansu) Köprüsü.

Bulgaristan'ın Lofça (Lovech) şehrindeki Çarşılı Köprü'nün eski durumu
(Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver tarafından lutfedilmiştir.)

Köprünün yakından görünüşü.
(Altta ki hanın girişi, sağ köşedeki bitişik evin içinde kalmıştır.)

Köprü ayağı içindeki ahır kısmı.
(Sağ tarafta kapı görülmektedir.)

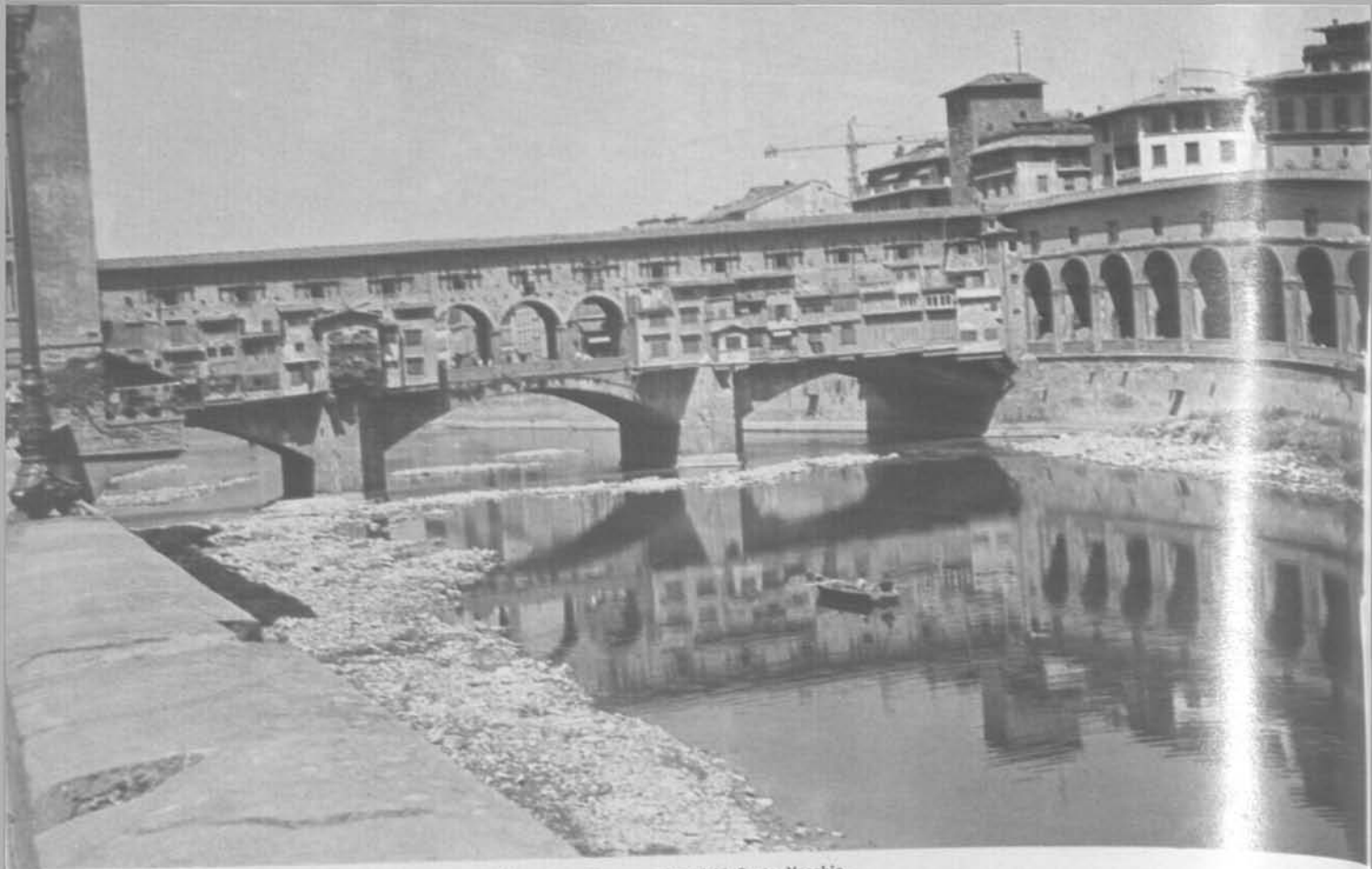

Gökdere'nin iki yanındaki kayalara oturan kemer ayaklarından birinin içi, Evliya Çelebi'nin de dediği gibi boştur. Ancak bu boşluk, şimdiye kadar eseri tetkik edenlerden çoğunun gözünden kaçmıştır. Güney doğu taraftaki ayakta da bir boşluk olup olmadığı belli değildir. Varsa bile, bunun girişi moloz ve toprak altında kalarak kapanmış, sadece dış cephelerdeki mazgal pencerelerinin bir kısmı meydana kalmıştır (11. Resim). Kuzey batı taraftaki boşluğa, kuzey cephede, tuğladan sivri tonozlu bir dehlize benzeyen, bir kapı ile girilebilmektedir (12. Resim). Aslında bu kapı da, köprüye yansıtılarak inşa edilmiş bir evin içinde gizli kalmıştır (13. Resim). Bu giriş, ayak içinde köprü istikametinde uzanan 4.50 x 14.85 m. ebadında, dikdörtgen plânlı, üstü tuğladan basık bir tonozla örtülü, (14. Resim), oldukça karanlık bir hacme açılmaktadır. Bu hacmin güney doğu ve kuzey batı nihayetini teşkil eden duvarların tamir gördüğü veya yıkılıp yeniden yapıldığı, diğer duvarlardan farklı olan örgüleriyle anlaşılmaktadır. Güney batı taraftaki duvarda zeminden takriben 3.20 m. yükseklikte, tonoz özengisini teşkil eden pahlı taş silmeden itibaren yükselen, dayirevî kemerli bir pencere görülmektedir (15. Resim). 0.63 m. genişlikte ve 0.76 m. yükseklikteki bu boşluk, büyük hacme ışık sağlayan yegane menfez olup kemer içindeki izlerden anlaşıldığına göre evvelce muhtemelen taş çerçevesi bir demir parmaklık ihtiva etmekteymiş. Bu pencerenin mukabilinde, kuzey doğu duvarında, aynı seviyede ve aynı genişlikte fakat üstü kemersiz bir başka pencere daha görülmektedir ki, bunun sonradan açıldığı belli olmaktadır. Güney batı duvarındaki pencerenin gerisinde, tuğla tonozlu fevkanî bir hücre mevcuttur. 1.67 x 3.00 m. ebadındaki bu dikdörtgen plânlı hücrenin taban seviyesinde genişlik, büyük hacmin tonozu yüzünden 1.24 m. ye düşmektedir (16. Resim). Bu hücrenin güney doğu duvarının ortasında, dışa açılan bir mazgal penceresi, tonozunun ortasında da hafifce merkezden dışa doğru kaydırıl-

mış 0.43 x 0.75 m. ebadında, baca gibi yükselen bir tepe menfezi vardır. 0.55 m. yüksekliğindeki bu menfez halen üstten kapatılmış durumdadır (17. Resim). Gerek bu ve gerekse karşı taraftaki muhdes pencereyle girilebilen hücrenin yanlarında, aynı seviyede başka fevkanî hücreler de olduğu, köprünün dışarıdan da görülebilen, eş aralıklarla açılmış mazgal pencerelerinden belli olmaktadır.

Köprünün kuzey batı yönündeki ayağı içinde yer alan bu hacimlerin kompozisyonu, kanaatimizce, doğrudan doğruya köprünün üst yapısı ile ilgili olmalıdır (1. Şekil). Aksi takdirde, ayak içindeki büyük hacimle direkt hiçbir irtibatı bulunmayan, buna mukabil dıştan birer mazgal pencere ile aydınlatılmış ve tepelerinden baca biçiminde birer menfezle yukarıya bağlanan bu fevkanî hücrelerin mevcudiyetlerine mânâ vermek zordur (2. Şekil). Bu hücreler, üstteki arastanın dükkânlarına göre tertiplenerek, onların bir kısmına depo vazifesi görmek üzere inşa edilmiş olmalıdırlar (3. Şekil). Nitekim, eski Türk çarşılarında, dükkânların içinden bir merdivenle inilebilen, döşeme altında tesis edilmiş depo veya ardiyelerin bulunduğunu biliyoruz.¹⁸ Fevkanî hücrelerin ebadı ve ara mesafeleri de, üstteki dükkânlara göre ayarlandığı için, dükkânları ayıran ara duvarların yükü, alttaki hücrelerin ara duvarlarına sağlamca intikal edebilmektedir. Köprü ayağı veya ayakları içindeki büyük hacimler da, Evliya Çelebi'nin söylediği gibi, bir ahır veya han vazifesi görüyor, muhtemelen köprü üstündeki arastaya at ve develerle mal getirip götüren tüccarların hayvanları ve bunların bakım ve muhafazaları ile görevli personel de buralarda kalıyorlardı. Ancak sonraki değişiklikler sebebiyle bu ha-

18) İstanbul'da XVI. yüzyıla ait Süleymaniye Camii külliyesinden Dökmeciler Çarşısının ve Eminönü Rüstem Paşa Camii'nin altındaki dükkânlarda, Kayseri'de XVIII. yüzyıla ait Vezir Hanının alt kat dükkânlarında böyle zemine gömülmüş, bodrum şeklinde depo ve ardiyeler bulunmaktadır. Bu depo ve ardiyelere, dükkân zeminindeki ahşap bir kapak kaldırılarak, dik bir ahşap merdivenle inilmektedir.

İtalya'nın Floransa şehrindeki Ponte Vecchio.

İtalya'nın Venedik şehrindeki Ponte Rialto.

cimler, muhtemelen depo, imalâthane gibi daha başka hizmetler için de kullanılmış olmalıdırlar.¹⁹

Çok eski devirlerden beri, içinden geçen akarsuların çevresinde gelişmiş büyük ve kalabalık şehirlerde, pazar yeri, çarşı veya dükkânları ihtiva eden ticaret mahallerinin, bu akarsuların üzerinde inşa edilen köprüleri de işgâl ettiğini; şehirleri birbirine bağlayan kervan yollarında ve stratejik mevkiilerde yapılmış olan köprülerin üzerinde veya içlerinde de, muhafız veya yolcular için, konaklama yerlerinin yapıldığını gösteren pek çok örnek vardır. Nitekim XIII. yüzyılda Çin'de, Çeng-tu-fu Şehrindeki Kiang-sui Nehri üzerinde, taş ayaklara oturtulmuş, ahşap tavanlı ve iki yanında ahşap dükkânları bulunan çarşılı köprüler bulunduğunu, Markopolo'nun seyahâtnâmesinden öğreniyoruz.²⁰ İran'da da Safevîler devrinde, İsfahan'da Allahverdi veya Ciharbağ Köprüsü gibi kapalı köprülerin inşa edildiğini, yazılı belgeler ve seyahâtnâmeler ile bu seyahâtnâmelerde yer alan gravürlerden anlıyoruz.²¹

Anadolu'da ise, içinde ahır ve yolcu yahut muhafız odalarını ihtiva eden, fakat üstünde çarşısı bulunmayan bazı eski köprü örnekleri mevcuttur.²² Bunların en meşhuru, XII. yüzyılda Artukoğulları tarafından inşa ettirilmiş olan Malabadi veya Batmansu Köprüsüdür (18. Resim). Doğunun yaratıcı mimarisinden aldığı ilhamla yapıldığı anlaşılan İrgandı Köprüsü gibi, hanlı veya çarşılı köprü geleneğini devam ettiren birçok örnek de, zamanla ve muhtelif sebeplerle yıkılıp yok olmuştur. Bunlardan biri, varlığını ve şeklini ancak XIX. yüzyılda yapılmış resimlerinden öğrenebildiğimiz, Bulgaristan'ın Lovech (Lofça) şehrindeki Osum (Osma) Nehri köprüsüdür (19. Resim).²³ Buna mukabil, XVI-XVII. yüzyıllara ait en meşhur örnekler olan, İtalya'nın Floransa şehrindeki Ponte Vecchio (20. Re-

19) Ahır kısmını aydınlatan fevkanî hücre penceresinin, sonradan çerçevesi çıkarılarak alçak bir geçit hâline getirildiği anlaşılmaktadır. Üstteki çarşıdan çıkmadan alt katla haberleşmeyi veya ahıra nezareti sağladığını tahmin ettiğimiz bu pencere, parmaklıklı çerçevesi çıkarıldıktan sonra, belki ahşap bir merdivenle ahıra iniş de temin etmiş olmaktadır. Üst kat ile alt katın haberleşmesini veya çarşı bekçilerinin kontrolünü sağlayan ve iki kat arasında yer alan, benzeri bir fevkanî hücrenin mevcudiyetine XVI. yüzyılda Erzurum'da inşa edilmiş olan Rüstem Paşa Bedesteninde de rastlanmıştır.

Diğer taraftan, mahalle sakinlerinin ifadelerine göre, ahır kısmı son zamanlarda ermeniler tarafından şaraphane olarak kullanılmıştır. Köprü ve üstündeki dükkânlar harabolduktan sonra, bazı meraklılar tarafından -belki de köprünün yapıışı ile ilgili efsanelerden alınan ilhamla- ahır kısmında ve fevkanî hücrelerde define bulmak maksadıyla gizli kazılar yapıldığı, bugün de görülen izlerden anlaşılmaktadır.

20) Markopolo Seyahâtnâmesi I (Yayına hazırlayan: Filiz Dokuman), Tercüman 1001 Temel Eser 87. S., İstanbul, 174-175. s.

21) Lütfullah Hünerfer, *Du pul tarih-i meşhür-i İsfahan ez devr-i Safeviyye, Hüner ve Merdüm*, 81. S., Temmuz 1969, 14-19. s.; *Tarih-i bina-i pul Allahverdi Han, Hüner ve Merdüm*, 109. S., Kasım 1971, 4-9. s.

22) XII. yüzyılda Artukoğulları tarafından yaptırılan Hısn Keyf Köprüsü, 1147 yılında yine Artukoğullarından Tımurtaş bin İgazî tarafından yaptırılan Malabadi veya Batmansu Köprüsü, 1297 yılında İhanlı Emirî Çoban Salduz tarafından yaptırılan Çoban Köprüsü gibi. Bu köprüler için bakınız: A. Gabriel, *Voyages Arkéologique dans la Turqui Orientale I*, Paris 1940, 71-79. s. ve 232-236. s.; İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kibiteleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, 439-443. s.; C. Çulpan, *XII. yüzyıl Artukoğulları Devri Taş Köprüleri ve Özellikleri*, *Sanat Tarihi Yıllığı III* (1969-1970), İstanbul 1970 ve *Türk Taş Köprüleri*, 38-44. s. ve 66-67. s.; G. Tunç, a. e., 95-96, 130-134, 60-64. s.

23) Lofça'daki Osma Köprüsünü gösteren yağlı boya tablonun küçük boyda, matbu bir kopyası Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in arşivinde bulunmaktadır. Aynı köprünün Amerika'da Philadelphia Free Library Kütüphanesinde, başma eserler kısmında bulunan 1878 tarihli bir resmi de, Muhterem profesörün 1959 yılındaki seyahati sırasında, kendileri tarafından suluboya olarak kopya edilmiştir. Her iki resmin tetkikine ve yayınlanmalarına izin verdikleri için tekrar teşekkürlerimizi arz ederiz. Mezkûr resimlerden anlaşıldığına göre, Osma Köprüsü, muhtemelen daha eski bir köprüden kalmış taş ayakların, sonradan kavşalı ahşap girişlerle birbirine bağlanmak ve üzerlerine ahşap döşeme ve dükkânlar inşa edilmek suretiyle meydana getirilmiştir. Fakat Dr. M. Kiel'den öğrendiğimize göre, bu çarşılı köprü halen mevcut değildir.

Hindistan'da Srînağor'da ahşapın yapılmış ve üstünde yine ahşap dükkânları bulunan bir köprünün bulunduğu eski fotoğraflarından anlaşılmakta ise de, bunun şimdiki durumu hakkında bilgi edinilememiştir. Bakınız: John L. Stoddard, *Famous Scenes, Cities and Paintings*, London.

Üstünde bir zamanlar dükkânlar, hattâ evler bulunan Paris'teki Notre Dame ve Pont Neuf Köprüleri gibi memleketimizde de bazı köprüler sonradan üstlerine, altlarına veya yanlarına ilâve edilen dükkânlar ile çarşılı köprü hâlini almışlardır. Bunlara örnek olarak, en son 1912 de yenilenen İstanbul Galata Köprüsü ile çok yakın yıllarda halk tarafından çarşı hâline getirilen Eyüp Silâhtarâğa Köprüsü gösterilebilir.

sim)²⁴ ile Venedik şehrindeki Ponte di Rialto (21. Resim)²⁵ ise, varlıklarını titizlikle koruma ve muntazam onarımlara borçlu olarak, eski çarşılı köprü geleneğini günümüzde de yaşatmaktadırlar.

Irgandı Köprüsünü bilinen bütün benzeri örneklerden ayıran husûs, onun alt ve üst yapısıyla birlikte plânlanıp, aynı zamanda inşa edilmiş bulunması²⁶ ve XV. yüzyılda Bursa'nın iki mahallesini sadece çarşı kapılarının açık olduğu saatlerde birleştiren, bir çarşılı köprü değil, köprü biçiminde inşa edilmiş bir arasta olmasıdır.

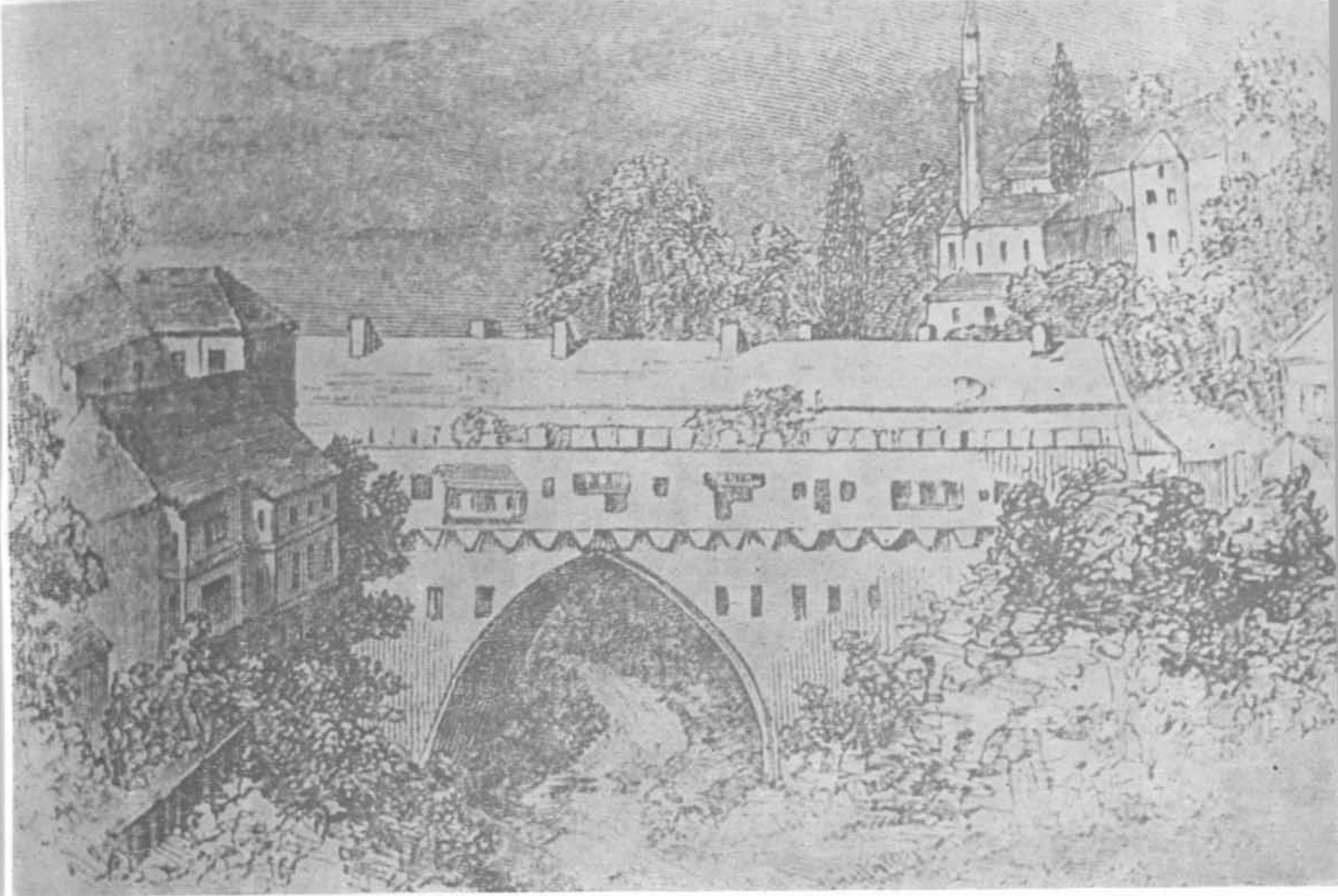
24) Aynı yerde Etrüskler zamanından beri mevcut olan Ponta Vecchio Köprüsünün üstünde, XIII. yüzyılda devlete ait ve simetrik bir şekilde inşa edilmiş dükkânlar bulunmakta iken, eski köprü XIV. yüzyılda üstü

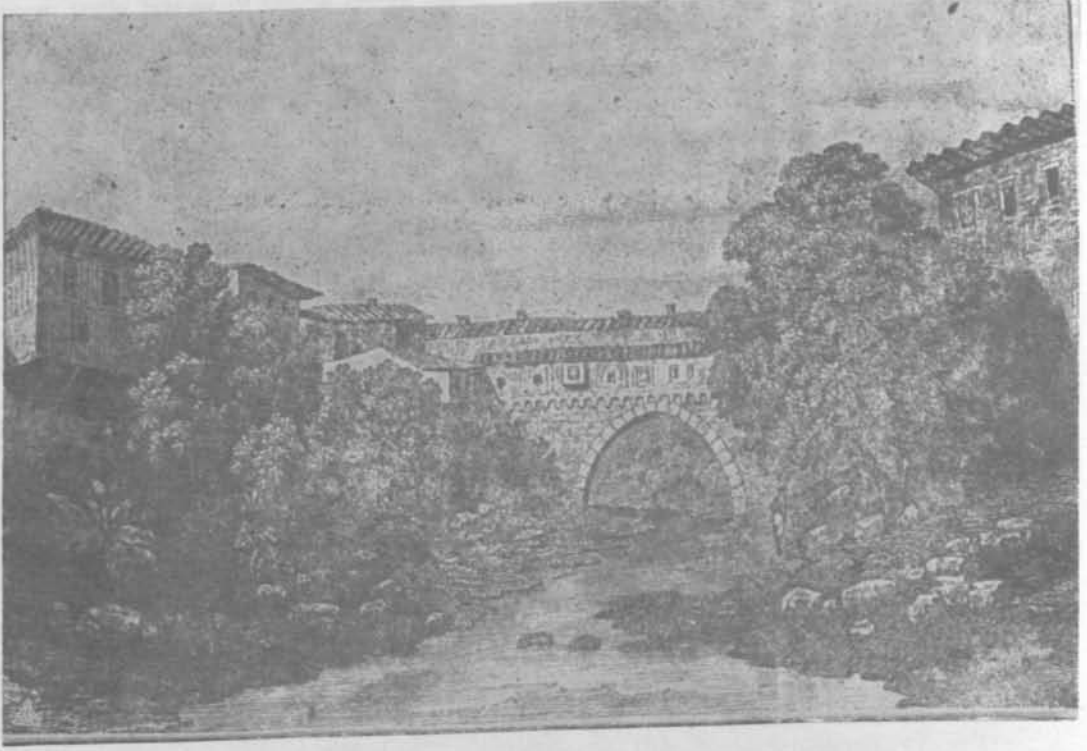
ylene dükkânlı üç gözlü bir taş köprü hâlinde yeniden inşa edilmiştir. Üstteki dükkânlar XV. yüzyılın sonlarından itibaren şahısların mülkiyetine geçtikten sonra, yapılan değişikliklerle mimarî karakterleri değişmiştir. XVI. yüzyılda, bunların yerine bir ucu Pitti Sarayına bağlanan fevkanî Uffizi Galerisi, daha sonra XVII. yüzyılda da orta kemer açıklığına isabet eden kısımlar boş bırakılmak suretiyle, iki yana, bir kısmı bugün de görülen kuyumcu ve mücevherci dükkânları yapılmıştır.

25) Eskiden aynı yerde olan ahşap bir köprünün yerine 1588 - 1952 yılları arasında bugünkü durumuyla inşa edilmiştir. Tek gözlü, geniş bir basık kemer hâlinde yapılmış olan Rialto Köprüsünün üstünde, ortadaki daha geniş tutulmak suretiyle, yolu üç şeride ayıran iki sıra dükkân bulunmaktadır.

26) Sayın E. H. Ayverdi, Bursa Kadı Sicilleri arasında bulunduğu kayıtlardan birine istinaden, köprü üstündeki dükkânların bir asır sonra ilâve edildiğini ifade etmektedir. Bakınız : E. H. Ayverdi, a. e., 368 - 369. s. Köprünün tarife çalıştığımız mimarî kuruluşunu dikkate alarak, üstteki kapalı çarşı veya arastanın sonradan eklendiği görüşüne katılmıyoruz. Kanaatimizce, alt ve üst yapısı ile Irgandı Köprüsü aynı zamanda inşa edilmiştir ve eserin orijinalitesi de bu özelliğidir.

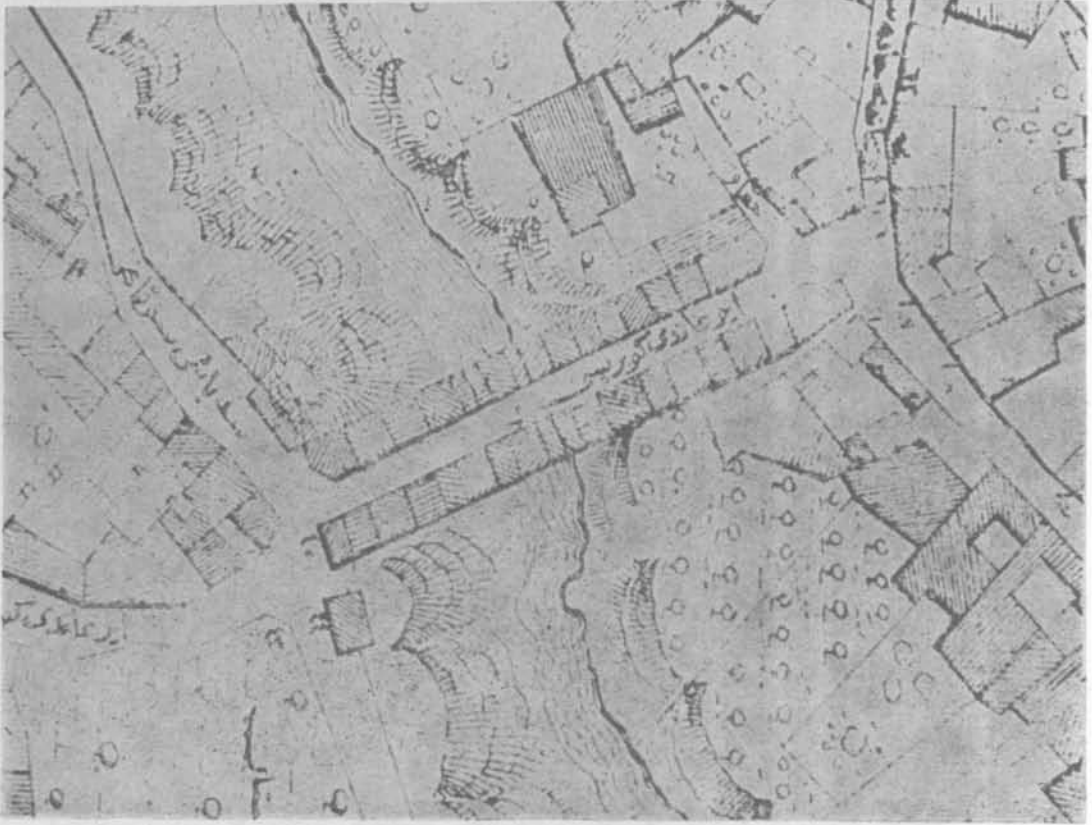
1. Resim — Miss Pardoe'nun kalemîyle Irgandı Köprüsü

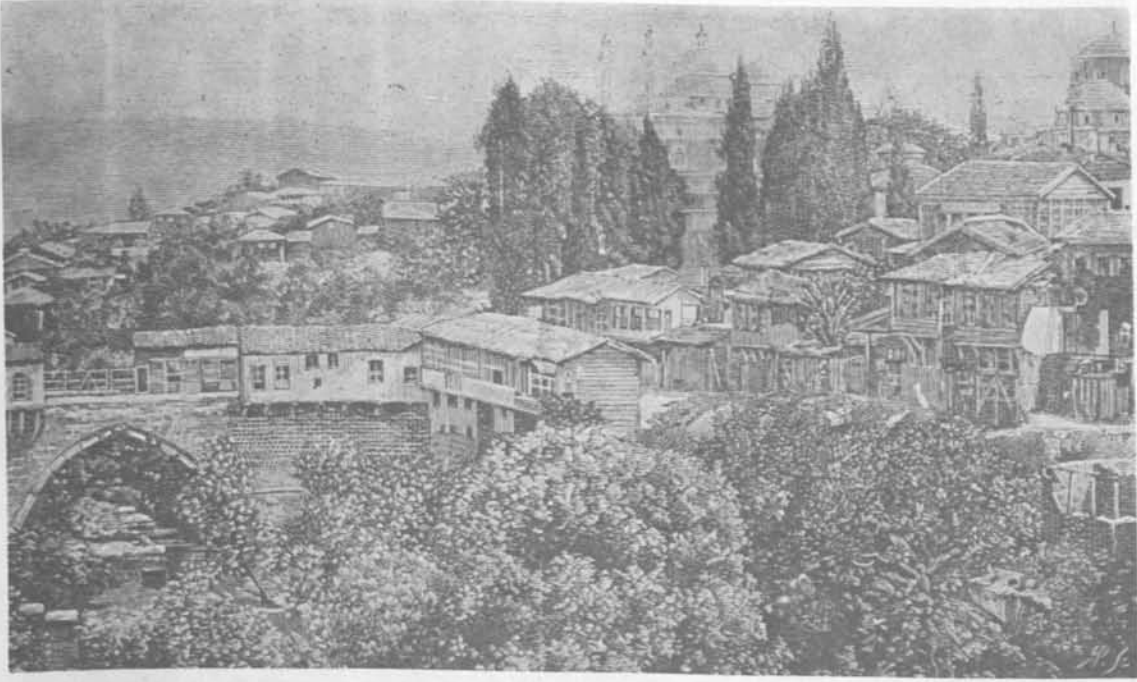

2. Resim — Ch. Texier'nin eserinde Irgandı Köprüsü

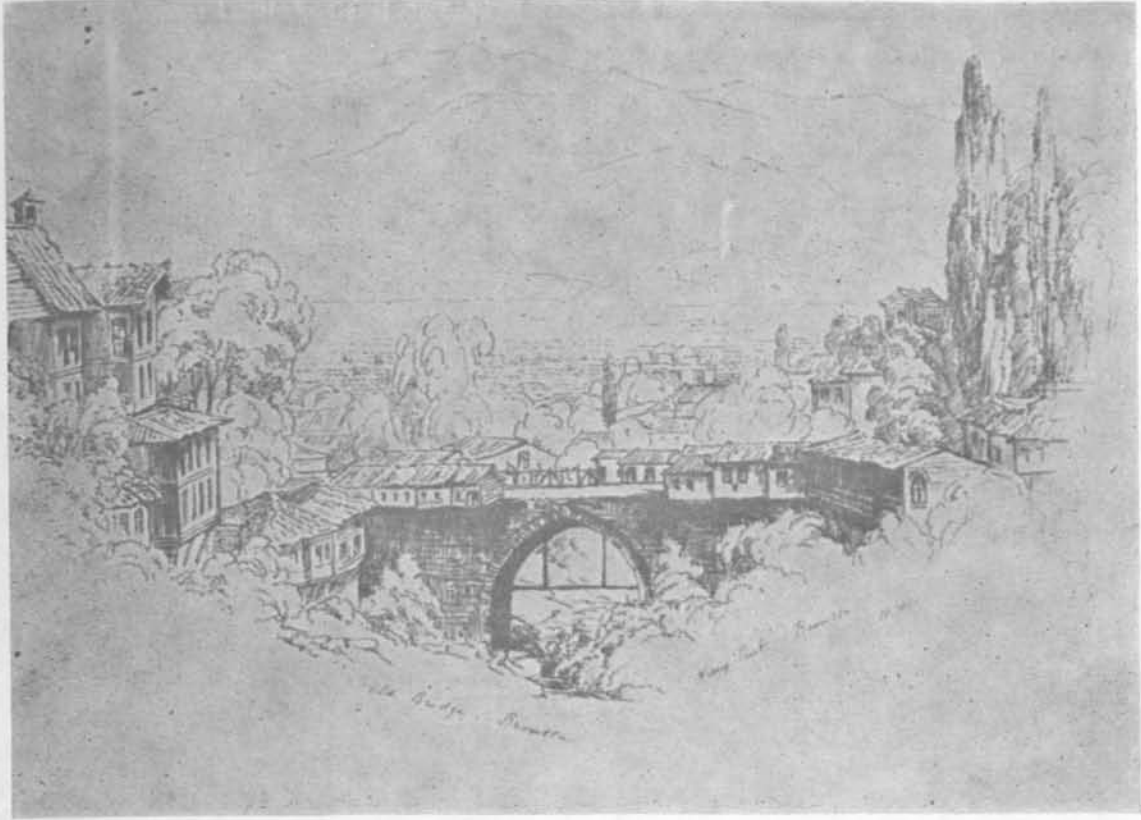
3. Resim — 1861 tarihli Bursa haritasında Irgandı Köprüsü

4. Resim — 1890 tarihli The Illustrated London News'da İrgandı Köprüsü

5. Resim — İrgandı Köprüsünün XIX. yüzyıl sonlarındaki durumu

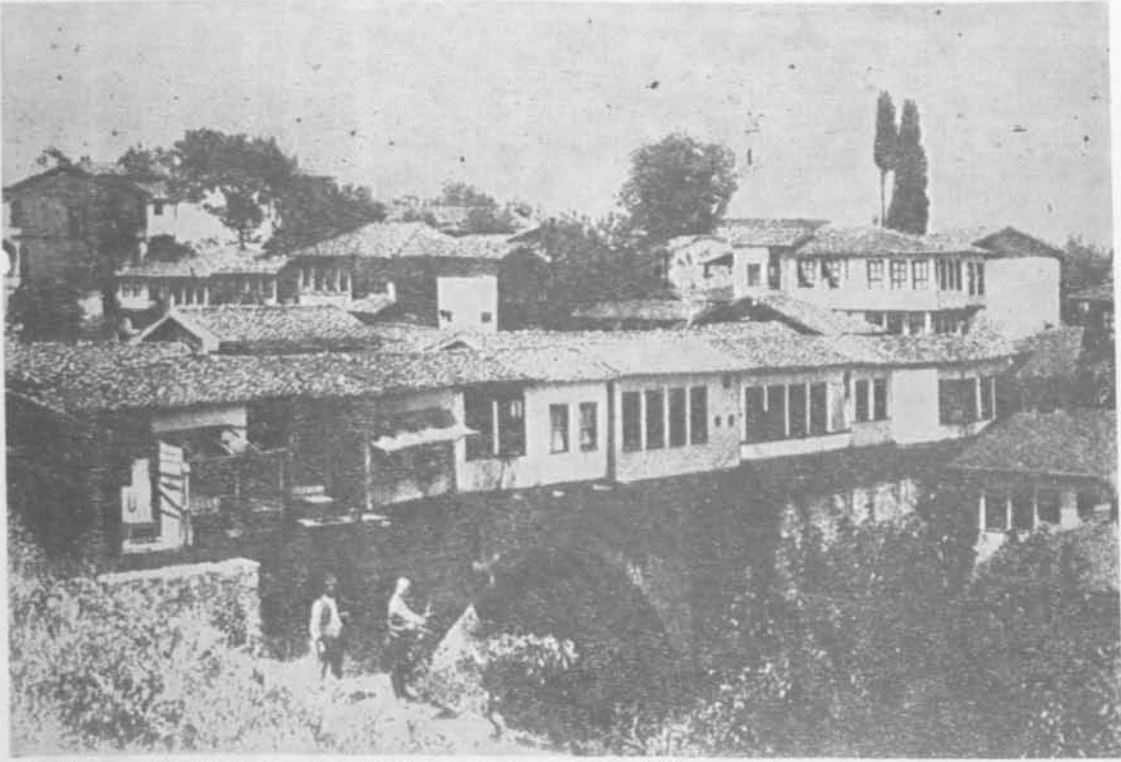

6. Resim — Irgandı Köprüsünün XX. yüzyıl başlarındaki durumu

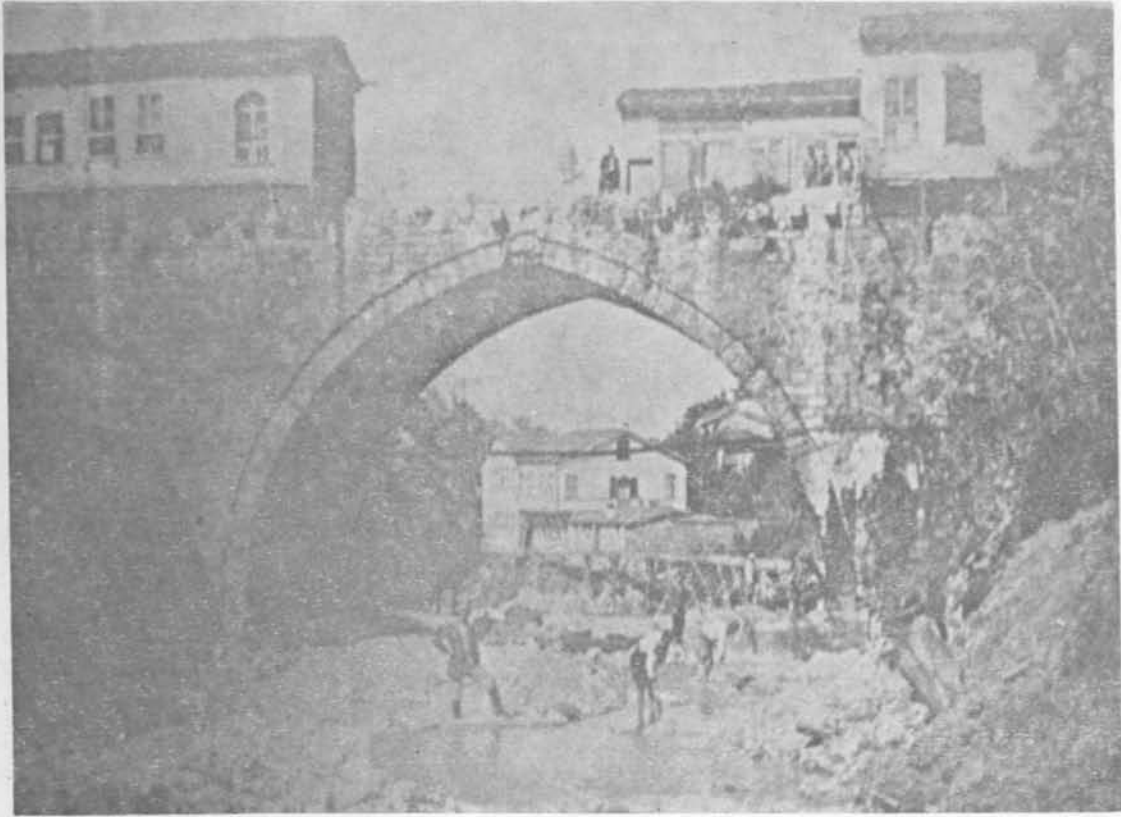
7. Resim — A. Gabriel'in eserinde Irgandı Köprüsü

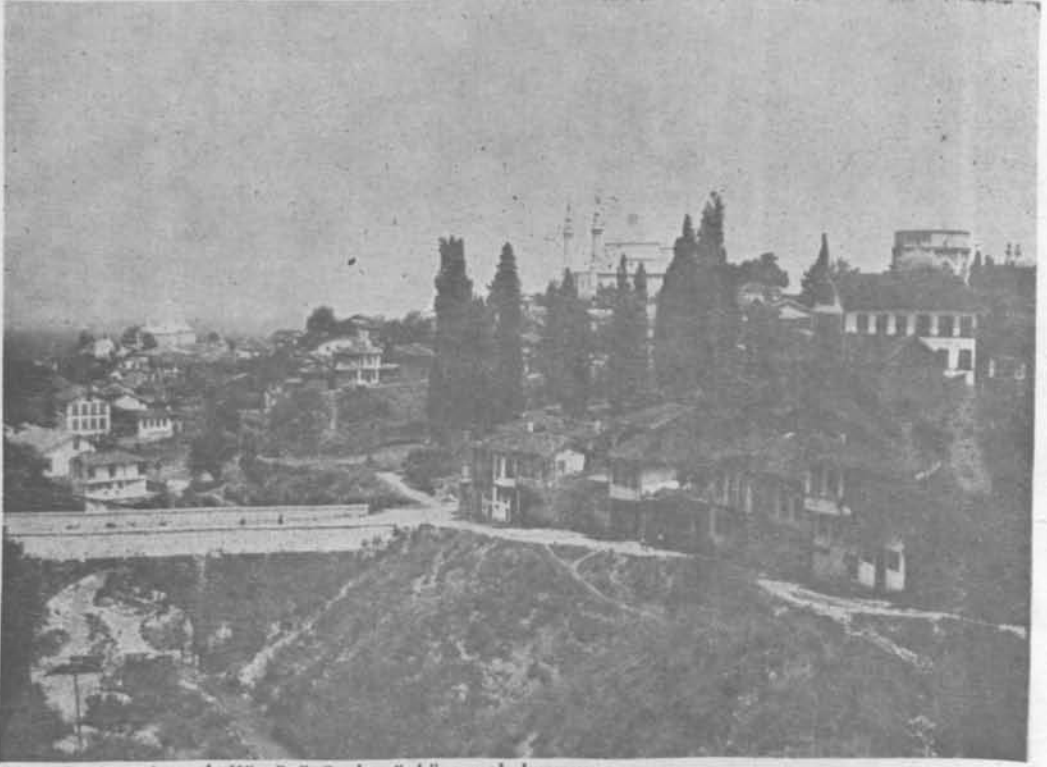

8 Resim — Alt Konstantinopol isimli eserde Irgandı Köprüsü

9 Resim — C. Çulpan'ın eserinde Irgandı Köprüsü.

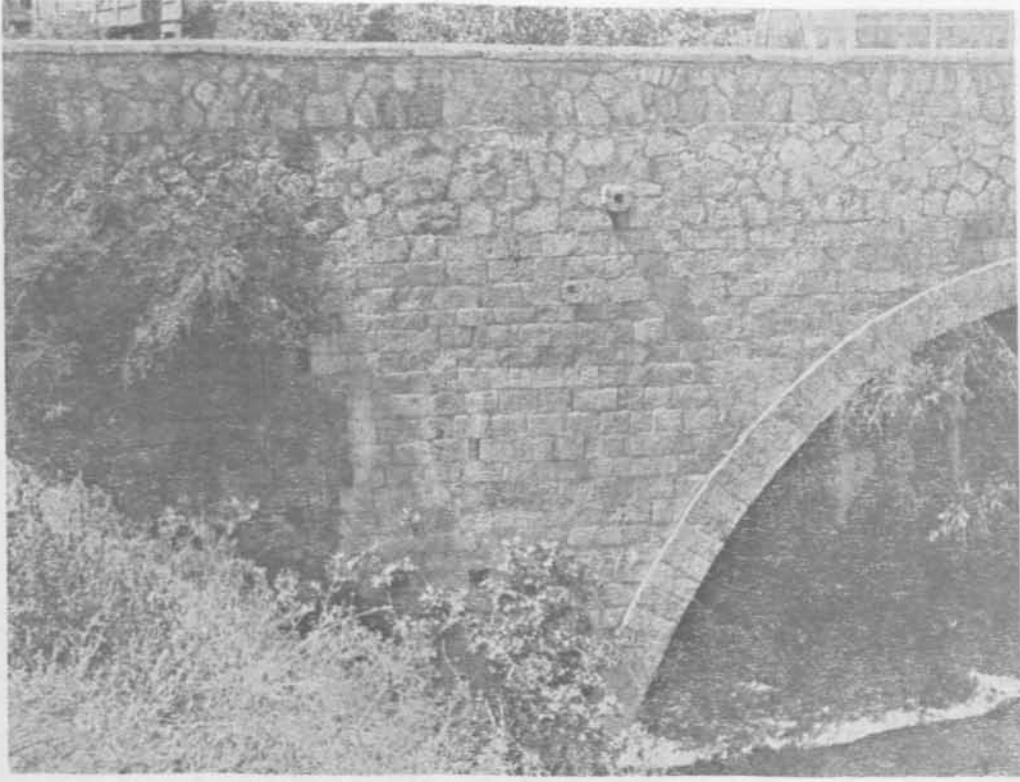

10/a. Resim - Irgandı Köprüsünün bugünkü genel durumu

10/b. Resim - Köprünün yakından bugünkü görünüşü

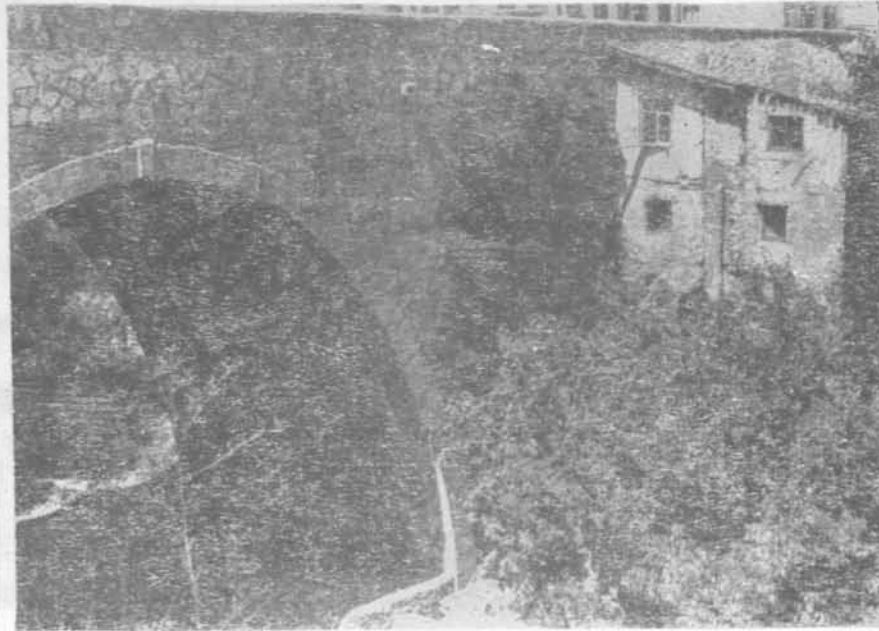

11. Resim — Köprü'nün ayakları içindeki fevkanî hücrelerin mazgal pencereleri
(Resmin sol tarafında, üstteki iki delik)

12. Resim — Kuzey batı taraftaki ayak içinde yer alan ahırın kapısı

13. Resim — Ahır kapısını dıştan gizleyen, köprüye bitişik ev

14. Resim — Ahır kısmının tuğla tonoz örtüsü

15. Resim — Ahırın güney batısındaki fevkanî hücrenin içeriye açılan penceresi

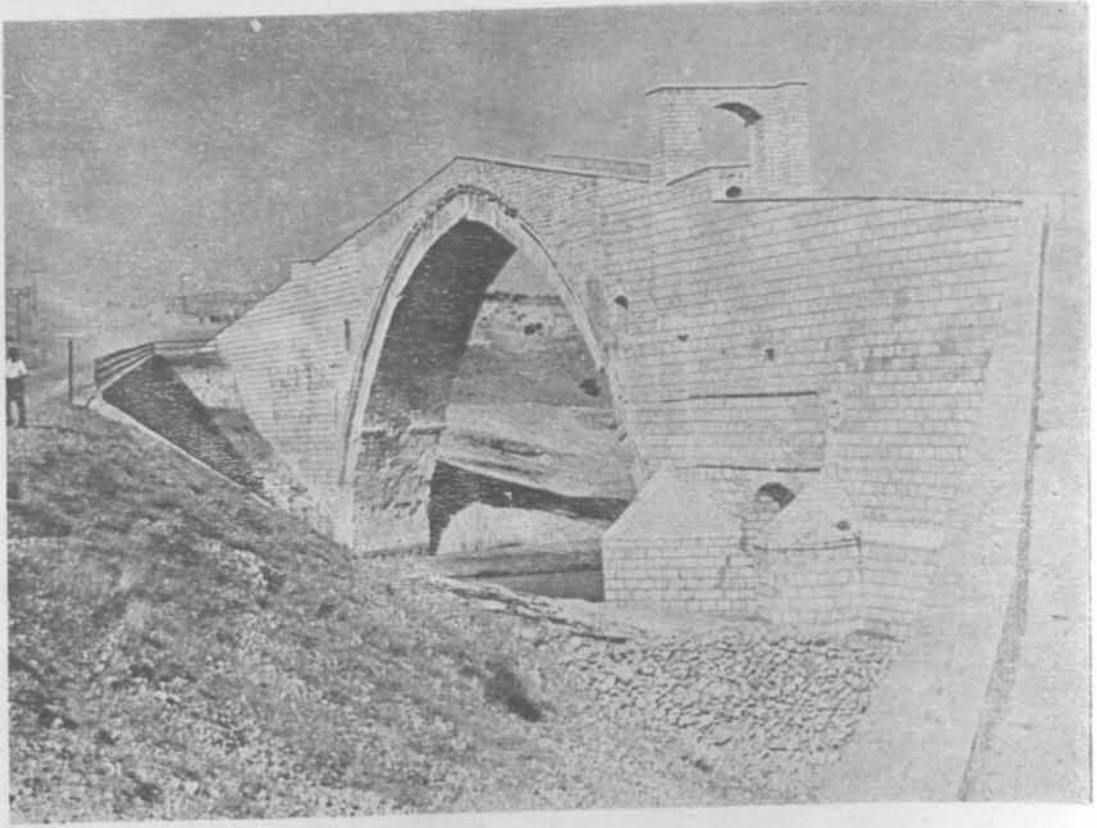

16. Resim — Fevkani hücrenin ahır tarafındaki duvar eteği

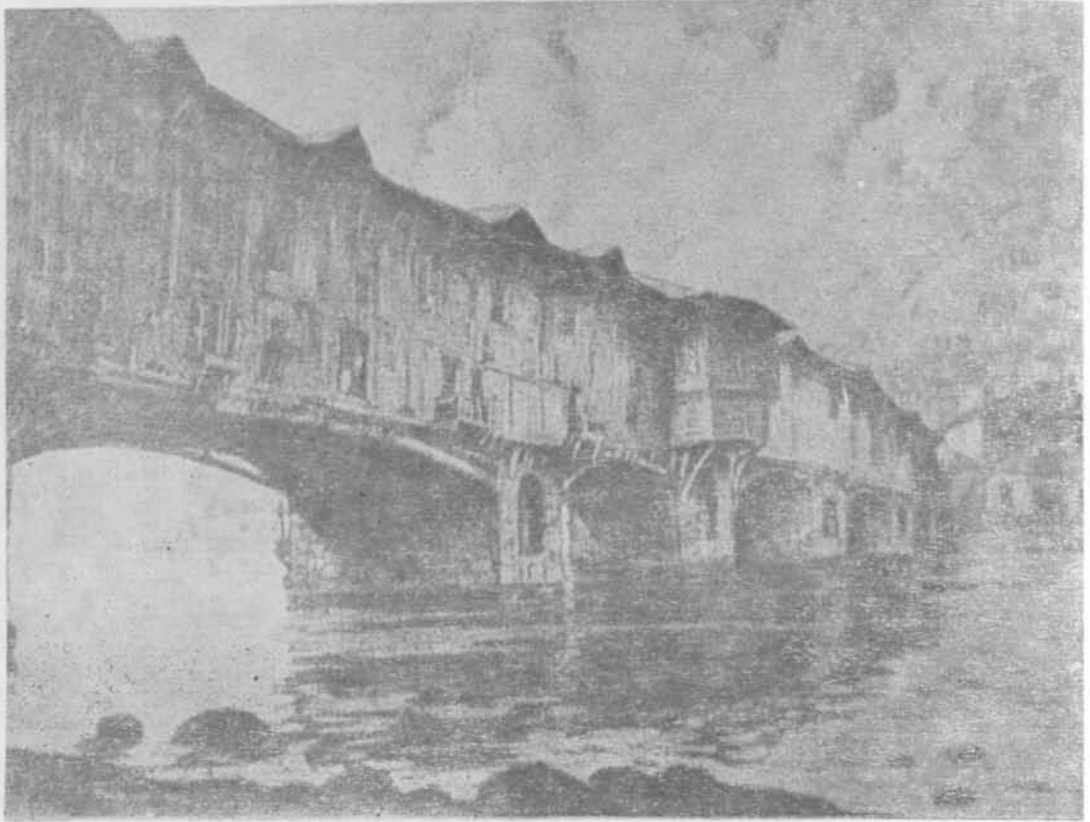
17. Resim — Fevkani hücrenin tonozundaki menfez

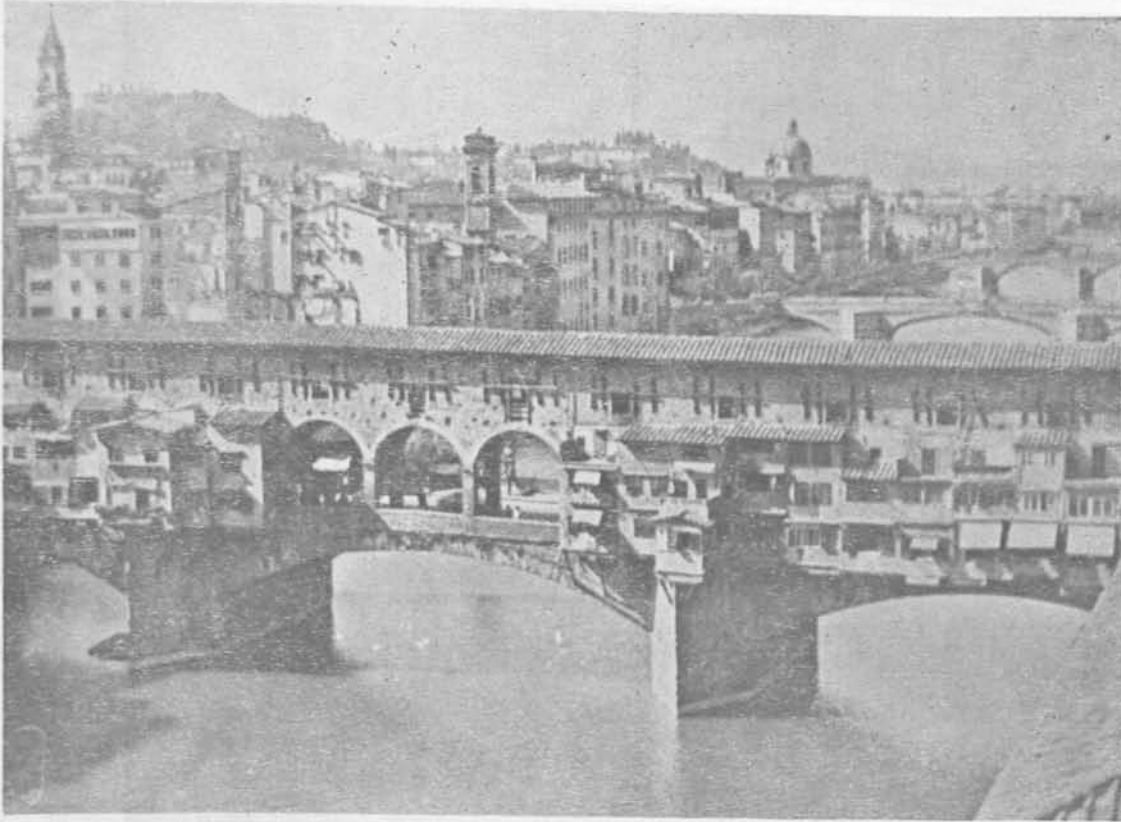

18. Resim — Diyarbakır Malabadi Köprüsü

19. Resim — Bulgaristan'da Lofça Şehrindeki köprü

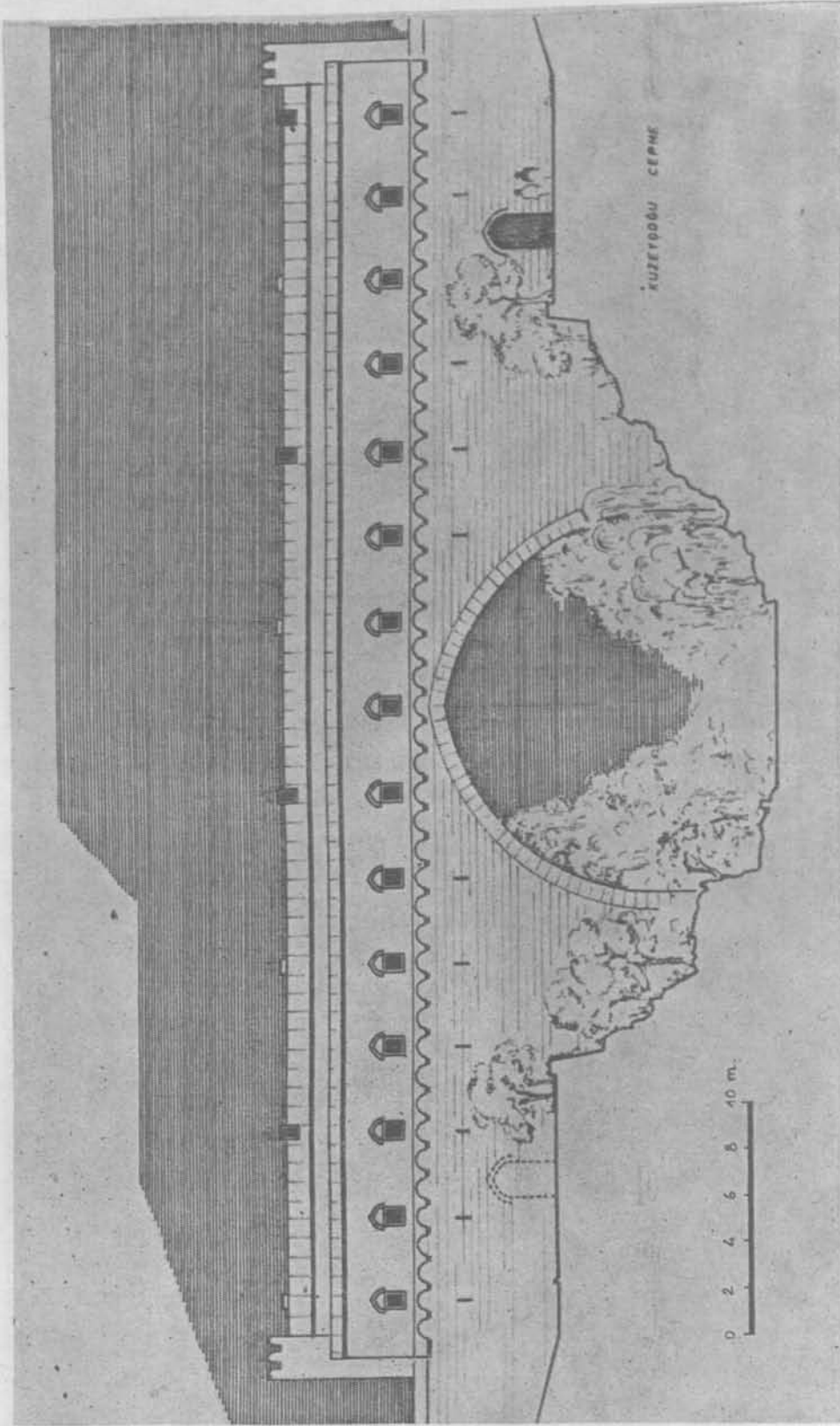

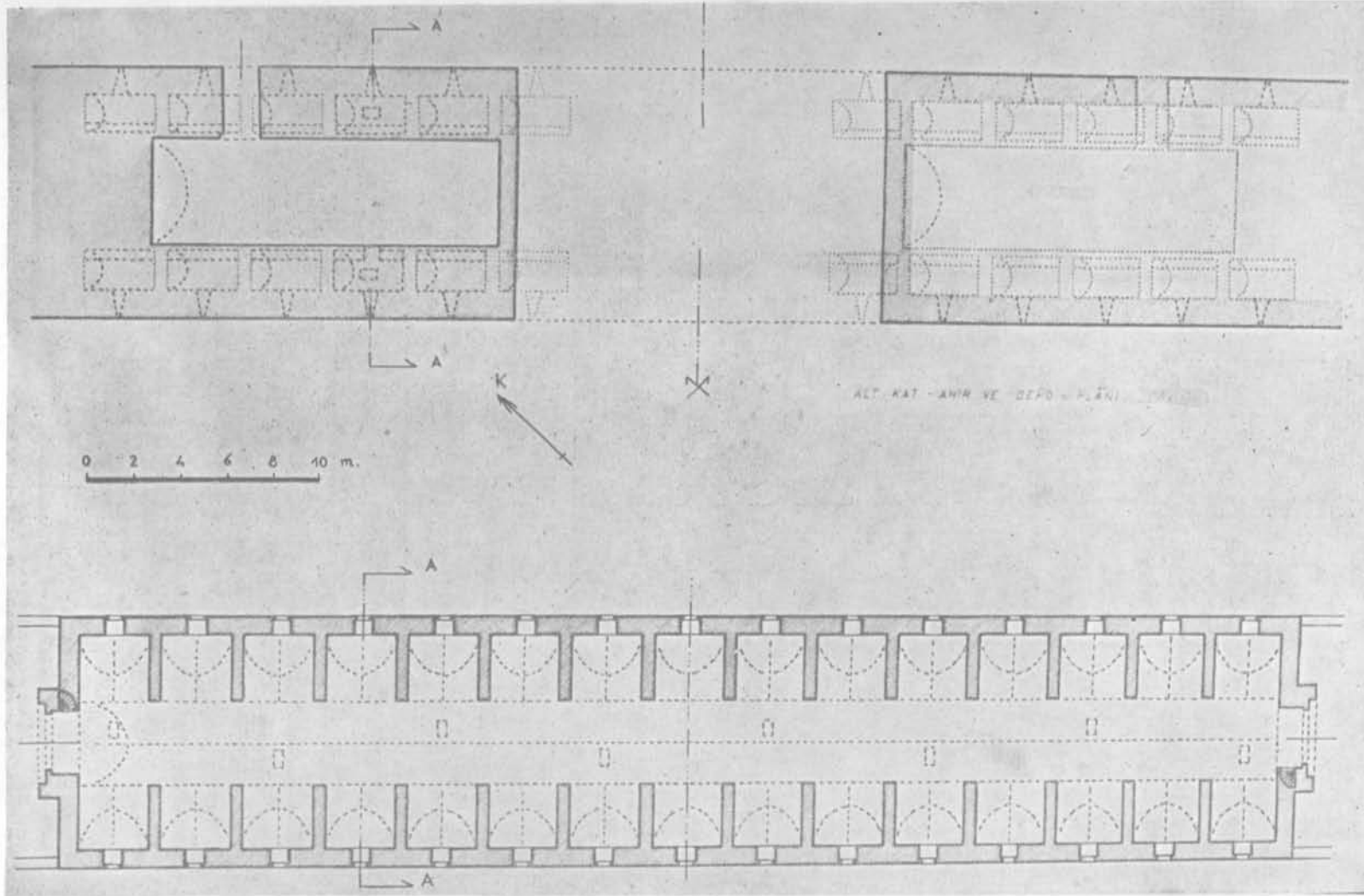
20. Resim — İtalya'nın Floransa Şehrindeki Ponte Vecchio Köprüsü

21. Resim — İtalya'nın Venedik Şehrindeki Ponte di Rialto Köprüsü

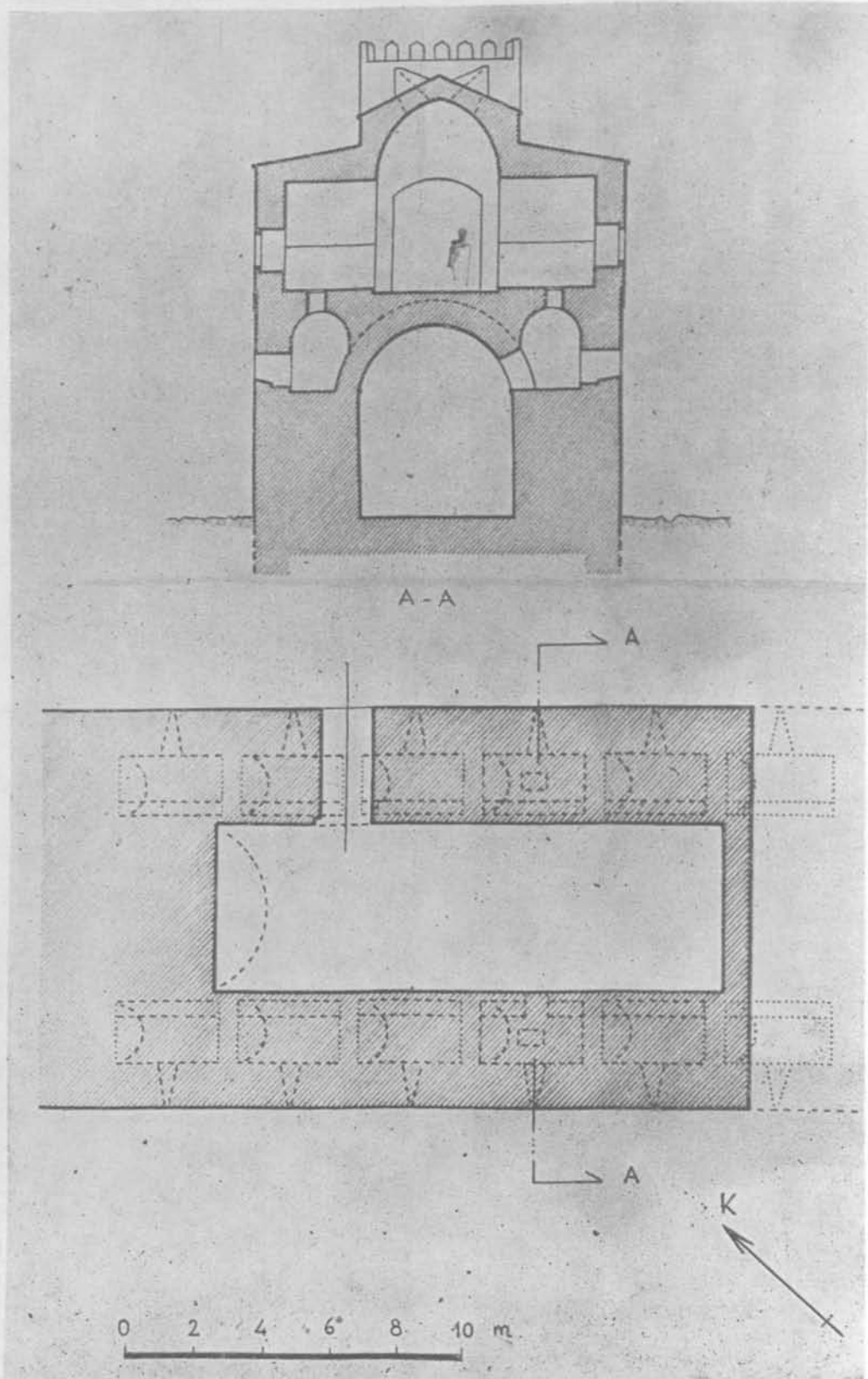

1. Şekil — Irgandı Köprüsünün cephe restitüsyonu

2. Şekil — İrgandı Köprüsünün plân restitüsyonu

3. Şekil — Irgandı Köprüsünün kesit ve plân restitüsyonu (detay)

**ORANTI VE MODÜL
ÜZERİNE SELÇUKLU
YAPILARINDAN BAZI
ÖRNEKLER (*)**

Dr. Orhan Cezmi TUNÇER

ORANTI :

Bir bütünü onun parçaları oluşturur. Bunları kendi arasında veya bütün ile matematiksel ilişkisine orantı (nisbet, proporsiyon) diyoruz. Çağlar boyu, ilk uygulamalardan bu yana, hangi orantıların güzel olarak görüldüğü mimarları etkilemiş ve yayınlara geçmiştir. Sözgelimi kendilerine has bir mimarî yaratan Mısırlılar'ın 3x4x5 üçgenini, 1/2, 5/8, 4/3 ve bunun gibi birçok orantıları uyguladıklarını görüyoruz. Özellikle Grek mimarisinde çok kullanılan ve yaygınlaşan Altın Oran'ın ¹ ilk örnekleri daha o günlerde ortaya atılmıştı (Çizim 1).

Güzel görünen bazı orantıların tabiatda da var olduğu, bilim adamlarının çalışmaları sonucu ortaya atılmaktadır. İnsanların ve bitkilerin üzerinde yapılan çalışmalar bunu göstermektedir². Parçalar arasındaki orantı gerçekte, denge denen önemli bir kavramı oluşturmaktadır. Sözgelimi, kafası vücuduna oranla büyük olan bebekler, büyüdükçe aradaki orantı, normale döner. Bu fiziksel dengeyi güneş, gezegen ve uydular arasında da görebiliriz. Yerçekimi ve merkezkaç kuvveti bunun dünyamızdaki olgusudur. Olgunlaşmanın da, insanlar için bir düşünce dengesi olduğu açıktır.

DENGE :

Uyan şekiller yanında, birbirine zıt olanları bile iyi dengelendiği zaman güzel olarak algılanabilmektedir. İlkçağdan beri bu konuda da çok çalışıldığını görürüz. Cook'a göre güzeli, birbirine zıt iki şey oluşturur³. Renkler konusunda bej-kahverengi ile, lacivert - kırmızı (v.b.)

(*) 25/9/1979 günü 3. Uluslararası Türkoloji Kongresine sunulan bildiri genişletilerek yeniden düzenlenmiştir.

1) Arseven, Celal Esat - Türk Sanatı Tarihi. Sayfa : 734.

Mısırlıların 3 rakamını ve 3x4x5 üçgenini kutsallaştırdığını görüyoruz. Kullandıkları 2/3 orantısını Anadolu Selçuklu yapılarında da göreceğiz.

2) V. Viladimirov - Eski Mısır Mimarisinde Nisbetler. Çevirenler : Hamit Dilsoan ve Selim Palavan. İ. T. Ü. Mimarlık F. 1968. İstanbul. Sayfa : 56, 58.

3) Aynı yayın. Sayfa : 60.

arasındaki ilişki de böyledir. Bir üçgen ile bir düşey çizgisinin, veya yarım daire ile düşey çizginin uyumunu klâsik camilerimizin dış çizgilerinde (silüet) görebiliriz. Bu gerçekte, 3 boyutta, pramit ile silindirin sağladığı dengedir. Bunlar birbirleriyle, hacimde, öyle bir orantı ve uzaklıkta yan yana getirilmektedirlerki, biri diğerini ezmekte, tersine güçlendirmektedir.

MODÜLASYON :

Modülasyonu orantı devreye sokar. Belli bir birim boy, kendisi veya katlarıyla orantıyı yaratırken, bunun yinelenmesi modülasyon kavramını oluşturur. Demek ki bunun en ufak birimi orantıdır. Bu bazan yapıda, ayrıntılara uygulanabilirdiği gibi, tüm yüzü, kesiti, plânu veya bunlardan birini de kapsayabilir. Böylece modülasyon denen geometrik kural (disiplin), tasarımı, ayrıntılarından tümüne varan boyutlar içinde etkiliyebilmektedir. Ancak, istenirse bu yola başvurulabilir. Diğer bir anlatımla güzele bu kural dışı da erişilebilir⁴ Modül, Eser için ilk ve son şart değildir⁵.

Orantı ve modül çalışmalarının, ilkağdan beri, geometrik ve matematiksel olmak üzere iki ayrı yöntemle uygulanı geldiğini görürüz. Sözelimi kenarı bir birim olan karenin köşegeni $\sqrt{2}$ ve bu kareden iki tanesinin yan yana gelmesiyle oluşan dikdörtgenin köşegeni $\sqrt{5}$ olmaktadır. $\sqrt{2}$, $\sqrt{3}$, $\sqrt{4}$ ve $\sqrt{5}$ arasında geometrik ilişki de vardır (Çizim : 1). Mısır yapıtlarından Edfu'daki Horus Tapınağının ön yüzü, eş boyutta yan yana iki kare olarak tasarlanmıştır⁶. Gereklerin, bu modülasyon çalışmasını büyük bir düzen içine aldıklarını ve modülasyonun Rönesans döneminde evrenselleştini görürüz⁷.

Geçmiş örnekleri incelediğimizde, birim ölçüden oluşan karelemenin (ızgara - grid) plâna da uygulandığını görürüz. Roma Etrüsk Tapınağı bunun güzel bir örneğidir (Çizim : 2). Mısır tapınak plânını alıp kendilerine göre yeni bir yorum getiren Grek tapınaklarında eş ız-

gara düzeni genellikle vardır. Bunu Helenistik ve Roma dönemi yapılarında da görürüz. Mısırlıların ön yüzde kullandığı düşey ızgaralama anlayışı yine Greklere ışık tutar. Akstan aksa kolon aralarında ki birim ölçü, düşeyde iki kat alındığında kolonların yüksekliğini, 3. kez yineleince antableman ve fronton bölümünü belirlediğini görürüz. Paestum'daki Poseidon Tapınağında (Dorik düzenlemelidir) yan yana sıralanan dört kareye kolonlar, bunun üstüne sıralanan diğer dört kareye de antableman ve fronton bölümü sığdırılır. Demek ki yapının boyu, yüksekliğinin iki katıdır, yani eş iki kare yan yana tasarlanmıştır. Tıpkı Edfu Tapınağındaki gibi. Bunu geometrik olarak anlatmak gerekirse yarım daire olarak tanımlanabilir (yükseklik «r» ise, çap $2r = R$ dir). Romalıların ünlü zafer taklarından Trayan ile S. Severus te uyarılmanın güzel örneklerindedir (Çizim : 3).

Selçuklu örneklemelerimize geçmeden önce, evrenselleşen orantılar üstünde de durmak gerektiğine inanıyoruz (Çizim : 4). 60° lik dik üçgene en yakın orantı $58^\circ, 17'$ ile Altın Oran'dır. Bunu $56^\circ, 19'$ taban açılı Selçuklu üçgeni ($2/3$ orantısı) ve $53^\circ, 07'$ taban açılı $3 \times 4 \times 5$ üçgeni izler. Dikkat edilirse 56° ile 60° arasında bir yoğunlaşma vardır. Geniş tarih dilimi içinde, ayrı medeniyetlerdeki bu eş zevk insanların ortak

4) Ünlü Mimar Oscar Niemeyer'ın, klâsik şekillerden yararlanmada eğrilerle yarattığı tasarımları ve uygulamaları vardır. Bu örnekler çoğaltılabilir.

5) Sayın Doğan Kuban bunu başka türü de dile getirir. Bakınız : Kuban, Doğan - Mimarlık Kavramları. I. T. Ü. Mim. Fk. 1973. I. T. Ü. Matbaası. Sayfa : 57.

6) Ünsal, Behçet - Mimarî Tarihi, Teknik Okul Yayınları. İstanbul 1949. Sayfa : 63.

7) İıkçağın özellikle dinsel yapılarında yer yer kullanılan modülasyon, Avrupa mimarisinde Ortaçağda oldukça yaygınlaşır. Romen ve Gotik dönemlerde ilginç noktalara erişir. Bakınız :

— Architectural Design. Cilt 49, Sayı 5 - 6. 1979.

— Taut, Bruno - Proposiyon. Architekt Sayı : 7, 8 ve 9.

— Ş. Oktay - Nisbetlere Doğru. Mimarlık, Sayı : 5/5. 1949 Sayfa : 19 - 21.

— CBOAbT B. AHTNYHOCTTA N CPEHTE BEKOBE

— Le Corbusier - The Modular. Faber and Faber Limited 1954. London.

— Tuna, Doğan - Tasarımda ve Uygulamada Modül. Doçent Dr. Ege Ö. Müh. Bilimleri Fk. Yayın 18. v.b.

özellikleri olarak düşünülmalıdır. Bunu bir etkileşim gibi dar görüşle yorumlamak haksızlık olsa gerekir.

TÜRK MİMARİSİNDE MODÜLASYON ÇALIŞMALARI :

Türk mimarisi, ilkçağdan buyana gelişe gelen dünya mimarisi dışında kalamazdı kuşkusuz. Akılcı ve gerçekçi bir dönem oluşturan Klâsik Osmanlı Mimarisininin, bu kavramlara geniş yer verdiğini görüyoruz. Orantılı çalışmanın ilk ciddi araştırmasını Sayın Abdullah Kuran sundu bizlere (8). Böylece XVI, y. için Sinan günlerinden güzel bir kapı aralandı. Biz bu çalışmamızla, Klâsik Osmanlı günlerindeki uygulamaların, Anadolu Selçuklu günlerinde de var olduğunu vurguluyacağız (9). Gerçekçi rölöve projeler çizildikçe bu çabaların yoğunlaşabileceğine kuşku yoktur.

SULTAN HANI :

Eskiden beri Selçuklu tac kapılarının genellikle 2/3 orantısında olduğu söylenegilir (10). Ancak bugüne kadar gerçekçi rölöveleri çizilemediği için oran ve modül çalışmaları yapılamadı. Niğde-Aksaray-Sultanhan'da ki ünlü kervansarayın restorasyonu süresinde, tac kapısı için bir çalışma yapmış ve yayınlamıştık (11). Kapının yıkık olan üst kesimini tamamlayabilmek için alt kesimindeki geometrik ve bitkisel süslemelerin katlanarak tekrarlanan yatay eksenlerinden yararlanılmış, ayrıca kazıda bulduğumuz sağ üst köşe dönüş taşı ile mukarnaslı silmesi sayesinde 2/3 orantısının sağlandığını görmüştük. Böylece tabana konan iki kare, üst üste üç kez tekrarlanınca tac kapının boyutları ortaya çıkıyordu (Çizim : 5). Kapı kemerini izliyen kitâbe sırası altı, tabandaki ilk kare dizisi üstüyle çıkışıyordu. Ayrıntılara inildikçe başka geometrik bağlantılar da bulunabildi. Sözgelimi, birim kareler dört eşit kareye bölününce, alttan yukarı doğru 3. karenin yükseklik ortasından çizilen eşkenar üçgenin tepesi mukarnasın bitimini belirlediği gibi, 3. kareden başlayan daha

ufak yeni bir eşkenar üçgen de kemer kilidi bitimini belirliyordu. Kuşkusuz tac kapı üst kesimi ve kapı kemeriyle günümüze sağlam olarak gelebilse başka geometrik bağlantılar da kurulabilecekti. Bu ilk çalışmamız gösterdi ki Selçuklu tac kapılarında tümüyle göz zevkine bırakılan töresel bir tasarım içinde geometrik kurallardan da yer yer yararlanmıştı. Alaeddin Keykubat günlerinin bu eşsiz eseri (1229) ve tac kapısı, gösterildiği önemli belirtilerle, diğer çalışmalarımıza ışık tuttu.

KONYA SAHİP ATA CAMİSİ :

Tarihi bilinmiyen bir yangın sonucu tac kapı ve mihrab duvarı dışında yok olan ahşap dikme ve kırışlemeli Konya Sahip Ata Camisi (Larende Camisi-1258) restitüsyonu için ilk araştırma ve öneriyi Sayın Doç. Dr. Halûk Karamağaralı yaptı (12). Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak ele aldığımız (1977-78) ve tamamladığımız araştırma kazılarının sonuçlarına dayanarak yaptığımız 2. projede ilk önerilerin bütünüyle gerçekçi olduğunu gördük. Bugün, eski temeller, toprak düzeyine kadar örülüp koruyucu bir betonarme hatilla kuşatılmış ve Anıtlar Yüksek Kurulunun kararına uyularak (13) sonki ufak cami onarılıp hizmete sunulmuştur. Caminin tac kapısında da modülasyon

8) Kuran, Abdullah - Mimar Sinan Yapısı Karapınar 2. Selim Camisi'nin Proposiyon Sistemi Üzerinde Bir Deneme. VII. Türk Tarih Kongresi. Kongreye sunulan tebliğler.

9) Sivas - Divriği Şifahane ve Camisi İçin Sayın Gabriel'in bir orantı önerisi vardır. Burda her iki bölümün köşegenlerinin, tabanlarıyla aynı açıyı oluşturduğu savunulur. Bu bir yerde, Şifahanenin uzun kenarının, Caminin kısa kenarıyla (kible duvarı) çakışacak biçimde, biri diğerinin eş oranda büyütülmüşü anlamına gelir.

10) Bayburtluoğlu, Zafer - Selçuklu Yapılarında Ön Yüz. Basılmamış doktora tezi. Birçok tac kapıların 2/3 oranısına uyduğu vurgulanır.

11) Tunçer, Orhan Cezmi - Niğde Aksaray, Sultan Hanı'nda Bazı İzlerin Değerlendirilmesi. Önasya. Aylık Türkoloji Fikir ve Aktüalite Mecmuası. Yıl 6, Cilt 6, Sayı 72. Ağustos 1971.

12) Karamağaralı, Halûk - Konya Sahip Ata Camisi, Selçuklu Tarihi ve Medeniyetli Enstitüsü Seminerine sunulan tebliğ.

13) Konya, Sahip Ata Camisi Hk. Anıtlar Y. Kurulu Kararı (A - 1051 - 14/4/1978)

çalışmasına Selçuklu orantısıyla başladık. Minarelerin büyük bir kesiminin oturduğu yan eklentiler arasında kalan bölüm, gözümüzün alıştığı Selçuklu düzenlemesinde olup eni 5,78 m. gelmektedir (Çizim : 6). 2/3 orantısına göre yüksekliğin 8,67 m. olması gerekirken, eşik önündeki sahanlıkta 9,21, eşikte ise 9,16 m. dir (14). Öyleyse kapı Selçuklu orantısından 0,49 m. daha yüksek tutulmuştur. Tac kapının alt sırası bezersiz olup, her yapıda olduğu gibi subasmanın son sırası durumundadır. Bunları yanlarda boy ve yükseklikleri ayrı olan iki antik parça (şipoliyen) izler ve sözgelimi sağdaki, soldakinden 0,11 m. aşağıda başlar. Subasman da yatay olmayıp önüne konan basamak sırasından ötürü sağ (batı) baş, soldan 0,04 m. aşağıdadır. Bu nedenle modülasyon için sağlam bir başlangıç olarak ancak eşik seçilmektedir.

Minarelerin oluşturduğu yan parçaların eni 1,84 m. dir. Birim boyutu bu olan dört kare çeşme tabanından başlamak üzere üst üste oturtulduğu zaman mimari birimlerden çeşme ile hiç, minare sahanlığı kemerli penceresini çevreleyen geçmeli pano ve bunun üstündeki tuğla pano ile biraz çakışır. Demek ki yan kanatlar bu modül karelere tam bağlı olarak düzenlenmemiştir. Üstelik altta kalan antik parça ile minare gövdesi başlangıcına denk gelen bölüm modüle de uymaz. Böylece tac kapının serbest bir tasarımla düzenlendiği anlaşılır. Ancak hemen dikkati çeken yönü, ön yüzün kare ölçüye getirilmek istendiğidir. Yani içine bir daire çizilmek istenmiştir. Kapıda yan kanatlar 1,84'er ve orta kesim 5,78 m. olduğuna göre tac kapının plânında eni 9,45 m. dir. Kapının 2/3 orantısına dayanarak yüksekliğini 9,16 m. bulmuş idik. Arada 0,30 m. lik fark olup bu da herhalde son çerçeve sırasıyla, konması uygun düşünülen dendanlar arasındaki taş silmeye ayrılmış olmalıdır (Çizim : 7) Sivas Sahip Ata Medresesinde bu sıra başka türlü çözümlenmiştir. Şurası gerek ki, Selçuklu mimarisi içinde belli bir

yeri olan Sahip Ata Camisi'nin ve tac kapısının, modül kullanmadan da güzele erişilebileceğini belgelemesi, yapıya yeni bir değer daha katmaktadır.

SİVAS GÖK MEDRESE :

Çinilerinin renginden ötürü Gök Medrese olarak tanınan Sahip Ata Medresesinde de (1271) incelememize 2/3 orantısıyla başlayabileceğiz. Minarenin küpünü oluşturan çift kartallı sekizgen yıldızlı kesimler arasında kalan bitkisel ve geometrik çerçeveli kapı, tüm görünüşüyle Anadolu Selçuklu tac kapısı özelliklerini kapsar. 2-3 Sm. lik fark ile 8.00x12.00 m. lik boyutları 2/3 orantısında olduğunu belgeler (Çizim : 8 A). Subasman sayabileceğimiz en alttaki taş sırası bezemesiz olup, orantılar bunun üstündeki sıradan başlatılmıştır. Her kareyi kenar ortalarından dörder eşit parçaya bölersek klâsik tac kapı kesiminde 24 kare oluşur (Çizim : 8 B). Bu sonki karelerin kenarına (a) diyelim. Göreceğiz ki, tüm yüzeyde (a) birim boyuttan yararlanılmıştır. Ölçülerinden de anlaşılacağı gibi, 2/3 orantısındaki klâsik tac kapının sağ ve sol yanlarına, minare küpü görevi yapması için eklenen kabartmalı kanatların eni (a) birim boyutundadır. Böylece, tac kapı 36 birim kareden oluşan 12,34x12,34 m. lik görünüm alır (Çizim : 9 A). (3) ve (4) nolu karelerde (Çizim : 9 B), CD ortası taban olmak ve tepesi aşağıya gelmek üzere bir eşkenar üçgen çizdiğimizde, ekseninde bulunan noktanın, kapı kemerini belirleyen yayın merkezi olduğu görülür. Yarıçap (r) = (a) birim ölçüdür. BC ortasından çizilen yatay çizginin daireyi kestiği noktalar özengiye belirler. Böylece söveler de ortaya çıkar. Yine (3.) ve (4.) karelerde (D) yatayı taban olmak üzere yukarı doğru çizilen eşkenar üçgen mukarnaları çevreleyen kemerin tepe

14) Kapı üst kesimli yıkıktır. Ancak bunu çevreleyen ters (U) şeklindeki çerçeve üstte dolatırıldığı zaman çizimle bu 9,16 ölçüsü bulunmaktadır. Bugün sadece iç çerçeve bozuk olarak vardır.

noktasını (kilit üstü) verir (Çizim : 10 A) Bu üçgeni $a/4$ kadar aşağı kaydırırsak yeni tepe noktası mukarnasların bitimini gösterir. (F) ve (G) yatayında kalan (2) ve (5) nolu karelerin ortalarından (merkez) geçen ve merkezi (F) olan dairenin (G) yatayını kestiği (M) noktası, bizim için önem taşır (Çizim : 10 B). MG uzaklığı minarenin çapıdır. Böylece minare enlerinin de gözle değil, ancak göze güzel görünebilecek bir geometrik yolla bulunduğunu öğrenmiş oluruz. Ayrıca tac kapıda geometrik boyutları olan şu ayrıntılar da dikkati çeker. Sözelimi kapı boşluğunu örten basık kemerin kalınlığı $a/4$ kadardır. Böylece bunu çevreleyen profilli sıra, (C) yatay çizgisiyle çakışır (Çizim : 9 B). Mukarnaslar, kapı girintisi içinde CD yüksekliği ortasından başlar. Bunların oluşturduğu ve ön yüze yansıyan basamaklar, kendi eşkenar üçgeni içinde sınırlanır. Ayrıca minare küpünde bulunan ve ön yüze yansıyan sırlı tuğlalı dairesel süslemedeki çap ile dandan yüksekliği $(a/2)$ kadardır. Tac kapıda hiçbir ölçü, raslantıya bırakılmadan göz zevkini destekler nitelikte geometrik yollarla belirlenmiştir. Güzele bu yolla da erişilebileceğinin olgun bir örneği ile karşı karşıya bulunmaktayız.

Tac kapının sağ ve solunda bulunan kanatlar da aynı görüşle ele alınırlar. Bunlar (5 a) lık kare içine sığdırılmışlardır (Çizim : 11). En sağdaki (a) boyutu köşe desteğine ayrılmıştır. Bunların merkezi (soldaki de böyledir), plânda ön ve yan yüzlerin kesiştiği nokta olup çapları (a) birim boyut kadardır. Ancak yukarı doğru silmeler yardımıyla biraz incelirler. Sağ (güneybatı) desteğin alt ile üst kesimindeki iki ayrı bezemeyi birbirinden ayıran silme CD yüksekliği ortasından geçer. Yine bu kanatta üst kata ait olması gereken mermer söve ve kemerli pencereyi çevreleyen ters (U) şeklindeki çerçeve (a) birim boyutundan küçük bir kare içine yerleştirilir. Böylece, pencere tabanından çerçeve üstüne kadarki yüksekliğin, yatayda çerçeve dışın-

dan dışına kadar uzunlukta olduğu görülür. Mescid penceresi giriş yüzüne yansırken mukarnasları ve çerçevesiyle klâsik Selçuklu görünümündedir. Yüksekliği 0,18 m. daha az tutulabilse (pencere tabanına göre) tam $2/3$ orantısına uyacaktır. Böylece yüksekliğin bir tam, bir yarım daire ve 0,18 m. geldiğini görürüz. Buradık dairenin çapı $1 \frac{1}{4}$ a'ya çok yakındır. Bu kanatta (5 a) dışında diğer boyutlarda (a) birimine bağlı kalınmadan kendi içinde oranlanmışlardır.

Ön yüz sol kanadının üst kesimi yıkılmamış olduğu için daha yararlı bilgiler sağlanabilmektedir (Çizim : 12). Burası da (5 a) lık bir kare içine sığdırılmış olup, soldaki son dilim yine desteğe (kuzeybatı) ayrılır. Bezemelerini ayıran yatay silme CD yükseklik ortasından biraz yukarıdadır. Sağ ve sol kanadın simetrik olduğu, (4 a) lık boyuta duvarların, sonki (a) dilimlerin de desteklere ayrıldığı görülür. Desteğin üst karesini dört eşit yüksekliğe bölersek, üst dilimin mukarnaslı silmeye ayrılmışken $a/4$ kadar aşağı kayarak duvarda devam ettiğini görürüz. Bunun altında duvarda uygulanan profilli sıra ise (3.) $a/4$ 'lük dilimi kapsar. Böylece bu taş sıralarının $a/4$ yüksekliğine göre düzenlendiği anlaşılır.

Çeşmeyi çevreleyen bezemeli çerçeve, subasmanı izliyen sıradan sonra başlarken tam bir kare içine sığdırılır (Çizim : 12). Kendi içinde orantılı olup yaklaşık $(2 \frac{1}{4} a)$ kadardır. Çeşme ile düşey eksenleri çakışan üst kat penceresi 0,8 m. lik fark ile kare içine sığdırılabilmektedir. Sınıfın (dershane) ön yüze açılan penceresi sütünce, mukarnas ve kenar bezemeleriyle klâsik Selçuklu görünümünde olup üst üste iki kareden oluşur. Bu kanattaki diğer mimari birimler gibi burada da (a) birim boyutuna bağlı kalınmamıştır.

Minare gövdelerinin ancak alt yarısı günümüze erişebilmiştir. Şimdiki üst kesim, şerefe ve petekler eklenti ol-

duğu için bir modül çalışması yapamıyoruz. Ancak bugünkü eklentilerin oranlarından yararlanarak bir çalışma yaptığımızda, taç kapıyı kapsayan (6 a) çaplı dairenin, minareler için bir kez daha yukarıda tekrarlanması şerefe korkuluğu üstü için yüksek, petek bitimi için ise alçak durmaktadır. Bugünkü şerefeler, dendan başlangıcından başlayarak ortalama 5 a kadar yukardadır (güneydeki biraz aşağıda, kuzeydeki biraz yukarıda) ve yerden bakıldığında kararlı yükseklikte görünmektedir. Bundan ötürü biz (6 a) lık modül yerine (5 a) yüksekliğini şerefe korkuluk bitimi için, taç kapısı ile ve ön yüzle uyumu açısından daha uygun görmekteyiz. Bu bir yerde, duvar bitiminden sonra (6 a) lık modülün tekrarı olmaktadır (Çizim : 13).

Sahip Ata Medresesi ön yüzünde (batı) uygulanan (a) birim boyutlu karelemenin plânı için geçerli olmadığını görüyoruz (Çizim : 14). Yapı gönyesinde değildir. Çok az da olsa 90° den sapılır. Kible yüzü kademelidir. Avlu ve eyvanları bilinen orantıya uymaz. Kuşkusuz kareleme yöntemlerinden biridir. İleriki çalışmaların bu konuya da açıklık getireceğini umarız. Sanırız o günkü sokak dokusu, plânı bu biçimde düzenlemeye ancak elverdi ve ön yüzde bu modül çalışmasıyla yetinildi. Gerçekte bu başarılı birim ölçü denemesinin plân ve kesitlere de yansımaları arzu edilirdi. Ancak Antik ve Ortaçağ örneklerinde de gördüğümüz gibi bütününde değil, tasarımın bölümleriyle yetinilmiştir.

Bugüne kadar dünya yapı sanatında iki tür modül çalışması kullanılmıştır. Birim bir boyut alınıp yapının bütününe egemen olur (plân kesit ve görünüşe veya genellikle görünüşe). Diğer yöntem özellikle görünüşlerde mimari birimlerin kendi içinde modüle edilmesidir. Dikkat edilirse yapımızda ön yüzde genel bir karelemeden sonra ayrıntılarda buna bağlı kalınmadan çalışılmıştır. Böylece ayrıntılarda 1/1 (üst pencereler ve çeşme), 1/2 (sınıf penceresinde) ve 2/3

orantısından (mescid penceresinde) yararlanıldığı görülür. Batı yüzünde yan kanatların (5 a) tac kapının (6 a) boyutunda tasarlanıp uygulanışı, girişi vurgulaması açısından önemlidir. Ayrıca köşelerin desteklerle bitmesi de ön yüze kararlı, tutarlı ve kesin kontur sağlamaktadır. Bu etkiyi mukarnaslı silme pekiştirir. statik ve estetik kaygılar ustaca bağdaştırılmıştır. Duvarlar (yan kanatlar) ve tac kapı ile minareler arasındaki doluluk zıtlığı çok iyi dengelenir. Gereç farkından etkilenilmez bile. Tersine renk ayrıcalığına karşın, birbirini desteklemeleri ve tamamlamaları oldukça anlamlıdır. Kuşkusuz sırlı tuğla ile bezeli minareler, silme ve dendanlarıyla sağlam iken çok daha görkemli ve anlamlıdır.

Medresenin özen gösterilen ön (giriş) yüzüne karşılık kuzey ve güney yan yüzleri sağır ve bezesizdir. Mısır yapı ve plâstik sanatlarında gördüğümüz ön yüz düzeni, Selçuklularda varlığını sürdürür. Plâna yansımayan modül kavramı bu yan yüzlere de uygulanmaz. Zaten böylesine sağır ve tok görünüş için birim ölçüye gerek yoktur. Destekler kuzey yüzü ortalama üçe bölecek biçimde yerleştirilirken arkasındaki hacimler gözönüne alınmamıştır. Kaldiki destekler arasında kalan duvar boyları da eşitlenmemiştir (doğu ucdaki 11, 69, kuzey eyvan penceresini içeren orta kısım 13, 01, batı parçası 12, 48 m.). Güney duvarı, girintisinden ötürü daha hareketli olup yine de sağır ve tok görünümlüdür. Doğu yarısındaki taşkınlığın nedeni bilinmez. Sonradan taşırılmış gibi düşünülürse de içeride temel izleri bulunamamıştı. Çıkıntı yerinde, adetâ köşeye sıkışıp kalan destek, güney eyvan penceresini oldukça zorlamakta ve dıştan batıya kaydırmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi plândaki bu tutarsızlıkları o günkü şartlara ve sokak dokusuna bağlamayı uygun görüyoruz. Doğu duvarının durumunu bilmemekteyiz.

BİRİM ÖLÇÜ :

Medrese batı (giriş) yüzü dıştan dışa 32.50 m. dir. 16 modüle bölündüğüne göre birim boyut 2.03 m. bulunur. Dendanlarda ve minare küpü tuğla kesimindeki dairesel süsün çapında bunun yarısı, mukarnaslı silme ve bunun altındaki profilli sıra ile kapı kemerinde 1/4 birim ölçü olarak kullanılmıştır. Bu ölçülerin Selçuklu günlerindeki uzunluk birimleriyle ilişkisi olup olmadığını bilmiyoruz. Osmanlıların ölçüleriyle de bağdaşmıyor¹⁵. Bu durumda birim boyutun o günkü uzunluk ölçülerine bağlı olarak uygulandığı kesin olarak söylenemeyebilir. Öyleyse sokağın elverdiği uzunluk, tasarlanan bu modülasyona bölününce birim ölçü ortaya çıkmıştır denebilir. Eğer arsa daha büyük veya küçük olsaydı bu da değişebilirdi. Ancak iç hacimlerin yüksekliği düşünülürse bu esnekliğin alabildiğine değişebileceğini de düşünmemeliyiz.

Burada hemen iki noktayı belirtmeyi uygun görüyorum.

1 — Yapının ön yüzünün ve 16'ya bölününce birim ölçünün 2.03 olduğunu yukarıda belirtmiştik. Ancak tac kapının eni 12.34 m. olup 6 birime bölündüğünde birim ölçü 2.057 m. bulunmaktadır. Arada 27 mm. vardır. Bütün dikkatimize karşın bunun, ölçümümüzden de ileri gelebileceğini belirtmek yerinde olur. Ancak Sayın Alpay Özduval'ın fotoğrametrik yöntemle çizdiği aynı yüzeyle bizimki arasında büyük uyum vardır. Bu plân için de böyledir. Ne kadar dikkat edilirse edilsin elle alınan ölçülerin bir yerde teknik yetersizliği ortadadır ve artık bu yöntemden vazgeçilip fotoğrametri, ilgili kuru luşlarca benimsenmelidir.

2 — Vakıflar Genel Müdürlüğünden Mimar Nilgün Demir, Perin Topaloğlu, Murat İren ve teknik ressamılarından Mustafa Erdim ile Selçuk Serpil'den oluşan toplulukla 1978 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında Sivas Gök Medrese'de sıkı bir çalışma yaptık. Eserin avlusuna kurduğu-

muz iki çadırda yatıp kalkarak bütün gün ve gecemizi orada geçirdik. Arkadaşlarımla gösterdiği özen, sabır ve ciddiyete teşekkür ederim. Bu yazı, o sıkı çalışmanın ürünüdür.

SONUÇ :

Bütün bu çalışmalardan sonra Sivas Sahip Ata Medresesi ve modülasyon için şunlar özetlenebilir. Ön yüzde tutarlı bir geometrik düzenleme vardır. Güzele bu yolla ve başarıyla ulaşılmıştır. Klâsik Osmanlı Mimarisinin Sinan'a yakışır akılcı, olgun ve tutarlılığının kökleri, daha o günlerde ustaca uygulanmıştır. Böylece Anadolu Selçuklu Mimarisinin ne kadar sağlam bir kültürel mirasa oturduğunu anlamış bulunuyoruz. Koca Sinan bu kültürü çok iyi değerlendirmiş ve daha da yüceltmıştır. Plândan, kesite ve yüzeylere varan modülasyonunun gücü şimdi daha iyi anlaşılmaktadır.

TAC KAPI VE MİNARE İLİŞKİSİ :

XIII, y. 2. yarısından başlayarak Moğol siyasal gücü arttıkça o ölçüde Selçuklu Devleti güçsüzleşir. 1245 Köseadağ Savaşı sonun başlangıcıdır. Anadolu'ya doğudan göçler artar. Bu arada birçok yapı ustası da gelmiştir Anavatana. Böylece hem eski denemeler, hem de Moğol özellikli ürünler görünmeye başlar. Tac kapıda iki minare doğu için yeni değildir. Bunun en güzel örneğini Azerbaycan - Nahcivan Mümine Hatun Kümbeti (1186-7) çevre yapısında görürüz. Öyleyse Kelük bin Abdullah'ın bu yöreden gelmiş olabileceğini düşünmek yanlış olmasa gerekir. Moğolların gösteriş ve görkeme düşkünlükleri de bu akımı kamçılamaş olabilir. Bu şartlar altında Anadolu'da tac kapı üstüne iki minare yapmanın ilk örneğini Konya Sahip Ata Camisinde görürüz. Eserleri yapılış sırasına göre dizersek :

1 — Konya Sahip Ata Camisi (1258. Mimarı : Kelük bin Abdullah. Hanıgâh 1285'te güneyine eklenir.)

15) 1 Zira' = 0. 75775 m. (24 parmak), 1 Kulaç = 2 1/2 Zira' = 1.88 m.

2 — Sivas Sahip Ata Medresesi (1271. Mimarı : Kaluyanel Konevi)

3 — Sivas Çifte Minareli Medrese (1271). Mimarı bilinmiyor.

4 — Erzurum Hatuniye Medresesi (1291 veya sonrası, İlhanlı yapısı) (16)

5 — Erzurum Yakutiye Medresesi (1310. Minareler yapının ön yüzünde köşelerdedir. İlhanlı yapısı)

6 — Niğde Sungur Bey Camisi (1335. İlhanlı yapısı minareler taceki köşelerinde).

7 — Karaman Emir Musa Çelebi Medresesi (1349'dan önce yapıldığı sanılıyor. Tac kapıda sağda tek minare. Yapı Karamanoğullarının olup, yıkılarak yok olmuştur).

Bunlar içinde yalnız Konya Sahip Ata Camisi, Sivas Sahip Ata Medresesi ile Erzurum Hatuniye Medresesinin tac kapıları yanlarına kanat eklenerek daire-sel (kare) modüle sokulmuşlardır. Karaman Emir Musa Medresesini tek minareli, Erzurum Yakutiye'yi minareler yapı köşesine alındığı için bu dizinin dışında tutarsak Niğde ve Sivas'takinin 2/3 oran-tısı bozulmadan tac kapıya oturtulduğu görülür. Sungur Bey Camisinde kapının sağ ve solunda iki minare kovanı vardır. Ufak olan kapıda iki minarenin birbirine çok yakın olacağı düşündürücüdür. Bu-gün tek minaresi (sağdaki) bulunduğu-ndan doğuracağı etkinin farkında değildir. Sanırız Sivas Çifte Minareli Medre-sede tac kapının çok büyük tutuluşu bu sakıncayı gidermeye yöneliktir. Hemen karşısındaki I. İzzeddin Keykâvus Şifahanesini (1219) aşabilme güdüsü de etkili olmuş olabilir. Yakutiye'deki uygulama (1310) ilk örnek olup bir daha denenmi-yecektir. İlhanlı yapılarından Erzurum Ahmediye Medresesi (1314) ile Amasya Şifahanesinde (1308) tac kapılar Selçuk-lu özelliğindedir. Ancak yine de süsle-meler Amasya'da oldukça zengin ve der-in tutulacaklardır (Fotoğraf : 1).

DIĞER İLHANLI ÖZELLİKLERİ :

İlhanlıların Anadolu Selçuklu Mima-risine etkileri yüzeyseldir. Yapı felsefe-sini, plânlarını birkaç yapı dışında etki-lemeyen veya az etkilemiştir denebilir. Süslemede genelde artış görülür. Ka-bartmalar taşkınlaşır. Böylece bitkisel ve geometrik bezemelerin sayısı ve der-inliği artar. Hayvan ve insan kabartma-ları cesaretle kullanılır. Saksı türünde ve birkaç katlı olarak işlenen sütun başlık-larında abartmalar görülür. Mermere özen gösterilir. Hattâ Konya Sahip Ata Camisi tac kapısında çeşme gibi mimari birimler de eklenmeye başlanır. Bunu Sivas'takinde sol kanatta da göreceğiz. Hayat ağacı bollaşır. Sivas Sahip Ata Medresesinde görülen ufak örnekler, Erzurum Hatuniye'de daha da büyüyecek-tir.

KONYA SAHİP ATA CAMİSİNDE MİNARE KONUSU :

Yapıyı iki minareli olarak kabullene geliyoruz. Minare küpünde merdiven ko-vanlarının iki tane (sağ ve solda) oluşu, ön yüzde sahanlık pencerelerinin bulu-nuşu bizi bu sonuca götürüyor. Ancak soldakinin ne zaman yıkıldığı bilinmedi-ği gibi, iki minareli oluşunu belirten bel-geyi de bulamadık (17). Tac kapılara mi-nare eklemenin Anadolumuzdaki ilk ör-neği bu olduğuna göre tekiyle yetinile-bileceği de düşünülebilir. Ondan sonraki uygulamalara bakarak, burda da (2.) mi-nareyi arıyorsak ta soldaki minarenin küpünde, tuğla kesiminde merdiven ko-vanı görülemediği (18). Ayrıca hemen

16) Karamağaralı, Halûk - Erzurum'daki Hatuniye Medre-sinin Tarihi ve Banisi Hakkında Bazı Mülâhazalar. Sel-çuklu Araştırmaları Dergisi. III. Güven Matbaası. Ankara 1971. Sayfa : 209.

17) Sayın Yılmaz Önge'nin uyarısı üzerine Charles Textier'in Asia Minor'unun Osmanlıcaya çevirisini inceledikse de buna ait bilgi bulamadık. Fransızcasına da bakmak gerekecektir. (Çizim 15). Yayını tarayan Sayın Hayret-tin Erksal'a teşekkür ederim.

18) Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak 1979 yazında yıpran-an koruyucu saçak değiştirildiğinde, konu yerinde incelenmiş idi.

kible yüzünde üst katta minare için (sağdaki gibi) giriş kapısı da yoktur (Çizim : 6). Ne varki tehlikeli biçimde yıkılınca ve minare kovanları açığa çıkınca (19), küp bölümünden başlayarak sağlamlaştırılırken bu kesimin de doldurulabileceği, kapı girintisinin kaybedilebileceği de düşünülebilir. Friderich Sarre'nin (20) kuzeydoğu yönden çekilen fotoğrafında (Fotoğraf : 2) küpün tuğla kesiminde kuzey yönde pencere gibi görünen boşluğun batı yönde simetriği yoktur (Fotoğraf : 3) ve hemen altındaki iki pencere ile yakınlığı dikkati çekicidir. Minarelerde bu yakınlıkta dehliz pencereleri görülmez. Biz yapının genelde iki minareli olması gerektiğini sanmakla beraber doğudakine ait izleri göremediğimizi de belirtmeyi zorunlu görüyoruz. Eğer bu kadar yanılıcı ve yok edici onarım (!) yapılmışsa yapıya ve mimarimize karşı büyük suç işlenmiştir.

YAPININ MİMARLARI :

Konya Sahip Ata Camisi (1258) mimarı, attığı imzaya göre Kelük bin Abdullah'tır. Konya İnce Minareli Medrese ile Nizamiye Medresesi ve Nalinci Türbesi, Ilgın Kaplıcası ve Hanı, kaynak ve kitabelere göre yine bu mimarın eserleridir (21). Yeniliği sevdiğini ve hatta gerekirse geleneği aşabileceğini İnce Minareli'de belgeliyor. Babasının adına bakarak, dönme olduğunu düşünmek, her Abdullah için geçerli olmasa gerekir. Öyle olsa bile, dininden dönüp Müslüman olan ve kültürümüze bu kadar sarılarak Selçuklu Mimarisine eserler kazandıran ruhtaki kişileri alkışlamak gerekir (22).

İmzasından Sivas Sahip Ata Medresesinin mimarının Kaluyanel Konevi olduğunu öğreniyoruz. Konyalı oluşuna, Kelük'ü zaman zaman Külük ve Kaluyan şeklinde okuyarak, iki mimarın aynı kişiler olduğu görüşüne katılmıyoruz. Yapıdaki modüler uyumsuzluk, mukarnasların düzeni (anahtar, şama), pabuçların farklı ele alınışı (Konya Sahip Ata'da dış köşeler biraz pahlanarak geçiş sağlanır.),

süsleme oranlarının eşit olmayışı, tac kapı taşkınlığında yan yüzlerin Sivas'ta kinde bezenip, Konya'da kinde sade tutulması, geometrik süslemelerin ayrıcalığı gibi mimarî ayrıntılara ve özelliklere dayanarak karar verilebileceği gibi, imzasından anlaşıldığı üzere Kaluyan'ın 1271'lerde Hıristiyan (herhalde Rum) olduğu düşünülürse, 1258'lerde Müslüman

- 19) Konya Sahip Ata Camisi restitüsyonu ve rekonstrüksiyonu (yeniden kurma) projesi için yaptığımız incelemede, dış yüzeye yansıyan pencerelerin arkasının sahanlık boşluğu olduğu konusunda Sayın Halük Karamağaralı ile birleşmiş bulunuyoruz. Buraların kible yüzündeki duvarlarının taşlarında renk, örgü ve harç kalınlıkları, sonradan kapatıldıklarını belgelemektedir.
- 20) Sarre, Friedrich - Denkmäler Persischer Baukunst. Berlin 1901. Hemen hemen aynı açıdan çekilen eski bir resmi için de bakınız :
Löytved, J. H - Konia Inschriften der Soldschukischen Bauten. Berlin 1907.
(Sarre'nin albümünden baskı için izin veren Sayın Doç. Dr. Halük Karamağaralı'ya teşekkür ederim.)
- 21) Kıymetli dostumuz Dr. Zafer Bayburtluoğlu'ndan 6/9/1979 günü aldığım notları bilgi için aynen aktarıyorum. Teşekkürlerimi sunarım.
«Gök Medrese mimarı Kaluyan'ın bir de imzalı yapısı Ilgın Kaplıcasıdır. Ancak ben bunu Kelük olarak okuyorum Kayıtlarda da Kaluyan olarak geçiyor. Bunun dışında imzalı başka yapısını şimdilik bilmiyoruz.» İbrahim Hakkı Konyalı'ya göre Nizamiye Medresesi Kaluyan'ındır. Ancak diğer notlardan Kelük olduğu anlaşıyor. İnce Minareli, Larende, Nizamiye Medreseleri ile Nalinci Türbesi, Ilgın Kaplıcası ve Hanı Kelük bin Abdullah'ındır (kaynak ve kitabelere göre.). Ilgın Kaplıcasını Kaluyan'a bağlayan Mayer'dir (Islamic Architecture and their works). Bunların dışında baba adı Karabuda olan bir Kaluyan daha var. Ancak bu da şüpheli bir okuma olup Bünyan Salih Bey Camisi tac kapısında imzası vardır.»
- 22) Kelük bin Abdullah için bakınız :
— M. Ferit ve M. Mesut - Selçuk Veziri Sahip Ata ile Oğullarının Hayat ve Eserleri. Konya Halkevi Neşriyatından 1934. İstanbul. Sayfa : 40, 64, 74.
— Konyalı, İ. Hakkı - Konya Tarihi. 1965 Sayfa : 803, 806, 726.
— Önder - Mehmet - Şehri Konya Sayfa : 109, 112, 167, 168.
— Fikri, S - Antalya Vilâyeti Tarihi Sayfa : 56, 59
— Ögel, Semra - Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı. T. T. K. Ankara 1966
— Uzluk, Şahabettin. Mevlevilikte Resim 1957. Sayfa : 31, 32, 33
— Önkal, Hakkı - Anadolu Türbeleri Sayfa : 436
— Kuran, Abdullah - Anadolu Medreseleri I. Sayfa : 55
— Repertoire XII. 1953 Sayfa : 23, 24
— Huart, Cle'ment E'plgraphic arabe d'Asie Mineure III. Sayfa : 182, 351
— Mayer, Islamic Architects and their works 1956. Genevre. Sayfa : 77, 78
Not : Kaynak ve yazıtlarda ayrıca Kelükyan bin Sinbad adı da geçer. Bakınız :
— Tevhid, Ahmet - Antalya Surları Kitâbeleri Sayfa : 172
— Fikri, S. - Antalya Vilâyeti Tarihi. Sayfa : 56
— Repertoire X. 1939 Sayfa : 228

olan Kelük'ün daha sonra İslâm dininden vazgeçmesi gerekir. Bu tarihler de gösteriyor ki Kelük bin Abdullah ile Konyalı Kaluyan ayrı mimarlardır (23).

SAHİP ATA FAHRETTİN ALI'NIN YAPTIRDIĞI YAPILAR (Vezirliği : 1258 - 1285) :

KONYA :

— Sahip Ata (Larende) Camisi 1258
Mimarı Kelük bin Abdullah

— Türbesi. 1283 (Hanigâh içindedir).

— Hanigâhı. 1269 (1285 olacak)

— Darülhadîs (İnce Minareli Medresesi) 1280'den önce.

— Nalıncı Baba Türbesi ... Kelük bin Abdullah

— Sultan Hamamı (Sultan Hamamı, Sahip Ata Hamamı, Larende Hamamı. Güneyinde bir de keçehanesi vardı.)

— Buzhaneler

— 4 tane çeşme (yok olmuştur)

— Sahip Ata Irmağı (Meram Çayının bir bölümünü arka Okka yöresine götürür.)

ILGIN :

— Kaplıca (1267)

— Han 1267)

AKŞEHİR :

— Taş Medrese (1250)

— Sahip Ata Mescidi

— Hanigâh ve İmaret (1260)

AFYON :

— Bolvadin İshaklı Hanı (1249)

— Bolvadin Hamam (1249)

KAYSERİ :

— Sahibiye Çeşmesi ve Mescidi (1266)

— Sahibiye Medresesi (1276)

SİVAS :

— Sahip Ata Medresesi (Gök Medrese. 1271)

SAHİP ATA OĞULLARININ ESERLERİ :

AFYON :

— Kubbeli Mescid (1330)

— Ulu Cami (1272)

— Sahibiler Türbesi

— Bolvadin - Alaca Çeşme (1278 - Sahip Ata kölelerinden birine aittir.)

23) Kaluyanel Konevi için bakınız :

— M. Ferit ve M. Mesut - Selçuk Veziri Sahip Ata ile Oğullarının Hayat Eserleri. Sayfa : 82, 83, 110

— Ögel, Semra - Anadolu Selçuklularında taş Tezyinatı Sayfa 57, 150, 151

— Uzluok, Şahabettin, Mevlevilikte Resim. Sayfa : 23, 24, 29, 33

— Kuran, Abdullah - Anadolu Medreseleri. Sayfa : 94

— Dilâver, Sadi - Bünyan Ulu Camii. Türk Sanatı Tarihi. Sayfa : 166, 184, 111, 166

— Gabriel, Albert - Voyages Archéologiques Dans la Turquie Orientale II. Paris 1940

— Berchem, Max van - Corpus Sayfa : 21

— Mayer (yukardaki yayını) Sayfa : 79

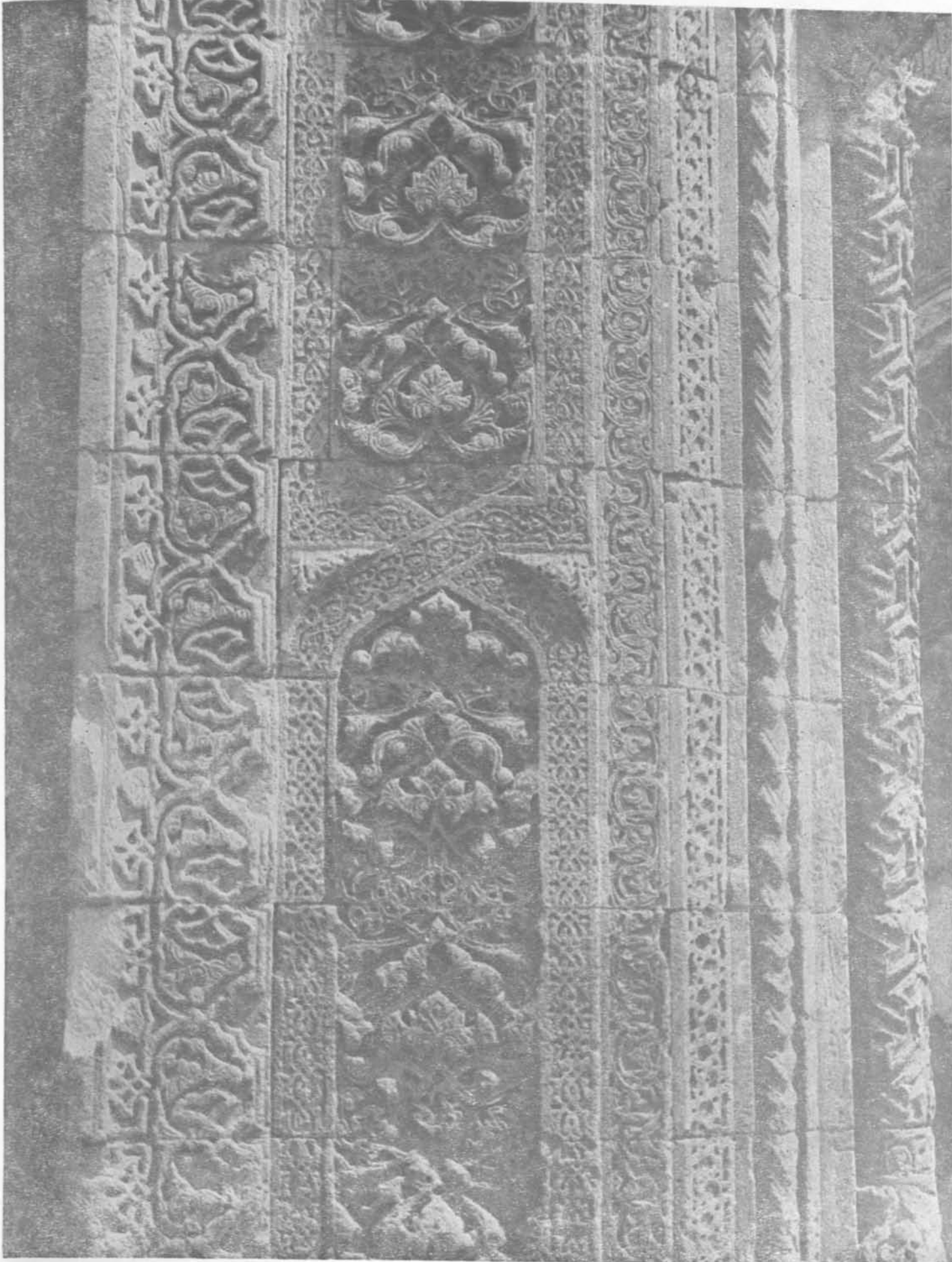
— Repertoire (yukardaki yayını) XII. 1953. Sayfa : 165

— Huart, Clément (yukardaki yayını) III. Sayfa : 365

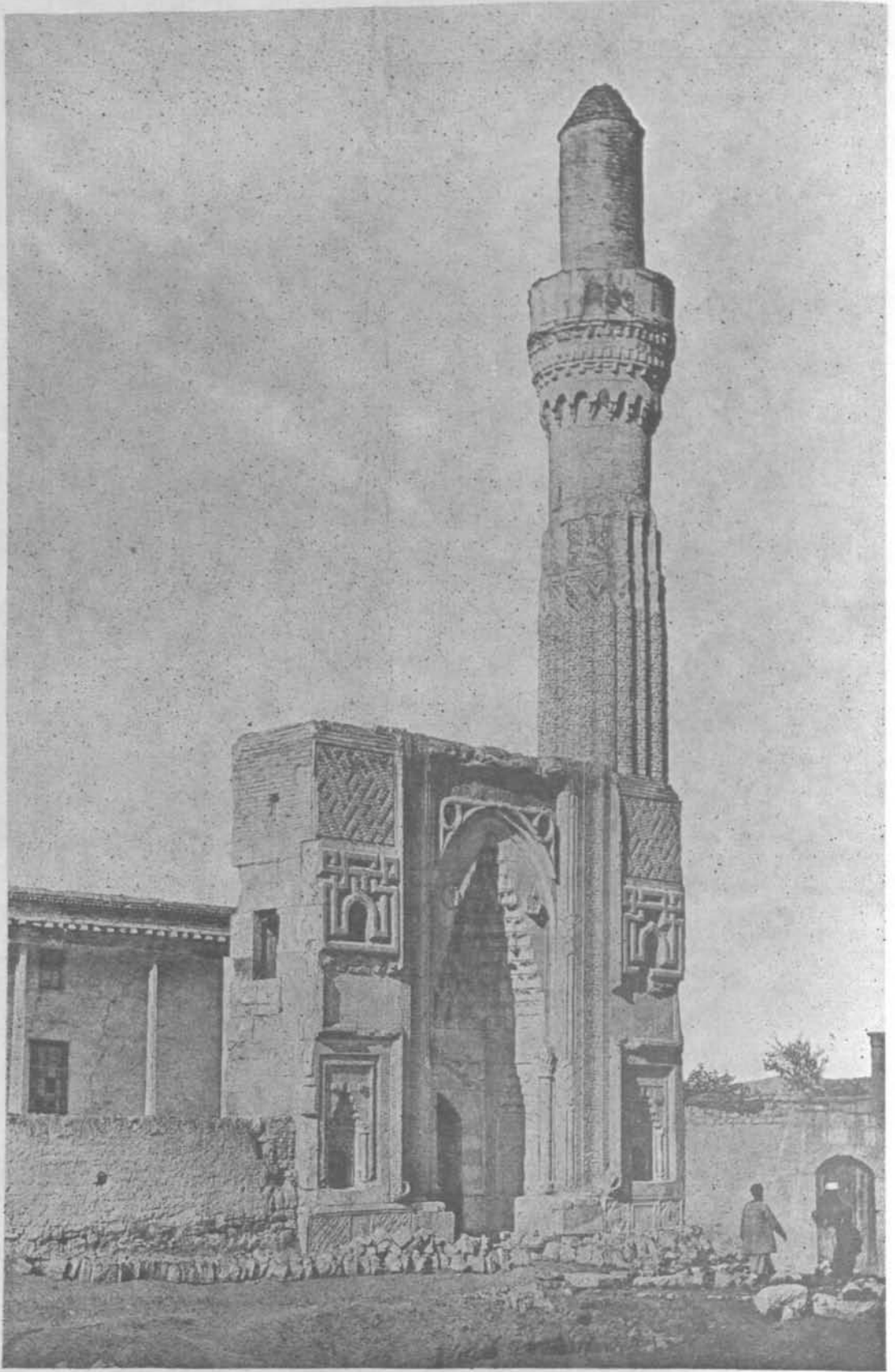
— Dipnot 22 ve 23'teki Mimar işlerini lütfedip yayınlamamıza sunan Sayın Doç. Dr. Beyhan Karamağaralı'ya teşekkür ederiz.

NOT : Selçuklu Veziri Sahip Ata ile Oğullarının Hayat ve Eserleri, M. Ferit ve M. Mesut. Konya Halkevi neşriyatı. 1934. İstanbul.

(Dizin. Sayfa : 36, 81, 86, 96, 100, 105, 120, 122 ve 138'dan alındı.)

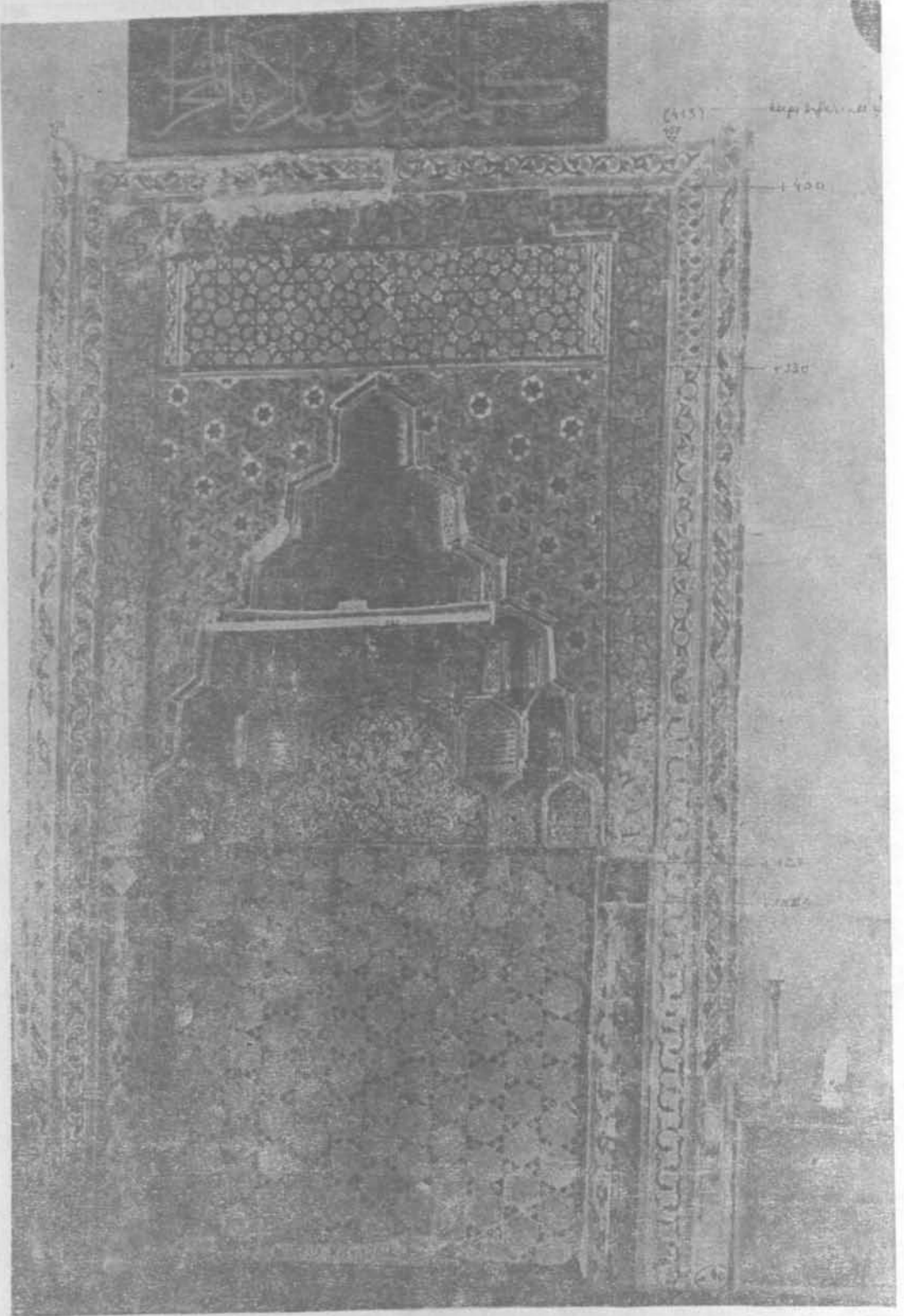
Resim. 1 Amasya Şifâhânesi Taçkapısı çevre bezemesinden ayrıntı

Resim. 2. Konya Sahip Ata Camii portali (F. Sarre'den)

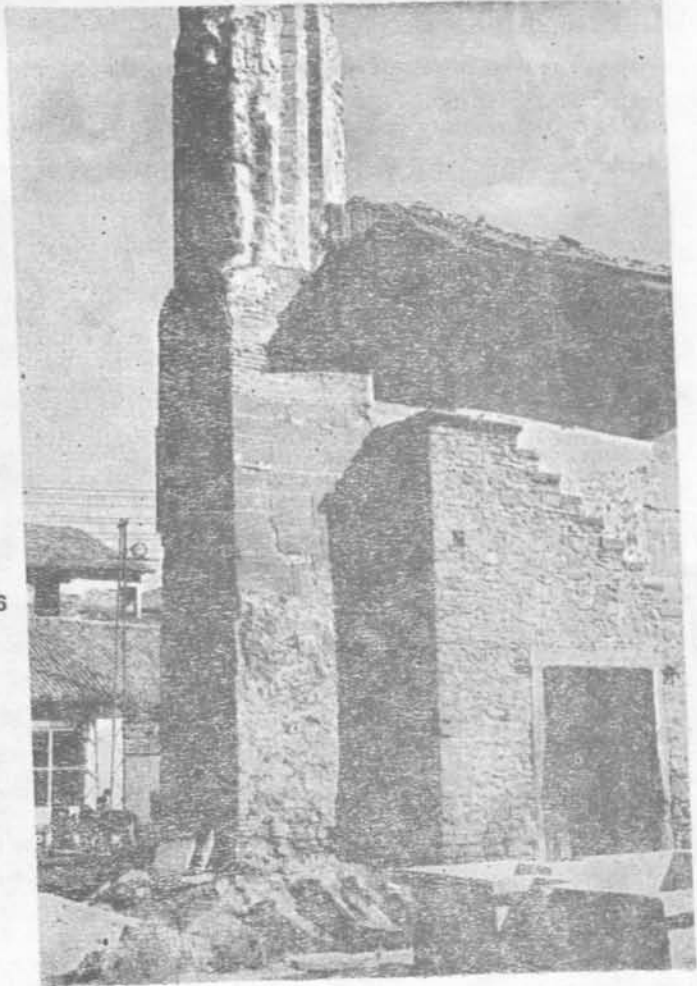
Resim. 3 Konya Sahip Ata Camii taç kapısı (Fotoğraf Saffet Serpil)

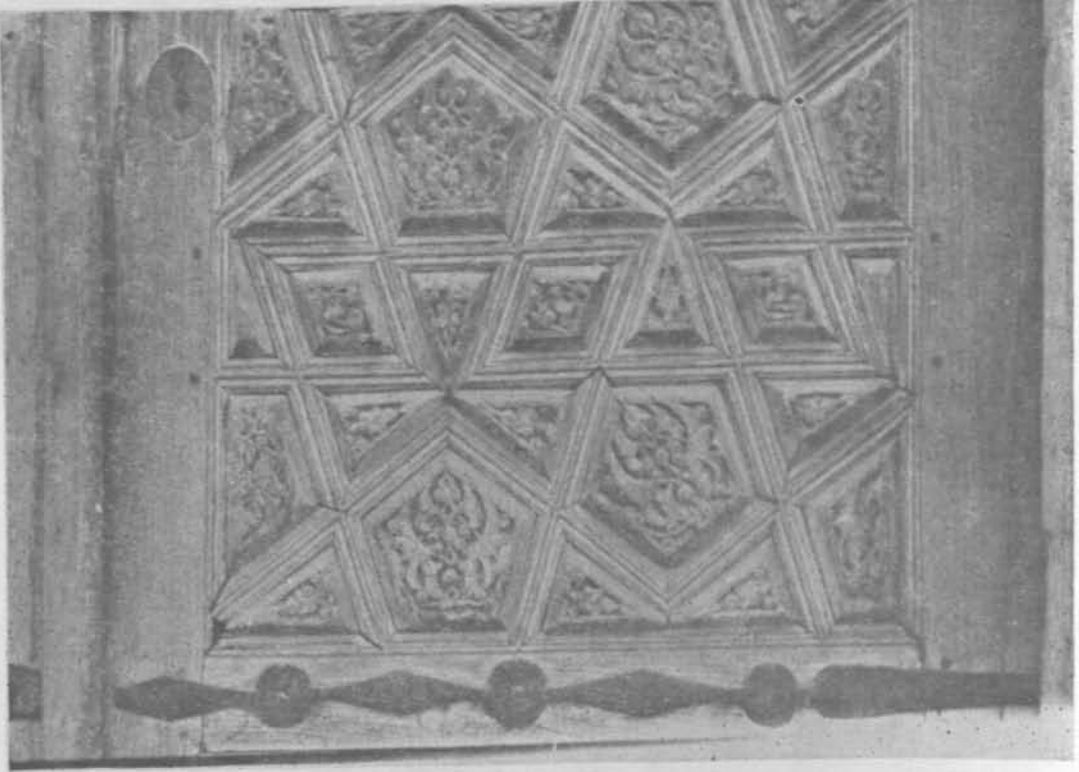
Resim. 4 Konya Sahip Ata Camii Çini mihrabı (Fotoğraf Saffet Serpil)

Resim. 5 Konya Sahip Ata Camii Taç kapısı güney yüzü

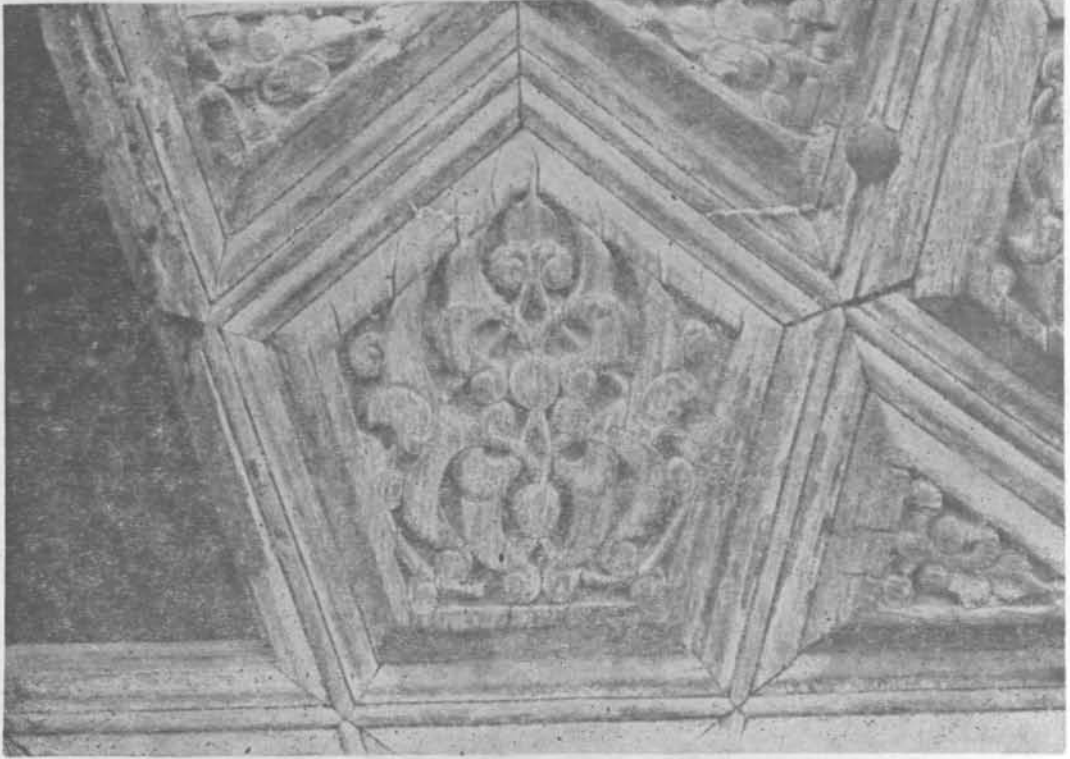

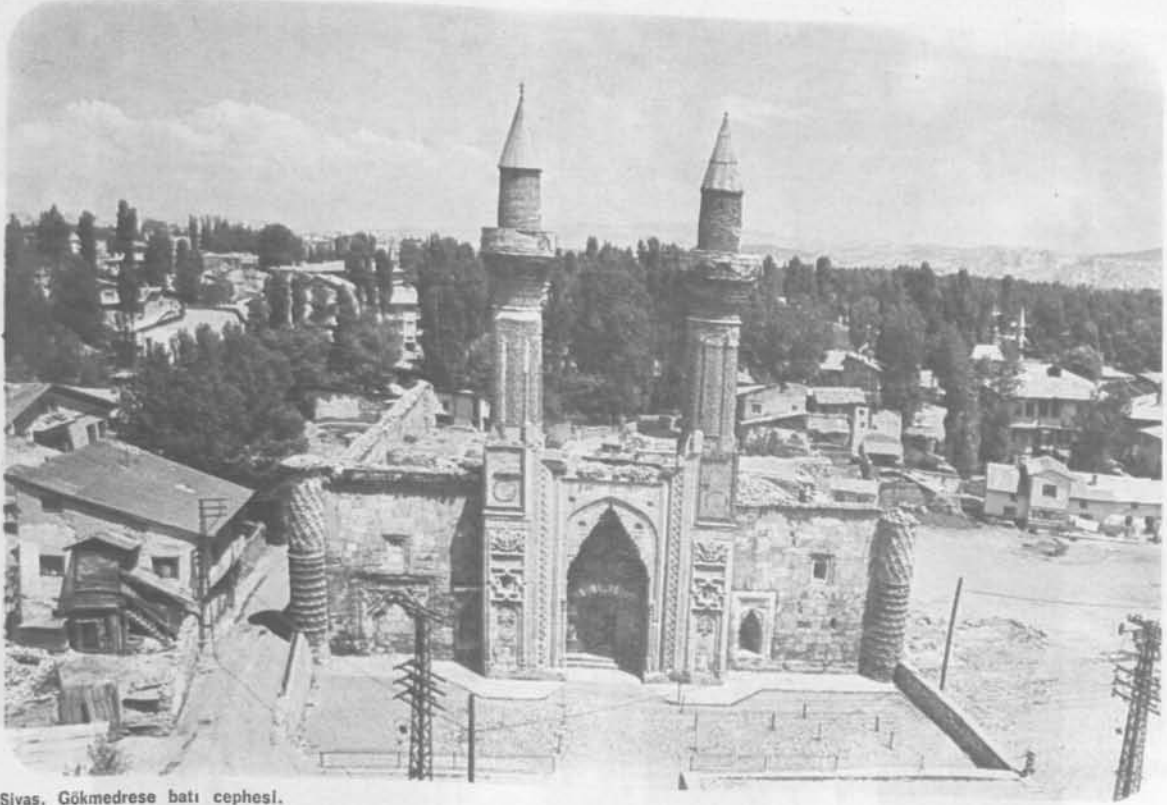
Resim. 6
Konya
Sahip
Ata
Cami
Taç
kapısı
güney
yüzü
minare
küpü

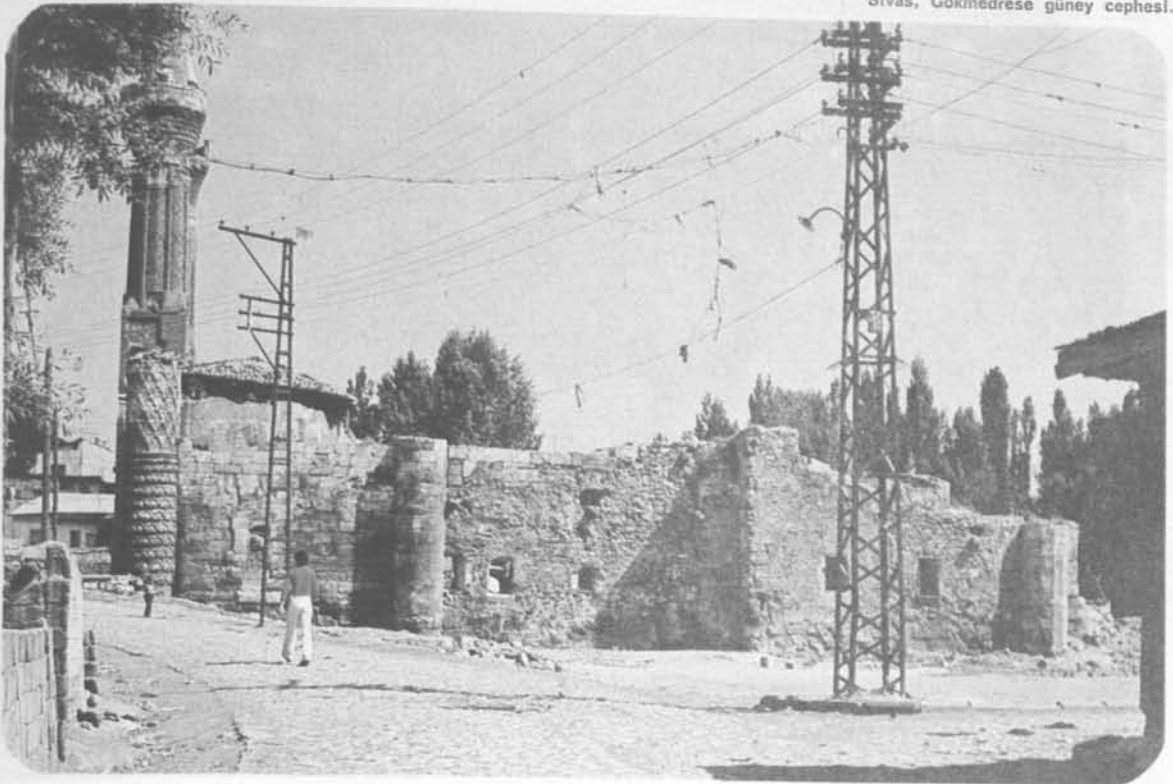
Resim. 7 Konya Sahip Ata Camii Ahşap kapısından ayrıntı

Resim. 8 Konya Sahip Ata Camii Ahşap kapısından ayrıntı

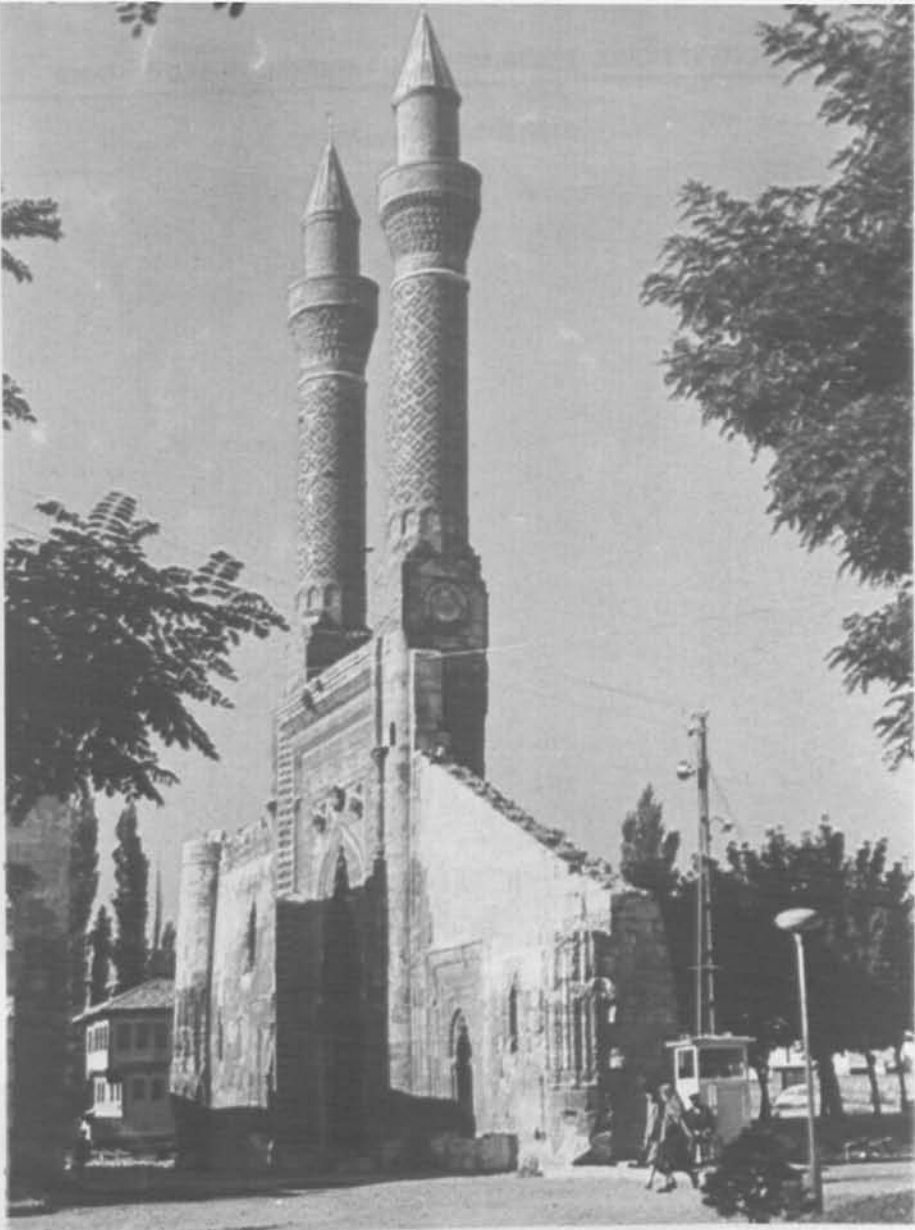

Sivas, Gökmedrese batı cephesi.

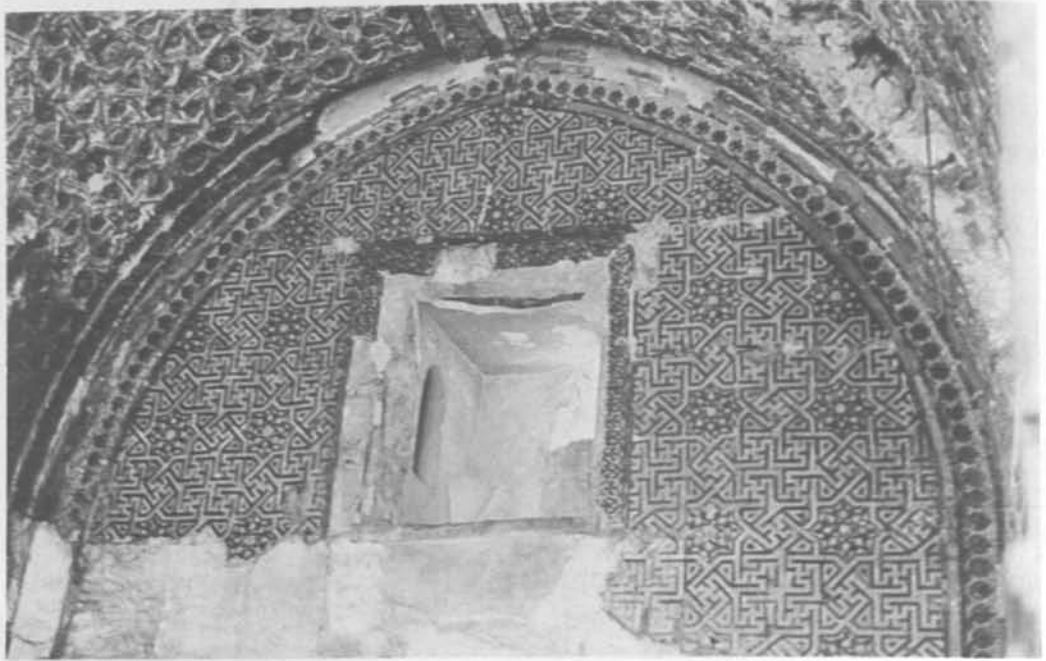

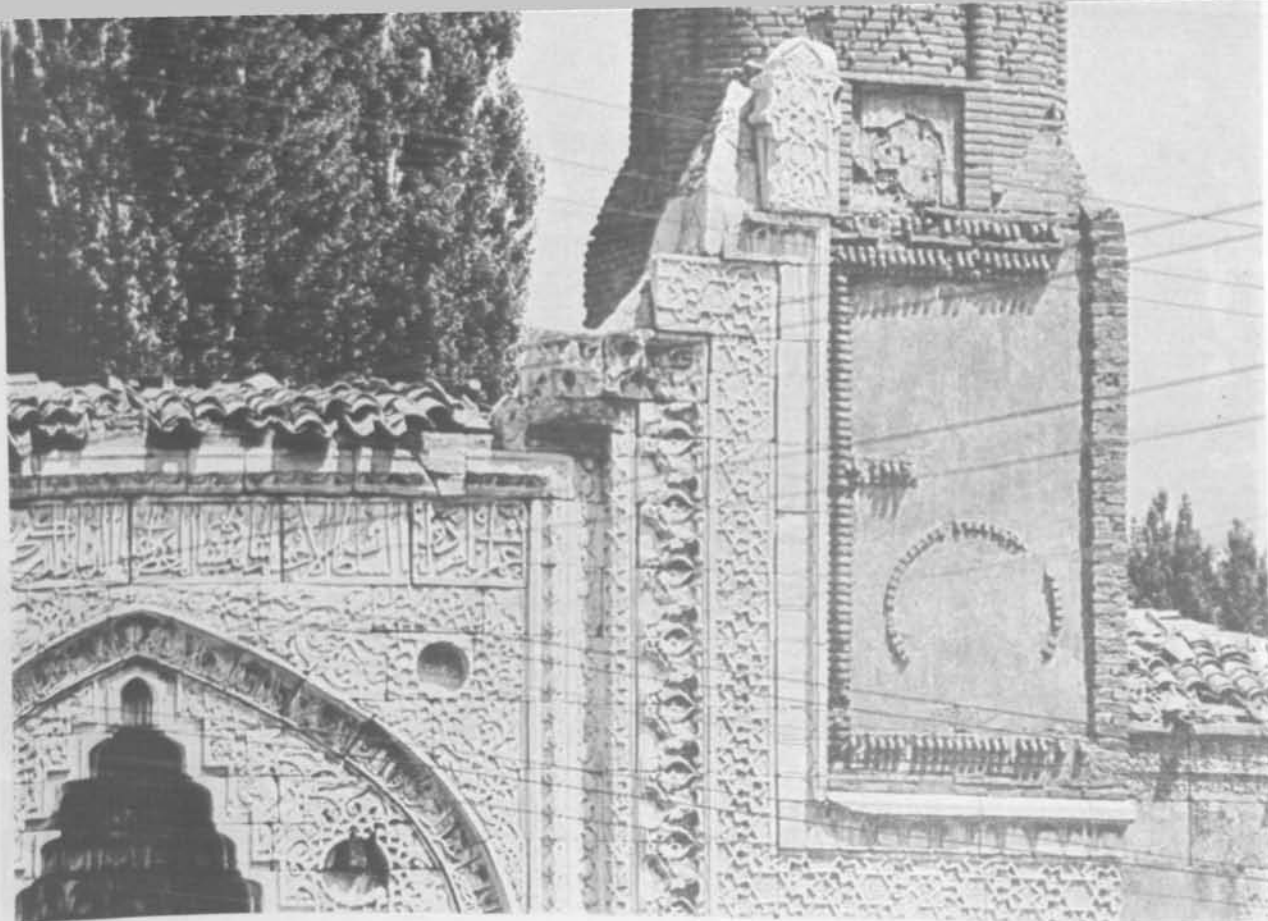
Sivas, Gökmedrese güney cephesi.

Sivas, Çifteminareli Medrese.

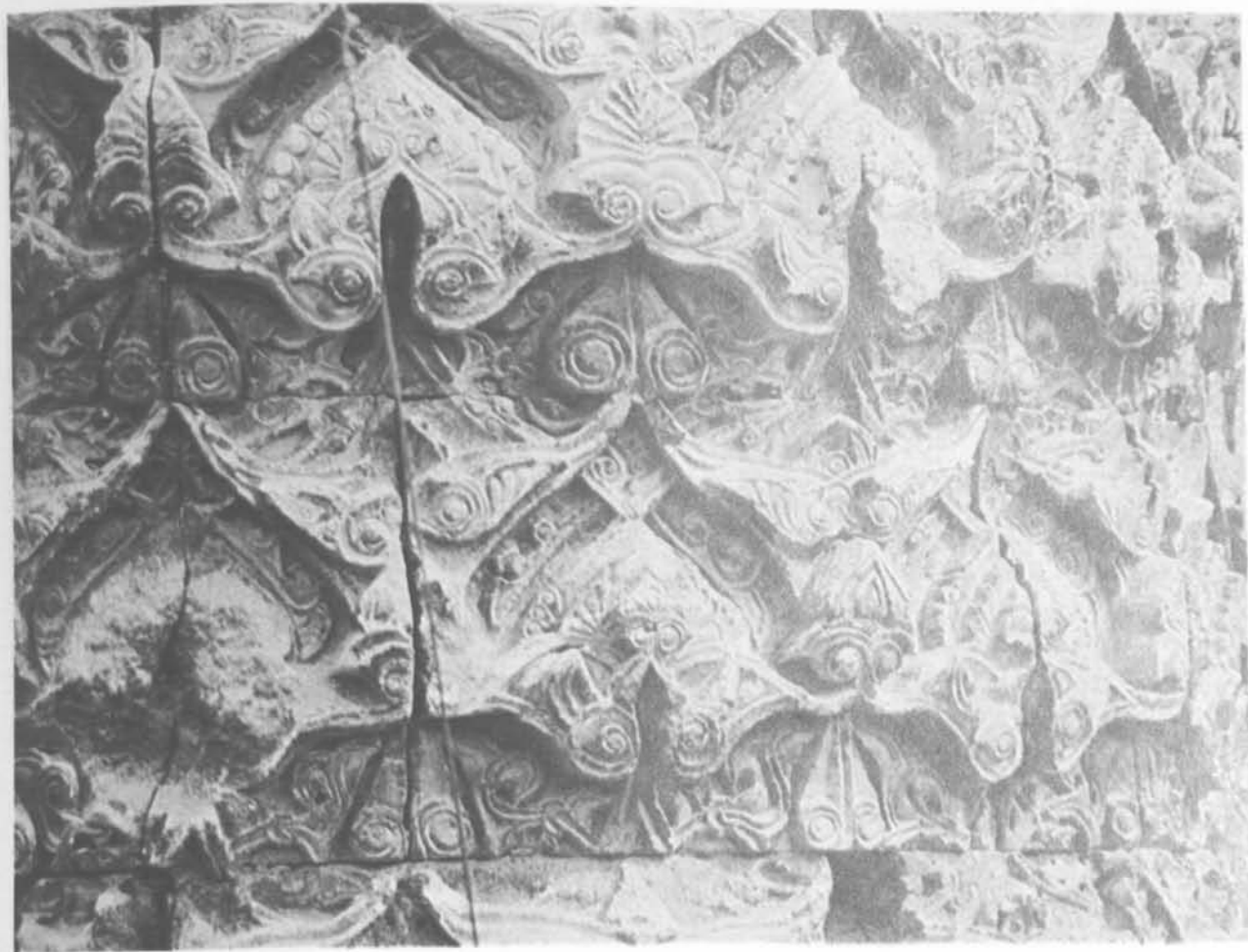
Sivas, Gökmedrese güney eyvanı.

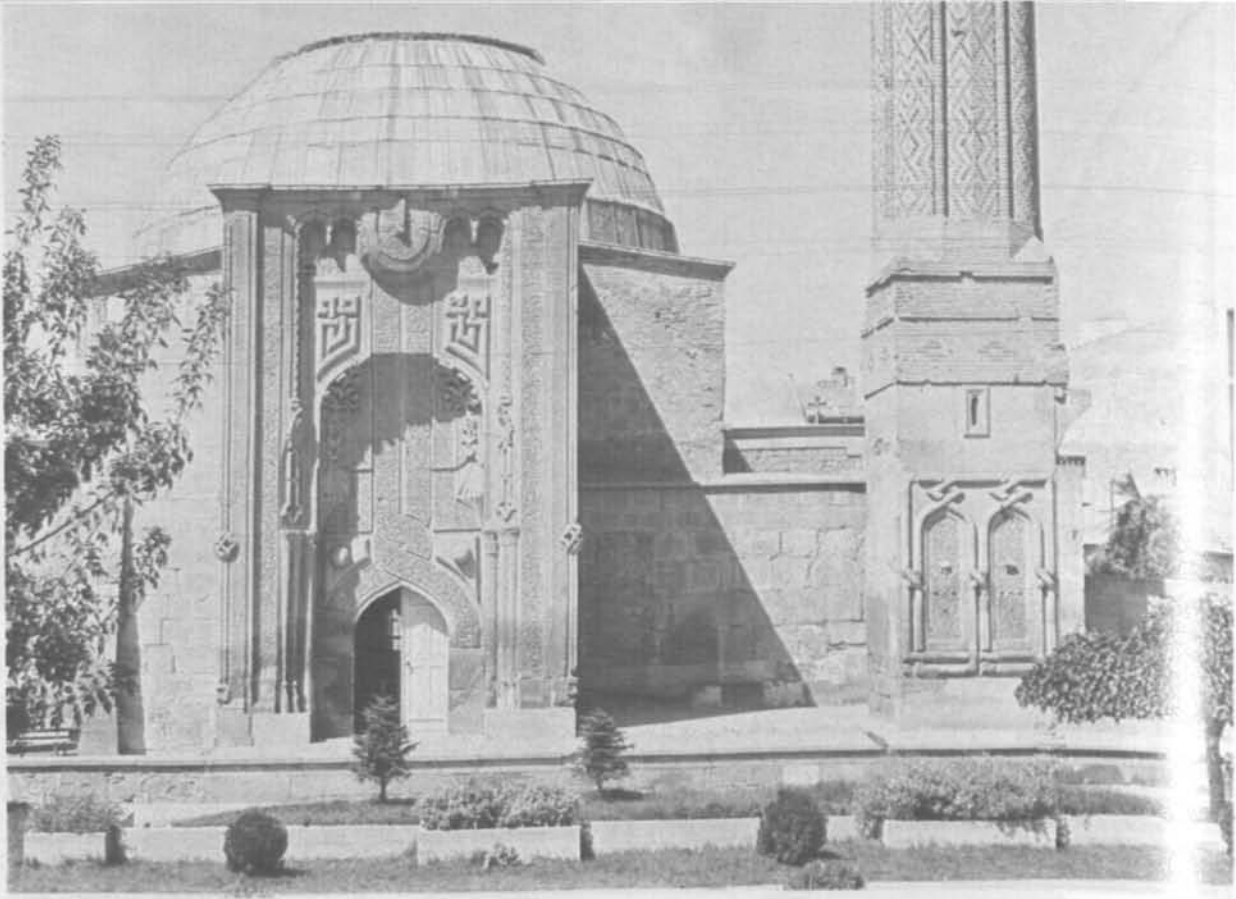

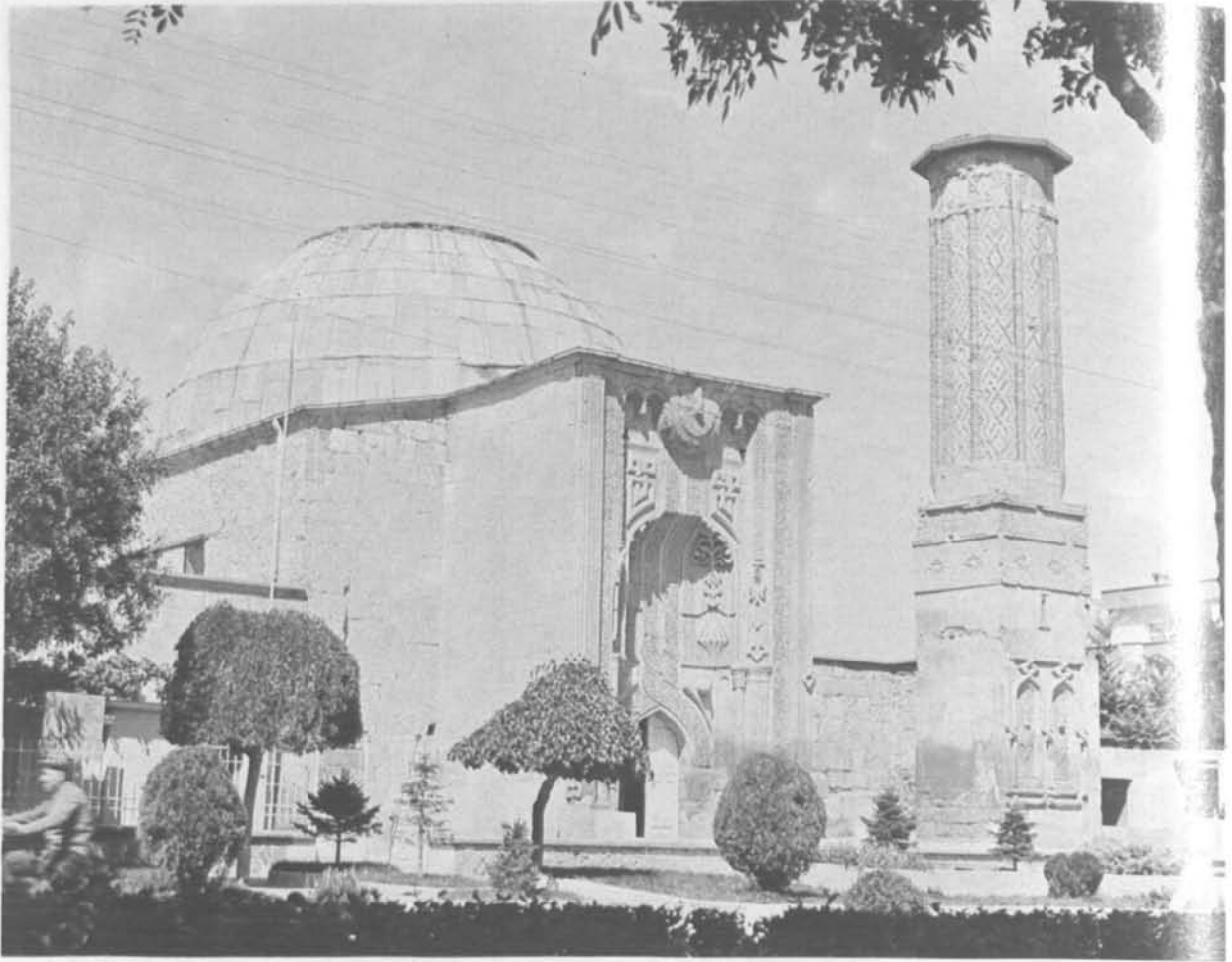
Sivas, Gökmedrese taç kapı minare bağlantısı.

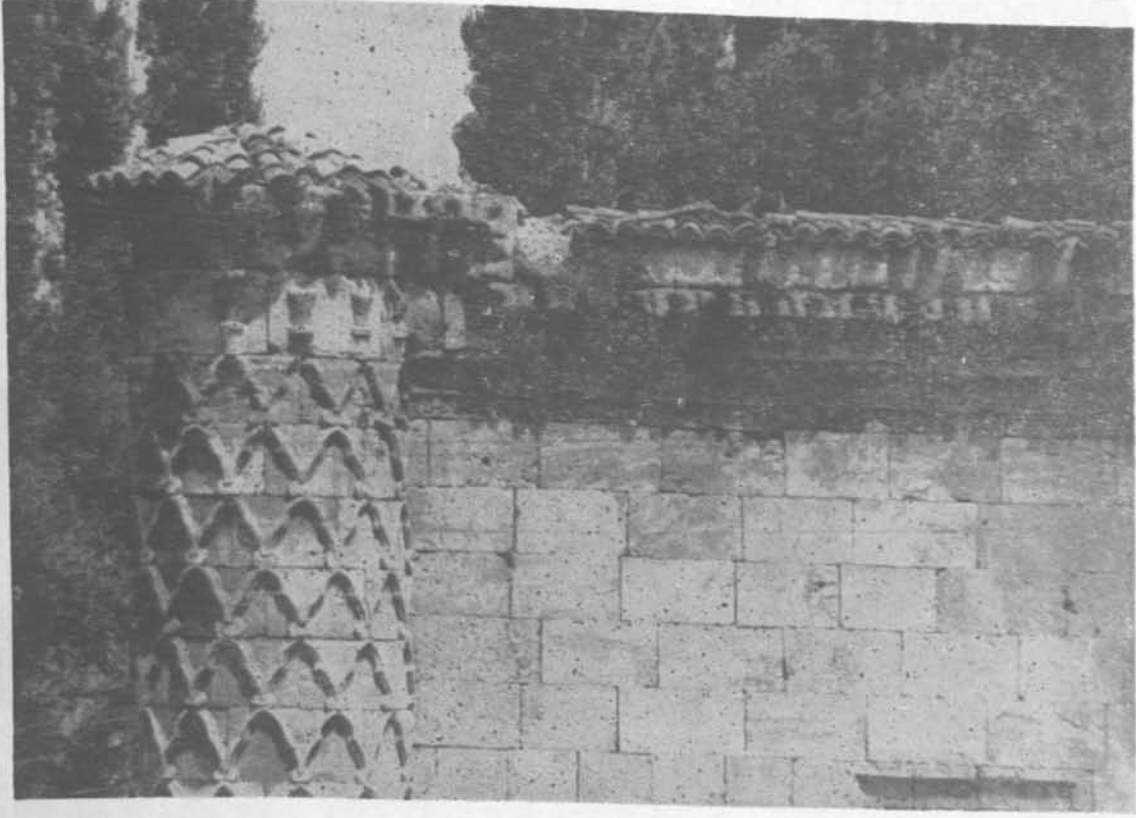
Gökmedrese, güneybatı köşe desteğinden bir detay.

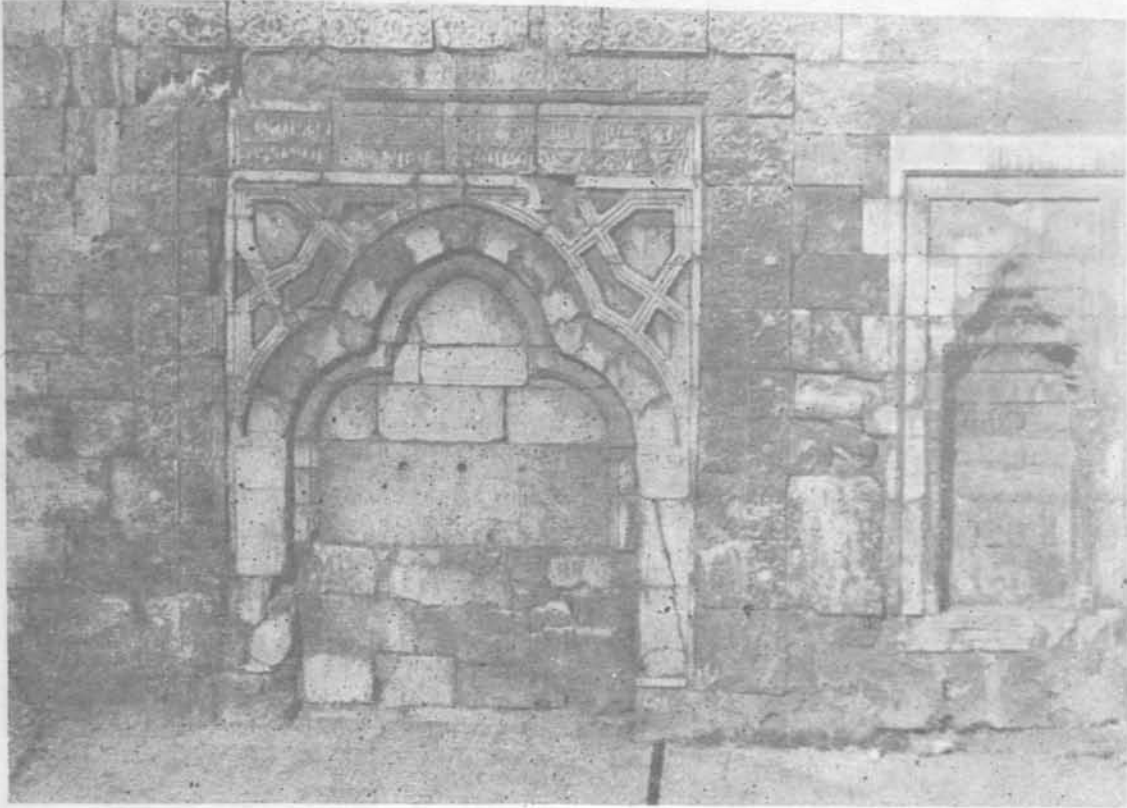
Konya, İnceminareli (Sahib Ata) Medrese, ön ve yan görünüşleri.

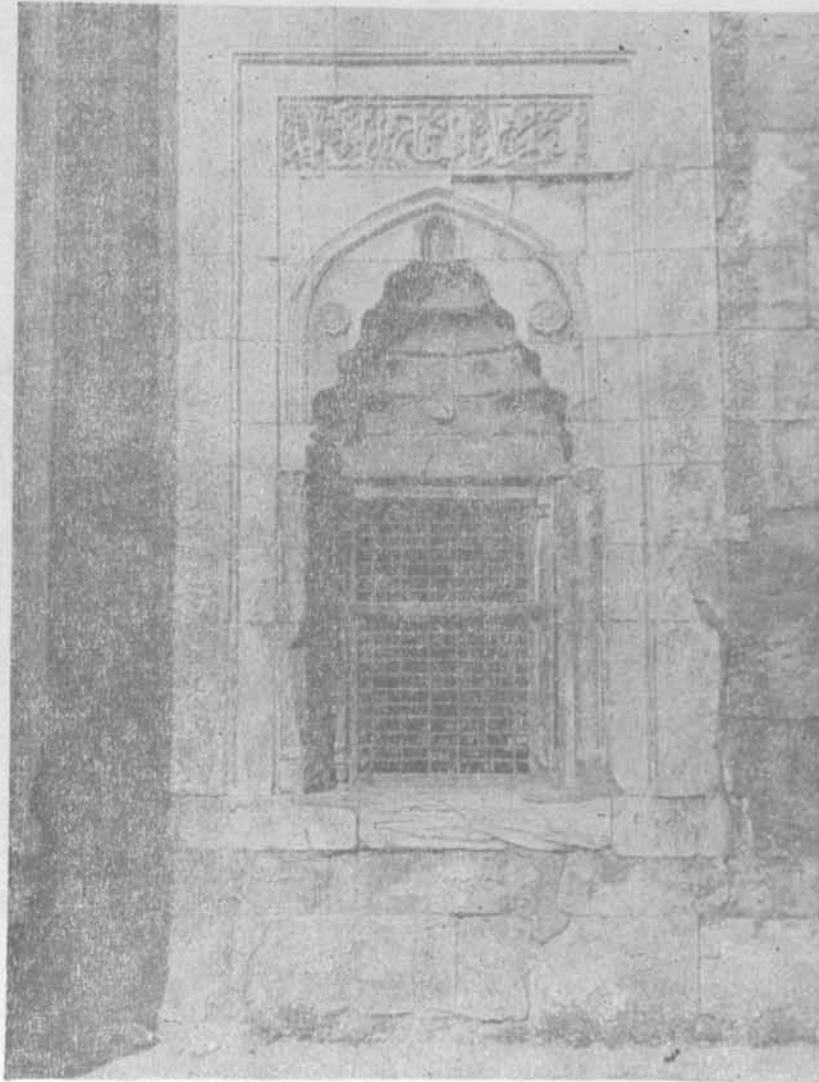

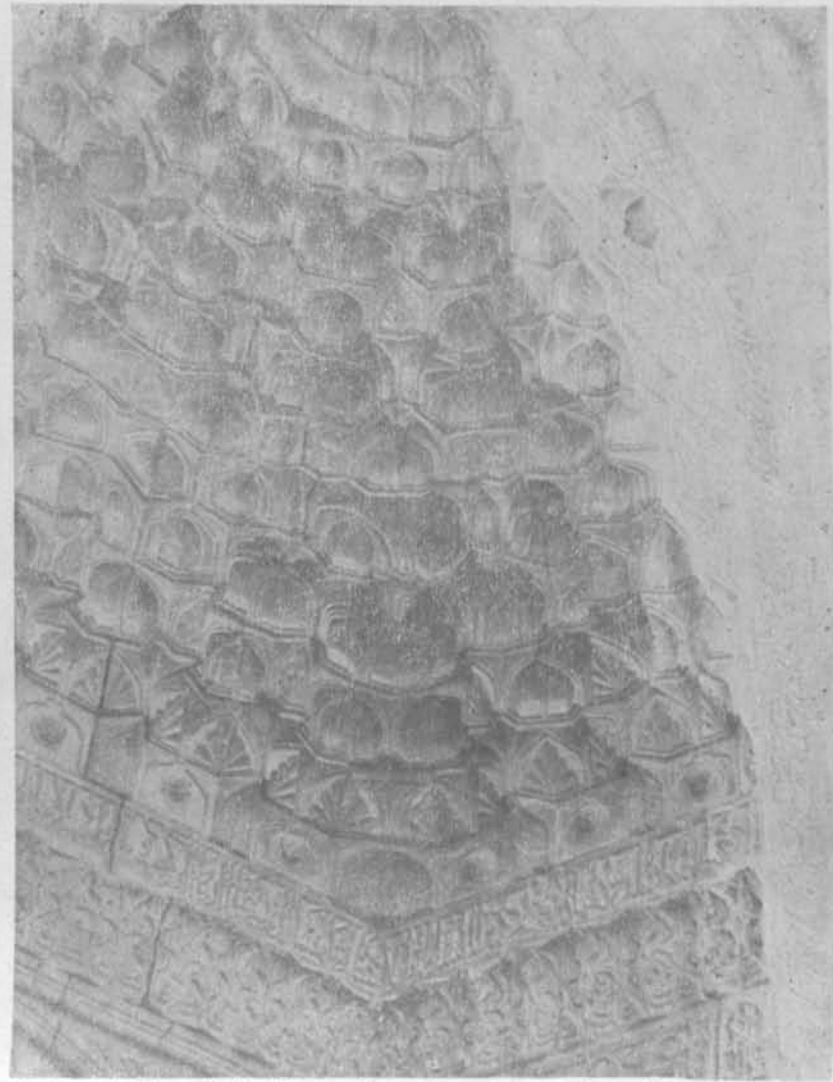
Resim. 9 Sivas Sahip Ata Medresesi, batı duvarı kuzey desteği

Resim. 10 Sivas Sahip Ata Medresesi (batı) yüzünde çeşme

Resim. 12 Sivas Sahip Ata medresesi mescid batı penceresi

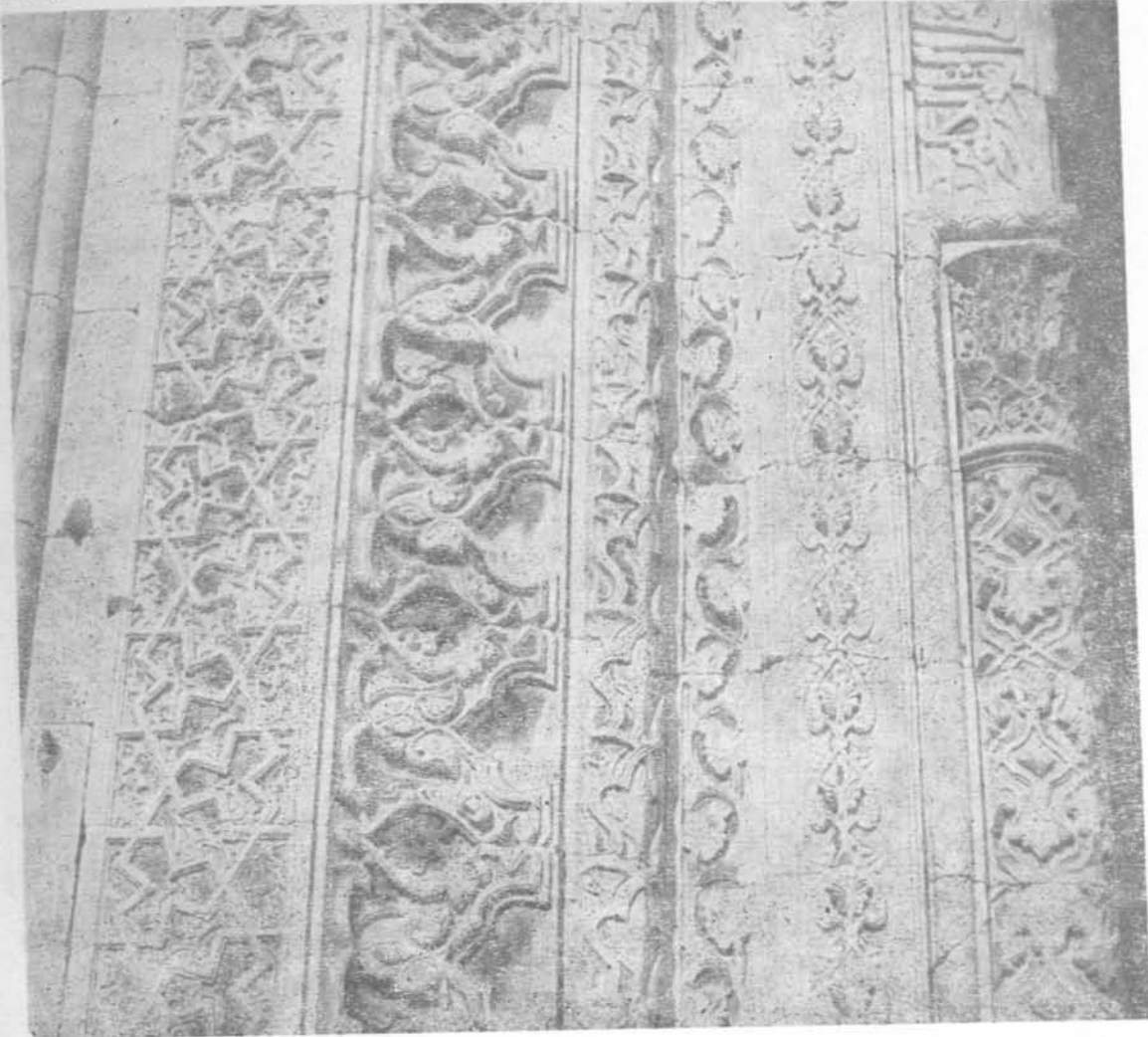

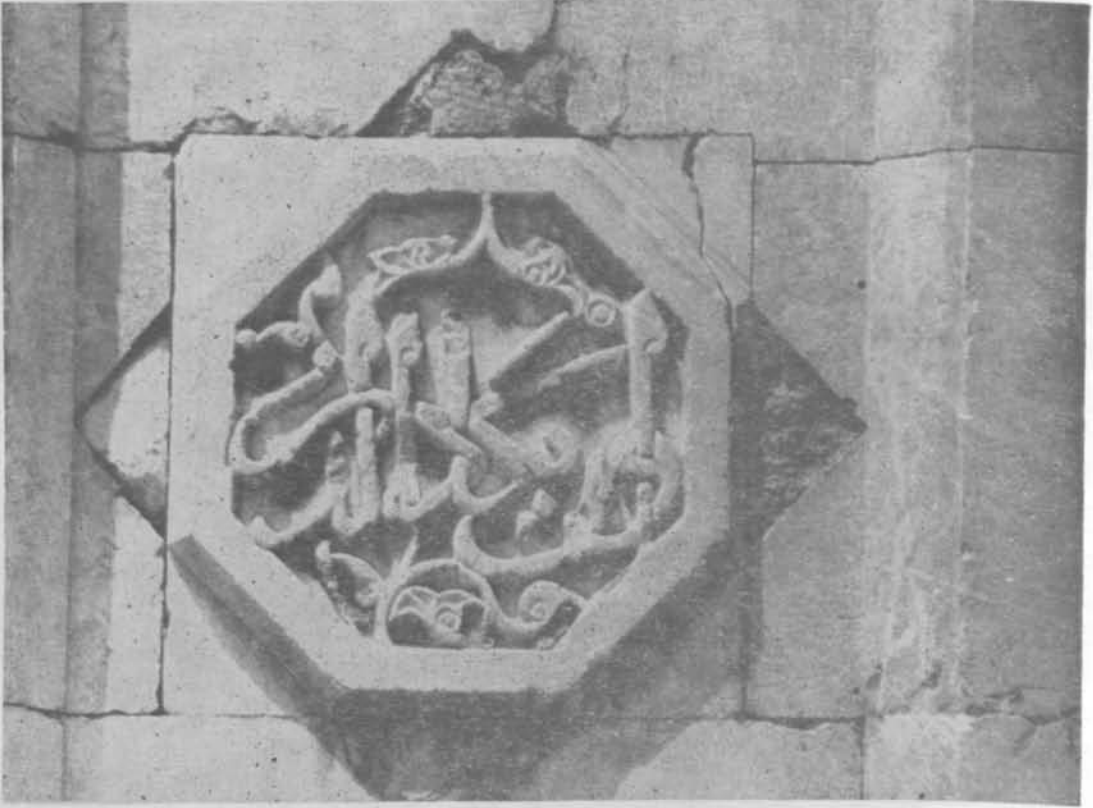
Resim. 11 Sivas Sahip Ata medresesi taç kapı mukarnasları

Resim. 13 Sivas Sahip Ata medresesi (mescid penceresi kitabesi)

Resim. 14 Sivas Sahip Ata medresesi (Taç kapı kuzey yarısından ayrıntı)

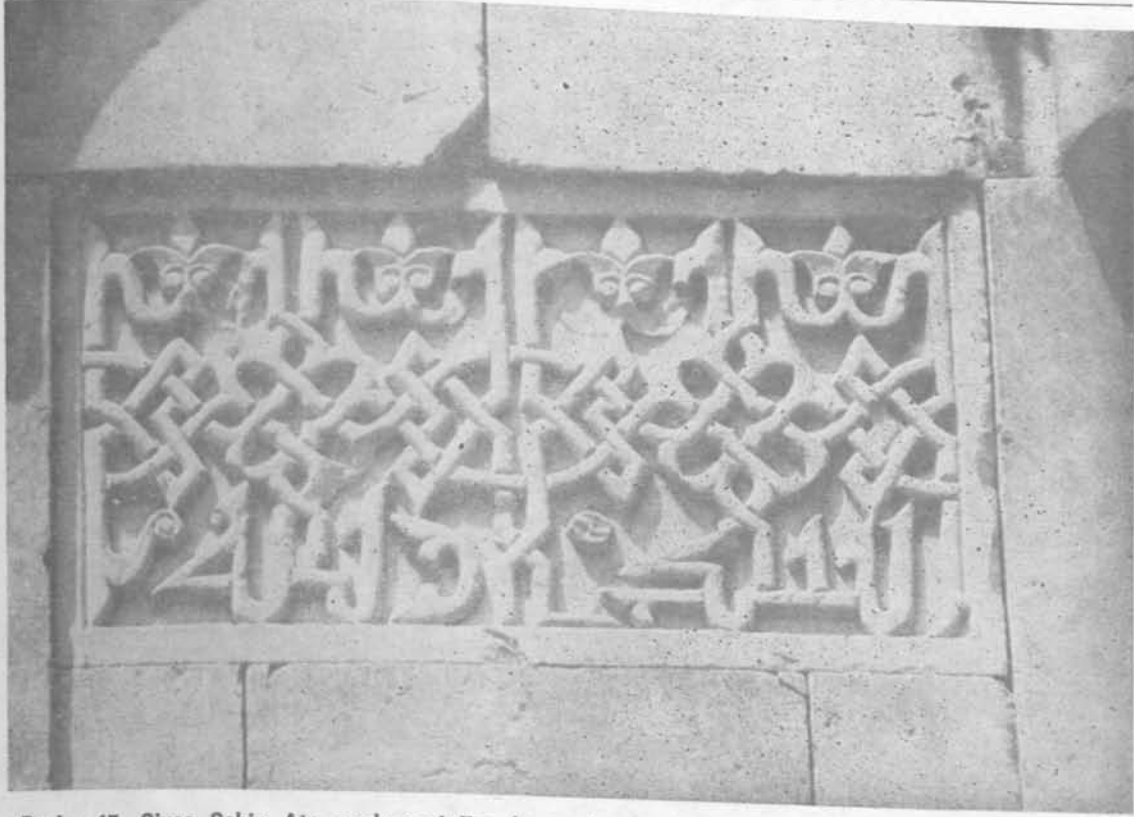

Resim. 15 Sivas Sahip Ata medresesi (güney yan yüzü)

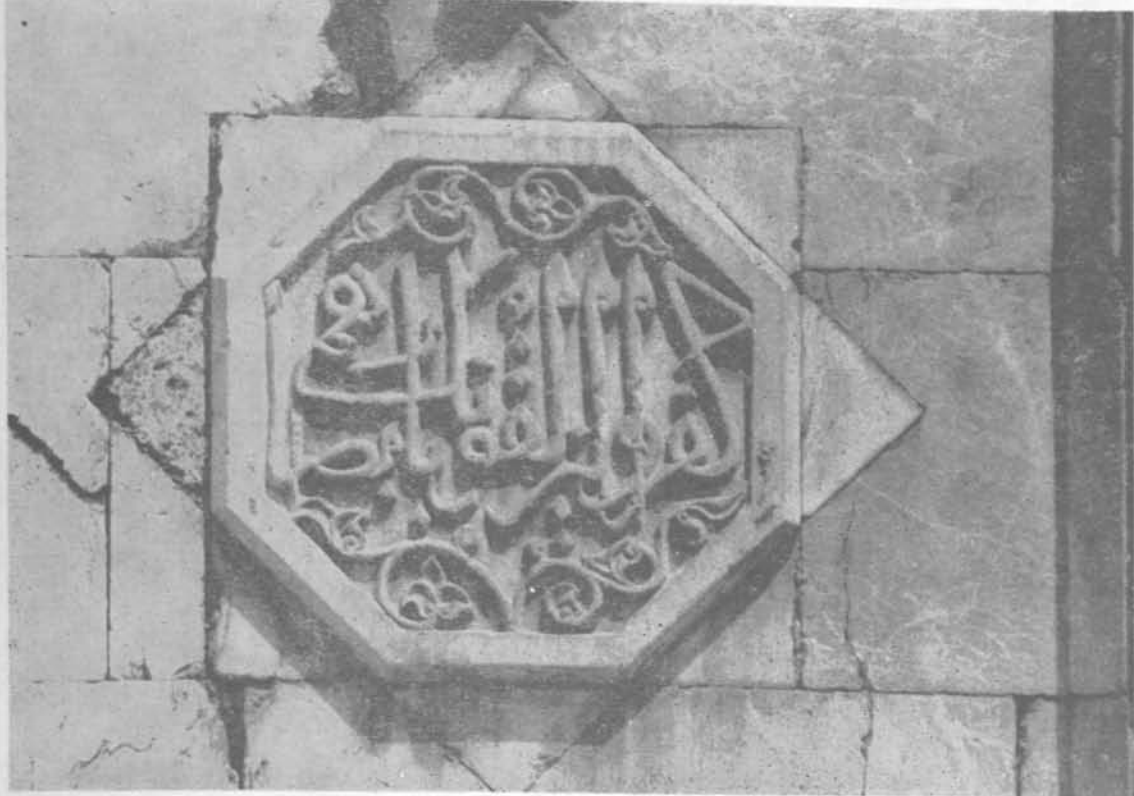
Resim. 16 Sivas Sahip Ata medresesi Batı duvarı Kuzey desteği kabartmaları

Resim. 17 Sivas Sahip Ata medresesi Taç kapı çıkıntısı güney yüzü

Resim. 18 Sivas Sahip Ata medresesi Taç kapı çıkıntısı Güney yarısı (Ön yüzü)

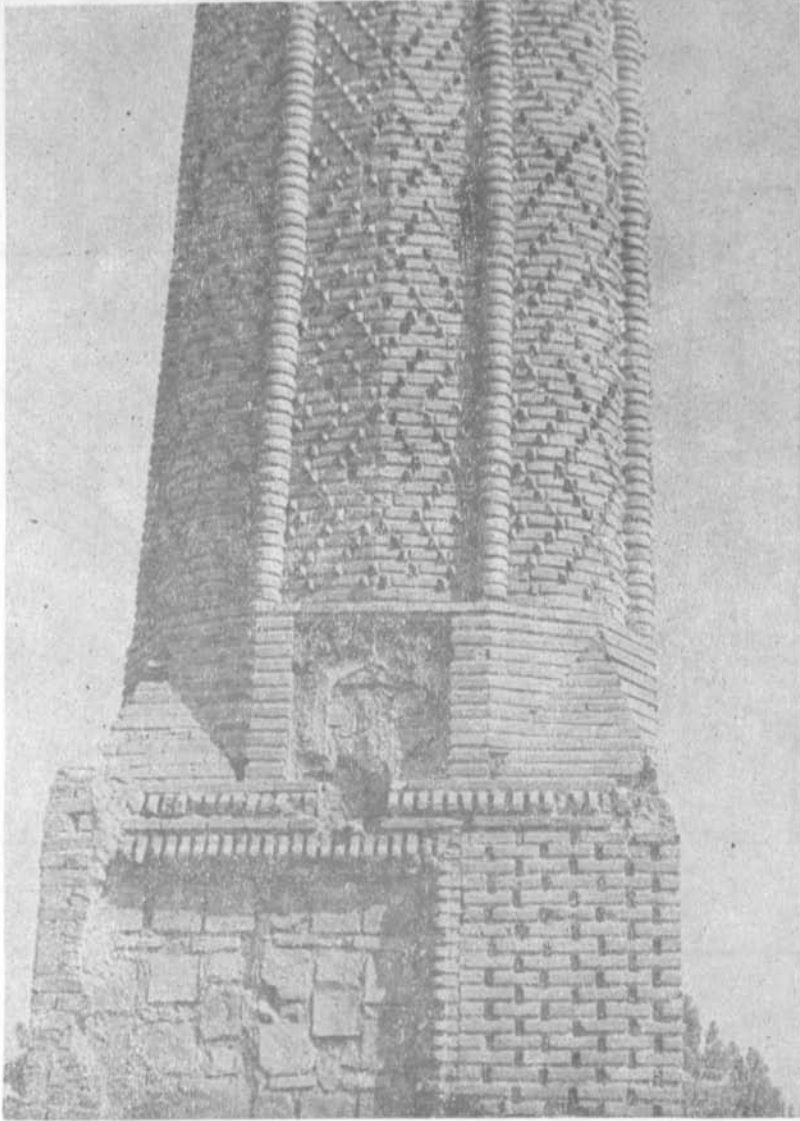

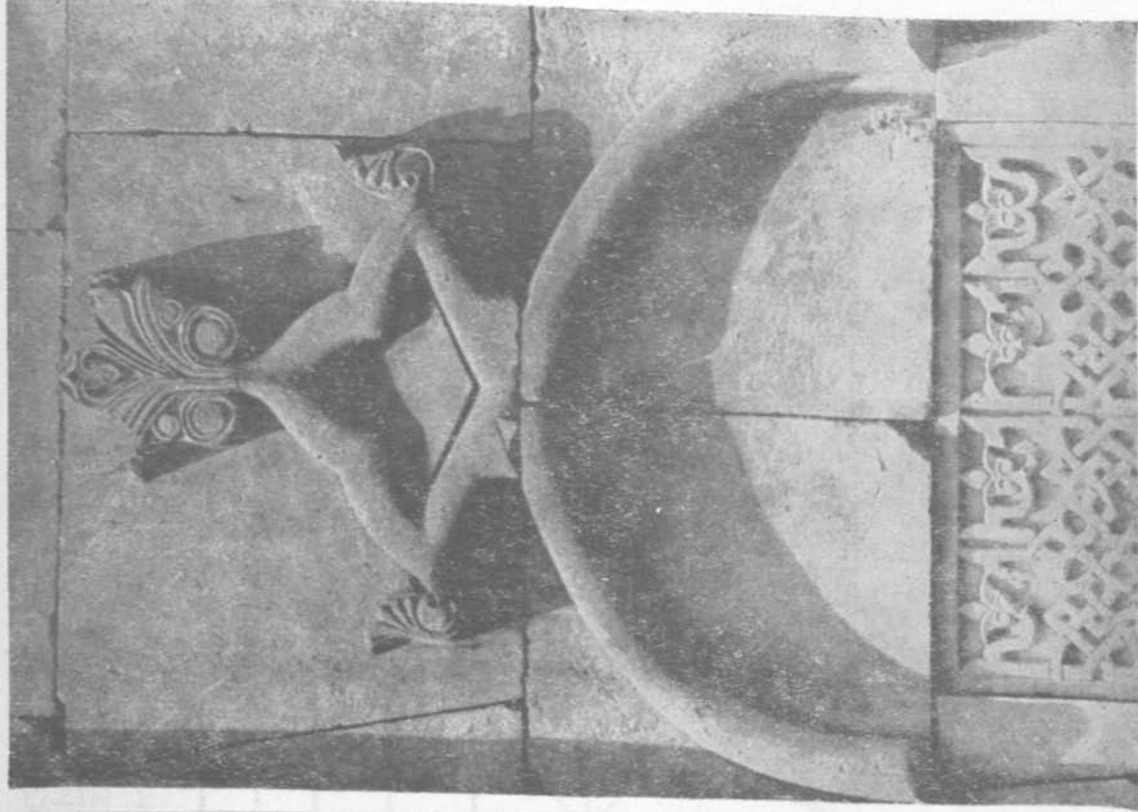
Resim. 19 Sivas Sahip Ata medresesi giriş kapısı Güney (Sağ) özengesi

Resim. 20 Sivas Sahip Ata medresesi Taç kapı çıkıntısı Kuzey yüzü

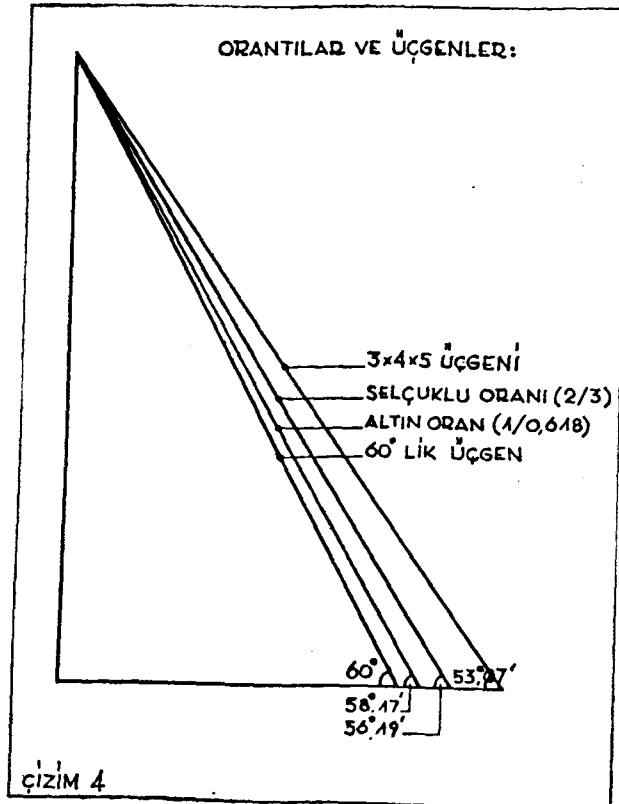
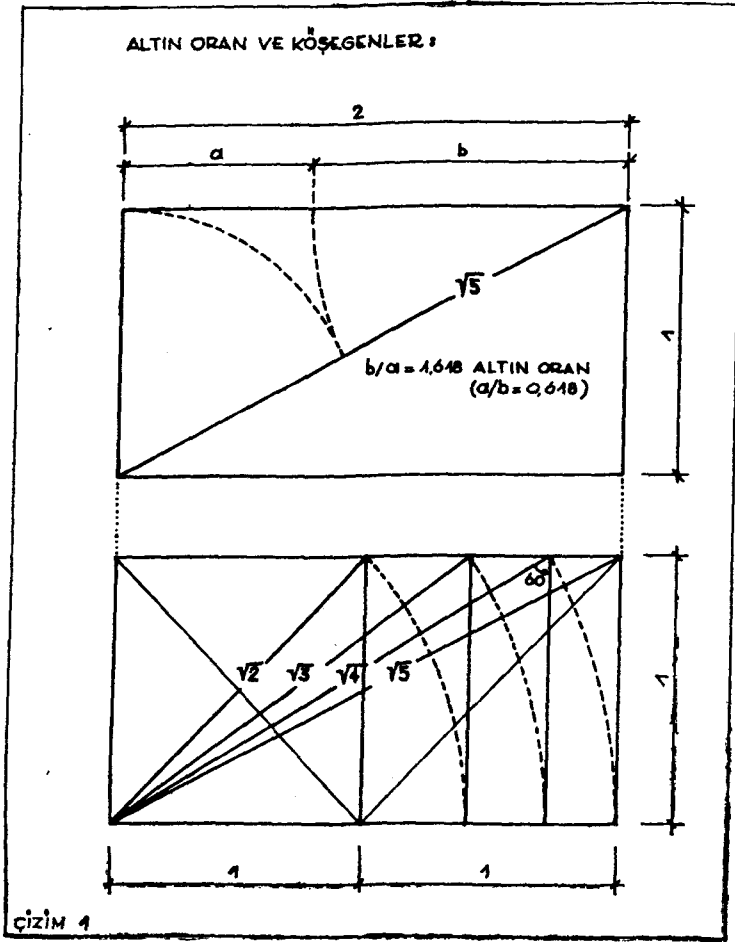

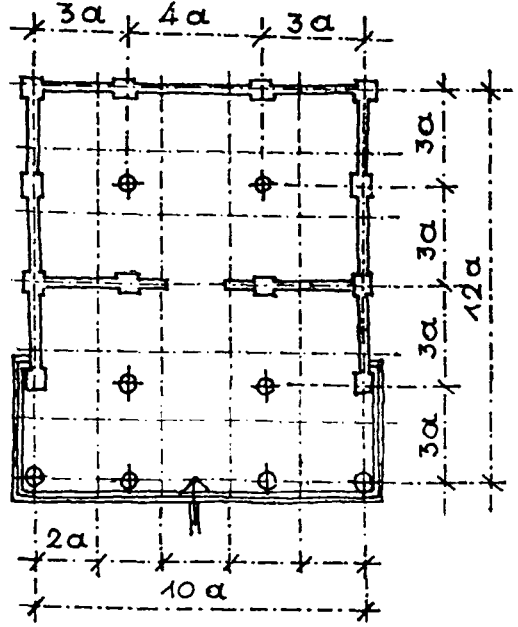
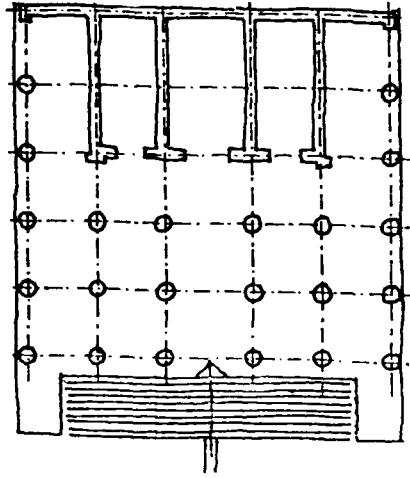
Resim : 22 Sivas Sahip Ata Medresesi girişe göre sağ taraftaki minarenin g¼ney kısmı

Resim. 21 Sivas Sanıp Ata Medresesi Taç kapı çıkıntısı Güney yüzü

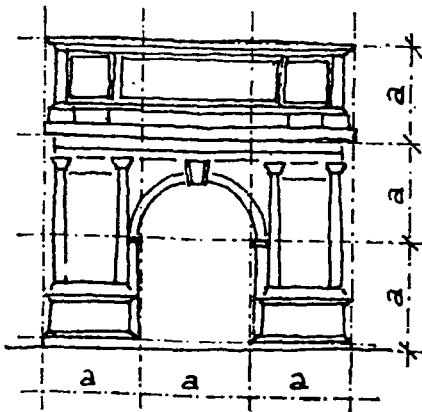
ROMA ETRÜSK TAPINAGI
İ.Ö 83:

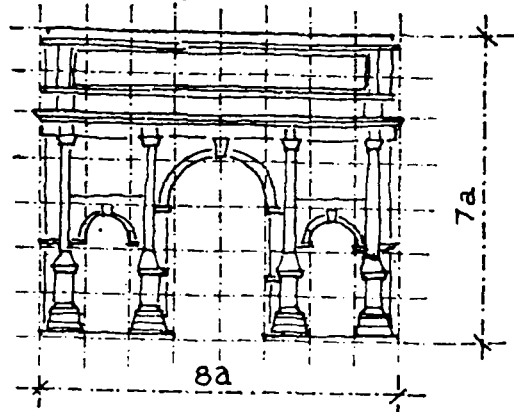
ÇİZİM 2

B.ÜNSAL'DAN:

BENEVENTUM'DA TRAYAN
TAKI. İ.S. 114

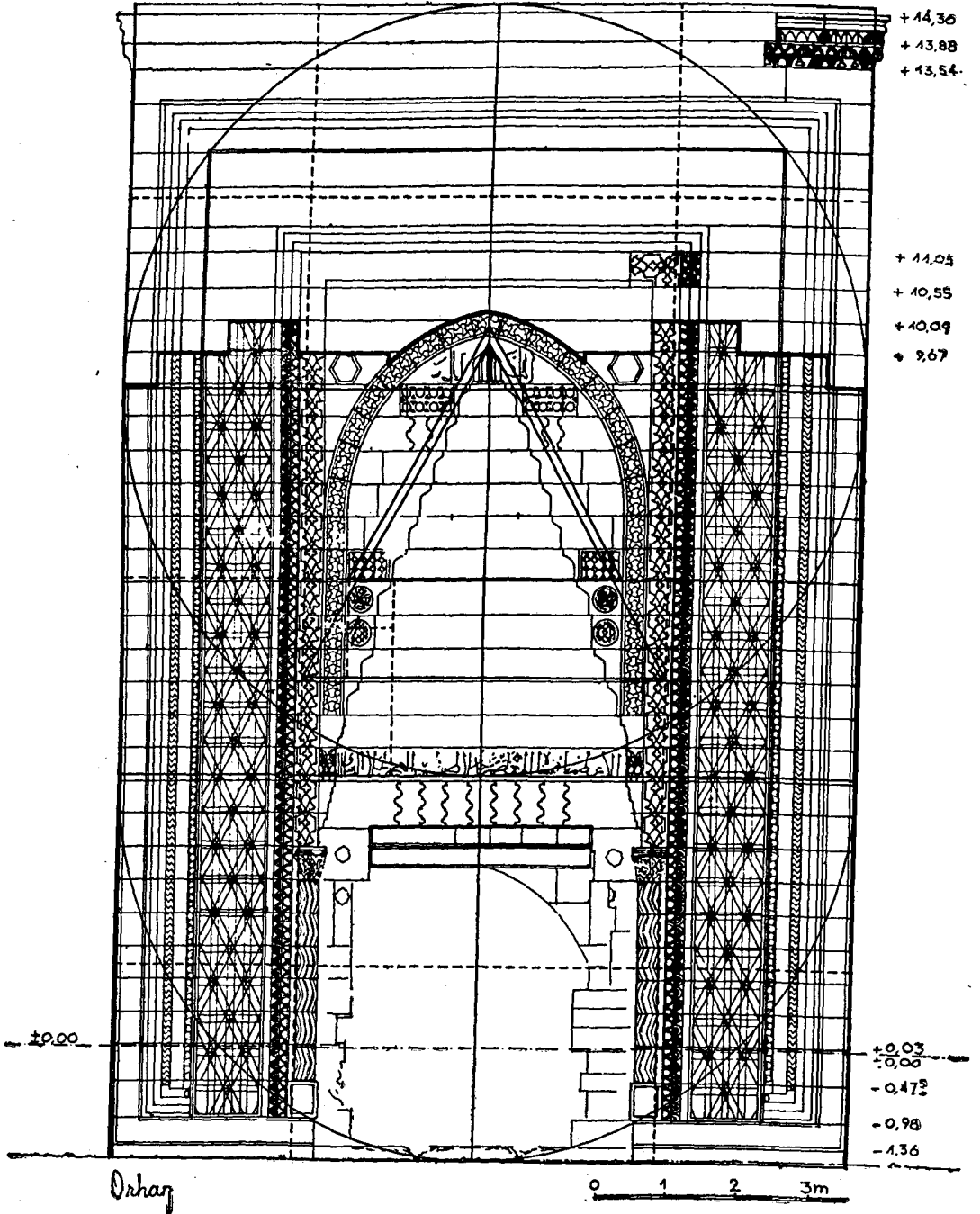

KAPİTOL'DE S.SEVERUS TAKI
İ.S. 209:

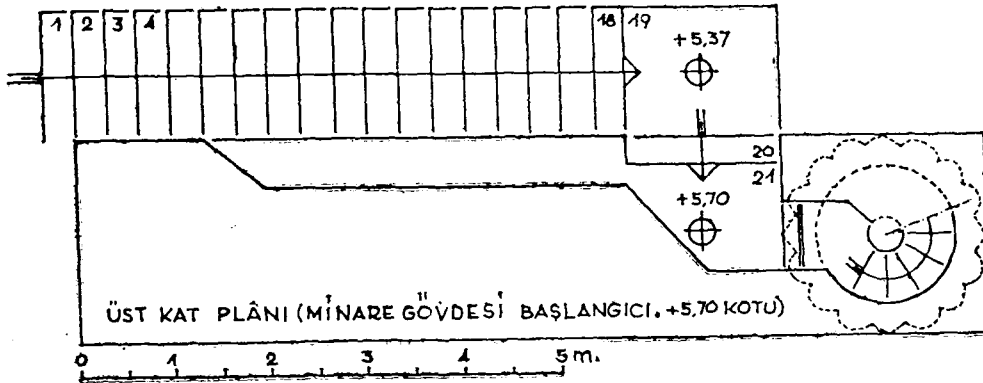
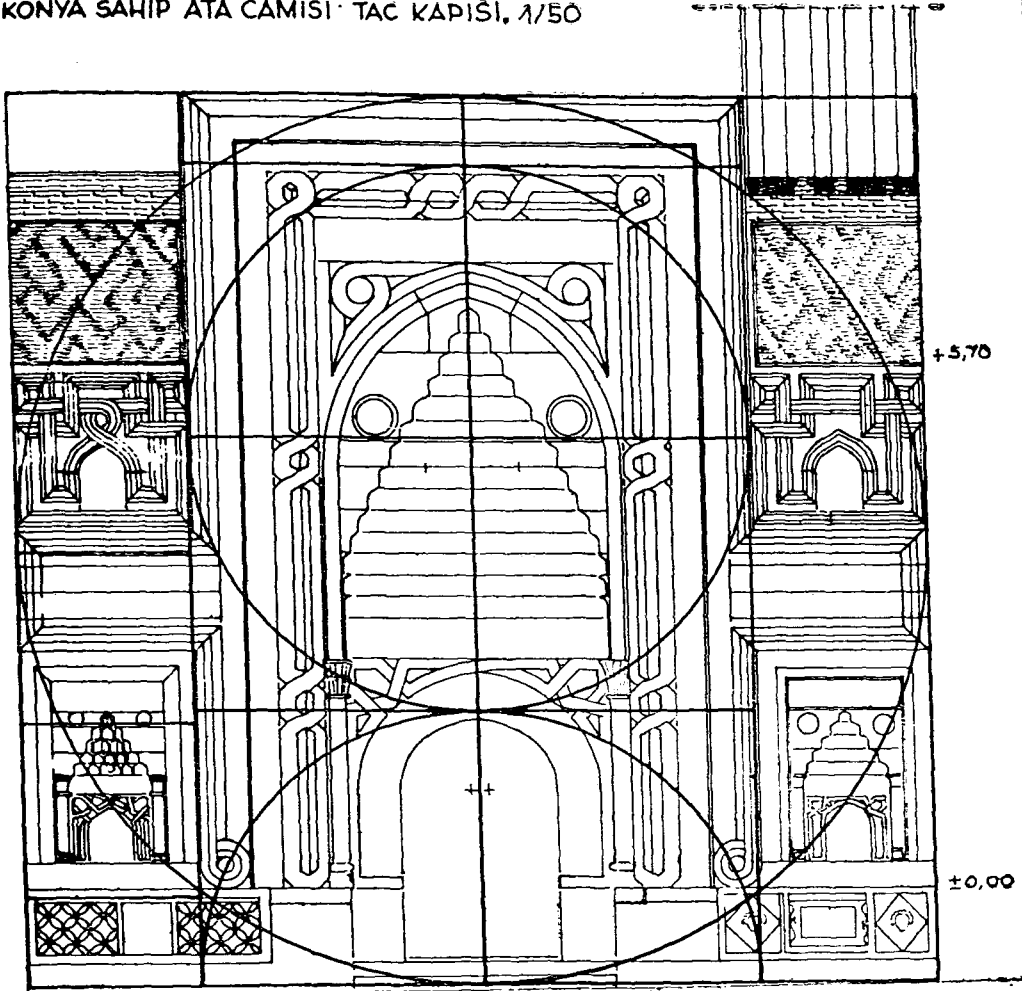

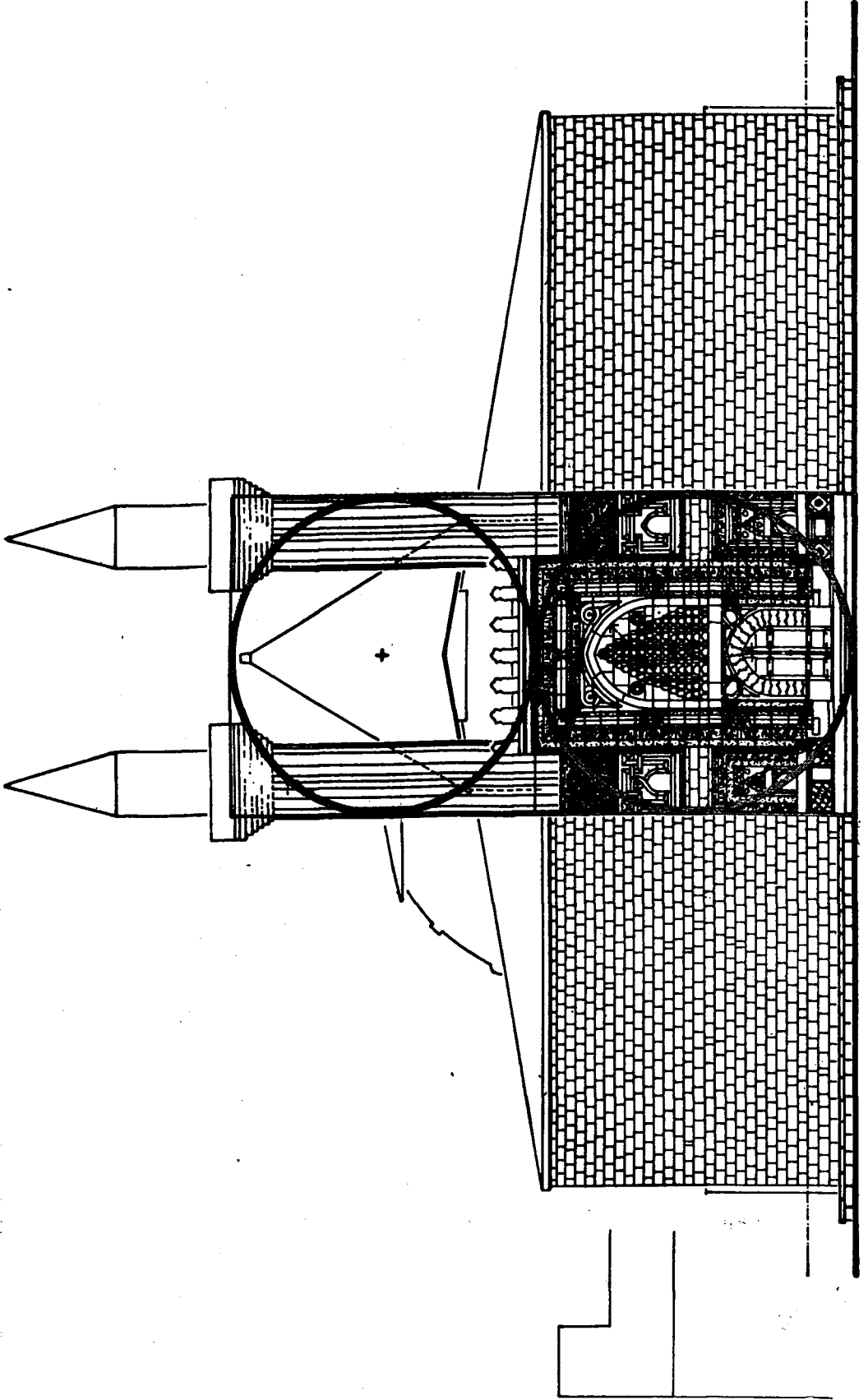
Çizim : 3

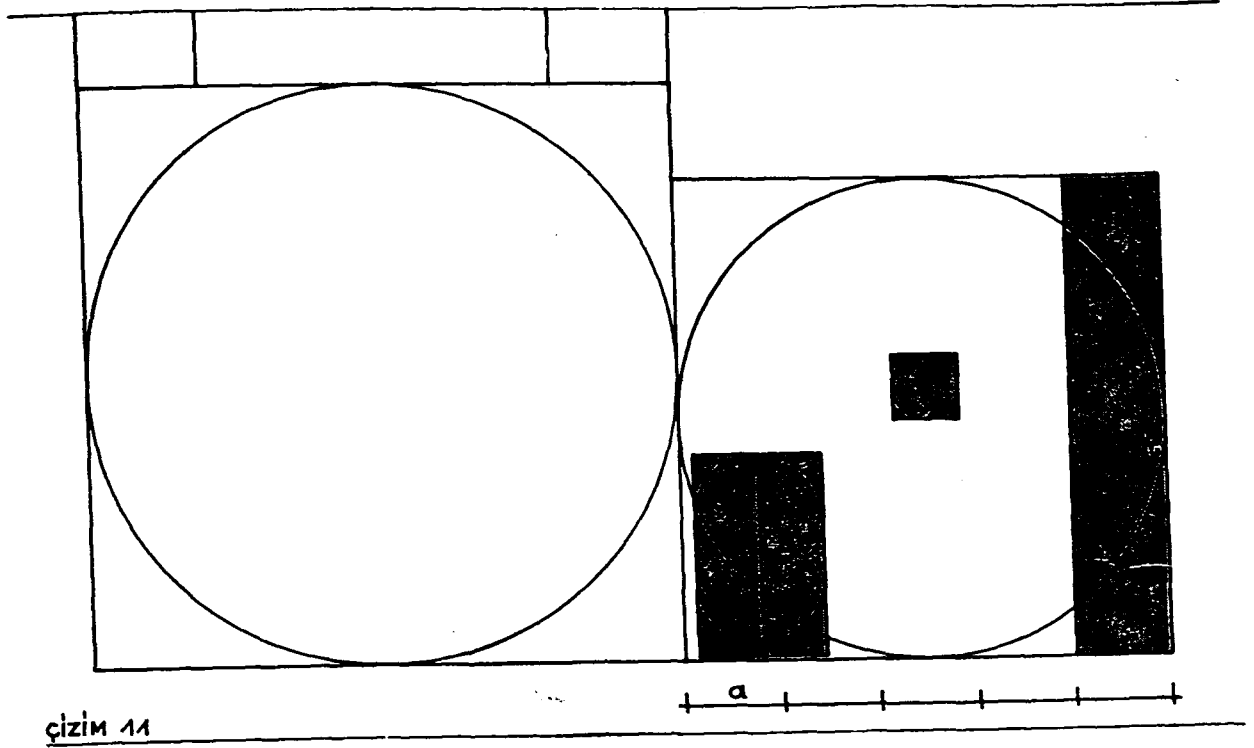
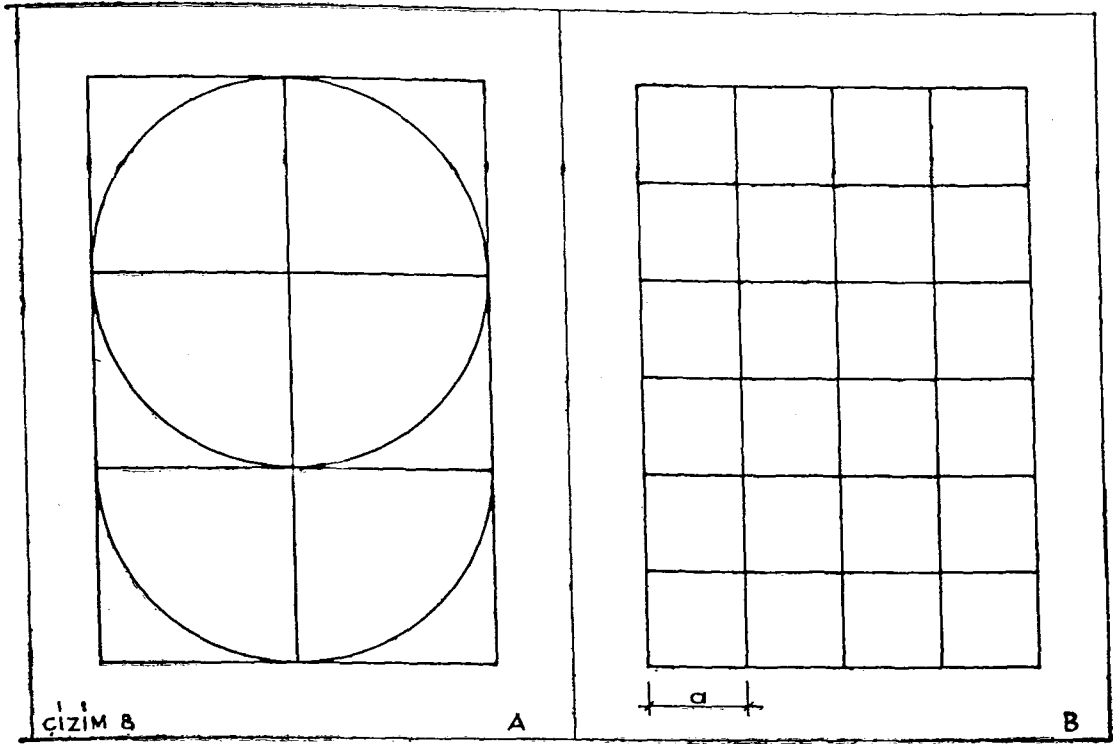
B. ÜNSAL'DAN

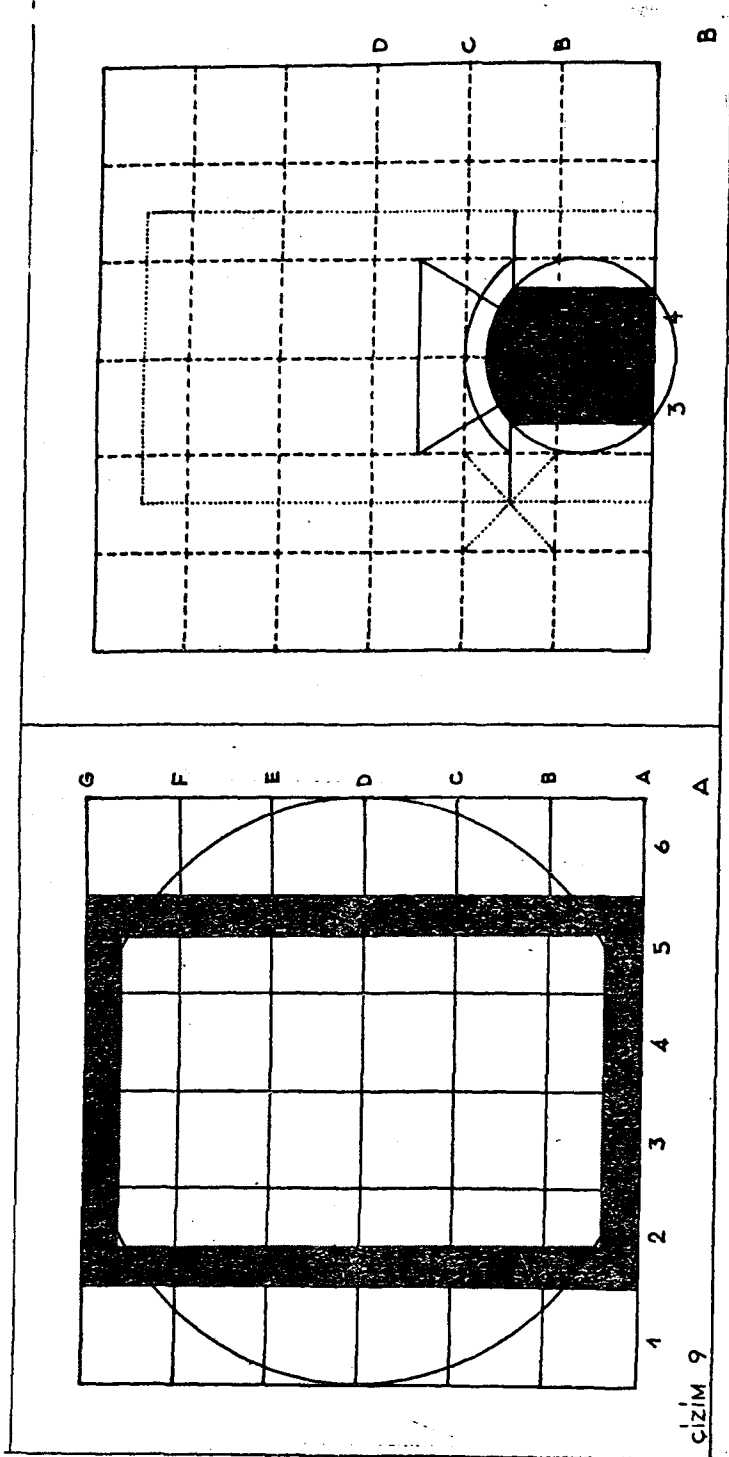

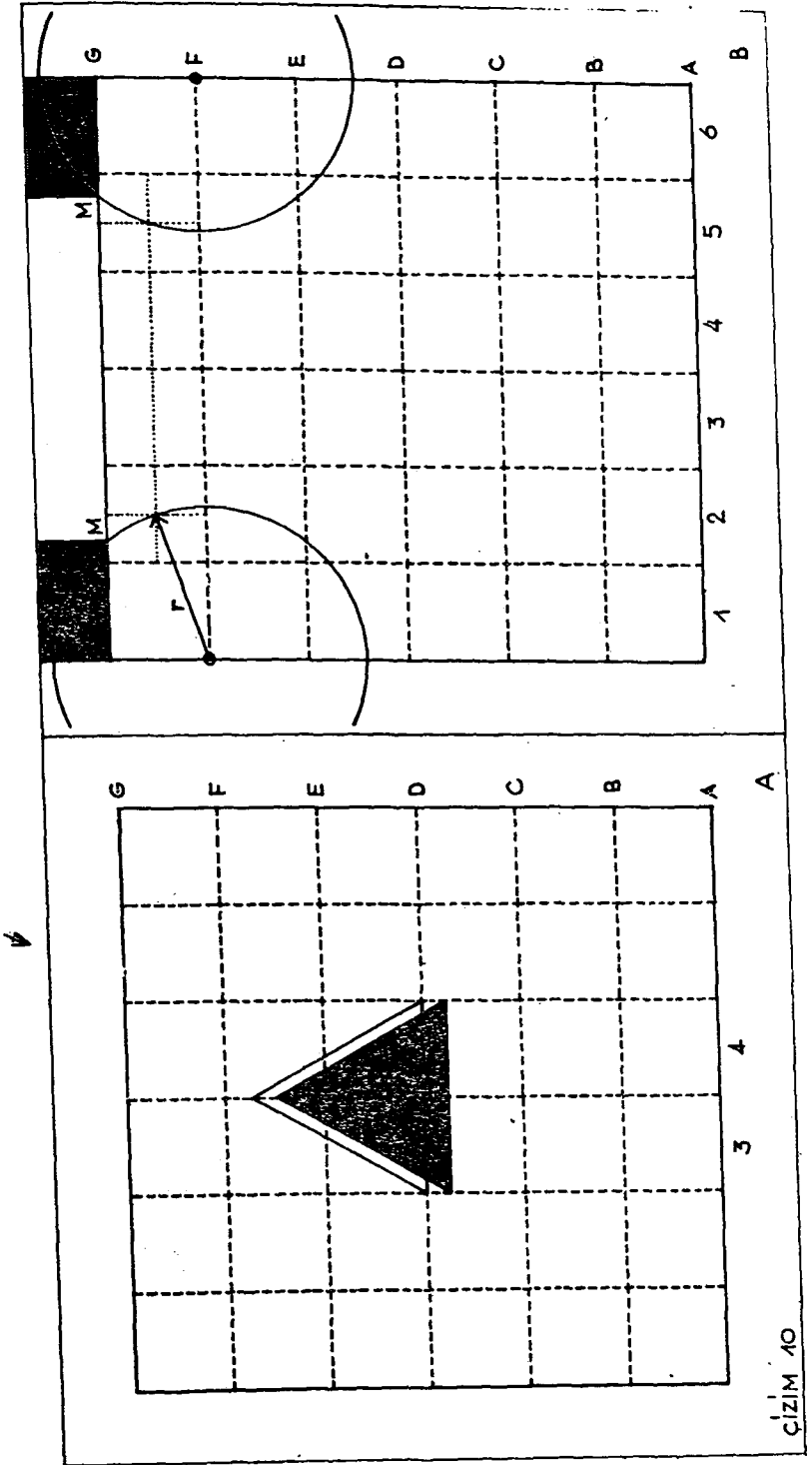
KONYA SAHİP ATA CAMİSİ · TAC KAPISI, 1/50

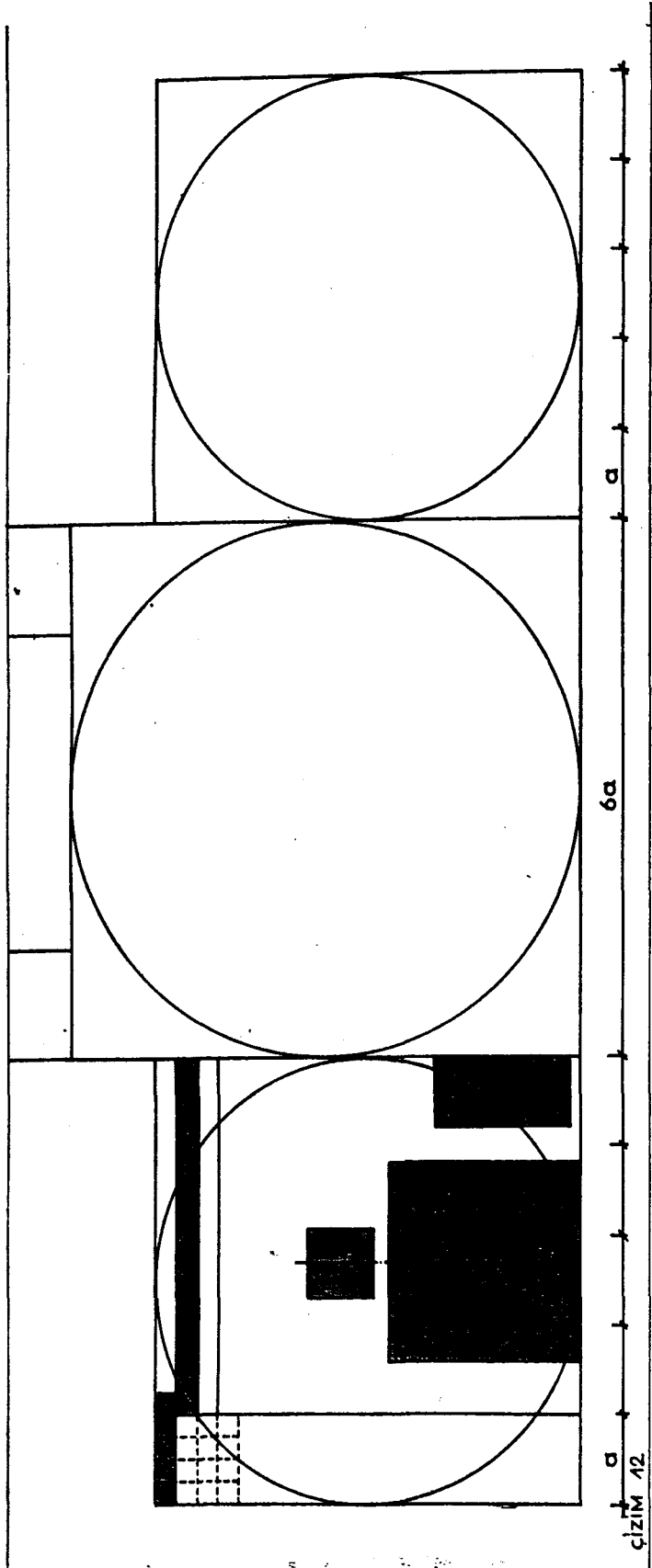

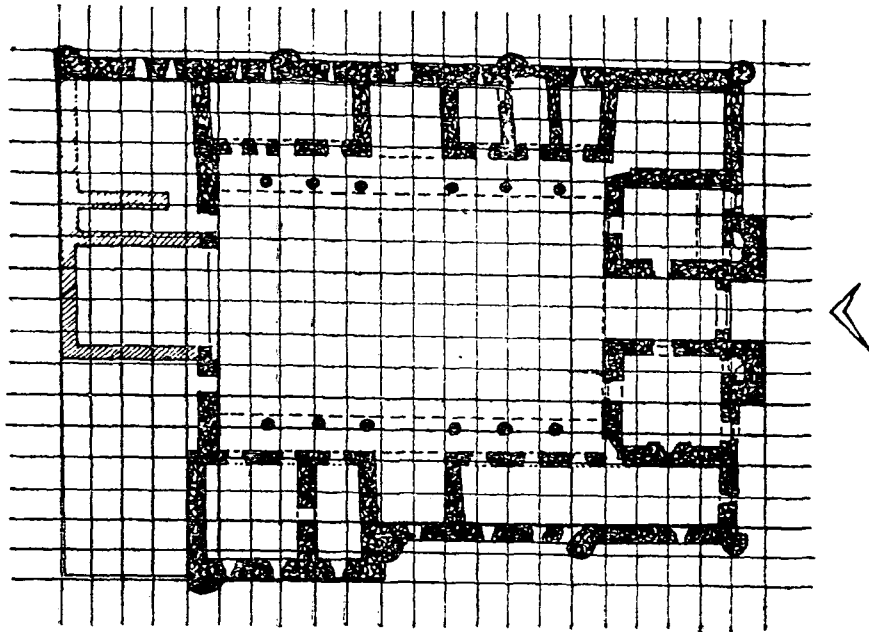
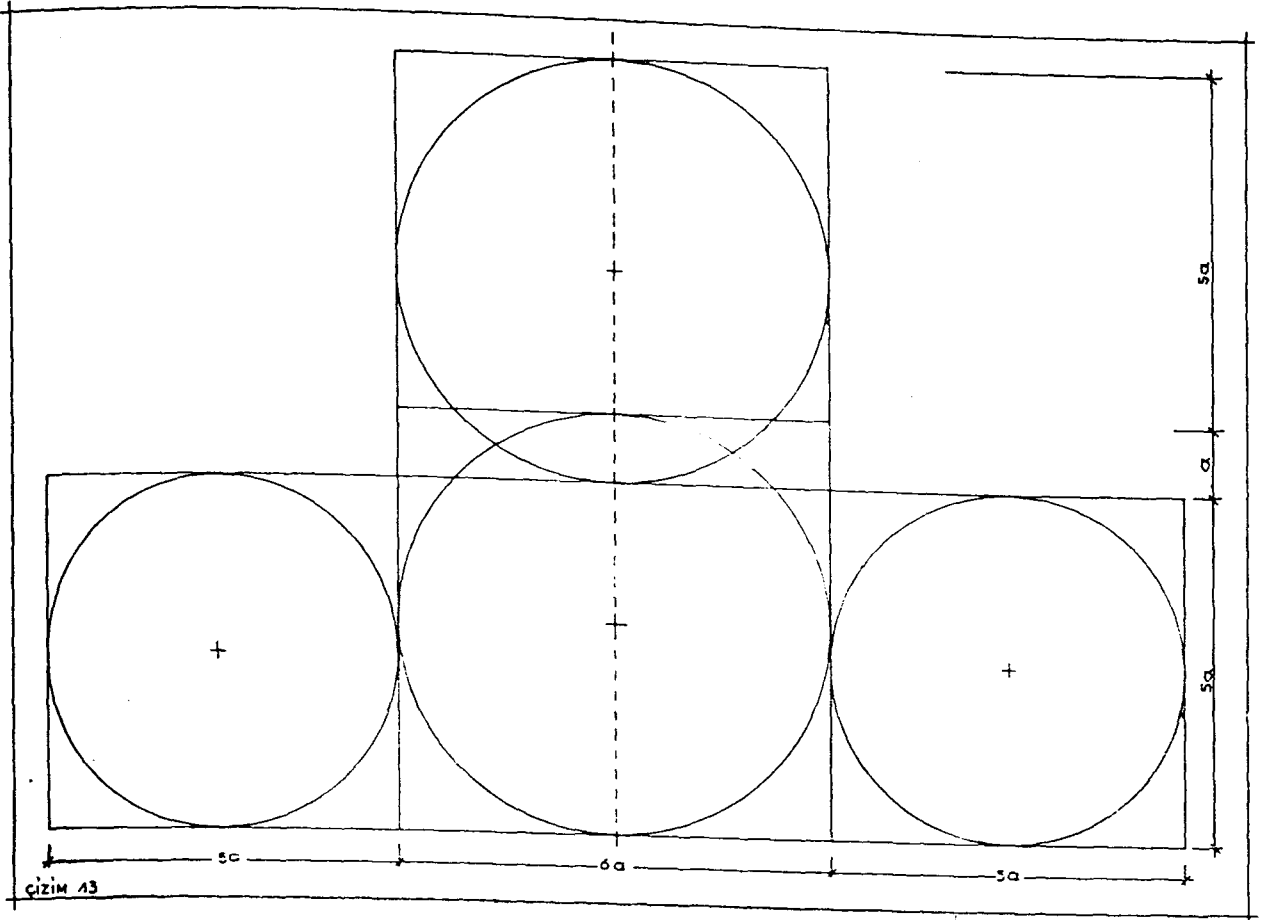

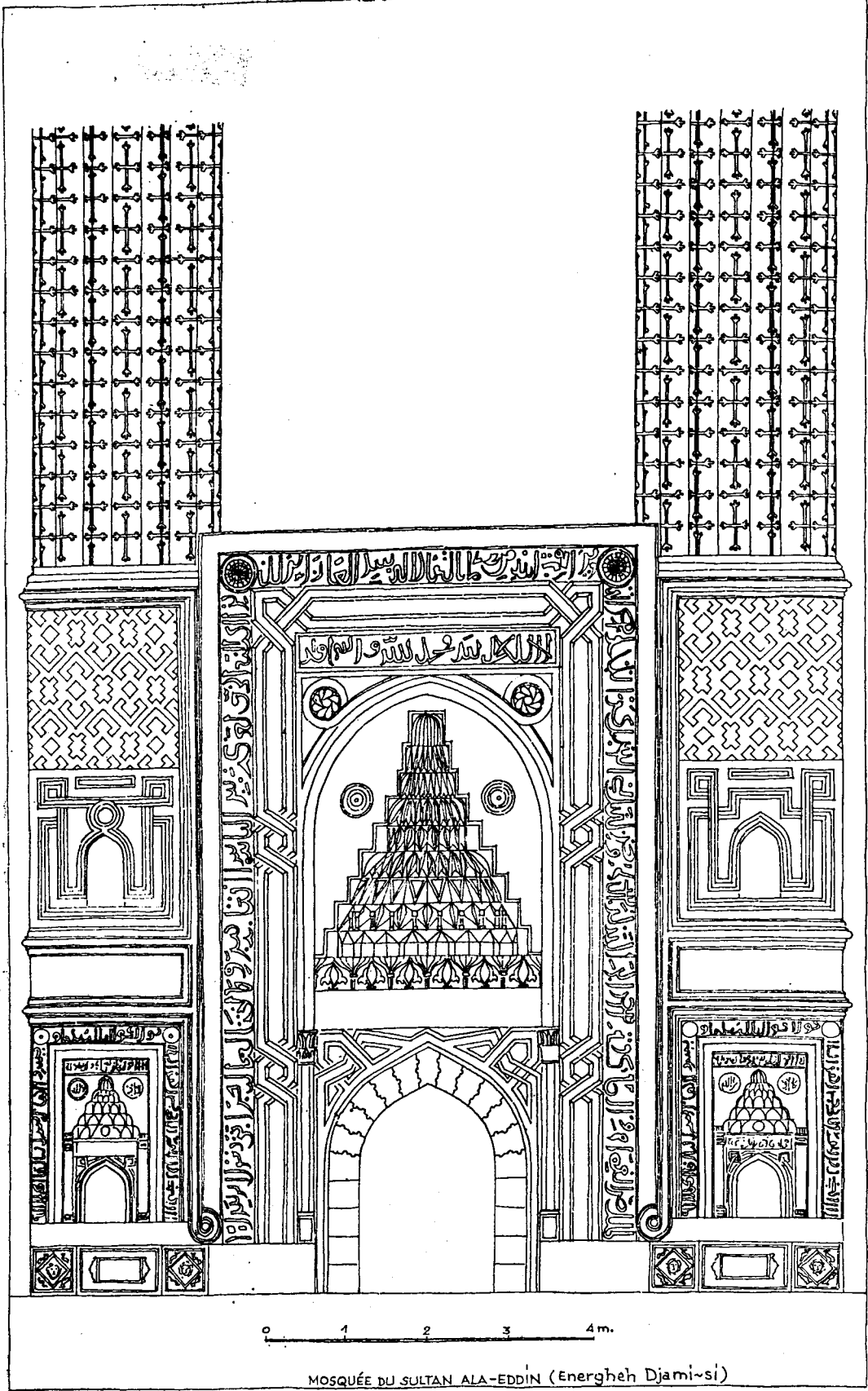

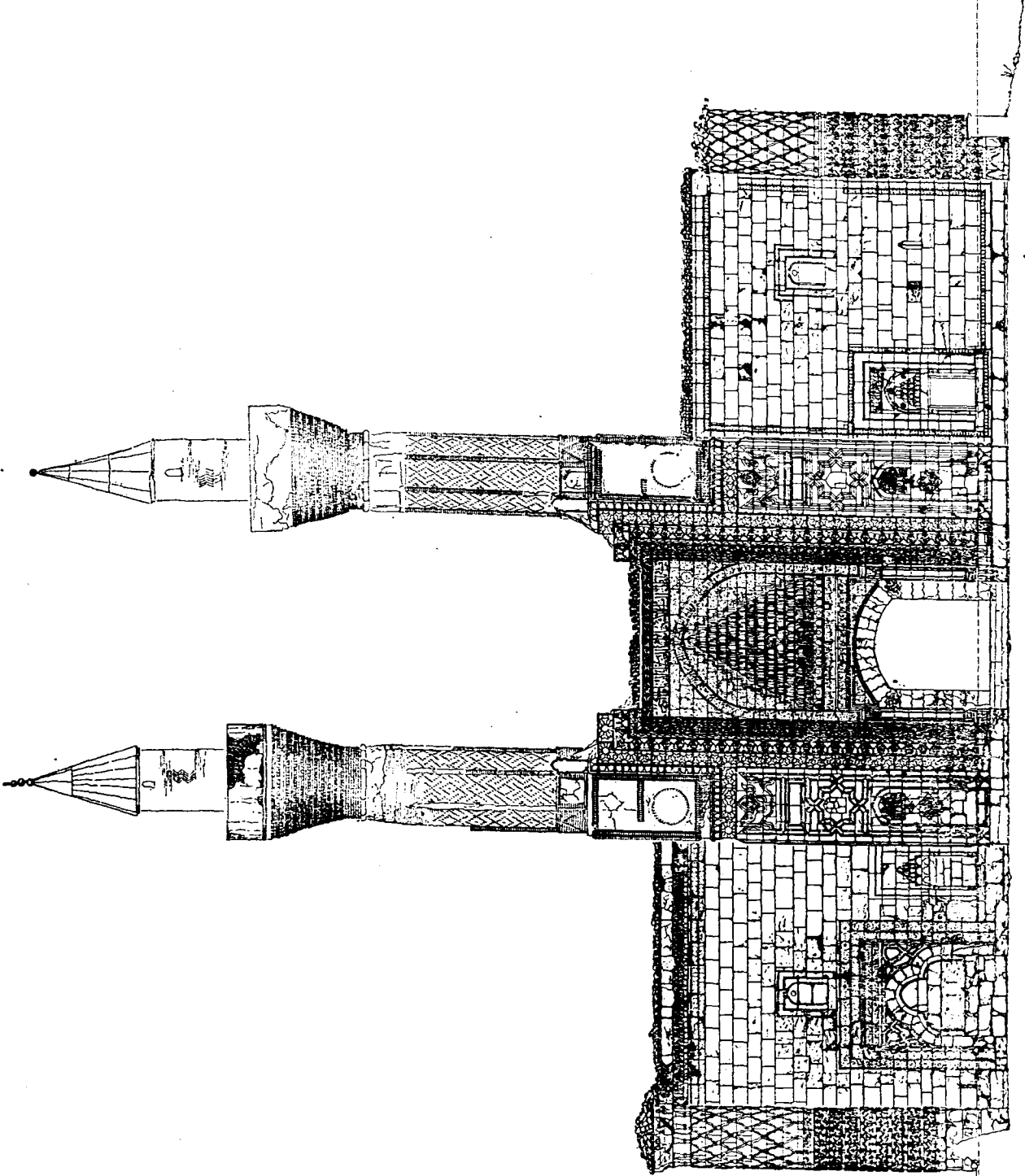
CIZIM 12

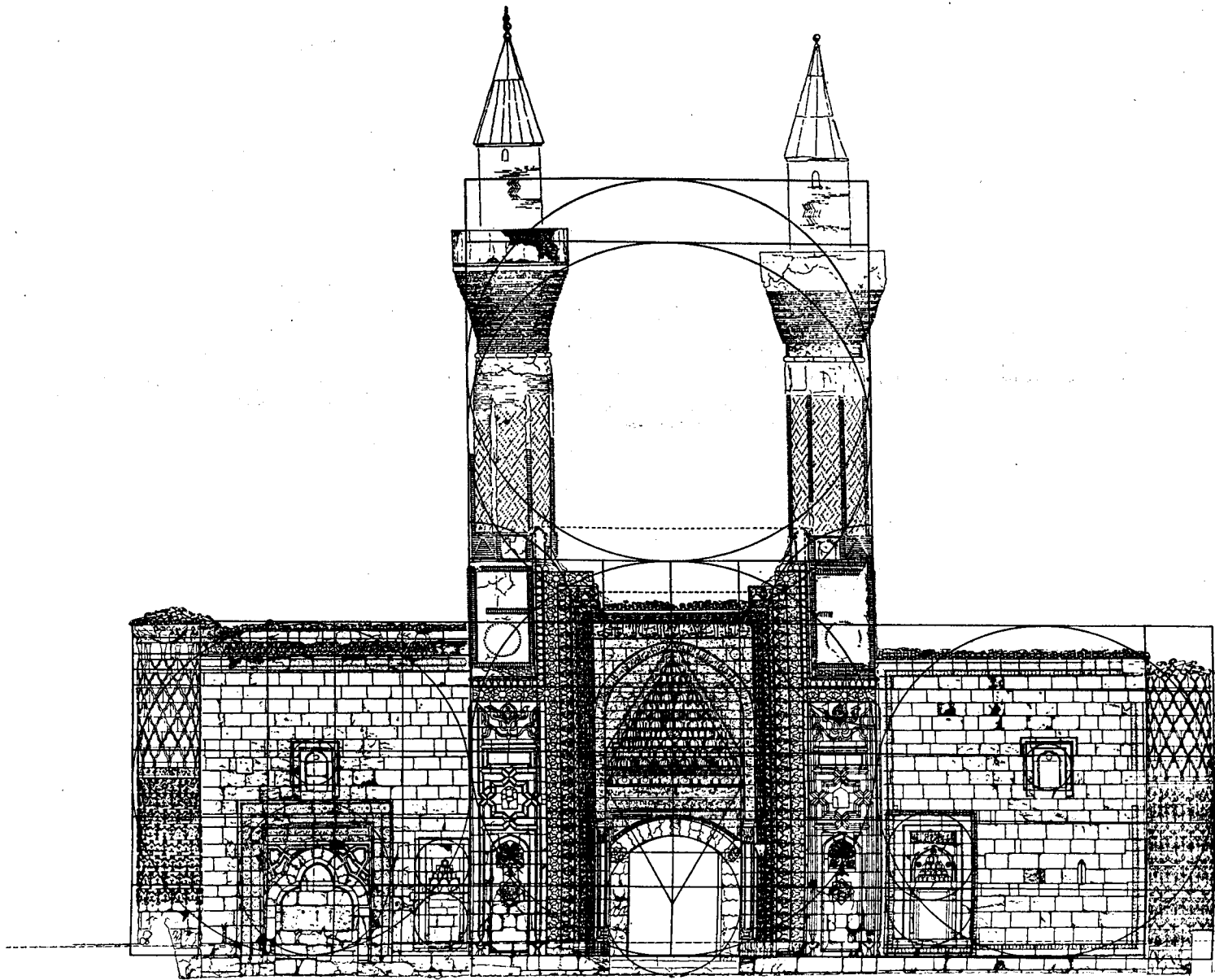
Çizim : 14

MOSQUÉE DU SULTAN ALA-EDDIN (Energheh Djami-si)

Çizim : 16 Sivas Sahip Ata Camii giriş çizim yüzü

Çizim : 17 Sivas Sahip Ata Camii giriş yüzü çizimi üstüne modüllü aydıngere koyarak yapılan tatbikat

MANISA'DA HAFSA SULTAN HÂNKAHI

Hânkah sözcüğü, Farsça dervişlerin evi ve tekke anlamlarına gelen hân-gâh bileşik isminden Arapçaya alınmış ve dergâh, tekke, zaviye anlamında kullanılmış bir sözcüktür.

Tekkeler herhangi bir tarikata mensup dervişler topluluğunun sürekli olarak ikamet etmelerine mahsus binalardır. Bunların büyüklerine dergâh, küçüklerine tekke, daha küçüklerine zaviye denir. Tekkelerde dervişlerin ikametine mahsus birçok oda bulunur ki bunlara hücre denir. Tekkelerin de câmiler gibi birer avluları vardır. Avlunun etrafında önleri revaklı veya dehlizli derviş odaları mevcuttur. Dervişler bu odalarda ayrı ayrı veya birkaçı bir arada olmak üzere oturur ve yatarlar.

Zaviyeler küçük olduğundan yatıp kalkacak yerleri yoktur. Bu nedenle dervişler zaviyelerde ikamet etmezler.

Hafsa Sultan Külliyesine ait H. 929 (M. 1523) tarihli orijinal vakfiyenin bazı yerlerinde zaviye, bazı yerlerinde hânkah olarak kayıtlı binasının görevlilerinden söz edilirken «Hânkah-ı Sûfiyye denilen zaviyede ehl-i sünnet ve'l-cemaattan on dervişle bunların başında irşâd edici bir şeyhin bulunmasını, bunların zaviyenin on odasında ikamet ederek şeyhleriyle birlikte bütün günlerini evrâd ve ezkâra tâat ve ibadetle geçirmelerini şart kıldı.» denildiğine göre, dervişlerin bu binada ikamet etmeleri şarta bağlanmıştır. Bu duruma göre Hafsa Sultan hânkahının bir zaviye değil tekke olduğu anlaşılmaktadır.

Vakfiye hükmüne göre câmî, medrese, imarethane ve sıbyan mektebi ile birlikte inşa edilen bu hânkah binası, önceleri tekke olarak kullanıldığı halde umulur ki görülen lüzum üzerine sonradan medrese haline getirilmiştir. Bu durumda külliyyeye bağlı eski medrese ile bu medreseyi birbirinden ayırmak maksa-

Doç. Dr.
Nihat YÖRÜKOĞLU

diyle eski medreseye İç Medrese, buna da Dış Medrese adı verilmiştir. Hattâ Dış Medresenin tekkeden dönüştürülmesi nedeniyle Tekke Medresesi diye anıldığı da olmuştur. Yoksa bugün dahi birçok kimsenin yanlış olarak bildikleri gibi Hânkah ve Sultan Dış Medrese binaları başka başka binalar değildir. Nitekim M. Nuri Yörükoğlu'nun henüz basılmamış (Manisa'nın Mimari Tarihi) adlı eserinde (Hânkah-ı Sûfiyye) olarak kaydettiği bina ile (Manisa Tarihi) adlı eserinde (Sultan Dış Medresesi) olarak kaydettiği binanın ayrıntılı tariflerinden aynı bina oldukları gayet açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Şu hale göre kuruluşundan bu yana hânkah binasında görülen hizmetler de iki devre arz etmektedir. Bunlardan birinci devre tekke olarak kullanıldığı devre olup, hangi tarihe kadar devam ettiği mâlûmumuz değildir. İkinci devre ise, medrese olarak çalıştığı devre olup, medreselerin kaldırıldığı tarihe kadar sürmüştür.

Kurulduğu tarihten bu yana çeşitli adlarla anılmasına rağmen biz yine tarihî anısına binaen yazımızda bu binaya hânkah adını kullanmış bulunuyoruz.

Külliyenin önceleri Hânkah, sonraları Sultan Dış Medresesi veya Tekke Medresesi adıyla memleket kültürüne hizmet eden bu binası 1934-1935 yıllarında Vali Murat Germen tarafından yıktırılmıştır. Sonradan satışa çıkarılan arsasının bir kısmı bu gün Sağlık sokakta kalmış olup, diğer kısmı üzerine evler ve park yapılmıştır. Bu nedenle günümüzde hânkahın en ufak bir iz yoktur. Bugün ne bir resmi, ne esaslı bir plâni ve ne de hakkında yayımlanmış bir yazı ile durumu belli olmayan bu binanın, bundan 45 yıl kadar önce yıkılmış olması yüzünden de artık yalnız şekli değil varlığı bile, bilenlerin dahi belleklerinden silinmiş veya silinmek üzeredir. Bu bakımdan tarihin karanlıklarında gömülü kalmaktan kurtarılması maksadıyla, henüz belleklerde kalan ve birbirini doğrulayan bilgilerin toplanmasında fayda umulmuştur.

Toplanan bu bilgilerle birlikte külliye vakfiyesinin hânkahla ilgili bölümü, M. Nuri Yörükoğlu'nun (Manisa'nın Mimari Tarihi) ve (Manisa Tarihi) eserlerindeki bu bina ile ilgili notlarından yararlanılarak bugün yerle bir olan bu kültür yurdunun gün ışığına çıkarılmasına çalışılmıştır.

Vakfiyede hânkahla ilgili bilgiler yukarıda yazılmış olduğundan burada tekrarına lüzum görülmemiştir.

(Manisa'nın Mimari Tarihi) ve (Manisa Tarihi) nde kayıtlı notlar aynen şöyledir :

«Hafsa Sultanın yaptırdığı hânkah, muraba bir zemin üzerine inşa edilmiş olup kapısı gündeğuya nâzırdır. Kemerle örtülü olan bu kapıda bânisi ve inşa tarihine âit bir kitabe yoktur.

Ancak vakıfnamenin ifadesine göre bu hânkahı, tarikatın ve söfiliğın yayılması için Hânkahın anası yaptırmıştır.

Kapıdan girilip kubbe ile örtülü kısım geçilince hânkahın avlusu görülür. Kapının sağ tarafında iki, sol tarafında üç oda vardır. Bu odaların ön kısmında kubbe ve kemerleri sütunlara istinad eden bir koridor mevcuttur.

Kible duvarının orta kısmında âyin mahalli görülür.

Günbatı duvarı istikametinde de aynen giriş kapısı yanlarındaki odalar gibi altı hücre ile bunların ön kısmında da yine aynı şekilde bir koridor vardır.

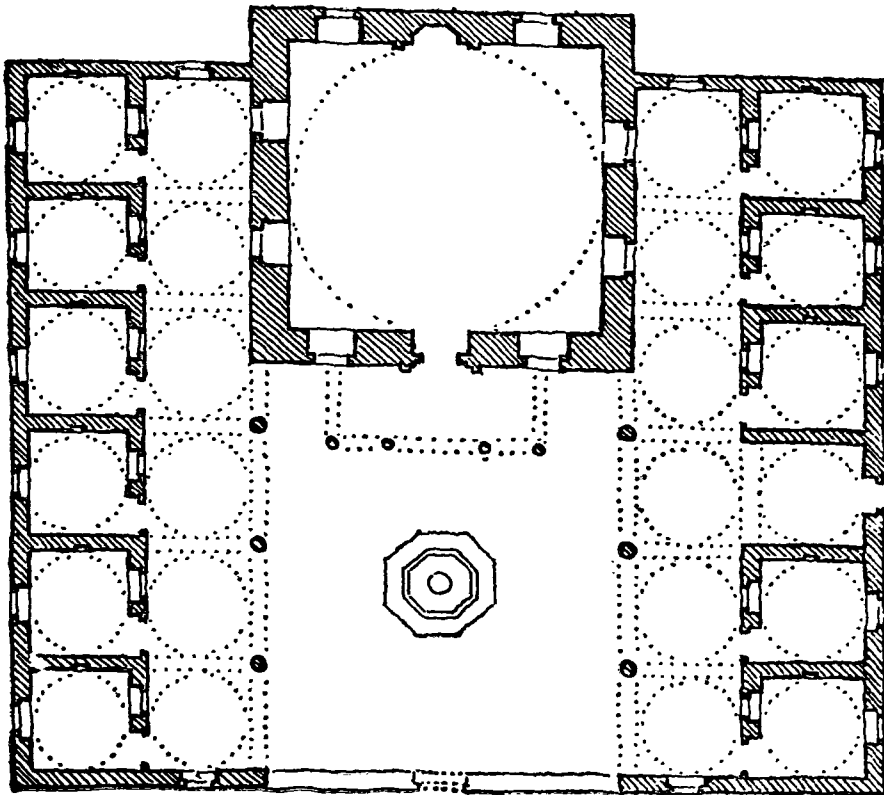
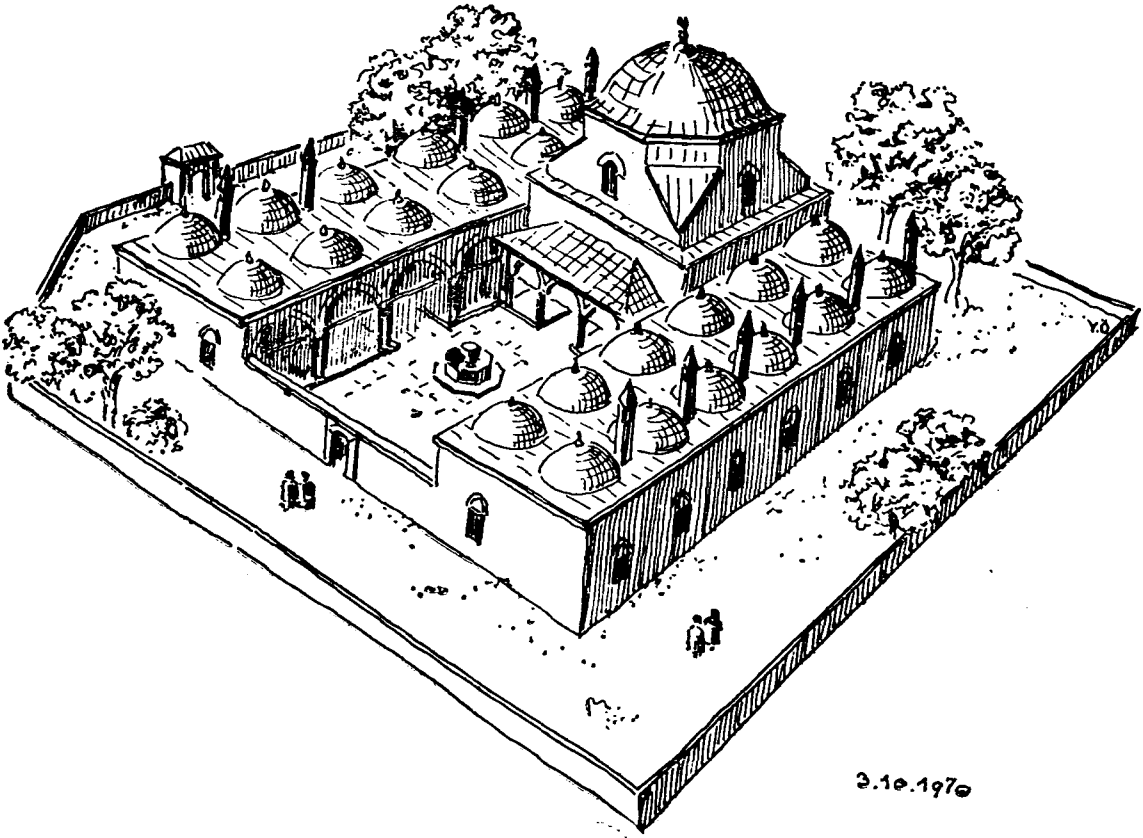
Kuzey duvarına açılan kapı bahçe ve abdesthaneye çıkmayı temin etmiştir. Bu kapının iç kısmında ve sol tarafta bir ocak ile birkaç musluklu bir çeşme yapılmıştır.

Odalar, âyin mahalli ve koridorların üstü kurşun kaplı kubbelerle örtülmüştür.»

Manisa Tapu Sicil Muhafız Muavini Zeki Özgen'in 22.6.1970 tarihli mektubunda verdiği bilgiler de şunlardır :

«Ben o mahallede doğdum, büyüdüm. Yaşım 43. Dış Medreseyi yıkık dökük hali ile çok iyi hatırlıyorum. Sonradan yıktırılan Dış Medrese arsasının bir kısmı üstüne halen evler yapılmıştır. Bir kısmı üzerinden yol geçmiş olup, bu yolun yan tarafında kalan kısmı üzerinde de bahçe tanzimi yapılmıştır.

1937 yılında kadastro yapılırken burada bina olmadığından arsası meydana kalbedilmiş ve tescil harici bırakılmıştır. Zira kadastroca yollar ve meydanlar tescil edilmezler. Kadastronun geçişi, binanın Vali Murat Germen tarafından yıktırılmasından sonraya rastladığı cihetle halen

üzerinde bahçe tanzimi yapılmış yerle, bir kısmı üzerinde de İzmir caddesinden Erler caddesine inen Sağlık Sokağının bulunduğu bu mahallin tapu ve pafta kütüklerinde kaydı bulunmamaktadır. Yapılacak kazı ile temellerini meydana çıkarıp Vakfa ait olduğu ispat edildikten sonra Belediyece yeniden ihdasına gidilerek Vakıflar Genel Müdürlüğüne devri gerekir.»

Manisa Vakıflar Müdürlüğü Başkâtipliğinden emekli Keşfi Karadaşman'dan 31.7.1969 tarihinde alınan bilgiler de aşağıda kayıtlıdır :

«Bir bahçe ortasındaki hânkahın etrafında kuzey kısmında dört, diğer kısımlarında iki buçuk metre kadar yükseklikte ihata duvarı vardı. Bina ile duvar arasındaki mesafe dört metre kadardı. Bahçede çeşitli ağaçlar mevcuttu.

Tevhid-i tedrisat kanunu çıkınca Vakıflardan alınan bina Özel İdareye devredildi. 1935 yılında bir odası yıkılan bina mâil-i inhidamdir bahanesiyle Vali Murat Germe tarafından tamamı Özel İdarece yıkıldı.»

Bugün binasından en ufak bir iz kalmamış olan ve arsası üzerinde Belediyece tanzim ettirilmiş bir parkla hüviyeti tamamen değişen hânkah hakkında toplayabildiğimiz bilgiler yukarıda bütün ayrıntılarıyla yazılmıştır. Bununla beraber yine de eksik veya yanlışları olabilir düşüncesiyledir ki bu bilgiler yardımcı dahi olsa Hafsa Sultan Hânkahının hayali olarak ne bir resminin ve ne de plânının çizdirilmesine cesaret edilememiştir.

Ancak Manisa Işık Gazetesi muhabirlerinden Nurdoğan Özcan tarafından bulunarak 20/4/1970 tarihinde şahsıma gönderilen basit hânkah plânı ve 18.3.1937 tarih ve 46 sayılı Manisa Vilâyet gazetesindeki hânkah arsasının satış ilânı, karanlık noktaların da aydınlanmasına imkân vermek suretiyle esaslı bir plânın yapılması ve bir restitüsyon denemesine gidilmesi mümkün olmuştur.

Nitekim bütün bunlardan sonradır ki yardımlarına başvurduğumuz Vakıflar Genel Müdürlüğü Müşavir uzmanlarından Y. Mühendis Mimar Yılmaz Önge'ye ver-

diğimiz bu belge ve bilgiler sonunda Hafsa Sultan hânkahının esaslı bir plân ve bir de restitüsyonu bu değerli zat tarafından Manisa tarihine armağan edilebilmiştir.

Buna rağmen meydana getirilen bu restitüsyonun yıkılan binaya uygunluk derecesinin tetkiki maksadiyle, yıkılan binayı çok iyi bilen Manisa Vakıflar Müdürlüğü Emekli Başkâtipli Keşfi Karadaşman'a tekrar başvurulmuş ve alınan cevapta, restitüsyonun yıkılan binaya tamamen uygun olduğu öğrenilmiştir.

Bu nedenle artık mevcut belge ve bilgilere göre hayalen canlandırılan yıkılmış hânkah binasının aslına uygunluğunda en ufak bir tereddüt kalmamıştır. Lâkin yazılan ve yapılanların doğrulanmasının yine de bilimsel bir kazıya dayanması gerektiği âşikârdır.

L İ T E R A T Ü R

- 1 — Türk San'atı Tarihi : Celâl Esad Arseven Cilt 2
- 2 — Manisa Tarihi : M. Nuri Yörükoğlu (1329 da yazılmış, henüz yayımlanmamıştır)
- 3 — Manisa'nın Mimari Tarihi : M. Nuri Yörükoğlu (Manisa Tarihinden sonra yazılmış ve henüz yayımlanmamıştır)
- 4 — Dış Medrese Arsasının Satışı : Manisa Vilâyet Gazetesi Yıl 1, Sayı 46, 18.3.1937
- 5 — Hafsa Sultan Külliyesini Nasıl Sattılar ? : Nurdoğan Özcan Manisa Işık Gazetesi, 20.4.1970
- 6 — Hafsa Sultanın 929 Hicri tarihli Orijinal Vakfiyesi : (Vakıflar Genel Müdürlüğü, Genel No. 55, Kayıt No 58)

Ayrıca hânkahla ilgili tapu sicil konusunda incelemeler, yerel araştırmalar ve bina hakkında bilgisi olanlardan toplanan malumat.

KAŞ - KASABA KÖYÜ CAMII

Y. Mimar
Filiz OĞUZ

GENEL :

Antalya İlinin Kaş Kazasına bağlı Kasaba nahiyesinde bulunan ve kitabesinden 1186 H. (1772) tarihinde inşa edildiği anlaşılan cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü 1977 yılı Eski Eser Onarım Programı'na alınmış ve o tarihten itibaren çeşitli ön çalışmalar sürdürülerek yapının restorasyonu gerçekleştirilmiştir.

Eser, 1977 yılı baharında incelenmiş ve fotografik tesbiti yapılmıştır. Ayrıca ölçüleri, bütün duvarları dolaşan yatay bir röper çizgisine bağlı olarak ve planda köşegenlerin meydana getirdiği üçgenleri ölçmek suretiyle alınmıştır.

Tarihi ve mimari değere sahip bu yapının korunması, devamlılığının sağlanması ve tekrar eski fonksiyonuna sağlıklı bir şekilde kavuşturulması ana gayesi ile yapılan çalışmalar aşağıdaki safhalardan oluşmaktadır :

Başlangıç olarak, yapının incelenmesi ve dökümantasyonu ile gözlemsel, tarihi ve mukayeseli analiz çalışmaları sonucunda bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışmaların ikinci safhasında ise, mukayeseli analiz, yazılı dökümanların incelenmesi ve bina üzerinde mevcut izlerin değerlendirilmesi sonucu binanın restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmıştır.

KAŞ KAZASININ KISA TARİHÇESİ (1) :

Kaş, Antalya'nın Güney-batısında güzel bir «Koy»un etrafındaki düzlük üzerinde kurulmuş tarihi bir ilçedir. Doğu'da Finike, Batı ve Kuzeyde Fethiye ve Güneyde Akdeniz ve Meis adası ile çevrilmiştir.

1) Kahvecioğlu Ahmet, Kaş, Ankara 1973
Turistik Antalya, Basın Yayın ve Turizm Genel Müd. Neşriyatı
Akurgal Ekrem, Ancient Civilizations and Ruins of Turkey, İst. 1973
Akşit Oktay, Likya Tarihi, İstanbul 1967
8/4/1977 tarih ve A. 402 no. lu kararı.
Erten S. Filikli, Tekelioğulları, Antalya 1955

Eski bir Likya şehri olan Kaş (Antiphellos) M. Ö. 330-30 da Büyük İskender tarafından alınmışsa da sonradan Romalıların istilasına uğramıştır. İslâm'ın yayılması sırasında Müslümanlığın eline geçmiş, sonradan tekrar Romalılarda kalmıştır.

Şehir daha sonraları, 1071 yılında Anadolu'nun Türkleşmesi sırasında Selçuklu topraklarına katılmıştır. Alpaslan'ın oğlu Melikşah 1085 yılında idareyi amcasının oğlu Gazi Süleyman Şah'a teslim etmiş ve bütün Andifli (Kaş) yöresi bu devirde Selçuklu idaresine geçmiştir. Yine bu devirde Selçuk Devleti yönetimine doğudan Türk oymakları, Oğuz Türkleri akın akın gelmeğe devam etmiştir. Selçukluların o zaman gelen il ve uruk parçaları olan küçük kabileler 40-100 evlik birer oba halinde göçebelîği terk ederek köylere yerleşmiştir. Bugün Çavdır, Belenli, Kınık, Bayındır gibi köyler aynı isimle anılmaktadır. Yani bu isimler Selçukluların (İl, Uruk, Ulus) gibi bölüntü adları olup Oğuz Türkleriydi.

Selçuklu Devletinin yıkılması ile bu bölge Tekelioğullarının elinde kalmış, 1388 tarihinde de Yıldırım Beyazıt zamanında Osmanlı ülkesine katılmıştır.

1903 yılına kadar bölgenin kaza merkezi sahilden 22 km. içeride bulunan Kasaba Köyü idi. Sağlık ve idari nedenlerle Kasım 1903 de merkez, Rumlarla meskun olan Kaş'a nakdedilmiştir. 1. Dünya savaşında Kaş'ın işgal edilmesiyle tekrar Kasaba köyüne taşınmış, 1922 yılında Kaş yeniden kaza merkezi olmuştur.

KASABA KÖYÜNÜN KISA TARİHİ (?) :

Deniz seviyesinden 220 metre yüksekte olan Kasaba'nın etrafı yüksek dağlarla çevrili olup Demre Çayı'nın kenarındadır. Diğer köylere nazaran toplu olmasından dolayı bu ismi almıştır. Türkmen aşiretlerinden beş kardeş tarafından kurulduğu rivayet edilir. Bu zamanlarda Yusuf ve Hacı Ağalar senelerce burasını idare etmiştir. Sonraları,

yukarıda da izah ettiğimiz gibi değişik tarihlerde kaza merkezi olmuş, ancak, halihazırda Kaş kazasına bağlı bir nahiye durumundadır.

YAPININ TANATILMASI :

Kasaba Köyü Camii olarak adlandırığımız yapı Antalya ilinin Kaş kazasına 22 km. mesafede bulunan Kasaba Köyü sınırları içindedir. Demre Çayı'nın doğusunda, ağaçlık bir alan içinde konulanmıştır.

Dıştan, doğu duvarında 11.17 metre ve güney duvarında 11.14 metre ebadında olan Cami, kare planlı ve tek kubbe ile örtülü bir ana mekan ile onun kuzeyinde yer alan sonradan ilave edilmiş bir 'son cemaat yeri'nden oluşmaktadır. Kuzey-batı köşede ise sekizgen kaideli minare yer almaktadır.

A. DIŞ YAPI :

Caminin dış cepheleri tamamen kesme taş ile inşa edilmiştir ve taş sırmelerle nihayetlenmektedir.

Esas beden duvarları üzerine oturan sekizgen tambur da kesme taş sıralarından oluşmakta ve alaturka kiremit ile örtülü olan kubbeyi taşımaktadır.

Kuzey cephede Camiye, meyilli bir çatı ile örtülü, ahşap bir 'son cemaat yeri' sonradan ilave edilmiştir.

Kuzey - batı köşede camiye bitişik bulunan minare yine kesme taş ile inşa edilmiş olup, sekizgen kaideli ve silindirik gövdelidir. Şerefe taş sıralarından oluşan kirpi çıkıntılarla genişlemekte, pekte ise yine kesme taştan, silindirik olarak devam etmektedir.

Caminin kuzey beden duvarı ortasında yer alan giriş kapısı üzerinde inşa kitâbesi mevcuttur.

DOĞU CEPHE :

11.17 metre uzunlukta ve takriben 6.25 metre yükseklikteki cami beden duvarı tamamen kesme taş ile inşa edilmiş

Resim : 1

olup, üstte basit profilli bir taş silme ile nihayetlenmektedir.

Cephenin güney ucu üst köşesinde, duvar yüzeyi takriben 2.00 metre uzunlukta ve üstteki tambur duvarına paralel olacak şekilde diagonal bir pah yapmaktadır. Pahlı kısmın silmesi esas silme ile aynı profilasyona sahip ve ondan 1.29 metre daha düşüktür.

Dikdörtgen üç alt ve sivri kemerli iki üst pencere açıklığı cephenin başlıca elemanlarıdır. 0.77 x 1.20 metre ebadındaki dikdörtgen alt pencerelerin taş lentoları üzerinde sivri, taş kemerin sınırladığı sağır alınlık ve dikdörtgen açıklık içerisinde de geçmeli demir parmaklık bulunmaktadır. 'Kaval ve oluk'tan müteşekkil basit bir profil, 1.30 x 2.36 metre

ebadında dikdörtgen bir çerçeve teşkil edecek şekilde alt pencereleri belirlemektedir.

Sivri, taş kemerli üst pencereler ise sonradan ahşap kafeslerle kapatılmış durumdadır. Cephenin kuzeyinde ise muhdes, son cemaat yeri'nin ahşap konstrüksiyon'u bitişik durumdadır.

GÜNEY CEPHE :

11.14 metre uzunlukta ve takriben 6.25 metre yükseklikteki cephe, inşa tarzı ve malzemesi bakımından Doğu Cephe ile aynı karakterdedir. Güney - doğu üst köşede görülen diagonal pah aynen Güney - batı köşede de mevcuttur.

Cephenin başlıca elemanları, sivri taş kemerli ve sağır alınlıklı basit bir profil ile dikdörtgen bir çerçeve içine

alınan dikdörtgen iki alt pencere açıklığı ile, onların ortasında ve 0.90 metre daha yukarıda yer alan sivri, taş kemerli iki üst penceredir. Alt pencerelerde yine geçmeli demir parmaklık ve üst pencerelerde de tahrip olmuş vaziyetteki ahşap kafesler mevcuttur.

BATI CEPHE :

Doğu cephe ile aynı karaktere ve elemanlara sahip cephenin tek farkı, kuzey uçta cepheye bitişik bulunan sekizgen kaideli minarenin varlığıdır. Minarenin 3.75 metre yükseklikteki kesme taş kaidesi basit bir taş silme ile nihayetlenmektedir. Yine, kesmetaş ile inşa edilen silindirik gövde de, alt ve üst kısımlarında olmak üzere iki bilezik mevcuttur.

Zeminden 12.75 metre yüksekte olan şerefe'ye geçiş ise dört sıradan oluşan, kesme taş 'badem' çıkıntılarla sağlanmıştır. 0.95 metre yükseklikteki şerefe korkuluğuda taşdır. Petek ise 3.64 metre yükseklikte ve silindiriktir. Kesme taş ile inşa edilmiş olup üstte basit bir taş silme ile bitmektedir. Şerefe kapısı ise dikdörtgen bir açıklık şeklindedir.

Cephenin kuzey ucunda ise 6.26 metre uzunlukta, muhtes ahşap son cemaat yeri mevcuttur.

KUZEY CEPHE :

15.72 metre uzunluğa ve 3.50 metre yüksekliğe sahip olan kuzey cephe, camiye sonradan ilave edilen 'son cemaat yeri'ne aittir. Gerek açıklık ve gerekse yükseklik olarak birbirinden farklı olan ve yine farklı ebattaki altı ahşap direk üzerine oturan beş ahşap kemerden oluşan cephenin kemer açıklıklarının üst kısmı, üstteki ahşap alınlığa kadar ahşap kaplanmıştır. Taş kaidelerin üzerine oturan ahşap direklerin arasında ise 0.90 metre yükseklikte ahşap parmaklık mevcuttur.

TAMBUR :

Caminin ana beden duvarları üzerine oturan ve kubbeyi taşıyan sekizgen tambur (bir kenar uzunluğu takriben 4.40

metre ve yüksekliği 1.37 metre) kesme taş ile inşa edilmiştir ve üstte 14 cm. lik basit profilli bir taş silme ile nihayetlenmektedir.

B. İÇ YAPI :

Caminin Sahın kısmı, kenar uzunlukları 9.30 x 9.25 metre olan kare planlı ve kubbe ile örtülü tek bir hacimden oluşmaktadır. Kare gövdeden kubbeye geçiş köşelerde bulunan ve içleri üçgen kesitli yivlerle bezenmiş tromplar vasıtasıyla sağlanmıştır. Kubbe eteğinde sonradan yapılmış, basit bir kalemişi nakış bandı görülmektedir.

Doğu ve batı duvarları üzerinde üçer adet, üzerleri taş lentolu, dikdörtgen alt pencere açıklıkları ile onlardan 1.85 metre daha yukarıda ve cephe ortasında (tromplar arasında) bulunan sağır kemer içinde yer alan daha küçük ebatta iki pencere mevcuttur. Üst pencerelerden bir tanesi içinde orijinal alçı içlik mevcuttur. (Res. 13).

Güney duvarı orta kısmında mihrap yer almaktadır. 0.52 metre derinlikteki, yarım daire planlı mihrap nişinin üzeri beş sıralı, basit stalâktitlerle kapatılmıştır. Nişin etrafı, 1.62 metre genişlik ve 3.15 metre yükseklikte bir profilasyon ile çevrelenmiştir.

Mihrabın her iki yanında, doğu duvarında görülen alt pencerelerden birer adet, üst kısmında da iki adet üst pencere mevcuttur.

Hacmin kuzey tarafında, kuzey - doğu köşede bulunan merdiven vasıtasıyla çıkılan ahşap mahfel yer almaktadır. Orta kısımda güneye (öne) doğru dikdörtgen bir çıkma yapan mahfel, önde iki tanesi duvarlara bitişik olmak üzere altı ahşap sütun ve beş ahşap kemer üzerine oturmaktadır. Alt kısmı ise çitalı ahşap tavan ile örtülüdür. (Res. 11).

Kuzey duvar ortasında yer alan ve her iki yanında birer adet alt pencere bulunan, yarım - daire kemerli bir kapı

vasıtasıyla 'Son Cemaat Yeri'ne çıkılmaktadır. Üzeri düz ahşap tavan ve meyilli bir çatı ile kapatılan mahallin, giriş kapısı üzerine rastlayan kısmında (içte), kubbemsi bir yükselti yapılmıştır. (Resim 6).

6.57 x 15.72 metre ebadındaki dikdörtgen hacmin, zemini taş ile kaplanmıştır. Orta kısmı, giriş kapısının önüne rastlayan yerde, 2.08 metre genişlikte olmak üzere yanlardan 0.22 metre daha düşük tutulan taş döşeme üzerinde orijinal 'son cemaat yeri'ne ait taş sütun kaidelerinin yerlerini tesbit etmek mümkün olmaktadır.

Son Cemaat Yeri, güney cephesi aynı zamanda, esas cami kuzey beden duvarı durumunda olup, diğer beden duvarları gibi kesme taş ile inşa edilmiş olup, diğerlerinden farklı olarak duvar yüzeyi üzerinde, sonradan yapıldığı anlaşılan ince bir beyaz badana tabakası mevcuttur. Cephe, dört adet taş özenği ve onların üzerlerindeki taş kemer başlangıçlarıyla üç kısma ayrılmaktadır. Kemerlerin üst kısımları sonradan ilave edilen çatı vasıtasıyla kapatılmış durumdadır.

Cephenin orta kısmında, üzeri yarım - daire kemerle örtülü giriş kapısı bulunmaktadır. Taş kemerin üzerinde, beş satır ve iki kısımdan oluşan inşa kitabesi, onun üzerinde, alçak kabartma şeklinde basit, bitkisel motiflerden meydana gelen bir bant ve en üstte de üç adet rozet mevcuttur. 1.35 metre genişlikteki giriş kapısı, söveleri üzerindeki kemer ve yukarıda sayılan elemanların hepsi, 'kaval ve oluk'tan oluşan basit bir profil ile dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Dikdörtgen çerçevenin üzerinde ise okunamayan ayrı bir kitabe daha mevcuttur. (Res. 6 - 7).

Cephenin iki yan kısmında ise, diğer cephelerde de görülen alt pencere-lerden birer adet, ayrıca yarım - daire planlı mihrabiye yer almaktadır. 0.37 metre derinlik ve 0.64 metre genişlikteki

mihrabiye nişi de pencere ve kapıda olduğu gibi 2.22 x 1.15 metre ebadında dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır.

Cephenin en batı ucunda, 0.59 x 1.31 metre ebadındaki dikdörtgen minare giriş kapısı bulunmaktadır. Dikdörtgen açıklığın üzeri 21 cm. kalınlıkta taş lento ile örtülü olup onun üzerinde de sivri bir taş kemerin sınırladığı taş alınlık bulunmaktadır. Diğer kapı ve pencere etraflarında görülen profilli taş çerçeve burada da mevcuttur.

MİMARİ VE STRÜKTÜREL ANALİZ (BİNA ELEMANLARININ TEK TEK İNCELENMESİ)

I. MİMARİ ELEMANLAR :

a. PLAN ELEMANLARI :

— SAHİN :

Kare planlı ve kubbe ile örtülü bir hacim olup güney (kıble) duvarı üzerinde mihrab, kuzey duvarı üzerinde de giriş kapısı bulunmaktadır.

— SON CEMAAT YERİ :

Doğu - batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı ahşap konstrüksiyon ve düz ahşap tavanlı bir mekan olup, gerek güney duvarı ve gerekse döşeme üzerindeki izlerden, orijinal son cemaat yerinin yıkılmasından sonra ilave edildiği anlaşılmaktadır.

— MİNARE :

Yapının kuzey - batı köşesinde yer almakta ve son cemaat yerine açılmaktadır. Kaide kısmı sekizgen planlıdır.

b. AÇIKLIKLAR :

— KAPI :

Kuzey duvarının takriben ortasında yer alan giriş kapısı yarım daire kemerli bir açıklık şeklindedir. Söveler ve kemer kesme taştandır. Kapı açıklığı, kemeri, üzerindeki inşa kitabesi, kabartma motifler ihtiva eden bant ve onun üzerinde bulunan üç adet rozet dikdörtgen bir çerçeve içinde yer almaktadır.

— PENCERELER :

1. Alt Pencereleler: 0.77 x 1.20 m. ebadında dikdörtgen bir açıklık olup, taş söveli ve lentoludur. Pencere ve lento üzerinde yer alan sağır alınlıklı taş kemer dikdörtgen çerçeve ile çevrelenmiştir. Doğu ve batı cephede üçer, güney ve kuzey cephede ikişer adet olmak üzere toplam olarak on adettir ve içlerinde geçmeli demir parmaklıkları mevcuttur.

2. Üst Pencereleler: 0.60 x 0.95 m. ebadında ve üzeri sivri kemerli açıklık şeklinde olup sonradan ahşap kafesle kapatılmıştır.

c. NİŞLER :

1. Mihrab Nişi: Yarım daire planlı olup, üzeri beş sıradan oluşan stilize stalaktitlerle örtülmüştür ve dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır.

2. Mihrabiyeler: Son cemaat yeri kible duvarı üzerinde iki yan sahında birer tane olmak üzere toplam iki adettir. Yarım daire planlı olup, dikdörtgen çerçeve içindedir.

II. STRÜKTÜREL ELEMANLAR :**a. TEMELLER :**

Herhangi bir araştırma yapılamamıştır.

b. DUVARLAR :

0.95 m. kalınlıktaki ana mekân duvarları ile tambur duvarları taştandır. Dış cephelerde kesme taş kaplamalı içte ise sıva ve beyaz badanalıdır.

Muhdes son cemaat yeri duvarları ise tamamen ahşaptır.

c. KEMERLER :

Başlıca şu gruplar altında toplanabilir:

1. Giriş kapısı üzerinde yarım daire şeklinde ve taştan bir kemer.

2. Alt pencerelerin ve minare giriş kapısı lentolarının üzerinde bulunan sağır alınlıklı sivri taş kemerler.

3. Üst pencereleri örten sivri taş kemerler.

4. İçte duvar yüzeylerinde bulunan dört adet sivri tahfif kemerleri (tromplar arasında).

5. İçte mahfeli taşıyan ve ahşap direkler üzerine oturan yarım daire ahşap kemerler.

6. Muhdes son cemaat yerinin dış kuzey cephesindeki, değişik genişlik ve yükseklerdeki ahşap kemerler (yarım daire).

d. ÜST YAPI :

— Ana mekânı örten kubbeye geçiş köşelerde bulunan tromplarla sağlanmıştır. Kubbe eteği dıştan sekizgen bir tamburla sarılmıştır.

— Son cemaat yerini örten ahşap konstrüksiyon ve düz ahşap tavanlı çatı sonradan ilave edilmiş olup, kible duvarı ve döşeme üzerindeki izlerden mekânın orijinal haliyle üç ufak kubbeye örtüldüğü anlaşılmaktadır.

e. ÜST YAPI KAPLAMALARI :

Ana mekân üzerini örten kubbe alaturka kiremit, son cemaat yeri çatısı ise marsilya tipi kiremit ile kaplanmıştır.

f. SİLMELER :

Cami ana beden duvarları ile tambur duvarları üzerinde basit profilli taş silme mevcuttur. Ayrıca sekizgen minare kaidesi üzerinde bir taş silme görülmektedir.

g. DÖŞEME KAPLAMALARI :

Ana mekân ve son cemaat yerinde orijinal taş döşeme mevcuttur. Ana mekânda, mahfel altı ve son cemaat yerinde iki yan sahınlar daha yüksek tutulmuştur.

III. DİĞER ELEMANLAR :**a. SÜSLEME :**

Başlıca yedi grup altında toplanabilir:

i. Stalaktitler: Mihrabın üzerinde çok basit hatlarla belirlenmiş olarak görülmektedir.

ii. Tromplar içinde bulunan üçgen kesitli ve tepe noktasında birleşen yivler.

iii. Taş üzerinde bitkisel motifli alçak kabartmalar, giriş kapısı üzerinde bir bant ve üç adet rozet ve son cemaat yerindeki mihrabiyeler üzerinde görülmektedir.

iv. Alt pencere, kapı ve mihrap ile mihrabiyeleri çevreleyen, «kaval ve oluk»tan oluşan ve dikdörtgen bir çerçeve teşkil eden taş kabartma profil

vii. Ahşap mahfelin alt yüzünde bulunan ahşap çitallı tavan. (yüksek kabartma).

v. Kubbe eteğinde bulunan basit «kalem işi» nakış bandı.

vi. İç pencerelerden bir tanesinde mevcut olan «alçı içlik».

b. KİTÂBE : Giriş kapısı kemeri üzerinde yer alan inşa kitabesi iki kısım ve beş satırdan oluşmaktadır.

Sağ kısım :

Hazreti Yusuf Ağa kim habbeze etti bir camii bina

Allah için oldu cennetle mübeşşir efriny etmesun

Zayığ hadayı lem yezel su su yeldem şöret anın tarih

Sol kısım :

Mümin kâmil delilim inneme sağıni meşhur id bari

Huda sıdğiminhu şahid hıdayet minbeni tagad amaleyh

Ruzu ceza ba'su fevzû necat olunan ana sene (1186 H.) 1772

IV. MALZEME VE DURUMU :

Malzeme ve işçilik bakımından yapıyı iki kısma ayırmak mümkündür :

a. Kesme taş ile inşa edilen kısımlar.

b. Ahşap ile inşa edilen kısımlar.

Caminin esas beden duvarında ve tamburda görülen kesme taş inşa siste-

minde iyi bir işçilik göze çarpmaktadır. Fakat geçen zamanın ve tabiatın etkisiyle yer yer taşlarda tahribat tesbit edilmişse de statik yönden herhangi bir problem mevcut değildir.

Ahşap ile inşa edilen son cemaat yerinin yapıya sonradan ilave edildiği saptanmış olup, işçilik olarak da fazla itinalı olmadığı göze çarpmaktadır.

DEĞERLENDİRME(3) :

Gerek plan tipi, inşaat tekniği ve malzemesi ve gerekse yukarıda tek tek sıraladığımız diğer elemanların incelenmesi sonucunda yapının «son cemaat yeri» hariç tutulacak olursa genel 'Osmanlı Cami Mimarisi' çizgileri içinde olduğu kabul edilebilir. Sonradan ilave edildiğini kalan izlerden tesbit ettiğimiz son cemaat yerinin orijinal halini ise tam olarak ancak bu mahallin yıkımından sonra tesbit mümkün olabilmektedir. Yıkım sonunda mahallin güney duvarı üzerinde ancak kısmen görülebilen taş kemerler tamamen ortaya çıkarılmış, ayrıca mahalli örten üç küçük kubbenin kesme taş ile inşa edildiği ve geçiş elemanlarında tam olarak tesbit edilebilmiştir. Öndeki revakı taşıyan sütunların yerleri ise daha önce döşeme üzerinde yapılan inceleme sırasında zaten belirlenmişti. Bu çalışmalar sonucunda elde edilen verilerle yıkık olan son cemaat yerinin restitüsyonunu hazırlamak mümkün olmuştur. Verilerin tamam olması nedeniyle yapının restorasyonunun bu projeye göre yapılmasına karar verilmiş⁴ ve tamamlanmıştır.

3) Bu kısımda Osmanlı Cami Mimarisi üzerinde mevcut bütün neşriyatlardan faydalanılmıştır. Bu nedenle ayrı ayrı bibliyografya verilmemiştir.

4) Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu 8/4/1977 tarih ve A 402 no. lu kararı.

THE MOSQUE AT KASABA VILLAGE OF KAŞ

**FILİZ
OĞUZ**

The mosque, which is located at the village of 'Kasaba', 22 km. s to the town of 'Kaş', was built in 1772 according to its inscription, included in the restoration programme of the General Directorate of Vakıfs in 1977. Hereafter, some preliminary researches had carried on as preparation to restoration process.

The field-study on the building was completed in spring of 1977, and the photographic documentation had carried on together with the survey of the building. The measurements were taken in relation to a reference line established along all the walls and by using the triangulation method.

Restoration work which basically aimed at preservation and consolidation and assurance of the maintenance of the building can be summarized in two main groups.

The first group of studies ended with the evaluation of the building as a result of careful examination and documentation together with historical, observational and comparative analysis studies.

The second group of researches ended with the preparation of restitution projects with help of the comparative analysis and researches of written documents and data exist on the building itself.

BRIEF HISTORY OF THE TOWN KAŞ¹.

The town of Kaş, is at the South-west of Antalya, on the plain area beyond the bay and surrounded by Finike at East, Fethiye at West and North and Medditerenean Sea and Meis Island at the South.

The old Lykian city Antiphellos (Kaş) was captured by Alexander The Great and later by the Romans. During the rise and spread of Moslem religion, the town had changed hand and lastly reigned by the Romans.

In the year 1085 it was added to Seljukid country. During this period Turkish tribes belonging to 'Oğuz' origin, migrated to this area and settled down. Today the villages called Çavdır, Belenli, Kınık, and Bayındır are the continuity of these old settlements. After the decline of Seljuk Empire, the district had ruled by Tekelioğulları Principality and captured by Ottomans in 1388 during the reign of Yıldırım Beyazıt.

The capital of the region was the 'Kasaba' village. In 1903 was transmitted to the town 'Kaş'. During the First World War, because of strategic reasons, 'Kasaba' village again acted as capital. Today 'Kaş' is the capital of the district.

BRIEF HISTORY OF 'KASABA' VILLAGE²

The village is located on a plain area among the mountains, 220 meters above the sea-level, and nearby the Demre Brook. The settlement is more compact when compared to the others within the district, so then called as 'Kasaba' village. It is rumored that the town was first established by five brothers, belonging to 'Türkmen' tribe and the names of Yusuf and Hacı Ağa's are mentioned in some sources, who reigned for years in the region.

1) Kahvecioğlu Ahmet, Kaş, Ankara 1973
Turistik Antalya, Basın Yayın ve Turizm Genel Müd.
Neşriyatı Akurgal Ekrem, Ancient Civilizations and
Ruins of Turkey, Ist. 1973
Akşit Oktay, Likya Tarihi, İstanbul 1967
İrten S. Fikri, Tekelioğulları, Antalya 1955

2) Kahvecioğulları Ahmet, Kaş, Ankara 1973

GENERAL DESCRIPTION :

The building which is called the, 'mosque of Kasaba village within the boundaries of Kasaba village, 22 km. s from Kaş. It lies on the east bank of Demre brook, and picturesquely situated among trees.

On exterior, it measures 11.17 meters at East and 11.14 meters at south wall. It composed of a square - planned main prayer - hall which is covered with a single dome at top and a later - added timber portico. The minaret with octagonal base takes place at north - west corner.

A. EXTERIOR :

The exterior facades of the mosque are constructed with cut-stone and finished with cut-stone cornices at top. The octagonal drum which sits over the main body-walls also constructed with cut-stone and carries the dome. 'Under-over' tiles are the covering material of the dome.

A timber construction with timber roof, sloping towards North, is attached to the building at the north wall, which seems as a later - addition.

The minaret which is connected to the building at north-west corner, is also constructed with cut-stone and composed of an octagonal base and cylindrical shaft. The balcony (şerefe) is extended by triangular almond-like projections of cut-stone. 'Petek' (the upper part of the minaret) is also of cut-stone and cylindrical.

The inscription - plate takes place over the main entrance - door of the building, stating the date of construction as 1772.

— THE EAST FACADE

The facade which measures 11.17 meters in length and 6.25 meters in height, constructed with cut-stone and has a simply profiled cut-stone cornice at the top. The upper portion of the

south-east corner is cut diagonally, approximately 2.00 meters long in east direction and parallel to the drum wall above. The cornice of this section possesses the similar cornice as the main body wall, at a 1.29 meters lower level.

A rectangular framework created by a simple profile, 1.30x2.36 meters in dimensions includes the rectangular lower window opening, which measures 0.77 x 1.20 meters. They are totally three in number on this facade. The two upper windows, 0.60 x 0.95 meters in dimensions and topped with pointed, stone arch. The inner portions of the relieve arches resting over the lintels of the lower windows are filled with cut-stone and iron-railing is observed within the rectangular openings, whereas timber lattices exist within the upper windows.

The timber construction of the later - addition (portico) adjoined to the facade at North.

— THE SOUTH FACADE :

The facade presents the same characteristics as the East Facade in terms of construction style and material as well as the elements. It measures 11.14 meters in length and approximately 6.25 meters in height. The diagonal cut which is observed on the upper part of the Southeast corner, also exists on the south-west corner too. The elements of the facade are the two rectangular lower and two, pointed-arched upper windows which are entirely same as the windows of the East facade.

— THE WEST FACADE :

The facade, built with the same material and technique as the previous ones, and exactly same as the East facade in terms of the elements. The only difference is the existence of the minaret at northeast end of the facade. The octagonal base of the minaret is 3.75 meters high and built with cut-stone with a cut-stone cornice at the top. The

cylindrical shaft has two bracelets, one being at bottom and the other at top. The transition to the projected balcony (şerefe) which has a height of 12.75 meters from the ground is obtained by means of four rows of triangular almond - like extensions of cut - stone. The balustrade of the balcony is also of cut - stone and 0.95 meter high. The upper portion of the balcony (petek) has a height of 3.64 meters. It is cylindrical and of cutstone. The exit to the balcony is through a rectangular opening at the south.

At northeast end of the facade the later - added portico, 6.26 meters long takes place.

— THE NORTH FACADE :

The facade measuring 15.72 meters in length and 3.50 meters in height is the facade of the later - added portico. It is composed of five timber arches all in different width and height which sit over six timber columns in also different sizes. The portion of the facade above the arches, up to the timber fascia covered with timber. Timber railing exists in between the timber columns which stand over the stone bases.

— THE DRUM :

The octagonal drum, one side being 4.40 meters in length and 1.37 meters in height, sits over the main body walls and constructed with cut - stone. Similar to the main body walls, the drum walls also end with a simply profiled cut - stone cornice.

B. INTERIOR :

The 'main prayer hall' of the building is in form of a square - planned and domed space. Transition from square - body to hemi - spherical dome is obtained by means of the tromps, existing at the corners, insides of which ornamented with flutes in triangular cross - sections. A band of «kalem işi» painting with very basic motives is present at the skirt of the dome.

The elements of the east and the west walls are the rectangular lower windows which are topped by stone lintels and two upper windows which are located within the relieving arches of the side walls. An original plaster - window (alçı içlik) is observed at one of the upper windows.

'Mihrab' is placed at the center of the south wall. Semi - circular 'mihrab' niche (0.52 m. deep) is topped by five rows of simply outlined stalactites and surrounded by a framework formed by profilation. Two lower windows are at two sides of 'mihrab', whereas the upper ones are placed over it.

The northern part of the main prayer - hall is divided into two vertically by means of the balcony (mahfel), which is reached by the staircase at north - east corner. It rests over six timber columns, two of which being adjacent to the side walls and five timber arches. It makes a rectangular projection towards south.

Through the door, existing at the center of the north wall, which is topped by a stone arch in semi - circular form, is entered to the portico (son cemaat yeri). The space is covered with a roof of timber construction. The flat timber ceiling makes a dome - like elevation over the entrance of the main prayer - hall. (See photo. 6)

The floor of the space which measures 6.57 x 15.72 meters in plan, is covered with stone. The exact places of the stone columns, belonging to the original portico are detected due to the traces present on the floor covering. The middle portion of the stone covering is lower than the two sides.

The south wall of the portico, which is the north wall of the main prayer - hall, is entirely built with cut - stone in the same manner as the other exterior walls of the main body. The white - washed facade is divided into three parts by means

of the four arches of which only the beginnings are uncovered at the present. The upper portions of the arches are hidden by the timber roof.

The entrance door is located at the center of the middle portion of the wall. An inscription-plate, containing five rows of arabic-script in two parts, is over the semi-circular arch of the entrance. A band of low-relief, containing floral motives and three rosettes takes place above the inscription-plate. All of these elements, including the door itself are enveloped within a rectangular framework, created by a simple profile, over which another inscription-plate is recognizable.

The left and the right portions of the facade contains the lower windows which are seen on the other exterior facades too and small 'mihrab' niches, being one at each side. The niches are also within a rectangular framework which exist around all of the windows and the door.

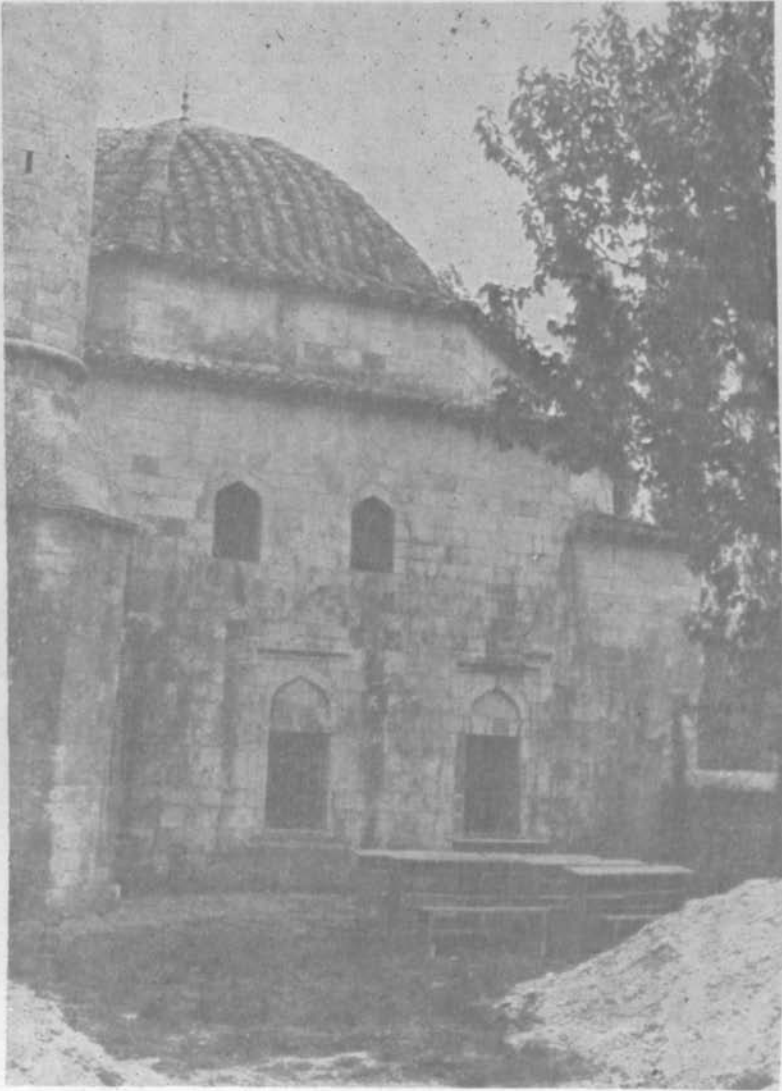
The rectangular entrance of the minaret is at the westest end of the facade. A pointed-stone arch (relieving arch) is seen over the stone lintel of the door. The rectangular framework is also visible around this opening too.

BİBLİYOGRAFYA

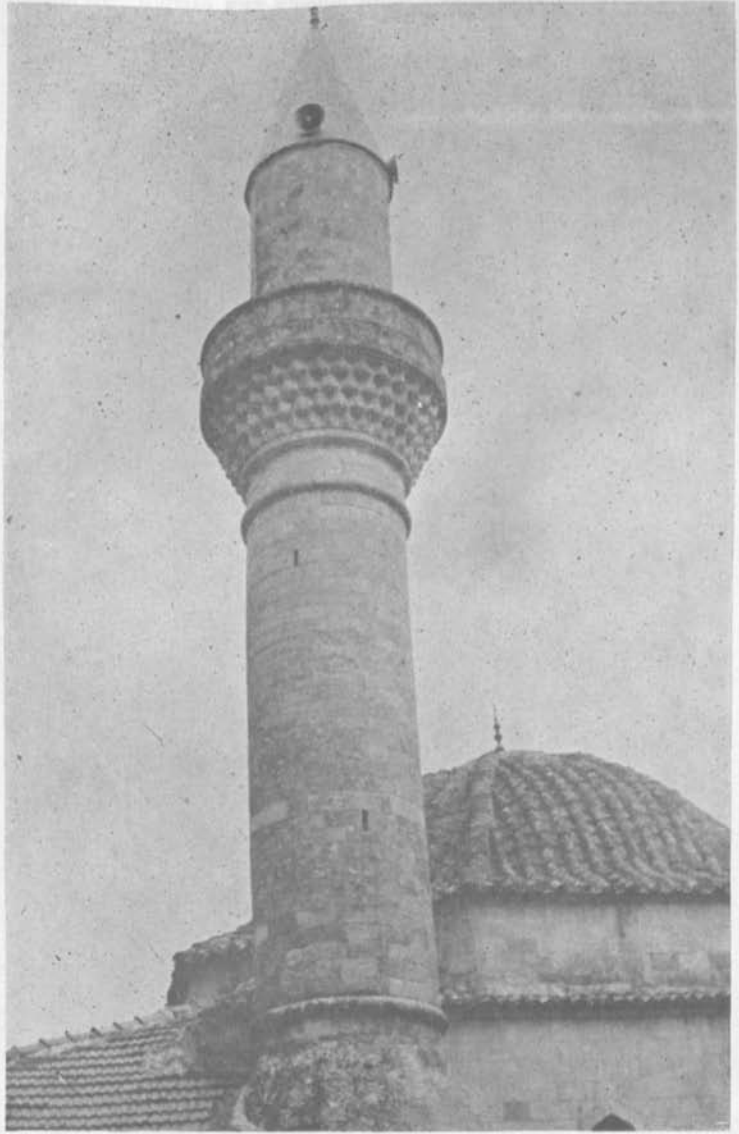
- Akşit Oktay - Likya Tarihi, İstanbul 1967.
- Akurgal Ekrem - Ancient Civilizations and Ruins of Turkey, İstanbul 1973.
- Antalya İl Yıllığı.
- Arseven C. Esat - Türk Sanatı Tarihi, İstanbul.
- Belleten - Cilt 15.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi - Cilt IX - İstanbul 1935.
- Erten, Süleyman Fikri - Tekelioğulları, Antalya 1955.
- Erten, Süleyman Fikri - Antalya Livasi Tarihi, İstanbul 1939.
- Erten, Süleyman Fikri - Antalya Vilayeti Tarihi, Cilt I - II.
- Kahvecioğlu Ahmet - Kaş, Ankara 1973.
- Konyalı, İ. Hakkı - Alanya, İstanbul 1946.
- Onat Burhanettin - Turistik Antalya, Basın Yayın ve Turizm Genel Md. Yayını.
- Riefsthal R. M. - Turkish Architecture in Southwestern Anatolia, Cambridge 1939.
- Saraçoğlu Hüseyin - Akdeniz Bölgesi.
- Texier Charles - Asie Mineur, Paris 1862.
- Texier Charles - Küçük Asya.
- Türkiye Ansiklopedisi, Cilt III.
- Türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler I - Ankara 1972.
- Uzunçarşılı İ. H. - Anadolu Beylikleri, Ankara 1947.
- Yüksel İ. Aydın - Ayverdi E. H. - Osmanlı Mimarisi, İstanbul 1976.

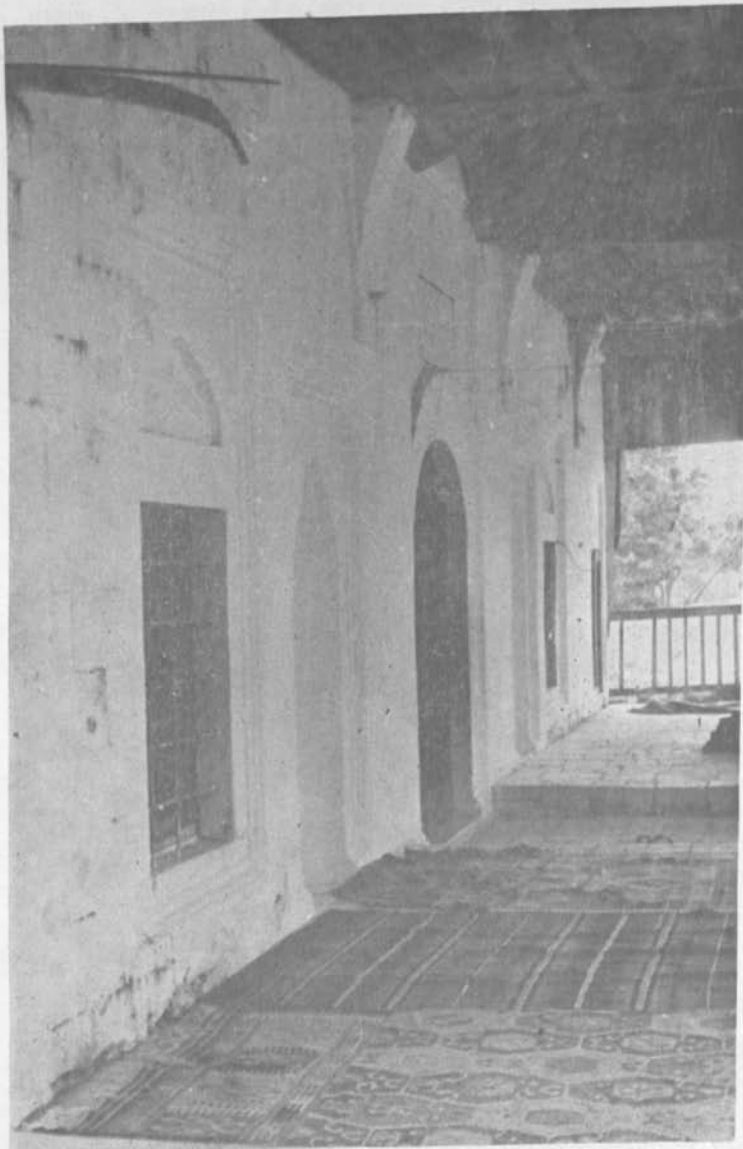
Resim : 2 Antalya Kaş Kasaba Köyü Camii, dış güney görünüşü

Resim : 3 Antalya Kaş Kasaba Köyü Camii, dış batıgörünüşü

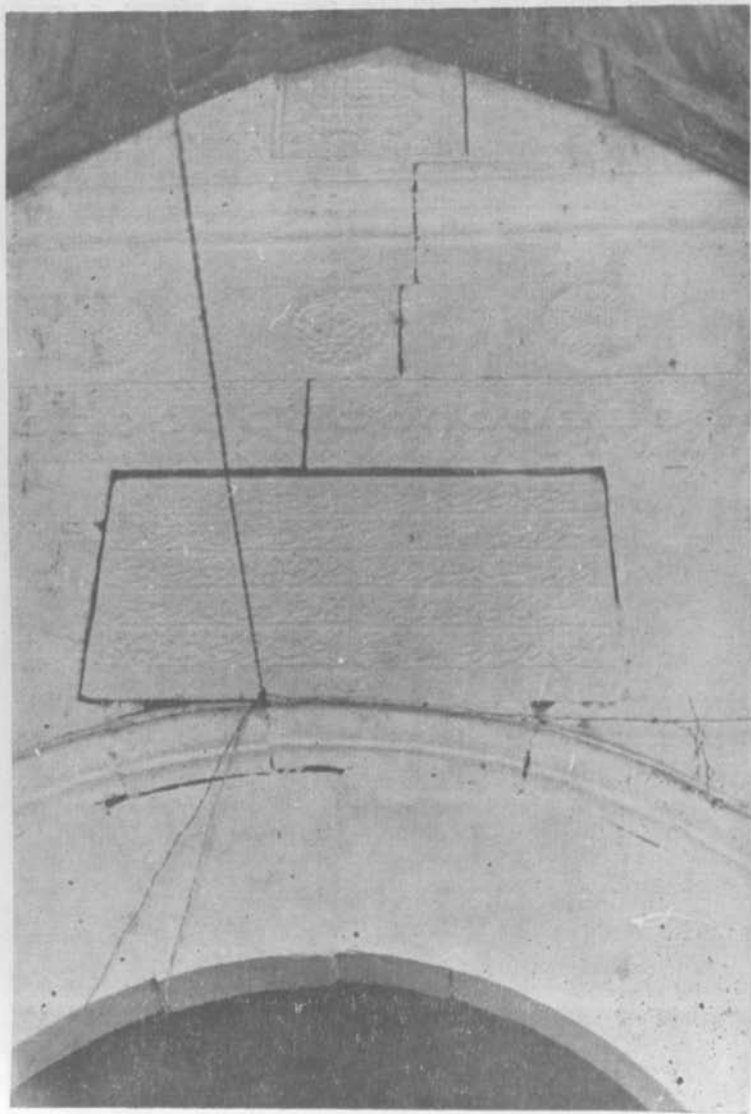
Resim : 4 Antalya Kaş Kasaba Köyü Camii, minaresi

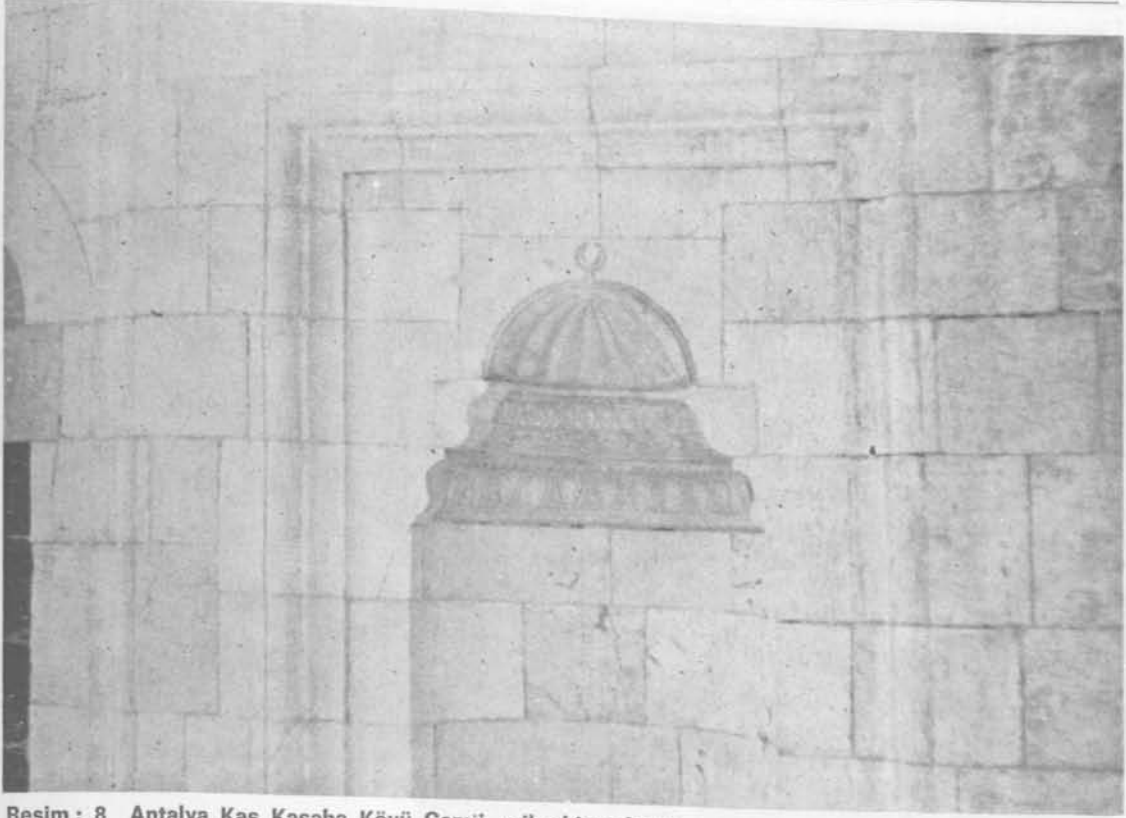
Resim : 5 Antalya Kaş Kasaba Köyü Camii, son cemaat mahalli

Resim : 6 Antalya Kaş Kasaba Köyü Camii, giriş kapısı

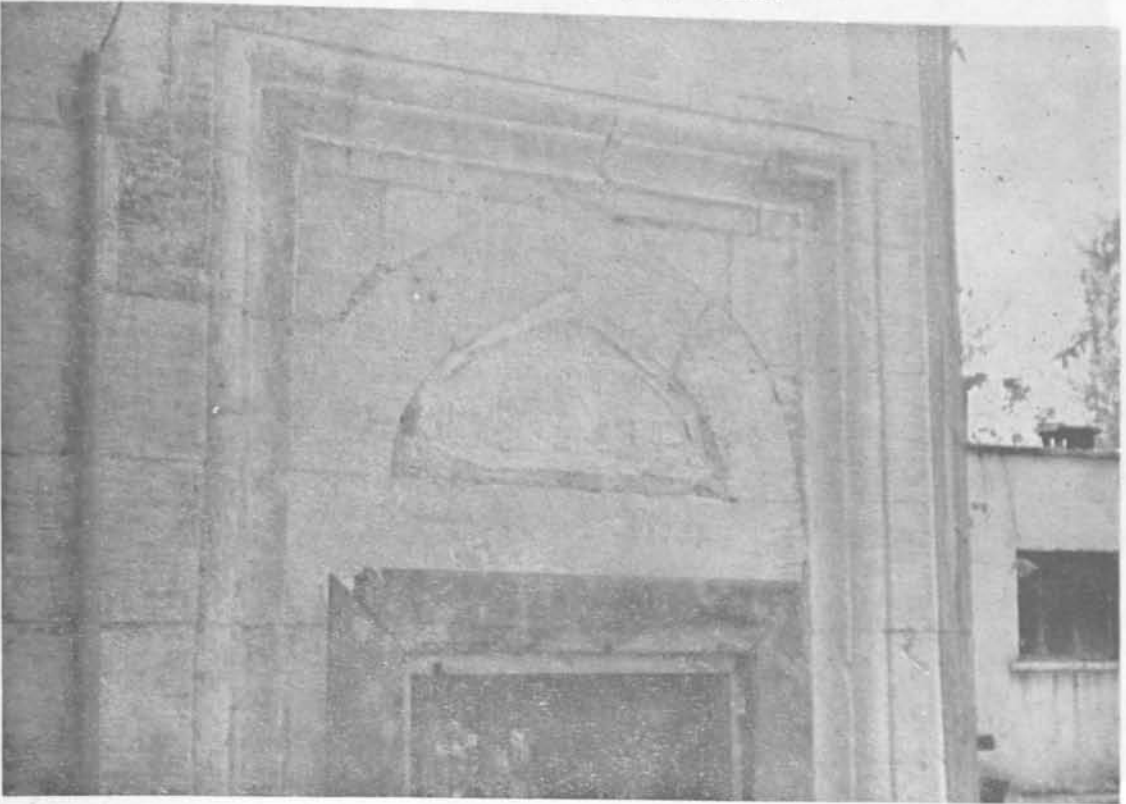

Hesim : 7 Antalya Kaş Kasaba Köyü Camii, inşa kitabesi

Resim : 8 Antalya Kaş Kasaba Köyü Camii, mihrabiye detayı

Resim : 9 Antalya Kaş Kasaba Köyü Camii, minare giriş kapısı detayı

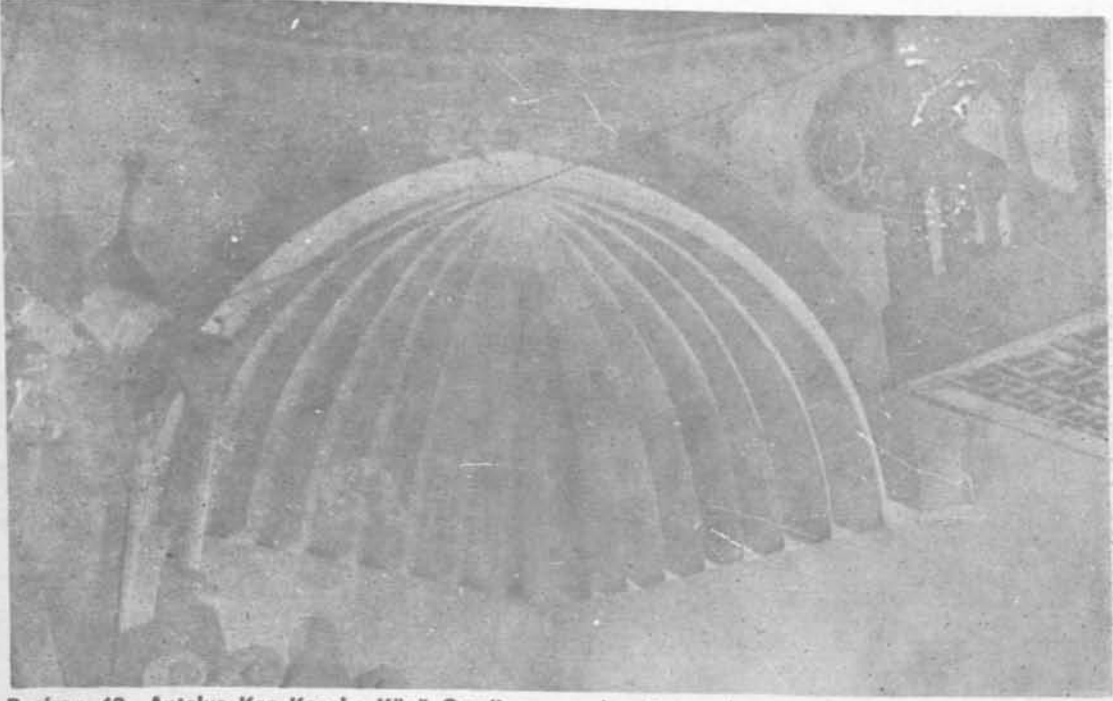

Resim : 10 Antalya Kaş Kasaba Köyü Camii mihrabı

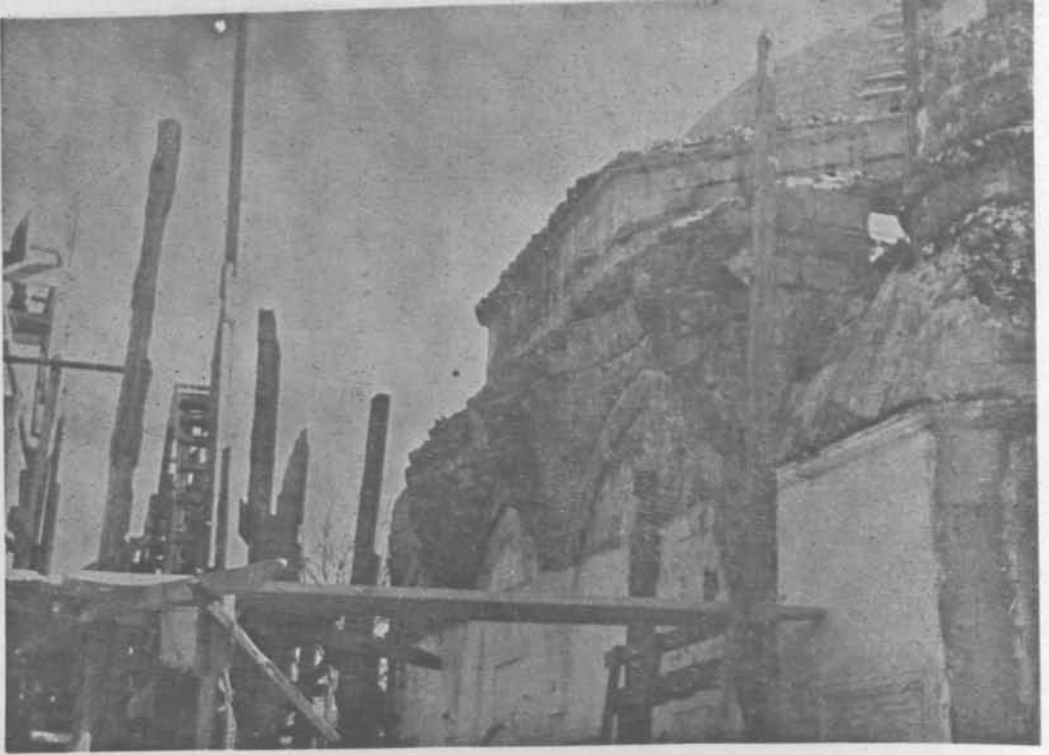
Resim : 11 Antalya Kaş Kasaba Köyü Camii, iç görünüş, mahtel detayı

Resim : 12 Antalya Kaş Kasaba Köyü Camii, ana mekan tromp detayı

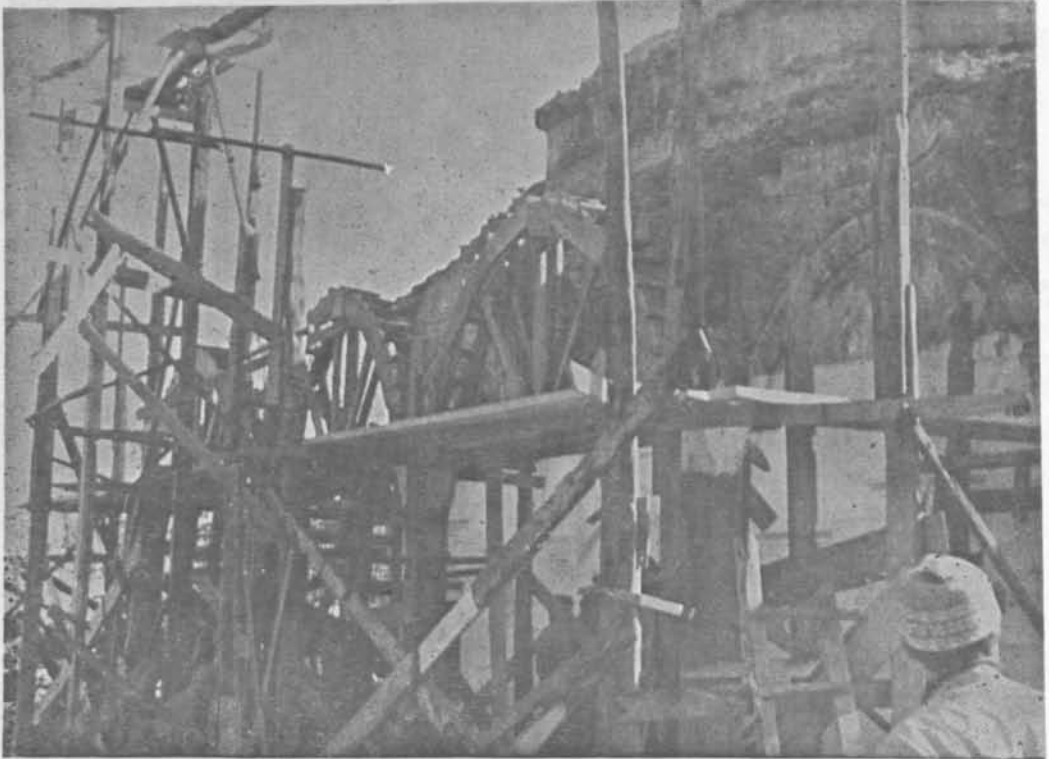

Resim : 13
Antalya
Kaş
Kasaba
Köyü
Camii
Alçı
içlik
pencere
detayı

Resim : 14 Antalya Kaş Kasaba Köyü Camii, son cemaat mahalli yıkım sonucu çıkan izler

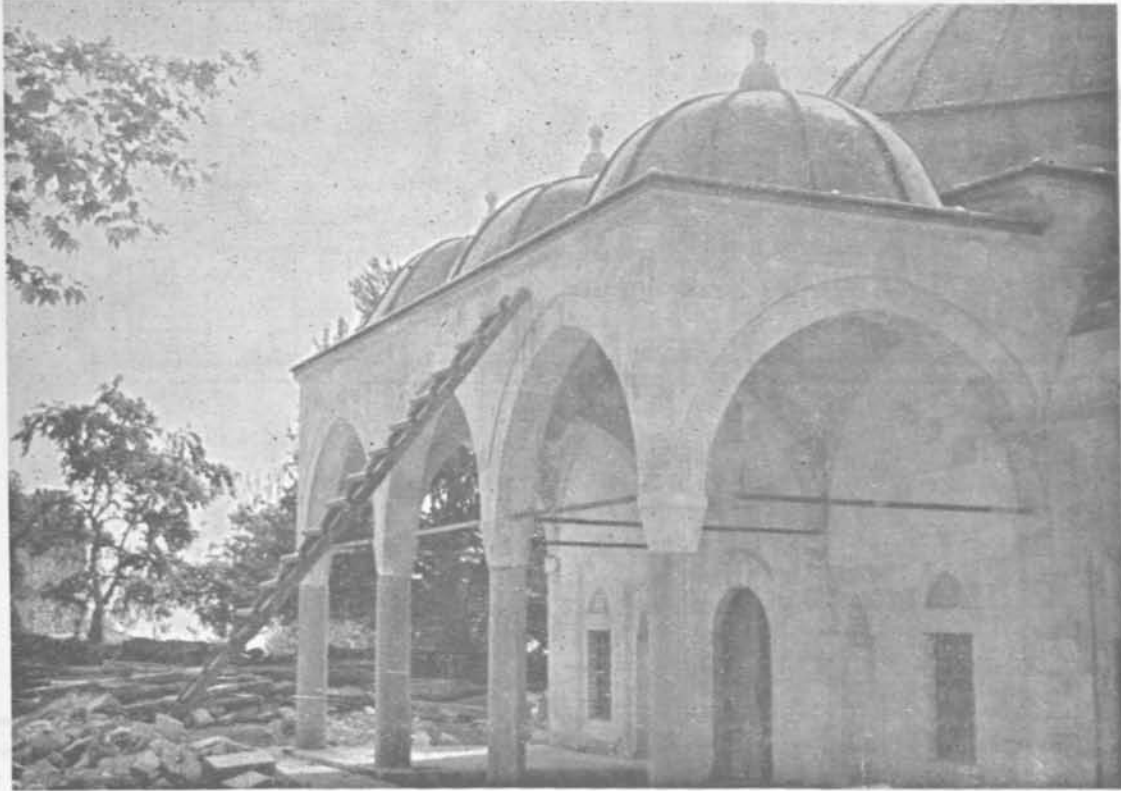
Resim : 15 Antalya Kaş Kasaba Köyü Camii, son cemaat mahalli restorasyon sırasında

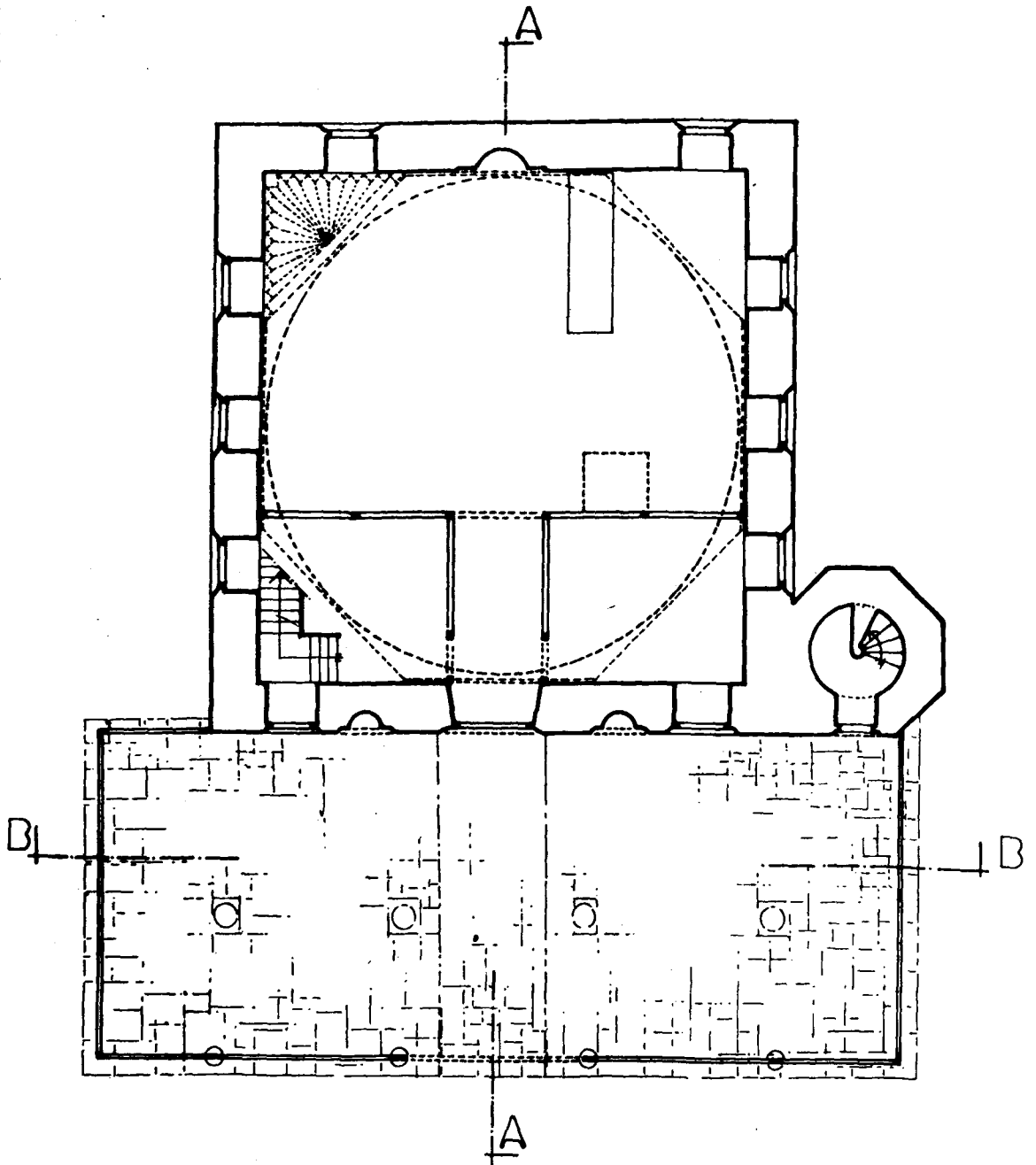

Resim : 16 Antalya Kaş Kasaba Köyü Camii, kuzey görünüş restorasyon sonrası

Resim : 17 Antalya Kaş Kasaba Köyü Camii, son cemaat mahalli (Restorasyon sonrası)

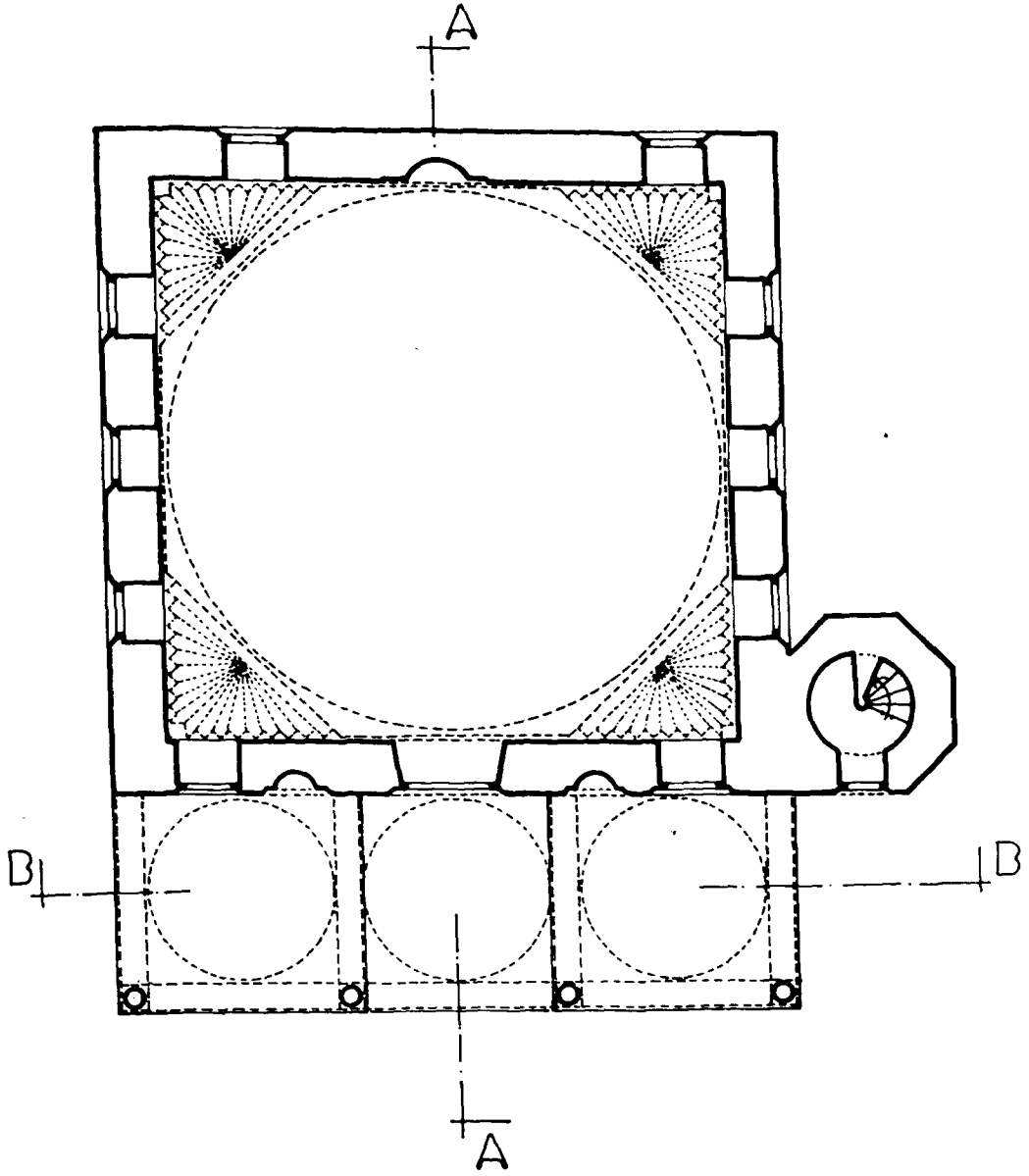

ANTALYA-KAŞ KASABA KÖYÜ CAMİİ
RÖLÖVE PROJESİ

1. PLAN

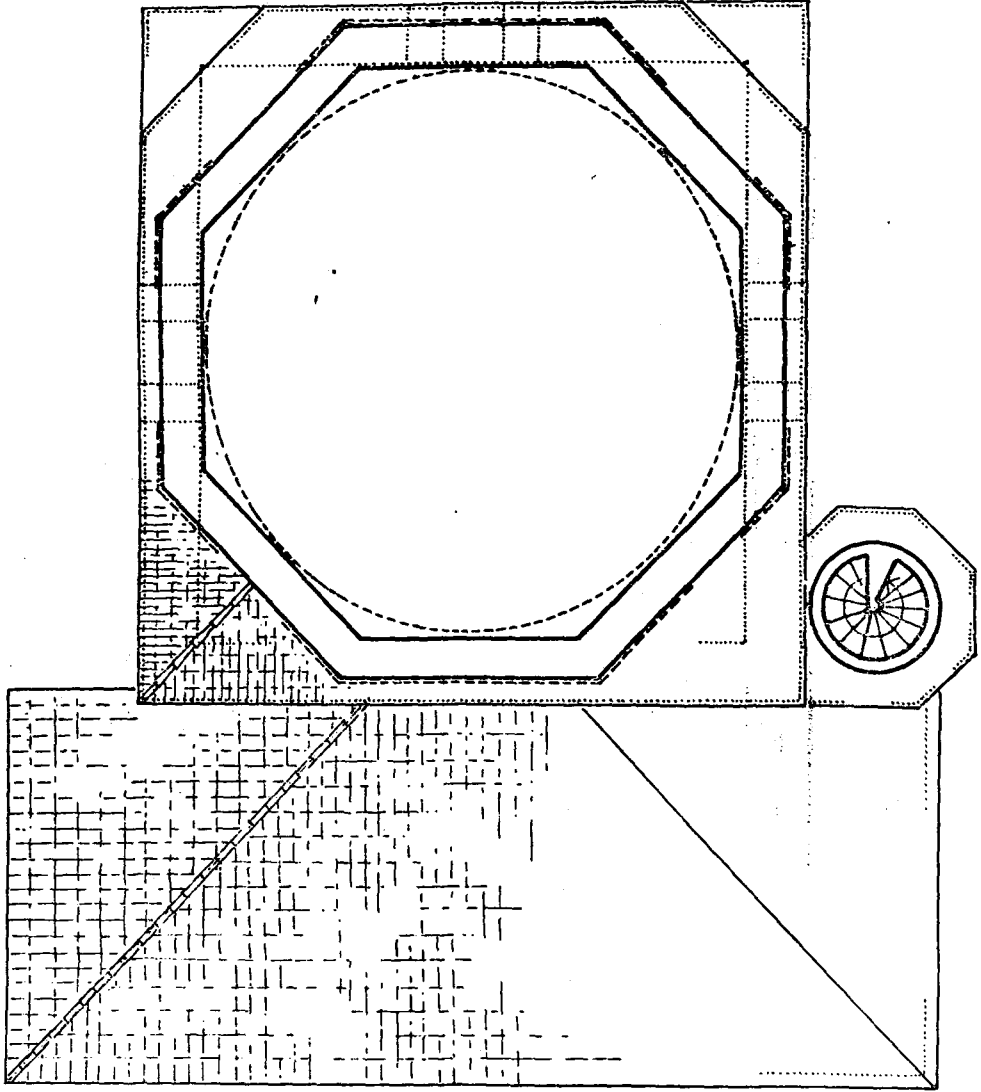
0 1 2 3 4 5 metre

ANTALYA - KAŞ KASABA KÖYÜ CAMİİ
RESTORASYON PROJESİ

0 1 2 3 4 5 metre.

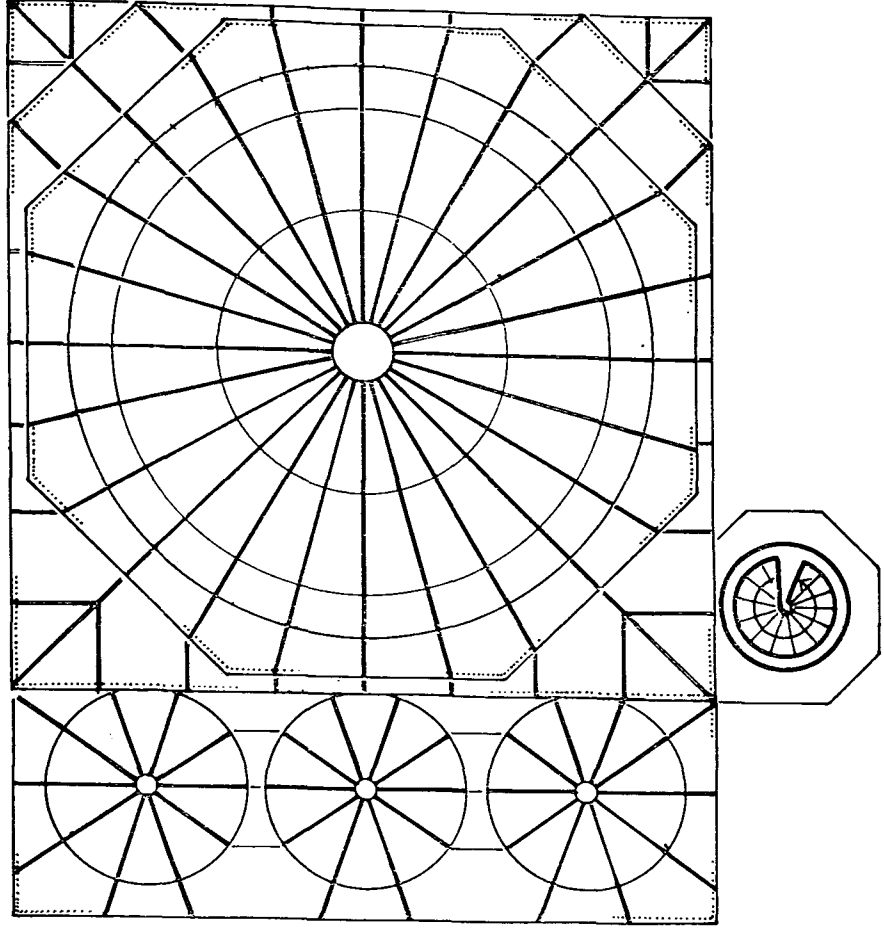
1. PLAN

ANTALYA .KAS KASABA KÖYÜ CAMİİ
RÖLÖVE PROJESİ

2 . TAMBUR PLANI

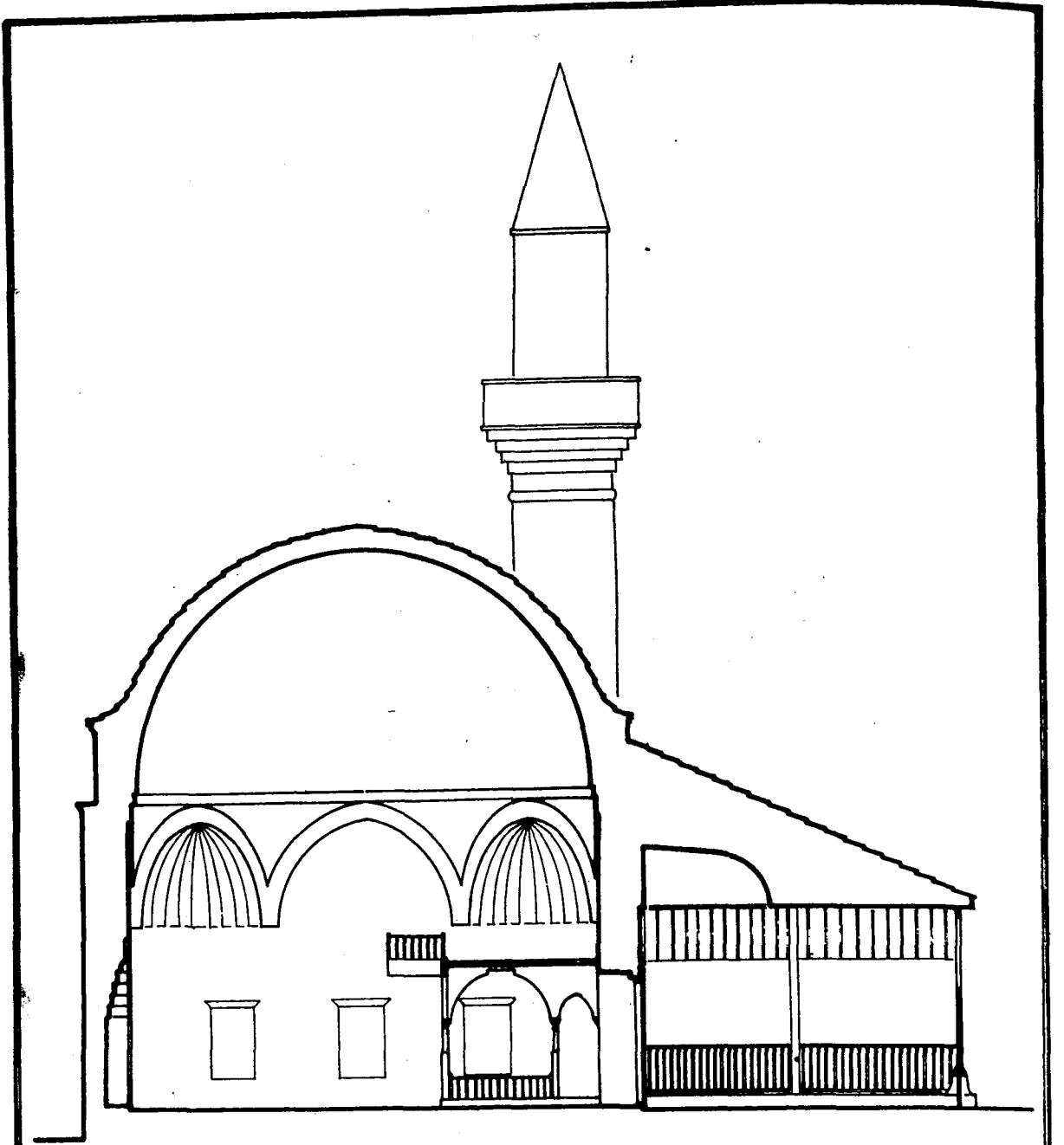
0 1 2 3 4 5 metre

ANTALYA - KAŞ KASABA KÖYÜ CAMİİ
RESTORASYON PROJESİ

2 . ÇATI PLANI

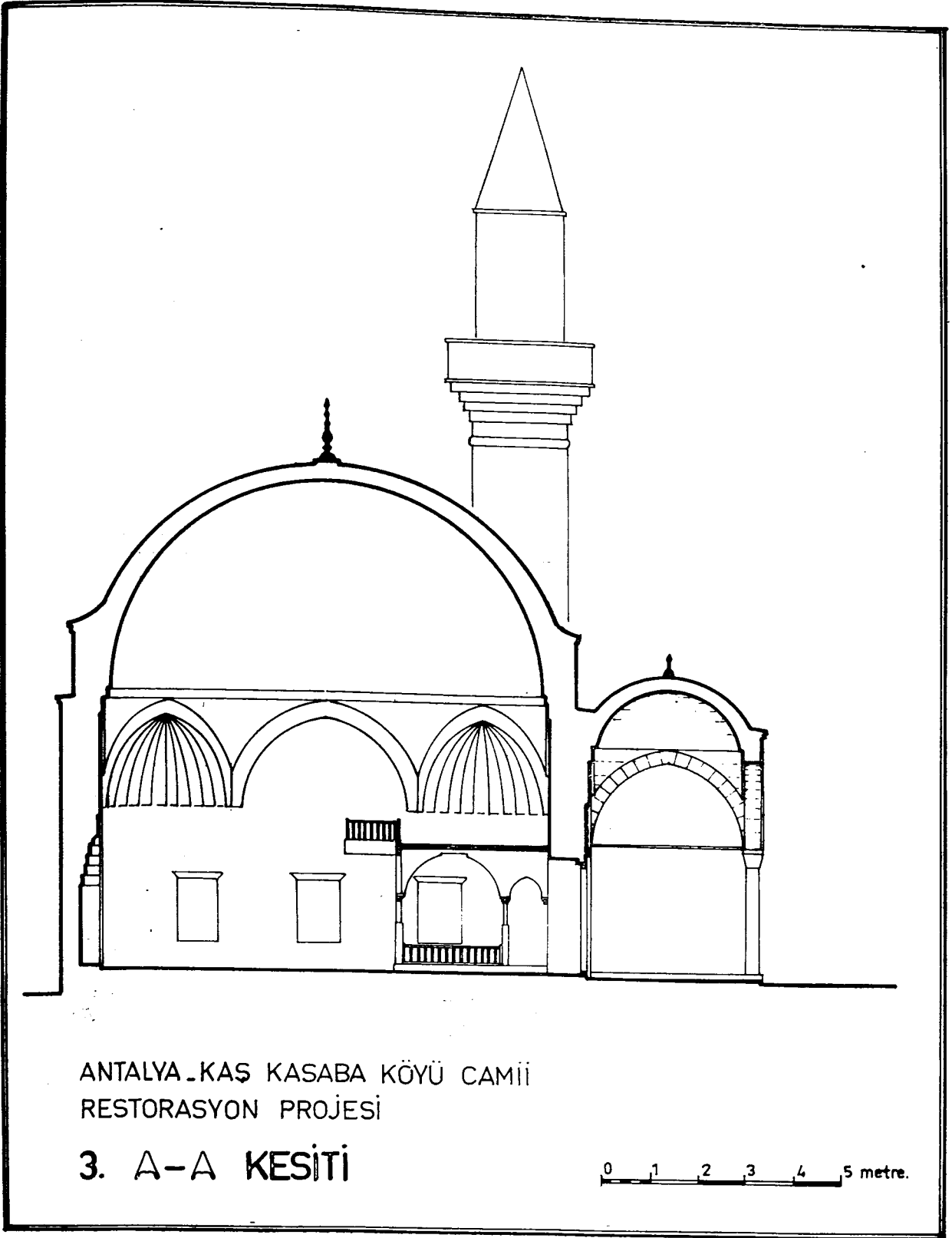
0 1 2 3 4 5 metre

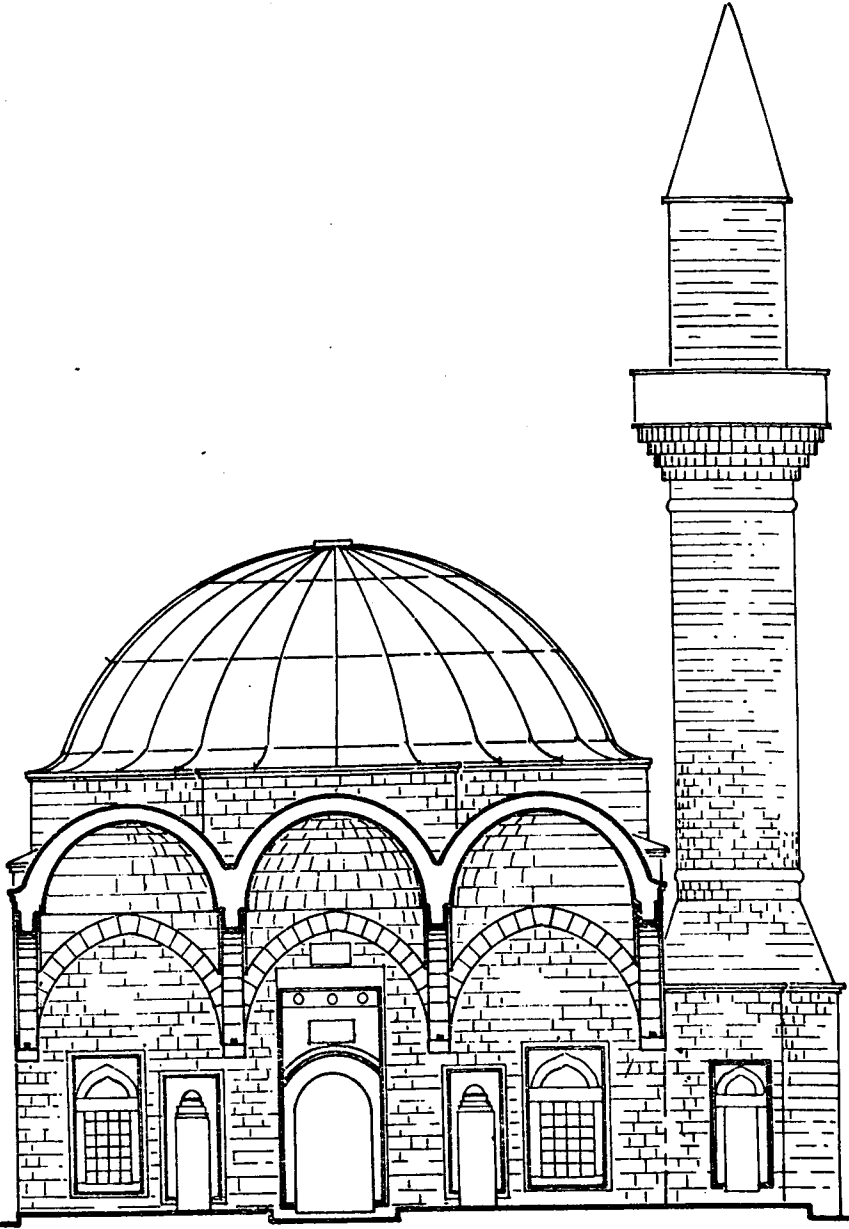

ANTALYA_KAS KASABA KÖYÜ CAMİİ
RÖLÖVE PROJESİ

3. A-A KESİTİ

0 1 2 3 4 5 metre

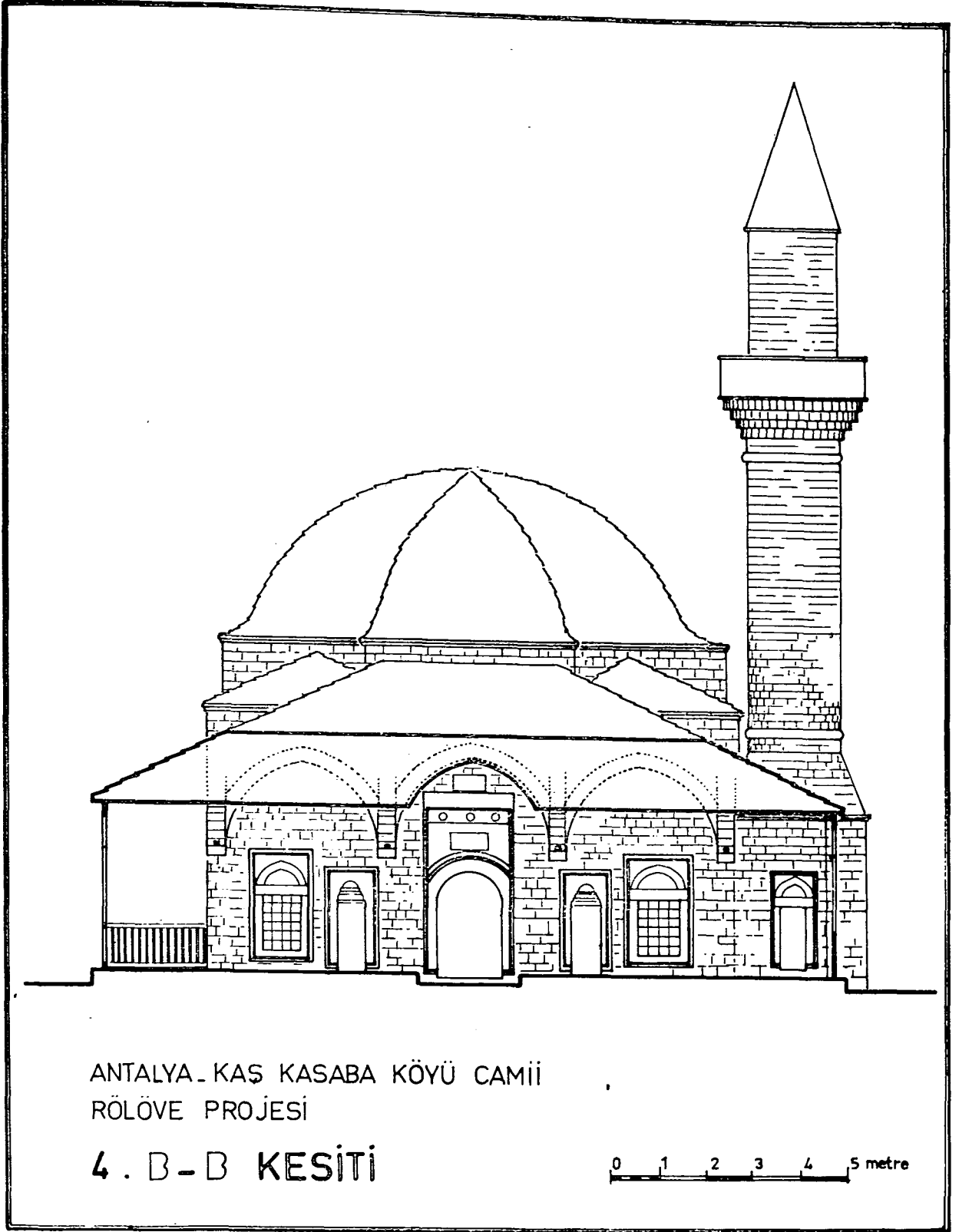

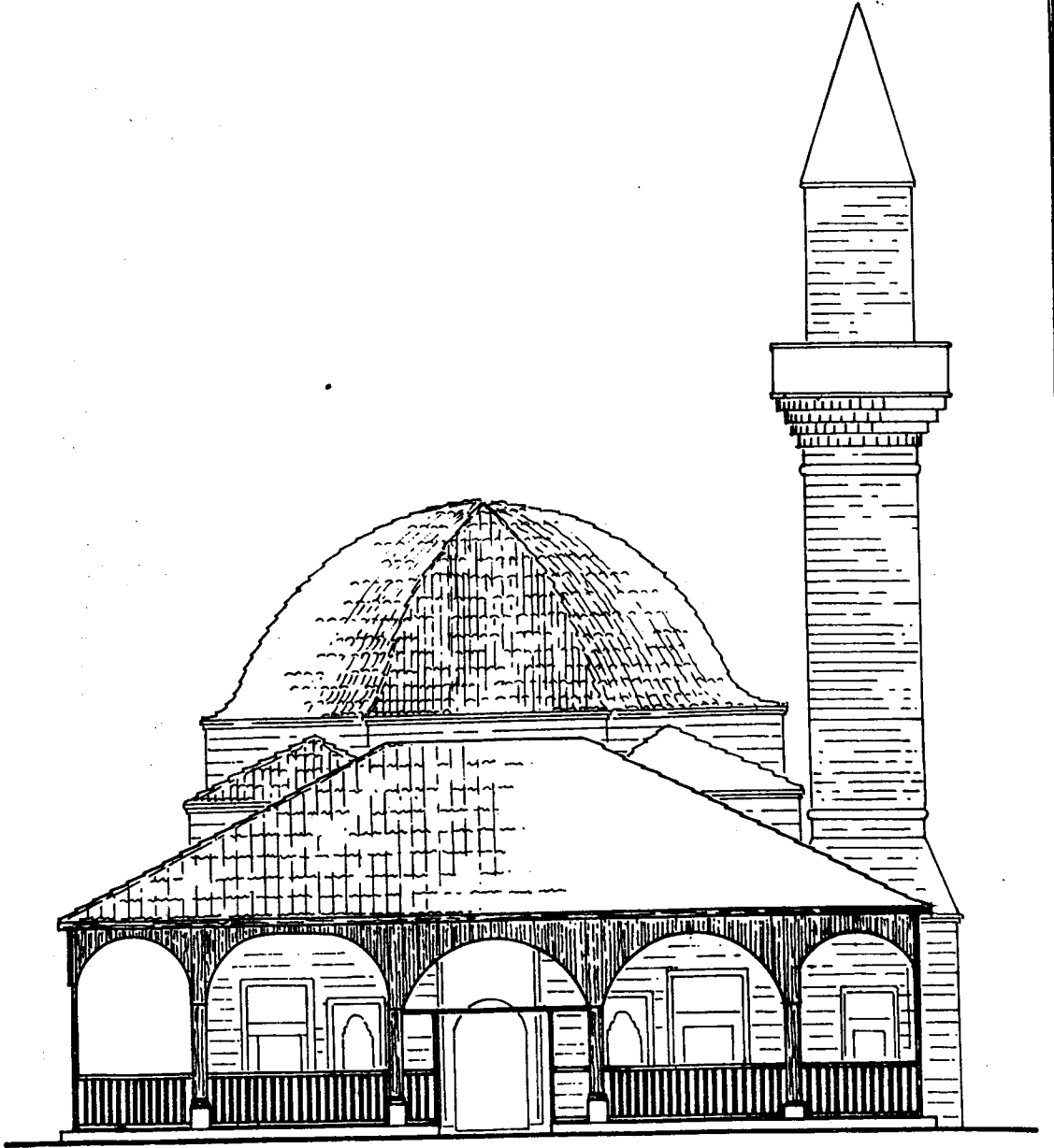

ANTALYA_KAŞ KASABA KÖYÜ CAMİİ
RESTORASYON PROJESİ

4. B-B KESİTİ

0 1 2 3 4 5 metre

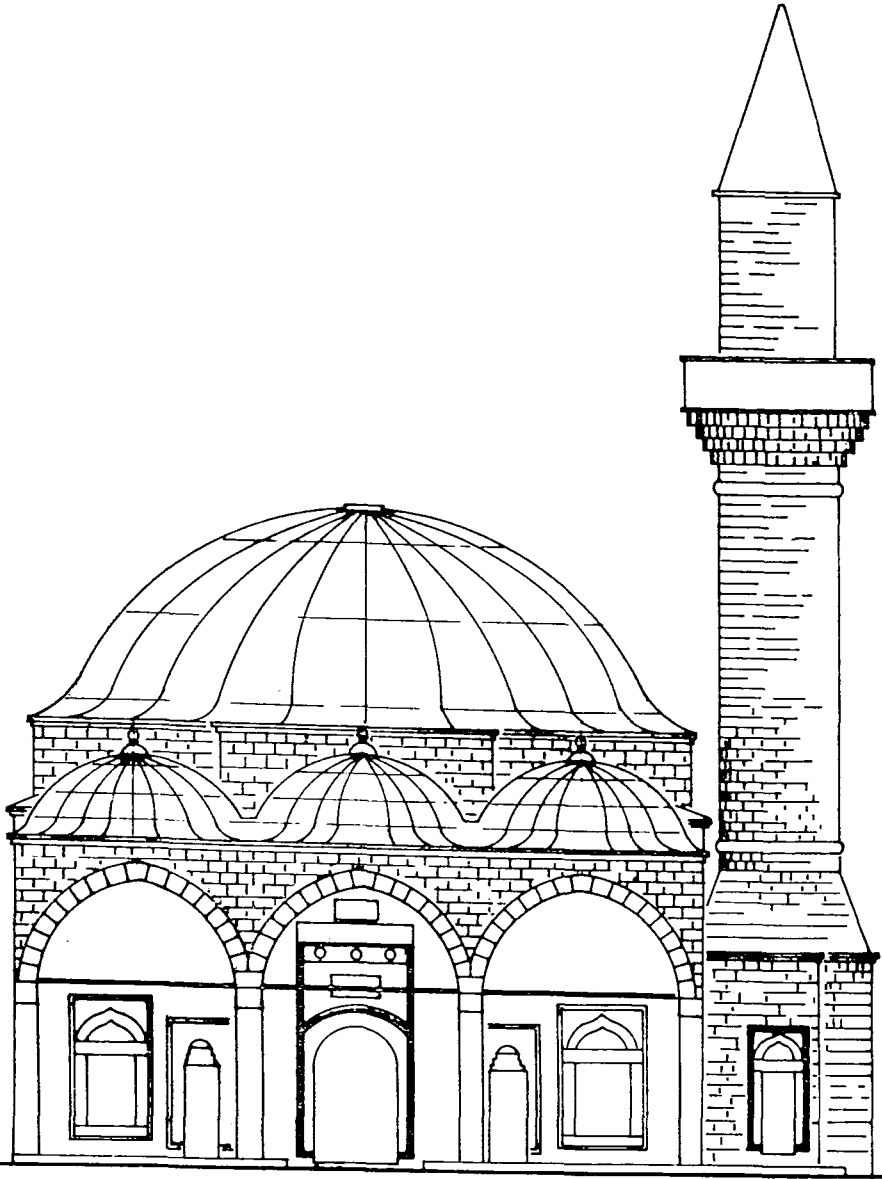

ANTALYA_KAS KASABA KÖYÜ CAMİİ
RÖLÖVE PROJESİ

5. KUZEY CEPHE

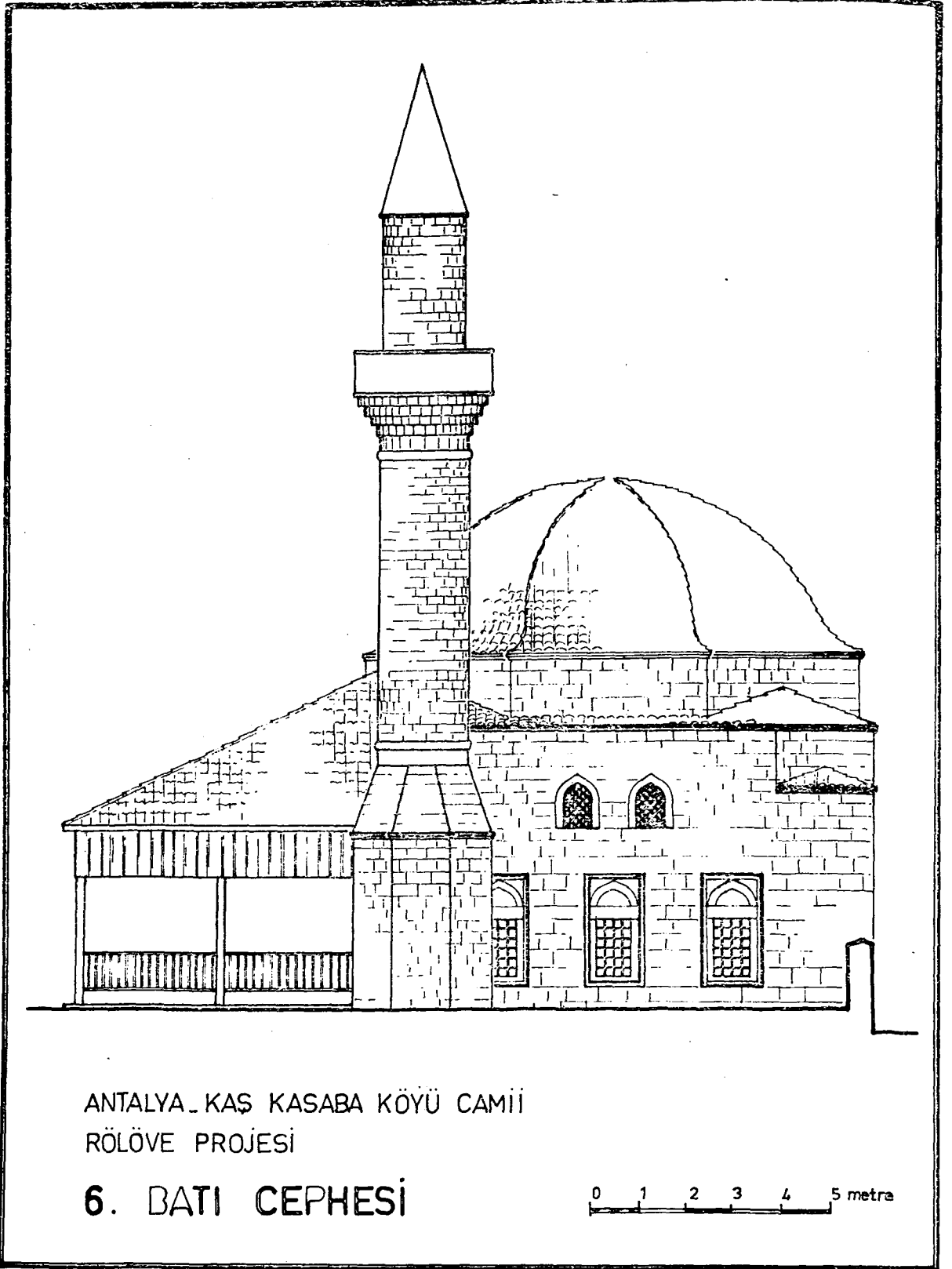
0 1 2 3 4 5 metre

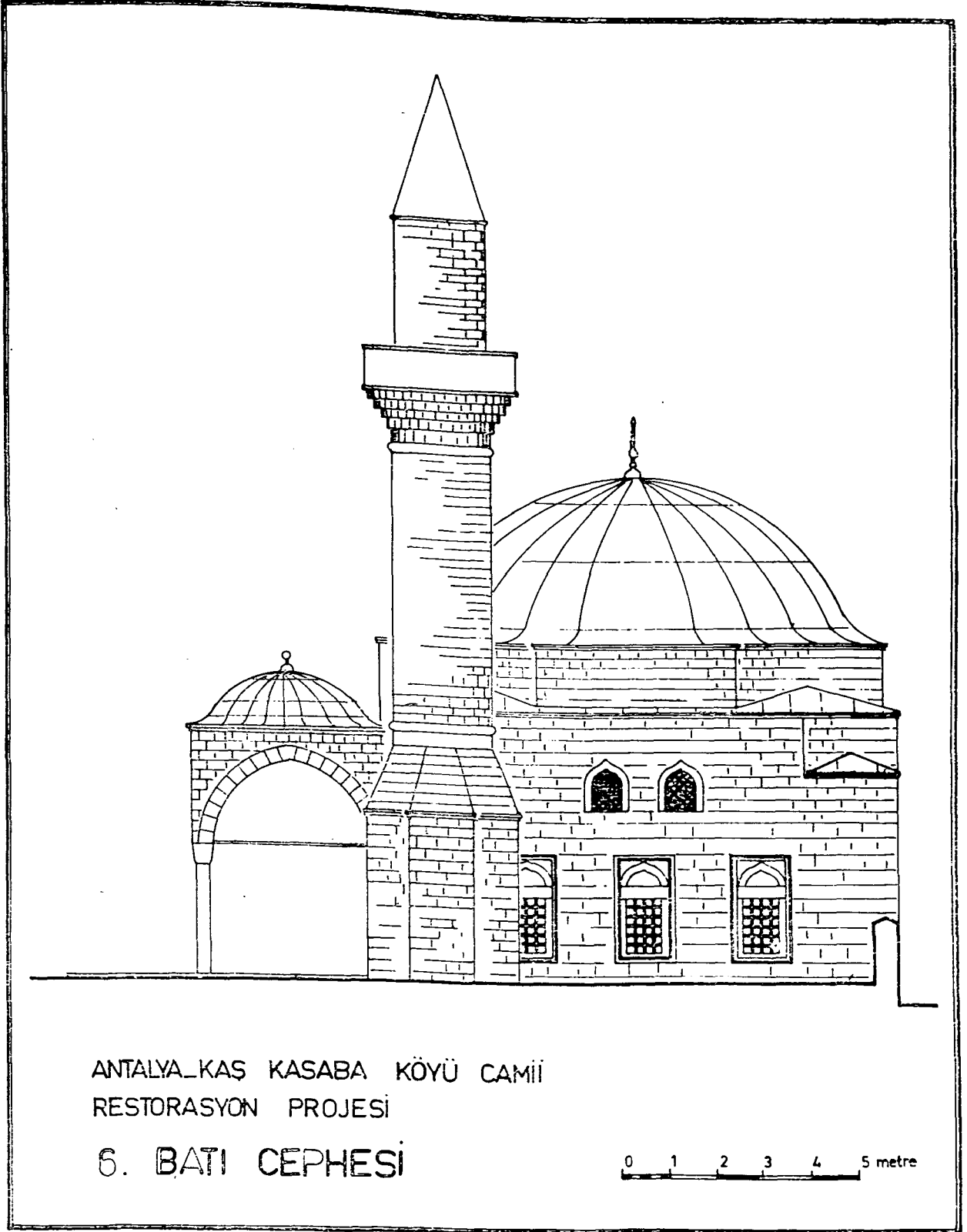

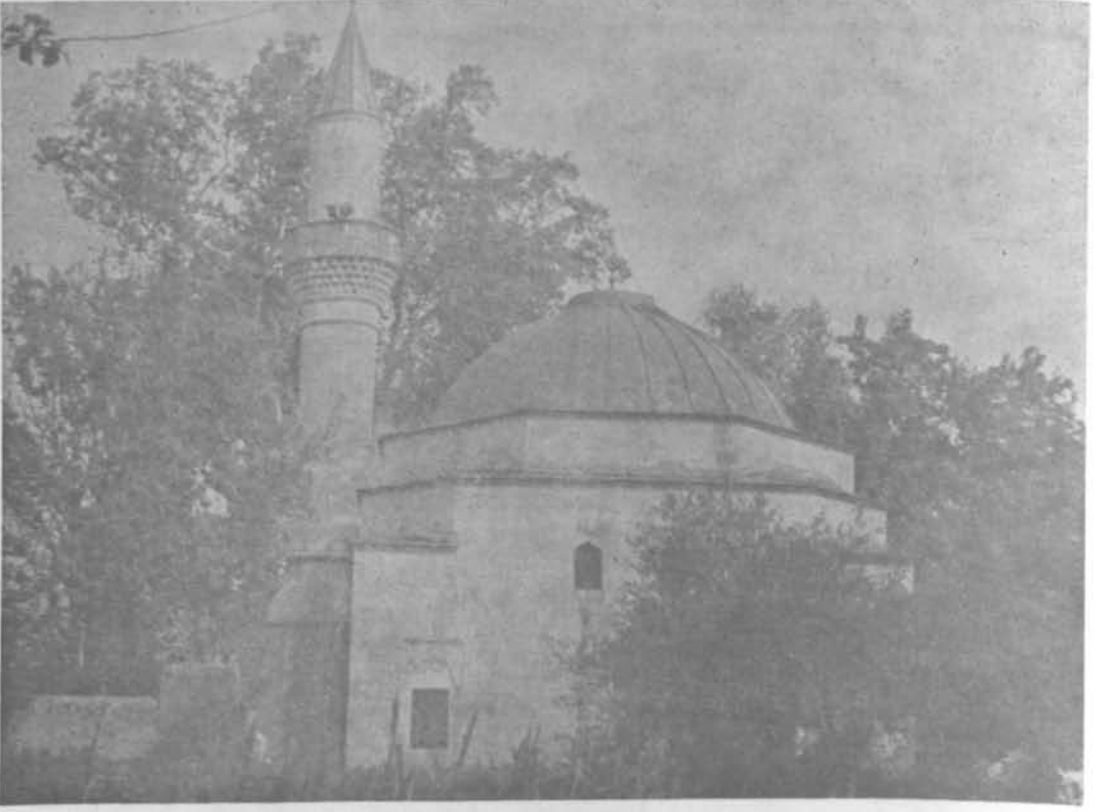
ANTALYA - KAŞ KASABA KÖYÜ CAMII
RESTORASYON PROJESİ

5 . KUZEY CEPHE

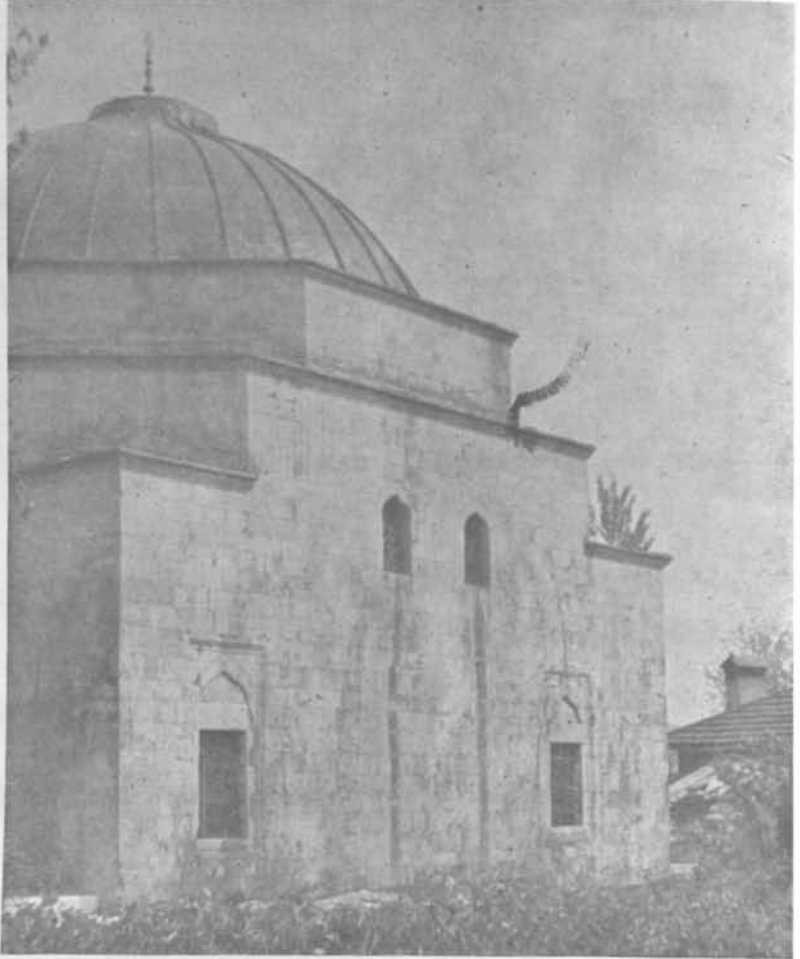
0 1 2 3 4 5 metre

Resim : 18 Antalya Kaş Kasaba Köyü Camii, güney görünüş (Restorasyon sonrası)

Resim : 19
Antalya
Kaş
Kasaba
Köyü
Camii,
güney
görünüş
(Restorasyon
sonrası)

**UŞAK'DA BİR
KÖPRÜ KİTABESİ
ÇANLI KÖPRÜ
(H. 653 - M. 1255)**

Orhan DENGİZ*

التسلطاني
بنا هذه عمارة أمير سياه سيار
شجاع الدين قزل بن نجبه (?) ادام الله سموه
... جماد الاول سنة ثلثة وخمسين وستمائه

Okunuşu :

Essultani

Bena hazihi imara Emir Sipah Salar Şüca'eddin Kızıl bin Nuhbe (?) edamallahu sümuvvehu cemaziye-lülâ sene selâsetin ve hamsine ve sit-temie.

Türkçe manası :

Bu imareti, H. 653 (M. 1255) yılında Nuhbe (?) oğlu Emir Sipah-Salar Şücaeddin Kızıl yapmıştır. Allah onun yüceliğini daim kılsın.

«Çanlı Köprü» Uşak - Denizli il yolu üzerinde ve Uşak'dan 5 km. uzaklıkta Banaz Çayı'nın bir kolu olan «Dokuzsele» deresi üstünde bulunmaktadır. Resim : 1 Köprü; tek gözlü olup, boyu 8, eni 3, yüksekliği 5 metre, sivri kemerli ve taşdan yapılmıştır (1). Köprü'nün güneye bakan tarafına, resimde görüldüğü şekilde bir kitabe yerleştirilmiştir. Kitâbenin yazısı Selçuklu devri yazısıdır. Yazı bozuk ve girift olduğu için okunmada güçlük çekilmektedir.²

Çocukluğumda bu köprü'nün üzerinden çok geçtim. Elli yıl içindeki her geçişimde bu kitâbeyi gördüm ve merak ettim. 1939 yılında Üniversitede okuduğum sırada hocam Prof. Mükrimin Halil Yinanç'ın müsaadesiyle kitabeyi inceledim³. Bu kere, Türkler'in Batı Anadolu'ya

(*) Millî Eğitim Eski Bakanı

1) Cevdet Çulpan (Emekli General), Türk Taşköprüleri, Ortaçağ'dan Osmanlı devri sonuna kadar, TTK., Ankara 1975, s. 222.

2) Kitâbenin fotoğraftan okunması ve bazı hususların açıklanmasında, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Yayın Dairesi Başkan Yardımcısı Ahmet Hamdi Karabacak'ın büyük yardımları olmuştur.

3) Bu inceleme yazısının İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Şubesinin, eğer muhafaza ediliyorsa (Zeynep Hanım konağı bir yangın geçirmiş ve tamamen yanmıştı), kütüphanesinde olması lâzım.

Resim : 1 Uşak - Denizli Yolu üzerinde Çanlı Köprü

yerleşmeleri konusundaki merakım dolayısıyla kitâbeyi, daha geniş bir görüş içinde sunma arzusunda bulundum.

Kitabe E's-Sultânî (Al-Sultan) kelimesiyle başlıyor. Resim 2-3 Bu tarihlerde yazılmış Selçuklu kitabelerinde, bu kelimedden önce Sultan'ın adının yazılması âdet olduğu halde, bu kitâbede yazılmamış olması dikkati çekiyor. Kitâbeyi meydana getiren taşın, Sultan'ın adını ihtiva eden kısmının kırılmış olması ihtimali üzerinde de duruldu. Köprü üstünde ve resimde yapılan incelemede böyle bir kırılmanın olmadığı anlaşılmaktadır. Tesbit ettiğimize göre Konya'da da buna benzer, Sultan'ın adının yazılmadığı, E's-Sultânî ile başlayan bir kale kitabesi varmış. Bu konu ile ilgili diğer bir izah daha yapılabilir sanıyorum :

Kitâbedeki 1255 yılı, Sultanlardan İzzettin Keykâvus II (1246-1259 üç def'ada), Rükneddin Kılıçarslan IV (1248-1266 Üç def'ada), Alaeddin Keykubat II (Saltanata iştiraki bir isimden ibaret kal-

dı) nin bazan müşterek, bazan da yalnız başına Saltanat sürdükleri zamana rastlamaktadır. Müşterek Saltanatın devam ettiği 1249-1254 yılları içinde Hutbe ve Sikkelerde üç Sultanın adı birarada yazılıp zikredilmiş ise de, kitabelerde ekseriya Büyük Sultan sıfatıyla yalnız İzzettin Keykâvus II. nin adının yazıldığı da⁴ malûmdur. Böyle olmakla beraber köprü kitâbesini yazan veya yazdıran kimsenin bu Saltanat karışıklığında Sultanın adını yazmaktan imtina ettiği de hatıra gelebilir.

Kitâbenin birinci satırında «Bena hazihi imara» sözü vardır. Selçuk devri köprü kitâbelerinde «imara» yerine «cisir» veya «kantara» kelimesinin kullanıldığı biliniyor. Acaba daha önce bu kitabe bir binaya konu da sonradan oradan sökülüp getirilerek bu köprü üzerine mi yerleştirildi gibi bir soru da akla gelmektedir. Bu köprünün yakınında Selçuklulardan kalma bir eser veya eser bakiyesi

4) Osman Turan, İslâm Ansiklopedisi, İzzettin Keykâvus II. maddesi, Cilt VI. sahife 642

Resim : 2 Uşak - Çanlı Köprü Kitâbesi

mevcut değildir. 5 km. uzakta bulunan Uşak şehri içindeki bir binadan alınan bir kitâbenin oradan buraya nakledilmiş olduğunu düşünmek de mümkün olamıyor. Köprünün görünüşünden hiç tamir görmediği de anlaşılmaktadır. Bütün bu mülâhazalarla kitâbenin bu köprüye ait olduğunu kabul etmek gerekiyor.

Kitâbenin birinci ve ikinci satırındaki «Emir Sipah-Salar Şücaeddin bin Nuhbe⁵ yazısından köprünün «Nuhbe oğlu Emir Sipah-Salar Şücaeddin Kızıl» tarafından yaptırıldığı, kitâbe tarihinin de kitâbe sonundaki «sene selâsetün ve hamsine ve sittemie cümlesinden Hicri 653 (Milâdi 1255) olduğu anlaşılmaktadır. Tarihten önceki bölüm olan dua kısmında da bir kelime okunamadı.

1255 yılında buraya köprü yaptıran «Emir Sipah-Salar Şücaeddin Kızıl» kimdir? Kitâbeden Şücaeddin Kızıl'ın bir Selçuk Emiri bulunduğu ve askeri rütbesinin de Sipah-Salar - Ordu Başkumandanı olduğunu öğreniyoruz.⁶

1939 yılında kitâbenin fotoğrafını ve kurutma kâğıdı ile bizzat köprüde çıkardığım tıpkı baskıyı, Prof. Mükrimin Halil Yıncı'ya gösterdiğim zaman merhumun; «Bu tarihlerde Kızıl adında Ankara'da bir Emir vardı. Bu emir bir zaman Batı Anadolu'da Uç beyi olarak vazife görmüş olabilir.» dediğini hatırlıyorum. Bu hatırlama beni, 1255 tarihinden önce veya sonra Ankara'da bulunmuş «Kızıl» adındaki Emir veya Beyler'i araştırmaya sevketti. Bunlardan :

1. İzzettin Keykâvus 1. ile Alâeddin Keykubat 1.in 1211 yılındaki Saltanat mücadelesi sırasında, Keykubat Ankara kalesine sığınmış, Keykâvus da kaleyi muhasara etmişti. Bir yıl süren muhasaradan sonra Keykubat'ın «Hayatına ve şehir halkına dokunmamak ve malla-

5) Bu kelime «nuhbe» şeklinde okunabilirdi. Başka türlü de okunabilir sanıyorum.

6) M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. 3, S: 235. M. E. Basımevi, İstanbul 1971

rını müsadere etmemek şartıyla teslim olabileceği» haberini göndermesi üzerine Keykâvus, yanında bulunan Sayf Al-Din Ay - Aba, Husam Al-Din Çoban, Sayf Al-Din Kızıl gibi Büyük Emirler ile müşavereden sonra bu talebi kabul ederek ordusu ile şehre girdi»⁷ ifadesindeki Büyük Emir Seyfeddin Kızıl'dır.

2. «Alâeddin Keykubat I. in devri Selçuk Saltanatının en parlak safhalarındandır. Bu sırada Ankara bir hudut şehri değildi. Kızıl Bey'in Vali bulunduğu bu sırada Engürü suyu üzerinde bu güne kadar payidar olmuş bulunan Akköprü inşa edildi (H. 619, M. 1222)»⁸. ifadesindeki Vali Kızıl bey'dir.

3. Ankara'da Çubuk çayı - Engürü çayı üzerinde bulunan Akköprü ile ilgili diğer bir yazıda «Kitabe metninden; köprü'nün, zamanında Anadolu'da pek çok mimarî eser meydana getirilen Alaeddin Keykubat I. zamanında yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Köprü yapıldığı sırada Ankara Valisi Seyfeddin Kızıl bey idi»⁹. ifadesindeki Vali Seyfeddin Kızıl Bey'dir.

4. Kızıl Bey Camii (Mescidi) ile ilgili diğer bir yazıda: «Kızıl Bey Camii Ankara'da şimdiki Ziraat Bankası binasının bulunduğu yerde idi. Banisi Kızıl Bey, Anadolu Selçuk Ümerasından olup I. İzzettin Keykâvus'un Ümerasından bulunmuştu. Bu camii minberini Germiyanolu Yakup bin Alişir yaptırmıştır (H. 699, M. 1299)¹⁰ ifadesindeki Selçuk Ümerasından Kızıl Bey'dir.

Bu bilgiler sonunda şu neticeye ulaşmak mümkündür :

XIII. asrın ilk yarısında Anadolu Selçuklu Devleti'nin Büyük Emirlerinden Seyfeddin Kızıl Ankara'da Vali olarak bulunmuş, Sultan İzzettin Keykâvus I. in diğer büyük emirlerle olan müşaveresine iştirak etmiş, Alaeddin Keykubat I. zamanında da Vali bulunduğu sırada Çubuk çayı üzerindeki Akköprü yapılmıştır. Kızıl Bey Camii (mescid)'ini yaptıran da o tarihleri takip eden zamanda muhakkak

ki Vali Seyfeddin Kızıl idi⁽¹¹⁾. Uşak'ta Çanlı Köprü'yü yaptıran Şücaeddin Kızıl ile Seyfeddin Kızıl'ın isim ayrılığı dolayısıyla de bir münasebetinin bulunmadığı aşikârdır. Öyle ise Çanlı Köprü kitâbesindeki Emir Sipah Salar Şücaeddin Kızıl, Selçuklu Devletinin XIII. asır ortalarında yaşamış değerli bir emiri ve bir Uç kumandanıdır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Köse- dağ mağlubiyetinden sonra (1243), doğudan devamlı gelen Moğol tazyiki ve hakimiyeti karşısında hem Devlet hem de Beyler olarak Batıya doğru kaymağa ve oralarda yerleşmeğe başladığı sırada Sultanların, Muhakkak kuvvetli bir zat olan Şücaeddin Kızıl gibi değerli bir Emiri Uç beyi olarak ve ordu kumandanı, vazife ve rütbesi ile Batı Anadolu'ya, Uşak civarına göndermiş oldukları anlaşılmaktadır. Emir Sipah Salar Şücaeddin Kızıl, muhakkak ki Selçuklu Devleti'nin Batı'da yerleşmesinin bir ifadesi olarak Çanlı köprüyü inşa etmek imkânını da bulmuştur.

Bu köprü, yapılmasını takip eden yıllarda Germiyanogullarının, Uşak'tan itibaren Sivaslı, Çivril, Işıkli, Denizli... taraflarına vaki istilâ yolu üzerinde bulunması dolayısıyla de ehemmiyet kazanmıştır. Bugün tesbit ettiğimiz asıl ehemmiyeti de, bu kitâbeli köprüden başka, Uşak'ın daha batısında, Anadolu Selçuklu Devleti zamanında bu tarihten önce yapılmış, tarihi belli bir eserin, herhangi bir yerde mevcut olmayışıdır.

7) Osman Turan, İslâm Ansiklopedisi, Keykâvus, I. maddesi, Cilt VI. sahife 634

8) Besim Darkot, İslâm Ansiklopedisi, Ankara maddesi, Cilt I. sahife 442

9) Muzaffer Erdoğan, tarihî köprülerimizden Akköprü, Karayolları Bülteni, 1963, sayı 150, sahife 28.

10) Uzunçarşılıoğlu İsmail Hakkı, Kütahya şehri, İst. 1932, sayfa 71. Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri, Germiyanogulları bölümü, Ankara 1969, II. baskı.

11) Her ne kadar Camii minberinin 1299 yılında Germiyan oğlu Yakup Bey tarafından konulduğu kaydı mevcut ise de o zaman, yapılan camii veya mescidlerde Cuma ve Bayram nazamı kılınma müsaadesi alınıncaya kadar minberin yapılmadığı gözönüne alınırsa camii'nin 1299'dan çok önce ve muhakkak ki XIII. asrın ortalarında o tarihlerde Ankara'da vali olarak bulunan Seyfeddin Kızıl tarafından yaptırılmış olması ihtimali çok kuvvetlidir.

Resim : 3 Uşak - Çanlı Köprü Kitâbesi

Mahmut ÇAYIRDAĞ

**KAYSERİ'DE
KITABELERİNDEN
XV. VE XVI.
YÜZYILLARDA
YAPILDIĞI
ANLAŞILAN
İLK OSMANLI
YAPILARI**

Mehmet ÇAYIRDAĞ

GİRİŞ:

Merhum üstad Halil Edhem'in, Tarih-i Osmanî Encümeni külliyyatından olan «Kayseriye Şehri Mebani-i İslamiye ve Kitabeleri» isimli kıymetli eserleriyle, Kayseri'nin XIV. yüzyıl sonuna kadar olan Türk-İslam tarihini, bu devirde Şehirde yapılmış binalar ve kitabeleri ile ele alarak tetkikinden sonra, bu konuda, binaları, daha ziyade mimari ve sanat yönleri ile inceleyip büyük eserler veren Albert Gabriel, «Monuments Turcs D'Anatolie» serisinin ikinci kitabı olan «Kayseri - Niğde» kısmında, Kayseri'nin XV ve XVI. yüzyıllara ait bazı binalarını kitabeleriyle yayınlamıştır. Bunlardan başka son zamanlarda sanat ve mimari konularında yayınlanan bazı kitap ve makalelerde Halil Edhem'in ele aldığı devre veya sonraki devirlere ait bazı binaların sanat, mimari ve tarihi yönleri üzerinde durulmuştur¹. Biz burada, «Kayseriye Şehri»ne, bir bakıma şerh olmak üzere, XV ve XVI. yüzyıllarda Kayseri'de yapılmış binaların şimdiye kadar neşredilmemiş veya neşredildiği halde asıllarında bazı değişiklikler gördüğümüz kitabelerini, bu devrin tesbit edebildiğimiz tarihçesini² ve bahis

1) Mahmud Akok - Tahsin Özgüç, Kayseri'de Dört Mezar Anıtı, Türk Etnoğrafya Dergisi, S. XII - 1969, s. 17 - 52; Üç Selçuklu Abidesi, Belleten, S. 86, s. 251 - 260; Alayhan, Öresün Han Hızırılıyas Köşkü, Belleten, S. 81 s. 139 - 148; Kayseri'de Tuzhısarı Sultanhamı Köşk Medrese ve Alaca Mescid, Türk Arkeoloji Dergisi, S. XVII - 2, 1968; Mahmud Akok, Kayseri Şehri Tarihi İç Kalesi, Türk Arkeoloji Dergisi, S. XXIII - 2, s. 5 - 38; Aptullah Kuran, Anadolu Medreseleri, Ank. 1969; Metin Sözen, Anadolu Medreseleri, İst. 1972; Oktay Aslanapa, Türk Sanatı, İst. 1973, K. Erdmann, Das Anatolische Karavansaray Des 13. J. H., Teill. Berlin 1962; Mahmud Akok, Kayseri'de Huand Mimarî Külliyesi, Türk Arkeoloji Dergisi, S. XVI - 1 - 1, s. 5, 12; Haluk Karamağralı, Kayseri'de Huand Camii Restitüsyonu, İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXI, s. 199 vd.; Erol Yurdakul, Son Buluntulara göre Kayseri'de Hunat Hamamı, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, S. II, s. 141 - 151; Gönül Öney, Hacı Kılıç Camii ve Medresesi, Belleten, C. XXX, S. 119, s. 377 vd. Bu konuda daha geniş bir bibliyografya tesbit edilebilir.

2) Kayseri'nin XV ve XVI. yüzyıllara ait geniş tarihî, Başbakanlık ve Vakıflar arşivleri, H. 895 yılından itibaren mevcut olan şehrin şer'î mahkeme sicilleri ve diğer kaynaklar araştırılarak meydana getirilebilir. Bu konuda çalışmalarımız bulunmaktadır.

konusu binaların mimarî durumlarını vermeye çalışacağız.

Bu asırlarda Kayseri'de yapılmış binaların bir kısmı, tamamen veya az şekilde değişikliğe uğramış olmakla beraber halen mevcut, bir kısmı tamamen ortadan kalkarak kitabeleri Kayseri Müzesi deposunda bulunmakta, bazısının kitabesi yok fakat vakfiyelerden bu devirde yapıldığı anlaşılmalta, nihayet bir kısmının da ne kitabesi, ne de binası kalmamış, ancak kayıtlardan bu devirde yapıldığı anlaşılmalta.

Kayseride genellikle birçok siyasi karışıklıkların meydana geldiği ve küçük beylerin idarede olduğu bu devirde büyük ve yüzyıllar boyu değiştirilmeden veya büyük tamirler görmeyecek, kalıcı binalar yapılamamıştır. Osmanlı devrinde Kayseri, Selçuklular zamanındaki önemini kaybetmiştir.

TARİHÇE :

Sırasıyla Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlılar, Eretna ve Kadı Burhaneddin Beyliği idareleri altında bulunan Kayseri Şehri, Kadı Burhaneddin Ahmed'in, emirlerinden Kara Yülük Osman tarafından öldürülmesi ve Beyliğin başşehri Sivas ileri gelenlerinin isteği üzerine Sivas'la birlikte, H. 800, M. 1398 yılında ilk defa Osmanlılar'a, Yıldırım Bayezid'e geçmiştir³. Bu tarihten dört yıl sonra, Yıldırım'la Ankara'da karşılaşacak olan Timur Sivas üzerinden gelerek Kayseri'ye girmiş⁴, Ankara Muharebesinde Yıldırım Bayezid'i mağlub ve esir ettikten sonra Bursa'ya gelerek burada Osmanlıların esiri olan Karamanoğlu II. Mehmed'i kurtarmış ve ona Kayseri dahil olmak üzere Karaman Beyliğini geri vermiştir⁵. Karamanoğlu II. Mehmed de, Ankara savaşından sonra Anadolu'da yeniden kurulan diğer beylikler gibi kendisine ait bazı şehirlerde bu arada Kayseri'de, tâbi olduğunu göstermek üzere Timur adına paralar kestirmiştir. Kayseri Müzesinde bulunan, tarihsiz ve gümüşten mamul olan bu paralar ortalama 1,7 gr. ağırlığında ve 21 mm çapında olup yüzünde :

السلطان
الاعظم تورخان
برلغندین
محمد بن
الادین خلد ملک
ضرب قیصریه
ابوبکر عمر عثمان علی

arkasında :
ortada :
etrafında :

yazılıdır⁶. Tercümesi, yüzü : Büyük Sultan Timur Han yarlığından, arkası; ortada : Alâddin'in oğlu Mehmed, mülkü devamlı olsun, Kayseriye'de basıldı, etrafında : Dört Halife'nin isimleri, Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali.

Kayseri'nin bu ilk Karamanoğlu hakiyetinde ne kadar kaldığı belli değildir. Kayseri İç Kalesi Doğu İkinci kapı iç tarafı üzerinde 50 X 50 cm. ebadında, ortasında yazılarının bir kısmı silinmiş, arapça, üç satırlık, şimdiye kadar neşredilmemiş ve Kale ile ilgili neşriyatta üzerinde durulmamış olan bir mermer kitabe bulunmaktadır. Kitabede,

برسم الامير الكبير الحسامي حسن بن
ناصر الدين محمد ابن دلغادر باشارة
حمدة المد منه اربع عشر ثمانمائة

yazılıdır. Tercümesi : Dulkadıroğlu Nasreddin Mehmed'in oğlu, Büyük Emir Hüsamî Hasan tarafından sekizyüz on dört senesinde yapıldı. Kitabenin silik ve okunamayan (bilhassa tahrip edilmiş gibi görünen) bir kaç kelimesi bulunmaktadır. Bu mühim vesikadan anlaşıldığına göre

3) Yaşar Yücel, Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti, Ankara 1970, s. 161, N. 347; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1961, C. I, s. 160; İslâm Ansiklopedisi, Kayseri maddesi.

4) Uzunçarşılı, a. e., C. I, s. 165; İsmail Hamî Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İst. 1961, C. I, s. 129.

5) Uzunçarşılı, a. e., C. I, s. 169; Danişmend, a. e., C. I, s. 137.

6) Kayseri Müzesi No : 1136, 1139, 1142, 1147, 1148, 1635, 1637, 1651, 1652, 6420/3, 72/68 - 30.

H. 814, M. 1411 yılında Kayseri Karamanoğullarından, merkezleri Maraş ve Elbistan'da bulunan Dulkadıroğullarına, ilk defa geçmiş ve Kaleyi, Dulkadıroğlu Nasreddin Mehmed'in oğlu Hasan Bey tamir ettirmiştir. Dulkadıroğlu Hasan Beyin, ismi, bir defaya mahsus olmak üzere, Osmanlılara tâbi Amasya Beyi Yörgüç Paşanın H. 830, M. 1426 yılında, Amasya ve Tokat civarında eşkiyalıkta bulunan Kızıl Koca Oğulları isimli Dulkadırlı Türkmen boyunun⁷ ileri gelenlerini tenkili sırasında geçmekte ve kaynaklarda Hasan Beyin bu Kızıl Kocalılarla münasebette bulunduğu ve onları desteklediği kaydedilmektedir⁸. Bu tarihte Dulkadır Beyliğinin başında Nasreddin Mehmet Bey bulunuyordu. Kayseri'nin Karamanoğulları tarafından fethi üzerine, şehir herhalde bu fethi gerçekleştiren Hasan Bey'e babası tarafından verilmiş olmalıdır. Böylece bu kitabeden, yine şimdiye kadar meçhul olan Dulkadıroğlu Hasan Beyin, Nasreddin Mehmed Beyin oğlu, Nasreddin Mehmed Beyin de bilinen evlâdından başka Hasan Bey isimli bir oğlu daha olduğu anlaşılmakta, ayrıca kitabe Dulkadıroğullarının en eski tarihli vesikalari olmaktadır.

Kitabede aile ismi **ولغادر** (Dulgadır) olarak yazılmıştır.

Kayseri İç Kalesinin güney kapısının (Arslanlı Kapı) batısında, güney mazgalın dış yüzünde 75 X 60 cm ebadında arapça, dört satırlık, satırların sonlarından bir kısmı kırılarak kayboymuş mermer bir kitabe daha vardır ki, bu kitabenin kendisine göre bir tercümesini Albert Gabriel vermiştir⁹. Kitabede Gabriel'in tercümesi ile bazı farklılıklar görülmektedir. Asıl metin :

المستولى الأتراك الصالحون علوم مدينة قيصريه وبمهد الناس ...
فوتخريب الكعبة الشريفة فخرج الأمير كبير الشيخ جلي بن داود ...
والكاظمين القبط والعافين عن الناس فعمروها بأيد ...
خرداده ملك وكان ال... لو في سج تبر بن عز شيخ جلي...

Tercümesi : Dalalette bulunan Türkler, Kâbe'nin tahribi gibi Kayseri Kalesini ve

halkını istila ettiler. Davud'un oğlu Büyüyük Emir Şeyh Çelebi çıktı. «İnsanların hatalarını affeden ve kinini susturan» (Kur'an III - 134), zamanında tamir oldu, Allah mülkünü devamlı eylesin . . . aziz Şeyh Çelebi'nin oğlu Demir . . .¹⁰. Bu ifadelerden Kalenin, işgalci diye vasıflandırılanlardan, Davud'un oğlu Şeyh Çelebi tarafından geri alındığı ve tamir edildiği, bu mücadele sırasında Şeyh Çelebi'nin oğlu Demir'in de hizmet gördüğü anlaşılmaktadır. Kale'nin Şeyh Çelebi tarafından hangi tarihte ve kimin adına ele geçirildiği (Karamanoğlu Mehmed Bey olmalıdır) kitabenin kırılan kısmı ile beraber kaybolmuştur. Aşağıda, Mısır Memluklu kuvvetleri ile Dulkadırlıların, H. 822 yılında Kayseri Kalesini Karamanoğullarının elinden aldıklarını ve Kalenin Karamanoğullarına ait valisi Şeyh Çelebi'nin kaçmış olduğu görülecektir. Kitabede dalalet içinde buldukları ileri sürülen Türklerden kasıt Dulkadıroğullarıdır. Karamanoğulları da bir Türk boyu olduğu halde Şeyh Çelebi veya kitabeyi yazdıran onun adamları Dulkadıroğullarını böyle anmışlardır.

Yukarıda bahsi geçen Dulkadıroğlu Hasan Bey'e ait kitabeden Kalenin 814 yılında Dulkadıroğulları elinde olduğunu görmüştük. 822 yılında Şeyh Çelebi'den tekrar Dulkadıroğullarının aldığı tarihçe sabit olduğuna göre 814 ten sonra Şeyh Çelebi ve Karaman kuvvetlerinin Dulkadıroğullarından kaleyi geri aldığı ve tamir ettirerek yukardaki ikinci kitabeyi yazdırmış oldukları anlaşılmaktadır. Bu kitabenin 822 yılında kaleyi tekrar ele

7) Faruk Sümer, Bozok tarihine dair araştırmalar, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı, A. Ö. D. T. C. F. 1974, s. 313, 314.

8) Aşık Paşaoğlu Tarihi, Yayınlayan Nihal Atsız, İst. 1973, s. 120; Hoca Sadeddin Efendi, Tac'üt-tevarih, yayınlayan İsmet Parmaksızoğlu, İst. 1974, C. II, s. 157.

9) Albert Gabriel, Kayseri Türk Anıtları, Çev. A. A. Tütenk, s. 34, N. 7.

10) Yakın yıllarda Kalenin son tamiri sırasında iççiler kitabeyi buradan düşürerek tekrar birkaç parçaya ayrılmasına sebep olmuşlardır. Parçalar onarımdan sonra birleştirilip yerine konmuş ise de son satırdan sonra birkaç harf okunamaz hale gelmiştir. Karamanoğlu Davud Beyin Kayseri'ye hakim olduğuna dair Sikarî Tarihinde malumat bulunmaktadır. Şika'î - Karamanoğulları Tarihi, Terc. Mesud Koman, Konya 1948, S. 100, 155, 178, 189.

geçiren Dulkadıroğulları tarafından atılıp kırıldığı, fakat sonra, yine aşağıda görüleceği üzere Kale Karamanlılara üçüncü defa geçince bulunan kısmı bugünkü yerine yerleştirdikleri muhtemeldir.

Karamanoğlu Mehmed Bey Timur'un Anadolu'da bulunduğu sırada zaptettiği Tarsus'un, Mısır Memluklu Sultanlığı namına Ramazanoğlu Ahmed Bey tarafından geri alınması üzerine, önce yalnız, bilahire bu bey ile anlaşarak müştereken Tarsus'a sahip olmuşlardır. Bunun üzerine Memluk Sultanı Melik Müeyyed Şeyh H. 822, M. 1419 yılında Anadolu'ya oğlu İbrahim kumandasında büyük bir kuvvet göndererek Karamanlılara ait Kayseri Kalesini, Şehrin beyi olan Şeyh Çelebi'nin kaçması üzerine fethetti ve bu sırada kendilerine tâbi olan Dulkadıroğlu Nasıreddin Mehmed Bey'e verdi¹¹. Mehmed Bey'in de Sultan namına Kayseri Kalesi kapılarından birine bir kitabe koydurduğu Aynı Tarihinde belirtiliyor ise de bahis mevzuu kitabe bugün mevcut değildir¹².

Bu hadiseden sonra Karamanoğlu Mehmed Bey ve Ramazanoğlu İbrahim Bey Kayseri'yi tekrar ele geçirmek istedilerse de, Kayseri civarında Dulkadıroğlu Nasıreddin Mehmed Beyle yaptıkları muharebede hezimete uğradılar. Mehmed Bey esir düşerek Dulkadıroğlu tarafından Kahire'ye gönderildi¹³.

Nasıreddin Mehmed Bey H. 835, M. 1432 yılında Kayseri'de Hatuniye Medresesi ismi ile anılan, klasik tipte açık avlulu, tek katlı ve tek eyvanlı bir medrese inşa ettirmiştir¹⁴. Bu gün Kayseri'nin Câmî-i Kebîr Mahallesi'nde bulunan, mülkiyeti özel şahıslara geçmiş ve çok harap durumda olan bu medresenin 3 X 0,37 m ebadında, mermer, iki satırlık Arapça kitabesinde :

عمر بنی هذه المدرسة الشرفیة الامیر الکبیر صاحب الخیرات
والحسنات ملک الملوک العرب والجم سلطاً (ن الا) مرء
فی العالم ناصر الدین والدين (محمد بن) المؤجر خلیل بن الامیر
خلد الله تعالى ايام دولته وضع الله المسلمين بطول بقائه للعالم...
و... المستغنين بتحصيل طلبا... بر الله منه بفضلہ و احسانہ
... شوال المعظم سنة خمس وثلاثين وثمانمائة هجرية .

yazılıdır. Kitabeyi neşreden Halil Edhem Bey, kendisinin bizzat görmediğini, suretini Kayserili Ahmed Nazif Efendi'den almış olduğunu ve okunuşunda bazı şüpheli cihetler bulunduğunu belirtmektedir¹⁵. Eski uzun bir mermer sütun boylu boyunca ortasına kadar işlenip uzun bir levha yapılarak üzerine yazılmış olan kitabe, bulunduğu Medrese taç kapısının harabe haline gelmesi üzerine düşerek beş parçaya ayrılmış ve bu parçalar Kayseri Müzesine nakledilmiştir. Kitabeyi Müze deposunda inceleyerek yaptığımız karşılaştırmada, daha önce doğru olarak neşredilmiş olduğu, yalnız (المدرسة) kelimesinden sonra (الشرف) ve tarih kısmından sonra, en sonda هجرية

kelimesinin bulunduğu, metin arasında bir iki yerde basit harf eksiklerinin olduğu görülmüştür. Ancak kitabede Nasıreddin Mehmed Bey'in dedesinin ismi olarak yazılan ve Halil Edhem tarafından hatalı olduğu belirtilen kısım son düşme esnasında maalesef tamamen kırılıp kaybolmuş olduğundan bu kısmı tesbit etmek mümkün olamamıştır. Kitabede bu şekilde kırılma sebebi ile kaybolan bazı isim ve harfler de bulunmaktadır. Kitabeyi aşağı yukarı aynı şekilde Arifi Paşa da, Dulkadıroğulları makalesinde neşretmiştir¹⁶.

Karamanoğlu Mehmed Bey'in, H. 826, M. 1423 yılında vukû bulan ölümünden sonra, Karaman Beyliğine geçen oğlu İbrahim Bey, evvelce Karamanoğullarına ait iken, Memluklular tarafından Dulkadıroğulları

11) Arifi, Elbistan ve Maraş'ta Zülkadır (Dulkadır) Oğulları Hükümeti, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 1331, s. 373; Halil Edhem, Kayseriye Şehri, İst. 1334, s. 126; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, Ankara 1969, s. 19, 171; İ. A. Dulkadırlılar maddesi: C. III, s. 659.

12) Arifi, a. e., sene 1331, s. 373, N. 2.

13) Arifi, a. y., s. 374; Halil Edhem, a. e., s. 126 - 127; İ. A. Karamanlılar maddesi, C. 6, s. 324.

14) Halil Edhem, a. e., s. 124; Albert Gabriel, a. e., s. 80; Metin Sözen, Anadolu Medreseleri, İst. 1972, C. II, s. 149; Oktay Aslanapa, Türk Sanatı, İst. 1973, C. II, s. 236.

15) 1914 yılında vefat eden Ahmed Nazif Efendi'nin «Mir'at-ı Kayseriye» Kayseri tarihi ve abidelerine ait iki ciltlik eseri halen yazma olarak torunlarında bulunmakta olup basılmamıştır.

16) Arifi, a. e., sene 1332, s. 93, 94.

oğullarına verilen Kayseri'yi, Memluklulara vermekte olduğu yıllık on bin altın vergiyi ileri sürerek Memluklu Sultanı Barsbay'dan geri istemişti. Bu sırada Memlûklulara tâbi Dulkadirli ailesinden Hamza Bey üzerine yine Dulkadirli Nasıreddin Mehmed Beyin oğlu Feyyaz yürüyerek Maraş'ı almış, fakat Memluklular buraya kuvvet sevk ederek Maraş'ı Hamza'ya iade edip Feyyaz'ı yakalatarak Kahire'ye götürmüşler ayrıca Karamanoğlu İbrahim Beyin arzusu istikametinde Kayseri'ye asker sevk etmişlerdi ki, Dulkadroğlu Nasıreddin Mehmed Beyin zevcesi ve Kahire'de esir Feyyaz'ın annesi Mısır Hatun, H. 838, M. 1435 senesinde Kahire'ye giderek Kayseri Kalesi'nin anahtarlarını Sultan Barsbay'a takdim etmiş, bu şekilde metbûluklarını kabul ederek Feyyaz'ın affını istemiştir. Bunun üzerine Sultan kararını değiştirerek, Maraş'ı Feyyaz'a verdiği gibi Kayseri Valiliğine de Nasıreddin Mehmed Bey'in diğer oğlu Süleyman Bey'i tayin etmişti. Karamanoğlu İbrahim Bey'e de, Kayseri'nin Dulkadroğullarına verilmesinin çok zaman olmadığını ileri sürerek red cevabı vermişti. Bunun üzerine, bu sırada Osmanlı taraftarı olan İbrahim Bey Kayseri'ye yürüyerek 1435 Nisanında burasını zaptetti. Bu hadise Osmanlılarla Memlûkluların arasını açmıştır.

Memluklularla, bir fidye anlaşmazlığı yüzünden arası açılan Dulkadroğlu Mehmed Bey, Kayseri'nin Karamanoğlundan alınıp kendilerine verilmesi için yardım istemek üzere oğlu Süleyman Beyi, H. 840, M. 1436 yılında Osmanlılara, II. Murad'a gönderdi. II. Murad da, Kayseri'den sonra, Osmanlı arazisi olan Amasya'yı da muhasaraya kalkışan Karamanoğlu İbrahim Bey üzerine, kuvvet vererek Süleyman Beyi sevketti ve bu kuvvete Tokat Sancak Beyini de kattı. Bu suretle, 1436 yılında Kayseri'nin Karamanlılardan alınarak Dulkadirli'lara verildiği belirtiliyor ise de¹⁷, Süleyman Bey'ni, Kayseri'yi muhasara altına aldığı, fakat H. 841, M. 1437 yılında, Karamanoğullarını destekliyen Mısır kuvvetlerinin gelmesi üzerine muhasarayı kaldırdığına dair ka-

yıtlar da bulunmaktadır ki¹⁸, aşağıda üzerinde durulacağı vechile bizce de bu durum daha gerçek gibidir.

İbrahim Bey, II. Murad'ın Karaman'ı istila etmesi üzerine 1437 yılında bir anlaşma yaparak Osmanlılarla dost geçinmeğe başladı. II. Murad'ın vefatı ve II. Mehmed'in (Fatih) Osmanlı tahtına çıkması üzerine yeniden ümidlere kapılıp Osmanlılara tecavüzlere kalkıştı ise de, Fatih tarafından Karaman üzerine yapılan yeni bir sefer üzerine yeniden sulh istemek zorunda kalmıştır (1451). Bu tarihler arasında Kayseri'nin devamlı olarak Karamanoğlu hakimiyeti altında olduğu anlaşılmaktadır.

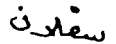
1463 yılında İbrahim Bey vefat edince çocukları arasında taht kavgası başlamış, bunlardan Pir Ahmed ve İshak Beyler Osmanlılara, Fatih'e müracaatla her biri ayrı, ayrı yardım istemişlerdir. Fatih, İbrahim Beyin zevcelerinden olan halasından doğma Pir Ahmed'e yardım'a karar verdi. Bunun üzerine İshak da Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a müracaat ederek H. 868 yılında onun, bu sırada Dulkadroğlu Melik Arslan'ın ele geçirmiş olduğu, Kayseri dahil Karaman'ı istilâ etmesine sebep oldu ve Beyliği ondan teslim aldı. Pir Ahmed de Fatih'in yardımına karşılık olmak üzere bir kısım Karaman Şehirlerini Osmanlılara bırakmayı kabul etti, ki bu şehir ve kaleler arasında Kayseri Şehri ve Seykalan Hisarı da bulunuyordu. Fatih buralara kendi askerlerini koydu ve böylece şehir ve kale Osmanlılara geçmiş oldu (H. 869, M. 1464)¹⁹. Pir Ahmet de Karaman Beyi olmuş oldu.

17) Arifi, a. e., sene 1331, s. 373; Halil Edhem, a. e., s. 167, 168; Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 24; İ. A. Dulkadroğulları maddesi.

18) Halil Edhem, a. e., s. 168.

Adnan Sadık Erzi, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi hakkında araştırmalar, Belleten, S. 70, S. 214 - 216.

19) Aşık Paşaoğlu Tarihi, s. 189; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, s. 89. Aşıkpaşaoğlu Tarihinde yeni harflerle «Seykalan Hisarı», Uzunçarşılı tarafından «Sıktan

Hisarı» olarak yazılan bu kale Kay-

seri şehrinin 7 km. batısında bulunan Yılanlı Dağın güneyinde bugün de kalıntıları olan ve halk tarafından «Seykalan» veya «Sikalın» Kalesi diye bilinen kaledir.

Pir Ahmed, H. 870, M. 1465 yılında Kayseri Kalesini tamir ettirdiğine dair, Kayseri İç Kalesi Güney ikinci kapısı üzerinde bulunan farsça, iki satır, sekiz mısralık mermer kitabesinde Fatih'in bendesi olduğunu ifade etmektedir²⁰. Kitabesinin metni şöyledir :

چون نظر کرد رومرا شهزاد قلعه قیصریه کنت آباد
نام وی خان محمد آمده ست باد بیت ستاد و دشمن بنیاد
بنده او بدست پیر احمد شد تمام این اساس این بنیاد
که ز من هجرت بی پرس هشتصد سال بود با حفتاد

Tercümesi : Rum (Anadolu) hükümdarının nazar kılması üzerine / Kayseri Kalesi mamur oldu/O Han'ın namı Mehmed'dir / Saaded evli Bağdad olsun / Onun bendesi Pir Ahmed'in eliyle / Bu bina tamamlandı / Eğer Hicrî tarihini bana sorarsan / Sekizyüz yetmiş senesidir.

Yine Kayseri Kalesi'nin doğu iç kapısı üzerinde arapça, tek satır, girift bir istifle yazılmış kitabeyi doğru olarak Ekrem Hakkı Ayverdi neşretmiştir²¹. Kitabede :

تجربتی بحسب العزیز هذ القلعه المبارک وهو محمد بن مرزبان

yazılıdır. Tercümesi; «bu mübarek kale yapısı Murad Han'ın oğlu Mehmed'in şerefine süslendi» olmaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih'in şerefine kaleyi güzelleştirenin ismi kitabede yazılı değil ise de bu şahsın, diğer kitabeden anlaşılacağı üzere Pir Ahmed olması gerektiğini belirtmektedir. Ancak kitabede Pir Ahmed'in adı geçmediği, diğer kitabe gibi farsça değil de arapça olduğu, yazısının Osmanlı sülüsüne benzerliği göz önüne alınırsa ve ayrıca Pir Ahmed'in birinci kitabedeki tarihten bir yıl sonra ah-dini bozup Osmanlılara karşı Uzun Hasan'a iltica ettiği düşünülürse, Uzun Hasan'a karşı kaleyi tahkim etmek isteyen Fatih'in emri ile, belki de Uzun Hasan'ın Tokat'tan sonra Kayseri'yi de yağmalaması üzerine, Kale, Osmanlı emirleri tarafından tamir edilip bu kitabe de yazdırılmış olabilir. Kale'nin tarihsiz Selçuklu kitabesinde Keykubad bin Keyhüsrev yazıldığı ve Anadolu Selçuklularında bu du-

rumda iki hükümdarın olduğu, fakat kitabesinin I. Alaaddin Keykubad'a ait olması lazım geldiği gibi²², bu tarihsiz kitabesinin de Fatih'ten başka, Osmanlılarda III. Murad'ın oğlu III. Mehmed'e ait olabileceği düşünülebilirse de, III. Mehmed devrinde Kayseri kalesinde herhangi bir onarım söz konusu olmadığından, kitabede ismi geçen hükümdarın II. Mehmed (Fatih) olduğu kesindir.

Yukarıda belirtildiği gibi Pir Ahmed Osmanlılara verdiği sözde durmadı ve dostluğu kısa sürdü. 871, M. 1466 yılında, bir yandan Uzun Hasan'dan yardım görerek ana-baba bir kardeşi Kasım'la mücadele ederken diğer yandan Osmanlılar'la arayı açtı. Bunun üzerine Fatih ve vezirleri, aynı tarihte Karaman İline girip başta Konya olmak üzere hemen bütün Karaman topraklarını fethettiler. Pir Ahmed kaçtı. Karaman Valiliğine Fatih'in oğlu Şehzade Mustafa tayin edildi. Böylece Kayseri artık Osmanlıların Karaman Eyaletine bağlı bir sancağı oluyordu.

Pir Ahmed ve kardeşi Kasım mücadeleyi bırakmıyarak tekrar Karaman Beyliğini ele geçirmek için Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'dan yardım istediler. Uzun Hasan'ın gönderdiği kuvvetler müdafaasız Tokat Şehrini yağma edip yaktıktan sonra, Kayseri'den başlayarak Hamid İli taraflarına kadar Osmanlı topraklarını istila ettiler (1472), fakat Şehzade Mustafa'nın kuvvetleri karşısında bozularak geri çekilmek zorunda kaldılar²³. Bu hadise Fatih'le Uzun Hasan arasında H. 878, M. 1473 yılında yapılan Otukbeli Savaşına sebep olmuş, Akkoyunlular, Osmanlılar karşısında büyük bir mağlubiyete uğramışlar, Karaman Oğul-

20) Halil Edhem, Karaman Oğulları hakkında vesalk-i mah-kûke, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 1328, s. 834; Kayseriye Şehri, s. 169; Kayseri Türk Anıtları, s. 34.

21) Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, İst. 1974, C. IV, s. 780; Gabriel bu kitabeyi yanlış olarak neşretmiştir, Kayseri Türk Anıtları, s. 34.

22) Kayseriye Şehri, s. 43.

23) Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, s. 87-94; Anadolu Beylikleri, s. 31-34.

ları da bir daha esaslı bir varlık göstere-memişlerdir. Fatih bu sefere çıkarken topladığı divanda, Gedik Ahmed Paşanın, Uzun Hasan'ın topraklarını yağma etmek üzere akıncılar gönderilmesini tavsiye etmesi, üzerine, Rumeli'deki meşhur akıncılar dan Mihal Oğlu Ali Bey'i Sivas Vilayetine, kardeşi İskender Beyi Kayseri Sancağına ve Bali Beyi de Subaşı olarak Niksar'a tayin etmişti²⁴. Akıncılar sefer esnasında görevlerini yapmışlardır.

1474 senesinde Develi - Karahisarı (Kayseri'nin bugünkü Yeşilhisar İlçesi) Osmanlıların Niğde Sancak Beyi tarafından zaptedilmek istenmiş, fakat Kale'nin beyi Atmaca Bey, o tarihte Karaman Valisi olan Şehzade Mustafa'ya bizzat Kaleyi teslim etmek istediğinden ağır hasta bulunan Sultan Mustafa, Kaleye kadar gelerek burasını teslim almıştır²⁵.

Karaman Beyliği ortadan kaldırılıp, burası Kayseri de dahil olmak üzere Osmanlıların bir eyaleti olduktan sonra, önce H. 881, M. 1476 yılında, sonra 906, M. 1500 yılında, «Vilayet-i Karaman ve Livay-ı Kayseriye ve İç İl» olarak tahrir tabi tutuldu. İkinci tahrir hatalı ve halkın menfaatlerine zarar verici olarak hazırlanmış olduğundan tekrar bazı memnuniyetsizliklere ve Karaman Oğullarının bundan istifade ederek faaliyete geçmelerine sebep olmuştur²⁶. Bu tahrir hakkında aşağıda malumat verilecektir.

Maraş, Elbistan, Antep, Antakya, Harput, Kayseri, Bozok (Yozgat), Kırşehir havalisinde, bu tarihlerde beylikleri devam eden Dulkadıroğullarına gelince; H. 846, M. 1442 yılında ölen Nasıreddin Mehmed Beyden sonra yerine oğlu Süleyman Bey geçmiştir. Süleyman Bey, kızı Sitti Hatun'u, daha şehzade iken Fatih'e vermişti. Bu beyin, babası hayatta iken, Osmanlıların yardımı ile Karamanoğulları elindeki Kayseri'ye sahip olmak istediğini yukarıda görmüştük. Kendisi beyliğin başına geçince ataları gibi genellikle, Dulkadırlıların merkezi olan Elbistan'da oturmuştur.

Süleyman Beyin, babasının beyliği sırasında tanzim ettirdiği H. 842 Şaban tarihli vakfiyesinin sonradan yazılmış bir sureti elimizdedir. Halil Edhem'in de gördüğü, önceleri Pınarbaşı İlçesi Pazarören bucağına bağlı Melik Gazi Köyündeki tekke şeyhinde, şimdi ise Kayseri'de bir şahısta bulunan vakfiyenin²⁷ başka bir suretini İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Sivas Vakıflar Müdürlüğünde görerek neşretmiştir²⁸. Bu vakfiyede Süleyman Beyin, Önce Melik Gazi ve Ceddi Emir Halil'in ruhu için Zamantı Kalesi yakınında bir mescid ve zaviye vakfettiği, Mescidin, Zaviyenin ve burada bulunan Melik Gazi ve Emir Halil Türbelerinin masrafları için Eşbedin ve Yarıktaş Köyü, Vaslin Sulan?, İnek Çayırı, Ayı Viranı, Faki Ekinliği, İğdecik, Eski Tekke, Buzağı Çayırı ve Kızılca Mescid Mezraaları, Melik Gazi ve Emir Halil Türbeleri yakınındaki bütün arazinin gelirlerini bağışladığı, Mescid ve Zaviyenin imam, şeyh ve hademelerine maaş başladığı kayıtlıdır. Vakfiyede ismi geçen Melik Gazi, Faki Ekinliği, İğdecik (İğdelik olarak), Eski Tekke, Kızılca Mescid (Kızıl Han olarak?) Köyleri, bugün de Pazarören Bucağı civarındaki köylerdir. Yine vakfiyede geçen Zamantı (vakfiyede صانتی

olarak yazılı) Kalesinin şimdiki Melik Gazi Kalesi olarak bilinen kale olmadığı, bunun bu havaliden geçen Zamantı Suyuna yakın başka bir kale olduğu belirtilmektedir²⁹. Bugün zamantı diye bilinen bölge Kayseri'nin Bünyan İlçesine bağlı

24) Dr. Selahattin Tansel, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti, İst. 1971, s. 312.

25) Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, s. 108.

26) Kazım Özdoğan, Kayseri Tarihi, Kayseri 1948, C. I, s. 34-35; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, s. 109. Yine 906, M. 1500 yılında Kayseri ilvası kanunu yazılmıştır, Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, İst. 1943, C. I, s. 56-57.

27) Halil Edhem, Anadolu'da İslâmî Kitabeler, Melik Gazi, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 1331, s. 454.

28) İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), Kitabeler, İst. 1927-1345, s. 60, N. 1.

29) Halil Edhem, Melik Gazi, s. 451, N. 1, 3.

Elbaşı Bucağı ve çevresindeki köylerdir³⁰. Türk Memluk Sultanı Baybars, 1277 yılında Moğollara karşı yaptığı Anadolu seferinde, Kayseri'ye gelirken önce Sarız'a, buradan Samandu Kalesi yakınındaki Karatay Hanına gelmiştir³¹. Yine Yavuz Sultan Selim Mısır seferinden dönüşünde önce Sarız'a, sonra Zamantı Kalesi önüne, daha sonra Sarımsaklı'ya (bugünkü Bünyan İlçe Merkezi) ve sonra da Kayseri'ye gelmiştir³². Bu ifadelerden anlaşılıyor ki, Zamantı Kalesi Sarız-Kayseri eskiyolu üzerinde ve aynı zamanda Karatay Hanına yakın bir yerdedir. Karatay Hanı, Seresek (Zerezek) köyünde altı km. mesafede olup bu köy eski Kayseri-Malatya yolu üzerindedir³³. Öğrendiğimize göre bu köyün çok yakınında, ora halkının Mışkıran veya Mışkır dedikleri bir kale bulunmaktadır. İşte bu kale Zamantı Kalesi olabilir. Bununla beraber, Faruk Sümer son olarak Zamantı Kalesi'nin Melik Gazi Kalesi yakınında, Pazarören'in kuzey-doğusunda bulunan Köşker Dağı üzerinde, bugün Kuş Kalesi diye bilinen kale olduğunu belirtmektedir³⁴.

Süleyman Bey, vakfiyesinin ikinci kısmında, vefat etmiş bulunan Nasiredin Mehmet'in (babası) ruhu için ayrıca Kelamin (کلامن) köyünde de bir mescid ve zaviye daha vakfetmiş, bunların da masrafları için Kelamin Köyü, Hacı Beyin ve Dengistan mezralarının gelirlerini bağışlamıştır. Vakıfların tevliyetini kendi sülalesine bırakmıştır.

Kelamin Köyü, Pazarören yakınında olup son zamanlara kadar «Gülâbi» ismi ile bilinen ve bugün değişmiş ismi «Yarım Tepe» olan köydür. Vakfiye yazılırken veya kopya edilirken de hata edilerek yazılışında çok az fark olan کلابن ismi کلامن olarak yazılmış olabilir. Sü-

leyman Beyin, bu köy arazisi içerisinde, bugün metruk bir mahalde kalmış bir binası bulunmaktadır. Halk arasında Öksüz veya Garip Türbe olarak bilinen bu yapı üzerinde Süleyman Beyin 844 tarihli kitabesi bulunmaktadır³⁵. Kitabesinde ne olduğu belirtilmeyen binanın mimarisin-

den, zannedildiği gibi bir türbe olmayıp³⁶ vakfiyede bahsi geçen zaviye olduğu anlaşılabilir.

Yukarıda bahsi geçen vakfiyede Süleyman Beyin cediti, Süleyman bin Nasiredin Muhammed bin Halil bin Zeyneddin bin Ed-Dulgadır olarak geçmektedir³⁷. Süleyman Bey bu vakıflarını, şim-

30) Zamantı bölgesine ait bugün şu köyler sayılmaktadır: Zerezek (Akmesicid), Kölete (Yünören), Karadayı, Elbaşı, Alaylılı, Çevlik, Koccağız ve bunlara ilâve olarak Ağaçlı, Zek (Ekinciler), Ekrek (Köprübaşı), Samağır. Aşağıda görülecek Dulkadıroğlu Alaüddeve'nin 914 tarihli vakfiyesinde bu köyler havalisinde bulunan Şiraz Köyü yakınındaki Güvercinlik Mezraası da «Zamantı âmâ-linden» olarak geçmektedir. Yine aşağıda geçecek 989 tarihli Hacı Ahmed Paşa vakfiyesinde Sarıoğlan Köyünün (şimdi İlçe) Zamantı Kazasına bağlı olduğu belirtilmektedir.

31) Halil Edhem, Anadolu'da İslâmî Kitabeler, Karadayı Hanı, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 1331, s. 522, N. 1, 2, 3; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İst. 1971, s. 546, 547.

32) Halil Edhem, Melik Gazi, s. 541, N. 1. Bugünkü Bünyan İlçesinin eski adının Sarımsaklı olduğu hakkında bak. Kamusu'l-İlâm, C. 1.

33) Halil Edhem, Karadayı Hanı, s. 522-523, N. 1; W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Çev. Mihri Pektaş, İst. 1960, s. 299, 300, 301.

34) Faruk Sümer, Bozok tarihine dair araştırmalar, s. 346

35) a. y., s. 346-347, N. 68; Sayın Profesör burada kitabenin doğru istinsah edildiğinden emin olmadığını belirtiyorsa da yerinde yaptığımız karşılaştırmada doğru olduğu görülmüştür. Kitabeye şöyledir:

الله
بناء هذه المارة
الامير الكبير المعظم سيد الاسلام
والمسلمين سليمان بن دلقادر اعز
الله انصارة تاريخ ربيع الاول سنة
اربع واربعين وثمانائة من هجرة

36) Oluş Arık, Erken devir Anadolu Türk mimarisinde türbe biçimleri, Anadolu, S. XI-1967, s. 57-119.

37) Merhum Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı vakfiyede bazı yanlışlıklar olduğunu, baş kısmında Alaeddin Eretna'ya ait ibareler bulunduğunu belirtmektedir, Kitabeler, s. 60, N. 1. Bize kalırsa «emir erdâne» ibaresini Süleyman Bey unvan olarak kullanmıştır ve Alaeddin Eretna ile bir alakası yoktur. Vakfiyede . . .

صاحب السيف والقلم اربان ابي العدل والاحسان
مالك رقاب الام في البرين والبحرين

şeklinde yazılıdır. Yine vakfiyede «Dulkadır» kelimesinden sonra «horasanî» diye bir kelime olmayıp ora-

da انبا kelimesi vardır, Anadolu Beylikleri, s. 16, N. 1.

diye kadar Babasının ölüm tarihi olarak kabul edilen 846 yılından dört ve Zaviye kitabesine göre de iki yıl önce yapmıştır. Ayrıca 842 tarihli bu vakfiyesinde babasından «Şehid», kendisinden «emir» olarak bahsedilmekte ve vakıflarının bir kısmını babasının ruhuna ithaf etmektedir. Bu konu üzerinde durulması gerekir. Bugün Kayseri'ye ait Zamantı Bölgesinde vakıflar meydana getiren Süleyman Beyin asıl Kayseri Şehrine de sahip olup olmadığını bilmiyoruz. Yukarıda da belirtildiği gibi herhalde olamamıştır. Bu fikri, şehirde bu Bey'e ait herhangi bir emarenin bulunmayışı da desteklemektedir,

H. 858, M. 1454 yılında Süleyman Bey vefat edince yerine oğlu Melik Arslan Bey Dulkadir Beyi olmuştur³⁸ Onun, H. 868, M. 1463 yılında Karaman Beyi İbrahim Beyin vefatı ve Oğullarının taht kavgasına düşmelerini fırsat bilerek Kayseri ve Develi dahil Karaman ülkesini istila ettiğini, fakat Karamanoğlu İshak'ın müracaatı üzerine Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın buraları elinden alarak İshak'a verdiğini yukarıda görmüştük. Melik Arslan Camii olarak bilinen ve bu beye ait olduğu kabul edilen kitabesiz bir mescid, bugün Kayseri Şehrinin 10 km kuzey-doğusunda, eski adı Mancusun, yeni adı Yeşilyurt olan köyde bulunmaktadır.

H. 870, M. 1465 yılında Melik Arslan, kardeşi tarafından öldürülünce yerine, memluklular tarafından, kendisini öldüren kardeşi Şah Budak tayin edildi. Fakat Dulkadirîliler, kardeşini öldüren bu beyi istemediler ve Osmanlılara başvurarak onun yerine diğer kardeşi Şahsuvar Beyin tayinini sağladılar³⁹ (1466). Bu mesele yüzünden Osmanlılarla Memlukluların arası açıldı ve nihayet harbe kadar gittiler.

Memluklulara karşı muvaffakiyetli muharebeler yapan Şahsuvar Beyi, Emir Yeşbek kumandasında gönderilen Memluk ordusu Kayserinin Zamantı Kalesinde muhasara edip ele geçirdi ve Kahire'ye götürülerek H. 877, M. 1471 yılında idam

edildi. Şahsuvar Beyin, şimdi Kayseri'nin ilçesi olup o zaman köy olan Pınarbaşı'nda bir zaviye ve cami inşa ettirmiş olduğu, aşağıda bahsi geçecek kardeşi Alaüddevle Bozkurt Beyin H. 906 tarihli vakfiyesinde kayıtlıdır.

893, M. 1488 yılında Kayseri Sancak Beyi Yular Kısdı Sinan Bey, Memluklularla yapılan muharebelerde uğranılan başarısızlıkta mesuliyeti görülerek diğer bazı beylerle birlikte İstanbul'a getirilip Boğazkesen Hisarına hapsedilmişlerdir. Bu şahıs daha sonra Amasya valisi, I. Selim'in kardeşi Şehzade Ahmed'in veziri olmuştur³⁹.

Osmanlıların desteği ile Dulkadir Beyliğini elde etmiş bulunan Alaüddevle, Adana civarında yapılan Osmanlı-Memluk muharebelerinde Osmanlıların uğradıkları mağlubiyetler, Memluklular elinde esir olan kardeşi Şah Budak'ın Osmanlılara iltica etmesi ve burada taltif görmesi üzerine Osmanlılardan yüz çevirerek Memluklularla anlaşmıştı. Bunun üzerine 895, M. 1489 yılında Osmanlı Hükümeti Şah Budak'ı Dulkadir Beyliğine tayin etmiş, kendisine yardıma Sivas Valisi Hızır Bey-zâde Mehmet Paşa ile o sırada tekrar Kayseri Sancak Beyliğine tayin edilen⁴⁰ Mihal oğlu İskender Beyi memur etmiştir. Ayrıca Karaman Beylerbeyi Mahmud Paşaya da yardım için emir verildi. Fakat Şah Budak diğer kuvvetleri beklemeden, sadece Kayseri Beyi İskender Beyle hareket ederek önce Kırşehir beyi olan Alaüddevle'nin oğlu Şahrub Beyi ele geçirip gözlerine mil çektirdi. Bunun üzerine şiddetle hareket eden Alaüddevle, Şah Budak'ı kaçırttı, muharebe sahasında yalnız kalan İskender Beyi, bir oğlunun ölümünden sonra diğer oğlu ile birlikte esir ederek, zaferini haber vermek için Mısır'a yolladı.

Alaüddevle'nin teşviki ile, ona yardım için Anadolu'ya giren, Emir Özbek kumandasındaki Mısır Kuvvetleri Kayseri'yi muhasara ettilerse de, Osmanlı Or-

38) Arifi, a. e., sene 1331, s. 335, 336, Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, s. 186.

39) Danişmend, a. e., I. C. s. 389.

40) a. e., C. I, s. 391.

dusunun gelmekte olduğunun duyulması ile Niğde, Karaman ve Ereğli'yi yağmalayarak çekilmişler, nihayet II. Bayezid'in bizzat Mısır seferine çıkma kararı üzerine, 1491 senesinde, Memlûklular sulh talep etmişler ve böylece Osmanlılarla Memlûklular arasında sulh yapılmıştır⁴¹.

903, M. 1497/98 yılında Kayseri'de, II. Bayezid'in azatlı kölelerinden Mustafa bin Abdülhay beylikte bulunuyordu. Onun bu tarihte yaptırdığı Kayseri Bedesteni hakkında aşağıda malumat verilecektir.

913, M. 1507/8 yılında Alaüddevle'nin güzel kızını isteyen İran-Safevi hükümdarı Şah İsmail, şiiiliği yüzünden reddedilince ordusu ile Kayseri'ye kadar gelip Dulkadir ülkesine girerek Alaüddevle'yi mağlup, iki torununu esir ve idam etmiştir⁴².

917 yılında, Antalya'da isyan ederek İran'a doğru yola çıkan Kızılbaz Şahkulu Baba Tekeli'ye Kayseri - Sivas arasında Gökçay mevkiinde yetişen Vezir-i azam Hadım Ali Paşa, Şahkulu'nun adamlarına yenilmiş ve muharebe sahasında kalmıştır. Bu harbin Sarımsaklı (Bünyan) da olduğuna dair rivayet vardır⁴³.

920 - M. 1514 yılında, Yavuz Sultan Selim, İran seferine giderken Alaüddevle'ye haber göndererek kendisine yardımcı olmasını istemiştir. Fakat Alaüddevle, Diyarbakır muharebelerinde üç oğlunun Şah İsmail Kuvvetleri tarafından öldürülmüş ve Osmanlılarla, Şah İsmail'den farklı olarak aynı mezhepte olduğu halde Yavuz Sultan Selim'e yardımdan kaçındığı gibi, Osmanlı ordusunu çeşitli tecavüzlerle de taciz etmiştir.

Yavuz'un bu seferinde, Karaman Beylerbeyi ve Anadolu kuvvetleri orduya Kayseri'de katıldılar. Padişah ta Kayseri'ye gelip burada dört gün kalmış ve orduya katılan Karaman kuvvetleri ile İran'a doğru harekete geçmiştir. Ayrıca sefer öncesi Sivas - Kayseri arasında kırk bin kişilik bir ihtiyat kuvveti bırakmıştır⁴⁴.

Şah İsmail'le yapılan ve İran kuvvetlerinin kesin mağlubiyeti ile neticele-

nen Çaldıran harbinden sonraki günlerde, harpte ve daha önce birçok yararlıkları görülmüş olan, Memlûkluların esir ederek öldürmüş oldukları Şahsuvar Beyin oğlu olup Osmanlılara iltica ederek kendisine mühim vazifeler verilen Ali Beye, gördüğü hizmetlere karşılık Kayseri ve amcasının (Alaüddevle) oğlundan kendisinin aldığı Bozok (Yozgat) sancakları verilerek Dulkadir hududuna tayin edilmiştir. Bu duruma, Alaüddevle'nin müracaatı üzerine memluk Sultanı İtiraz edip Şahsuvar oğlu Ali Beyin bu sahalardan alınmasını Sultan Selim'den rica etti ise de Padişah bunu kabul etmediği gibi, İran seferi dönüşü önce Kayseri'ye ve oradan Kayseri yakınındaki İncesu'ya (bugün Kayseri'nin ilçe merkezi) gelip konaklıyarak, Dulkadir Beyliğine son vermek üzere Hadım Sinan Paşa'yı ve Şahsuvaroğlu Ali Beyi görevlendirmişti. Bunun üzerine Osmanlı kuvvetleri Kayseri'den Dulkadir ülkesine girmişlerdir. Hadım Sinan Paşayı Göksun'da karşılayan Alaüddevle, burada yapılan muharebede bozularak, Dulkadirîlilerin sıkışık zamanlarındaki sığınağı olan, Elbistan yakınındaki Turna (Nurhak) dağına kaçmış ise de takip edilerek dört oğlu ve akrabaları ile birlikte öldürülüp kesilen başları, bu sırada kendilerine hamî durumda olan Memlûkluların başşehri Kahire'ye gönderilmiştir (H. 921, M. 1515). Böylece Dulkadir memleketi tamamen işgal edilerek Osmanlı hakimiyeti altında olmak üzere Şahsuvaroğlu Ali Beye verilmiştir⁴⁵.

Alaüddevle Bozkurt Beyin, diğer Dulkadir topraklarında, başta zaviyeler olmak üzere çok miktarda vakıfları olduğu gibi⁴⁶ Kayseri'nin Zamantı havalisi-

41) Ariff, a. e., sene 1331, s. 548, 549; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, s. 259 - 261.

42) Danişmend, a. e., C. I, s. 414.

43) a. e., C. I, s. 420.

44) Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, Ankara 1969, s. 41, 42.

45) Ariff, a. e., s. 548, 549; Osmanlı Tarihi, C. II, s. 259 - 261.

46) Faruk Sümer, a. y., s. 319 - 320.

sinde bulunan Melik Gazi Türbesi yakınına, babası Süleyman Bey gibi mescid ve zaviye bina, ceddî Emir Halil ve Emir Zeyneddin'in ruhları için bazı vakıflar tesis eylediğine dair 906 tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır⁴⁷. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 1768 numaralı defterin 173 sahife ve 74 sıra numarasında kayıtlı söz konusu vakfiyesinin birinci bölümünde, yukarıda bahsi geçen 842 tarihli Süleyman Bey vakfiyesinin aynı olarak, «Melik Gazi Kubbesi kurbunda bir mescid ve Zaviye vakfeylediği, bu mescid ve zaviye için Eşedin ve Parktaşı mezraasının tamamı ile tevabii ve levahiki bulunan Vaslın, İnek Çayırı, Eli Viranı, Fakih Ekinliği, İğdecik, Eski Tekye, Buzacı Çayırı ve Kızılca Mescid Mezraalarıyla mezkûr kubbenin kurbündeki bütün arazi, hukuk-ı şer'îye, rüsum-ı örfiye ve cizyesiy-le merhum Melik Gazi'nin ruhu için, ve cedd-i sa'id, şehid Emir Halil ibni Zeyneddin ibni Zülkadir'in ruhu için vakfeyledi» yazılıdır. Bu kısım, vakfiye yazılırken veya suretleri yapılırken ya Süleyman Bey vakfiyesi ile karıştırılmıştır veya Alaüddeve, babasının vakıflarını tasdik ve teccid etmektedir. Aksi takdirde ruhlara ithaf kısmında babası Süleyman Bey'in ismi de geçerdi.

Alaüddeve'nin Kayseri'deki asıl vakıfları bu vakfiyenin devamında kayıtlıdır. Bunlar : Pınarbaşı'na tâbi Gümüşgün köyündeki Dûn - Abdal Zaviyesi için mezkûr köyün yarısı, Pınarbaşı köyündeki Şehsuvar Beyin zaviye ve Camii için adigeçen köydeki çiftlik ve Gümüşgün mezraası Zamantı Kalesi yakınında vakfettiği Mescid ve Medrese ile buraya tayin ettiği bir müderris için Palas Köyünün dörtte biri, Karaca Viran'ın tamamı, Hanziri ve Tuzhisar Köyünün tamamı, Palas yakınındaki Gökin'de üç mezraa ve Kayseri'ye bağlı Gökten Köyünde iki değirmen, Zamantı'ya tâbi ve yakın Poğansirken köyünün tamamı; talebeler için Palas Köyü ile Kesur, Hazi, Kızıl Ağıl, Zaviyecik, Bostan Viranı ve Gökçe Pınarı Mezraaları; İmam, Hatip, müezzin ve farraş için Şolak Kö-

yünün yarısı, Morvata Köyünün yarısı, Ortaköy galesi'nin yarısı; yine Drazala köyünde bina ettiği Cami ve zaviye için ve kendi ruhu için Drazala Köyünün mezraaları ve etrafı; keza kendi ve babasının ruhu için Safan Mezraasının tamamı; Karatay'ın ruhu ve Karatay Zaviyesine gelenlere sarfedilmek üzere Zamantı'ya tâbi Serhor köyüdür.

Vakfiyede geçen Pınarbaşı, bugünkü Pınarbaşı (eski Aziziye) İlçesidir. Gümüşgün, bugün Pınarbaşı'nın beş km güneyinde bir köydür. Palas, Çiftlik, Karacaviran, Tuzhisar, Sarıoğlan ve Bünyan ilçelerine bağlı köylerdir.

Vakfiyede yine ismi geçen Karatay, bugün Bünyan İlçesinin Elbaşı Bucağına (eski Zamantı) bağlı Karadayı Köyündeki, kendi ismi ile anılan meşhur kervansarayı yaptıran Selçuklu veziri Celaleddin Karatay'dır. Adı geçen zaviye de herhalde bu kervansaray içine sonradan ihdas edilmiş olmalıdır.

Alaüddeve'nin yine Kayseri'nin, bugün Tomarza İlçesine bağlı Şiraz Köyü civarında, vakfiyeye göre Za- **زمانتی** mantı âmâlinden Güğercinlik isimli bir mezraayı Tur Bey Şeyh isimli bir şahsa ve onun sülalesine vakfettiğine dair 915 Rebiülahir (M. 1509) tarihli vakfiyesi Kayseri Müzesinde, 77/11 Envanter numarasında kayıtlıdır. Alaüddeve'nin, vakfiyede ismi

علاءالدوله والدين ابن المرحوم سليمان بن دلفادور

şeklinde geçmektedir. Vakfiyeyi Zamantı (**زمانتی**) Kadısı tasdik etmiştir.

Bünyan İlçesine bağlı, Kayseri'nin 20 km doğusunda bulunan Büyük Bürüngüz Köyünde, yapısı itibariyle 15. yüzyıla tarihlenebilecek, takviye kemerli tek to-

47) Arifi, a. y., s. 522; sene 1332, s. 95; Halil Edhem, Melik Gazi, s. 455, N. 1.

nozdan ibaret, kapısı mukarnaslı, Köyde Alaüddevle Camii diye bilinen ve aynı isimle anılan mahallede küçük bir mescid bulunmaktadır. Bu mescidin ve önünde bulunan bir anonim mezarın da Dulka-diroğlu Alaüddevle'ye ait olduğu söylenmektedir. Kapısı üzerindeki üç satırlık, çok bozuk bir yazı ile yazılmış mermer kitabesinden kesin ve tam olarak birşey anlamak mümkün olamamıştır. Mescid'in 999 H. yılında Aziz ve Emir Mahmud isimli kimseler tarafından ihya edildiğine dair, kuzey duvarında, köfeki taşına yazılmış ikinci bir kitabesi daha bulunmaktadır.

Alaüddevle Bozkurt Beyin oğlu Şahruh'un, son zamanlarda Kayseri'nin Sarıoğlan İlçesine bağlanmış bulunan Karaöz Köyü yakınında Kızılırmak üzerinde büyük bir köprüsü bulunmaktadır. Şahruh Beyin, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde, 1764 numaralı defterin 257. sayfasında kayıtlı 840 tarihli (bu tarih yanlış yazılmış olmalıdır) ve 594 numaralı defterin 204. sayfa ve 150. sıra numarasında kayıtlı H. 897 tarihli vakfiyelerinde Bozok Kazası (Yozgat) Emlak Nahiyesine (Gemerek) tabi Karaözü Köyünü, Nehr-i Sivas (Kızılırmak) üzerinde inşa ve bünyad eylediği ve Şahruh Bey Köprüsü demekle maruf köprünün tamirine vakfettiği kayıtlıdır. Köprüyü 945, M. 1538 yılında Şahruh Beyin oğlu, Osmanlı hizmetindeki Mehmed Beyin tamir ettirdiğine dair bir kitabe bulunmaktadır⁴⁸.

Yavuz Sultan Selim 1516, H. 922 yılında Mısır seferine çıkarken Memluk kuvvetleri de aynı yıl Haziran ayında Kayseriye kadar gelmişler, Kayseri ahali ise Mısırlılara karşı Kale kapılarını kapatarak müdafaaya çekilmiş ve şehri teslim etmemişlerdir⁴⁹. Padişah bu sefer için ordunun Kayseri'de toplanmasını emretmiş, daha önce Vezir-i âzam Sinan Paşa Kayseri'ye gelerek burada toplanan 40 bin kişilik kuvvetleri alıp yola çıkmıştır. Yavuz, temmuzda Kayseri'ye geldiğinde halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış, burada üç gün kaldıktan sonra Elbistan'a doğru yola çıkmıştır⁵⁰.

Yine Mısır seferi dönüşü, Sarız, Zamantı Kalesi, Sarımsaklı (Bünyan) yolu ile Kayseri'ye gelmiştir.

Yavuz Sultan Selim'in, 926, M. 1520 yılında vefatı ile tahta çıkan oğlu Kanuni Sultan Süleyman, Kayseri'de Osmanlıların ilk ve son parasını kestirmiştir. Bu gümüş sikke (akçe) 0,65 gr ağırlığında ve 11 mm çapındadır. Yüzünde «Sultan Süleyman Şah bin Selim Şah», arkasında «azze nasrihu duribe Kayseriye sene 926» yazılıdır⁵¹.

Osmanlılara tâbi Dulkadir Beyi Şehsuvar oğlu Ali Bey, Çaldıran seferi dönüşü amcası Alaüddevle'nin ortadan kaldırılarak Dulkadir ülkesinin Osmanlı memleketine katılmasında, Yavuz'un Mısır seferinde, Şam Valisi Camberdi Gazeli'nin ve Anadolu'da ilk defa zuhur eden Celalî isyanının bastırılmasında başarı ile hizmetlerde bulunmuş fakat hakkındaki, Vezir Ferhat Paşa'nın iftiralari yüzünden 928, M. 1521 yılında çocukları ile birlikte idam edilmiştir. Bundan sonra Dulkadir ülkesi Maraş, Malatya, Antep, Zülkadiriye, Samsat sancaklarını havi bir beylik olmuştur⁵². Kayseri yine Karaman Beylerbeyliğinde kalmıştır.

932, 1526 senesinde Bozok (Yozgat) ta çıkan Baba Zünnun isyanı üzerine Karaman Beylerbeyi İskender Paşa - zâde Hurrem Paşa maiyetine Kayseri Beyi Behram Beyle İcel Beyini alarak yürümüş, asiler Kayseri civarında «Kurşunlu Boğazi»nda⁵³ yapılan savaşta hükümet kuv-

48) Kayseriye Şehri, s. XIII; Bozok Tarihine dair araştırmalar, s. 341-342. Bu makalede muhterem Proförsöre göre Şahruh Bey Kayseri'ye tabi Barsama (Çavusağa Köyü) malikanesinin gelirinin yarısını Eshab ül-kehf Medresesine (Afşin'de), yarısını da Kayseri'de Şevhî Çelebi Camii'ne kendisi için Kur'an okuyanlara tansis etmiştir, a. y., s. 339. Bu Şevhî Çelebinin yukarıda bahsi geçen Karamanoğullarının Kayseri valisi Seyh Çelebi ve camii'nin de İç Kaledeki Fatih Camii olması ihtimalini düşündürmektedir. Bugün Kayseri'de bu isimle anılan bir mescid bulunmamaktadır.

49) Selahattin Tansel, a. a., s. 133.

50) a. e., s. 130; Osmanlı Tarihi, C. II, s. 270, 271.

51) İbrahim Artuk - Cevriye Artuk, İstanbul Arkeolojik Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu, İst. 1974, C. II, S. 515, No. 1546.

52) Arif, a. e., sene 1331, s. 623, 624; Anadolu Beylikleri, s. 173.

53) Zamantı havâlisinde eski yol üzerinde, Zerezek Köyü yakınında bu isimle anılan bir boğazın olduğunu ora halkından bazı kimseler söylemişlerdir.

vetlerini mağlup etmişler, Beylerbeyi ve Sancak Beyleri ölmüşlerdir⁵⁴.

Kanunî Sultan Süleyman, altıncı seferi olan Irakeyn seferine giderken 941, 1534 yılının 31 temmuzunda Kayseri'ye gelmiş, burada iki gece kalarak yoluna devam etmiştir.

H. 954, M. 1547 yılında Kayseri Mirivalığına Hüseyin Bey ibni Sinan Bey bulunuyordu. 959 da ölen Hüseyin Beyin, Kayseri'deki vakıflarına ait 954 tarihli vakfiyesinden aşağıda bahsedilecektir.

Bu tarihlerde Karaman Vilayetine bağlı olan Kayseri Livası (sancağı) nın merkezinde Sahra, Erciyes ve Koramaz Nahiyeleri bulunuyordu. Kaza merkezleri ise Develi ve Zamantı idi⁵⁵. Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde, Süleyman Han yazması üzere Kayseriye, sancağının Paşa merkezi olduğunu belirtiyor.

Görüldüğü üzere, H. 800, M. 1398 yılında Kadı Burhaneddin'in öldürülmesi ile Kayseri ilk defa, I. Bayezid (Yıldırım) zamanında Osmanlıların hakimiyeti altına giriyor. Bundan dört sene sonra, yani 804, 1402 Ankara Savaşında Yıldırımın Timur'a mağlup olması üzerine Timur, Şehri Karamanoğullarına veriyor. 814, 1411 yılında, Kayseri Kalesindeki Dulkadiroğlu Hasan Bey kitabesinden Şehrin Dulkadiroğullarına geçmiş olduğu; yine Kaledeki, Karamanoğullarının Kayseri Valisi olan Şeyh Çelebi'ye ait, tarih kısmı kırılmış ikinci kitabeden, bir müddet sonra tekrar Karamanoğullarına geçtiği anlaşılmaktadır. 822, 1419 yılında, Şehri bu defa Mısır'daki Memluk Sultanlığı kuvvetleri Karamanoğullarından alıp tekrar Dulkadiroğullarına veriyor, ancak 838, 1435 yılında Dulkadiroğullarından tekrar Karamanoğlu İbrahim Beyin geri alması ile Şehir 869, 1464 yılına kadar Karamanoğullarının elinde kalıyor. Bu arada Dulkadiroğlu Süleyman Bey, Osmanlılardan yardım alarak Şehri geri almak istiyorsa da muvaffak olamadığı anlaşılıyor. Dulkadiroğulları bu tarihlerde, vakfiyelerinden anlaşıldığına göre asıl

şehir merkezine değil, Şehre çok yakın arazi dahil olmak üzere Zamantı Bölgesine sahiptiler. 869, 1464 yılında Karamanoğlu Pir Ahmed'in, Şehir ve yakın havasını, Kendisine taht mücadelesinde destek olması için Osmanlılara, II. Mehmed (Fatih) e terki üzerine Kayseri Şehri artık kati olarak Osmanlılara geçiyor. 871, 1466 yılında Karamanoğulları Ülkesi fethedilip burası bir beylerbeylik haline getirilince Kayseri de bu Beylerbeyliğe bağlı bir sancak beyliği olmuştur.

BİNALAR VE KİTABELERİ :

1. İç Kale ve Fatih Camii : Kayseri İç Kalesinin güney kapısı üzerinde bulunan, Osmanlılara tâbi ve Fatih Sultan Mehmed'in yüksek hakimiyetini tanıyan Karamanoğlu Pir Ahmed'in, kaleyi tamir ettirdiğine dair H. 870 tarihli farsça kitabesinin yukarıda bahsi geçmişti. 871 yılında Pir Ahmed'in Akkoyunlulara iltica etmesi ve Fatih'in bu devlete karşı aynı yıllarda sefere hazırlanması üzerine ileri bir üs durumunda olan Kayseri Kalesinin bizzat Fatih'in emirleri ile tamir edilebileceğinin, kimin tarafından yapıldığı belirtilmiyen ve Fatih'in adı geçen, Kalenin doğu kapısındaki arapça ikinci tamir kitabesinden anlaşılabilirliği üzerinde yine yukarıda durmuştuk. Gerçekten bu kitabenin bulunduğu kapı ve yine doğuda halen ayakta bulunan dış koruma hattının giriş kapısı, güneydeki iç ve dış kapılar mimari bakımdan, bağlı buldukları kale yapısından daha zarif ve ince yapıları ile ayrılmaktadırlar⁵⁶. Bu ilave tamirlerin Osmanlı devrine ait oldukları bellidir ve söz konusu ikinci kitabeye göre de Fatih tarafından yaptırılmış olmalıdır.

Kale içerisindeki kitabesiz camiin yine Fatih tarafından yaptırıldığına dair

54) Danişmend, s. e., C. II, s. 123.

55) Özdoğan, Kayseri Tarihi, s. 36; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Yayınlayan Zuhurî Danişman, İst. 1970, C 5, s. 67.

56) Kayseri Türk Anıtları, s. 31, 35; Mahmud Akok, Kayseri Şehri Tarihi İç Kale, Türk Arkeoloji Dergisi, 1976, S. XXIII - 2, s. 9 - 12; Ekrem Hakkı Ayverdi s. e., s. 780.

rivayetler bulunmaktadır⁵⁷. Fatih Sultan Mehmed'in 883 tarihli, bu camie ait bir vakfiyesinin de bulunduğu bildirilmektedir⁵⁸. Dört duvar üzerine oturtulmuş tek kubbeden ibaret caminin mimarisi bu rivayetleri doğruluyacak şekilde erken Osmanlı sivilindedir⁵⁹.

2. Şeyh Tennuri Türbesi ve Camii : (H. 889) : Kayseri'nin eski Emir Sultan, şimdiki ismiyle Cumhuriyet Mahallesi'nde, halk arasında «Şih Camii» diye anılan, eski vakfiyelerde «Çardak Mescidi» diye geçen bir cami ve buna bitişik bir türbe bulunmaktadır ki bu Cami ve türbe Fatih'in hocası Akşemseddin'in halifelerinden olup, fıkha ve tasavvufa dair «Gülzar-ı Manevi» ve «Gülşen-i Niyaz» isimli, manzum iki eserin sahibi olan Şeyh İbrahim Tennuri'ye aittir.

İbrahim Tennuri Amasya'da doğmuş, Konya'da Mevlana Sarı Yakub'dan tahsil görmüş, 842, M. 1438 yılında Kayseri'ye gelerek Hunat Hatun Medresesinde müderris olmuştur. Daha sonra Akşemseddin'e intisab ederek ondan icazet ve hilafet alıp tekrar Kayseri'ye dönmüştür. Burada, vefat tarihi olan 887-1482 yılına kadar mensubu bulunduğu Bayramiye Tarikatının (Tennuri'nin şeyhi Akşemseddin de Hacı Bayram-ı Veli'nin müridi idi) halifesi olarak faaliyette bulunmuştur. İstanbul'un fethinden üç ay kadar önce tamamladığı «Gülzar-ı Manevi» isimli eserini Fatih'e ithaf eden Tennuri, Padişah'tan, kendisinin ve evladının vergilerden muaf olacağına dair bir ferman almıştır. Bu fermanı Fatih'ten sonra gelen diğer padişahlar da kabul ve tasdik etmişlerdir⁶⁰.

Şeyh Tennuri Türbesi, Kayseri'de örnekleri çok görülen klasik Selçuklu kümbetleri benzeridir. Altıgen planlı ve tek katlı olup üzeri içten kubbe, dıştan altıgen külâh ile örtülüdür. Kümbetin üç yüzünde alt, dört yüzünde üst penceresi bulunmaktadır. Kuzeye bakan kapısı bugün pencere haline getirilmiş olup etrafı, kitabeyi de içine alacak şekilde 10 cm

girime ile çerçevelemişdir. Kapı üzerinde bulunan kitabenin sağına sekizgen, soluna altıgen yıldız oyulmuş olup, bu oyuklar içine yerleştirildiği anlaşılan çini veya renkli taşlar dökülerek yerleri boş kalmıştır. Türbe, genel olarak tezyinatsız ve sade olup külâh saçağı altında bir kaval silme dolaşmaktadır. Taşları üzerinde, daha önceki İslâmî yapılarda görüldüğü gibi taşçı işaretleri bulunmaktadır⁶¹.

Türbeye, bitişiğindeki cami içinden ve sonradan açılan bir kapıdan girilmektedir. İçerisi bugün tamamen sıvalı olup kubbede kalemkârî süslemeler bulunmaktadır. Ortada birbirine bitişik, basit, tezyinatsız, ahşap üç sanduka bulunmaktadır. Bu sandukalardan birinin Şeyh İbrahim Tennuri'ye diğerlerinin evladına ait olduğu muhakkaktır.

Türbe, mimarisi bakımından, bütünü itibarıyla, Kayseri'de Selçuklu geleceğinin son temsilcisidir.

45x36 cm ebadında, üç satırlık Arapça, mermer kitabesinde :

بنی وشرف هذه التربة في أيام
السلطان بايزيد خان بن محمد خان
في تاريخ سنة تسع وثمانين وثمانمائة

yazılıdır. Tercümesi «Bu türbe, Mehmed Han'ın oğlu Sultan Bayezid Han zamanında yapıldı ve şereflendi, sene sekizyüz seksen dokuz» olmaktadır. Kitabede, görüldüğü üzere Türbede medfun bulunanın ismi yazılı değildir. Şeyh İbrahim Tennuri

57) Kayseriye Şehri, s. IV.

58) Kayseri Tarihi, s. 35. Cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü Kütük defterinin 2/1189 numarasında Ebülfeth Sultan Mehmed Camii şerifi vakfı olarak kayıtlıdır.

59) Kayseri Türk Anıtları, s. 32; Mahmud Akok, a. y., s. 15, 16; Ayverdi, a. e., s. 781, 782.

60) Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İst. 1333, Birinci Cild, s. 49; Ali Rıza Karabulut, Gülzar-ı Manevi ve İbrahim Tennuri, Ankara 1978, s. 7 vd. Aynı yazar İbrahim Tennuri'nin «Gülşen-i Niyaz» veya «Divan-ı İbrahim Tennuri» isimli ikinci eserini neşriyata hazırlamaktadır. İbrahim Tennuri ve evladına Fatih ve diğer padişahlar tarafından verilen muafiyet fermanları hakkında Kayseri Müzesi eski müdürlerinden Naci Kum'un yazma olarak Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde bulunan «Kayseri Kitabeleri» isimli etüdünde bilgi verilmektedir.

61) Kayseri'de XII ve XV. yüzyıllara ait yapılar üzerinde bulunan taşçı işaretleri hakkındaki makalemiz Türk Etnografya Dergisinde neşri beklenmektedir.

ri'nin, ayrıca türbe içinde mezar taşı bulunmamaktadır. Buradaki tarihle, İbrahim Tennurî'nin hayatını yazan eserlerde, Şeyhin ölüm tarihi olarak verdikleri 887 senesi arasında iki yıl fark vardır. Birinci tarih doğru ise Türbe, Şeyhin ölümünden iki yıl sonra inşa edilmiştir. Yine kitabeden Türbenin, Fatih Sultan Mehmed'in oğlu II. Bayezid tarafından 889, M. 1484 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Türbeye bitişik ve türbeden sonra yapıldığı anlaşılan Cami, XVI. yüzyıl ve daha sonra Kayseri'de çok görülen, ahşap örtülü, önü açık son cemaat mahalli cami - mescitlerdendir. Camiin, türbeden sonra yapıldığı, Şeyh İbrahim Tennurî'nin evlâdından, H. 984 yılında vefat eden Şeyh Abdürrahim Efendinin burada cami inşa ettirdiğine dair, bunun da oğlu Abdüssamed Efendinin 1014 tarihli vakfiyesindeki kayıt ve Camiden Türbeye sonradan açılan kapıdan anlaşılmaktadır⁶². Dikdörtgen planlı asıl cami mekanı, yuvarlak dört ahşap sütun üzerinde uzanan köşeli ahşap hatıllara ve yan duvarlara basan ahşap direklerle örtülmüştür. Direkler üzeri yine ahşap kaplamadır. Dam toprakla örtülmüş olup üzerine sonradan kiremit çatı yapılmıştır. Cephesi dört ahşap direğe dayanan girişteki son cemaat mahalli de yine aynı sistemle örtülmüştür. Buraya sonradan kadınlar için ahşap ikinci kat, mahfel ilave edilmiş, açık olan direkler arası camekanla kapatılmıştır. Camiin mihrabı köşeli ve basit mukarnaslıdır. Mihrap üzerinde güzel, sülüs hat ile yapılmış bir âyet bulunmaktadır. Mihrabın bulunduğu divarda ve doğuda, bir kısmı sonradan açılmış geniş pencereler bulunmaktadır. Cami içine sonradan açılan türbe kapısı asıl cami mekanına geniş bir tonozla bağlıdır. Bu kapı ve Camiin cümle kapısı siyah-beyaz renkli taşla tezyini geçme olarak inşa edilmiştir. Cümle kapısı üzerinde, camiin tamir kitabesi bulunmaktadır. Kapı kornişli olup, iki yanında iki pencere ve son cemaat mahalli için iki mihrap bulunmaktadır. Türkçe, iki satır dört mısra olan kapı

kitabesinde : Oldu bu cami çeşme ile güzün/Sebebin eliyle mesrur Hüda/Geldi uçler dedi tarih tamam/Neyyir-i termime sebep mirliva/1309 yazılıdır.

Camiin kuzey-doğu köşesinde sekiz köşeli minaresi bulunmaktadır. Avlu kenarında, yol üzerinde, tamir sırasında yapılmış çeşmesi vardır.

Minare kesme taşla, çevre divarlar moloz taşla inşa edilmiştir.

3. Bedesten, H. 903, M. 1497 : Kayseri Kapalı Çarşısı içerisinde bulunmakta olan bu bina, güneyden vezir hanı, doğu ve kuzeyden Kapalı Çarşı, (Sipahi Pazarı), batıda Pamuk Hanı önünden geçen yolla çevrilidir. Dört ayağa dayanan kubbeli, kare planlı geniş bir orta bölüm ile bunun kuzeyinde ve güneyinde bulunan tonuzlu, kubbeli iki kısımdan meydana gelmiştir.

Kare planlı asıl orta kısım, ortada dört ayağa, kenarlarda duvarlara dayanan sivri kemerler üzerindeki dokuz kubbe ile örtülmüştür. Orta kubbe pandantifleri mukarnaslıdır. Kubbelerde küçük daire ve büyük dikdörtgen ışıklar bulunmaktadır. Bu bölümün dört yana açılan dört kapısı bulunmaktadır ki bunlardan ikisi Bedestenin yan bölümlerine, ikisi de (doğu ve batı) yıldız tonozlarla dışarıya açılırlar. Yan bölüme açılan kuzey kapısı üzerinde kitabe bulunmaktadır. Orta bölüm 1976 yılında Vakıflarca onarılmıştır.

Bir kapı ile orta ana bölüme bağlanan güney yan bölümün iki basta iki yüksek sivri tonozu, ortada bir kubbesi bulunmaktadır. Orta kubbe dört sivri kemere oturmaktadır. Bu bölümün, doğuda Vezir Hanı girişine açılan, batıda, sonradan yapılan mescidle kapatılmış iki kapısı bulunmaktadır. Bu kapıların aslında olup

62) Yukarıda geçen Merhum Naci Kum'un yazma eserinde bu vakfiyeden bahis vardır. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde kayıtlı 1014 tarihli Abdürrahim Efendinin oğlu Abdüssamed'in aynı vakfiyesinde Camiin Abdürrahim Efendi tarafından yaptırıldığı açıkca ifade edilmektedir. Abdürrahim Efendi Ali Rıza Karabulut'un tesbit ettiği şecerede gösterilmiştir. Gülzar-ı Manevî ve İbrahim Tennurî, s. 13.

63) Kayseri Tarihi, s. 88.

olmadığı belli değildir. Batıda mescitle kapalı kapının üzerinde Vezir hanına bakan güney duvarında, halen kullanılan batı kapısı üzerinde birer, kubbede dört pencere bulunmaktadır. Kubbe ve tonozlar ince kesilmiş taşlarla, yan duvarlar sıralı moloz taşla inşa edilmiştir. Batıda, kubbeden sonraki kısım bölünerek, burasının mescid olarak kullanıldığı söylenmektedir. Buna ait kapı ve pencereler halen mevcuttur.

Bu bölümün simetriği olan ve yine bir kapı ile ana bölüme bağlı olup halk arasında bedesten ardı diye bilinen ve eski vakfiyelerde Kuyumcular Çarşısı olarak geçen (bk. Güpgüpoğlu vakfiyeleri) kuzey kısım güney bölüme nazaran daha harap haldedir. Burasının da iki yanda iki yüksek sivri tonozu, ortada yüksek kubbesi bulunmaktadır. Tonozların doğuda Kapalı Çarşı, batıda Pamuk Hanı (vakfiyelerdeki eski ismi ile Penbe Hanı) tarafında olan yan duvarları yıkılarak açılmıştır. Burada da kubbede dört pencere, ayrıca tonoz ortalarında yuvarlak, orijinal yıldız pencereleri bulunmaktadır. Bu bölümden kuzeye açılan kapı sonradan ihdas edilmiş olmalıdır.

Bedestenin orta bölümden kuzeye açılan kapısı üzerindeki arapça, 1,65x0,40 m ebadında mermer, iki satırlık kitabesinde :

عمر هذه العمارة للعمرة لكن حياج الناس أميركم
صاحب السيف والقلم مصطفى بن عبد الحميد عتقائي سلطان
الاعظم الشان باسط العدل والاحسان سلطان بايزيد خان
بن محمد خان خلد الله ملكه في محرم الحرام سنة ٧٤٥ وسعما نة

yazılıdır. Tercümesi : Bu bina Mehmed Han'ın oğlu, büyük şan, adalet ve ihsan sahibi Sultan Beyezid Hanın, Allah mülkünü devamlı eylesin, kullarından, Abdülhay'ın oğlu, kılıç ve kalem sahibi Muhterem Emir Mustafa tarafından, halkın ihtiyacı için dokuzyüz üç senesinin Kutsi Muharrem ayında yaptırıldı.

Kitabede ismi belirtilmeyen binanın 903, M. 1497 yılında Sultan II. Bayezid'in azatlı kölelerinden (uteka), Kayseri

Emiri Mustafa bin Abdülhay tarafından yaptırıldığı kayıtlıdır. Mustafa Beyin Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesinde, 584 numaralı defterin 150. sahife ve 76 sırasında kayıtlı, 907 Şevval tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır. Bu vakfiyede Mustafa Bey, Kayseri Şehrinde herkesçe bilinen Bezzasistan namındaki binayı ve buna şimalen ve cenuben muttasıl, birisi külhancılar Çarşısı (kuyumcular olsa gerek) ve birisi Haffaflar Çarşısı olmak üzere iki Çarşısı, bunlara üç taraftan birleşik otuz sekiz dükkanı Hz. Peygamberin şefaati için vakfettiği, buralardan alınacak geliri, Bezzazistanın yanındaki çeşme üzerine bina ettiği mescide yazdırıp koyduğu otuz cüz Kur'an-ı Kerimi okuyacak otuz hafıza tahsis ettiği; yine aynı şehirde Bezzaz Hanı (şimdi Pamuk Hanı ismi ile anılan han olabilir, 19. asır vakfiyelerindeki Penbe Hanı) ve Haffaflar Çarşısı arasındaki dört dükkanı, Sultan Camii (Cami-i Kebir) Mahallesinde mükemmel bir evi Kur'an okumayı öğretecek muallimlere vakfettiği, Vakfın gelirinden evvela hacet halinde vakıf binalarının tamirine harcanmasını, hacet olmazsa, önce Kur'an öğrenimi için, arta kalanını da tevliyyete tahsis ettiği, mütevelliliğe oğlu Mehmed Çelebiyi ve sonra bunun evladını tayin ettiği kayıtlıdır. Mustafa Bey vakfiyede, Bedesten kitabesindeki sıfatlarından daha geniş sıfatlarla anılmıştır.

Vakfiyede geçen ve Mustafa Beyin yaptırdığı belirtilen çeşme ve üzerindeki mescid bugün mevcut değildir. Haliyle yazma, otuz cüz'den ibaret Kur'an-ı Kerim'den de eser kalmamıştır. Ancak bugünkü çarşı esnafından öğrendiğimize göre bu mescid ve Kur'an Kursu, Bedestenin batı, Pamuk Hanı tarafına açılan orta kapısının dış tonozunun iki kemer ayağı ve buna ilave olarak aynı şekilde çıkış istikametinde bugün mevcut olmayan bir tonoz ve iki ayak üzerinde imiş; altında da çeşmesi bulunuyormuş. Bu mescidde Kur'an öğrenenler halen hayatta imiş,, yakın zamanlarda yıkılarak ortadan kal-

dırılmış. Bu mescidin girişi, şimdi Bedesten ve Vezir Hanına bitişik olarak sonradan inşa edilen mescid içinde kalmıştır.

Bedesten hakkında, aşağıda bahsi geçecek olan 966, 1559 tarihli Kadı Mahmud vakfiyesinde malumat vardır. Kadı Mahmud vakfettiği 400 cild kitabın yerinin, muhafazaya memur evladı kalmaz ise «Kayseri'de kain Bezzazistan namıyla müstehir tüccar çarşusu» olacağı şartını koymuştur. Evliya Çelebi de «Kayseri'nin de Bursa ve Edirne gibi iki yerde kârgir Bedesteni vardır. Biri Kuyumcudur ki dünyanın kıymetli murassa cevahir makulesi şeyleri bulunur. Tuhaf kapacak çoktur. Kuyumcuları mücevher işlerler. Büyük Bedestende zengin tüccarlar alış veriş edip nice güne kıymetli kumaşlar satarlar.» diye malumat vermektedir⁶⁴. Burada bahsi geçen Tüccarlar çarşısı Bedesten'in orta bölümü, ayrı bina olarak tarif edilen Kuyumcular Çarşısının da Bedesten'in kuzey bölümü olduğu anlaşılmaktadır. 1144, 1731 yılında, tüccarların Bedestenin metruk kalmasından şikayetle Kayseri Kadısından istedikleri yerde ticaret yapma müsadese aldıkları, fakat Kuyumcuların hoşlanarak burada kaldıkları Kayseri'nin şer'i mahkeme sicillerinde kayıtlıdır⁶⁵. 1217, 1802 tarihli Gübğüb-zade Hacı Bekir ve 1221, M. 1806 tarihli Gübğüb-zade Hacı Mustafa vakfiyelerinde, Bezestan'ın şimal kapısından çıkınca sağ ve solda bulunan kuyumcu dükkanlarından, Kuyumculardan da Penbe Hanı (Pamuk Hanı) tarafına çıkacak kapının sağ tarafındaki su terazisinden bahis vardır ki buna göre Bedestenin kuzey yan bölümünün kuyumcular Çarşısı olduğu, buradan Pamuk hanı önüne de bir kapı ile çıkıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca su terazisinin de Mustafa bin Abdülhay'ın vakfiyesinde geçen çeşme ile alakası olmalıdır.

Vakıf kayıtlarında Hançerli Fatma Sultan vakfı olarak geçen⁶⁶ Bedestenin güney yan bölümüne açılan kapının dış yüzünde, birinci kitabeye simetrik olarak konmuş, mermer kitabe taşı üzerine ka-

zınmak üzere çizilmiş, Ashab-ı Kehf'in isimleri olarak

بیلجا مکینا مثلنا مونوش دبرنوش
شادنوش کفططیوش قطیر

isimleri ve hattatın ismi olan سیف الله bulunmaktadır.

Kayseri'nin bu bedesteninden başka Eski Bedesten isimli mahallesinde halkın Eski Bedesten dediği bir Selçuklu (XIII. yüzyıl) yapısı bulunmaktadır. Bina harap olup etrafına yapılan evler arasında sadece Selçuklu işçiliği ile bezeli güzel fakat harabeye yüz tutmuş taç kapısı ve içerisinde birkaç hücresi görülebilmektedir. Kitabesi yoktur. Onarıma, etrafı ve üzerindeki muhdes yapılardan kurtarılmaya ihtiyacı vardır. Ayrıca bugünkü Cumhuriyet Mahallesi, Belediye İş Hanı yerinde başka bir Bedestenin bulunduğunu yaşlılar söylemektedir.

4. Gavremoğlu Çeşmesi 914, 1508 :

Gavremoğlu Mahallesinde, Siraceddin Medresesi arkasında, bugün tek başına ayakta duran sivri kemerli küçük bir çeşme bulunmaktadır. Çeşmenin 1.05 X 0.30 cm ebadında, iki satırlık Arapça kitabesinde :

یرسم تاجرا هذه العين المبارکة فی ايام دولت السلطان
بایزید خان بن

محمد خان خداوند ملکه صاحبه بایزید بن حاجی
خزینة التاریخ فی شهر ربيع الاخر سنة اربع عشر و تسعمائة

yazılıdır. Tercümesi : Bu mübarek çeşme temizlik için, Mehmed Hanın oğlu Sultan Bayezid Hanın devleti zamanında -Allah mülkünü devamlı eylesin- eser bırakıldı. Sahibi Hacı Aziz'in oğlu Pir Ahmed'dir. Tarihi dokuzyüz on dört senesinin Rebi-ülahir ayı.

II. Bayezid zamanında 914, 1508 senesinde yaptırılmış bulunan ve sonradan

64) Evliya Çelebi, Seyahatname, C. 5, s. 70-71.

65) Kayseri Tarih, s. 88.

66) Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kütük No. 2/310. Bu ismin mahiyetli tesbit edilememiştir.

tamirler gördüğü anlaşılan bu çeşmenin banisi olan Pir Ahmed hakkında bir bilgi elde edilememiştir. Kayseri Kalesini onaran ve 879, 1474 yılında ölen Karmanoğlu Pir Ahmed'le alakasının olmadığı kesindir. Çeşme civarında yakın zamanlarda yıkılmış olan bir Pir Ahmed Zaviyesinden bahsedilmektedir.

Kayseri'nin Bünyan ilçesine bağlı bir Pir Ahmed Köyü ve bu köyde halkın Pir Ahmed'e ait olduğunu söylediği bir mezar bulunmaktadır. Kitabesiz olan bu mezarın da hangi Pir Ahmed'e ait olduğu malum değildir.

5. Şeyh Taceddin Camii ve Türbesi 919, 1513 : Taceddin Mahallesinde, Etiler İlkokulu bahçesinde, yakın zamanlarda yeniden yapılmış bir türbe bulunmaktadır. Bu türbenin yanında bir de camii vardı. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 581 numaralı defterin 367. sahifesinde kayıtlı 13 Zilkade 919 tarihli Şeyh Mehmed Taceddin bin Mustafa'ya ait vakfiyede, adı geçen Şeyhin Kayseri'nin Eski Şehir havalisinde bir arazi vakfeylediği, bu arazinin gelirinin Şehirde bina ettiği caminin ihtiyacına harcanması kaydı bulunmaktadır⁶⁷. Şeyh Mehmed Taceddin'in yaptırmış olduğu cami yukarıda bahsi geçen ve halen iki kemeri kalmış olan camidir. Bu Cami yanında olup yakın zamanlarda zeminden yukarısı yeniden yapılan Türbe içerisinde bulunan mermer, bir yüzü mihrap şeklinde işlenmiş mezar taşında ise bu kabrin Velid'in oğlu Mahmud'un oğlu Taceddin'e ait olduğu ve bu zatın yediyüz yirmi bir senesi Ramazan ayında vefat ettiği yazılıdır⁶⁸. Bu şahsın, bugün yıkık halde olan caminin banisi Şeyh Mehmed Taceddin'in atası olduğu belirtilmektedir. Türbe kare planlı, tek kat ve kubbeli bir yapıdır. Toprak üzerinde bir metreye kadar moloz taş, bundan yukarısı kesme taşla inşa edilmiştir. Türbe içinde bulunan basit ahşap sanduka ve mezar taşı zemine göre iki metre kadar aşağıda kalmıştır. Bu hali ile Türbenin, aslında yapıldığı devir mimarisine uygun olarak iki katlı inşa edildiği söylenebilir.

6. Hacı Hamza Çeşmesi 927, 1521 : Yakın zamanlarda bu çeşme de yıkılarak ortadan kaldırılmıştır. Cami-i Kebir Mahallesinde Erdil Sokağı ile aYyla Sokağının kesiştiği yerde bulunuyordu. Yeni imar planı tatbikatından önce burada bulunan sokağın ismi Hacı Hamza Sokağı idi.

Çeşmeyi 1951 yılında gören Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü uzmanı Sayın Kemal Turfan, hazırladığı eski eser fişine cephesi kesme taş kaplamalı, zirvesi fazla çıkmış sivri kemerli ve kenarları kornişli olarak tarif etmektedir.

Çeşmenin, bugün kayıp halde olan üç satır, 1,16 X 0,36 m ebadındaki Arapça kitabesinde :

بنی هذه العسارة للهرة على العین فی ايام دولت السلطان
سلطان سليمان خان بن سليم خان صاحب الحاج حمزة بن الحاج
احمد فی شهر رجب سنة سبع وعشرين وتسعمائة

yazılı idi. Tercümesi : Bu güzel yapılı çeşme Selim Han'ın oğlu Sultan Süleyman Han'ın devleti zamanında, dokuzyüz yirmi yedi senesi Receb ayında bina edildi. Sahibi Hacı Ahmed oğlu Hacı Hamza'dır. Çeşmenin bundan başka tamir tarihi olarak «Tamir sene 1266» yazılı küçük bir kitabesi daha vardı.

Çeşme banisi olan ve sarraç olduğu belirtilen Hacı Hamza'nın bugün Kayseri'deki sülalesinden olan Bamyacı Oğullarının elinde olup Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 1759 numaralı defterin 225. sahifesinde kayıtlı olan Rebiülevvel 936, M 1529 tarihli bir vakfiyesi mevcuttur. Bu vakfiyeye göre Hacı Hamza Kayseri köylerinden Dadasun (yeni ismi Akçatepe) Köyünü, Kayseri'de büyük Çarşıda iki dükkanı, Hisar Önünde bir dükkanı, şehir yakınında iki tarlayı, Gesi Köyündeki Beğ Değirmenini, bunun altında başka bir değirmenin bir hissesini,

67) Anadolu Beylikleri, s. 34.

68) Aynı vakfiyenin Kayseri'de Şeyh Taceddin sülalesi elinde bulunan bir suretini Naci Kum neşretmiştir, Kayseri hakkında notlar vesikalar, Ercliyas Dergisi, Kayseri 1947. A. 55 - 56, s. 25, 26.

69) a. y.

Şehrin Çay Bağları semtinde bir bağı, Hacet Mescidi Mahallesinde iki evi, Talas Köyünde evli bir araziye, Argıncık ve Üskübi (yeni adı Subaşı) Köylerinde birer hisseyi, Garibanlar Köyü yakınında Canbaz Mezraasını, Belviran ve Barsama Gölünden bir hisseyi, Salur Köyü yakınında bir mezraayı evladına ve zevcelerine, evladı kalmaz ise Cami-i Kebir'in mesalihinine ve sonra Müslümanların fakara ve miskinlerine vakfetmiştir. Yine Kayseri'nin Kuşçular Harmanı Mahallesindeki bir sebzeleşin yarısını, Debbağlar Kapısından Emir Hamza suruna kadar surla hendek arasındaki sebzeleşini, Belani Sokağında Emir Hamza milki yanındaki bir dükkanı da Kayseri içindeki Hacet Mescidi ne, mescid harap olup kalmazsa fakara ve miskinlere vakfetmiştir. Ölünce de mezkur Kuşçular Harmanı Mahallesine Çeşme getirilmesini, hayatta iken on bin dirhem ayırarak vasiyet etmiştir.

Hacı hamza'nın, vakfiyesinde vasiyet ettiği çeşme ile yukarıda bahsi geçen çeşmenin aynı olmadığı, bu çeşmenin vakfiye tarihinden daha önce ve Hacı Hamza Hayatta iken yapılmış olması ile belli olmaktadır. Vakfiyede kitabesi bulunan bu çeşmeden bahis yoktur.

Vakfiyede zikredilen Hacet Mescidi yakın zamanlarda, Çeşme gibi Belediyece yıktırılmış olup Kayseri'nin en eski mabedlerinden olan ve bir Bizans kilisesinden tebdil edildiği belirtilen bu bina da Cami-i Kebir Mahallesinde, Çeşmeye yakın bir yerde bulunuyordu.

Hacı Hamza'nın, vakfiyeden anlaşıldığına göre Hacı İbrahim, Cafer, Mehmed Can ve Hacı Bayram isimli oğulları bulunmaktadır. Aşağıda görülecek 966 tarihli Kadı Mahmud vakfiyesinde, adı geçen kadının vakfettiği bazı dükkanların yeri tarif edilirken «Hamza Dedenin oğlu Hacı Bayram'ın hanesi»nden bahsedilmektedir.

Gavremoölu Mahallesinde bulunan ve bugün yıkılarak ortadan kalkmış olan Bayram Bey Mescidinin bahsi geçen Bayram Bey'e ait olduğu muhtemeldir.

Yine aşağıda bahsi geçecek 951 tarihli Boyacı Hasan oğlu vakfiyesinde vakfın tevliyeti Hacı Ahmed oğlu Hacı Hamza evladına bırakılmıştır. 951 tarihli Şeyh Seyfullah bin Şeyh Sadi vakfının da tevliyetinin Hamza oğlu Üstad Bayram'a bırakıldığı kayıtlıdır.

Hacı Hamza vakfından bugün sadece bir tarla kalmıştır.

7. Kadı Hamamı 949, 1542 : Cami-i kebir Mahallesinde bulunan ve bugün faal halde olan bu hamamın 949 yılında yaptırılmış olduğunu, hamamın banisi Kadı Bedreddin Mahmud'un Recep 966, 1559 tarihli Arapça vakfiyesinden öğreniyoruz⁷⁰.

Erkekler ve kadınlar kısmından müteşekkil olan bu çifte hamam hakkında söz konusu vakfiyede şöyle bilgi verilmektedir «...iki hamam ki inşa olup hicretin dokuzyüz kırk dokuzuncu senesinde binaları tamamlandı. Kayseri içinde ve Sultan Camii Mahallesinde, eski sahibinden arsasını satın alarak buraya biri erkek, biri kadınlar için halvet mahalleri, hücreler, sekiler, esvap soyulacak mahaller, külhan, yakacaklık ve kül atılacak mahal, suyun mahzeni, avlu, hamamlara cari su ve avgın mecraası ile vakfedilmiş olan iki hamamın tamamı....»

1967 yılında onarım görmüş olan Hamamın, siyah, beyaz taşlarla tezyini geçme olarak inşa edilmiş olan basık kemerli bir kapıdan girilen erkekler kısmı (son onarımdan önce kadınlara aitmiş) soyunma mahali kare planlı büyük bir kubbe ile örtülü geniş bir mekandır. Hamamın dışından da en büyük olarak görülen bu yüksek kubbe yan duvarlarda sivri tahfif kemerlerine, köşelerde aynı büyüklükteki sivri kemerler üzerine basmaktadır. Sivri kemerler arasındaki boşluklar, kubbe eteğindeki silmeye kadar üç sıra mukarnasla doldurulmuştur. Köşelerde bulunan tromp içleri, iki yan di-

70) Vakfiyenin Türkçeye tercüme edilmiş olarak Kayseri Üçüncü Noterliğince yapılan suretli Kadı Mahmud'un süfalelerinden Dr. Kerim Kocabay'dan alınarak incelenmiştir.

vardan yükselip tepede birleşen üçgenlerle dilimlenmiştir. Kubbe ortasında sekizgen pencereden yükselen fener bulunmaktadır. Soyunma mahallinin ortasında klasik, küçük şadırvanı, yanlarda iki kat ahşap soyunma hücreleri vardır. Buradan batıda bulunan üzeri şömine şeklindeki kapıdan hamamın uzun, dikdörtgen planlı ılıklik kısmına girilir. Bu kısımda, kapıdan hemen sonra kısa sivri tonoz, ortada birinci tonozla dik, kuzey-güney istikametinde uzanan, üzerinde ışık ve havalandırmak delikleri bulunan köşeli tonoz, bundan sonra girişteki tonozun simetriği ve hamamın sıcaklığına giren kapının bulunduğu sivri tonozlu bölüm, bunun da kuzeyinde yine üzeri ışık ve hava delikli köşeli tonozun örtüğü tuvalet ve usturalık gelmektedir. Örtü sistemi muhtelif olan bu uzun mekanın ortasında bulunan köşeli tonoz kuzeye doğru iki metre kadar derinlikle ılıkliğin genel dikdörtgen planından taşarak hamamın çamaşırlığını meydana getirir.

Ilıklıktan, altı köşeli yıldız ve ortada daire ışık ve hava deliklerinin bulunduğu kubbe ile bunun batısında eteğinde iki sıra mukarnas ve köşelerinde İstiridye trompucukların bulunduğu, İstiridye kabuğu şeklinde dilimli, yarım kubbe ile örtülü, dikdörtgen planlı keseciler mahalline girilir. Bu kısmın doğusundaki kapıdan da ortada göbek taşının bulunduğu, altı köşeli yıldız ve yuvarlak tepeli pencere kubbe, bu kubbenin üç yanında ağızları sivri kemerli, İstiridye kabuğu şeklinde yarım kubbeli ve etekleri beş sıra mukarnaslı asil yıkanma mahalline girilir. Burada ortadaki kubbe ile doğu ve batıdaki İstiridye yarım kubbelere dikdörtgen planı tamamlamakta, güneyde kesecilere bir kapı ile bağlanan aynı şekilde yarım kubbe buraya birleşmektedir. Bu bölümün güney doğusunda üzeri köşeli tonozlu, ışık delikli küçük bir hücre bulunmaktadır. Göbektası mahalinden kuzeyde van yana üzeri ışık delikli ve yuvarlak pencere, batıda halvet - sıcaklık, doğuda serinöz denilen yıkanma mahallerine geçilir.

Hamamın halen kadınlara ait olan bölümü tamirlerle çok değişikliğe uğramıştır. Erkekler kısmına göre güney ve batıda bulunan bu kısma doğudan basit bir kapı ile girilir. Soyunma mahalli üzeri düz betonarme ile örtülü ve L planlıdır. Bu kısmın sonu sofa olarak isimlendirilmektedir. Soyunma mahallinin kuzeyinden, sağda tuvaletin bulunduğu iç içe iki kapıdan ılıkliğe geçilir Buradan, kuzeydeki asıl göbektası mahalline girilir. Göbek taşının bulunduğu mahalin ortası kubbeli, doğu ve batı yanları yarım kubbeli olup buradan güneyde bir ve kuzeyde iki kubbeli yıkanma mahallerine geçilir. Kuzeydeki kubbeli odalardan birisi (erkekler kısmı ile birleşen) halvet - sıcak göz olup diğeri serin gözdür.

Hamamın kuzeyinde boydan boya uzanan tonoz, külhan-ocaklık bölümüdür. Dışarıdan büyük kubbenin kuzeyindeki boş saha da eskiden odunluk imiş. Ön tarafta bulunan avlu şimdi yola alınmıştır. Hamam halen petrolle ısıtılmaktadır.

Hamamın yapıldığı tarihlerde Mimar Sinan Osmanlı İmparatorluğunun baş mimarı idi. Binanın Mimar Sinan yapısı olduğu hakkındaki mahalli söylentilerin doğruluğu mümkün görülüyorsa da, Sinan'ın eserlerinin listesini veren eski tezkirelerde bu hamamın ismine tesadüf edilememiştir.

O tarihlerde Kayseri Kadısı bulunan Kadı Bedreddin Mahmud'un bahsi geçen vakfiyesinden öğrendiğimize göre Kadı bu çifte hamamından başka 955 senesinde satın aldığı, tüccarlar Çarşısı (Bezzazistan) yakınındaki, Gazezler Çarşısı denilen arsaya, kible tarafı Uzun Çarşı arkasına gelmek üzere Bedesten kapısından Meydan Kapısına kadar uzanan iki çarşı yaptırmıştır ki, Çarşı içinde ahalinin toplanıp konuşacakları, orta-

sında ağaç direk dikili mahal, damların karı atılmak ve çörtlenleri akmak için dükkanlar arasında hâlî yerler ve sel kuyuları bulunmaktadır. Bu çarşıdan başka Vâkıfın Kuyumcular, Keçeciler ve Saraçlar Çarşıları yakınında birçok dükkanı daha bulunmakta idi. Yine 940 senesinde Hatuniye Medresesi (yukarıda bahsi geçen) batısında birkaç oda, ahır vesaireyi müstemil bir Han yaptırmıştır ki bu han bugün mevcut değildir. 957 senesinde bu hanın batısında bulunan bir mescidi tamir ettirmiş ve yanına Kur'an talimi için bir yazlık-hane bina etmiştir. Hatuniye Medresesi batısında, Kayseri suru yakınında bir ev, yine buradaki surlarda bulunan Boyacı Kapısından (yakın zamanlarda Belediye tarafından yıkılmıştır) şehre giren yolun iki tarafında 940 senesinde inşa ettirdiği dükkanlar, Sultan Cami yanında, yaptırmış olduğu hamamları yakınındaki kendi evi, Köşk Medresesi yakınında 940 senesinde inşa ve ihdas eylediği odalar, ahır, hamam, divarlar, havuzlar, kar ve buz kuyusu, üzüm çubuğu ve ağaçları olan bahçeyi hizmetinde bulunan dört kölesi ile birlikte; Kayseri yakınında üç bahçe, Şehir bağlarından Gediris semtinde 958 yılında diktirip yetiştirdiği bağ, yine Kayseri yakınında çeşitli mahallerde sekiz tarla, Gezirler Pınarı (şimdiki adı ile Karpuzatan Suyu) civarında Koçlan adı verilen bir mezraa, 965 yılında inşa ettirdiği, Kayseri'ye tabi Emirdad denilen mezraada kain Sivas Irmağı (Kızılırmak) yakınından Birgöz dahilinde, Karasu nehrinden akan su ile devreden on taş değirmen (bugün Tekgöz köprüsü yakınındaki Beğdeğirmeni köyünde olmalıdır) Rus tebalı altı kölesi ile birlikte ve ismini tek, tek saydığı 400 cild kitabı koyduğu şartlar dahilinde vakfetmiştir.

Kadı Mahmud, evladına emanet ettiği kitapları için şu şartları koymaktadır : «Allah korusun zikrolunanlar(evladı ve kitapların bulunduğu evi) münkariz olduğu vakitte bu kitaplar umum talebeye vakfolunur ve bu zaman kitapların yerli Kayseriye'de kain Bezastan namıyla meş-

hûr tüccar çarşısı olur. Kitapların muhafazasına kâdir, isimlerini tanır bir kimse- nin eli altında bulunur. Bu kitapların nazır ve muhafızı (hâfız-ı kütüb) olur. Kütüphane için iki kilit yapılır. Anahtarları biri nazır diğeri muhafız yanında bulunur. Bu muhafız, Nazır veya Nazırın vekili hazır olmadıkça kütüphaneyi açmaz ve kimseye kitap vermez. Kitap alan kimsenin isim, nesep, vasıf, lakab ve şöhretini yazar, rehin almaksızın bir kitap vermez. Aldığı rehinin vasıf, cins, nev'i ve alame- tini tarihiyle yazar, mezkûr rehini kütüphaneye kor. İki defter yazar, biri kendinde yani muhafazda diğeri kütüphanede olur. Gerek vakıf evladında olsun, gerek kardeşi evladında ve gerek başkasında olsun Nazır, Mütevellî, Kâtip ve Muhafız her sene Ramazan ayında, dağıtılmış olan kitapları toplayıp sıralar. Toz, toprak ve kitaplara zarar verecek şeyleri def edip islah muhtaç olanları islah edip mahallerine korlar. Her bir defterde yazıldığı tertibe göre mekanlarına konulur. Nazır ve muhafız kitapları verip almakta dikkat edip kütüphaneyi açtıktan baştan sona kadar kitaplara bakmalı ki noksan olmaya. Aldığı kitabı Nazır, Mütevellî ve Muhafızın rıza ve muvafaklatları olmayarak başka mahallere götüreceği zan olunan yahut kitaba hıyanet etmesi şüpheli kimseye, kitabı alıp talebeye vermeyeceği ve men edeceği gidişatında bulunan ve muamelesi uygunsuz olan, kendisinden geri alınması zor olan kimseler evlad-ı vakıftan yahut biraderleri evladından olsa dahi kitap verilmez.» Muhafızın vazifesine karşılık vakıftan yövmiye bir dirhem alacağı, dirhemden muradın o tarihlerdeki Osmanlı dirhemi veya bu dirhem hesabıyla gümüş dirhem yerine geçecek nakitlerden sair akçe olacağı ayrıca kaydedilmiştir.

8. Şeyh Seyfullah Türbesi : Cür-cürler Mahallesi ile Zekayibey Mahallesi-nin birleştiği meydanın kuzey doğusunda, halkın «Seyfullah» Türbesi ismini verdiği küçük, bakımsız bir türbe bulunmaktadır. Mezar taşı ve herhangi bir kitabesi bulunmayan bu türbe kare planlı ve tek katlıdır. Binanın basık kemerli küçük kapısının bulunduğu doğu cephesinde dıştan kubbe eteğine kadar yükselen yuvarlak bir kemer bulunmaktadır. Moloz taş kubbe duvarlarda tahfif kemerlerine, köşeler de pandantiflere oturmaktadır. Genel olarak türbenin cephe ve köşeleri kesme taş, diğer kısımları sıralı moloz taşla inşa edilmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 1961 numaralı defterin 298. sahife ve 50. sırasında kayıtlı Zilkaade 951, M. 1545 tarihli Şeyh Seyfullah bin Şeyh Sadi Vakfiyesinde, Kayseri'nin Kepez Mezraasını (bugünkü merkez Kepez Köyü) Kürtler Mahallesindeki (Seyfullah Türbesinin bulunduğu mahallenin eski ismi) Seyfullah Mescidine imam olan zata, bir büyük haneyi çocuklara Kur'an öğretmek üzere aynı imama vakfedilmiş olduğu, tevliyetin Hacı Hamza oğlu Üstad Bayram'a bırakıldığı kayıtlıdır. Burada geçen Seyfullah Mescidinden bugün emare kalmamıştır.

Vakfiyede Türbeden bahis yoktur ama Seyfullah Türbesinin Şeyh Seyfullah bin Şeyh Sadi'ye ait olduğu ve bahis konusu vakfiye tarihine yakın bir zamanda inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

9. Göllü Çeşme 958, 1551 : Kubar-oğlu Mahallesinde bulunmaktadır. Bugünkü şeklini 1283, 1866/67 yılındaki tamirle aldığı anlaşılmaktadır. Tek cepheli olan çeşmenin yarım kubbesi önde yuvarlak kemer ile sınırlanmış olup bu kemer yanlarda küçük açıklıklar bırakarak öne alınmış, başlıklı iki sütuna dayanmaktadır. Alınlık etrafı yüksek bir kornişle çevrilmiştir. Tamamen kesme taşla inşa edilmiştir.

Çeşmenin iki kitabesi vardır. 36x26 cm ebadında, mermer, Arapça, üç satırlık

kitabede :

هذه عين المبارك
المرارة قاسم بن عبدالله
سنة ثمان وخمسين وتسعمائة

yazılıdır. Tercümesi : Bu mübarek çeşme Abdullah'ın oğlu Kasım tarafından dokuz-yüz elli sekiz senesinde imar edildi.

24x92 cm ebadındaki ikinci kitabe Türkçe olup Çeşmenin 1283 senesinde yapılan tamirine aittir.

Maşallah

Çeşme-i Göllü harabe, istedi tamir-i ayan
Gayretiyle kıldı tamir ehl-i hayratı zaman
Sahibü'l-hayrata Ya Rab, hem dahi banisine
Sâki-i kevser getirsin mahşer içre su heman.
Çıktı tam tarih Selâmi, Göllünün tamirine
İç Hasan ile Hüseyin aşkına al bu çeşmeden.
sene 1283

Selâmi mahlaslı bir şairin yazdığı anlaşılan kitabe metni şiirin son mısraı

ایچ حسن ایدر حسین عشقده آرزو چشمدان

ebced hesabı ile çeşmenin tamir tarihini vermektedir.

10. İsa Kümbet Camii 962, 1554/55 : Tahirağa Mahallesinde bulunmaktadır. Mescid kare planlı, kubbeli asıl namaz mahali ile bunun kuzeyinde ahşap örtülü, dikdörtgen planlı son cemaat mahalinden ibarettir. Kubbe, bulunduğu bölümde duvarlara ve pandantiflere oturmaktadır. ve kasnaksızdır. Mihrap köşeli ve üzeri dört sıra basit mukarnaslıdır. Etrafı silmelerle çerçevlenmiştir. İki yanda iki pencere bulunmaktadır. Mescidin yan duvarlarında birer, son cemaat mahaline açılan giriş kapısı yanında iki pencere bulunmaktadır. Mihrap yanında ve yan duvarlardaki pencereler sonradan açılmış veya genişletilmişlerdir. Giriş kapısı düz lentolu olup söveler gerisinden ve kitabe üstünden, yan duvarlara göre 10 cm kadar derinleştirilerek çerçevlenmiştir. Son cemaat mahalli Kayseri'de bu devirde görülen üzeri ahşap örtülü, önü açık

tiptedir. Fakat sonradan yapılan onarımlarla değişikliğe uğratarak girişte bulunan ve önde tavanı taşıyan iki ahşap direk kaldırılmış, açık olan ön taraf kapatılmıştır. Buraya kadında için de bir orta kat ilave edilmiş, asıl namaz mahalli ile irtibatlandırmak üzere yukarıdan iki pencere açılmıştır. Son cemaat mahallinin iki yandivarında iki adet geniş niş bulunmaktadır. Ezan okunmak için mescidin üzerine dışardan, batı divarı arasından pencere gibi bir girişle ve taş basamaklarla çıkılmakta iken bu çıkış ağız pencere gibi bırakılarak dama çıkış girişi son cemaat mahali içine alınmıştır.

Mescidin kapısı üzerinde bulunan 30x85 cm ebadında, mermer, tek satır, Arapça kitabede

عمر هذه المسجد المبارك الحاج ايسى بن الحاج سنان في سنة
اثني وستين وستمارة

yazılıdır. Tercümesi : Bu mübarek mescid Hacı Sinan oğlu Hacı İsa tarafından dokuzyüz altmış iki senesinde yaptırıldı. Hacı İsa'nın, Kayseri'de Bezircioğullarından olduğu ve bu sülâlenin elinde de bir vakfiyesinin bulunduğu söylenmektedir.

11. Kubaroğlu Kümbet (Yumurtalı)
Mescidi 968, 1560/61 : Kubaroğlu (eski Karafakih) Mahallesinde bulunan bu mescid İsa Kümbet Camiine çok benzemekte olup onun gibi Kubbeli küçük kare bir mekanla (eski türbe) bunun gerisinde dikdörtgen son cemaat mahallinden meydana gelmiştir. Bina daha önce bir türbe iken H. 968 yılında bazı değişiklikler ve son cemaat mahalli ilavesiyle mescit haline getirilmiştir. Bu husus kitabelerinden anlaşılmaktadır.

Mescidin moloz taş kaplı kubbesi kasnaksız olup yan duvarlara ve pandantiflere oturmaktadır. Köşeli basit mihrap nişi üzerindeki basit mukarnaları mahalle halkınca, yakın zamanlarda yapılan onarım esnasında, temizlenmek gayesiyle silinmiştir. Mihrap etrafında basit silmeler dolaşmaktadır. Güneyde mihrabın iki yanında, yan duvarlarda giriş kapısının sağında ve solunda son cemaat

mahaline açılan pencereler bulunmaktadır. Yine mihrabın iki yanında birer, yan duvarlarda ikişer dolap nişleri vardır. Son cemaat mahallinden asıl namaz mahaline girilen cümle kapısı sövelerden sonra 10 cm kadar içeri çekilerek çerçeveselenmiştir. Aslında önü açık olduğu halde sonradan kapatılan son cemaat mahali önde iki ahşap sütun üzerinde uzanan ahşap köşeli hatıl ve yan duvarlara basan, araları ahşap kaplı yuvarlak direkler ve bunlarında üzeri toprakla örtülüdür. Son cemaat mahalli içinde cümle kapısının sol tarafında bulunan küçük kapı ile girilen, ezan okumak için dama çıkan duvar arasındaki merdiven bugün iptal edilmiş olup ezan, dışardan merdivenle çıkılan damdaki köşk minarede okunmaktadır. Mescidin kible duvarına bir mermer, Roma lahit parçası yerleştirilmiştir. Bu parça üzerindeki tezyinatı halk yumurtalara benzettiğinden mescid «Yumurtalı Mescit» diye de anılmaktadır.

Mescidin kitabelerine gelince; birinci kitabe mihrap üzerine sonradan yerleştirilmiş mermer, sanduka tipli mezar taşı parçasıdır. 24x17 cm ebadındaki bu parçada

هذا قبر المرحوم المنفور... ابن...

yazılı olup bundan mezartaşının kime ait olduğu belli olmamaktadır.

İkinci kitabe mescidin giriş kapısı üzerinde ve son cemaat mahalli tavanına yaklaşacak yükseklikte bulunmaktadır. 26x24 cm ebadındaki bu kitabede de

توفي المرحوم المنفور
شاه ملك
بنيت
مرحوم عمراغا
في سنة عشرين شوال ستمارة

yazılıdır. Kitabeden Ömer Ağa'nın kızı Şah Melek'in yediyüz senesinin yirmi Şevvalinde, (M. 29 Haziran 1301) vefat etmiş olduğu öğrenilmektedir. Buradan, binanın asıl namaz mekanının aslında bir türbe, ye bu türbenin de Şah Melek Hatun ve ailesine ait olduğu (mihrap üzerindeki mezartaşı parçası bir erkeğe aittir) anlaşılmaktadır. Herhalde iki katlı ve içerisinde mezartaşları olan türbe, mescide tahvili sırasında tek katlı hale getirilmiş mezar taşlarından birinin parçası da mihrap üzerine yerleştirilmiştir.

Binanın üçüncü kitabesi ise yine kapının üzerinde ve ikinci kitabeye göre daha aşağıda bulunmaktadır. 49x32 cm ebadındaki üç satırlık bu mermer kitabe de de :

عمر هذه المسجد المبارك
في أيام سلطان سليمان خان
التحري حاجي بيبرس بن انبيا في
سنة ثمان وستين وتسعمائة

yazılıdır. Tercümesi : Bu mübarek mescid Sultan Süleyman han zamanında, dokuzyüz altmış sekiz senesinde imar edildi. Tamiratı yaptıran Enbiya'nın oğlu Hacı Bayram'dır. Buradan, Enbiya'nın oğlu Hacı Bayram'ın önce türbe ve tek yapı olan binayı, bir son cemaat mahalli ekliyerek ve çeşitli tadilatla bulunarak mescid haline getirdiğini anlamak mümkündür.

12. Bir mescid 974, 1566 : Kayseri Müzesi İslâmî kitabeler ve mezar taşları deposunda bulunan 64x39 cm ebadındaki bir mermer kitabe de

عمر هذه المسجد المبارك في أيام سلطان سليمان بن سليمان
الصاحب الخيرات جازنت يوسف وعمير بن بيري منصور
في سنة أربع وسبعين وتسعمائة

yazılıdır. Tercümesi : Bu mübarek mescid Selim Hanın oğlu Sultan Süleyman za-

manında, hayratın sahibi, Yusuf'un kızı Can ve Piri'nin oğlu Ömer tarafından dokuzyüz yetmiş dört senesinde imar edildi.

Bilindiği üzere Kanunî Sultan Süleyman 21 Safer 974 yılında vefat etmiştir. Safer ayı Hicrî senenin ikinci ayıdır. Bu duruma göre mescid 974 senesinin ilk aylarında, Kanunî hayatta iken veya Zigetvar'da ölen padişahın ölüm haberi gelmeden yaptırılmış olmalıdır. Aşağıda geçecek olan Barsama Camii ise aynı sene içerisinde, fakat padişahın ölümünden sonra inşa edilmiştir.

Kitabesi kalan bu mescidin şehrin neresinde olduğu hakkında bir malumat elde edemedik.

13. Barsama Camii 974, 1567 : Kayseri - Sivas, Malatya yolu üzerinde, Kayseri'ye 22 km. mesafede, Barsama (yeni ismi Çavuşağa) Köyü yakınında, bugün büyük ölçüde tahrip edilerek sadece yıkılmış yan duvarları ve şerefesine kadar minaresi kalmış bir cami harabesi bulunmaktadır. Barsama Camii olarak bilinen ve aslında dikdörtgen namaz mahalli ve iki sütunlu önü açık revaklı olan caminin giriş kapısı üzerinde bulunan 88x46 cm. ebadındaki Arapça, dört satırlık mermer kitabesi Kayseri Müzesindedir. Burada

قاد عمر هذه المجمع الشريف المبارك في أيام
السلطان سليم خان بن سلطان سليمان صاحب ماله و
بيكوه ممشرك خانوخديج خانون بنت مرعور
موسى باشا في شهر ذي القعدة سنة أربع وسبعين وتسعمائة

yazılıdır. Tercümesi : Bu mübarek, şerefli cami Sultan Süleyman Han'ın oğlu Sultan Selim Han zamanında merhum Musa Paşa'nın kızı, Memiş Beğ'in zevcesi, Mahüpeyker Hatice Hatun tarafından dokuzyüz yetmiş dört senesinin Zilkâde ayında imar edildi.

Kitabede ismi geçen Musa Paşayı tesbit edemedik. Ancak aşağıda geçecek olan, Kayseri Sancağının da dahil olduğu Karaman Valiliği yapan, Kayseri'de

Kurşunlu Camii inşa ettiren ve asılları Candaroğullarına dayanan Kızıl Ahmetli Hacı Ahmed Paşa'nın kardeşi olup Erzurum Beylerbeyliği yapmış ve 951 yılında ölmüş bir Musa Paşa bulunmaktadır. İşte kitabede merhum olarak bahsedilen Musa Paşanın bu şahıs olduğu ve yine kızı Hatice Hatunun da Kayseri'de vakıfları bulunan Hacı Ahmed Paşanın yeğeni olması ihtimali bulunmaktadır (71).

14. Yeni Kapı 975, 1567/68 : Şehrin, birçok bölümleri yıkılarak ortadan kalkmış bulunan dış kale surlarının, Kağnı Pazarı Meydanında, İç Kaleye yakın bir yerde bulunan ve Yeni Kapı ismiyle bilinen kapısının II. Selim zamanında genişletilmesi ile ilgili kitabesi yine Kayseri Müzesi deposunda bulunmaktadır. Halil Edhem tarafından neşredilen (72), 87 x 39 cm. ebadında, üç satırlık kitabe bu kısımdaki surun ve kapının yıkılması üzerine Kayseri Müzesine alınmıştır. Kitabede :

وقد كان هذا الباب علو الناس ضيقاً ومن وسعه أوسع
أمره تعالى عليه رزقاً فأباده سلطان الأعظم السلطان
سلیم خان بن سلطان سليمان خان في سنة خمس وسبعين وتسعمائة

yazılıdır. Tercümesi : Bu kapı halka küçük geliyordu, onu genişletenin Allahu Teâlâ rızkını genişletsin, Sultan Süleyman Hanın oğlu Büyük Sultan Selim Han zamanında, dokuzyüz yetmiş beş senesinde (genişletildi).

Kayseri dış kalesinin Yeni Kapıdan başka, Sivas Kapısı, Kiçi Kapı, Boyacı Kapısı ve Meydan Kapsı ismi ile anılan başka kapıları da vardı. Bunların tamamı bugün yıkılarak kaybolmuştur. En son 1964 yılında Boyacı Kapısı, Belediye tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Yeni Kapı bu ismini herhalde kitabede belirtilen onarımdan sonra almış olmalıdır.

15. Oduncu Çeşmesi 990, 1582 : Kubaroğlu Mahallesi Hacılar Bucağı yolu üzerinde bulunmaktadır. Sivri kemerli çeşmenin 71x35 cm. ebadında, iki satırlık kitabesinde :

عمر هذا الصمارة مراد بن الطونجي
سنة بعد الهجرة (ت) تسعين تسعمائة

yazılıdır. Tercümesi : Bu bina Hicretten dokuzyüz doksan sene sonra Oduncu oğlu Murad tarafından imar edildi.

Çeşme çeşitli tamirlerle değişikliğe uğramıştır.

16. Kurşunlu Camii 994, 1585/86 : Kayseri'de Mimar Sinan'ın eseri olarak bilinen bu cami, kubbesinin kurşunla kaplı olması sebebi ile bu ismi almıştır. Klasik Osmanlı mimarisi tarzında olup tek kubbeli, bir minarelidir ve kuzeyde iki sıra kubbeli ve çatılı revakı bulunmaktadır. Mermer minber, mihrap ve kürsüsü bu devir üstün Osmanlı işçiliğindedir. Mukarnaslı klasik cümle kapısı üzerindeki iki satır, dört mısralık ve ilk defa Albert Gabriel tarafından neşredilen kitabesi⁷³ şöyledir :

Şehr-i Zilhiccede urmuşsun anal bünyadın
Diyalarım haşredeğin sahibine ola dua
Oldu mamur-ı vilayet didim ana tarih
Yapalı Kayser'de camiin Ahmed Paşa

يا بالي قيصره جامعين احمد پاشا

Kayseri'de Selçuklu geleneğinden ayrılan bu ilk Türkçe kitabede anal (anın), diyalarım (dilerim) gibi özel söyleyişler bulunmaktadır. Son mısra ebced hesabı ile camiin yapılış tarihi olan 994 senesini vermektedir.

Camii yaptıran Ahmed Paşa I. Süleyman (Kanunî), II. Selim ve III. Murad devri Osmanlı devlet adamlarından olup Doğancılık, Rumeli, Şam ve Karaman (Konya) Beylerbeyliği yapmış, II. Selim ve III. Murad devirlerinde bu padişahların en yakın hizmetlerinde bulunduktan sonra 996 yılında yüz yaşını geçmiş olarak vefat etmiştir. Mezarı İstanbul'da, Üsküdar'da Doğancılar Meydanındadır (74). Ahmed Paşa aslen Candar (İsfendi-

71) Mehmed Süreyya, Sicil-i Osmanî, C. 4, s. 521, Anadolu Beylikleri, s. 147; Camii ilk defa neşreden Gabriel, kitabeyi bir kısım yanlış ve eksiklerle kaydetmiştir. Kayseri Türk Anıtları, s. 106, N. 2.

72) Kayseriye Şehri, s. V, N. 1, levha 2.

73) Kayseri Türk Anıtları, s. 65, 66.

74) Sicil-i Osmanî, C. 1, s. 204.

yar) Oğullarındandır. Bu hanedandan olup Fatih devrinde Osmanlı hizmetine giren Kızıl Ahmed Beyin torunudur. Babasının ismi bizdeki vakfiye suretine göre Mahmud Bey, İ. H. Uzunçarşılı'nın Anadolu Beylikleri isimli eserinde tesbit ettiği şecereye göre de Mirza Mehmed Paşa'dır.

Ahmed Paşanın, Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğünde bulunan, 1319 yılında Şuray-ı Devlet Riyaseti ve Muhasabe-i umumiyenin talebi üzerine Evkâf-ı Hümayun nezaretince çıkarılmış 989 tarihli Türkçe vakfiyesi suretinde, Ahmed Paşa İbn el-merhum Mahmud Beğın -Elhac Ahmed Paşa demekle şöhrret bulmuştur- mahrûsa-yı Anadolu'da Kayseri Şehrinde bir cami, cami civarında bir büyük imaret, on üç ocaklı bir büyük han, bir mektep ve bir hamam bina ettiği kayıtlıdır. Yine vakfiyeye göre adı geçen Handa kalan misafirlere her sabah ve akşam birer tas şorba (çorba) ve ikişer fodla (ekmek) verilecektir. Vakfın Kayseri'deki akarı şunlardır: Tomarza Köyü (şimdi ilçe merkezi), Kırkoriye ve bir diğer mezraa, Mavrazor mezarası, Yalnız Göz (Tekgöz) demekle maruf köprü yakınında vaki Karasu üzerinde sekiz göz değirmen (Beğdeğirmeninde?), buna tâbi iki anbar, hücre, bostan yerleri ve mezraaları; Gergeme köyünde (Bünyan İlçesinde) akan Sarımışaklı suyu üzerinde dört göz değirmen ve arsa; Yorgat Köyünde (Kayseri merkez Elagöz Köyü yakınında bir mevki) dokuz kıta evli bağ; Şehir merkezindeki Camii yanında bahçe (şimdi Mimarsinan Parkı) ve diğer bir bahçe; Sarmışaklı Köyünde (Bünyan İlçesinin eski ismi) bir değirmen; Anbar Viranı (merkez Anbar Köyü) Köyünde bir arazi; Zamantı Kazası Sarıoğlan Köyünde (şimdi ilçe merkezi) akan nehir (Kızılırmak) üzerinde üç göz değirmen. Vâkıf ayrıca şehir içinde bina ettiği imaret için sekiz adet bakır sini, iki adet büyük leğen, yirmi adet bakır tas, üç adet büyük kazgan (kazan) ve sekiz adet bakır

sahan vakfetmiştir. Ahmed Paşa Kayseri'deki vakıflarından başka İstanbul'da Hoca Rüstem ve Firuz Ağa Mahallelerinde, Üsküdar'da Kefçe, Mehmed Paşa, Hasan Ağa Mahallelerinde, Sancak, Devrek, Karacaşehir, Benderekli, Beğpazarı, Sorgun, Kazalarında, Akyazı ve Siroz Kasabalarında, Tokat'ta Cami, han, fırın, dükkan, ev, imaret, değirmen, anbar, bahçe, mezraa, çiftlik ve arazi gibi pek çok gayr-ı menkul ve yirmi bin tam altun ve sahîhül'ayar dinar ve on beş bin florin vakfetmiştir. Ancak ne yazıkki Paşanın Kayseri'de bugün Kurşunlu Camiden başka vakfı kalmamıştır. Vakfiyeye göre Kayseri için bir, İstanbul ve diğer vakıflar için de ayrıca bir mütevellî tayin edilecektir. Kayseri'deki camie cuma ve bayramlarda hitabette bulunacak bir hatip, namaz için iki imam, ezan okumak için iki müezzin, bir farraş; aynı şehirdeki imaret için, her sabah ve akşam gelen misafiri güleryüz ve tazimle karşılayıp en fazla üç gün misafir edecek bir şeyh, levazım işleri için bir vekilü'l-harç, bir kilâri, bir habbaz (ekmekçi), biri üstad, biri şakird iki tıbah (aşçı), bir bevvaab (kapıcı), bir farraş tayin edilecek; imarette sabah ve ikindi olmak üzere iki vakit yemek pişirilecek, bu vakitlerde buğday çorbası, Cuma geceleri zerde pilavı verilecektir. Ayrıca nohut, soğan, bal, zafran vs. ve imaret ile fırına odun alınması için bir kısım para ayrılmıştır. Cami mihrabının iki yanına iki adet minare konulacaktır. İmarette pişen yemeklerden vakıf personeli de faydalanacaktır. Tevliyet önce Paşa'nın kendisinde kalacak sonra evladına geçecektir. Evladı kalmaz ise Üsküdar'daki Hankâhında kim şeyh olursa ona tevcih edilecektir. Oğlu Mehmed Bey evkafa nâzır olacaktır.

Hacı Ahmed Paşa'nın bu vakfiyesinin tarihi yukarıda belirtildiği gibi 989, M. 1581 senesidir ve vakfiyeye göre Kayseri'deki Cami, hamam, imaret, han ve mektebin bu tarihten önce yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Halbuki ca-

mi kitabesinin tarihi bu tarihten beş yıl sonra, 994 senesidir. Bu durumda kitabesinin tarihi inşaa tarihi olmayıp kitabesinin yazılış tarihi olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihte Mimar Sinan 97 yaşında idi. Mimarın bu yaşta taşradaki bir cami ile meşgul olması mümkün değildir. Ahmed Paşa da bu sırada aynı yaşlarda ve İstanbulda padişahın yanında idi. Mimar Sinan'la Paşa bu tarihten iki sene sonra aynı yılda, H. 996 vefat etmişlerdir.

Mimar Sinan'ın eserleri hakkındaki tezkirelerde Tezkiretü'l-ebniye, Tuhfetü'l-mimarîn) Kayseri'de Mimar Sinan'a ait üç eser kayıtlıdır. Bunlar Osman Paşa Camii (aşağıda bahsi geçecektir), Ahmet Paşa Camii ve Hüseyin Bey Hamamı (yine aşağıda bahsi geçecektir) dir. Ahmet Paşa Camii bahis konumuz olan Kurşunlu Camiidir. Paşa tezkirelerde «El-Hac Ahmed Paşa, Doğancı, Kızıl Ahmedli, Şam Beylerbeyliğinden münkaid» olarak geçmektedir⁷⁵. «Kayseri Tarihi» yazarı Kazım Özdoğan'ın basılmamış notlarına göre de Paşa Konya-Karaman Beylerbeyliğinde bulunduğu sırada Kayseri'de oturmuş. Oğlu Mehmed Bey burada doğmuş⁷⁶. Bu malumattan Ahmed Paşanın Kayseri'de bu kadar vakıflar meydana getirmesinin sebebi anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi Kayseri'de Mimar Sinan eseri olarak gösterilen iki cami ve bir hamama bazı Selçuklu binalarını ve bu arada Paşa Hamamını da ilave etmektedir⁷⁷. Bu hamam Kurşunlu Camiinin güney doğusunda bulunmakta idi. Yüksek kubbeleri ile kıymetli bir yapı olan bina⁷⁸. Hacı Ahmed Paşanın vakfiyesinde yaptırmış olduğunu belirttiği hamamdır ve Paşa ismi de buradan gelmektedir. Hamam 1935 yılında, zamanın Kayseri Valisinin tazyiki ile Belediye Başkanlığı tarafından istimlak edilerek yıktırılmış. Kurşunlu Camiini Mimar Sinan yapmış olduğuna göre külliyyeye dahil hamamı da onun yapmış olması

mümkündür. Hamamın şadırvanından mermer bir parça halen Kurşunlu Camii revakında durmaktadır.

895, M. 1489 yılında Kayseri'nin Ağırnas (yeni ismi Taşören) köyünde doğan büyük dâhî Mimar Sinan 996, M. 1588 yılında vefat etmiş olup, Osmanlı İmparatorluğunun o zamanki geniş sınırları içinde bulunan her bölgeye yapmış olduğu toplam 364 muhtelif şaheser yanında doğduğu yer olan Kayseri'de de eserler meydana getirmiştir⁸⁰. Doğduğu köyde de Sinan yapısı olarak ifade edilen Çeşmeler, su yolu ve şimdi yıkılmış bir hamam bulunmaktadır. Bu yapılar Sinan yapısı olmaktan ziyade onun tesis ettiği vakıflar olmalıdır⁸¹.

Vakfiyelerde ismi geçen diğer bazı yapılar: Son olarak Kayseri'de XVI. asrın ikinci yarısında tanzim edilmiş bazı vakfiyeler ve vakfiyelerden bu devirde inşa edildiği anlaşılan binalar üzerinde durmak istiyoruz.

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde kayıtlı 951 Ramazan, M. 1544 tarihli Arapça-Türkçe Boyacıoğlu Üstad Abdi vakfiyesine göre Vakıf,

a) Kayseri merkez Kapan Hanı Mahallesiinde Mirza Bey Kervansarayı yakınında iki büyük haneyi çocuklara Kur'an öğretmek ve Kur'an öğretecek muallimlerin kalması için,

b) Kayseri Köylerinden Salkuma (yeni adı Gürpınar) Köyünde Sultan Ahmed (Kadı Burhaneddin Ahmed olabilir) Değirmeni diye meşhur değirmeni,

c) Birincisi Kenas denen mahalde yer altından akıp Germürek (Germir, ye-

75) Rifki Melül Meriç, Mimar Sinan Hayatı Eserleri, Ankara 1965, s. 26, 81.

76) Asım Yahyabeyoğlu, Mimar Sinan Camii, Erciyes Dergisi, 1949, s. 42, N. 2.

77) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. V, s. 69, 73, 75.

78) Kayseri Türk Anıtları, s. 98.

79) Asım Yahyabeyoğlu, a. y., s. 45, N. 11.

80) Mimar Sinan'ın Kayseri'deki eserleri hakkında Erciyes Dergisinde iki makalem bulunmaktadır, Mimar Sinan'ın Kayseri'deki eserleri, Erciyes, Kayseri 1978, C. 1, s. 5, s. 14-17; Kayseri'de yıkılarak ortadan kaldırılan bazı mühim tarihî binalar, Erciyes, C. 1, s. 9, s. 1-6.

81) Kadir Özdamarlar, Ağırnasta Bir Gezi, Erciyes, C. 1, S. 5.

ni adı Konaklar) Köyünün yanibaşında Kayseri'ye giden yolun yakınında yeryüzüne çıkan su; ikincisi Tunsuz (Tavlusun, yeni adı Aydınlar olan köy olabilir) köyüne giden yolda yer altından akıp Kenas Çayırı denen mevkide yer yüzüne çıkan su-bu suyun üçtebiri Kayseri kanalına karışmakta, üçtebiri Kayseri'nin kuzeyindeki su mecrasına karışmakta, burada Hızır İlyas Hankâhına (Erkilet Hıdırellez Köşkü) yakın olan yolda bir çeşme (çeşme bugün Erkilet yolunda mevcuttur), bir kısmı da Argıncık Köyünde bir çeşme akıtmaktadır; üçüncüsü Kayseri'den Germürek köyüne giden Çatal Yol denen yerden çıkarak Kayseri dışında (şehir surları dışında) Hacı Kılıç Camii önünde akan suyun dörtte birini,

d) Şehir içinde Cansuz Kervansarayı önünde bulunan iki dükkanı;

e) Misafirler için bir ev, Şeyhler için başka bir ev, İmam Zeynelabidin Merkadi (Zeynelabidin Türbesi, şimdi çocuk kütüphanesi) civarındaki mescid, merkadin yanında bir ev, mescidin hizasında divarı nakışlı kireçten mamul bir çeşme, Cami Mescidi ile Çardak diye meşhur Şeyh İbrahim Mescid-i şerifi arasında bulunan helâyı,

f) İmam Zeynelabidin türbesi civarındaki bahçe, Kızılcalı Çarşısında bir dükkan, Şehir içinde iki parça yer, Akın Köyünde arazi ve mezraa, Şehir yakınında Bulak Mezraasını, ve kendi hanelerinden çıkmamak üzere Envârü'l-âşıkîn adlı kitabı,

g) Zeynelâbidin Türbesinin etrafını çini yaptırıp içine nuhudî basmadan dikilmiş yeşil bir aba, bir yeşil sarık, bir büyük halı, dört kilim, İnce siyah yerli namaz seccadesi ve bir büyük kazanı zaviyede kullanmak üzere vakfeylemiştir (bu ifadelerden ve aşağıda geçecek malumattan bahis konusu olan evin zaviye olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır).

Vakfiyede vâkıfın yaptığı bu vakıflardan başka Türbe ve Zaviyeye diğer

şahısların vakfettiği eşya da kayıtlıdır. Bunlar İsa Paşa Oğlunun hediye ettiği bir büyük halı, Piri Paşa oğlu Mustafa Bey'in hediye ettiği füsvas-ı kebir, Hacı Bibi demekle meşhur hatunun hediye ettiği iki çift çini, iki tuğra alemi: Mekke örtüsü, bir Acem, beş efrenci çerağ, iki çift kudüm, Darihem Hatunun koyduğu iki çerağ, iki kazan, iki leğen, bir sofrta tabağı, iki büyük bakır kepçe, iki halı ve bir siyah yerli halı.

Vâkıf şart olarak ta Kur'an öğretilemek üzere vakfettiği evinde, Çardak Mescidinde, Zeynelâbidin Mescidinde Kur'an ve Hadis okunmak, su yollarının ve helânın tamirini yapmak, Hz. Peygamberin (SAV) ve İmam Zeynelabidin'in ruhuna Kur'an okumak, Kur'an öğretecek muallime, imama, hadis nakledene, Türbenin farraşına yövmiye vermeği koşturmuştur. Vakıflarından bir kısmının tevliyetini kendisine ve evladına, bir kısmını da Hacı Hamza evladına bırakmıştır.

Vakfiyenin bazı yerlerinin Türkçe yazılmasının sebebi yine vakfiyede şu şekilde izah edilmiştir: «Türkî ibaretle yazıldı ki her şahsın ilmi müteallik olup tebdil ve tağyir eylemiye».

Vakfiyede geçen Zeynelâbidin Türbesi 1303, M. 1886 yılında yeniden inşa edilmiştir. Kapısı üzerindeki kitabenin metni zamanın Kayseri Naibi Edirneli Mehmed Fevzi Efendiye aittir. Türbe civarındaki eski mescid ve zaviyeden eser kalmamıştır.

954 Ramazan, M. 1547 tarihli, Kayseri Mirlivası Hüseyin Bey ibni Sinan Beye ait vakfiyeden Hüseyin Beyin, mürrü zamanla harap olan Kayseri Hacı Kılıç Camiini⁸² tamir ettirip Sarımsaklı Köyünün (Bünyan İlçesi) bir hissesini, şehir yakınında Yorgat Köyünün (Elagöz Köyü yakınında şimdi mevcut değil) bir hissesini bütün hukuku ile bu camie

82) Vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 1961 numaralı defterin 298 sahife ve 50. sırasında kayıtlıdır. Hacı Kılıç Camii 647, M. 1249/50 yılında inşa edilmiştir, Kayseriye Şehri, s. 88 vd.

vakfeyletiğini öğreniyoruz. Camiin kuzey tarafına büyük bir imaret bina eden Hüseyin Bey bu imarete de Kayseri'de Atabey Hamamı ismi ile bilinen çifte hamamı, aynı şehirde başka bir hamamı, Tarsus'taki kırk hücreden müteşekkil hanını ve bu hanın yanındaki dokuz dükkanı, Hacı Kılıç Zaviyesi (Cami bitişiğindeki Medrese olmalıdır) yanındaki bahçeyi, bu bahçe yanındaki başka bir araziyi, yine Kayseri'de Pervane semtinde bir araziyi, diğer bir araziyi ve şehir dahilinde bir dükkanı vakfetmiştir. Vâkif Hanefi Mezhebinden olmasını şart koştuğu Cami imamına, müezzine, vakıf mütevellisine, cami hatibine, imaretin iki aşçısına, kayyuma, mutfak nazırına, imaretin bevvabına, Cami ile İmaretin farraşına, yövmiye tayin etmiştir. Yine cami ve imaretin mum, kandil, hasırı ve Camide Kur'an okunması için tahsisat ayırmıştır. İmarette Ramazanın her gecesinde çorba ile verilecek halis buğdaydan ekmek için, sair günderde verilecek ekmek, Cuma günleri pişirilecek zafranlı zerde ve pilav için senelik ikiyüz dört batman pirinç, on bir kıyye yağ, zerde için dokuz okka bal ve zafran, her gün pişecek et ve sabah, akşam pişecek çorba için pirinç ve buğday, ayrıca tuz ve notuh alınması, kapların kalaylanması ve odun için tahsis yapılmıştır. Vâkif imarete otuzdokuz bakır kap, iki büyük kazan, on iki parça sahan, ve bakır sini koymuştur. Tevliyet sağ oldukça kendisinde, ölümünden sonra azatlı kölesi (uteka) Abdullah oğlu Pervane Ağada kalacaktır.

Hüseyin Bey İmaretini Hacı Kılıç Camii kuzeyinde idi. İmaretler kapıtıldıktan sonra baruthane olarak kullanılan bu bina maalesef Belediye Başkanlığınca yakın zamanlarda yıktırılmıştır.

Mimar Sinan'ın eserlerinden bahseden tezkirelerde «Kayseri'de Hüseyin Bey Hamamı» olarak kayıtlı olan hamam⁸³ yukarıdaki vakfiyede geçen hamamlardan biri olmalıdır Kurşunlu Camiin ku-

zey batısında, şimdiki Kayseri İş ve İşçi Bulma Kurumu Müdürlüğü kuzeyinde bulunan yeni binaların yerinde, halk arasında Hüseyin Bey Hamamı olarak bilinen bir hamam vardı. Son asırda boş kalan ve ev olarak kullanılan bu hamamın kalan kısımları Belediye tarafından yakın zamanlarda ortadan kaldırılmıştır. İşte bu hamamın Mimar Sinan yapısı olup, bahis konusu vakıfların sahibi Hüseyin Bey'e ait olduğu muhakkaktır.

959 Ramazan, M. 1552 yılında vefat eden Hüseyin Beyin Kayseride Hacı Kılıç Camii önünde bulunan mezarı, buradan cadde açılması üzerine Camiin minaresi bitişiğine nakledilmiş, mezar taşları da minare kaidesine yerleştirilmiştir.

Baştaşında :

هذه قبر المرحوم المفقود المصاحب لخيرات والمحسنات
حسين بك بن سينان بك المرحوم الذي رحمة الله عليه واولاد اقسرى

ayak taşında :

انتقل من دار الفناء المودار البقاء في شهرى رمضان المبارك
سنه تسع وخمسين وثمانمائة

yazılıdır. Halil Edhem'in Kayseri Mirlivası olduğunu belirttiği ve mezar taşı kitabesini de aynı şekilde kaydettiği⁸⁴ Hüseyin Beyin, mezar taşı iyi tetkik edildiğinde mirlivayı Kayseri değil, Mirлива-yı Aksaray olduğu görülür.

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 1961 numaralı defterin 361. sayfa ve 65. sırasında kayıtlı 985, M. 1577 tarihli Arapça, Keser İsa Bey oğlu Çerkes Bey'e ait vakfiyeye göre de Bozok (Yozgat) li vasının emiri (mirliva) olan Çerkes Bey Kayseriye tâbi Meşhedini ve Mesire Köyleri ile Sivri Kilise ve Yazı Kırık Mezraalarındaki hisselerini, Akdağ Ka-

83) Mimar Sinan Hayatı Eserleri, s. 47, 128.

84) Kayseriye Şehri, s. 97, N. 2.

zasına tâbi Çayırşeyhi (Çayıralan İlçesi) Köyünde bina ettiği Camiin imam, hatib, müezzin ve farraşına, çerağ, kandil, hasır vesair levazımata, Cami yıkılır ise Medine-i Münevvere fukarasına vakfetmiştir.

Adıgeçen şahsın Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 1967 numaralı defterin 393. sahife ve 86. sıra numarasında kayıtlı (arapça aslı Kayseri'nin Felahiye İlçesindeki sülalesinden olan şahısların elinde) 996 Rebiülahir, M. 1588 tarihli ikinci vakfiyesinden bu tarihlerde Kayseri Livası Emiri olduğunu ve Kayseri'de Hurrem Çavuş Mahallesinde kain Yoğunburç namı ile bilinen kaleye muttasıl büyük bir evi, Atpazarı'nda merhum Osman Paşa Camii Şerifi ve Sarayı avlusuna birleşik dükkanları, Bedesten kapısı önünde, Piri Paşa Hanı ile hem hudut dükkanı ve yanındaki çeşmeyi, aynı mahalde bir başka dükkanı, Nasrullahzade Hoca Mehmed (aşağıda geçecek) dükkanına bitişik bir dükkan, Kalenderhane Mahallesinde Hüseyin Bey (yukarıda adı geçen Hüseyin Bey olmalıdır) Bahçesi yanındaki bahçeyi, aynı mahallede Keçeci Çeşmesi yakınında diğer bir bahçeyi, Kızık Köyündeki hissesini, Muncusun (Yeşilyurt) köyü yakınında Yazı Kınık ve Sivri Kilise mezraalarındaki hissesini, Akdağ (Akdağmadeni) Kazası Köylerinden Rumdekin (Felahiye İlçesi) Köyünde bir bahçeyi, Koca Bey köyünde bir bahçeyi, Budak özü Kazası köylerinden Bepars Köyü demekle meşhur Sultan Ahmed Köyünü, bu köye muttasıl vakfa mahsus Bey Çayırı namı ile meşhur merayı, Budaközü Kazası tevabiinden Elvanözü mevkiinde bulunan Kızılbeş ve Yakub Fakih değirmenlerinin gelirlerini kendisine ve evladına vakfettiğini öğrenmekteyiz.

Kayseri Erciyes Dergisinde, Kayseri Müzesi Müdürlerinden merhum Naci Kum, II. Selim'in Çerkes Ahmed Paşa'ya vermiş olduğu 985 tarihli bir temliknameyi yayınlamıştır⁸⁵. Felahiye'de Çerkes Bey oğulları elinde bulunan bu fer-

manla Kayseri, Sürhser (Sivas), Bozok (Yozgat) ve Kırşehir Sancakları Mutasarrıfı Keser İsa Bey diye meşhur İsa Bey oğlu Vezir-i azam Çerkes Ahmed Paşa'ya, Sivas ve Yozgat'ta çıkan isyanları bastırması üzerine Padişah II. Selim tarafından başta Rumdeğin Köyü (Felahiye) olmak üzere birçok köy ve mezraalar arpalık olarak verilmiştir. Buradaki Çerkes Ahmed Paşa ile yukarıda vakıf sahibi olarak geçen Çerkes Beyin aynı şahıs olduğu anlaşılıyor. Ancak fermandan daha sonra tanzim edilen vakfiyede ve diğer kaynaklarda Çerkes Beyin vezirliğinden ve Ahmed isminden bahis yoktur. Bahis konusu fermanın tarihi olan 985 yılında II. Selim hayatta değildi. 982 yılında ölmüştü. Bu tarihte oğlu III. Murad saltanatta idi. Ferman, tuğrası ile birlikte II. Selim zamanında hazırlanmış, tarihte bir yanlışlık yoksa veya yanlış okunmamış ise ancak onun ölümünden sonra kaleme alınmış olabilir. Bunun yanında vezir-i azamlık hitabının bulunması fermanın daha çok sahte olabileceğini düşündürmektedir. Bu havalideki isyanları bastırması sebebi ile fermanla taltif edilmesi yanında aynı Çerkes Beyin 1584 yılında Celalileri arkaladığı ve şekavetlerine göz yumduğuna dair şikayetler de bulunmaktadır⁸⁶.

Çerkes Beyin babası İsa Bey de Bozok Sancağı Beyi olup 958, M. 1551 yılında Safevilerin Erzurum'u muhasara etmeleri esnasında şehid düşmüştür⁸⁷. Felahiye İlçesine bağlı İsa Bey isimli köyün bu bey ile alakası bulunmalıdır.

Çerkes Beyin türbesi, vakfiyesinde cami yaptırdığını belirttiği kendi çiftliği olan Yozgat'ın Çayıralan (o zamanki adı ile Çayır Şeyhi) İlçesinde bulunmaktadır. Türbe kitabesinde Kayseri ve Bozok Mutasarrıfı olduğu, 996, M. 1588 yılında vefat ettiği yazılıdır. Bu durumda Çerkes

85) Naci Kum, Kayseri Tarihî ile İlgili bir vesika, Erciyes, 1938, C. 1, s. 4.

86) Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyânları, Ankara 1975, s. 321.

87) Bozok tarihine dair araştırmalar, s. 342

Bey ikinci vakfiyeyi tanzim ettiği yıl vefat etmiş oluyor. Bir Türkmen beyi olan bu beyin mezartaşı kitabesi metni şöyledir⁸⁸:

صاحب البناء المدفون للرحمة جوكس بك ابن
الشهيد المشهور بكسوعيسى بك المتصرف
[به] قيصريه وهوراق

غفرالله له ولوالديه سنة ست وتسعين وثمانه
لشنة

Çerkes Beyin 996 tarihli vakfiyesinde Kayseri'de bugün yıkılarak ortadan kalkmış iki mühim binadan bahis vardır. Bunlar Atpazarında Osman Paşa Sarayı ve Camii, Bedesten yakınında Pîrî Paşa Hanı'dır.

Mimar Sinan'ın eserlerinin listesini veren tezkirelerde Kayseri'de merhum Osman Paşa Camiinin ismi de bulunmaktadır⁸⁹. 1649 senesinde Kayseri'ye gelen Evliya Çelebi de Seyahatnamesinde Kayseri'deki saraylardan bahsederken Atpazarı yakınında Paşa Sarayı'nın handan büyük olup avlusunun cirit meydanı kadar geniş olduğunu ve yer yer söğüt ağaçları gölgesinde abı hayat çeşmelerinin bulunduğunu, şehrin camilerinden bahsederken de Süleyman Han'ın vezirlerinden Osman Paşa'nın Mimar Sinan yapısı camini kaydetmektedir⁹⁰. Kayseri'nin eski Atpazarı semtinde (bugün Vilayet Konağı güneyi ile postahane binasının bulunduğu alan) bulunan bu saray ve camiden hiç bir iz kalmamıştır⁹¹. Öyle anlaşılıyor ki Osman Paşa'nın sarayı daha sonra bütün Kayseri Paşalarının (mutasarrıflarının) konağı olmuş, zamanımızdaki Vilayet Konağı da onun yerine inşa edilmiştir. Bu civarda Anadolu Selçukluları zamanında, Sultan I. Alaaddin Keykubad tarafından yaptırılan bir kısım resmî binalar bulunmakta idi⁹². Muhtemeldir ki Osman Paşa da sarayını bu binaların yerine yaptırmıştır.

XVII. asrın başlarında yazılmış bulunan Mimar Sinan'ın hayatı ve eserlerine ait tezkirelerde merhum diye kayıtlı

Osman Paşa'yı tam olarak tesbit etmek mümkün olamamıştır. Sarayda yetiştikten sonra, önce Kastamonu (Kayseri?) Valisi olup, 955, M. 1548 yılında Kanuni'nin İran seferi sırasında Safevilere karşı gösterdiği muvaffakiyet üzerine Haleb Valiliğine tayin edilen, 959 da Bağdad Vâlisi olup bu vazifesi sırasında 961, M. 1554 yılında vefat eden Çerkes Osman Paşa⁹³ ile aynı şahıs olması ihtimali bulunmaktadır.

Çerkes Bey'in vakfiyesinde geçen ikinci mühim bina olan Pîrî Paşa Hanı Kapalı Çarşı içerisinde Gön Hanı olarak bilinen bina olup sonradan tamamen yıkılarak yeri arsa haline gelmiştir. Vakfiyelerde (meselâ aşağıda geçecek 992 tarihli Elhac Mehmed bin Nasrullah vakfiyesi) sık, sık geçen bu han Vakıf kayıtlarında Pîrî Mehmed Paşa vakfı olarak kayıtlıdır. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devri Türk asıllı vezir-i âzamlarından olan ve 939, M. 1532 yılında vefat eden Pîrî Mehmed Paşa'nın⁹⁴ Adana ve Kayseri'de birçok vakıfları ve vakfiyesi bulunmaktadır. Yukarıda geçen 951 tarihli Boyacı oğlu Üstad Abdî vakfiyesinde Pîrî Paşa'nın Mustafa Bey isimli bir oğlundan bahis vardır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 2005 numaralı defterin 371. sahife ve 246. sırasında kayıtlı, aslı Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğünde bulunan El-Hac Mehmed bin Nasrullah vakfına ait Şa-

88) a. y.

89) Mimar Sinan Hayatı Eserleri, s. 26, 81.

90) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. 5, s. 68, 69.

91) Mimar Sinan'a ait bir yapının zamanımıza veya son asra kadar hiç bir iz bırakmadan kaybolmuş olması hayretimizi mucip olmuştur. Bir sebeple daha önce, Kayseri'de Mimar Sinan eseri olarak belirtilen bu caminin aslında mevcut olmadığı, tezkirelere sehven girilmiş olabileceği, Evliya Çelebi'nin de bu husustaki malumatı Camii görmeden doğrudan tezkirelerden almış olduğu kanaatimizi belirtmiştik. Mimar Sinan'ın Kayseri'deki eserleri, Erçiyas Dergisi, Çerkes Beyin bahis konusu vakfiyesi Camii'nin Kayseri'de mevcut olduğunun katı delilli olmaktadır.

92) Kayseriye Şehri, s. 42. Kitabe bugün buradaki askerî hastane içinde bulunmaktadır.

93) Sicil-i Osmanî, C. 3, s. 410, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 2, s. 259, 292.

94) İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 2, s. 425, 426.

ban 992, M. 1584 tarihli Türkçe vakfiyede Kayseri'de Habbazlar Çarşısı, Uzun Çarşı, Sur içinde Nalbandlar Çeşmesi yanındaki dükkanlar, Kürtüncüler Çarşısı, Meydan Kapısı yanındaki Keçeci dükkanları, Hisar (Kale) Önünde Bakkallar Çarşısı, Eskiciler Çarşısı, Kuyumcular Çarşısı, Pazarbaşı dükkanı, Meydan Kapısı yanında kürkçü dükkanı, Boyacı Kapısındaki dükkanlar, Boyacı Kapısı dışındaki dükkanlar, At Pazarında su ve hendek (Kalenin) ile mahdud dükkanlar, Halaçlar Çarşısı, Merhum Abdülfettah Efendi Çarşısı, Pamukçular Çarşısı (Piri Paşa Hanı yakınında), Bezzazistan kapısı yakınında Takyeciler Çarşısı, Meydan Kapısı yakınında demirci dükkanları, Bahçe Kapısının iç yüzünde Nalband Çarşısı ve bu dükkanlar yakınında Arpacılar Çarşısı isimli çarşı ve dükkanların bahsi geçmektedir. Aynı vakfiyeden Kayseri'de XVI. asrın sonlarında Hisar Önünde (şimdiki Kale Önü) Mescid (yanına vâkif bir mektep ve bir çeşme bina etmiştir), Şeyh İbrahim Hazretleri Camii (Emir Sultan Mahallesinde), Sultan Camii (Cami-i kebir, Ulu Cami, Vâkif bu Camie bir kürsü yaptırmıştır), Kürtler Mahallesi Mescidi, Mumcuoğlu Mahallesi Mescidi, Hisayenlü Mahallesindeki mescid, Hacet Mahallesi Mescidi (yakın yıllarda belediye tarafından yıktırılmıştır), Nasib Hatun Mescidi, Bezirci Mahallesi, Sultan Camii Mahallesi (bu son iki mahallenin bakım ve imarı bahis konusu vakıfla karşılanacaktır), Taşkıncık Mahallesi gibi mahalle ve Camilerin bulunduğunu öğrenmekteyiz.

Kayseri'de XVI. asırda tanzim edilen vakfiyelerde geçen bazı han isimleri bulunmaktadır; Nasrullah zâde Hanı (Kapan Hanı?), Bezzaz Hanı gibi. Nasrullah zâde veya Kapan Hanından bugün emare kalmamıştır. Yukarıda geçen 907 tarihli Mustafa bin Abdülhay vakfiyesinde Bedesten yakınında olduğu belirtilen Bezzaz Hanı ve 1217 tarihli Güpgüpoğlu Hacı Bekir Vakfiyesinde geçen Penbe Hanı'nın, bugün halen Bedestenin doğu-

sunda bulunan Pamuk Hanı ile aynı bina oldukları anlaşılmaktadır. İki katlı, revaklı ve açık avlulu küçük bir bina olan bu Hanın sivri kemer ve tonozlu girişi İç Kale'nin Osmanlı devrinde inşa edilen girişlerine benzemektedir.

XVI. asırda Kayseri Çarşıları, makalede geçen vakfiyelerden de anlaşılacağı üzere çok geniş bir sahaya yayılmıştı. Şehrin eski surlarının içerisinde kalan saha aşağı yukarı tamamen çarşı ve dükkanlarla dolu olduğu gibi surların dışında, bilhassa Kale kapılarından itibaren de dükkanların devam ettiği anlaşılmaktadır. Sur dışında bilhassa Meydan Kapısı, At Pazarı, ve Yeni Kapı önünde, Kiçi Kapı⁹⁵ ve Boyacı Kapısından Tekke Önüne (bugünkü Atpazarı semti) kadar çeşitli çarşılar devam etmektedir. XVII. asır ortasında Kayseri'ye gelen Evliya Çelebi Kayseri Çarşılarını bütün teferruatıyla anlatmaktadır. Vakfiyeler ve Seyahatnamedeki malumatlara göre çarşının o zamana ait bir planı tesbit edilebilir. Bahsi geçen kaynaklarda Kayseri Çarşılarının kapalı çarşı olduğuna dair herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Çarşı kapalı hale daha geç devirlerde getirilmiş olmalıdır. 1930 larda çarşı tonozlarının bir kaç bölümü müstesna hemen tamamına yakını Kayseri Valisi tarafından yıktırılarak tekrar açık hale getirilmiştir.

Kayseri'nin Bünyan İlçesi Büyük Bürüngüz Köyünde bulunan ve halkın Danış Ali Bey Camii diye isimlendirdiği türbeli bir zaviye ile merkez Gürpınar (eski Salkuma) köyünün tek kubbeli tarihsiz camii şehre göre taşrada XVI. asır sonlarında yapılmış dikkat çekici eserlerdendir.

Yazımıza konu olan binalardan sonra son olarak Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin'in «Zeki Velidi Togan'a Armağan» isimli eserde (İst. 1950 - 55) yayınlanan «XVI.

95) Kiçi kelimesi Türkçede küçük demek olup bunun tersi uludur. Bu kapı bugün şehirde bir semte ismini vermiştir.

asır başlarında Kayseri Şehri ve Livası» başlıklı makalesi üzerinde durmak istiyoruz. Sayın Profösör burada Kayseri'nin Osmanlılara ilhakından sonra H. 906, M. 1500 yılında yapılan ikinci tahriri (881 yılında yapılan ilk tahrir defterleri günümüze kadar gelmemiştir, ancak ikinci tahrir defterinde birinci tahrir hakkında malumat verilmektedir), ayrıca 922 ve 929 yıllarında tesbit edilen Kayseri Livası timar kayıtlarından bazılarını yayınlamıştır.

Kayseri Karamanoğullarından alınıp Karaman Eyaletine bağlandıktan sonra H. 881, M. 1476 yılında Şehrin ilk Sancak Beyi Mehmed Bey ve Subaşı Dulkadroğullarından Şahsuvar Bey'in adamı Candaroğlu tarafından sınırları tesbit edilmiştir. Burada tesbit edilen sınırlardan anlaşıldığına göre «Kayseri Vilayeti»nden kasıt Kayseri merkez kazasıdır. Yukarıda da şehir merkezine hemen yakın yerlerin Dulkadroğulları'na ait olduğunu görmüştük.

906 yılında Kayseri Sancak Beyi, yukarıda Kayseri Bedestenini yaptırmış olduğunu gördüğümüz Mustafa Beydir (Onun ayrıca Şehzade Bayezid'in lalası olduğu kaydı da bulunmaktadır). Bu tarihte yazılan Kayseri Livası timar ve emlakinin mücmel ve mufassal defterine göre Şehir merkezinde bulunan mahalleler dört, Dış Kale kapıları ve Kale haricinde bulunan bir camie göre beş semte ayrılmıştır. Bugün tamamı yıkılarak ortadan kalkmış fakat yerleri belli olan bu kapılar Boyacı Kapısı (bugün ismi ile bilinen semtte bulunmakta idi, yakın zamanda Belediye tarafından yıktırılmıştır), Kiçi Kapı (yine ismi ile bilinen meydana idi), Sivas Kapısı (Cumhuriyet Mahallesi'nde Tennurî Sokağının Seyyid Burhaneddin Bulvarına birleştiği yerdeki surlar arasında idi) ve Meydan Kapısı (Cumhuriyet Meydanında idi) dir. (Kalenin planı için bak : Kayseriye Şehri, levha 2). Cami ise bugün aynı isimle anılan mahallede bulunan Lala (halk ara-

sında Lale) Camiidir. Bunlardan Boyacı Kapısına tâbi mahalleler şunlardır : Sultan Camii Mahallesi (şimdiki Camiikebir Mahallesi, bugünkü Camiikebir veya Ulu Camiin ismi eskiden Sultan Camii idi), Tokacı Mahallesi, Mumcu Halil Mahallesi (yakın zamanlara kadar mevcut idi. Gülük Mescidi Mahallesi (Gülük Mahallesi), Hacı İvaz Mahallesi (Camiikebir ile Boyacı Kapısı arasında idi ve yakın zamanlara kadar mevcuttu), Merkebcî (Mürekebcî olarak) Mescidi Mahallesi (Mürekebcî Mahallesi), Sasak (Sasık olacak) Mahallesi (yakın zamanlara kadar mevcut olup, şimdiki Cumhuriyet Mahallesi'nde Turan Oteli ve civarında idi), Gürcü Mahallesi (Bu da yakın zamanlara kadar mevcut olup, Boyacı Kapısı ile Kiçi Kapı arasında idi. Burada bir Gürcü Kapısı, Gürcü Hamamı ve Gürcü Melek Hatun Türbesi bulunmakta idi); Kiçi Kapıya tâbi mahalleler : Tutak Mahallesi (bugün mevcut), Lala Camii Mahallesi (bugünkü Lale veya Lala Paşa Mahallesi), Deveciyan Mahallesi (bugünkü Deveci Hamamının bulunduğu semt olabilir), Eslem Paşa (Ahi Mahmud) Mahallesi (yakın zamanlara kadar mevcut olan ve Lala Mahallesi'nin güneyinde bulunan İslim Paşa Mahallesi), Ekme Mahallesi, Karanu Dere Mahallesi, Emrem Mescidi Mahallesi; Sivas Kapısına tâbi mahalleler : Köşk Medresesi Mahallesi (Gültepe Mahallesi, Eretna Oğullarına ait bu medrese burada bugün de mevcuttur), Neseb Hatun Mahallesi, Debbağın Mahallesi (eski Tabaklar Mahallesi, bugünkü Seyyid Burhaneddin Bulvarı ve Talas Caddesi civarı), Ahi İsa Mahallesi (İsa Ağa Mahallesi), Bayram Bey Mescidi Mahallesi (Gavremoğlu Mahallesi, buradaki Siraceddin Medresesi önünde bulunan Bayrambey Mescidi yıkılarak ortadan kalkmıştır), Huand Camii Mahallesi (Kalpaklıoğlu Mahallesi, Cami bugün mevcuttur); Meydan Kapısına tâbi mahalleler : Yenice Mahallesi (Yenice İsmail Mahallesi), Kapan Mahallesi (Camiikebirin kuzeyinde idi ve eski

vakfiyelerden anlaşıldığına göre burada bir Kapan Hanı bulunmakta idi), Yalman Mahallesi (bugün mevcut), Pervane Mescidi Mahallesi (Kapalı Çarşıda, Bakırcılar Çarşısında son asra kadar faal olan ve meşhur Selçuklu devlet adamı Pervane Muineddin Süleyman'a ait Pervane Bey Medresesi bulunmakta idi. Mescid ve mahallenin bu semtte olması muhtemeldir. Ayrıca şehrin Pervane ismi ile anılan eski ziraat semti de bulunmaktadır), Hasbeğli Mahallesi (Atatürk Bulvarı-Hastane Caddesi civarı, bu bulvar üzerinde Hasbek Kümbeti ismi ile bilinen Nisanoğullarından Mesud Gülzar'ın türbesi bulunmaktadır), Köse Danışmend Mahallesi (yakın zamanlara kadar mevcuttu), Hâcet Mescidi Mahallesi (Cami-kebir yakınında) Kürtler Mahallesi (Orduevi arkasında ve Zekâyibey Mahallesi yerinde idi), Kalenderhane Mahallesi (Serçeönü ve Cürçürler Mahalleleri yerinde idi. Buradaki Kalenderhanenin bugün mevcut ve ev olarak kullanılan iki odalı ve tonozlu yapının olduğunu tahmin etmekteyim); Lala Camiine tâbî mahalleler: Tosoglu Mahallesi (Tos Mahallesi), Konuklar Mahallesi (yakın zamanlara kadar mevcut Konuk Boğan Mahallesi), Varsak Mahallesi (bu mahalle de yakın zamanlara kadar mevcuttu), Hurrem Çavuş Mahallesi (Cumhuriyet Mahallesinde Yoğun Burç ve Emir Sultan Zaviyesi arasında idi), Tac-ı Kızıl Mahallesi (yine bugünkü Cumhuriyet Mahallesinde Cincıklı=Çiğdelizade Camii civarında idi).

Bütün bu mahallelerde avârıza tâbî toplam 1575 hane bulunmakta idi. Bu yeküne vergiden muaf olanlar dahil değildir. Ayrıca 62 Rum ve 268 Ermeni hanesi vardı.

Şehrin bu tarihteki vergi mahsulatı 230.175 akçeyi buluyordu. Has ve tımar olan köylerin tahriri yapılırken avâriz haneleri, divanî olan hasılatı ve müredatiyla cizyesi tesbit edilmiştir. Mir-liva hasları içerisinde şu köyler bulun-

maktadır: Efkere (bugünkü adı Bahçeli olup Gesi Bucağına bağlı bir mahalle haline gelmiştir), Kıranardı (merkeze bağlı), Yazır (Alagöz yakınında), Çay (Talas-Kayseri arasında, Ali Dağı önündeki bağ semti), Yenice, Ulu Bürüngüz (Gesi yakınında, bugün Büyük Bürüngüz), Dimitri (Dimidere, Gesi yakınında, bugünkü adı Turan) Salur (Güneşli Bucağı yakınında), Balaks. Bunlardan başka birçok Yürük cemaati da liva hasları meyanında tahrir edilmiştir. Divanisi tımar olan köylerde de nisbeti az olmakla beraber bir liva hissesi vardır. Divanî hisseleri tımar olan veya tımar olduğu anlaşılan bazı köyler şunlardır: Espidin (Ispidin, yeni adı Bağpınar), Dadasun (yeni adı Akçatepe), Zincidere (Erciyes Belediyesi dahilinde), Anbar Viranı (merkeze bağlı Anbar Köyü), Barsama (yeni adı Çavuşağa), Talas (bucak merkezi), Alagöz (bugün de aynı isimli), Neyze (Nize olması lazım, bugünkü adı Güzelköy), Sarımsaklı (Bünyan İlçesinin eski adı), Saraycık (Güneşli Bucağı yakınındaki Saraycık olmalı), İstefana (sonradan Reşadiye, şimdi Erciyes Belediyesine dahil), Kelüri (?), Horsana (yeni adı Buğdaylı), Çukur (Felahiye İlçesine bağlı bucak), İmaret (yeni adı, bundan galat olarak alınmış Amarat), Hasan Alp-Hasan Arpa (mevcut), Ağçe-in (bugünkü Akin olmalıdır), Kızık (Güneşli yakınındaki Kızık olmalıdır), Vekse (bugünkü adı Özlüce), Cırlavuk (yeni adı Mımarsınan), Cırkalan (mevcut), Andronik (Endürlük), Bozgat (Yorgat olsa gerek, Alagöz yakınında eski bir mezraa), Germir (yeni adı Konaklar), Kumarlı (Kumarlı, Cırkalan yakınında), Gesi (bugünkü adı Gezi, bucak merkezi), Tavlusun (yeni adı Aydınlar), Hırsarcık (mevcut), Erkilet (bucak merkezi), Boğalı-Tatar (?), Keykubad (Şehir merkezinde, bir kısmı Şeker Fabrikası arazisi içerisinde bulunan ve Keykubad Çiftliği diye bilinen eski Selçuklu Keykubadiye Sarayı arazisi), Muncusun (yeni adı Güneşli, bucak merkezi), Canbaz (vakfiyelere göre Tekgöz Köprüsü civarında bir

mezraa), Hırka (Hırkaköy), Gergeme (şimdi Bünyan İlçesi merkezinde bir mahal), Öyük Şeyh (Karahöyük olabilir), Hacılar (bucak merkezi), Yabanî (?), Salkuma (yeni adı Gürpınar), Erguncuk (Argıncık).

Bu tarihte Kayseri'de Osmanlıların Dulkadiroğulları ile müşterek sekiz köy ve altı yürük cemaati bulunmakta idi. Bu köyler ve cemaatlar Fatih zamanında Dulkadiroğlu Şahsuvar Bey ve II. Bayezid zamanında Alaüddevle Bey'le divanî hisseleri müşterek olarak tesbit edilmişlerdir. Bunlar: Şavlak (Pazarören yakınında Kavlaklar köyü vardır), Palas (yeni adı Gülova), Tomarza (İlçe merkezi), Ağce-in (Akin), Kızılviran (bugün Tomarza'ya bağlı Kızılören) köyleri ile Aşağı Marason, Yukarı Marason (Talas Bucağı köyleri arasında eski adı Maraçak, yeni adı Yaz yurdu olan bir köy bulunmaktadır), Sosun (Talas Bucağına bağlı, yeni adı Ortakavak olan köy) yürük cemaatlarıdır.

Bugün Bünyan'a bağlı Karakaya Köyü Seydi Halil Zaviyesi vakfı (zaviye bugün köyde mevcuttur, buraya vakıf yapan Eretnaoğlu Cafer Bey'in, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 1267 nolu defterin 413. sayfasında kayıtlı 788 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır), Gömülgen Köyü ise Mekke'ye vakıf idi.

Toplam olarak Kayseri Kazasında bu tarihte avarıza tâbî 8603 kişi ve 5025 hane (muafklar hariç) bulunmakta idi.

920-922 yıllarında Kayseri Sancak Beyi Süleyman Bey ve selefi Ahmed Bey idi. Bu zamanda şehirdeki mirliva hissesi 295.656 akçeyi buluyordu. Salur, Yazır Köyleri ile Boyacılu (Erkilet'e bağlı bir Boyacı Köyü bulunmaktadır), Bezircilü, Sarı Kürklü, Canıklü, Karasu yürük cemaatlarının divanî hisseleri ve 922 yılında ilâve edilen Erkilet, İstefan (Reşadiye) Köylerinin cizye hariç divanî hisseleri ile bu meblağ toplam 407.261 akçe olmuştur.

Bu tarihte Kayseri Miralayı olan Dulkadiroğlu Veled Bey ile kardeşi Ha-

san Bey ve diğer kardeşi İsmail'in, Hasan Beyin oğlu Fethullah'ın köy, mezraa ve cemaatlardan müteşekkil ayrı ayrı, birçok timarlara sahip olduğu ve bu timarların gelirleri kayıtlıdır. Yine 929 yılında tanzim edilmiş diğer bir timar icmal defterinden yukarıda adı geçen Hasan Beyin II. Bayezid devrinde müteferrika olduğu, ona bir hükm-i şerif ile zeamet tevcih olduğu kayıtlıdır. Aynı şahıs Karaman'ın tanınmış kimselerinden bulunarak 931 yılında zeametine bazı ilhaklar yapılmıştır.

Prof. Dr. Süheyl Ünver'in Selçuklu Tababeti isimli eserinden (s. 100) Dulkadiroğlu Hasan Bey'in Kayseri'deki cüz-zamlılara civardaki Salkon Köyünün yarısını vakfetmiş olduğunu öğreniyoruz. Ancak burada ismi geçen Hasan Beyin, makalemizin başlarında, H. 814, M. 1411 yılında Kayseri'ye sahip olduğunu, İç Kaledeki kitabesi ile tesbit ettiğimiz, Nasıreddin Mehmed Bey'in oğlu Hasan Bey mi, yoksa yukarıda bahsi geçen, II. Bayezid devrinde müteferrika olan ve 922, 929, 931 (M. 1516, 1523, 1525) yıllarında Kayseri'de timarlara ve zeamete sahip bulunan Dulkadiroğlu Hasan Bey mi olduğu, maalesef adı geçen eserde vakfiye tarihi belirtilmemiş olduğu için tesbit edemedik. Bu vakfiye eğer Dulkadiroğlu birinci Hasan Bey'e aitse o zaman kitabeden başka bu şahsa ait ikinci bir vesika ya daha sahip olacağız. Vakfiyede bahsi geçen Salkon Köyü, şimdi ismi Gürpınar olarak değişen Salkuma Köyü olmalıdır. Kayseri'deki Cüz-zamhane (meczumün zaviyesi) bugün mevcut olmadığı gibi yeri dahi belli değildir (bu arada 1165 tarihli bir hüccette geçen «Zamantı Kazası Kal'asında vaki Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey'in bina eylediği Cami-i şerif» in yeri ve mevcudiyetini de tesbit edemediğimizi burada belirtelim).

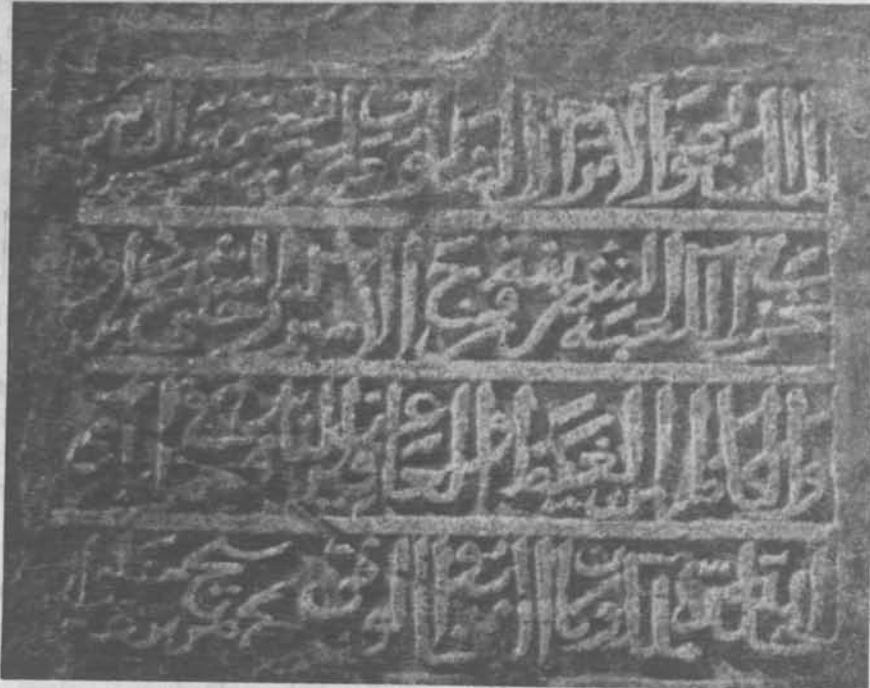
922 ve 929 yıllarında, Osmanlı hizmetindeki Dulkadiroğullarından başka Kayseri'de daha birçok şahsın timar kayıtları bulunmaktadır.

Resim 1 : Karamanoğlu II. Mehmed Bey'in Timur adına
Kayseri'de kestirdiği Gümüş Para

Resim 2 :
İçkale'de
Dulkadiroğlu
Hasan Bey'in
Kitâbesi

Resim 3 : İçkale'de Şeyh Çelebi Kitâbesi

Resim : 4/a

Resim : 4/b

Resim : 4/c

Resim : 4/d

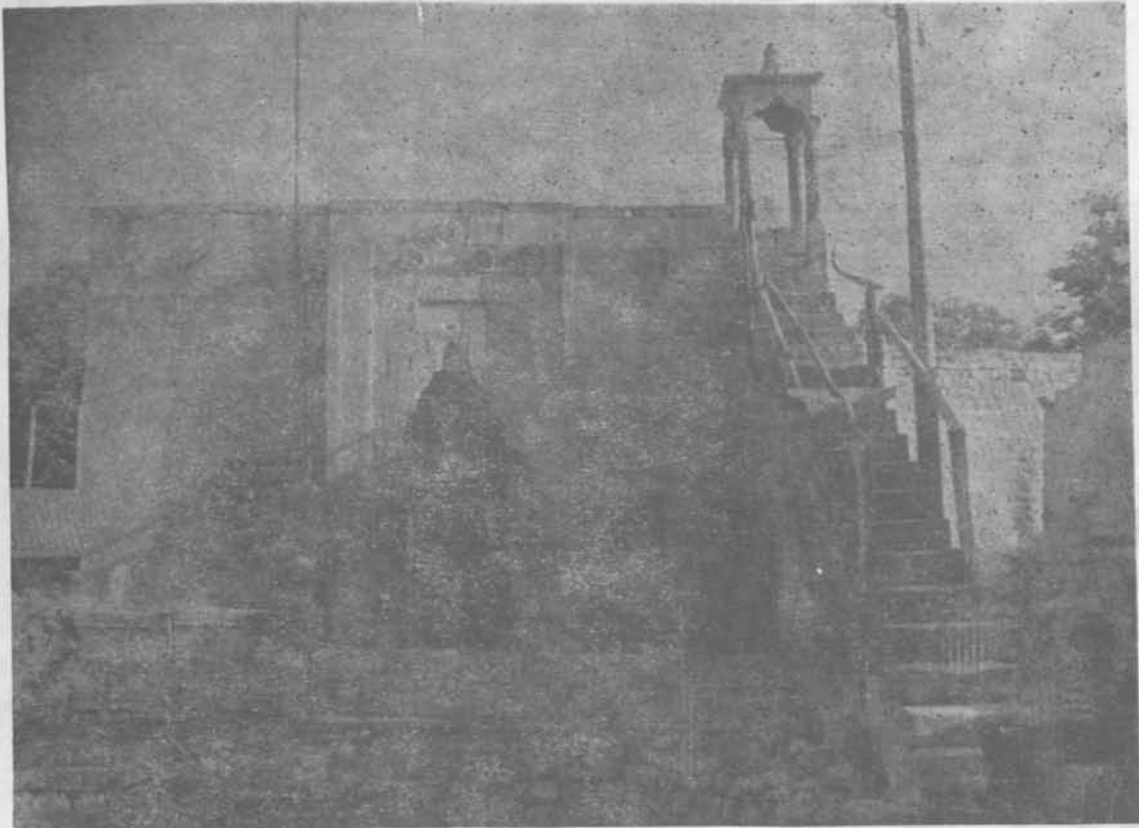

Resim 4/e : Dulkadiroglu Nasire'd-din Mehmed Bey'e ait Hatuniye Medresesi'nin Kırılarak Beş Parçaya Ayrılmış Kitâbesi

Resim 5 :
İçkale'de
Karamanoğlu
Pir Ahmed
Kitâbesi

Resim 6 :
İçkale'de
Fatih
Sultan
Mehmed
Adına
Kitâbe

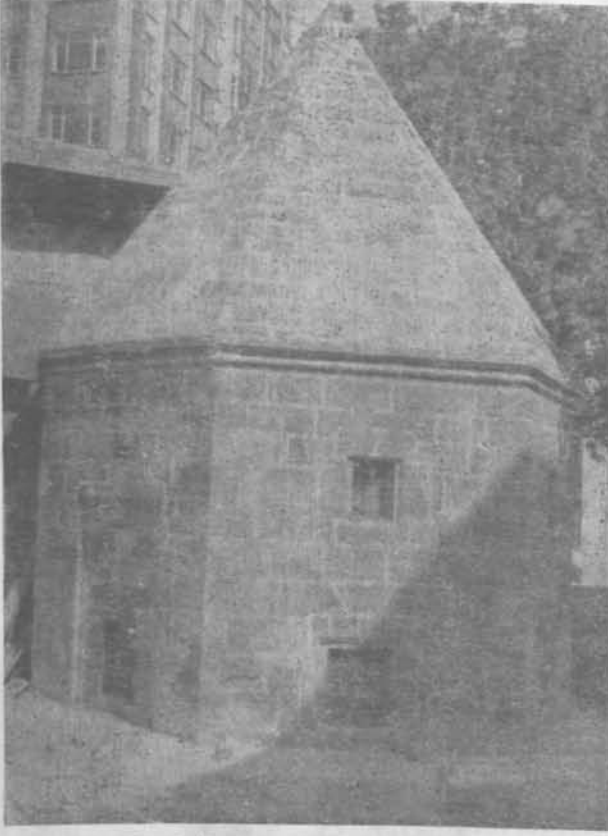
Resim 7 : Büyük Bürüngüz Köyünde Alâüddevle Camii'nin Cephesi

Resim 8 :
İçkale
Güney
(Arslanlı)
Kapısı

Resim 9 : İçkale'den Fatih Camii'nin Görünüşü

Resim 10 : Şeyh İbrahim Tennuri Türbesi

Resim 11 : Şeyh İbrahim Tennuri Türbesi Kitâbesi

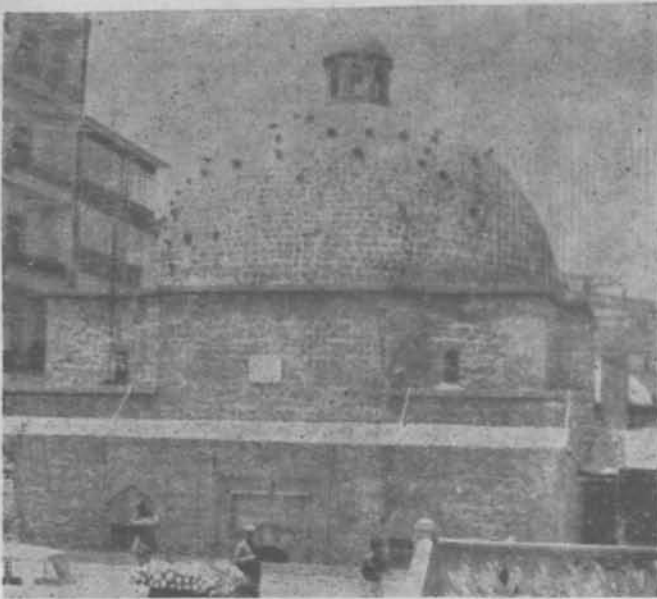
Resim 12 : Bedesten Kitâbesi

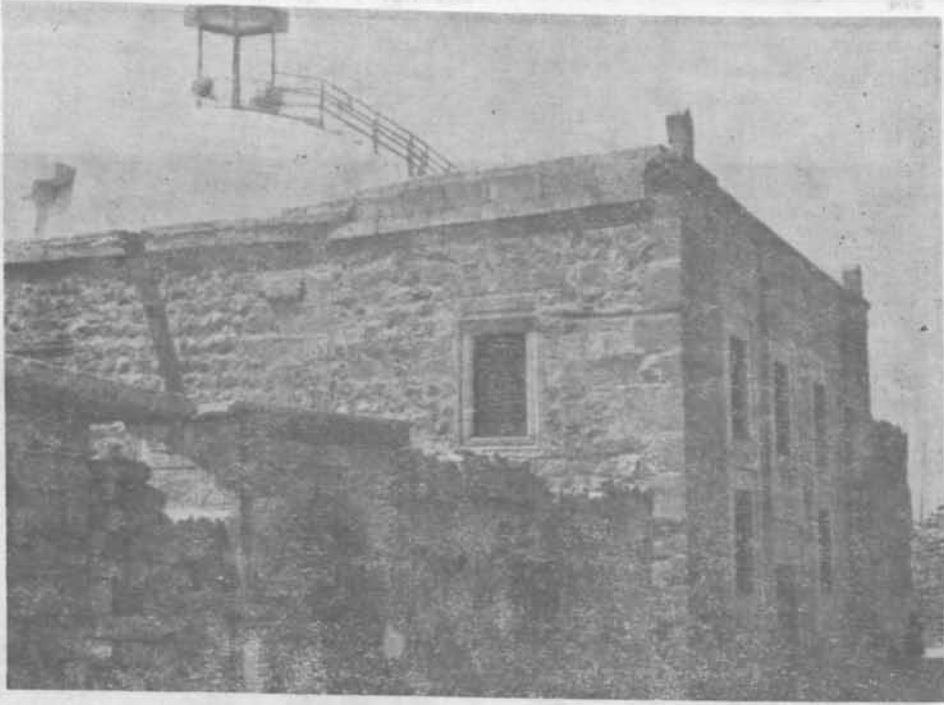
Resim 13 :
Gavremoğlu
Çeşmesi

Resim 14 : Gavremoğlu Çeşmesi Kitâbesi

Resim 15 :
Kadı
Hamamı

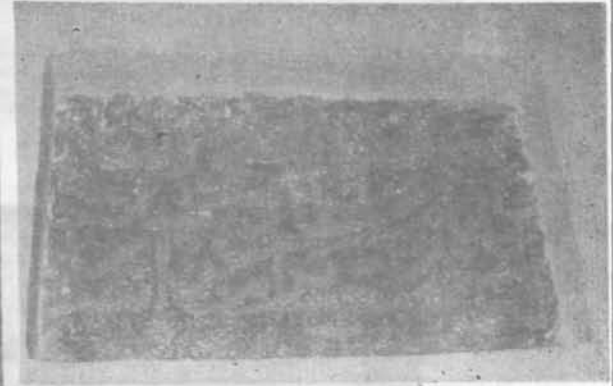

Resim : 16
İsa Kümbet
Camii

Resim 17 : Gubaroğlu Kümbet (Yumurtalı) Mescidi

Resim 18 : Gubaroğlu Kümbet Mescidi Kitâbesi

Resim : 19
Kayseri
Müzesi
Deposunda
Bulunan Bir
Mescid
Kitâbesi

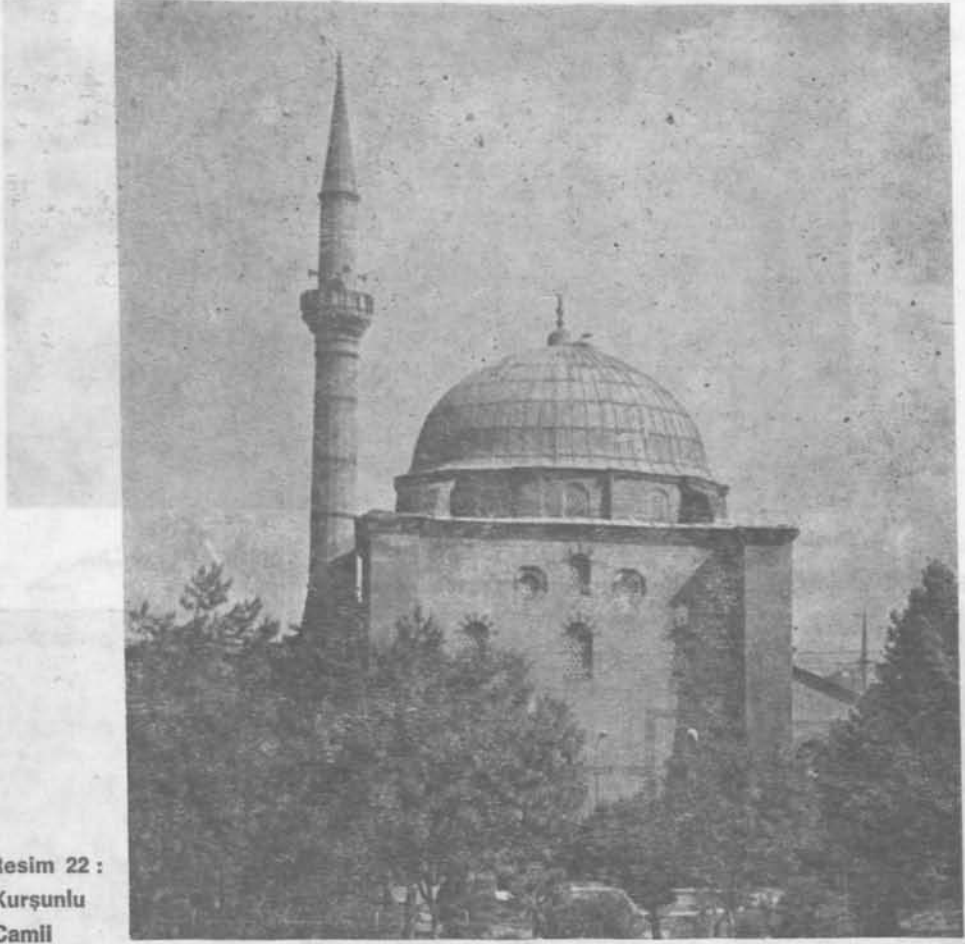

Resim 20 : Barsama Camii Kitâbesi

Resim 21 : Yeni Kapı Kitâbesi

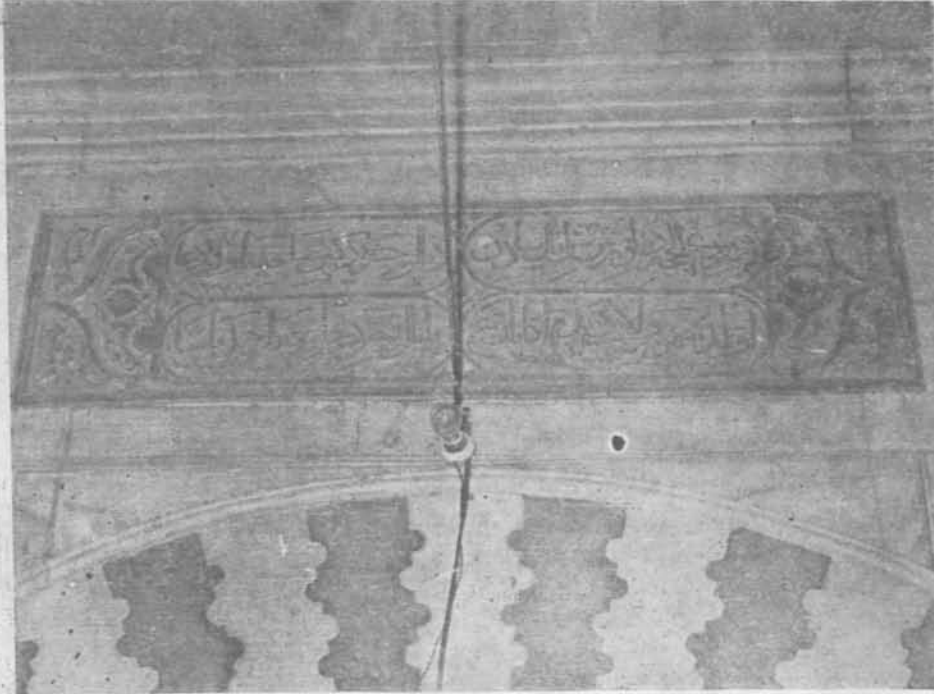

Kayseri
Kütüphane
Tarihçe ve
Kütüphane Bir
Mesele
Kütüphane

Resim 22 :
Kurşunlu
Cami

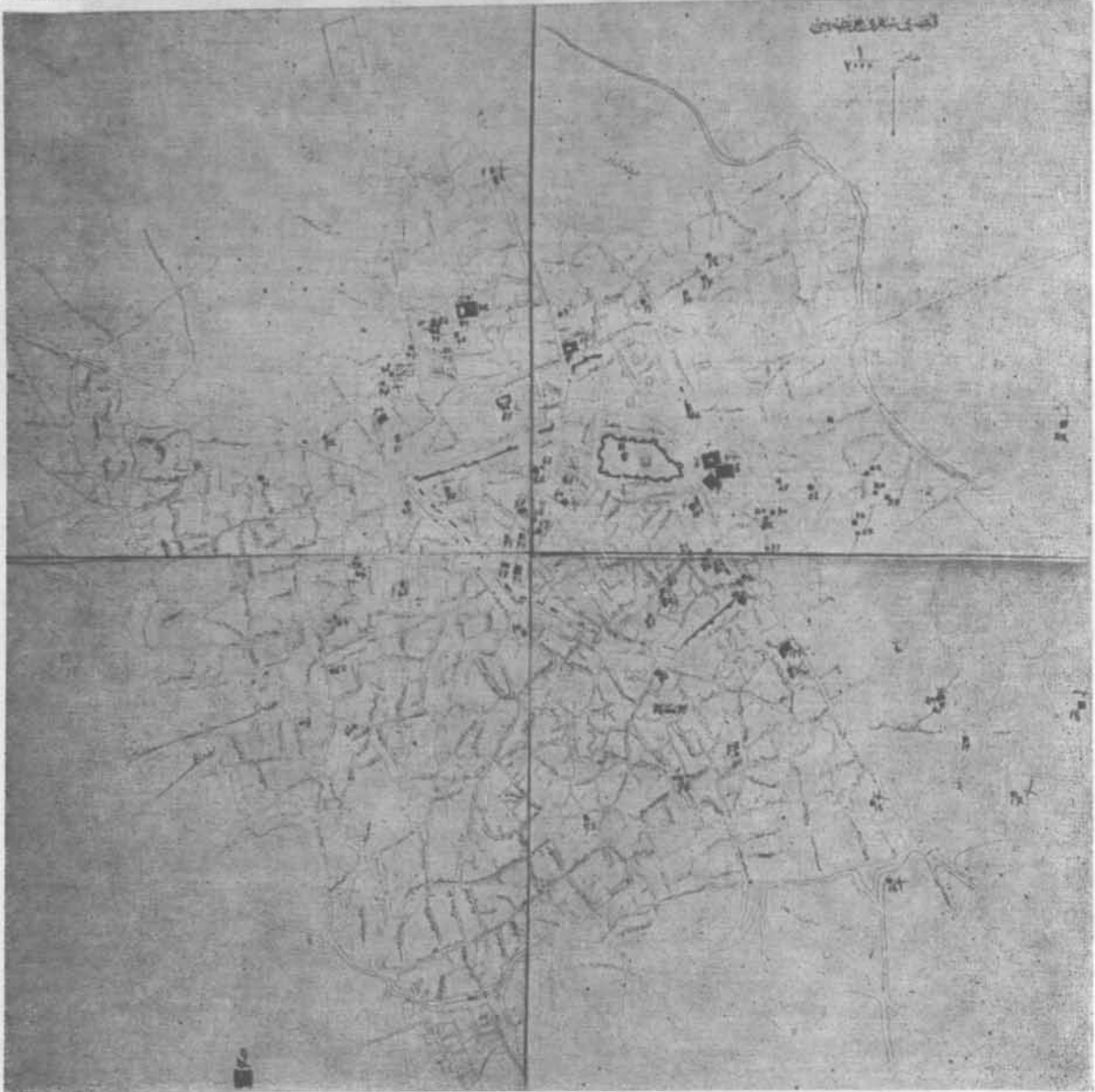
Resim 23 : Kurşunlu Camii Kitâbesi

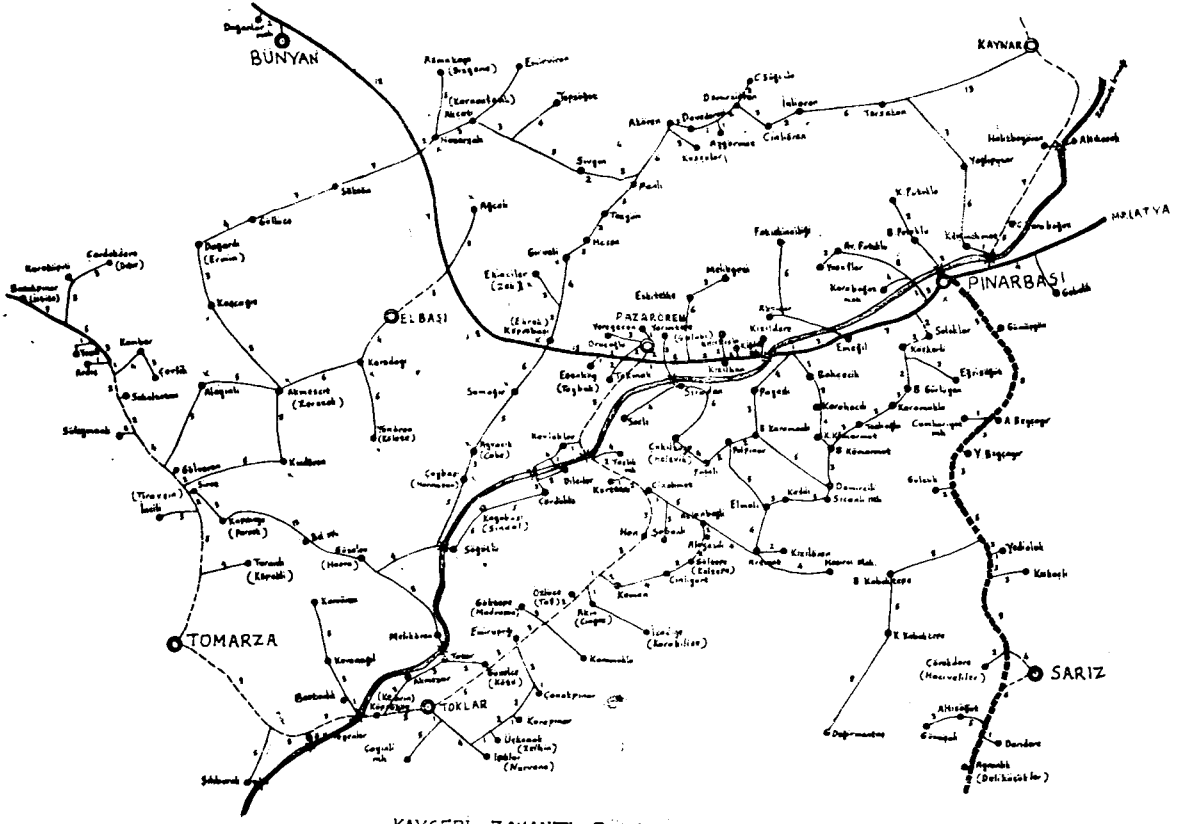

Resim 24 : Hüseyin Bey'in Mezar Taşı

Resim 25 : XX. Yüzyıl Başlarında Kayseri Şehri Haritası (Ölçek : 1/2000)

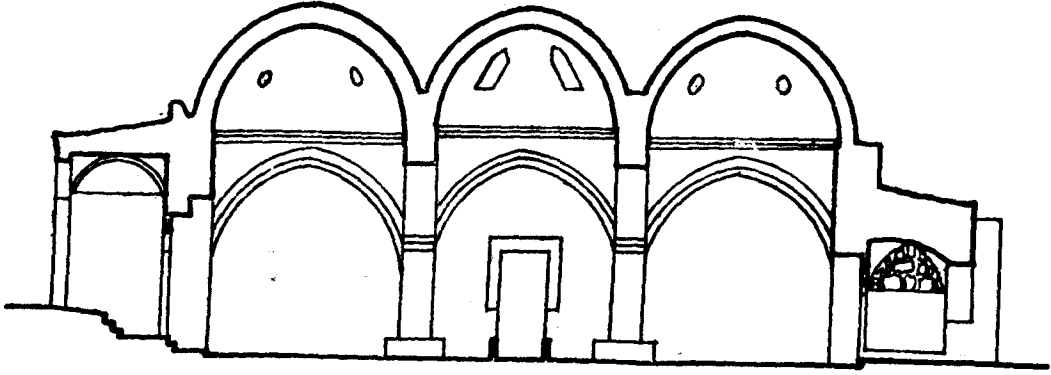
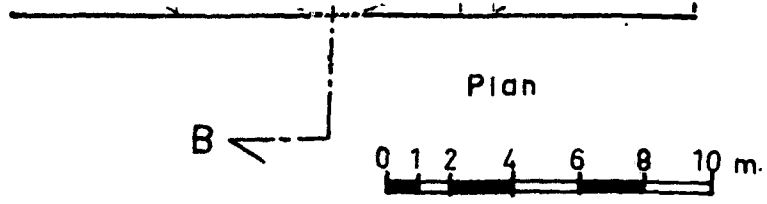

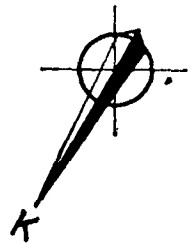
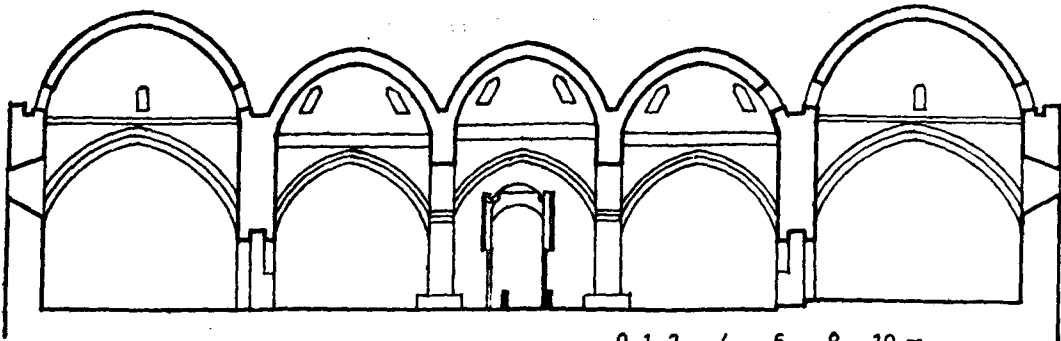
KAYSERİ ZAMANTI BÖLGESİ

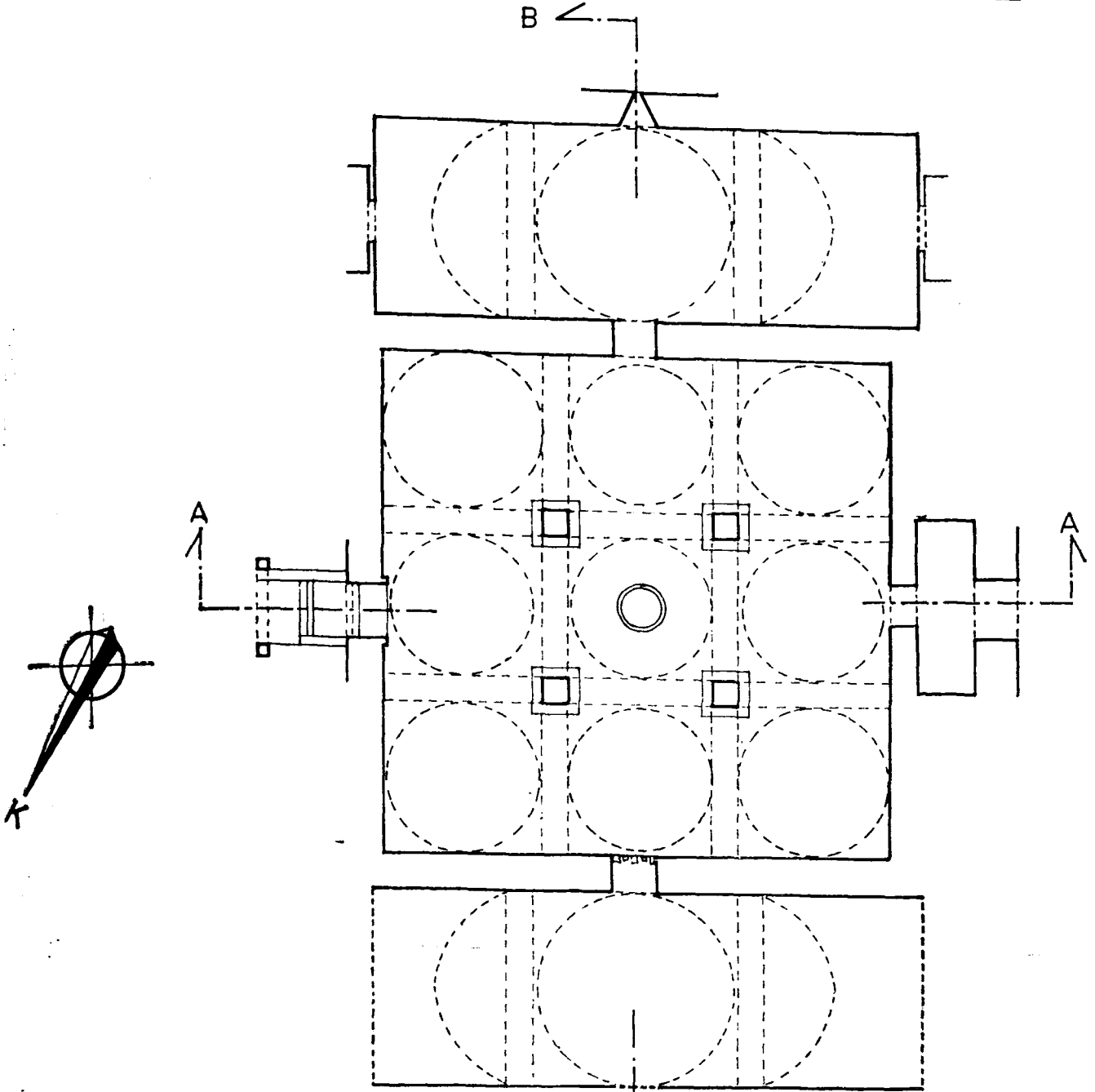
Kayseri Bedesten Projesi A-A Kesiti
(Çizen : Bahri Sarıkaya)

Kayseri, Bedesten Rölöve Projesi B-B Kesiti
(Çizen : Bahri Sarıkaya)

KAYSERİ, BEDESTEN RÖLÖVE PROJESİ

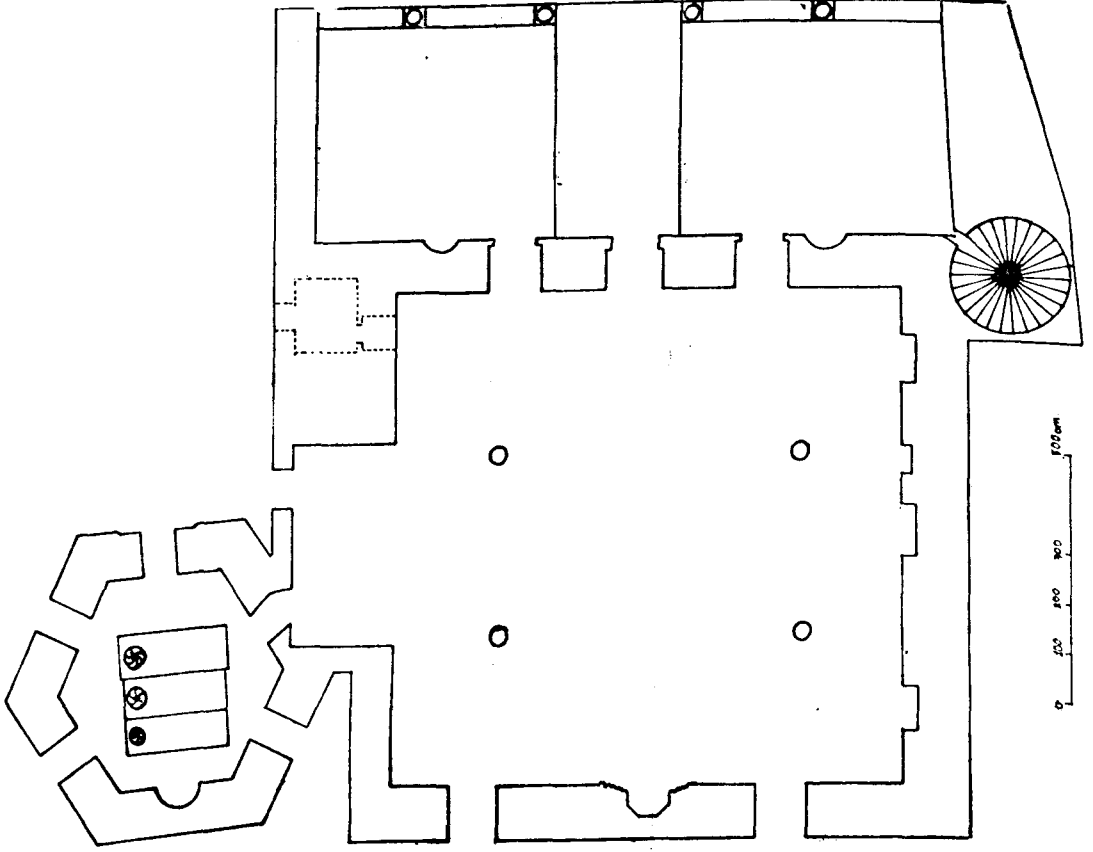
Plan

0 1 2 4 6 8 10 m.

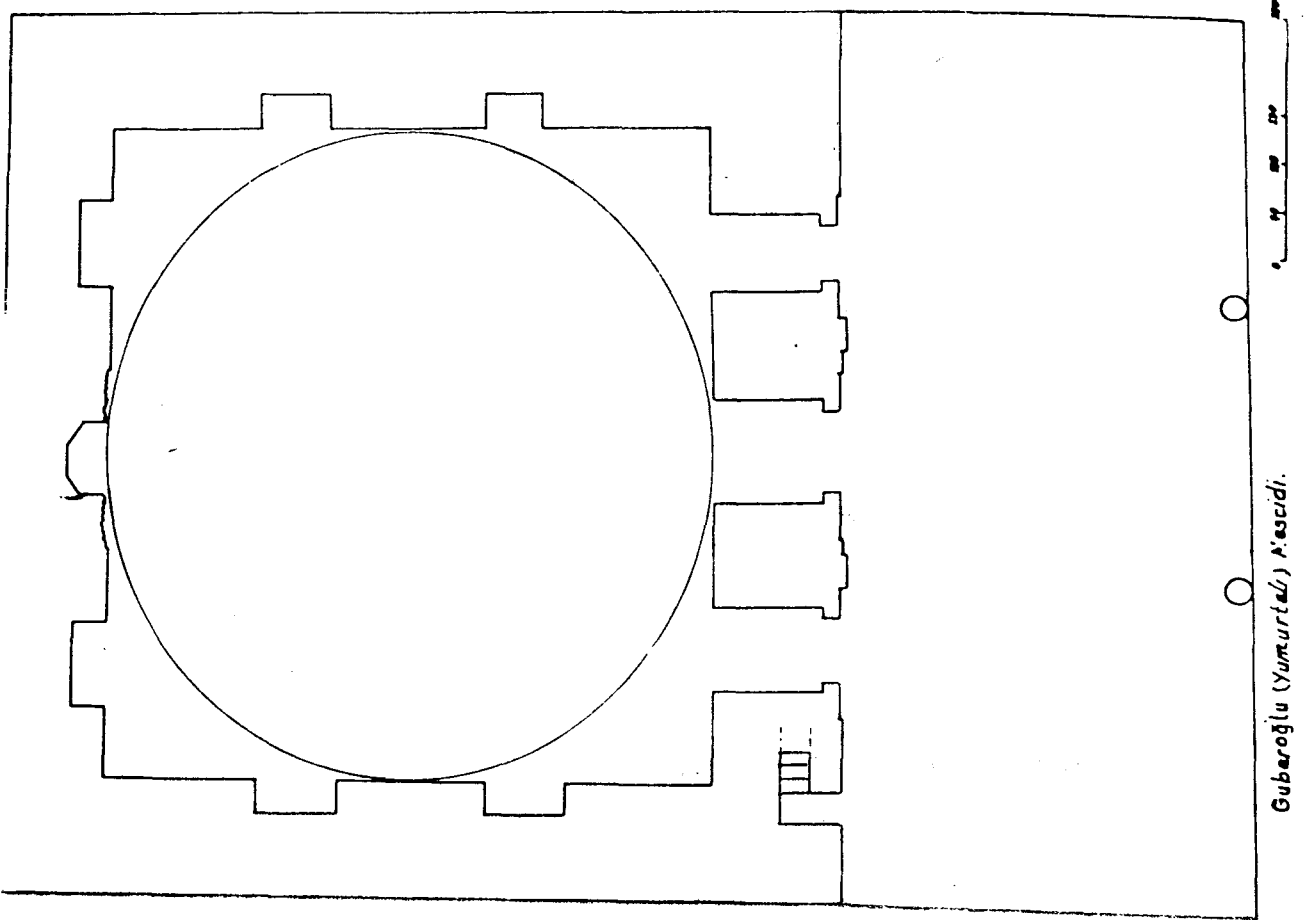
Vakıflar Gn. Md.den alınma, 1/50
ölçekli orijinalinden 1/200'e göre
ÇİZEN:

Bahri SARIKAYA
Kayseri Müzesi İnş Tekn.
14.7.1978

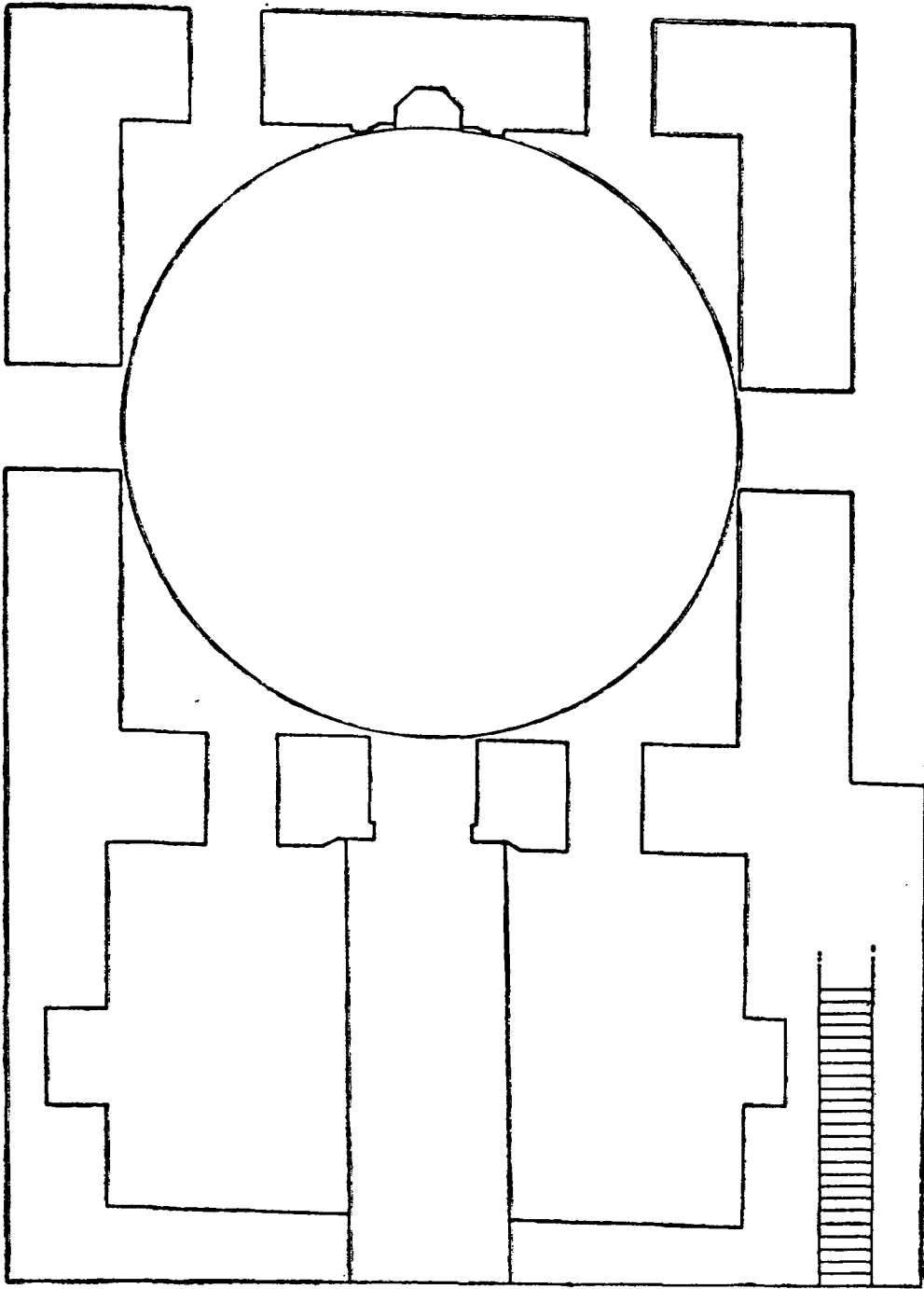
Kayseri, Bedesten Planı (Bahri Sarıkaya'dan)

Şeyh Tennuri Türbesi ve Camii

Guberoğlu (Yumurtalı) Meşedi.

İsa Kümbet Camii

**İSTANBUL'DAKİ,
TEKKE, ZAVIYE VE
HÂNKAHLAR
HAKKINDA 1199 (1784)
TARİHLİ ÖNEMLİ
BİR VESİKA**

Atilla ÇETİN

Osmanlı İmparatorluğu Devrinde, İslâmî müesseselerin önemlilerinden birini tarikatler teşkil etmiştir. Tarikat mensuplarının oturmalarına ve âyin icra etmelerine mahsus yerler, bazı ufak anlam farklarıyla, tekke (veya tekye), zâviye, hânkah (veya hânikah), dergâh, âsî-tâne (veya âstâne) v.s. gibi isimlerle anılmıştır. Tekke (çoğ. tekâyâ), Farsca dayanma, güvenme anlamına gelen tekye sözünden bozma olup, tarikat erbâbının barındığı ve âyin yaptığı yer ma'nâsıdır.¹ Hânkah (çoğ. havânik), tekke ma'nâsına gelip, tarikat müesseselerinin merkezi yerine kullanılırdı. Hânkah postunda oturan şeyh, o tarikatın en büyük şahsı sayılırdı². Zâviye, (çoğ. zevâyâ), tekkenin küçüğüne verilen isimdir³. Âsî-tâne, büyük tekke demektir⁴. Dergâh da yine tekke anlamına gelir. Ayrıca, -hâne kelimesi, son eki getirilmek suretiyle yapılan birleşik isimlerle de, değişik tarikatlere ait yerler ifade edilmiştir. Mevlevihâne, Kalenderhâne gibi.

Osmanlı imparatorluğunda başta merkez İstanbul olmak üzere, pek çok şehir ve kasabada, değişik tarikat erbâbının kurduğu tekke zâviye ve hânkahlar mevcuttu⁵. Yazımızın konusunu teşkil eden vesika, I. Abdülhamid zamanına ait olup, 1 muharrem 1199 (13 kasım 1784) tarihini taşımaktadır. Hükümdarın, eski ve güzel bir geleneğe göre, her yılın 1 muharreminde tarikat erbâbının hayır dualarını kazanmak amacıyla dağıtacağı atiyeler dolayısıyla, İstanbul ve civarındaki tekke, zâviye ve hânkahların tesbit edildiği bir müfredat defteridir. Ayrıca deftere bazı sahâbe mezarları ve önemli tek-

1) Pakalın, Mehmed Zeki, Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, İstanbul, 1946, I., 730.

2) Ayn. mil. Ayn. eser, III., 445. (A. g. e.)

3) Ayn. mil. Ayn. eser, III., 648. (A. g. e.)

4) Ayn. mil. Ayn. eser, I., 94. (A. g. e.)

5) İstanbuldaki tekke ve zâviyelerle ilgili basılmış bir eser, Bandırmalı-zâde Ahmed Münib, Mecmûa-yı tekâyâ, İstanbul, 1307; İslâm Ansiklopedisi, İstanbul madde-si, C. V./2. s. 1214/75-80 de verilen liste, Bandırmalı-zâde'nin eserinden alınmıştır. Ayrıca, Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, 1946.

ke şeyhlerinin isimleri de kaydedilmiştir. Tekke ve zâviyeler İstanbulun büyük semtlerine göre «kol» adı altında toplanmıştır. Ayasofya, Eyüp, Kocamustafa Paşa, Şehremini kolları gibi.

Belgede sonradan bazı ilâve ve derkenarlar yapıldığı görülmektedir. Bazı değişiklik, mahlûl ve tayinler tarihleriyle yazılmıştır. Nitekim en son 13.11.1208 (12.6.1793) tarihli derkenara raslıyoruz. Bu nev'i ilâve ve derkenarlar hangi tekke ve zâviye ile ilgili ise, ondan sonra parantez içinde olarak verilmiştir. Vesikanın sonunda, tekke ve zâviyeler yekûnu 233 olarak gösterilmişse de, aslında, 203 adedi tekke ve zâviye olup, diğerleri bazı türbe ve şeyh isimlerine aittir. Ancak Hükümdarın ihsanı olarak, tekke ve zâviyelere, türbe ve şeyhlere eşit olarak 10 ar kurşluk atıyye verildiği dikkati çekmektedir.

Sunduğumuz vesika, 1199 (1784) yılında İstanbul ve çevresindeki önemli tekke, zâviye ve hânkahları ve buldukları yerleri gösterdiği gibi, ayrıca İstanbul mahalleleri ve tarihî semt adları bakımından da dikkate değer bilgiler ihtiva etmektedir.

Bu önemli belgeyi aşağıda aynen veriyoruz⁶:

«Behar sâl-i meyâmin iştimâlin gurre-i muharreminde Taraf-ı Hümâyûnu İnâyet makrûn-u mülûkâneye fukara-yı tarikatden isticlâb-ı daavât-ı hayriyye zımnında atıyye ihsanı kalde-i kadime-i müstahseneden olmağla Âsitâne-i aliye ve civâr-ı saltanat-ı seniyyede olan mecmû' tekâya ve zâvâyanın ale'l-esâmî defter-i müfredâtıdır ki zıkr olunur Fi gurre-i M sene 99.

ERÂF-I AYASOFYA-YI KEBİR VE SULTAN BAYEZİD HAN-I VELÎ

- Ayasofya-yı Kebirde Sinan Erdebili tekyesi,
- Bâb-ı Hümâyûn ittisâlinde Mudanyalı-zâde tekyesi,
- Cebehâne ittisâlinde Nakşibendî Ağa Şeyh tekyesi,
- Atmeydanı kurbünde Sofyalı Mehmed Paşa tekyesi,

- Atmeydanı kurbünde Mehmed Paşa câmil karşusunda Özbekler tekyesi,
- Bâb-ı âsafî kurbünde Aydın - zâde tekyesi,
- Bâb-ı âsafî kurbünde. Dârü's-saâde Ağası tekyesi,
- Ahurkapu kurbünde Akbıyık tekyesi,
- Küçük Ayasofya tekyesi,
- Çığala-zâde kurbünde Kâdiriler tekyesi,
- Mahmud Paşa kurbünde Çolak tekyesi,
- Irgad pazarında Çorlulu Ali Paşa tekyesi,
- Kumkapı Nişancasında Havuzlu Uşşâki tekyesi (Yeni bağçe kurbünde Akşemseddin mahallesinde Şeyh Esseyyit Mehmed Şemsü'l-Kâdirî zâviyesi mahlûlünden),
- Bağçekapusu dahilinde Yıldız Dede tekyesi,
- Bağçekapusu haricinde Bursa tekyesi şeyhi Mustafa Efendi,
- Kumkapu nişancasında İbrahim Paşa Câmi'i ittisâlinde İbrahim Paşa tekyesi (Koca Mustafa Paşa kolundan Binik Dede mahlûlünden nakl olundu).

ETRÂF-I AKSARAY

- Daltaban kurbünde Sa'dî Abdüsselâm Efendi tekyesi,
- Çoban Çavuş mahallesinin mekteb-i cedid hocası halvetî şeyh Abdî Efendi (Yahya efendi Şeyhî-Zade Mustafa Efendiye nakl olundu Kasım Paşa kalemine nakl olundu mahlûlünden),
- Langa-i kebîr civârında Mu'id Hasan Efendi zâviyesi,
- Aksaray kolları zâvînde Mehmed Paşa zâviyesi,
- Aksaray sebîli zâvînde Cesîm Latif tekyesi,
- Sofular mahallesinde Şeyh Süleyman tekyesi,
- Sofular mahallesinde Alaâddin tekyesi,
- Sofular mahallesinde Sertarik-zâde (?) halifesi Hâfız efendi tekyesi,

6) Başbakanlık Arşivi, D. BŞM. 1208.11.13 kayıtlı vesika.
7) Sertarik, Mevlevilerde Çelebi efendinin muavini anlamına.

- Horhorda Hindiler tekyesi,
- Kırkdörtkapusunda Mehmed Ağa yokuşunda Altuncu-zâde tekyesi,
- Saraçhâne kurbünde Alemdâr Haydar Dede zâviyesi,
- Murad Paşa kurbünde Nakşibendi Beşikci-zâde Şeyh Süleyman efendi,
- Altımermerde Tokadî Emin Efendi halifesi Seyyid Baba zâviyesi (mahlûl olmağla Gurabiyeciler içinde hâmi umur şeyhi Elhâc Mehmed Efendi nakşibendi tekyesine kayd olundu),
- Nakşibendi Vidinî Şeyh Mehmed Dede efendi.

ETRÂF-I CÂMİ-İ ŞERİF-İ FÂTİH
SULTAN MEHMED HAN TAB-İ
SERAH VE BÂB-İ EDİRNE

- Ayvansaray kapusu dahilinde çınarlıçeşmede Hazreti Ebu Zer Gıfarî (radiyallahü anhu'l-Bârî) türbesi,
- Toklu Dede'de Hazreti Ebu Şeybetü'l Hudrî ve Hamdu'l-Ensari radiyallahü anhüma türbeleri,
- Ayvansaray kapusu dahilinde Hazret-i Câbir (radiyallahü anh) türbesi,
- Eğrikapu dahilinde Hazret-i Hâfir (radiyallahü anh) türbesi,
- Ka'riye câmii ittisalinde Hazret-i Ebu Sa'id'ül Hudri (radiyallahü anh) türbesi,
- Tekfur Sarayı kurbünde Hazret-i Şa'be (radiyallahü anh) türbesi,
- Eğrikapuda Emir Buhârî tekyesi,
- Sultan Mehmed câmii kurbünde Emir Buhari tekyesi,
- Emir Buhari kurbünde Memi Çan türbesi,
- Sultan Mehmed câmii kurbünde Üç Emirler tekyesi,
- Karagümrük kurbünde Nureddin Efendi hânkahı
- Sultan Selim kurbünde Sivasî Efendi tekyesi,
- Bozdoğan kemerinde Şeyh Helvayî türbesi,

- Sultan Mehmed câmii kurbünde Boyacılar kapusunda Viran Türbe,
- İfraziye yokuşunda Kadirî Mehmed Efendi tekyesi,
- Otlukçu yokuşunda İplikçi Şeyh Mehmed Efendi tekyesi,
- Kadiçeşmesi kurbünde Tahir Ağa tekyesi,
- Aşıkpaşa'da Emirler tekyesi,
- Cibâli kapusunda Sirkeci İsmail Efendi tekyesi,
- Mehmed Ağa câmii tekyesi,
- Mehmed Ağa câmii kurbünde Fazlızade Şeyh Efendi (Şah Sultan tekyesinde Meydancı Dedeye ta'yin olunmağla Eyüb kalemine nakl olunmuştur).
- Nişancı-yı cedîd câmii derûnunda Bül-bülcü-zâde Efendi tekyesi,
- Nişancı-yı cedîd kurbünde Abdal Şeyh Mustafa Efendi,
- Nişancı-yı cedîd'de Bebekciler mahallesinde Hamza-zâde tekyesi,
- Nişancı-yı cedîd'de Sertarîk-zâdenin Salı tekyesi,
- Dırağman kurbünde İsa-zâde tekyesi,
- Sultan hamamı kurbünde Hoca Kasım Yunanî camiinde Fâtih merhumuh sakası türbesi,
- Sultan hamamı kurbünde Hazret-i Hasan ve Hüseyin türbedarı ve Hazret-i Halid imamı türbesi,
- Edirnekapısında Acıçeşmede Halveti Şeyh Ali Efendi tekyesi,
- Edirnekapusu kurbünde Sarmaşık tekyesi,
- Edirnekapusu civarında Löküncülerde Şeyh Mustafa tekyesi,
- Eğrikapu kurbünde Beygan Şeyh Hasan Efendi dervişleri Hüseyin Dede (vefatını Kocamustafa Paşa Şeyhi inhâ etmekle Edirnekapusunda Lokmagöz halifesi Şeyh Mehmed Sâbirî Efendiye verilmiştir. Fi 22 S 1202 Eyüb koluna nakl),
- Balat tekyesi Şeyhi Efendiye,
- Eğrikapu dahilinde Çiniliçeşmede Gülşenî Gürcü Ali Efendi tekyesi,

- Balatda Eşref-zâde hülefâsından Yazıcı mahallesinde Sami tekyesi,
- Çukurhamam kurbünde Seyyid Şeyh Mustafa Nuri Efendi,
- Dırağman kurbünde Kefeli Câmîi derununda Şeyh Salih Nakşibendî tekyesi,
- Tarik-i nakşibendiyeden Saraçhâne başında Sa'îd Efendi tekyesinin şeyhi, Süleyman Efendi (Galata kolunda Mevlevihâne civarında nakşibendî Seyyit Emin Efendi terkinden işbu mahalle nakl olunmuştur Fi 25 M 1202),
- Atpazarı kurbünde Kul câmîi derûnunda tarik-i halvetiyeden Eşşeyh Esseyyit İbrahim Efendi zâviyesi (Eyüp kolunda Balçık iskelesinde Lokmagöz Davud mahlûlünden müceddeden 10, 12. 1201).

ETRÂF-I HASEKİ SULTAN

- Haseki Sultan câmîi ittisâlînde Bayram Paşa tekyesi,
- Haseki Sultan medresesi kurbünde Başçı câmîinde Gülşeni Sa'îd Efendi,
- Haseki Sultan câmîi kurbünde nakşibendî Seyyit Baba tekyesi,
- Davutpaşa'da Örük Baba tekyesi Şeyhi Zeynelabidin Efendi,
- Altımermerde Cedîd Ali paşa tekyesi,
- Davutpaşa'da Çukurçeşmede Hacı Dede halifesi Hakkı Efendi,
- Altımermerde Doğançı Baba zâviyesi,
- Altımermerde Cündî Hurrem zâviyesi,
- Altımermerde Sormagır mahallesinde Kâdirî Şeyh Halil Efendi tekyesi,
- Altımermerde Seyyit Ömer mahallesinde Tavil Mahmut Efendi tekyesi,
- Altımermerde küçük hamam meydanında Şeyh Mehmed Haffaf zâviyesi,
- Çınarcık câmîi kurbünde Sancaktar Hayreddin tekyesi,
- Samatya kurbünde Sa'dî Bedreddin tekyesi,
- Samatya kurbünde Sa'dî Etyemez tekyesi,
- Davutpaşa da Taşçı tekyesi,
- Altımermerde Küçükhamam kurbünde Zehgirci (*) tekyesi (Mahlûlünden Koca-

mustafa Paşa Şeyhi Efendi inhâsiyle ilga ve Sultan Memed kolunda Şeyh Salih nakşibendî ismine nakli).

ETRÂF-I KOCAMUSTAFA PAŞA

- Kocamustafa Paşa hânkahı,
- Kocamustafa Paşa zâkir-başısı (?) efendi,
- Kocamustafa Paşa imâreti şeyhi efendi,
- Kocamustafa Paşa hânkahı pîş-kademi (10) efendi,
- Kocamustafa Paşa türbedarı efendi,
- Kocamustafa Paşa kubünde Bâzırgan tekyesi,
- Silivrikapusu dahilinde Emirler tekyesi,
- Ağaçayırında Şeyh Safvetî tekyesi,
- Akarca civarında Öksüzce Baba tekyesi,
- Ağaçkakanda Emin Ganem mektebi civarında Kadirî Şeyh Kadri Efendi,
- Şekerpare çeşmesinde Sa'dullah Çavuş tekyesi,
- Asmalı sokakta Kürkcü tekyesi (Şeyh Mustafa Efendi kadiri),
- Silivrikapusu kurbünde Peyk Dede tekyesi (Mahlûl olmağla Kumkapı Nişancasında İbrahim Paşa tekyesine kayd ve Ayasofya koluna nakl olundu),
- Yedikule kurbünde Mirahûr tekyesi (Şeyh İbrahim Efendi),
- Arabacı Bayezid mahallesinde Seyyit Hacı Mehmed Cemaleddin Efendi,
- Yedikule Bucakbağı mescidi kurbünde nakşibendî İbrahim Dede,
- Kocamustafa Paşada Kuşbazlar içinde Şeyh Abdülkadir Efendi (Zirde Şehrmini kolundan nakl olundu).

ETRÂF-I ŞEHREMİNİ

- Topkapı Kürkcü câmîinde Ümmî Sinan hânkahı,

8) Zehgir, Kemankeşlerin ok atmak için baş parmaklarına taktıkları alet, parmak halkası, zeygir de denir.

9) Zâkir-başı, tekkede zikir esnasında İlahî okuyanların başı.

10) Pîş-kadem, âyin için önyak olan ve şeyhin muâvini sayılan derviş.

- Şehreminde Himmet-zâde tekyesi,
- Şehreminde Nazmi-zâde Halim Efendi tekyesi,
- Şehreminde Remli tekyesi,
- Şehreminde Çivi-zâde câmii kurbünde Cemâlî halifesi Seyyit Mustafa Efendi,
- Şehreminde Halevî Efendi tekyesi,
- Mi'mâr çarşısında Mi'mâr tekyesi,
- Mi'mar-ı çarşı Kasım Efendi tekyesi demekle şehir kadirî Seyyit Mehmet Emin Efendi tekyesi (Mahlûlünden Kocamustafa Paşada Kuşbazlar içinde Şeyh Abdülkadire verilüp Kocamustafa Paşa koluna nakl olundu),
- Mi'mâr tekyesi kurbünde Gavsi Efendi tekyesi,
- Mi'mar câmii derûnunda Şeyh Seyyit İsmail tekyesi,
- Mi'marda Şeyh Şevki Mustafa Efendi tekyesi,
- Odabaşı çarşısında Yaylada Kelâmî tekyesi,
- Fenâyî mahallesinde Şerbetdâr tekyesi,
- Mollagürânide Koruklu tekyesi,
- Yaylada Aydın kethüda tekyesi,
- Yaylada Ya'kup-zâde zâviyesi,
- Mevlevihâne Yenikapusu kurbünde Şeyh Ahmed Kadirî tekyesi,
- Topkapuda Sulukulede Hekim Şeyh Mehmed Efendi tekyesi,
- Yenibağçede Kalcılarda Uşşakî- tekyesi,
- Kilise câmii derûnunda Şeyh zâviyesi (Seyyit Şeyh Mustafa Efendiye selimdir),
- (Yenibağçe kurbünde Akşemseddin mahallesinde Şeyh Esseyyit Mehmed Şemsi elkadirî zâviyesi - Ayasofya kolunda Havuzlu tekyesi müceddeden nakl).
- Ayvansaray kapusuna muttasıl Hazret-i Mehmedü'l-Ensari türbesi,
- Yenikapu Mevlevihânesi hânkahı⁽¹¹⁾,
- Edirnekapusu haricinde Emir Buharî tekyesi,
- Yenikapu kurbünde Merkez Efendi tekyesi,
- Eğrikapu haricinde Seyyit Cemâleddin tekyesi,
- Eyüpte La'li-zâde türbesinde Nakşibendî tekyesi,
- Eyüpte Ca'fer Paşa türbesinde Hacı Yahyâ-yı Kâdirî tekyesi,
- Eyüpte imâret kurbünde Yahya Efendi tekyesi,
- Eyüp civarında Şah Sultan tekyesi,
- Eyüpte Dökmeci mahallesinde Ümmî Sinan tekyesi,
- Eyüpte Dârü's-Saade Ağası medresesi civarında Şeyhü'l-islâm tekyesi,
- Eyüpte Dârü's-Saade Ağası medresesi civarında Baba Haydar Nakşibendî zâviyesi,
- Eyüpte Topçularda Emir Ağa-zâde zâviyesi,
- Eyüpte Ahmed Dede mescidinde nakşibendi İmam Arif Abdullah Efendi,
- Babahaydar mahallesinde Şeyhü'l-islâm tekyesi civarında Sertarik-zâde tekyesi Şeyh Ömer Efendi (Bâ emri Hümâyun kayd olundu),
- Otakçılarda Arakıyyeci⁽¹²⁾ başı mahallesinde Şeyh Seyyit Ahmed Efendi tekyesinin Şeyhi Seyyit Mustafa Efendi (Bâ Hatt-ı Hümâyun müceddeden kayd olundu Fi 25 11 sene 1201),
- Eyüpte Taşlıburunda Sa'di tekyesi,
- İdrisköşkünde Özbek tekyesi,
- İdrisköşkünde Çolak Hasan Efendi tekyesi,
- İdrisköşkünde Çakmak Hasan Efendi tekyesi,
- İdrisköşkü civarında Karyağdı Baba tekyesi,
- Defterdâr iskelesinde Balçık tekyesi,

ETRÂF-I HÂRİC-İ SUR

- Hazret-i Ebû Eyyübü'l-Ensârî (radiyalahü anhü'l-Bârî) türbesi,

11) Mehmed Ziya, Yenikapı Mevlevihânesi, İstanbul, 1329.

12) Arakıyye, en çok dervişlerin giydiği yünden yapılmış bir cins külah.

- Balçık iskelesinde Kadiri Lokmagöz-zâde tekyesi (Mahlûlünden Sultan Mehmed kolunda Atpazarında Kul Câmii derûnunda şeyh Seyyit İbrahim Efendiye nakl Dâli tekke olmadığını Nâsûhî-zâde Efendi inha eder),
- Otakçılarda Şeyh Murad nakşibendi tekyesi,
- Otakçılarda civarında Sivasî Efendi tekyesi,
- Otakçılarda Kayıkcı Şeyh Süleyman Efendi tekyesi,
- Otakçılarda Çayırbaşında Kolancı Şeyh Mehmed Efendi tekyesi,
- Eyüpte Nişancılarda Sertârîk-zâde tekyesi,
- Eyüpte Servi mahallesinde Matlabcı-zâdenin oğlu Yahya Efendi,
- Eyüpte Ahmed Dede mescidinde nakşibendi müezzin Seyyit Mehmed Tahîr Efendi (Mahlûlünden Rumeli Hisarında Molla Fenari mahallesinde nakşibendi Şeyh Mehmed zâviyesi Şeyhi Abdullah Efendiye nakl),
- Topkapusu haricinde Takyeci Câmii tekyesi,
- Edirnekapusu haricinde Mustafa Paşa tekyesi,
- Oluklubayır'da nakşibendi Hacı Ali Efendi tekyesi,
- Eğrikapuda Sipahi Dede zâviyesi (Sipahi Şeyh Ali Efendi tekyesidir ki fevt olmağla oğlu Seyyit Mehmed Şevki ismine tashih olunmuştur),
- Eyüpte Otakçılarda Şeyh Ali Efendi tekyesi,
- Eyüpte Şah Sultan tekyesinde Meydancı Dede Efendi (Fâtih kolundan Mehmed Ağa câmii kurbünde Fazlî-zâde Şeyh Efendi mahlûlünden nakl),
- (Eyüpte Dökmecilerde Lokmagöz hulefâlarından Eş-şeyh Mehmed Sabri Efendi tekyesi- Fâtih kolunda Eğrikapu kurbünde Sinan câmiiinde Şeyh Hasan Efendi dervişlerinden Hüseyin Dede mahlûlünden nakl).

NEFS-İ ÜSKÜDAR VE ETRÂF-I O VE SEVÂHİL-İ ANADOLU

- Üsküdar'da Hüdâyî Aziz Mahmud Efendi hânkahı,
- Üsküdar'da Selâmi Efendi tekyesi,
- Üsküdar'da İskender Baba tekyesi,
- Üsküdar'da Doğancılarda Nasuhî Efendi tekyesi,
- Doğancılarda Raûfi Efendi tekyesi,
- Ağa hamamı kurbünde Seyyit Feyzullah Efendi tekyesi,
- Salacak iskelesinde Etyemez Kâdiriler tekyesi,
- İnadiye ittisalinde Bandırmalı-zâde Haşim Efendi tekyesi,
- Karacaahmed Sultan tekyesi,
- Tâbutcularda Saçlı Hüseyin Efendi tekyesi,
- Tâbutcular civârında Abdülhay Efendi zâviyesi,
- Akyapıda Hacı Dede tekyesinde Şeyh Sadık Efendi tekyesi (Bâ Hatt-ı Hümâyün kayd olunmuştur Fi gurre-i M. sene 1202),
- Atpazarı kurbünde halveti Şeyh Mustafa Efendi tekyesi,
- Eski Menzilhânedede Rûfâi tekyesi,
- Toygar mahallesinde Kalender Mehmed Efendi tekyesi,
- Hayranlı mezarında Acıbadem tekyesi,
- Tenbeller mahallesinde Tenbeller tekyesi,
- Vâlde-i atîk bîmârhânesi yokuşunda kâdiri Kâsım Efendi tekyesi Şeyhi,
- Alacaminare kurbünde Nakşibendi tekyesi,
- Çinili Hamam kurbünde Ümmî Ahmed Efendi tekyesi,
- Çavuşbaşı deresinde Çamlıcalı İdris Efendi tekyesi,
- Bülbül deresinde Özbek Hacı Hoca tekyesi,
- Valde-i cedîd civarında Cemâlî hali-fesi tekyesi,

- Balaban işkelesinde Sa'di Yağcı-zâde tekyesi,
- Selâmi tekyesi civarında Feyzullah Efendi tekyesi,
- Salacak işkelesinde Akşemseddin zâviyesi,
- Edhemî Mehmed Efendi zâviyedârı ⁽¹³⁾ Seyyit Hasib Efendi,
- Ayazmada Mîrâhûr câmii derûnunda Şeyh Mustafa Efendi zâviyesi,
- Pazarbaşı mahallesinde Şeyh Ahmed Kartal zâviyesi,
- Pazarbaşı mahallesinde Çavuşbaşı çeşmesinde Şeyh Fenâyî Efendi tekyesi,
- Üsküdar'da Devâtçılarda ⁽¹⁴⁾ Abdüş-şükûr Efendi tekyesi,
- Bülbül Deresinde Divân-ı Özbek tekyesi,
- Bülbül Deresinde Şeyh derûnunda Devâtçı-zâde tekyesi,
- Bâli mahallesinde Cedîd Hacı Dede tekyesi (İnadiye kurbünde Bâli Çavuş mescidinde olan zâviye be-dest Seyyit Hasib Efendi),
- Atpazarında Saçlı Halil Efendi zâviyesi,
- Kısıklıda Şeyh Halil Efendi zâviyesi,
- Bulgurluda Hüdâyî Mahmud Efendinin musallâsı şeyhi,
- Aziz Mahmud Efendi neslinden Seyyit Abdülvehhab Efendi,
- Bulgurlu mescidi kurbünde Şeyh İbrahim Efendi,
- Öküz limanında Yarımca Baba tekyesi,
- Nerdibânlı (merdivenli) karyesinde Gadni Dede tekyesi,
- Miskinler tekyesi,
- Beğkozda Hafız Efendi tekyesi,
- Beğkozda Mehmed Kethüdâ binâsı Şeyh Süleyman tekyesi,
- (İnadiye kurbünde Şeyh Tulûî tekyesi),
- (Alacaminare kurbünde Kandilî-zâde tarîk-i nakşibendiyeden Şeyh İsmail Efendiye),

ETRÂF-I KASIMPAŞA VE GALATA VE TOPHANE VE SEVÂHİL-İ RUM-ELİ

- Kasımpaşada Hüsameddin Uşşakî hân-kahı,
- Kasımpaşa Mevlevihânesi,
- Mevlevihâne civarında Şeyh Yahya Efendi tekyesi,
- Kasımpaşada Kulaksızda Seyyit Haşim Efendi tekyesi,
- Tatavlada Bedevîler tekyesi,
- Hacı Ferhad mahallesinde Hakkak Şeyh Musa zâviyesi,
- Okmeydanı kurbünde Piyale Paşa tekyesi,
- Piyale Paşada Ali Baba tekyesi,
- Küçükpiyale Paşada Paşmakçı Ali Efendi tekyesi,
- Okmeydanında Sinan Paşada Hamdi Efendi tekyesi,
- Südlücede Şeyh İshak Cemaleddin Karamanî tekyesi,
- Südlücede Özbek Şeyhi Uyûnî tekyesi,
- Karaağaçda Bektaşî Ali Baba zâviyesi,
- Galata Mevlevihânesi hânkahı,
- Mevlevihâne civarında nakşibendi Seyyit Emin Efendi (Tarîk-i nakşibendiyeden Saraçhâne başında Sa'id Efendi tekyesine ta'yin olunmağla Sultan Mehmed koluna nakl ve bu mahalle şerh verildi Şeyh Süleyman Efendi Fi 25 M sene 202),
- Kurşunlu Mahzen tekyesi,
- Tophânede Kâdirî Şeyh İsmail Rumî hankahı,
- Tophâne kapusunda Mağribî Ali Dede tekyesi şeyhi Hamid Efendi (Hamid Efendi vefatı mahlûlünden bâ işâret-i aliyye Mehmed Ataullah Efendiye tevcih olunmağla ismine tashih olunmuştur Fi 17. 4. sene 1201 - Badehu vefatına Hüdâyî Mahmud Efendi hân-kahı imamı Hafız Şeyh İbrahim Efen-

13) Zâviyedâr, küçük tekke şeyhi, ayrıca misafirhanelerde hizmet eden kimseler.

14) Devât veya divit, yazı hokka ve kalemîni ihtiva eden mahfaza.

- diye tevcih olunmuştur Fi 13. 11. 1208 Bâ işâret-i aliyye ve bâ rûûs-u Hümâyûn),
- Tophânede Sakabaşı mahallesinde Gülşenî Tatar Efendi tekyesi,
 - Tophânede Çavuşbaşı iskelesinde İlyas tekyesi,
 - Tophânede Kârhâne kurbünde Karabaş tekyesi,
 - Fındıklıda Keşfi Ca'fer Efendi tekyesi,
 - Kasımpaşada Hacı Ahmed mahallesinde nakşibendî Muhammediyehân Seyyit Ali Efendi,
 - Dolmabağçede Attar Mustafa Efendi tekyesi,
 - Beşiktaş Mevlevihânesi hânkahı,
 - Mevlevihâne kurbünde Yahya Efendi tekyesi,
 - Beşiktaşda nakşibendi Dülger-zâde tekyesi,
 - Beşiktaşda Mâçika tekyesi,
 - Rumeli Hisarında Durmuş Dede tekyesi,
 - Rumeli Hisarında Şehidlerde Ali Baba tekyesi,

- Yeniköyde İsmail Efendi tekyesi,
- Hasköyde Fıstıklı tekyesi,
- Kasımpaşada İbadullah mahallesinde Doğramacı-zâde tekyesi,
- Mevlevihâne kurbünde Yahya Efendi-zâde Seyyit Mustafa Efendi,
- Mîrgûnoğlu'nda Kâdiriler tekyesi (Bâ izn-i Hümâyun kayd olundu),
- (Rumeli Hisarında Molla Fenâri mahallesinde nalbur Şeyh Mehmed Efendi zâviyedârı nakşibendi Şeyh Abdullah Efendi - Eyüp kolunda Ahmed Dede mescidinde Müezzin Tahir Efendi mahlûlünden nakl 0 11 sene 1205).

YEKÛN TEKÂYÂ VE ZEVÂYÂ

Aded

229

1 zam Fi beherine 10 guruş

230

3 zam

Bihesap 2330 guruş ma'a zam

ÇANKIRI'DA YÂRÂN SOHBETLERİ VE SOHBET ODALARI

Y. Mimar
İbrahim NUMAN

Birlik, beraberlik ve kardeşliğe şiddetle ihtiyaç olduğu dönemlerde, Türklerde ortaya çıkıp halkın mâneviyatını yükseltmek ve millî hislerini ayakta tutmak için gayret sarfeden ulu kişilerin telkînleri ve kurdukları cemiyetler, daha sonraki sükûn devirlerinde de halk arasında değişik biçimlerde yaşamış ve devam ettiği çevrede, bu defa da, dirlik ve düzenliğin devamı, insan şahsiyetinin ve mâneviyatının eğitilmesi istikametinde faaliyetlerini icra edegelmiştir. Bu nevi cemiyetlerden, Ahîliğin bir uzantısı olan «Yârân» da (1) kardeşlik fikrini aksiyona getirerek, Türkiye'nin birçok bölgesinde olduğu gibi, (2) Çankırı'da da hayâtîyetini çok yakın zamana kadar muhafaza etmiştir.

1976 senesinden beri bu konuda araştırma yapmak üzere Çankırı'ya müteaddit ziyaretler yaptık; tesbit ettiğimiz evlerin bâzılarında gerek plân ve tanzim, gerekse ölçüler itibariyle birbirine çok benzeyen odalar bulunduğunu müşahede ettik. Ne var ki, Çankırı halkiyâtında müstesnâ bir yer işgal eden Yârân Sohbetleri gibi, bu odaların da şekil itibariyle var olduğu halde özünün araştırılmadığını; pek çok müessese ve bunların faaliyetlerine zemin teşkil eden yapılarda vâkî olduğu üzere zamanın ihmal süngerinin bunlar üzerinden de çok çabuk bir tempo ile geçmekte olduğunu üzümlere gördük. Hem müessese, hem de binâ olarak zamanımıza kadar gelebilmiş bu son izleri halkiyât ve mimârî açısından yeniden mütalâaya tâbi tutarak bir nebze izah edebilirsek kendimizi mesud sayacağız.

1) Halk arasında ve yazılı eserlerde Yârân veya Yâren şeklinde geçip yerine göre sohbeti, sohbele iştirak edenlerin tamamını veya sohbet meclisini ifade eden bir tâbirdir. Burada Yârân şeklinde kullanılmaktadır.

2) Mevzuumuz Yârân'a benzer sohbet teşkilâtlarının ve gençlik cemiyetlerinin Çankırı merkezinden başka başta Dümellî ve Eregez olmak üzere diğer köylerinde; Niğde'nin Dünderli Köyünde (Bkz. W. Ruben, Kırşehir); Eğridir'in Gelendost'a bağlı Yenice Köyünde (Bkz. Neşet Çağatay, Ahilik.) ve bunlardan başka Eskişehir, Kütahya, Sivas, Isparta illerinde de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Cemiyetlerin içtimâi ve iktisâdî yapıları ile san'at eserleri arasında kopmaz, organik bir bağın mevcudiyetine olan inancımız, mevzûu ele alış tarzımıza da tesir etmiştir. Yârân gibi disiplin ve merâsime tâbi sohbetlerin ihtiyacına cevap verebilecek odalarda bulunması gereken unsurları ve bu unsurlardaki san'at tezâhürlerini daha iyi kavrayabilmek, ancak, yârân sohbetlerinin içinde doğup geliştiği kültür vasatını anlamakla mümkündür. Bu vasat da cemiyetler üzerinde müessir müesseselerin kaynaşması, münasebetleri, birbiriyle olan alış verişleriyle zuhûra gelebilmektedir.

O halde yârân odalarını izâh edebilmek, onların mevcûdiyet sebebi yârân sohbeti meclislerini, bu meclisleri anlayabilmek de bunlara fikrî ve şekli kaynak teşkil etmiş bulunan Fütüvvet ve Ahilik teşkilâtını anlamakla kabildir. Böylece mevzuun evvelâ içtimâi tahlilini yapmak, Ahî teşkilâtına ve bunun devamı olan müesseselere kısaca bakmak yerinde olacaktır kanaatindeyiz.

ANADOLU'DA AHİLER

Anadolu'da kaynaşmış zümreleri tasnif eden Âşıkpaşazâde «... ve hem bu Rûm'da dört tâife vardır kim ... biri Gâziyân-ı Rûm, biri Ahîyân-ı Rûm ve biri Abdlân-ı Rûm ve biri Bâciyân-ı Rûm ..»⁽³⁾ demektedir. İbni Batuta da «Ahîler bilâd-ı Rûm'da sâkin Türkmen akvâmının her vilâyet ve belde ve karyesinde mevcuttur»⁽⁴⁾ demekle teşkilâtın Anadolu'daki yaygın faaliyetine işaret etmektedir.

Selçuklular sâyesinde Anadolu'ya yerleşerek Türk içtimâi, iktisâdî ve -buhranlı zamanlarda da- siyâsî hayatında büyük bir mevki işgal etmiş ve bilâhare Osmanlı esnaf teşekküllerinin esâsı olmuş⁽⁵⁾ bu teşkilâtın menşei hakkında değişik görüşler mevcuttur. Batılı oriyentalistler, menşei, Doğuda, Araplar arasında gelişmiş Fütüvvet teşkilâtına dayamakla birlikte; Ahîliğin, değişik, Anadolu Türklerine has bir teşekkül olduğunu da kabûl etmektedirler.⁽⁶⁾

Teşekkülün, Ahilik adı ile bilinen biçimini almadan evvel Anadolu'da, fütüvvet teşkilâtı halinde faaliyette bulunduğu⁽⁷⁾ ahî nizamnâmeleri halini alacak fütüvvetnâmelerin mevcudiyetinden de anlaşılmaktadır. Nitekim teşkilâtda dikkat çeken hususlardan birisi mahremiyet diğeri ise Anadolu'daki siyâsî duruma muvâzi bünye ve faaliyet sâhasında meydana gelen değişikliklerdir.⁽⁸⁾

«... fütüvvecilik, daha çok kişisel erdemlere ve askerî niteliklere önem verdiği halde ahilik, XIV. yüzyıl başlarında Osmanlıların askerî ve yönetim kurumlarını düzene koymasına dek hem esnaf ve sanatkâr korporasyonu gibi, hem de devlet askerî güçleri yanında, Abbasî yönetimindeki fütüvveciler gibi onlara yardımcı olarak görev yapmıştır.»⁽⁹⁾ Burada, ahîliğin değişik faaliyet sâhaları arasında bahsedilen askerî mâhiyet ve içtimâi tesânüd, bir gençlik teşekkülü bünyesi içerisinde mevzûumuz yârânda da karşımıza çıkacaktır.

Ahî Kelimesi

Ahî kelimesi ya İbni Batuta'daki gibi Arapça «kardeşim» manâsına veya Dîvân-ı Lugatî't-Türk'de de teyid edildiği üzere, Türkçe, akı «eli açık, cömert, yiğit» manâsına kullanılmaktadır. Kelimenin menşei tartışması bizi, müessesenin

3) Âşıkpaşazâde, Tevârih-i Al-i Osman, İstanbul 1332, 205. s.

4) İbn-i Batuta, Tuhfet el-Nuzzar, I. Cilt, (M. Şerif terc.) İstanbul 1333, 312. s.

5) Sâmîha Ayverdi, Ondördüncü asırdan bu yana Türk içtimâi müesseselerine kısa bir bakış, Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. yüzyıl) (Haz. Oktay Aslanapa) M.E.B. Devlet Kitapları, 1977; 152-154 s.; Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, Ankara 1965, 226. s.; Mustafa Fayda, Anadolu Ahî Teşkilâtı (Basılmamış lisans tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1966, 10. s.

6) Neşet Çağatay, Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, 4. s.; Cumhuriyetin Eflinci Yılında Esnaf ve Sanatkârlar, Ankara 1973, 4. s.

7) Neşet Çağatay, a. g. e., 4 s.; Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân Metodu Olarak Sürgünler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, II. Cilt, 1-4, Sayı, İstanbul 1950, 535. s.

8) Mustafa Fayda, a. g. e., 1. s.

9) Neşet Çağatay, a. g. e., 4. s.

menşesine götürebilecek olsa bile mevzuumuz haricine çıktığından şu kadarla iktifa edeceğiz ki : her iki mânâ da yârân mensuplarında bulunması gereken şartları ifade eder.

Şu da var ki, hangi şekilde kullanılırsa kullanılsın, bizim burada üzerinde durduğumuz yiğitlik, eli açıklık, gözü peklik, misafirperverlik ve kardeşlik hasletleridir ki cemiyetleri düzenleyici ve yaşatıcı unsurlardandır.

Bazı Zümreler

Gerek İslâm öncesi çağlardan başlayarak Horasan ve Türkistan'daki Türkler arasında Alplar, Alperenler, gerek İran'da civanmerd, rind, gerekse Araplar arasında ayyar, şâtır, fütüvveci gibi adlar altında toplanıp din ve ahlâk bilginlerinin tesbit ettiği nizamla uyan gençler, tek tek, fakat çoğu zaman bir teşkilât halinde halka yardım ediyorlardı (10)

Böylece, bilerek veya bilmeyerek, kendi iç nizamları ile cemiyet düzeninde de müessir idiler.

İslâmiyetten önce Arap dünyasında görülen genç, güçlü, eli açık, yiğit mânâsındaki «feta», İslâmla birlikte «lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr» şeklinde Hazreti Ali'nin şahsiyetinde târif edilmiştir. Dağınık olan fityan topluluklarından âmme işlerinde faydalanılmaya başlanması, bunların belli disipline sokulmaları ihtiyâcını ortaya çıkarmış, cemiyet ahlâkının teessüsünde müessir tasavvuf ve tarikat kuruluşları da bu disiplinin husûlünde önemli rol oynamışlardır.

Fütüvvet Teşkilâtı

Bu nevi teşekkülleri kendinde birleştiren fütüvvecilik, gitgide, mensuplarının ahlâkî kurallar ve yiğitlik hasletleri ile de cihazlandırılarak belirli zamanlarda belli gâyeler için biraraya toplandığı bir teşkilâtın adı olmuştur. (11) Mensubiyette bir meslek ve san'ata bağlı bulunma şartı aranmadığı gibi tasavvuf erbabı olmak da gerekli değildi.

Zamanla değişikliklere uğrayan fütüvveti ilk defa bir milis gücü hâlinde teşkilâtlandırıp bir meslek haline getiren Abbâsî halifesi Nâsır li - Dinillâh (Hilâfeti 1180/1225) olmuştur¹². Ancak fütüvvet nizamnâmeleri olan fütüvvetnâmelerin tanziminde halifenin müracaat ettiği meşhur mutasavvıf Şehâbüddin Ebû Hafs Ömer üs - Sühreverdî ve diğer İslâm mutasavvıfları fütüvveti kendilerine mahsûs bir şekilde inkişâf ettirdiler; nasıl ki cihâdı yeni ve daha yüksek bir muhtevâ ile techiz etmişlerse, fütüvveti de yeni bir muhtevâ ile doldurup olduğundan daha ziyade yükselttiler¹³. Müesseseler arasındaki karşılıklı tesirler fütüvvet teşkilâtı bünyesi içerisinde de kendini göstermiş; muhârip kahramanlar mutasavvıflardan mistiği, sûfiler de muhâriplerden kahramanlık idealini almışlardır¹⁴.

Başlangıcında bir gençler topluluğu olan teşkilât, bünyesinde meydana gelen, yukarıda izah ettiğimiz değişiklikle muhâriplik müessesesi ile dinî ahlâkî müesseselerin bir arada bulunduğu bir teşkilât hâline inkılâb etmiştir. «Kronikler ve buna benzer kaynaklardaki dışarıdan olan kimselerin hükümlerine göre fütüvvet,....., saraya ait spor klübüdür. Fakat fütüvvet mensuplarının yazılarında,....., sûfilikten renk almış ahlâkî teorileri ve onların âdetlerini devam ettiren bir sûfî teşkilâtı olarak görünür.»¹⁵

10) Neşet Çağatay, a. g. e., 53. s.

11) Neşet Çağatay, a. g. e., 11. s.

12) W. Ruben bu hususta, Halife Nâsır'ın o zamana kadar eşkiya gençler topluluğu halinde faaliyet gösteren teşekkülleri toplayıp, başarılarına kendisi geçmek suretiyle idarelerini ve eğitimlerini ele alarak, Hristiyanlarda mevcut muharip şövalye sınıfına uygun bir sınıfı meydana getirdiğini kaydetmektedir. (Bkz. W. Ruben, Kırşehir'in Dikkatimizi Çeken Sanat Âbideleri, Belleken, 44. Sayı, Ankara 1947, 624. s.) Kanaatimizce bu bir benzetmeden öteye geçmemektedir.

13) F. Taeschner, İslâm Ortacağında Fütüvvet Teşkilâtı (F. Işıltan terc.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mecmuası, XV. Cilt, 1 - 4. Sayı, İstanbul 1953 - 54, 6. s.

14) W. Ruben, a. g. e., 621. s.

15) F. Taeschner, İslâmda Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri (S. Yüksel terc.), Belleken, XXXVI. Cilt, 142. Sayı, Nisan 1972, 224. s.

Anadolu'da Fütüvvet

Bir tarafta Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Keykâvus'un (1211-1220) fütüvvet teşkilâtına girmek arzusunun halife tarafından kabûlü; diğer taraftan I. Alaaddin Keykubad'a aynı halifenin Şehâbeddin Sühreverdî'yi gönderişi fütüvvetin Anadolu'ya intikaline ve yayılmasına müessir olmuştur.¹⁶ Bununla beraber, Moğol istilâsının Batıya sürüklediği kültür, san'at ve bilgi hamûlesinin fütüvvet-nâmelerin tesiri altında yeniden şekillenerek Anadolu Ahîliğini ortaya çıkarmış olacağı¹⁷ da üzerinde durulması icabeden diğer bir ehemmiyetli husûstur.

İbni Batuta'nın verdiği malûmattan «oraca ahî gayr-i müteehhil ve mücerred gençlerden ehl-i zenaat ve sâirenin bil ictima kendilerine reis intihab ettikleri adama itlak ve bu cemiyete dahi «fütüvvet» tesmiye edildiği»¹⁸ anlaşılmaktadır. Fakat «her türlü tarihî menbalar gösteriyor ki, ahîler, yâni bu teşkilâtın başındaki adamlar, İbn-i Batuta'nın dediği gibi yalnız genç ve bekâr işçiler değildir. Evli oldukları, büyük emirlerin hatta hükümdarların hürmetini kazandıkları, büyük servet ve nüfûz sahibi buldukları, içlerinde yüksek idârî mevkilere geçmiş adamların mevcudiyeti mâlûmdur.»¹⁹ Bu meyanda Ahî Ahmed Şah (Ölümü 1298) gibi «fetâhların sultanı» lâkabı ile de anılıp, İlhanlı şehzâdesi Keyhâtu tarafından hürmet gördüğü bilinen kimselerin kabir taşları zamanımıza kadar gelebilmiştir.²⁰

Görüldüğü üzere değişik zümreler arasında faaliyet gösteren teşkilât yalnız şehirlerde değil, köylerde ve uçlarda da vardı. Başlayıp geliştiği devrin umumî temâyülüne, Anadolu'nun mânevî muhitindeki fikrî cereyanlara uyan teşkilâtın bünyesinde tasavvufî mâhiyet arzeden tahvilât vukua gelmiştir. Bir taraftan esnaf korporasyonları ile diğer taraftan da toprak sahibi sipahilerle münasebetler kurulurken bu gibi teşkilâtların fütüvvet kadrosu içerisinde yeniden tanzim edildiğini görmekteyiz.²¹

Nitekim, o devirlerde, değişik zümreleri çeşitli cephelerden kalkındırmaya çalışan Anadolu uluları arasından Ahî Evran da esnaf ve san'atkârları - zaten asırlardır muhâriplik ve dinî-ahlâkî bilgiler vermekle büyük ve ehemmiyetli vazifeler icra etmiş bulunan fütüvvet teşkilâtından ve fütüvvetnâmelerden faydalanarak - ahilik çatısı altında toplamıştır. Teşkilât mensupları meslekî, dinî ve ahlâkî eğitim yanında askerî tâlim ve terbiye de görüyorlardı. Her zümrenin içtimâna mahsûs ayrı zâviyesi bulunuyordu. Teşkilâtın bünyesindeki sûfî karakterden dolayı bazı zâviyeler yakın zamana kadar derviş tekkeleri olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Meselâ Kırşehir'deki Ahî Evran tekkesi bir Bektaşî tekkesi hüviyetinde yakın zamana kadar gelmiştir.²²

Burada hemen belirtmek gerekir ki ne fütüvvet ne de Türkiye şartları içerisinde gelişmiş olan ahilik bir tarikat değil, dinî-ahlâkî ve içtimâî-iktisâdî prensipleriyle tarikatlerle iç içe yaşamış birer disiplindirler. Bu hususta Fuad Köprülü de «...XIV. asrın başında büyük şehirlerdeki genç ve bekâr işçiler umumiyetle bu ahî zâviyelerine mensup oldukları için bu vaziyet birçok müdekkikleri şaşırtmış ve bu teşkilât bazıları tarafından sâir sofî tarikatleri gibi bir fütüvvet tarikatı addolunmuştur. Halbuki fütüvvet tarikatı diye bir tarikat İslâm dünyasında aslâ mevcut olmadığı gibi ahîler de sadece bir esnaf teşkilâtından ibaret değildir.»²³ demektedir.

Ahilik Tesiri Altında Bazı Teşekküller ve Yârân

Ahlik disiplini, yukarıda da gördüğümüz gibi, bir taraftan merkezlerdeki

16) Mustafa Fayda, a. g. e., 19. s.

17) Bu hususta (Bkz. N. Çağatay, a. g. e., 51. s. v. d.)

18) İbn-i Batuta, a. g. e., I. Cilt, 312. s.

19) Fuad Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu Ankara 1959, 91. s.

20) Beyhan Karamağaralı, Sivas ve Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mâhiyeti Hakkında, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II. 1970, Ankara 1971, 101-102. s.; Beyhan Karamağaralı, Ahlât Mezar Taşları, Ankara 1972, 3-4 s.

21) Bkz. Fuad Köprülü, a. g. e., 90-91. s.

22) F. Taeschner, a. g. e., 229. s.

23) Fuad Köprülü, a. g. e., 92. s.

esnaf teşekküllerine diğer taraftan da köylere ve uçlara kadar nüfuz etmiştir. Yaşadığı cemiyetin maddî-mânevî kalkınmasında müessir bir unsur olması yanında değişik tezâhürlerle köy odalarına ve mevzûumuz «Yârân» da olduğu gibi gençlik teşekküllerine de tesir etmiştir.

Ahîliğin cemiyet içerisinde icrâ ettiği fonksiyonun bir başka tezahüründen ibaret olan yârân, çeşitli merkez ve köylerde belirli zamanlarda toplanan gençlik teşekkülleridir. Cemiyet ve san'at ahlâkının yerleşmesi, kardeşlik, yardımlaşma ve saygı yanında gençliğin zinde güç halinde tutulmasını da gaye edinmiştir. Yârân meclislerinde millî şuuru yaratıp yaşatmak da ana hedeflerdendir.

İbni Batuta'nın kuruluş, düzen ve işleyişini uzunca anlattığı ahî zâviyelerinin²⁴ yaygın bir uzantısı olan köy odaları, bir taraftan toprak düzeninden doğmuş, «gençlik ocakları» na diğer taraftan da «Yârân» toplantılarına zemin yaratmakta idiler.

Köy delikanlıları Kethüda'ya bağlı bir gençlik ocağı teşkil etmekte, Kethüda da içlerinden birisini yiğitbaşı tayin etmekte idi. Böylece bu gençler yigitbaşları idaresinde fiilî bir kuvvet teşkil ederek icâbında âsâyîş ve nizâmın muhâfazasında da müessir olmakta idiler.²⁵ Zaman zaman devlet güçleri yanında da yer aldığını gördüğümüz bu teşkilât şehirlerdeki ahî dernekleri gibi kuvvetli bir mânevî birlik kazanarak cemiyet hayatiyetinde müessir olmuştur. Bu mânevî birlik XIII. asırdan itibaren zâviye şeyhlerinin köy gençlik ocaklarını nüfuzları altına almaları ve buraya tarîkat usûl ve âdetlerini sokmaları ile vücud bulmuştur.²⁶

Bünye ve faaliyetlerinde değişikliklerle devam edegelen bu kuruluşun zamanımıza kadar yaşayan yârân teşkilâtına inkılâb etmiş olabileceğini hemen belirtmek isteriz.

Köy odalarının hazırlanmış bulunduğu zeminde, sohbet, eğlence ve eğitim

ihtiyacı, yârânın doğup teşkilâtlanmasında âmil olmuştur. Bu hususta Âkif Koran, uzun kış günlerinde çeşitli yaşlardaki erkeklerin toplandığı köy odasında, ciddî geçen hayata değişiklikler getirmek ve neş'eli vakit geçirmek isteyen gençlerin, aralarında gruplaşarak yârân adında bir teşkilât kurduklarını kaydetmektedir.²⁷ Neşet Çağatay da «Köy konuk odalarından ayrı olarak köylerde ve kasabalarda türlü yaş gruplarındaki kişilerin muntazaman devam ettikleri ve ahî zâviyelerinin, konuk ağırlamaktan başka, gençleri eğitme görevini de üzerine almış küçük örnekleri olan yârân odaları vardır.»²⁸ demektedir.

Zâhiren eğlence ve değişiklik gâyesi ile kurulmuş gibi görünen bu teşkilât, aslında, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, fütüvvet ve ahîlik unsurlarını ihtiva ettiğinden onlarda görülen yanlış anlaşılma keyfiyeti burada da bahis mevzuudur. Dışarıdaki kimseler için bir gençlik ve eğlence toplantısı olarak görülmesine rağmen; mensupları için fütüvvet esasları üzerine kurulmuş nizamla tâbî, disiplinli bir teşekküldür.

Bu sayede bir taraftan dergâhlara diğer taraftan da esnaf teşekküllerine müptedi yetiştiren yârânın, Çankırı gibi büyük merkezlerde köy odalarından ziyâde, esnaf teşkilâtına dayandırılması tabiidir.

Çankırı halkıyâtı üzerindeki çalışmalarını «Çankırı'da Ahîlikten Kalma Esnaf ve Sohbet Teşkilâtı» adı ile toplayan Hacı Şeyhoğlu Hasan (Üçok) Beyefendi, yârân'ı, şehrin an'anevî eğlencelerinin kışlara mahsus bir parçası olarak izâh etmekle birlikte; yârân mensuplarının bu müddet zarfında hürriyetlerinden pek çok fedakârlık yapmağa mecbur olduklarını

24) İbn-i Batuta, a. g. e., I. Cilt, 312. s. v. d.

25) Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi, I. Cilt, İstanbul 1974, 26-27. s.

26) Mustafa Akdağ, a. g. e., I. Cilt, 28. s.

27) Âkif Koran, Yâren, Ülkü, Millî Kültür Dergisi, 16 Kânun 1945, Ankara, 54. Sayı, 11. s.

28) Neşet Çağatay, a. g. e., 160. s.

da tasrih etmektedir. Ahîliği de (fütüvvet-erlik) esâsına müstenid bir tarikat telâkki eden müellif, yârân ile ahilik arasındaki münasebeti şu şekilde kurmaktadır: «Her ahînin (sofrası, eli, kaptanı) açık (gözü, dili, beli) kapalı bulunmak; bu cihetle hert ferd beşere karşı müşfik ve rahîm; her ahîye karşı kardeş hissiyle kalbi meşbû olmak esas tarikattendir. Bu esasa müstenidendir ki (sohbet yârânı) da muhitindeki insanlara karşı cömert, kötülüklerden müctenib, eyilikle melûf bulunmak ve hülâsa fenalıklara karşı daima imsak ile beslemek ve birini kardeş tanımak mecburiyetinde idi.» Her yerde askerî nizamla hareket edilmesi ve askerde aranan vasıfların sohbet yârânından da beklendiğini ifâde ile «... her biri esnaftan olmaları itibariyle bir san'at pîrine, dolayısıyla Ahî Evran'a ikrar vermiş, muâmelâtına dost, hayatında vefâkâr ve namuslu olmayı şîar edinmiş; her ferdi kendinden yüksek görmeyi an'ane halinde öğrenmiş olan bu yârân, ahîlerin -gök altı erenlerini-, Hacı Bektaş'ın sâdik mensupları -yeniçerileri- taklit ediyorlar demektir.» şeklinde devam edip son olarak da «ahî zâviyelerinde her ferdin o günkü mahsulü sayını meydana koyarak ziyafet vermeleri ne ise, bizim yârânın sohbetleri de aynı idi» (29) diyerek fütüvvetnâmelerde ahî törelerinde geçen birçok hususun sohbet yârânı için de vârid olduğunu teyid etmektedir. Ayrıca, ahî zâviyelerindeki hayat tarzı ile yârân meclislerindeki hayat arasındaki müşâbehet, burada da müşâhede, edilmektedir.

Yârân'ın Kuruluşu ve İşleyişi

Yârân'ın kuruluşu, işleyişi, merâsimleri ve sohbet yârânının (yârân mensuplarının) vazifeleri, inceleyeceğimiz odaların plân ve fonksiyon bakımından izâhına yardımcı olacağı düşüncesiyle yârân sohbetlerini de kısaca anlatmakta fayda görmekteyiz.

Yârân teşkilinde köylere ve kasabalara göre küçük farklılıklar olmakla beraber takip edilen yol, hemen hepsinde ay-

nıdır. Yârân kurmağa karar vermekle teşebbüse geçilmiş olunur (30). Bir araya gelmiş kişiler (bu sene bir sohbet yapılmı) deyip, ya eski yârân başına bir önceki yârânını ve yeni iştirak edecek kimseleri toplamasını teklif ederler; veya yeni bir yârânbaşı -ki buna Çankırı'da başağa tâbir edilir- ile yârân kâhyası -küçük başağa- seçerek yeniden yârân kurma yoluna giderler. Seçilen şahısların her ikisinde de sohbeti idare edecek ehliyet ve kabiliyet yanında bazı sohbet masraflarını da karşılayacak maddî imkân aranmaktadır. Yârânbaşı veya büyük başağa, ahîlerin «Ahî babası» durumunda ve sohbet yârânlarının yaşlıcası herkesçe sevileni, sayılanı, yol gösterebilenidir (31). Bazân yârân kâhyası, bazân da küçük başağa tâbir edilen odabaşı -ki bu ahîlerin nakîbi karşılığıdır- odanın düzeni ve işleminin âhenginden mes'ul durumdadır.

Yârânların sayısı hakkında da farklılıklar bulunmaktadır. A. Koran bu sayıyı 15-30 göstermekte, buna mukabil Hacı Şeyhoğlu ise 20-25 rakamını vermektedir. Bir rivayete göre de Türk boylarına istinaden 24 dür.

Baş ağaların seçiminden sonra kışmen teşkil edilmiş olan yârân bir gece «erfane» (32) denilen bir toplantı yaparak sohbetin esasları, ictima geceleri ve uyulacak hususları tesbit ederdi. Bunun yanında yapılacak yemeklerin nev'i, aydınlatma ve süslemede kullanılacak ışıkların miktarı (33) gibi hususlar da karara

29) Hacı Şeyhoğlu Hasan, Çankırı'da Ahilikten Kalma Esnaf ve Sohbet Teşkilâtı, Çankırı 1932, 23. s.

30) Akif Koran «Yâren kurulmasını isteyenler bir gece herkes köy odasından çekildikten sonra toplanırlar. ...», a. g. e., 11. s.; Hacı Şeyhoğlu «Her sene Kânunu Evvelin onbeşinden sonra nihayetine kadar aynı yaşta bulunan arkadaşlar birbirini bulup bir cemiyet teşkil etmek için sözleşirlerdi», a. g. e., 25. s.; Neşet Çağatay da «Yârânlar 20 - 30, 30 - 40, 40 ve daha yukarı yaşta bulunan köy erkekleri gurup gurup, yârânları arasına kimleri alacakları hususunda teşebbüse başlarırlar», a. g. e., 163. s. demektedirler.

31) Neşet Çağatay, a. g. e., 163. s.

32) Ârifhâne, zarîfâne denilen toplantı şekli manasına kullanıldığı gibi, (Bkz. Hacı Şeyhoğlu Hasan, a. g. e., 25. s.) elbirliliği ile bir işin üstesinden gelmek şeklinde de anlaşılmaktadır.

33) Hacı Şeyhoğlu bu hususta «Kerâmetnâme-i Ahî Evran'da bu zatın 120 bin çerağı yandırdığı mezkurdur» demektir. a. g. e., 26. s.; Işıklandırma hususunun da Ahî zâviyelerine ait bir gelenek olduğu ortaya çıkmaktadır.

bağlanırdı. İki kişi ocak yakıp masrafları paylaşacakları için yârânlar da aralarında ikişer ikişer ayrılırlardı.

Daha sonra, herkes -ileride yârân odalarının düzeni içerisinde anlatacağımız- yerini aldıktan sonra Fâtiha okunması suretiyle bir kış boyunca devam edecek yârân teşekkülü faaliyete geçmiş olurdu.

Haftanın iki gecesinde yapılan sohbet toplantılarında cuma geceleri yemekli olup «ocak gecesi»⁽³⁴⁾ tabir edilmekte, salı geceleri ise hafif ikramlarla «sigara gecesi» ismini almakta idi.⁽³⁵⁾

Bundan başka yârânlar (bazı yerlerde yârânı teşkil eden fertlerin her birine «efrad» da denilmektedir) sâir zamanlarda belli bir mahalle devam etmek mecburiyetinde idiler. «..... eğer başağaların odaları var ise ekseriyetle bu odalar tercih edilirdi, yoksa, medrese odaları veya usulların çıkmadığı bir kahvehane tahsis olunurdu. İşinden azâde olduğu müddetçe ve mecburî bir iş zuhûr etmedikçe yârânın tayin olunan mahalle devamı şarttı Bundan maksat yârânı haric ile fazla temasta bulundurmamak sureti ile ağızdan bir söz kaçırmamasına meydan vermemek, sohbet âdab ve erkânına muhalif bir hâl ve harekete cür'et ettirmemektir»⁽³⁶⁾.

SOHBET ODALARININ UMUMÎ VAZİYETLERİ VE KULLANILIŞI

Gece sohbetleri umumiyetle belirli şartları hâiz odalarda yapılırdı. Bu yârân odalarının, bazı yerlerde, boş bir arsaya yârânlar tarafından yapıp, onların ortak malı olmak üzere zamanla anonimleşmiş bir duruma geldiği⁽³⁷⁾ bilinmekle beraber biz, Çankırı'da, böyle bir yapıya tesadüf edemedik. Eski, sahipli evler içerisinde istenen şartlara göre hazırlanmış odalar Çankırı'daki sohbetlere mekân teşkil etmiş bulunmaktadır.

Odaların müşterek hususiyetleri ve bunlarda aranacak şartların kısmı azâmını Hacı Şeyhoğlu Hasan Bey şu şekilde hülasa etmektedir : «... eski Türk evlerinde

bu gibi ictimalar için yapılmış müstatil şeklinde odalar bulunurdu. Bu mustatilin küçük dil'ında kapu; karşiki dil'ında da davlumbazlı ocak bulunurdu. Mustatilin büyük dil'ından biri sedirle döşenir, mukabil dil'inin nısfı bir ayak merdivenle çıkılan odamsı bir sofaya açık bulunurdu. Bu yere (Şahniçi) derlerdi ki şahnişin demektir. Burada çalgıcılar, güzel sesli hanendeler otururdu. Her evde böyle geniş oda, şahnişin olmadığından sohbet evleri ayrı olurdu, her evde sohbet yapılmazdı. Ocak sırası kendisine gelen (ocak sahibi) nin bu teşkilâtı hâiz evi yoksa böyle bir evi olanlara yamak verilirdi, her ikisinin de yoksa akrabalarından yahut komşularından birinin evi varsa o evde yaparlardı, bugün Çankırı'da bu teşkilâtı hâvi birkaç yüz ev vardır»⁽³⁸⁾. Böylece Çankırı'da vaktiyle çok yaygın olan sohbet toplantılarının eski ev mimârisine, doğrudan doğruya tesir etmiş bulunduğunu, hatta bu gâye ile evin bir odasının biçimlenişinin de bir nevi dikte ettirilmiş bulunduğunu söyleyebiliriz. (Levha 1).

Mahmut Akok ise evlerdeki bu husûsiyeti şahnişin denilen kısımlara bağlayarak sohbet nişleri şeklinde telâkiki etmiştir⁽³⁹⁾.

Buradan itibaren Hacı Şeyhoğlu Hasan Beyin verdiği mâlûmatı esas alarak, bir sohbet toplantısının safahatı ile odanın kullanılmasını müştereken inceleyerek mekân-fonksiyon münâsebetlerini tesbite çalışalım.

Ocak gecesi ev süslü ve miktarı evvelce tesbit edilen adet üzere lâmbalar yakılarak gayet aydınlık olması sağlanırdı. Küçük başağa akşama bir saat kala yanında çavuş ile eve gelir, nezâfete ve ışıkların adedine bakarak eksikleri ikmâl ettirirdi.

34) Çankırı'da ocak yakmak tâbir edilen toplantı gecelerine Neşet Çağatay'ın keşik yakmak tâbirini kullandığı görülmektedir (Bkz Neşet Çağatay, a. g. e., 164. s.)

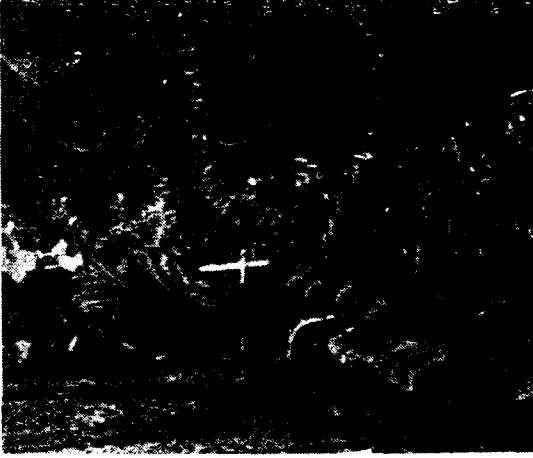
35) Hacı Şeyhoğlu Hasan, a. g. e., 27. s.

36) Hacı Şeyhoğlu Hasan, a. g. e., 27. s.

37) Neşet Çağatay, a. g. e., 164. s.

38) Hacı Şeyhoğlu Hasan, a. g. e., 28 - 30. s.

39) Mahmut Akok, Çankırı'nın Eski Evleri, Arkitekt, 7 - 6. Sayı, İstanbul 1953, 144. s.

Resim 1: Yârânın Oturuşu
(K. Pırılı'dan)

Başağa tarafından tutulan çalgıcılar akşam yemeğini ocak sahipleri ile birlikte yerler, bu yemeğe, yârândan, kimse katılamazdı. Böylece aradaki müsavat ihlâl edilmemiş olurdu. Aksi halde erkân edilmek (cezalandırılmak) icabederdi.

Yârân, akşam ezanından bir saat sonraya kadar ocak yakılan eve gelmek mecburiyetinde idi. Herkesten önce gelen küçük başağa, odayı tekrar gözden geçirerek noksan varsa tamamlatır ve yerine geçerek iki diz üstüne çöker, otururdu.

İleride odayı meydana getiren unsurların ayrı ayrı incelenmesinde de görüleceği üzere, ocağın sağ tarafındaki minder ahî veya şeyh makamında bulunan yârânbaşı, başağanın; solundaki minder de nakib durumunda bulunan küçük başağaya ait olurdu. Geriye kalan yerlere ise yârân, yaşına ve itibarına göre sıralanırdı. (Res. 1)

Yârânın odaya topluca girmesi câiz olmadığı gibi, her yârânın gelişi ocak sahipleri veya çavuş tarafından bildirilir; sofaya açılan kapıdan içeriye gelen her fert ocak hizasına kadar yürüyerek yüzünü başağaların yanında oturduğu ocağa dönmek ve sağ elini göğsüne koymak suretiyle «selâmün aleyküm» diye yüksek sesle selâm verir; Büyük başağa da iade-i selâmda bulunurdu. Ayağa kalkmış bu-

lunan başağalar dahil cümle yârân yerine oturunca ayrı ayrı merhaba denilerek selâm tekrarlanırdı. Bu selâmlaşma merâsimi içeri giren her yârân için tekrar edilirdi.

Gelen her yârâna hemen kahve ve sigara verilir, herkes tamam olunca da «Başağa, yârân tamam olmuştur» hitabı ile ocakta kaynayan güğümden umumî kahve ikram edilirdi. Bu merâsime de önce başağadan başlanırdı.

Oturuş şeklinin değiştirilmesi de başağanın müsaadesine tâbi olup herkesin birlikte yaptığı bir hareketti. Bağdaş kurmak katiyen memnu idi. Yer değiştirmek ancak dışarıya çıkıp tekrar gelmek suretiyle mümkündü.

Merâsim aralarında saz heyeti peşrev çalar, merâsim bitince fasillara geçilirdi. Bundan sonra millî ve mahallî havalar icra olunurdu. Saz heyeti ile beraber evin dışına taşan seslerden yârân meclisi olduğu hemen anlaşılır, bu arada davetli misafirler de gelmiş olurlardı.

Gelen misafirlerle de selâmlaşma ve mukâbeleden sonra aynı ikramlarda bulunularak konuşmaya başlanırdı. Misafirin seviyesine göre icra edilmekte olan mûsikide de değişiklikler yapılabilirdi. Bir müddet ağırlandıktan sonra ikinci bir kalk kahvesi getirilir ve misafir başağa tarafından teşyi edilirdi.

Bundan sonra bir el şamdanına mum dikilip ortaya konularak, meydan etrafında halka teşkil edilmek suretiyle çeşitli orta oyunları, cezalı, şaşırtmalı oyunlar oynanır; millî ve mahallî karakterde olanlar tercih edilirdi.

Bu oyunların yanında hem nefis hem de beden tahammülünü artıran, zindelik sağlayan oyunlar da oynanmakta imiş. Bâzân bu gibileri sohbet odasının dışına taşar, hattâ, nâkıs 15 derece suhûnette çaya girilir oradan buz getirilirmiş Bu gibi oyunların askerî mâhiyet arzettiği âşikârdır. Fütüvvet ehlinde aranan vasıflardan olan nefis terbiyesine de yardımcı olduğu bir başka gerçektir sanırız.

Oyunların hitâmında umûma birer kahve ikramı ile yorgunluk atılmış, sıra yemeğe gelmiş olurdu. Çavuş ve ocak sahiplerinden birisi ibrikle su getirir, temizlik faslından sonra da geçmiş yârânın ruhuna Fâtiha okunarak biri meydana biri de şahnişine olmak üzere iki sofraya kurulurdu. Büyük başağa meydan sofrasında, küçük başağa da şahnişin sofrasında bulunurlar, ocak sahipleri yemeğe oturmazlardı.

Belli sıra ve merâsime tâbi yemekte sıra pilâva geldiği vakit çavuş ayağa kalkar, ocak sahipleri ile birlikte başağının karşısına geçerek onun «yolumuz yolsuzumuz var mı?» sorusuna «adalettedir başağam» mukabelesinde bulunurdu. Bu husûs o hafta içerisinde cemiyet âdâbına muhalif, yolsuz harekâтта bulunan birisi olup olmadığına işaret etti. Eğer tecziyesi lâzım gelen şahıs varsa bâzân onun önüne, pilâvın üzerine bir kaşık dikerlerdi.

Yemekte oynanan birtakım oyunlardan sonra sofraya toplanıp gecenin son oyunu «arap verme» merâsimi yapılırdı.

Sohbette zilli maşa ile defin ismi araptı. Bir sonraki haftanın çok sahiplerine bunlar merâsimle teslim edilerek muhafazası sağlanırdı. Bu merâsimde söylenen türküde ocak sahibine evinin sağlam olması, edeb erkân dairesinde ocak yakması gibi telkinatta bulunulması da mevzûumuz bakımından câlib-i dikkattir.

Arap verme merâsiminden sonra çalgıcılar dahil bütün misafirler çekilerek yârân yalnız bırakılırdı. Bundan sonra icra edilen mahkeme merâsiminde, ahî teşkilâtında olduğu gibi gizlilik kaidesine riâyet edilmektedir.

Büyük başağa, yolumuz yolsuzumuz var mı sorusunu tekrar eder, eğer yolsuzluk yoksa aşr-ı şerif ve Fâtiha ile o geceki sohbet kapanırdı. Yolsuzluk varsa dâvâyâ bakılarak muhtelif cezalar verilirdi. Mesele eğer halledilemezse veya bilhassa başağalar hakkında açılan davaların neticesine itiraz vâki olursa di-

ğer yârân başkanlarından müteşekkil bir heyet dâvaya bakar, onların verdiği karara da itiraz edilirse mesele Ahî Baba'ya tevcih olunurdu. Ahî Baba'nın verdiği hüküm kat'i olup «yollu veya yolsuz» dan ibaretti. Ceza tayini yârâna ait olurdu. Gerek iktisadî ve içtimâî, gerekse felsefî açıdan detaylı araştırma mevzuu olabilecek yârân sohbetlerinin bu kısa izâhından sonra; yakın zamana kadar Çankırı'da yüzlercesinin mevcut bulunduğu, 1932 llerde Hacı Şeyhoğlu Hasan tarafından nakledilen, ancak zamanımıza birkaç örneğinin gelebildiği sohbet evlerini tetkike çalışalım.

SOHBET EVLERİ VE ODALARI

Son yıllarda meydana gelen değişikliklere rağmen Çankırı'nın eski evlerinin birkaçını, hâlâ, esas itibariyle bozulmamış olarak görmek kabildir. Değişen ihtiyaçlara ve cemiyetin değişen zevk ve kültür anlayışına göre bu evlerin bâzı tâli unsurları tadilâta uğramış ise de; her birinde mevcut bulunan muhtelif unsurları kıymetlendirerek aslî hâllerini tesbit edebiliriz. Hele, bu evler içerisindeki daha önce de belli kaidelere göre yapılmaları icabettiği zikredilen ve unsurları bilinen sohbet odalarının restitüsyonunu yapmak imkân dâhilindedir.

Mevcut neşriyatın ve son zamanlara kadar yapılmakta olan yârân toplantıları hakkında edindiğimiz bilgilerin ışığında mevcut binaları inceleyerek bir sohbet odasının ana şemasını tesbit ettik (Levha I). Böylece bize sohbet odası diye takdim edilen odaların fonksiyon bakımından kontrol imkânı hâsıl olmuş bulunmaktadır.

Münferid sohbet odalarının mütalâasına geçmeden evvel, sohbet odalarının Çankırı evlerinin içindeki vaziyetini incelemek uygun olacaktır kanaatindeyiz.

Çankırı Evlerinin Umumî Vaziyeti

Çankırı şehrinin tarihi iskân sâhası Hisar denilen tepenin güney ve batı yamaçlarında yer aldığından yapılara da

muayyen bir istikamet verme zarûreti ortaya çıkmıştır. Bu zarûretten dolayı eski evlerin cepheleri güneye rastlamakta, kuzey yüzleri ise kapalı (40), sağır duvarlarla kaplı bulunmaktadır. Yine arazi durumundan mütevellit, avlular da umûmiyetle güneye bakmaktadır. İçlerinde manzaranın da hâkim olduğu değişik âmiller, açık sofalı, hattâ tahtlı veya açık köşklü diyebileceğimiz ev tiplerini meydana çıkarmıştır.

Umûmiyetle bodrum katları bulunmayan bu evler iki, nadiren üç katlıdır. Üst kata çoğu halde serbest ahşap merdivenle çıkılmaktadır. Ön avluya bakan sofalar da ahşap parmaklıklarla çevrilidir. Doğrudan doğruya sofaya açılan odalar ekseriyetle L, bazan da U tipi plânları teşekkül ettirirler.

Sohbet Odalarının Fiziki Yapısı ve Plân Analizi

Zemin kat köşe odaları, bâzân da üst kat köşe odaları sohbet odası olarak tertiplenmişlerdir. Bu şekilde, gerek U gerekse L tipi plânlı evlerde, daha büyük ve bölünebilme imkânına sahip, kifâyetli mekân elde edilebilmektedir. Ayrıca sohbet meclisleri ile ev mahremiyeti de böylece ayrılabilir.

Yârân sohbetinin yapılabilmesi için aranan şartları hâvi bir odanın en ehemmiyetli husûsiyeti üç kısımdan müteşekkil olmasıdır. Birinci kısım, yârânın belli merâsime göre rahatlıkla oturup sohbet edebileceği, «meydan» tâbir edebileceğimiz, kare plânlı bir mekândır. Ebadı eldeki misallere göre 4x4 metre civarında değişmektedir. İkinci ve üçüncü kısımlar, aynı mekânın uzantıları olmakla birlikte, gerek fonksiyon, gerekse tatbik edilmiş bakımından, ayrı mütalâa edilmelidir. Meydana bir basamak ve zeminden bir metre civarında ahşap parmaklıklarla açılan, dikdörtgen plânlı «Şahnişin» kısmı sohbet esnasında mutribin oturmasına mahsûstur. Diğer ise odanın giriş kapısı ve kapı aralığını da bünyesinde bulun-

duran; hizmet ve takdim gibi bâzi ara fonksiyonlara mahsûs, «medhal» veya «saff-ı nial» tâbir edebileceğimiz kısımdır ki evin dış mekânları ile sohbet odasının irtibatını temin etmektedir (Levha 1)

Giriş Kapıları : Tedkik edilen odaların hemen hepsinde açık sofa ile irtibatlıdır. Alınlıklı kasaları içerisine yerleştirilmiş kapı kanatları tek yüzlü olarak işlenmiştir. Oldukça mükemmel ahşap işçiliği gösteren bu kanatlar lâmba-zıvanalı parçaların çatılmasından meydana gelmektedir (Levha 2). Bazılarında arka kuşaklamaların, ön yüzden kabara başlı çivilerle tutturulup tezyini bir mâhiyet verildiği de vâkidir. (Res. 19) Hendesî düzen, muayyen bir motifin tekrarı ile sağlanmakta, arada kalan boşluklar da yine silmeli, küçük tablalarla veya parçalarla doldurulmaktadır. Bu tablalar, kimi halde rozetler veya zigzaglarla, kimi halde de değişik tarzlarda tezyin edilmektedir. Yazıya ise tek bir yerde rastlamış bulunmaktayız. (Res. 6) Kapı kanatlarının üst kısmında, taç diyebileceğimiz müzeyyen alınlıklar görülmektedir. Buralarda da hendesî geçmeli daireler, üçgenler ve selvi gibi nebatî motifler bulunmaktadır. Yârânda aranacak vasıflardan olan doğruluğun burada selvi ile sembolleştirilmesi yadırganmamalıdır.

Medhal - Saff-ı nial : Kapıdan, hemen yukarıda bahsettiğimiz kısmı teşkil eden hole geçilir. Burası, oda girişinin de beraber mütalâa edilmesi ile pabuçluk hüviyetinden çıkıp bir nevi ara mekân hâlini kazanmaktadır. Giriş-çıkışın kontrolü ve oda mahremiyeti yanında, iç ve dış mekânlar arasında intikali de sağlanması bakımından ayrıca bir ehemmiyeti hâizdir. (41) (Levha 3).

Meydan denilen geniş kısımdan ekseriyetle parmaklıklar ve bir basamak farkı ile ayrılan bu kısmın zemini dört veya altı köşeli tuğla ile döşelidir. Tavanı

40) Mahmud Akok, a. g. e., 143. s.

41) Odaların husûsiyetleri için ayrıca (Bkz. Önder Küçükerman, Anadoludaki Geleneksel Türk Evinde Mekân Organizasyonu Açısından Odalar, İstanbul 1973. 89. s. v. d.

ise diğer iki kısımda olduğu gibi kirişleme üzerine tatbik edilmiş ahşap kaplamalıdır.

Bu kısımdaki tavan tezyinâtında umûmiyetle, göbek bulunmayıp, köşelikler ve kenar bordürlerinin arasında kalan kısım çitaların kesişmesinden meydana gelen dikdörtgen veya baklavalı şebekelerden müteşekkildir. Kesişme noktalarına değişik renkli ahşaptan stilize kuş, baklava, dörtköşe, yıldız veya S şeklinde kesilmiş parçalar çakılmıştır.

Medhalin, meydanın mukabil cihetindeki yüzünde bulunan alçı işi ocak, ısınmaktan ziyade, diğer işlerde kullanılmaktadır. Bâzı sohbet odalarında bu ocak, bacası bulunmayan bir niş halindedir. Nişin içinde iki tarafta yine alçıdan lâmbalıklar yapılmıştır.

Ocağın iki yanındaki dolapların kapakları da giriş kapılarındaki esas motifleri hâvi olup aynı tarzda ahşap işçiliği göstermektedir. Girişin hemen karşısında, oda içerisine taşmakta olan dolap da sohbet merasiminde kullanılan eşyanın muhafazasına mahsûs olup çok defa zengin bir ahşap işçiliği arzeder.

Meydan : Sohbetin icra edilip oyunların oynandığı bu esas kısma «meydan» demek yerinde olacaktır. Bu kısım için Hacı Şeyhoğlu Hasan Beyefendi şöyle demektedir: «... bu odalarda ufak bir koridordan (kapı aralığı) giren şahıs sağa dönmek suretiyle vaziyetini değiştirmek mecburiyetinde kalır. Ocağın sağ ve sol tarafında iki köşe bulunur. Sağ köşe Büyükbâşaya sol köşe ise Küçük başağaya aittir... köşeler başağaların oturması için sevâi kutnu -pamuklu kumaş- minderlerden birbiri üzerine iki üç minder koymak âdetti. (42) Ocağın üzerinde şerbetliğe gayet müzeyyen lâmbalar ve bunun karşısına tesadüf eden medhal üzerindeki ikinci şerbetliğe de bir iki lamba, el ile yapılmış sigara ve sigara ateşi mangalı konurdu.» (43)

Tanziminden böylece bahsedilen meydan, hemen her zaman kare plânlıdır.

Bir tarafında medhal ve bunun karşı tarafında da ocak yer almaktadır. Geriye kalan iki kenardan biri alçı panolardan müteşekkil duvar, diğer kenar da şahnişine ayrılmış bulunmaktadır (Levha 4)

Ocağın önü ve geçiş kısımları hariç meydanın çevresi sedirlerle veya minderlerle çevrilidir. Ocağın sağına Başağa soluna Küçük başağa oturup geriye kalan kısımlara da yârân sıralanmaktadır.

Ocak, umûmiyetle, alçı işi ve medhal ocağından daha müzeyyendir. Burada da lâmbalıklar, şerbetlikler ve şamdanlıklar bulunmaktadır. Sohbet geceleri devamlı yanan bu ocak, hem ısınmada hem de umûmî kahvenin pişirilmesinde kullanılmaktadır.

Ocağın iki tarafında ince ahşap işçiliği gösteren dolaplar yer almaktadır. Bâzân, sohbet harici zamanlarda kullanılmak üzere bunlardan birisi yüklük, diğeri de gusûlhâne olarak tanzim edilmiştir. Ocakla dolaplar arasında halkın «teleçe» tâbir ettiği, çok daha ince ahşap detaylarına (Levha 2) sahip şerbetlikler mevcuttur. Tavana bir metreye yakın mesafede, yine Çankırı tâbiriyle «sergen» denilen raflar bir kuşak teşkil etmektedir.

Meydanın zemini çoğu kere tuğla döşeme olup medhalden bir basamak yüksekte, şahnişinden bir basamak aşağıda bulunmaktadır.

Tavan ahşap kaplamalı ve göbeklidir. Göbekler ile köşe süslemeleri aynı motifleri veya hendesî örgüyü göstermektedir. Bordürlerde bal peteği, geçmeli, baklavalı, istihâle geçirmiş samarra diyebileceğimiz motifler kullanılmaktadır. Göbek ile bordür arasındaki ağın kesişme noktalarında yine stilize kuşları hatırlatan şekiller, yıldızlar, dikdörtgen parçalar kullanıldığına rastlanmıştır. Ta-

42) Büyük başağanın altına küçük başağadan bir adet fazla minder konulması da gelenektendir. Aynı şekilde büyük başağanın önünde yanan şamdanlığın kolları da bir fazla olurdu.

43) Hacı Şeyhoğlu Hasan, a. g. e., 30 - 31. s.

van tezyinatında kullanılan değişik renkte çitalar ve ahşap parçalar buraya ayrı bir zenginlik katmaktadır.

Çankırı'da yârân sohbetlerine iştirak etmiş yeni nesil arasında, tavan göbeklerinin ve köşe motiflerinin bir takım meslek gruplarını temsil etmekte olduğuna dâir rivâyetler dolaşmakta ise de; yapılan araştırmalarda bu husûsta kesin bir delile rastlanamadı. Ancak, bazı tavan köşelerinin, ahilerin sakallı sancak (44) dedikleri ve Ahî Baba'yı karşılama merâsimlerinde kullandıkları bayrakların tuğlarından mülhem olabileceği zayıf da olsa ihtimal dâhilindedir.

Şahnişin - Mutrib : Meydanın avluya bakan kenarında, sohbet toplantılarında mutribin oturduğu «şahnişin» veya yerli ağızda «şahniçi» tâbir edilen kısım bulunmaktadır. Bir metre kadar yükseklikteki ahşap parmaklıklar ve köşelerdeki zarif ahşap işlemelerin teşkil ettiği bir kemerle meydandan ayrılmaktadır. Zemin tahta veya alçı dolgu ile bir basamak yükseltilmiştir.

Diktördgen plân arzeden bu kısım üç taraftan sedirlerle çevrilidir. Sedirlerin arka tarafında, biri açık sofaya bakan kenarında, üçü de bahçeye bakan kenarında olmak üzere cem'an dört pencere bulunmaktadır. Diğer kenarda ise, müzeyyen ahşap kapaklı dolaplar mevcuttur. Sergen denilen raflar burayı da çevrelemektedir. Çoğu kere göbekli, köşe süslemeli ve bordürlü olan şahnişin tavanı meydanınki ile benzerlik arzeder.

Buradan itibaren, sohbet odalarının aranacak vasıflar, benzer hüsûsiyetler ve tarihi mâlûmat üzerine bina etmeye çalıştığımız umumî karakterin münferid evlerde hangi şekillerde tezâhür ettiği incelenmeye çalışılacaktır.

İsmail Coşkara'nın Evi

Hâli hazırda Çankırı'da aslı husûsiyetlerini en iyi muhafaza eden sohbet odalarından biri, Mimar Sinan Mahallesi,

Nar Çıkmazı 6 numarada İsmail Coşkara'ya ait evde bulunmaktadır. Yüz seneden fazla bir mâzisi olduğunu sandığımız bu evin; bilinen kadarıyla, Coruk Ahmed vasıtasıyla Fatma Coşkara'ya intikal ettiği öğrenilmiştir (Levha 5)

Ev, alışılmışın dışında, üç katlıdır. Zemin kat, avluya çok küçük pencerelerle açılan, depo mâhiyetinde iki odadan müteşekkildir. Bahçe ocağı ile muhdes havuz avluya ayrı bir zevk katmaktadır. Birinci kat tâdilâta uğramış, açık sofa ve çıkma kapatılmış, U tipi plânı meydana getiren üç oda bölünüp, pencerelerinde de değişiklik yapılarak aslı hallerinden uzaklaştırılmıştır. Dışarıdan ahşap bir merdivenle ulaşılan birinci kat sofasından, bir basamakla bu kat irtifaında bahçe etrafını dolaşan bir sofa veya serinliğe geçilmektedir (Res. 2). Serinliğin bir kenarından da serbest bir merdivenle ikinci kata çıkılmaktadır. Bu kat Çankırı umûmî manzarasına hâkim açık sofası, tahtı (Res. 3) ve üç odası ile L tipi plân arzemektedir. Batı köşesinde bulunan büyük oda, Çankırı'daki sohbet odalarının en iyi muhafaza edilmiş örneğidir.

Burada odanın giriş kapısı ayrı bir bölme içinde mütalâa edilmiştir. (Res. 4). Medhal ve meydan kısmının zemini dört köşe tuğlalardan, şahnişinin tabanı ise alçı dolgu üzerine ahşap kaplamadır.

Alçı işi ocakları, ahşap raf, dolap kapağı, serbetlikleri ve tavanları ile fevkalâde müzeyyen bir odadır.

Ahşap İşleri : Kapı, dolap kapakları, serbetlikler, kartuşlar, duvar kaplaması, bölümleri ayıran kemer köşelikleri ve tavanlarda görülmektedir.

Lâmba-zıvanalı silmeli parçaların çatılmasından meydana gelen kapı (Res. 5), esas motifin tekrarından müteşekkil bir hendesi düzene sahiptir. Biri kapı kolu hizasında, biri de daha aşağıda bu-

44) Meselâ Hacı Şeyhoğlu'nda «Debbağ esnafına ait olup aleminin altında koyun yünlerinden yapılmış bir tuğu hâvi...» şeklinde geçmektedir. s. g. e., 15. s.

lunan küçük tablalar üzerine dâirevî motifler işlenmiş, köşelerine de çember parçaları yerleştirilmiştir. Üst kısmında bir taç bulunmaktadır. Aynı mâhiyetteki daire motifleri ve iki selvi veya yaprak denilebilecek şekli hâvi taç, bir kenar suyu ile hudutlanmaktadır. Bunun hemen altında yer alan ters yazı maalesef okunamamıştır (Res. 6) Bu yazı bir başka yerden kesilmiş de olabilir.

Tek veya çift olsun, dolap kapakları, kapı ile aynı işçilik, modülasyon ve tezyinâtı göstermektedir. Dolapların hemen üzerinde yer alan kartuşlar ile dolaplarla ocaklar arasındaki şerbetlikler çok ince ahşap işçiliğine misâl teşkil etmektedir (Res. 7-8). Bu tarz işçilik meydana ile şahnişin arasındaki kemer köşeliklerinde de (Res. 14) görülür. Sergen denilen raflar ve ahşap sütunlar silmelidir.

Odadaki her kısım üzerinde ayrı tavan kaplamaları mevcuttur. Medhalin tavanı basit olup bordür arasında kuş kanadına benzeyen S motiflerinin sıralanmasından meydana gelmiştir (Res. 9). Meydan tavanını birisi alçı işi olmak üzere üç bordür çevirmektedir. Ahşap çitlerden müteşekkil iki bordürden dış taraftaki bal peteği tarzındadır. İçerideki, kuş kanadına benzeyen parçaların meydana getirdiği kenar tezyinatıdır. Her ikisinin de köşelerinde, değişik renkli ahşaptan yapılmış çeyrek daire motifler ve aralarında çiçek oymaları yer almaktadır. Ortada kalan kare kısım, kesişme noktalarında stilize kuş motiflerine benzer şekiller bulunan çitlerden müteşekkil bir ağ şebekesinden ibarettir. Bunun da ortasında yirmi kenarlı bir göbek yer almaktadır (Res. 10-11). Merkezdeki bir yıldızdan intişar eden şuaların teşkil ettiği hendesî motif göbeğe ayrı bir güzellik vermektedir. Şahnişin tavanı da benzer karakterde olup samarra benzeri motifler bilhassa dikkati çekmektedir (Res. 12).

Alçı İşleri : Meydan ve medhaldeki ocaklar alçıdan yapılmışlardır. İki kı-

sımda mütalâa edilebilecek meydan ocağının alttaki ateşlik kısmı fonksiyonuna binaen oldukça basittir. Üst kısmı ise alınlık, lâmbalık ve şamdanlıklar ile zenginleştirilmiştir. Lâmba hücreleri, alınlık nişinin iki tarafında ikişer adet olmak üzere üst üste yerleştirilmiştir. Bunlar, üzerlerinde yer alan kuyruklu yıldız motifleri ile birlikte niş etrafında bir bordür teşkil etmektedirler (Res. 13). Medhal ocağı ise bir nişten ibaret olup, tezyinat bakımından meydan ocağına benzemektedir.

Hayvar Oğlu Sokağındaki Ev :

Çankırı merkezi, Kara Tekin Mahallesi, Hayvar Oğlu Sokağında 25 numaralı ev yuvarlak ahşap kemerleri ile bir XIX. asır binası görünüşündedir (Levha 6) (Res. 15).

Evin tâbi tutulduğu muhtelif tecdid ve tamirler sırasında bozulan sohbet odasının aslî hâlini mevcut tavanların tahlihi ile tesbit etmek imkân dahilindedir. Zemin kat sağ köşe odasını teşkil eden sohbet mahallinin şahnişin kısmının duvarları kaldırılmak suretiyle açık sofaya dâhil edilmiştir. Bu kısmın hâli hazırda sofada mevcut bulunan dolapları ve tavanı (Res. 16), fikrimizi teyid etmektedir. Odada yapılan ikinci büyük tadilat da medhalde yer alan ocağın kaldırılıp bu kısmın bir giriş holü hâline getirilmesidir. Yan odanın sofaya açılan kapısı ise kaldırılmış ve mezkûr mahalle bir kapı ile bağlanmıştır. Medhalin tavan kaplaması da yapılan restitüsyonda müessir olmuştur (Res. 17).

Alçı ve Ahşap İşleri : Diğer sohbet odalarında görülen oldukça zengin alçı işçiliği burada fakirdir. Meydanda bulunan ocağın kaba işçiliğinden, yıkılan sarıte ocağın da aynı tarzda olabileceğini söylemek kabildir (Res. 18).

Üst kat sofasında bulunan kemer atıkları ve dikmelerde bazı silmeler görülmekle beraber ahşap işçiliği daha zi-

yade tavan kaplamasında, kapı kanatlarında ve dolap kapaklarında toplanmıştır. Bugün mevcut bulunmayan sohbet odası kapısının -eldeki diğer misallere de bakılarak- üst kattaki zıvanalı çatma kapıya benzeyebileceğini tahmin etmekteyiz (Res. 19). Ocağın iki yanında bulunan dolapların kapakları diğer misallerle uygunluk arz etmekte ve sohbet odalarında müşahade ettiğimiz husûsiyetleri teyid eder mâhiyette bulunmaktadır. Ocakla dolaplar arasında bulunan şerbetliklerdeki ahşap oymalar da burada oldukça incelik zarifleşmiştir (Res. 20).

Medhal üzerindeki dikdörtgen tavan, çitalarla karelere bölünmüş ve köşelerine de değişik renkli ahşap köşe motifleri yerleştirilmiştir. Meydan tavanı daha zengindir. Ortadaki sekiz kenarlı göbek birbirinin üzerine bindirilmiş çıkıntı teşkil etmekte, merkezinde ise girift bir yıldız motifi bulunmaktadır. Tavanın kenar bordürü ile göbeği arasında kalan boşluk kesişen çitaların meydana getirdiği bir ağla kaplanmıştır. Kesişme noktalarında değişik renkte ahşap parçacıklardan kesilmiş stilize kuş motifleri kabara başlı çivilerle tutturulmuştur. Kenar bordürü, yuvarlatılmış çitaların meydana getirdiği bir zincir örgüsü arz eder. Bordürün köşelikleri evin diğer tavan köşeliklerine benzemektedir. İçteki köşelerde ise tavan göbeğinden mülhem çeyrek daire motifleri kullanılmıştır (Res. 21). Şimdiki halde açık sofaya dahil edilmiş bulunan şahnişinin tavanı medhalinkine oldukça benzemektedir. Aradaki fark, buraya, baklavaların kesişmesinden meydana gelen bir bordür ilâve edilmiş olması ve meydandaki gibi stilize kuş motifleri kullanılmış bulunmasıdır (Res. 22).

Paşa Dede'nin (Ölmezlerin) Evi :

Takriben 300 senelik olduğu söylenen ev Paşa Dede nâmındaki zattan torunları Ölmezler âilesine intikal etmiştir (Res. 23) (Levha 7).

Sohbet odası olarak kullanıldığı söylenen zemin kat köşe odasını katalogumuza dahil etmiş bulunmaktayız. Ebad ve bölümleri itibariyle sohbet odalarına uyan bu büyük oda, emsâli arasında, gerek işçilik gerek tezyinat bakımından en zayıf olanıdır. Tavan kaplamaları dahi mevcut değildir. Üst kattaki nisbeten zengin ahşap işçiliği (Res. 24) en müzeyyen mahal olması icabeden bu mahallin sohbet odası olduğu hakkında bâzı şüpheler uyandırmaktadır.

Sohbet odası ile evin hizmet alanlarının münasebeti, incelenen diğer evlerden farklı bir husûsiyet arz etmektedir. Çankırı topoğrafyasının verdiği zarûretten pek çok evin arka, kuzey kısmında dehliz diye mütalâa edebileceğimiz kısım, burada, gayet isabetle, mutfak olarak değerlendirilmiştir. Sohbet odasına bir servis kapısı ile irtibatı olan bu mutfağın sohbet yemeklerindeki ağır hizmeti hafifletebileceği düşünülmüş olabilir.

Hacı Abdullah'a Ait Ev :

Karataş Mahallesi, Uzunyol'daki çeşme yanında bulunup yüz seneden fazla bir mâziye sahip olduğu ifade edilen bu evdeki sohbet odası da oldukça iyi muhafaza edilmiş bir misâl teşkil etmektedir (Levha 8).

Bina, bir taraftan üzerinde bulunduğu sokağın köşesine çıkma halinde çift taraflı cephe vermekle; diğer taraftan da bir ön avluya sahip bulunmakla bir husûsiyet arz etmektedir (Res. 27).

Taşlık ve depo kısımlarından müteşekkil zemin kat, sokağa kapalı ve karanlıktır. Basit, ahşap bir merdivenle çıkılan üst kat, sokağa açılan sofası ve üç odası ile L tipi bir plân arz etmektedir. Çıkmalı köşe odası sohbet mahalli olarak tertiplenmiş; gördüğü çeşitli tamirlerde batıya bir pencere açılmış, şahnişin pencerelerinde değişiklik yapılmış, ocakları da bozulmuştur. Buna rağmen giriş, medhal, meydan ve şahnişin kısım-

ları gerek plân, gerekse ahşap işçiliği bakımından karakterini oldukça iyi muhafaza etmektedir.

Ahşap İşleri : Girişi meydana getiren kapı hücrelerinde oymalı bir alınlık görülmektedir. Medhal kısmındaki dolap kapakları, gamalı haç geçmelerin teşkil ettiği esas motiflerin tekrarından müteşekkildir. Diğer dolap kapakları da aynı mâhiyettedir. Medhalde ve meydan ocağının iki yanında bulunan şerbetlikler klâsik diyebileceğimiz oyma şekiller gösterir. Meydan tavanı düz ahşap kaplama üzerine tatbik edilen çıtaların kesişmesi ile altıgen bir ağ şebekesi teşkil eder. Meydan ile medhal arasında kalan bölmenin ahşap parmaklıkları odalardaki bozulmamış tek örnektir. Bu kısmın köşelikleri de ahşap oymalıdır.

Meydan tavanı çıtalarla kare ve dikdörtgenler teşkil eden bir ağa sahip bordür ve ana zeminden müteşekkildir. Ortada, düz profilli pervazlarla aşağıya doğru çıkıntı teşkil etmekte olan altıgen bir göbek bulunmaktadır. Buradaki hendesî örgü, ortada çember, köşelerde çember parçaları ve merkezî bir yıldızdan intişar eden düz hatlar meydana getiren çıtaların çatma taklidi havasında yerleştirilmesinden husûle gelmektedir.

Uzunyol Caddesindeki Metrûk Ev :

Çankırı, Merkez, Uzunyol Caddesinde 77/A numaralı eve (Levha 9) bugünkü durumunda üst kattan girilmektedir. Üst katı eyvanlı açık sofalı, alt katı ise açık sofalı ve L tipi plân şeması arz etmektedir. Zemin katın gerisinde devam eden dehliz kısmı, fonksiyonunu çözemediğimiz, geniş, bir tarafı açık bir mekân vasıtasıyla bahçeye irtibatlıdır (Res. 28). Zemin katın açık sofasından girilen sohbet odası oldukça haraptir. Şahnişin pencereleri değiştirilmiştir. Buna rağmen bir sohbet odası hüviyetini kaybetmemiş olup, medhal kısmındaki sahte ocağın yıkılmış bulunduğunu, bâzi dolap-

larının kaldırıldığını, müşahade etmekteyiz. Mevcut tavan tezyinatından da odanın kuzey duvarının, tavan bordürünü içine alacak şekilde içeriye çekildiği anlaşılmaktadır. Meydanın oniki kenarlı tavan göbeği ile şahnişin tavanı oldukça iyi durumdadır. Geriye kalan kısımları maalesef bozulmuştur (Res. 29).

Hacı Şeyhoğulları Evi :

Çankırı, Merkez, Su Deposu Caddesi 14 numarada Hacı Şeyhoğullarına ait, bir XIX. asır binası olduğu bilinen, evdeki sohbet odası bir hayli tâdilata uğramasına rağmen aslî haline yakındır (Levha 9).

Bir iç bahçeye açılan ev iki katlı olup, üst katı açık sofalı eyvanlı alt katı açık sofalı L tipi plân arz eder. Alt kat köşe odası sohbet mahalli olarak tanzim edilmiş, üst kat da buna uydurulmuştur.

Bugünkü haliyle muhdes bir ceme-kânlı kısımdan girilen sohbet odasının bölümleri durmakla beraber aradaki bölmeler ve bazı kademeler kaldırılmış, ocakları iptal edilmiş, dolapları kısmen değiştirilmiş ve pencereleri genişletilmiştir. Üst kat pencerelerinden sohbet odası pencerelerini çıkarmak kabildir (Res. 30).

Ahşap İşleri : Aslî şekillerini koruyabilmiş bazı dolap kapakları gamalı hac motiflerinin tekrarından meydana gelmekte, üzerlerinde birer taç, aralarında da birer motifli aynacık bulunmaktadır. Boyanmak suretiyle maalesef değerlerinden kaybettirilmiş bu dolaplara rağmen (Res. 31), tavan kaplamaları oldukça iyi muhafaza edilmiştir.

Medhal üzerindeki tavan düz ahşap kaplama üzerine çıtalarla karelere bölünmüş kenarlarına da köşelikler yerleştirilmiştir (Res. 32). Meydan tavanı yaparak veya kuş kanadı diyebileceğimiz motiflerin sıralanmasından meydana gelen bordür içerisindeki kesişen çıtaların baklavalı ağ meydana getirmesinden müteşekkildir. Göbek bulunmamasına rağmen

men hem bordürde hem de içeride köşelikler vardır (Res. 33). Şahnişin tavanı medhalinkine benzemekle beraber, kesişen baklavalardan müteşekkil bir bordürü hâvidir. Bordür üzerinde de değişik renkli ahşaptan çeyrek daire köşelikler bulunmaktadır (Res. 34).

Hacı Şamlının (Petek Halanın) Evi :

Çankırı, Merkez, Karatekin Mahallesi, Arık Sokağı 7 numarada, Petek Hala'nın evi diye bilinen ve ikiyüz seneden fazla bir mâzisi olduğu söylenen ev, hem sokağa cephe vermesi, hem de bir iç avluya şâhip bulunması ile iki katlı evlerin değişik bir misâlidir (Levha 10). Üst katın açık sofası, avlu girişi üzerine bir serinlik mahiyetinde uzanmaktadır. Serbest ahşap merdivenle çıkılan üst kat sofasının sol köşesinden sohbet odasına girilmektedir (Res. 35). Yapılan tecdit ve tamirlerle bölümleri bozulmuş bulunan sohbet odasının mevcut tavan kaplamalarını tahlil ederek aslî halini çıkarmak imkân dahilindedir.

Bugünkü hâli ile medhale açılan kapı kapatılmış ve bu kısım yan odaya dahil edilmiştir. Medhalin ahşap dolap kapaklarını hâvi duvar kaplaması, üzerine bir kapı açılarak, meydan kenarına kadar çekilmiş ve ara bölmesi olarak kullanılmıştır. Muhdes bir kapı ile doğrudan doğruya meydana girilmektedir. Odanın diğer kısımları ise eski hâllerini muhafaza etmekte, ancak ahşap işlerinde bâzi tâlî değişiklikler görülmektedir.

Sohbet odalarının umumî karakterleri gözönüne alınarak yapılan restitüsyonda (Levha 10), tavan izlerinden faydalanılarak medhal ilâve edilmiş, böylece odanın üç kısmı tamamlanmıştır. Muhdes kapı kaldırılmış, duvardaki izlere uyularak medhal ile açık sofa arasındaki irtibat tesbit edilmiştir. Meydanla diğer kısımlar arasındaki kademeler ve ara parmaklıklar tamamlanmış, şahnişin duvar kaplamasının da tahkîki ile pencere yerleri işaret edilmiştir.

Ahşap İşleri : Vaktiyle oldukça mükemmel ahşap işçiliği gösteren oda, tavanlar hariç, tahribata uğramıştır. Geçmeli ahşap motiflerin tekrarı ile tezyin edilen dolap kapakları, maalesef, yağlı boya ile boyanarak ince kısımları örtülmüştür. Tavan tezyinâtı meydan ve şahnişinde aynı mahiyette olup, düz ahşap kaplama üzerine çitalar ve düz profilli parçaların tatbiki ile meydana gelmiştir. Medhalin mevcut tavan izlerine rağmen tezyinatı bilinmemektedir. Bal peteği ve dikdörtgenlerin kesişmesinden meydana gelen tavan bordürlerinin köşelerinde diğer sohbet odalarında da görülen dairevi köşelikler bulunmaktadır (Res. 36). İçteki silmeli ve destere dişli kalın pervazlar sanki ikinci bir bordür meydana getirmektedir. Arada kalan ana tavan kısmı çitalarla dikdörtgenlere bölünmüş, ortaya da yine aynı mahiyette pervazlarla çevrili göbek tatbik edilmiştir. Çıkıntı teşkil eden sekizgen göbeğin ortası ise hendesi ağla örülmüştür.

Diğer Misaller :

Karataş Mahallesi Yozgatlı Sokağında onsekizinci asır yapısı olan İğciler'in evinde, meyilli sokaktan ayrı bir kapı ile girilen, bir sohbet odası mevcutmuş; fakat geçen senelerde gördüğü tamiratla aslî hali takibedilemeyecek hale gelmiştir. Bugün sohbet odasından sadece meydan tavanı bakîyesi kalmış durumdadır.

Arık Sokağında bulunup çok iyi durumda olduğu söylenen sohbet odası, evde tek başına yaşayan meczup hanımdan izin alınamamasına binaen incelenememiş; Terzi Osman Yarahmed Oğullarının evi de görülememiştir. Ayrıca, Çankırı'nın eski evleri arasında Mahmud Akok tarafından bahsedilen, Ahmed Pekmez'e ait bir oda da sohbet odası eb'al ve husûsiyetlerini arzettiğinden burada kataloga dahil edilmiştir (Levha 11).

Netice :

Başlangıç târihi kat'i olarak bilinemeyen Yârân Sohbetleri, Çankırı ve civarında 1932 lere, hâttâ, zamanımıza kadar devam edip, eski ev mimârimize doğrudan doğruya tesir ederek Sohbet Odalarının ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Evlerin, içinde yapıldıkları ve yaşadıkları içtimâî-iktisadî çevre ile olan karşılıklı alış-verişleri burada da kendisini göstermiş; yârânın görüşleri sohbet odası detayları üzerinde müessir olurken, sohbet gelenekleri de odaların şekillenişlerini vazetmiştir. Böylece, yukarıda incelemeye çalıştığımız münferit misallerden de anlaşılacağı üzere, evin en mütene köşesini teşkil eden odaların belli kaidelere göre yapıldıkları, sohbet ihtiyacına göre bölümler gösterdikleri ve belli inşâî ve tezyinî unsûrları ihtiva et-

tikleri şeklinde bir neticeye ulaşılmaktadır.

İçtimâî müesseselerin zaman ve mekân içerisinde takibedegeldikleri seyir, istihale ve tahvilâtın misallerini Yârân Odalarında da görmek kabildir. Şöyle ki, köy ile kasaba arasındaki geçiş müvâzi olarak, Köy Odaları ile Yârân Odaları bâzı küçük farklılıklara rağmen tertip ve kullanım bakımından benzerlik arz etmektedir. Buna benzer bir münasebetin de küçük merkezlerdeki Yârân odaları ile, İstanbul gibi büyük merkezlerdeki kahvehaneler arasında tesbit edilebildiğini söylemek yerinde olur.

Burada, Çankırı ve civarında tedkike çalışılan Yârân ve Yârân Odaları mevzûunun yurt çapında tesbit ve tedkike ihtiyacı bulunduğunu da arz etmek gerekmektedir.

Resim 2 : İsmail Coşkara'nın Evi

Resim 3 :
İsmail
Coşkara'nın
evindeki taht

Resim 4 : İsmail Coşkara'nın evi mahallinin görünüşü

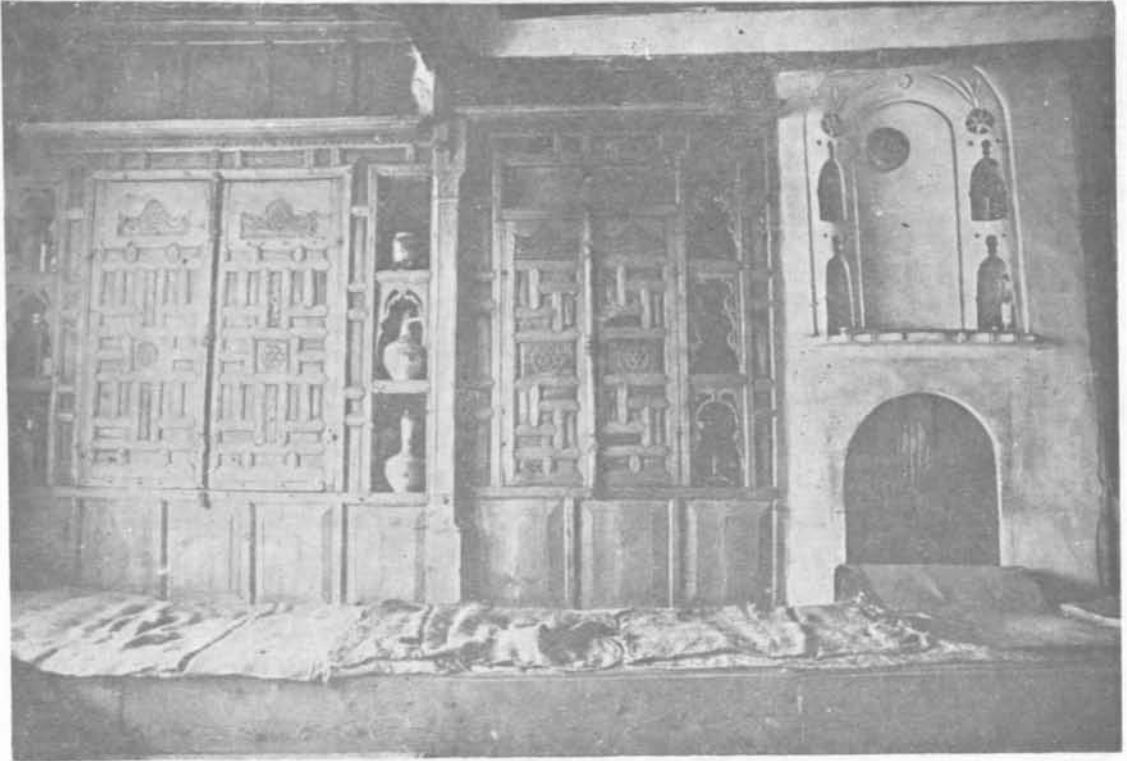
Resim 5 : İ. Coşkara'nın evinde sohbet odası kapısı

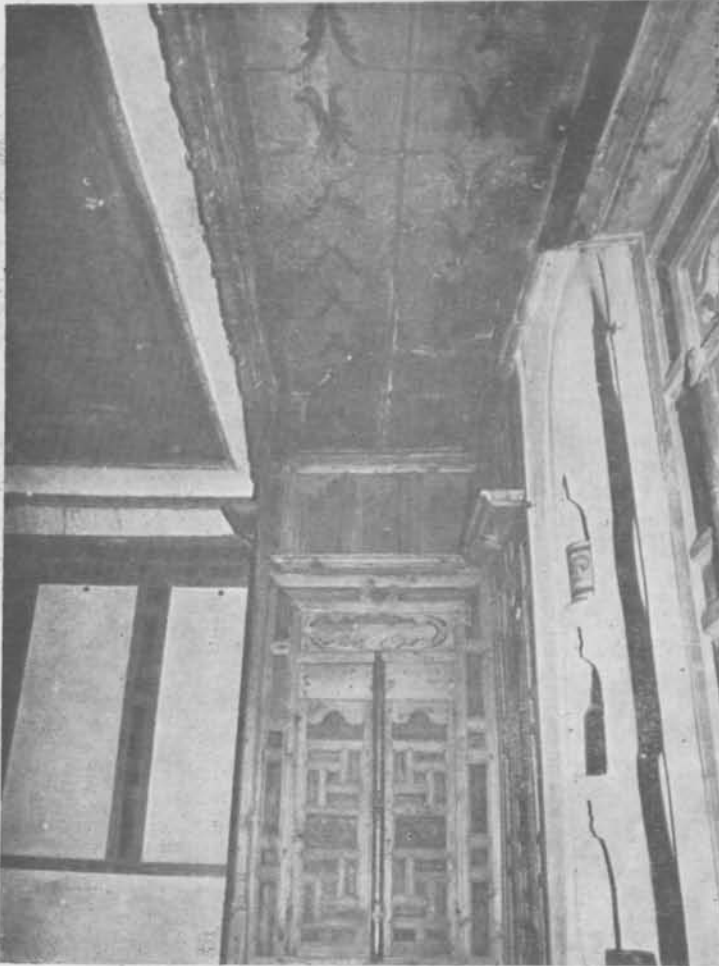
Resim 6 : Sohbet odası giriş kapısı, ters yazı detayı

Resim 7 : İsmail Coşkara'nın evinde, sohbet odasının ahsap ve alçı detayları

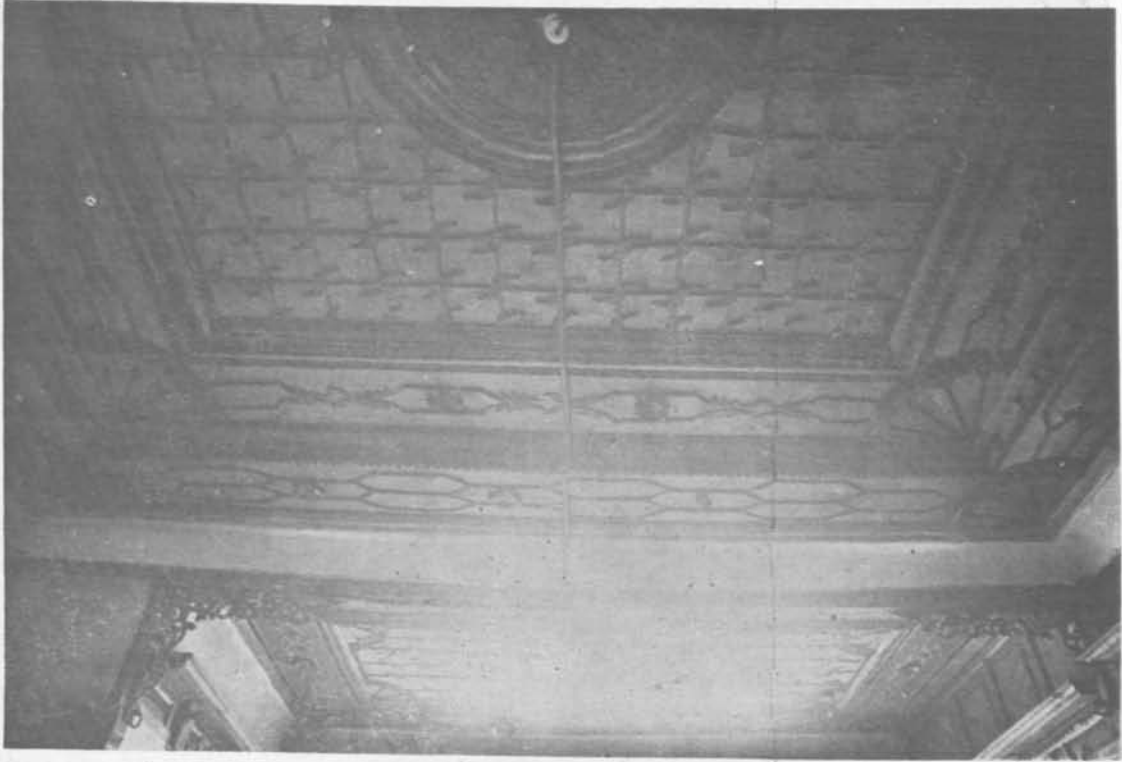

Resim 8 : İsmail Coşkara'nın evi, sohbet odasından bir detay

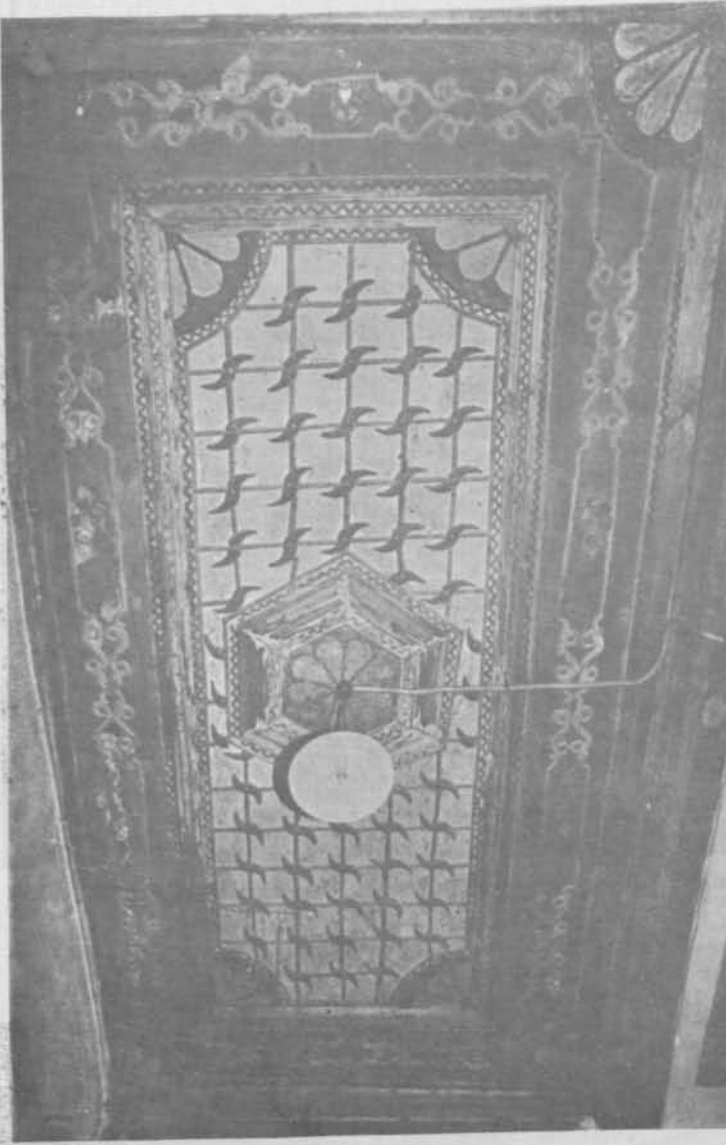
Resim : 9
Sohbet odası
medhal tavanı

Resim 10 : İsmail Coşkara'nın evinde, sohbet odası, meydan tavanı

Resim 11 : İsmail Coşkara'nın evinde, sohbet odasından bir köşe

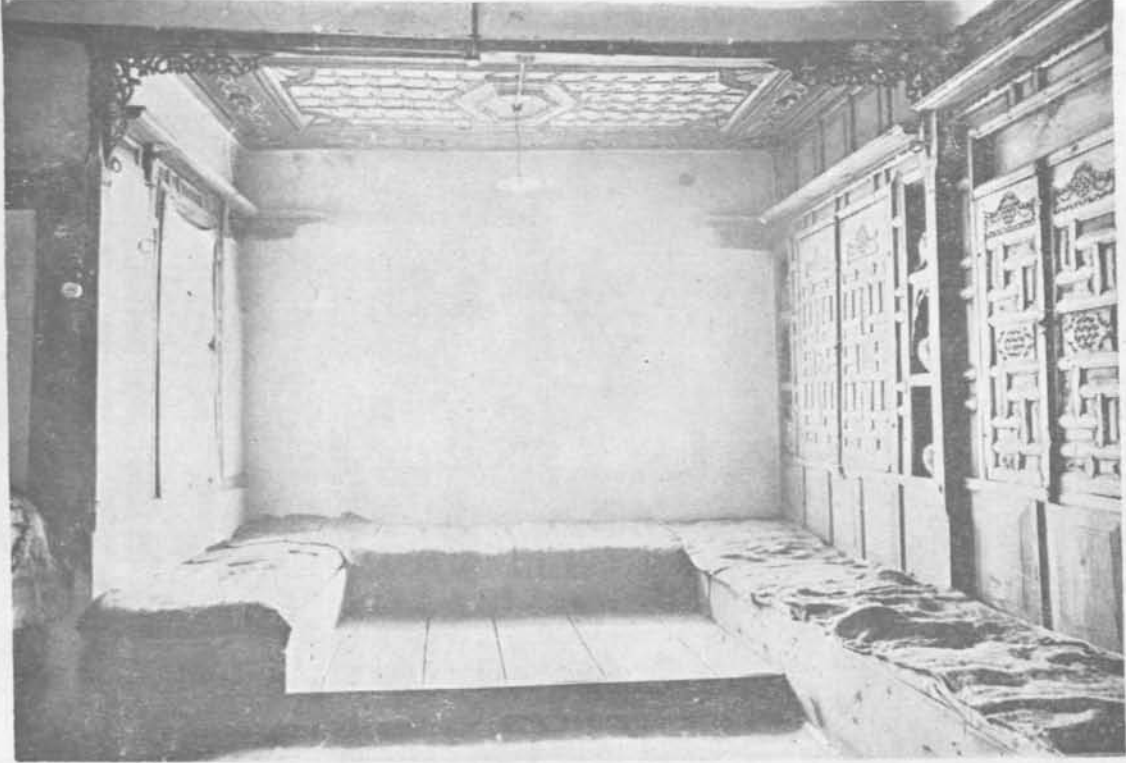

Resim 12 :
Sohbet Odası,
şahnişin tavanı

Resim 13 : Sohbet Odası,
meydan ocağı ve dolapları

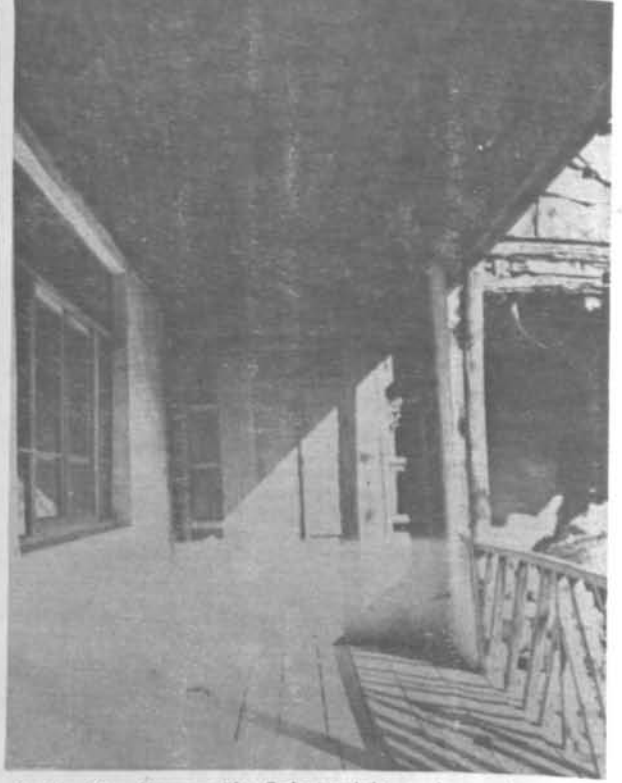
Resim 14 : İsmail Coşkara'nın evinde sohbet odası, şahnişini

Resim 15 : Hayvaroğlu Sokağındaki evin cephesi

Resim 17: Hayvaroğlu Sokağındaki evde, sohbet odası medhali tavanı

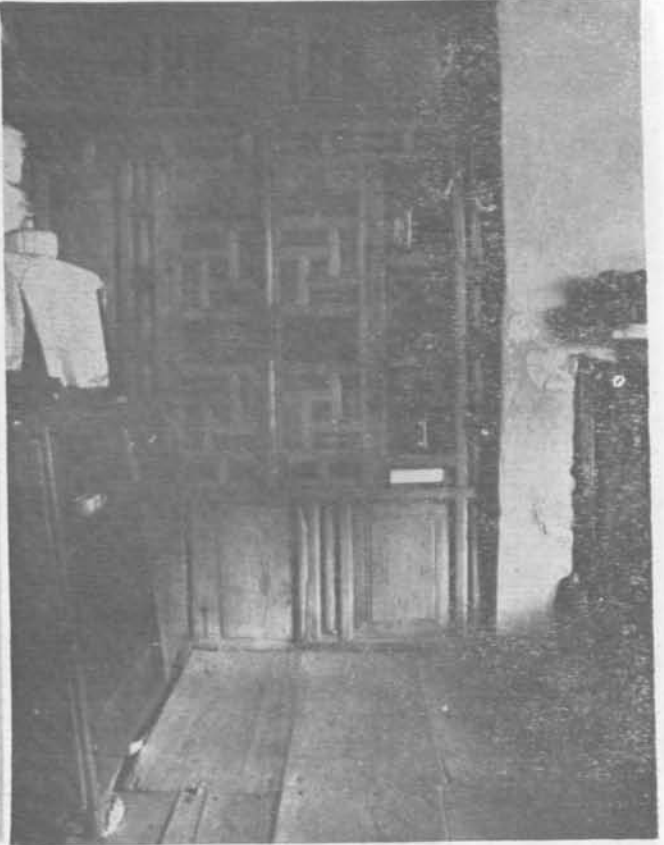
Resim 16: Hayvaroğlu Sokağındaki evde, açık sofaya dahil edilmiş şahnışin

Resim 18: Sohbet Odasının meydan ocağı ve dolapları

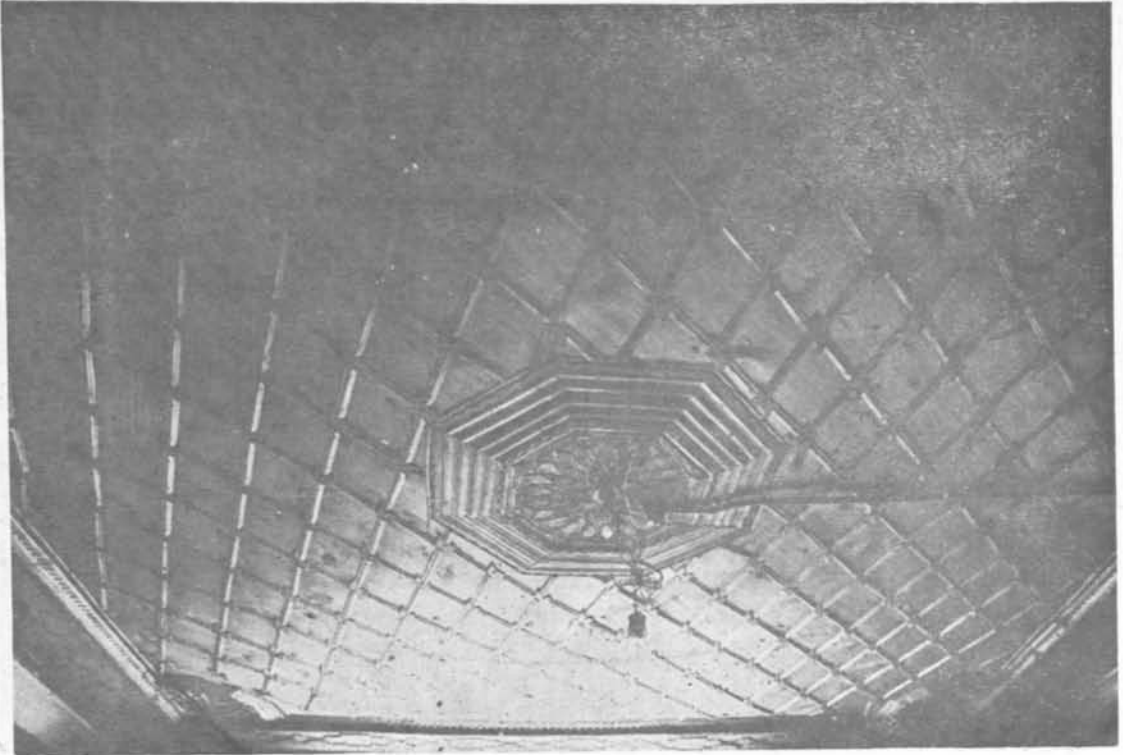

Resim 19 : Hayvaroğlu Sokağındaki evden bir kapı

Resim 20 : Hayvaroğlu Sokağındaki evden bir detay

Resim 21 : Hayvaroğlu Sokağındaki evde sohbet odası meydan tavanı

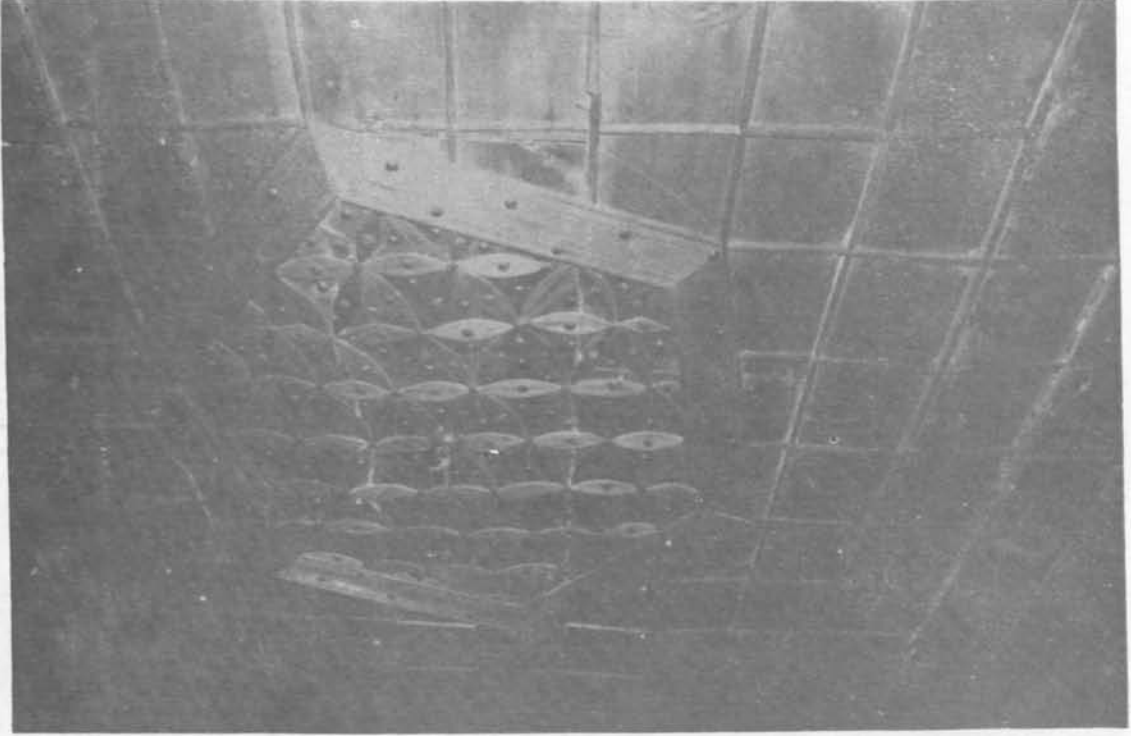

Resim : 22
Şahnişin tavan
detayı

Resim 23 : Çankırı'da Ölmezlerin evinin cephesi

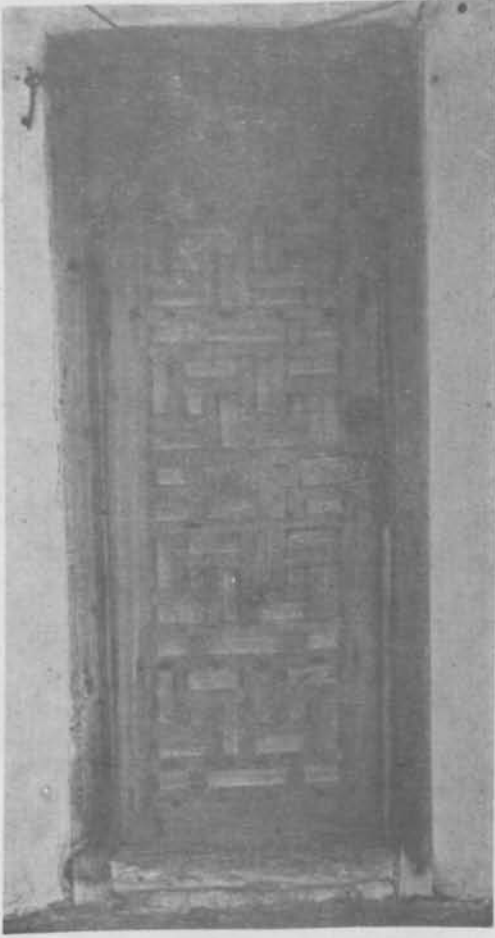

Resim 24 : Tavan detayı

Resim 25 : Sohbet odasının ummî görünüşü

Resim : 26
Ölmezlerin
evinden bir
kapı detayı

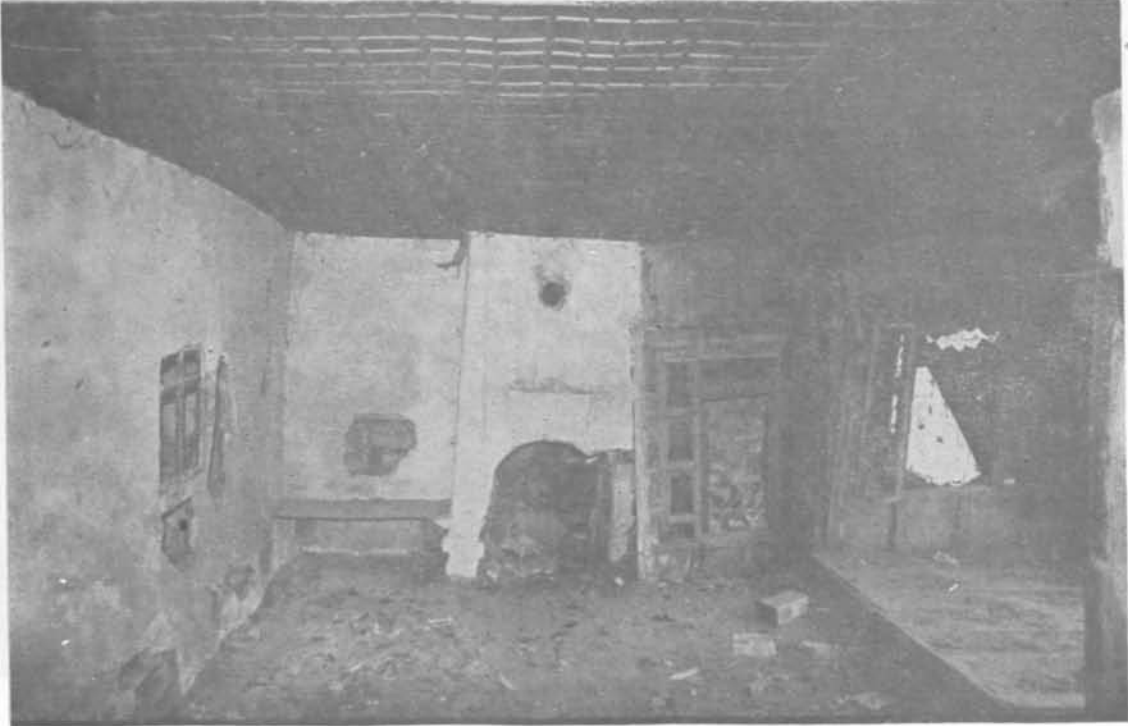
Resim 27 : Hacı Abdullah evi cephesi

Resim 28 : Metruk evin avlu cephesi

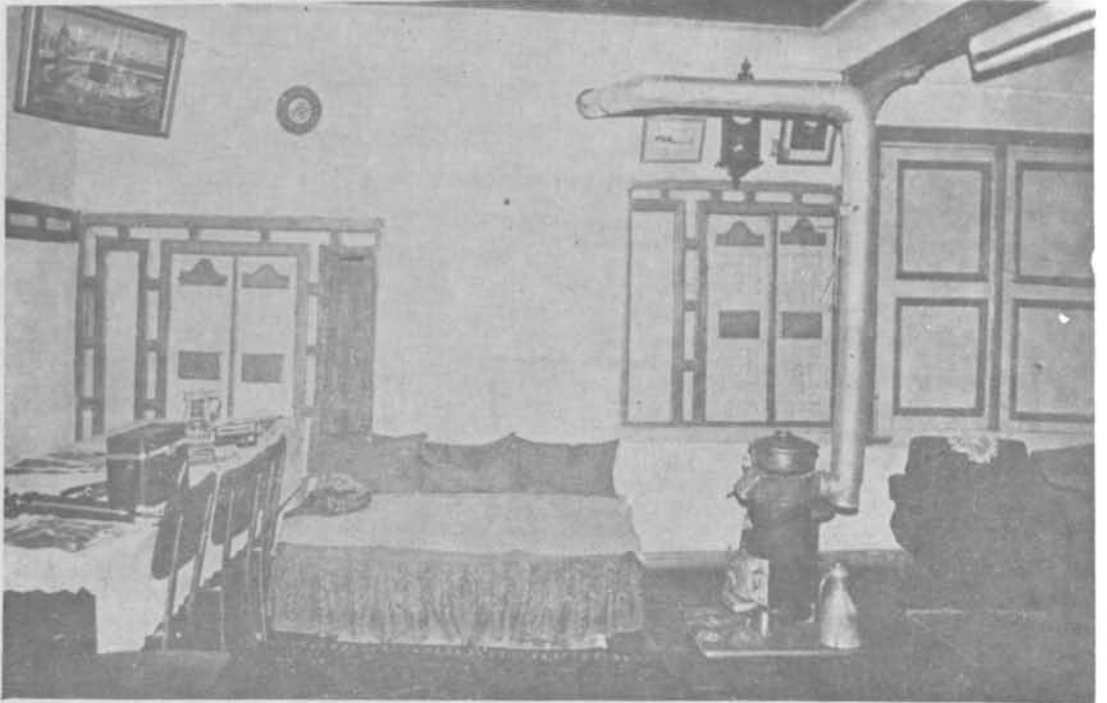
Resim 29 : Metruk evin sohbet odası umumi vaziyeti

Resim 30 : Hacı Şeyhoğulları evi cephesi

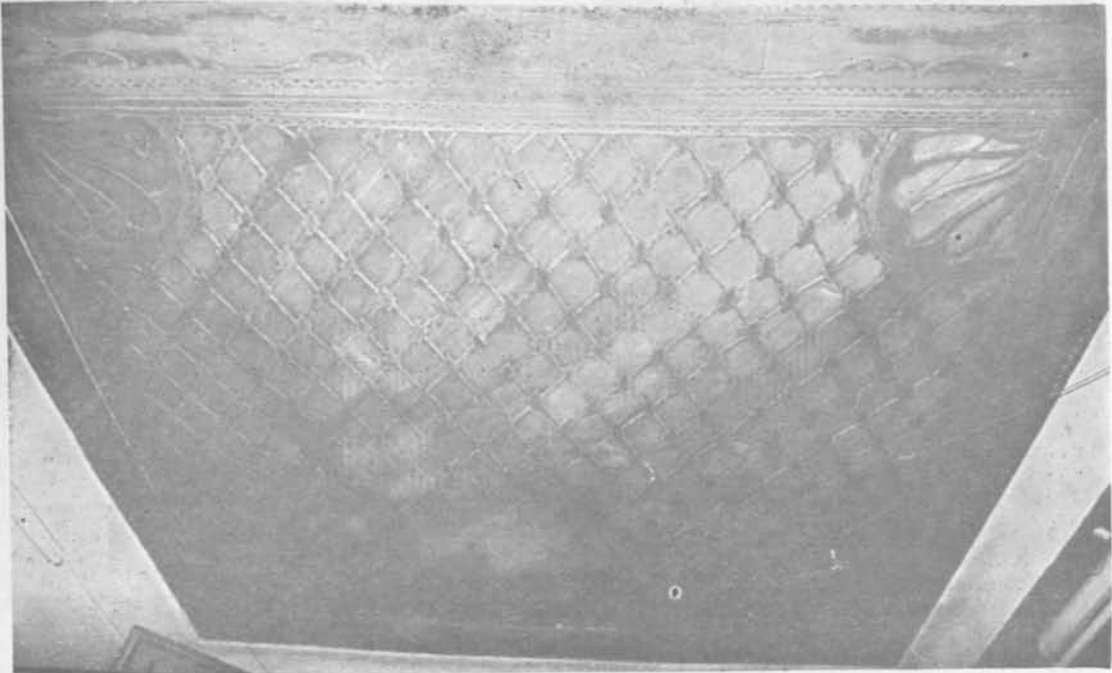
Resim 31 : Sohbet odasının umumî vaziyeti

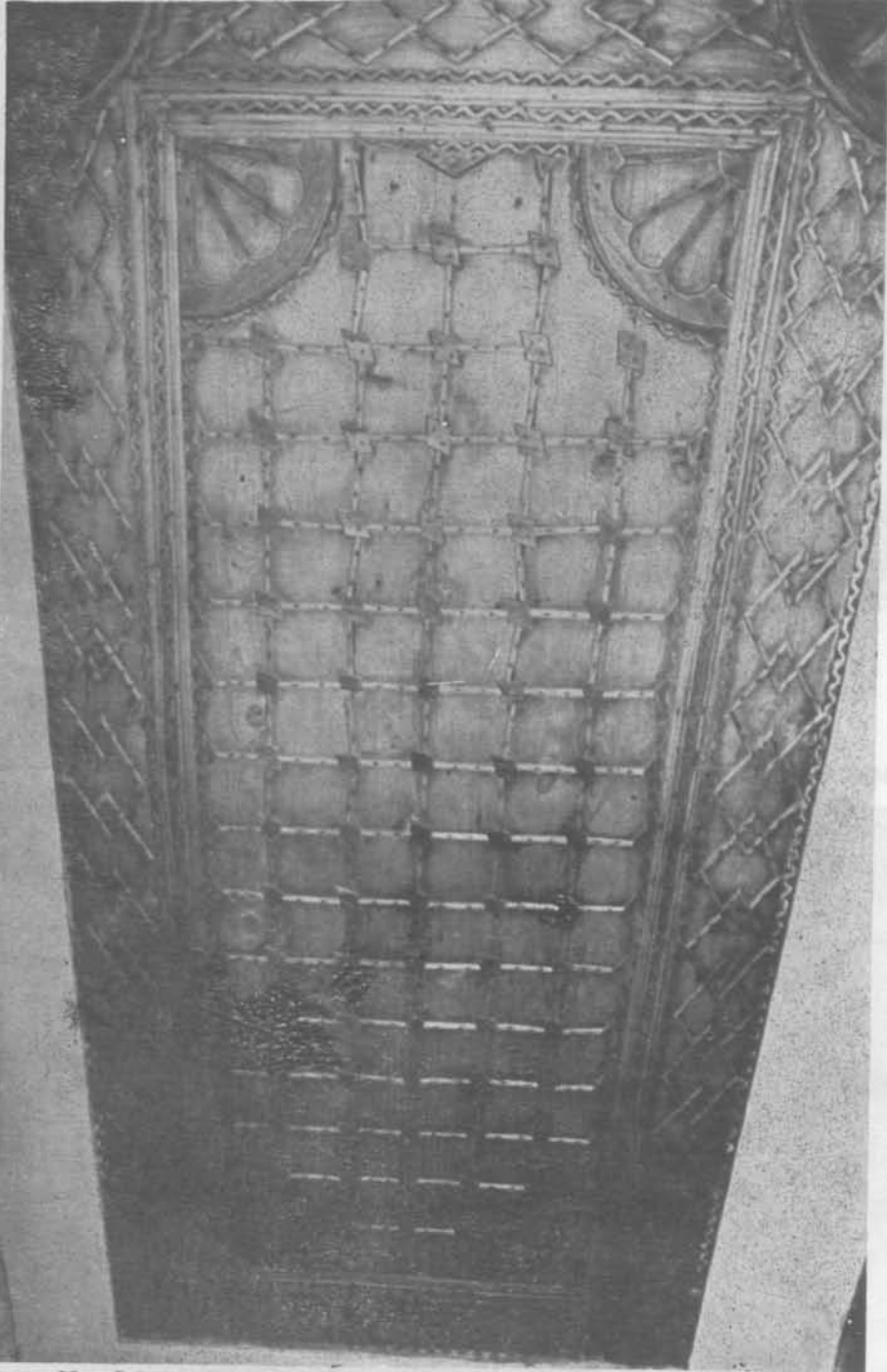

Resim 33 : Hacı Şeyhoğulları Evinde Sohbet Odası Medhal ve Meydan Tavanları Detayı

Resim 34 : Meydan Tavani

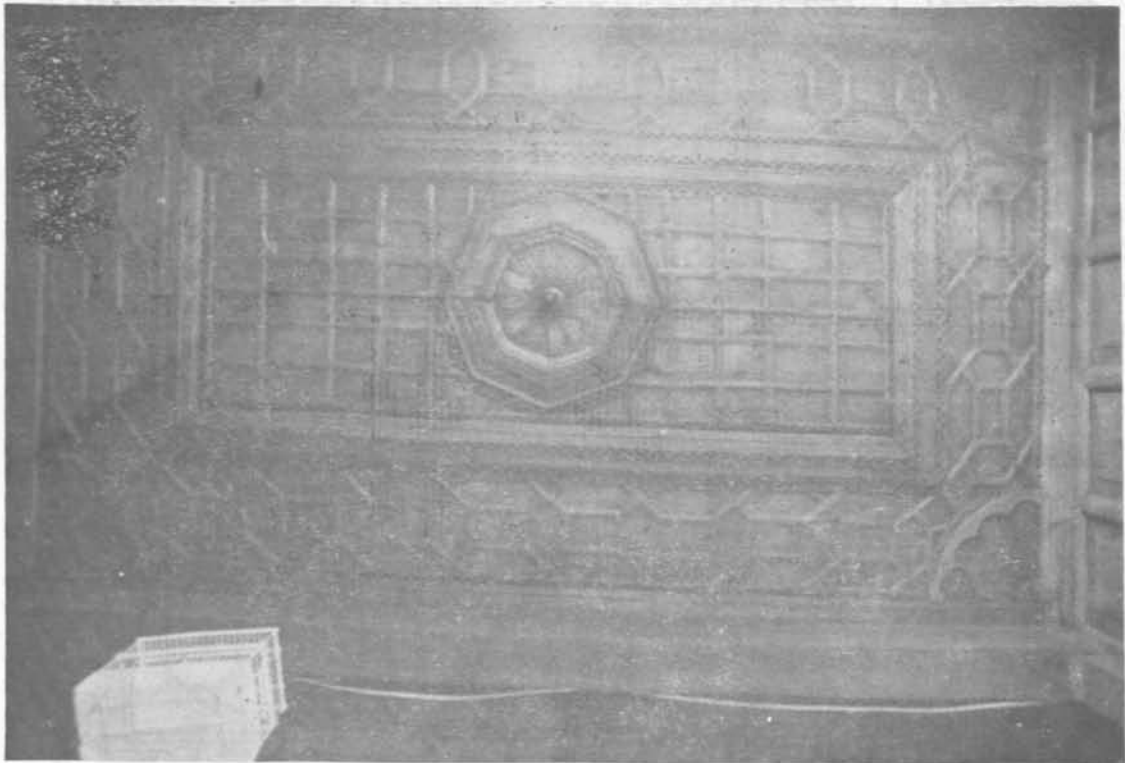

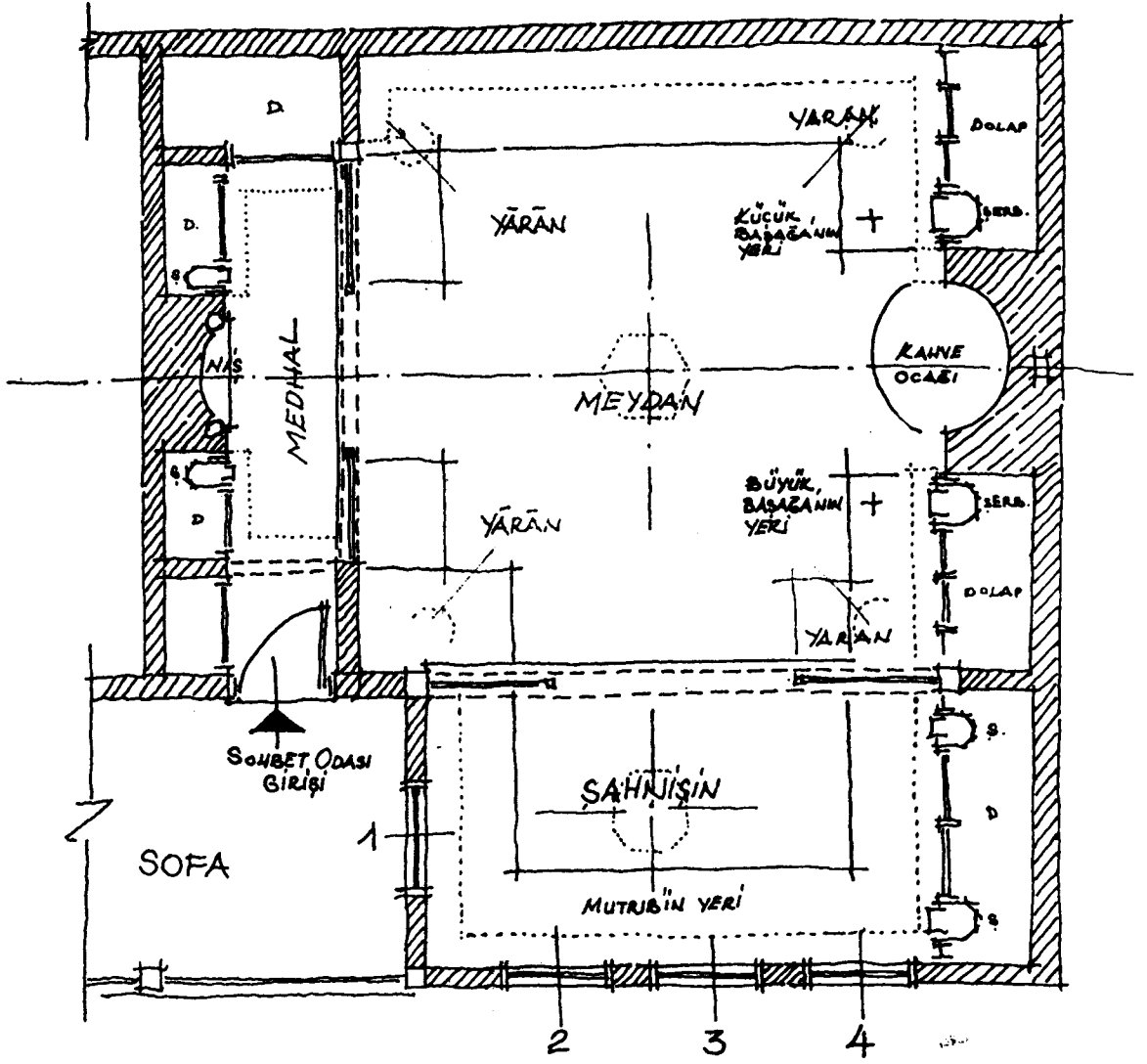
Resim 35 : Şahnişin Tavani

Resim 36 : Petek Hala'nın Evi

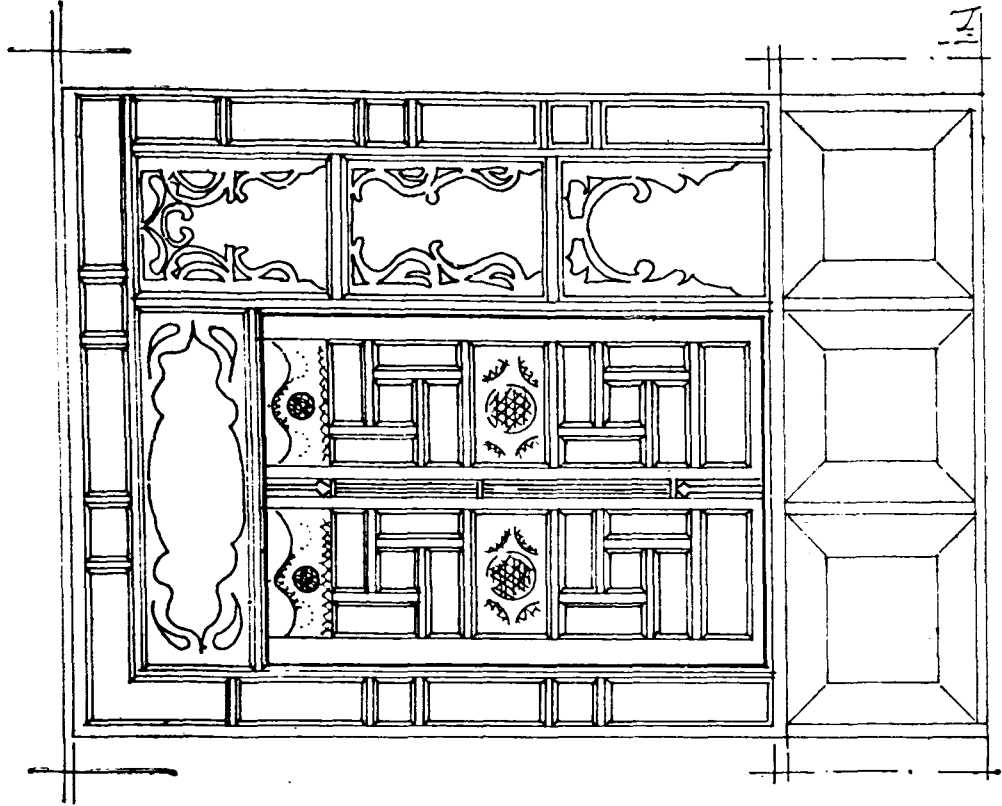
Resim 37 : Şahnişin Tavanı

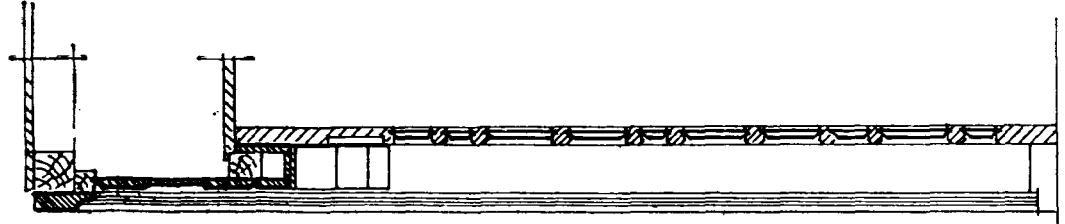

SOHBET ODASI SEMASI

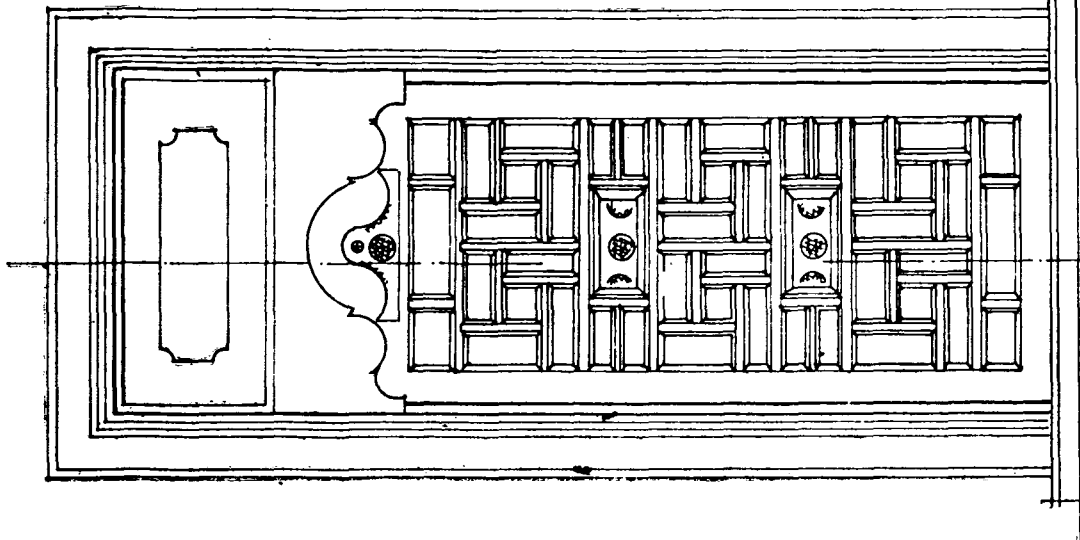
Lamba : 1

DOLAP DETAYI

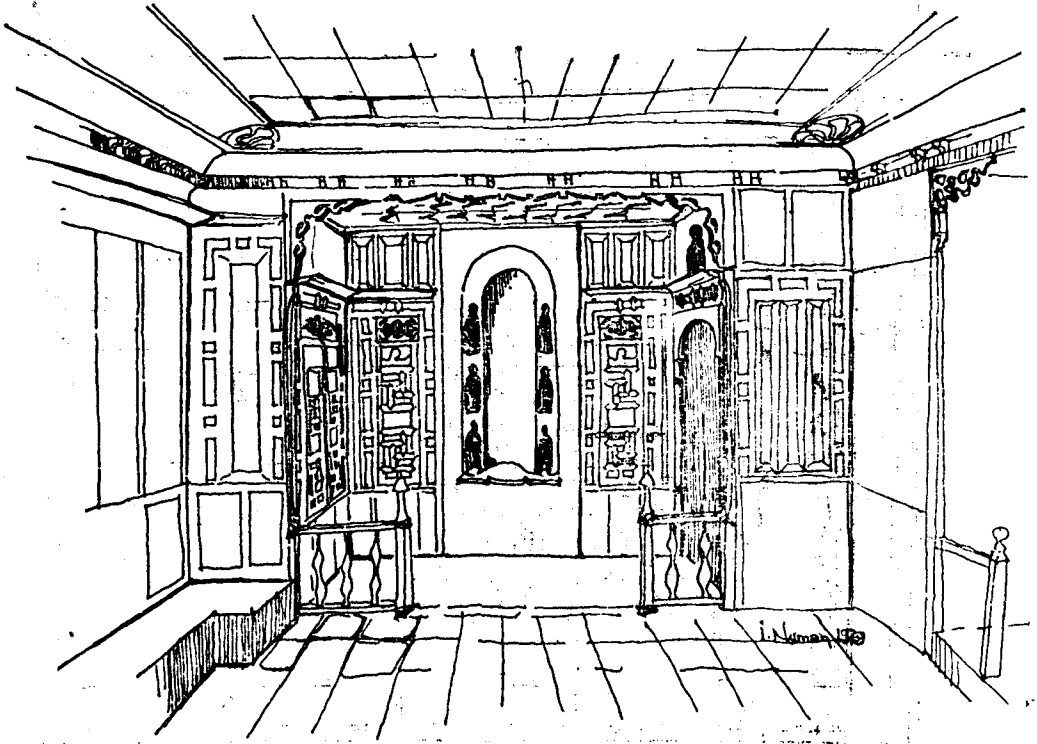

KESİTİ

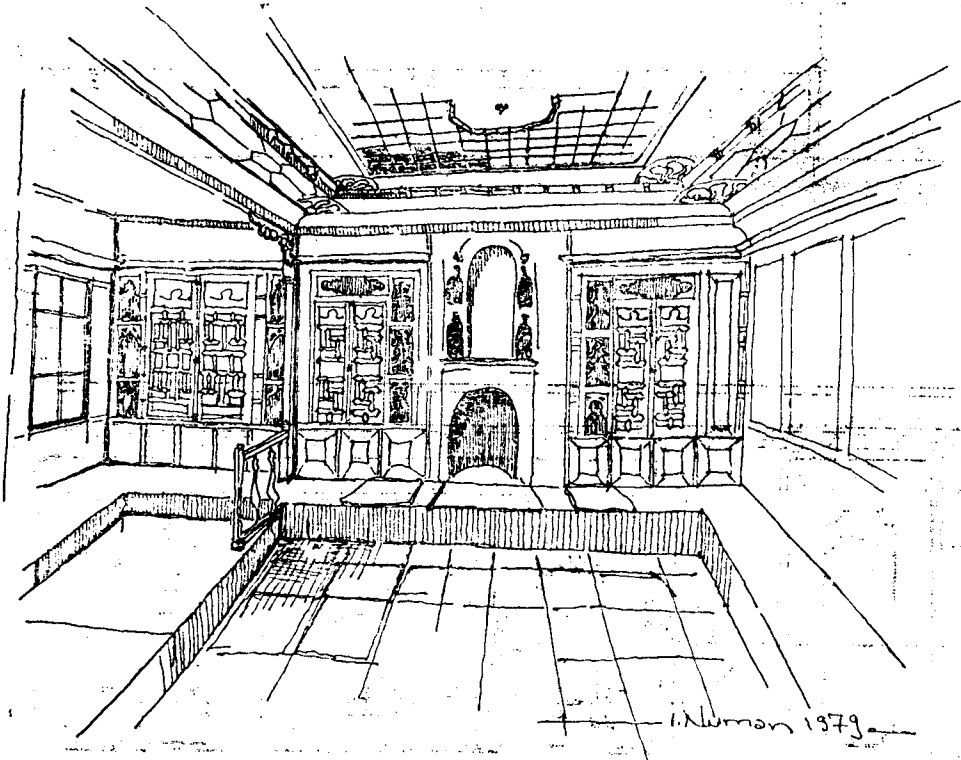
ODA KAPISI

Lovha : 2

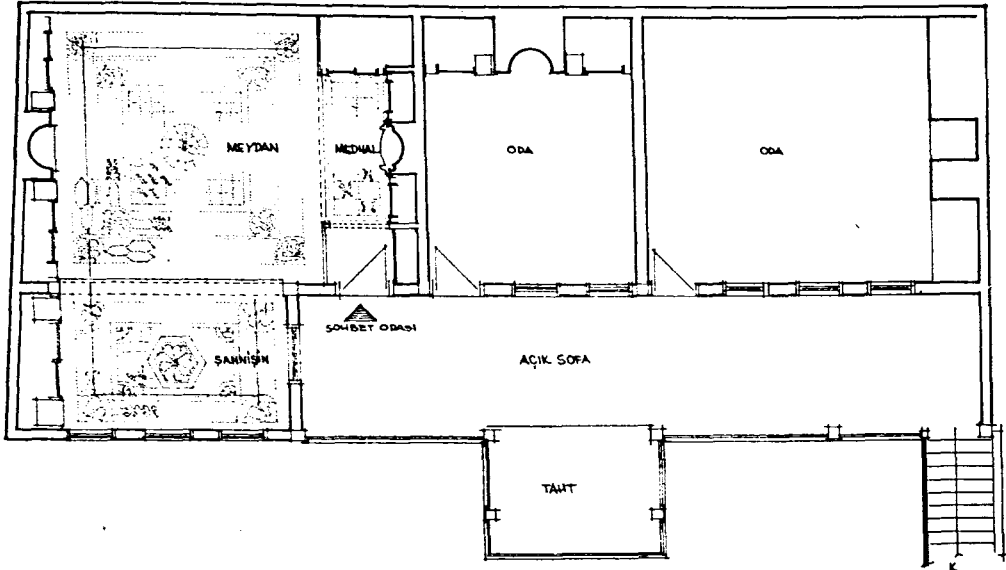

Levha : 3

Levha : 4

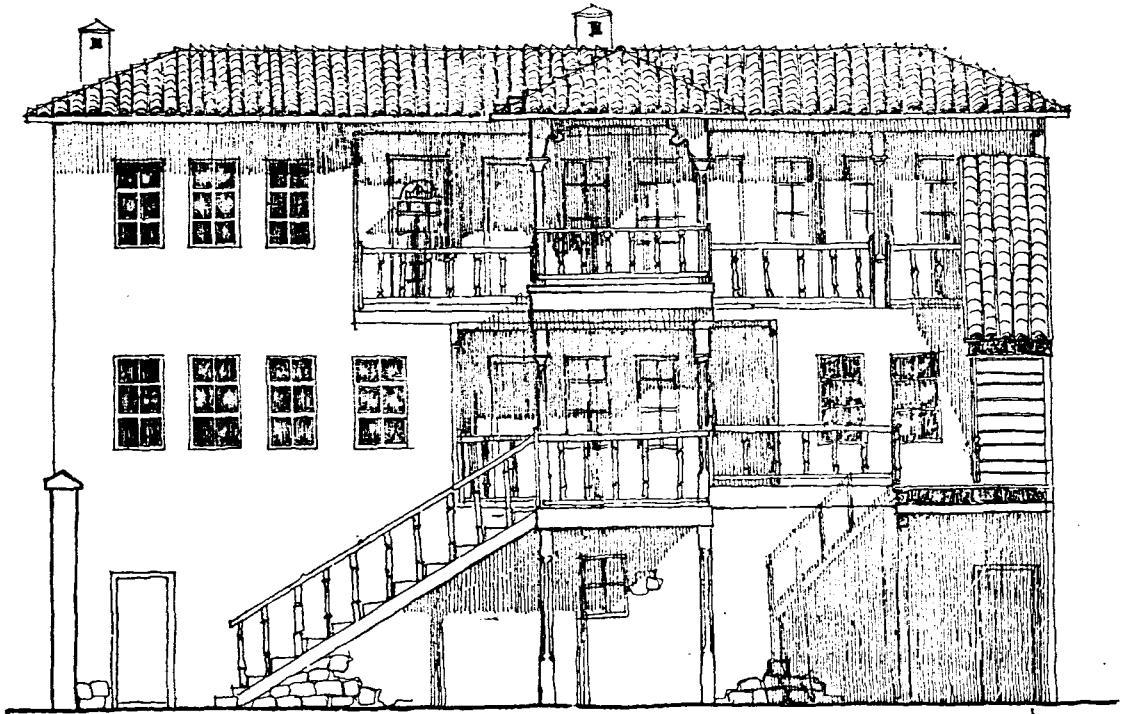

— ÇANKIRI — COŞKARALARIN EVİ —

ÜST KAT — SOHBET ODASININ ASLİ HALİ

0 1 2 3 m İ.N./1973

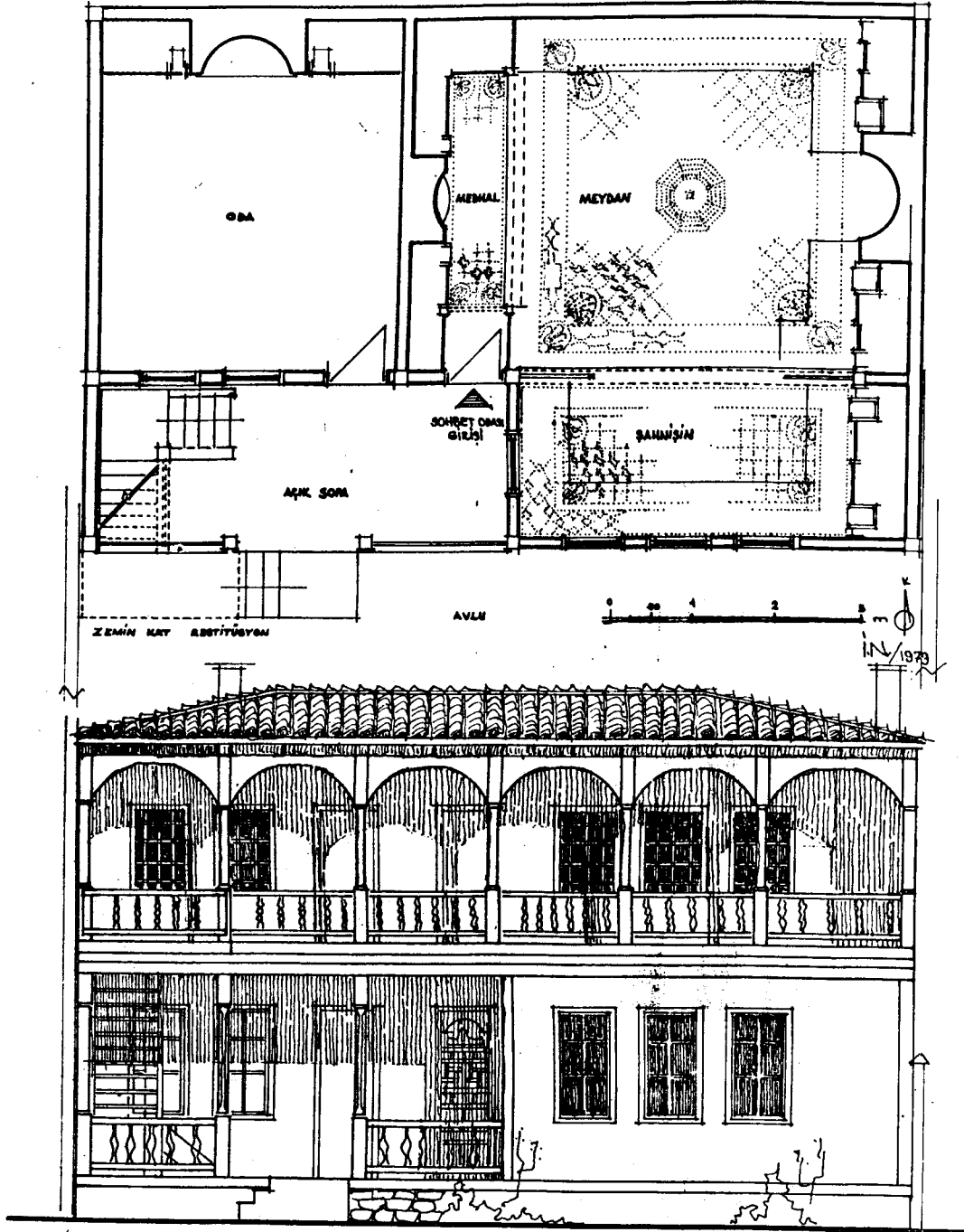

GÜNEY CEPHESİ

İ.N./1973

Levha : 5

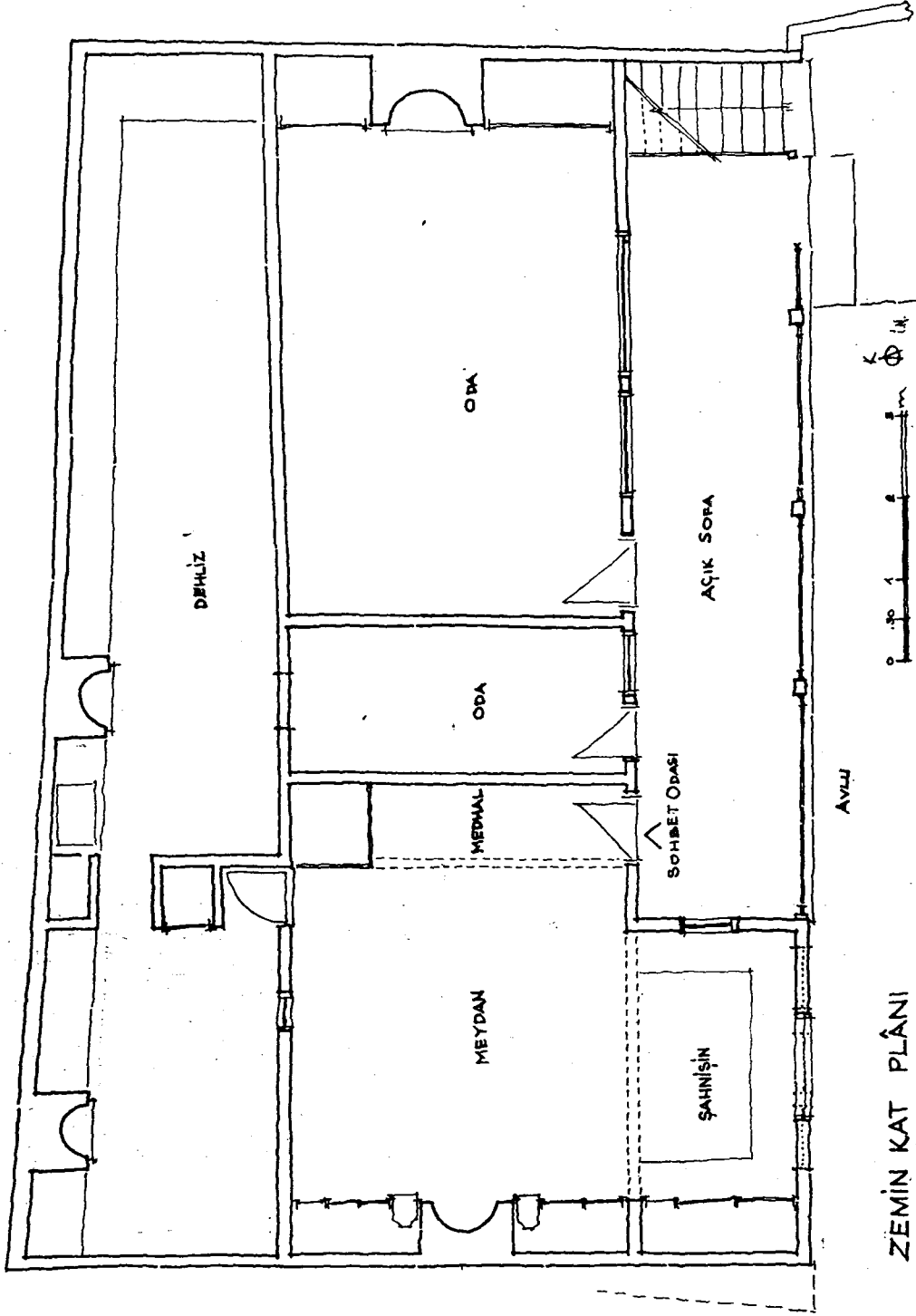
ÇANKIRI HAYVAROĞLU SOKAĞINDA SOHBET ODASI

GÜNEY CEPHESİ RESTİTÜSYONU

Levha : 6

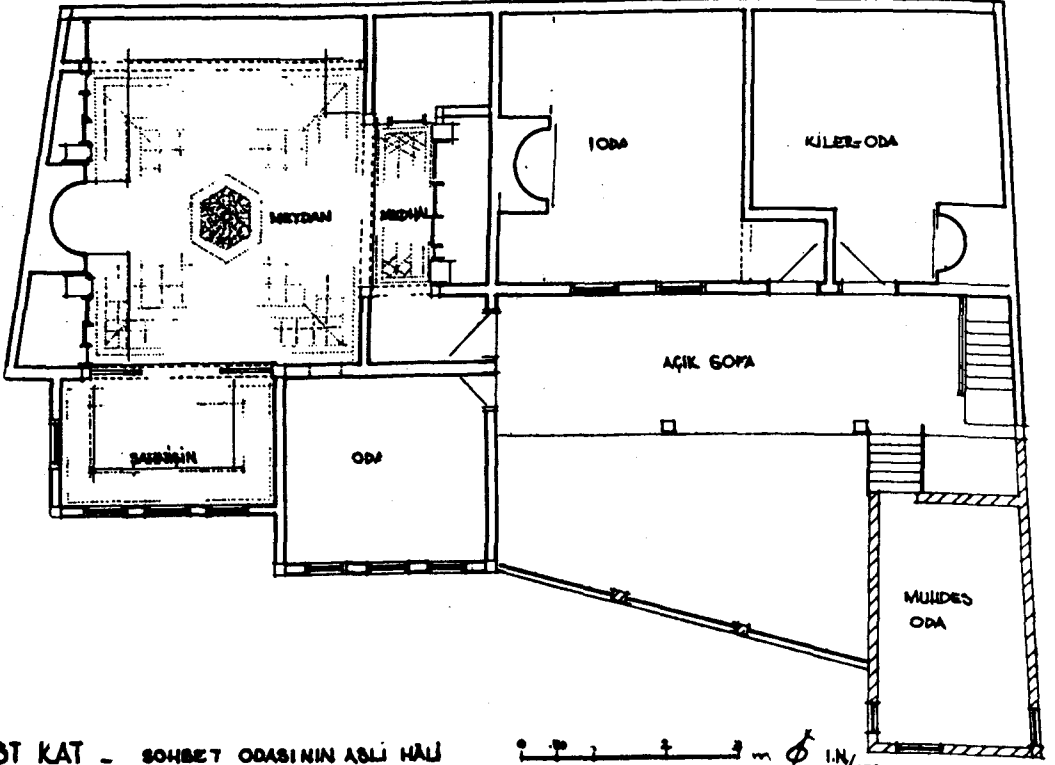
— ÇANKIRI — ÖLMEZLERİN EVİ —

ZEMİN KAT PLÂNI

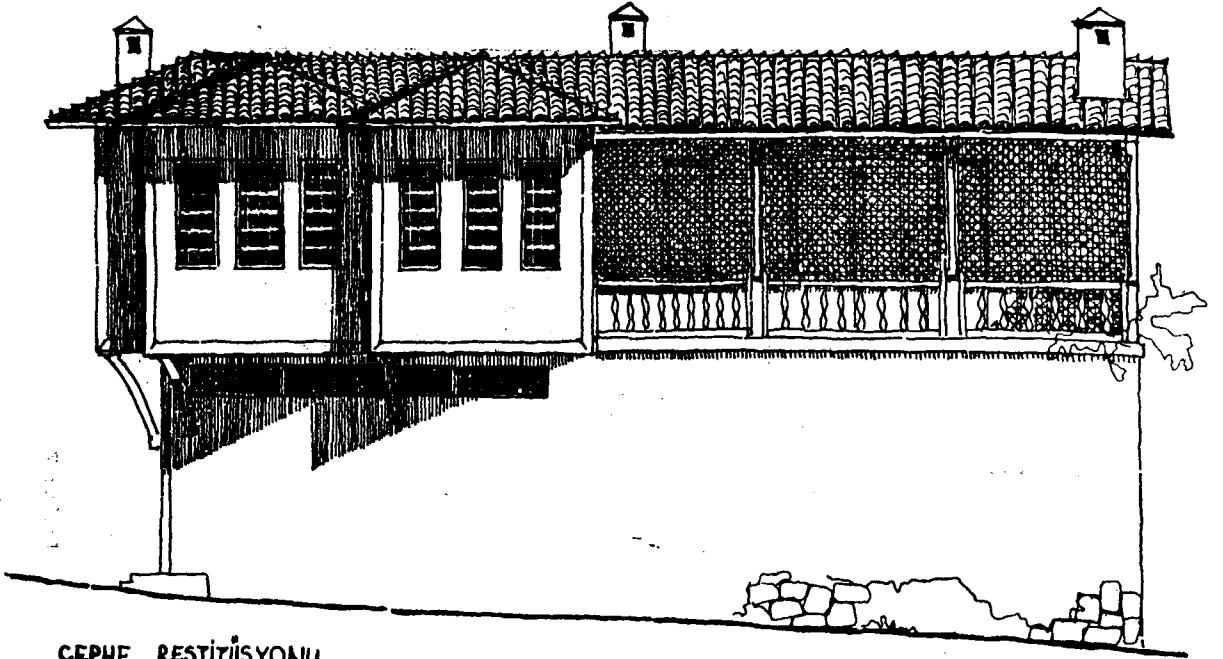
Levha : 7

CANKIRI - HACI ABDULLAH EF EVİ

ÜST KAT - SOHBET ODASININ ASLI HÂLİ

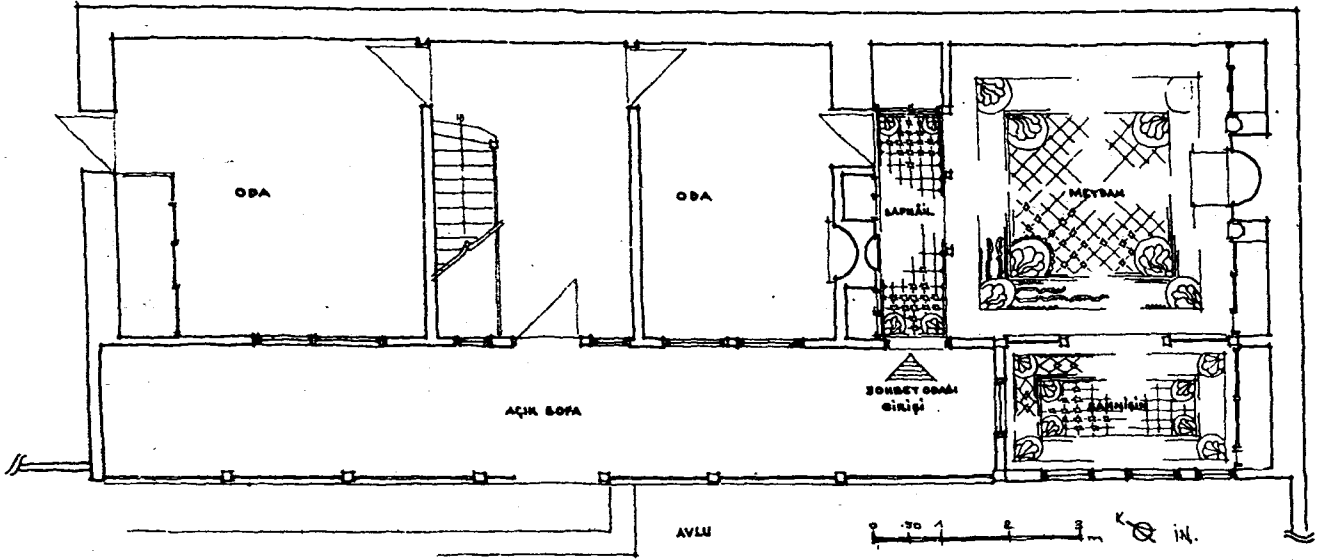
1:1/178

CEPHE RESTİTÜSYONU

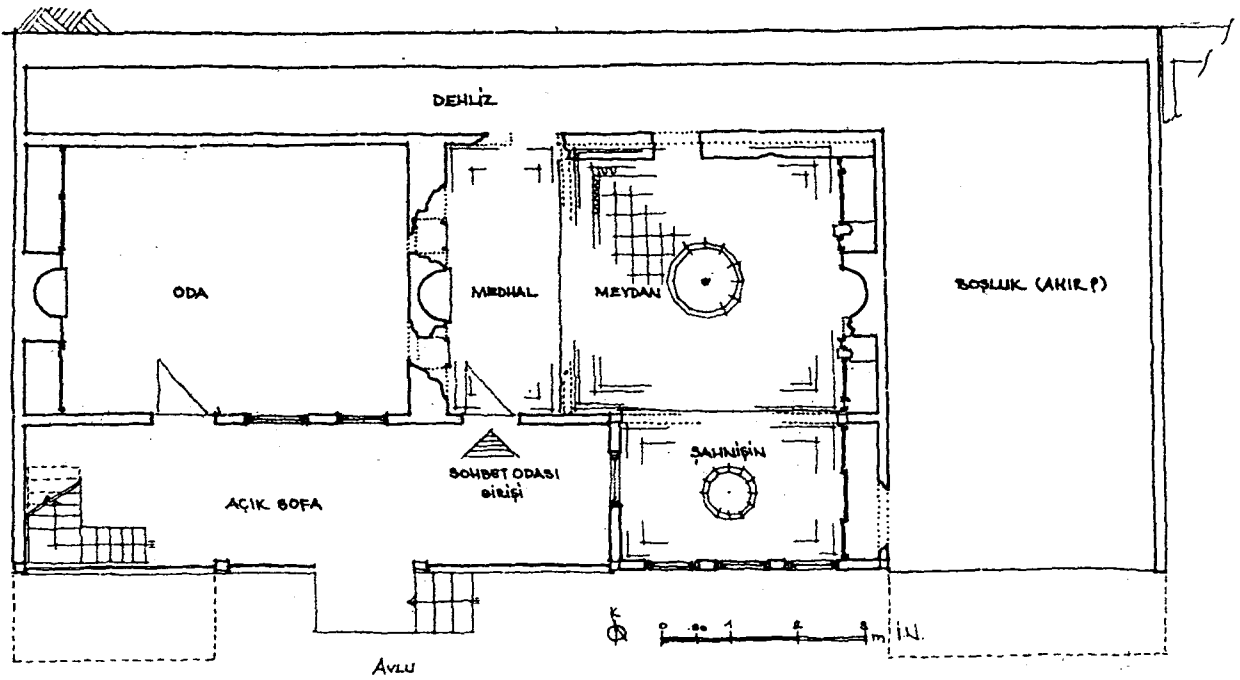
Levha : 8

ÇANKIRI — HACI ŞEYHOĞLU'NUN EVİ

ALT KAT PLÂNI

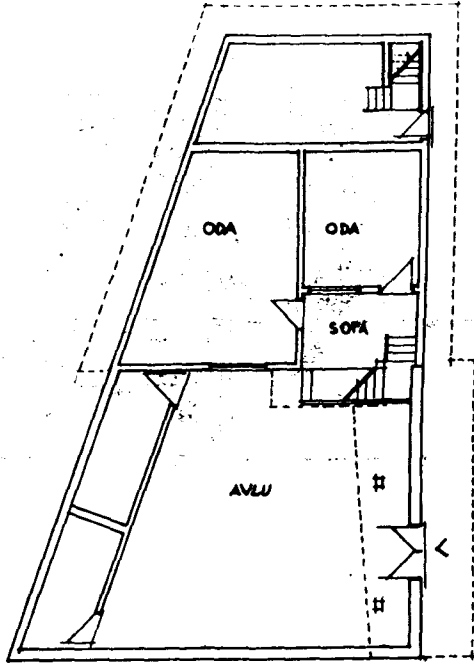
ÇANKIRI — UZUNYOL'DA METRUK EV

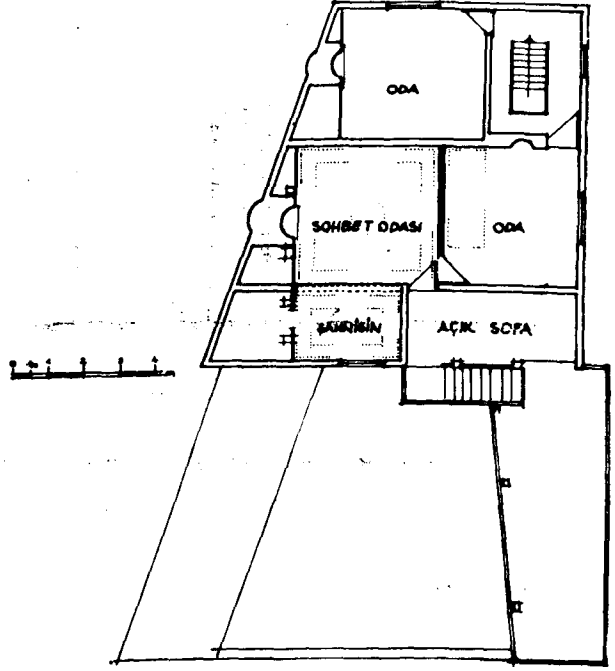
ALT KAT PLÂNI

Levha : 9

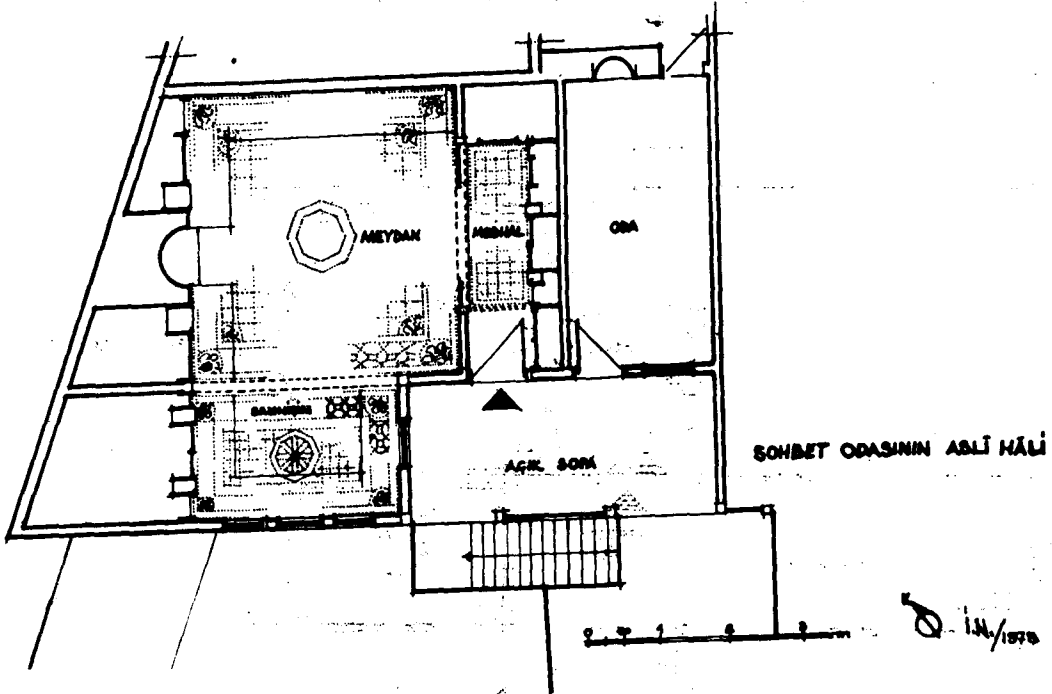
ÇANKIRI — PETEK HALA'NIN EVİ

ZEMİN KAT PLANI

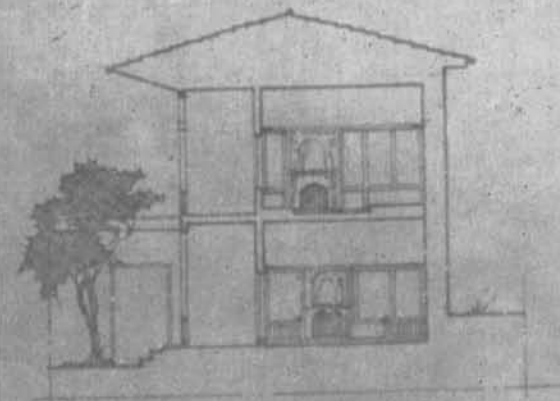
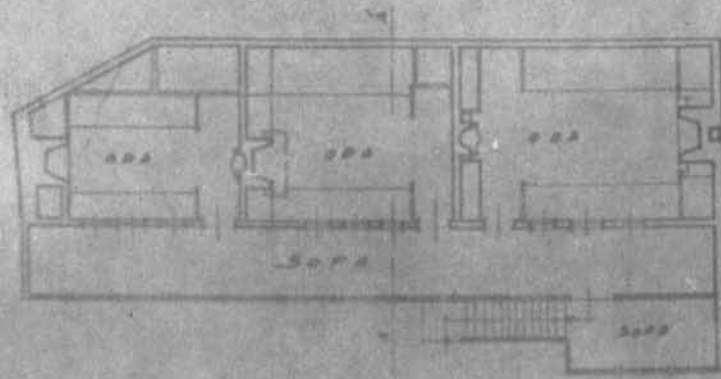
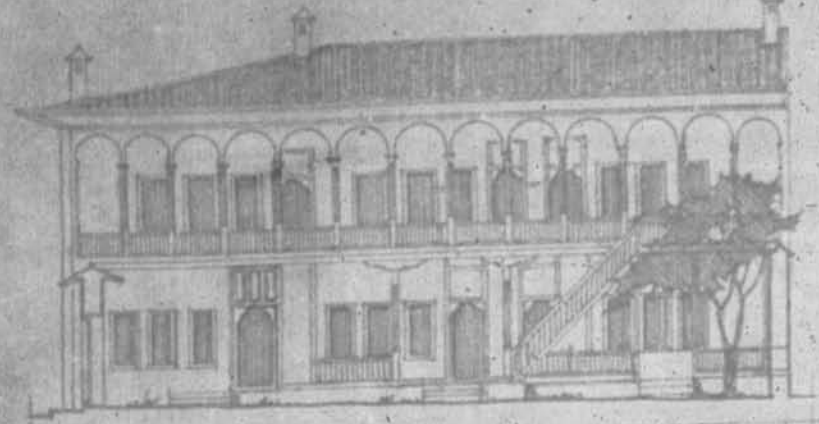
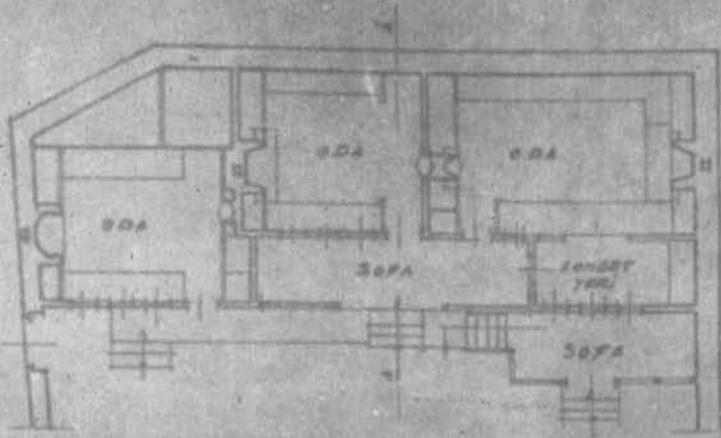
ÜST KAT PLANI

ÇANKIRI ŞEHİRİNİN ESKİ EVLERİ

2.1

AHMET PEKMEZCİ EVİ
KARAYAS MAHALLESİ

ARKEOLOĞ M. AKER
ANKARA

Ahmet Pekmezci Evi

YOZGAT VE YÖRESİ TÜRK DEVRİ YAPILARI

Hakkı ACUN

SUNUŞ :

Yozgat ve Yöresindeki Türk Devri Yapıları adlı bu araştırma, 1975 yılında bazı değişikliklerle birlikte Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümünde Yüksek Lisans Tezi olarak tamamlanmıştır. Yöreye ilişkin bilgilerin yetersizliği üzerinde durarak, bu yörenin mimari sanat etkinliğinin mutlak araştırılması gereğine inandım. Bunu da ancak Yozgat ve yöresini iyi bilen bir sanat tarihçisinin değerlendirebileceği için çalışmalarımı sürdürdüm.

İlk iş olarak Yozgat ve yöresindeki yapıları yerinde görerek, planlarını çıkartıp, resimlerini çekip, gerekli incelemeyi yaptık. Yozgat merkez olmak üzere bu bölge eserlerinin nasıl bir gelişme ne gibi bir mimari gelişme gösterdiğini belirttikten sonra, imkanlarımız oranında, Yozgat ve yöresindeki yapıları belirli bir yöntem ve sınırlılık içerisinde tanıtmaya çalıştık.*

Bu çalışma Yozgat ve yöresi üzerinde, ilk ve ön ilmi çalışma niteliğindedir. Bu bakımdan eksikliklerimizin bulunacağı doğaldır. Bu eksiklikler yeni araştırmalar sonucu zamanla tamamlanacaktır.

GİRİŞ :

Bu araştırmamızda Yozgat ve yöresi yapılarının Türk Mimari tarihindeki yerini belirtmeye çalıştık.

Bugüne kadar Yozgat ve yöresi mimarisi üzerinde yapılan ilmi çalışmalar çok azdır. Bölgenin tarihçesi ile ilgili S.

* Yozgat ve yöresinde araştırma ve incelemelerimiz sırasında bir çok dosttan ilgi ve kolaylık gördük. Bunu burada içtenlikle anarım. Özellikle çalışmalarım sırasında beni bir çok yönden uyararak yol gösteren Hocalarım Prof. Dr. Oluş Arık'a, Doç. Dr. Günsel Renda'ya ve Dr. Yıldız Ötügen'e, çalışmalarım bana yardımcı olan arkadaşım Asist. Mehmet Tuncel'e ve Yeşim Öztürk'e, ayrıca gezilerimin bir çoğuna refakat eden Şakir Yaşar'a, Yılmaz Göksoy'a ve Mustafa Çapan'a, Kitâbelerimi intisah eden Dr. Mehmet Şimşek'e, kitâbelerimi okuyan ve transkripsiyonunu yapan Dr. Bahattin Yedilyıldız'a, Dr. Reşat Genç'e, Dr. A. Yaşar Ocak'a ve Asist. Özcan Mert'e, eserimin basımında bana en büyük desteği sağlayan Vakıflar Genel Müdürlüğündeki ilgililere ve Sadı Bayram'a teşekkürü bir borç bilirim.

Duygu'nun «Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları» adlı küçük kitabı ile F. Sümer'in «Bozok Tarihine Dair Araştırmalar» adlı makalesi, İ. H. Uzunçarşılı'nın «Çapanoğulları» adlı makalesi, A. Yaşar Ocak'ın «Milli Mücadelede Çapanoğlu İsyanı» adlı kitabı ve çalışmalarımın sonuna doğru yayınlanan Y. Özkaya'nın «Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık» adlı eserler vardır.

Sanat Tarihi açısından bölge ile ilgili; G. Goodwin'in «A History of Ottoman Architecture» adlı kitabı, R. Arık'ın «Yozgat Çapanoğlu Camii» ile «Resimli Türk Evlerinden İki Örnek» adlı makaleleri ve «Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Camii» ile «Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı» adlı kitapları, G. Renda'nın «Öncelikle Tanıtılması ve Korunması Gereken Sanat Eserleri, Resimli ve Nakışlı Türk Evleri» adlı makalesi ve «Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı» adlı kitaplar ilk yayınlardır.

Bugüne kadar çeşitli Sanat Tarihçilerinin yaptıkları çalışmalarla Son Dönem Yozgat yapıları bir hayli aydınlığa kavuşturulmasına rağmen Selçuklu, Beylik ve Osmanlı Dönemleri ayrıntılı bir inceleme konusu yapılmamıştır. Oysa, bu yörede Türk Mimarisinin her dönem eserleriyle karşılaşmak mümkündür. Özellikle Yozgat'ta Çapanoğulları zamanında (Âyanlar Döneminde) belirli bir ölçüde başkentle yarışabilecek, onlardan hiçte aşağı kalmayan mimari ve resim sanatı ürünleri bulunmaktadır.

Son Dönem Osmanlı saray çevresinde ilgi ile izlenen Avrupa özentisi ve kültürü, giderek Osmanlı toplumunda da benimsenir duruma gelmiştir. Hatta bu akım, Anadolu'nun içlerine kadar girmiştir. Özellikle Anadolu'nun en kuvvetli Ayanı Çapanoğulları gibi sarayla yakın ilişkileri olan Âyanların hâkim olduğu bölgelerde bu etkinlik daha da fazla görülür.

Bu dönem sanatı hiç bir zaman Türk Sanatından ayrılamaz veya ikinci

derecede bir sanat ürünü olarak görülmez. Çünkü bu sanat ürünleri, Son Dönem Osmanlı Mimarisinin genel özelliklerini yansıtır.

YOZGAT VE ÇEVRESİNİN TARİHÇESİ

Yozgat ve çevresi, Bozok Platosu üzerinde kurulmuş, ilk çağlardan beri önemli yerleşme merkezlerinden biri olmuştur.

Alaşar, Kuşhisar, Kazankaya Çengeltepe ve Mercimektepe gibi Hitit yerleşme bölgelerinden başka; Büyük Nefes Köyündeki Tavium harabeleri ve Küçük Nefes Köyündeki, Galat ile Sarıkaya'daki Roma yerleşme yerleri vardır.

Bizans devrinde ise Bozok Bölgesinin Charstanon eyaletine dahil olduğu bilinmektedir.

1071 Malazgirt zaferinden sonra yavaş yavaş bu bölge de Türkleşmeye ve Türk hâkimiyetine girmeye başlar. «1243 yılında Selçuklu ordusunu mağlup eden Moğullar 1256 yılından itibaren fiilen Anadolu'da işgal kuvvetleri bulundurmaya başladılar. Bu arada Moğul işgal kuvvetlerinden pek mühim bir topluluk Özer Bölgesi adını verdiğimiz, Yozgat bölgesini yurt tuttu.»¹

1402 Ankara savaşından sonra Çelebi Mehmed tarafından tekrar Osmanlı Devletinin topraklarına katılır. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran savaşından dönüşünde Bozok ve Kayseri sancakları Dulkâdirli beylerinden Şehsuvaroğlu Ali Bey'e verilmiştir. XVII. ve XVIII. asırlarda bir çok isyan ve karışıklıklara maruz kalan bu bölge XVIII. yy. ikinci yarısından sonra Çapanoğulları'nın hakimiyetleri altına girer.

Bu bölgenin esas önem kazanması Çapanoğulları dönemine raslar. «Hatta bu bölgenin merkezi olan Yozgat'ın da Çapanoğulları tarafından kurulduğu, Yozgat isminin de bu Türkmen aşiretiyle il

1) Faruk Sümer, «Bozok Tarihine Dair Araştırmalar» Cumhuriyetin 50. Yılı Dönümü ANMA kitabı, D. T. C. F. Yay. Ankara 1973. S. 311.

gili olduğu kuvvetle muhtemeldir.»² «Çapanoğulları, Mamalı Türkmen aşiretine mensup olduğu anlaşılıyor.»³ «Bundan tahminen 300 sene önce Horasan'dan kalkıp Erivan, Kars ve Maraş yoluyla Güney Anadolu'ya gelmişler ve Gaziantep, Maraş dolaylarında yerleşmişlerdir. Fakat sürüleri için daha elverişli yerler aramak zorunda kalan bu yörükler, Ömer Ağa idaresinde İç Anadolu'ya yürümüş ve Yozgat ile Yerköy arasında bulunan Saray Köyü'nü kurup bir müddet orada kalmışlar, daha sonra Yozgat'a gelip yerleşmişlerdir.»⁴ «Yozgat kasabasını ilk defa Çapanoğlu Ahmet Paşa tesis etmiş ve oğulları Mustafa ve Süleyman Beyler burasını imar ile bir kasaba haline koymuşlardır.»⁵ Ahmet Paşa Yozgat'ta bir medrese (Şimdi yoktur) ile Saray Köyünde bir cami yaptırmıştır.

Ahmet Paşa'nın büyük oğlu olan Mustafa Bey zamanında, Yozgat şehri daha da gelişir. Şehirde bir cami, türbe ve şadırvan yaptırır. «Ayrıca 1773 yılında Boğazlıyan Mustafa Bey'in çiftliği durumuna getirilir ve pek çok arazi adına tapulanır.»⁶

Çapanoğulları ailesi içinde en nüfuzlu ve devlet hizmetinde en çok emeği geçmiş birisi de Süleyman Bey'dir.» III. Selim'in tesis ettiği Nizam-ı Cedid teşkilatındaki gayreti ile Padişah'ın Anadolu'da en çok güvendiği ve sevdiği bir şahsiyetti.... Süleyman Bey Nizam-ı Cedid'e hizmeti sebebiyle geniş imtiyazlara nail olmuş, Bozok ve Çankırı'dan başka zaman zaman Kırşehir, Aksaray, Kayseri, Çorum, Ankara, Mütesellimliklerinde bulunmuş, İskilip, Zile, Amasya'yı nüfuzu altına almış, oğlu Celaleddin Paşa vezir ve Sivas valisi olunca bu nüfuzunu o havalide Elbistan, Adana ve Tarsus'da bile göstermiştir. Devlete sadık sikkemiz bir hükümdar gibi tam serbesti ile hareket ederek icabında şedid icraatıyla etrafa kuvvetiyle hakim olmuştur. Buna mukabil hükümetin bütün işlerinde hizmeti ve fedakârlığı görülmüştür.»⁷ Süleyman Bey devlete sayılamayacak kadar pek çok

yararlı işler yapmıştır. Onun için, «Çok karıştırma altından Çapanoğlu çıkar» ve «Çapanoğlunun abdest suyu» deyimleri Süleyman Bey zamanında ortaya çıkar. Ayrıca, «Çapan-zadelere bazı eşkiyalıkları önlemek gibi görevler de verilmişti»⁸.

Süleyman Bey devlete yaptığı yararlı işlerden başka şehirde ve çevrede bir çok imar faaliyetlerinde bulunmuştur.⁹ Şehirde bir cami ile Türkmensarılar Köyü camii ve bir çok köprü yaptırmıştır.

Süleyman Bey'den sonra yakın zamana kadar Yozgat ve Çevresi Çapanoğulları ailesi idaresinde kalmıştır.» İstiklâl Harbi sıralarında da bu ailenin bir çok yararları olmuştur.»¹⁰

CAMİ VE MESCİTLER OSMAN PAŞA KÖYÜ CAMİİ

Osman Paşa, Yozgat'a 38 km. uzaklıkta, merkeze bağlı, eski Kayseri ve Kırşehir'den Amasya'ya giden kervan yolu üzerinde kurulmuş bir kasabadır.

Cami, kasabanın orta kısmına yakın bir yerde, hafifçe yüksek bir alanda yer alır. Büyük bir avlu içinde, biri kubbeli, diğeri kırma çatılı, birbirine bitişik iki yapıdır. Kırma çatılı, sarı kesme taştan olan daminin, doğu kısmında beş yu-

2) İ. H. Uzunçarşılı, «Çapanoğulları» Belleten 38, Ankara Ankara 1973. s. (215 - 262).

3) İ. H. Uzunçarşılı, aynı eser, S. 216.

4) Süleyman Duygu, Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları, Saray mat. İstanbul 1953, S. 5.

5) İ. H. Uzunçarşılı, a. g. m., S. 218.

6) Yozgat İli Yıllığı, Ayyıldız mat. Ankara 1973. S. 48.

7) İ. H. Uzunçarşılı, a. g. m., S. 227 ve 250.

8) Y. Özkaya, Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, A. Ü. Bas. Ankara 1977, S. 148.

9) Çapanoğullarıyla ilgili daha geniş bilgiyi, Hacettepe Üniv. Tarih, Böl. Asist. Özcan Mert'in bitmek üzere olan Doktora çalışmasından edinebileceğiz.

10) Bir çok savaşlara katılmış emekli muhasebe müdürü Gazi Osman Saydam'ın bana anlattıklarına göre, «İstiklâl harbi sıralarında bir hafta süre ile Çapanoğullarının sürüleri cepheye sevk edilerek savaşan ordunun et ihtiyacını büyük ölçüde karşılamıştır.» Yine aynı olaya yakın bir şekilde temas eden, emekli şube memuru Şükrü Koçak'ın yakınlarından birinden duyduğunu şöyle anlatmakta «Bir gün sabahın erken saatlerinde sokakta aşık oynarken, bir sığır sürüsü geçiyordu, sokağın diğer tarafına akşama kadar geçemedim. Sonradan öğrendiğimize göre bu sürü Çapanoğullarına aitmiş. Cepheye sevk ediliyormuş.» diye anlattığını duydum.

varlak ağaç sütuna oturan sundurmalı kısım vardır. (Resim : 1) Sundurmanın kuzey doğusunda harime giriş kapısı yer alır. Kapının sol üst köşesinde, iki pencere arasında iki tane, bir tane de diğer pencere arasında olmak üzere üç tane kitâbe bulunmaktadır. (Resim : 2)

Kitâbeler :

أَمْرًا فِي هَذِهِ الْمَسْجِدِ الْمُبَارَكِ الْعَبْدِ الْفَقِيرِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْخَلْفِ الْمَجِيدِ مُحَمَّدٍ

أَخِي مَوْضِنِ الْمُبَارَكِ حَسْبُ عَشْرٍ وَسَبْعِينَ حُسَيْنٍ

- I - 1 — Emere bi-imâretî hâzihi'l-mescidi'l-mubareki'l-abdül fakirü'l-
- 2 — Muhtâc ilâ rahmeti rabbihi'l-Latif Hacı Mehmed Barcuk
- 3 — Evâhir-i Ramazani'l-mübârek sene hamse aşere seb'a mie (715) Amele Hüseyin.

kın bir yerinde, ufak dikdörtgen, türbeye geçiş kapısı yer alır. (Plan : 1) Harimde, iki kible duvarında, üç de doğu duvarında olmak üzere beş pencere vardır. Pencere az ve küçük olması nedeniyle yapı içi biraz karanlıktır.

Harimde süsleme unsurlarıyla hiç karşılaşılmaz. Minber yeni yapılmıştır.

Mihrap, çok sade bir niş şeklindedir. Yalnız mihrap kavsarası içinde iki sıra dikine sıralanmış üçgen prizma şeklinde stalaktitler bulunur.

وَمِنْ هَذِهِ الزُّمَرِ الْمُبَارَكَةِ مُحَمَّدِ بْنِ دَاوُدَ وَقَطِبِ الْعَرَفِيِّ سُلْطَانَ أَرْجِي تَوْ اللَّهِ

مَرْكَبٍ فِي أَيَّامِ سُلْطَانِ مُرَادِ بْنِ الْمُعْظَمِ مَوْضِنِ الْمُبَارَكِ الْمَكْرَمِ نَلَفَ تِسْعِينَ وَسَبْعِينَ

- II - 1 — Ve amere hâzihi'z-zâviyeti'l-mubareke Seyyid Ahmet bin Dusta lâse ve tis'in ve tis'a-mie (993)
- 2 — Ve evlâdi kutbi'l-ârifin Sultan Emirci nevver-Allahu
- 3 — Merkadehü fi eyyâm-i Sultan Murad Han min şuhûr-i şehîri'l-muazzam
- 4 — Ramazani'l-mübareki'l-mükerrem se-lâse ve tis'in ve tes'sa-mie (993)

Kitâbelerine göre yapı, H. 715/M. 1315-1316 tarihinde Hacı Mehmet Barcuk tarafından yaptırılmıştır.⁽¹¹⁾ İkinci kitabede belirtilen 993/1585 tarihinde ise Sultan III. Murat zamanında, Seyyid Ahmet İbn Dusta'nın oğlu Sultan Emirci tarafından onarılmıştır. Mahalli rivayetlere göre, 1910 da yapılan son onarımında sadece kuzey duvarı sabit kalmak üzere tamamen yenilenmiştir. Bu onarım sırasında batı duvarına bitişik türbe yapılmıştır.

Harim, kareye yakın dikdörtgen planlı, mahfilli ve düz tavanlıdır. Mahfilin altında kuzey-batı köşesinde minareye çıkış kapısı ile batı duvarının ortasına ya-

ÇANDIR ŞAH - RUH BEY MESCİDİ

Çandır, Çayıralan'a bağlı, onun 13 km. batısında, Boğazlıyan Çayıralan yolu üzerinde kurulmuş bir kasabadır. Şah Ruh Bey Mescidi ise kasabanın tam ortasında yer alır. Mescite giriş kapısı üzerinde bulunan tamir kitabesine göre;

- 1 — Sahibu'l-hayrat merhum Şah Ruh Bey
- 2 — Bin Alâüdevle Bey el-camilî şerif Bi tamire'l-mütevelli
- 3 — Ahmet Beğ bin Arslan paşa sene Seb'a ve hamsin ve mie ve elfu (1157) (Resim : 4)

Ahmet Bey oğlu Arslan Paşa tarafından H. 1157/M. 1744 - 45 yılında tamir ettirilmiştir. Aslında mescit daha

11) A. Y. Ocak, «Emirci Sultan ve Zaviyesi» Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı : 9 (1978), S. (129 - 208) 179. Emirci Sultan (Şeref'ud-Din İsmail), H. 600/M. 1203-4 tarihinde ailesi ile birlikte Danişmendiyeye (Bozok) bölgesinde, sonradan kendi adı ile anılan köyde yerleşmiş ve bir zaviye kurmuştur.

S. 147. Emirci Sultan adına düzenlenmiş 14 Recep 793/17 Haziran 1390 tarihli bir vakfiyesi vardır. Hacı Mehmet Barcuk ile Emirci Sultan arasında bir ilgi kuramadık. Her halde aynı tekkenin şeyhlerinden olmalıdır. Osman Paşa'nın kimliği hakkında bilgi için Osman Paşa Türbesi kıs. Bkz.

eski tarihlidir. 897/1492 tarihli hüccette Şah Ruh Bey'in karısı Şah Sultan Hatun için bir zaviye yaptırdığı yazılıdır. Tahrir defterinde ise hem zaviye, hem de mescitten bahsedilir. Buna göre Şah Ruh Bey'in Çandır'daki mescidi hüccetin tanzim tarihinden sonra yaptırdığına hükmedilebilir. (12)

Mescit kırma çatılı, iki minareli ve moloz taş bir yapıdır. Minarelerinden biri uzun, diğeri kısadır. Kısa minare tuğladan yapılmış, gövdesi yuvarlak, petek ve şerefe kısmı köşelidir. Uzun minare ise, yuvarlak gövdeli ve kısa minareden daha yenidir. (Resim : 5) Mescitin ön kısmında beş ağaç direk üzerine oturan sundurmalı son cemaat yeri vardır. Sundurmalı kısımdan direkt olarak mahfil altına girilmektedir. Sundurmalı son cemaat yeri ile mahfilin bulunduğu kısım, minarelerin durumundan da anlaşılacağı gibi, harime sonradan ilave edilmiştir. (Plan : 2) Harim üç sahnalı bazilikal düzenlidir. Orta sahnın yan sahnılardan daha geniştir. Sahnlar arasını, alt kısmı kare, gövdeleri çokgen iki sıra, beşer tahta direk ayırmaktadır. Mihrap önündeki ikişer direk aralarının üst kısımları tavana doğru üçgen şeklinde desteklenerek bir kemer görünümü verilmeye çalışılmıştır. Harimi batı duvarında üç, doğu duvarında beş, giriş ve kible duvarında da ikişer tane olmak üzere oniki pencere aydınlatır. Ayrıca kuzey duvarına ve iki yan duvarlar ile giriş önündeki iki sütuna oturan bir mahfil vardır. Mahfilin orta sahına bakan ön kısmı, balkon gibi kibleye doğru çıkıntı yapar. Batıda, kibleye dikey galeri gibi girinti yapan mahfil altının ön kısmı, parmaklıkla kapatılmıştır.

Harimde süsleme unsuruna raslanmaz. Minber yeni yapılmıştır. Mihrap ise gövdesi silindir, kavсарası kat kat ters merdiven şeklinde mukarnaslıdır. Mukarnas nişinin ön cephesi kaş kemerlidir. Mukarnas içleri ufak üçgenlerle süslenmiştir. Mihrap kenarını bir sıra kaval silme çevreler. Kaş kemerin (Tam bir kaş

kemer değildir) iki yanında bulunan üçgen boşluklarda birer tane, içleri çok ufak üçgenlere ayrılmış iki kabara motifi bulunur. Mihrap alınlığı üç sivri kemerli kör nişe ayrılmıştır. Nişler arasında birer alem motifi yer alır. (Resim : 6) Kör niş içlerindeki yuvarlak kabalar üzerinde ise, orta'da fırlıdak, yanlarda ufak üçgen motifleri görülür.

ÇAYIRALAN KÜMBETLİ CAMİ

Eski kaynaklarda adı Çayırşeyhi olarak geçen Çayıralan, Yozgat'a bağlı, yaklaşık olarak 5500 nüfuslu küçük bir ilçe merkezidir.

Cami, şehir çarşısının batı tarafında, Çerkes Bey türbesinin yanındadır. Türbeyle aynı avluda olması nedeniyle Kümbetli Cami ismini alır.

Yapının kırma çatısı ve yuvarlak gövdeli uzun bir minaresi vardır. Sonradan eklenen son cemaat yerinden harime giriş kapısı üzerinde, yeni harflerle yazılmış küçük kitâbenin, bir tarafında, yazı ile H. 1152/M. 1739-40 da onarıldığı, diğer tarafında ise, eski yazı ile H. 981/M. 1573-74 tarihi yazılıdır. Caminin orjinal kitâbesi yoktur. Buna göre, ilk yapı H. 981 de yapılmış olabilir. Çerkes Bey'in, çiftliği olan Çayır Şeyhi'de bir mescid yaptırdığı bilinmektedir. (13) Ayrıca cami avlusundaki Çerkes Bey'in türbe kitâbesinde, Çerkes Bey'in H. 966/M. 1558-59 da öldüğü yazılıdır.

Enine üç sahnalı harim, çeşitli onarımlar geçirdiğinden orijinal durumunu koruyamamıştır. Mihrap önündeki iki ağaç direktten doğu yönündeki yıkılmıştır. Bu şekliyle harim, girişi üç enine sahnalı, mihrap önü de birbirine eşit olmayan büyüklükte boyuna sahnalı gibi görünmektedir. Sahnlar köşeleri pahlanmış beş ağaç direklerle ayrılır. Harimi, her duvarda ikişer tane kareye yakın dikdörtgen pencereler aydınlatır. Harimde, girişin üzerinde bulunan mahfilin güne-

12) Faruk Sümer, a. g. m., S. 339.

13) F. Sümer, a. g. m., S. 343.

ye bakan orta kısmı balkon gibi dışarı doğru çıkıntı yapar. Mihrap yarım silindir şeklindedir. Minber ise yeni yapılmıştır.

Duvarlarda yer yer kalan süsleme artıklarından anlaşıldığına göre, eskiden harimin tüm duvarları kalem işleriyle bezeli olmalıydı. Bugün ise, enine girişlerden kibleye en yakın olanı üzerinde bir parça süsleme görülür. Bu süsleme kıvrım dallı çiçek motiflerinden oluşur. Süsleme karakteri bakımından da caminin onarım tarihi 1152 olmalıdır.

DİVANLI KÖYÜ CAMİ

Divanlı Köyü, Yozgat'ın 12 km. güneyinde, Yozgat Çamlığının arkasındadır. Divan bu köyde kurulduğundan, Divanlı ismini aldığı rivayet edilmektedir. 1983/1574-75 tarihinde Divanoğullarından bir kısmı Koyunlu Yusuf özünde oturmakta idilerdi ki, şimdiki Divanlı Köyünün bununla ilgili olduğundan şüphe edilmez.¹⁴

Köyün kenarında yer alan cami, kırma çatılı, sarı kesme taş bir yapıdır. Harime giriş kapısı üzerinde kitâbesi vardır.

IV. Mehmet'in (Avcı Mehmet) Silahtarı ve Kaptan-ı Deryası, Bozoklu Mustafa Paşa tarafından H. 1089/M. 1678-79 tarihinde yaptırılır.¹⁵

Yapının etrafını çeviren geniş bir avlu vardır. Avluya batı ve güney kapılarından girilir. Yapının ön kısmında, altı tane yuvarlak ağaç direğe oturan, teras gibi yüksek bir sundurmalı son cemaat kısmı bulunur. (Resim : 8) Caminin kuzey-batı köşesinde yer alan minare, kaidesindeki kitâbeye göre 1326 yılında yapılmış ince ve çokgen gövdelidir.

Yuvarlak kemerli bir kapıdan girilen harim, kibleye dikey uzanan üç sahınlı bazilikal bir düzen gösterir. (Resim : 10) Sahın aralarını iki sıra yuvarlak ağaç direkler ayırır. (Plan : 3) Harimi her duvarda ikişer tane olmak üzere sekiz dikdörtgen pencere aydınlatır. Pencereilerin üzeri dıştan kaş kemer gibi silmelerle belirtilmiştir. Mihrap yarım yuvarlak niş şeklindedir. Ayrıca harimde bir giriş ve iki yan duvara oturan mahfil bulunmaktadır. Mahfilin orta sahına bakan ön kısmı, balkon gibi çıkıntı yapar.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
سَمِعْنَا النَّمْلَةَ الْبَدْرِيَّةَ مَخْتَالَةً
قَالَ رَجُلٌ مِّنْهُمْ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ اَعْجَبُ

حَقِّقْنَا اَلَّذِيْنَ نَسُوْنُ اِيْكُمْ
غَايِبًا سَلَطًا مَّعْرُوفًا
كُلُّ حَالٍ سَلْبًا لِّغَيْرِ الْخَيْدِ
لَيْكِن مَّطْلُوبٌ يُّوَدُّوْنَ

جَمْعٌ شَرَفٌ جَدِيدًا بِالْاَيْدِ
وَالْاَصْحَابِ التَّوَالِدِ
دَوْرًا يَدُوْرًا حَرِيْرًا
نَاخِرًا طَيِّبًا اَوْلَادِيْنَ
ظَاهِرًا اِخْوَالِ

1 — Bi-hamdı İllahî'l - Kerimi - zül - Celâî :
Tevfik itse bir kuluna hüsn-i hâl

2 — Rızası a'mâline sâlik ider : Muhtar
ider şöyle hayra bez-i mal.

3 — Hak teâlâ a'dâsın menkûs ide : Gazî
Sultân Muhammedin Küll-i hâl.

4 — Silâhdarlığı ile Handân iken : Mus-
tafa Paşa Kapudân-r zü'l-âl.

5 — Câm-i şerifi tecdiden bina : Eyledi
ol sahib-i hayrû'n - nevâl.

6 — Devr ide devvâr-ı çerh-i tarihi «Tı-
fgü» oldı nazırın etsin hayal. 1089. (Resim : 7)

İnce çitalarla kasetlenen tavanın orta kısmı kare şeklinde göbeklendirilmiştir. Harimin en güzel süslemesi tavan göbeğinde görülür. Kare tavan göbeğini bir sıra kıvrım dallı çiçek motif-

14) Faruk Sümer, a. g. m., S. 324.

15) Kazasker Mehmed Hafid (İsmet Parmaksızoğlu), Seft-netü'l-Vüzerâ, İstanbul 1952, S. 39. Bu eserde, Mustafa Paşa'nın Bozok'lu olup, IV. Mehmet'in Silahtarı İken Kapudan-ı Deryalığa kadar çıktığı ve H. 1095 de bu görevinden azledildiği belirtilir.

leri ile bezenmiş bir bordür çerçeveler. Orta kısımda, üzerleri kalem işçiliği ile yapılmış kıvrım dallar, yapraklar ve çiçeklerle süslü altı kollu yıldızların oluşturduğu bir kompozisyon vardır. Ayrıca üst mahfilin arka duvar pervazında da bu şekilde bir süslemenin olduğu kalan ufak tefek parçalardan anlaşılır. Motifler kıvrım dallar, laleler, sümbüller ve papatyalardır. (Resim : 11) Renkler ise siyah, turuncu, beyaz, kiremit ve kahve renkleridir. (Resim : 12)

Ahşap minberin yan yüzeyleri, tavan göbeği gibi kalem işçiliği ile bezelemiş. Fakat temmuz 1975 de yaptığımız inceleme sırasında bu süslemelerin üzerinin 1 ay önce yeşil boya ile kapatıldığını öğrendik. Bugün minbere dikkatle bakacak olursak bu süslemeyi görebiliriz. Ayrıca yapı içinde ve dışında başka süsleme ile karşılaşmayız.

YERKÖY - SARAY KÖYÜ ÇAPAN- OĞLU CAMİİ

Saray Köyü, Yozgat'ın 20 km. batısında, Ankara - Yozgat yolu üzerinde kurulmuş, Yerköy'e bağlı büyük bir köydür.

Çapanoğlu Camii, köyün ortasında yer almıştır. 1957 de yapılan tek şerefeli minaresiyle köyün her yerinden görülebilir. (Resim : 13) Camide Süleyman Duygu'nun belirttiği gibi herhangi bir kitâbeye rastlanmamaktadır. (16) Yalnız mihrabın iki yanında yer alan şamdanlar üzerinde üç satırlık bir kitâbe bulunmaktadır.

- 1 — Kad vakf-ı Hâzihi'îş-şam'dân-ı
- 2 — Ahmet Kapucu ser voyvodayı-
Bozok
- 3 — Sene 1163.

Bu şamdan kitabesine göre cami, H. 1163/M. 1749 tarihinde Kapucubaşı Çapanoğlu Ahmet Paşa (? - 1765) tarafından yaptırılmıştır. Kıрма çatılı, köşe duvarları ve pencere kenarları kesme taş, diğer kısımları moloz taş bir yapıdır. Camiin ön kısmında, tek kapısı batıya açılan bir avlusu vardır. Avlunun doğu iç duvarına bitişik abdest muslukları ile ku-

zey dış duvarına bitişik ufak tuvaletler bulunur. Doğu ve batı duvarları; Ankara yapılarından Kulderviş ve Sabûnî mescitleri ile Hacı Musa ve Lelebici-oğlu Camiilerinde olduğu gibi, kuzeye doğru anten şeklinde çıkıntı yapan son cemaat yerinin ön kısmı sonradan kapatılmıştır (17). Son cemaat yerine ve buradan da harime yuvarlak kemerli birer kapıdan girilmektedir. Harime giriş kapısının iki yanında, basık yuvarlak kemerli, sonradan kapı gibi genişletilmiş birer pencere vardır (Plan : 4).

Harim, kibleye dikey uzanan üç sahinli bazilikal planlıdır. Sahinleri birbirinden ayıran kare kesitli, büyük ağaç direkler yer alır. Harim örtüsü, bu destekler üzerinde, kibleye dikey uzanan iki kalın; ana kirişle taşınır. Ana kirişlerden doğu ve batı yan duvarlarına doğru küçük kirişler uzatılmıştır. Yan sahinleri örten bu kirişler üzerine de orta sahin kirişleri üzerine getirildiği için daha yüksek bir örtü oluşturur (Resim : 14). Böylece orta sahin yan sahinlerden hem geniş, hem de daha yüksek tutulmuştur. Her duvarda ikişer tane olmak üzere sekiz tane dikdörtgen pencere iç mekânı aydınlatır. Harimde, kibleye dikey uzanan, kirişler üzerine oturtulmuş bir mahfil bulunur. Mahfilin orta kısmı balkon gibi güneye doğru çıkıntı yapar.

Yapı içinde, ahşap ve kalemîşi olmak üzere iki tür süslemeyle karşılaşırız. Ahşap süslemeleri kiriş uçlarındaki ufak konsol gibi «S» kıvrımlarda ve minberde görmekteyiz. Minberin korkulukları kafes işçiliği ile yapılmış olup; diğer tarafları sadedir. Harimin doğu, batı ve güney duvarlarını üç yönden çevreleyen, en ve boyları birbirlerinden farklı ölçülerdeki dikdörtgen süs panoları mahfilin ön hizasına kadar gelir. Bu panolar pen-

16) Süleyman Duygu, Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları, İstanbul 1953, S. 33 de belirttiği gibi. «Bu köyde Çapanoğlu Ahmet tarafından yaptırıldığı rivayet edilen bir cami vardır. Burada mevcut 1162 tarihli üç satırlık bir kitâbede ise : 1 - Haza vakf-ı şamdan 2 - Ahmet Kapucu serdari 3 - Bozok 116 yazılıdır.» bir kitâbeye rastlanmamıştır.

17) Gönül Öney, Ankara'da Türk Devri Yapıları, Ankara 1971.

cerelerin üst hizasından, tavan kirişlerinin altına kadar uzanır. Mihrap duvarında 12, yan duvarlarında da 14'erden 28 olmak üzere toplam 40 pano bulunur. Bunlar mihraba göre ve karşılıklı olarak simetrik bir düzenleme ile yerleştirilmiştir.

Pano içlerinde çok kere aynı motifler tekrarlanmıştır. Üst kısımları mihrabi-yelidir. İçlerinde zincirle sarkıtılmış kandiller, rozetler, taç alınlığı ve halı göbeği gibi motifler yer alır.

Üç sıra mukarnaslı kavsarası olan ve beş köşeli mihrap nişinin her yüzünde zincirle sarkıtılmış kandil motifleri bulunmaktadır. (Resim : 16) Mihrap nişi, iki yan ve üstten kıvrım dallı rozetlerden oluşan dikdörtgen bir bordürle kuşatılmıştır. Bu çerçeve içinde kalan mihrap nişi köşeliklerinde birer gülçe yerleştirilmiştir. Bunlar dışında kalan yüzeyler ise kıvrım dal ve çiçek motifleriyle süslenmiştir. Caminin en güzel bezemesini mihrap üstüne rastlayan yerde görmekteyiz. Dış sınırları bakımından tuğlu bir taç motifi görünümündeki zengin süsleme unsuru mihrap nişini de gerçekten taçlandırır niteliktedir.

BOĞAZLIYAN HACI AHMET AĞA (ULU CAMİ) CAMİİ

Boğazlıyan, Yozgat'ın 92 Km. güneydoğusunda, Yozgat - Kayseri yolu üzerinde kurulmuş bir ilçe merkezidir.

Cami, şimdiki hastanenin yakınında, müftülüğün arkasındadır. Çok geniş bir avlu ortasında kurulmuş, beşik çatılı, kuzey-batı köşesinde yuvarlak gövdeli iki şerefeli ve birinci şerefeye kadar siyah ve beyaz taşlarla damalı bir şekilde yapılmış, uzun minareli, bazilikal görünümlü bir yapıdır.

Ankara Vakıflar Gen. Müd. Arşivinde 386 numaralı defterin, 143. sahifesinde kayıtlı, H. 1173/M. 1759-60 tarihli vakfiyesine göre, cami El Hac Ahmet tarafından yaptırılmış, 1173 tarihinde Ahmet İbn Mehmet tarafından Kozan Çayı üzerinde bir değirmen vakfedilmiştir. Ayrıca üzeri kesik pramit gibi minare kaidesi üzerinde H. 1284/M. 1867-68

onarım tarihi vardır. Yapı girişinin ön kısmına, yakın bir tarihte camekânlı sundurmali kısım ilave edilmiştir. Sundurmali kısımdan harime yuvarlak kemerli iki kapıdan girilir. Minare kaidesine yakın olan kapı üzerinde, sundurmayı taşıyan kolonlardan birinin altında kalmış, Hacı Ahmet Ağa yazısı okunabilen bir kitabe parçası göze çarpar.

Harim, kibleye dikey üç sahnalı bazilikal planlıdır. (Plan : 5) Orta sahnın yan sahnılardan daha geniş ve yüksektir. Sahnıları, çokgen gövdeli iki sıra üçer ağaç sütun ayırır. Sahnın üzerlerini tahtadan yapılmış beşik tonozlar örter. İç mekânı yan duvarlarda dört, kible duvarında iki ve kuzey duvarında bir tane olmak üzere onbir pencere aydınlatır. Ayrıca bazı pencerelerin üzerinde, dıştan okulüs, içten yuvarlak kemerli ufak pencereler vardır.

Yapı içinde ve dışında her hangi bir süsleme unsuruyla karşılaşmıyoruz. Mihrap yuvarlak bir niş şeklindedir. Minber yeni yapılmıştır. Caminin en orjinal yönü, bazilikal görünümlü dış görünüşü ile tavan örtü sistemidir. Ayrıca yapı dışında damalı minaresi dikkatimizi çeker.

YOZGAT ÇAPANOĞLU CAMİİ

Tarihte Yousgath, Yozghourt, Jusgat, Uskat ve Yüzgat gibi isimler alan Yozgat, XVIII. yy. ikinci yarısında Çapanoğulları tarafından, İnanadolu'nun Bozok platosunda kurulmuş bir şehirdir. İki dağ arasında yer alan kentin ortasından geçen kirazlı deresi adeta kenti iki eşit parçaya böler.

Çapanoğlu Camii, kentin her yerinden görülen, Yozgat'ın sembolü sayılan büyük bir yapıdır. Çok ince minaresi, yüksek kasnaklı kubbesi ve köşe kuleleri ile dikkatimizi çeker. Dış görünüşü bakımından hiç de aynı dönem başkent camilerini aratmaz. (18) Yapı ayrı tarihlerde

18) Rüçhan Arık, Bazı örnekleriyle Anadolu'da «Barok Denen Camiler», Ankara 1972 (Basılmamış Doçentlik Tezi).

— Ayda Arel, Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İ. T. Ü. Mim. Fak., İstanbul 1975. Sondönem Barok usluplu camilerin özellikleri için bu kaynaklara bakmak yeterlidir.

inde (M. 1155/M. 1219) olduğu gibi ⁽²¹⁾ ayrı tarihlerde yapılar, birbirine kaynaştırılmış, mimarı bilinmeyen (Meşhur el kesme olayı bu caminin mimarı için de söylenir), ilk kısmı beyaz, ikinci kısmı kahverengi kesme taştan yapılmış büyük bir yapıdır. Caminin etrafını çeviren bir avlusu bulunur. Avluya doğu ve batı yönlerinde, küçük ölçüde birer abidevi kapılar ile kuzeydeki kapılardan girilir. Abidevi batı kapısından, eskiden avlu dışında duvara bitişik olarak yapılmış helalara geçilirdi. Bugün yerini modern bir tuvaletle terk etmiştir. Doğuda camiye bitişik türbeden başlayarak, çeşme dışarda kalmak üzere güney-batıya kadar devam eden demir parmaklıkla çevrili, adeta uçları kesik 'U' şeklinde bir hazire kısmı vardır. Burada Çapanoğlu sülalesinin ile gelenlerinin mezarları bulunmaktadır. Caminin kuzey duvarının iç yönünde, mermer sütunlara oturan bir sundurmanın altında abdest muslukları sıralanmıştır. Avlunun ortasında şadırvanı bulunmaktadır. ⁽²²⁾ Sonradan, 1964 yılında buraya bir şadırvan yapılmıştır.

Avludan camiye üç kapıdan girilir. Bugünkü girişin önünde, kuzey çepheyi tamamen kaplayan bir platform bulunur. Bu platforma, doğu ve batı uçlarında üçer basamaklı dikdörtgen, ortasında da yarım daire planlı, iki basamaklı birer merdivenle çıkılır. On oniki sene öncesine kadar bu platformun ön ve yan kısımları ajurlu, oymalı 80 cm. yüksekliğinde kare taş bloklarının yan yana dizilmesiyle oluşturulmuş bir korkulukla çevrili idi. Yan kısımların korkulukları hala yerinde durmaktadır. Tam orta kapı önünde sonradan eklendiği hissini veren, üç bölmeli, sekiz sütuna oturan, aralarındaki sivri kemerlerle taşınan; örtü sistemi, ortada küçük kubbe, iki yanda da kırma beşik tonozdan ibaret sundurma gibi küçük revaklı kısım bulunur.

Buradan ikinci yapının harimine girilir. Harimde açık bir şekilde olmasa da bir ters 'T' plan şeması görülür. 'T' nin yatay ve dikey ucu, enine üç bölüme ay-

rılmıştır. Üçlü grupların orta bölmeleri aynalı tonozla, yanları kubbe ile örtülüdür. Üçlü grupları ayıran sivri kemerler duvardan, Osmanlı-İon başlıklı, yuvarlak mermer gövdeli çift sütunlara veya sütunlardan sütunlara atılmıştır. (Resim : 21) Harimi, altta yuvarlak kemerli yedi, üstte, ajurlu dokuz pencere aydınlatır.

Dış camiden iç camiye giriş, yuvarlak kemerli üç açıklıktan oluşur. Orta kemer açıklığı adeta bir taç kapı gibidir. İki harim arasındaki bağlantı bu açıklıklarla sağlanmıştır. Dikdörtgen olan iç mekan, kuzeyde köşeleri pahlanmış iki kare ayakla, bunun üzerine oturan üst mahfille sınırlandırılmış, geriye kalan kare kısım, 15.15 m. çapında büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Köşelerden, yarım kubbe biçimli tromplarla büyük kubbeğe geçilir. Kuzeyde ise duvarlardan ayaklara ve iki ayak arasına atılan sivri kemerlerle üç bölümlü bir mekan oluşturulmuştur. Burası da iki kata bölünmüştür. Üç bölümlü mahfil üzeri, orta kısım aynalı tonoz, iki yanda ufak kubbe ile örtülmüştür. Mahfilin orta kısmı güneye doğru balkon gibi çıkıntı yapar. İç caminin ön kısmında, sanki bir son cemâat yeri gibi dış caminin üçlü kuruluşu ile karşılaşırız. Mahfilin alt kısmı ile bu şekilde içli dışlı narteks görünümündedir. «İzmit Yeşil Cami planının gelişmiş bir şekli olan bu tip, Klasik Osmanlı eserlerinde özellikle İstanbul'dakilerde daha organik biçimlerde düzenleniyordu.» ⁽²³⁾ Kubbeli kübik harimi üst kat pencere ile kubbe kasnağında 16 tane yuvarlak kemerli vitray pencere aydınlatır.

21) G. Goodwin, *A History Of Ottoman Architecture*, Thames And Hudson, London 1971. S. 401.

22) R. Arık, «Yozgat Çapanoğlu Camii «Önasya 7/74, Ekim 1971. S. 8 de «Muhtemelen, caminin önündeki ikinci kısım yapılmadan önce, aynı devir İstanbul camilerinde de enzerlerbine rastladığımız, sütunlu bir şadırvan avlu ortasında yer alıyordu. Caminin kuzeye doğru bütülmüş esnasında bu şadırvan yıkılmış ve sütunları bugünkü abdest musluklarının sundurmasında tekrar kullanılmıştır.» diye belirtir.

23) Metin Sözen ve Gurubu, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975. S. 302.

— R. Arık, a. g. m. S. 9

İç cami, dış camiye nazaran daha ferah, daha aydınlık ve büyük kubbesi ile daha da etkileyicidir. (Plan : 6)

Yapının, Barok etkilerini yansıtan en önemli özelliğini tezyinatında görürüz. Dışta sadece kubbe kasnağındaki "S" kıvrımlı konsollarda, köşe kulelerinde ve ince minaresinde Barok etkiler yansır. Ayrıca orta kapı önündeki sundurma kubbesinin ufak pandantifleri üzerinde, vazoda çiçekler ve tabak üzerinde meyveler ile üç bölümlü sundurmanın her bölümünde, cami duvarına yapılmış üç manzara resmi yer alır. Ortadaki; dalgalı tepeler arasında kurulmuş kırma çatılı, iki katlı iki uzun yapı ile kulevari üç katlı binalar gösterilmiştir. (Res. : 18) (Bu manzara panosunu Çapanoğlu sarayından söz ederken daha uzun tartışacağız.) Doğudaki 'S' gövdeli iki ağaç motifi arasında, dalgalı tepeler üzerine kurulmuş, tek minareli bir cami ve uzun yapılar yer alır. Batıdaki; yine aynı çerçeve motifi içinde uzun çokgen gövdeli bir kule ile iki uzun dikdörtgen yapı ve şehir manzarası görülür. (Res. : 22) Yan kapıların sade, yuvarlak kemerli olmasına karşın, sundurmanın bulunduğu kapı zengin profillerle çerçevelenmiştir. Yuvarlak kapı kemeri açık-koyu renkli mermerlerin nöbetleşe yerleştirilmesiyle meydana gelmiştir. Dış cami harimi içinde İyon başlıklı, açık kahverengi ve açık sarımsı blok mermerlerden yapılmış çokgen kaidede oturan çift sütunlar, iç mekana bir canlılık getirmiştir. Bu kısımda kubbe ve kemerlerin renkli kalem işi nakışların son yıllarda yapılan onarımlarla tamamen yenilenmiş ve orjinalitesi kaybolmuştur. Burada iç camiyi dış camiye bağlayan esas taç kapı kemeri ve kenarındaki renkli mermer kaplamalar dikkati çeker. Siyah, beyaz, açık sarı ve kırmızı mermerden yapılmış yuvarlak kapı kemerinin iki yanında, üzeri 'C' ve 'S' kıvrımlarla taçlandırılmış ince uzun birer niş bulunur. Kapı kemerinin üzeri istiridye ve oval kartuşla belirlenmiştir. Kapı kemeri üzerinde, kenarı ince profillerle

çerçevelenmiş dikdörtgen bir kitabe bulunur. Kitabe üzerinde ise siyah kontrboya üzerine altın yıldızla yapılmış III. Selim'in tuğrası yer alır. Portal üzerini, 'S' ve 'C' kıvrımlar, istiridye motifleri, ufak yivli sütunceler, oval kabaralar, kartuşlar ve aynalıkların oluşturduğu Barok üslup için tipik olan katmerli bir taç kısmı vardır.

İç cami harim duvarları, kubbe içleri ve diğer kısımlardaki renkli kalem işi nakışlar son yıllarda yapılan onarımlarla tamamen yenilenmiştir. Sadece bir kaç yerde özelliğini kaybetmeyen kalem işleriyle karşılaşırız. Dikdörtgen alt pencere alınlıklarında Rokoko dönemi süslerini hatırlatan goblen desenlerine, mahfil altı kemer içlerinde de kartuş üzerinde yer almış bir demet çiçek motifine raslanmaktadır. (Resim : 23) Ayrıca duvarlarda, kemerlerde ve ayaklarda mermer süsü veren beyaz boyalar vardır. Aynı süs unsurlarını üst mahfilde de görmek mümkündür. Üç bölümlü mahfilin orta kubbe eteğinde, kuzey duvarına raslayan kısımda bir natürmort motifi ile doğu kubbe eteğindeki pano içinde de İstanbul camilerinden bir tanesi yer alır. Batı kubbe eteğinde de esas yapının (Mustafa Bey'in yaptırdığı kısım) ilk halini gösteren bir resim vardır. (Resim : 24)

Bu ana mekânda, Barok döneminin en görkemli temsilcileri olarak mihrap ve minberi görürüz. Kırmızı, siyah, beyaz, açık sarı ve açık kahverengi damarlı mermer kaplamalardan yapılmış, kible duvarı dışına zarif, köşeli çıkıntı yapan mihrap nişi içerisinde, her köşede ince uzun sütuncelerin ayırdığı, değişik renkli, yuvarlak kemerli 7 tane niş vardır. Mihrap kavsarası kat kat sade mermerden yapılmış iç bükey silmelerden oluşmuştur. Kavsaranın kenarlarında 'C' ve 'S' kıvrımlar, volütler, fistolar ve silmeler bulunur. Mihrap alınlığının üst kısmında, sağda ve solda 'C' kıvrımların oluşturduğu kartuş motifi ile orta kısımda yivli iki ufak silmenin bulunduğu

dikdörtgen bir kartuş vardır. (Resim : 25) Minber de mihrap gibi damarlı renkli mermerlerden yapılmıştır. Yan yüzlerinde, mihrapta gördüğümüz şekildeki nişlere raslanır, Yalnız buradaki nişler ufaktan büyüğe doğru sıralanır. 6 tane olan bu nişlerin üzerleri 'S' kıvrımlıdır. Minber köşkü ise baldaken gibi dört ince sü-tunçe üzerine oturmaktadır.

Plan bakımından barok özellikleri göremediğimiz bu yapıda daha çok süslemelerinde bu özellik bariz bir şekilde göze çarpar.

ÇALIŞKAN KÖYÜ (MUŞALLİM KÖYÜ) ALİ ŞİR ZAVİYESİ

Çalışkan Köy, Akdağmadeni'ne bağlı, Sivas - Ankara karayoluna 8 Km. ilçeye 11 Km. uzaklıkta, onun kuzey-doğusunda bulunan büyük bir köydür.

Zaviye, kalenin güney tarafına raslayan aşağı kısımda yer alır. Kıрма çatılı dikdörtgen planlı büyük bir ev görünümünde, moloz taş bir yapıdır. (Resim : 26)

Zaviye, Ali Şir tarafından yaptırılmıştır. Ali Şir XIII. yy. ikinci yarısı ile XIV. yy. başlarında yaşamıştır. (24)

Bir çok onarımlar sonucunda zaviye özelliğini tamamen kaybetmiştir. Son cemaat yerinden harime giriş kapısı üzerinde yer alan, gelişi güzel yazılmış H. 1192/M. 1778 tarihi bize yapının büyük bir onarım geçirdiğini, belki de Kuzey-batı köşesinde bulunan minarenin de bu tarihlerde ilave edildiğini belirtir. Çok yakın bir zamanda da bir onarım geçirdiği belli olmaktadır.

Geniş bir avlu ortasında kurulan bu yapıya, dikdörtgen bir kapıdan son cemaat yerine girilir. Harim dikdörtgen planlı, düz tavanlıdır. Yapı içinde ve dışında her hangi bir süsleme unsuruyla karşılaşılmaz. Mihrap, yarım yuvarlak bir niş şeklindedir. Minber yeniden yapılmıştır.

TÜRKMENSARILAR KÖYÜ ÇAPAN- OĞLU CAMİİ

Türkmensarılar Köyü, Yozgat'a 30 km. uzaklıkta, Yozgat - Alaca yolunun 3 km. batısında, koruluklarla kaplı küçük bir vadi içerisinde yer alan şirin bir köydür.

Cami, köye giren yolun diğer yakasında, kırma çatılı, oluklu kiremitli, minaresiz, büyük bir ev görünümünde moloz taştan yapılmış bakımsız ufak bir yapıdır. (Resim : 27) Camiye giriş kapısı üzerinde bir kitabe bulunur. (Resim : 28)

صلى الله عليه وسلم
 حيا الحبيب الحسنا وباني الجامع الشريف حسين الخازن
 چچان زاده میر سلیمان سنه ۱۲۰۰

1 — Sahibü'l-hayratvel hasenat ve banî-i

Sene 1200

2 — El Camiü'l-şerif Hüseyinî'l-hâzin

3 — Bi Çapanzade Mir Süleyman

Kitabesine göre, cami H. 1200/M. 1786 senesinde Çapanoğlu Süleyman Bey tarafından yaptırılmıştır. Caminin ön kısmında, iki ağaç direk üzerine oturan, üzeri harim çatısıyla birlikte örtülmüş, önü parmaklıkla kapatılmış, dört basamakla çıkılan, sundurmalı bir son cemaat kısmı bulunur. Buradan harime yuvarlak kemerli bir kapıdan girilir. Harim dikdörtgen planlı, düz tavanlı ufak bir mekandır. İç mekânı, birer yan duvarlarda, iki tane de güney duvarda olmak üzere dört ufak, dıştan içe doğru genişleyen dikdörtgen pencere aydınlatır. (Plan : 7) Harimin kuzey tarafında, iki büyük ve iki ufak kare kesitli ağaç direklere ve duvarlara oturan, ön kısmının ortası güneye doğru balkon gibi çıkıntı yapan bir mahfil bulunur. Mahfil altının ön kısmı tahta parmaklıkla kapatılmıştır.

Çok basit görünümlü olan bu yapı içinde ve dışında pek az süsleme ile karşılaşırız. Dışta sadece yuvarlak kapı kemerini çevreleyen, ufak yuvarlak daire-

24) F. Sümer, a. g. m., S. 335

ler içinde çok küçük üçgen prizmalara ve geometrik şekillere rastlanır. Bu süslemeler alçı üzerine baskı ile yapılmıştır. Harim içinde de, mahfilin güneye bakan giriş uçları 'S' kıvrımlı bir şekilde pahlanmıştır. Ayrıca balkon gibi çıkıntı yapan balkonun alt kısmı fisto gibi süslenmiştir. Mihrap düz bir niş şeklindedir. minber ise, harimin güney - batı duvarına yapışık, yan yüzeyi yamalı gibi tahta parçalarının çakılmasıyla oluşturulmuş hantal görünüşlü bir tahta kuruluştur.

CEVAHİR ALİ EFENDİ CAMİİ

Yozgat'ın Aşağı Çatak mahallesinde, eski Yozgat - Sungurlu yolu üzerinde, yoldan tahminen 1,5 m. aşağıda kurulmuş, kırma çatılı kâgir duvarlı, dikdörtgen planlı bir yapıdır. (Resim : 29) Harime giriş kapısı üzerinde bir kitabe bulunur. (Resim : 30)

olursa, 6 basamaklı, yarım yuvarlak merdivenle inilir. Bu merdivenin güney tarafında, yapının kuzey - doğusuna yapışık, kare kaide üzerine oturan, armudü iri topuklu, çokgen gövdeli, beyaz kesme taştan yapılmış bir minaresi vardır. Minareye son cemaat yerine açılan kapıdan çıkılır. Minarenin güneyinde, caminin doğusunda ufak bir hazire kısmı bulunur. Kuzey avlu duvarının iç kısmında ufak bir revaklı kısım vardır. Revaklı bölümün içinde bir lahit yer alır. (25)

Avludan harime, önü cemekânla sonradan kapatılmış son cemaat yerinden, siyah, beyaz ve kırmızı mermerden yapılmış yuvarlak kemerli bir kapıdan girilir.

Harim, dikdörtgen planlı, düz tavanlıdır. İç mekânı, her duvarda ikişer tane, dıştan içe doğru genişleyen dik-

على افندي حلي الحمد لله الالهيدوت
يا بونجا اعجز بولونقيدل احزان
بحق خمس مکتوب اولی ذی وائلک و المذکک اول اول اول اول
اشد شديا کر و یثار جنى سونلر
مظاہر کبان قد بونج جامع ممتان
۱۲۰۲ هـ

- 1 — Ali Efendi, Hacı Ahmet Ağa ile edib himmet — Yapup bu camii ecr-i cezili ettiler ihrâz
 - 2 — Bi hakkı hamsi mektuba o iki zat-ı vâlânın — Du âlemde mededkârı ola ol ferd-i Rabbanî
 - 3 — İşitti rüşdiyâ (?) ve beyan-ı tarihini söyler — Mutaf'-ı pâkiyân-ı kudsidir bu camii mümtaz. Ketebehu Abdülkadir Eş Şükrî sene 1202
- Kitabesine göre cami H. 1202/M. 1788 yılında Çapanoğulları zamanında, Cevahir (Cevheri) Ali Efendi tarafından yaptırılmıştır. Kitabenin alt kısmında «Bunu Abdülkadir yazdı» ibaresi yazılıdır.

Bu yapıyı çevreleyen sarı kesme taştan yapılmış avlu duvarı vardır. Avluya, doğu ve batı yönündeki yuvarlak kemerli, Çapanoğlu Camii'nin doğu kapısının benzeri olan ufak bir kapıdan girilir. Avluya doğu kapısından girilecek

dörtgen pencere aydınlatır. Harimin gerisinde, son cemaat yerinin üzerine doğru, dışarda iki büyük ahşap direklerle desteklenen, altı düz tavanlı, üç bölmeli son cemaat yerini teşkil etmektedir. Mahfilin bu şekilde kuzeye doğru çıkıntı yapmasını Saray Köyü Çapanoğlu Camii'nde de görmüştük. Mahfilin harime bakan yüzü dört, kare kesitli ağaç direk üzerine oturur. Ayrıca iki yan kanadı kibleye dikey uzanan, ince uzun 7 tane sütuncelere oturan, birbirlerine bağdadî kemerlerle bağlanan bir üst galeri bulunur. Mahfilin orta kısmı balkon gibi güneye doğru çıkıntı yapar. (Plan : 8)

25) Revaklı kısmın içinde yer alan lahit, camii yaptıran Ali Efendi'nin Cevahir veya Cevheri adını almasına sebep olmuştur. Mahalli rivayete göre, Ali Efendi bu lahit dolusu kıymetli eşyalar bulmuş ve bu parayla, Ali Efendi ve Kayyumzade Camilerini yaptırdığı söylenir.

Yapı dışında pek süsleme ile karşılaşmayız. Profilin avlu kapıları, geç devir özellikli tipik minaresi ve üst kat pencerelelerinin tuğla dizileri ile dikkatimizi çeker. «Pencere kemerlerine bakarak, tuğlaların süsleyici olarak değerlendirildiği daha zengin aslı cepheleri bulunduğu düşünülebilir.»²⁶

Yapı içinde, süslemelerin daha yoğunlaştığı göze çarpar. Çift sıra çıtalarla kasetlenmiş tavanın orta kısmı, kare şeklinde, kat kat profillerle çerçevelenmiştir. Bu profillerin üzeri oyma ve kalem işi, bitkisel ve geometrik motiflerle bezenmiştir. Tavan göbeğinin orta kıs-

بَاعْتَرُوا مَا دَبَّرْتُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَصِفُوا
عِبَادَتِي يَا رَبِّ الْعَالَمِينَ

طَائِفَةٌ مِنْكُمْ يَنْتَظِرُونَ كِتَابِي
يَأْتِيهِمْ بَيْتُنَا رَافِعِينَ

تَبَرَّكْتَ يَا رَبِّ الْعَالَمِينَ يَا رَبِّ الْعَالَمِينَ
تَبَرَّكْتَ يَا رَبِّ الْعَالَمِينَ

mında çam kozalağına benzer bir sarkıt bulunur. Ayrıca güneye doğru uzanan galerilerin ince uzun ağaç sütunlarının volütlü başlıklarında ve mahfil direklerinin harime bakan yüzey kemerlerinde, ajure tekniğiyle yapılmış naturalist ve geometrik motiflere rastlanır. (Resim : 31)

Mihrap, yarım yuvarlak bir niş şeklindedir. Minber, çok sadedir. Yalnız giriş kapısı alınlığı 'S' şeklindeki volütlerle taçlandırılmıştır. Harimdeki en güzel ahşap süslemelerden birisini de vaiz kürsüsünde görmekteyiz. Vaiz kürsüsü, korent başlıklı, 'C' ve 'S' kıvrımların oluşturduğu kemerli, 4 ağaç sütun üzerine oturan, yan yüzeyleri kasetleme tekniğiyle yapılmıştır.

Motifler 'C' ve 'S' kıvrımlı, geometrik, natüralist ve bitkisel motiflerdir. Kalem işlerinde en çok yaldız boya kullanılmıştır. Ayrıca duvarlarda ve bazı kemer alınıklarında madalyon içlerine yapılmış yazı motifleri de dikkatinizi çeker.

Harim daha süslü olması gerekirken, yapılan sıva ve onarımlar neticesinde bu süsler kaybedilmiş veya tahrip edilmiştir.

KÖSEYUSUFLU KÖYÜ ABDULLAH AĞA CAMİİ

Köseyusuflu Köyü, Yozgat'ın güneybatısında, ona 11 km., Yozgat - Ankara yoluna 4 km. uzaklıkta kurulmuş büyük bir köydür. Cami, köye girmeden gerilerden de görülebilen minaresi ve uzun kavaklarıyla dikkatimizi çeker. (Resim : 32)

Geniş bir avlu ortasında kurulmuş, çadır çatılı moloz taş bir yapıdır. Harime giriş kapısı üzerinde bir kitabesi bulunur. (Resim : 33)

- 1 — Bir ibadethane bünyad etti Abdullah Ağa — Ba'is-i mağfur ola budilerim ruz-u kaze
- 2 — Talib-i merzat (?) Hakka vuslât için ol kerim — Yapdı cay-ı nazenine böyle Âli bina
- 3 — Teberrük camil şerife geldi bir ha'if didi — Tarihi yek camil'ül-hayr ey mucibusselâ.

Sene 1210

Kitabesine göre cami, H. 1210/M. 1796 yılında Abdullah Ağa tarafından yaptırılmıştır. Geniş bir avlu ortasında kurulmuş bu yapı, büyük bir ev görünümündedir. Büyük avlunun iç duvarlarını çepeçevre medrese dersaneleri çevirmekte iken, bugün sadece güney taraftaki medrese odaları ile doğudaki kütüphane binasının depo kısmı kalmıştır.²⁷

Cevahir Ali Efendi Camii'nde olduğu gibi, önü sonradan kapatılan üç bölümlü son cemaat yerine dikdörtgen bir kapıdan, buradan harime ise, yuvarlak kemerli bir kapıdan girilmektedir. Harim,

26) Rüçhan Arık, Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami, Ankara 1973. S. 24

27) Avlunun üç tarafını (batı tarafı hariç) 44 odalı medrese hücreleri çevirmekte iken, bugün sadece güney tarafında, tamamen yenilenmiş kerpiçten medresenin yatakhane kısmı ile güney-doğu kısmında, kare planlı üzeri aynalı tonozla örtülü ufak kütüphane deposu ayakta kalmıştır.

kareye yakın dikdörtgen planlı ve düz tavanlıdır. İç mekânı, her duvarda ikişertane, dıştan içe doğru genişleyen, dikdörtgen 8 pencere ile vitray pencereler aydınlatır. (Plan : 9) Harimin gerisinde, C. Ali Efendi Camii'nin mahfil planına çok benzeyen bir mahfil bulunur. Güneye doğru uzanan iki üst galeriyi birbirlerine bağdadî kemerlerle bağlanmış 7 tane, ince uzun sütunceler taşımaktadır. Bu galerilerin alt kısmı 'S' profille duvarlara tutturulmuştur. Eskiden bu kısımlarda şerit manzara resimleri bulunmakta iken, yapılan onarımlar sonunda tamamen kaybolmuştur.

Yapı dışında hiç bir süsleme unsuruna raslamayız. Harim içinde ise yer yer bozulmuş vitray pencerelerle ve kasetli tavan görmekteyiz. İnce çıtalarla karelere ayrılmış tavanın orta kısmında ufak ongen bir göbek vardır. Ongenin kenarları ajure tekniğiyle yapılmış fisto motifi ile işlenmiştir. Tavan göbeğinin içi, yıldız ve geometrik şekillere çıtalarla ayrılmıştır.

Mihrap, yarım yuvarlak silindir gövdeli, sivri kemerli ve istiridye kabuğu gibi kavsaralıdır. Minber, çok sadedir. Yalnız korkuluk duvarları kasetleme tekniğiyle yapılmış geometrik süslerden oluşturulmuştur.

BAŞÇAVUŞOĞLU CAMİİ

Yozgat'ın İstanbulluoğlu mahallesinde, kırma çatılı, taş ve tuğla karışımı kağır bir yapıdır. Yapının kuzey - batısına yapışık yuvarlak gövdeli bir minaresi ile büyük bir avlusu vardır. (Resim : 34) Avluya kuzey ve güneydeki ufak kapıdan girilir. Batı tarafı hazire kısmı olarak kullanılmıştır. Harime giriş kapısı üzerinde bir kitabesi vardır. (Resim : 35).

- 1 — Min hasenat-ı İbn Baş Çavuş Halil Ağay-ı sahib-i-hayr
— Bu ziba cami vel müştəbalar bünyan oldu
- 2 — Hulusundan senin tevfik-i Rabbâni olup yâver
— Nice nakdin hele masrûf-i haykât-ı hisan (ihsân) oldu
- 3 — Mübeşşir bir Melek rüştü gelib itmamına tarih
— Dedi, Makbul-ı dergâh-ı uluvu müstean oldu
Abdulkâdir Sene 1215

Kitabesine göre cami, H. 1215/M. 1800-1801 yılında Çapanoğlu Süleyman Bey'in Baş Çavuşu Halil Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Sonradan cemakânla kapatılan son cemaat yerine, yamuk şeklinde 4 basamaklı bir merdivenle çıkılır. Ön kısmı iki kare kesitli ağaç direklerle dışarı açılan son cemaat yerinin üzeri, doğu ve batı anten duvarları ve bu ağaç direklere oturan üst mahfil uzantısı ile düz tavan şeklinde örtülmüştür. (Plan : 10) Buradan harime yuvarlak kemerli bir kapıdan girilir.

Harim kareye yakın dikdörtgen planlı, düz tavanlıdır. Harim ve üst kat mahfil planı bakımından C. Ali Efendi ve Köseyusuflu camine çok benzer. Yalnız burada üst galeriler ve vitray pencereler daha süslüdür. Ayrıca ince uzun galerilerin alt kısmındaki 'S' kıvrımlı bağdadî korniş yüzeyinde ince uzun şerit manzara yer alır. (Resim : 36)

Yapı dışında herhangi bir süslemeyle karşılaşmayız. Harimde ise, yoğun bir şekilde, ahşap ve kalem işi süslemeler görülür. Tavan, kabartma Barok motiflerle ve kalem işi kompozisyonlarla applike tekniğiyle halı gibi işlenmiştir. Tavanda büyük bir kare çerçeve vardır. Bu çerçevenin içinde, karenin kenar ortaylarına

حسنك مثل خلیل اغصان بنیابا مع الا بالک اولد
هه راس جی خلیل اغصان بنیابا مع الا بالک اولد
خلو من کوفته بنیابا اولد بنیابا مع الا بالک اولد
مبشر ملک کلوا تمام تاریخ دیک قبول کاهلو مستعالد
۱۲۱۵

teğet olan büyük bir daire yer alır. Bu dairenin merkezinde, ajure tekniği ile yapılmış taşkın bir sarkıt bulunur. Bu sarkıttan dairenin çemberine doğru güneş ışını gibi, 'S' kıvrımların oluşturduğu şeritler vardır. Bu şeritlerin uçları fisto gibi birleşerek dairenin çemberini oluştururlar. Bu çember ile kare çerçeve arasında kalan üçgen boşluklarda kıvrım dal ve çiçeklerden oluşmuş dört tane kartuş motifi vardır. (Resim : 37) Harim duvar-

يَعْنِي هُمْنَاعِلِي زَاتِ شَرِيفِ زِيَّانِ
جَيْدِ بَرِيَّتِ اَيْلَةَ تَائِي اَوْلِ اسْتَحْسِنَا
اَيْلَةَ مَقْبُولِ اسْعَدِ اَيْلَةَ جِنَامَانِ

ları, pencere üzerleri ve araları tamamen kalem işi nakışlarla süslüdür. Alt duvarlarda kıvrım dal motiflerinin oluşturduğu baklava dilimleri içinde ufak çiçek motifleri yer alır. Harimin en güzel süsleme unsuru, ince uzun üst galerilerin alt kısmındaki 'S' kıvrımlı bağdadî korniş yüzeyindeki şerit manzaralardır. Doğu ve batı korniş yüzeylerinde, ince kartuşlu üçer şerit bulunur. Pano içlerinde birbirlerine çok benzeyen manzaralar vardır. (Resim : 38-39) Figür hiç göze çarpmaz. Sadece tabiat ve yapı manzaraları yer alır. Kır yapıları, köşkler, pavyonlar, çadırlar, köprüler ve derelerdir. (28)

Yarım yuvarlak niş şeklindeki mihrap alınlığı, alçıdan yapılmış volütlerle, C ve S kıvrımlarla ve bir vitray pencere ile taçlandırılmıştır. Minberin ise, korkuluk duvarında görülen kasetleme tekniği ile geometrik süsleme görülür.

Daha süslü olması gereken harim, yapılan onarımlarla tahrip edilmiş veya orjinalliği bozulmuştur.

KAYYUMZADE (DEMİRCİLİ ALI EFENDİ) CAMİİ

Yozgat'ın Köseoğlu mahallesinde kurulmuş, kırma çatılı, son cemaat yeri ile harimin birleştiği kuzey - doğu köşesinde, çokgen gövdeli minaresi olan bir

yapıdır. Yapıyı, kuzeydeki tek kapıdan girilen, yüksek duvarlı bir avlu çevirir. (Resim : 40) Avlunun doğu iç duvarında iki ağaç direk üzerine oturan ufak bir revaklı kısmı vardır. Bu revaklı kısmın güney tarafına, adeta revak ikiye bölünmüş gibi imam için lojman yapılmıştır. Revakta bulunan abdest muslukları sökülerek giriş duvarının iç kısmına sonradan nakledilmiştir. Harime giriş kapısı üzerinde mermerden bir kitabesi yer alır. (Resim : 41).

يَا بَدِيَّ لِلَّهِ مَجْلَدُهُ اَوْ صَالِحِ فَرَانِ
بَوْلِيَّةِ جَامِعٍ وَلَا كَقَبُولِ اَيْلِي حَقِ
بَارِكْ اَللّٰهُ هَلْ بُو مَعْبَدِ زَيْنَبِ بِنَا

- 1 — Yaptı lillah mahallinde o sahib-i İrfan
— Yani hemmam-ı Ali zât-ı şerif-i zîşân
- 2 — Böyle bir cami ve illa ki kabul eyleye Hak
— Çıktı bir beyt ile tarih olup istihsam
- 3 — Berek Allah hele bu ma'bed-i zeynebde bina
— İde makbul anı sa'd ile Cenab-ı Mennan

Sene 1219

Kitabesine göre, H. 1219/M. 1804 tarihinde yapılmıştır. Yaptıranın C. Ali Efendi olduğu söylenir.²⁹

Avludan camiye, 6 basamaklı bir merdivenle çıkılır. C. Ali Efendi, Camii Köseyusuflu ve Başçavuşoğlu camilerinde olduğu gibi, ön kısmı sonradan cemaatla kapatılmış son cemaat yeri, 5 ağaç direk ve doğu ile batı anten duvarları üzerine oturur.

Yuvarlak kemerli, beyaz ve kırmızı damarlı mermerlerden yapılmış kapıdan girilen harim, dikdörtgen planlı, düz tavanlıdır. Harimi, doğu ve batı duvarlarında üçer, güney ve kuzey duvarlarda ikişer dikdörtgen pencere ile üst vitray pencereler aydınlatır. (Planlı : 11)

Harimin gerisindeki mahfil, son cemaat yerinde batıya doğru bir çıkıntı yaparak genişler.

28) Duvar resimleri için bkz. R. Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir sanatı*, Ankara 1976.

G. Renda, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı*, Ankara 1977.

29) 1973 Yozgat İl Yıllığı, Yozgat 1973. S. 127. Ayrıca halk arasında, yaptırdığı ilk caminin çok aşağıda kaldığı için Kayyumzade camini yaptırdığı söylenir.

Harim dışında herhangi bir süsleme unsuruyla karşılaşmayız. Harimde ise sadece alçıdan yapılmış vitray pencereler dikkatimizi çeker. Mihrap, istiridye kabuğu gibi boyanmış kavsara kısmı ile yarım yuvarlak niş şeklindedir. Minber herhangi bir özellik taşımaz.

SORGUN SALİH PAŞA CAMİİ

Sorgun, Yozgat'ın 33 km. doğusunda, Yozgat - Sivas kara yolu üzerinde kurulmuş, bir ilçe merkezidir. Cami Sorgun Çayı'nın kenarında kırma çatılı, kısa çokgen gövdeli minareli, ufak bir yapıdır. (Resim : 42) Yapının kuzeyinde ufak bir avlusu ve bu avlunun batı kısmında müftülük binası bulunur. Harimin batı duvarında, kare minare kaidesinin alt kısmına yakın bir yerde abdest muslukları sıralanmıştır. Harime giriş kapısı üzerinde bir kitabesi vardır. (Resim : 43)

حَضْرَتِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
دَائِمًا جَلْبَدًا عَاقِبَتِكَ شَهْدًا دَقَّ لِرَبِّهِ سَلِينِدَةً أَوْلَى اسْوَدَ كَرَمًا فُقْرًا
كَلَدَى اِتْمَانَتِي مَعْبُدِيكَ بِرَأْسِكَ اَلِكِي مَضْرَعِي بِيْتِكَ اَوْلَى تَارِيخِ سَرِيَا
عِيْنَلَهْ اَيْلِيَهْ مَقْبُولِ جِنَا اَللّٰهَ كَهْنَهْ يَابِكْ بُونُو جَا صَالِحِ پَاشَا

- 1 — Hazreti desturu mualla şim ve Salih nam
— Ehl-i hüner zati mehasini pirâ
- 2 — Daima celb-i dua gastı şehi devrane
— Sayesinde olup asude güruhu fukara
- 3 — Geldi itmamına bu mabed-i pakn rüşdi
— İki mısraın bu beytin ola tarih-i resa
- 4 — 'Yümünle eyleye makbul Cenab-ı Allah
— Köhnede yaptı bu nev camii Salih Paşa»

Kitabesinde de belirtildiği gibi, Salih Paşa tarafından (Ebced hesabına göre) H. 1228/M. 1813 tarihinde yaptırılmıştır. (30) Yapı 1955 yılında, batı duvarı sabit kalmak şartıyla, orijinal plânı pek bozulmadan tamamen yenilenmiştir.

Harime, önu kapatılmış, tek kapılı son cemaat yerinden girilir. Harim, üç boyuna sahnı, düz tavanlıdır. Orta sa-

hın yan sahnınlardan çok geniş tutulmuştur. Yan sahnınlara; orta sahnından, kibleye doğru uzanan ince uzun üst galeriyi taşıyan 4 yuvarlak beton sütunla ayrılmıştır. (31) İç mekânı, üçer yan duvarlarda, ikişer ön ve arka duvarlarda olmak üzere 10 tane dikdörtgen alt pencere ile aynı dizilişle 10 tane üst pencere aydınlatır. Son onarım sırasında Harim zemini çok yükseltilerek pencerelerin alt hizasına kadar çıkartılmıştır.

Yapı tamamen yenilediği için, yapı dışında ve içinde her hangi bir süsleme unsuru ile karşılaşmayız. Yapı ile beraber mihrap ve minberi de tamamen yenilenmiştir.

KIZILTEPE KÖYÜ CAMİİ

Kızıltepe, Yozgat'a bağlı, onun kuzey-doğusunda 15 km. uzaklıkta, bir vadi içerisinde kurulmuş ufak bir köydür.

Köyün tam ortasında yer alan cami, ufak bir ev görünümüne, kırma çatılı, moloz taş bir yapıdır. (Resim : 44) Harime giriş kapısının sol üst köşesinde kitabesi vardır. (Resim : 45)

- 1 — Sâhibül - hayrat ve'l-Hasenât
— El Hac Halil Ağa'nın
- 2 — Zevcesi Ayşe Hatun
— Taleben li-merzât-i'llâhi ve li-resulihî

30) Salih Paşa hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Yalnız halk arasındaki rivayete göre, «Salih Paşa son dönem Osmanlı subaylarından Tosya'lı (Kastamonu) bir kommandandır. Ordusuyla Sivas'a giderken, Köhne'de (Sorgun'un eski adı) cami olmadığını görünce, bir cami yaptırmaya karar verir ve o seneki pirinç tarlalarından elde ettiği gelire bu camiyi yaptırdığı» söylenir.

31) Yozgat C. Ali Efendi, Köseyusuflu köyü ve Başçavuşoğlu camilerinde görüldüğü gibi, mahfilin kibleye doğru uzanan üst galerilerinin alt kısmı, son onarımında sütunlarla zemine bağlanmıştır.

صالح بن الحسن الخ خلیل غانک
 رَحِمَهُ اللهُ بِمَا كَانَتْ عَلَيْهِ مِنْ عَمَلِهِ
 وَجَمَاعِ شَرَفِهِ بِالْحَيَاةِ وَالْمَوْتِ
 حَالِهِ كَالْحَيَاتِ وَأَمَّا الْبَنَاءُ فَفِي سَنَةِ ١٢٣٢

- 3 — Bu camii şerifi binâ ve ihyâ etmiştir
 — Nef'i ibâda sevab kendüyedir
 4 — Sâhibü'l-hayrat olanların
 — Nâmî-i Şânî dünyada zindedir. Sene 1232

Kitabesine göre, H. 1232/M. 1816-1817 tarihinde Halil Ağa'nın karısı Ayşe Hanım tarafından yaptırılmıştır. Giriş kısmında, doğu yönüne iki kare kesitli direklerle açılan bir son cemaat yer alır. (Plan: 12) Son cemaat yerinin batı kısmını ince bir duvarla kapatılarak bir mekân oluşturulmuştur. Harime yuvarlak kemerli bir kapıdan girilir.

Harim, dikdörtgen planlı, düz tavanlıdır. Harimin kuzeyinde ufak bir mahfil bulunur. Mahfilin orta kısmı güneye doğru balkon gibi bir çıkıntı yapar. İç mekânı, doğuda kareye yakın, içten dışa doğru daralan iki, güneyde de yine içten dışa doğru daralan iki dikdörtgen pencere aydınlatır. Pencerelelerin az oluşu nedeniyle iç mekân biraz karanlık olmuştur. Çok sade bir görünümü olan yapının içinde ve dışında herhangi bir süsleme unsuru görülmez. Mihrabı, basit yarım yuvarlak bir niş şeklindedir. Mimleri ise, çok iptidaidir.

ÇOKRADAN KÖYÜ CAMİ

Çokradan, Çayıralan - Sarıkaya yolu üzerinde kurulmuş, Çayıralan'a 7 km. uzaklıkta büyük bir merkez köyüdür.

Cami, kırma çatılı, dikdörtgen planlı, moloz taş yapıdır. Sonradan yapılan yuvarlak gövdeli çok uzun minare, yapının güney-doğu köşesinde yer alır. Caminin kitabesi yoktur. Yalnız minarenin bulunduğu köşede, çatı saçağı altında kalem işi bir kartuş içinde H. 1232/M.

1816 - 17 tarihi yazılıdır. Harim içinde görülen süs özellikleri bakımından da, yapıyı bu döneme tarihlendirmek mümkün olur.

Doğudaki dikdörtgen kapıdan girilen harim, dikdörtgen planlı, düz tavanlıdır. Harimin kuzeyinde bir mahfil bulunur.

Yapı dışında her hangi bir süsleme ile karşılaşmayız. Yapı içinde ise, kuzey duvarı haricinde tüm duvarları çevre çok sade kartuşlar çevreler. Kalem işi ile yapılan bu kartuşların çoğunun içleri boştur. Bazılarının içlerinde yazı, bazılarının içlerinde de C ve S kıvrımlı naturalist süslemelere raslanır.

Mihrap, yarım yuvarlak bir niş şeklindedir. Minber sonradan yapılmış, çok sade ahşap bir kuruluştur.

— II —

TÜRBELER

OSMAN PAŞA TÜRBESİ

Türbe, Osman Paşa Camiine bitişik, kubbeli, kübik, moloz taş yapıdır. Kubbe kasmağını destekleyen 'S' konsolları ve köşe kuleleri ile Yozgat Çapanoğlu Camiine çok benzer. Türbeye bitişik zaviyenin 1204 de kurulduğunu bilmemize rağmen türbenin yapım tarihini kesin olarak bilmiyoruz⁽³²⁾ Sadece yapı içerisindeki sandukalardan H. 637/M. 1239-40 tarihli Emirci Sultan'a ait olanının kitabesine göre, türbenin 1240 dan sonra yapıldığını söyleyebiliriz. Bir çok onarımlar geçirdiği anlaşılan bugünkü yapının orjinal durumunu yansıtmadığı bir gerçektir. Çünkü kubbe kasmağındaki köşe kuleleri ve Çapanoğlu Camiine benzeyen yönleriyle Barok dönem yapı özelliklerini taşır. Zaten yapı içinde bulunan bir levha üzerindeki yazıda bu tezimizi kanıtlar.

- 1 — Ya Hazret-i Emmirci Sultan-ı Veli
 2 — Kaddesî şerril Ali. 1329

32) A. Y. Ocak, a. g. m., S. 149 Cami ve türbeye ismini veren Osman Paşa zaviyenin mütevellisi ve nazırı, Emirci Sultan'ın amcası Hızır Paşa'nın oğlu ve Emirci Sultan'ın halifesidir.

Yazıdan anlaşıldığı gibi, H. 1328/M. 1912 - 13 tarihi dolaylarında son onarımını geçirmiştir.

Türbeye güneyindeki yuvarlak kemerli, çift kanatlı büyük bir kapıdan girilir. Ayrıca yapının doğu duvarında camii ile bağlantılı küçük bir kapısı daha vardır. Kareye yakın dikdörtgen, planlı türbe, ne Selçuklu ne de Osmanlı türbe biçimlerine benzer. Bu şekli ile türbe-mescid karışımı bir yapıdır. Tromp geçişli büyük kubbenin kapattığı kübik mekânı, batı ve kuzeyde üçer, güneyde de iki tane olamak üzere yuvarlak kemerli sekiz pencere aydınlatır.

Yapı içerisinde dört sanduka vardır. En eski sanduka H. 637/M. 1339-40 tarihli, Emirci Sultan Şeref'ud-din İsmail b. Muhammed'e aittir. Bundan başka, H. 715/M. 1315-16 tarihli, Gıyas'ud-Din b. Halid b. Ali el-İsfehânî'ye ait sanduka vardır. Ayrıca, biri Emirci Sultan'ın hanımı olduğu söylenen, iki kitabesiz sanduka daha bulunur.

Yapı içinde ve dışında hiç bir süsleme yoktur.

AKDAĞMADENİ - ÇALIŞKAN KÖYÜ ALİ ÇELEBİ TÜRBESİ

Köyün kuzeyinde, her tarafa hakim bir tepe üzerinde kale (Muşâllim Kalesi) ile batı eteğinde kurulmuş iki türbe bulunmaktadır. (Resim: 46) Bu türbelerden kaleye yakın (yukarıda) olanı, Ali Çelebi, aşağıda olanı Mahmut Çelebi Türbesidir.³³

«Dikdörtgen Planlı, Baldeken Tarzında Türbeler»³⁴ gurubuna giren bu türbe, kare planlı, 'L' ayaklar arasındaki üç sivri kemere ve duvara pendantsifile oturan ufak kubbeli bir yapıdır. Pek muntazam olmayan beyaz ve kahverengi kesme taşın kullanıldığı 'L' ayaklarda, ağaç hatıllara ve devşirme malzemeye raslanır. (Resim: 47) Örülü olan kuzey duvarında devşirme malzeme daha çok kullanılmış ve duvar yüzeyinde bir hareketlilik sağlamıştır. (Plan: 13).

Türbe içinde (içindeki kırıktır) ve dışında birer mezar taşı vardır. Bunlar üzerindeki kitabeleri Paul Wittek şöyle okumuştur.

«Yukarıdaki türbede 871/1466-67 tarihinden başka bir mezar taşından maada adı geçen Mahmut'un babasının mezar taşı vardır. Bu da hristiyan mezar taşı şeklindedir. Bunun kapağının her iki tarafında 112, nci sure ile Kelime-i Şahadet yazılıdır. Mezarın uzunlamasına olan her iki tarafında Ali bin Muşâlim bin Nusret adı ve ölüm tarihi olarak ta Recep ayı başları yani onuna kadar günlerden biri 875/24-XII-1470 : 2-1-1471 yazılıdır.»³⁵ Bu mezar taşları üzerindeki kitabelere göre, türbe 871/1466 veya 875/1471 tarihleri arasında yapılmış olmalıdır.

İçerisinde el yazması kitap sahifelerine ve röliklere rastlanan kare planlı, beşik tonozla örtülü esas mezar odası toprak altında kalmıştır. Eğer mezar odasının beşik tonoz kısmı kırık olmasa idi, buranın varlığından söz etmek imkânsızdır.

Yapı içinde ve dışında herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmaz. Sadece devşirme malzemenin kullanılış biçimi yapı dışında bir hareketlilik sağlamıştır.

ÇALIŞKAN KÖYÜ MAHMUT ÇELEBİ TÜRBESİ

Muşâllim Kalesinin batı eteğindeki iki türbeden aşağıda kalan, kubbesi yıkık türbedir. Yukarısındaki Muşâllimoğlu Ali Çelebi Türbesinden pek farklı ya-

33) Bu türbeleri ilk defa Prof. Dr. F. Sümer'in Temmuz 1967 de III. Milletlerarası Türk Sanatı Kongresinde verdiği tebliğ ile bilim çevresine tanıtip, 1973 de a. g. m. de yayınladığını biliyoruz. Biz de 1975 de bu türbeleri görüp Y. Lisans Tezime almıştım. Türbelerin isimleri olmadığı için, içerisinde bulunan lahitlerin kitabelerine göre bu türbelere isim vermek gereğini duydum.

34) M. Oluş Arık, «Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri», *Anadolu (Anatolia)*, XI. Cilt, Ankara 1967 S. 57-100. Bu türbenin kuzey kısmı duvarla kapatıldığı halde baldoken şemasını görmek mümkündür.

35) P. Wittek (Çev. Mihin Eren), «Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları», *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I*, Ankara 1969. S. 239.

Ayrıca F. Sümer, a.g.m. de ve ben de kitabeleri aynen okudum.

nı yoktur. Yalnız bu yapıda devşirme malzeme çok kullanılmış ve ebatları bakımından da diğer yapıdan daha büyüktür. (Resim : 48) Ali Çelebi Türbesinde olduğu gibi kuzey tarafı kapatılmış, üç sivri kemerinden doğudaki sivri kemer kavsi kalmıştır. Kubbesi ve üst kısmı yıkılmıştır. Köşelerde pandoment izlerine rastlanır.

Türbe içinde kırık mezartaşı üzerindeki yazıyı P. Wittek şu şekilde okumuştur. «882/9-X:7-XI-1477 tarihli bir mezar taşı mevcuttur. Bu bir hristiyan mezar taşı şeklindedir. Bunun üzerinde ve yanlarında müstakil bir yazı zemini görülür. Bunların ikisi üzerinde Kur'an'ın 112. nci suresi yazılıdır. Diğer ikisinde de merhumun adı ve ölüm tarihi yazılıdır. Büyük Emir Ali Çelebi'nin oğlu Mahmut Çelebi Recep 882»³⁶ Bu kitabelere göre, türbe 882/1477 tarihinde yapıldığı söylenebilir. Bu yapı, Muşâllim'in torunu, Ali Çelebi'nin oğlu Mahmut Çelebiye aittir.³⁷

Kare planlı, yıkılmış olan esas mezar odasının üzeri ardıc ağaçları ile kapatılmıştır.

Yapı dışında devşirme malzemelerin süs unsuru olarak da kullanıldığı hissi sezilmektedir.

ÇANDIR ŞAH SULTAN HATUN TÜRRESİ

Boğazlıyan'dan Çandır'a girerken yolun sağ tarafına düşen Şah Sultan Hatun türbesi; «Kümbet-Eyvan Bileşimi»³⁸ türbeler grubuna giren, sekizgen, prizmal gövdeli, primidal külahlı ve önü eyvanlı türbedir. Bu türbe, «Dulkadir hükümdarı Alâüddeve Bey'in oğlu Şah Ruh Beyin karısı ve Şehsuvar Bey'in (1467-1473) kızı Şah Sultan'a aittir.»³⁹ Türbe içindeki lahdin ayak ucunda H. 905/M. 1499-1500 tarihi yazılıdır. Buna göre türbe 1499-1500 tarihleri arasında yapılmış olmalıdır. (Resim : 49)

Kırmızı kesme taştan yapılmış olan türbenin alt kısmını, bir sıra taş aralıkları ile, eyvanı da içine alacak şekilde şerit halinde üç sıra beyaz kesme

taş çevreler. Ayrıca türbenin külahı geçiş kısmında, beyaz mermer üzerine yazılmış Farsça bir beyit vardır. Kare kaide üzerine oturan türbe; eyvan ve sivri piramidal külahlı esas kümbet kısmı olmak üzere 2 bölümden meydana gelmiştir. İçten kubbe dıştan külahlıdır. Doğuya açılan eyvan ise, içten sivri beşik tonozlu, dıştan kırma çatılıdır. (Resim : 50) Eyvan yüksekliği, türbe yüksekliğinin 3/2 si kadardır. Eyvanın iç kısmının iki yanında, zemine yapışık, 1,5 m. eninde ve 75 cm. yüksekliğinde, sembolik lahit odasının çıkış merdivenine kadar uzanan bir seki bulunur. (Plan : 14)

Sembolik lahit odasına, sekilerden gidilerek, iki yandaki dörder basamaklı merdivenle çıkılır. Merdivene çıkış kısmının önü, eyvan duvarının iç kısmına açılan birer nişle genişletilmiştir. Üst üste gelen kapılardan, üstteki kapı, segment kemerli ve üzeri stalaktitlidir. (Resim : 51) Sekizgen gövdeli, üzeri kubbe ile örtülü ve içerisinde bir lahit bulunan sembolik lahit odasını, güney ve kuzeyde, içten dışa doğru daralan iki dikdörtgen pencere aydınlatır. Pencerelemler kenarlarını dışta, beyaz lento çerçeveler.

Esas mezar odası, kare planlı, üzeri aynalı tonozla örtülü, iki mazgal delikliktir. İçerisindeki mezarlar yokolmuştur.

Türbe dışında, renkli taş almaşığı ile yapılmış, dört sıra bordür süslemesinden başka, külah saçağı altında, beyaz mermer üzerine yazılmış farsca beyite ve pencere sövelerindeki renk kontrastı

36) P. Wittek ve F. Sümer, a.g.m. lerinde kitabeleri okumuşlardır.

37) Nisan 1978'de Yılmaz GÖKSOY ile birlikte Yozgat İlinin kuzey tarafına yaptığımız inceleme gezisi sırasında Çalıskan Köyü halkını, Bulurlu'da da bu türbelerin benzeri bir türbe bulunduğunu belirtmeleri üzerine, çok geç vakitte olsa Bulurlu Köyüne gitmiştik. Fakat köy muhtarının gereken kolaylığı göstermemesi yüzünden türbeyi görebilme imkanı bulamadık. Zaten hava da çok kararmıştı, yolu da pek düzgün değildi. Yalnız buradaki türbenin yıkıldığını, içerisinde mezar taşlarının olmadığını, türbenin isminin bilinmediğini öğrendikten sonra tekrar gitme imkanı bulamadık.

38) M. Oluş Arık, a. g. m., s. 93.

39) F. Sümer, a. g. m., S. 340.

ile yapılmış süslemeye rastlanır. Ayrıca sembolik lahit odasının segment kemerli kapı kenarı, orta kısmı oluk oluşturan şekilde, iki sıra kaval silme ile çevrelenmiştir. Kaval silmelerle, stalaktitli kavsara arasına kalan iki üçgen boşlukta, içi katmerli çiçek motifi vardır.

Türbe içinde, sekizgenden kubbeye geçiş kısmındaki üçgen boşluklar, istiridye kabuğu şeklinde süslerle doldurulmuştur. Kubbenin tam orta kısmı (kilit taşının bulunduğu kısım) küçük armut şeklinde bir sarkıtla sonuçlandırılmıştır.

ÇAYIRALAN ÇERKES BEY TÜRBESİ

Çerkes Bey, 949/1542 yılında Bozok'ta tımar sahibi, 966/1557-58 da Kırşehir sancak beyi olarak görülür. Çayıralan, XVI. yy. ikinci yarısında Çerkes Bey'in çiftliği durumundadır.⁴⁰

Türbe, Çayıralan kümbetli Caminin güney - doğusunda, aynı avlu içerisinde. Kare kaide üzerine oturan, sekizgen prizmal gövdeli, kuzeye açılan eyvanlı ve kubbelidir. Şah Sultan Hatun türbesine çok benzer. Yalnız bu türbenin eyvanı biraz daha kısa, Osmanlı türbeleri gibi yalın katlı, ve kubbelidir. (Resim : 52) Eyvanın doğu dış duvarında bir kitabesi vardır.

1 — Sâhibü'l-binâ' el-medfûn el-merhûm Çerkes
Bey ibn

2 — Eş-şehid el-meşhur Bekir İsa Bey
el-mutasarrıf

3 — Be-Kayseriyye ve Boz Ok

4 — Ğafer-Allahû lehû ve li-vâlideyhî sene sitte
ve tis'in ve tis'a mie Sene 996

Kitabesine göre, 996/1587 - 1588 yılında yapılmıştır. Şah Sultan Hatun türbesinde olduğu gibi, sembolik lahit odasına iki yanda dörder basamaklı merdivenle çıkılır. Merdivenin ön kısmı, eyvan duvarına açılmış, Şah Sultan Hatun Türbesine nazaran daha geniş nişlerle genişletilmiştir. Sekizgen planlı sembolik lahit odasını, dıştan sivri kemer silmeli üç dikdörtgen pencere aydınlatır.

Kaş kemerli bir kapısı olan esas mezar odasına, dört basamaklı bir mer-

divenle inilir. Kare planlı esas mezar odasının üzerini aynalı tonoz örter ve üç mazgal deliği aydınlatır.

Yapı dışında süsleme olarak, eyvanı da içine alacak şekilde, gövde de bir sıra açık sarı taş ile pencere sövelerinde beyaz mermer taş görülür. Üst üste gelen kapılardan, sembolik lahit odası kapı kenarını; ortası oluk meydana getirecek şekilde iki kaval silme çevreler. Segment kemerli kapı üzeri stalaktitlidir. Kavsara ile kaval silme arasında kalan iki üçgen boşlukta, yuvarlak pano içlerinde, üst üste ikişer tane çiçekli taş rozet bulunur.

ÇAPANOĞLU CAMİİ TÜRBESİ

Çapanoğlu Türbesi, iç cami ile dış caminin birleştiği kuzeydoğu köşesinde, beden duvarlarından dışarı doğru taşmış, küçük kubbeli, kübik, beyaz kesme taş bir yapıdır. 1777-1779 de iç cami, türbe ve şadırvanı Mustafa Bey'in yaptırdığına dair vakfiyesi vardır.⁴¹

Türbeye, dış cami içine açılan, yuvarlak kemerli bir kapıdan girilir. Yapı, kareye yakın dikdörtgen planlı, pandantif geçişli küçük kubbelidir. İç mekânı, güney ve doğuda iki, kuzeyde bir dikdörtgen pencere aydınlatır. Ayrıca üst kısımlarda vitray pencereler vardır. Yapı içinde iki sıra büyüklü küçüklü lahit bulunur. Bu lahitler Çapanoğlu ailesinin ileri gelenlerine aittir.

Yapı içinde ve dışında herhangi bir süsleme unsurlarıyla karşılaşmayız. Sadece vitray pencereler ve lahit üzerindeki süslemeler dikkatimizi çeker. Mermerden yapılmış lahitler üzerinde, hançer, kılıç, selvi, kartuş, 'C' ve 'S' kıvrımlı kabara ve yıldızla yapılmış bitkisel motiflere raslanır. En güzel lahit, iç cami, türbe ve şadırvanı yaptıran Mustafa Bey'e aittir. Lahit baş ucu taşı üzerinde, 'S' ve 'C' kıvrımlı volütlerle yapılmış kartuşlar ve natüralist bitkisel motifler vardır. Bu motif üzerleri siyah bo-

40) F. Sümer, a. g. m., S. 342.

41) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. m., S. 266.

ya ve yıldızlarla bezenmiştir. Lahitlerin boya ile bezenmiş olması ilgi çekicidir. Cami hariminin içerisinde görülen motiflerin aynısını lahitler üzerinde de görmek mümkündür.

— III —

**SARAYLAR - KERVANSARAYLAR -
KALELER
YOZGAT ÇAPANOĞLU SARAYI**

Yeri kesinlikle belirtilmeyen, Çapanoğullarına ait bir sarayın varlığını, bazı kaynaklardan öğreniyoruz. Sadece 1813 de Yozgat'a gelen ve Çapanoğlu Süleyman Bey'in Sarayında dört gün kaldığını, büyük yakınlık gördüğünü ifade eden İngiliz Seyah J. M. Kinneir, sarayın yerini şu şekilde tarif eder.» Şehrin tam orta yerinde, Büyük Cami'nin kuzeyinde yer alan büyük bir yapıdır.» der.⁴² Ayrıca, H. 1231/M. 1815 de İstanbul'da düzenlenen Başçavuşoğulları'na ait bir vakfiyede, adı geçen Ahmet Ağa'nın evinin sınırlarından söz edilirken, «Bir tarafı Süleyman Bey'in Menzili Kebiri'nin avlu duvarı» diye belirtilir.⁴³ Bu kaynakların ışığında, Çapanoğlu Sarayı'nın bulunabileceği en uygun yer, şimdiki pazar yerinin kurulduğu, belediyeye ait geniş boş alandır. Bu yerin, Yozgat tapu kayıtlarına göre, Çapanoğullarından belediyeye geçtiğini öğrenince, sarayın yeri hakkında her hangi bir kuşku kalmadı.

Sarayın planı hakkında hiç bir şey bilmiyoruz. Sadece J. M. Kinneir'in anlatımından bir fikir edinebiliyoruz. «Yozgat Sarayı, bir çok daireleri, uzun koridorları ve bahçeleri olan bir binadır. Geniş bir duvarla çevrili olan bu ahşap bina; iki katlı ve kiremit çatılıdır. Zengin döşemeleri vardır. Dairelerinde renkli resimler ve yıldızlı süsler göze çarpar, Bir çok salonları vardır. Bu salonlardan biri kırmızı, diğeri sarı ve çeşitli renklerle boyalıdır. Sarayın ihtişamı göz kamaştıracak derecededir. Harem dairesi, çok güzel çerkes kadınlarıyla doludur. Mutfağlarında her gün 300 kişiyi doyuracak yemekler çıkar.»⁴⁴

J. M. Kinneir'in tasvirine göre, Çapanoğlu Camii'nin giriş revakının orta bölümündeki (Kitabe üzerindeki) manzara resmini hatırlamak mümkündür. (Resim : 53) Resimde, yüksek bir duvarla çevrili alanın arkasında, önde iki uzun dikdörtgen, kırma çatılı; geride, öndeki yapılardan daha yüksek kulevari dikdörtgen planlı bir yapı vardır. Bu yapı topluluğunun, Çapanoğlu Sarayı olması kuvvetle muhtemeldir.

Bugün saraydan ayakta kalan pek bir şey yoktur. Sadece, harem dairesi veya bahçedeki havuzlardan biri kalmıştır. (Resim : 54) Havuz, mermerden yapılmış, kare planlı, 70-80 cm. derinliğindedir.

Sarayın kim tarafından, ne zaman yapıldığı ve nasıl yok olduğu hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Tahminen sarayın Süleyman Bey (? - 1813) tarafından yaptırıldığını söyleyebiliriz. Ne zaman da yıkıldığını kesin olarak bilmiyoruz. Yalnız 1834 de Yozgat'a gelen C. Texier, sarayın yakılarak tahrip olduğunu belirtir.⁴⁵ Acaba saray yakılmış mı? yoksa, Nizamoğlu konağındaki duvar resimlerinin birinde gösterilen (1871), XIX. ncu yy. ilk yarısında Yozgat'ın geçirmiş olduğu büyük yangında mı? yandığı bilinmemektedir.

Yapılacak ufak bir kazı programı ile bu gibi soruların bir kısmına cevap bulunabilir.

ÇİNÇİNLİ SULTAN HAN

Kırşehir - Zile yolu üzerinde, Karamağra'nın 16 km. kuzeyinde Sarayözü Boğazı'nda kurulmuş, çok harap bir yapıdır. Yakınında şimdi kullanılmayan bir lıca vardır. (Resim : 55)

Kitabesi yoktur. Yalnız K. Erdmann, F. Sümer ve M. K. Özergen'in belirttiği gibi, «Muhtemelen Valde Sultan Melike

42) J. M. D. Kinneir, *Voyage dans L'Asie Mineure, L'Arménie et le Kurdistan dans les années 1813 et 1814.* Librairie de Gide Fild, Paris 1818. S. 134.

43) Salim Korkmaz tarafından bana verilen bir vakfiye.

44) J. M. D. Kinneir, a. g. e., S. 134.

45) Charles Texier (Çev. Ali Suat), *Küçük Asya*, C. III, Matbayı Amire, İstanbul 1340. S. 45.

Mâh-Peri Hatun tarafından yaptırılmıştır. Gene bu Hatun'a ait. Karamağra Camii'ndeki bir kitabe ile Çöteli'deki diğer kitâbenin tarihleri 637/1239-40 dır.»⁴⁶ Karamağra Cami minare kaidesinin doğu yüzünde, bu hanın kitabesinin bir kısmı bulunmaktadır. Bu kitabeye göre, H. 637/ M. 1239-40 da Valde Sultan Mah-Peri Hatun tarafından yaptırılmıştır.

Han, kapalı ve açık kısımdan oluşmuş, kuzey - doğuya yönelik, moloz taş üzeri kesme taş kaplama bir yapıdır. Kapalı mekândan bugün ayakta arka duvar ve yan duvarların büyük bir kısmı kalmıştır. Üst örtüsü tamamen yıkılmıştır. İç mekân bölüntüsünden hiç bir iz kalmamıştır. Eğer K. Erdmann, yapının planını çıkartmamış olsa idi; planını çıkartmak çok zor olacaktı. (Plan : 16) Bu plana göre, 23X27 M. boyutlarında, kare kesitli ayaklarla ikiye bölünmüş, enine beş sahanlıdır. İç mekânı ortada, boyuna uzun dikdörtgen bir sahin keser. «Her paye arası 3.60 M. idi. Orta nefin üçüncü bölümünde bir kubbe olup olmadığı belli değildir. Işıklandırma hakkında hiç bir şey söyleyemeyiz.»⁴⁷ Sahin üzerlerini sivri beşik tonoz örtmektedir. Örtü sisteminin tonoz izlerini doğu ve güney duvarlarında görmek mümkündür. İç mekana giriş kapısı kayıptır. Dışta, kapalı mekânın kuzey ve batı köşelerini tamama yakın, güney-batı duvarı hariç diğer duvarların orta kısımlarını yarım kare planlı payanda kuleleri destekler.

Avlu, kapalı mekândan 4 M. sağa ve sola taşkındır. Bugün avludan bazı temel kalıntılarında başka hiç bir şey görülmez. Sağda dört birbirine eş büyüklükte kapalı oda vardır. Uçtaki oda ile ondan önceki oda arasında bir bağlantı bulunur. Avlunun girişi ve sol duvar bölüntüsü belli değildir.»⁴⁸ Ayrıca avlu duvarının güney - batı köşesinde bir takım kare, dikdörtgen planlı yapı topluluğu görülür. Bu yapılar hakkında, her hangi bir kazı yapılmadan kesin bilgi vermek imkânsızdır.

ÇEKEREKSU HAN

Kırşehir - Zile yolu üzerinde, Karamağra'nın 31 Km. kuzeyinde, Çekerek Suyu kuzeye kıvrılmadan sol kısmında, Kesik Köprü yanında, çok harap bir yapıdır. (Resim : 56)

Kitabesi yoktur. Yalnız M. K. Özergin'in işaret ettiği gibi, muhtemelen Vâlîde Sultan Melike Mâh-Peri Hatun tarafından, XIII. yüzyıl ortalarına doğru yaptırılmıştır.⁴⁹

Yapı kuzey - doğuya yönelik, moloz tas, üzeri kesme taş kaplama, kapalı ve açık kısımdan oluşmuş bir handır. Kapalı mekândan bugün ayakta, giriş duvarı haricinde, üç duvar ve avlunun güney-doğu duvarı kalmıştır. Örtüsü tamamen yıkılmıştır. İç mekân bölüntüsünü oluşturan ayaklar kavgbolmuştur. Eğer planı K. Erdmann tarafından çıkartılmamış olsa idi; kazı yapılmadan planını çıkartmak mümkün olmazdı. (Plan : 16)

Bu plana göre, iki sıra dört kare ayağın böldüğü sivri besik tonozla örtülü, üç sahnalı bazilikal planlıdır. Orta sahin yan sahinlerden daha geniştir. Sol sahin sağ sahinnden daha dardır. Çünkü sol zemin kenarı ucundur. Kuzey-doğu duvarında sahinlerin üzerini örten sivri besik tonoz izlerine rastlanır. Girişi tamamen yok olmuştur.

Avlu, kapalı mekân duvarından üçer metre sağa ve sola taşkındır. Avlu duvarlarından sadece güney-doğu duvarından bir parça kalmıştır. Diğer duvarları tamamen yıkılmış bir harabe görünümündedir.

BUGÜN YERİNDE OLMAYAN HANLAR ÇAYIRŞEHİR HANI

K. Erdmann'a göre, 1955 de ziyaret edilen hanın yalnız temel duvarlarının kaldığını ve Çayırşehir'in biraz doğusunda yer aldığını belirterek, kendisinin de bu yapıyı bulamadığından bahseder.⁵⁰

46) M. K. Özergin, «Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları», *Tarih Dergisi* C. XV, Sayı 20, 1965, S. (141 - 170) 147.

47) K. Erdmann, *Das Anatolische Karvansaray Des 13. Jahrhunderts* C. I. Berlin 1961. S. 140.

48) K. Erdmann, aynı eser, S. 140.

49) M. K. Özergin, a. g. m., S. 147.

50) K. Erdmann, a. g. e., S. 200.

ÇANDIR HAN

K. Erdmann'a göre, Çandır ve Çayırşehir arasında, Çandır'a giriş yolunun 5 Km. önünde, yolun sağında bir tepe üzerinde sadece duvar kalıntıları kalan bir yapıdır. Arazinin durumundan burada bir han yapısının olabileceğini zannemediğini belirterek, burası bir Roma yapı kalıntısı da olabilir der.⁵¹

DELİCESU HAN

K. Erdmann'ın belirttiğine göre, Osten Sch. adlı bir seyyahın 1926 da Sekili yakınındaki bir köprüde büyük bir han kalıntısının olduğunu yazar. Herhalde Selçuklu hanıdır, der. K. Bittel 1942 de bu hanın kaybolduğundan bahseder.⁵²

KARA HİSAR BEHRAMŞAH KALESİ

Akdağmadeni'nin Çalışkan (Muşalim) köyünde, köyün, kuzeydoğusunda bulunan yüksek bir tepe üzerine kurulmuş ufak bir kaledir. (Resim : 57) «Gıyaseddin Keykavus zamanı (1237-1246) emirlerinden Necmed-dîn Behramşah-ı Candar'a ait olan bu kale tahminen XIII. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır.»⁵³

Kalenin bir çok kısmı yıkık ve harap. Sadece batı ve güney duvarı ayakta. Doğu kısmı daha sarp ve kayalıktır. Yüksek kale duvarları, moloz taş üzeri kesme taş kaplamadır. İçte ise bu taş kaplama, taş dizileri tuğla gibi çaprazlama dizilerle sıralanarak zikzak duvar örgüsünü oluşturmuştur. Batı ve kuzey dış duvarlarda, uzun dikdörtgen üç ufak burç vardır.

Kalenin kaç girişi olduğu bilinmemektedir. Yalnız kuzey yönünde köylülerin demir kapı dedikleri büyük bir açıklık ile batıda kemer izlerinin dahi belli olduğu küçük bir açıklık vardır. Çok tahrip olmasına rağmen planı çıkartılabilecek şekilde ayakta durmaktadır.

— IV —

H A M A M L A R

YOZGAT ÇAPANOĞLU HAMAMI - VAKIF HAMAMI

Çapanoğlu Camii'nin güney - doğusunda, bir büyük sekizgen kasnaklı, iki

küçük kubbeli, moloz taş bir yapıdır. (Resim : 58)

Yapı, Çapanoğlu Süleyman Bey tarafından, H. 1208/M. 1793 tarihinde yaptırılmıştır.⁵⁴ Hamama, batıya açılan dikdörtgen kapıdan girilir.

Soyunma yeri kareye yakın dikdörtgen planlı, iki katlıdır. Odaların ön kısmında, köşeleri pahlanmış kare kesitli sütunların taşıdığı revaklı bir kısım ile ortada küçük sekizgen fıskiyeli bir havuz yer alır. Soyunma yerine açılan girişin sağında beş merdivenle inilen ılıkliğin giriş kapısı bulunur.

Ilıklık, enine uzun dikdörtgen planlıdır. Doğu yönünde iki küçük temizlik odası vardır. Bu mekânın üzeri iki sivri payanda kemeri ile üçe ayrılmıştır. Ortası kubbe ile iki köşede aynalı tonozla örtülüdür. Ilıklıktan sıcaklığa da yuvarlak kemerli bir kapıdan girilir.

Sıcaklık orta hacme açılan dört eyvan ile haç plan şeması gösterir. Orta kısımda sekizgen bir göbek taşı vardır. Orta kubbe, dört sivri kemer üzerine oturur. Dört eyvanın kolları arasında kalan dört halvet odasının ön kısımları, yuvarlak kemerli kapılarla pahlanmış. Halvet odaları üçer kurnalı ve üst örtüleri küçük kubbelerle kapatılmıştır. Bu kubbeleri her köşede yarım kubbecikli tromplar taşır. Hamamın külhan ve hazne kısmı sıcaklığın güney eyvan duvarında yer alır. Bu plan şeması ile S. Eyice'nin hamam tipolojisinden «A» plan tipine girer.⁵⁵

1960 larda Vakıflar tarafından onarılan bu yapının kuzeyine yakın bir tarihte aynı plana benzer bir hamam kısmı ilâve edilerek çifte hamam görünümü

51 K. Erdmann, aynı eser S. 201.

52 K. Erdmann, aynı eser S. 201.

53 F. Sümer, a. g. m., S. 335.

— P. Wittek (Çev. M. Eren), «Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları» Selçuklu Araştırmaları Dergisi I. den ayrı basım Ankara 1969.

54 Vakıflar Gen. Müd. Arşivi, 629 numaralı defterin, (199 - 203) 200. ncü sahifesinde, H. 1208/M. 1793 tarihinde Süleyman Bey tarafından tanzim ettirilen vakfiyede, bu hamamın da onun tarafından yaptırıldığı belirtilir.

55 S. Eyice, «İznik'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme» Tarih Dergisi C. XI, Sayı 15, 1960. S. (99 - 120) 120.

verilmeye çalışılmıştır. Ancak bu ilâve kısım şimdi kullanılmamaktadır.

AKDAĞMADENİ HACI HAMAMI

Akdağmadeni çarşısında, belediyenin hemen alt kısmında, üst çarşı caddesini kesen dar bir aralık içinde yer alan, sekizgen kasnaklı, iki büyük kubbeli, meyilli bir zemine oturan moloz taş bir yapıdır (Resim : 59). Şimdi depo olarak kullanılan yapı zemininin kuzey tarafı daha yüksektir. Buradan bakıldığında yapının örtü sistemi tamamen görülebilir.

Hamamın kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Sadece soğukluktan sıcaklığa geçiş kapısı üzerinde küçük, kare bir kitabesi vardır.⁵⁶

- 1 — Maşâ Allah
- 2 — Hamamın
- 3 — Tarih Küşâdı
- 4 — Sene 1311

Kitabeye göre, H. 1311/M. 1895. 96 tarihinde yaptırılmıştır. Doğudaki dikdörtgen iki pencerenin yanındaki kapıdan direkt olarak soğukluğa girilir. Soğukluğun sağ tarafı, üç yuvarlak kemerle bu mekâna açılan soyunma yerleri vardır. Kemer araları şimdi tamamen kapatılmıştır. Soğukluğun üç tarafını çeviren «U» şeklinde bir teras bulunur. Bunun ortasında yuvarlak fıskiyeli bir havuz yer alır. Soğukluğun büyük kubbesini, köşelerde yarım kubbeli tromplar ve kemerler taşır. Sekizgen kubbe kasnağının dört yüzünde, sivri kemerli penceleler vardır.

Soğukluk ile sıcaklık arasında yer alan enine dikdörtgen bir ılıklik yer alır. Girişin solunda tek kurnalı temizlik odası bulunur. Üzeri beşlik tonozla örtülüdür. Beşlik tonozun orta kısmı (kapılar üzerine gelen kısım) küçük kubbe ile örtülüdür.

Ortasında yuvarlak göbek taşı bulunan sıcaklık mekânın etrafı set şeklinde yüksek oturma yerleri ile çevrilidir. Bu set üzerinde altı kurna taşı ile sıcaklığın kuzey-doğu köşesinde büyük bir

halvet odası vardır. Üzeri beşlik tonozla örtülü dikdörtgen planlı halvet odasında da iki kurna taşı yer alır. Sıcaklığın üstü de soğuklukda olduğu gibi büyük kubbe ile örtülüdür. Kuzey duvarına bitişik hazne ve külhân bulunur.

— V —

K Ö P R Ü L E R

KESİK KÖPRÜ

Eski Kırşehir-Zile yolunda, Karamağra'nın 31 Km. kuzeyinde, Çekereksu üzerinde kurulmuştur. Çekereksu Han'la birlikte (XIII. yy. ortaları), aynı tarihlerde yapılmış olmalıdır. Kuzey-doğu yönünde uzanan köprünün tamamı yıkılmıştır. Sadece iki uçtaki kemer boyunlarının bir kısmı kalmıştır. 5,5 M. eninde, 65 M. boyunda ve tahminen beş gözlüdür.

KARABIYIK KÖPRÜSÜ

Yozgat-Şefaattı yolu üzerinde, Yozgat'a 38 Km. uzaklıkta, doğu-batı yönünde, Konak Suyu üzerinde kurulmuştur. Kitabesi yoktur. Yavuz Sultan Selim tarafından (1516) Mısır Seferine giderken yaptırılmıştır.⁵⁷

Ayaklar üzerine oturan üç sivri kemerli, iki alçak mahmuzlu, 60 Cm. yüksekliğinde korkuluk duvarı ile uçlarda ve ortada baba taşları olan, beyaz kesme taştan yapılmış bir köprüdür (Resim : 60).

Köprü, 54 M. boyunda, 4,5 M. enindedir. Kemer açıklıkları, batıdan doğuya doğru, 6,60 M., 6,60 M. ve 7,50 M.; kemer yüksekliği, 2,5 M., 3 M. ve 3 M. dir. Köprünün ortasına doğru bir harpuştalık farkedilir.

YOZGAT-ŞEFAATLI YOLU ÜZERİNDEKİ BİR KÖPRÜ

Yozgat-Şefaattı yolunun 8. Km. sinde, Delice'nin (Kızılırmak'ın en büyük kollarından biri) bir kolu üzerinde, kuzey-güney doğrultusunda kurulmuş, sarı kesme taş bir yapıdır (Resim : 61).

56) Temmuz 1975 de siva altında bulduğumuz kitabe, tarafından temizlenerek ortaya çıkartılmıştır.

57) Yozgat İl Yıllığı, 1973. S. 102.

Mansap tarafından küçük bir kitabesi vardır. Kitabe kasden kazındığından sadece tarih kısmını okuyabildik. Kitabesine göre H. 1310/M. 1894 - 1895 tarihinde yaptırılmıştır.

Kemer açıklıkları 8 M., Kemer yükseklikleri 3.20 M.dir. 2 seğment kemerli, kaynak tarafında iki yuvarlak mahmuzlu bir yapıdır. 28,5 M. boyunda, 5 M. eninde ve 50 Cm.lik korkuluk duvarı olan bir köprüdür.

YOZGAT TAŞKÖPRÜ MAHALLESİNDEKİ BİR KÖPRÜ

Taşköprü Mahallesinde, Natırların Camii'nin hemen yanında, şehrin içinden akan iki suyun birleştiği noktada, güney-kuzey doğrultusunda kurulmuş bir köprüdür (Resim : 62).

Menba tarafında yer alan büyük mermer kitabesine göre, H. 1313/M. 1895-96 tarihinde yaptırılmıştır.

Sarı kesme taştan yapılmış, 23 M. uzunluğunda, 5 M. eninde, memba tarafında yuvarlak gövdeli mahmuzlu ve 50 Cm. yüksekliğinde korkuluk duvarı olan bir köprüdür. Kemer açıklığı 5,10 M., kemer yüksekliği 3,90 M. olan, iki yuvarlak kemerlidir.

BEYLER KÖPRÜSÜ

Yozgat-Boğazlıyan yolu üzerinde, sarı kesme taştan yapılmış, iki seğment kemerli bir köprüdür. Memba tarafındaki yuvarlak gövdeli mahmuzu üzerinde mermer bir kitabesi bulunmaktadır.

«Köprü'nün çok güzel taş kitabesine göre H. 1314-1316/M. 1896-98 tarihlerinde Sultan Hamid zamanında yapılmıştır.»⁵⁸

Köprü'nün korkuluk duvarı siyah-beyaz renkle trafik nedeniyle boyanmıştır.

— VI —

Ç E Ş M E L E R

ÇAPANOĞLU ÇEŞMESİ

Yozgat Çapanoğlu Camii'nin doğu avlu duvarının dışında, çarşıya bakan yüzünde, yarı serbest bir çeşmedir (Resim : 63).

1780 de iç camiye yaptıran Mustafa Bey tarafından yaptırılmıştır. Beyaz kesme taştan yapılmış, üçgen alınlıklı, dış bükey gövdeli bir çeşmedir. Üç, ön yüzeyinde, birer de yan yüzeylerinde olmak üzere beş pöhrekli (lüleli) ve mermer olukludur (kurna taşlıdır). Dış bükey çeşme yüzeyi enine ve boyuna silmelerle üçe bölünmüştür. Boyuna silmeler köşelerde başlıklı, yarı paye durumunda çıkıntı yapar. Enine bölmelerin en alt kısmında boyuna silmelerle üçe ayrılmış, her bölmede birer pöhrek ve oluk taşı bulunur. Üst kısmında bir sıra dış kesimi vardır. Orta bölmenin alt kısmı tek sıra, üst kısmı üç sıra kat kat basamaklı bir şekilde taşkınlık yapan profille sınırlandırılmıştır. Sınırlandırılan bu bölümün ortası, seğment kemerli üç kör nişe ayrılmıştır. Çeşmenin alınlık kısmının ortası iki silme paye üzerine oturan sivri kemerlidir. Kemer açıklığında yuvarlak bir saat yer alır. Silme payenin iki yanında «S» kıvrımlı volütler bulunur ve bu volütleri de iki köşede güneş motifi destekler.

Çeşme biçim ve süsleme bakımından Barok özellik gösterir. Pöhreklerin kenarında, ayna taşlarında, kurna yüzeylerinde «S» ve «C» kıvrımlı, akant yapraklarına, kartuşlara ve su ile ilgili yazı beyitlerine rastlanır. Yalnız bu yazı beyitleri yer yer kasti olarak kazınmıştır.⁵⁹ Ayrıca sivri kemer açıklığı içinde buket motifine rastlanır.

YOZGAT MUSA AĞA ÇEŞMESİ

Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nde, dikdörtgen planlı, tek pöhrekli (Lüleli) moloz taş bir yapıdır.

Çeşmenin ortasında yer alan beyaz mermer kitabesine göre;

صاحبها والحقها من قبله العتيق مولانا

1 — Sahibü'l-Hayrat ve'l-Hasenat Nimetü'

Kethüdaî

2 — Vehüve veltyyü'l-nime MUSA AĞA

Sene 1200

58) Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975. S. 194.

59) Bilinçsiz bir şekilde yapılan bu tahrir, özellikle Çapanoğullarının yaptırdığı eserlerde çok görülür. Bu tahrirbatı Yozgat-Şefaattı yolu üzerindeki köprü kitabelerinde ve Yozgat Lise binasında görürüz.

H. 1200/M. 1785 de Musa Ağa isimli bir zat tarafından yaptırılmıştır. Çeşmenin sadece oluk ve kitabesi orjinaldir. Diğer kısımları tamamen yenilenmiştir. Oluk blok taştan yapılmıştır.

KUŞÇU KÖYÜ ÇEŞMESİ

Kuşçu Köyü, Yozgat'ın 23 Km. güney-batısında yer alır. Çeşme köyün güney tarafındadır. Bu çeşme de tamamen yenilenmiştir. Orjinal olarak, sadece kitabesi kalmıştır. Kitabesine göre; H. 1229/M. 1813 de Mahmut Efendi'nin karısı Fatma Hanım tarafından yaptırılmıştır. Dikdörtgen planlı, değişik seviyeli dikdörtgen üç olukludur.

YOZGAT ŞEKER PINARI

Yozgat'ın Şekerpınarı Mahallesi'nde, eski Yozgat-Sungurlu yolu kenarında yer alan, dikdörtgen planlı sarı kesme taş bir yapıdır (Resim : 64). İki lüleli ve olukludur. Orta kısmı yukarı doğru dikdörtgen şeklinde bir çıkıntı ile taçlanır. Çeşme yüzeyinin ortasında iki parçalı uzun bir kitabe bulunur. Kitabesine göre; H. 1266/M. 1851 tarihinde yapılmıştır. Doğuya bakan çeşme yüzeyinin arka kısmında büyük bir hazne kısmı vardır.

— VII —

YOZGAT EVLERİ YOZGAT EVLERİ

Yozgat XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş bir il olduğu için yapıların bir çoğu eskidir. Ayrıca yakın bir zamana kadar pek bozulmadan, kapalı bir çevre olarak kalabilmiş çok az şehirlerimizden birisidir. Tüm bu özelliklerinden başka pek az imar görebilmiş dar sokakları, Arnavut kaldırımları, dere üzerindeki ufak köprüleri, cumbalı, çıkmalı ve oluklu tuğla örtülü çatılı, ahşap evleri ile dikkatimizi çeker. Kıtık sıvalı, hımışık duvarlı, ekseriya iki katlı evler, birbirlerinin içlerine girercesine sık ve çoktur.

Burada Yozgat evlerinden bahsederken, derinlemesine bir anlatım yapamayacağız sadece en önemli bir kaç ev-

den kısa kısa söz edeceğiz. Çünkü başlı başına bir konu olabilecek kadar bol malzeme vardır. ⁶⁰

NİZAMOĞLU KONAĞI

Yozgat'ın İstanbulluoğlu Mahallesi Emniyet Sok. No. 21 de, çok sade, gösterişsiz, kırma çatılı, iki katlı, meyilli bir zemine oturan, doğu yüzü sokağa bakan, etrafı ufak bir bahçe ile çevrili bir yapıdır. (Resim : 65)

Vasilaki ve Joannaki'den hazineye kalan ve Ağustos H. 1292/M. 1875 de Abdullah Kızı Fatma Hanım'a, ondan da Nizamzade Ali Efendi'ye geçen bu yapı, 1871 de yapılmıştır. ⁽⁶¹⁾

Yapıya yuvarlak kemerli bir kapıdan girilir. Bir salon etrafına «U» şeklinde, on oda sıralanmıştır. Sofanın güneyinde bugün camekânla bölünerek iki oda haline getirilmiş önu balkonlu bir eyvan bulunmaktadır. Bu şekli ile «İç Sofalı Plan Tipi» ne giren bir plan şeması gösterir. ⁽⁶²⁾ Odaların ön kısmını, sofa zemininden 1 M. kadar yüksek bir teras çevreler. Terasın ön kısmı, birbirine bağdadî kemerlerle bağlanmış 10 ince uzun ağaç sütun ve araları parmaklıkla örülüdür. 1,5 M. kadar enindeki bu sete, eyvanın önüne rastlayan, dalgalı profilli basamakları olan bir merdivenle çıkılır. Terasın Kuzey-doğu ve kuzey-batı köşesinde birer, barok, üslûplu süslemeleri olan çeşme yer alır. Çeşmenin ayna taşı ve alınlığı «S ve C» kıvrımların oluşturduğu kartuş ve kornet motifi süsler.

Aşağı katta, üst katın tamamen benzeri bir plan gösterir. Bu kısımda hiç bir süsleme yoktur. Kiler olarak kullanılmaktadır.

Eyvanın iki yanındaki güney-doğu ve güney - batı köşe odaları özenle süslenmiştir. Bunlar gerek ahşap işçiliğinin, gerekse geç devir duvar resimleri-

60) Hacettepe Üniversitesi Sos. ve İd. Bil. Fak. Sanat Tarihi Bölümü Mastır öğrencilerinden Cemil Erdoğan, «Yozgat evlerindeki ahşap süslemeler» üzerinde bir tez çalışması yapmaktadır.

61) Yozgat Tapu Sicil Muhafızlığı Tapu kayıtlarından.

62) S. Hakkı Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul 1968, S. 25.

nin pek değişik birer örneğini sunar. Bu odaların tavanları, Başçuvuşoğlu Camisinin tavan işçiliğini hatırlatan oyma, çakma, ajure ve applike tekniği ile yapılmış süslemelerle kaplıdır. (Resim : 66) Göbek kompozisyonu ortasında başaşağı sarkan çeşitli kıvrım ve çiçeklerden oluşan ajurlu bir sarkıt süsleme vardır. Bu sarkıtın dışarı doğru güneş ışını gibi, kıvrımlı dal ve çiçeklerden oluşan uzantılar çıkar. Motifler applike tekniği ile yapılmıştır.

Güney-doğu, güney-batı odalarının ve eyvanın tavan eteklerinde, ayrıca terasın eyvan yüzeyine bakan tavan eteğindeki iç bükey kuşakta, figürlü şerit manzaralar görülür. (Resim : 67)

Şehir manzaraları, ormanlar, av sahneleri, ağaçlar arasında yer alan pavyonlar, çobanlar, atlar, keçiler, dağlar, natürmortlar, denizler, göller, Napolyon'un savaşları ve Tivrattan alınmış sahneler vardır. (Resim : 68)

Üslup bakımından çok ileri bir teknik gösterir. Nizamoğlu evindeki ilginç savaş ve av sahneleriyle Kayseri'de Egemelik Sokaktaki 1892 tarihli bir evde dikkati çeken atlılar anıtsal boyutlardaki ilk figür denemeleridir. (63) Ayrıca bu resimler oldukça başarılı perspektif anlayışı, yer yer gölge ışık oyunları, renk tonlaşmaları ile Batılı resim geleneğine bağlı olmakla birlikte çocuksu işlenişleri bakımından da «naif» karakter taşımaktadır. (64)

NURETTİN BACANLI EVİ

Nizamoğlu konağı'nın hemen alt kısmında, şimdiki hayvan dispanserinin olduğu yerdir. Uzun aralığın gerisinde kalmış, tek katlı, kağır, kırma çatılı, bodrum katlı bir yapıdır.

Yapıya beş basamaklı bir merdivenle çıkılır. Dikdörtgen bir kapıdan, direkt olarak sofaya girilir. İç Sofalı Plan Tipli olan bu evin odaları, dikdörtgen sofanın etrafına sıralanmıştır. Altı tane oda vardır. Girişin sağ ve solundaki oda-

ların şerbetlikleri ve yüklükleri bulunur. Çok sade olan yapının tek süsleme unsuru salon tavanı oluşturmaktadır. (Resim : 69) Ajure ve applike tekniği ile yapılmış kasetli tavanı vardır. Tavanın ortasında birbirinin içinde yer alan, biri büyük biri küçük iki göbek vardır. İç göbekten dışarı doğru «S» kıvrımlı, applike tekniği ile yapılmış uzantılar görülür.

İHSAN İPEK EVİ

İstanbuluolu Mahallesiinde, No : 17 de, iki katlı, kırma çatılı kağır bir yapıdır. Yapının ön kısmında büyük bir bahçe vardır. Bahçeye, sarıkesme taştan yan yana yapılmış, biri yuvarlak kemerli çatal, diğeri küçük dikdörtgen kapıdan girilir. Üzeri harpuştalı anıtsal giriş portalinin, küçük kapı üzerine gelen kısmında iki kartuşlu yazı vardır. Bu kartuş içlerinde ayet yazılıdır.

Yapının önünde küçük bir havuz yer alır. İnsan yüzlü, aslan vücutlu küçük bir heykelin ağzından, üç oluklu çörtene, buradan da havuza su dökülür. (Resim : 70) Yapının batısında, dikdörtgen planlı, sarı kesme taştan yapılmış yuvarlak pencere- li ahır vardır.

İkinci kata, batıdaki trabzanlı merdivenle çıkılır. Kapıdan dar bir aralıktan sonra direkt olarak sofaya girilir. İki yüzlü, İç Sofalı, Plan Tipi'ne girer. (65) Altı oda da sofaya açılır. Salonun güneyinde bir balkon vardır. Bol pencere- li ve yüksek tavanlıdır.

Alt katta üst katın aynı planını gösterir. Bu gün mağaza olarak kullanılmaktadır.

HACI KÂZİM DÖNMEZ EVİ

Nizamoğlu konağının hemen üst tarafında, kareye yakın dikdörtgen planlı, kırma çatılı, iki katlı, dikdörtgen sık pencere- li sarı kesme taş bir yapıdır. (Resim : 71) Evin etrafını moloz taştan yapılmış

63) G. Renda, «Öncelikle Tanıtılması ve Korunması Gereken Sanat Esorleri, Resimli ve Nakışlı Türk Evleri», Milliyet Sanat 12 Aralık 1975, Sayı 162.

64) R. Arık, Batılılaşma Dön. a. g. e., S. 60.

65) S. H. Eldem, a. g. e., S. 99.

bir bahçe duvarı çevirir. Yapının iki girişi vardır. Batı taraftaki girişten alt kata, kuzey taraftaki girişten de üst kata girilir.

Üst kata girişin önünde, merdivenle çıkılan sundurmalı bir kısım yer alır. Buradan direkt olarak sofaya girilir. Sofanın üzeri, kuzey tarafı kubbe ile, güney tarafı düz tavanla örtülüdür. Kubbe ile örtülü mekânın alt kısmı sekizgendir. Düz tavanlı kısmın altı dikdörtgendir. Odalar sofanın etrafına sıralanmışlardır. Eskiden kubbenin oturduğu kare bölüm ile kubbe kenarı arasında kalan üçgen boşluklarda kanatlarını açmış çift kartal motifinin varlığını beyaz badananın alt kısmından görmek mümkündür. Ayrıca kubbe içinde de bazı motif izleri rastlanır.

Basık tavanlı alt kat, batıya ufak dikdörtgen bir kapı ile açılır. Küçük bir sofanın güney ve kuzeyine sıralanmış odalar vardır. Güneyde üç, kuzeyde iki oda bulunur. Bu kat tamamen odunluk ve kiler olarak kullanılmaktadır. Sadece güney-batı oda tavanı ve kapısı, diğerlerine bakarak biraz daha itina ile yapılmıştır. Alt kat salonundan üst kata doğudaki kaş kemerli bir geçeli olan merdivenle çıkılır.

Bu yapı da Ermeniler tarafından yaptırılmıştır. «Çömlekçioğlu Mihail ve Tutturakî'den Hacı Kamil oğlu Mahmut Efendi satın almış, ondan da Hacı Kazım Dönmez'e geçmiştir.» (66)

FAZLI AKYOL EVİ

Köseoğlu Mahallesiinde, Büyük Caminin güney-batısında, iki katlı, kırma çatılı kâgir bir yapıdır. Üst kat köşe odaları dışarı taşmıştır. Bu taşan kısımların altını «S» profilli konsollar destekler.

Yapının güneyinde küçük bir bahçe yer alır. Buraya açılan güney kapısından ikinci kata uzun bir merdivenle çıkılır. Burada da odalar sofanın kenarına sıralanmıştır. İç Sofalı Plan Tipi'ne girer bir plan şeması ile karşılaşırız. Sofanın etrafına beş oda sıralanmıştır. Orjinalliğini kaybetmeyen tek oda, kuzey-batıdaki baş odadır.

Bu odanın duvarlarını dikdörtgen panolar kaplar. Panoların çerçevesi kartuş şeklinde «S» ve «C» kıvrımlı kalem işi süslemelerle çevrilidir. Ortasında halı göbeği gibi naturalist motifler yer alır. Bu süs panoları, Çapanoğlu Camii'nin ilk kısmındaki süs panolarına çok benzer. Odanın tavanına Nizamoğlu Konağı'nın güney-doğu oda tavanına çok benzer. (Resim : 66) Yalnız burada değişik olarak göbek kısmı ajure tekniği ile yapılmıştır.

YAŞAR ERYAŞAR EVİ

Tekke Mahallesi Kürçü Sok. No : 20 de, dar bir aralık içinde yer alan bu yapı; iki katlı, kırma çatılı ve ahşaptır. Yapının kuzey ve güneyinde küçük bir bahçesi vardır. Güneydeki yuvarlak kemerli bahçe kapısı yanında ufak oluklu bir çeşme bulunur.

Üst kat, İç Sofalı (Karnıyarık) Plan Tiplidir. Altı oda sofanın doğu ve batısına simetrik olarak karşılıklı sıralanmıştır.

Süslemeyi yapı içinde görürüz. Baş oda tavanı, Nizamoğlu Konağı güney - doğu köşe odası tavanına çok benzer. Her oda içinde yüklükler vardır. Ayrıca her oda kapısı, barok özellikli çiçek ve dal motifleri ile bezelidir. Salonda iki tane alçıdan yapılmış şerbetlik bulunur. Bu şerbetliğin kenarları yine barok özellikli çiçek ve dal motifleri ile süsüdür.

YARAR KARSLIOĞLU EVİ

Eski Yozgat - Sungurlu yolu üzerinde C. Ali Efendi Camii'nin yakınında, iki katlı, birinci kat kesme taş, ikinci kat kâgir ve kırma çatılıdır. (Resim : 72) İkinci kat, güney-kuzey yönünde çıkıntı yapar. Bu çıkıntı yapan kısmın altı «S» konsollarla desteklenmiştir.

Yapının eskiden ruhlara ait olduğunu, güneydeki sundurma üzerinde yer alan balkonun üçgen alınlığındaki Rumca yazılardan anlarız. Ayrıca Atatürk Yozgat'a geldiğinde (3 Şubat 1934) burada

kalmıştır. Uzun bir süre de vali konağı olarak kullanılmıştır.

Yapının esas girişi, güneydeki sundurmalı kısımdan olur. Bugün üst kata doğudaki dikdörtgen küçük kapıdan çıkar. Sekizgen sofanın her köşesinde bir oda yer alır. Bu şekli ile İç Sofalı Plan Tipi gösterir. Güney-batı köşesinde baş oda yer alır. Bu oda tavanı diğer odalarından daha güzeldir. Nurettin Bacanlı Evi'nin salon tavanına benzer. Bütün odalarda yükükler bulunur. Salonun güney kısmı eyvanı hatırlatır. Bu eyvanın önünde bir balkon vardır. Oda kapıları üzerinde haç motifleri varmış, fakat bunlar sonradan kazınmıştır. Yapı içinde kapı ve tavanlardaki ahşap süslemeden başka her hangi bir süslemeyle karşılaşmayız.

SALİM KORKMAZ EVİ

Aşağı Nohutlu Mahallesi, Korkmaz Sokak No : 12 de, tek katlı, kırma çatılı kâgir bir yapıdır. Önünde geniş bir bahçesi bulunur. Yapı bir bodrum kat üzerine kurulmuştur. İç Sofalı Plan Tipine girer. Odalar sofanın etrafına sıralanmıştır. Sofa tavanı Başçavuşoğlu Camii tavanına benzer.

VAHİT SAYGI EVİ

Aşağı Nohutlu Mahallesi Korkmaz Sokak No : 16/b de, iki katlı, kırma çatılı kâgir bir yapıdır. Yapıyı çevreleyen ufak bir bahçe yer alır. İç Sofalı Plan Tipine girer. Odalar sofanın etrafına sıralanmıştır. Sofa tavanı Başçavuşoğlu Camii tavanını hatırlatır.

SABİT BEY EVİ - ESKİ SELAMLIK KONAĞI

Taşköprü Mahallesi, Altay Sokak No : 14 de, tek katlı, kırma çatılı kâgir bir yapıdır. Yapı bir bodrum kat üzerine kurulmuştur. İç Sofalı Plan Tipine girer. Dört oda sofanın etrafına sıralanmıştır.

OSMAN ÇAYER EVİ

Taşköprü Mahallesi Altay Sokak No : 10 da, tek katlı, kırma çatılı, kâgir

bir yapıdır. Önünde geniş bir bahçesi vardır. Dört oda sofanın kenarlarına sıralanmıştır.

MEHMET AYERDEM EVİ

Köseoğlu Mahallesi, Cumhuriyet Caddesi No : 13 de, iki katlı, kırma çatılı kâgir bir yapıdır. Önünde ufak bir bahçe yer alır. İkinci kat İç Sofalı Plan Tipine girer. Dört oda sofanın etrafına sıralanmıştır.

HALİT GÖLE EVİ

Eskipazar Mahallesi, Seyfi Ağa Sokak, No : 32 de, iki katlı, kırma çatılı, kâgir bir yapıdır. Yapı önünde ufak bir bahçe yer alır. İkinci kat, İç Sofalı Plan Tipine girer. Altı oda bir sofa etrafına sıralanmıştır. Salon tavanı iç içe iki basamaklıdır. Orta kısmında armut biçimli bir sarkıt bulunur.

— VIII —

YOZGAT SAAT KULESİ ve DİĞER SİVİL YAPILAR

ASKERLİK ŞUBESİ

Şehrin orta yerinde, sarı kesme taştan yapılmış, kırma çatılı ve iki katlı bir yapıdır. Yapı girişinin orta kısmında üçgen alınlıklı, dört sütuna oturan, üç yönden kemerlerle dışarı açılan bir çıkma vardır. Çıkma orta kemer alınlığında bir kitabe yer alır. (Resim : 72)

- 1 — Sultan Hamid (Kırık kısım) ol şehriyar-ı âzam;
- Âsır-ı lütfu hemdem eyler cihan-ı hürrem
- 2 — Yaptırdı bu binâ-yı asker için;
- Bir muntazam maka-ı mevcûd değildi akdem
- 3 — Şu mısra tarîh-i tam mülhem;
- Çû dârü'l-askerimiz oldu metin-ü mühdem.

1311

Kitabesine göre H. 1311/M. 1895-1896 tarihinde Sultan Hamid döneminde yapılmıştır. Ön cephedeki çıkma kemerler ile pencere kemer ve söveleri hafifçe dışarı taşmıştır. Dışarı taşkınlık yapan bu kısımlar (çıkmanın üst kat pencerele-ri hariç) renkli taşlarla yapılmıştır. Dış cephe görünüşü ile Neoklâsik Uslup

özellikleri gösteren yapının, sundurmalı kısımdan içeri girildiğinde bir salonla karşılaşırız. Odalar salonun iki yanına sıralanmıştır. İç Sofalı Plan Tipinin (Karıyarık Plan Tipinin) genel özelliklerini gösterir. Üst kata iki taraflı, ortada birleşen trabzanlı bir merdivenle çıkılır. Burada da salonun iki tarafına sıralanmış dörder oda bulunmaktadır. Alt ve Üst kat odalarının içlerinde yüklükler ve şerbetlikler vardır.

YOZGAT LİSESİ

Sarı kesme taştan yapılmış, iki katlı, kırma çatılı dikdörtgen planlı bir yapıdır. Doğu-Batı doğrultusunda uzanan yapının dört köşe odası iki yönde çıkıntı yapar. Ayrıca yapının güneye bakan kısmının ortası, üçgen alınlıklı ve iki sütuna oturan cumba gibi bir taşkınlık vardır. Bu sundurmalı kısmın ortasında yer alan yuvarlak kemerli giriş kapısının sağ üst köşesinde bir kitabe yer alır. Kasıtlı olarak kazınan kitabenin hiç bir yazısı okunmamaktadır. Yalnız H. 1311/M. 1895 1896 yılında Sultan Hamid döneminde yaptırıldığı bilinmektedir. (67)

Yapı yüksek tavanlı, uzun koridorludur. Uzun koridorun iki tarafına karşılıklı olarak sıralanmış, alt katta ve üst katta onbire oda bulunur. Üst kata, girişin karşısında iki taraflı ortada birleşen trabzanlı bir merdivenle çıkılır.

YOZGAT SAAT KULESİ

Şehrin orta yerinde kurulmuş, kare prizma şeklinde uzun bir kuledir. Bu kuleyi, 1908 yılında Tefvikî Zade Ahmet Bey'in Belediye Başkanlığı sırasında Şakir Usta tarafından yapılmıştır. (68)

Kule enine silmelerle altı kata bölünmüştür. Üst kısmı şerefe gibi bir terasla çevrilidir. En üst kısımda çan şeklinde bir külâhı vardır. Üst kısmın her yüzünde bir saat vardır. Saat çanı 250 Kg. ağırlığında olup, her yarım saatte ve her tam saatte ispatlı olarak vurur. Kuleye çıkış kuzeydeki yuvarlak kemerli kapıdan olur. Şerefeli kısmın altından üç kat aşığı doğru her katta küçük yuvarlak kemerli bir pencere bulunur. (Resim : 73)

SONUÇ

VE

DEĞERLENDİRME

Katalogunu yaptığımız Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapılarının Türk - İslam sanatındaki yerini belirtelim :

PLAN VE KURULUŞ

1 — Malzeme

A — Camiler :

Yozgat Cevahir Ali Efendi Camii ve Başçavuşoğlu Camii kâgir, Osmanpaşa Köyü Camii, Divanlı Köyü Cami ile Çapanoğlu Camiileri kesme taş ve diğer camiler moloz taş yapılardır.

B — Türbeler :

Yozgat Osmanpaşa Türbesi, Çalışkan Köyü Ali ve Mahmut Çelebi türbeleri devşirme moloz taş, Çandır Şah Sultan Hatun, Çayıralan Çerkes Bey ve Çapanoğlu türbeleri ;kesme taşdır.

C — Kale, Kervansaray ve Köprüler :

Çalışkan Köyü Behram Şah kalesi, Çekerek Su Han ve Çiçinli Sultan Han moloz taş üzeri kesme taş kaplama ve bütün köprüler kesme taşdır.

D — Çeşme, Hamam, Ev ve Diğer Sivil Yapılar :

Yozgat Çapanoğlu ve Şeker Pınar çeşmesi kesme taş, diğer çeşme ve hamamlar moloz taş yapılardır. Yozgat Lise binası, Askerlik Şubesi ve Kazım Dönmez evi kesme taş olmasına karşın bütün evler kâgir veya moloz taşdır.

2 — Örtü Sistemleri :

Yozgat Çapanoğlu Camii kubbe ile Hacı Ahmet Ağa Camii, benzerine çok ender rastlanabilen ahşap tonozla örtülü olmasına karşın diğer bütün camiler düz tavanlıdır. Bu düz tavanlı yapılar içinde bindirme tekniğini gördüğümüz tek örnek Saray Köyü Çapanoğlu camiidir.

Cami dışında kalan türbe, hamam ve kervansaraylarda örtü sistemleri kub-

67) Yozgat İl Yıllığı, 1973, S. 7 de, Lise Binasının 1896 yılında Çapanoğulları tarafından yaptırıldığı belirtilir. Aslında yıllığı hazırlayanlardan Yılmaz Göksoy'un ve eski Belediye Reisi Merhum Salih Korkmaz'ın bize söylediğine göre, yapı 1896 yılında askerlik şubesi ile beraber yaptırılmıştır.

68) Aynı eser, S. 103.

be ve tonozdur. Evlerin ise, örtü sistemleri düz tavan üzeri çatıdır. Yalnız Kazım Dönmez evi sofası kubbelidir.

3 — Plan :

A — Camiler :

Yozgat ve yöresi camilerini plan bakımından üç kısma ayırabiliriz.

a) Tek Mekânlı düz tavanlı camiler :

Osmanpaşa Köyü Cami, Çalışkan Köyü Ali Şir Zaviyesi, Türkmensarılar Köyü Çapanoğlu Camii, Yozgat Cevahir Ali Efendi Camii, Köseyusuflu Köyü Cami, Başçavuşoğlu Camii, Kayyumzade Camii, Kızıltepe Köyü Cami ve Çokradan Köyü Camileri

b) Boyuna Sahınlı (Bazilikal) Planlı Camiler :

Çandır Şah Ruh Bey Mescidi, Çayıralan Kümbetli Cami, Saray Köyü Çapanoğlu Camii ve Boğazlıyan Hacı Ahmet Ağa Cami.

c) Tek Mekânlı Kubbeli Camiler :

Yozgat Çapanoğlu Camiinin ilk kısmı (Mustafa Bey tarafından yaptırılan kısmı).

Camiler için bir genelleme yapacak olursak; Hacı Ahmet Ağa Camii ve Çalışkan Köyü Ali Şir Zaviyesi dışında kalan bütün camilerin üst mahfilleri vardır. Ayrıca bunlar içinde Cevahir Ali Efendi Camii, Köseyusuflu Köyü Cami, Başçavuşoğlu Camii, Kayyumzade ve Salih Paşa Camilerinin mahfilleri iki yönde güneye doğru bir galeri gibi uzantı yapar.

Plan bakımından üç guruba ayırdığımız Yozgat ve Yöresi Camileri, Anadolu Türk Sanatı için-değişik bir örnek göstermez. Bu plan türlerine Anadolu Selçuklu, Beylik ve Osmanlı dönemlerinde de rastlarız.

Tek Mekânlı Düz Tavanlı Camilere örnek; Milas Hacı İlyas Camii (1330) Marınca Kara Mustafa Camii (17. yy. ikinci yar.), Bilecik Vezirhan Mescidi (17. yy.) ve Soma Hızır Bey Camii (1791).

Boyuna Sahınlı (Bazilikal) Planlılara örnek; Afyon Ulu Camii (1272), Sivrihisar Ulu Cami (1275), Beyşehir Eşrefoğlu

Camii (1297) ve Denizli Acıpayam Yazır Köyü Cami (1802).

Tek Mekanlı Kubbeli Camilere örnek : Akşehir Güdük Minare (1226), Kastamonu İbn Neccar Camii (1397), İstanbul Edirnekapı Mihrimah Camii (1550-57) Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camii (1725) ve Aydın Cihanoğlu Camii (1753) gibi...

Yozgat ve Yöresi camileri içinde en önemli yapı Çapanoğlu Camiidir. Değişik zamanlarda yapılmış, Ayanlar dönemindeki Anadolu'nun en büyük külliyelerinden birisidir. Bu külliye 200'e yakın dükkan, bir cami, bir hamam, bir çeşme ve bir türbeden oluşmuştur.

B — Türbeler :

Camilerde olduğu gibi türbeleri de plan yönünden üç gruba ayırabiliriz.

a) Bir Yapı bütününe bağlı, Kubbeli Kübik Mekânlı Türbeleri Osmanpaşa Köyü türbesi ve Yozgat Çapanoğlu türbesi.

b) Baldeken Planlı Türbeler :

Akdağmadeni, Çalışkan Köyü Ali ve Mahmut Çelebi türbeleri.

c) Kümbet-Eyvan Bileşimi Türbeler :

Çandır, Şah Sultan Hatun türbesi ve Çayıralan Çerkes Bey türbesi.

Bir yapı bütününe bağlı, Kubbeli kübik mekânlı türbelere Anadolu'da sık olarak rastlanır. Örnek olarak Manisa İshak Çelebi türbesini (1378) verebiliriz.

Dikdörtgen Planlı-Baldeken Tarzındaki türbelerle XIV. yy. başından itibaren karşılaşırız. Daha önce tarihli, tesbit edilmiş bir örneği yoktur. Bu plan türündeki türbelerin en erken örneklerinden (XIV. başı), İznik Üstü Açık Kümbet (XIV. yy. başı) (69), Ankara Kesikbaş türbesi (XIV. yy. sonu) (70) ve Adana-Bahçe ilçesi Ağcabey türbesi (yanındaki aynı isimli camii 1489-1490) (71) dir. Bu örnekleri çoğaltmak daha da mümkündür.

69) A. S. Ülgen, «İznik'de Türk Eserleri», Vakıflar Dergisi, Sayı 1, II. baskı, (1969), s., (53-71) 60.

70) G. Öney, Ankara'da Türk Devri Yapıları, Ank. Üniv. Yay., 1971, s., 114.

71) S. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, I., Ankara : Vak. Genel Müd. Yay., 1972, s., 48.

Özellikle bu plan tipindeki türbeler XVIII. yy. dan sonra daha çok yaygınlaşır. Fakat Akdağmadeni Çalışkan Köyündeki gibi bir tarafı kapalı olanına hiç rastlamadık. (72) Bu bakımdan Dikdörtgen planlı-baldeken tarzındaki türbelerin bir çeşitlenmesi ve Anadolu'da bilinen iki örneğidir.

Kümbet - Eyvan bileşimi türbelere gelince; Anadolu'da çokgen gövdeli veya sadece eyvandan oluşan türbelerle çok karşılaşırız. Fakat Prizmal Gövdeli, önu eyvanlı türbelere pek rastlanmaz. Bu plan tipinin ilk örneklerini Anadolu dışında, Dehistan bölgesindeki XII. yy. ilk yarısına ait kümbetlerde görürüz. (Planlara Bkz.)

Anadolu'da ilk örnekleri; Tunceli - Mazgirt Elti Hatun Kümbeti (XIII. yy. ilk yarısı) (73), İznik Kırğızlar Kümbeti (1324-1360, Kayseri Ali Cafer Türbesi (XIV. yy. ortaları) (74), Gelibolu Saruca Paşa Türbesi (840/1436-1437) (75) ve Manisa Ayni Ali Türbesi (XVI. yy. ilk yarısı) (76). Yalnız bu türbelerin eyvanları, türbelerin bir kenarını kaplayacak genişliktedir. Fakat Çandır ve Çayırılan kümbetlerinin eyvan genişliği, üç kenarını kapsayacak kadardır.

Eyvan-Kümbet bileşiminin değişik bir uygulamasını da, Isparta Atabey Mübarezeddin Ertokuş Medresesi (1224) ve Erzurum Çifte Minareli Medreselerin (XIII. yy. ortaları) (77) ana eyvanlarının arkasına ilâve edilen türbelerde görürüz. Belki de bu uygulama, Eyvan-Kümbet bileşimi-türbelerin, Anadolu'da erken uygulama biçimleridir.

Eyvan-Kümbet bileşimi türbeleri hatırlatan fakat eyvanlarının biraz daha küçülmüş, adeta birer sembolik anı olarak kaldığı türbeler de vardır. Bunlar; Efes Anonim Kümbet (XIV. yy. son yarısı ile XV. yy. başı) ve Manisa İshak Çelebi Kütüphanesi (983/1575) (78) gibi.

Türbe önünde yer alan eyvanı bir hazırlık mekânı olarak düşünürsek, bu tipin de Anadolu'da değişik uygulamasıyla karşılaşırız. Bu hazırlık mekânı ya eni-

ne dikdörtgen planlı, tonoz örtülü veya kare planlı, kubbe ile örtülüdür. Örnekleri; enine dikdörtgen planlı tonoz örtülü hazırlık mekânı bulunan Kırşehir Aşık Paşa Türbesi (1322) (79), iki bölümlü giriş mekânı olan Hacı Bektaş Balum Sultan türbesi (XVI. yy. ortası), kare planlı, kubbe ile örtülü hazırlık mekânı bulunan Diyarbakır İskender Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa türbeleri (1571-1575) (80) ve Bitlis Kührevi türbesi (XVIII. yy.) gibi. Bu tür örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür.

Yukarıda anlatıldığı gibi Çalışkan Köyü türbeleri ile Çandır ve Çayırılan türbelerinin tam bir benzerlerini, bilinen örnekler dışında bulamamaktayız. Sadece çok yakın örnekleri vardır.

C — Kaleler, Saraylar ve Kervansaraylar :

Yozgat'ta Çapanoğulları döneminde bir saray yapılmıştır. Bu sarayın Türk Sanatı için önemi, İç Anadolu'da, Ayanlar döneminde yapılan tek saray örneği oluşudur. Bu da bize Çapanoğullarının saray yaptıracak kadar kuvvetli bir Ayan olmasını gösterir.

Çinçinli Sultan Han ve Çekereksu Han plan bakımından, kapalı ve açık (avlu) kısmından oluşan, Klasik-Anadolu Selçuklu kervansaraylarından, Konya-Aksaray yolu üzerinde Alay Han (1219), Antalya-Isparta yolu üzerinde İncir Han (1238-39), Kırşehir-Aksaray yolu üzerinde Kesik Köprü Hanı (Cacabey hanı) (1268) ve Kayseri-Aksaray yolu üzerinde Avanos Sarı Hana (1238) benzer.

72) Bkz. Dipnot 37.

73) O. C. Tuncer, «13. Yüzyıla Ait Üç Kümbet», İ. Ü. E. F. Sanat Tarihi Yıllığı, VI. (1974 - 1975), s. 88 - 100.

74) O. Aslanapa, Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. yy.), İstanbul 1977, s. 175.

75) E. H. Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, 806 - 855 (1403 - 1451), II., İstanbul, 1972, s. 486.

76) Ç. Uluçay, - İ. Gökçen, Manisa Tarihi, İstanbul, 1939, s., 113.

77) O. Aslanapa, Türk Sanatı, II, s., 199.

78) Ç. Uluçay - İ. Gökçen, a. g. e., s., 107. Aslında türbedir.

79) O. Aslanapa, Türk Sanatı, II, s., 199.

80) M. Sözen, Diyarbakır'da Türk Mimarisi, İstanbul, 1971, s., 177, 180.

Ayrıca kaynaklarda rastlamadığımız bir kervan yolunu tesbit etmiş bulunuyoruz. Bu yol Kırşehir'den gelip, Sekili'den geçerek Tavium'a (Büyük Nefes'e) veya Sungurlu üzerinden Çorum'a kadar uzanıyordu. (Sekili-Tavium arası, eski Ankara-Tavium arasında uzanan Antik yolun bir parçası olabilir.) Belki de Ankara'dan, Çorum'dan ve Kırşehir'den gelen kervan yolu Sekili'de bir düğüm yapıyordu.

Yozgat ilinden geçen ikinci bir kervan yolu da, Kayseri'den gelen yoldur. Bu yol Boğazlıyan'da ikiye ayrılıyordu. Az bilinen birinci kol, Boğazlıyan-Osmanpaşa-Karamağra üzerinden Zile'ye ulaşıyordu. Çok az bilinen diğer bir kol da Boğazlıyan-Çandır ve Çayıralan'a kadar uzanıyordu. Bu kervan yollarından başka Çalışkan (Muşallim) Köyünden de geçen, ya Sivas'a veya Zile'ye doğru kıvrılan bir kervan yolunun da olması muhtemeldir.

D — Çeşme, Hamam, Ev ve Diğer Sivil Yapılar :

Anıtsal ilk örneği III. Ahmet Çeşmesi ile XVIII. yy. ortalarından sonra yaygınlaşan meydan çeşme geleneği Anadolu'nun içlerine kadar yayılmıştır. Bunun en iyi örneklerinden birini Yozgat Çapanoğlu Camii Meydan çeşmesinde görmekteyiz.

Yozgat ve yöresi hamamlarında gördüğümüz dört eyvan şemalı sıcaklığın bulunması, Anadolu-Türk sanatının her döneminde sıklıkla görülebilen bir plan türüdür.

Yozgat, XVIII. yy. ikinci yarısında kurulmuş yeni bir kent olduğu için orjinal durumunu koruyabilmiştir. Genellikle iki katlı, kırma çatılı, oluklu kiremit örtülü ahşap evlerin önünde, yüksek duvarla çevrili avlusu ve avluya çatal kapı ile girilen, avlu içinde kuyusu olan Klasik Türk evi ile çok sık karşılaşırız.

Yozgat evlerinin hepsi iç sofalı plan tipindedir. Bu tipin bir çeşitlemesi olan karniyarık plan tipi ile daha çok görülebiliriz. Oda içlerinde yüklükleri, şer-

betlikleri, ocakları ve sedirleri bulmak mümkündür.

XIX. yy. ikinci yarısından sonra yaygınlaşan saat kulesi geleneğinin bir örneğini de Yozgat'ta görebiliriz. Ayrıca Anadolu'da en eski lise binalarından birisinin bulunması, Yozgat'ın XIX. yy. sonu ile XX. yy.ın başlarında önemli bir merkez olduğunu gösterir.

Yozgat ve yöresi yapıları, üç-dört örnek dışında Türk Sanatı için değişik bir örnek göstermemesine karşın, Anadolu Türk Sanatının her döneminden örnekleri bulmak mümkündür.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

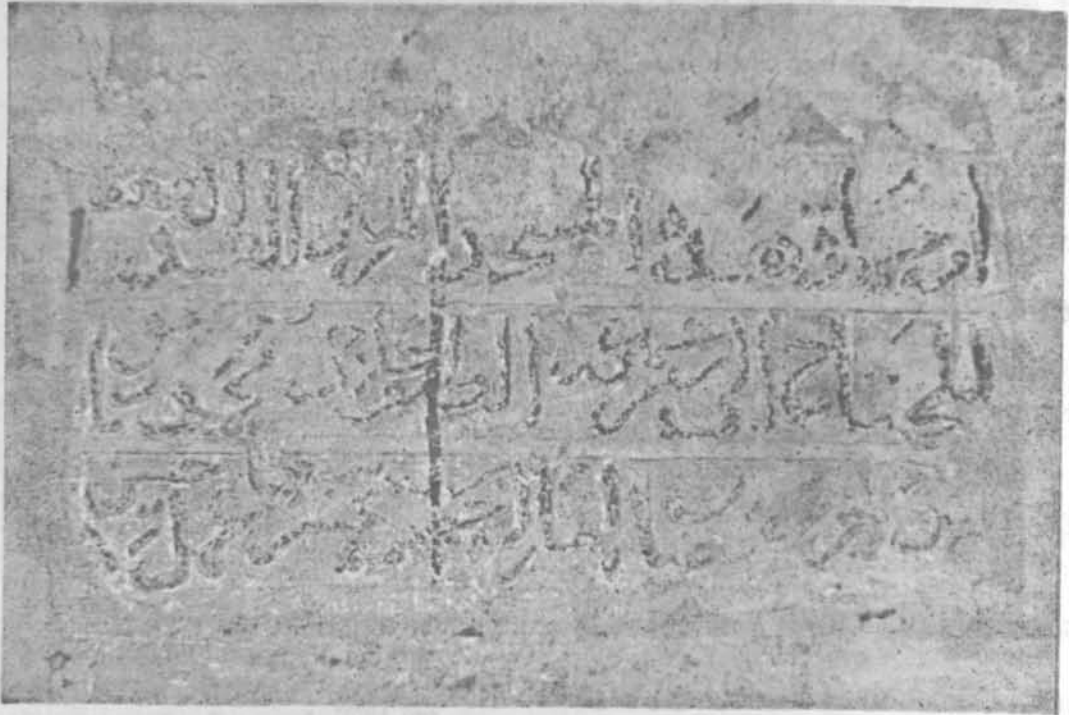
- ACUN, H. : «Yozgat'ta Kurtarılmış Gereken Bir Önemli Kalıntı : Çapanoğlu Sarayı», *Milliyet Sanat Dergisi*, Sayı, 225, (1 Nisan 1977), s., 15.
- ACUN, H. : «Yerköy - Saray Köyü Çapanoğlu Camii», *Türkiyemiz*, sayı, 26 (Ekim 1978), s., 34 - 36, (İng. Özet, 47 - 48).
- AREL, A. : *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul : İ. T. Ü. Mim. Fak. Yay. 1975
- ARIK, M. O. : «Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri», *Anatolia (Anadolu)*, XI, (1967), s., 57 - 100
- ARIK, R. : «Yozgat Çapanoğlu Camii», *Önasya Mecmuası*, 7/74 (Ekim 1971), s., 8-9, 22
- ARIK, R. : *Bazı örnekleriyle Anadolu'da 'Barok Denen Camiler'*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1972
- ARIK, R. : *Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami*, Ankara : A. Ü. D. T. C. Fak. Yay. No : 238, 1973
- ARIK, R. : «Resimli Türk Evlerinden İki Örnek», *Sanat Dünyamız*, 4, (1974), s., 12 - 18.
- ARIK, R. : *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara : T. İş Bankası Yay., 1976
- ARSEVEN, C. E. : *Türk Sanatı*, İstanbul : Cem Yayınevi, 1970
- ARU, K. A. : *Türk Hamamlar Etüdü*, İstanbul : İ. T. Ü. Yay., 1949
- ASLANAPA, O. : *Türk Sanatı II*, İstanbul : M. E. Basımevi, 1973

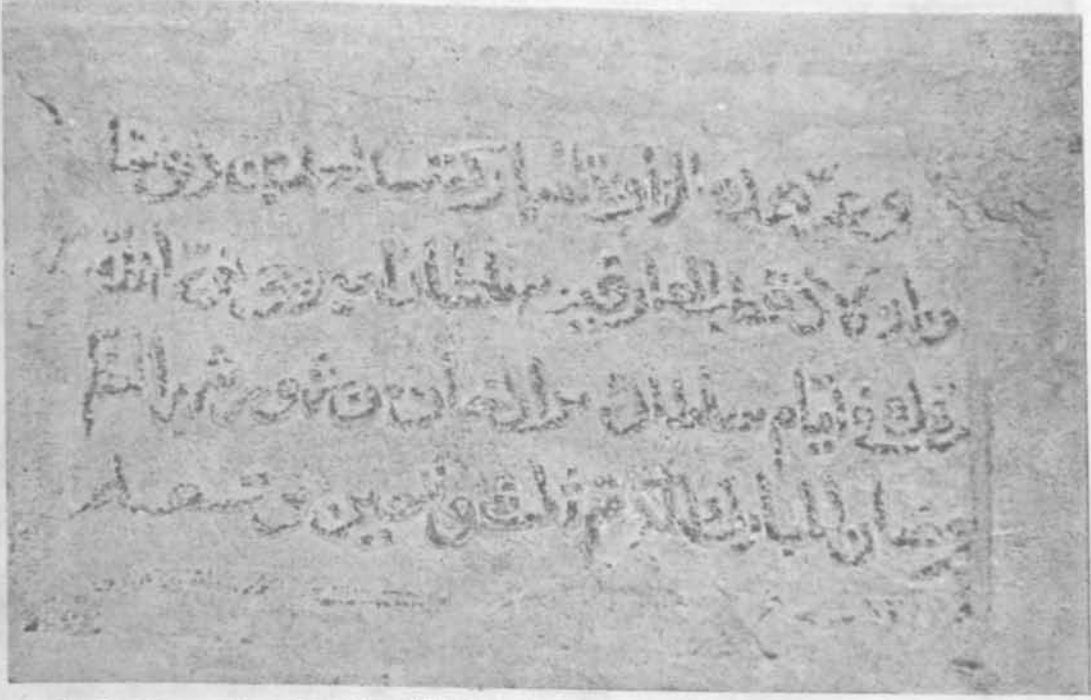
- ASLANAPA, O. : *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. yy.)*, İstanbul : M. E. Basım-evi, 1977
- AYVERDİ, E. H. : *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 806 - 855 (1403 - 1451), II. C., İstanbul : Fet. Cem. yay., 1972
- BİNAN, M. : *Tabii Taş Duvar*, İstanbul : İ. T. Ü. Yay., 1961
- ÇULPAN, C. : *Türk Taş Köprüleri*, Ankara : T. T. K. Yay., 1974
- DUYGU, S. : *Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları*, İstanbul : Saray Mat., 1953
- DUYGU, S. : «Çapanoğulları ile ilgili Bazı Mülâhaza ve Mehmet Celalettin Paşa», (*Yayınlanmamış bir Makale*), Ank., 1975
- ELDEM, S. H. : *Türk Evi Plan Tipleri*, İst. : İ. T. Ü. Mim. Fak. Yay., (ikinci Baskı), 1968
- ERDMANN, K. : *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts*, C. I., Berlin, 1961.
- ERKEN, S. : *Türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler, I*, Ankara : Vak. Genl. Müd. Yay., 1972
- EYİCE, S. : «İznik'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme», *Tarih Dergisi*, XI/15 (1960), s. 99 - 120
- GOODWIN, G. : *A History Of Ottomann Architecture*, London : Thames And Hudson, 1971.
- HAFİD, K. M. (İ. Parmaksızoğlu) : «*Sefine-tül-Vüzerâ*», İstanbul, 1952
- İLTER, İ. : *Tarihi Türk Hanları*, Ankara : Karayol. Genl. Müd. Yay. 1969
- KIZILTAN, A. : *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler*, İstanbul : Güven Basımevi, 1958
- KINNIER, J. M. : *Voyage dans L'Asie Mineur, L'Armani et Le Kurdistan dans Les Années 1813 et 1814*, Paris, 1818
- KUBAN, D. : *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul: Pulhan Matbaası, 1954
- MERCANGİL, M. : *Ebced Hesabı*, Ankara, 1960
- OCAK, A. Y. : «Milli Mücadelede Çapanoğlu İsyanı», *Türk Kültürü Araştırmaları*, yıl, VII - VIII - IX - X (1970 - 1973) den, ayrı basım, 1973
- OCAK, A. Y. : «Emirci Sultan ve Zaviyesi», *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı, 9, (1978), s., 129 - 208
- ÖGEL, S. : *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara : T. T. Kurumu Basım-evi, 1966
- ÖNEY, G. : *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, The Turkish Period Buildings In Ankara, Ankara : A. Ü. Basımevi, 1971
- ÖZ, T. : *İstanbul Camileri*, Ankara : T. T. K. Basımevi, I. Cilt, 1962; II. Cilt, 1965
- ÖZERGİN, M. K. : «Selçuklu Kervansarayları», *Tarih Dergisi*, XV/20 (1965), s., 141-170
- ÖZKAYA, Y. : *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara : A. Ü. Bas., 1977
- RENDA, G. : «Öncelikle Tanıtılması ve Korunması Gereken Sanat Eserleri, 'Resimli ve Nakıslı Türk Evleri', *Milliyet Sanat Dergisi* (12 Aralık 1975), Sayı, 162
- RENDA, G. : *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı, 1700 - 1850*, Ankara : T.T. Kurumu Basımevi, 1977
- SEVGİN, N. : *Anadolu Kaleleri, I*, Ankara : Doğu Matbaası, 1959
- SÖZEN, M. - TAPAN, M. : *50 Yıllık Türk Mimarisi*, İstanbul : Kral Mat., 1973
- SÖZEN, M. ve GRUBU : *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul : T. İş Bankası Kültür Yayını, 1975
- SÜMER, F. : «Bozok Tarihine Dair Araştırmalar», *Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümünü ANMA Kitabı*, Ankara : D. T. C. F. Yay. 1973, s., 309 - 381
- TEXIER, C. (Çev. Ali Suat) : *Küçük Asya*, Cilt, II, İstanbul : Matbayı Amire, 1339
- TEXIER, C. : *Asie Mineure*, Paris, 1862.
- TUNCER, O. C. : «13. Yüzyıla Ait Uç Kümbet», *Sanat Tarihi Yıllığı*, VI, (1974), s., 88 - 100
- ULUÇAY, Ç. - GÖKÇEN, İ. : *Manisa Tarihi*, İstanbul : Resimli Ay Mat. 1939
- UZUNÇARŞILI, İ. H. : «Çapanoğulları», *Belle-ten*, 38/150, (1974), s., 215 - 262
- ÜLGEN, A. S. : «İznik'de Türk Eserleri», *Vakıflar Dergisi*, I. (ikinci Basım 1969), s., 53 - 71
- WITTEK, P. (Çev. M. Eren) : «Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları», *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (I. den Ayrı Basım 1970), s.,
- YOZGAT İL YILLIĞI 1973, Ankara : Ayyıldız Matbaası, 1973

Resim 1 : Yozgat Osmanpaşa Köyü Camii'nin Doğudan Görünüşü

Resim 2 : Osman Pasa Köyü Camii Kitabesi

Resim 3 : Osman Paşa Köyü Cami Kitabesi

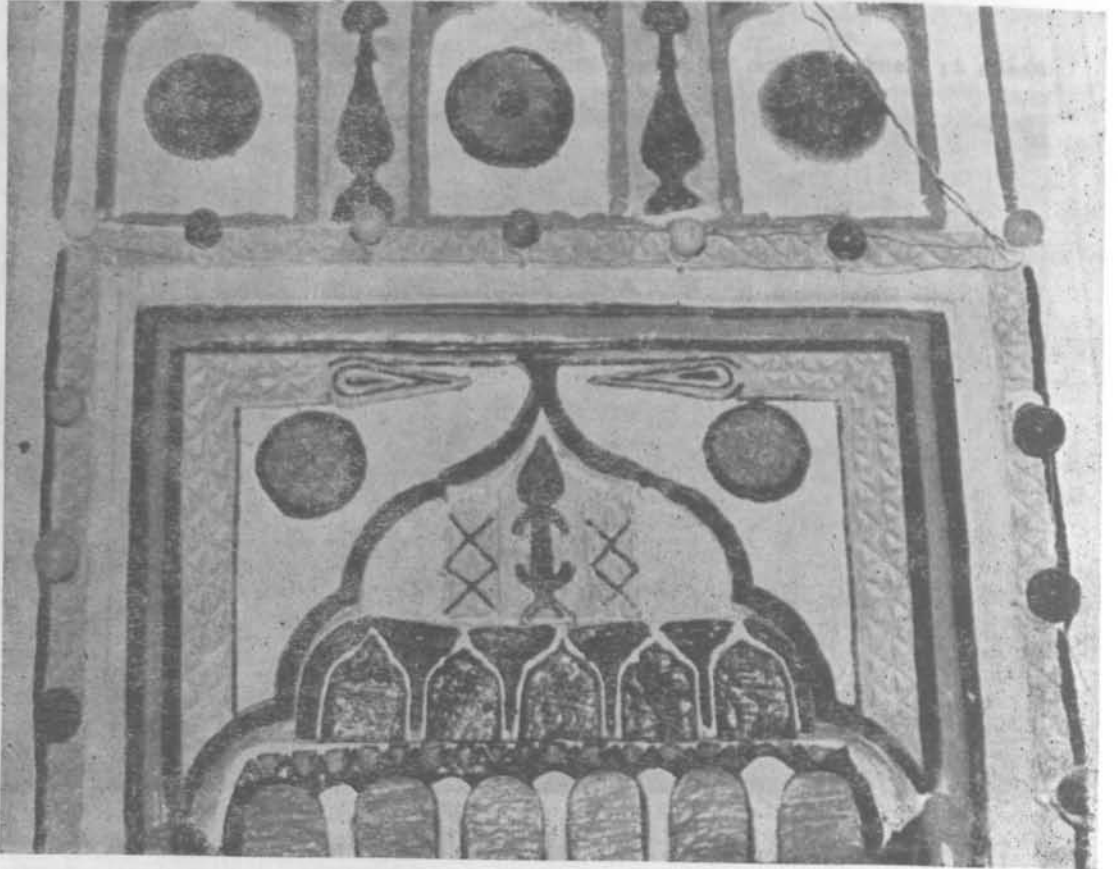
Resim 4 : Çandır Şah Ruh Beğ Mescidi Kitabesi

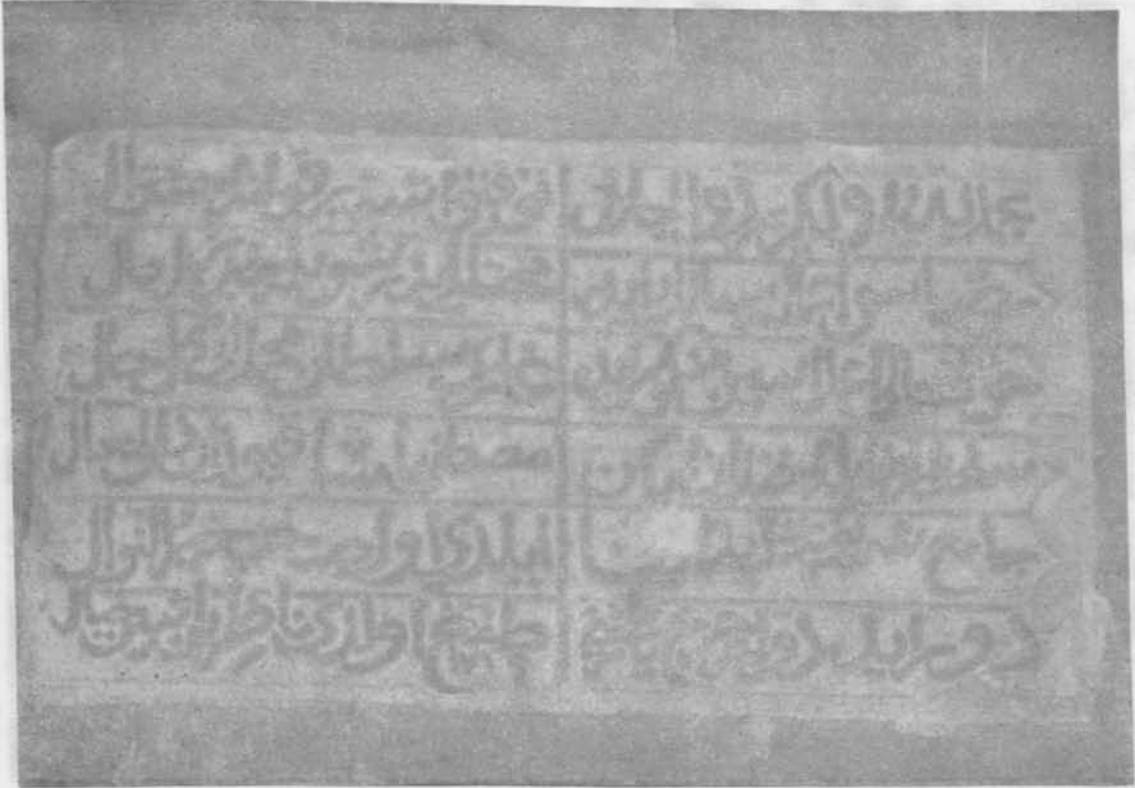

Resim 5 : Çandır Şah Ruh Beğ Mescidi

Resim 6 : Çandır Şah Ruh Bey Mescidi Mihrap Alınlığı

Resim 7: Yozgat, Dıvanlı Köyü Camii Kitâbesi

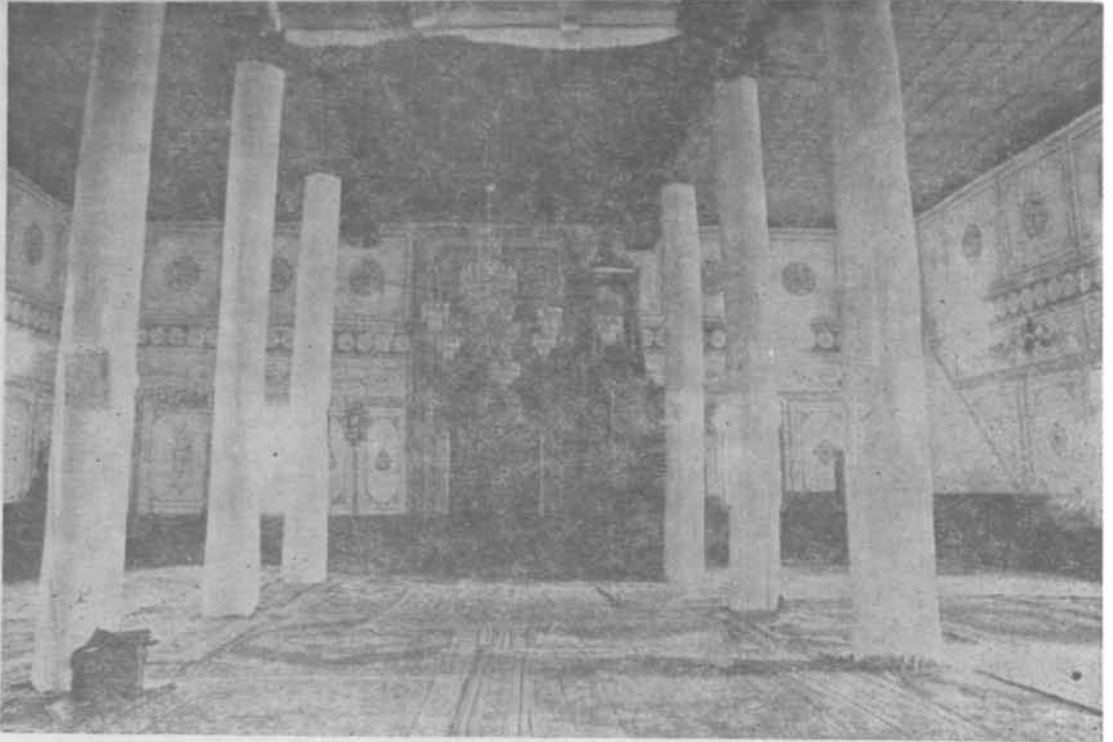
Resim 8: Dıvanlı Köyü Camii'nin Kuzeyden Görünüşü

Resim 9 : Yozgat Divanlı Köyü Camii Batıdan Görünüşü

Resim 10 : Yozgat Divanlı Köyü Camii Harimi

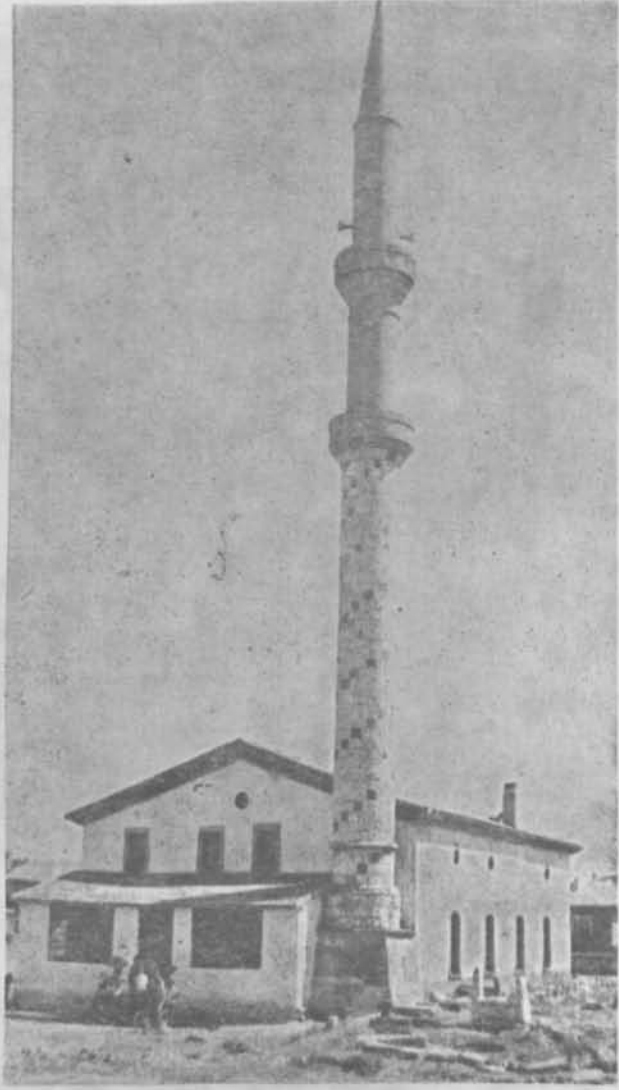

Resim 11 : Yozgat Divanlı Köyü Cami Tavanı

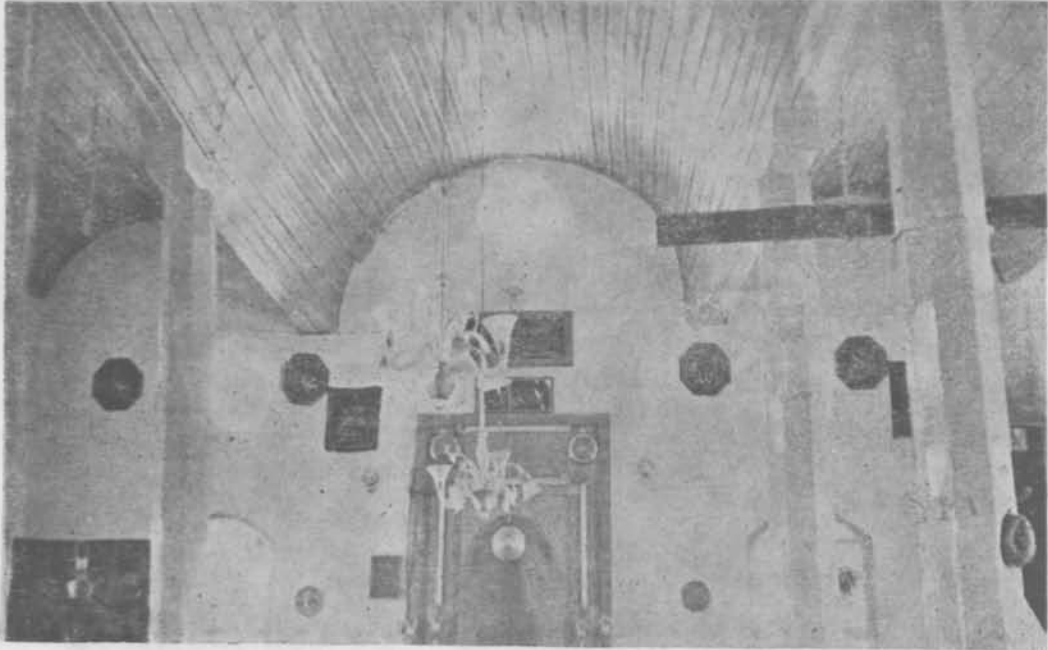
Resim 12 : Yozgat Divanlı Köyü Camii Tavan Detayı

Resim : 13
Boğazlıyan
Hacı
Ahmet
Ağa
Camii
Dış
Görünüşü

Resim 14 : Boğazlıyan Hacı Ahmet Ağa Camii Harimi

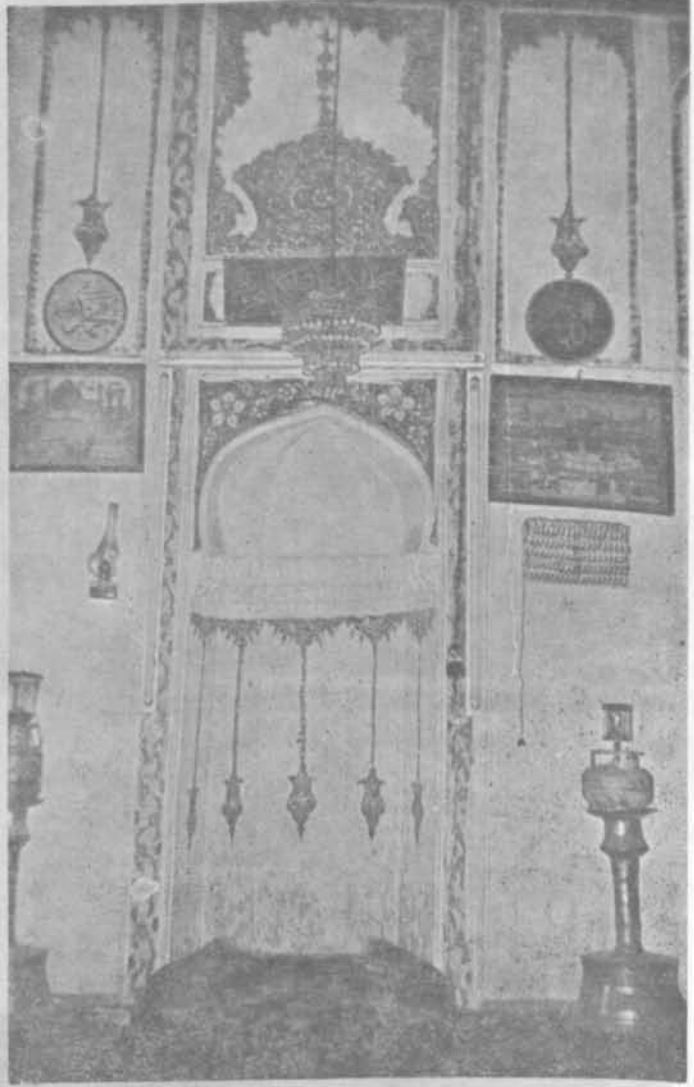

Resim 15 : Yerköy Sarayköyü Çapanoğlu Camii

15
16
17
18
19
20
21

Resim 16 : Yerköy Sarayköyü Çapanoğlu Camii Harimi

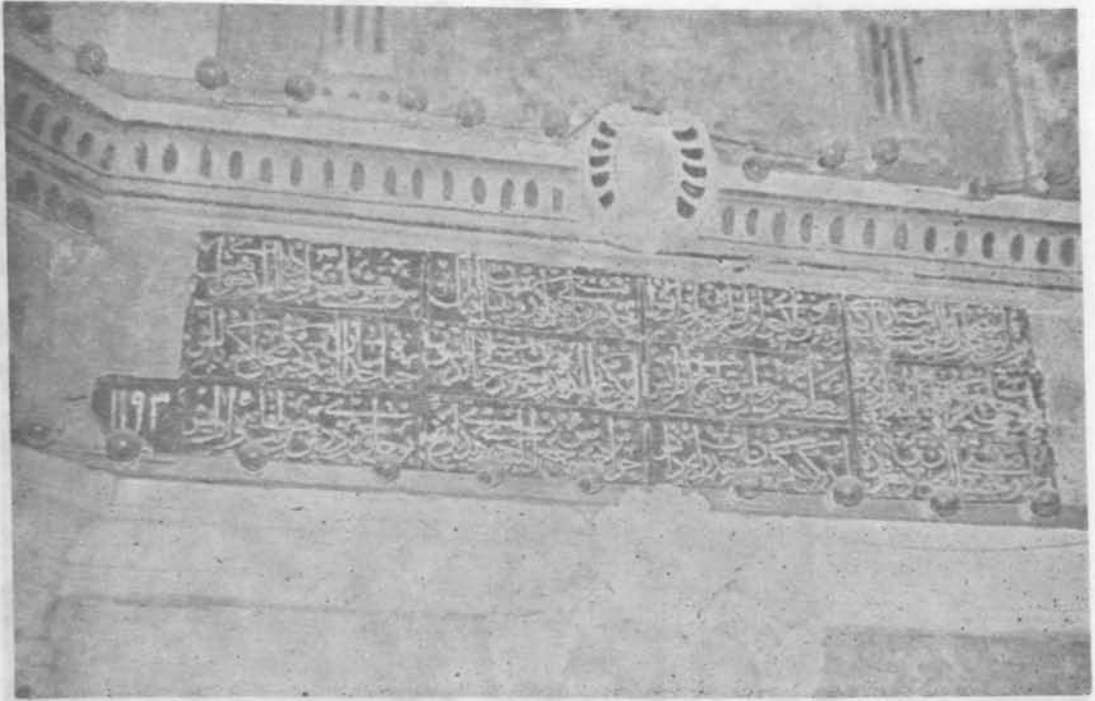

Resim : 17
Yerköy
Sarayköy
Çapanoğlu
Cami
Mihrabı

Resim 18 : Yozgat, Çapanoğlu
Cami Dış Görünüşü

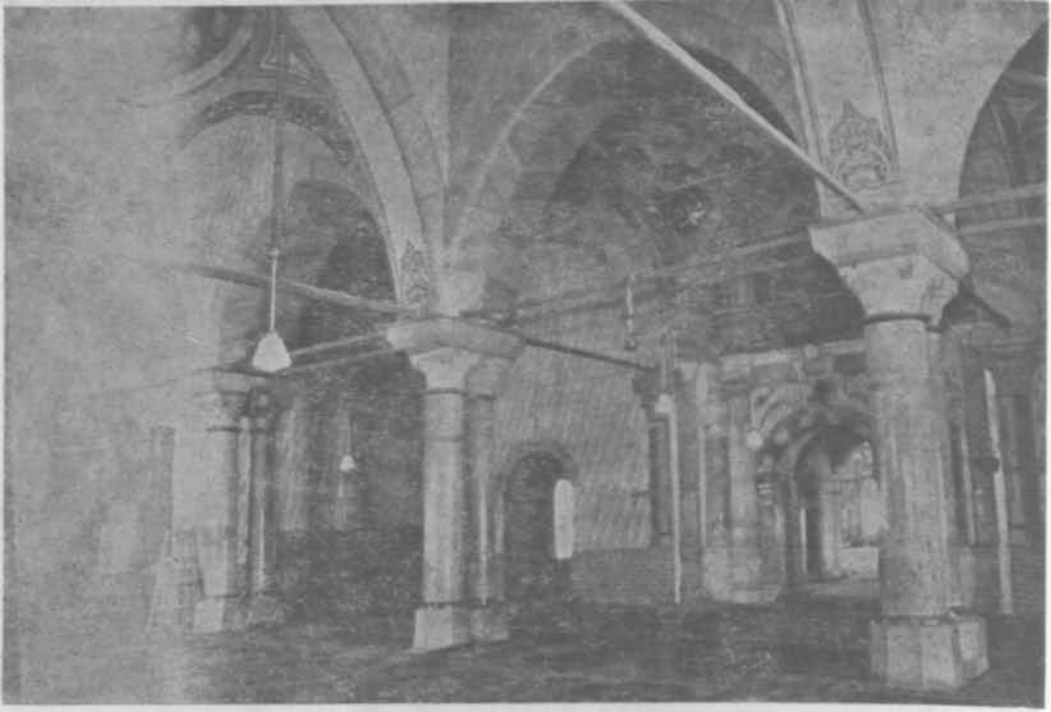

Resim 19: Yozgat Çapanoğlu Camii Kitabesi

Resim 20: Yozgat Çapanoğlu Camii Kitabesi

Resim 21: Yozgat Çapanoğlu Dış Camii Harimi

Resim 22: Yozgat Çapanoğlu Camii Sundurma İçindeki Manzaralardan Biri

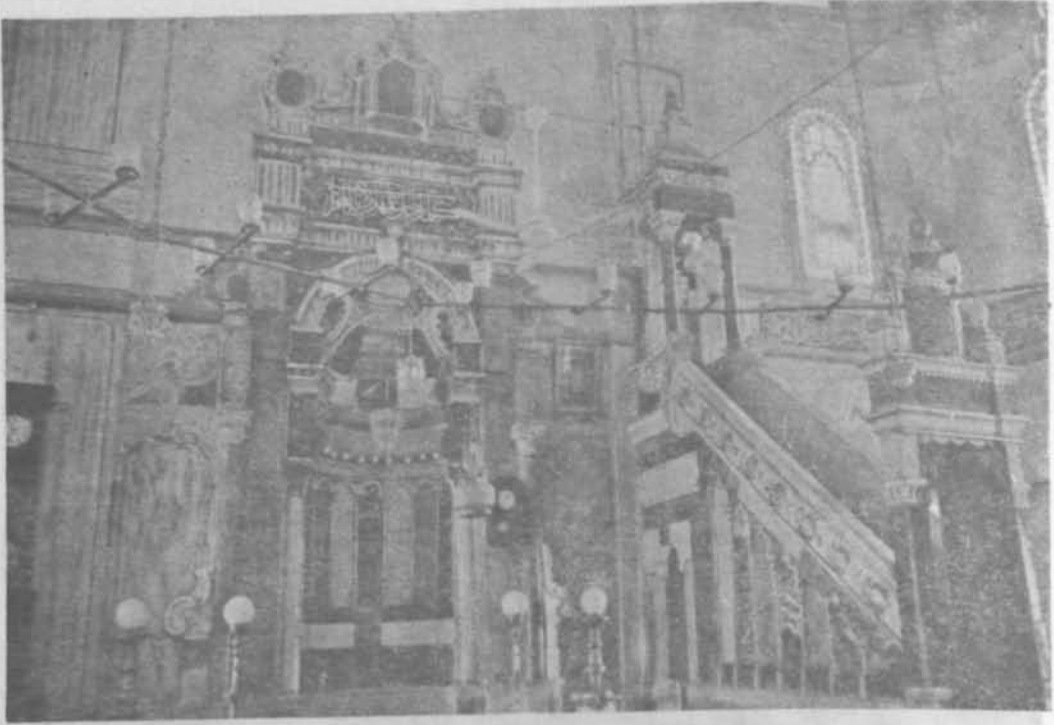

Resim : 23
Yozgat
Çapanoğlu
İç Camii
Mahfil
Altı
Kemer
Kenarındaki
Süslemelerden
Biri

Resim 24 : Yozgat Çapanoğlu Camii Mahfelinin Orta Kubbe Kasnağındaki Manzaralardan Biri

Resim 25 : Yozgat Çapanoğlu Camii Mihrap ve Minberin Görünüşü

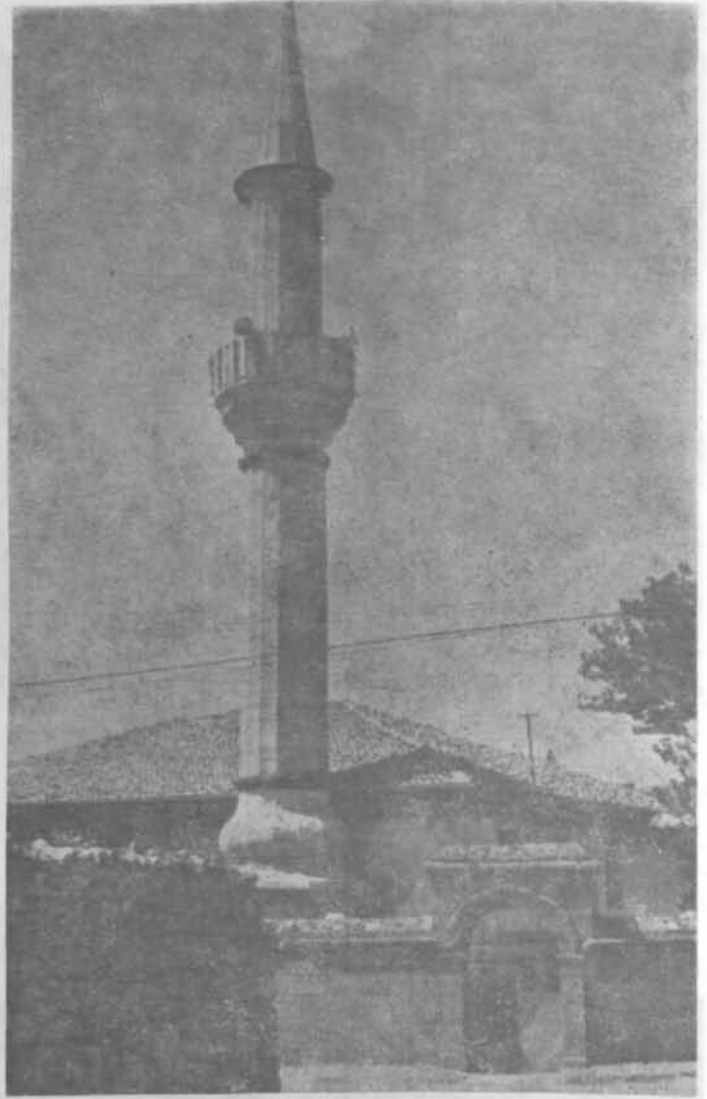
Resim 26 :
Akdağmadeni
Çalışkanlar
Köyü
Ali
Şir
Zaviyesi

Resim 27 : Yozgat Türkmen Sarıları Köyü Çapanoğlu Camii

Resim 28 : Türkmen Sarıları Köyü Çapanoğlu Camii Kitabesi

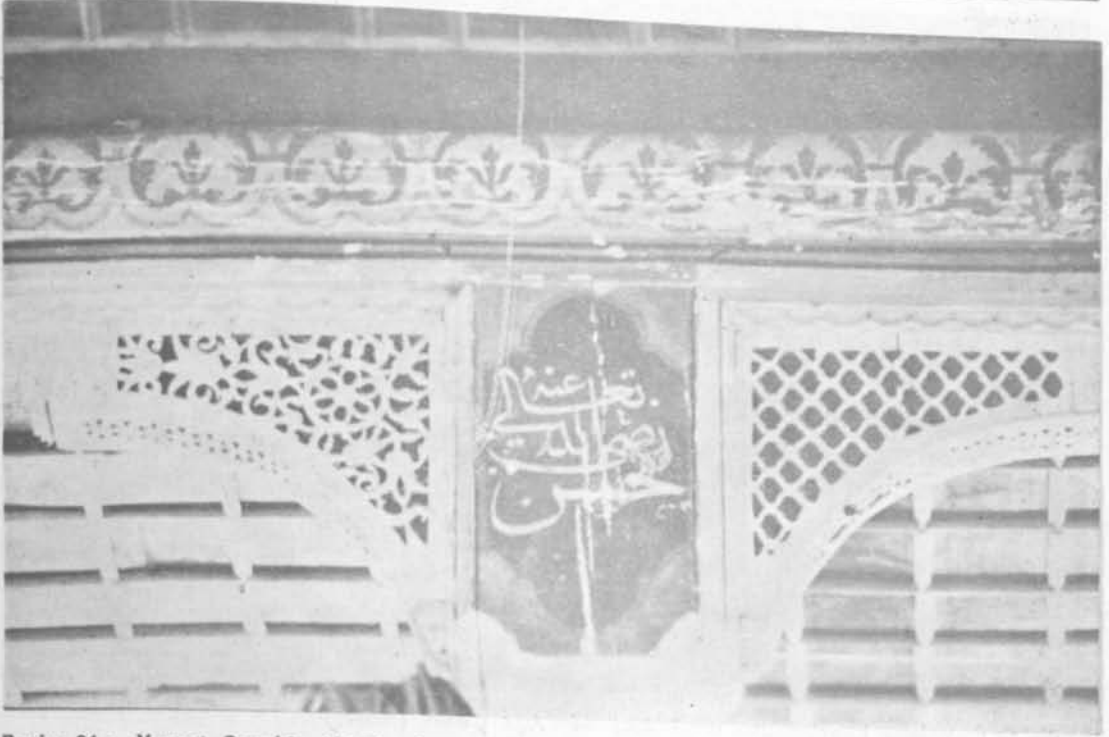

Resim : 29
Yozgat
Cevahir
Ali
Efendi
Camii

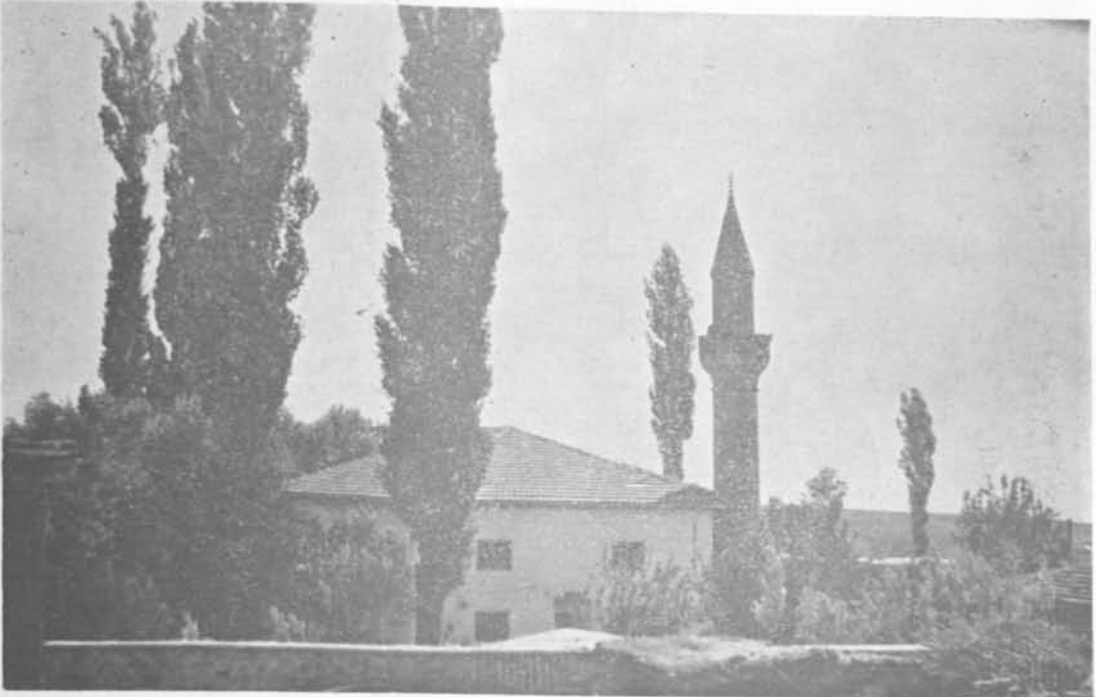
Resim 30 : Yozgat Cevahir Ali Camii Kitabesi

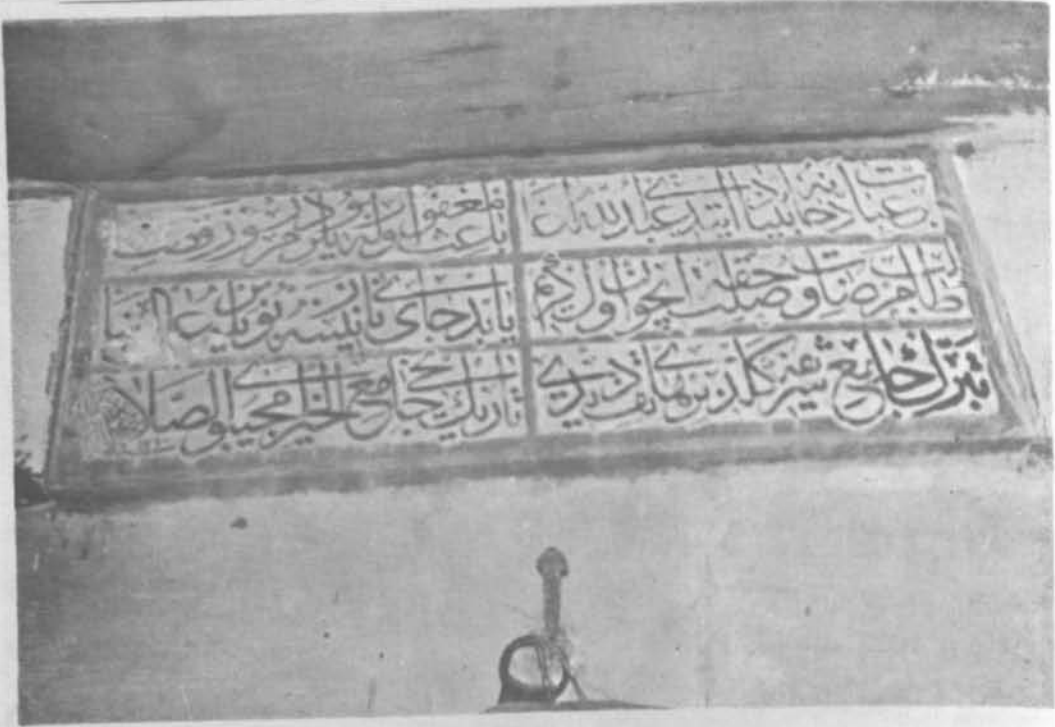

Resim 31 : Yozgat Cevahir Ali Efendi Camii mahfil kemi

Resim 32 : Yozgat Köseyusflu Köyü Abdullah Ağa Camii

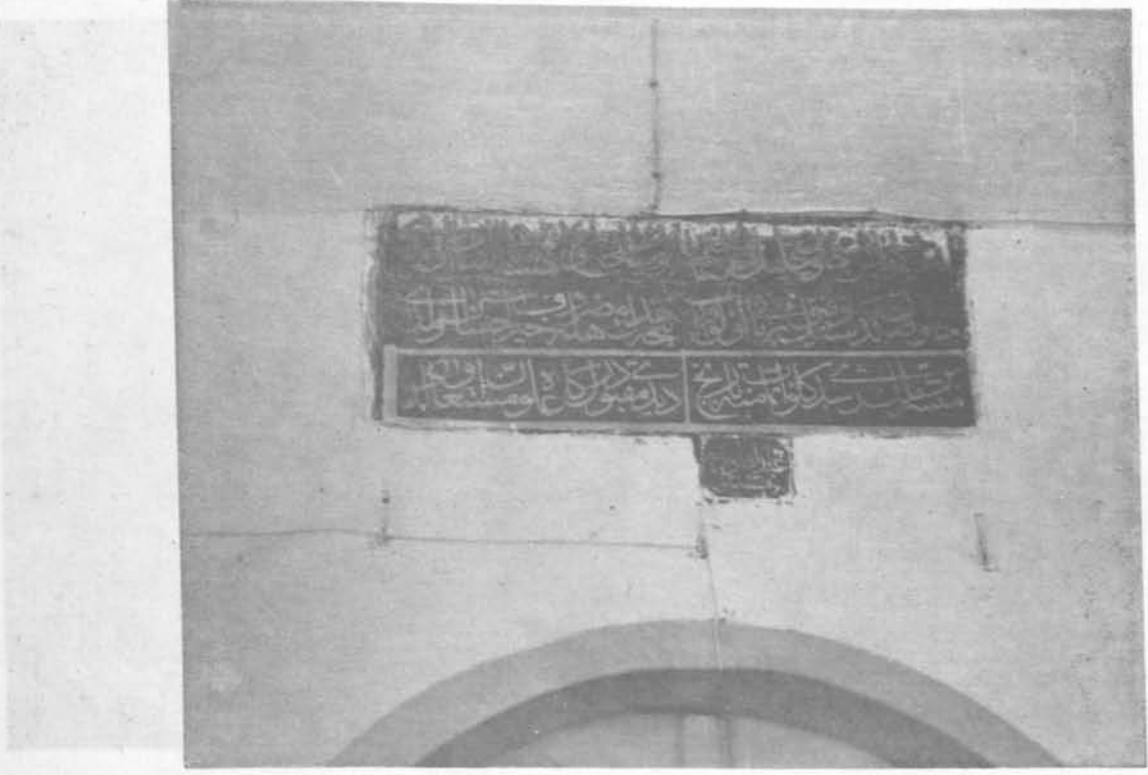

Resim 33 : Yozgat Köseyusuflu Köyü Abdüllah Ağa Camii kitâbesi

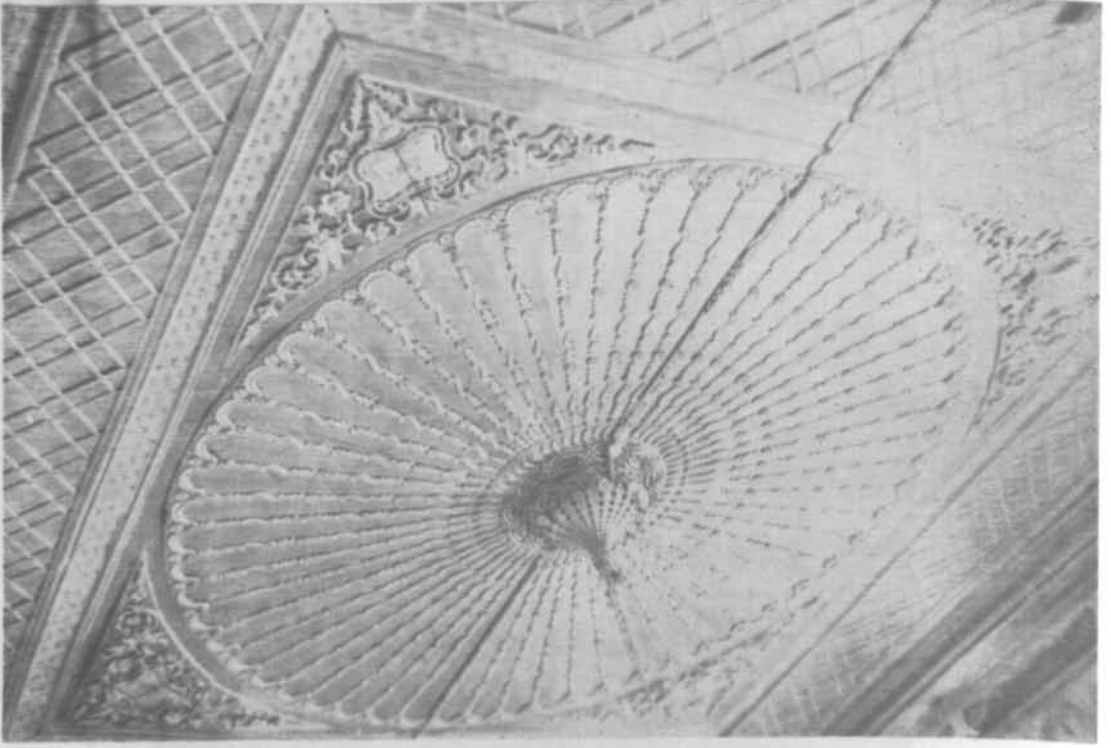
Resim 34 :
Yozgat
Başçavuşoğlu
Camil

Resim 35 : Yozgat Başçavuşoğlu Camii kitâbesi

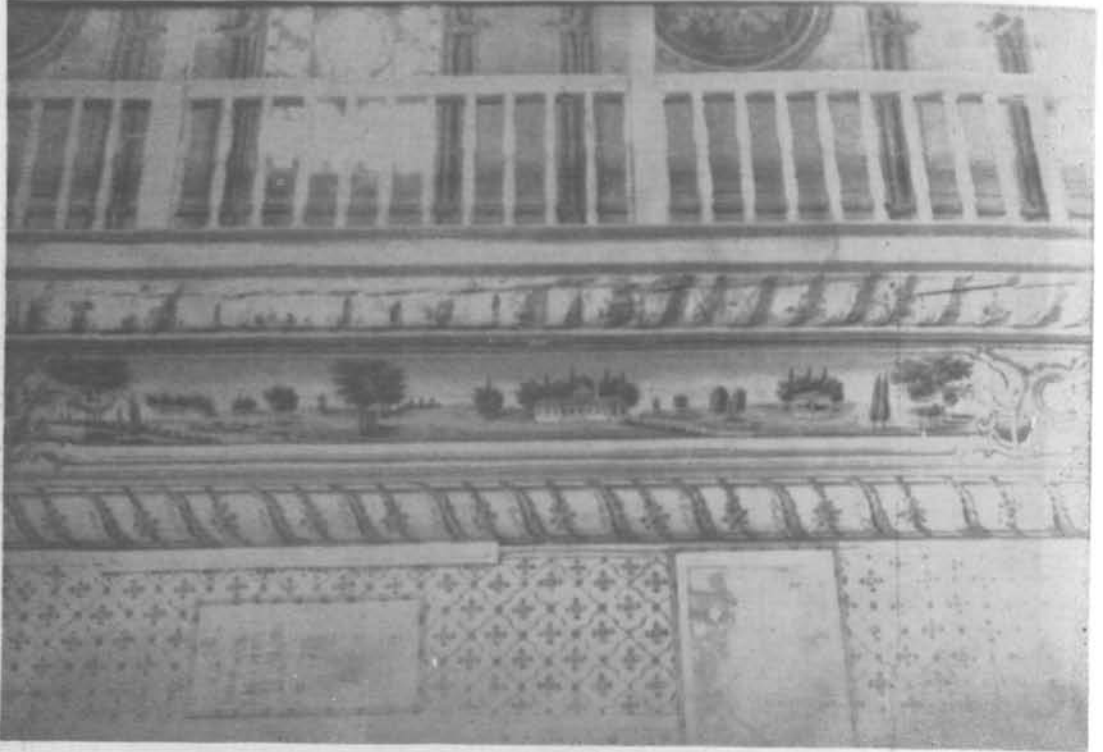
Resim 36 : Yozgat Başçavuşoğlu Camii mahfili galerisi

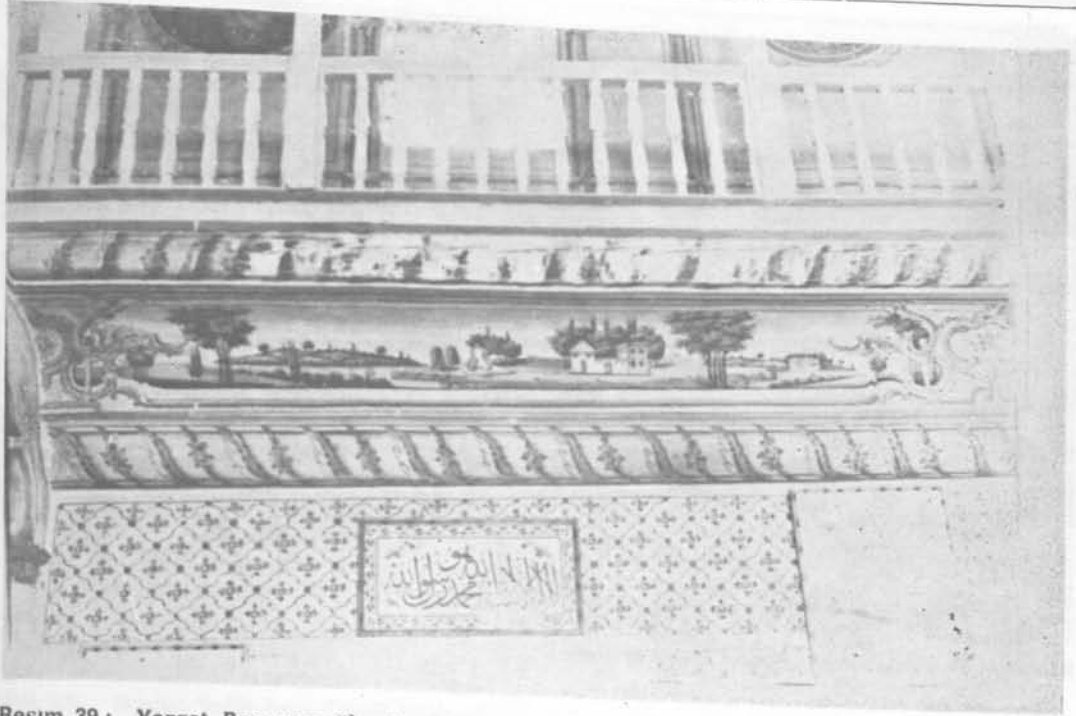

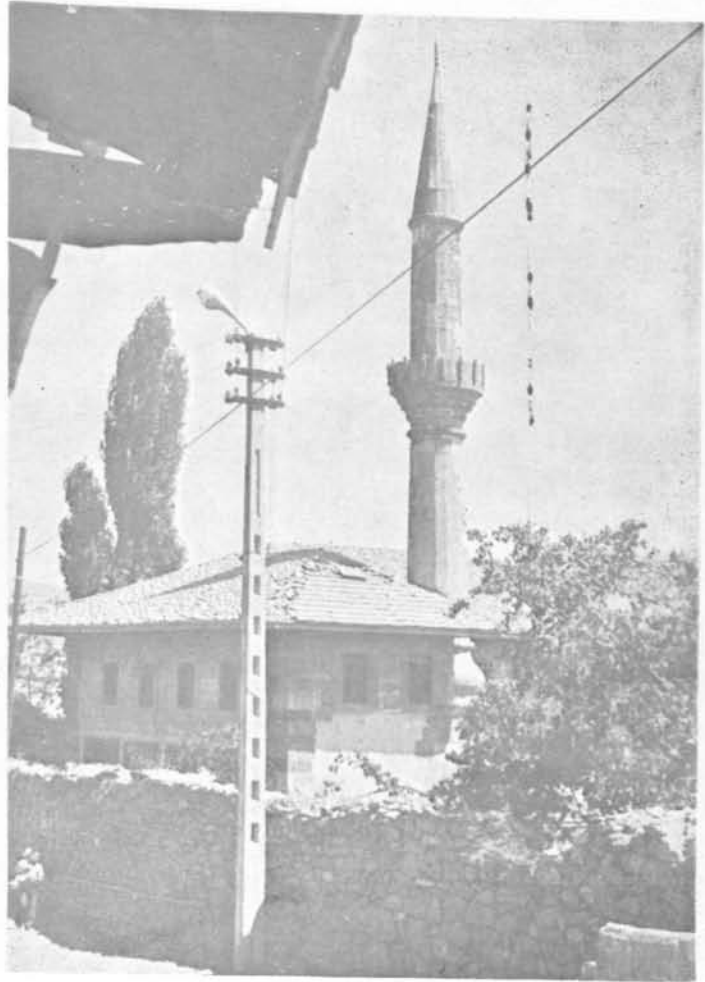
Resim 37: Yozgat Başçavuşoğlu Camii tavanı

Resim 38: Yozgat Başçavuşoğlu Camii mahfil altı manzaralarından

Resim 39 : Yozgat Başçavuşoğlu Camii mahfil altı manzaralarından

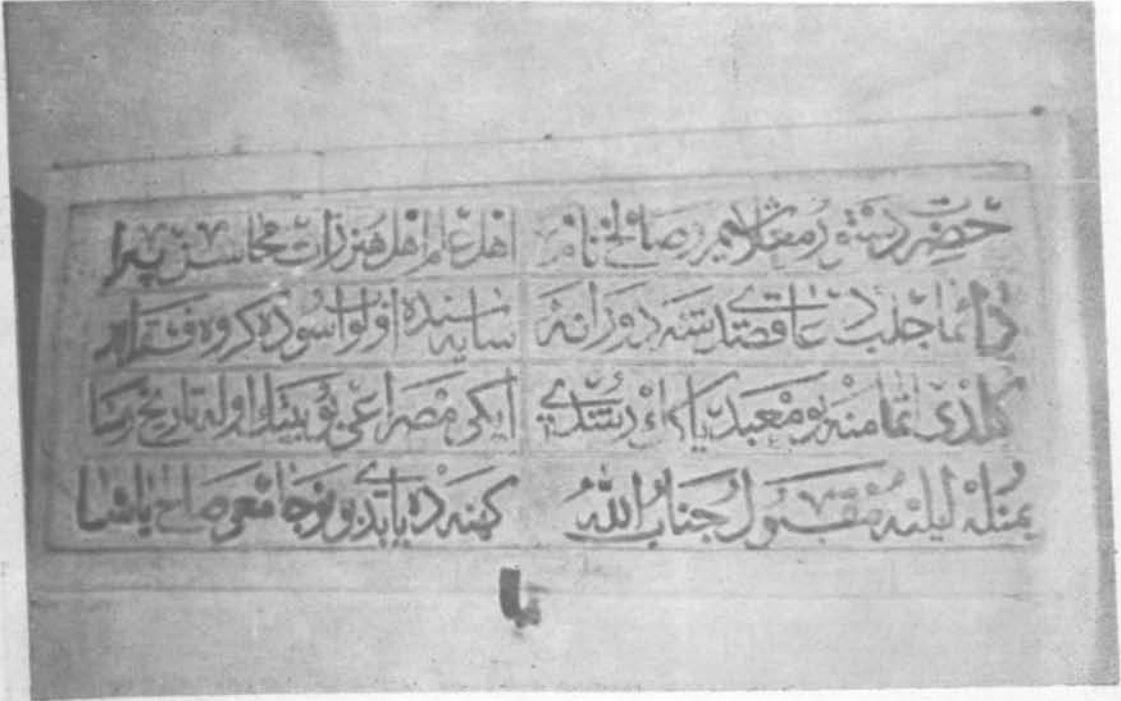
Resim : 40
Yozgat
Kayyumzade
Camii

Resim 41 : Yozgat Kayyumzade Camii kitâbesi

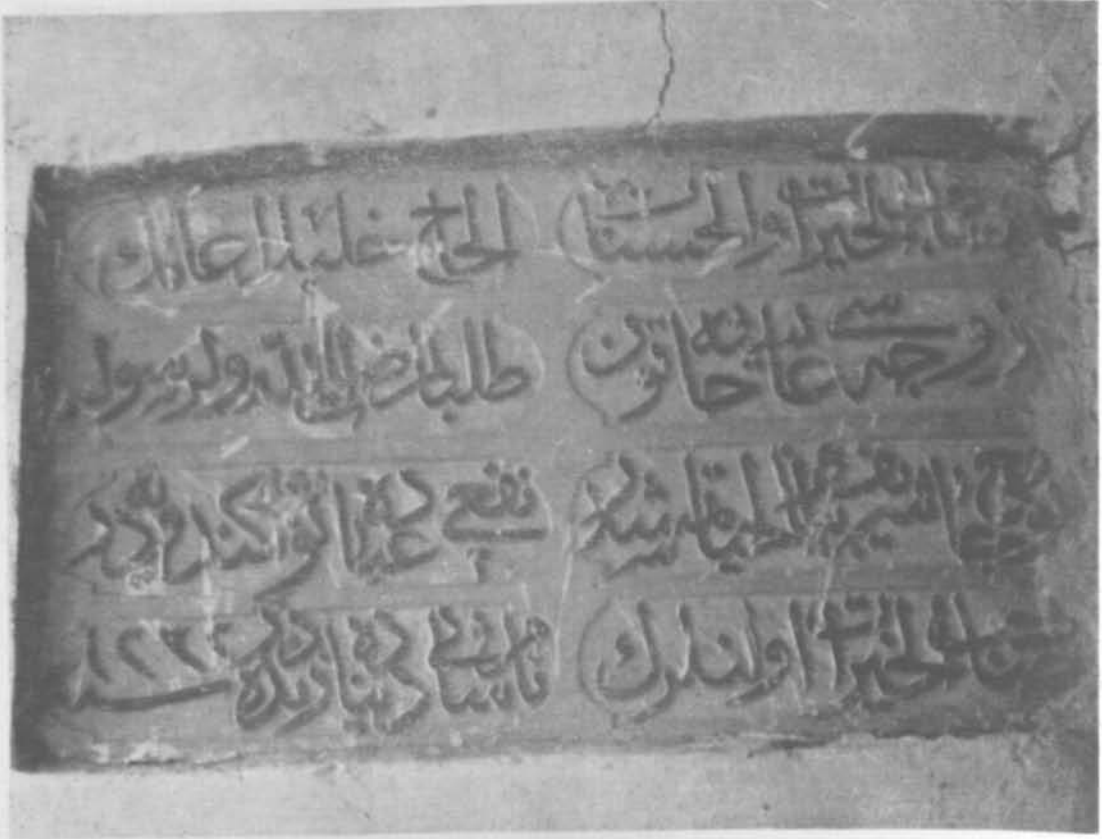
Resim : 42
Sorgun
Salih Paşa
Camii

Resim 43 : Sorgun Salih Paşa Camii kitâbesi

Resim 44 : Yozgat Kızıltepe Köyü Camii

Resim 45 : Yozgat Kızıltepe Köyü Camii kitâbesi

Resim 46 : Akdağmadeni Çalışkan Köyü Ali Çelebi Türbesi

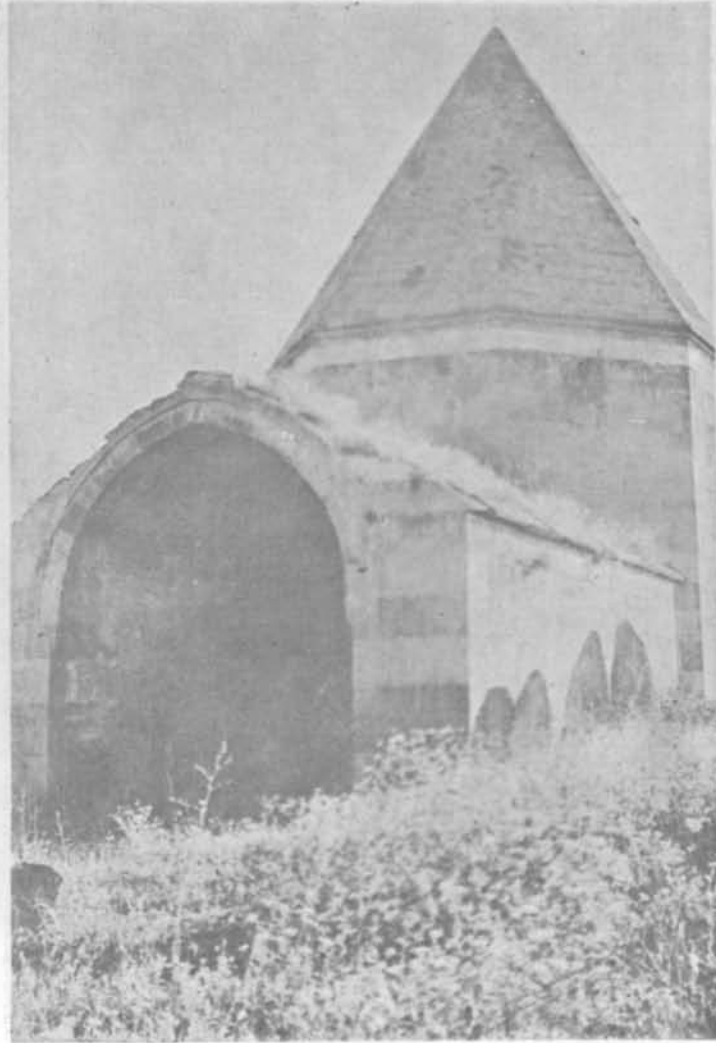

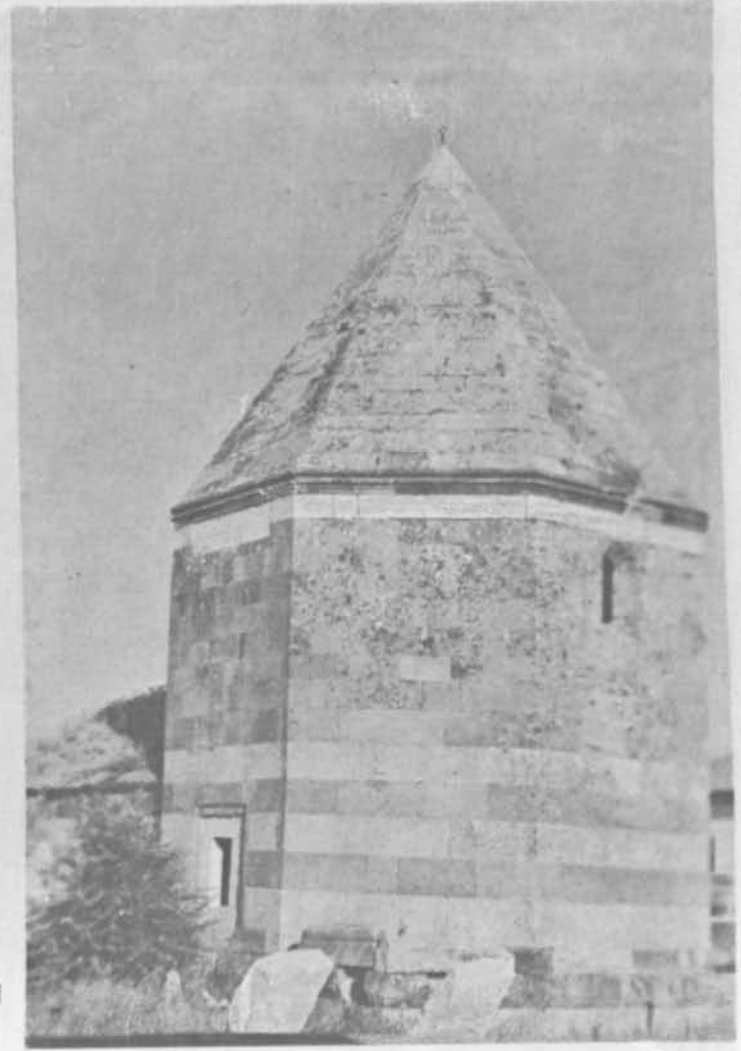
Resim 47 : Akdağmadeni Çalışkan Köyü türbelerinin kaleden görünüşü

Resim 48 : Akdağmadeni Çalışkan Köyü Mahmut Çelebi Türbesi

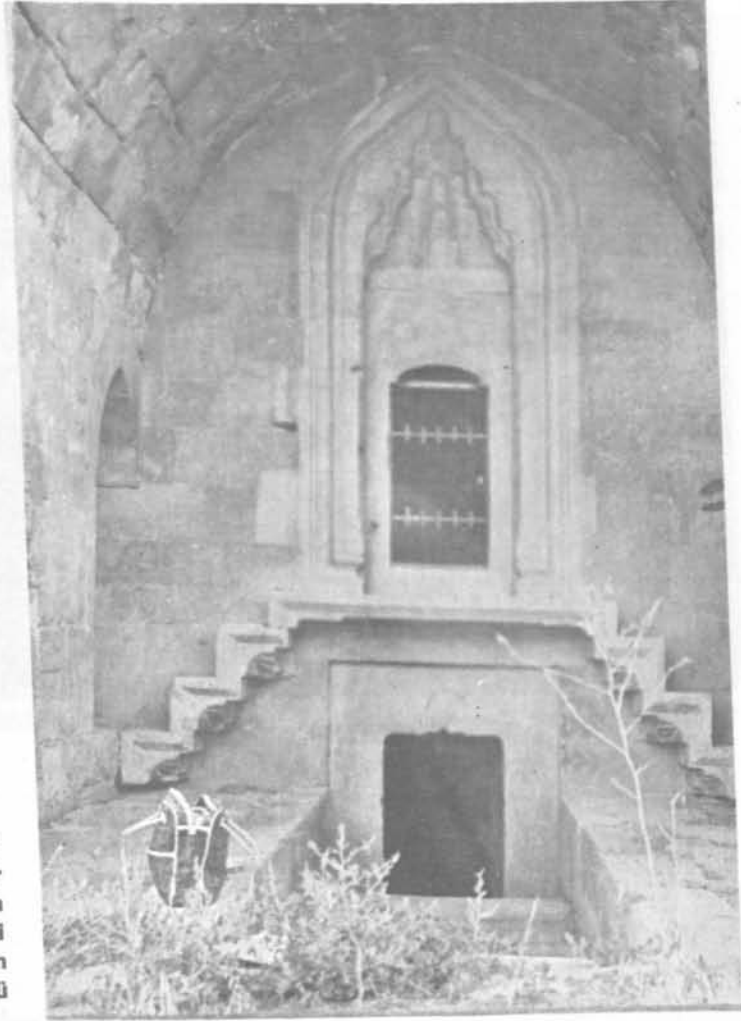

Resim 49 : Çandır
Şah Sultan
Hatun Türbesi
eyvanından
görünüşü

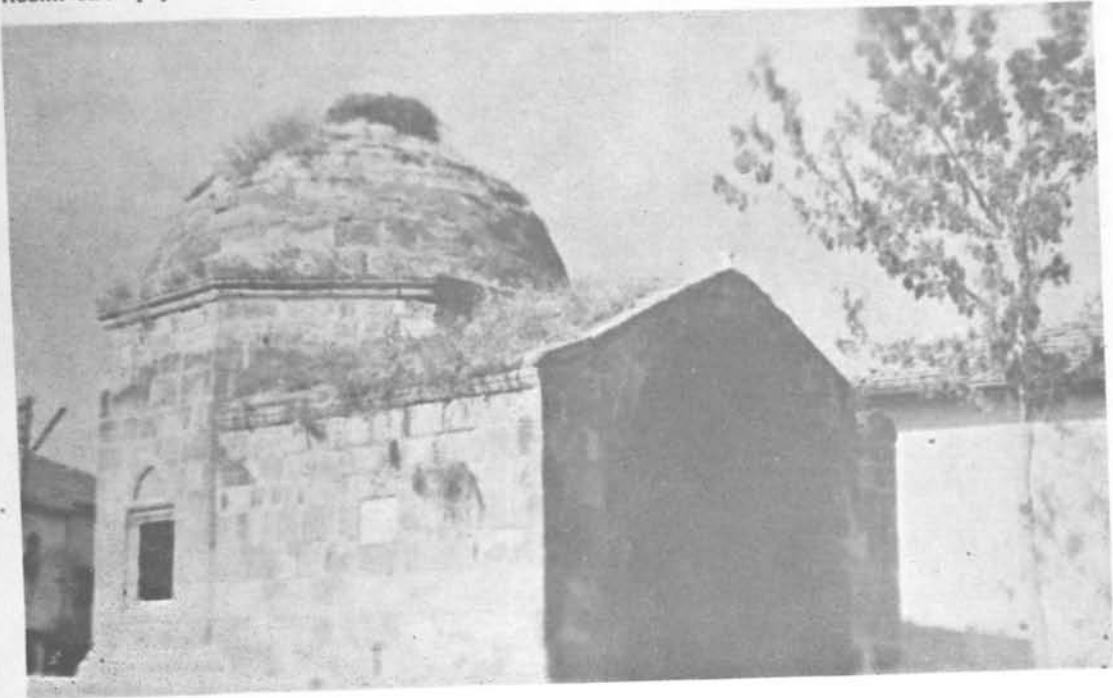

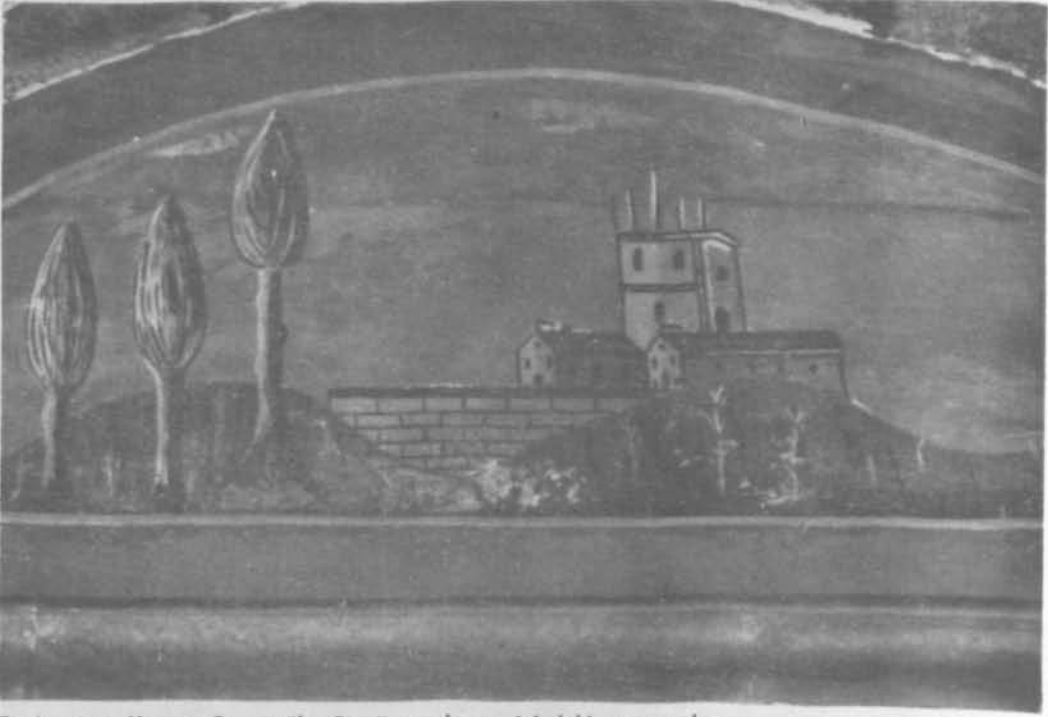
Resim 50 :
Çandır
Şah Sultan
Hatun Türbesi

Resim : 51
Çandır
Şah Sultan Hatun
Türbesi
eyvanının
iç görünüşü

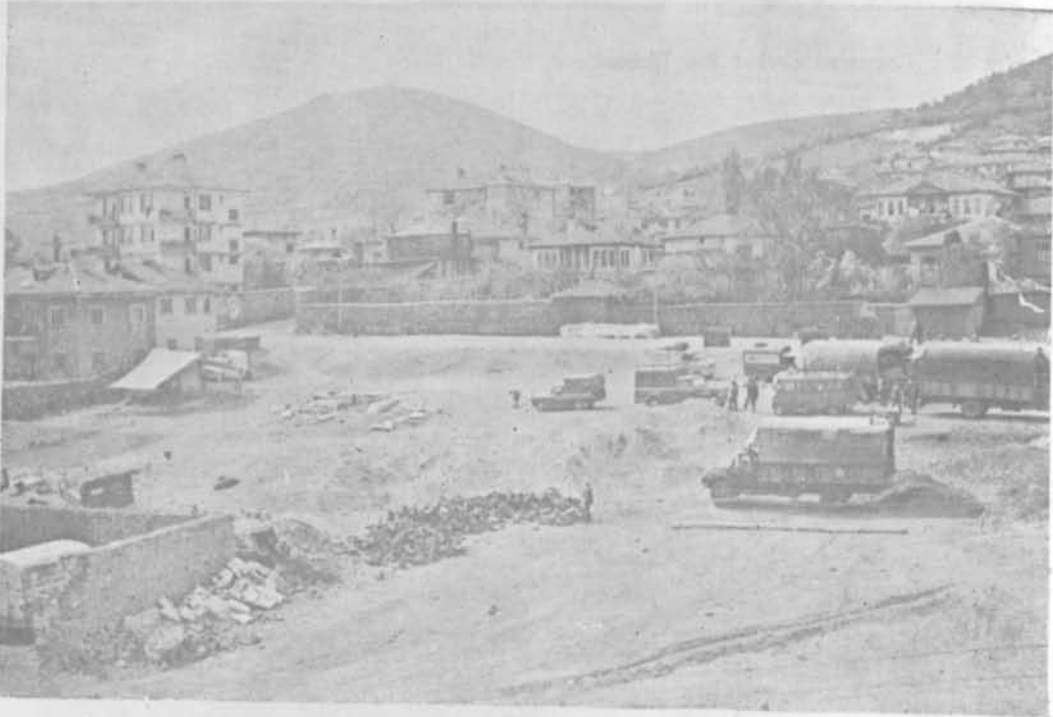
Resim 52 : Çayıralan Çerkes Bey Türbesi

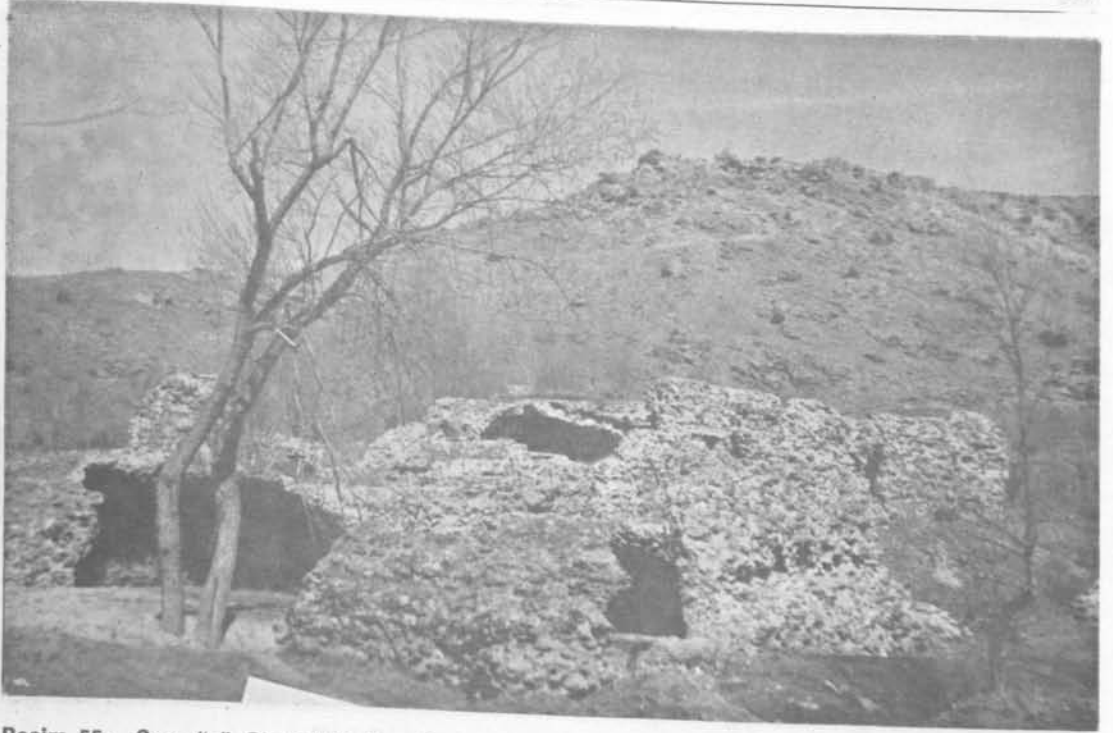

Resim 53 : Yozgat Çapanoğlu Camii sundurma içindeki manzaralar

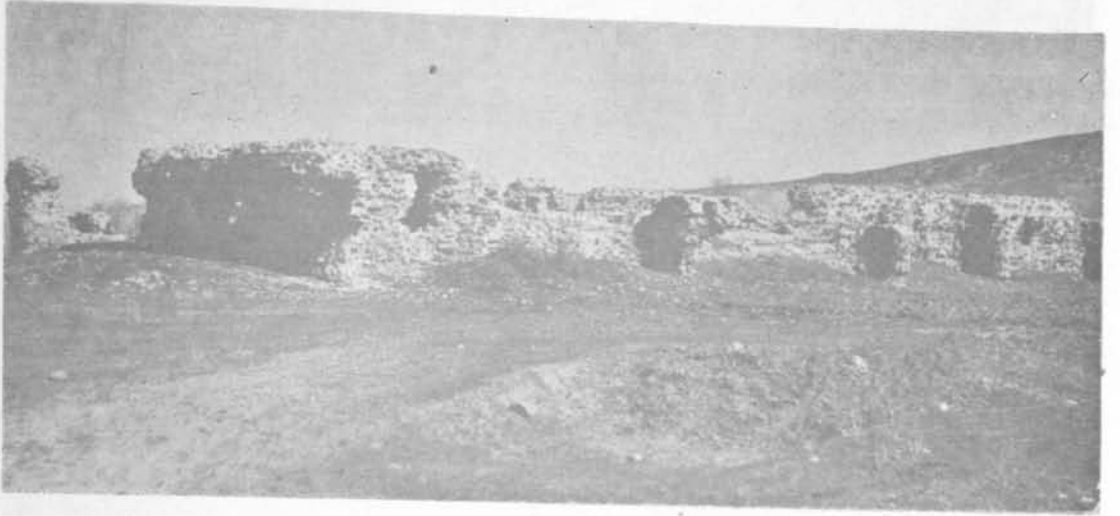
Resim 54 : Yozgat Çapanoğlu Sarayının yeri

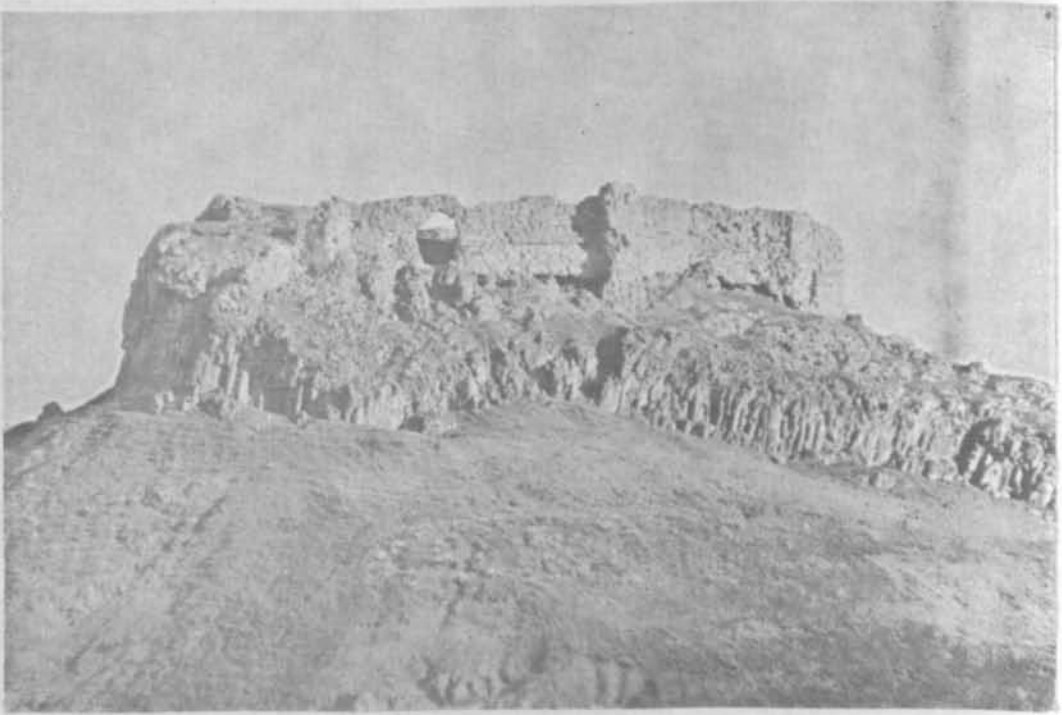

Resim 55 : Sarayözü Çiçinli Sultan Han

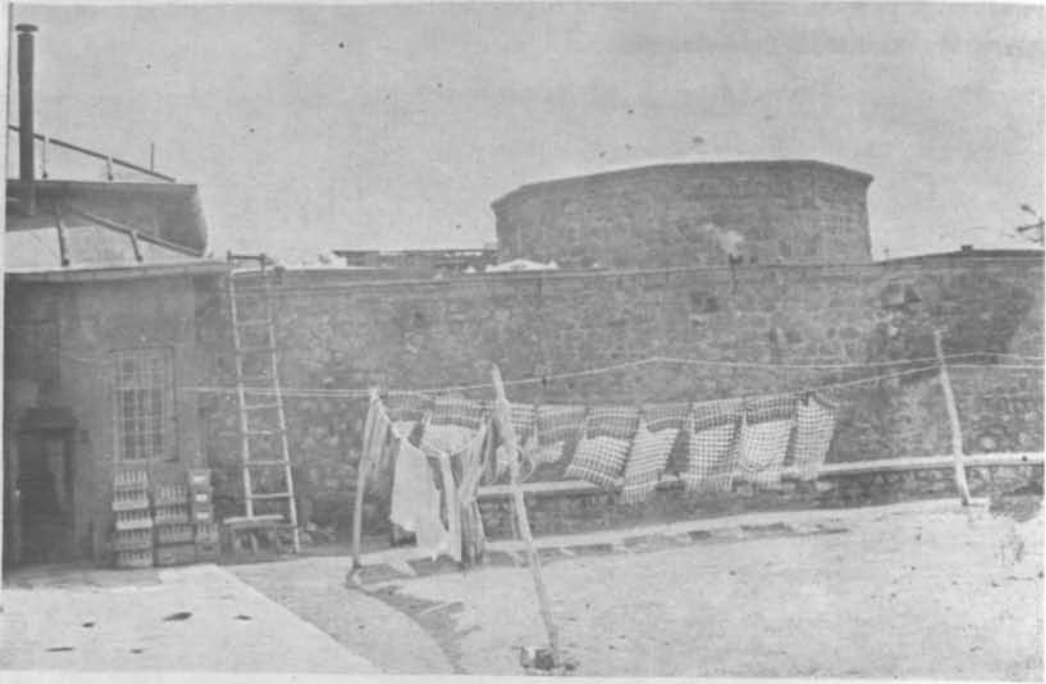
Resim 56 : Kesikköprü Çekereksu Han

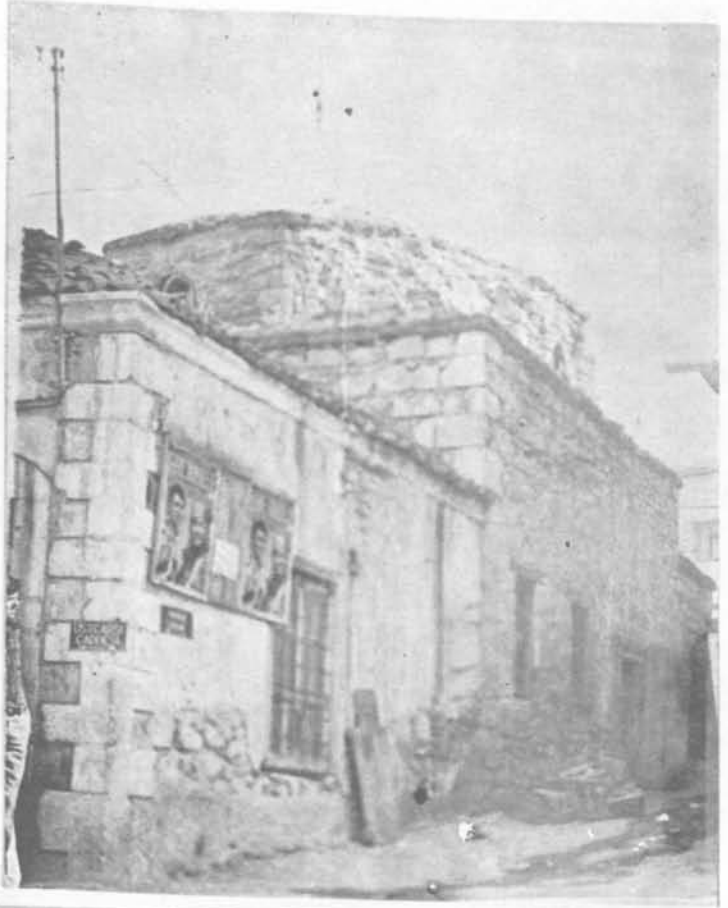

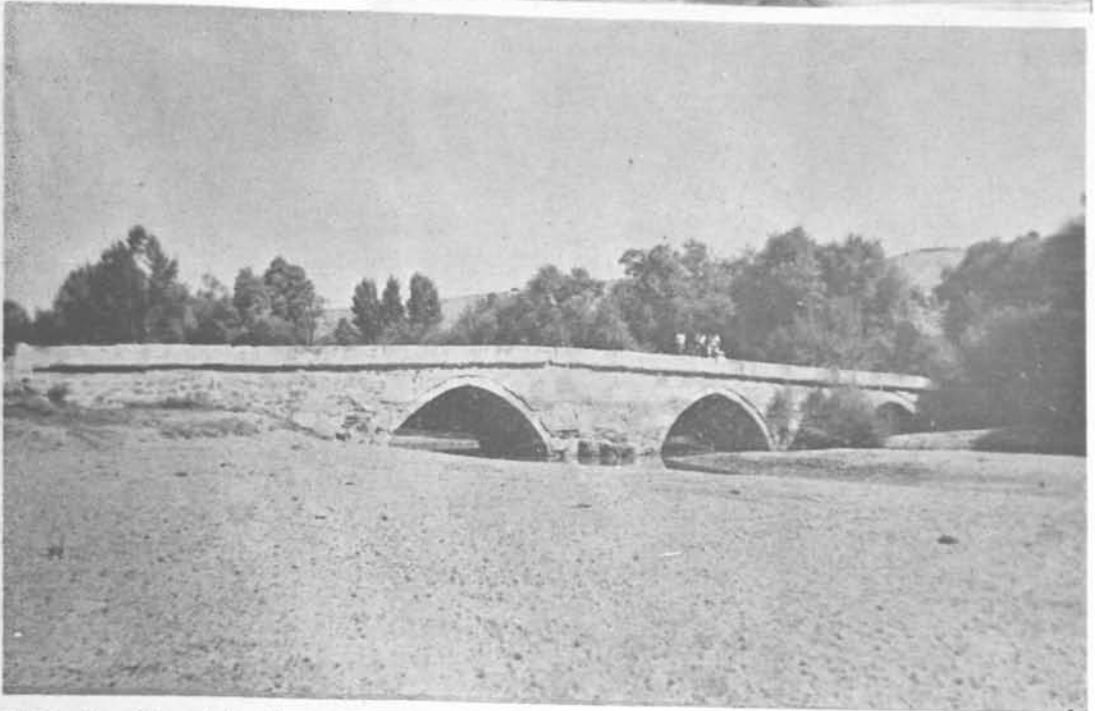
Resim 57: Akdağmadeni Çalışkan Köyü Muşallim (Beramşah Kalesi)

Resim 58: Yozgat Çapanoğlu Hamamı

Resim : 59
Akdağmadeni
Hacı
Hamamı

Resim 60 : Yozgat Karabıyık Köprüsü

Resim 61 : Yozgat Şefaati yolu üzerinde bir köprü

1911
Yozgat
Şefaati

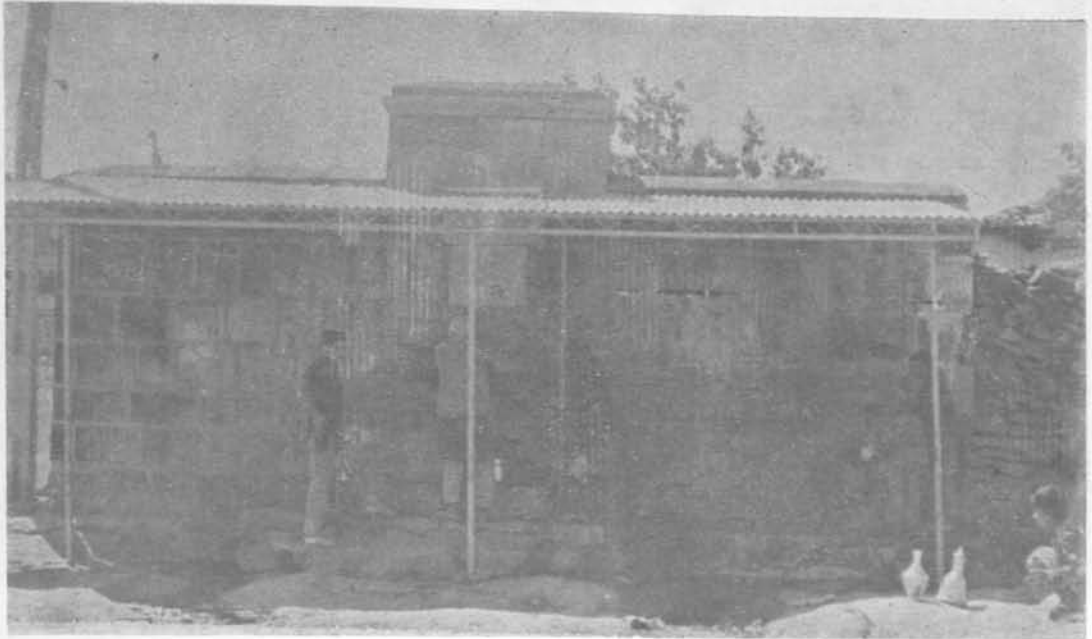
Resim 62 : Yozgat Taşköprü mahallesinde bir köprü

Resim : 63
Yozgat
Çapanoğlu
Cami
Çeşmesi

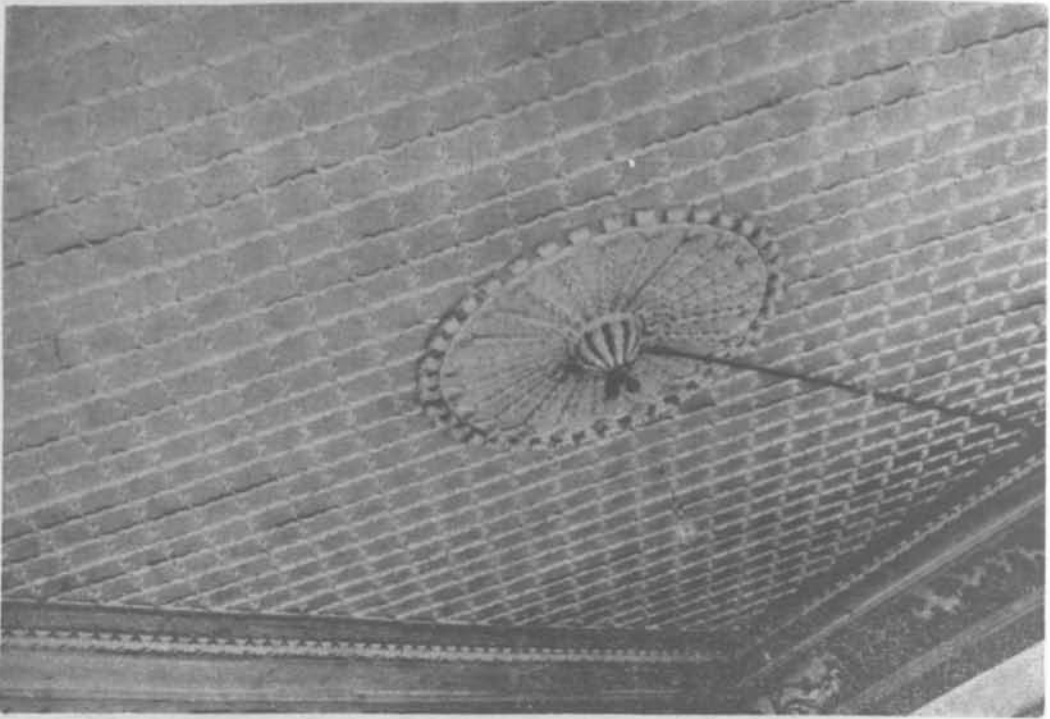
Resim 64 : Yozgat Şeker Pınarı

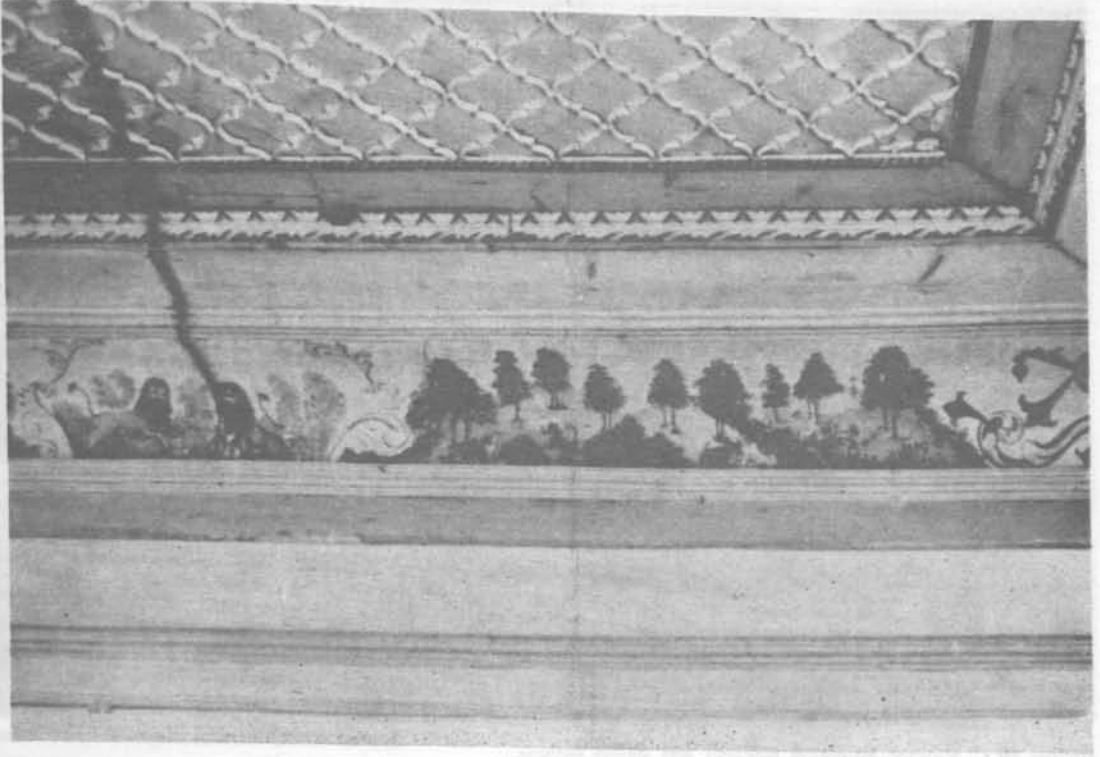

Resim 65 : Yozgat Nizamoğlu Konağı

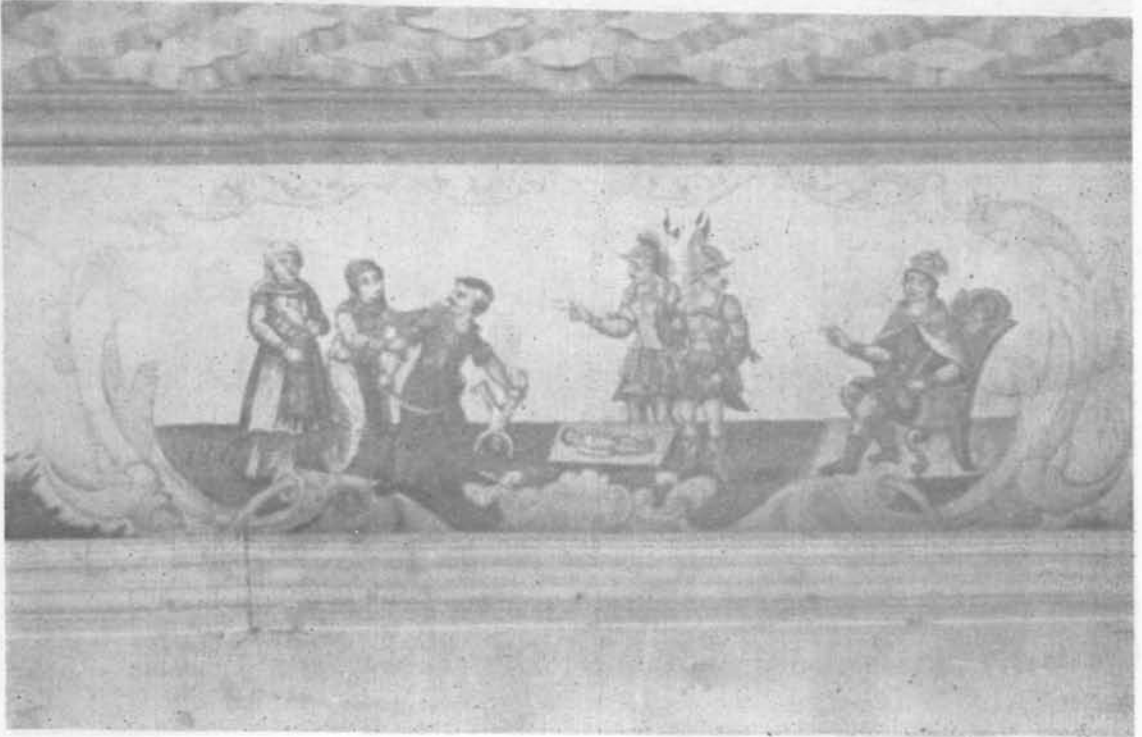
Resim 66 : Yozgat Nizamoğlu konağı güneydoğu oda tavanı

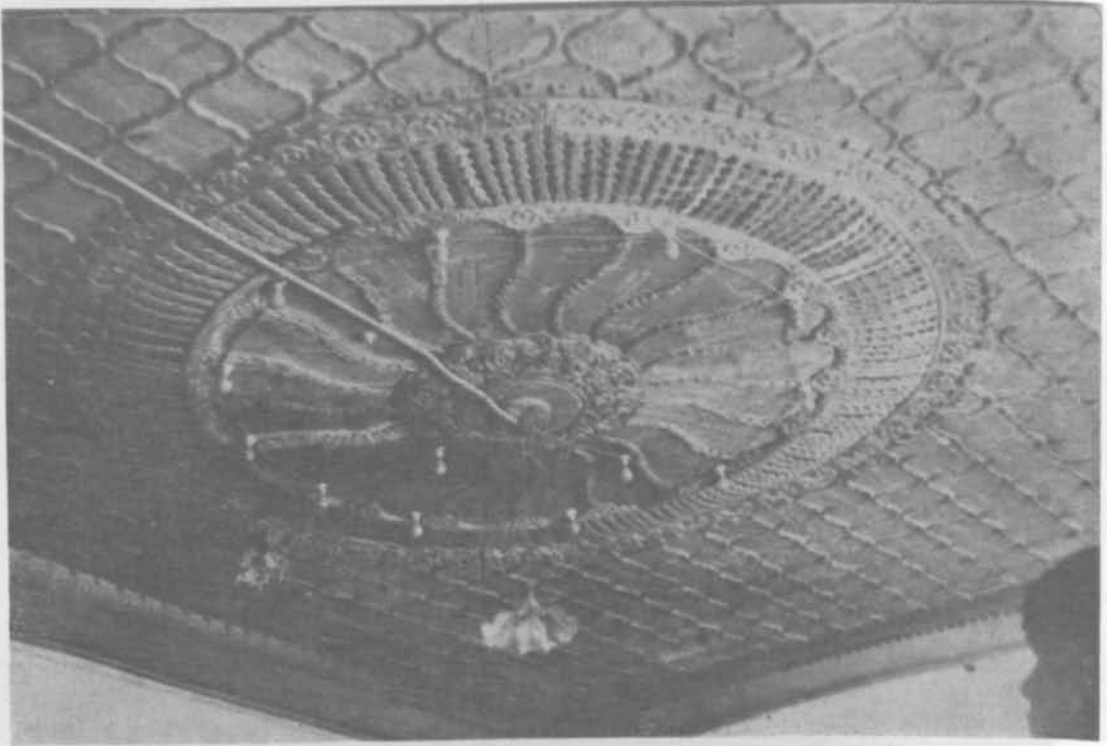

Resim 67 : Yozgat Nizamoğlu Konağı güneydoğu odası manzaralarından

Resim 68 : Yozgat Nizamoğlu Konağı güneybatı odası manzaralarından

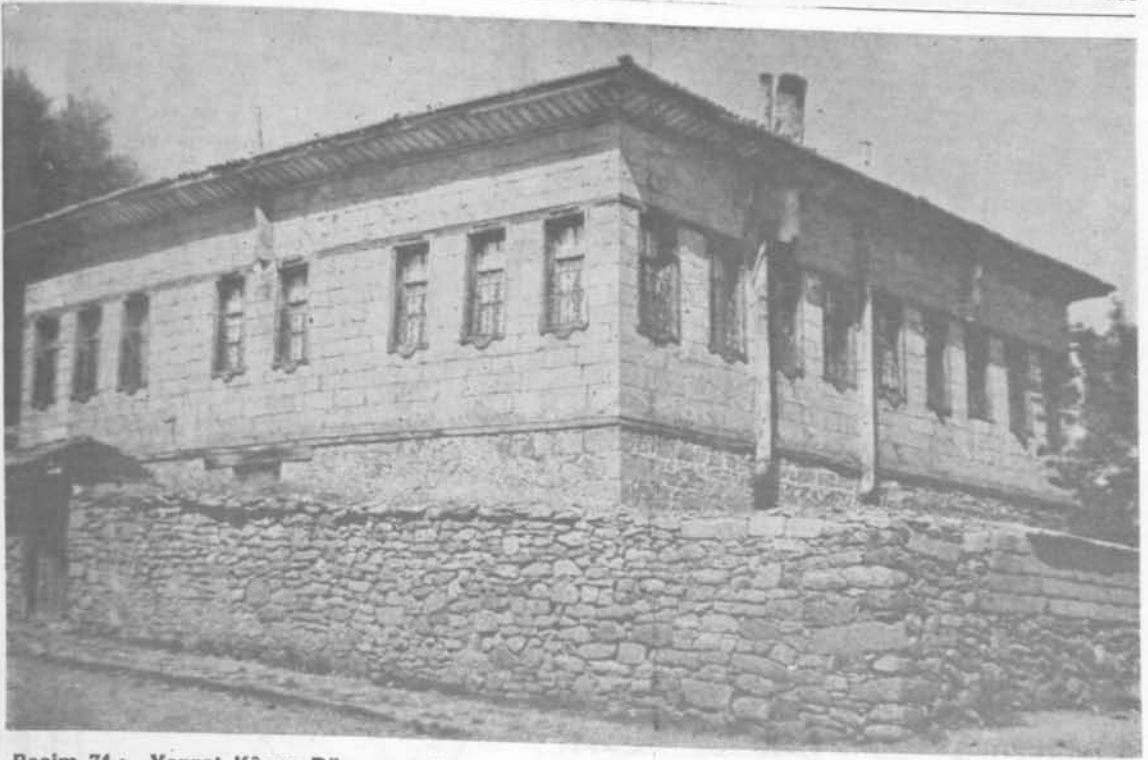

Resim 69 : Yozgat Nurettin Bacanlı evi salon tavanı

Resim 70 : Yozgat İhsan İpek evi bahçesi havuz çeşmesi

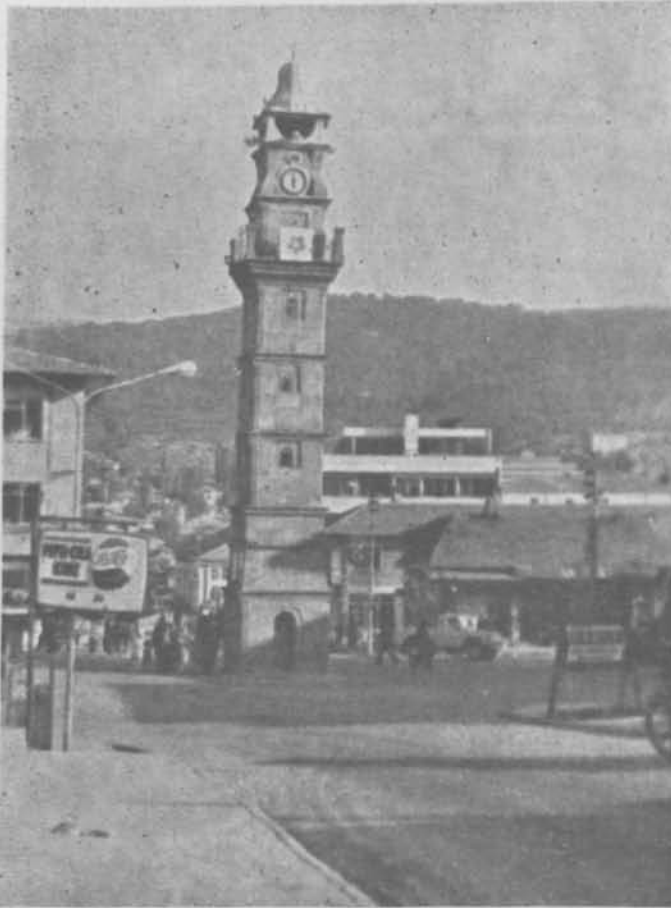
Resim 71 : Yozgat Kâzım Dönmez evi

Resim 72 : Yozgat Yarar Karşlıoğlu evi

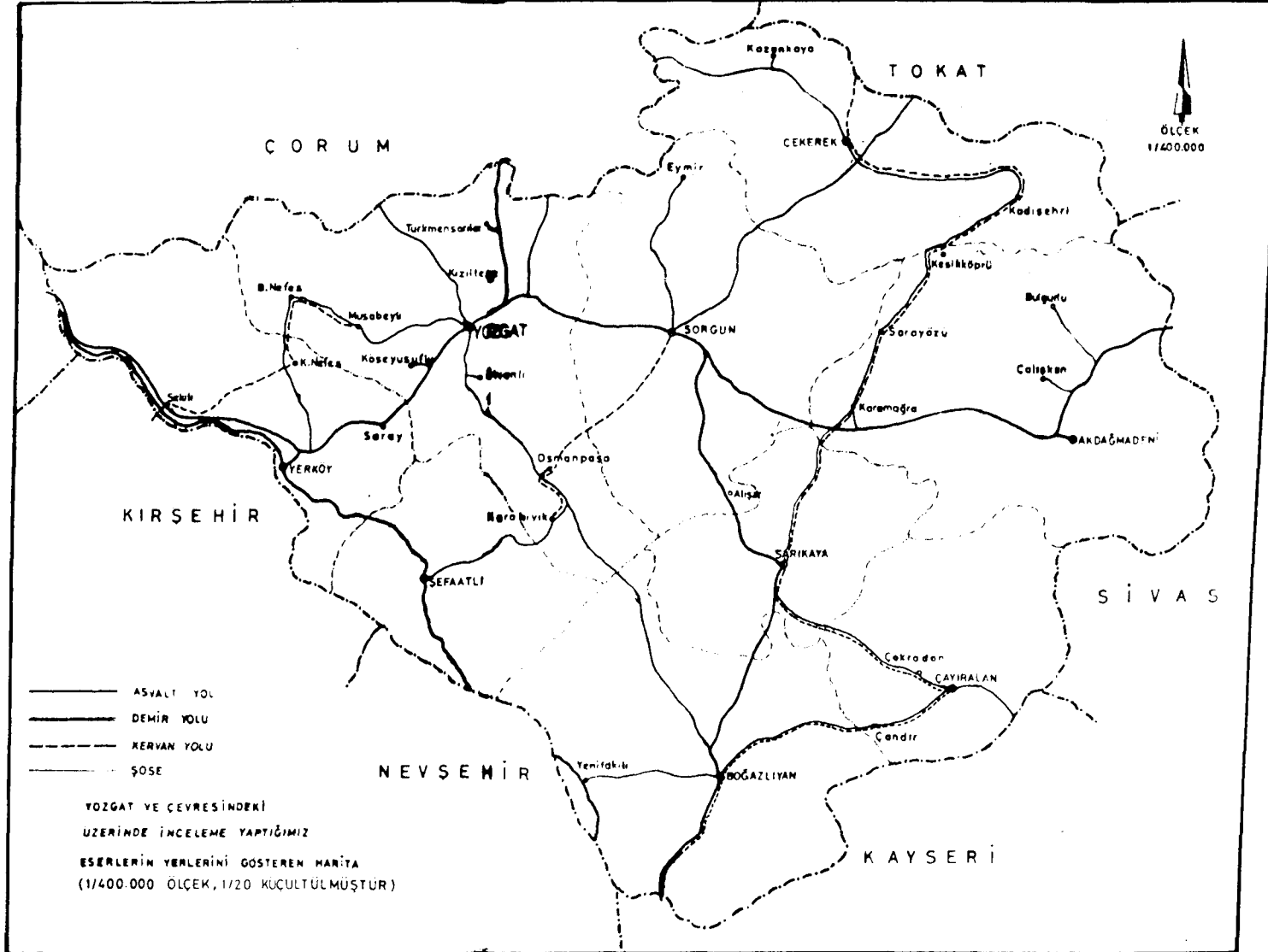

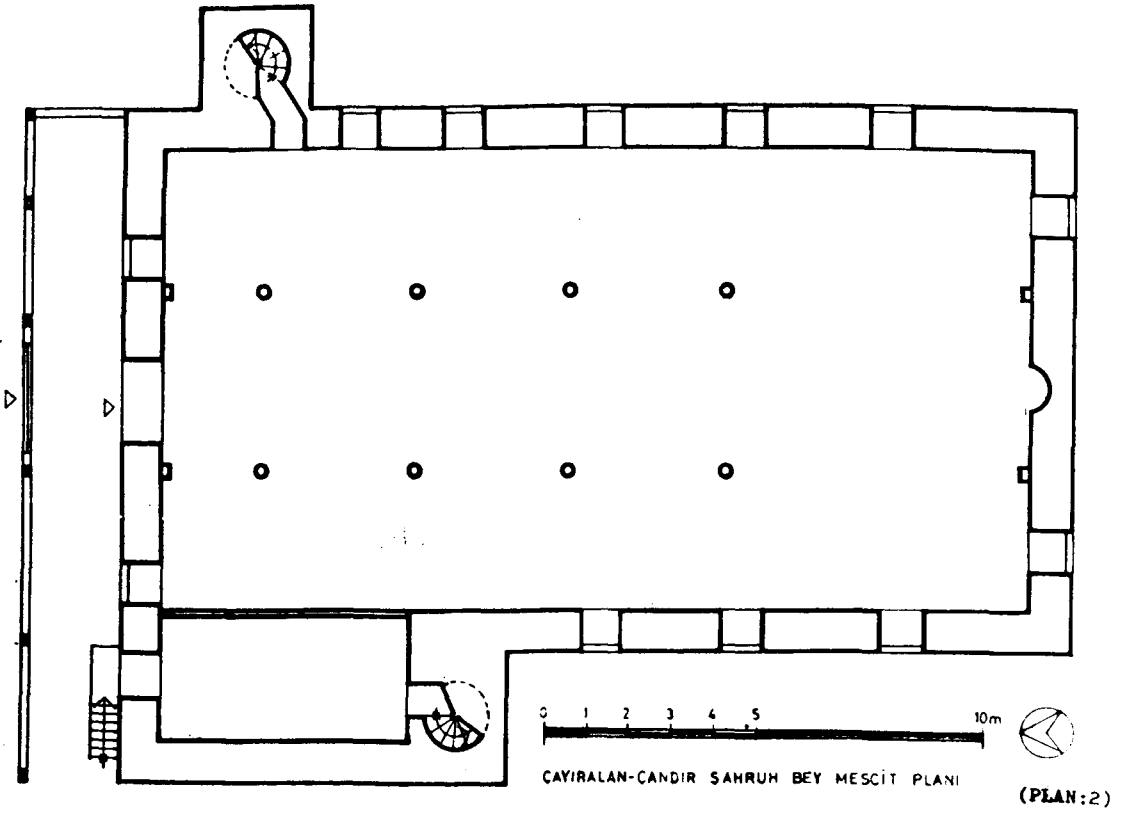
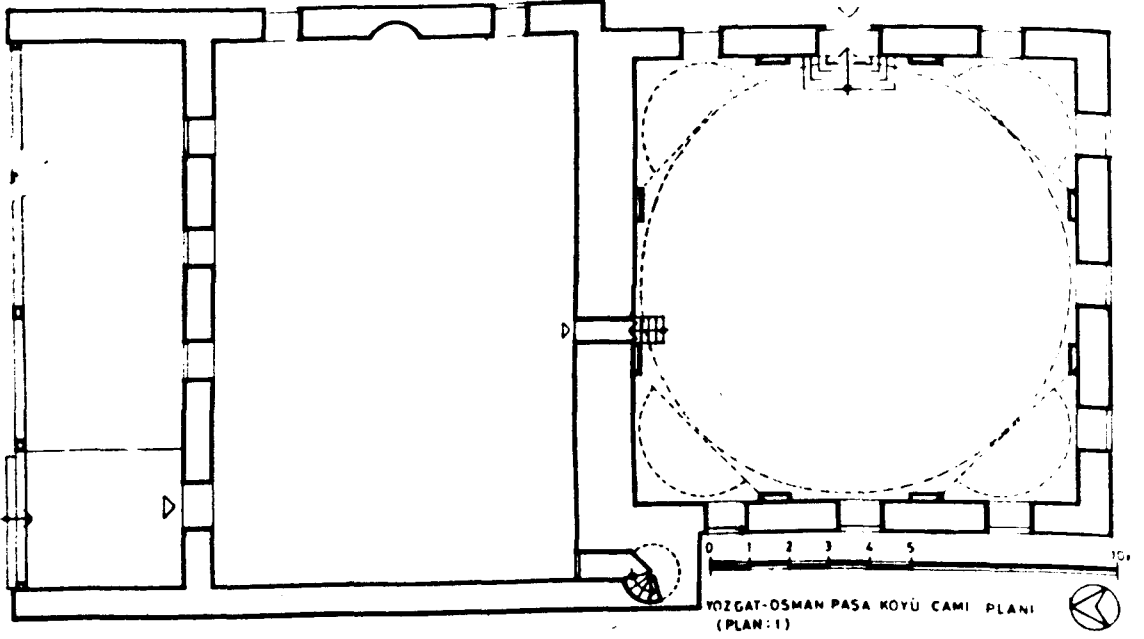
Resim 73 : Yozgat Askerlik Şubesi

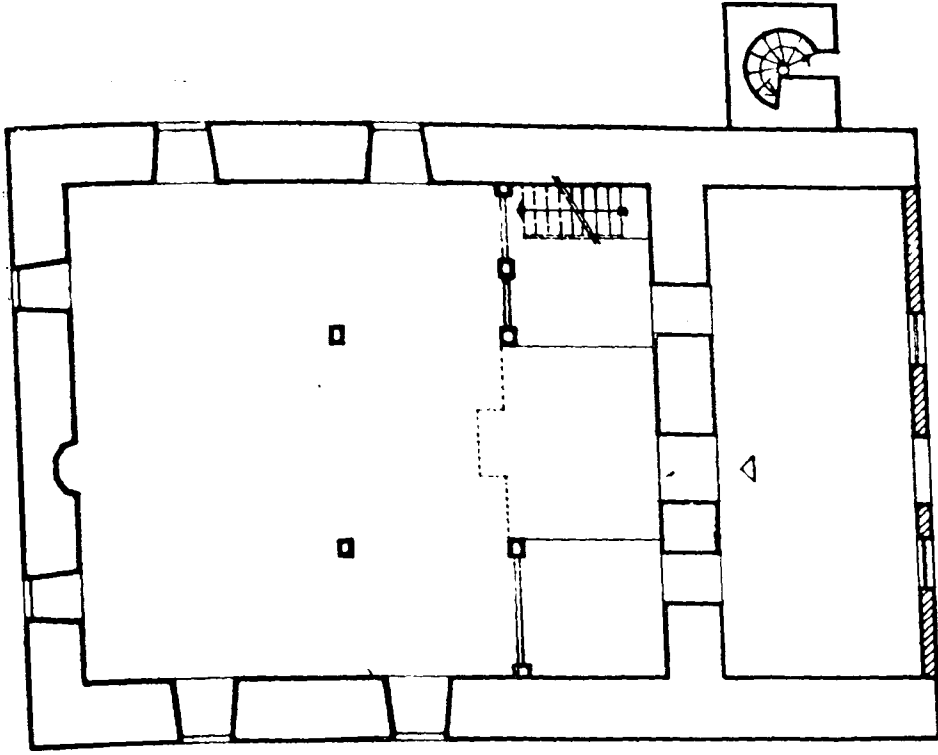

Resim 74 :
Yozgat
Saat
Kulesi

Yozgat Haritası

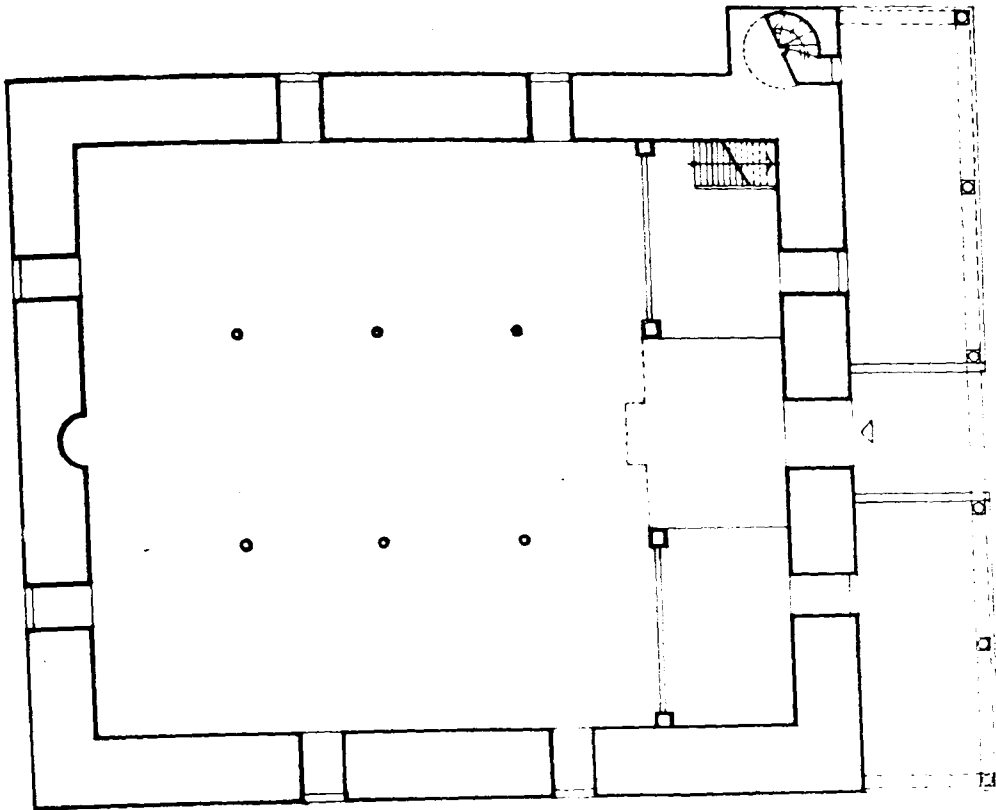

(PLAN:4)

10m.

YERKÖY - SARAY KÖYÜ ÇAPANOĞLU CAMII

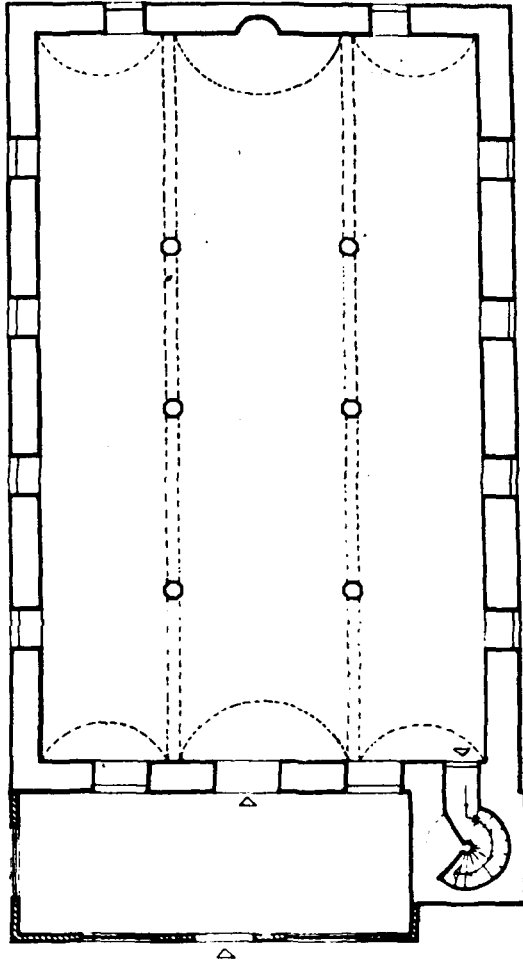

(PLAN:3)

10m.

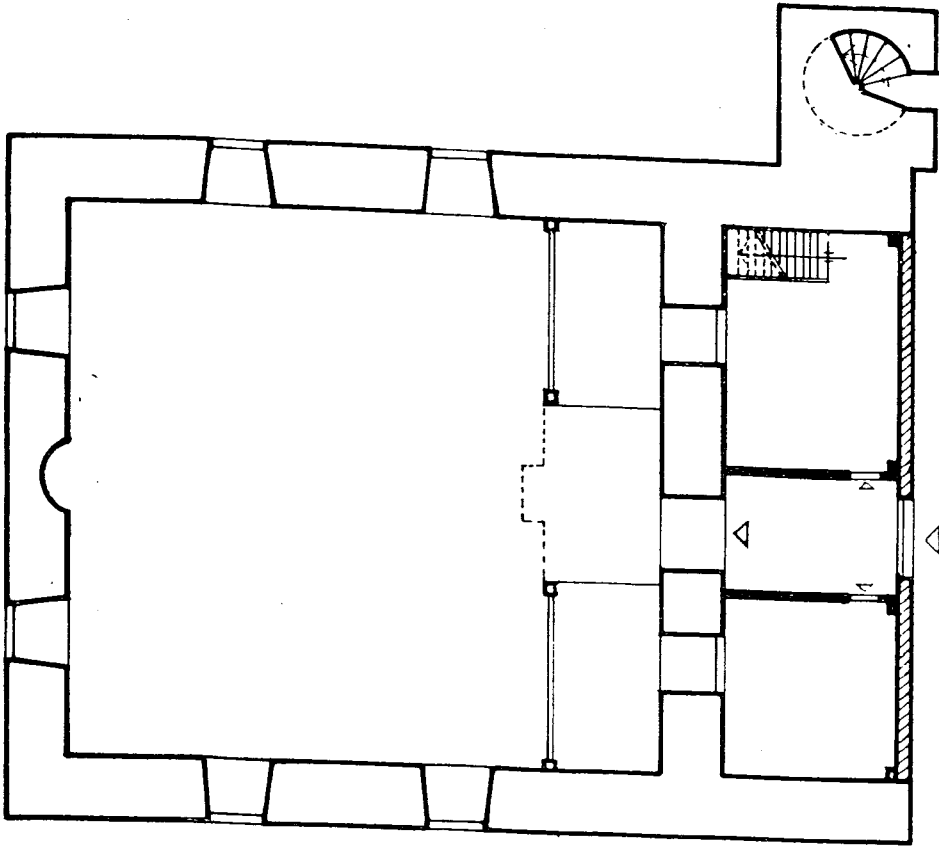
YOZGAT - PLANLI KÖYÜ CAMII PLANI

0 1 2 3 4 5 10M

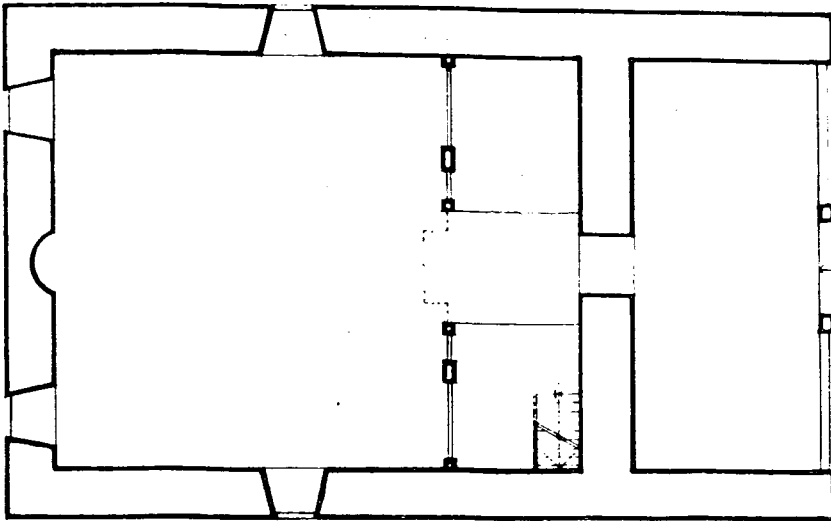
YOZUAT-BOŞAZLIYAN HACI AHMET A.A.A. CAMII PLANI

(PLAN:5)

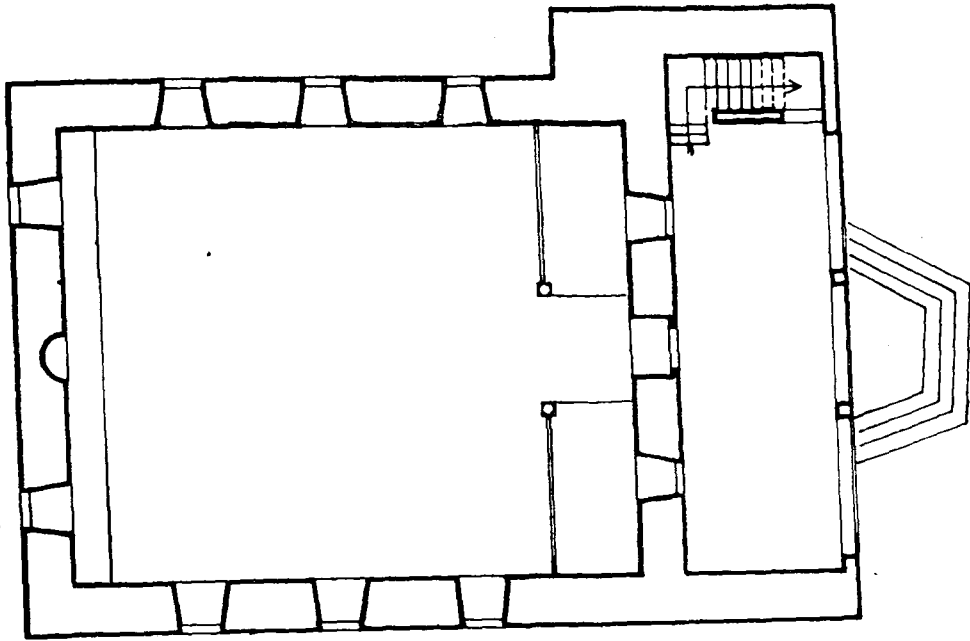
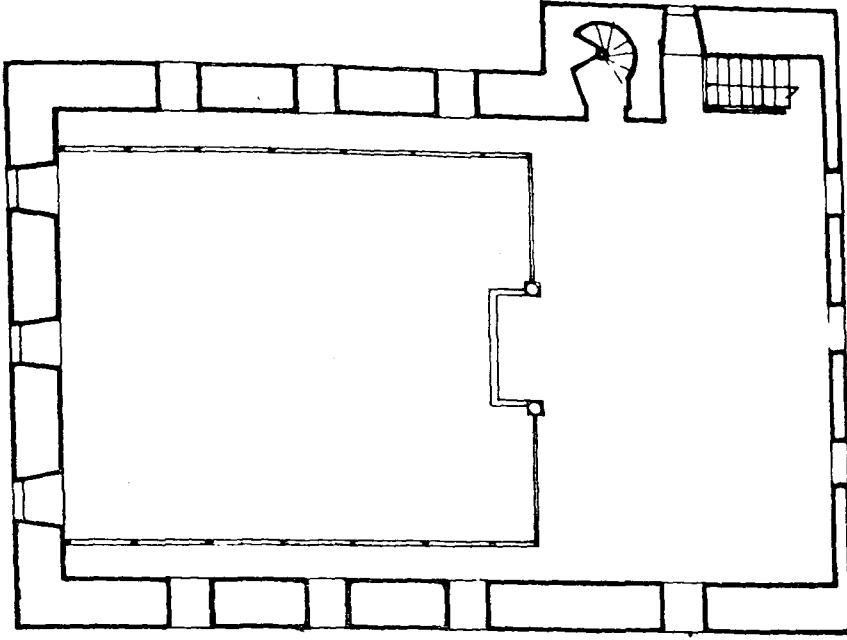
0 1 2 3 4 5 10m

YOZGAT KÖSEYUSUFLU KÖYÜ CAMİİ PLANI (PLAN : 9)

0 0.5 1 2 3 4 5 10m

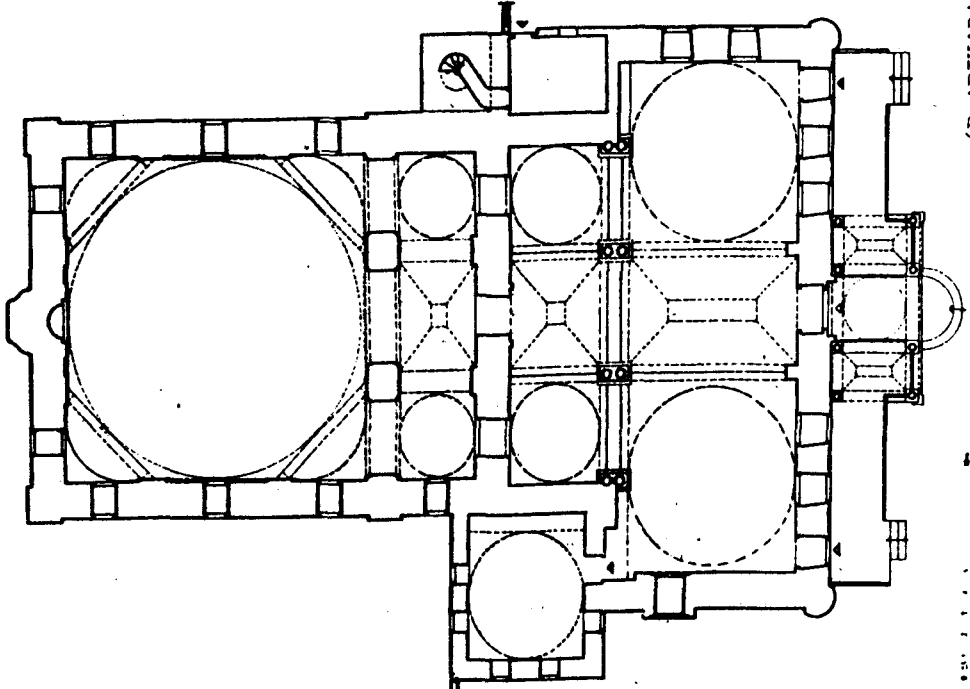
YOZGAT TURKMENSARILAR KÖYÜ ÇARŞISI CAMİİ PLANI (PLAN : ?)

(R. ARIK'DAN)

0 1 2 3 4 5 10m
YOZGAT BAŞCAVUŞOĞLU CAMII

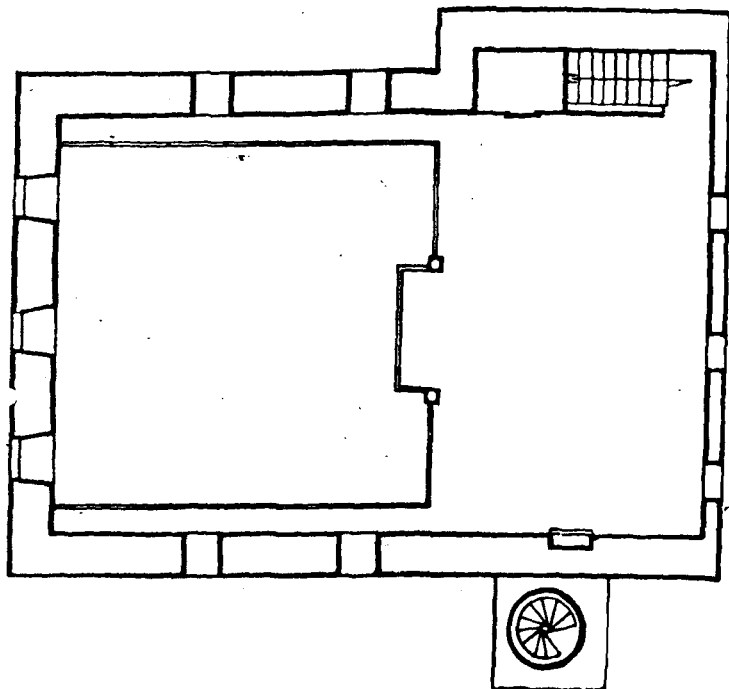
(PLAN:10)

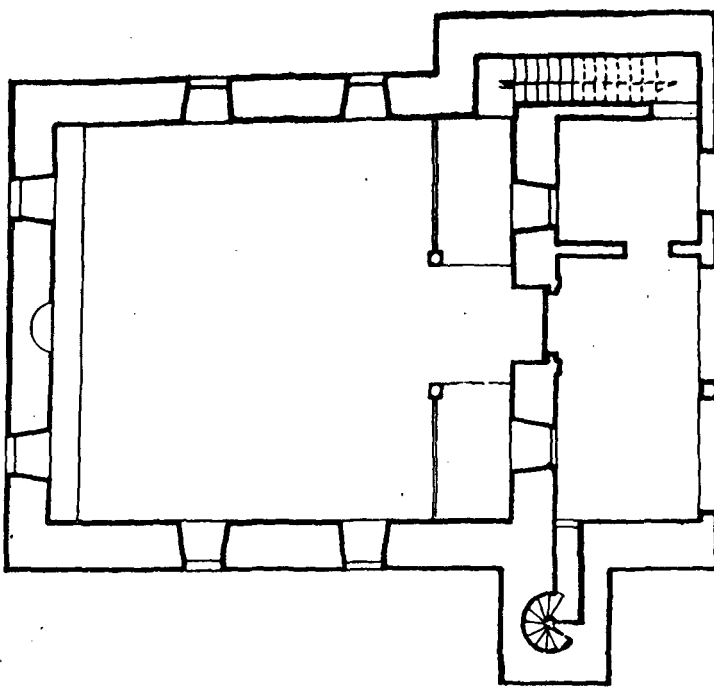

(R. ARIK'DAN)

YOZGAT ÇAPANOĞLU CAMİİ PLANI

(PLAN:6)

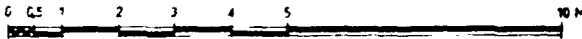
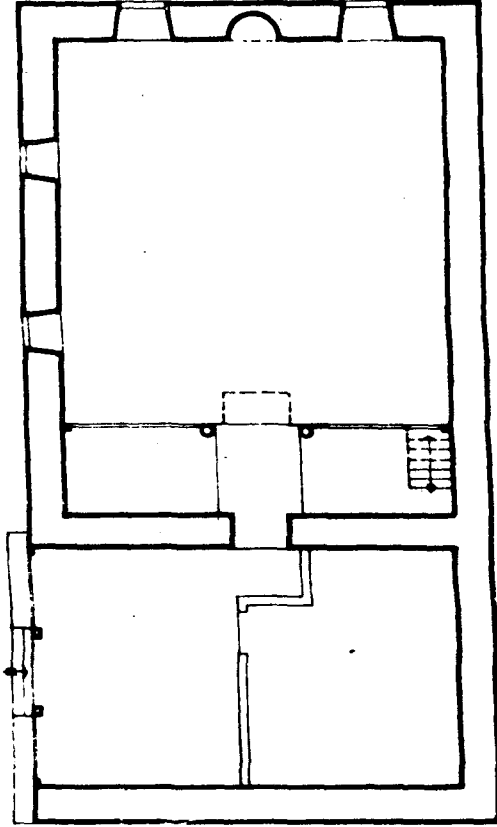

0 1 2 3 4 5 10 m
YOZGAT CEVAHİR ALİ EFENDİ CAMİİ

(R. ARIK 'DAN)

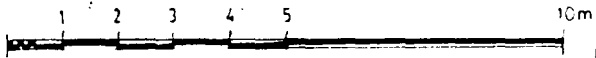
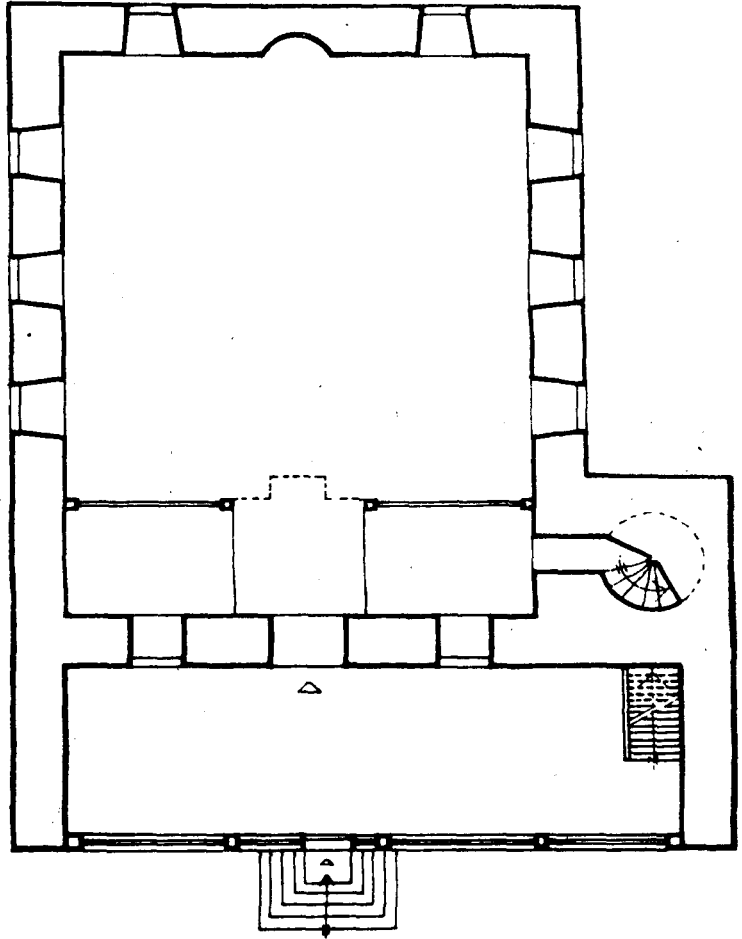
(PLAN:8)

Yozgat Cevahir Ali Efendi Camii

YOZGAT KIZILTEPE KOYU CAMII PLANI

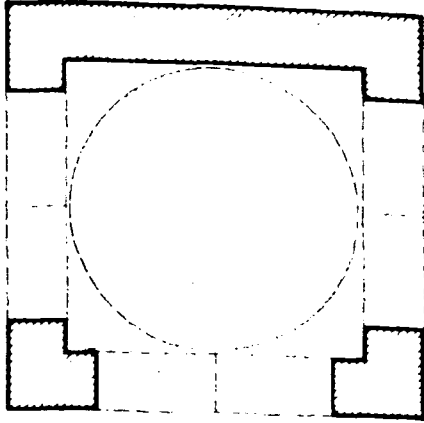
(PLAN:12)

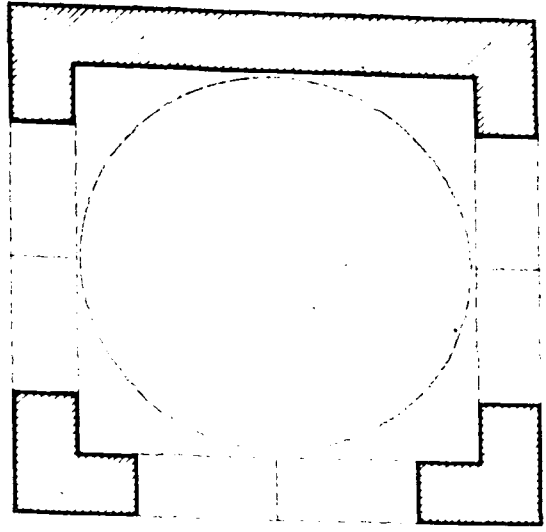
YOZGAT KAYYUMZADE CAMII PLANI

(PLAN:11)

YOZGAT-AKDAĞMADENİ, ÇALIŞKAN KÖYÜ
RUŞAĞLIM AİLESİNE AİT TÜRBELER

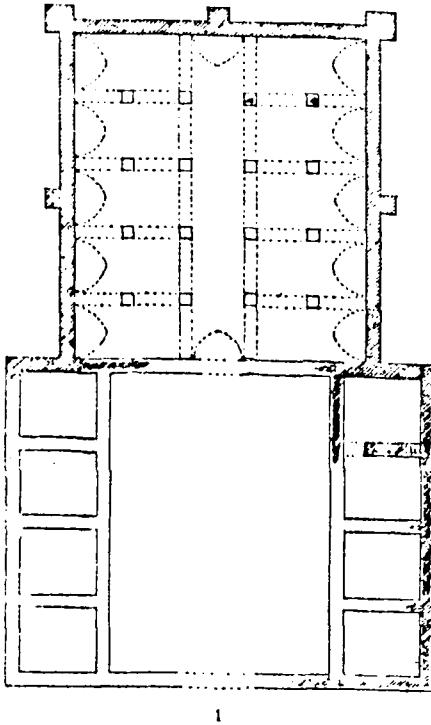

0 0.5 1 2 3 4 5m
ALİ ÇELEBİ TÜRBESİ

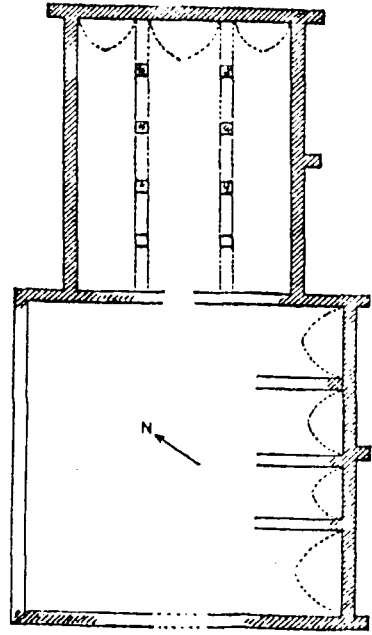

0 0.5 1 2 3 4 5m
MAHMUT ÇELEBİ TÜRBESİ

(PLAN:13)

1

2

(K. ERDHANLI PLANI)

0 5 10 20 30 40

1- ÇİĞÇİNLİ SULTAN HAN PLANI

2- ÇEKEREKŞU HAN PLANI

**TOPKAPI
SARAYI MÜZESİ
KÜTÜPHANESİ
VE KÜTÜPHANE
KOLEKSİYONLARI
İLE İSTANBUL
KÜTÜPHANELERİ
HAKKINDA YERLİ -
YABANCI
KAYNAKLAR
BİBLİYOGRAFYASI**

İsmet BİNARK

Müze kütüphanelerinden olan İstanbul'daki Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, saray dahilinde ayrı ayrı binalarda bulunan *Yeni Kütüphane (Ağalar Camii ve III. Ahmet (Enderûn Kütüphanesi))* adlı iki kütüphaneden meydana gelmiştir.

Yeni Kütüphane, 1925 yılında *Ağalar Camii* içerisinde, binanın restore edilmesinden sonra, sarayın muhtelif köşk ve odalarından buraya nakledilen dağınık kitaplıklardan teşekkül etmiştir.

Yeni Kütüphane'ye nakledilen kitaplıklar; *Revan Köşkü*, *Hazine Kitaplığı*, *Bağdat Köşkü*, *Sultan Mehmed Reşad (V. Mehmed)* ve *Tiryal Hunım Kitaplığı*, *Emanet Hazinesi Kitaplığı*, *Medine Kitaplığı* ve *Koşuşlar Kitaplığı*'dir. Buna kütüphanenin kurulmasından sonra, satın alma ve bağış yoluyla gelen kitaplardan kurulan *Yeniler - Yeni Gelen Yazmalar - Kitaplığı*'ni de ilâve etmek gerekir.

Yeni Kütüphane'ye bağlı olan *III. Ahmed Kütüphanesi* ise, H. 1131 (M. 1719) tarihinde kurulmuştur.

Yaklaşık on sekiz bine yakın, bir yazma koleksiyonunun yer aldığı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, koleksiyonlarındaki eserlerin muhteva, sanat değeri ve paha biçilmez kıymeti yönünden, Türkiye'nin en zengin yazmalar koleksiyonuna sahip bir ihtisas kütüphanesidir.

Bu koleksiyona, bugün *Yeniler - Yeni Gelen Yazmalar - Kitaplığı*'na bağlı olan *Güzel Yazılar Bölümü* ile; müze personelinin, yerli ve yabancı araştırmaları sırasında başvurdukları, aşağı - yukarı dört bine yakın eser ihtiva eden *Yeni Gelen Basmalar Kitaplığı*'ni de ilâve edersek, şüphesiz bu koleksiyonun değeri daha da artacaktır.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi koleksiyonlarında yer alan eserler, muhtevalarının yanı sıra, sahip olduk-

ları tezhib, minyatür, cilt ve diğer kitap sanatları yönünden de eşsiz bir sanat hazinesidirler.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ni tanıtmaya geçmeden önce, kısaca *Topkapı Sarayı*'nın kendisinden söz etmek istiyoruz.

Topkapı Sarayı İstanbul'un en güzel yerinde, Karadeniz Boğazı'nın karşısında ve liman girişinde inşa edilmiştir. Bir yarımada üzerinde ihtişamla yükselen sarayın kurulduğu toprak parçası, Osmanlı Padişahlarının beşyüz yıllık tarihi ikametgâhlarına nispetle Sarayburnu adını taşımaktadır.

Önceleri *Sarây-ı Cedid-i Âmire* adı ile anılan saraya, daha sonra *Yeni Saray* ve son olarak da, *Topkapı Sarayı* adı verilmiştir. Bunun sebebi, sarayın deniz tarafında bulunan bir kapısının *Topkapı* diye adlandırılmış olmasıdır.

Yeni Saray'ın inşaatına H. 870 (M. 1465)'de başlanmış, H. 883 (M. 1478)'de tamamlanmıştır. Millî mimarimizde âbide eser olarak yer alan sarayın temeli, Fâtih Sultan Mehmed tarafından atılmıştır. Sarayın *Bâb-ı Hümayûn* adı verilen ve şehre açılan büyük merasim kapısı üzerindeki kitabede bulunan tarih de, H. 883 Ramazan ayını göstermektedir.

Topkapı Sarayı'na son bina IX. yüzyıl ortalarında Abdülmecid tarafından ilâve ettirilmiştir. Saray muhtelif devirlerin, devrine mahsus zevk ve özellikleri ile adetâ bir mimarî mozayik görünümündedir.

Topkapı Sarayı'nın temelini İstanbul Fâtihî tarafından atıldığını ifade etmiştik. Bir Türk beldesi olarak aziz İstanbul'u bizlere hediye eden, bir tarih devresini kapayarak, insanlığa aydınlık bir devrin müjdesini getiren Fâtih Sultan Mehmed Han Hazretleri'ni, sadece sefer ve zafer hikâyeleri ile değil, bu hikâyelerin derunî sebepleri, bu sebeplerde saklı millî ve manevî sırlar ve hareket noktaları ile değerlendirmek gerekmektedir.

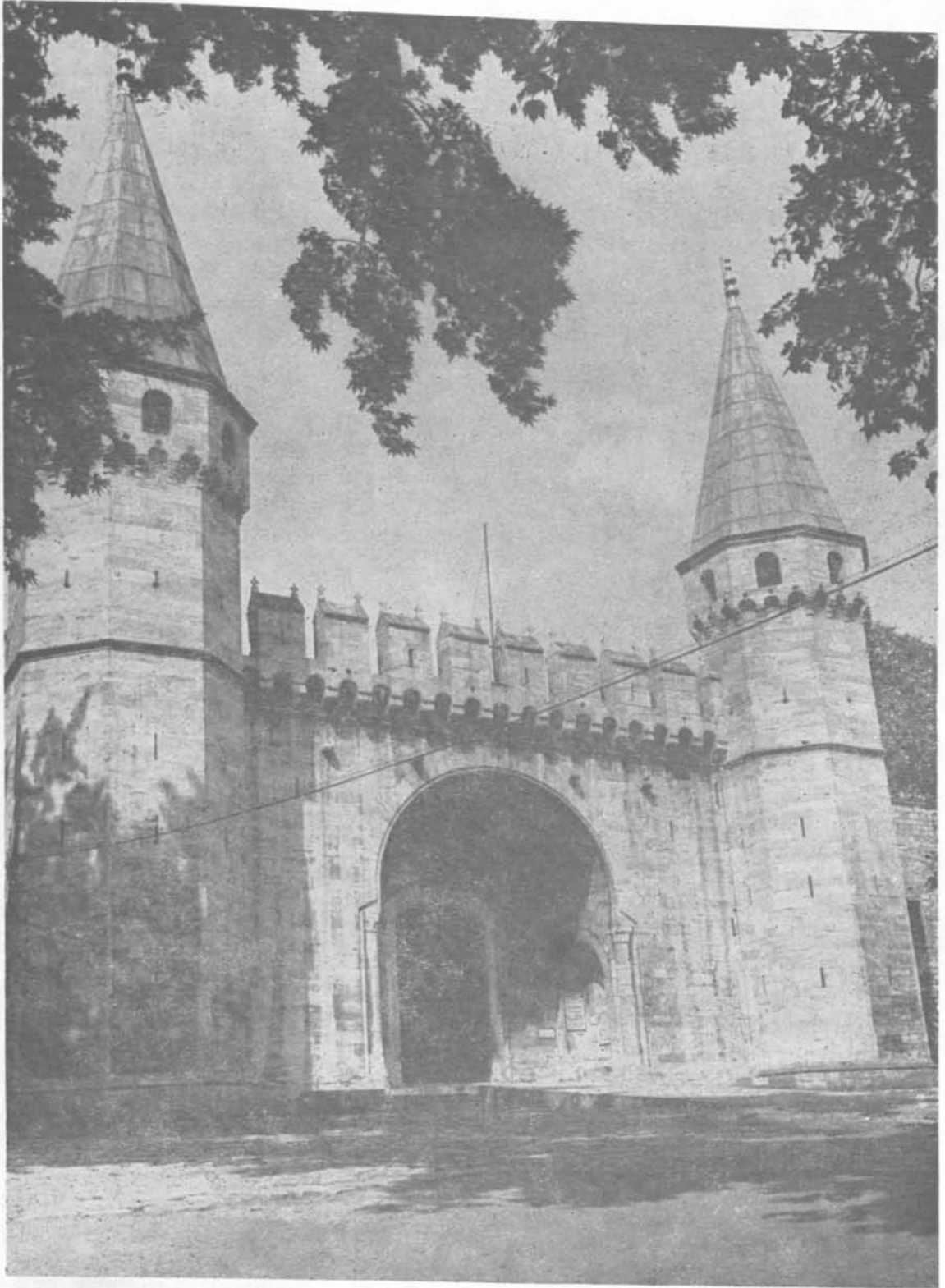
İstanbul'un büyük Fâtih'i Sultan Mehmed Han, bir kumandan, bir devlet adamı olduğu kadar, ilim ve sanat meydanlarında da at koşturmuş, adâlet, ilim, irfan ve doğruluk gibi en değerli kıymet hükümlerini başına taç etmiş, kitleye fazilet örneği olmuş ve şahsiyet binası bu temeller üzerine inşa edilmiş bir fikir, sanat ve gönül adamıdır.

Fâtih'i sadece ruhundaki üstün cihangirlik ihtirası ile değerlendirmek, O'nu tek bir cepheden tahlile kalkışmak şüphesiz hem eksik, hem de yanlış olur. Fâtih'in şahsiyetinin muvazeneli olgunluğunu şekillendiren, ecdadından ve yetiştiği muhitten tevarüs ettiği millî ve manevî sırlarla bezenmiş üstün meziyetler, yapıcılık kudret ve kuvveti, teşkilâtçılık istidadı gibi hasletlerdir.

Yerli - yabancı tarihçilerin ortaya koyduğu gibi, dünya tarihinin en büyük hâdiseleri arasında yer alan İstanbul'un fethi, hâdise olarak azametli olduğu gibi, özellikle neticeleri ve devam eden tesirleri itibarıyla çok büyüktür. İstanbul'un fethi, İslâm âleminin sekiz yüz, Anadolu Türklüğünün ise dört yüz yıllık emeli, yüksek arzusu olmuştur. Bu emel ve arzunun tek bir irade halinde sembolleştirme şerefi ise Fâtih Hazretlerine nasip olmuştur.

İstanbul'un fethi hâdisesi, sadece bir şehrin zaptı değil, kaybolmuş, sukût etmiş bir nizam ve medeniyet yerine; üstün bir nizam, kültür ve medeniyet iradesinin hâkim kılınmasıdır.

İstanbul'un fethinden sonra, ilim, irfan ve sanat yolunda ileri hamleler yapan Fâtih, ilim ve kültürü tahtının himayesi altına almıştır. İstanbul'un fethini müteakip, parlak kültürlerden birine beşik teşkil etmiş XI yüzyıllık Bizans şehrini, İslâm âleminin en muhteşem bir ilim ve sanat merkezi haline getirmek için büyük gayretler sarfetmiş; mimarî, hat, tezhib, cild ve diğer bütün güzel sanat kolları ile, kendine has hususiyetlere sahip bir devrin açılmasına ve devamına sebep olmuştur.

Resim : 1 Bab-ı Selam (Topkapı Sarayı Müzesi)

Fâtih'in mimarî sahada, İstanbul'da inşa ettirdiği ilk saray, *Saray-ı atik-ı mâmure*'de denilen, *Eski Saray*'dir. Bu ve benzeri eserler, çekiç seslerinin, gazâ tekbirleri ve zafer naraları, kılıç ve nal şakırtılarıyla yarıştığı bir devrin açılmasına ve devamına sebep olmuştur.

Yeni Saray'ın inşasını müteakip, *Eski Saray* bir önceki harem mensuplarının çıkarıldığı yer; *Yeni Saray* ise, padişahların devamlı oturduğu bir ikâmetgâh olmuştur.

Padişahların hareme kapandığı devirlerde başlayan an'aneye göre; bir padişah ölünce veya yerine kardeşi geçince, eski padişahın haremî *Eski Saray*'a nakledilir ve orada itina ile mahfuz tutulurdu. Aynı günlerde, yeni padişahın *Eski Saray*'da mahfuz olarak yaşayan validesi, parlak bir alayla oradan çıkarılır, *Yeni Saray*'a getirilir, vaktiyle kocası zamanında gördüğü ikbâle bu defa oğul devrinde tekrar kavuşurdu. Her cülûsta,⁽¹⁾ bu an'änenin hükmü iki yüz yıldan fazla devam etmiştir. Bu an'ane ancak 1826'da, *Vak'a-i Hayriyye*'de⁽²⁾ sona ermiş ve *Eski Saray*, Seraskerlik⁽³⁾ makamına tahsis edilmiştir. Abdülâziz devrinde, Müşir Namık Paşa bu binaları tamamen ortadan kaldırarak *Bâb-ı Seraskeri*'yi inşa ettirilmiştir. Bu değişiklikler yüzünden Fâtih'in İstanbul'da inşa ettirdiği bu ilk saraydan, kitaplarda okuduğumuz tasvirlerinin dışında başka bir şey kalmamıştır.

Bu arada, Bayramlarda bayramın üçüncü günü, padişahların *Eski Saray*'a gelerek oradaki kadın ve ağaların tebriklerini kabul ile bayramlaşmalarının da âdet olduğunu belirtelim.

Topkapı Sarayı'nı şehirden bir kale duvarı ayırmaktadır. Söz konusu duvarın deniz kenarındaki kısmı, Bizans surlarının bir parçasıdır. Bunun dışındaki kalan kısım ise, Fâtih tarafından yaptırılmıştır. Bundan dolayı adı tarihî kaynaklarda *Sûru Hâkaani* diye geçer.

Şehirden kale duvarı ile ayrılmış olan saray, üç büyük kısımdan ibaretir. Bunlar, bugün *Dış Saray* diye bilinen *Birûn*, *İç Saray* (*Enderûn*) ve *Harem* (*Harem-i Hümâyûn*)'dur.

Dış Saray (*Birûn*), sarayın yayıldığı alanda en geniş sahayı işgal etmektedir. Saray hizmetkârları ile, padişahın emrindeki saray muhafız kıt'alarının işgal ettikleri yerdir. Saray hastahanesi, mutfak, ahırlar, kayikhaneler, erzak ve odun ambarları bu kısım içerisinde yer almıştır.

İç Saray (*Enderûn-ı Hümâyûn*), padişahların sarayda harem dışında günlük hayatlarını geçirdikleri yerdir.

Harem (*Harem-i Hümâyûn*) ise, adından da anlaşılacağı üzere, sarayın harem kısmıdır. Sayısız daire, salon ve iç avlulardan ibarettir.

Cumhuriyet'in ilânından sonra, Topkapı Sarayı, sanat değeri ve kıymeti paha biçilmez millî sanat hazinelerimizin teşhir edildiği bir müze haline getirilmiştir. Topkapı Sarayı, bugün beş asırlık Osmanlı - Türk tarihinin âdetâ canlı bir panoramasıdır.

Yahya Kemal, «*Bazı yerler vardır ki râh eser derler ...*» diyor. Ve devam ediyor «*.. Topkapı Sarayı'nda bir gün geçiren insan, bu sözün kuvvetini derinde derine duyar.*»⁽⁴⁾

Yeni Kütüphane (Ağalar Camii) :

İç Saray (*Enderûn*)'da üçüncü avluda, III. Ahmed Kütüphanesi'nin yanı başında yer alan bina, XV. yüzyılda Fâtih Sultan Mehmed tarafından *Enderûn Ağaları*'nın⁽⁵⁾ ve *Küçük Oda*

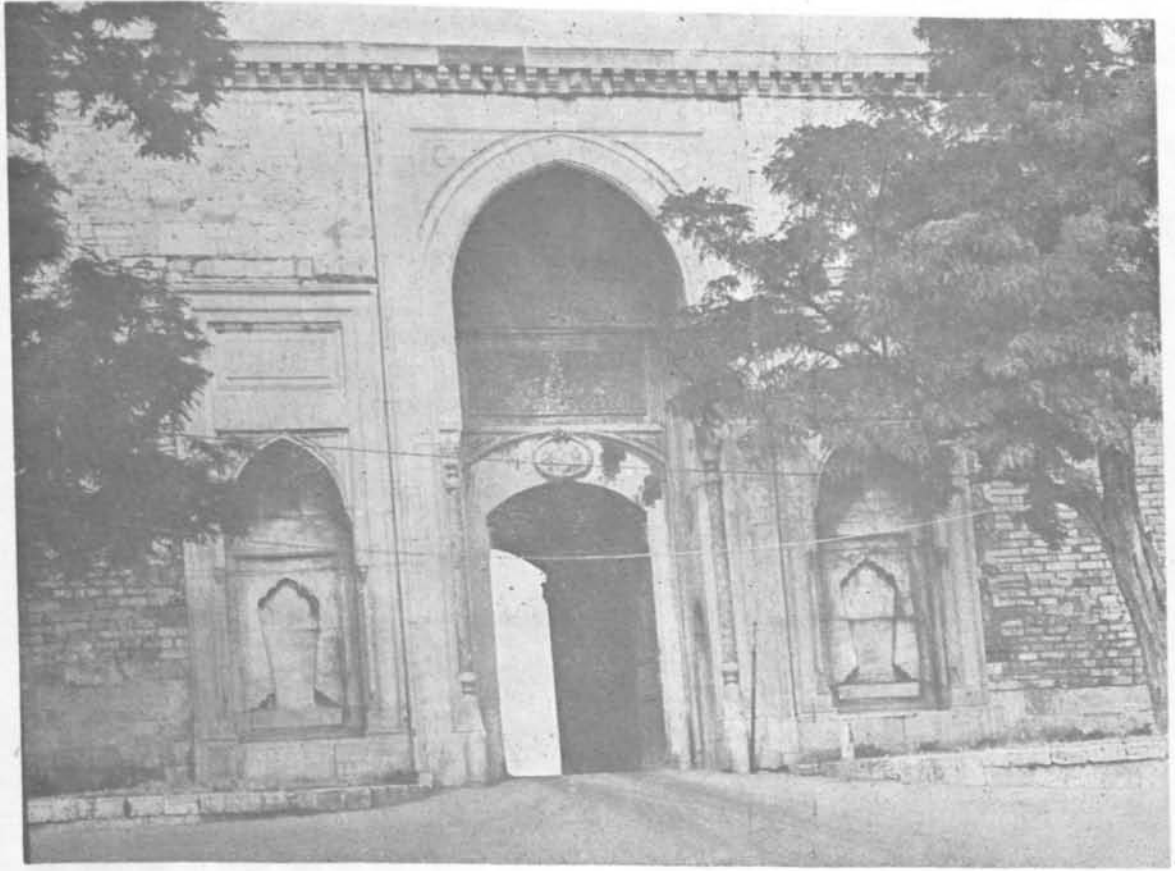
1) Bir şehzâdenin tahta geçmesidir ki; «Cülûs-ı hümâyûn-ı hazret-i pâdşâhî» tâbir olunur.

2) *Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması münasabotıyla kullanılmış bir tâbirdir.*

3) Millî Savunma Bakanlığı.

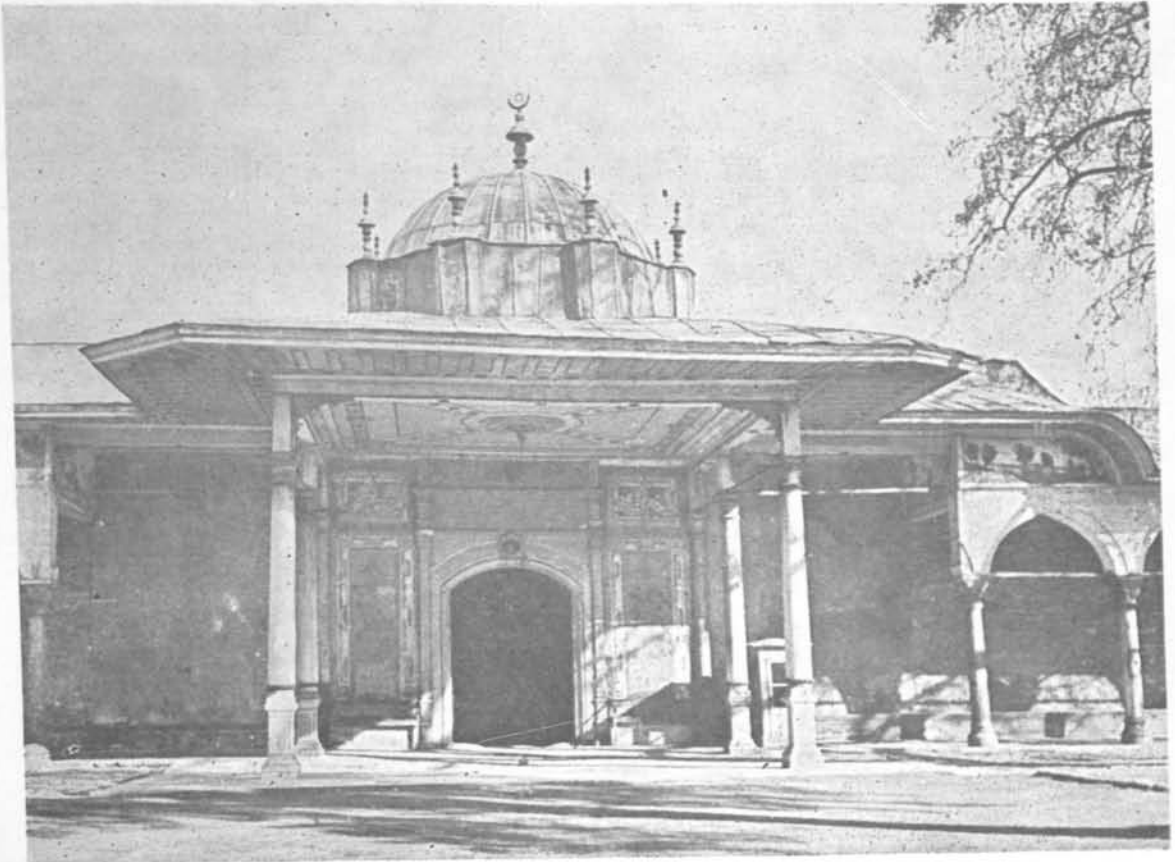
4) Yahya Kemal : *Aziz İstanbul*. İstanbul, 1964. 49. s.

5) *Enderûn*, Osmanlı Sarayı'nın iç teşkilâtına verilen adıdır. «*Enderûn-ı Hümâyûn*» da denir. *Enderûn Ağaları* ise, padişah hizmetinde bulunanlar. Kendileri için «*İç Ağaları*» tâbiri de kullanılmıştır. Ancak sarayda padişah hizmetinde bulunan «*Saray Ağaları*» da vardır. *Enderûn Ağaları*, devşirilen Hıristiyan çocukları arasından terbiye edilerek yetiştirilen saraylılardır.

Resim : 2 Bab-ı Hümayun (Topkapı Sarayı Müzesi)

Resim : 3 Bab-ı Saâde (Akağalar - Topkapı Sarayı Müzesi)

Mektebi'ne mensup ağaların namaz kilmaları için yapılmıştır. Bunun için *Ağalar Camii* ve *Küçük Odu Mescidi* diye de anılır. Sarayın müze haline getirilmesinden sonra, namaz kılacak cemaatin kalmaması üzerine, 1925 yılında restore edilerek, kütüphane haline getirilmiştir.

Bina ilk tamiri XVII. yüzyılda görmüş ve Türk çiniciliğinin en güzel örnekleriyle tezyin edilmiştir.

Sarayın müze haline getirilmesinden sonra, III. Ahmed Kütüphanesi hariç, Topkapı Sarayı'nın çeşitli köşk ve dairelerinde bulunan kitaplar ve yazı levhaları *Yeni Kütüphane*'de toplanmıştır.

Binanın (Camiin) sağ tarafında, Kuşhane⁽⁶⁾ Meydanı'na bakan ufak giriş veri, bugün yazı levhalarının teshir edildiği yer olarak kullanılmaktadır. Okuma salonu olarak kullanılan ufak mescid, XVIII. yüzyılda ilâve edilmiştir.

Yeni Kütüphane'ye nakledilmiş kitaplar şunlardır :

Revan Köşkü Kitaplığı :

IV. Sultan Murad tarafından yaptırılmış olan bu köşk, adını Sultan Murad'ın Revan Seferi'nden almıştır. Revan Odası ve Has Oda Kitaplığı adları ile de anılır. I. Sultan Mahmud'un H. 1146 (M. 1733) da kurduğu kitaplığa, daha sonra III. Osman ve III. Mustafa tarafından da kitap konmuştur. Bu kitaplıkdaki eserlerde üç padişahın vakıf mühürlerinin bulunduğu 2083 adet eserin çoğunluğunu din, edebiyat ve tarih konulu kitanlar teşkil etmektedir. Koleksiyonun bir diğer özelliği de, tezhib, hat ve minvatür sanatları yönünden dikkat çekici olmasıdır.

Tarihî hâdiselerle beraber, padişahların şemâilinden (huy, tabiat, ah-lâk) bahseden ve onların resimlerini de ihtiva eden Seyyid Lokman⁽⁷⁾ın *Kıya-*

fet ül-İnsaniyye fi Şemâil il-Osmaniyye adlı eseri ile, Mükerrer 738 No. da kayıtlı Türk tezhib sanatının en güzel örneklerinden *Muhibbî Divanı* bu koleksiyon içerisinde yer almaktadır.

Yazıcıoğlu Ali'nin *Târih-i Âl-i Selçuk*⁽⁸⁾ adlı tarih kitabı ile, Gelibolulu Mustafa Âli⁽⁹⁾ nin on iki eseri de yine bu kitaplıktadır.

Nev'î-zade Atayî'nin⁽¹⁰⁾ minvatür-lü *Hamse*'si, Şeyhi'nin⁽¹¹⁾ *Hüsrev ü Şirin*'i ve şuera tezkirelerinin⁽¹²⁾ başlıcaları olan *Lâtîfi Tezkiresi*⁽¹³⁾, Ahdi'nin *Gülşen-i Şuera*'sı⁽¹⁴⁾, Aşık Çelebi'nin

6) Kuşhane: Kuşhane Matbahı : Sarayda padişahların şahasına mahsus yemeklerin piştiği mutfaktır. «Mabâh-ı Âmir», «Mabâh-ı Hümâyûn» da denmiştir.

7) Seyyid Lokman (ö. 1601) : III. Murad devri tarihçilerinden ve ressamlarından. Sarayda hoca ve şehnameci idi. Öteki eserleri; «Hünernâme», «Şehinsahnâme», «Şehinsahnâme», «Zafernâme» ve «Tomar» dir. Şâir olduğundan eserlerinin bir kısmı manzumdur.

8) «Târih-i Âl-i Selçuk». 288 yk. 18x27 cm. satır sayısı 23, yazı nesih, XVI. yüzyıl zeytin, şemseli deri cild. «Târih-i Âl-i Selçuk». İstinsah tarihi : H. 951 - M. 1544. 455 yk. 22,5x33,5 cm. satır sayısı 17, yazı nesih, şemseli siyah deri cild.

«Târih-i Âl-i Selçuk» un Revan Nö : 1392'de de bir nüshası vardır. Ayrıca, Bibliothèque Nationale M. T. 737'de de bir nüshası bulunmaktadır.]

«Tevârih-i Âl-i Selçuk». 455 yk. 33x23 cm. [XVII. yüzyılda İstinsah edildiği tahmin edilmektedir bk. : Blochet : Cat. Bibliothèque Nationale, II, 48. s.]

9) Gelibolulu Âli (d. 1541 - ö. 1599) : Yaradılıştan, II. Selim devrine kadar olan bölümleri içerisine alan «Künhü'l-Ahbar» adlı eseri ile meşhurdur. Eser 5 cild olarak basılmıştır (İstanbul, 1277, Takvîmhane-i Âmir). Ancak bu baskıda cildler gelişigüzel ayrılmış, rükünler ve rükünlerin başlangıçları ve sonları birbirine karışmıştır. Bu baskıda Fâthî'nin İstanbul'u almasına karıştığı bölümler yer almıştır. «Menakıb-ı Hünverân» adlı eser, İbnülemin Mahmud Kemal İnal haşiyesi ile basılmıştır.

10) Nevî-zade Atayî (d. H. 991 - M. 1538/ö. H. 1045 - M. 1635/36) : İstanbul'da doğmuştur. Şâir Nevî'nin oğludur. Öğrenimini müteakip müderrislik ve kadılıkta bulunmuş, son görevi olan Üsküp kadılığından azledilmesi üzerine İstanbul'a gelmiş ve orada ölmüştür. Şeyh Vefa Camii avlusunda, babasının kabri yanında gömülmüştür.

«Eş Şakâiku'n-Nu'maniyye Zeyli» den başka, «Divan» : ve «Hamse» sive taktır. bk. : Abdülkadir Karahan : Nevî-zade Atayî. İslâm Ansiklopedisi, 92. Cüz, 226 - 228. ss.

11) Şeyhî (ö. H. 832 - M. 1428) bk. : Faruk Kadri Timurtaş : Şeyhî'nin Hüsrev u Şirin'i. İnceleme - Metin. İstanbul, 1963.

12) Şâirler tezkireleri; bunlar umumiyetle şâirleri meslek, mezhep ve bölge ayırımı gözetmeden toplarlar.

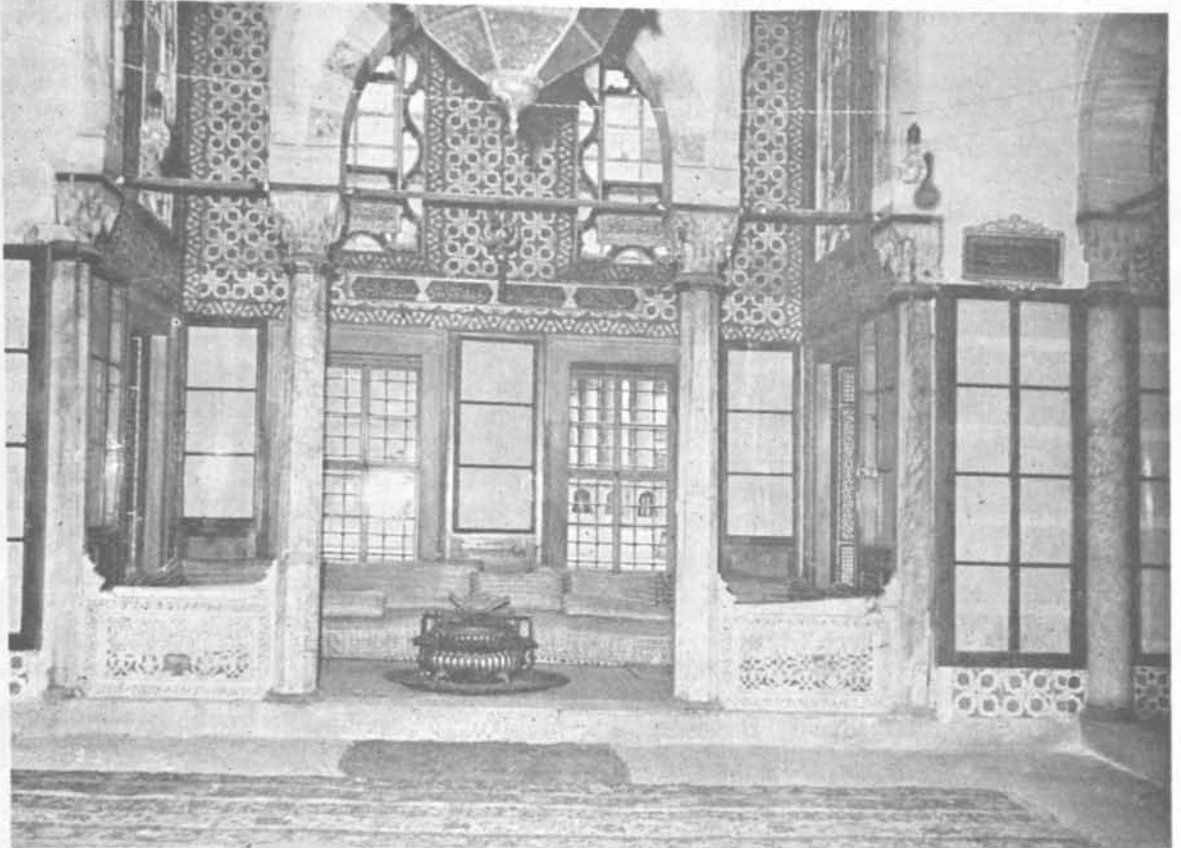
13) «Lâtîfi Tezkiresi», yazıldığı tarih H. 953 (M. 1546).

14) Ahdi (ö. H. 1002 - M. 1593) : «Gülşen-i Şuera», yazıldığı tarih H. 971 (M. 1563).

Resim : 4 III. Ahmet Kitaplığı dış görünüş (Topkapı Sarayı Müzesi)

Resim : 5 III. Ahmet Kitaplığı iç görünüş (Topkapı Sarayı Müzesi)

Meşâirüs-Şuera'sı (15), *Safâyi'nin Safâyi Tezkiresi* (16) *Râmiz'in Âdâb-ı Zurafa'sı* (17), *Salim Tezkiresi* (18) ve *Şakaiku'n Nu'mâniyye* (19) ile, tercüme ve zeyilleri ve Nevaî'nin (20) Külliyyatı'nın en kıymetli nüshaları bu kitaplıkta bulunmaktadır.

Hazine Kitaplığı :

Bu kitaplık, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren, Osmanlı Padişahlarına yazar ve sanatkârları tarafından veya satın alınarak takdim edilmiş eserlerden meydana gelmiştir. Ayrıca yabancı devletlerden hediye olarak gönderilen eserlerle, seferlerde harp ganimeti olarak ele geçirilen veya varisi olmayan saray ileri gelenlerine ait kitaplar da burada muhafaza edilmiştir. Özellikle edebiyat ve tarihe ait bu kitapların sayısı üç bini geçmektedir. Kitaplarının 632'sini batı dillerinde yazılmış olan basmalar teşkil etmektedir.

Bu kitaplığın minvatür ve murakka bölümündeki 140 cilt içerisinde 7200 den fazla minvatür bulunmaktadır. Bu minvatürlerin 2800'den fazlası Türk, geri kalanları Hint, Moğol ve Arap minvatürleridir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde minvatür yönünden en zengin koleksiyonlar bu kitaplıkta bulunmaktadır. Çeşitli devirlere ait zengin minvatürlü nüshalara sahip olması, esasen kitaplığın en büyük özelliğini teşkil etmektedir.

Bunlar arasında en önemlilerinden birisi, 841 No. da kavıtlı olan *Varka ve Gülşah Mesnevisi*'dir. (21) Bilindiği gibi, Büyük Selçuklular devrinde tekâmül eden minyatür sanatı, Anadolu Selçukluları zamanında da devam etmiş, fakat buna ait eserler maalesef günümüze kadar gelememiştir. Selçuklu mektebi, klasik Osmanlı minyatürlerinin üslûbuna hazırlık mahiyetindedir. XIII. yüzyıl başlarından günümüze kalan Varka ve Gülşah'ın minyatürleri, Selçuklu mektebinin en eski ve tek örnekleridir. İslâmiyetin ilk devirlerindeki bir aşk hikâyesini konu olarak ele

alan bu mesnevi, 70 sayfa olup, 71 minyatürü ihtiva etmektedir. Azerbaycanlı Abdülmümin bin Muhammed el-Nakkaş imzalı bir ustanın (22) elinden çıkmıştır. XI. yüzyılda yaşamış olan Ayyukî adlı bir şâire atfedilen eser, Gazneli Sultan Mahmud'a ithaf edilmiştir.

Osmanlı devri minyatürlerinden, ancak Fâtih Sultan Mehmed devrinden itibaren olan eserler günümüze intikal edebilmiştir. İstanbul'un fethinden sonra, bütün güzel sanat kollarında olduğu gibi, minyatür sanatı da, Fâtih'in kolu kanadı altında himaye ve gelişme imkânı bulmuştur. Osmanlı devri Türk minyatüründe Fâtih'le birlikte başlayan bu gelişme, Kanunî zamanında tam bir olgunluğa kavuşmuştur.

Hazine Kitaplığı 2153 ve 2160 No. da kayıtlı olan ve *Fâtih Albümü* diye tanınan, Siyah Kalem (Akkoyunlu Yakub Bey) imzasıyla birçok resimleri ve

15) Âşık Çelebi (ö. H. 979 - M. 1571) : «Meşâirü's-Şuera», yazıldığı tarih H. 974 (M. 1566).

16) Safâyi (ö. H. 1138 - M. 1725) : «Safâyi Tezkiresi», yazıldığı tarih H. 1134 (M. 1721).

17) Râmiz (ö. H. 1200 - M. 1785) : «Âdâb-ı Zurafa», yazıldığı tarih H. 1198 (M. 1783).

18) Salim (ö. H. 1156 - M. 1743) : «Salim Tezkiresi», yazıldığı tarih H. 1134 (M. 1721).

19) «Eş-Şakaiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devlet'l Osmanliyye» adlı Arapça eser, Taşköprüzâde Ebulhayr İsmâeddin Ahmed'indir. Taşköprüzâde (d. H. 901 - M. 1495 - ö. H. 968 - M. 1561), Bursa'da doğmuştur. Müderrislik ve kadılıkta bulunmuş, H. 958 (M. 1551) de İstanbul Kadısı olmuştur. Fâtih'te Âşık Paşa Mahallesi'ndeki Seyyid Vilâyet Türbesi yanında gömülmüştür.

Eser, Osman Gazî'den başlayarak Kanunî Sultan Süleyman devri sonlarına doğru, H. 965 (M. 1558) yılına kadar yetmiş bilgilerinle, şeyhlerin biyografilerinden meydana gelmiştir. Eserde 150 şeyh ve 371 bilgin olmak üzere, 521 kişinin biyografisi yer almıştır. Mısır'da basılmıştır (Bulak, 1299, 1310). Tercüme ve zeyilleri de vardır. bk. : M. Münir Aktepe : Taşköprüzâde. İslâm Ansiklopedisi, 120. Cüz, 41 - 46. ss. ; Behçet Gönlü : İstanbul Kütüphanelerinde Eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye Tercüme ve Zeyilleri. Türkiyat Mecmuası, VII - VIII, 2 (1945), 136 - 168. ss.

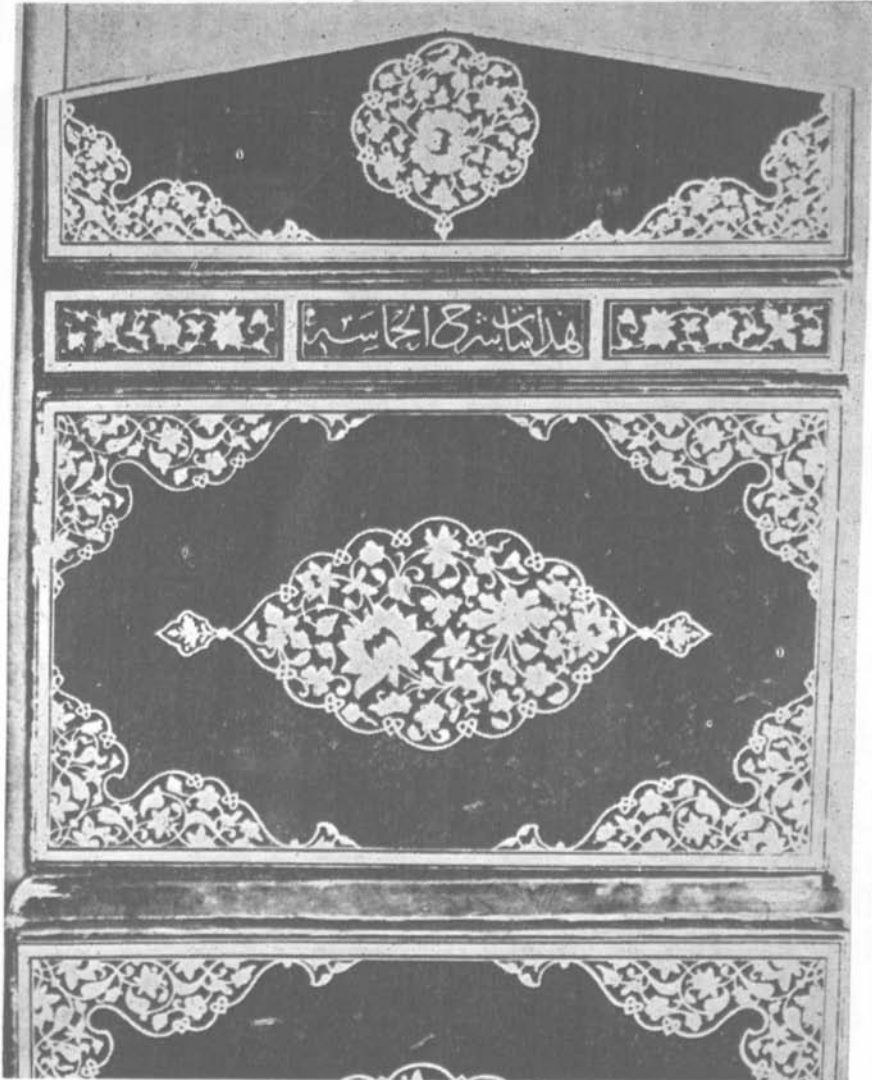
20) Nizameddin Ali Şir, 17 Ramazan 844 (9 Şubat 1441) de Herat'da doğmuştur. Uygur Türklerindedir. 3 Ocak 1501'de ölmüştür. Hayatı, sanatı, eserleri ve Nevaî çalışmaları için bk. : Ağah Sırrı Levend : Ali Şir Nevaî. 1. C. Hayatı, Sanatı ve Kişiliği. Ankara, 1965. (Eserlerinin toplu listesi, 256 - 257. ss. ; Bibliyografya ve Nevaî çalışmaları, 258 - 294. ss.)

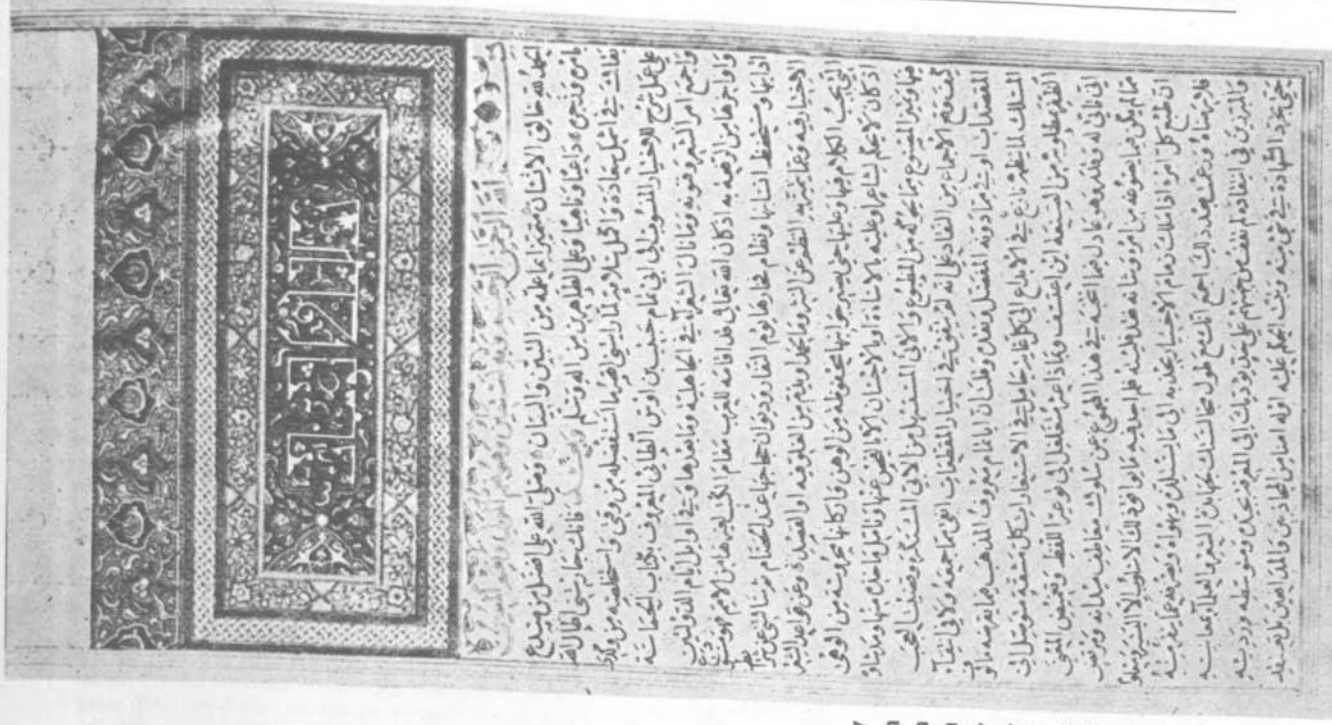
21) bk. : Ahmed Ateş : Farsça eski bir Varka ve Gülşah Mesnevisi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, V (1954), 33 - 50. ss.

22) M. Kemal Özergin : Selçuklu sanatçısı nakkaş Abdülmümin el-Hoyî hakkında. Belleten, XXXIV (1970), 229. s.

Resim : 6 Sultan Fatih adına, Şemseddin Kudsi adındaki hattatın istinsah ettiği, İmam Merzuki'nin «Şerh-i Divan-ı Hamase» adlı, 1464 tarihli kitabın kâğı.

(Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kütüphanesi No : 706)

Resim : 7
 Sultan
 Fatih için
 hazırlanan
 «Şerh-i Di-
 vanü'l-Ha-
 mase» adlı
 ve 1464
 tarihli kitabın
 16. sayfası . .
 (Topkapı
 Sarayı
 Müzesi
 Revan
 Kütüphanesi
 No : 706)

diğer ressamların eserlerini ihtiva eden minyatür koleksiyonunda, XV. yüzyıl Türk resmi ile, Uygur resmi arasındaki benzerlik ve bağlar açıkca gösterir.

Fâtih Albümü'ndeki minyatürlerde etnolojik unsurlar, şahıs elbiseleri, çehreler ve tipler tamamen Türk'tür. Bu minyatürlerde, Uygur şehirlerindeki mâbedlerin duvarlarını süsleyen ve Bezeklik tâbir edilen Uygur resimleriyle açık bir şekilde üslup benzerliği vardır. Nakkaşların Uygur minyatür sanatının geleneğini bu kadar yüzyıl sonra İstanbul'da devam ettirdikleri aşikârdır. Bu gelenek, Osmanlı minyatürünün Fatih'ten sonraki devirlerinde de devam etmiştir.

Kanunî devrinde daha da gelişen minyatür sanatında, Barbaros'un ve Kanunî'nin resimlerini çizen saray nakkaşlarından Nigârî (Haydar Reis), *Hünernâme* ve *Sûrnâme*'yi resimleyen Nakkaş Osman gibi büyük üstâdlar yetişmişlerdir. XVII. yüzyılda Nakşî (Ahmed Mustafa), XVIII. yüzyılda adı renk vuran anlamına gelen Levnî (Edirneli Abdülcelil Çelebi) bu sanat kolunun en büyük isimleridir. Nakşî adıyla tanınan nakkaş Ahmed Mustafa, Kanunî devrine kadar yaşamış âlimlerle, Osmanlı padişahlarından bahseden *Şekâyık-ı Numâniye* adlı eserin minyatürlerini yapmıştır. Sultan III. Ahmed'in nakkaşbaşısı olan Levnî III. Ahmed'in med'in oğlu Şehzade Süleyman'ın sünnet düğünü için Şâir Vehbî'nin yazdığı *Sûrnâme*'yi süsleyen 137 minyatürü ile tanınmıştır. Saydığımız bu isimlerin minyatürlerini, Hazine Kitaplığı'nda en güzel örnekleri ile görmekteyiz.

Firdevsî'nin *Şehnâmesi*'nin⁽²³⁾ minyatürlü 43 nüshası, Nizâmî'nin *Hamse-si*'nin minyatürlü 45 nüshası, Osmanlı

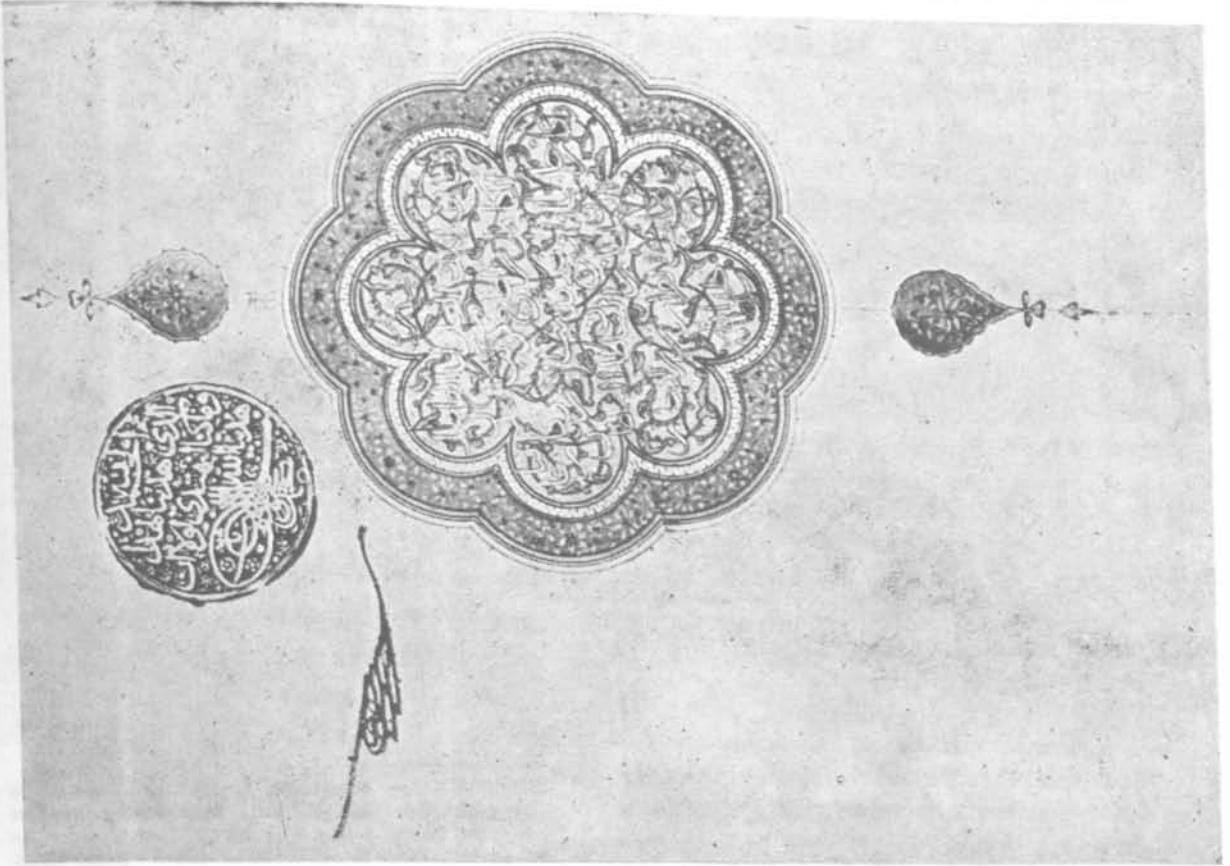
minyatür sanat ve geleneğinin şaheserleri olan *Hünernâmeler*, III. Murad *Sûrnâmesi*, XVI. yüzyıl sonlarından günümüze kalan *Nusretname* ve Levnî'nin 50'ye yakın minyatürü, 642 No. da kayıtlı 1525-1526 tarihli Piri Reis Atlası *Kitâb-ı Bahriye*, kitaplığın şüphesiz en değerli eserleridir.

23) *Şehnâme*: Padişahların hususiyetlerini, şan ve zaferlerini, tarihi hâdiseleri kayıt ve tasvir eden eserlere verilen addır. Bunu yazana ilkönceleri «Şehnâmehan» denmiştir Vesikalarda «Şehnâmenüvis» ve Şehnâmegüy» tâbirlerine de sıkça rastlanır. Bu ünvan daha sonraları «Vak'ânüvis»e çevrilmiştir. Osmanlı Devleti'nde bu vazifeyi ilk ihdas eden Fatih'dir. Şehnamecilerin malyetlerinde kâtipler, tezhip ustaları ve musavvir denilen minyatür yapan sanatkârlar bulunurdu. Önceleri «Şehnâmeler sadece manzum yazılırken, XV. yüzyılda 1559'dan itibaren, hem manzum hem de mensur olarak kaleme alınmıştır.

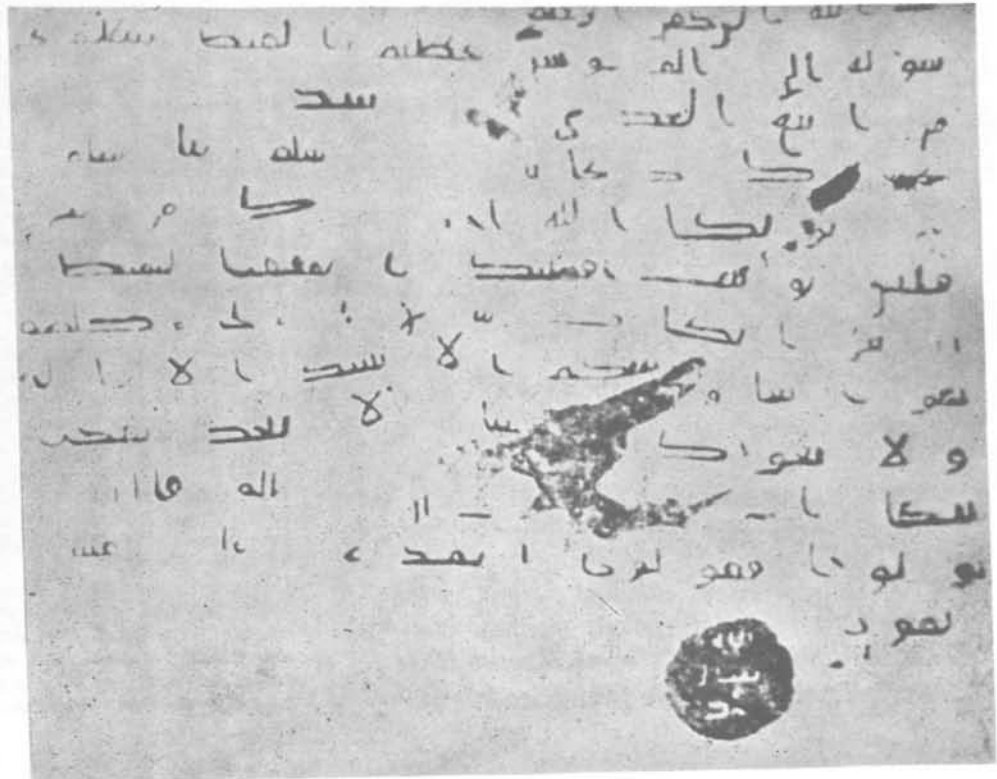
Şehnâmeclere «Dergâh-ı Âli müteferrikalığı» verilirdi. «Şehnâmehan» ünvanı ile bu vazifeye memur edilmiş ilk kişi, İran'dan göç ederek Osmanlı Devleti hizmetine girmiş olan ve H. 960 (M. 1553) da vefat etmiş Fethullah Ârifî'dir. Yavuz Sultan Selim'in zaferlerine ait altmış bin beyitlik bir şehname yazmıştır. Kanunî devri için «Hünernâme» adlı bir esere başlamış, ancak kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Yerine Şirvanlı Eflâatun Hazanî tayin olunmuştur. Kendisi aynı zamanda tezhib ve minyatür sanatlarında da üstâddi. Eflâatun 1559 yılında vefat edince, yerine Osmanlı şehnamecileri içerisinde en tanınmış olan Seyyid Lokman getirilmiştir. Seyyid Lokman, Eflâatun'un yazmış olduğu üç faslı yeniden gözden geçirip tashihini yapmış ve geri kalan kısmını yazmağa başlamıştır. Bu arada bu tarzda olmak üzere «Şehensahnâme» adlı bir eser yazıp, III. Murad'a takdim etmiştir. Ancak «Hünernâme» yi bir türlü bitirememiştir. III. Murad'ın ölümü ve yerine III. Mehmed'in tahta çıkması üzerine, yazdığı kısımlardaki padişahın adını değiştirerek yeni padişaha takdim edilince, bu hareketi bu vazifeden azline sebep olmuştur. Yerine 1595 tarihinde Ta'likî-zâde namıyla anılan Kâtip Mehmed getirilmiştir. Ta'likî'nin «Şehnâme-i Ta'likî-zâde» adıyla Türkçe olarak yazdığı eser, I'inci Abdülhamid Kütüphanesi 1774 No. da kayıtlıdır.

Ta'likî-zâde'nin vefatı üzerine bu vazifeye Hasan Hükmî getirilmiş ve bu vazifeyi on yıl kadar sürdürdükten sonra, ünvanı «Nişancı-ı lîğa» yükseltilmiştir. Nişancılık, Selçuklularda ve Anadolu Beyliklerinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de ilk zamanlardan beri mevcut bulunmaktaydı. Nişancıların vazifesi, devlet kanunlarını iyi bilmek, yeni ve eski kanunları ve bunlarla şer'î ahkâmı telif etmek, Divân'da gerekirse bu konularda görüş bildirmek, yabancılara hükümdarlara yazılacak mektup, vezirlere verilecek menşur ve beratların müsveddelerini hazırlamak, ahitname, berat, menşur, nâme ve fermanların baş tarafına padişahın imzası demek olan «Tuğra»-yı çekmekdi. Nişancılık 1836'da kaldırılmıştır. Tuğra konusu için bk. : İsmet Binark : *Osmanlı Padişahlarının Mühür ve Tuğraları*. Önyasa Mecmuası, V, 5 (Ekim 1969), 8-9. ss.

Hasan Hükmî'nin yerine kimin tayin edildiği bilinmemektedir. 1663 tarihinde IV. Mehmed'in emri ile Nişancı Abdullah Paşa vekayi yazmağa memur olunmuş, ancak bu yazış şehname tarzında olmayıp, kronik şeklinde olduğundan, Hükmî Efendi'den sonrakilere «Vak'ânüvis» denmiştir.

Resim : 9 Fatih'in kütüphanesi için hazırlanan «Takvimü'l- Ebdân» adlı ve 1464 tarihli kitabın '1 a' sayfası. Dilimli zahriye levhasının içinde Fatih Sultan Mehmed adına, Onun okuması için yazıldığı ifade edilmektedir. (Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmed kütüphanesi No : 2097)

Resim : 8
Ma'kûliyazının
en eski
örneklerinden
Name-i Saâdet'in
metni ve
Mühr-ü Saâdet.
(Topkapı
Sarayı Müzesi
Hırka-i Saâdet
Dairesi)

Bağdad Köşkü Kitaplığı :

Topkapı Sarayı'nın dördüncü avlusunda şimşirlik ve incirlik bahçelerinin birleştiği noktada, bir sed üzerinde XVII. yüzyılın ilk yarısında IV. Sultan Murad tarafından inşa ettirilmiştir. Bağdad'ın ikinci fetih hâtırası olarak yaptırılmış olup, tamamlanış tarihi H. 1049 (M. 1639) dur. Yerden 7 m. yükseklikte, 22 adet mermer sütunun teşkil ettiği geniş saçaklı bir revak ortasında yükselen bina, sekiz köşelidir.

Sultan I. Abdülhamid ile, Sultan III. Selim'in vakıf kitaplarından meydana gelen kitaplardaki eserler, bu sultanların vakıf mühürlerini taşır. Eserlerin çoğunluğunu tarihî, edebî ve dinî konulu kitaplar teşkil eder.

Bu kitaplarda kayda değer eserler arasında, III. Murad devri olaylarını anlatan ve Osmanlı şehnamecileri arasında en tanınmış olan Seyyid Lokman tarafından Farsça ve manzum olarak yazılmış ve içerisinde Osmanlı minyatür mektebinin 94 adet en güzel örneğini taşıyan *Şehensahnâme* ile *Pervâne Bey Mecmuası*⁽²⁴⁾ sayılabilir.

Sultan Mehmed Reşat (V. Mehmed) ve Tiryal Hanım Kitaplığı :

Sultan Mehmed Reşad'ın özel kütüphanesi ile, II. Sultan Mahmud'un ikballerinden⁽²⁵⁾ Tiryal Hanım'ın kitaplarının birleşmesinden meydana gelmiştir. Adı geçen Tiryal Hanım'ın hayatı hakkında elde pek fazla bilgi yoktur. Bilinen II. Sultan Mahmud'un ikballerinden olduğu, Sultan Mehmed zamanında sarayda ikinci bir valide sultan muamelesi görmüş olduğu, 1884 yılında vefat ettiği ve Eminönü'ndeki Yeni Cami Türbesi'ne gömüldüğüdür.

Kitaplardaki eserlerin çoğu basmadır. Tiryal Hanıma ait kitaplar *Devletlü Üçüncü İkbal Tiryal Hanım Hazretleri* yazılı mühürle mühürlenmiştir.

Emanet Hazinesi Kitaplığı :

Sultan I. Mahmud tarafından inşa edilmiştir. Değişik konularda Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere 3119 yazmanın bulunduğu kitaplardaki eserler, I. Sultan Selim tarafından yaptırılan ve Silâhtar Hazinesi⁽²⁶⁾ veya Has Oda Hazinesi⁽²⁷⁾ adı ile bilinen, daha sonraları ise Emânât-ı Mukaddese Hazinesi⁽²⁸⁾ de denilen binadan getirtilen kitaplardan meydana gelmiştir.

Kitaplar mühürlenmemiştir. Kitaplarda yer alan eserlerin çoğunluğunu Kur'an-ı Kerimler ve harplerde sancakların tepesine asılan muhafaza içindeki sancak Kur'an'ları teşkil etmektedir.

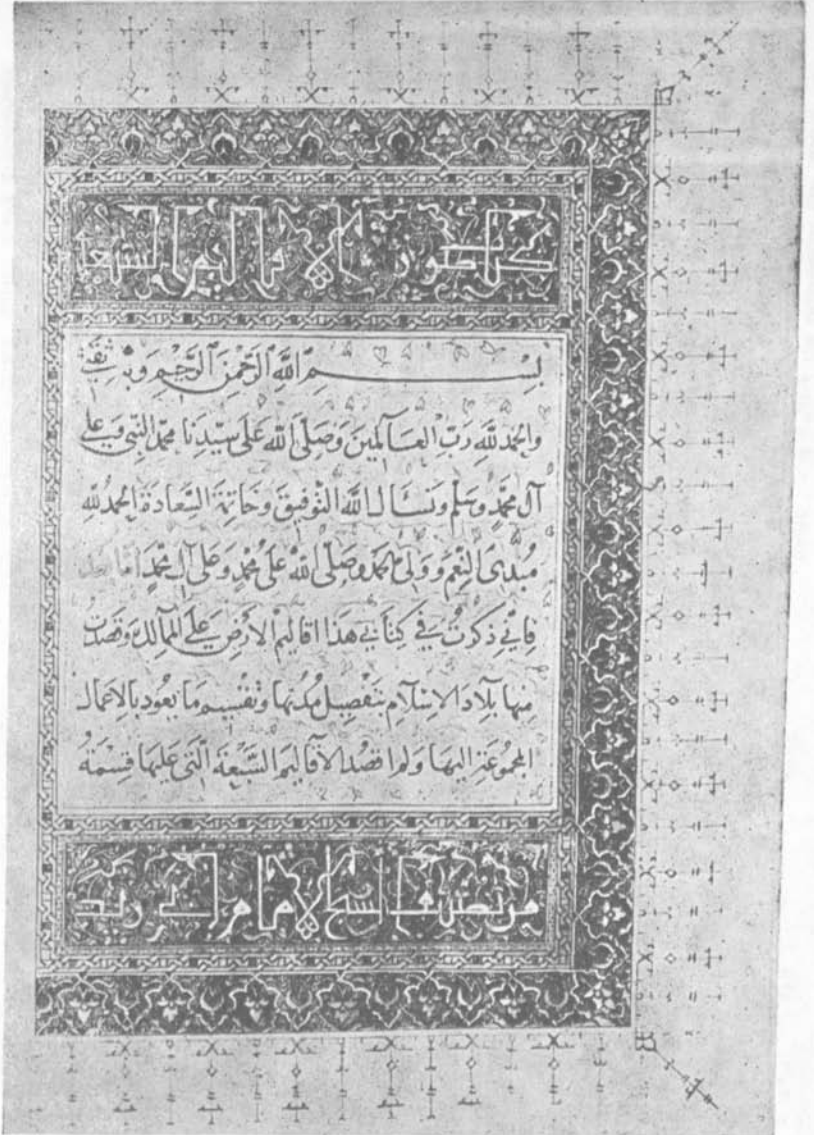
24) Kanuni Sultan Süleyman'ın bendelerinden Pervâne Bey tarafından H. 968 (M. 1560) de toplanmış olan 641 yk.lık bir mecmudur. No : 406 (2629) da kayıtlıdır. Bu nüshada Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'dan başka, I. Ahmed'in ve başka padişahların ve Osmanlı şâirlerinin kenara yazılmış gazelleri ve nazireleri vardır.

25) İkbâl : Gedikli cariye; saray cariyeleri içerisinde padişahın şahsi hizmetinde bulunanlardır. Gedikli cariyeler içerisinde en genç ve güzel on ikisi padişahın şahsi hizmetlerini görürlerdi ki, bunlar arasında padişahın gönlünü kazananlara «Has odalık», «Gözde» veya «İkbâl» denirdi.

26) Topkapı Sarayı'nda, İdaresi ve kontrolü Silâhtarağa'ya ait, dolayısıyla anahtar da onda duran, içinde değerli silâhlarla eşyaların bulunduğu yer.

27) Hasoda : Enderun odalarının birincisi ve en itibarlısı olup, Fâtih tarafından mevcudu 32 kişi olmak üzere tesis olunmuştur. Bir diğer adı da «Hane-i has»dır. Hasoda Hazinesi ise, Hasoda'da bulunan ve «Hasodabaşı» İdaresinde olan kıymetli eşya ile, padişahın şahsına ait paranın muhafaza edildiği hazinedir. Bir adı da «İç-hazine»dir.

28) «Mukaddes Emanetler» dediğimiz Hz. Peygamber ve Kâbe yedigâri eşyaların saklandığı yerdir. Asırlar boyu İslâm âleminin büyük lîgisini çekmiş, İstanbul'a bir başka kudsiyet, bir mukaddes İslâm ziyaretgâhi şerefi vermiş olan tarihî ve dinî yadîgârlar arasındaki eşyaların bazıları şunlardır : «Hırka-i Şerif» veya «Hırka-i Saadet» denilen Peygamberimizin hırkası, Peygamberimizin bir dişi, Peygamberimizin ayak izlerini taşıyan altın muhafaza içerisindeki taş, Peygamberimizin bir çift nalını, bir seccadesi, sancağı (Livâ-i Saadet veya Livâ-i Şerif), yayı, Hz. Ebubekir'in seccadesi, Hz. Hatice'nin gömleği, dört Halife'nin sarıkları, tesbih ve kılıçlar, Halife Osman'ın el yazısı ile bir Kur'an-ı Kerim, Kâbe'nin anahtarı, altın oluğu ve diğerleri. Mukaddes Emanetler için bk. : Tahsin Öz : *Hırka-i Saadet Dalresi ve Emanat-ı Mukaddese*. İstanbul, 1953.

Resim : 10 Fatih Sultan Mehmed namına hazırlanan «Süverü'l- Ekâlim» adlı kitabın tezhibli '16.' sayfası. Mavi üstüne tezhibli ve satır aralarında nokta tabir olunan çiçek şekilleri ile tez-yinatlı olup, içleri yazılı iki levhanın başında 'Kitabu Su-verü'l - Ekâlimi's - Sebâmin tasnifu'l - Şeyhü'l - İmam Ebi Zeyd Ahmed ibn-i Sehlî'l - Belhî ...' yazılıdır.

Resim : 11 Karahisâri'nin Kânûnî için istinsah ettiği Kur'an-ı Kerim'in tezhipli ilk sayfası. (Topkapı Sarayı Müzesi Hırka-i Saâdet Dairesi)

Sancak Kur'ân'ları 'Gubârî' (29) denilen yazı ile yazılmışlardır. Yazı, tezhîb ve cilt sanatlarımız yönünden çok değerli olan eserlerin bir diğer özelliği de, bugüne kadar gayet iyi bir şekilde, muhafazalar içerisinde saklanmış ve korunmuş olmalarıdır.

Kitaplığın en önemli eserlerini, içerisinde Şeyh Hamdullah, Karahisarî, Hâfız Osman gibi hat ustalarının yazı koleksiyonlarının bulunduğu murakkaalar (30) ve hattatlara hocaları tarafından verilen diploma mahiyetindeki 'Ketebe icâzetnâmeleri' (31) meydana getirmektedir.

Kitaplıkta ayrıca, II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman ve III. Mehmed ile, bazı sultanların, Dârussaade ağalarının (32) ve vezirlerin yaptıkları hayır işlerine ait vakıfnâmeler de vardır.

Medine Kitaplığı :

I. Dünya Harbi sırasında 'Çöl kapıları' diye anılan Medine Muhafızı Fahreddin (Türkkan) Paşa tarafından Medine'den İstanbul'a gönderilen ve 'Emânât-ı Mukaddese Hazinesi'nde saklanan, çoğu dinî olan ve 1917 yılında Topkapı Sarayı Müzesi'ne teslim edilen kitaplarla, I. Sultan Abdülhamid, II. Mahmud, Dârussaade Ağası Hacı Beşir Ağa (ölümü 1746) ve Şeyhulislâm Ârif Hikmet Bey'in (ölümü 1858) kitaplıklarından alınan eserlerden meydana gelmiştir. Hepsisi Arapça olan 556 adet kitabın tamamı yazma olup, çoğu dinî mahiyettedir.

Koşular Kitaplığı :

Enderun mektebi talebelerinin okuduğu kitaplardan, baltacılar, aşçılar, kiler, sofa, ocak ve koşularından intikal etmiş kitaplardan meydana gelmiştir. 1235 adet kitap mevcudu bulunan kitaplıkta, Kur'ân-ı Kerîm'ler, hadîs, tefsir, fıkıh gibi dinî kitaplar çoğunluğu teşkil etmektedir.

Yeniler - Yeni Gelen Yazmalar - Kitaplığı :

'Yeni Kütüphane'nin kurulmasından sonra, hediye ve satın alma yoluyla

29) Gubârî : Bir yazının asıl kaleminden daha ince ve kırıklı yazılmasına «Kırma» denir. Sülûs Kırması, Nesih Kırması ve Ta'lik Kırması gibi çeşitleri vardır. Eğer bu kırma biraz daha ince yazılacak olursa, o zaman «Hurda» tâbir olunur. Ta'lik Hurdası, Nesih Hurdası gibi... Hurdaların çok ince yazılmış olanlarına ise «Gubârî» denir. Bu yazıda daha çok incelik düşünülmüş, çok küçük Kur'ân'lar bununla yazılmıştır.

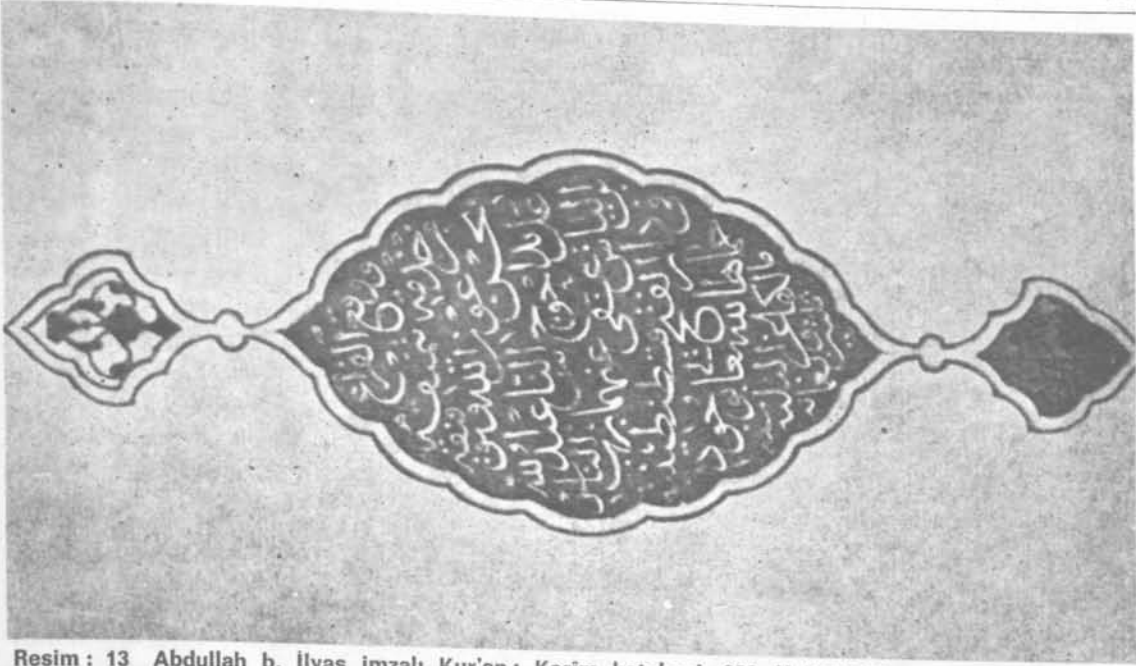
30) Hattat meşknâmesi; birkaç kâğıdın suları aksi istikamette olmak üzere, bugünkü ahşap kontraplâklar usulü ile birbiri üstüne yapıştirilip elde edilen eğilmez, bükülmez ince mukavvaya denir. Üzerine yazı sayfası yapıştirilir.

31) İcâzet : Kelime mânası izin, ruhsat, diploma demektir. Diploma karşılığı olarak daha çok «İcâzetname» ve «İcâzet kâğıdı» tâbiri kullanılmıştır. Bir hattat ders aldığı hocasından icâzet almadan, yazdığı yazının altına imzasını koyamazdı. Hattatlar imzalarını, ekseriya Arapça -bunu yazdı- demek olan ketebe kelimesiyle birlikte yazarlar ki, buna «ketebe koymak», «ketebe yazmak», «ketebe atmak», kısaca «ketebe» derler. Her yazı çeşidine göre ketebe koymanın şekilleri vardır.

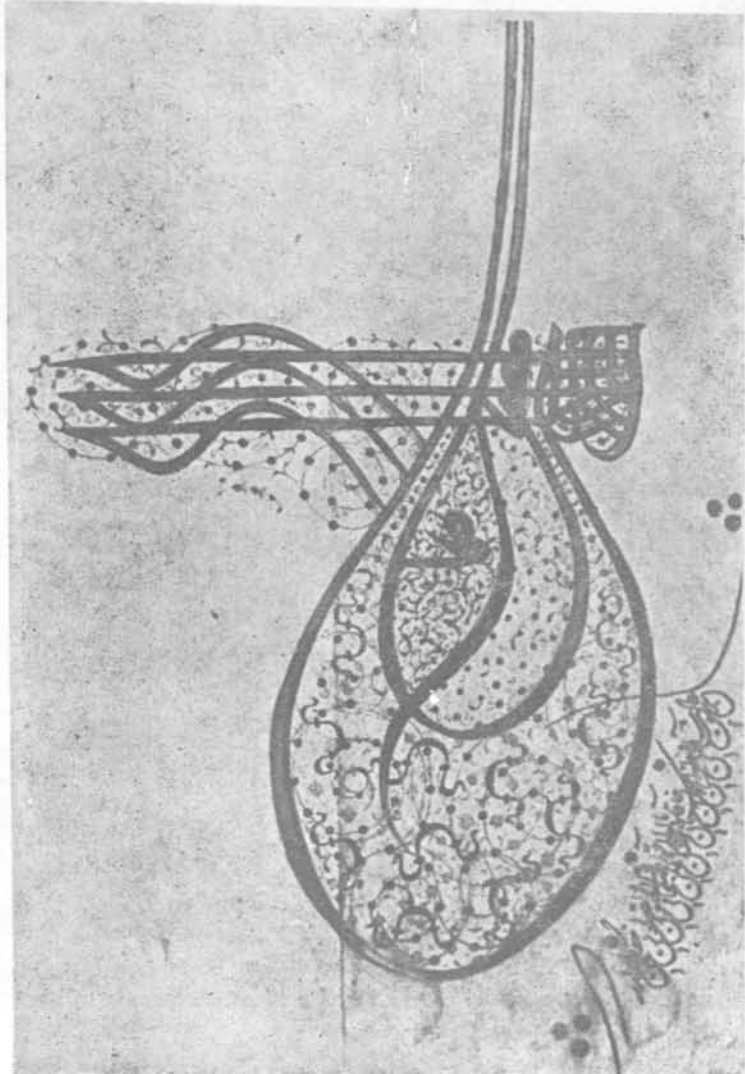
Ketebehû yerinde, «Nemekahu», eğer yazan kendinden bir söz katıyorsa «Harrerehu», harekeli yazmış ise «Rakamehu», tevazu için veya karalama olduğunu ifade için «Sevedehü», bir meşke bakarak yazdığını ifade için veya meşk olduğunu ifade için «Meşekahu», İstinâh suretiyle yazılmış ise «Nesehahu» veya «Satarehu», aynen teklid edilmiş ise «Kalledehu» gibi tâbirler kullanılmıştır.

Ayrıca, murakkaât, kıt'a, kitap ve levhalarda «El-fakır», «El-hakır», «El-müznüb», «Er-râcî» gibi takdim edilecek makama veya yazının konusuna uygun tevazu ifadesi eden cümleden sonra isim yazanlar da olmuştur. İsimden sonra bâzen «Gufire lehu», «Gufire zünübuhu» gibi dua taşıyan cümle ilâve edenler de olmuştur. Bu konuda geniş bilgi için bk. : Mahmud Bedrettin Yazır : *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, 1. ks. Neşre haz. : Uğur Derman. Ankara, 1972. 154 - 155. ss.

32) Dârussaade, padişah evli demek olup, hürmeten bu şekilde anılmıştır. Dârussaade ağaları ise, sarayda kadınlara ait «Harem-i Hümayun» kısmına nezaret edenlerdir. Bunların başına «Dârussaade Ağası» veya «Harem Ağası» denir. Bunlar aynı zamanda, «Haremeyn-i Şerifeyn» denilen Mekke ve Medine'deki evkafın nâzırı idiler. Ayrıca, padişah namına, «Selâtin Evkafı» denilen ve hanedana mensup olanlar tarafından tesis olunan «Evkaf-ı Hümayun» vakıflarının da idaresinden sorumluydular. Dârussaade ağaları konusunda bk. : Cengiz Orhonlu Derviş Abdullah'ın Dârussaade ağaları hakkında bir eseri : *Risale-i teberdariye fi ahvâl-i dârussaade*. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan (Türk Tarih Kurumu), 1976, 225 - 249. ss.; Resmî Ahmed : *Hamiletü'l-Küberâ*. Eser Dârussaade ağalarının biyografilerinden meydana gelmiştir. Eserde III. Ahmed zamanından başlamak üzere, H. 1159'a (Hacı Beşir Ağa'ya) kadar 37 Dârussaade ağası biyografisi yer almıştır. Eserin yazma nüshalarından birkaçı : Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi, No : 2258/1, 3876/2, 3378/2, Bâyezid Kütüphanesi Cevdet Paşa No : 145/7. Eserin yazarı Giri'te Resmo'da doğmuştur. (d. H. 1133 - M. 1720 - 8. H. 1197 - M. 1782/83). Çeşitli devlet hizmetlerinde bulunmuştur. Bilgi için bk. : Bursalı Tahir : *Osmanlı Müellifleri*, 3. c., 58. s.; Babinger : *İslâm Ansiklopedisi*, 1. c., 202. s.

Resim : 13 Abdullah b. İlyas imzalı Kur'an-ı Kerim ketebesı, 930, H./1524 M.
(Topkapı Sarayı Müzesi Emanet Hazinesi, No : 58)

Resim : 12
Kanuni'nin
'Süleyman b.
Selim Han
el - muzaffer
daima'lı tuğrası.
(Topkapı
Sarayı
Müzesi)

meydana gelmiş olan bu kitaplıkta, 1104 adet eser bulunmaktadır. Eserlerin çoğunluğunu Kur'an-ı Kerim'ler, Kur'an cüzleri ve tarih kitapları teşkil etmektedir.

Yeni Gelen Basmalar Kitaplığı :

Müze personelinin, yerli ve yabancı araştırmacıların çalışmaları sırasında başvurdukları, çoğunluğunu müraaat kaynaklarının teşkil ettiği dört bine yakın eserden meydana gelmiştir.

'Güzel Yazılar Bölümü' bu kitaplığa bağlıdır. İçlerinde Osmanlı sultanlarının da bulunduğu, tanınmış hattatların iki bine yakın yazı levhası burada teşhir edilmektedir.

III. Ahmed (Enderûn) Kütüphanesi :

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nin en zengin bölümlerinden biri de, Enderûn Kitaplığı adıyla anılan III. Ahmed Kütüphanesi'dir.

Arz Odası'nın (33) arka cephesinde, üçüncü avlu üzerindedir. Türk mimarî sanatının XVIII. yüzyıl yadigarlarından olup, Lâle devri mimarisinin en karakteristik örneklerinden biridir. Rutubete karşı bir tedbir olarak, bodrum kat üzerine inşa edilmiştir. Binaya iki taraflı mermer merdivenden girilir. Tamamı beyaz mermerden inşa edilmiş, üzeri kurşun kubbelerle örtülmüştür. Merkezde bir kubbe, bunun arka ve iki yanında birer tekne kubbe, önde üç ufak kubbe bulunmaktadır. Merdivenlerden çıkılınca, istalâktit başlıklı dört sütunun taşıdığı sivri kemerlerle çevrilmiş üç kubbeli bir sahanlığa girilir.

Kapının üzerinde, binanın inşa tarihini gösteren Arapça bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitâbeden binanın H. 1131 (M. 1719) yılında inşa edildiğini öğrenmekteyiz.

Kütüphane binası III. Ahmed tarafından yaptırılmıştır. H. 1131 yılı rebül-

evvel'inin 27'nci günü merasimle inşasına başlanan bina, altı ay gibi kısa bir zaman içerisinde tamamlanmıştır. Bina Arz Odası'nın arka cephesi önünde, daha önce Mimar Sinan tarafından yapılmış olan Havuz Köşkü'nün yerinde inşa edilmiştir. Binanın içindeki duvarları süsleyen çiniler XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait olup, bunların Boğaziçi'ndeki Kara Mustafa Paşa Yalısı'ndan sökülerek getirildiği arşiv kayıtlarının incelenmesinden anlaşılmıştır.

Kütüphane binasının inşa edilmesinden sonra, sarayın çeşitli dairelerinden getirtilen kitaplar, padişahın vakıf mührü ile mühürlenmiş ve III. Ahmed'in hazırlattığı vakıfnâme hükümleri içerisinde Enderun mensuplarının istifadesine açılmıştır. Bu vakfiyede binanın yapılışı, kitapların nereden temin edildiği, kitaplığın açık olduğu günler, kitapların hiçbir suretle dışarı verilmeyeceği, kütüphaneye kimlerin hâfız-ı kütüb olacağı ve müstahdemlere verilecek ücret gibi hususlar yer almıştır.

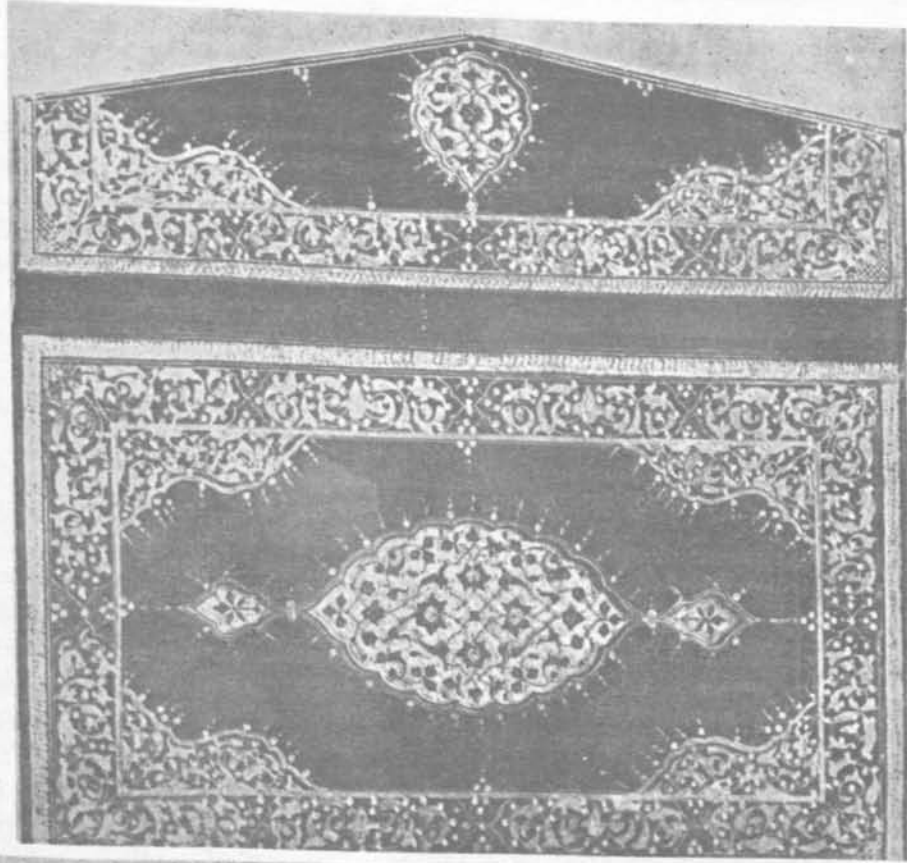
Kütüphanenin vakfiyesi, Yeniler Kitaplığı No. 147'dedir. Vakfiye devrin tanınmış hattatlarından Seyyid Abdullah Efendi tarafından yazılmıştır. Vakfiyenin bir kısmı İsmail Baykal tarafından Vakıflar Dergisi'nde (Fatih Sultan Mehmed'in Hususî Kütüphanesi ve Kitapları, sayı : IV, 1958, 78.s.) neşredilmiştir.

Kütüphanenin kuruluş sebebi vakfiyede şöyle açıklanmaktadır :

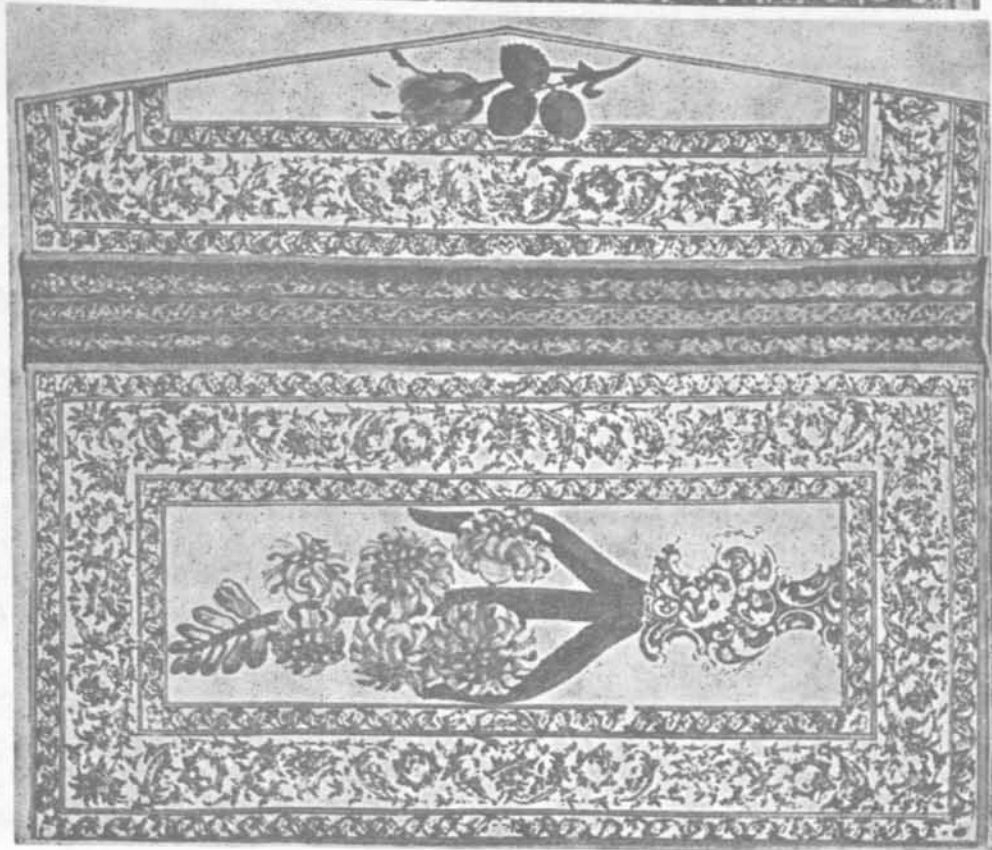
«Zuhûr-ı Devlet-i Aliyye-i Osmâniyyeden beru Sarây'ı Cedid-i Sultânî'de gerek temellük ve iştirâ vegerek hıżâne-i saltanata ithâfına ictirâ olunan bî-nihâye münakkah ve mühazzeb ve müşerrez ve müzehhep kitâb, mevzû-ı dolâb-ı cem'ü istishâb ve her biri kadr u kıy-

33) İstanbul'un fethinden, Tanzimat'a kadar, Sadrazâm ve devlet erkânı ile, yabancı devletler elçilerinin Padişah tarafından huzura kabul edildikleri yerdir. Fâtih tarafından yaptırılmıştır.

Resim : 15
1786 tarihli
"Tarih-i
Âli Osman"
adlı kitabın
kabının dış
yüzü
(Topkapı Sarayı
Müzesi
Emanet Hazinesi
No : 1435)

Resim : 14
Ali al- Üsküdâri
İmzalı ve
1723 tarihli
lâke kabın
iç yüzü
(Topkapı Sarayı
Müzesi III.
Ahmed
Kütüphanesi
No : 3652)

metde bir gevher-i nâyâb olup lâkin erbâb-ı kabiliyyet ve istihâl tedâvül ve istimâline mecâl bulamamağla bu denli nusah-ı celîle ve kütüb-i nefîse dolablar zevâyasında gubâr-beste-i nisyân ve tu-me-i sûse vü didân olup selâtin-i sâlîfe-i Osmâniyye binây-ı mesâcid u cevâmi' ve inşâ-yi me'âbid u savâmi' gibi hayrât-ı bâkıyyetu'l-berekât tedârüküne sarf-ı hulâsa-i evkâf ve envâ-i meberrâtdan zâd-ı râh u me'âd olacak nice sadakât-ı câriyye ve hasenât-ı bâkıyye tetebbu'una hasr-ı müddet-i hayât itmişler iken adem-i hulûl-i vakt-i merhûndan nâşi kendü hizâne-i tevârüslerinde meknûn olan bunca kütüb-i azîzetü'l-vücûdun bi-hûde telef ve ziyâ'ın mülâhaza ve mücâveret-i kunc-ı ta'tilden muhâfaza idemeyüp ilâ yövmina hazâ mezâyık-süicûn terk ü te'ahülde mahbûs ve müttâlâ'asına arzûmend-i ruhsat ve mutâvisinden intifâ'a hasret olan müste'idân ve müstefidân me'yûs olarak amme-i mulûk-i islâmiyyenin cem'i öşr-i mi'şerine kadir olamadıkları bu denli kitâb râyi' bi-hûde peygûle-i men' u dirîğde zâyî olduğu revâ-dâşte-i tab'-i hümayûn-ı kerâmet-makrûn olmayup derûn-ı sarây-ı hümayûnlarında bir dârü'l-kütüb binâ vü inşâ ve kütüb-i mezbûre anda vaz' u ivâ olunması ilhâm-ı hudâvend-i kadîr ile karâr-dâde-i tab'-i feyz-pezirleri olmağla Has oda meyânesinde mühendiskârî-i tab'-i hümayûnları ile âlî kütübhâne bünyâdına hitâm ve her fennin kütübü müfrez ve mümtâz olmak üzere derûnuna vaz' olunup emrine nizâm virilüp...

Tarih-i Raşid'de, «Vaz'-ı esâs-ı kütüb-hâne der derûn-i Sarây-ı Hümayûn» başlıklı bahiste bu konu ile ilgili olarak şunlar yazılıdır. :

«İbtidâ-yı zuhûr-ı Devlet-i Osmâniyye'den beru gerek etrâf u eknâfdan ihdâ ve gerek rağbet ü ikbâlden nâşi iştirâ olunup bu vakte gelince (H. 1131) Enderûn-ı Sarây-ı Hümayûnda vâki' hazîne-i âmirede cem' olan bi-nihâye kütüb-i nefîse ve nusah-ı lâtife dolablar zevâyasında gubâr-beste-i nisyân ve

tu-me-i sûse ve didân olup ekser arza-i telef ve ber-tarika-i farz-ı muhâl mütalâ'asına dest-res bulan müstaidân-ı enderûna dahi mutâvisinden intifa' ber- taraf olmak mertebelerine varmış idi. Pâ-dişâh-ı insâf-penâh hazretleri ilhâm-ı Hüdvend-i Allâm ile bu denli kütüb-i celîlenin peygûle-i nisyânde böyle bi-hûde mahbûs ve nazar-ı intifâ-i müste'i dândan memnû' ve mahrûs olmasını reva görmeyip habs-ı kütüb-i mekrume için rûz-i cezâda bi-hûde mes'ûl olmak cevâz-dâde-i erbâb-ı ukûl olmadığı mülâhaza buyurmaları ile Enderûn-ı Hümayûnda bir kütübhâne binâ ve bi'l-cümle hazâ'in-i hümayûn-i sutanî-yelerinde mevcûd olan kütüb-i celîle ve nusah-ı cemîle kütüb-hâne-i merkûmeye vaz' olunup müste'idân-ı enderûn-ı hümayûn tedavül ve mütalâ'asına murahtas ve me'zun olmak taraf-ı hümayûn-ı şâhânelerinden tasvîb ve sadr-ı azam hazretlerine şeref-bahşi sudûr olan fer mân-ı mülûkâneleri mu'cebince amele ve müzd-verâh ve mühimmât-ı lâzime-i bünyânı tedârük ve tertîb olunduktan sonra...»⁽³⁴⁾

Burada yeri gelmişken bir hususa işaret etmek isteriz. O'da vakfın çok eski tarihî devirlerden itibaren Türk içtimâî hayatı içerisinde yer aldığı; vakıf müessesesinin Türkler'de en eski tarihî devirlerden beri, Türk içtimâî hayatında yardım, millî dayanışma, şefkat fikirlerinin zenginliğini ve sağlamlığını, daha açık bir ifade ile, Türklüğün yüksek görüş ve faziletini ortaya koyduğudur. Türk dünyasında vakıf yapma geleneği, her devirde millî vicdandan birer iyilik, güzellik ve şefkât âbidesi halinde yükselmiştir.

Türkler'in imân ettikleri son din olan İslâmiyet'in her dinden çok içtimâî düzen, yardım ve şefkat fikirlerine sahip olması, Türkler'in bu dini kabul etme-

34) Tarih-i Raşid. İstanbul, 1282, 5. c., 128 - 129. ss.

lerinden çok önce sahip oldukları vakıf müessesesini günümüze kadar yaşatmalarında başlıca sebep olmuştur.

Vakıf, bu asil ve soylu milletin fazilet, cömertlik, vatanperverlik, kısacası millî ve manevî ruh ve heyecanının kuvvetli bir tezahüründen başka bir şey değildir.

Türk - İslâm kültürünün yüzyıllar boyu hâkim olduğu sahalarda, vakfın çok mühim bir yer tuttuğu kesinlikle ifade edilebilir. İctimaî ve iktisadî hayat üzerinde derin tesirler yapmış olan vakıf fikrî, dinî-hukukî bir müessese şekline de girmiştir.

İslâm âleminde vakıflara dinî bir mahiyet verilmesi, vakfın devamlılığını sağlamak gayesini hedef tutmuştur. Şahısların gelip geçici olması sebebiyle, cemiyetin ve dinin devamlılığı esas tutulmuş, vakfedilen mal Allah'ın mülkiyetine tevdi edilmek suretiyle, vakıf yapmakla düşünülen hayır ve yardım fikrinin ebediliği teminat altına alınmak istenmiştir.

Vakıf, Türk - İslâm dünyasında; içtimaî hayatta, kültür, askerlik, sanat ve imar sahalarında en başta gelen bir müessese olmuştur. Vakfın hayır fikrini ebedileştiren özelliği dolayısıyla, hayır-sever insanların herhangi bir sade vatan- daştan; padişahına, sultan ve şehzâdesine kadar - bu hayır arzularını ölümle- rinden sonra dahi yaşatabilmeleri, vakıf müessesesinin hayatîyetini teşkil etmiştir.

Türk - İslâm vakıflarında dikkati çeken husus, yapılan iyilik ve hayırın bir defaya mahsus olmaması veya muayyen bir zamana inhisar ettirilmemesidir. Vakıf müessesemizin en büyük özelliği, iyilik ve hayır fikrinin ebediliğidir.

Osmanlı ülkelerinde vakıf an'anesi, şehirlere ve kazalara her biri bir sanat şaheseri olan sağlık, kültür, içtimaî yardım ve amme hizmeti müesseseleri kazandırmış; ırk ve din farkı gözetmeden,

her muhtaca faydalanmak imkânlarını sağlamak suretiyle, cemiyetin medenî ve insanî duygularını uyandırıp, işlemek gibi imkânlar hazırlamıştır. Bu suretle yüzyıllar boyu imân ve ibadet, hayır, yardım ve sanat duygusunun kumanda ettiği kollektif cemiyet zevk ve şuuru, bütün bir memleket sathında, bir nispetler, hacimler, renkler ve âhenkler kervanı halinde yoluna devam etmiştir.

Millî servet, yüzyıllar boyunca içtimaî hayatımızda vakıf adı ile bu şekilde yer alır ve değerlendirilirken, vakıf müessesesi yalnız dinî ve medenî hukuk müesseseleri şeklinde kalmayarak, içtimaî mânada da büyük değerler kazanmış ve zamanla idarî bir mahiyet kazanarak, bir amme müessesesi hüviyetiyle devlet teşkilâtı içerisine girmiştir.

*

Tekrar esas mevzuumuza dönelim... Kitaplıkta bulunan kitaplar için, ayrıca gayet muntazam bir kayıt defteri tutulmuştur. Kitaplıktaki 3889 adet eserin çoğu Arapça yazmadır. Geri kalanlar ise Türkçe ve Farsça'dır. Ayrıca Bizanslılar'dan kalma ve çoğu tek nüsha 146 adet basma eser de vardır. Bunlar Yunanca, Lâtince ve Süryanice'dir. 'Gayri İslâmî Eserler' olarak adlandırılmış bu eserler, ayrı sıra numarasıyla kaydedilmişlerdir. Söz konusu kitapların kataloğu Dr. Adolf Deisman tarafından hazırlanıp, yayınlanmıştır. (35)

Bir ihtisas kütüphanesi olan Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde çeşitli kitaplar ve albümler içerisinde 13.533 adet minyatür bulunmaktadır. Bunlar XII. ve XVIII. yüzyıllar arası çeşitli devirlere ait nadide örneklerdir. Bu minyatürler 451 cild kitap ve albüm içerisinde toplanmıştır. (36) Kütüphanede

35) D. Adolf Deisman : *Forschungen und Funde Im (Topkapı) Serail, mit einem Verzeichnis der nichtislamischen Handschriften*. Berlin, 1933. Walter de Gruyter et Co. XI + 144 s. (134 s. Mss. Carchounis).

36) bk. : Filiz Öğütmen : «12 - 19. Yüzyıl arasında minyatür sanatından örnekler». Topkapı Sarayı Minyatür Bölümü Rehberi. Ankara, 1966. 1. s.

Türk tezhib, cilt ve diğer kitap sanatlarının en seçkin örnekleri bulunmaktadır.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan eserlerin, gerek sanat ve gerekse muhteva yönünden değeri ölçülemeyen birer hazine olduklarına şüphe yoktur. Koleksiyonlarının değeri ve zenginliği konusunda ifade ettiğimiz bu görüşler, kütüphanenin 'Şarkiyat' araştırma ve çalışmalarındaki yeri için de tekrarlanabilir

Kütüphane Koleksiyonları Hakkında Yerli - Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası :

Makalemizin bu son bölümünde; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi koleksiyonları hakkında katalog, kitap ve makale türünde hazırlanmış veya yazılmış yerli - yabancı kaynaklardan tesbit edebildiklerimizi, araştırmacıların dikkat ve istifadesine sunuyoruz.

Topkapı Sarayı'ndaki kütüphaneler hakkında umumi mahiyette bilgi veren yerli - yabancı kaynaklara burada ayrıca yer verilmiştir.

Ayrıca konu ile olan yakın ilişkinden dolayı, İstanbul kütüphanelerinin koleksiyonları ile ilgili yerli - yabancı kaynaklardan tesbit edebildiklerimizi de, 'İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli - Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası' başlığı altında, bu bölümün sonunda verdiğimiz yararlı gördük.

- Ağaoglu, M. : *Some unknown Mohammedan illustrated manuscripts in the library of the Topkapu Sarayı Müzesi at Istanbul*. *Orientalistische Literaturzeitung*, 34 (1931) 329 - 332. ss.
- Ağaoglu, M. : *Preliminary notes on some Persian illuminated Mss. in the Topkapu Sarayı Müzesi*. I. *Ars Islamica*, I (1934) 183 - 199. ss.
- Akalay, Zeren : *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 753 No. lu Nizami Hamsesi'nin minyatürleri*. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 5 (1972/1973), 389 - 509. ss.
- Anafarta, Nigâr : *Hünernâme minyatürleri ve sanatçıları*. İstanbul, 1965, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A. Ş. XIV + 43 s.
- Ateş, Ahmed : *Farsça eski bir Varka ve Gülşah Mesnevisi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi, V (1954) 33 - 50. ss.

[Hazine Kitaplığı 841 No. da kayıtlı eser hakkındadır.]

- Binark, İsmet : *Türkiye kütüphanelerindeki yazmalar hakkında yerli - yabancı kaynaklar bibliyografyası*. -*Yeni ilâvelerle*. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, XXIII, 1 (1974), 74 - 76. ss. (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi hakkında).
- Canpolat, Mustafa : *XIV. yüzyılda yazılmış değerli bir tıp eseri Ediviye-i Müfrede*. *Türkoloji Dergisi*, V, 1 (1973), 21 - 47. ss. [Eserin Revan Kitaplığı'nda bulunan nüshası hakkındadır.]
- Çağman, Filiz : *Şehname-i Selim Han ve minyatürleri*. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 5 (1972/1973), 411 - 442. ss. [III. Ahmed Kütüphanesi 3595 No. da kayıtlı olan eser hakkındadır.]
- Çağman, Filiz : *Topkapı Sarayı Müzesi Hazine 768 No. lu Nizami Hamsesi'nin minyatürleri*. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 5 (1972/1973), 603 - 605. ss.
- Çağman [Öğütmen], Filiz : *Sultan Mehmed II dönemine ait bir minyatürlü yazma : Külliyat-ı Kâtibi*. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 6 (1974/1975), 333 - 346. ss.; ayr. bk. : Öğütmen, Filiz.
- Delsman, D. Adolf : *Forschungen und Funde im Serai, mit einem Verzeichnis der nichtislamischen Handschriften im Topkapu Serai zu Istanbul*. Berlin, 1933, Walter de Gruyter et Co. XI+144 s. (134. s. Mss. Carchounis). [Saray kütüphanesindeki gayri islâmi eserlerin katalogu 39 - 144. ss. arasındadır. Eserde ayrıca; Saray Kütüphanesi, Yıldız Köşkü'nden Saray kütüphanesine intikal eden eserler, eserlerin muhafazası ve tanzimi, Harem Kütüphanesi, Saray Kütüphanelerinin birleştirilmesi, mevcut eserler hakkında bilgi, bu kütüphanelerin hususiyetleri yer almıştır.]
- Géza, Fehér : *Seyyit Lokman; Hünernâme*. *Türkiyemiz*, III, 9 (1973), 2-5, 45. ss.
- İbşiroğlu, Mazhar Şevket - Sabahattin Eyüpoğlu : *Fatih Albümüne bir bakış*. İstanbul, 1955, Maarif Basımevi. XXII + 153 s. "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları"
- İnal, Güner : *Topkapı Sarayı koleksiyonundaki sultanî bir Özbek Şehnamesi ve Özbek resim sanatı içindeki yeri*. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 6 (1974/1975), 303 - 332. ss.

- Jacobs, Emile : *Untersuchungen zur Geschichte der Bibliothek im Serail zu Konstantinopel*, I. Heidelberg, 1919, Carl Winters Universitäts-buchhandlung. VII+151 s.
- Karahan, Abdülkadir - Tahsin Yazıcı - Ali Milânj : *Topkapı Sarayı Müzesinde Şehnâme yazmalarından seçme minyatürler*. İstanbul, 1971, Çeltüt Matbaası. 24 s., 40 plâns.
- Mamboury, Ernest : *Die Moschee Mehmeds des Eroberers und die neue Bibliothek im Serail des Sultans von Stambul*. Die Denkmalpflege, V (1931), 160-168. ss.
- Ouspensky, Th. : *La bibliothèque du Sérail et ses manuscrits grecs*. Izvestia Russkago archeologičeskago Instituta v Konstantinopoli (Sofia), XII (1907), 229 - 251. ss.
- Ögel, Bahaeddin : *Topkapı Müzesinde bulunan iki minyatür albümü hakkında notlar*. Tarih Vesikaları, I, 1 (1955), 1-6, 9. ss.
- Ögü'lmen, Filiz : *12 - 19. Yüzyıl arasında minyatür sanatından örnekler*. Topkapı Sarayı Minyatür Bölümü Rehberi. Ankara, 1966, Güzen Sanatlar Matbaası. 48 s.
- Öz, Tahsin : *Hünernâme minyatürleri*. Güzel Sanatlar Dergisi, I (1939), 1-17. ss.
- Renda, Günsel : *Topkapı Sarayı Müzesindeki H. 1321 No. lu Silsilenâme'nin minyatürleri*. The miniatures of Silsilenâme, No. 1321 in the Topkapı Saray Museum Library. Sanat Tarihi Yıllığı, 5 (1972/1973), 443 - 495. ss.
- Rescher, O. : *Arabische Handschriften des Topkapı Serail*. Rivista degli Studi Orientali, 4 (1911/1912), 695 - 733. ss.
- Süslü, Özden : *Topkapı Sarayı ve Türk-İslâm Eserleri Müzesinde bulunan XVI. yüzyıla ait Osmanlı minyatürlerindeki kumaş desenlerinin incelenmesi*. Sanat Tarihi Yıllığı, 6 (1974/1975), 215-278. ss.
- Toderini, Abbe : *Litteratur der Türken. Aus dem Italienischen mit Zusätzen und Anmerkungen von Philipp Wilhelm Gottlieb Hausleutner*. Königsberg, 1790, Friedrich Nicolovius. 2 cilt.
[İkinci cildin, 30 - 74. ss. arasında Saray kütüphanelerinden bahs olunmaktadır.]
- *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi. Tuğralar, mühürler ve elyazları*. Toplayan : Zarf. 96 s.
[Sonu eksik; eser Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde. Burada yalnızca kütüphane koleksiyonları hakkındaki bilgi kaynaklarına yer verildiği halde, yazımızda tuğralar ve elyazlarına temas edildiğinden, söz konusu esere bibliyografyada yer verilmiştir.]
- *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu. II c. No : 1 - 1985, 1986 - 3088*. Hazırlayan : Fehmi Edhem Karatay. İstanbul, 1961, Topkapı Sarayı Müzesi.
I. C. : XIII+[2] s. + 644 s.; II. C. : [2] + 527 s.
"Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları No : 11"
- *Topkapı Sarayı Müzesi Farsça Yazmalar Kataloğu. No : 1 - 940*. Hazırlayan : Fehmi Edhem Karatay. İstanbul, 1961, Topkapı Sarayı Müzesi. VI+[1]y. + 391+[2]s. + [1]y.
"Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları No : 12"
- *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu. 1. C.* Hazırlayan : Fehmi Edhem Karatay, İstanbul, 1962, Küçükaydın Matbaası. 620 s.
"Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları No : 15"
[Bu ciltde Kur'an, Kur'an ilimleri ve tefsirle ilgili yazmalar yer almıştır.]
- *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu. 2. C.* Hazırlayan : Fehmi Edhem Karatay - O. Reşer. İstanbul, 1964, Küçükaydın Matbaası. VIII+776 s.
"Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları No : 15"
[Bu ciltde hadis ve fıkıh ile ilgili yazmalar yer almıştır.]
- *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu. 3. C.* Hazırlayan : Fehmi Edhem Karatay, İstanbul, 1966, Küçükaydın Matbaası. [3]y.+952 s.
"Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları No : 15"
[Bu ciltde akaid, tasavvuf, mecalis, ediyeler, tarih, siyer ve teracim ile ilgili yazmalar yer almıştır.]
- *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu. 4. C.* Hazırlayan : Fehmi Edhem Karatay. İstanbul, 1969, Millî Eğitim Basımevi. 576 s.
"Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları No : 15"
[Bu ciltde filolojî, edebiyat ve mecmualar ile ilgili yazmalar yer almıştır.]
- Walzer, Sofie : *The Topkapı Saray manuscript of the Persian Kalila wa - Dimna (dated A. D. 1413)* Oxford, 1969, Bruno Cassirer. 48 - 84. ss.
- Wendel, Carl : *Die abendlandischen Handschriften des Serails und ihre Katalogisierung*. Zentralblatt für Bibliothekswesen, 51 (1934), 2 - 9. ss.
[Saray kütüphanesi, batılı kaynaklar, kataloglar ve bazı eserler hakkında bilgi verilmektedir.]

Istanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli - Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası :

- Ateş, Ahmed : *Raşid al-Din Vatvât'ın eserlerinin bazı yazma nüshaları*. İstanbul: Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, X, 14 (1959), 1-24. ss.
[Raşid al-Din Vatvât'ın manzum ve mensur eserlerinin İstanbul'daki muhtelif kütüphanelerde bulunan nüshaları hakkında tahlilli tanıtımdır.]
- Atsız, Nihal : *Istanbul kütüphanelerinde tanınmamış Osmanlı tarihleri*. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, VI, 1-2 (1957), 47-81. ss.
- Barthold, Vs. : *O n'ikotoryh voslocnyh rukopisak v bibliotekah Konstantinopolja i Kaira <De quelques manuscrits orientaux dans les bibliothèques de Constantinople et du Caire>*. Zapiski, XVIII (1907-1908), 115-153. ss.
- Behçet Gönül : *Istanbul kütüphanelerinde Al-Şakâ'ik al-Numâniya tercüme ve se-yilleri*. Türkiyat Mecmuası, VI-VIII, 2 (1945), 136-138. ss.
- Binark, İsmet : *Türkiye kütüphanelerindeki yazmalar hakkında yerli - yabancı kaynaklar bibliyografyası*. Türk Kültürü Araştırmaları, I - VI (1966 - 1969), 62 - 66. ss. (Istanbul Kütüphaneleri hakkında) [Yeni ilâvelerle genişletilmiş şekli için bk. : Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, XXIII, 1 (1974)]
- Cahen, Claude : *Les Chroniques arabes concernant la Syrie, l'Égypte et la Mésopotamie de la conquête arabe à la conquête ottomane dans les bibliothèques d'Istanbul*. Revue des Etudes Islamiques, X (1936), 333-362. ss.
- Derin, Çetin F. : *Istanbul kütüphanelerinde Kâtip Çelebi'ye ait yazma eserler*. Bilgi 11 (1957), 24-29s.
- Dersaadet kütüphanelerinde mevcut olan kitapların cedvelidir. [y. y., t. s.] 552 s. [Istanbul vakıf kütüphanelerinin 24'ünün toplu kataloğu şeklinde olan bu fihrist, büyük bir ihtimale Abdurrahman Necim Bey tarafından hazırlanmıştır. İstanbul Şehir Kütüphanesi Kurma ve Yaşatma Derneği tarafından, kitapçı Râf Yelkenli'den satın alınan bu fihristin mikrofilm, Süleymaniye Kütüphanesi MFA No : 467'dedir. Bu fihristle ilgili olarak bk. : Osman Ergin : *Muallim M. Cevdet'in hayatı, eserleri ve kütüphanesi*. İstanbul, 1937, Bozkurt Basımevi. 420-423. ss.]
- Dizer, Muammer : *Kandilli Rasathanesi Kitaplığı yazma eserler kataloğu I*. İstanbul, 1973, Kandilli Rasathanesi. 54 s.
"T. C. M. E. B. Kandilli Rasathanesi Bilim Tarihi Yayınları No : 6"
[Metin teksirdir.]
- Eren, Mihin - Osman Ersoy : *Bir kısım bazı eserlerde kütüphanelerimizle ilgili bilgiler bibliyografyası*. Ankara, 1969, T.T.K. Basımevi. 227-245. ss.
"Necati Lugal Armağanı'ndan ayırbaşım"
- Forrer, Ludwig : *Handschriften Osmanischen Historiker in Istanbul*. Der Islam, III (1942), 208-209. ss.
- Gordlevsky, V. A. : *Natsional'naya Biblioteka v Stambule, osnovannaya Ali Emiri. (Bibliothèque Nationale de Stamboul fondée par Ali Emiri)*. CRAS B, (1929), 181-187. ss.
- Hamdani, A. : *Some rare manuscripts in Istanbul*. Journal of the Royal Asiatic Society, (1938), 561-564. ss.
- Hammer - Purgstall, Joseph von : *Verzeichniss der Bibliotheken Constantinopel's. Geschichte des Osmanischen Reiches*. Pest, IX (1883), 163-176. ss.
- Hoca, Nafiz : *Abdulgadir b. Omar al - Bağdadî'nin eserlerinin İstanbul'daki yazmaları Şarkiyat Mecmuası, IV ((1961), 119-145. ss.*
- Horovitz, J. : *Aus den Bibliotheken von Kairo. Damaskus und Konstantinopel*. Mitteilungen des Seminars für Orientalischen Sprachen, X, 2 (1907), 1-68. ss.
- Howard, Harry N. : *Preliminary materials for a survey of the libraries and archives of Istanbul*. Journal of the American Oriental Society, 59 (1939), 227-246. ss.
- İmam Muhammed Şeybânî'nin İstanbul kütüphanelerindeki mevcut yazma eserleri. İslâm Medeniyeti, 2, 20 (1969), 44-49. ss.
- *Istanbul Kitaplıkları Tarih - Coğrafya Yazmalar*, Kataloqları. (Türkçe Tarih Yazmaları 11 fask. Yayınlayan : Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı. İstanbul, 1943-1962, Millî Eğitim Basımevi. 909 s.
"T. C Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Kataloqları Yayınlarından Seri : 1, No : 1-11".

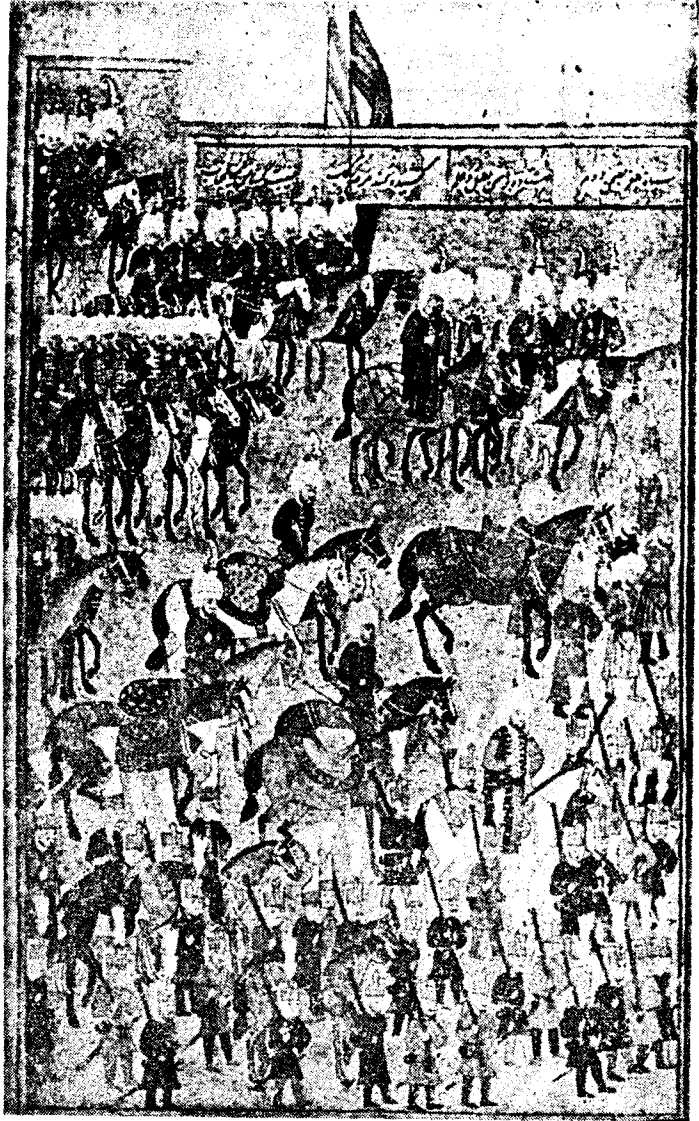
- *Istanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*. 4. C. Hazırlayan : Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı Kitaplıklar Müdürlüğü Tasnif Komisyonu. İstanbul, 1947 - 1969, Millî Eğitim Basımevi. 14 + 713 s.
"T. C. Millî Eğitim Bakanlığı Kitaplıklar Kataloqları Yayınlarından Seri : 2, No : 1"
- *Istanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*. 3. C., 1 fask. Hazırlayan : Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü Tasnif Komisyonu. İstanbul, 1947 - 1965, Millî Eğitim Basımevi. 160 s.
"T. C. Millî Eğitim Bakanlığı Kitaplıklar Kataloqları Yayınlarından Seri : 2, No : 1, 2"
- *Istanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*. 3. C. indeks; 4. C., 3. fask. Yayınlayan : Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları Müdürlüğü. İstanbul, 1968 - 1969, Millî Eğitim Basımevi. 3. C. : indeks. 901 - 934 s.; 4. C. 3. fask. : 935 - 1066. s.
"T. C. Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Kataloqları Yayınlarından Seri : 2, No : 3, 4"
- *Istanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu*. Yayınlayan : Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı. İstanbul, 1961, Millî Eğitim Basımevi. VII + 195 + [1] s.
"T. C. Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Kataloqları Yayınlarından Seri : 4, No : 1"
- *Istanbul Kütüphaneleri ve Yazma Tıp Kitapları <Libraries of Istanbul and their Medical Manuscripts>*. Hazırlayan : Muzaffer Gökman. İstanbul, 1959, İstanbul Matbaası. 40 s.
"İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Neşriyatından Sayı : 56"
- *Istanbul kütüphanelerinde Fâtih'in hususi kütüphanesine ve Fâtih çağı müelliflerine ait eserler*. İstanbul, 1953, Işıl Matbaası. 72 s. + [1] y. 2 plâns.
"İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No. 549"
- *Istanbul Kütüphanelerinde Osmanlılar Devrine ait Türkçe - Arapça - Farsça Yazma ve Basma Coğrafya Eserleri Bibliyografyası*. Hazırlayan : Cevdet Türkay. İstanbul, 1958, Maarif Basımevi. [1] y. + 94 s.
"Maarif Vekâleti - Bilim Eserleri Serisi"
- *Istanbul Umumî Kütüphaneleri Yazmaları Sergisi, 15 - 22 Eylül 1951*. İstanbul, 1951, Millî Eğitim Basımevi. 38 s.
"XXII. Beynelmîlel Müsteşrikler Kongresi için tertip edilmiştir."
- Krause, M. : *Stambuler Handschriften. Islamischer mathematiker*. Quellen und Studien zur Geschichte der Mathematik, Astronomie und Physik. III (1936), 437-532.ss.
- Levend, Agâh Sırrı : *Türkiye kitaplıklarındaki Nevaî yazmaları*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, (1958), 127 - 209. ss.
- Lewis, Bernard : *Istanbul Bokstaden*. Nordisk Tidskrift för Bokoch Biblioteksvaesen, XXXIII (1950), 23 - 90. ss.
[Prof. Hellmut Ritter tarafından İstanbul kütüphanelerinde bulunan nadir yazmalardan alınan ve halen Uppsala Üniversite Kütüphanesi'nde bulunan mikrofilmler hakkında.]
- Maghamez, Zeki : *Baht'an makhtûât fi makâtib al - Asitâna*. Mağallat al-Magma'al-'İlmî al-' Arabî, 9 (1929), 240 - 242. ss.
- Maghamez, Zeki : *Etudes sur le (= quelques) manuscrits des Bibliothèques de Constantinople*. Revue de l'Academie Arabe de Damas, XI (1929), 240 - 247. ss.
- Plessner, M. : *Beitrage zur islamischen Literaturgeschichte. I. Studien zu Arabischen Handschriften aus Stambul, Konia und Damaskus*. Islamica, 4 (1931), 525 - 561. ss.
- Rafikov, Ahmed H. : *Biblioteki İstanbula*. Trudy Biblioteki Akademii Nauk, VI (1962), 303 - 315. ss.
- Rescher, O. : *Mitteilungen aus Stambuler Bibliotheken*. Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft, LXIV (1910), 195 - 217, 489 - 528. ss.
— Rescher, O. : *Mitteilungen aus Stambuler Bibliotheken*. II. Mélanges de la Faculte Orientale de Beyrouth, V (1912), 489 - 540. ss.
- Rescher, O. : *Mitteilungen aus Stambuler Bibliotheken*. II. Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete, I (1922), 216 - 217. ss.
- Rhodakanakis, N. : *Über einige arabische Handschriften der öffentlichen Bibliotheken in Konstantinopel*. Or. Stud. T. Nöldeke gewidmet, I (1906), 385 - 392. ss.
- Ritter, Hellmut : *Philologica, II. Über einige Koran und Hadit betreffende Handschriften hauptsächlich Stambuler Bibliotheken*. Der Islam, 17 (1928), 249 - 257. ss.
- Ritter, Hellmut : *Philologica*. Der Islam, I - II, 17 (1928), 15 - 23, 249 - 257; III - IV, 18 (1929), 34 - 59; VII, 21 (1933), 84 - 109; VII, 22 (1935), 89 - 105; IX, 24 (1937), 270 - 286; X, 25 (1939), 35 - 86. ss.

- Ritter, Hellmut : *Über einige Werke des Selhaddin Hâli b. A'bak as-Safadi in Stambuler Bibliotheken*. Rivista degli Studi Orientali, 12 (1929 - 1930), 79 - 88. ss.
- Ritter, Hellmut : *Schriften Ja'gub ibn Ishag al-Kindi's in Stambuler Bibliotheken*. Československy Orientalni Ustav v Praze, IV, 3 (1932), 362 - 373. ss.
- Ritter, Hellmut - Richard Walzer : *Arabische Übersetzungen griechischer Aerzte in Stambuler Bibliotheken*. Sounderausgabe aus den Sitzungsberichten der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil. - Hist. Klasse. XX (1934), 800 - 846. ss.
- Ritter, Hellmut : *Philologica, IX. Die vier Suhrawardi, Ihre Werke in Stambuler Handschriften*. Der Islam, 24 (1937), 270 - 286; 25 (1939), 35 - 86. ss.
- Ritter, Hellmut : *Philologica, XIII. Arabische Handschriften in Anatolien und Istanbul*. Oriens, II (1949), 236 - 314; III (1950), 31 - 107. ss.
- Rosenthal, F. : *From Arabic books and manuscripts*. Journal of the American Oriental Society, V, 75 (1955), 14 - 23; VI, 76 (1956), 27 - 31; VII, 81 (1961), 7 - 12. ss.
- Salgir, Abdülkadir : *Istanbul kütüphaneleri ile ilgili yabancı dil eserler bibliyografyası*. Türk Kültürü, X, 110 (1971), 1 - 9. ss.
- Schacht, J. : *Von den Bibliotheken in Stambul und Umgegend*. Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete, V (1927), 288 - 294; VIII (1932), 120 - 121. ss.
- Schacht, J. : *Aus Orientalischen Bibliotheken. I. Aus den Bibliotheken von Konstantinopel und Kairo*. Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil. - Hist. Klasse, Nr. 8 (1928), 1 - 62. ss.
- Schacht, J. : *Aus Orientalischen Bibliotheken. II*. Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil. - Hist. Klasse, Nr. 1 (1931).
- Sezgin, Fuad : *Uç mecmu'at ar-rasûl. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 2 (1958), 231 - 256. ss.
- Spies, O. : *Beitrage zur arabischen Literaturgeschichte : Juristen, Historiker, Traditionarier*. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, XIX, 3 (1932).
- Şeşen, Ramazan : *Câhiz'in eserlerinin İstanbul kütüphanelerindeki yazma nüshaları ve bunlar hakkında bazı yeni maleemeler*. Şarkiyat Mecmuası, 6 (1966), 113 - 134. ss.
- Şeşen, Ramazan : *Istanbul kütüphanelerinde tarih ve tercüme-i hâle dâir bilinmeyen bazı yazmalar*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 17, 22 (1967), 143 - 163. ss.
- Tauer, F. : *Notices sur quelques manuscrits arabes des bibliothèques de Stamboul*. Archiv Orientalni, 2 (1930), 87 - 94. ss.
- Tauer, F. : *Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul*. Archiv Orientalni, 1931 - 1932.
- Tauer, F. : *Geographisches aus der Stambuler Bibliotheken*. Archiv Orientalni, 6 (1934), 95 - 111. ss.
- Thompson, Lawrence S. : *The availability of research materials in the libraries of Istanbul*. Libri, II (1953), 297 - 319. ss.
- Togan, Zeki Velidi : *The earliest translation of the Qur'an into Turkish*. İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, 4, 1 - 2 (1964), 1 - 19. ss. [Makale Türkçe özetlidir.]
- Walzer, Richard : *Arabische Aristoteles - übersetzungen in Istanbul*. Gnomon, X (1934), 277 - 280. ss.
- Walzer, Richard : *Über arabische Übersetzungen griechischer Autoren in Stambuler Bibliotheken*. Forschungen und Fortschritte, X (1934), 391 - 392. ss.
- Weisweiler, Max : *Istanbul Handschriftenstudien Zur Arabischen Traditions - Literatur*. Bibliotheca Islamica, X (1937).
- Kısa Bibliyografya :
- Abdurrahman Şeref : *Topkapı Sarayı Hümayunu*. İstanbul, 1326 - 1327, Osmanlı Tarih Enclümeni Mecmuası. 730 s. 1 plân.
- [Altınay], Ahmed Refik : *Bizde şehnamecülük, Said Lokman ve halefleri*. Yeni Mecmua 9. Sayı.
- [Altınay], Ahmed Refik : *Fatih Sultan Mehmed ve ressam Bellini (1479 - 1480)*. İstanbul, 1325, Ahmed İhsan Matbaası. 63 s.
- Altınay, Ahmed Refik : *Topkapı ve İncili Köşkler*. (II). Cumhuriyet, 22/5/1935.
- Altınay, Ahmed Refik : *Revân Köşkü niçin yapılmıştı?* (III). Cumhuriyet, 23/5/1935.
- Altınay, Ahmed Refik : *Bağdad Kasrı*. (IV.) Cumhuriyet, 24/5/1935.
- Anafarta, Nigâr : *Hünernâme minyatürleri ve sanatçıları*. İstanbul, 1965, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A. Ş. XIV + 43 s.
- Araz, Nezihe : *Fatih'in deruni tarihi*. İstanbul, 1953, İnkılâp Kitabevi. 219 s.
- Ayverdi, Ekrem Hakki : *Fatih devri hattatları ve hat sanatı*. İstanbul, 1953, İstanbul Matbaası. 56 s.
- İstanbul Fethi Derneği Negriyatı, Nu : 2''

- Ayverdi, Ekrem Hakki : *Fatih devri mimari eserleri*. İstanbul, 1953, İstanbul Matbaası. 29 s.
"İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı, Nu : 13"
- Ayverdi, Ekrem Hakki : *Fatih devri mimarisi*. İstanbul, 1953, İstanbul Matbaası. 511 + [1] s.
"İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı, Nu : 11"
- Ayverdi, Ekrem Hakki : *19. asırda İstanbul haritası*. İstanbul, 1958, Şehir Matbaası. 27 s.
"İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları"
- Ayverdi, Ekrem Hakki : *Fatih devri mimarisi. Zeyl.* İstanbul, 1961, Baha Matbaası. 43 s.
"İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü Neşriyatı Nu : 46"
- Ayverdi, Sâmîha : *Edebi ve manevi dünyası içinde Fatih*. 3. bs. İstanbul, 1974, Baha Matbaası. 334 s.
"İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü Neşriyatı : 19"
- Banarlı, Nihad Sami : *Fâtih'in zafer sırları*. Ankara, 1974, Ayyıldız Matbaası. 35 s.
"Ankara Ticaret Odası Dergisi'nin Mayıs 1974 tarihli sayısının ilâvesi"
- Baudier, Charles Michael : *The history of the Serrail and the Court of the Grand Seigneur, Emperour of the Turkes, where in is seene the image of the Ottoman Greatnesse, a table of humane passions and the examples of the inconstant prosperities of the court*. Translated by Edward Grimeston. London, 1635, William Stansby. VI + 191 s.
[Topkapı Sarayı ve Saray Kütüphanesi hakkında bilgi verilmektedir.]
- Baykal, Bekir Sıtkı : *Fatih Sultan Mehmed'in muhiti ve şahsiyeti üzerinde bir deneme*. A. Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, 14, 3 - 4 (1957), 69 - 82. ss.
- Binark, İsmet : *Orta Asya Türk resim sanatı*. Türk Kültürü, Yıl : IV, 47 (1966), 131 - 137 ss.
- Binark, İsmet : *Osmanlı - Türk Ordusuna ait savaş tasvirleri*. Önyasa Mecmuası, III, 35 (1968), 6 - 7. ss.
- Binark, İsmet : *516. Fetih Yıldönümü Münasebetiyle : İstanbul'un Fethi*. Önyasa Mecmuası, IV, 45 (1969), 4, 9. ss.
- Binark, İsmet : *İstanbul'un Muhasarası ve Kutlu Fetih*. Türk Kültürü, Yıl : VII, 82 (1969), 54 - 58. ss.
- Binark, İsmet : *Eski kitapçılık sanatlarımız*. Ankara, 1975, Ayyıldız Matbaası A. Ş. XIV + 162 s.
- Binark, İsmet : *Türk Vakıflarının tarihçesi ve yabancı gözüyle vakıflarımız*. Millî Kültür, I, 7 (1977), 30 - 35. ss.
- Binark, İsmet - Nejat Sefercioğlu : *İstanbul, Fâtih, Fetih ve Fâtih Devri hakkında yazılmış kitaplar bibliyografyası*. <Bir deneme>. İstanbul, 1977, Baha Matbaası. XIII + 119 s.
"İstanbul Fetih Cemiyeti No : 76"
- Binark, İsmet : *Türkler'de resim ve minyatür sanatı*. Vakıflar Dergisi, XII, 1978, 271 - 290. ss.
- Boue, Ami : *Die Europäische Türkei*. Wien, 1889, F. Tempsky.
[Eser 2 cilt olup, 2. cildin 316. s.'da Saray Kütüphanesi hakkında bilgi verilmektedir.]
- Brennecke, W. : *Die Länder an der unteren Donau und Kostantinopel*. Hannover, 1870, Hahn'sche Hofbuchhandlung. XI + 172 s.
[116. s.'da Saray, 118 s.'da da III. Ahmed Kütüphanesi hakkında bilgi verilmektedir.]
- Crawford, F. Marlon : *Constantinople*. London, 1896, Macmillan and Co. X + 78 s.
[Kitabın 24 - 25. ss. arasında Topkapı Sarayı Kütüphanesi hakkında bilgi verilmektedir.]
- Çiğ, Kemal : *Topkapı Sarayı Müzesi*. Cumhuriyet Ansiklopedisi ekl. İstanbul, 1968, Arkin - Ofset Basımevi. 32 s.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan : *İstanbul bibliyografyası*. Yeni Türk Mecmuası, (1937), 58 - 98. ss.
- Dallaway, James : *Constantinople ancient and modern, with excursions to the shores and islands of the Archipelago and the Troad*. London, 1797, T. Bensley. XII + 415 s.
[Kitabın 22 - 24. ss. arasında Saray Kütüphanesi hakkında bilgi verilmiştir.]
- Danişmend, İsmail Hami : *İstanbul fethinin insanî ve medenî kıymeti*. İstanbul, 1953, Halk Basımevi, 51 s.
"İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı Sayı : 15"
- Dirimtekin, Feridun : *Fetih'ten önce Marmara Surları*. Ankara, 1953, Kanaat, Feyz ve Güzel Sanatlar Matbaası. 76 s.
- Eldem, Halil Edhem : *Topkapı Sarayı*. İstanbul, 1931, Kanaat Kütüphanesi. 61 s.
- Dwight, H. G. : *Constantinople, settings and traits*. New York, 1926, Harpers and Brothers. XV + 518 s.

- [Kitabın 259. s.'da Saray; 263. s.'da ise I. Ahmed Kütüphanesi hakkında bilgi verilmiştir.]
- Eren, Mihin - Osman Ersoy : *Bir kısım batılı eserlerde kütüphanelerimizle ilgili bilgiler bibliyografyası*. Ankara, 1969, T. T. K. Basımevi. 227 - 245. ss.
"Necati Lugal Armağanı'ndan ayrışım"
[Topkapı Sarayı kütüphaneleri hakkında bilgi veren yabancı kaynaklar da tanıtılmıştır.]
- Erkins, Ziya : *Topkapı Sarayı Müzesi*. Hazırlayan ve tertip eden : Niyazi Ahmet Banoğlu. İstanbul, 1965, Güzel Sanatlar Matbaası. 64 s.
- Eroğlu, Lütfü : *İstanbul kütüphaneleri, On dokuzuncu asrın başından bugüne kadar*. Aylık Ansiklopedi, V (1949), 1607 - 1610. ss.
- Eudel, Paul : *Constantinople Smyrne et Athènes (Journal de Voyage)*. Paris, 1885, Dentu. VII + 429 s.
[138 - 140. ss. arasında Topkapı Sarayı Kütüphanesi hakkında bilgi verilmiştir.]
- İnalçık, Halli : *Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar*. I. Ankara, 1954, Türk Tarih Kurumu Basımevi. XI + 245 s.
"Türk Tarih Kurumu Yayınları, XI. Seri - III, No : 6"
- İnciçyan : *XVIII. asırda İstanbul*. Tercüme ve tahşiye eden : Hrand D. Andreasyan. İstanbul, 1956, Baha Matbaası. VIII + 192 s.
[Kitabın 23. s.'da Topkapı Sarayı Kütüphanesi hakkında bilgi verilmiştir.]
- *İstanbul* (Maddesi) İslâm Ansiklopedisi. 5. C., II. ks., 2. bs. İstanbul, 1968, Millî Eğitim Basımevi. 1135 - 1214 / 168. ss. 18 plâns, 1 harita, 1 plân.
[Maddenin 1214/49 - 1214/54. ss. arasında, Semavi Eyice tarafından kaleme alınan (İstanbul'un Tarih Eserleri) ana başlığı altında, «Topkapı Sarayı (Yeni Saray)»-ndan da bahsedilmektedir.]
- Koçu, Reşad Ekrem : *Topkapı Sarayı*. İstanbul, 1960, Nurgök Matbaası. 240 + XIII s.
"İstanbul Ansiklopedisi Kütüphanesi : 2"
- Konyalı, İbrahim Hakki : *İstanbul sarayları*. I. C. İstanbul, 1942, Bürhaneddin Basımevi. 301 s.
- Konyalı, İbrahim Hakki : *Fatih'in mimarlarından Azadlı Sinan. (Sinan-ı Atik). Vakfiyeleri, eserleri, hayatı, mezarı*. İstanbul, 1953, Halk Basımevi, 110 + XIII s.
"İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, Sayı : 4"
- Lâtîfi [Kastamonulu, 1491 - 1582] : *Evsâf-ı İstanbul*. Hazırlayan : Nermin Suner. İstanbul, 1977, Baha Matbaası. XXXII + 112 + [7] s.
"İstanbul Fetih Cemiyeti : 77"
- Mehmet Raif : *Topkapı Sarayı Hümayun ve Parkın tarihi*. İstanbul, 1332, Matbaa-i Hayriye. 64 s.
- Mehmet Vedat : *Topkapı Sarayı büyük plânı*. İstanbul, 1325. 5 pafta.
[T. T. K. Kütüphanesi kitap yer No. B/671]
- Millner, Barnette : *The palace school of Muhammed the Conqueror*. Cambridge, 1941, Harvard University Press. XII + 225 s.
[68 - 69 ve 132 - 133. ss. arasında III. Ahmed Kütüphanesi hakkında bilgi verilmiştir.]
- Müller, Georgina Mag : *İstanbul'dan mektuplar*. Çeviren : Afife Buğra. İstanbul, 1978, Kervan Kitapçılık Basım Sanayi ve Ticaret A. Ş. 27 - 34. ss.
"Tercüman 1001 Temel Eser : 131"
[Bellrtilen sayfalar arasında Topkapı Sarayı'ndan bahsedilmektedir.]
- Ogan, Aziz : *Topkapı Sarayı Müzesi rehberi*. İstanbul, 1933, Devlet Basımevi. 48 s.
- Ogan, Aziz : *Topkapı Sarayı hafriyatı*. İstanbul, 1941, Maarif Kitabevi. 19 s.
- Öğütmen, Filiz : *İstanbul Saraylarında adım adım. Topkapı Sarayı - Kütüphane*. Hayat Tarih Mecmuası, II, 12 (Ocak 1966), 35 - 38. ss.
- Öz, Tahsin : *Topkapı Sarayı Müzesi rehberi*. İstanbul, 1933.
- Öz, Tahsin : *Hünernâme minyatürleri*. Güzel Sanatlar Dergisi. I (1939), 1 - 17. ss.
- Öz, Tahsin : *Topkapı Sarayı Müzesi onarımları*. İstanbul, 1948, Millî Eğitim Basımevi. 70 s.
- Öz, Tahsin : *Hırka-i Saadet Dairesi ve Emanat-ı Mukaddese*. İstanbul, 1953, İsmail Akgün Matbaası. 46 s. plâns.
- Öztürkmen, Neriman Malkoç : *İstanbul ve Ankara kütüphaneleri*. Ankara, 1957, Millî Kütüphane Basma ve Ciltevi. 48 - 52. ss.
- Pakalın, Mehmet Zeki : *Osmanlı - Tarih deyimleri ve terimleri Sözlüğü*. III C., 2. bs. İstanbul, 1971, Millî Eğitim Basımevi. 670 s.
- Sertoğlu, Mithad : *Topkapı Sarayında ündelik hayatı*. İstanbul, 1974, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi A. Ş. Ofset Basımevi. 12 s.
"Doğan Kardeş Yayınları"

- Tayanç, Muin Memduh : *Fâtiḥ ve güzel sanatlar*. İstanbul, 1953, Kemal Matbaası. 10 s. 21 plâḡ.
- *Topkapı Sarayı muhtasar rehberi*. İstanbul, 1341, Matbaa-i Amire. 36 s.
"İstanbul, Asâr-ı Atika Müzeleri"
- *Topkapı Sarayı Müzesi rehberi*. İstanbul 1965, Millî Eğitim Basımevi, 43 s.
- Uzluk, Şahabeddin : *Türk Anadolu resim mektebi*. Konya Mecmuası, 39 (1942).
- Ünver, A. Süheyl : *Türklerde resim, tezhip ve minyatür tarihi. (Orta Asya kısmı)*. İstanbul, 1934, Başvekâlet Müdevvenat Basımevi. 38 s.
- Ünver, A. Süheyl : *Selçuklularda ve Osmanlılarda resim, tezhip ve minyatür*. İstanbul, 1934, Akşam Matbaası. 32 s.
- Ünver, A. Süheyl : *Fatih'in oğlu Beyazid'in su yolu haritası dolayısıyla 140 sene önceki İstanbul*. İstanbul, 1945, İstanbul Belediye Basımevi. 58 s.
- "İstanbul Belediyesi İstanbul Fethinin 500 üncü Yıldönümünü Kutlama Yayınları : 2"
- Ünver, A. Süheyl : *İlim ve sanat bakımından Fatih devri albümü*. I. İstanbul, 1945, Kenan Basımevi. V + 64 s.
"I. Ü. Tıp Tarihi Ens. Yay. Sayı : 29"
- Ünver, A. Süheyl : *Ressam Nigâri hayatı ve eserleri*. Ankara, 1946, Millî Eğitim Basımevi. VI + 24 s. 4 plâḡ.
- Ünver, A. Süheyl : *İlim ve sanat bakımından Fatih devri notları*. I. İstanbul, 1947, Belediye Matbaası. 144 s.
"İstanbul Belediyesi İstanbul Fethinin 500. Yıldönümü Kutlama Yayınlarından : 54"
- Walpole, Robert : *Memoirs relating to European and Asiatic Turkey*. edited from manuscript journals by Robert Walpole. London, 1817, Longman, XXII + VII + 607 s. [XVI - XVIII. ss. arasında Saray Kütüphanesi hakkında bilgi verilmektedir.]

Resim : 16
«Hünernâme» den.
Osmanlı Ordusu
bir zafer dönüşü
(İstanbul Topkapı
Sarayı Müzesi
Hazine Kitaplığı)

